This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

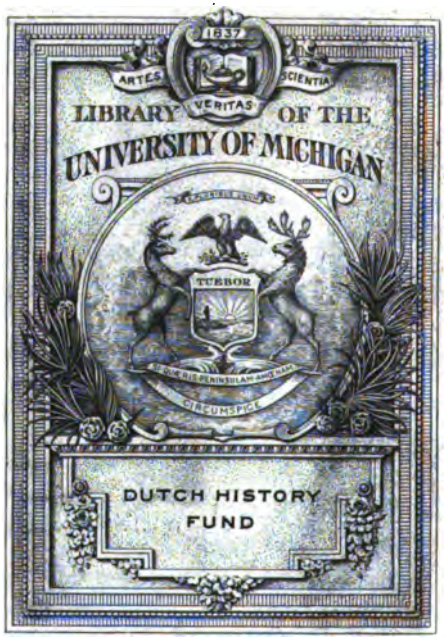
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
DUTCH HISTORY
FUND

A
1
.V

MENGELWERK.

NIEUWE

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN *ELDERS* UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konſten en Weetenſchappen, betrekkelyk.

Vyfde Deels, Tweede Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,

By A. VAN DER KROE,

en

By J. YNTEMA.

MDCCXC.

Dutch Lit
Nijhoff
10.17.24
10842

INHOUD
VAN HET
MENGELWERK,

Tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk, in het Vyfde Deels, Tweede Stuk.

Beknopte Aanwyzing van den zin der benaaminge *Broeders*, enz. in de Boeken des Nieuwen Testaments. bl. 1

Waarneeming, wegens het gebruik van de *Ipecacuanha* met *Opium*, ter bevordering van den Mazelen-uitslag. Door * * *. *M. D.* 7

Vertoog, over den wederaangroei van eenige Deelen aan de Lichaamen der Visschen. Door den Heer BROUSSONET. 8

Verslag van de vergiftige Planten en Dieren, omstreeks de *Kaap de Goede Hoop*. Door den Heer L. PATERSON. 13

Eenige Byzonderheden, *Marocco* en de *Maroccaanen* betreffende. Door den Heer M. CHENIER. 19

Leevensberigt van den Heere IZAAK ISELIN, *Doctor in de Regten en Raadsschryver te Basel.* 25

Een voorzigtig en fraai Character, in dat van ATTICUS voorbeeldlyk geschetst. Door den Heer V. KNOX. 30

Edelmoedigheid van HYDER ALY. 35

Characters, door eene Dame geschetst. 40

Het Weeuwtje en haar Minnaar. Door den Heer J. PANDERS. *Dichtstukje.* 43

Proeve, over Vermaak en Pyn in deeze Wereld, en onderzoek, van de onderscheide Stelzels der Wysgeeren, wegens dit Onderwerp. 45

Van de verborgen of vermomde Venus-Ziekte. Door den Heer CHRISTOPH GIRTANNER. Medegedeeld en met Aanmerkingen verrykt, door den Heer J. VAN DER HAAR. 57

De Electriciteit met voordeel gebruikt, om kleine brokjes Yzer uit het Oog te krygen. Een Brief van den Doctor BOYVEAU te *Saint Genis*, den 6 July 1789, aan de Schryveren van het *Journal de Saintogne & d'Angoumois.* 63

INHOUD.

Leevensberigt van THOMAS GAINSBOROUGH, *een beroemd Engelsch Schilder.* 65

Bedenkingen over de oude Landsgeſteldheid van *Holland.* Uit het Fransch van den Heer DE REYNIER. 70

Goldoni en Rousſeau. Door den Heer GOLDONI. 76

Zemin. *Een Oostersch Gezigt.* 82

Schoon Antwoord. Door den Heer J. PANDERS. *Dichtſtukje.* 88

De Beſpiegelende Wysgeer, de Comeeten beſchouwende. 89

Kort Vertoog over de Steengroeijingen in onderſcheide plaatzen van 's Menſchen Lichaam. Door den Heer WILLEM LEURS, *Chirurgyn Major*, enz. 100

Over de Lichtgeevende Planten; uit J. INGENHOUSZ *Nouvelles Experiences* vertaald, door J. V. B. 106

Voorſtel, raakende het voortbrengen van Bloemen door Zaad, op eene geheel nieuwe wyze, der opmerkinge van de Bloemisten aangeboden. 114

Leevensberigt van ALEXANDER CRUDEN, M. A. 115

De Vegtkunst der *Engelſchen*, en hunne Weddingſchappen dezelve betreffende, in Ao. 1788. Volgens den Heer ARCHENHOLZ. 126

Toneelgrap. 132

Proeve, om aan te toonen, hoe Vermaak en Pyn, zo in een Natuurlyken, als in een Zedelyken, zin, tot ons geluk ſtrekken. 133

Kort Vertoog over de Steengroeijingen in onderſcheide plaatzen van 's Menſchen Lichaam. Door den Heer W. LEURS. (*Vervolg en Slot van bl.* 106.) 141

Natuurlyke Historie van den *Eider-vogel.* Volgens den Heer DE BUFFON. 146

Verklaaring der beduidenisſe van de twaalf Tekenen des Zodiaks of Dierenriems. 153

Brief van den Abbé HERVIEU, aan den Heer DE LA METHERIE, over een Electriek Lugtverſchynzel. 159

Beantwoording der Vraage, of de Ys-valeien, in *Zwitzerland*, aangroeijen, dan afneemen. Door den Heer WILLIAM COXE, *M. A.* 161

Aanmerkingen, de Wilden van *Noord-America* betreffende. Door Dr. B. FRANKLIN. 166

Be-

INHOUD.

Berigt, wegens de Tooneel-Vertooningen, by de Inboorlingen van *America*, oudtyds, en van die der *Zuidzee-Eilanden*, in onze dagen. 171

Een hoogst veragtenswaardig Character van eenen Staatkundigen. 172

Zedelyke Bedenkingen. 174

Opheldernde Aanmerkingen, over den Inhoud en den Schryver van het Boek der *Regteren*; alsmede, wegens de Nuttigheden van dit Bybelboek, en Toelichtingen omtrent de Tydrekenkunde daar in gehouden. Door den Heer CHARLES CHAIS. 177

Manier om het Blixem-zilver (*Argentum fulminans*) te bereiden. 189

Waarneemingen, wegens de verdwyning van den Ring van *Saturnus*; te *Viviers* in *Vivarais* gedaan door den Heer FLAUVERGUES. 193

Verslag van de Natuurlyke Historie der *Slangen*; onlangs uitgegeeven door den Graaf DE LA CEPÉDE. 194

Waarneemingen over de *Albinos*, of *Witte Menschen*, en twee *Bonte* Kinderen. Door den Heer ARTHAUD, *M. D.* 199

Geschiedenis der Trogloditen. Door den Heer DE MONTESQUIEU. 206

Ontbyt van den Hertog VAN ALBA te *Rudolstad*. 215

Geschiedenis van den Plaatsnyder SCHMIS te *Dusseldorp*. Door Mevrouw VON LA ROCHE. 218

Zedelyke Bedenkingen. 221

De Godsdienst, de rykste bron van genoegen voor den Mensch. 225

Waarneemingen wegens het nut van de *Ipecacuanha*, in kleine Giften, tegen het Zuur by Kinderen. Door * * *, *M. D.* 230

Natuurlyke Historie van den *Eendvogel*. Volgens den Heer DE BUFFON. 231

Verhandeling van den Heer HILL, een beroemd *Engelsch* Natuurkenner, over den Slaap, en oorzaak van de Beweeging, der gevoelige Planten. Uit het Hoogduitsch van den Heer J. VAN HAHN, vertaald door den Heer D. L. OSKAMP, *Phil. Dr.* 241

INHOUD.

Verſlag der verrigtingen van de Maatſchappy, tot het onderzoeken van de Geſchiedenis der Natuurlyke Historie, de Oudheden, de Kunſten, de Weetenſchappen, en Letterkunde van *Aſia*, te *Calcutta*. Door den Voorzitter *Sir* WILLIAM JONES. 250

Korte Leevensſchets van den Ridder J. D. MICHAËLIS, door hem zelven ontworpen. 253

Anecdotes van den uitmuntenden Italiaanſchen Zanger FARINELLI. Uit BURNEY's *Gen. Hiſt. of Muſic.* 262

Verdeedíging. Door den Heer J. PANDERS. *Dichtſtukje.* 264

Proeve, over 't beginzel van Gezelligheid in den Mensch. 265

Verſlag van het Leeven en de Schriften des beroemden Geneesheers, WILLIAM HARVEY. 271

Berigt van den Boom, die de *Gom-dragant* uitlevert. Door den Heer DE LA BILLARDIERE. 284

Verhandeling van den Heer HILL, over den Slaap en oorzaak van de Beweeging, der Gevoelige Planten. (*Vervolg en Slot van bl.* 250.) 289

Opmerking, wegens de waardy, welke toegeſchreeven wordt aan de onderſcheide beginzelen van werkzaamheden in den Mensch. Door den Heer REID. 298

Leevensberigt van LUÏS DE CAMOENS, den beroemden Portugeeſchen Heldendichter. 301

Eenige leerzaame Beſpiegelingen, over het verloopen van den nimmer wederkeerenden Tyd. 306

Het Verband, tuſchen het Geloof, in de Godlyke Zending van CHRISTUS en dat van MOSES en de Propheeten, aangetoond. 313

Aanmerkingen, Waarneemingen en Geneeswyze, van een byzonder ſoort van Kinderziekte. Door ***, *M. D.* 319

Berigt, hoe men eetbaare *Champignons* in den Winter kan aanteelen. Door F. W. KRAMOSZER. 322

Voorſpellende Tekens van het Weêr. Door GEORGE ADAMS. 323

Echte Gedenkſchriften van het Leeven en de Menschlievende verrigtingen van wylen JOHN HOWARD, *Eſq.* 330

Opheldérende Aanmerkingen over de woorden Vinding en Smaak. 341

Be-

INHOUD.

Belangryk Berigt, van de Zeden, Gewoonten en het Character der *Spanjaarden*. Door den Heer PEYRON. 347

Zedelyke Bedenkingen. 358

De Beſpiegelende Wysgeer, over de veelheid der Werelden. 361

Middel, alhoewel eenvoudig in zyn voorkomen, egter proefondervindelyk zeer vermogend bevonden, tegen de gedugte gevolgen van den *Dollenhonds-beet*, of de *Watervrees*, op nieuw bekend gemaakt, door den Heer ANDREAS JULIUS AUGUSTUS LOOFF, *M. D.* 371

Natuurlyke Historie van den *Eendvogel*. Volgens den Heer DE BUFFON. (*Vervolg en Slot van bl.* 241.) 381

Voorſpellende Tekens van het Weêr. Door den Heer GEORGE ADAMS. (*Vervolg en Slot van bl.* 330.) 391

Echte Gedenkſchriften van het Leeven en de Menschlievende verrigtingen van wylen JOHN HOWARD. (*Vervolg en Slot van bl.* 341.) 396

De kloek- en welberaade Vorst. 408

Proeve, om aan te toonen, dat het Haanengekraai, 't geen Apostel PETRUS hoorde, het blaazen op een Trompet was. 409

Waarneeming eener geneezen *Staar*, door de Snuifpoeders van den Heer KLEBER. Door den Heer A. DE BYE. 413

Natuurlyke Historie van den *Kameel-Pardel*. Door den Heer M. LE VAILLANT. 416

Brief van den Abbé HERVIEU, aan den Heer DE LA METHERIE, over een *Noorderlicht*, en de oorzaaken van dat Verſchynzel. 421

Onderhoud van den Heer WILLIAM JONES met *Abram*, over de Stad *Gwender*, en de Bronnen van den *Nyl*. 431

Opmerkenswaardige Gelykvormigheid, tuſschen de Gewoonten en Zeden der Oude *Perſen*, en die der Hedendaagſche *Abyſſiniers*. Door den Heer JAMES BRUCE, *Eſq.* 434

Iets van CICERO's Gevoelens, wegens den Godsdienst en Zedekunde. Volgens den Heer GAULTIER DE SIBERT. 441

Beſpiegelingen over de Goedheid GODS in 't algemeen, omtrent alle zyne Schepzelen, en die in 't byzonder, welke Hy bewyst aan zyne redenmagtige Weezens, en de groote ver-

verpligting van ieder Mensch, uit dien hoofde, aan zynen Schepper. (*Vervolg van bl.* 312.) 443

Eene Oosterſche Anecdote. 448

Bedenkingen over ongemaakte Aandoenlykheid of Gevoeligheid van het Hart. 449

Voornaame Heelkundige Gevallen, door den Heer G. J. VAN WY, *Lector in de Ontleed- Heel- en Vroedkunde, enz.* 458

Brief van den Heer DE LA LANDE, over den Naam gegeeven aan de Planeet, door den Heer HERSCHELL ontdekt. 469

Aanmerkingen over de Hette en Koude, de Uitwaaſeming, de Jaarlykſche Weersgeſteltenisſe, en den invloed des Weers op 't Menschlyk Lichaam. 475

Waarneemingen op de Spinnekoppen. Door den Heer D'ISJONVAL. 481

Byvoegzels tot de echte Gedenkſchriften van het Leeven en de Menschlievende verrigtingen van wylen JOHN HOWARD, *Eſq.* 481

Eene Gezelſchaps-inrigting van den grooten Dr. FRANKLIN. 490

Zedelyke Bedenkingen. 491

De driejaarige Reistocht der Schepen van Koning SALOMO, van *Ophir* na *Tarſis*; uit de Pasſaat-winden opgehelderd. Door den Heer J. BRUCE, *Eſq.* 493

Berigt, wegens een nieuw Extract van *Kina*, bereid in Zuid-America. Door den Heer WILLIAM SAUNDERS, in eenen Brief medegedeeld aan Dr. SIMMONS. 503

Bedenkingen, over de uitgeſtrektheid van 't Heel-al, en de geſteldheid der Lichaamen in 't zelve. Door Dr. M. HOUTTUYN. 508

Verſlag van de Opregting en de Vorderingen des Genootſchaps, om de Ontdekkingen der binnenſte deelen van *Africa* voort te zetten; behelzende een Berigt, van de twee Heeren, door hun tot het doen deezer Ontdekkingen verkooren, Mr. LEDYARD en Mr. LUCAS; en van de voornaamſte hunner Verrigtingen. 514

Berigt eener Reize na *Mont-Roſe*. Door den Hoogleeraar DE SAUSSURE. 523

Kor-

INHOUD.

Korte Aanwyzing van de herkomst der Wapentekenen en Wapenſchilden. 531

Geheimhouding en Stilzwygenheid door voorbeelden opgehelderd. 533

Zedelyke Bedenkingen. 535

Vertoog over de Middelen, om den Ouden-dag eerlyk en draaglyk te maaken. 537

Brief van den beroemden TISSOT, aan den Schryver van de *Gazette de Santé*, over de Zitplaats van het zogenoemd Zydewee. Vertaald en met byvoeging van eenige Aanmerkingen, nopens de behandeling deezer Ziekte, medegedeeld door den Heer LAMBERTUS NOLST, *M. D.* 543

Natuurlyke Historie van de *Muscaat-Eend*. Volgens den Heer DE BUFFON. 554

Berigt eener Reize na *Mont-Roſe*. Door den Hoogleeraar DE SAUSSURE. (*Vervolg van bl.* 530.) 557

Opmerkenswaardige Gelykvormigheid, tuſſchen de Gewoonten en Zeden der Oude *Perſen*, en die der hedendaagſche *Abyſſiniers*. Door den Heer J. BRUCE, *Eſq.* (*Vervolg en Slot van bl.* 441.) 561

Character des tegenwoordig regeerenden Konings van *Zweeden*. 569

Aandoenlyke Lotgevallen van Mevrouw CAROLINA MONTGOMERY. 573

Anecdote van PIERRE BAYLE. 582

Zedelyke Bedenkingen. 583

Byvoegzel. 584

Verhandeling over de Pligten, welke wy ons Zelven, en onzen Naasten, verſchuldigd zyn, uit kragte van het Gebod; *Gy zult uwen Naasten liefhebben, als u Zelven.* 585

Middel tegen het Podagra, uit een Brief van den Heer SCUDAMOUR; — uit J. P. BLUMENBACH's *Medicinifche Bibliotheck*, overgenoomen en vertaald door den Heer JACOB VAN DER HAAR. 591

Beſchryving van eene wyze om eene ſoort van Wyn te maaken, door de Tartaaren *Koumiſs* geheeten; met Waarneemingen over deszelfs gebruik in de Geneeskunde. Door den Heer JEAN GRIEVE, *M. D.* 594

Waar-

INHOUD.

Waarneeming, aangaande de Dopluis in de Wyngaarden, Perſiken en Abrikoozen-boomen. 601

Berigt eener Reize na *Mont-Roſe*. Door den Hoogleeraar DE SAUSSURE. (*Vervolg van bl.* 560.). 604

Verſlag van de Opregting en de Vorderingen des Genootſchaps, om de Ontdekkingen der binnenſte deelen van *Africa* voort te zetten; behelzende een Berigt van de twee Heeren, door hun tot het doen deezer Ontdekkingen verkooren, Mr. LEDYARD en Mr. LUCAS; en van de voornaamſte hunner verrigtingen. (*Vervolg en Slot van bl.* 523.) 610

Aandoenlyke Lotgevallen van Mevrouw CAROLINA MONTGOMERY. (*Vervolg en Slot van bl.* 582.) 616

Verhandeling over de Pligten, welke wy ons Zelven, en onzen Naasten, verſchuldigd zyn, uit kragte van het Gebod; *Gy zult uwen Naasten liefhebben, als u Zelven.* (Vervolg en Slot van bl. 591.) 629

MEN-

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

BEKNOPTE AANWYZING VAN DEN ZIN DER BENAMINGE BROEDERS, ENZ. IN DE BOEKEN DES NIEUWEN TESTAMENTS (*).

Indien ghylieden in myn woort blijvet, soo zijt ghy waerlick mijne Discipelen.

JESUS.

Wanneer men opmerkzaem nagaet, of de Apostelen, in hunne Brieven, met de benamingen van *Broeders*, *Heilige Broeders*, *Geroepenen*, *Geloovigen* en zoortgelyken, een zodanig onderscheid maken, tusschen *Christenen* en *Christenen*, als men in latere dagen, vooral na den tyd van *Weigelius*, *Labadie*, *Yvon* enz., heeft beginnen te doen, met de tytels van, *Vroomen*, *Gods Volk*, *Begenadigden*, en anderen van dezen aert, zal 't, zo ik agte, by onderzoek wel dra blyken, van *Neen*. — My is althans nimmer, in hunne Schriften, éene eenige plaets voorgekomen, daer *Broeders* en *Broeders*, opzigtlyk tot *Christenen*, alzoo onderscheiden worden; of daer de benamingen van *Geroepenen*, *Geloovigen*, *Heiligen* gebruikt worden, ter onderscheidinge van *Christenen* en *Christenen*. De Apostelen bezigen dezelven, altyd en overal, by tegenoverstelling van *Christenen* en *Onchristenen*, als Jooden en Heidenen; om dus de genen, die *in* de Kerk zyn, te onderscheiden van de genen, die *buiten* zyn; en nooit, zoo veel ik weet, om *hen*, die *in* de Kerk zyn, tegen elkander over te stellen, by præferentie van den eenen Christen boven den anderen, als *begenadigd* of *on-*

(*) Wy hebben, in dit ons toegezonden Geschrift, hier en daer eenige kleine veranderingen gemaekt; 't welk ons deszelfs Opsteller, zo wy vertrouwen, niet ten kwade zal duiden; te minder daer zyne denkwyze volkomen bewaerd is.

die te Jeruſalem zyn, overeenkomſtig met het beſluit der Discipelen te Antiochie, om *iets te zenden ten dienſte der Broederen, die in Judea woonden*, Hand. XI: 29, en ter welker uitdeelinge Paulus na Jeruſalem reisde, *dienende den Heiligen*, Rom. XV: 25, om *aelmoesſen te doen aen zyn Volk*, Hand. XXIV: 17;) was voor de Christelyke Ledematen der behoeftige Gemeente over 't geheel: en dus ſlaen de benamingen van *Heiligen* en *Broeders* in dit geval, niet alleen op begenadigden, maer op allen, en byzonder de behoeftigen onder hen, die belydenis deeden van het Christelyk geloof, welken Paulus, in die byzondere betrekking, *zyn Volk* noemt.

's Apostels volgende Brief is, Gal. I: 2, gerigt aen *de Gemeentens van Galatie*, en de daer toe behoorende Christenen worden, zonder onderſcheid te maken tuſſchen Leden en Leden, in 't elfde vers, *Broeders* geheten. Zoo ook H. III: 15. IV: 28, 31. en elders. — *Huisgenooten des Geloofs* ſtaen VI: 10, tegen over *allen*, niet als Vroomen tegen Onvroomen, in de Kerk, maer als Christenen *in*, tegen de Onchristenen *buiten* de Kerk. Paulus vermaent hier wel te doen aen *allen*, als menſchen, maer inzonderheid aen de *Huisgenooten des Geloofs*, als medebelyders der Christelyke Leere: naer 't bekende onderſcheid, 2 Petr. I: 7, tusſchen *de liefde jegens Allen*, en de *Broederlyke liefde*, welke byzonder gaet over de Christenen, die, als *Broeders*, als *Huisgenooten des Geloofs*, eene byzondere betrekking tot elkander hebben; en welke *Broederlyke liefde* zig uitſtrekt over die allen, zonder zig alleen tot de Vroomen onder hen te bepalen. Verg. Rom. XII: 10 en 1 Th. IV: 9, 10.

In den Brief aen die te Epheſe zyn, H. I: 1. de *Heiligen* en de *geloovigen in Christus Jeſus*, gelyk ook *alle de Heiligen*, vers 15, duidelyk de geheele Gemeente, en niet ſlegts eenige Vroomen in dezelve. De Apostel oogt met die benamingen op alle de Belyders der Christelyke Leere te Epheſe, welken hy, als Ledematen dezer Gemeente, H. VI: 23, in die zelfde uitgebreidheid, *Broeders* noemt.

Even zo zyn, in het Opſchrift van den Brief aen de Philippers, H. I: 1. *alle de Heiligen in Christus Jeſus*, alle de gemeene Ledematen der Christelyke Gemeente aldaer, wel in onderſcheiding van de *Opzienders en Diakenen*; maer niet met onderſcheiding der gemeenen onder elkander, als Vroomen en Onvroomen. — Van die

die *allen* denkt de Apostel, op hunne belydenis en deugdzaem gedrag, vers 3—7, het beste; en hy agt dit, naer het oordeel der liefde, *regt te zyn*. Hy beſchryft ze dus *allen* als *Heiligen*, zonder een beſlisſend onderſcheid te maken, tusſchen Begenadigden en Onbegenadigden, dat, naer zyne denkwyze, verkeerd zou zyn. —— Deze *allen* noemt hy vers 12 *Broeders*, II: 12 *myne Geliefden*, en IV: 1 *geliefde en zeer gewenſchte Broeders*. Ook was Epaphroditus, II: 26, *begeerig na allen*, niet ſlegts na eenige *Vroomen* onder die *allen*. —— *Heiligen* en *Broeders* zyn, IV: 21, 22, eensluidende benamingen: en de *Heiligen, die van het huis des Keizers zyn*, aldaer gemeld, komen voor als Christen-Hovelingen aen het Hof van Nero, in tegenoverſtelling van de Heidenſche Onchristenen, en niet als Begenadigden geſteld tegen *over* Mondbelyders.

Paulus omſchryft die zelfde Perſoonen, welke hy, in den aenvang zynes Brief aen de Colosſers, H. I: 2, noemt *Heilige en Geloovige Broeders in Christus*, III: 12 als *uitverkoorenen Gods, heiligen en beminden*, zonder eene perſoonele bepaling tot *eenigen* onder de Leden der Gemeente, en uit IV: 5 blykt genoegzaem, dat hy hen als zodanigen onderſcheidt, niet van elkanderen onderling, als Vroomen van Onvroomen, *in* de Kerk, maer gezamenlyk van Onchristenen *buiten* dezelve. —— En zo is ook de benaming der *Gemeente in Nymphas huis*, IV: 15, geen tytel van Vroomen, in tegenoverſtelling van Onvroomen, in dat huis; maer eene benaming van Christenen, in tegenoverſtelling van Ongeloovigen, 't zy uit de Jooden, 't zy uit de Heidenen.

Niet minder klaer ziet men de algemeenheid van ſoortgelyke benamingen in de brieven van Paulus aen die van Theſſalonica, beiden, volgens derzelver opſchrift, gezonden *aen de Gemeente der Theſſalonicenſen*. Ten blyke dat hy geen onderſcheid maekt, zegt hy, 1 Th. I: 2, *wy danken God over u allen*, en die *allen* noemt hy voorts *Broeders, geliefde Broeders*, 1 Th. I: 4, 2 Th. I: 3 en elders. Hy ſtelt dezelven niet tegen over elkander, of met onderſcheiding van anderen *in* de Gemeente, als ware en ſlegts zogenaemde *Broeders*, maer als Christenen tegen over de Heidenen, IV: 1 en 5; tegen over de geenen *die buiten zyn*, en *geen hope hebben*, IV: 10—13. Hy doet ze, V: 26, ook *allen* als *Broeders* groeten, zonder onderſcheid van Broeders *en* Broeders, als vroom

en onvroom; benoemende dezelven, vers 27, ook *allen* met den naem van *Heilige Broeders*. Deze benaming toch van *Heilige Broeders*, (vergelyk Col. I: 2, en Hebr. III: 1,) gebruikt de Apostel, (by welken, als boven meermaels gezien is, de woorden *Broeders* en *Heiligen*, in dit opzigt, van eene gelykluidende betekenis zyn) niet ter onderſcheidinge van Broeders *en* Broeders, als Heiligen en Onheiligen, als Begenadigden en Onbegenadigden; maer als eene benaming der Christenen, in onderſcheid van de Heidenen, in tegenoverſtelling van de genen, die *in* en *buiten* de Kerk zyn; overeenkomſtig met het bovenſtaende. En zulks blykt hier te duidelyker, nadien hy dezelfden, die hy, vers 25 en 26, *Broeders* geheten had, nu, vers 27, *Heilige Broeders* noemt.

En in die eigenſte algemene betekenis komt de benaming van *Broeders* ook allerwegen voor in de andere Apoſtoliſche Brieven, die niet bepaeldlyk aen zekere Gemeente geſchreven zyn: het onderſcheid van vroom *en* onvroom, begenadig *en* onbegenadigd, ligt 'er nooit in den naem van *Broeder* opgeſlooten. Een *Broeder* is, in tegenoverſtelling van een Ongeloovigen, iemand die den Christelyken Godsdienst openlyk belydt; dit was de algemene benamingd, waer mede de Christenen elkander benoemden, en *Gajus* twyfelde zekerlyk, op het lezen van den brief van *Joannes* niet, of de Apostel verſtond door den naem van *Broeders*, 3 Joann. vers 3, 5 en 10, in 't algemeen Leden der Christelyke Kerke, dus genoemd in onderſcheiding van Joodſche of Heidenſche ongeloovigen.

Men kan uit dit alles, dunkt my, ten duidelykſte afleiden, dat de Apostelen de aengehaelde benamingen niet gebruiken, om zodanig een onderſcheid tusſchen Christenen *en* Christenen te maken, als men in later tyd heeft beginnen te doen, met den Tytel van *Vroomen*, *Gods Volk*, *Begenadigden* en dergelyken. Zy bezigden dezelven, als blykt, opzigtlyk tot de Ledematen der Kerke over 't geheel, in de *vooronderſtelling*, die zy, in 't algemeen innerlyk zodanige waren, als zy zig, by hunne Belydenis, uiterlyk voordeeden.

Op deze zelfde *vooronderſtelling* rust ook het gemeenſchaplyk bidden, *wy* en *ons*, in de *Liturgie* onzer Nederlandſche Kerke: mitsgaders de aenmerking der geleerde Kanttekenaers op Rom. XIV: 15. „ Men moet „ *alle* de gene, die 't geloove *Christi* belyden, na 't

„ oor-

„ oordeel der liefde, *houden* voor zodanigen, die van „ *Christo* door zynen dood verlost zyn."

En 't is zo verre van daer, dat men een onbeſproken Lidmaet, om dat hy niet juist naer den ſmaek en de byzondere bepalingen van zommigen denkt en ſpreekt, zou mogen houden en verklaren voor een *Vyand*, dat de Apostel Paulus zulks, op Godlyk gezag, zeer ernſtig verbiedt; zelfs ten aenzien van een Belyder, welke verdient getekend en getugtigd te worden, zeggende 2 Th. III: 15: „ houdt hem *niet* als een *vyant*, maer vermaent „ hem als een *Broeder*." —— 'Er moet zekerlyk, naer de *Kerkordening* van Koning *Jeſus*, Matth. XVIII: 15—17 al vry wat anders om- en vooraf gaen, eer men een Belyder mag aenmerken, als een *Heiden* of *Tollenaer*.

Laten wy dan tegen deze al te gemene ligtvaerdigheid ons zelven ootmoedig wagten; en van onze Gelooſsgenooten verſtandig het beste denken. En zyn 'er al die onszelven mogten verdenken en veroordeelen, dat wy hen wyzen op de tael van Paulus, 2 Cor. X: 7. *Indien iemandt by hem ſelven betrouwt dat hy Christi is, die denke dit wederom uyt hem ſelven, dat gelyckerwijs hy Christi is, alſo wy oock Christi zijn.* —— Laet ons voort ſteeds het oog houden op de bemoedigende betuiging en vermaenlesſe van dien zelfden Apostel, 1 Cor. IV: 3—5: *My is voor het minſte dat ick van ulieden gheoordeelt worde, ofte van een menſchelick oordeel: jae ick en oordeele oock my ſelven niet: Want ick en ben my ſelven geens dincks bewust: doch ick en ben daerdoor niet gherechtveerdigt: maer die my oordeelt, is de Heere. Soo dan en oordeelt niets voor den tijt, tot dat de Heere ſal gekomen zijn, welcke ook in 't licht ſal breingen, 't gene in de duysternisſe verborghen is, ende openbaren de raedtſlaghen der herten: ende als dan ſal een yegelick lof hebben van Gode.*

WAARNEEMING WEGENS HET GEBRUIK VAN DE IPECACUANHA MET OPIUM, TER BEVORDERING VAN DEN MAAZELEN-UITSLAG.

Door * * * *M. D.*

Het is algemeen bekend, dat de Maazelen zig eenige dagen door hoest aankondigen, en het is niet minder algemeen bekend, dat dit Tydperk voor de Kinderen

niet zelden zeer gevaarlyk, en van nadeeligen gevolge is. —— Dat deeze hoest van de zieke ſtoffe afhangt, en men dus moet trachten den Uitſlag te bevorderen, is nodeloos aan te merken; dan zeer verſchillende zyn de wegen, welke men daartoe inſlaat. De laxeermiddelen, zo dikwerf toegediend, ſtryden ten eenenmaal met de natuur der zaake; de verzachtende geneesmiddelen zyn onſchadelyk, doch bevorderen eigentlyk niet den uitſlag. — — De zagte Zweetmiddelen zyn zekerlyk in de meeste gevallen voldoende, doch zomtyds, wanneer de ſtoffe zig op de deelen van de Borst vast zet, worden 'er andere middelen vereischt, en hieromtrent is het my uit de Analogie toegeſcheenen, dat de *Ipecac.* met *Opium* in kleine Giften, van veel dienst kan zyn, en de ondervinding heeft dit myne vermoeden zo ſterk bevestigd, dat ik het van mynen pligt heb geoordeeld, myne Kunstgenooten by deeze tegenwoordige Epidemie daaromtrent opmerkzaam te maaken. Het ſpreekt van zelve, dat de Doſis van de Ipecac., zo wel als die van het Opium, zeer gering moet zyn, en evenredig aan den ouderdom en de geſteldheid der Kinderen.

VERTOOG, OVER DEN WEDERAANGROEI VAN EENIGE DEELEN AAN DE LICHAAMEN DER VISSCHEN.

Door den Heer BROUSSONET.

(*Journal de Phyſique.*)

By zekere ſoort van Dieren ziet men eenige Deelen, vatbaar voor beweeging, wederaangroeijen, naa dat ze vernield waren; maar deeze wedervoortbrengende kragt vertoont zich veel min zigtbaar in bezielde Weezens, wier Organiſatie volkomener is dan in de zodanige, wier min zamengeſtelde Organiſatie, ze meer naar Planten doet zweemen.

In een groot aantal Proefneemingen, welke men gedaan heeft, om de mogelykheid te bewyzen van het wederaangroeijen van verſcheide deelen van 't zelfde Dier, is buiten twyfel veel, waar aan men met rede mag wantrouwen.

Misſchien is het meer dan ééns gebeurd, dat men, in de meening van een zelfde Dier in verſcheide deelen van een

een te ſcheiden, niets meer deed, dan het verdeelen van eene wooning aan veelen gemeen, die zich geheel bevonden in elk gedeelte, en hunne byzondere wooning herſtelden. Maar veelvuldige waarneemingen laaten geene plaats van twyfel over, wegens de wedervoortbrenging van zekere zin- en werktuigen in Zeedieren, Aardwormen, Slekken, en een groot getal van andere ſoorten uit die zelfde Geſlachten. Die deelen zelfs, welke wy aanmerken als wezenlyk tot het leeven behoorende, onder anderen het Hoofd, groeijen weder aan in die Dieren, naa dat men ze heeft weggenomen. Dit verſchynſel komt, in den eerſten opſlage, verbaazend te vooren: dewyl wy door talryke voorbeelden gewoon zyn, *dat deel* aan te merken als volſtrekt noodzaaklyk tot het leeven der Dieren, ſchoon de ondervinding ons leere, *dat het in hun zo min weezenlyk noodig is*, als de zodanige, die eene min volkomene Organiſatie hebben. De Schildpad, wier onderſcheide deelen in derzelver maakzel min volmaaktheids vertoonen, dan dat der Dieren met warm bloed, leeft dikwyls omtrent twee maanden, naa het afhakken van den Kop.

De deelen, die voorbeelden opleveren van die ſoort van wedervoortbrenging zyn by de meeste Dieren zagt, van eene gelykaartige zelfſtandigheid, en bykans gelyk aan die van het overige des lichaams. Zy komen weder voort omtrent op dezelfde wyze, als de nagels en hoorns aangroeijen in Dieren met warm bloed; 't geen ons als zeer zeldzaam moet doen aanzien, de nieuwe formeering van deelen, beſtaande uit harde en zagte zelfſtandigheden, en uit veele geledingen.

Deeze wedervoortbrenging, van deelen met leden, heeft men waargenomen in Dieren van twee zeer wyd verſchillende rangen. De eene, als de Krabben, hebben het beenagtig gedeelte buitenwaards, dat wil zeggen, dat hunne zagte deelen bedekt zyn met eene harde zelfſtandigheid. In de andere in tegendeel, als de Haagedis en de Salmander, hebben het beenagtige gedeelte binnenwaards, en wordt het zelve van buiten door zagte deelen bedekt.

't Is bekend, dat de Krabben, welker deelen aan het Lichaam vast zyn door zeer dunne geledingen, zeer onderhevig zyn aan het verlies van eenige deelen; maar dat zy, naa het verloop van eenige weeken, weder aangroeijen.

De wedervoortbrenging van de Pooten des Salamanders is door twee der beroemdſte Waarneemeren onzer Eeuwe, de Heeren BONNET en SPALLANZANI, zeer nauwkeurig gade geſlaagen. Wy zyn aan hun eene groote menigte van ontdekkingen verſchuldigd over een der keurigſte ſtukken van de Natuurkunde. —— Maar de wedervoortbrenging van deelen met geledingen is tot nog niet onderzogt in de Visſchen; eene ſoort van Dieren zeer verſchillende van die, welke men reeds heeft waargenomen, en wier bloed nooit meer dan twee of drie graaden warmer is dan het Element, waarin zy leeven.

Aan veele Visſchen heb ik gedeelten van hunne onderſcheidene Zwemvinnen ontnomen. Ik heb die proeven, op verſchillende tyden, herhaald, en altoos ondervonden, dat deeze deelen allengskens zich weder herſtelden. Alleen is my voorgekomen, dat dit herſtel ſpoediger toeging in de jongere Visſchen, en, in eenige ſoorten, raſſer dan in andere.

Ik nam een gedeelte weg der Zwemvinnen van eenige Goudvisſchen, en reeds op den derden dag daaraan ontdekte ik, op de afgeſneeden randen, eene ſoort van witten rand: op den achtſten dag was deeze rand zigtbaar uitgeſtrekt, en het leedt niet lang, of dezelve werd een vlies, 't welk, in den beginne, ſlegts ééne linie breedte had. Dit vlies was veel dikker, dan 't geen den grond van de Zwemvinnen uitmaakt; doch, naar gelange 't zelve zich uitſtrekte, verdunde het, en werd doorſchynend. Naa 't verloop van drie maanden, onderſcheidde ik de beginſels van beenagtige ſtraalen, geſchikt om het vlies uit te ſpannen. Zy bleeken eene verlenging te weezen van de beentjes aan het voetſtuk. In 't eerst waren zy alleen door eene ſoort van ſlym gevormd.

Een Goudvisch ſneed ik de rechter Zwemvin van de borst af. In acht maanden tyds was dit deel bykans zo groot geworden, als de ſlinker Zwemvin, door my geheel onverkort gelaaten. Ik herhaalde dezelfde bewerking aan de Zwemvinnen van den buik: de uitſlag was altoos eveneens. 't Is waar, dat, ſchoon de nieuwe Zwemvinnen zo groot waren als de tegenoverſtaande, zy eenigen tyd wit en min doorſchynend dan de andere bleeven.

Ik heb ſchuinſche dwarsſneeden, en in allerlei rigtin-

tingen, gedaan op de Staart-zwemvin van verſchillende Visſchen. De afgeſneeden deelen zyn beſtendig, naa 't verloop van zekeren tyd, aangegroeid. De Visſchen, tot deeze bewerking genomen, verlooren het evenwigt, en hun zwemvermogen verminderde, naar maate ik de Zwemvinnen afnam, en zy konden in hun natuurlyken ſtand niet komen, voor dat deeze geknotte deelen weder herſteld waren.

Eenige Visſchen nam ik alle Zwemvinnen af, dezelve zo digt by 't lyf affnydende, als my mogelyk was. Deeze Dieren konden zich niet horizontaal in 't water houden. De kop hing na den grond van 't glas; zy waggelden ſteeds, en deeden veel moeite om in een horizontaalen ſtand te komen. Hunne Zwemvinnen groeiden zeer langzaam aan.

Dezelfde affnydingen op veele Visſchen herhaald zynde, heb ik bykans altoos dezelfde uitkomst gehad. In een Karper, wien de rand der Zwemvinnen door kleine Visſchen derwyze was afgeknaagd, dat ze ſnazelagtig hingen, heb ik, naa 't verloop van eenige maanden, die randen weder volkomen vereenigd gezien.

By dit alles heb ik opgemerkt, dat de Zwemvinnen doorgaans min of meer ſchielyk zich herſtelden, naar maate ze min of meer nuttig waren voor den Visch. De Heer SPALLANZANI heeft eene hier mede overeenkomende Waarneeming gedaan op de Aardwormen, by welken hy beſtendig beſpeurde, dat de Kop veeleer zich herſtelde dan het agterlyf; even zo herſtelde in de Visſchen de Zwemvin van den Staart, de nuttigſte van alle Zwemvinnen, dewyl dezelve dient om bykans alle beweegingen te maaken, veel ſchielyker dan die van de borst of van den buik; en die geſchikt zyn om den Visch op dezelfde hoogte te houden, en de zydelingſche beweegingen te bevorderen, waren veeleer geheeld, dan die van den rug, in welke ik nauwlyks, zeven maanden naa ze afgeſneeden te hebben, nieuwe ſtraalen kon beſpeuren.

Het vlies, 't welk de eerſte beginzels der Zwemvinnen vormt, is van onderſcheide dikte in verſchillende ſoorten van Visſchen. 't Zelve beſtaat uit twee deelen, tusſchen welke de beentjes of ſtraalen gevormd worden, zomtyds van één hard en ſteekend ſtuk, doch meestal van onderſcheide beenagtige ſtukjes naauw aan

elkan-

elkander vereenigd, door een kraakbeenagtige zelfſtandigheid.

Zullen de Zwemvinnen weder aangroeijen, dan moet 'er iets van het beenagtige gedeelte overgelaaten weezen. Was 't zelve geheel vernietigd, geene nieuwe Zwemvinnen zouden de plaats der voorgaande bekleeden. Dit heb ik waargenomen in verſcheide Visſchen, waar van ik de Rugvinnen, met een gedeelte van den rug, hadt afgeſneeden; deeze plaats begroeide alleen met eene doorgaande naade.

Schoon de Visſchen zeer bezwaarlyk deeze werktuigen kunnen ontbreeken, weeten zy die ze derven eenigermaate aan te vullen door de nog behoudene. Ik heb vry groote Visſchen verſcheide jaaren zien leeven, ſchoon ze de helft huns lichaams derfden, het gedeelte naamlyk van den aars tot den ſtaart.

Men heeft de Vleugels der Vogelen met de Zwemvinnen der Visſchen vergeleeken, en de Pennen met de ſtraalen der Vinnen; doch 'er doet zich een gansch groot verſchil op tusſchen deeze beiden ten opzigte van de wyze der wedervoortbrenging. 't Is bekend dat de Vleugelpennen, afgeſneeden zynde, niet op nieuw uitgroeijen.

By meest alle Visſchen zyn de beentjes van de Staartzwemvin zeer ſterk en veelvuldig. Wanneer men het getal deezer beenagtige deeltjes vergelykt met die der pooten eens Salamanders, men zal ontdekken dat ze veel meer betekenen. In de daad, 'er doen zich aanmerkelyke verſchillendheden op tusſchen deeze Werktuigen, bovenal ten aanzien van de wyze waarop deeze onderſcheide harde deelen zich met elkander als leden zamenvoegen.

Indien het vlies, 't welk de Zwemvinnen vormt, geſcheurd wordt in dezelfde rigting als de beentjes loopen, voegen zich de twee deelen weder zamen, en dit laat eene naade agter, die allengskens vergroeit. Dikwyls treft men Visſchen aan, die veele van deeze naaden in de Zwemvinnen hebben, bovenal in die van den rug.

Dit hervoortbrengend vermogen van de Zwemvinnen der Visſchen is aan dezelve allernuttigst, dewyl deeze deelen geduurig blootgeſteld zyn, om geſcheurd of afgeknaagd te worden, 't zy door het wryven en ſtooten tegen harde lichaamen, 't zy door de tanden der Zeedieren. Derzelver aangroei is my altoos zeer langzaam voor-

voorgekomen; doch 'er is alle reden om te gelooven, dat deeze veel vaardiger toegaat by Visschen in den ſtaat der vryheid.

Myn oogmerk met het mededeelen deezer eenvoudige waarneeming is geweest, om een geval te vermelden, 't welk my toeſcheen van eenig nut in de Natuurkunde te kunnen weezen; en een nieuw bewys op te leveren van de veelvuldigheid der middelen welke de Natuur bezit, als het 'er op aankomt om Geörganiſeerde Lichaamen weder te brengen tot den eerſten ſtaat van volkomenheid, welke tweede oorzaaken hun hadden doen verliezen.

VERSLAG VAN DE VERGIFTIGE PLANTEN EN DIEREN OMSTREEKS DE KAAP DE GOEDE HOOP.

(Ontleend uit PATERSON's *Narrative of four Journies into the Country of the Hottentots* &c.)

Schoon 'er weinige Landen in de Wereld gevonden worden, waarin meer verdelgende Planten zyn dan in den oord naby de *Kaap de Goede Hoop*, loopt, nogthans, de Reiziger het grootſte gevaar van vergiftige Dieren; hy kan altoos de eerſte vermyden, en niet altoos de laatſte ontdekken. Ik ken ſlegts vier vergiftige Planten, die veeltyds tot vernielende oogmerken gebezigd worden.

De eerſte is een Bolgewas, *Amarillis Deſticha*; het Dolmaakend Vergift geheeten, van wegen de uitwerkſels, welke dit gewas doorgaans te wege brengt op Dieren, gewond met wapenen daar mede vergiftigd. —— De Inboorelingen bereiden dit Vergift op de volgende wyze. Zy neemen de Bollen op, omtrent den tyd dat ze beginnen bladeren uit te ſchieten, ſnyden ze dwars door midden, trekken 'er een dik vogt uit, 't welk zy in de zon laaten leggen tot het geheel de vastigheid van Gom bekome. In welken ſtaat zy het ter beſtryking hunner wapenen gebruiken. —— De Jaagers bedienen zich van deeze ſoort van Vergift, voornaamlyk tot het dooden van zodanige Dieren, als zy tot voedzel willen nuttigen, als Antelopen en dergelyk ſlag van viervoetige Dieren. Wanneer de Dieren, met het wapentuig hier door vergiftigd, getroffen zyn, kunnen zy, en doen het gemeenlyk, eenige my-

mylen loopen; en 't gebeurt menigmaal dat zy niet eer dan den volgenden dag gevonden worden, niettegenſtaande het Vergift tot de zenuwen is doorgedrongen. — Wanneer de Bladeren van deeze Plant jong zyn, eet het Vee dezelve greetig, ſchoon dit van eenen oogenblikly-ken dood gevolgd worde. De Boeren zyn daarom zeer zorgvuldig om te beletten dat de Beesten niet loopen in ſtreeken, welke men verdagt houdt deeze Plant voort te brengen.

De tweede vergiftige Plant is eene ſoort van *Euphorbia* (*), men vindt dezelve in dat gedeelte des Lands, 't welk de *Boschman* bewoonen, als mede in *Groot Niniqua* Land. De Gom van dezelve dient desgelyks tot het beſtryken der pylen: doch algemeener gebruikt men deeze Plant om het water, werwaards de Dieren zich begeeven om te drinken, te vergiftigen; en een Vreemdeling, in dit Gewest reizende, moet zeer zorgvuldig weezen om een bron eer hy drinkt wel te onderzoeken.

Deeze Plant groeit van vyftien tot twintig voeten hoog, en ſchiet veele takken uit, vol ſterke doornen. De Inboo-relingen ſnyden zo veele van de takken af als zy noodig oordeelen tot vernieling der Dieren, welke zy ten oogmerk hebben te vergeeven. Doorgaans leiden zy het water eenige voeten van de Wel in een put, ten dien einde ge-graaven; in deeze put doen zy de *Euphorbia*, en bedek-ken de Wel voor 't overige; zo dat de Dieren geen keus hebben in een land, waar het water zo ſchaars is, dat men meermaals de waterbronnen op twintig mylen af-ſtands van elkander verwyderd vindt. — 't Eenig Dier, 't geen ik op die wyze vergiftigd zag, was een *Zebra*: het Beest was naauwlyks een halve myl van de plaats waar hy de doodlyke teug gedronken hadt, of het viel neder. De Inlanders verzekerden my, dat geen Dier, van dit water gedronken hebbende, den dood ontkwam, ſchoon zy verklaarden dat het vleesch door het Vergift geen het minſte nadeel leed.

Het derde Vergift uit het groeiend Ryk komt uit een ſoort van *Rhus* of *Sumach*, die alleen gevonden wordt by de

(*) De wyze, op welke zy dit verdervend mengzel maaken, komt hier op neder, dat zy eerst het ſap neemen uit de *Euphorbia* getrokken, en een ſoort van Rups byzonder eigen aan eene andere Plant, die wel zeer veel het voorkomen heeft van een ſoort van *Rhus* (*Sumach*), ſchoon ik 'er geen in bloem kon aantreffen.

de *Groote* of de *Oranje Rivier*; men houdt het voor hoogst gevaarlyk. Wanneer men dit Vergift uit de Plant trekt, bedekken die 'er aan werken de oogen: dewyl de minſte druppel, het gezigt aanraakende, dit zintuig te eenemaal zou bederven. Men bedient 'er zich zomtyds van aan de pylen.

De derde vergiftige Plant is de eenige, die, aan de *Europiſche* Bewoonders van deezen Uithoek, een weezenlyken dienst doet. 't Is een klein heestergewas, dat een Noot voortbrengt, door de *Hollanders Wolf-Vergift* geheeten: zy gebruiken dezelve om de Hyenas te vergeeven. Het Vergift bereiden zy, door deeze Nooten te branden, gelyk men koffy brandt, en ze voorts tot poeder te ſtooten: dan neemen zy ſtukken vleesch of een dooden hond, *dien zy* met dit ſtof opvullen en in 't veld *ſmyten*. De vraatagtige Hyenas, dit lokaas vindende, ſlingeren het *binnen*, en men vindt ze doorgaans den volgenden dag dood liggen.

Onder de vergiftige Slangen is de *Gehoornde Slang* de allervergiftigſte: dezelve is graauwagtig van kleur, en omtrent achttien duimen lang: de vry platte Kop is breed naar evenredigheid van de dikte des Lyfs, bezet met kleine ſchubben, die de Inwoonders Hoorns noemen en over de oogen heen ſteeken.

Deeze Slang, in de daad zo vreeslyk, wegens de doodlyke natuur van de beet, is byzonder veelvuldig in het Land der *Boſchman*, en *Nimiqua Hottentoten*, die het Vergift van dit Beest by voorkeuze boven allen ander Vergift gebruiken tot het vergiftigen hunner pylen.

Waarlyk de *Boſchman Hottentoten*, die geen Vee hebben 't welk hun toebehoort, en alleen moeten leeven van 't geen pyl en boog hun verſchaft, ſchynen door de Natuur met dit vergift begunſtigd, als het eenig verdeedigmiddel tegen hunne veelvuldige vyanden. Door den prikkel des hongers gedreeven, verlaaten zy dikwyls het Gebergte, en berooven de *Hollandſche* Boeren van hun Vee: en bezaten zy deeze vergiftigde wapens niet, zy zouden buiten ſtaat zyn om wederſtand te bieden, of de partyen, in die gevallen op hun afgezonden, te ontkomen; maar, in deezervoege gewapend, vellen zy veele *Hollanders*, en de gewonden brengen 'er zelden het leeven af.

De gewoone wyze van dit Vergift te bereiden beſtaat hier in, dat zy de geheele Slang verpletten en tot een

Gom

Gom laaten worden. Eene kleine hoeveelheid van die Gom binden zy met dunne zenuwen aan de punt van de pyl: die met twee of meer baardjes voorzien is om te beter in 't vleesch gehegt te blyven.

Zomtyds vermengen zy het Vergift met een ander Vergift, en vervaardigen 'er een bereidſel van, *Rot-Vergift* geheeten; 't welk, naar het onderrigt my door een Landman gegeeven, zonder veel pyns iemand aan zyn einde helpt. De Vrouw van een *Hollandſchen* Boer, na de *Kaap* reizende, werd 's nagts overvallen door een bende *Boſchman Hottentoten*, die kwamen om haar Vee te ſteelen; zy kreeg een wond van een vergiftige pyl aan haar ſchouder. De werking van het Vergift was zo ſchielyk, dat, eer zy de *Kaap* bereikte, haar borst aangeſtooken en de herſtelling onmogelyk was. Deeze en veele andere byzonderheden zyn my door de Landbewoonders verhaald. Ik wil voor de waarheid der verhaalen niet inſtaan; doch men gelooft ze aan de *Kaap* in 't algemeen. —— Veele *Hottentoten* ſterven aan de beet van vergiftige Slangen; doch ik heb 'er verſcheide gezien, die herſtelden; ſchoon zy, uit alles wat ik heb kunnen verneemen, geen ander geneesmiddel hadden dan daadlyk branden.

De *Kouſeband-Slang* is een ander vergiftig kruipend Dier in dit Land, zeer gevaarlyk voor de Reizigers: dewyl dezelve zo zeer gelyk is in kleur met den grond, dat men het verraadlyk Beest bezwaarlyk kan ontdekken. De *Kouſeband-Slang* is klein, en zelden langer dan achttien duimen. Ik verbeeld my dat zy de *Covra Manilla* van *Oost-Indiën* is. Men zegt dat deeze ſlangenſoort bykans onmiddelyk den dood veroorzaakt. Doch, dewyl alle Slangen eene groote maate van hunne vergiftige hoedanigheid verliezen, door het herhaalen van de beet, kunnen 'er tyden zyn dat het Vergift zo ſterk en zo doodlyk niet is. Ik ontmoette een Landman by de warme baden niet verre van de *Kaap*, die door een *Kouſeband-Slang* in den voet gebeeten was. Eenigen tyd naa dat dit ongeluk hem overkwam, vondt hy veel baats als hy het gewondde deel nat maakte met koud water, waarin veel zouts geſmolten was. Toen ik hem zag, was hy twee jaaren lam geweest. Toen hy nog gaan kon veroorzaakte veel beweegings een zwelling in 't been, in welk geval het warme bad hem voor een tyd verligting ſchonk.

De *Geele-Slang*, die weinig van de *Covra Capella* of *Kaaper-Slang* in *Indie* verſchilt, wordt hier veelvuldig gevon-

vonden. Schoon allerſterkst vergiftig kan dezelve, uit hoofde van de kleur en grootte, gemaklyk vermyd worden. De langte is van vier tot acht voeten. Meest ontmoet men de *Geele-Slangen* in Rattenholen. Naa deeze Dieren opgeëeten te hebben, die het grootſte gedeelte van haar voedzel uitmaaken, neemen zy bezit van de holen door dezelve gemaakt. Dit doet het gevaarlyk worden voor Reizigers, om zich neder te leggen op eenige plaats, waar men voetſpooren van dit vernielend kruipend Gedierte aantreft (*).

Uit deeze Slang haalen de *Hottentoten* het Vergift door den zak uit den bek te ſnyden, en Zenuwen 'er in te doopen, welke zy vervolgens om de punten hunner pylen winden.

De *Blaas-Slang*, die deezen naam heeft, dewyl zy zich opblaast tot een voet in den omtrek, is van een graauwe kleur, en omtrent drie en een halven voet lang: deeze is veel dikker dan ik 'er eenige in dit land zag; de Kop is breed en plat: de vergiftige tanden zyn omtrent een duim lang, en haakagtig aan de punt. Zeer gevaarlyk voor het Vee is de *Blaas-Slang*. In een myner tochten door het Land, werd een myner Paarden, terwyl het liep te graazen, door een *Blaas-Slang* in den bek gebeeten, en overleefde de wonde ſlegts twee dagen.

De *Spring-Slang* is een zeer gevaarlyk, doch zeer zeldzaam, Dier. Dezelve is gitzwart, met witte vlakken; tusſchen de drie en vier voeten lang, en dik naar evenredigheid. Toen de Colonel GORDON, (thans Opperbevelhebber aan de *Kaap*,) in den jaare MDCCLXXVI binnen in 't land was, zag hy twee Slaaven-jongens, na-

ge-

(*) Eene andere byzonderheid, het byten der Slangen betreffende, te *Bengalen* voorgevallen, zal, zo ik my verbeelde, de aandagt der Leezeren niet geheel onwaardig weezen. Een Brigade nam den intrek in huizen, die eenigen tyd ledig geſtaan hadden. Korten tyd naa dat zy dezelve betrokken, vondt men 's morgens eenige Mannen dood, en kon eerst geen reden van hun ſterven uitdenken. Dan welhaast ontdekte men, dat Slangenbeeten dien ſchielyken dood veroorzaakt hadden. By onderzoek vondt men veele Slangen in de holen van de ſlegte muuren; het grootſte gedeelte werd gedood; zy kreegen den raad om een menigte van Uyen en Garlik aan den binnenkant van den muur te leggen, en hadden vervolgens geen last van dit Gedierte.

gejaagd door een *Spring-Slang*, die hun ſcheen in te haalen, hy ſchoot dezelve door midden.

De *Nacht-Slang*, ſchooner getekend dan eenige der bovengemelde, is achttien of twintig duimen lang, en zeer dun; zwart, rood en geel maakt de kleurmengeling van dit Dier uit; 's nagts, van naby gezien, gelykt dezelve vuur. De *Hottentoten* noemen dezelve *Killmen*.

Deeze zes ſoorten van Slangen, in de nabuurſchap van de *Kaap de Goede Hoop*, heb ik alle gezien, en van de meesten eenige welbewaard overgebragt. Dan het ſpyt my ten hoogſten, dat ik, daar myn hoofdoogmerk was Planten te verzamelen, niet lang genoeg op eene plaats kon blyven, om zulke proeven te neemen op derzelver vergiftigen aart, als my in ſtaat zouden geſteld hebben, om, volgens eigene waarneeming, een klaar verſlag van derzelver uitwerkingen te geeven.

'Er zyn, twyfel ik in geenen deele, veele andere Slangen in dat Land, welke wy nog niet kennen. De Inboorelingen hebben my geſprooken van de *Spog-Slang*, die, naar hun berigt, haar Vergift tot op den afſtand van eenige voeten kan uitſpreiden; en dat 'er Lieden blind door geworden zyn; doch ik heb deeze nooit gezien.

De zwarte, of *Rots-Scorpioen*, is bykans zo vergiftig als eene Slang. Een Boer woonende op de Buitenplaats de *Paarl*, digt by de *Kaap*, werd door zulk een Scorpioen in den voet geſtooken, terwyl ik daar in 't land was, en ſtierf binnen weinige uuren.

Doctor SYDE, een der Geneesheeren aan de *Kaap*, verhaalde my, dat 'er veelen tot hem gebragt waren door Scorpioenen gebeeten, en dat hy Olie het beste tegengift gevonden had. De Inboorelingen in *Indie* houden het gewondde deel zo digt mogelyk by het vuur, en doen dit een langen tyd, 't geen, volgens hunne opgave, eene volkomene geneezing ten gevolge heeft.

EENIGE BYZONDERHEDEN MAROCCO EN DE MAROCCAANEN BETREFFENDE.

(Ontleend uit de *Recherches Hiſtoriques ſur les Maures.* *Par* M. CHENIER.)

Het *Maroccaanſche Ryk* zou zich zelven alle leevensnoodwendigheden kunnen verſchaffen, zo uit hoofde van den overvloed en natuur der voortbrengzelen des Lands, als van wegen de weinige natuurlyke- of kunstbehoeften der *Mooren*; eene rasvoldaanheid aan de Lugtſtreek of de *Opvoeding* toe te ſchryven. De rykdom van *Marocco* beſtaat in de vrugtbaarheid van den grond; het Koorn, de Vrugten, *het Vee*, het Zout, het Wasch en de Gommen, zyn niet alleen genoegzaam om den Inwoonderen het noodige te verſchaffen, maar zouden een overvloed kunnen opleveren tot een grooten handel met andere Volken. De veelvuldige voortbrengzels, ter uitvoer geſchikt, zouden een onuitputbaaren ſchat opleveren, was het Ryksbeſtuur wel gevestigd en gerust, genooten de Onderdaanen de vrugten van hunnen arbeid, bezaten zy hunne eigendommen in zekerheid.

De aanwinst van Koorn in *Marocco* is dikwils zestigvoudig; eene dertigvoudige oogst houdt men voor een zeer middelmaatigen. De *Mooren*, traag uit den aart, draagen weinig zorg voor hunne Veldvrugten; Orange-Citroenboomen en andere die vrugten met dikke ſchillen draagen, welker Boomen weinig oppaſſens vorderen, groeien in open Velden, en 'er zyn nog groote Plantadien, welke zy bewateren, om de voortbrengzels te vermeerderen. Hunne Wynſtokken, die uitmuntende Druiven geeven, vindt men geplant tot op drie en dertig graaden, als in onze Zuidlykſte Landſchappen van *Frankryk*, en behoeven in groei voor de onze niet te wyken.

De Olyfboom vindt men langs de Kust; doch bovenal in het Zuidelyk gedeelte: de Boomen zyn op ryen geplant, en vormen wandelwegen, te aangenaamer, om dat de Boomen breed, rond en hoog zyn: de Inlanders draagen zorg om ze te bewateren, op dat zy de vrugt te beter behouden. Olyfolie zou hier in grooten overvloed kunnen geperst worden, was de belasting be-

paald en gemaatigd; doch zo groot is de verandering, welke dezelve ondergaan heeft, dat men het aankweeken der Olyfboomen dermaate verwaarloosde, dat 'er naauwlyks Olie genoeg valt voor binnenlands gebruik. In de jaaren MDCCLXVIII en MDCCLXIX, werden 'er bykans veertig duizend Quintalen Olie uit *Mogodor* en *Santa Cruz*, na *Marſeille* uitgevoerd, en, tien jaaren laater, kostte 'er het pond vyftien ſtuivers. In deezer voege ſtellen de gebreken der Regeeringe de Volken bloot aan duurte en ſchaarschheid, ſchoon ze in den ſchoot des overvloeds gezeten zyn.

In het Landſchap *Duquella*, ontmoet men den Boom, die de *Gom Sandarac* voortbrengt, als mede die de doorſchynende Gom oplevert; dan de laatstgenoemde is de vrugtbaarſte, en verſchaft beter Gom, naar gelange men meer zuidwaards komt, waar de hitte, en de daauw des nagts, misſchien die affcheiding zuiverder en overvloeger maakt.

Op de Kust van *Salé* en *Marmora* zyn Eiken Bosſchen, waar in Eikels vallen van bykans twee duimen lang; zy ſmaaken als Kaſtanjes, en worden zo wel rauw als geroost geëeten: men noemt deeze vrugt *Bellote*, ze wordt na *Cadix* gezonden, waar de Spaanſche Jufferſchap 'er veel van houdt.

Marocco brengt desgelyks een overvloed van Wasch voort; doch zints de Keizer dit voortbrengzel onder zwaarder belastingen gebragt heeft, verwaarloost het Landvolk de Byenkorven.

Zout is 'er ryklyk in dit Ryk, en vordert, op zommige plaatzen van de Kust, alleen de moeite van het te verzamelen, zonder het behulp van Zoutputten, gevormd door de uitdamping van het verſche water; 'er zyn Putten en Meiren in 't Land, waar men het Zout in menigte vindt.

De *Mooren* bebouwen hunne Landen alleen in evenredigheid hunner behoeften; te deezer oorzaake ligt ten minſten twee derden van het Ryk onbebouwd. De *Doum*, of Wilde Palmboom, is hier zeer menigvuldig, en van deezen trekken de Ingezetenen, wanneer behoefte hun yver opwekt, groote voordeelen; de Schaapherders, de Muilezel- en Kameel-dryvers, en de Reizigers, verzamelen de bladeren, van welke zy allerlei mandenwerk maaken, tot veelvuldig gebruik in 't groot en klein. Deeze Boom, met welke zy ook hunne ovens ſtooken,

brengt

brengt een zagte en roſynagtige vrugt voort, die in September en October ryp is; deeze vrugt heeft de gedaante van een Roſyn, bevat een korl, is zamentrekkend, en derhalven zeer geſchikt, om de uitwerkſels voor te komen van de wateragtige en verſlappende Vrugten, welke dit Volk, geduurende den Zomer, op eene onmaatige wyze, nuttigt. Die Magt, welke voor alles zorg draagt, heeft deeze wilde Plant over die Woeſtynen verſpreid, om oneindig veel behoeften, die anders een zo arm volk ten zwaardrukkenden laſt zouden ſtrekken, te vervullen.

De *Mooren*, onkundig van de bronnen van welvaard, welke hunne Voorouders bezaten, geeven voor, dat 'er Goud- *en Zilver*-Mynen in het Ryk zyn, die de Keizers niet willen dat bearbeid worden, op dat hunne Onderdaanen *geene middelen* zouden vinden, om het juk af te ſchudden: 't is niet onwaarſchynlyk, dat het Gebergte *Atlas* nog onontdekte ſchatten bezit; doch 'er is geen voldingend bewys voorhanden, dat het ooit Goud of Zilver heeft opgeleverd. —— 'Er zyn Yzer-mynen in 't Zuiden bekend, doch het bewerken derzelven heeft men zo kostbaar bevonden, dat de Inwoonders liever van buiten ingevoerd Yzer gebruiken, ondanks de zwaare belasting daar op geſteld, welke den prys verdubbelt. — Men treft Koper-mynen aan in de nabuurſchap van *Santa Cruz*, die, niet alleen Koper genoeg verſchaffen voor het weinige gebruik, 't welk van dit Metaal in 't Ryk gemaakt wordt, maar welke ook Koper ter uitvoer leveren, en het in veel grooter hoeveelheid zouden doen, waren de Belastingen gemaatigder. Belasting ſmeedt overal ketens, die het vlytbetoon der Menſchen wederhouden, en de welvaard der Volken kluisteren. —— 't Is eene bedroevende waarneeming, ryke en vrugtbaare Landen, onder een gunſtigen hemel, onbebouwd te zien leggen, terwyl de Menſchen genoodzaakt zyn, de hinderpaalen der Natuure te overwinnen, om hun beſtaan te zoeken in het gebergte van *Europa*.

De *Mooren* hebben geen begrip van beſpiegelende weetenſchappen, hier in gelyken zy op de oude *Arabieren*: de zodanigen onder hun, die leezen kunnen, (en der zulker getal is zeer klein) leezen zelden iets anders, dan hunne Godsdienſtige Boeken. De opvoeding beſtaat enkel in leezen en ſchryven te leeren; en dewyl het inkomen der Geleerden van deeze bekwaamheden afhangt,

zyn de Priesters en de Schoolmeesters, onder hun, de eenige beſchikkers over zo veel weetenſchaps. De Kinderen der *Mooren* worden in de Schoolen geleerd een aantal Lesſen, uit den *Koran* ontleend, te leezen en van buiten op te zeggen; die om de mindere kosten geſchreven zyn op kleine plankjes: deeze Lesſen, eens geleerd zynde, veronderſtelt men, dat de Schoolier kundigheden genoeg opgedaan heeft, om de School te verlaaten; te dier gelegenheid rydt hy te paard door de Stad, gevolgd van zyne Schoolmakkers, die hem ter eere zingen; dit is voor hem een Dag van zegepraal, voor de Schoolgangers een prikkel van nayver, een Feestdag voor den Schoolmeester, en een Dag van kosten voor de Ouders: want in alle Landen, waar men Feesten en Ommegangen heeft, wordt by dezelve het eeten en drinken niet vergeeten.

't Is by de *Mooren* in gebruik, elk buitengewoon voorval in rym te brengen en te bezingen: eenigen hebben veronderſteld, dat deeze gewoonte by beſchaafde Volken was ingevoerd, uit het ſtaatkundig beginzel, om het volk te vermaaken en te doen lachen, als zy anders te ernſtig en denkend zouden worden; doch de gisſing is veel natuurlyker, dat het oorſpronglyk einde van zulk rymen onderrigten was, geſchikt om de gebeurtenisſen in de geheugenis te drukken eener menigte van Burgeren, die geen leezen geleerd hadden. —— De *Mooren*, die wat geleerder zyn, dan het gros, vermaaken zich met het voorſtellen der ontbinding van Raadzelen, in taamelyk goede verzen vervat; hy, die de meening raadt, moet dezelfde rymklanken gebruiken, als hy in het Raadzel aantreft, als of dit een antwoord ware op de vraage.

Wat hun Koophandel in 't byzonder betreft, en den tegenwoordigen ſtaat, waar in deeze zich bevindt. De Omwentelingen, onder de Regeering van MULEY ABDALLAH voorgevallen, hadden het Ryk magtig geſchokt, en de afgelegene Landſchappen eene ſoort van onafhangelykheid doen krygen. De Landvoogden hadden zich meer gezags aangemaatigd, en de Schatkist was uitgeput, door de alles opſlokkende greetigheid des Krygsmans, en de grillige wyze, waar op die Keizer zyn Geld verkwistte. SIDI MAHOMETH, door jaaren en ondervinding wys geworden, eer hy den Throon beklom, zette zich om maatregelen uit te denken tot een ſpoedig herſtel der

der Geldmiddelen, en het vullen van 's Lands ſchatkist, en droeg zorg om de eigendunklyke Magt, eenigzins verzwakt, ſtaande de onlusten der jongſte onrustige Regeeringe, in alle de landen zyner Heerſchappye, het oud gezag by te zetten.

De onderrigting hem gegeeven, wegens den Koophandel en de Belastingen, deeden den Keizer begrypen, dat, van alle Staatkundige voordeelen, Schattingen, ſtrekkende om den Koophandel by een Volk te verleevendigen, alleen konden dienen, om de ſchade te vergoeden en de inkomſten te vermeerderen. De voordeelen ontſtaande uit Zeeroovery, eene bezigheid blootgeſteld aan weezenlyke verliezen, en onzekere winſten, mogten, aan den eenen kant, de wraak der Volken opwekken, wier Zeemagten dagelyks aangroeiden; terwyl, aan den anderen kant, de verwisſeling der voortbrengzelen van het Ryk hem zouden verzekeren, van die overvloeiende bronnen van welvaard, die uit den Landbouw ontſpringen.

Bedenkingen van deezen aart bewoogen SIDI MAHOMETH om vrede te maaken met de Hooge Magten in *Europa*. Naa de Vredesverdragen, alreede geſlooten tuſſchen *Marocco*, *Engeland* en *Holland*, bevestigd te hebben, ging hy, in den aanvang zyner Regeeringe, Vredesverbonden aan, met *Deenemarken* en *Zweeden*, en vervolgens met de Republiek van *Venetie*, *Frankryk*, *Spanje* en *Portugal*. In den Jaare MDCCLXXXII, trof de Keizer met den Groot Hertog van *Toscane* een Vrede, en de andere Mogenheden van *Italie* zyn in een ſoort van Beſtand, met het Ryk van *Marocco*.

Vóór de Regeering van SIDI MAHOMETH, hadden de Europiſche Volken koopverbindtenisſen aangegaan aan de Kust van *Marocco*, en die met dit Ryk in geen Vredesverdrag ſtonden, genooten nog de veiligheid van een vryplaats. Waar is het, dat de wankelbaarheid des Staatsbeſtuurs het vertrouwen der Volken eenigzins verminderde; en de weinige Scheepsveiligheid, welke de Havens van *Marocco* in den Winter ſchonken, was een hinderpaal tegen het toeneemen van de Zeevaard. Ten dien tyde waren 'er flegts eenige weinige goede Havens op de Kust des Ryks; ze waren gevaarlyk aan te doen, door de hindernisſen van de Baaren, en de onkunde, gierigheid, of kwaadwilligheid der Lootzen.

Om den Koophandel te ondersteunen, en den roem zyner Regeeringe te doen toeneemen, deedt SIDI MAHO-

METH de Stad *Mogodor* bouwen in 't Zuiden zyns Ryks, waar de natuur eene Haven gevormd hadt, toeganglyk in alle jaarſaizoenen. De Keizer moedigde vreemde Kooplieden aan, om huizen in deeze nieuwe Stad te bouwen, door hun te verſtaan te geeven, dat de belastingen zouden verminderd worden, op de inkomende goederen. De *Mooren* en de *Jooden* bouwden 'er ook huizen, om hun Heer te behaagen: en *Mogodor* is geregelder aangelegd, dan eenige Stad in het *Maroccaanſche* Ryk. Naa dus *Mogodor* geſticht te hebben, waar van de buitenlandſche Handel de voornaamſte kosten droeg, beval de Keizer, die ſmaak in 't bouwen kreeg, het herſtellen der Kasteelen van *Laracha* en *Rabat*, verzierde jeder deezer Steden met eenige Gebouwen, en openbaare Markten, en vergrootte ten zelfden tyde zyn Paleis te *Marocco*, aan welke Stad hy eene voorkeus boven alle andere gaf. Naa dat hy den omtrek van dit Paleis hadt uitgebreid, deedt hy 'er twee vleugels aan voegen, met ſmaak, door Metzelaars uit *Europa*, opgetrokken.

SIDI MAHOMETH beval, in 't jaar MDCCLXXIII, het leggen der grondſlagen van de Stad *Feda le*, deeze werd toen begonnen, maar is nimmer voltooid. De onderneemingen zyn geſtaakt, weder opgevat, en geheel laaten dryven, naar dat het beloop der tydsomſtandigheden medebragt, of mogelyk, om dat de inkomſten des Keizers het doen van zulke kosten niet gehengden. Ook ſchynen Steden zo noodzaaklyk niet in deeze Zuidlyke ſtreeken, waar het Volk gewoon is, aan een eenzaam landleeven, als op min zagte breedten.

Het vertrouwen, 't geen de maatregelen, de ſtaatkundige inzigten in het perſoonlyk Character van SIDI MAHOMETH, onder vreemde Volken inboezemde, vermenigvuldigde in den beginne het te nederzetten van Kooplieden, op de kust van *Marocco*; zy vestigden zich te *Santa Cruz*, *Mogodor*, *Saffi*, *Rabat*, *Laracha* en *Tezuan*: daar waren 'er zelfs te veel; door eigen drift belemmerden zy zich zelven. De Keizer vermeerderde, van tyd tot tyd, de Belastingen, hoopende hier door zyne inkomſten te verbeteren; doch die verdrukking hadt eene tegenoverſtelde uitwerking. De Koophandel, in deezer voege belast, ſloeg aan 't kwynen.

De Keizer beſloot, om 'er een nieuw leeven aan by te zetten, zelve Koopman te worden; dit ſtrekte tot vermeerdering van 't kwaad: want het vermeerderde

het

het bedwang. Verpligt; hunne waaren te verkoopen, en andere goederen in te koopen, tot zulke pryzen, als het den Despoot behaagde vast te ſtellen, werden de Kooplieden alleen zyne Factors, en vonden zich genoodzaakt, om te gaan van haven tot haven in zyn ryk, welke het hem behaagde aan te wyzen, als hem best ſchikkende, of waaraan hy de eigendunklyke voorkeus gaf.

Hier door werd de Handel geſtremd. De Landbouwer en de vreemde Handelaar, geen vrugt van zyn arbeid of vlyt trekkende, en buiten ſtaat, om aan 't dwingend gezag wederſtand te bieden, werden geheel moedloos; de Landen bleeven onbebouwd, de Markten verlaaten, en van de veelvuldige Handelhuizen, op de kust van *Marocco*, zyn 'er nauwlyks *zes* overgebleeven. Te *Mogodor* vereenigd, en gewoon aan de veranderingen des Staatsbeſtuurs, moeten zy egter worſtelen tegen de plaageryen, veroorzaakt door den geest van belang, en die, nu eens toe dan eens afneemende, geene zekerheid overlaaten.

LEEVENSBERIGT VAN DEN HEERE ISAAK ISELIN, *Doctor in de Regten en Raadſchryver te Baſel.*

(Ontleend uit zyne Leevensbeſchryving, voor den vyfden Druk, van zyne *Geſchiedenis der Menschheid.*)

Te *Baſel* zag ISAAK ISELIN, op den zeventienden van Lentemaand des Jaars MDCCXXVIII, het eerſte leevenslicht. Zyne Ouders leefden in ruime omſtandigheden. Zyn Vader was een Koopman, by diens veelvuldig van huis weezen, droeg zyne deugdzaame Moeder de zorge voor zyne Opvoeding; maar de te verregaande ſchroomagtige zorgvuldigheid, met welke zy haaren Zoon opkweekte, deedt hem eene hebbelyke beſchroomheid krygen. De Heeren LINDER en BIRR waren de eerſte Leermeesters, die hem eenige kundigheden in de Weetenſchappen inboezemden. De wydklinkende naamen van SIMONETTI, HALLER, GESNER en MOSHEIM, lokten hem na *Gottingen*: waar hy de Lesſen bywoonde van SCHMAUS, BOEHMER en KAHLE, en in naauwe vriendſchapsverbintenis tradt, met den Geneesheer ZIMMERMAN, en de Heeren JENNES en TSARNER van *Bern*.

De Hoogleeraar SCHMAUS deedt in hem het denkbeeld opkomen, om het openbaar Regt der *Vereenigde Cantons* tot een ſtelzel te brengen, en in den Jaare MDCCLI gaf hy 'er een ſtuk van uit, onder den Tytel van *Tentamen Juris Publici Helvetici*, dienende tot een ſtelling, welke hy verdeedigde by het beklimmen van de waardigheid van Doctor in de Regten; 't vervolg is nooit gedrukt.

Tot die waardigheid bevorderd, deedt hy eene Reis na *Frankryk*. Te *Parys* bezogt hy druk de Koninglyke Boekery, en maakte kennis met veele Geleerden. By zyne wederkomst verzamelde en bereidde hy de ſtoffe tot zyne Wysgeerige en Staatkundige Werken; maar, in den Jaare MDCCLIV, tot Lid van den grooten Raad gekooren zynde, moest hy deezen Letterarbeid ſtaaken. — Op eene Reize na *Zurich*, bezogt hy BODMER, BREITINGER, GESNER, HIRZEL en andere jonge Heeren van het eerſte vernuft, die hy tot zyne vrienden maakte. Korten tyd naa zyne t'huiskomst, gaf hy in 't licht zyne *Droomen van een Menſchen Vriend* (*). De gewigtige bediening van tweeden Raadſchryver ontnam hem bykans al den tyd tot de Letteroefeningen. De veelvuldige bezigheden aan deeze post gehegt, de bezendingen en de raadpleegingen, die hem veel ſchryvens afvorderden, lieten hem weinig tydruimte over, en het algemeen nut kon hem alleen overhaalen, om heilzaame hervormingen voor zyn Vaderland aan 't licht te brengen. Deeze afzonderlyke ſtukken zyn met verſcheide andere Wysgeerige en Staatkundige Verhandelingen te voorſchyn gekomen. Eindelyk vervaardigde hy zyn meest bekookt en volkomenst werk, waar aan hy, van zyne jeugd af, bezig geweest was: *De Geſchiedenis der Menschheid* (†). Dit was echter 't laatſte werk zyner penne niet, op 't zelve volgde zyn *Dagboek der Menschheid*. De meesten kennen genoegzaam deeze diepzinnige Schriften van een algemeene nut-

(*) *Deeze Droomen van een Menſchen Vriend* zyn, in den Jaare 1780, met aanmerkingen voorzien, in *'s Gravenhage*, by *I. van Cleef* uitgekomen. Wy hebben 'er een aanpryzend berigt van gegeeven, in onze *Algem. Vaderl. Letteroeff.* II D. 1 St. bl. 263.

(†) Dit Werk is in 't *Nederduitsch*, te Amſt. by *J. Weppelman*, naar den vierden Druk vertaald, uitgegeeven, 1783. Zie onze zeer gunſtige beoordeeling, *Algem. Vaderl. Letteroeff.* VI D. 1 St. bl. 340, 520.

nutheid, waar in de welverlichte Menſchenvriend, door de fakkel der onbeſchroomde waarheid voorgelicht, altoos ſpreekt.

Een ſtaal zyner edelaartige denkwyze, en zyner onvooringenomene Waarheids liefde, mogen wy ontleenen uit het Voorberigt zyner *Droomen van een Menſchen Vriend.* „De „ betragting," ſchryft hy, „ over het geluk, 't welk het „ verband en de betrekking der Maatſchappye, aan den „ Mensch kan doen genieten, maakte, van myne jongſte „ jaaren af, het ſtreelendst voorwerp, en het uitmuntendst „ gedeelte van myn vergenoegen uit; en, onder alle Schry„ vers, waren zulke my altoos het waardigst, by wien „ ik, over dit gewigtig Onderwerp, eene gegronde on„ derrigting krygen kon. Ik had reeds een groot ge„ deelte deezer Schryveren geleezen, en ik geloofde, „ dat 'er, voor hunne Naavolgeren, weinig meer over „ bleef, dan de waarheden, door hunne Voorgangeren „ ontdekt, te verzamelen, te ſchikken, en op alle mo„ gelyke wyzen uit te dosſchen, ten einde dezelve, „ naar den ſmaak, en naar de bevatting van alle ſoor„ ten van Leezeren, in het aangenaamſte licht te ver„ toonen, wannneer een zeer bekwaam Man, my met „ eenige der voornaamſte Autheuren, onder de zogenaam„ de *Franſche Oeconomisten*, bekend maakte. De duister„ heid deezer Schriften wederhield my nogthans lang „ aan de daar in vervatte waarheden billyk regt te „ verleenen; of, om beter te zeggen, die duisterheid „ verhinderde my lang, dezelve te kunnen begrypen. „ De drift, waar mede eenige Voorſtanders deezer waar„ heden de Ontdekkingen hunner Leeraaren aanpree„ zen, ſcheen my ook toe meer naar ydele groot„ ſpraak te zweemen, dan naar den weezenlyken prys„ waardigen yver, welke edeldenkende geesten bezielt, „ voor de waarheden, welke kennis zy tot het waar „ Geluk van het Menschlyk Geſlacht noodzaaklyk oor„ deelen.

„ Tot myn Geluk, egter, vielen my eenige jaaren „ laater, de *Ephimerides du Citoyen* in handen. Ik vond „ daar in de verhandelde deelen der Huishoudelyke „ Kennis zo klaar, zo bondig, en met het gevoel van „ myn hart zo overeenſtemmende, dat ik terſtond het „ beſluit nam, de Gronden, op welke de Schryvers der „ *Ephemerides* beweerden hunne Stellingen gebouwd te „ hebben, nogmaals te onderzoeken, en werd, by dit op

„ nieuws

„ nieuws herhaald onderzoek gewaar, dat my 't zelfde
„ wedervaaren was, wat aan alle de Tegenſtreeveren der-
„ zelven ſchynt wedervaaren te zyn; te weeten, dat ik
„ voorheen eenen geheel anderen zin daar aan gegeeven
„ had, dan die was, welke zy wezenlyk bevatteden.
„ Zo ras nu de wolken verdreeven waren, welke my
„ verhinderd hadden, de Leeringen deezer wyze Man-
„ nen in derzelver waare daglicht te beſchouwen, vond
„ ik nieuwe kennis, waar ik te vooren meende ſlegts
„ herhaaling te vinden van 't geen door verſcheide
„ *Duitſche* en *Engelſche* Schryvers reeds voor lang ge-
„ zegd was; waarheden, daar ik te vooren ſlegts dwaa-
„ ling en ſpitsvindigheid meende te ontdekken; en
„ aldaar, waar ik eerst Stellingen meende te zien, die
„ voor de Vryheid en het Geluk van het Menschlyk
„ Geſlacht zeer gevaarlyk waren, ontdekte ik, in tegen-
„ deel, zulke, die de Regten van het Menschdom meer
„ bevestigden dan alles wat ooit van de yverigſte verdee-
„ digers daar van verrigt was.

„ De onderrigting, wegens de *Zuivere Opbrenging* (*),
„ die zo natuurlyk is, en die nogthans vóór den Heer
„ QUESNAI niemand ontvouwd, of ten nutte gemaakt
„ heeft, ſcheen my voornaamlyk de gewigtigſte ontdekking
„ te zyn, welke ooit in de Huishoudelyke kennis gedaan
„ was, en de Uitvinder was in myne oogen 't geen NEW-
„ TON is in die eens Wiskunſtenaars. Zy ſcheen my
„ toe over alle Huishoudelyke Begrippen een licht te
„ verſpreiden, waar voor alle de duisternisſen verdwy-
„ nen moesten, door wier beneveling de Onweetenheid,
„ de Baatzugt, en de trotſche Eergierigheid aan het
„ Menschlyk Geſlacht oneindige onheilen veroorzaaken.
„ Maar boven alles verrukte my dit geheele Leerſtelzel;
„ dewyl het met eene zo klaare bondigheid de bronnen
„ der Huishoudelyke Elenden ontdekt, welke zich thans
„ op eene blykbaarſte wyze in de Menschlyke Maat-
„ ſchappy openbaaren; dewyl het op de overtuigendſte
„ wyze aantoont, dat, alleen door de afſchaffing van alle
„ Willekeurige Wetten en Inrigtingen, en ſlegts door de
„ herſtelling der Natuurlyke Orde, de Menschlyke Maat-
„ ſchap-

(*) Het Voordeel van een voortbrengenden Arbeid, na aftrek van de daartoe aangewende onkosten, noemen de *Oeconomiſche* Schryvers, *Zuivere Opbrenging*, *Zuivere Inkomst*, *Zuivere Opleve-ring* of het *Nette Proveni*.

„ ſchappy van die Elenden kan bevryd worden; —
„ dewyl hy tot deeze herſtelling de wyze onderrigting
„ der Grooten des Volks, en de uitbreiding der Waar-
„ heid, als het werkzaamst en eenigst regtvaardig middel,
„ aanpryst — en dewyl het alle gewelddaadige Maatre-
„ gelen in Vorſten en Volken gelyklyk afkeurt. Ik vond
„ eindelyk, dat hetzelve met de Zedelyke en Staatkun-
„ dige Grondbegrippen, welke ik voorlang omhelsd had,
„ byna in alle deelen overeenſtemde, en dat ik, door
„ middel van 't zelve, my in ſtaat geſteld vond, dwaalin-
„ gen, die ik voor waarheden aangenomen had, te ver-
„ beteren; waarheden, die ik ſlegts duister begreep, met
„ duidlyke klaarheid te erkennen, en aan het geheele
„ Zamenſtel myner Huishoudelyke en Staatkundige Be-
„ grippen, meer *lichts*, meer orde, meer bondigheids,
„ *by te zetten.*

„ Ik agtte het, derhalven, zo ras ik met dit ſtelzel
„ meer bekend geworden was, een myner grootſte plig-
„ ten te zyn, om terſtond myne Staatkundige en Zede-
„ lyke Begrippen, op nieuws, te toetzen; al het geene
„ daar in valsch mogt zyn af te keuren, en voor my
„ zelven, als mede, zo veel in myn vermogen ſtondt, voor
„ anderen, ten meesten nutte aan te wenden, alles wat
„ my myne betragtingen over ontdekkingen, welke my
„ zo gegrond en merkwaardig voorkwamen, geleerd
„ hadden.

„ Myn vuurigſte wensch is alle Menſchen overtuigd
„ te zien, dat de Deugd, de Regtvaardigheid, en de
„ Orde hun alleen gelukkig maaken kunnen; en dat ieder
„ bedryf, waar door zy hunne Zedelyke Volmaaktheid
„ verminderen, de Regten van hun Evennaasten verkor-
„ ten, en iets verlangen of doen, het welk ſtrydig is
„ tegen de Wetten van Orde en Billykheid, of het welk
„ de zuivere Oplevering der voortbrengende werken be-
„ nadeelt, niet nalaaten kan hun ongelukkig te doen
„ worden."

Aan den Heer ISELIN is de *Helvetiſche Societeit* haar beſtaan en aanwas verſchuldigd. Volgens zyn Plan, moest te *Baſel* eene dergelyk Genootſchap plaats hebben ten voordeele der Kunſten en Weetenſchappen; doch de Leden, die het moesten uitmaaken, vereenigden zich met de Maatſchappyen van *Bern* en *Zurich*. Nogthans ſmaakte hy het genoegen, dat hy, in den Jaare

MDCCLXXVII,

MDCCLXXVII, in zyn Vaderland eene Societeit zag vormen, die nog beſtaat, en in weeligen bloei is.

In den Jaare MDCCLVI, tradt de Heer ISELIN in den Egt, en verwekte acht Kinderen; hy telde vóór zyn dood reeds tien Kleinkinderen van drie gelukkig uitgetrouwde Dogters. Zyn talryk Gezin maakte zyn voornaamſte en aangenaamſte Gezelſchap uit. Voor 't overige, was de Heer ISELIN niet alleen aan zyn Vaderland gehegt, en brandde niet enkel van vuurige Liefde tot hetzelve, hy bemiñde, als een Wereldburger, alle eerlyke Menſchen, waar ook. In alle zyne verrigtingen ſtraalde eene zeldzaame onbaatzugtigheid door; weldaadigheid en edelmoedigheid waren hoofdtrekken zyns uitſteekenden Characters. —— Zyne zwakke ſtaat van Gezondheid kon hem op geen lang leeven doen hoopen, eene ongeneesbaare Waterzugt verhaaſtte zyn dood, die den vyftienden van Zomermaand des Jaars MDCCLXXXII, voorviel.

EEN VOORZIGTIG EN FRAAI CHARACTER, IN DAT VAN ATTICUS VOORBEELDLYK GESCHETST.

„ Deelden wy onlangs onzen Leezeren de leerzaame
„ bedenkingen mede van den Heer KNOX, *over die*
„ *ſoort van Wysheid, welke beſtaat in Inſchiklykheid en Wel-*
„ *duiding, zonder eenig ander beginſel dan Eigenbaat* (*),
„ die zelfde Schryver, zo kundig in het doorgronden van
„ 't menſchlyk hart, ſchetst ons *een voorzigtig en fraai*
„ *Character in dat van* ATTICUS, 't geen wy thans, als zeer
„ wel by het voorige voegende, plaatzen."

* * * *

Weinigen, onder de oude *Romeinen*, hebben het toppunt van een volmaakt Character zo naby beklommen als ATTICUS. By de edelſte blyken van verheeven Wysheid en Milddaadigheid, voegde hy eene byzondere fraaiheid van Leevenswyze.

Dan onlangs heeft men zyne Nagedagtenis zoeken te bevlekken, en zich aan Faamroof ſchuldig gemaakt. De Abbé ST. REAL zogt zyn Character al het ſchoone te ontneemen, door de goede trouw van CORNELIUS NEPOS, den

(*) Zie IVde D. bl. 455.

den Leevensbeſchryver van ATTICUS, te betwisten. Ongelukkig voor ST. REAL is de voornaamſte plaats, welke hy uit CICERO aanvoert, om dien Geſchiedſchryver valschheid aan te tygen, handtastlyk bedorven, en bewyst, uit den blykbaaren oorſpronglyken zin te regt gebragt, niets tot dat oogmerk, gelyk de Heer MELMOTH getoond heeft (*). De Abbé onderwindt zich, nogthans, om den beminnenswaardigen ATTICUS te vertoonen als een die zich naer den tyd ſchikte, als een listig ſtaatkundige, wiens Wysheid meest beſtondt in een ſchrander letten op zyne eige Perſoonlyke veiligheid.

De doorſchrandere MIDDLETON heeft over dien Vriend van CICERO min gunſtig geſprooken, dan men zou hebben mogen verwagten. Hy geeft te kennen, dat de *Epicuriſtiſche* beginſels van ATTICUS hem eene zelfzoekende Voorzigtigheid inboezemde, geheel onbeſtaanbaar met de hartlykheid van waare Vriendſchap. Aan deeze voorzigtige, ſchoon met zeer loflyke zelfsinagtneeming, ſchryft hy toe, dat 'er geen één Brief van ATTICUS werd uitgegeeven, ſchoon zestien Boeken Brieven van CICERO aan ATTICUS de Naakomelingſchap bereikt hebben.

Daar is, men moet het erkennen, oppervlakkig beſchouwd, eene groote ſchynbaarheid van onopregtheid in het gedrag van ATTICUS. Maar de Abbé ST. REAL heeft al te voorbaarig het gunſtig getuigenis, 't welk NEPOS van hem geeft, verworpen, en MIDDLETON ſchynt al te zeer tegen hem vooringenomen, door eene enkele plaats by SENECA. —— Waar SENECA beweert, dat ATTICUS onbekend *zou* gebleeven zyn, hadt CICERO hem niet bekend gemaakt. Dit kon waarheid weezen, zonder iets aan zyne verdienſten te onttrekken. Hoe kon hy by die Naazaat bekend worden dan te gelyk met de faam van zyn beroemden Vriend: naardemaal hy dat werkzaam deel niet nam in ſtaatkundige bedryven, 't welk iemand plaats in de Geſchiedenis doet verwerven, en hy geen Lettergedenkteeken tot bewaaring zyns roems oprigtte?

Indien, derhalven, het Character van CORNELIUS NEPOS zyn Tydgenoot, als Geſchiedſchryver, kan opgehouden worden, zal de roem van ATTICUS onbeſchadigd blyven, wat men heden ten dage, om dien te bezwalken, moge zeggen. —— Ter beantwoording van den laster, dat NEPOS een gemeen Schryver was, dien men by zyn leef-

(*) MELMOTH's *Eſſay on Cicero's Old Age.*

leeftyd weinig telde, mogen wy aanmerken, dat CICERO, volgens het berigt van GELLIUS, dien NEPOS onder zyne gemeenzaame Vrienden rekende. Men zegt ook dat zyne Landsgenooten van *Verona* hem een Standbeeld opgerigt hebben. Zyn 'er gebreken in eenige Schriften, die op zyn naam gaan, ze worden toegeſchreeven aan de inſlansſingen van ÆMILIUS PROBUS. Men erkent, dat zyn Levensverhaal van ATTICUS zyn eigen werk is, en een proefſtuk van een fraai opſtel. CICERO ſpreekt hoog van hem, CATULLUS en de beide PLINIUSSEN doen het desgelyks. Hy leefde in denzelfden tyd met ATTICUS, en had hy eene bekende onwaarheid beweerd, de algemeene ſtem van leevende Getuigen, die zeldzaam ligtgeloovig loffpraaken aanneemen, zou hem gelogenſtraft hebben.

Maar, gezag ter zyde gezet, zal men zeggen, dat de onbetwiste gebeurde zaak, de nauwe verbintenis die ATTICUS hieldt met ſtrydige Partyen, met CESAR en POMPEJUS, met ANTONIUS en BRUTUS, met CICERO CLODIUS en HORTENSIUS, ten onwederſpreekbaaren bewyze ſtrekt van eene zonderlinge maatiging of dubbelhartigheid. Doch hier uit zou ik liever het tegenovergeſtelde afleiden. Zyne Vriendſchap met de grootſte Mannen van zynen tyd, welke ook hunne Staatkundige verſchillen mogten weezen, doen eer aan zyne gemaatigdheid en braafheid. Hadt hy zich in Partyſchappen gemengd, geen kunſtſtreek zou hem beveiligd hebben voor de haat van eenige der Partyen, en eene daarop volgende verbanning. Was hy laag, kruipend, en een draaijer geweest, allen zouden zy hem eenpaarig veragt hebben. Zy, die in alles voor het overige verſchilden, hadden gewis zamengeſtemd, om een Man ten toon te ſtellen, wiens ſnoodheid veragting verdiende, en wiens invloed niet groot genoeg was om inſchiklykheid te regtvaardigen. De waarheid der zaake ſchynt, dat hy verheeven was boven de bekrompene inzigten van Partyſchap. Zyne algemeene Menſchlievenheid was ſterker dan zyne byzondere verbintenisſen, en in zyne warme deelneeming in de uitmuntenheid zyner Vrienden, zag hy de gebreken, die hunne verbittering tegen elkander veroorzaakten, over't hoofd. — Schoon hy op een afſtand van de Hoofdſtad verwyderd leefde, en zyn invloed, zo hy dien eenigzins had, niet verkoos te doen gelden, was nogthans zyne perſoonlyke waardigheid zo groot, dat hy, in zyne handelingen met CICERO en de aanzienlykſte Mannen van zyn tyd, nooit in-

inkomt als een mindere. Zy ſchynen, in de daad, hem bejegend te hebben met een ongemeen ontzag, en hy blyke die weezenlyke waarde bezeten te hebben, die uit waare wysheid en deugd gebooren wordt, en geen kunſtenary of uiterlyk vertoon kan te wege brengen.

Dat hy Vriendſchap met hun aankweekte, en hun alle goede dienſten deed, welke Menschliefde, door oordeel beſtuurd, kon toebrengen, is waarheid. Maar wy weeten, dat hy de Gelukkigen alleen niet vleide. Aan de zodanigen, die zyn byſtand behoefden, en minst in ſtaat ſcheenen om hem wedervergelding te ſchenken, bewees hy ze het gereedſte. Hy beſchermde de Vrouw, en het Gezin van ANTONIUS, als deeze in de diepſte laagte gedompeld lag, en maakte Geldgeſchenken over aan BRUTUS toen deeze zich in verlegenheid en behoefte bevondt.

Overgegeeven aan de Letteren; en aan alle Oefeningen die den Geest beſchaaven en verheffen, werd hy aangeboden te *Athene*, waar hy eene veilige wykplaats vondt om den ſtorm der Partyſchappe te ontwyken. Zyn ſtaat te deezer Stede was in de daad benydenswaardig. In het middelpunt van Smaak en Geleerdheid, met een Oordeel, 't welk hem in ſtaat ſtelde om de beste voortbrengzels te kiezen en te ſmaaken, bemind by allen, die hem omringden; aangezogt door de Grooten, ſleet hy zyn tyd te *Athene*, in de rust van een verfynd *Epicurist*. Zyn vertrek van daar verwekte openbaare droefenis, en de ſmert, die dit oordeelkundig volk over zyn heengaan voelde, doet hem grooter eere aan dan een Zegepraal.

ATTICUS, ſchoon een Man van Smaak, van Geleerdheid, en in gewigtige betrekkingen ſtaande, vondt nogthans niet beneden zich te letten op zyne Huishoudelyke belangen. Zyne ſchikkingen in zyne Familie waren, in de daad, zonderlings; doch zodanig als zy eenen Wysgeer voegden. Alle zyne Dienstboden konden voor hem leezen, en ſchryven. Hy was, zegt NEPOS, in zyn doen ſraai, maar niet grootsch; mild, doch niet kwistig. Het ongemaakte ſchoon van keurige netheid was eer zyne bedoeling, dan het vertoon van ſchatrykheid.

Een zeer onderſcheiden en loflyk deel van zyn Character was zyn verregaande afkeer van bedrog. Hy ſchrikte voor leugentaal; eene byzonderheid, die de beſchuldiging van Dubbelhartigheid zeer onwaarſchynlyk doet worden. —— Dat hy zich luttel bekommerde over de ongelukken van zyn Vriend CICERO, moet zo zeer niet toe-

geſchreeven worden aan mangel van opregtheid, dan wel aan iets blykbaar zwaks in CICERO zelve. En misſchien klaagde CICERO zonder genoegzaame reden: want tegenſpoed valt ligt klagtig.

De Goedheid zyner geſteltenisſe vertoonde zich in de ſtandvastigheid zyner aankleevingen, en het genoegen, 't welk hy ſchiep in Weldaadigheid te oefenen: doch blonk deeze nergens beminnelyker uit dan in zyn gedrag, als Zoon en Broeder. Zyne Moeder bereikte een negentig jaarigen ouderdom, en hy was gewoon met een byzonder genoegen te verhaalen, dat de eensgezindheid tusſchen hem en die eerwaardige Matrone door geen enkel oogenblik van verſchil was afgebrooken; hy roemde deesgelyks op de beſtendige liefde, tusſchen hem en zyne Zuster.

ATTICUS ſtierf hoog bejaard. Doch het is te bejammeren, dat hy, naa een lang leeven, zo volmaakt als de onbygeſtaane Rede het kan brengen, zyn dood verhaaſtte, door het gebruik van voedzel te weigeren, om het wederkeeren van een pynlyk ongemak te vermyden. Hy handelde beſtaanbaar met de beginzelen van EPICURUS, die pyn voor het grootſte kwaad hield. Een ziel, gelyk de zyne, zou de eerſte geweest zyn, om zulke dwaalingen te laaten vaaren, hadt hy in een laater Eeuw geleefd, en een Leerling geweest van een grooter Wysgeer dan EPICURUS.

Zo als CORNELIUS NEPOS met zyn penſeel hem afgemaald heeft; levert hy een ſchoon portrait op. En kan ik geene nuttigheid vinden in die ſoort van naſpeuringen, welke ſtrekken om een verheeven Character te verfaagen. Hoe meer voorbeelden van Menschlyke uitmuntenheid, hoe loflyker en voordeeliger voor de Menschlyke Natuur. Waarheid, in de daad, moet, in alle gevallen, zorgvuldig worden opgeſpeurd: doch wanneer dezelve reeds blykt vaſtgeſtrikt te weezen aan de zyde der Deugd, is die rustlooze bezigheid van geleerd onderzoek, welke de grond daar van tragt te ondermynen, niet alleen onvoegelyk; maar misdaadig.

EDELMOEDIGHEID VAN HYDER ALY.

(Uit de *Cenſeur Univerſel Anglois.*)

Aan de oevers van de *Tweed*, die *Engelsnd* en *Schotland* van een ſcheidt, woonde de Heer MELVIL op een voorouderlyk Landgoed: van genoegzaame middelen voorzien, om na geen meer te haaken, en door geen eerzugt gedreeven om hooger rang te beklimmen. Zyne Egtgenoote was met hem van gelyken ſtaat; zy bezaten beide dezelfde geestheiging, dezelfde gevoelens, denzelfden ſmaak. De Heer MELVIL voegde, by een grooten voorraad van kundigheden, veel goedhartigheids; de Lieden in de nabuurſchap zagen hem aan als hun Vader; hy was de Scheidsman in hunne geſchillen, dewyl zy niemand kenden die 'er verſtandiger en braver over oordeelde.

Hy had een Zoon en eene Dogter. De Jonge Juffrouw MELVIL beminde haaren Broeder zo zeer als zy van hem bemind werd; zy ſlecten de eerſte leevensjaaren in die onderlinge toegenegenheid, de zuiverſte van alle, om dat ze de belangloosſte is. Haar Broeder was haar Vriend; haar Medgezel, haar Leidsman in de Landwandelingen; zy was, op haare beurt, de vertrouwde van zyne kleine geheimen, zyne Raadgeeſter als hem eenige ongelegenheid overkwam, en zyne Toevlugt wanneer het hem niet naar den zin ging. Men moet een Broeder gehad hebben als de jonge Heer MELVIL, of een Zuster als de jonge Juffrouw MELVIL, om te kunnen begrypen, hoe groot hun onderling genoegen was in die jaaren van onſchuld. Hunne harten vonden zich in den juisten middelſtand, tuſſchen Liefde en Vriendſchap; niet deelende in de onvolmaaktheden van de eene, noch in de vervoeringen van de andere.

De jonge MELVIL toonde reeds vroeg eene geaartheid te bezitten, weinig ſtrookende met de ſtille en bedaarde leevenswyze zyns Vaders. De Eerzugt woelde in zyn hart, en beſtreed onophoudelyk alles wat zyn Rede daar tegen inbragt. Zy zegepraalde; hy was niet langer meester om zyne verkiezing tot het Krygsmans leeven te wederſtaan. Hy ſmeekte zyn Vader om een Krygsbediening te koopen; hem biddende al het overige zyner Middelen voor zyne Zuster te bewaaren.

Dit was het beginzel der jammeren des geheelen Gezins. De Moeder, reeds ziek, kon het denkbeeld der gevaaren, aan welke een Zoon, zo teder bemind, zich zou blootſtellen, niet verdraagen. —— Zy ſtierf. —— De Vader, door droefheid overmand, kheen haar in 't graf te zullen volgen. De jonge MELVIL, door dit alles op 't diepst getroffen, kon dit tooneel niet verdraagen. Hy dagt zyne zugt tot het Krygsmans leeven afgelegd te hebben, en beminde een ſtut van 's Vaders Ouderdom te zullen weezen.

De Zoon eener Weduwe, die in de Nabuurſchap, van tyd tot tyd, op het Land haar verblyf hieldt, was zyn Boezemvriend. De nabyheid der wooningen had tuſſchen de beide Familien eene gemeenzaame verkeering veroorzaakt. De Capitein H**** de Vriend des Broeders, werd welhaast de Minnaar van de Zuster. Hy bezat een voorkomen, een houding, een geſtalte, en een Character, bekwaam om een hart, veel meer op zyn hoede dan dat van de jonge Juffrouw MELVIL, te vermoesteren. Hy ontdekte gereed, welke vorderingen hy maakte op eene ſterkte, door geen kunst verdeedigd. Zy bedoelde niets dan 't geen eerlyk was, en zy oordeelde aan zyne edelmoedige gevoelens niets te moeten weigeren.

Eenige maanden verliepen 'er in deeze verkeering zo vol bekoorelykheid, of liever in eene bedwelming van vergenoegen, door niets geſtoord dan door de vrees, dat 'er iets mogt gebeuren, 't welk die vreugd verbitterde. —— Dit heilloos oogenblik kwam. —— Op zekeren dag in de voorkamer treedende, vondt zy haar Vader en Minnaar by een. Vertwyfeldheid, aan wanhoop grenzende, was op 't gelaad des laatstgemelden geſchilderd, en by verſtomde op 't gezigt van zyne Beminde. Mejuffrouw MELVIL, door dit vertoon getroffen, kon, op haare beurt, geen woord ſpreeken. De Vader maakte een einde aan dit treurig ſtil tooneel; zeggende: „ MARIA, myne Dogter, Capitein H**** „ moet ons verlaaten...." Zy verſtondt niets meer, en viel in zwym. Weder tot zich zelve gebragt, vindt zy haar Minnaar aan haare zyde gezeten, die, haare hand druk kende, en haar met oogen vol liefde en tederheid aanziende, te gemoet voerde. „ Lieve „ MARIA, wy moeten voor eenige oogenblikken ſcheiden; dan „ het is om vervolgens elkander met meer genoegen weder te „ zien; en langer. Myn Koning roept my, en het Vaderland wil „ dat ik gehoorzaame. Myn Regiment heeft last gekreegen om na „ *Indie* te vertrekken; pligt en eer gebieden my te gehoorzaamen."

Deeze woorden waren een donderſlag voor de maar al te gevoelige MELVIL. Geheel in droefenisſe gedompeld, zag zy zich zelve aan voor de ongelukkigſte aller ſchepzelen. Zy poogde te ſpreeken; maar de Capitein, zyne eigene kragten wantrouwende, vlood het huis uit, en behaalde op de Liefde een zegepraal, die een oogenblik vertoevens de Liefde op zyn eer en pligt zou hebben doen behaalen.

Het beevend oog van Mejuffrouw MELVIL volgde den heengaanden Minnaar, zo lang de traanen en de afſtand zulks wilden gehengen. Alle de poogingen haars ongelukkigen Vaders, om haar te vertroosten, waren nutloos: de beloften, de eeden haars Minnaars, de hoop van hem welhaast weder te zien, alles mogt niets baaten, alles verdween op de herdenking van het verlooren geluk. Zy verviel tot eene onaandoenlyke zwaarmoedigheid; nieuwe rampen wekten haare gevoeligheid weder op.

't Was haar Broeder, haar geliefde Broeder, die dezelve haar berokkende. Meer dan ooit vervoerd door de begeerte tot den

Kryg-

Krygsdienst, had hy', buiten weeten van zyne Familie, onder het Krygsvolk der *Oost-Indische* Maatschappye eene plaats verzogt, en bekomen. Zyn Vader deed vergeefsche poogingen op zyn verstand, zyne Zuster op zyn hart, hy bleef onwrikbaar by 't eensgenomen besluit. Hoe sterk overmeesterd, moet de trek ten Krygsdienst weezen, daar zy, den Mensch een drift inboezemende, om zyne Natuurgenooten te verdelgen, in hem de tederste gevoelens der Natuure verdooven!

De oude Heer MELVIL, tegen de keus zyns Zoons niets vermogende, liet ze zich welgevallen, droeg zorge om het noodige tot de reis van zyn' Zoon gereed te maaken, en deed alles voor hem, wat zyne middelen gebengden. Zyn laatste raad by 't afscheid liep op deezen zin uit.

„ Myn Zoon! gy vertrekt na het allergevaarlykst Land: de„ wyl het dat Land is, waar de Ondeugden, zo gy ze hebt, „ het meeste gemak vinden, en waar de Deugd, welke gy be„ zit, het meest te stryden heeft. Hier houdt de Wet, indien „ gy struikelt, u als aan den leiband; daar hebt gy geen steun „ dan in u zelven. In die beillooze Gewesten, is het kwaad „ reeds boven de hulpmiddelen aangegroeid, zo 'er hulpmidde„ len komen. Hoe zuiver ook de beginzels mogen weezen van „ ons Bewind aldaar, het wordt noodwendig toevertrouwd aan „ lieden, die, het Vaderland verlaatende, niets ten oogmerk „ hadden, dan het voldoen aan hunne baatzugt; zy zyn te on„ vermoeider daar mede bezig, en werken te geruster, dewyl „ zy beschermd worden door een gezag, hooger dan de aan„ prikkelingen der gierigheid. O myn Zoon! dat de Eer uw „ eenige Gids zy, en dat het genoegen, om getrouw te weezen „ aan de Deugd, uwe eerste belooning zy! —— Wagt u van „ immer te gelooven, dat strengheid of geweld u veroorlofd zy „ tegen Menschen, om dat zy van u in kleur verschillen. Laat „ het aan de Wysgeeren over uit te pluizen, welke de graaden „ van verstand zyn, die de verschillende Geslachten van Men„ schen onderscheiden. Wat u betreft, myn Zoon! indien het „ uwe dat der *Negeren* en *Indianen* overtreft, bedient 'er u „ van, om u te doen hoogagten, door het loflyk en edelmoedig „ gebruik, 't geen gy 'er van maakt. —— Uw voornaamste pligt „ zal weezen den Koophandel van uw Vaderland te handhaaven, „ tegen den hoon der mededingeren, of tegen de *Indianische* „ *Volken*, die de voordeelen des Handels, niet op den regten „ prys weetende te schatten, denzelven zoeken te verwoesten. 't „ Is, derhalven, om te beschermen, niet om moord en verwoesting „ aan te regten, dat gy uw Vaderland gaat dienen. Uwe wet„ tige bezoldingen moeten genoeg weezen voor uwe behoeften, „ en, indien uw goed gedrag u tot een hooger rang verheft, zult „ gy in uw Vaderland wederkeeren, om een genoeglyk leeven „ te slyten, gestreeld door de eer van het uwe toegebragt te „ hebben, aan de Magt uwer Medeburgeren, in een Land, waar „ in men u zegent, wegens uwe regtvaardigheid, en met de

„ voldoening van troost gegeeven te hebben, aan uwen eenen „ Vader, die aan een Menschenvriend het leeven gaf."

Nauwlyks had de oude MELVIL deeze aanspraak geëindigd, of de standvastigheid, dus lang betoond, verliet hem. Het vertrek zyns Zoons deed hem voor alles ongevoelig worden, en zyn harteleed verdubbelde op het gezigt van het hartzeer, 't welk zyne Dogter verteerde. Welhaast bezweek hy onder den last des ongenoegens; hy stierf, en liet de ongelukkige MARIA aan zichzelve over. —— Binnen kort verliet zy eene plaats, van welke zy alles, wat haar op deeze wereld dierbaar was, had zien verdwynen, en begaf zich na eene oude Tante, in eene nabuurige Stad. Wel verre, van daar eenige verzagting in haar leed aan te treffen, vondt zy 'er een nieuwe bron van bitterheid geopend. Ik zal geen Characterschets van deeze Tante geeven, zy droeg een van die Characters, welke men zo menigmaal afgeschilderd heeft, en waar van de oorsprongiyke maar al te veel in de Maatschappy zich voordoen. Ik zal alleen optekenen, dat Mejuffrouw MELVIL, naa twee volle jaaren, alles wat men kan lyden van de bitsheid eener oude ongetrouwde Dame, verdraagen, en veele belachlyke partyen, welke zy haare Nigt wilde doen aangaan, van de hand geweezen te hebben, eindelyk tyding uit *Indie* kreeg. Haar Broeder was steeds op haar bedagt; haar Minnaar leefde alleen voor haar, en beiden, bezield met een trek om haar gelukkig te maaken, hadden zy de dapperste daaden volvoerd, en het vooruitzigt, om schielyk een ruim bestaan te hebben. Zy drongen haar op 't sterkste om over te komen, en in hun geluk te deelen.

Haar toestand was zodanig, dat het geen by anderen eene onberaadenheid en dwaasheid zou geweest zyn, by haar eene noodzaaklykheid geworden was. Zy had eene schuilplaats noodig, en kon zy een veiliger vinden, dan by eenen Broeder, jaloers op haare eer, en by een edelmoedig Minnaar, wiens oogmerken zy zonder misdaad niet mogt verdenken? Haare Tante stemde gereed in haar vertrek toe. Zy begaf zich na *Indie* scheep, van éene Dienstboode vergezeld.

Naa een lange en verdrietige reis, op welke egter de heusche behandelingen des Capiteins haar de slegte haarer Tante deeden vergeeten, kwam zy te *Madras*, waar zy de verlangde belooning der uitgestaane moeilykheden vondt, een teederhartigen Broeder, en een getrouwen Minnaar.

Deeze twee jonge Krygshelden, door den nauwsten band van vriendschap aaneen verbonden, hadden nauwlyks het genoegen gesmaakt; de een om eene hartlyk beminde Zuster aan zyn hart te drukken, de ander om eene zo lang gewenschte Minnaresse te omhelzen, of zy kreegen last om op te trekken, in een Krygstocht tegen HYDER ALY. Zy wilde noch Broeder, noch Minnaar, verlaaten, en volgde deezen na *Arcot*. Daar was het, dat zy den laatsten slag haars lots verwagtte. Naa een hardnekkig gevegt, werden haar Broeder en Minnaar Krygsge-

van-

vangenen van den *Indiaanſchen* Overwinnaar; zy zelve werd gevat, en na het Serail gebragt.

HYDER ALY oorloogde, gelyk meer andere Helden; hy paarde vermaak met verwoesting, liefde met bloedvergieten. In eene dier oogenblikken, waar in hy van de eene drift tot de andere overging, trad hy in de Tent van Mejuffrouw MELVIL. Het gezigt eener jonge Dogter, gebooren in eene dier Gewesten van *Europa*, waar de Zeden aan de ziel een ſterkte van Character geeven, die, zich buitenwaards vertoonende, aan de Schoonheid een overmeesterende houding byzet, was een nieuwe vertooning voor den *Indiaanſchen* Vorst. Mejuffrouw MELVIL zat met het hoofd voorover geboogen: haar opgeſlagen ſchoone oogen zwierven in 't wilde, en traanen, haars ondanks haar ontglipt, bevogtigden haare wangen. HYDER ALY, van verwondering getroffen, ſcheen haar beevende te naderen. — „ Schoone „ jonge *Dogter*," vroeg hy, „ welke zyn uwe rampen? waarin „ beſtaat uw hartzeer?" —— Edelmoedige HYDER," was haar *antwoord*, „ *Myn Minnaar* en myn Broeder zyn beiden uwe „ Gevangenen, oordeel over mynen ramp...!

Op 't eigen oogenblik rees HYDER ALY, die zich aan haare voeten geſmeet had, over einde, riep een zyner Officieren; zeggende: „ Ga na *Arcot*, gy zult, aan de Oost-poort, twee *Engelſche* „ Officieren, in de gevangenis vinden, maak hunne ketens los, „ geef hun al het noodige, en breng ze hier in myne Legerplaats."

De Boode van HYDER ALY vondt de twee Vrienden in een herker, ſtuitende op den grond by eene kleine ſcheur, door den onderdom in den muur gekomen, en door welke zy het eenig daglicht ontvingen. *Zy* ſpraken zamen over de verdwaasde keus, die hun van hunne Familie afgeſcheurd, en, naa het doorſtaan van zo veele gevaaren, in eene allerjammerlykſte gevangenis geworpen had, terwyl het voorwerp van beider tederheid zich in het Serail van een *Indiaanſchen* Vorst bevondt. Hunne harten waren geheel droeffenisſe; deeze had dezelve zodanig vermeesterd, dat de Boode van HYDER ALY geene beweeging van vreugde, geen flikkering van hoop zelve, baarde. *Zy* volgden deezen, en begaven zich na de Legerplaats.

HYDER ALY, van hunne aankomst verwittigd, beval, dat zy in de Tent der Engelſche jonge Juffrouw zouden gebragt worden, hy verſcheen 'er zelve onmiddelyk, en, zonder hun tyd te geeven om eenigzins te bedaaren van de onverwagte geſtelsenis, waar in zy zich bevonden, ſprak hy: „ Ik ſchenk u „ beiden uwe Vryheid; en aan u, ſchoone *Europiſche* Maagd, „ geef ik een Broeder en een Egtgenoot. Neem gy haar, Jon„ geling, met volkomene gerustheid; zy is nog meer deugd„ zaam dan ſchoon. Weet, dat, onder de *Aſiatiſchen*, Overwin„ naars zyn, die by de zegepraal edelmoedig kunnen weezen. „ *Zy* komt zo zuiver uit myne handen, als zy 'er in kwam:

„ maar zegt aan uwe Landgenooten, dat 'er geen roemryker „ dag voor HYDER ALY zal weezen, dan de dag, op welke hy „ *Indie* van het juk der *Europeanen* zal verlost hebben!"

Ik moet hier de verdere beſchryving ſtaaken; hoe zou ik het oogenblik afbeelden, waarin de Erkentenis de Edelmoedigheid zogt te overtreffen, en waarin het gunſtbetoon de verwagting zo verre te boven ging? —— Verrukt over hunne wedervereeniging, deeden die drie gelukkigen afſtand van alles, wat hun weder vaneen zou kunnen ſcheiden; de Huwelyksvereéniging werd uitgeſteld tot het wederkeeren in *Engeland*, waar zy dezelve eerlang gelukkig vierden.

CHARACTERS,

DOOR EENE DAME GESCHETST.

(*Uit het Engelsch.*)

EUPHEMIA bezit een Hart, verheeven boven het bezef van uitmuntende Begaafdheden te bezitten; zy zou beroemd weezen van wegen haar Vernuft, haare Kunde, en gemaakte Vorderingen, was zy het niet van wegen haare Menschlievendheid. Zy houdt zich dermaate by de Elendigen op, dat ze vergeeten wordt by de Gekeerden, en onbekend is by Lieden van naam. Met één woord, zy is te vrede met de Goedkeuring weg te draagen, daar elke bekwaamheid, welke zy bezit, haar geregtigt tot Bewonderjng. —— Beminnelyke EUPHEMIA! men moet u kennen, om te gelooven, dat 'er een zo uitmuntend weezen op aarde beſtaat!

ARAMINTA, gy misneemt uwe Grilligheid van Hart voor Kieschheid van Smaak, uwe verregaande Styfzinnigheid voor Standvastigheid in beginzelen, en uwe ligtverſtoorbaare Geſteltenisſe voor tedere Gevoeligheid. —— En wat is het, 't geen gy voelt? Niet de verlegenheid der Elendigen —— niet de uitmuntendheid van waare Verdienſten —— niet het welſlaagen der Uitmuntenden —— maar uwe eigene Aangelegenheid. —— Gy zegt my, niemand ſlaat haare Vrienden tederder gaade; waarom? Niet uit hoofde van eenige verdienſten, welke zy bezitten; maar om dat gy haar gevoelig oordeelt voor de *uwe*; als zy uwe Geestigheid pryzen, op uw wenk vliegen, uw trots ſtreelen, en alles tot uw gemak toebrengen. —— Spreek my niet van Aandoenlykheid, afgeſcheiden van Rede, Deugd, en Goedwilligheid; 't is de Zelfzoekendheid van een zwakke Ziel, 't is de Tederheid van een kwalyk geplaatst Hart.

ASPASIA bezit Edelmoedigheid, Eerlykheid, Waarheidsliefde, in dit alles munt zy uit; maar derft de geſchiktheid van ziel, wel-

welke Lieden, van deeze hoedanigheden ontbloot, kan verdraagen. —— Zy is tot grommens toe yverig in het goede —— draagt den onwaardigen geen liefde toe, noch heeft met hem eenig geduld —— haare Liefdaadigheid gaat verlooren, als zy eene weldaad bewyst, en haare Regtvaardigheid smoort in haaren yver ter hervorminge. —— ASPASIA! die geweldigheid van drift behoort niet tot de Deugd!

EUGENIS deed nooit eene goede daad, om dat dezelve regt was: voor hem was het genoeg te voelen, dat de Natuur hem daar toe aandreef. Min Edelmoedig dan Verkwistend, mag hy veeleer gezegd worden, weg te smyten, dan te geeven. —— Schoon het niet waarschynlyk is, dat hy zich zou wreeken als hy zich beledigd voelde, is hy vredelievend, meer uit eene Zorgloosheid van Aart, dan Edelheid van Geest; hy vergeet meer dan hy zynen vyanden vergeeft. —— Liefhebbend, niet zo zeer uit Menschlievendheid als uit Belang, brengt hy verligting toe aan de Elendigen, zonder deel in hun jammer te neemen. Daar hy dus goed doet, zonder een geraakt hart, en goedaartig is, zonder genegenheid, bemint gy hem niet om zyne Verdienſten, maar om zyne Geaartheid.

DORICOURT bezit dat voorkomen, 't welk alleen in den omgang met de beste gezelschappen verkreegen wordt, en die soort van kundigheden, welke iemand, in zodanige gezelschappen, byzonder aanpryzen. —— Hy spreekt aartig over onderwerpen van smaak; gaat by allen, behalven by de Oordeelkundigen, voor een Man van vernuft; by allen, behalven de Kunstkundigen, voor een Liefhebber; by allen, behalven de Geleerden, voor een Man van Letteren. —— Voor elk eenigzins diepzienden oog is het openbaar, dat zyne Talenten zo oppervlakkig zyn, als zyne Ziel trots en zyn Hart baatzoekend is; dat hy beleefd en verpligtend zich aanstelt; doch dat hy na u luistert, niet om dat hy uw Oordeel pryst, maar uwe Bewondering bemint —— dat hy *uwe* Deugden verheft, om uw een goed gevoelen van *zyne eigene* te geeven —— dat hy goedaartig is, om allen te behaagen, en milddaadig, alleen om milddaadig te heeten. DORICOURT! Gy zoudt wél leeven, indien gy bezorgde zo te zyn, als gy van u doet spreeken.

ELVIRA mag eer gerangschikt worden, onder de uitmuntende en wyze, dan onder de beminnelyke en volmaakte. Zy bezit meer Verstands dan Vernufts, meer Geleerdheids dan Smaaks, meer Beginsels dan Gevoels; en schoon geenzins ontbloot van Teederhartigheid, zal die liever Grootheid van Ziel mogen genaamd worden. —— Haar leevenslot vorderde al haare sterkte, getrouwd aan een Man zonder Verstand, zonder Verdienſten, zonder Zeden, heeft zy haar geheele leeven besteed, om hem van zyne ondeugden te rugge te brengen, en deeze voor 't oog der wereld te bedekken. —— Terwyl andere Vrouwen wegzinken onder de beuzelagtige te leurstellingen, en hoog opgeeven van haare alles overtreffende Aandoenlykheid, klaagt ELVIRA,

met

met het grondigst bezef van Eer, met de heurigſte onderſcheidding van Regt en Onregt, verwaarloosd en beleedigd, niet over de bitterheid haars beſtaans, de bedrieglykheid der aardſche vooruitzigten, of den ſtaat der menschlyke dingen.

FLAVIA is een Weduwe van groot Vermogen, ſtaat bekend voor Edelmoedig, en Goedaartig, door haare Edelmoedigheid worden haare Afhangelingen losbandig, en haare Dienstboden flof: haare Goedaartigheid geeft aan luiheid en ondeugd, 't geen hadt moeten ſtrekken, om verleegenen te redden, verdienſteri te beloonen, en vlytbetoon aan te moedigen.

PRISCILLA, haar Zuster, is van een geheel tegenovergeſtelde Character; kwaadaartig, bits, wakker, vreezende dat haare Goedheid kwalyk beſteed zal worden, heeft zy tot nog niet gewaagd, die te betoonen; en dewyl het eens menſchen leeven vereischt, om de wezenlyke waarde te kennen van een behoeftig voorwerp, beſpaart zy haare liefddaadigheid tot haaren laatſten dag, en in haar Uiterſten wil heeft zy veele Legaaten beſprooken aan eenige arme oude Vrouwen, die nu reeds over de zeventig jaaren zyn.

MELISSA is een dier Vrouwen, die zich meer onderſcheiden, door 't geen zy *niet hebben*, dan door 't geen zy *bezitten*. Haare weezenstrekken zyn niet ontbloot van regelmaatigheid, maar miſſen beminnelykheid; haare geſtalte derft geen evenredigheid, maar bevalligheid; haare ſtem is niet wanluidend, maar onbevallig. Zy mag, in den uitgeſtrektſten zin, gezegd worden, alles geleerd te hebben; maar dezelfde laage toon, op welken haar Character geſtemd is, ſtraalt door in alles wat zy doet. Haare tekeningen, nauwkeurig en net voltooid, ontbreekt het aan kragt van uitdrukking; haare vertaalingen, getrouw en niet oncierlyk, mangelt het aan geest; desgelyks haare aanmerkingen, hoe zeer ſteunende op het geen zy door leezen en goed gezelſchap heeft opgedaan, aan belangrykheid.

ANTONIO is in de daad de ligtgeloovigſte Man in de wereld. 't Is waar, als gy hem een edelmoedig bedryf, een ſmertlyk geval, of eene ſlegte behandeling, u overgekomen, verhaalt, hy ſchynt te twyfelen; doch 'er is geene vleiery ten zynen opzigte, hoe grof en onaanneemelyk, of hy ombeist ze. Bewonder zyn Verſtand, (en nooit was 'er een verwarder,) ſpreek van zyne Deugden, (en niemand bezit 'er minder,) verhef zyn gedrag, (en 't is altoos ongeregeld en beſtraffenswaardig geweest,) en gy kunt zeker zyn, waar van —— van zyn Hart? —— van zyn Beurs? Neen: van zyn Oor!

HET WEEUWTJE EN HAAR MINNAAR.

Dat oude Weeuwtjes ſoms ook denken om te trouwen,
En zich daar toe bevoegd beſchouwen,
Om reden, die ik thans niet onderzoeken zal,
Kan blyken uit dit klein geval.

Celinde, ryk en hoog bejaart,
Had eenen Winkel-Knegt, dien wy thans Dorcas heeten;
Een friſe jonge Knaap, dienſtvaillig uit den aart,
Doch van 't aenvoudige ligt wat te veel bezeeten.
Deez Knaap werd door zyn heuſche Vrouw,
Na eenig tydverloop, zeer dikwerf ſterk gepreezen,
Zelfs veelbeduidend ſterk — ſchoon hy zulks voor zyn trouw
En yver dagt te weezen.
Het Weeuwtje, dien verkeerden waan
In haar geliefde Knegt niet kunnende gedoogen,
Sprak eindlyk, onder twee paar oogen,
Hem dus eens openhartig aan.
„ Uw yver Dorcas! voor myn zaaken,
„ Uw wandel, uw goedaartigheid,
„ Behaagt my zo, dat ik u wil gelukkig maaken;
„ Als gy daar toe ook zyt bereid.
„ Gy weet volkoomen, hoe de zaaken met my leggen: —
„ Dat ik een Boerenplaats bezit
„ Met veertig morgen Land — behoef ik niet te zeggen:
„ Dat ik een Huis heb buiten dit —
„ En dit, zo als het is, geheel mag 't myne heeten,
„ Is ook een dat wy beiden weeten.
„ Voorts — dat ik niemand weet nog kenn'
„ Waar aan ik 't minſt vermaagdſchapt ben,
„ En om geen bloedverwant dus iets behoef te laaten,
„ Hebt ge, in den laatſten tyd, my ook wel hooren praaten.
„ Nu — daar dit dan zo is — en gy
„ Van my word hooggeacht, om uw gedrag en zeeden,
„ Daar vraag ik thans, of gy, met my,

„ Ge-

„ Geneegen zyt in d'Echt te treeden?
„ Ik wensch het! —— en gy word als dan
„ In eens een welgezeeten Man,
„ Die voor geen armoê hebt te beeven,
„ Die, vry van alle werk, gelyk een Heer kunt leeven.
„ 'k Heb wel wat jaaren meer, doch 'k draag die met vermaak,
„ 'k Ben zeeker jong van hart, en vrolyk van gedagten;
„ My dunkt dus, 't is ter deeg uw zaak,
„ En zult dit oogenblik met reên gelukkig achten.
„ Te meer nog —— daar gy al het myn',
„ Als ik te ſterven kom, volkomên zult behouwen,
„ Zo dat ge alleen zult meester zyn. ——
„ Wat zegt gy Dorcas! hebt gy lust met my te trouwen?
„ Geef antwoord! ik verlang 'er na!"

De Leezer zegt ligt —— dit was *ja!*
Dan zagt! de Eenvoudige zag ook op haare jaaren,
't Geen hem deed zwygen, en deed peinzen, als een mensch
Die keur heeft, doch die 't nog niet eens is met zyn wensch,
En zich daarom niet durft verklaaren.
Dat hy, wanneer zy ſtierf, dan al haar goed bezat,
Was iets, dat veel bekoorings had;
Doch zo veel jaaren meer —— daar lag ook aan gelegen!
Wat vreemdheid dus het wel te weegen?
Hy deed het —— en dit lag deez' taal hem in den mond.
„ Ryk wierd ik door dit Echtverbond,
„ Maar hoe verſchillen wy in jaaren!
„ Wat zou men zeggen van ons paaren!
„ En ging myn beste tyd niet heen!
„ Gy zeide wel, dat ik, alleen,
„ Als gy te ſterven kwam, al wat gy hebt zou erven,
„ Maar —— wanneer *zult* gy ſterven."?

VANDERK.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENCHAPPEN BETREKKELYK.

PROEVE, OVER VERMAAK EN PYN IN DEEZE WERELD, EN ONDERZOEK VAN DE ONDERSCHEIDE STELZELS DER WYSGEEREN, WEGENS DIT ONDERWERP.

Self-Love and Reaſon to one End aſpire;
Pain their Averſion, Pleaſure their Deſire:
But greedy That it's Object would devour;
This taſte the Honey, and not wound the Flower;
Pleaſure, or wrong, or rightly underſtood,
Our greatest Evil, or our greatest Good.

POPE, Eſſay on Man.

Pyn en *Vermaak* zyn de twee groote ſpringveeren, welke de Natuur gebruikt heeft om de aandagt der Ziele op te wekken, en de *Zelf-liefde* altoos op de wagt te houden, tot het bereiken van het groote einde, onze *Zelfbehoudenis*. Dit Onderwerp verdient onze opmerking, en het is ons onmogelyk onszelven een voegelyk denkbeeld te vormen van de Menschlyke Natuur, of de oorſpronglyke geſteltenis des Menschdoms, zonder dit ſtuk te onderzoeken.

„ Indien deeze wereld (zegt de ſtoute en misnoegde Wysgeer,) „ het werkſtuk is van een Algoeden Maaker, „ waarom was dan *Pyn* een der voorwaarden, op welke „ wy het aanweezen ontvingen? Waarom was deeze niet „ van de Schepping uitgeſlooten? Stondt het niet in de „ Magt van deezen Algoeden Formeerder, in ons geluk „ te voorzien, zonder de toevlugt te neemen tot dit „ jammerlyk hulpmiddel? En ſtrekt het tegenwoordig „ ſtelzel der dingen niet regtſtreeks ten tegenſpraake van „ de *Godlyke Goedheid?*"

De naſpeuring der Menſchen heeft zich diep in deeze ſtoffe begeeven, en de hoofddwaaling der *Manicheen* voortgebragt, die, zich niet in ſtaat bevindende om GODS *Oneindige Goedheid* overeen te brengen met de toelaating van eenig *Kwaad*, hoe genaamd, de toevlugt namen tot het godloos denkbeeld van een anderen GOD, of een twee-

de Beginzel, 't geen zy evenmagtig ſtelden met het *Goede*; doch *Kwaad* van natuure altoos de goedgunſtige oogmerken van het *Goede Beginzel* tegenwerkende, en gevolglyk de eenige oorzaak van al het *Kwaad* in de wereld.

Misſchien hebben wy ons niet zeer te verwonderen, dat onkundige en driftige *Geestdryvers*, tot eene ſpoorloosheid als deeze, overſloegen; maar dat een Man, als de Heer BAILE, dat uitſteekend Vernuft, die ſtrenge Oordeelkundige, de Verdeediging deezer aanſtootelyke Godloosheid ondernomen, en beweerd hebbe, dat dezelve gegrond was op bewysredenen, door al de kragt der Menschlyke Réde niet om ver te ſtooten, is in de daad eene pooging van wysgeerigen *Geest*, ik zou bykans zeggen van *Wanhoop*, die zich naauwlyks laat begrypen.

Ik zal in deeze Proeve eenige algemeene aanmerkingen voorſtellen, die kunnen dienen, en om der weetgierigheid, ten opzigte van de evengemelde vraagen des ſtouten en misnoegden Wysgeers, te voldoen, en teffens de ligtvaardigheid en valschheid van BAILE's ſtelling aan te toonen.

Wanneer wy over des Menſchen Natuur redenkavelen, moeten wy deeze drie dingen nooit uit het oog verliezen. —— *Vooreerst*, Dat hy een *geſchaapen* weezen is, daadlyk *afhangelyk* en *bepaald* in zyne Natuure. —— *Ten tweeden*, Dat hy van eene *zamengeſtelde* natuur is, beſtaande uit *Geest* en *Stoffe*. —— *Ten derden*, Dat hy als een *Redelyk* weezen, bekwaam om met overleg en oogmerk te handelen, hier in een ſtaat van *Beproeving* geſteld is, waar zyne Deugd op de proeve geſteld, en hem gelegenheid gegeeven wordt, om zynen *Vryen Wil* en *Vryheid* te gebruiken.

Nu, als een *geſchaapen*, *afhangelyk* en bepaald weezen, is de Mensch daadlyk *onvolmaakt*; en wy ontdekken klaar, dat wy verſcheide graaden van volmaaktheid derven, welke wy als *mogelyk* begrypen, en zelfs zien dat andere weezens *daadlyk* bezitten.

Want, ſchoon, over het geheel genomen, de Mensch met de daad alle andere *ſtoflyke* weezens overtreft, zullen wy, nogthans, wanneer wy zyn *Lichaams*-vermogens afzonderlyk vergelyken met die van andere Dieren, bevinden dat veele hem verre overtreffen. Hy kan, by voorbeeld, zich niet beroemen op de ſterkte van een Leeuw, op de vlugheid van een Hert, op de reuk van een Hond,

of

of op het doordringend gezigt van een Arend; en, ſchoon wy hem zo *volmaakt* veronderſtellen, als het denkbeeld zyner natuure mag vereiſchen, kunnen wy nogthans niet naalaaten eene *betreklyke* onvolmaaktheid in hem te ontdekken, ontſtaande uit de vergelyking welke wy maaken tuſſchen hem en *hooger* weezens, of zelfs tuſſchen hem en *mindere* weezens, als wy derzelver vermogens afzonderlyk beſchouwen.

Maar deeze *betreklyke* onvolmaaktheid daar laatende, is het onmogelyk, dat, daar de Mensch gedeeltlyk uit *ſtoffe* beſtaat, uit dien hoofde deelt in de *zwakheid* en *onvolmaaktheid*, hem met alle andere Dieren gemeen. Op dit beginzel alleen zullen wy duidlyk aantoonen, dat hy niet geheel ontheeven kon weezen van *Pyn*; en dat wy teffens de Wysheid en Goedheid van GOD moeten bewonderen, in deeze *natuurlyke* nadeelen te veranderen in eene ſoort van zegen, en een middel om ons Geluk te bevorderen.

Zamengeſteld, derhalven, zo als de Mensch is, uit een ſtoffyk deel, moet hy dan ook niet natuurlyk onderworpen weezen aan veele toevallige *ongeſteldheden*, in 't verloop van tyd aan een algemeen *verval* zyner vermogens en zintuigen, en in 't einde aan eene geheele *ontſtooping*?... Een geringe koorts brengt de gantſche huishouding zyner geſteltenisſe in de war; vuur verteert dezelve tot asſche; en men kan op geenen grond altoos eiſchen, dat dit onvolmaakt gedeelte van den Mensch, door de Natuur, geregtigd zou weezen, om bevryd te zyn van den indruk der uitwendige oorzaaken, of de natuurlyke uitwerkzelen der algemeene wetten van beweeging.

Maar het *verheevener*; het *betere* gedeelte van den Mensch, zyne *Ziel*, zult gy zeggen, is een zuivere *Geest*, van natuure onafhangelyk van de wetten van beweeging, en geheel afgeſcheiden van logge *Stoffe*.

't Is zo, in de daad, als men de *Ziel* afzonderlyk op zichzelve beſchouwt; maar vereenigd, gelyk zy is met het *Lichaam*, 't welk zy bewoont, beſtuurt en bezielt, moet zy noodzaaklyk de indrukken gevoelen op dit ſtoffyk deel gemaakt, zo die ſtrekken, om 't zelve te *ſchaaden* en te *ontbinden* als die dienen om tot het *welweezen* en *behoud* mede te werken. Beurtlingſche *Pyn* en *Vermaak* onderrigt de Ziel van 't geen 'er in het *Lichaam* omgaat, en zou de *Ziel*, werd ze op die wyze niet aangedaan, niet kunnen zorgen voor 't behoud en de veiligheid des Lichaams.

De Ziel moet, overzulks, in den tegenwoordige ſtaat, eigenaartig zo wel vatbaar wezen voor *Pyn* als voor *Vermaak*.

Ja blyft de Ziel op zich zelve, als een zuivere *Geest* aangemerkt, niet nog een *geſchaapen*, en by gevolge een *bepaald* en *onvolmaakt* weezen? Is dezelve, als zodanig, niet onderworpen aan *ongelegenheden?* zal dezelve niet, by wylen de onaangenaame gewaarwording gevoelen van haar eigene *behoeften*, en haar onvermogen om voldoening te verſchaffen aan elke verbeelding of begeerte daar in opwellende?

Moet een geſteldheid als deeze, welke egter natuurlyk onvermydbaar is voor een geſchaapen weezen, geen *angſt* geen *Pyn* baaren?... Of is het bewysbaar, of zelfs waarſchynlyk, dat GOD, uit hoofde van zyne Goedheid, verpligt is de orde der dingen om te keeren, en zyne ſchepzels te ontheffen van de uitwerkzelen en natuurlyke gevolgen van derzelver *Beſtaan?*... Hy mag dit doen; en zodanig was *voor een gedeelte* het gunſtryk voorregt onzer eerſte Ouderen, eer zy zondigden.

Ik heb gezegd *voor een gedeelte*: dewyl het blykt, dat dit voorregt, hoe groot wy ook veronderſtellen mogen dat het geweest hebbe, geen algemeene ontheffing van alle ſoort van *Pyn* of Ongerustheid medebragt: want, ſchoon onze eerſte Ouders, waren zy in den ſtaat der Onſchuld verbleeven, vry zouden geweest zyn van *Dood* en *Ziekte*, is het nogthans zeker, dat zy in dien ſtaat zelve ten minſten met eene *Drift* of *verzoeking* te worſtelen hadden; en dat, indien deeze niet vergezeld gegaan had met eenige worſteling en zwaarigheid, 'er geene verdienſte altoos zou geſtooken hebben in de *Overwinning*, hadden zy die weeten te behaalen. —— Wat zeg ik? de naam van *Overwinning* is eene ongerymdheid, als men geen tuſſchen beiden komenden ſtryd ſtelt. Bevond zich EVA niet in een weezenlyk *moeilyken* ſtaat, terwyl zy de ſchoonheid van de *verbodene Vrugt* beſchouwde? Die moeilykheid en inwendige *ſtryd*, welke haar verdienſten zou gegeeven hebben, had zy dien met moed willen tegenſtand bieden, was oorzaak van de Ongunſt, waar in zy viel, dewyl zy voor de verzoeking bezweek, en zich aan de bekooring overgaf.

Indien nu zelfs in zulk een *bevoorregten* ſtaat, als wy vermeld hebben, nog eene zekere maate van *Pyn* overbleef ter *Beproevinge*, wat moet het dan weezen wanneer dat

dat *voorregt* verbeurd, en de Mensch overgelaaten is aan al zyne natuurlyke *zwak-* en *broosheid?* —— Dit is een ſtaat van *Beproeving*, veel ſterker en moeilyker dan de voorgaande; *Ziekte* en *Dood* oefenen nu haar regt over de Menſchen, en zy moeten deeze in derzelver verſchriklykſte gedaanten ontmoeten, met onderwerping en kloekmoedigheid. —— Voegt hier nevens, de groote bezwaarlykheid om de *zedelyke* en *gezellige Deugden* aan te kweeken en uit te oefenen, te midden van daar tegenſtrydende Driften; dat wy *maatig*, *regtvaardig* en *billyk* moeten weezen, terwyl *lust* ons prikkelt, gierigheid, twist en onrust rondsom ons heerſchen, gelyk daadlyk het geval is der Menſchen in hun tegenwoordigen ſtaat: —— is het *dan zo* vreemd, dat 'er *Mocilykheid*, dat 'er *Pyn*, plaats heeft in de wereld? Of kan de toelaating daar van als *iets ſtrydigs* met de *Godlyke Goedheid* worden aangemerkt, inzonderheid, wanneer wy zo veel reden hebben om ons verzekerd te houden, dat het geen wy tegenwoordig lyden, ten middel dient, om onze *Deugd* te oefenen, en dat wy, in 't einde, daar by zullen winnen?

Ik zie maar één weg open om de kragt van deeze redenkaveling te ontleggen; en deeze is de veronderſtelling, dat GOD, in het ſcheppen deezer wereld, geen ander oogmerk gehad heeft, dan om enkel zyne oneindige *Goedheid* te vertoonen, en zyne Schepzels gelukkig te maaken.

Dit denkbeeld, ik beken het, heeft een inneemend voorkomen, doch het is niet juist óf gegrond, op een vast beginzel van *Rede*: want op deeze veronderſtelling zou de toelaating van het minſte *Kwaad*, 't geen men zich kan verbeelden, eene tegenſtrydigheid hebben ingeſlooten, of, om dit klaarder uit te drukken, was zulks volſtrekt onmogelyk geweest, als *aanloopende* tegen het *eenig oogmerk* 't geen GOD bedoelde: en dewyl hy het in zyne magt hadt zyne ſchepzels volkomen *gelukkig* te maaken, (was zulks zyn éénig oogmerk geweest,) zonder de tusſchenkomst van eenige *Pyn*, al veronderſtelt men, dat dit eeniglyk ten middel zou gediend hebben, om dat begeerde einde te doen gebooren worden.

Hier in beſtond de groote ſterkte van BAILE, en de drogreden waar mede hy eenigen tyd de geleerde wereld veel moeite veroorzaakte: —— „ GOD, (dus liep zyn „ bewys) in zichzelven oneindig *volmaakt* en *gelukkig* „ zynde, kan men niet veronderſtellen, dat de *Schep-* „ *ping*, op eenigerlei wyze, iets tot vermeerdering van

„ zyne *Eer* kon toebrengen; of dat zulks het oogmerk
„ kon weezen, om aan eenig *Schepzel* het beſtaan te
„ ſchenken. Door de Schepping kon hy, derhalven, al-
„ leen bedoelen zyne *Goedheid* te openbaaren, en zekere
„ maate van Geluk aan zyne Schepzelen mede te deelen,
„ in zulk een maate, als de behoeften hunner natuure
„ vorderden; dat is, aan eenige meerder, aan andere
„ minder: maar wat *Pyn* of *Kwaad* van eenige ſoort aan-
„ belangt, deeze moesten uit dit zuiver ſtelzel van *Goed-*
„ *heid* buiten geſlooten blyven. — Wy zien, nogthans,
„ dat *Pyn* en *Kwaad* in de wereld een daadlyk beſtaan
„ hebben. De *Manicheen* waren, overzulks, niet zo zeer
„ te beſchuldigen, wanneer zy alle de *kwaalen* en *jam-*
„ *meren*, het Menschlyk Leeven vergezellende, aan een
„ *Boos Beginzel* toeſchreeven: men moet openlyk be-
„ kennen, dat wy geen reden altoos kunnen geeven van
„ dit droevig *verſchynzel*, en dus onze *Rede*, dat zo
„ hoog opgehemeld licht van baarblyklykheid, alleen
„ geſchikt is om ons te verbysteren, en wolken van twy-
„ feling en onzekerheid in de ziel te doen opkomen."

Ik heb deeze bedrieglyke redenkaveling te breeder voor-geſteld: dewyl ik, door de nietigheid en zwakheid daar van aan te toonen, gelegenheid zal hebben om het eerſte beginzel van *Hedendaagsch Ongeloof* het onderſte boven te werpen. Dit beginzel komt hier op neder: „ GOD is „ weezenlyk *goed*, en deeze aanbiddelyke Volmaaktheid „ heeft noodwendig invloed op alle zyne bepaalingen en „ beſluiten; 't is, derhalven, onmogelyk, dat hy ooit een „ *Stelzel* zou hebben kunnen vormen, 't welk *toekomend* „ *kwaad* over een zyner Schepzelen aankundigt."

BAILE's veronderſtelling, dat GOD, in de *Schepping* der Wereld, *geen ander* oogmerk hadt, dan om zyne *Goed-heid* te openbaaren, en zyne *Schepzelen gelukkig* te maa-ken, is eene enkel aangenomene veronderſtelling, van bewys ontbloot, en zelfs niet *waarſchynlyk*. Zo lang BAILE in 't gerust bezit van deeze veronderſtelling bleef, ſtelde hy alle de poogingen zyner tegenſtanderen te leur; en kon hy niet tot zwygen gebragt worden, (terwyl men dit geſchil voor 't oog van geheel *Europa* voerde) tot dat de Heer DE LA PLACETTE hem openlyk uitdaagde, om een voldingend bewys op te geeven van deeze hem zo geliefde veronderſtelling. 't Is waar, BAILE ſtierf kort daar naa, en was het hem dus onmogelyk deezen Meu-wen Wederſtreever te beantwoorden. Maar ſchoon hy

in

in leeven gebleeven, en niet gezind geweest ware, de zaak zo gereed op te geeven; wat kon hy geantwoord, of hoe het ſtuk in geſchil beweezen hebben?

Vader MALLEBRANCHE hadt mede BAILE's tegenwerpingen geleezen, en de kragt der veronderſtellinge, waarop zy ſteunden, ryplyk overwogen; doch, zo verre van eenige maat van baarblyklykheid of waarſchynlykheid 'er in te ontdekken, oordeelde hy de tegenwerpingen zelfs in een bewys voor het tegenovergeſtelde te kunnen veranderen: dat is, de waarheid van den *Christlyken Godsdienſt* daar uit te kunnen bewyzen. Zyn vernuftig uitgedagt plan komt hier op neder.

„ GOD, in zichzelven oneindig *volmaakt* en *gelukkig* „ zynde, en de wereld met alle mogelyke ſchepzelen, „ wezenlyk *bepaald* en *onvolkomen*, kon 'er geene evenre„ digheid weezen tuſſchen derzelver *Beſtaan* en GODS „ *Eer*." Hierin ſtémt hy met BAILE overeen; maar welk een gevolg hebbe men uit dit beginzel af te leiden? Dat GOD geen ander oogmerk kon hebben in dezelve te ſcheppen, dan *enkel hun geluk*? Geenzins antwoord MALLEBRANCHE „ al het *Goed*, 't welk hy hun kon ſchenken, „ of wat zy in ſtaat waren te ontvangen, bleef *eindig* en „ *bepaald*: uit hoofde van der Schepzelen onvatbaarheid, „ om 't geen *oneindig* in zich zelve was te bevatten. „ Hun Geluk was derhalven geen voorwerp, 't welk zyne „ geheele aandagt verdiende; en kan het niet zonder ligt„ vaardigheid gezegd worden, dat dit zyn eenig oogmerk „ heeft kunnen weezen. —— 't Eenig gevolg, 't geen „ uit het bovengemelde beginzel kan getrokken worden, „ is, dat GOD nooit zou beſlooten hebben de Wereld te „ ſcheppen, indien hy het middel niet bezeten hadt, om „ daar aan, in zekeren zin, eene *oneindige waarde* te „ geeven, al zyne *aandagt*, al zyne *liefde* verdienende: dit „ middel was de *Vleeschwording* van zyn *Zoon*, welke eene „ *oneindige waarde* en prys byzet aan de hulde en gehoor„ zaamheid der Menſchen, wier natuur de Zoon van GOD „ zich vernederde aan te neemen. In deeze vereeniging „ der *Godlyke* en *Menſchlyke* Natuure, zien wy alle de „ Eigenſchappen van GOD op het uitmuntendst ten toon „ geſpreid, zyne *Goedheid*, *Magt*, *Wysheid*, *Regtvaardig„ heid* en *Genade*. Dit, derhalven, was het eenig voor„ werp, 't geen aan 't oogmerk zyner *Eere* kon beant„ woorden, en 't geen hy voornaamlyk in het werk der „ Scheppinge bedoelde. Dus vinden wy in het Stelzel van

„ den *Godsdienst* zelven, de volkomene oplosſing van eene „ zwaarigheid, uitgedagt, of ten minſten ſtrekkende, om „ denzelven het onderſt boven te keeren (*)."

De Heer DE LA PLACETTE ging zo verre niet in zyne gisſingen als Vader MALLEBRANCHE, maar hieldt zich alleen bezig met den grondſlag van BAILE's drogreden te vernietigen, en de zwakheid van diens geliefde veronderſtelling bloot te leggen.

Dr. KING, en de beroemde LEIBNITZ, traden ook met BAILE in het ſtrydperk; en bragten twee Stelzels ter baane, om hem te wederleggen, die lynrecht tegen elkander overſtaan.

Dr. KING ſtelt als een beginzel vast; „ dat des Schep„ pers oogmerk in het vormen deezer Wereld voor„ naamlyk beſtond in het betoonen en openbaaren van „ zyne *Magt;* dat hy, in zich zelven *oneindig* volmaakt „ zynde, in het denkbeeld der dingen *buiten* hem niets „ vondt, 't geen hem kon aanſpooren om ze een daad„ lyk beſtaan te geeven: dat zy, met betrekking tot hem, „ niet *goeds* in zich hadden; en het zyne *verkiezing* al„ leen was 't geen de voortbrenging daar ſtelde: dat GOD „ in zichzelven *oneindig goed* zynde, op den zelfden tyd „ dat hy het beſtaan der Wereld wilde, ook het *goed* „ van elk ſchepzel wilde, zo verre zulks beſtaanbaar was „ met het algemeen *oogmerk*, en de *middelen* welke hy „ gekoozen had in zyne *Magt* te betoonen: nu waren „ deeze middelen noodzaaklyk verbonden met een zekere „ reeks van *natuurlyk kwaad*, als *Pyn*, *Ziekte*, *Dood*, enz. „ —— Wie het derhalven beſtaat de *Godheid* te bedillen, „ wegens het toelaaten van deeze *Kwaalen*, natuurlyk „ onaffcheidelyk van het plan, 't geen GOD vrylyk, als „ een volſtrekt meester, verkoos, met oogmerk om zyne „ oneindige *Magt* te toonen, die mag met even goed regt „ hem bedillen, wegens het ſcheppen van eene wereld in „ 't geheel. —— Wat wy *zedelyk Kwaad* noemen, en „ de *Schuld*, welke wy op den halze laaden door de ſchen„ nis onzer *zedelyke* Pligten, dit kon, „ zegt Dr. KING" „ niet voorgekomen worden dan door den Mensch van „ zyne *Vryheid* te berooven, 't geen de geheele Wereld „ tot enkel *werktuig* zou gemaakt hebben, waar in alles, „ volgens de Wetten der Werktuigkunde en onweder„ ſtand-

(*) MALLEBRANCHE, *Converſations Chrétiennes & Traité de la Nature & de la Grace.*

„ ſtandlyke Beweeging geſchiedde: een Staat welke zo „ geſchikt niet gekeurd kan worden ten betoon van GODS „ oneindige *Magt*, als die, waar in de *Mensch vry* gelaaten „ en bekwaam wordt om eene toekomende *vergelding* te „ verdienen." (*)

Schoon dit Stelzel gebrekkig moge voorkomen: dewyl de Schryver de groote en onbegryplyke oogmerken van den Schepper tot het enkel betoon van zyne *Magt* brengt, ſchoon gepaard met zyne *Goedheid*, is nogthans de zamenhang zyner redenkaveling juist, en ſpreidt niet weinig lichts over dit duister onderwerp. In zyne naſpeuringen over 't *zedelyk Kwaad* in 't byzonder, toont hy de Menschlyke Natuur van naby beſchouwd, en met een klaar verſtand en uitſteekend hart beoordeeld, te hebben.

De groote zwarigheid in het onderwerp, 't geen wy thans behandelen, ligt in het bepaalen van een *Natuurlyk* Stelzel, 't geen aan alle onze twyfelingen voldoet; en, uit een klaar gezigt van het algemeen Plan der Scheppinge, ons inleidt tot de verborgenheid van het *zedelyk Kwaad*; en, ware het mogelyk, de reden te bepaalen, waarom de Schepper toeliet dat het in 't plan zyns werks kwame. Doch waar zullen wy de leiddraad tot die groote ontdekking vinden? Is die ergens anders dan in den *Godsdienst* alleen te vinden? Om dit te bewyzen behoeven wy ſlegts het oog te ſlaan op de ongenoegzaamheid en zwakheid van elk *Beginzel*, 't welk de Wysbegeerte, op zich zelve gelaaten, tot hier toe heeft kunnen uitdenken, om de twyfelingen des aangaande weg te neemen. Dit zal ons in nog voller dag blyken als wy het wydvermaard Stelzel van LEIBNITZ inzien. —— Deeze groote Man, de roem én 't cieraad van *Duitschland*, en een der grootſte Verſtanden, die heden ten dage verſcheen, zag, met leedweezen, de onvoldoenendheid van alle de dus lang bygebragte Wysgeerige *veronderſtellingen*, en ſtreelde zich met de hoope, om 'er een te vormen, 't geen daadlyk aan onze twyfelingen voldeedt, en GODS *weg ten opzigte van den Mensch* ten vollen verdeedigde.

„ De Almagtige, (zegt LEIBNITZ) een oneindig aantal „ van *mogelyke Werelden* voor zynen geest hebbende, en „ de *Magt* om ze alle even *gemaklyk* te ſcheppen, moet „ *deeze* boven alle andere gekeurd hebben, dewyl hy de„ zelve voortbragt. Deeze *daadlyk beſtaande Wereld* was „ der-

(*) KING, *Origin of Evil.*

„ derhalven de meest overeenkomende met zyne eigen-
„ schappen; de hem *waardigste:* met één woord, de *beste*
„ van alle *mogelyke Werelden.*

„ Deeze Wereld in zichzelve een groot zamenstel zyn-
„ de, zyn de deelen zo nauw en vast aaneen verbonden,
„ dat 'er geen enkel deeltje van kan afgenomen worden,
„ zonder het geheel te veranderen. Deeze *beste* van alle
„ *mogelyke Werelden* bevatte, derhalven, alle de daadlyke
„ *Wetten van Beweeging*, de wetten van *vereeniging* welke
„ 'er plaats heeft tusschen de *Ziel* en het *Lichaam*, de
„ byzondere *onvolmaaktheden* van elk Schepzel, en de
„ *algemeene Wetten*, volgens welke de Schepper zyne
„ gunstbewyzen onder hun uitdeelt.

„ Hier uit blykt, dat GOD niet gehouden was om de
„ *Kwaalen*, *Natuurlyke* of *Zedelyke*, noodwendig of toe-
„ vallig met dit Stelzel verbonden, te voorkomen; het
„ blykt in tegendeel, dat *Kwaad*, zo *Zedelyk* als *Natuur-*
„ *lyk*, eenigermaate in het Plan zyns Werks kwamen.

„ Niet dat wy ons hebben te verbeelden, dat GOD het
„ *Zedelyk Kwaad* stellig gewild of beoogd heeft; neen,
„ hy heeft het alleen *toegelaaten:* dewyl het, in zekeren
„ zin, verknogt was met ontelbaare *volmaaktheden* van de
„ Schepping. 't Zyn deeze *volmaaktheden*, die de *tegen-*
„ *woordige Wereld* boven alle *mogelyke Werelden* verheffen:
„ en ze is de volmaaktste niet, om dat de *Zonde* 'er plaats
„ in gevonden heeft: maar 't geen wy willen zeggen is,
„ dat de *volmaaktste* aller Werelden die is, waarin *Zonde*
„ en *Zedelyk Kwaad* plaats gegreepen heeft. GOD heeft,
„ derhalven, *Zonde* of *Zedelyk Kwaad* op zichzelven niet
„ gewild, en gevolglyk geen zyner schepzelen daartoe
„ voorbeschikt (*)."

Dit Stelzel is door de Geleerden het *Optimismus* geheeten: dewyl het zelve gebouwd is op dien grond, dat deeze Wereld de beste is van *alle* mogelyke Werelden.

Men heeft zich eenigen tyd verbeeld, dat de Heer POPE dit Stelzel omhelsd had; een gissing voortgesprooten uit den Grondregel door dien Dichter in zyn *Essay on Men* gestadig ingestampt: *Whatever is, is right*, of *Wat 'er is, is regt.* Maar hy ontkent zulks openlyk in een Brief aan RACINE over dit onderwerp; en hy verklaarde verder aan zyne Vrienden in *Engeland*, dat hy nooit de Schriften van LEIBNITZ over dit onderwerp gezien had, voor dat

(*) LEIBNITZ, *Theodicæa.*

dat dit zyn Dichtſtuk afgemaakt was. Dit oordeel 't geen wy, derhalven, wegens diens gevoelens ten deezen opzigte moeten vellen, is, dat, volgens het Plan welk de Schepper by het ſcheppen der Wereld zich voorſtelde, *alles wat is, regt is:* Een gevoelen, 't welk den toets van het ſtrengst *Wysgeerig* en *ingelcerd* onderzoek kan doorſtaan: naardemaal alles wat is, of *noodzaaklyk* of *toevallig*, verbonden is met de vooraf bepaalde Wetten van het algemeen Zamenſtel der dingen; dat is, met de algemeene Wetten van *beweeging*, die van de *vereeniging*, welke beſtaat tuſſchen *Ziel* en *Lichaam*, en de meer byzondere Wetten van de *Vryheid* of den *Vryen Wil* der menſchen.

Lieden, niet genoegzaam in zaaken van deezen aart bedreeven, mogen op de gedagten vallen, dat LEIBNITZ, door zyn Stelzel van het *Optimismus*, de weezenlykheid van een *toekomenden* en *beter* ſtaat, naa dit Leeven, wilde lochenen. Doch dit is eene misvatting: hy ſpreekt alleen van deeze *voorbygaande werelden*, welke GOD in zyne magt had te ſcheppen: van alle die, zegt hy, was deeze de *beste*, de *volmaaktſte*; LEIBNITZ was een *Christen*, en geloofde in een toekomenden altoos duurenden Staat van Onſterflykheid.

't Geen, overzulks, het Stelzel van LEIBNITZ van dat van Dr. KING onderſcheidt, is zyne veronderſtelling, dat deeze *daadlyk beſtaande wereld* de beste is van alle *mogelyke werelden*, onafhangelyk zelfs van de *keuze*, door GOD van dezelve gemaakt: terwyl Dr. KING veronderſtelt, dat, ten opzigte van den Schepper, in het denkbeeld van eenige mogelyke wereld, welke ook, niets heeft kunnen voorkomen, 't geen dezelve aan zyne keuze aanprees; en dat het de vrye bepaaling van den *Godlyken* wil alleen was, die aan de tegenwoordige wereld het beſtaan gaf; want alle mogelyke werelden, in het denkbeeld der Scheppinge, waren noodzaaklyk *bepaald* en *onvolmaakt*, en, ſchoon in vergelyking met elkander, onderſcheide graaden van volmaaktheid hebbende, waren ze alle even onverſchillig voor het OPPERWEEZEN, als oneindig van 't zelve onderſcheiden, en 't geen gevolglyk meer en meer volmaakte werelden kon voortbrengen.

LEIBNITZ ſchynt, derhalven, aan het denkbeeld van GODS *Grootheid* en *Magt* iets onttrokken te hebben, met te veronderſtellen, dat *deeze wereld* de volmaaktſte was van alle *mogelyke werelden*; of door 'er een trap van voortreflykheid aan toe te ſchryven, betrekkelyk tot den Schepper

per en diens hooge inzigten, boven eenige andere Wereld. En dus verraadt dit ſchitterend Stelzel, zoo hoog opgehemeld door de Aanhangeren van LEIBNITZ, zelfs in den eerſten opſlage, dat algemeen kenmerk van zwakheid, aan alle menſchelyke Stelzels eigen.

Om te beſluiten. De beste en indedaad éénig zekere wyze, om wysgeerig over dit ſtuk te redenkavelen, ſchynt deeze te zyn. —— *Pyn* en *Kwaad* beſtaan daadlyk in de wereld, en zeker niet zonder des Scheppers kennis en toelaating; de in 't oogloopende en natuurlyke gevolgen van deeze, door de ondervinding geſtaafde, waarheid zyn; *voor eerst*, dat het *geluk des Menſchen* het *eenig* of *voornaam* doelwit der Scheppinge niet was —— *ten tweeden*, dat *Pyn* en *Kwaad* niet zonder oorzaake in de wereld worden toegelaaten, —— en, *ten derden*, dat, in het bepaalde Stelzel der dingen, 't welk de groote Schepper alleen kan bevatten en ontvouwen, de Mensch daar van niet geheel kon ontheeven weezen.

En heeft dit plaats gevonden in deeze Wereld, waarom ook niet in de *toekómende?* Wat eindig Verſtand kan de *grenzen* bepaalen van die *Hoogſte Regtvaardigheid*, wier onvervreemdbaar regt het is, *Straffe* zo wel als *Belooning* uit te deelen? Deeze heeft geen paalen: want geen der Godlyke Volmaaktheden is bepaald —— wederom, welk *Sterveling* kan de volle uitgeſtrektheid bevatten van zyne *verpligtingen* aan de Godheid, of de maat van *boosheid* en *ſchuld*, opgeſlooten in de wederſpannigheid en ongehoorzaamheid der Menſchen? Zal dan de *Ongeloovige* het zich aanmaatigen, een voorſchrift te geeven aan den *Opper-Regter?* —— Moet hy niet veeleer zich *onderwerpen*, en *beeven?*

Aan

Aan de Heeren Schryveren en Uitgeevers van de N. Algemeene Vaderlandſche Letteroeffeningen.

Myne Heeren!

„ Toen ik, voor een Jaar, het uitmuntend, origineel,
„ Werk des Heeren CHRISTOPH GIRTANNER, *uber*
„ *die Veneriſche Krankheit*, geleezen had, en ras daar op,
„ uit de Couranten, zag, dat het zelve in onze taal zou
„ worden overgebragt, verblydde ik my heel zeer. Dan
„ het lang vertoef van dit ſchoone Stuk, en het belang,
„ het welk 'er, buiten onze Artzen, veelen onzer braaf-
„ ſte burgeren, vooral in 't 3de hoofdſtuk des 4den boeks,
„ p. 299, enz. by heeft, noopte my dit Hoofdſtuk, *al-*
„ *leen*, te vertaalen, en U te verzoeken, om het in
„ Uw *Mengelwerk* eene plaats te gunnen; dit zal aan 't
„ verwagte Werk geen nadeel, en, zo ik, op goede
„ gronden, meen, aan veele uwer Leezeren zeer veel ge-
„ rustheid en genoegen doen. —— Ik ben en blyve
„ ſteeds,

Myne Heeren!

Uwe gereede Dienaar,

J. VAN DER HAAR.

's Hertogenbosch,
den 26 January, 1790.

VAN DE VERBORGEN OF VERMOMDE VENUSZIEKTE.

Thans ſchynen de Artzen vry algemeen van gevoelen, dat 'er geen vaste, eigenaartige (*pathognomoniſche*) tekenen of toevallen zyn, waar aan men de Venusziekte kan kennen. —— In 't algemeen ſchynt men te gelooven, dat deeze Ziekte eene *Proteus* is, die alle mogelyke gedaanten aanneemt, en zig van de eene in de andere verandert. —— 'Er zyn, gelyk men zegt, naauwlyks Ziekten, die niet ſomwylen door 't Venerisch gift veroorzaakt worden. Ja, zo men de verzekering van ſommige beroemde Artzen gelooven mag, zo blyft dit gift dikwyls 20, 30 en meer Jaaren in het lichaam verborgen, zonder deszelfs aanweezigheid, door één éénig teken, te vertoonen, maar verſchynt dan op éénmaal, onder een gedaante,

te, welke men niet had verwagt; of vertoont zig in 't geheel niet, maar plant zig op de kinderen voort, en breekt, by dezelve, misschien eerst in 't 20, 30ste Jaar, of ook wel later, uit.

Treurig noodlot voor 't menschdom, zo deeze stelling gegrond is! —— Ook zy, die het allerkuischt geleefd hebben, en gezond schynen, kunnen eensklaps een hevige trap van V: Ziekte krygen, wanneer het van den Vader of Grootvader overgeërfde gift zig naar buiten vertoont. —— Veele dergelyke gevallen vind men by hedendaagsche Schryvers geboekt, vooral by ROSENSTEIN, FABRE, AGOSTINI, SANCHEZ en andere.

Dan, de leere van de (zogenaamde) vermomde V: Ziekte is niet zeer oud. BAGLIVIUS heeft ze eerst uitgedagt (*a*), en is lang na hem niet aangenomen. ASTRUC spreekt 'er in 't voorbygaan van, en schynt ze te verwerpen (*b*). Sints 20 Jaaren is dit leerstelsel 't eerst byna algemeen, door de Artzen, aangenomen: de gronden, waar op het rust, zyn echter tot hier toe nooit onderzogt nog bewezen.

Is 'er een leerstelsel, het welk verdient nauwkeurig onderzogt te worden, het is waarlyk dat van de geheime of verborgen V: Ziekte. Niet alleen heeft dit op de daadlyke Geneeskunde een grooten invloed, maar ook vooral tot geruststelling van allen, die ooit aan eenig Venerisch toeval heeft deel gehad: gevolglyk hangt de gerustheid van een groot deel des menschlyken geslagts daar van volkomen af. —— Is deeze leere gegrond, dan kunnen zulke nooit zeker zyn, dat het smet by hen wezenlyk verdelgd is, en zyn dus altoos in vrees en gevaar, dat het éénmaal elders zal uitbarsten, en zig op hunne kinderen voortplanten. —— Veele van hun zyn ook steeds in vrees en angst: zy gelooven zelf niet, dat ze ten vollen geneezen zyn. —— Het ligtste toeval, enkele hoofdpyn, verkoudheid, enz. maakt hun bekommerd, en vormt denkbeelden, dat 'er nog een verborgen smet, het welk niet is uitgeroeid, by hun plaats heeft.

Tot volkomen geruststelling van deeze menschen, gaa ik nu bewyzen: —— *dat 'er geheel geen geheime nog verborgen V: Ziekten zyn*, —— en dat het V: smet nooit lang,

(*a*) *Opera*, 1721, p. 61.

(*b*) *De Morbis Venereis*, p. 121.

lang, zonder elders eenig teken of toeval zijner tegenwoordigheid te doen zien, in het menschlyk lichaam verborgen kan zyn (*).

Dat 'er nu verborgen V: Ziekten zouden zyn, bewyst men:

1. Uit Waarneemingen.

2. Uit de geneezing deezer Ziekte door Kwikmiddelen.

Wat de eerſte ſtelling, de ervaring, betreft, zo is het niet te ontkennen, dat wy by veele geloofwaardige Schryvers gevallen vinden, waarin de gevolgen van Veneriſche beſmetting zig eerst na veele Jaaren zou hebben vertoond. —— Dan, de verhaalen deezer gebeurtenisſen zyn zeer verdagt. Alles komt hier op 't verhaal des Lyders zelf aan, die verzekert: —— dat zyne tegenwoordige toevallen alleen zyn toe te ſchryven aan eene voor veele Jaaren verkregen Veneriſche beſmetting; wyl hy ſints dien tyd, (zo hy zegt,) zig daar aan nimmer weder heeft blootgeſteld. Maar, welk een Artz kan en zal zulk eene uitſpraak vertrouwen? —— Wie weet en ziet niet, dat een gehuwd man, van 40 of 50 Jaaren, die, wegens Veneriſche toevallen klaagt, en, eershalven, gelooft, een nieuwe beſmetting, in die Jaaren, te moeten ontkennen, en ze daarom aan een voorafgaande, voor 20, 30 en meer Jaaren, toeſchryft; en daar door zyne eere zoekt te redden. —— De volgende ſtaalen en bewyzen voert ROSENSTEIN voor 't beſtaan der vermomde V: Ziekte aan.

Twee perſoonen, die gedurende hun leven volmaakt gezond waren geweest, wierden, in hun 30ſte Jaar, Venerisch. ROSENSTEIN laat zig overreeden, dat deeze beſmetting aan de Minnen, die ze 30 Jaaren te vooren gezogen hadden, moest worden toegeſchreven. Met regt zullen deeze Patienten zig over de ligtgeloovigheid van hunnen Artz verwonderd hebben.

Een Kind, verhaalt dezelfde ROSENSTEIN, kreeg in zyn 9de Jaar den Hairworm (*tinea*), en Zweeren om den mond, die door Kwikmiddelen genazen, en ook daarom Ve-

(*) Onze braave GIRTANNER zegt, p. 312. *Toont zig by iemand, die van een* chanker *of* bubo *geneezen is, binnen 6 maanden, geen nieuw teken van V: Ziekte, dan heeft hy geenszins iet te vreezen, maar kan volkomen gerust zyn.* —— Ik noem hier alleen *chanker* en *bubo*, wyl, op de gewoone *gonorrhœa*, zeldzaam de groote ziekte volgt: Was het tegendeel waar, dan was 'er 's Hertogenbosch vol van. *Vertaaler.*

Venerisch worden genaamd. —— Maar waar van daan kwamen deeze toevallen? —— van een Veneriſche Baker, die dit Kind, voor 9 Jaaren, de pap had voorgekauwd: —— dat een kind een zeer hoofd en ſprouwzweeren in en om de mond krygt, die na Veneriſche Zweeren gelyken, is niet vreemd; nog ook dat ze na 't gebruik van eenig Kwikmiddel geneezen. Maar daar uit te beſluiten, dat een en ander V: Ziekte zy, is vrij wat voorbaarig; en vooral om dezelve aan het ſpeekſel van de kindermeid, 9 Jaaren te vooren medegedeeld, toe te ſchryven, ongegrond.

Een kind, dit vertelt ook ROSENSTEIN, was tot in 't elfde jaar gezond, toen het de Kinderziekte wierd ingeënt, maar aanſtonds daar op vertoonde zich de V: Ziekte. Nu vraag ik elk praktiſeerend Artz, of hy, wanneer hem zulk een geval voorkwam, niet in vermoeden zou komen dat het Lancet, door welk de inënting gedaan ware, voorheen by een V: Zieken was gebruikt geworden; of wel, dat de Inëntings-ſtof van een V: Zieken zelf genomen ware? —— Maar neen! onze ROZENSTEIN geeft 'er een geheel andere reden van: —— de beſmetting, zegt hy, kwam van de moeder, die, veele Jaaren, voor de geboorte des kinds, wegens Veneriſche toevallen, de kwikgeneezing had ondergaan; en het ſmet, op het kind, had voortgeplant. —— Met dergelyke bewyzen verdeedigt men de vermomde V: Ziekte; en, op 't gezag van zulke ligtgeloovige Mannen, neemt men dezelve maar al te greetig aan (*). —— Meer Verhaalen, hier aan volkomen gelyk, vind men by FABRE en AGOSTINI (c); dan dit is nog

(*) De Heer GIRTANNER noemt hier noch Werk noch plaats, alwaar het verhaalde van den Heer van ROSENSTEIN voorkomt. Ik heb het in de eerſte Druk van zyn vertaald Werk, over de Kinderziekte, vrugteloos gezogt. Dan 's Mans 27ſte Hoofdſtuk, over de Venusziekte, is vol onbeweezene Stellingen, en tevens zeer geſchikt om veele braave burgeren, die dit Werk in handen hebben, een benaauwden Geest te geeven; en onweetende Artzen te doen dwaalen. —— Wat moet een verſtandig Man niet denken als hy de gevoelens van een ROZENSTEIN, SANCHEZ enz., met die van onzen GIRTANNER, vergelykt? en echter onze Eeuw, *een Verlichte Eeuw*, hoort noemen! *Vertaaler.*

(c) A. AGOSTINI, *Stranguria, quae Venerea dicitur, mercurii aliquando potest eſſe effectus. Venetii* 1763. 8vo. —— Hy verhaalt het geval eener Nonne, die in haar 40ſte Jaar aan Veneriſche beenpynen zeer

nog alles niet, want, wanneer men eenmaal den regten weg, en des wysgeerigen vernufts, verlaat, en zig in vermoedens en onderſtellingen verheft, is het bezwaarlyk te bepaalen, waar men zal eindigen. Gemeenlyk klimt men naar 't eind des afgronds, voor welk men ſchrikt, het hoofd duizelig, en de terug weg byna onmooglyk word. —— Kan het V: ſmet 30 en meer Jaaren, ongemerkt, in het lichaam verborgen blyven; —— kan het op de kinderen overërven, en by deeze zig eerst in het 30ſte jaar vertoonen; —— waarom zou het niet mogelyk zyn dat het nog veel langer vermomd of verborgen bleef; —— dat het op het eerſte geſlagt niet uitbrak, maar verder voortërfde, en deszelfs uitwerking eerst aan de kindskinderen vertoonde? —— SANCHES (de alomberoemde SANCHEZ) houd dit niet ſlegts mooglyk, maar bewyst, door zyne 60 jaarige ondervinding, dat het dagelyks gebeurt, dat deeze Ziekte tot in het zesde; ja achtſte geſlagt, voortërft; en dan, onverwagt, tot ſchrik van het kuiſchſte nageſlagt, zig éénsklaps vertoont: —— Hy bewyst, (op zyne wyze), —— dat wy allen het V: Gift van onze Voorouderen overërven; —— dat wy geen oogenblik voor deeze Ziekte zeker zyn; —— en dat wy zeer wel zouden doen ons, door de kwikkuur, gepaard met de Rusſiſche zweetbaden, (waar van hy veel werk maakt), eens vooral van deeze Medicynſche Erfzonde, te doen zuiveren (*d*). —— Het Werk, waar in hy deeze Stelling voordraagt, is, door de Koninglyke Societeit te Parys, gewettigd, en ook in Duitschland, met veel toejuiching, aangenomen, ſchoon 'er naauwlyks één eenige bladzyde in te vinden zy, waar in niet dingen gevonden worden die tegen alle Medicynſche ervaaringen ſtryden. —— Met zulke en ſoortgelyke gronden zoekt men te bewyzen, en ons te overreeden, dat 'er verborgen V: Zieke krankheden zyn.

De geneezing van de zogenaamde vermomde V: Ziekte door kwikmiddelen, bewyst mede niets. —— Het kwikzilver is een zeer werkzaam middel, 't welk, buiten de V: Ziek-

zeer veel leed; en hy leid dezelve af van beſmetting, door haare minne medegedeeld. —— Hoe zou 't ook mogelyk zyn, dat een Nonne, op een andere wyze, de V: Ziekte zou konnen krygen?

(*d*) SANCHEZ, *Obſerv. ſur les maladies Vénériennes. Paris* 1785. 8vo.

V: Ziekte ook een menigte andere Ziekten, herſtelt. — Men gebruikt dit middel, en met voordeel, by een algemeene kramp, hondsdolheid, leverontſteeking, hardnekkige leververharding, het waterhoofd, waterzugt, afgaande koortzen, hardnekkigen persloop, verſtopping der ſtonden, zeker ſoort van darm-ontſteeking, oog-ontſteeking, verouderde zinkingpynen, wormen, en heeft ook by kinderpokken een heilzaam gebruik. —— De herſtelling deezer Ziekten, door kwikmiddelen, bewyst dus geenzins dat ze iets Venerisch tot oorzaak hebben, —— of ontſtaan kinderpokken, watervrees, tetanus, en wormen, ook uit iet Venerisch?

Aldus zyn 'er geheel geene verborgen Veneriſche Ziekten. —— Deeze Ziekte heeft, zo alle andere Ziekten, haaren gezetten loop, en eigenaartige teekenen en toevallen, door welke zy van een kundig Artz gekend, en onderſcheiden worden. —— Onder een groote menigte V: Zieken, die ik in verſcheiden Landen gezien heb, was 'er ook geen één éénige, by welke de Ziekte twyffelachtig of vermomd ware: altoos vertoonde zig hier of daar eenig teeken of toeval, welk ik, in de voorgaande Hoofdſtukken, beſchreven heb. —— Ook kenne ik zeer beroemde en ervaaren Artzen, die, even zo min als ik, toeſtaan, dat 'er verborgen V: Ziekten zouden zyn. Hierom kan men allen, die voorheen van eenig Venerisch toeval zyn aangedaan geweest, gerust ſtellen, troosten en verzekeren, dat, zonder een nieuwe beſmetting, zy, nog hunne kinderen, nooit iet te vreezen hebben; —— en dat andere Ziekten, welke hun veelal komen kwellen, in geenen deele aan een ingebeeld verborgen V: ſmet, zyn toe te ſchryven.

De zogenoemde vermomde V: Ziekte behoort, echter, wel onderſcheiden te worden van gemengde of te zaamgeſtelde V: Ziekte; en dergelyken zyn 'er veel. —— Een man, die aan ſcheurbuik, afgaande koortzen, of aan de vallende Ziekte, enz. ongeſteld is, kan, even zo wel als een gezonde, wanneer hy zig aan beſmetting bloot ſtelt, worden aangedaan. In dit geval heeft hy twee Ziekten tevens, die elk haaren bepaalden loop, eigen teekenen en toevallen, hebben, en de een van de andere niet afhankelyk zy; en ook de eene, zonder de minſte verandering in de andere, kan geneezen worden.

Geen Artz heeft aldus, in één éénig geval, het regt, om op een geheim of verborgen V: Gift, een beſluit te vor-

vormen, wanneer 'er niet één of meer, in de voorgaande Hoofdſtukken beſchreven, toevallen tegenwoordig zyn, en geen plaats-gebreken zyn vooraf gegaan.

In 't algemeen is het de pligt van een menschlievend Artz, niet, zonder de grootſte noodzaaklykheid en behoedzaamheid, iemand als Venerisch te verklaaren. — By Vrouwen van aanzien, behoort een Artz, van menschen waereld-kennis, wegens de achting aan haare Sexe verſchuldigd, deeze Ziekte, hoe vast, klaar en openbaar ook, geheel niet te noemen; maar veeleer en meer de noodige hulpmiddelen aan te wenden, zonder zig over de natuur en aart der Ziekte eenigzins uit te laaten, wyl ook dit, tot de herſtelling, geenzins noodig is. — De twee voldoendſte, eigenaartigſte teekenen en toevallen der V: Ziekte zyn: — *Verzweeringen in de keel, en nagtlyke beenpynen.*

DE ELECTRICITEIT MET VOORDEEL GEBRUIKT, OM KLEINE BROKJES YZER UIT HET OOG TE KRYGEN.

Een Brief van den Doctor BOYVEAU *te* Saint Genis, *den 6 July* 1789, *aan de Schryveren van het* Journal de Saintogne & d'Angoumois.

MYNE HEEREN!

De yver, welke Gylieden betoont, om, in uw Tydſchrift, gemeen te maaken alles wat eenigzins ten nutte kan ſtrekken, doet my hoopen, dat Gylieden wel plaats zult willen inruimen aan eene Waarneeming, door my, omtrent zes maanden geleden, gedaan.

Een Molenaar vervoegde zich by my, om een brokje yzer uit zyn oog te haalen; 't was 'er ingekomen by het billen van de ſteenen zyns molens, het zat vlak op den Oogappel, die zich, naar maate van de helderheid des Lichts, opent of ſluit. Naa den Lyder voegelyk geplaatst, en de plaats, waar het vreemde lichaam ingegaan was, wel onderzogt te hebben, nam ik een Inſtrument, en kon, met alle mogelyke behendigheid, 'er niet toe komen om het te verplaatzen. De omſtandigheid, waarin zich die Man bevondt, deed my te ſterker aan: dewyl hy reeds zyn ander Oog door een dergelyk toeval verlooren had. — Ik verbeeldde my dat een Zeilſteen-ſtaafje zou kunnen dienen om myn oogmerk te bereiken, dan ik

ſlaagde, in deeze tweede proeve, zo min als in de eerſte ——— Op het oogenblik dat ik wanhoopte den Lyder hulpe te kunnen toebrengen, bedagt ik, hoogſtaangedaan door de groote ſmerten, welke hy leedt, en aangemoedigd door zyn geduld om alles te beproeven, 't welk de Electriciteit eenigen dienst zou kunnen doen. Om hier in te ſlaagen, gaf ik den Lyder, op een geïſoleerde plaats geſteld, een klein ketentje in handen, aan den conductor vastgemaakt; ik liet de Electriſecer-machine eenige ſlagen omdraaijen, en naa dat hy genoeg met Electrike ſtoffe doordrongen was, naderde ik met myn vinger aan het ongeſtelde Oog, ik trok 'er verſcheide vonken uit, die veel traanen verwekten: een oogenblik daar naa hervatte ik myne bewerking met een gepunt yzeren ſtaafje, op eenen zeer kleinen afſtand van het Oog gehouden; by de vyfde of zesde vonk zag ik de gewenschte uitwerking, en met het grootſte genoegen het brokje yzer na den binnenhoek van het Oog ſchieten; naa verloop van vier of vyf dagen was hy geheel geneezen; niets anders gedaan hebbende dan het Oog betten met drie deelen pompwater, en een deel wondwater.

Eenigen tyd daar naa kwam een dergelyk toeval een vriend deezes Molenaars over, ik bediende my van 't zelfde middel, met denzelfden uitſlag. ——— Een derde zogt my, omtrent twee maanden geleden, op; by deezen had het yzerbrokje het benedenſte gedeelte van den iris beſchadigd, en ſtak meer buitenwaards; by de tweede of derde vonk was het verplaatst.

Buiten twyfel is dit uitwerkzel voortgebragt door de verwantſchap der Electrike vloeiſtoffe met de metaalen; deeze heeft het yzerbrokje doen verplaatzen, wanneer die vloeiſtoffe zich in de algemeene verzamelplaats zogt te verſpreiden; of liever hebbe men zulks toe te ſchryven aan de kleine beweeging, welke het Oog ondergaat by het uitlaaten der vonken, die den Oogappel noodzaaken zich zamen te trekken, en de traanen zelfs, die zich in grooten overvloed vertoonden, door de uiterſte maate van aandoenlykheid deezes zintuigs (*), hebben kun-

(*) Men kan 'er ook byvoegen, dat het Oog, door zyne klootſche gedaante en plaatzing, geſchikt is om de uitvloeizels der Electrike ſtoffe te doen werken; de minſte wryving met de hand, of van eenig ander lichaam, doet 'er veele Electrike ſtraalen uit voortkomen; dit noemt men in 't gemeen *Lichtjes*; 't zyn in de daad niets

kunnen dienen, om een vreemd lichaam van dien aart uit te dryven, welks aanhegting geëvenredigd moet zyn aan de kragt, die 't zelve daar in dreef.

Ik blyve.

niets anders dan Electrike vonken; een hevige slag op 't Oog doet ze uit alle deelen voortkomen; van hier het zeggen, *hy sloeg het vuur uit myne Oogen!*

LEEVENSBERIGT VAN THOMAS GAINSBOROUGH, EEN BEROEMD ENGELSCH SCHILDER.

(*Uit het Engelsch.*)

THOMAS GAINSBOROUGH, een der beroemdste *Engelsche* Schilderen deezer Eeuwe, werd, in 't jaar MDCCXXVII, te *Sudbury*, in *Suffolk* gebooren. Zyn Vader, een Lakenbereider, bezat, toen hy eerst zyn werk aanving, tamelyken overvloed van middelen; doch deeze verminderde geweldig, door een talryk Huisgezin, en eene te ruime leevenswyze.

Zyn Zoon, wiens Leevensberigt wy thans zullen mededeelen, deedt reeds vroeg eene geneigdheid tot de Schilderkunst blyken. De Bosschen van *Suffolk* strekten hem ter Leerschool, en de Natuur tot Meester. In deeze boschtooneelen sleet hy zyne morgenuuren: hy schetste een ouden Eik, een kronkelende Beek, een drift Beesten, en Boerenhut, of eenig ander Landschaps voorwerp, 't welk zyne aandagt trof, en zyne verbeelding gaande maakte. Van het tekenen der voorwerpen ging hy over tot het kleuren derzelven, en, naa het schilderen van verscheide Landschappen tusschen zyn tiende en twaalfde jaar, verliet hy, dertien jaaren oud zynde, *Sudbury*, en ging na *Londen*, waar hy, door bystand van zynen Vader, de kragt van zyn vernuft, en zedig gedrag, heusch en bevallig voorkomen, veele Vrienden kreeg; als mede, door het bywoonen der Schilderschool, zyne natuurlyke bekwaamheden grootlyks uitbreidde. Zo groot, nogthans, was zyne zedigheid en laag gevoelendheid van zichzelven, die hem tot zyn dood bybleef, dat hy, op deezen tyd, geene verhevene denkbeelden altoos vormde van zyne eigene Kunstbekwaamheden; maar zich veeleer aanmerkte als iemand, onder een hoop jonge Kunste-

naaren, die, door zich op allerlei ſoort van Schilderſtuk-ken toe te leggen, in ſtaat zou kunnen worden, om, in de eene of de andere Stad, behoorlyk de kost te winnen.

Onze jonge Schilder trouwde, toen hy naauwlyks negentien jaaren bereikt had, en trok na *Ipswich*, waar hy een huis bewoonde, 't geen zes Ponden St. huur in 't Jaar deed. Ten deezen tyde was zyn Kunstvermogen, en voor hem zelven, en voor anderen, bedekt. Mr. THICKNESSE, toen Luitenant Gouverneur van *Landguard Fort*, ſchynt de eerſte geweest te zyn die de bekwaamheid van GAINSBOROUGH ontdekte. —— GAINSBOROUGH, op zekeren dag een Boerenknaap ziende, die met een nedergeſlagen hoed over zyn tuinmuur heen zag na eenige peeren, nam een plankje, en trof hem zo verwonderlyk wel, dat men het hout uithakte, en dit geſchilderd aangezigt zette op de tuinheining van wylen Mr. CRAIGHTON, toen Drukker van het *Ipswich's Journal*. Hier trok het droevig kykend beeldtenis, (want dus zag het 'er uit,) de aandagt van Mr. THICKNESSE, en veelen zagen het voor een wezenlyk perſoon aan.

Korten tyd daar naa, liet Mr. THICKNESSE den vernuftigen Knaap *Landguard Fort* ſchilderen, zo als het zich in 't verſchiet vertoonde, met de Koninglyke Jachten 'er voorby vaarende, zo als toen wylen zyne Majeſteit op eene zyner laatſte reizen na *Hanover* overſtak. Toen het, zeer tot genoegen van Mr. THICKNESSE afgedaan was, vroeg deeze den uitſteekenden Kunſtenaar hoe veel hy 'er voor zou moeten hebben? Hy antwoordde zedig, dat, daar het een groot ſtuk was, vyftien Guinjes, zo hy hoopte, niet te veel zou weezen. Mr. THICKNESSE verzekerde hem dat het niet te veel was; volkomen verzekerd, dat het dubbel die ſom waardig was. Ongelukkig is dit ſchoone ſtuk verlooren geraakt, door tegen een vogtigen muur te hangen; doch de *Plaat*, 'er na geſneeden door Mr. MAJOR, zal altoos tot een bewys overblyven van de bekwaamheden dier beide uitmuntende Kunſtenaaren.

Weinig tyds leed het, of Mr. GAINSBOROUGH werd door Mr. THICKNESSE, en verſcheiden van diens Vrienden, overgehaald, om zyne bekwaamheid in 't Portraitſchilderen te *Bath* te beproeven, waar Mr. THICKNESSE 's winters doorgaans zyn verblyf hieldt. Hier nam zyn werk dermaate toe, dat hy, vyf Guinjes voor elk Portrait neemende, ſchoon hy niet veel in ſtyl en kleur verbeterde, (want te *Ipswich* waren zyn Portraiten ſtyf geſchilderd

en

en ſlegt gekleurd,) zich wel haast genoodzaakt vondt, den prys op acht Guinjes te verhoogen. 't Is naauwlyks nodig te zeggen hoe ſchielyk hy voortging met den prys nog te vermeerderen, tot hy veertig Guinjes ſtelde voor iemand ten halven lyve, en honderd voor een ten voeten uit; 't is even min noodig aan te merken, dat hy, den prys verhoogende, ook zyne Kunstſtukken hoe langer hoe meer volmaakte. Men bewonderde thans zyne Portraiten van wegen derzelver volmaakte gelykenis, bevallige houding, en de vastheid der kleuren.

Met den Jaare MDCCLXXIV vertrok hy na *Londen*, en huurde een huis van drie honderd Ponden Sterling huur 's Jaars, in *Pall-mall*. Zyne verdienſten trokken eerlang de aandagt van zyne Majeſteit. Onder de veelvuldige Portraiten, thans door hem vervaardigd, zyn die van den Koning en Mr. BATES, misſchien, de twee volmaaktſte ooit op doek gebragt.

Dan, hoe groot zyne uitmuntendheid was in het Portraitſchilderen, 't was noodzaaklykheid, geene verkiezing, welke hem aftrok van zyne geliefde Studie der Natuure. Indedaad, men mag met regt zeggen, dat de Natuur in alle haare aantreklykheden van ſchoonheid voor hem zat, en dat zyn penceel, met eene gebreklooze getrouwheid, haare fynſte en keurigſte trekken opgaf.

De grootſte Lofſpraak, die Mr. GAINSBOROUGH kon verwerven, is die van zyn beroemden Mededinger Sir JOSHUA REYNOLDS. In diens laatſte Redenvoering voor de Schilderleden in de Koninglyke Academie, ſtelt hy 't, als zyn gevoelen, voor, „ dat, indien de *Engelſchen* ooit „ Schildervernuften genoeg voortbragten, om den lof- „ waardigen Naam van de *Engelſche School* te verdie- „ nen, de naam van GAINSBOROUGH, in de Geſchie- „ denis der Kunst, tot de Naakomelingſchap zou over- „ gebragt worden, onder de eerſte die aanleiding gaven „ tot dien Naam." Van GAINSBOROUGH weeten wy, voegt hy 'er nevens, „ dat zyn drift niet was om Rykdommen te verkrygen; maar uit te ſteeken in zyne „ Kunst, en die Beroemdheid te erlangen die zulk een „ toeleg zeker vergezelt." ——— „ Dat hy deeze heerſchende Drift tot zynen dood gevoelde," vaart de Heer REYNOLDS voort, „ kan ik zelve getuigen. „ Weinige dagen vóór zyn dood, ſchreef hy my een „ Brief, om my zynen dank te betuigen voor de goede „ gevoelens die ik had van zyne bekwaamheden, en de „ wyze op welke ik altoos, (gelyk hem berigt was,)

„ van hem geſprooken had, teffens zyn verlangen uit-
„ drukkende, om my nog eens te zien, eer hy ſtierf.
„ Ik gevoel, hoe ſtreelende het voor my is, dus in ver-
„ band te ſtaan met het ſtervend getuigenis 't welk dee-
„ ze uitmuntende Schilder aan zyne Kunst gaf. Doch
„ ik kan niet agterhouden te belyden, dat ik nooit met
„ eenige banden van gemeenzaamheid aan hem verbonden
„ was: had 'er eenige nayver tuſſchen ons plaats gegree-
„ pen, deeze werd in dit ernſtig oogenblik vergeeten,
„ en hy keerde zich tot my als tot iemand, die met hem
„ het zelfde doel had, en zyn goed aandenken verdiende,
„ door gevoelig te zyn voor zyne uitmuntendheid. Zonder
„ in een Verſlag te treeden van 't geen tuſſchen ons in dit
„ laatſte bezoek gebeurde, moet ik alleen zeggen, hoe het
„ eenen diepen indruk op mynen geest maakte, dat zyn
„ wederzin, om het leeven te verliezen, voornaamlyk ont-
„ ſtondt uit den wederzin om zyne Kunst te verlaaten;
„ wel byzonder, gelyk hy zich uitdrukte, daar hy nu
„ begon te zien, welke zyne gebreken waren, en die hy
„ zich vleide in zyne laatſte ſtukken vermyd te hebben."

Deeze beroemde Schilder overleedt, den tweeden van Oogstmaand des Jaars MDCCLXXXVIII, ten zynen huize in *Pall-mall*. Zyn dood werd veroorzaakt door een Wen aan den hals, die inwendig aangroeide, en zo groot werd, dat dezelve den doortocht belette. Eenige maanden geleden, werden deeze belemmeringen geweldiger, door eene koude, welke hy in de *Weſtminſterhall* gevat had, onder het bywoonen van het Onderzoek van den Heer HASTINGS. Van dien tyd af nam de kwaal zeer toe; doch de verſchynzels bedrogen dermaate de kundigheden van Dr. HEBERDEN en Mr. JOHN HUNTER, dat zy het ongemak voor niets meer aanzagen dan het zwellen der klieren, dat met het warmer weêr wel zou verdwynen. In dit vooruitzigt ging hy na zyn Buiten by *Richmond*, waar hy eenige dagen bleef; doch van waar hy, erger wordende, wederkeerde. Kort daarop zag men etter, en Mr. JOHN HUNTER erkende dat het gezwel Kanker was. Mr. POTT werd 'er met Dr. WARREN by gehaald, die in 't zelfde gevoelen ſtonden; doch het ondoenlyk vonden hem te helpen. In deezen hulploozen toeſtand kwynde de geagte en bewonderde GAINSBOROUGH, en men dagt, dat hy overleed, onkundig van de kwaal, welke hem ten grave bragt. „ Maar de waarheid „ is, zegt Mr. THICKNESSE, dat hy het niet wilde wee-

„ ten;

„ ten: want hy had tegen zyne Zuster GIBBONS gezegd, „ indien het Kanker is, dan ben ik een dood man!" Hy maakte zyn uiterſten Wil, en begeerde by zyn Vriend KIRBY, in *Kew-church-yard* begraaven te worden, met zyn naam op een Gedenkſteen. Hy ſtierf in het één en zestigſte jaar zyns Ouderdoms, betreurd door allen, die hem kenden, en heeft een onſterflyken Naam naagelaaten.

't Zou zyner Gedagtenisſe te kort gedaan weezen, indien wy, by dit Getuigenis het Kunstvermogen van GAINSBOUROUGH gegeeven, niet voegden, dat hy een aandoenlyk hart bezat, en eene weldaadige Ziel, ſteeds genegen om de eiſchen van waare behoeften te vervullen. Koos hy, ter beoefening van zyn penceel, een kind uit een boeren-ſtulp, allen, die zich onder dit nederig dak bevonden, deelden doorgaans in de voordeelen, welke hy van dit Schilderſtuk trok; en eenigen hunner vonden, onder zyn dak, een geſtaage toevlugt tegen gebrek. Zyne milddaadigheid bepaalde zich niet alleen tot de zodanigen; behoeftige Bloedverwanten, en ongelukkige Vrienden, waren voorwerpen aan welke hy niet kon nalaaten de hulpryke hand te bieden; en uit deeze edelmoedige geaartheid ſpruit voort, dat hy, zo wy vreezen, zyn Gezin niet gelaaten heeft in die ruime omſtandigheden, welke zo veele verdienſten aan 't zelve mogten belooven, en zo veele weezenlyke waarde moest verſchaffen.

Overeenkomſtig met zyne verklaarde begeerte, werd zyn leevenloos overſchot op den negenden van Oogstmaand te *Kew* ter aarde beſteld. De Heer DUPONT, zyn Neef, die, met veel vorderings, onder deezen uitmuntenden Schilder zyn kunstvermogen beoefend en aangekweekt heeft, had den voorgang by 't Lyk; het doodkleed werd opgehouden door Sir WILLIAM CHAMBERS, Sir JOSHUA REYNOLDS, Mr. WEST en Mr. BARTOLOZZI, Mr. P. SANDBY en Mr. COATES; en, onder meer anderen, die hem de laatſte eere aandeeden, was Mr. SHERIDAN, Mr. LINLEY, Mr. JOHN HUNTER, enz. enz.

BEDENKINGEN OVER DE OUDE LANDSGESTELTENISSE VAN HOLLAND.

Uit het Fransch van den Heer DE REYNIER.

(*Journal de Phyſique.*)

„ De volgende Bedenkingen over de oude Landsgeſtel-
„ tenisſe van *Holland*, door den Heer DE REYNIER
„ opgeſteld, ter gelegenheid dat hy in het *Journal de*
„ *Phyſique*, *Juin* 1789, een Vertoog geleezen had, be-
„ treffende de Vraag, over het aanwinnnen en afneemen
„ der Landen door de Zee, ſcheenen ons der Vertaalinge,
„ en eene plaats in ons *Mengelwerk*, waardig. In 't eerst
„ dagten wy dezelve met eenige Aanmerkingen te verge-
„ zellen; doch beſlooten liever ze te geeven gelyk wy ze
„ vonden; om die Aanmerkingen vervolgens mede te dee-
„ len, of Liefhebbers van de oude Geſteltenisſe onzes
„ Lands uit te noodigen, om ons met hunne Aanmerkin-
„ gen op het tegenwoordig ſtuk te vereeren.

* * *

Geduurende een vry langen tyd, welken ik my in *Hol-land* onthield, heb ik my toegelegd om de ſpooren te vinden, die ons konden verzekeren van de oude Landsge-ſteltenisſe. 't Scheen my toe een ſtuk van aangelegenheid te weezen, te bepaalen, of de Zee dien grond allengskens verlaaten hebbe, dan of dezelve door de oude Bewoon-deren aan de Zee onttrokken is; en eindelyk, of de ver-anderingen, daar voorgevallen, veroorzaakt zyn door Bin-nenwateren. Om myne zaaken uit *Holland* geroepen, eer myne naſpeuringen voltooid waren, heb ik het geſchree-vene daar over, eenen ander' gegeeven, en ontdekkingen die ik meende gedaan te hebben, geheel uit het oog ver-looren. Ongetwyfeld zou ik ze voor altoos vergeeten hebben, indien het aangevoerde in het *Journal de Phyſi-que*, voor Juny 1789, myne aandagt niet getrokken, en derwaards te rug gebragt had.

De Schryver van dat Stuk pleit voor 't gevoelen, 't geen my altoos het meest gegronde is voorgekomen; naam-lyk, dat de daadelyke geſteldheid der Kusten niet zeer merkbaar veranderd is zints de oudſte Tydperken, waar

van

van wy beſcheiden hebben; dat Binnenlandſche wateren de voornaamſte veranderingen veróórzaakten; en Menſchen handen 'er eenigen voortbragten.

Laaten wy het een en ander nader overwéegen.

Men treft verſcheide bewysſtukken aan, ten betooge, dat de Kusten van *Holland* niet grootlyks veranderd zyn: naardemaal men nog Ruïnen vindt, welker tyd bekend is, en andere veel oudere, op zulk een kleinen afſtand van Zee gelegen, dat men ze by de laagſte Ebbe kan zien. Twee deezer gedenktekens zyn de merkwaardigſte; de eerſte is een Tooren, door het Volk aan JULIUS CÆSAR toegeſchreven, en die blykt van een *Romeinsch* Maakzel te zyn, en nog onder water gezien wordt op de Kust van *Holland*, tuſſchen de Dorpen *Katwyk op Zee* en *Noordwyk op Zee*. Deeze Tooren is nog zigtbaar als de Zee zeer laag loopt, en deszelfs oudheid lydt geen twyfel. Het andere gedenkſtuk is min bekend, zelfs in *Holland*: 't beſtaat in de overblyfzels van een Tempel, op het Eiland *Walcheren*, een der *Zeeuwſche* Eilanden, by de Plaatzen *Domburg* en *West-kapellen*; Plaatzen, bekend door de overheerlyke Dykwerken, die men tegen het geweld van den Oceaan gemaakt heeft, op eene plaats van meer dan eene myl lengte, waar het geheel aan Duin ontbreekt. Deeze Dyken ſtrekken zich zeer verre uit beneden het waterpas, men herſtelt ze geduurig by laag water, en derzelver voornaamſte vastigheid beſtaat in Stroomatten, waar mede ze bedekt zyn. 't Is aan het einde van dien Dyk, dat men deeze Ruïnen ontdekt heeft; men vindt 'er Standbeelden, laag verheeven Beeldwerk met opſchriften; deeze gedenktekens worden in de Kerk te *Dombarg* bewaard. Ik heb de Opſchriften geleezen, deeze ſtrekten tot geloften om eene voorſpoedige Reize te verwerven, geene tot dankbetooning van een verworvene goede Reize. De Godin deezes Tempels droeg den naam van NEHALENIA, een Naam, den Oudheidkundigen geheel onbekend, en die veeler pennen bezigheid verſchafte. Ik moest dit wat breeder optekenen. Men mag 'er uit beſluiten, dat de Kust niet zeer merkbaar veranderd is, van de eerſte eeuwen onzer Jaartellinge: dewyl de Tooren aan JULIUS CÆZAR toegeſchreeven, en die een laater tyd aanduidt, doch 'er niet verre van verwyderd, op een kleinen afſtand ſtaat van de tegenwoordige Kust, en dewyl de Tempel der Godinne NEHALENIA, zeker veel vroeger dan deeze Tooren gebouwd, op den zelfden afſtand gevonden wordt.

Vol-

Volgens den Heer DES ROCHES (*), zyn 'er op het Eiland *Goeree* Ruïnen van eene Stad, die ten tyde van HADRIANUS beſtondt, thans onder het waterpas der Zee. Deeze Ruïnen verſterken myn gevoelen: wy hebben drie Overblyfzels, op drie verſchillende plaatzen, bykans op denzelfden afſtand van de Kust. Dezelve heeft, derhalven, geene zeer merkbaare veranderingen ondergaan zints den oudſten tyd, waar van men gewag gemaakt vindt. En indien de Zee op de Landen afwinningen doet, en de *Nederlanden* en de Duinen, die dezelve omringen, dreigt, is de werking zo langzaam, dat wy over de uitwerkingen ons niet zeer hebben te ontrusten.

De voornaamſte veranderingen zyn veroorzaakt door Binnenlandſche Wateren. Een laage grond, waar veele Rivieren zich ontlasten, is ſteeds door water bedekt, en vormt een ontoeganglyk moeras, tot den tyd toe, dat de Volken beſchaafder wordende, en kanaalen graaven om het water af te leiden, en dyken opwerpen om het land voor nieuwe overweldigingen des waters te beſchutten, en ten landbouw bekwaamer te doen worden. De *Romeinen* hebben ons den ſtaat der *Nederlanden* beſchreeven, ten tyde van hun eerſten inval; zy waren bedekt met Bosſchen, en ondoorganglyke Moerasſen. De Inwoonders begaven zich, by hoog water, op opgeworpen heuvelen, om 'er zich met hun Vee te bergen; deeze hoogten (*Terpen* genaamd) beſtaan nog, by de Dorpen en Vlekken, boven al in *Friesland*. Het water bedekte, by tyden van hoogen Vloed, het geheele Land; het week, op andere tyden, in de moerasſige Meeren, die nooit opdroogden.

Het meest bekende dier Meiren, ter oorzaake van deszelfs uitgeſtrektheid, droeg den naam van *Flevum*; aangemerkt de aangelegenheid van dit Meer, en dewyl men daar den oorſprong vindt van de *Zuiderzee*, agt ik het der moeite waardig, de weezenlyke ligging daar van te bepaalen. De Marquis DE SAINT SIMON ſtelt het Meer *Flevum* ter zelfde plaatze daar thans het Zuidlykſte gedeelte van de *Zuiderzee* gevonden wordt (†). Met hem ſtemt de Schryver, wiens Vertoog my aanleiding gaf tot het opſtellen deezer Bedenkingen, overeen (§). Verſcheide omſtandighe-

(*) In zyne *Mem.*, *qu'a remporté le prix a l'Academie de Bruxelles en* 1769.

(†) *Guerres des Bataves contre les Romains*, Introduction.

(§) *Journal de Phyſique*. Juin 1789. p. 405.

heden en waarneemingen, ter plaatze zelve gedaan, hebben my 'er andere perken aan doen toeſchryven. Dat wy de berigten, ons naagelaaten, bezien, en de waarneemingen, door my gedaan, 'er mede vergelyken. Vóór de dertiende Eeuw beſtondt de *Zuiderzee* niet, de Kusten van *Holland* en *Friesland* waren tusſchen *Stavoren* en *Enkhuizen* zo digt by elkander, dat men over het water, tusſchen beide ſtroomende, met een brug kon heenen gaan. Dit water verbreedde zich eenigzins, en vormde een moerasſige Rivier, of Kanaal, die zich by *Texel* in Zee ontlaſtte. Het Eiland *Texel* lag aan het Eiland *Vlieland* vast, en vormde met *Friesland* een aaneengehegte ſtrook lands. Dit water kon niet wel, zonder eene zeer aanmerkelyke omwenteling, eene verandering ondergaan, en deeze onwenteling, veroorzaakt door onderaardſche vuuren, is als oogenbliklyk geweest, wy vinden 'er de voetſtappen van in de oude Kronyken (*). Op het *Roode Klif*, eene plaats, eenige honderd ſchreden van *Stavoren* gelegen, zag men vuurvlammen uit de aarde opkomen, op twee onderſcheide Tydperken, de eene in de eerſte jaaren onzèr Jaartellinge, de andere laater. Ten Zuidwesten van die plaats was een Kasteel der Graaven van *Holland*; het land, daar toe behoorende, ſtrekte zich uit omtrent tot by *Enkhuizen*: dit Kasteel was een Jachthuis. In het Jaar..... werd deeze grond ingezwolgen, het water bedekte de aarde, en zints dat tydperk was die plaats de diepſte van de *Zuiderzee*, en is het nog daadlyk. Toen verliet het water het Meer *Fleyum*, om zich in deeze nieuwgevormde kom te werpen, en, zich daar buiten uitbreidende, vormde 't zelve het Noordlykſte gedeelte van de *Zuiderzee*, eene aanhoudende ondiepte. Men vindt de ſpooren dier gebeurtenisſe in den naam *Roode Klif* zelve, welke het zints gedraagen heeft. 't Zou van veel belangs zyn, dat bekwaame Natuurkundigen deeze plaats met een naauwkeurig oog bezogten; ik heb ze alleen in 't voorbytrekken gezien; en altoos hebben myne bezigheden een onoverkomelyke hinder-

(*) Ik had een vry breed uitgewerkt Vertoog over den ouden Staat van *Holland* vervaardigd, en de bronnen, waar uit ik geput had, aangeweezen. By myn vertrek uit *Holland*, dit werk onvoltooid zynde, liet ik het in handen van iemand, die 'er geen gebruik van gemaakt heeft. Kan ik 'er een Afſchrift van bekomen, dan zal ik, in 't vervolg, een berigt geeven van de bewysſtukken, welke men kan raadpleegen.

derpaal aan dit onderzoek geſteld. Ik zou teffens aanraaden het Eiland *Urk*, ten Zuiden van 't *Roode Klif* gelegen, te bezoeken: alle Zeelieden, door my ondervraagd, hebben my verzekerd, dat het een Rots is; een ſtuk, zo zonderling, zou van aangelegenheid weezen; en, als het geſtaafd word, ons de zekerſte voetſtappen van de gedagte omwenteling opleveren. Nooit heb ik aan myn verlangen, om dit Eiland te bezigtigen, kunnen voldoen; en ik zal my grootlyks verpligt agten, indien eenig Natuurkenner dit beweerde van de Rotsagtige geſteltenis des Eilands *Urk* bevestigde of loochende. Zou dit Eiland een Vuurbergagtig Eiland weezen? Zouden die Vuurvlammen, die men gezien heeft, de laatſte uitbarſtingen geweest zyn van een onden Vuurberg? Zouden de wateren de holligheden daar onder gevuld, en de inſtorting des Lands, veroorzaakt hebben? Deeze vraagen kunnen alleen door eene plaatslyke beſchouwing beantwoord worden.

Het Meer *Fleyum* beſtondt niet in de geheele uitgeſtrektheid der *Zuiderzee*; het beſloeg ſlegts een zeer klein gedeelte in het Zuidelykst gedeelte; maar het ſtrekt zich ten Zuiden verder uit. Ik meen de oude voetſtappen van de bedding ontdekt te hebben, in een keten van duinen, die een kring vormen, welker grond een onafgebrooken bedding is van zeer ſlegte Turf. Deeze bedding is van twee duimen tot vier voeten, dezelve ligt op eene bedding van yzeragtig zand, en vervolgens op wit zand tot eene verbaazende diepte. Deeze Turven geeven veel zwaveldamp uit; op de hoogſte plaatzen leveren zy drooge Turfmaakeryen uit; en deeze kust doorgeſtooken, en met zand gemengd zynde, heeft men eenige deelen van die uitgeſtrektheid lands vrugtbaar gemaakt. De keten Duinen, die het Meer *Fleyum* ſchynen omringd te hebben, ſtrekt zich uit in de rigting van *Harderwyk*, *Voorthuizen*, *Barneveld*, *Eede*, de *Grebbe*, *Rhenen*, *Amerongen*, *Doorn*, *Woudenberg*, *Soesdyk*, *Hilverſum* en *Naarden*. Deeze keten is overal van dezelfde hoogte van zestig tot tachtig voeten, uitgenomen omtrent de *Grebbe*, waar men ze, om den grooten weg rydbaarder te maaken, een weinig verlaagd heeft, en te *Gat van den Berg*, tusſchen *Amerongen* en *Zuilenſtein*, waar de Duinen afgebrooken zyn, ter lengte van tusſchen de honderd en tweehonderd ſchreden. Deeze Keel is naby de plaats, waar de *Lek* zich ſcheidt van den *Ouden Rhyn*: de *Oude Rhyn* loopt voort langs de zuidlyke boorden van deeze heu-

heuvel-keten, gelyk dezelve van *Arnhem* af gedaan heeft, en de *Lek* vereenigt zich met den mond der *Maaze*. De tyd, waarin het Meir *Flevum* beſtondt, is veel vroeger dan de formeering van de *Lek*, die den oorſprong verſchuldigd is aan het Kanaal, door DRUSUS gegraaven. In een veel vroeger Tydperk, volgde een gedeelte van het *Rhynwater* den tegenwoordigen koers van den *Ouden Rhyn*, en het ander wierp zich in het Meir *Flevum*, ter plaatze van *Gat van den Berg*. In de invallende en uitſteekende hoeken der heuvelen, in de turfagtige natuur van die Keel, gelyk aan die van een kom, en zelfs in de ſchikking der gronden, en der landen van den *Rhyn* tot *Gat van den Berg*, die alle in de rigting van die oude bedding loopen; vindt men beſliſſende bewysſtukken, ter begunſtiging van dit gevoelen. Dit bewys, 't geen de tegenwoordige Landsgeſtelteuis ons oplevert, wordt verſterkt door het getuigenis van PLINIUS en TACITUS, die verzekeren, dat het Meir *Flevum* water uit den *Rhyn* ontving.

De *Tſel*, dien men zou kunnen beſchouwen als een uit den mond van den *Rhyn*, in het Meir *Flevum*, is veel jonger. Het blykt, uit het getuigenis der Geſchiedſchryveren, dat de *Romeinen* den *Tſel* hebben doen graaven, om het Land van water te ontlasten, ten oosten van die Bergketen, die het midden van *Opper-Gelderland* beſlaat.

De andere Meiren in de *Vereenigde Nederlanden* hebben een veel laater oorſprong. De *Dollart* is ontſtaan in den Jaare MCCLXXVII; de weinige diepte en de modderige boorden, nu door 't water bedekt, dan bloot, duiden aan, dat de *Dollart* den oorſprong verſchuldigd is aan eene Overſtrooming, en niet aan eene Omwenteling, als de *Zuiderzee*, die eene veel grooter diepte heeft. Een naauwkeurig onderzoek, door my te werk geſteld, heeft my overtuigd van dit verſchil in oorſprong. —— Het *Biesbosch* is ontſtaan in den Jaare MCCCCXXI: men kent in 't breede de Overſtrooming, waar uit het ontſtondt, en de weinige diepte draagt nog getuigenis van die herkomst.

De *Hond* en de andere Armen, die de *Zeeuwſche* Eilanden vanéén ſcheiden, zyn ook den oorſprong hunner tegenwoordige geſteldheid verſchuldigd aan eene langzaamen of ſchielyker invreeting van 't water.

Uit alles, wat ik tot hier toe bybragt, meen ik te mogen beſluiten. —— *Voor eerst*, dat de Kusten der *Vereenigde Gewesten*, zints de oudſte Tydperken, waarvan de Kronyken en Geſchiedenisſen ſpreeken, niet zeer merkbaar ver-

veranderd zyn. —— *Ten tweeden*, dat de Binnenlandſche veranderingen, daar voorgevallen, voortgebragt zyn door Omwentelingen, uit uitbarſtingen ontſtaande, of door de langzaame uitknaaging der Binnenwateren. —— *Ten derden*, dat de Landen, ſchoon meer door de wateren overdekt, in verafgelegene tydkringen, veel uitgeſtrekter waren: dewyl de *Zeeuwſche Eilanden* een geheel aaneengelegen Oord uitmaakten, aan 't Vaste land gehegt, alleen een uittocht laatende aan de wateren van de *Maas* en de *Schelde:* naardemaal de *Zuiderzee* en het *Haarlemmermeer* niet beſtonden, en het Meir *Fleyum* eene veel kleinder uitgebreidheid had: naardemaal, eindelyk, de *Dollart* niet beſtondt, en de Kusten van *Friesland* zich uitſtrekten tot de Eilanden, die in 't Noorden de *Zuiderzee* bepaalen. —— *Ten vierden*, dat de *Zuiderzee* den eerſten oorſprong verſchuldigd is aan onderaardſche Vuuren, die een gedeelte des lands deeden inſtorten, wier holligheden, met water gevuld, tegenwoordig het diepſte gedeelte van de *Zuiderzee* uitmaaken.

GOLDONI EN ROUSSEAU.

(Uit de *Memoires de* M. GOLDONI, *pour ſervir a l'Hiſtoire de ſa vie & a celle de ſon Theatre* (*). *Tom. III. pag.* 126. *&c.*)

Het eerſte Stuk (zegt GOLDONI) dat ik in 't Fransch ſchreef, was *de Weldaadige Knorrepot;* doch ik was niet ſtout genoeg, om het openlyk bekend te maaken, voor ik hetzelve aan eenige Lieden had laaten zien, die 'er de noodige verbeteringen in konden maaken. Ook maakte ik gebruik van de voorſlagen welke zy my deeden.

Omtrent deezen tyd was ROUSSEAU van *Geneve* te *Parys* te rug gekomen. Elk beijverde zich om met hem te ſpreeken, doch hy was voor ieder niet te ſpreeken. Ik kende hem alleen door zynen roem, wenschte hem ook te zien, en vleidde my zelve met het geluk, dat ik myn ſtuk door een' man zou kunnen laaten beoordeelen, die zoo bekend was met de Franſche Spraak- en Letterkunde.

Wan-

(*) Eene Nederduitſche Vertaaling van dit aangenaam Werk is by den Uitgeever deezes, A. VAN DER KROE, op de Pers.

Wanneer ik verzekerd wilde zyn van hem ontvangen te worden, behoorde ik vooral zorg te draagen om niet onbekend by hem te komen. Ik verkoos dus, eerst aan hem te ſchryven; en betuigde hem, in mynen brief, het verlangen dat ik had, om kennis met hem te maaken. Hy antwoordde my zeer beleefd: dat hy niet uitging, en dus nergens kwam; doch indien ik de moeite wilde neemen, om in de ſtraat *Platriere*, in het Hotel van dien naam, vier verdiepingen hoog te klimmen, dat ik hem dan veel vermaak zoude aandoen. Ik nam zyn verzoek aan, en ging, twee dagen daar na, naar hem toe.

Ik zal myn Geſprek, met den *Burger van Geneve*, hier mededeelen. Deszelfs inhoud was zeker niet zeer belangryk; en van myn Stuk werdt alleen in 't voorbygaan geſprooken, evenwel neem ik gaarne de gelegenheid waar, *om van deezen* geheel byzonderen Man te ſpreeken, die uitmuntende bekwaamheden, maar tevens ongelooflyke vooroordeelen en zwakheden, bezat.

Ik klom, in het gemelde Hotel, vier verdiepingen hoog, klopte aan, en men deed open. Ik ontmoette een Vrouw, die noch jong, noch bevallig, noch ſchoon was. Ik vraagde: of de Heer ROUSSEAU t'huis was? „ Hy is t'huis, en „ ook niet t'huis" antwoordde deeze vrouw, die ik ten hoogſte voor zyne Huishoudſter aanzag; en vroeg naar myn' naam. Ik noemde denzelven. „ Men verwagt u, Myn „ Heer! zeide zy. „ Ik zal het mynen Man zeggen." Een oogenblik daar na werd ik binnen gelaaten.

Ik vond den Autheur van de *Emile* bezig met het ſchryven van Muzyknooten. Ik had reeds daar van hooren ſpreeken, en kon niet nalaaten, om in my zelven daar over te morren. Hy ontving my zeer vriendelyk; ſtond op, en zeide, met een blad muzyk in de hand, „ Zie eens, „ of 'er wel iemand zo goed Nooten afſchryft als ik. Ik „ durf wel wedden, dat 'er geen ſtuk zoo ſchoon en „ naauwkeurig onder de Pers van daan komt, als van my. „ Wel aan (vervolgde hy) laat ons by 't vuur gaan." Dat ook niet ver van ons af lag.

Het vuur was uitgegaan: hy eischte een blok brandhout; en Mevrouw ROUSSEAU bragt het zelv'. Ik ſtond op, en bood Mevrouw myn ſtoel aan: doch haar Man zeide: „ houd uw gemak, myn Heer, myn Vrouw heeft „ haare bezigheden."

Myn hart kromp weg. Een Geleerde voor Afſchryver;

en zyn Vrouw voor Meid te zien ſpeelen, was voor my een te vernederend Schouwſpel. Ik kon myne verwondering — en myn verdriet niet verbergen, ſchoon ik niets zeide. Rousseau echter was veel te doorzichtig dan dat hy niet zoude merken, dat 'er iets in myne ziel omging. Hy vraagde my 'er naar, en ik zag my genoodzaakt, om hem de oorzaak van myn zwygen en ſtille bewondering te bekennen.

„ Hoe! zeide hy, gy beklaagt my, om dat ik my met „ affchryven bezig houde? — Zoud gy denken, dat ik „ beter zou doen, wanneer ik boeken ſchreef, voor Men„ ſchen die niet leezen kunnen; of kwaadaartige *Journa„ listen* de ſtoffe aangaf, voor een of ander Artykel? — „ Gy dwaalt. Ik bemin de Muzyk by uitneemendheid; „ ik ſchryf voortreffelyke Origineelen af: ik leef 'er van; „ ik heb 'er Vermaak in: en dat is my genoeg. Maar gy „ (voer hy voort) wat doet gy? — Gy zyt naar *Parys* „ gekomen, om voor de Italiaanſche Tooneelſpeelers te „ werken. Dat zyn Luiaarts, welke uwe ſtukken niet „ ſmaaken. Keer weder te rug naar uw Vaderland, ik „ weet dat men u daar wenscht; dat men 'er u verwagt."

„ Gy hebt gelyk, Myn Heer! (viel ik hem in de rede) „ na deeze behandeling van de zyde des Italiaanſchen „ Schouwburgs, had ik *Parys* moeten verlaaten: doch „ andere uitzichten hebben my hier gehouden. — Ik „ heb onlangs een Stuk in 't Fransch geſchreven...."

„ Hoe! Gy hebt een Stuk in 't Fransch geſchreven?" viel hy vol verwondering hier op in. „ Wat zult gy daar toch mede uitvoeren?" — „ Ik zal het op 't Tooneel gee„ ven." — „ Op welk een Tooneel?" — „ Op „ het Franſche Tooneel." — „ Gy verwyt my, dat „ ik myn tyd misbruik, en Gy zelv misbruikt uw tyd, „ zonder het minſte voordeel." — „ Myn Stuk is „ reeds aangenomen!" — „ Is het mogelyk? Doch „ ik verwonder 'er my geenszins over. De Komedianten „ hebben geen algemeen Menſchenverſtand. Zy neemen „ aan, en wyzen van de hand, dat geen ſterveling 'er wys „ uit kan worden. Goed, zy hebben het aangenomen, „ maar ſpeelen doen zy het niet: en ſpeelen ze het, dan „ is het zo veel te ſlimmer voor u." — „ Maar hoe „ kunt gy over een ſtuk oordeelen, dat Gy niet kent?" — „ Ik ken den ſmaak der Italiaanen, en den ſmaak der Fran„ ſchen; het onderſcheid is veel te groot, en, met uw „ wel-

„ welneemen, het is niet in uwe jaaren, dat men in eene „ vreemde ſpraak begint te ſchryven." —— „ Uwe „ Aanmerkingen zyn zeer gegrond, Myn Heer! doch ik „ zie de zwaarigheden geenzins voor onoverwinnelyk aan. „ Ik heb myn werk Lieden van verſtand en Kenners „ medegedeeld, en zy ſchynen 'er vergenoegd mede te „ zyn." —— „ Men vleit u, men bedriegt u; gy zult het „ u beklaagen. Laat my uw ſtuk eens zien; ik ben open- „ hartig; ik ben voor de vuist; en zal u de waarheid „ zeggen."

Hier wilde ik hem juist hebben, niet zo zeer om hem raad te pleegen, maar voornamenlyk, om te zien, of hy, na de voorleezing van dat ſtuk, niet wat meer vertrouwen in my zoude ſtellen. Myn handſchrift was in handen van den Affchryver des Franſchen Schouwburgs. Ik beloofde den Heer ROUSSEAU hetzelve, zo dra ik het te rug had, te laaten zien, en myn oogmerk was waarlyk om myn woord te houden. Doch de volgende gronden hielden my, by nadere overweeging, daar van te rug.

Er is een Werk uitgekomen onder den tytel: *les Confeſſions de* J. J. ROUSSEAU, *Citoyen de Geneve*, behelzende Anecdoten uit zyn leeven, en door hem zelv' geſchreven. In dat geſchrift verſchoont hy zich zelven niet, en verhaalt zelfs eene menigte in 't oogloopende dingen die hem betreffen, en die hem nadeelig zouden kunnen zyn, wanneer zyn groote naam hem, in dat geval, niet boven alle beoordeeling ſtelde.

Doch ik weet nog eene Anecdote, die hem in zyn laatſte jaaren gebeurde, en die men in geen zyner geſchiedenisſen vindt. Mogelyk heeft hy dezelve vergeeten; mogelyk heeft hy geen tyd gehad om haar by de overige te voegen, nadien dit Werk eerst na zynen dood is uitgekomen. Deeze Anecdote raakt my niet rechtſtreeks, doch was echter de oorzaak, dat ik hem myn *Weldaadige Knorrepot* niet vertoonde.

ROUSSEAU had Vrienden, en veel bewonderaars in *Parys*. De Heer *** hoorde onder beide. Hy beminde hem, achtte hem hoog, en beklaagde hem te gelyker tyd: want hy kende zyne droevige omſtandigheden even zo naauwkeurig, als hy zyne bekwaamheden kende. Hy bood den Geneeſſchen geleerden een zeer aartig, gemeubileerd en geſchikt verblyf, aan, digt by den Tuin der Tuileries. En, om het gevoel van zynen vriend niet op te wekken, bood hy hetzelve tot dien prys aan, dien

ROUSSEAU, in zyn ſlegt Hotel, verwoonde. De laatſte merkte het oogmerk van den grootmoedigen man, ſloeg het geheel en al af, en ſchreeuwde overluid: dat hy zich niet wilde laaten bedriegen.

De Heer ***, ook een Wysgeer, maar tevens een Franschman, die de Welleevendheid met de Wysgeerte vereenigde, nam het weigerend antwoord niet kwalyk. Hy kende den Man, vergaf hem zyne feilen, bezogt hem als voren; en getroostte zich de moeite, vier verdiepingen hoog te klimmen, om het vermaak zyner verkeering te genieten.

Hy had van de geſchrevene *Bekentenisſen van* JEAN JAQUES hooren ſpreeken; hy wenschte dezelve te zien, en nadien hy in zyn Brieventas eenige Zedelyke Tafreelen deezer Eeuw, in den ſmaak van THEOPHRASTUS en LA BRUYERE had, zo ſloeg hy zyn vriend voor, om beide hunne opſtellen elkander eens voor te leezen.

ROUSSEAU nam den voorſlag aan, doch alleen onder dit beding, dat de Heer *** een gewoon avondmaal, met hem in het Hôtel *Platiere* zoude houden. Deeze ſtelde hem voor, dat dit beter by hem kon geſchieden. „ Dat is hetzelfde," zei ROUSSEAU, „ het moet by my „ geſchieden; of wy zullen niet leezen. Ten hoogſte „ (voegde hy 'er by) geef ik u vryheid, om een flesch „ van uwen Wyn mede te brengen; want in myn huis „ kryg ik zeer ſlegten.

De toegeevende Franschman ſtemt in alles toe. Maar by ongeluk is hy veel te welleevend, en te voldoende, en zend een mand met zes fleſſchen besten, en zes fleſſchen Mallaga Wyn. Deeze verraſſing bragt den Geneefſchen Burger in een kwaaden luim. De Franschman komt, merkt het, en vraagt naar de oorzaak. „ Wy „ beiden (zegt de gevoelige man,) zullen, denk ik, „ geen twaalf-fleſſchen Wyn alleen drinken. Ik heb één „ fles uit den mand genomen, en dat is genoeg by een „ avondmaal. De overige moet gy terſtond te rug ſtuu„ ren — of niet by my eeten."

De Bedreiging was niet vreeslyk, en de voorleezing der ſtukken ging den gast het meest ter harte. De knecht was 'er nog, zo dat deezen bevolen werdt, den Mand weêr mede te neemen. ROUSSEAU was nu te vreden, en begost te leezen.

Intuſschen hadden zy, met de gemelde Tooneelen, hunnen tyd verſpild. De voorleezing werdt door Mevrouw

ROUS-

ROUSSEAU afgebroken, die de tafel noodig had om dezelve te dekken. Men had zonder de tafel wel kunnen leezen, maar in hetzelfde oogenblik werdt ook het eeten opgedraagen. Een Hoen met wat Salade waren alle de gerechten.

Na den maaltyd werdt het de beurt van den Heer *** om te leezen. Hy leest een Hoofdſtuk, dat goed opgeſteld is, en zeer gepreezen wordt; hy leest een tweede Hoofdſtuk: in ééns ſtaat ROUSSEAU op, en gaat, met een toornig gelaat, en eene houding vol gramſchap, de kamer op en neder. De Leezer vraagt naar de oorzaak zyner gramſchap. „Het is geenzins welleevend, (zegt hy) „by braave lieden te komen, en die te beleedigen." — „Hoe! vraagt deeze, waar hebt gy u over te beklaa„gen?" —— „Gy hebt met geen Gek te doen, ant„woord de Wysgeer, gy hebt myn Afbeeldzel daar „met veel te ſterke kleuren, en met Satirieke trekken, „voorgeſteld. Dat is affchuwelyk! dat is ſchandelyk!"

„Wees niet te driftig, valt hem de Franschman in de „rede, gy zyt myn Vriend; ik acht u hoog; gy kent „my. Een wreed, ergerlyk, en galzuchtig mensch, „heb ik willen ſchilderen..... op die wyze als hy in 't „gewoone leeven dikmaals voorkomt...." — „Ja, ja „vervolgt ROUSSEAU, ik weet wel dat ik by onkundi„gen daar voor gehouden worde. Ik beklaag hen, ik „veracht hen zelfs; doch ik kan niet toelaaten, dat een „man als gy, een vriend —— het zy dan een waare „of valſche —— by my komt, om my, my zelven, „zodanig voor te ſtellen."

De Heer *** mogt verder zeggen, en doen wat hy wilde, hy kon niets op ROUSSEAU verkrygen. Zyn hoofd ſtond nu geheel niet wel; zy ſcheidden derhalven, en ſchreven elkander vervolgens zeer kwaadaartige Brieven (*).

Ik

(*) By dit verhaal van GOLDONI, kunnen wy nog eene byzondere Anecdote van ROUSSEAU voegen, die hem mede in een zeer byzonder licht plaatst. ROUSSEAU las zyn Vriend DIDEROT, (die hem eene menigte dienſten, en dikmaals tot zyn eigen nadeel gedaan had) de *Heloiſe* voor, toen dezelve nog in Manuſcript was. Deeze leezing duurde drie dagen, en drie heele nachten. Toen zy gedaan hadden, wilde DIDEROT ook iets van zyn Werk voorleezen, om daar een oordeel over te hooren. „*Kom aan, naar bed*, antwoordde ROUSSEAU; *het is laat: ik ga ſlaapen.*

Ik was een Vriend van deezen Geleerden. Den dag na zyn verſchil met ROUSSEAU, vond ik hem in een gezelſchap. Hy verhaalde ons, wat hem gebeurd was. Eenige van het gezelſchap lachten 'er om, andere maakten 'er aanmerkingen op: en ik had, boven andere, daar reden toe. ROUSSEAU was een *Knorrepot*; hy had dit zelfs, in den twist met zynen Vriend, erkend. 'Er ontbrak dus niet aan, dan dat hy ook vermoedde *weldaadig* te zyn, om my te kunnen verwyten, als of ik hem in den Perſoon des *weldaadigen Knorrepots* ten tooneel wilde voeren. Ik droeg derhalven wel zorg, om my niet aan zyne vermoedens en kwaaden luim bloot te ſtellen, en zag hem zedert niet weêr.

Hy was met de grootſte bekwaamheden van de waereld geboren, dat heeft hy beweezen. Maar hy was een Proteſtant, en maakte boven dien zeer Vrygeestige Werken. Hy zag zich genoodzaakt, om Frankryk, dat hy als zyn nieuw Vaderland beſchouwde, te verlaaten. Deeze nevelſter maakte hem geemelyk. Hy hield de menſchen voor onrechtvaerdig, en verachtte hen; maar deeze verachting kon hem nimmer tot voordeel verſtrekken.

Welke grootmoedige Aanbiedingen, welke beſchermingen heeft hy niet afgeſlagen! Zyn ſtrooleger was hem waardiger geworden, dan een Paleis. Eenige ontdekten grootheid van ziel in zyne ſtoutheid; andere hielden het voor enkel Hoogmoed. Ik beſlisch niet wie gelyk heeft, maar hy was te beklaagen. Deeze zyne zwakheden deeden niemand kwaad, en zyne Talenten maakten hem eerwaardig. Hy ſtierf zoo als hy leefde, namenlyk als een Wysgeer; en de Republiek der Geleerdheid moet den grootmoedigen man altoos dankbaar zyn, die zyne asch met een gedenkteken verſierde.

ZEMIN; EEN OOSTERSCH GEZIGT.

Naar 't Hoogduitsch.

ZEMIN leefde in die vroege Eeuwen der Wereld, in die zalige tyden, toen de Menſchen zich in geen ander bedwang vonden, dan 't geen de overeenſtemming in 't geluk der Zamenleeving hun dierbaar maakt. De Fortuin had hem met geluksgoederen ryk beſchonken. Het Land, waar hy leefde, was bekleed met altoosduurend groen en ontelbaare bloemen. Geheele Bosſchen

ſchen van Ceder- èn Palmboomen behoorden hem toe; zyne welgevoedde kudden graasden in valeien, beſproeid door de verfriſchendſte ſtroomen: met één woord, hy genoot alle de vermaaken uit ſchoonheid en eenvoudigheid eens Aardsvaderlyken leevens ſpruitende.

Gemaklyk kan men zich het geluk van ZEMIN verbeelden: wie op aarde, die na de inſpraaken des harten luistert, zou onvoldaan weezen over zulk een Lot? Maar ſchoon het den jeugdigen ZEMIN aan geen goedhartigheid, en aan geene wel te vreedenheid ontbrak, deedt, nogthans, de drift eener ziedende jeugd hem van het pad des Regts afwyken, tot ontelbaare dwaalingen vervallen, en verwekte in hem een aantal onvervulde begeerten. In den gelukſtaat, dien hy genoot, zag hy, ten laatſten, niets dan ſmaakloozе eenvormigheid. Nieuwe denkbeelden, nieuwe wenſchen volgden elkander oogenblikkyk op. Ongelukkige toeſtand! *Hoe goeddaadig en ryk de Natuur ook moge weezen, is zy egter te ſchaars en te arm*, om voldoening te ſchenken aan de onredelyke begeerten der Menſchen Kinderen. Doch Wanſmaak zelve, *den Mensch* tot ernſtig nadenken brengende, dient om hem van de elenden der anders onophoudelyk knaagende ingebeelde behoeften te geneezen.

ZEMIN viel, op zekeren dag, afgemat door het peinzen op zyne vrugtloos uitgeſtorte wenſchen, in diepen ſlaap. AZOR, de Geest aan wiens zorge het bewind der Aarde is overgelaaten, ondernam het ZEMIN van zyne Zelfbedriegery te verloſſen, door ingebeelde tooneelen, hem in den Droom, of Nagtgezigt, voor te houden.

In dien Droom zat ZEMIN aan den voet eens Ceders, op den top eens hoogen bergs, van waar hy zyne wyduitgeſtrekte bezittingen geheel kon overzien. Doch, in ſtede van dezelve met vermaak te beſchouwen, borst hy in bittere klagten uit: waar op zyne oogen ten onverwagtſte verbysterd werden door een onbeſchryfbaaren helderen glans. Van den Hemel daalde een wolk neder, heerlyk ſchitterende door gouden en azuren randen; een aangenaame geur vergezelde dit verrukkend gezigt. Op de wolk vertoonde zich een Hemelsch weezen, welks goedaartig voorkomen al den ſchrik, uit de ſchielyke verſchyning herkomſtig, deedt verdwynen. 't Was de weldaadige AZOR, die, zonder zichzelven bekend te maaken, ZEMIN in deezervoege, aanſprak. —

„ *ZEMIN, welke naargeestige overleggingen verſtooren uwen Vrede? Zag* „ *het my, op dat ik dezelve wegneeme!*

„ Myn leeven," antwoordde ZEMIN, „ is voor my een on„ draaglyken last geworden; ik zie in het zelve niets dan beſten„ dig één en hetzelfde onveranderd tooneel. In de ſchaduwen „ myner bosſchen, in de met bloemen ryk bezaaide velden, „ vind ik niets nieuws; zy verſchaffen my dat vermaak niet, „ 't geen zy voorheen in overvloed opleverden. Zelfs de beval-

„ ligheden van myne ſchoone SELIMA hebben alle haare aantrek-
„ lykheden verlooren. —— Zatheid is reeds voor lang gevolgd
„ op 't genot. —— Myn hart gevoelt eene onbeſchryfbaare le-
„ digheid van genoegen. —— ô, Goeddaadige Geest, want
„ voor goeddaadig hou ik u, hervorm deeze ſmaaklooze tooneee-
„ len in een land gelyk aan 't geen de Hemelſche Geesten be-
„ woonen, op dat ik, in de eindelooze verſcheidenheid myner
„ genietingen en vermaaken, eene onuitſpreeklyke en nooit ver-
„ minderende verrukking moge ondervinden."

Naauwlyks hadt hy deeze woorden uitgeſprooken, of hy bezweem aan de voeten van AZOR. De geheele Landſtreek nam een nieuwe gedaante aan. De geheele Natuur vertoonde in 't ronde het ſcheppend vermogen van deezen Hemelſchen Gezant. Nimmer vertoonde zich op deeze aarde iets, 't geen haalen kon by het betoverend Gewest, waar in ZEMIN zich thans geplaatst vondt.

ZEMIN, uit zyne bezwyming herkomen, zag met verbaasdheid alles wat hem omringde, aan. Hy zat op een bedde van Violetten, en de zagtſte windjes bliezen hem de aangenaamſte geuren uit duizenden van bloemen toe. —— Opſtaande, wandelde hy door de verrukkendſte wandeldreeven, uit welker takken het ſtreelendst gezang der vogelen onophoudelyk zyn oor bezig hieldt, terwyl hy zyn oog met de gezigten, die zich aanboden, niet kon verzadigen. —— ZEMIN was geheel verwondering, geheel verrukking! —— Op 't onverwagtst verſchynen op dit tooneel zeven Nymphen, bekoorlyk als de Houris van het Paradys. Alle de ſchoonheden des Landſchaps verliezen haare aantreklykheden in 't oog van den verliefden ZEMIN. De Nymphen loopen hem voor uit, na uitlokkende boschjes, op eenigen afſtand. Hy volgt ze door heete drift gedreeven; hy zet ze niet lang vrugtloos na. —— Wie is nu zo gezegend als ZEMIN! Zeven jeugdige ſchoonheden, die ieder haare byzondere bevalligheden bezaten, tokkelen hem beurtlings aan met alle de aantreklykheden der verſcheidenheid.

Maar naauwlyks waren acht dagen in deezen Droom van verrukking geſleeten, of de uuren ſleepten traager voort. Nieuwe begeerten, heftiger dan de voorgaande, bekroopen het hart van den rustloozen ZEMIN. Zich uit de armen der bevallige Nymphen rukkende, vertrok hy na eene digt beſchaduwde eenzaame plaats, om 'er zyne klagten op nieuw uit te boezemen. —— „ Ongelukkige ZEMIN," was zyne taal, „ wanneer zult gy bedaard-
„ heid en vrede genieten? Op welk geluk kunt gy hoopen, als
„ zatheid en wanlust volgen, op 't genot der uitgeleezenſte ver-
„ maaken? Ik heb zeker misgetast in het voorwerp myner be-
„ geerten? Ik voel dat myne verlangens zich wyder uitſtrekten
„ dan het ſmaaken van de genietingen der zinnen. Hoe luister-
„ loos is het dus myn leeven in ledigheid en bedryfloosheid te
„ ſlyten? —— Myne uitzigten verbreiden. Ik voel my tot
„ ede-

„ edeler najaagingen gevormd. Ik ben geſchikt om den laurier
„ aan de beroemdſte Helden te betwisten, en onſterflyke Eere
„ in te leggen, langs een pad den wellusteling onbekend. Ik
„ wil my niet langer onthouden in de geurige myrthen-bosch-
„ jes, noch, in een onbekenden hoek der aarde, vergeeten en
„ onberoemd myne dagen ſlyten —— Ach! wilde AZOR my
„ nog eens gunſtig zyn. Tot nog heb ik in mynen boezem
„ geene begeerte gekoesterd, of my zelven, of AZORS goedkeuring,
„ waardig. Wat zal ik meer te wenſchen hebben, als ik eens
„ myne Landen zo wydſtrekkend zie als myne begeerten, en
„ myne Magt gedugt voor myne Onderdaanen? Hoe aangenaam
„ zal het my weezen my zelven te beſchouwen als een Heer
„ des Menschdoms, een God op Aarde, zwaayende met myn
„ eene hand den donder der verdelginge, en zegeningen met
„ de andere uitreikende!"

Een onzigtbaare arm ligtte, ten deezen oogenblikke, ZEMIN op, en voerde hem met ſnelle vaart door de lugt. Hy zag voor zich een wyduitgeſtrekt Land, vol trotſche boschadien. Rivieren, naar Zeeën gelykende, ſtroomden van 't hoog gebergte neder, en verſpreidden zich in veelvuldige takken, die alle de zegeningen van Rykdom en Overvloed door het geheele Ryk voerden. ZEMIN voelde zich getroffen, door de grootte en de volkrykheid der Steden, die uit de wydſtrekkende vlakten de kruin opbeurden. —— *Alle deeze*, ſprak de onzigtbaare Geest, *Alle deeze*, ô ZEMIN! *zyn de uwe!*

Het hart van ZEMIN juichte op de beſchouwing van de Landen, die hy welhaast alleen zou beheerſchen. Toen AZOR op aarde afdaalde, vondt ZEMIN zich eensſlags in 't midden eener vergaderinge van wyze Staatsmannen en Helden, die hem, eer hy van zyne verwondering bekomen was, met eenpaarige ſtemmen voor Oppervorst uitriepen. Hy zag, in één oogenblik, een geheel Volk voor zyne voeten geknield; de lugt weergalmde van vreugdegeroep en toejuichingen. Een ſterke krygsbende geleidde den nieuwen Monarch na een overheerlyk Paleis. Zyne Hovelingen en Onderdaanen verſcheenen in ontelbaare menigte om de trappen van zynen Throon te kusſchen. Driften Kameelen, ryk beladen, bragten hem, tot inhuldigingens geſchenken, het beste der Landſchappen, het goud der Eilanden, en de geurigſte Speceryen van het Oosten, in ruimen overvloed.

ZEMIN hoorde, met het verrukkendſt genoegen, de Krygstrompet ſteeken, en zag, met geen min welgevallen, al den pragtigen toeſtel des Krygs. Hy trekt op, aan 't hoofd van een weltoegerust Leger, tast eenige Vorſten aan, wier Landen aan de zyne grensden, en geeft hun de nederlaage; eene groote ſlachting aanrigtende. Het juichen der Zegepraal, he tkermen der gewonden, en het zugten der ſtervenden, is voor zyn oor een welluidend Muziek. Trots op de behaalde overwinning, haast zich de Overwinnaar

om

om een ander Volk te vuur en te zwaard te verdelgen; en als met reuzenſchreden ſtapte hy voort van de eene vermeestering tot de andere. —— Nog is ZEMIN onvoldaan. —— Schoon alle Volken, rondsom hem, zyn te ondergebragt, pynigt hem het denkbeeld, dat 'er nog andere beſtaan, die de kragt van zyn onverwinnelyken arm niet beproefd hadden. Hy koesterde zelfs de wensch, dat de Hemel andere Werelden gevormd had, op dat hy ze mogt te onderbrengen. —— In 't einde, vondt hy, onder de millioenen ſlaaven, laag genoeg om in alles op zyne wenken te vliegen, eenige weinige wyzen, die moeds genoeg bezaten om hem de taal der Waarheid te doen hooren, en tot de Pligten van Menschlievendheid te rug te roepen; hem de Godheid, als het voorbeeld der Prinſen, voor oogen houdende —— de Godheid die alleen haare Almagt bezigt; om goed te doen. ZEMIN leende het oor niet aan hunne welbeleide redenen; aan Vleitaal gewoon, kon hy die der waarheid niet verdraagen. En hoe tog zou de Wysheid de aandagt kunnen trekken van hem die doof is voor de welſpreekendheid der traanen, en het geſchreeuw van geſlachte onſchuld! — Dan de val des Helds naderde met wisſe ſchreden. Een magtig Volk, 't geen langen tyd de voordeelen van Vryheid en Onafhangelykheid genooten had, werd het voorwerp van zyne onbegrensde Staatzugt. Dit heldhaftig Volk, vegtende voor alles wat hun dierbaar was, als Menſchen en als Burgers, wederſtondt met mannenmoed de hevige aanvallen, en had eerlang 't geluk om op hem de overwinning te behaalen. ZEMIN, genoodzaakt te vlugten, beveiligde zich met oneindige moeite, en het uiterſte gevaar, voor de regtmaatige woede der Overwinnaaren. De onlangs vergoode Held ontdekt, in 't einde, dat hy ſlegts een Mensch is. Naa het doorworſtelen van onbeſchryfbaare moeilykheden, vondt hy zich in 't midden eener valei, omringd door hooge bergen, waar de ſtilte der plaatze hem tot rust uitnoodigde. Hier vlydt hy zich neder aan een beek, de eenzaamheid, en de ongunſtige lotwisſeling ſtortten hem ernſtig nadenken in.

„ Ach ZEMIN!" verzugtte hy, „ hoe zeer hebt gy u door harsſenſchimmige hoope laaten verblinden! Waar zyn nu de Droomen van Grootheid, die u vervoerden van u zelven als een God op Aarde aan te merken! Snoode als gy zyt, in welk een poel van elenden heeft uwe eigene dwaasheid u gedompeld! —— Wreede AZOR! wist gy niet, dat myn verzoek, my toegeſtaan, my heilloos zou weezen? Gelukkige Landbewoonders, hoe vrylyk wandelt gy in uwe eigene dreeven, niet voortgezweept door driften die altoos den Man in hoogheid kwellen! De Rede, wat zy zich ook moge vermeeten, kan hun niet ſchenken, wat de enkele natuurlyke Aandrift u zo ryklyk verleent —— het zoet genot van alle de zegeningen, die de Natuur haare Kinderen met eene goeddaadige hand toereikt!"

Onder deeze uitboezeming van te leurgeſtelde Staatzugt, zag ZE-

ZEMIN een ſchoone Kapél op een digt nevens hem ſtaanden bloem nederſtryken. Eene wyl trok dit zyne aandagt af, en hy zag het vrolyk Inſect, nu op den eenen dan op den anderen bloem, dartelend zich vermaaken. Welhaast riep hy uit. „ Ach AZOR! twee „ keeren hebt gy my myn verzoek, my zo ſchadelyk, ingewilligd. „ Hoor my nu, voor de laatſte keer, daar ik u verzoek om myn „ Geluk te verzekeren. In den diep verpederden ſtaat, waar toe „ ik my gebragt zie, beny ik het lot van een veragtlyk Inſect. „ Voor de elende om meester van de wereld te wezen, of de ſlaaf „ myner eigene driften, zou ik liever het vermaak genieten in de „ bloemryke velden als een Kapél rond te zweeven. — Veran- „ der my in een Kapél!" — Oogenblikkyk verandert zyn Lichaam in de gedaante van een Worm, en hy ſpreidt vier ſchoone vlerken uit. De Ziel van ZEMIN ſtaat verbaasd zich zo eng behuisd te vinden; doch zyne begeerten waren nu gemaatigder, zy werden met meer gemaks vervuld, en vervoerden hem niet buiten zyn eigen kring. De nieuwe Kapél brandde van verlangen om de vlerken te beproeven, en verlaat den bloem op welke dezelve 't beſtaan verkreegen had, vliegt op, en begeeft zich met behoedzaamheid in de hoogte, in eene dus lang onbeproefde hoofdſtoffe. Met verrukking geniet de Kapél de geuren van 't ontelbaare gebloemte des velds. Doch terwyl dezelve op dartelende vlerkjes hangt, en de toelachende ſchoonheden beziet, komt 'er een vogel, den Inſecten vyandig, aanvliegen, en vat hem in den ſnavel, om tot voedzel der jongen te dienen.

De vrees des doods deedt zulk eene uitwerking op ZEMIN, dat hy ontwaakte. Hy zag rondsom, en verheugde zich dat het gevaar, waar aan hy zich blootgeſteld waande, ſlegts een Droom was. —— Hy vondt zich te bedde by zyne SELIMA, die hem nooit bevalliger voorkwam dan tegenwoordig. ZEMIN, deeze, Droom nadenkende, ſtondt verſteld, dat hy de begeerten, die zo menigmaalen zynen boezem prangden, daar in zo klaar afgeſchilderd zag. —— Ja, riep hy uit; 't is eene wel goedgunſtige „ Geest, misſchien AZOR zelve, die my een leerzaam Gezigt heeft „ gelieven te ſchenken. Zyne beſchermende zorge heeft, geduu- „ rende den Slaap, verrigt, 't geen waakende, als het Lichaam „ zo veel invloed heeft op de Ziel, niet zou hebben kunnen ge- „ ſchieden. Althans, ik ben ten vollen overtuigd, dat myn lee- „ ven, tot dus lange niet anders geweest is dan de Droom van „ eene Ziel, door dwaaling misleid, en in een ſtaat van ſlaa- „ verny der Driften gekluisterd. Hoe veel nieuwe, hoe veel ede- „ ler denkbeelden ryzen 'er in mynen geest op! Hoe gering „ dunken my alle de grootheden der wereld! Waarom ben ik „ zo langen tyd onaandoenlyk geweest voor de bedaarde kalmte, „ welke ik thans geniet! voor de verheevene uitzigten, welke op „ dit tydſtip myne Ziel vervullen! —— ô, Eeuwig Weezen, „ beſtuur myne voetſtappen door het licht van uwe nooit dwaa- „ lende Wysheid! Alreede verdwynen de nevelen van dwaaling,

„ die

„ die uwe aanvalligheden voor myne oogen bedekten. Schoone
„ SELIMA, met welk een vol genoegen keer ik tot u weder! —
„ Voortaan zal ik myn eigen hart overzien, als het eenig Ryk dat
„ ik te beheeren heb. Zelfsbeſtuur, niet het overmeesteren van
„ anderen, zal myn Pligt en myn Vermaak teffens weezen; want
„ ydel en harsſenſchimmig zyn alle de genietingen, behalven de
„ zodanige, die Godsvrugt en Deugd, Maatigheid, Vergenoegd-
„ heid, en een dankbaar Hart, nooit feilen aan te brengen!"

SCHOON ANTWOORD.

Een Prediker van Rome's leer,
Een Man van goeden ſmaak en zeden,
Moest op een zeker Dorp het Prieſter-ampt bekleeden,
By welks Bewooners, met uitzond'ring van myn Heer
Den Predikant, noch ſmaak, noch oordeel was te vinden.
De Dortſche Leeraar was, als hy,
Kunſtlievend, mensch'lyk, zagt, van laag vooroordeel vry,
Zo dat zy eerlang werden Vrinden.

Dan hunner beider ommegang;
En vriendſchap louter zonder dwang,
Liep haaſtig ſterk in 't oog by d'een en ander's Leden;
Doch wel het meest by een'ge Liên
Die zeggen 't Bygeloof te vliên,
Om dat heur yver vaak meer kiem heeft dan heur reden.

Deez zaamgekomen ſtelden vast,
Heur Leeraar ernſtig aan te ſpreeken,
Om die gemeenſchap af te breeken,
Als gansch onſtigt'lyk, en ten vollen ongepast.

Een uit den hoop dier yveraaren
Wierd afgezonden — ging — en dorst zyn last ontleên.
Maar einde nauwelyks zyn reên,
Of hoorde zig deez' taal weêrvaaren.

„ Dat ge in die Vriendſchap aanſtoot vind,
„ Moet enkel om 't verſchil van onzen Godsdienst weezen;
„ Want wien ik ſpreek, myn nieuwe Vrind
„ Word om zyn heusch gedrag van ieder een gepreezen.
„ Om dat verſchil, — daarom alleen,
„ Begeert men deezen band van vriendſchap te verſcheuren?
„ Neen zeker! dit zal nooit gebeuren!
„ Hy blyft myn Vrind: — daarom ga heen,
„ En antwoord, uit myn naam, dat ik zal voort verkeeren,
„ Om d ik niets, dan goed, heb van dien Man gezien;
„ En Hy, zo zeer als ik, ſchoon wy byzonder leeren,
„ Den Meester dient, dien ik bedien.

PANDERS.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE BESPIEGELENDE WYSGEER, DE COMEETEN BESCHOUWENDE.

(Naar het Engelsch.)

Hast thou ne'er seen the comet's flaming flight?
Th' illustrious stranger passing, terror sheds
On gazing nations, from his fiery train
Of lengh enormous; takes his ample round
Through depts of Æther; coasts unnumbr'ed worlds
Of more than solar glory; doubles wide
Heave'n's mighty cape, and then revisites earth
From the long travel of a thousand years.

YOUNG.

Ten opzigte van de Comeeten, thans de voorwerpen onzer Beſpiegelinge, mag de Starrekunde gezegd worden als nog in haare Kindsheid te weezen. Geene vorderingen, op zekere gronden ſteunende, zyn 'er, voor de laatſte Eeuwe, in gemaakt. De Ouden wisten weinig van derzelver aart en beweegingen. Eenigen hielden ze voor heromzwervende en aan geen vasten omloop verbondene Starren; zommigen voor enkele Schynvertooningen, gevormd, of door te rugkaatzing, of doorbreeking der Zonneſtraalen; geene weezenlyke zelfſtandigheid, onderſcheiden van andere Hemelſche Lichaamen, bezittende. Anderen wilden dat ze vuurige Lugtverſchynzels waren, gebooren uit de ontbrandbaare uitwaasſemingen onzes Aardkloots, die, opgevoerd in de hoogere gewesten des Dampkrings, daar ontvlamden, en bleeven branden, tot dat alle de opgeheeve vuurſtoffe verteerd was. Terwyl nog anderen, en de meesten, de Comeeten alleen aanmerkten als onheilſpellende Tekens, door GOD verwekt, om het Menschdom te verbaazen, en te waarſchuwen wegens de aannadering eens deerlyken onheils. De gryze HOMERUS zingt 'er van,

De roode Staartſtar, die, als bode van 't Godendom,
De zwaarſte rampen ſpelt, het ſtoutſte volk doet beeven,
De krygers 't eind voorzegt van hun doorlugtig leeven;
Voor wien de Zeeman ſchrikt op 't ruim van d'Oceaan,
Schiet heete vonken en rolt gloeiend langs haar baan.

En VIRGILIUS

Comeeten ſchieten, daar zy zich by 't akelig duister
Vertoonen, ſtroomen bloeds, verdooven 's Hemels luister
En ſpellen niets dan ramp.

Doch ten allen tyde zyn 'er Wysgeeren geweest, die geloofden, dat de Comeeten Planeeten waren, waar van de Beweeging geduurig en de Omloopen ſtandvastig moesten zyn. Misſchien heeft men dit redelyker gevoelen ten onregte aan de oude *Chaldeen* toegeſchreeven: want het was weezenlyk dat der *Pythagoristen*, en van veele anderen, als APOLLONIUS de *Myndier*, HIPPOCRATES van *Chio*, ÆSCHYLES, DIAGONES, PHARORINUS, ARTIMIDORUS, en DEMOCRITUS, die, naar 't oordeel van CICERO en SENECA, de vernuftigſte van alle oude Wysgeeren was. —— 't Is SENECA zelve, die op eene zo treffelyke wyze van de Comeeten geſprooken heeft, dat hy veele laatere Starrekundigen beſchaamt, en men zich daar omtrent bezwaarlyk op een Wysgeeriger wyze kan uitdrukken. Zyn Werk voor my hebbende, kan ik my niet wederhouden, de plaats hier toe betrekkelyk af te ſchryven.

„ Men heeft," zegt SENECA, „ geloofd, dat de Comeeten geene Hemellichten waren, om dat zy de rondheid van andere Hemel-lichaamen niet hebben; maar 't is alleen het licht, 't welk zy verſpreiden, dat die verlengde gedaante te wege brengt: het lichaam der Comeeten is rond. Ik onderſtel als nog dat zy eene andere gedaante dan de Planeeten hebben, volgt daar uit dat zy van eene verſchillende natuur zyn? De natuur heeft niet alles naar één eenig voorbeeld gemaakt, en men is onkundig van haare uitgeſtrektheid en magt; wanneer men alles tot de gewoone gedaante wil overbrengen, de verſcheidenheid van haare werken verkondigt haare grootheid. —— Men kan den loop der Comeeten nog niet kennen, en weeten of zy geregelde wederkomſten hebben, om dat haare verſchyningen te zeldzaam zyn; doch haar gang is, even min als die

die der Planeeten, onbepaald en zonder orde als die der Verhevelingen, welke door den wind bewoogen worden. —— Men neemt Comeeten waar, die zeer verſchillende gedaanten hebben; doch haar natuur is dezelfde, en het zyn in 't algemeen zodanige Hemellichten, die men niet gewoon is te zien, en welke van een ongelyk licht vergezeld worden; de Comeeten verſchynen ten allen tyde en in alle deelen des Hemels, maar vooral in het Noorden. Zy zyn, even als alle de Hemel-lichaamen, eeuwige werken der Natuur; de Blixem, de verſchietende Starren, en alle de vuuren van den Dampkring zyn voorbygaande, en verſchynen niet dan in derzelver val: de Comeeten, hebben haaren weg dien zy doorloopen, zy verwyderen zich; doch blyven haar weezen behouden.

„ Gy geeft voor, dat zy, wanneer het Planeeten waren, *zich in den Zodiak* zouden bevinden; en wie heeft toch de beweeging der Hemel-lichaamen aan den Zodiak bepaald, wie kan dus der Godlyke werken paalen ſtellen? Is de Hemel niet aan alle kanten vry? Voegt het niet beter by de grootheid van 't Heelal te ſtellen, dat in het zelve verſcheide Beweegingen en verſchillende Streeken zyn, dan alles tot één eenig Gewest des Hemels over te brengen? In dit pragtig werk der Natuur zien wy eene menigte van Starren blinken, welke den nagt vercieren, en ons te kennen geeven, dat de Hemel aan alle zyden met Hemel-lichaamen vervuld is, waarom moeten 'er ſlechts vyf zyn, dien het gegeeven is zich te beweegen, en waarom moeten alle de andere Hemel-lichaamen onbeweeglyk zyn? — Mogelyk zal men my vraagen, waarom 'er dan ſlegts vyf zyn wier loop men heeft waargenomen? Ik zal antwoorden, dat 'er veele dingen zyn, welker aanweezigheid wy kennen, zonder te weeten op wat wyze zy zyn: wy hebben een geest die werkzaam is en ons beſtuurt, wy weeten niet wat die is, noch hoe hy werkt; laaten wy ons niet verwonderen, dat men nog onkundig is wegens de wet van de beweeging der Comeeten, wier Schouwtooneel zo zeldzaam is, dat men noch het begin noch het einde weet van die Hemellichten, welke van een verbaazenden afſtand nederdaalen; het is nog geen vyftienhonderd jaaren geleden, toen *Griekenland* de Starren geteld en haar naamen gegeeven heeft; daar zyn nog veele Volken, welke niet dan enkel het gezigt en het ſchouwtooneel van den Hemel hebben, zonder ſlechts te weeten waarom zy de Maan zien verduisteren; het is nog niet

zeer lang geleden, dat wy dit op eene zeer zekere wyze weeten. De dag zal komen, dat, door eene oefening van veele Eeuwen, de zaaken, die thans verborgen zyn, met klaarblyklykheid zullen te voorſchyn komen. Eéne Eeuw zou weinig tyds weezen om zo veele zaaken te ontdekken, wanneer men zelfs al zynen tyd daar toe wilde beſteeden, en wy verdeelen de weinige oogenblikken, die ons vergund zyn met het grootſte gedeelte in het kwaade door te brengen. Men oefent zich, wanneer men geene ſchouwſpelen kan bywoonen, of wanneer de wandelingen door den regen verhinderd worden; men onthoudt de naamen der Tooneelſpeelderen, maar men vergeet die van de Philoſophen. Daar zal eens een dag komen, op welken het Naageſlacht zich zal verwonderen, dat zulke klaare zaaken ons ontglipt zyn. Men zal als dan bewyzen in welke Gewesten de Comeeten gaan dwaalen, waarom zy zich zo veel van de andere Hemel-lichten verwyderen; welk haar getal, welk haare grootheid is. Zy, die na ons komen, zullen nieuwe Waarheden vinden, laaten wy vergenoegd zyn met die men ontdekt heeft, en ons niet verwonderen, dat dingen, zo diep verhoolen, zo traaglyk te voorſchyn gebragt worden." (*).

Grootendeels heeft de Uitkomst deeze Voorzegging van SENECA, op den aart der zaake en de menſchlyke natuur gegrond, bewaarheid. Ondanks de veel aanduidende gisſingen diens Wysgeers, die de Ondervinding in laater tyden bekragtigde, bleef men de dwaalende gevoelens in 't begin onzer Beſpiegelinge opgenoemd, aankleeven. Het denkbeeld, dat de Comeeten gevormd wierden door de dampen der andere Hemel-lichten, het gevoelen van ARISTOTELES, door veele laatere omhelsd, was tot de laatst voorgaande Eeuw het heerſchend gevoelen in de Schoolen, en teffens oorzaak, dat de Starrekundigen, de Comeeten niet hooger dan verzamelingen van dampen aanziende, zich niet met hunne waarneemingen verwaardigden. Vóór TYCHO BRAHÉ hadt men de waare gedaante van den weg der Comeeten niet nageſpoord, of berekend. REGIOMONTANUS, TICHO, KEPLER, CASSINI, maakten 'er hun werk van, HEVELIUS deedt een grooten ſtap ter nadere ontdekkinge. De verwonderenswaardige Comeet, die, in den Jaare MDCLXXX, de Geleerden verbaasde en het

(*) SENECA, *Queſt. Nat.* Lib. VII.

het Volk verſchrikte, bragt de vernuftige Gedagten van den ſchranderen BAYLE, de uitmuntende Verhandelingen van CASSINI en JACOBUS BERNOULLI te voorſchyn, welke geloofden haare wederkomst te kunnen voorzeggen. Zy gaf gelegenheid tot de verhevene naſpeuringen van den onſterflyken NEWTON, die de Comeeten in zyn algemeen Stelzel wist te brengen. De ontdekking der Aantrekkingskragt opende, als 't ware, den Wysgeeren eenen nieuwen Hemel. NEWTON, alle de Planeeten aan de middelpuntige kragt der Zonne onderworpen ziende, dagt dat de Comeeten onder het getal dier Planeeten moesten aangeſchreeven worden, en oordeelde dat zy in haare Beweeging rondsom de Zon dezelfde wetten moesten volgen; overzulks konden haare Loopkringen niet anders dan zeer uitmiddelpuntig, dat is zeer verlengd, zyn, ten einde de zeer lange verdwyning te verklaaren. Hy onderzogt, of die veronderſtelling met de waarneemingen overeenſtemde, en bevondt, den Loopkring der Comeet van den Jaare MDCLXXX naagaande, dat een gedeelte van een zeer verlengde *Ellips*, of, dat op 't zelfde uitkomt, een gedeelte van een *Parabool* volkomen aan alle de waarneemingen beantwoordde, wanneer men ſlegts, als in de Beweegingen der Planeeten, de inhouden evenredig tot de tyden veronderſtelde: zints dien tyd ſtelde hy vast, dat de Comeeten Planeeten waren, welke zulke geregelde Omlooptyden hadden, en even zo oud waren als de anderen.

Thans mogt beter verlichte Dichtkunst, de ongemeene en verbaazende vertooning der Comeeten, op deeze wyze, beſchryven.

De Staartſtar, op GODS *wenk verſcheenen, ſleept een ſtaart*
Van vlammen agter zich, verbaast den Sterfling, baart
Verwondring en ontzag, en zweeft aan 's Hemels ronden
Niet, als men zich verbeeldt, in 't wilde en ongebonden,
Maar in haar kegelkring, aan weg en tyd bepaald.
Schoon zy, zomtyds, naby den ſtand der Zonne ſtraalt,
Of uit ons Stelzel wykt, met flonkerende zwieren
Des Scheppers heerſchappy en magt, nogthans beſtieren
Haar wyden ommezwaai: gerigt naar dit beſluit
Voert zy het hoog bevel van haaren Maaker uit.

BAKER.

Wanneer de verſchrikkingen, die het Bygeloof, uit onkunde geteeld, voorheen by het verſchynen eener Comeet, veroorzaakte, en die nog het bygeloovig deel des Menschdoms, ten allen tyde zeer groot, bevangen, als die *Roede*, gelyk het ſpreekt, zich aan den Hemel vertoont, by het verlichter gedeelte verdweenen, voor het licht der Wysbegeerte; wanneer NEWTON de Beweegings-wetten aan welke de Comeeten onderworpen waren, aangeweezen, en HALLEY deezen arbeid zyns grooten Voorgangers tot eene hoogere maate van zekerheid en volkomenheid opgevoerd had, gaven hunne gewigtige ontdekkingen aanleiding tot nieuwe vrees. Men dugtte namentlyk, dat een der Comeeten, die, in allerlei rigtingen, door ons Zonneſtelzel heen loopen, ten eenigen tyde onze Aarde in deszelfs wandelkring mogt aantreffen, en eene ontſloopende botzing veroorzaaken. Men ging verder, en ſtelde dat dergelyke ontmoetingen reeds gebeurd waren, en omwentelingen veroorzaakt hadden, waar van men de voetſtappen nog vondt op verſcheide plaatzen onzes Aardkloots. Zo hieldt WHISTON het daar voor, dat de algemeene Zondvloed veroorzaakt was door den Staart van een Staartſtar, en dagt dat de algemeene verbranding der Aarde zou ontſtaan als dezelve een deezer Lichaamen ontmoette, wanneer dezelve, van de Zon wederkeerende, de ontzettende hette aangenomen had, welke men berekent dat zy in die aannadering krygen, en door NEWTON geſteld wordt twee duizend maal heeter te zyn dan gloeiend yzer. —— MAUPERTIUS verbeeldde zich, dat de Staarten der Comeeten, door derzelver uitwaasſemingen met onzen Damkring te vermengen, een ſchadelyken invloed konden hebben op de gezondheid van Menſchen en Dieren, en op den groei der Planten. Hy vreesde ook dat derzelver aantrekking onzen Aardkloot zou kunnen noodzaaken om van wandelkring te veranderen, en rondsom een der Comeeten, als een Satellit, te draaijen; of ten minſten dezelve blootſtellen tot het ondergaan van geweldiger verwisſelingen van hette en koude, dan dezelve thans heeft. —— De Heer DE LA LANDE had opgemerkt, dat 'er verſcheide Comeeten waren, wier knoopen digt genoeg by den omtrek des Loopkrings van de Aarde komen, om, door de van buiten komende aantrekkingen in denzelven te kunnen zamenloopen, en dat de Comeeten, in zulk een geval, door haare ontmoeting, merkelyke omkeering op Aarde zouden kunnen te wege bren-

brengen. Zyn Vertoog deswegen, alvoorens hy 't zelve had in 't licht gegeeven, gaf te *Parys*, en zelfs zeer verre daar om heen, aanleiding tot zeer ongerymde verſchrikkingen; hy liet in het Jaar MDCCLIII dezelve drukken, om het gemeen tot bedaaren te brengen (*). De Heer DU SEJOUR boodt hem de hand om dien ſchrik te verdryven, en gaf een Werkje in 't licht (†), ſtrekkende om te doen zien, hoe bezwaarlyk het is, dat de Comeeten digt genoeg by onzen Aardkloot komen, om omkeeringen op denzelven te veroorzaaken. 't Zelve behelst de beſte Beſchouwende Beſchryving der Comeeten, tot nog uitgegeeven, en bezit de dubbele verdienſten van een nieuwen graad van volmaaktheid by te zetten aan de Starrekunde, en van de vrees des Menſchdoms te verbannen, door aan te toonen, dat wy zeer weinig of niets te vreezen hebben van deeze vlammende Lichaamen, door onkunde en Bygeloof, met een gewaad zo vol verſchrikkingen omkleed.

De Comeeten worden voornaamlyk onderkend, door die Lichtſtraalen waar van zy dikwyls omringd en gevolgd zyn, welke men nu eens het *Hair*, dan den *Baard*, of den *Staart* noemt, nogthans zyn 'er Comeeten geweest zonder *Hair*, zonder *Baard* of *Staart*; weshalven men die Lichtsomringingen, van zo verſcheide gedaanten, geenzins als eene byzondere hoedanigheid daar van moet aanmerken; ook verſchillen de *Staarten* op eene zeer aanmerklyke wyze in langte, en die van dezelfde Comeet, op onderſcheide plaatzen gezien, hebben eene zeer verſchillende langte. In de Zuidelyke Landen, waar men een zuiveren helderen Hemel heeft, worden de Staarten beter onderſcheiden, en vertoonen 'er zich langer (§). —

De

(*) DE LA LANDE, *Reflexions ſur les Comètes*, 1773.

(†) Het is getyteld: *Eſſays ſur les Comètes*, 1755.

(§) De Comeet van het Jaar 1688 hadt te *Parys*, volgens CASSINI een Staart van 62°, en te *Conſtantinopole* van 90°; die van het Jaar 1759 verſcheen te *Parys* byna zonder Staart, men hadt veel moeite om een flaauwe ſtreep van één of twee Graaden in dezelve te onderſcheiden, terwyl de Staart, den 29 April, te *Montpellier*, volgens den Heer DE RAITE, 25° lengte hadt; het meest verlichte gedeelte 10° lang zynde. De Heer DE LA NUX zag, op het Eiland *Bourbon*, dien Staart veel grooter. De Staart der Comeet van 't Jaar 1769 ſcheen van omtrent 18°

De volmaakte gelykenis, tusschen het *Zodiakaal Licht* en de Staarten der Comeeten, heeft veel al te wege gebragt, dat dit Licht als een Comeetstaart is aangemerkt, en dat men, derhalven, onder de veelvuldige aantekeningen der Comeeten, door de oude Schryvers geboekt, 'er eenige zal vinden, die in de daad niet tot de *Comeeten*, maar tot het *Zodiakaal Licht*, zullen behooren; en wel te meer, daar de Ouden de Comeeten in veele klassen, naar gelange van de gedaante haarer Staarten verdeelden, als in *Staartsterren*, *Baardsterren*, *Zwaarden*, *Speeren*, *Lampen*, *Zeissen*, *Balken*, enz. (*), welke onderscheide zo veele letteren in de lugt waren, uit welke zy meenden het toekomend lot der Waereldbewoonderen te kunnen leezen.

NEWTON, die de Comeeten voor vaste, standhoudende, Lichaamen, en eene soort van Planeeten hield, die zo veel lichts verspreidde over dit duistere gedeelte der Starrekunde, en den weg tot verdere ontdekkingen baande, hieldt de Staarten der Comeeten, van welke SENECA reeds opmerkte dat ze doorschynende waren, zo dat men 'er de Starren door heen kon zien, voor eene oneindig dunnere en yldere zelfstandigheid dan men zich verbeelden kon, en stelde vast, dat zy ontstonden uit den eigenlyken Dampkring van ieder Comeet. De rook en de dampen, zegt hy, kunnen zich van denzelven verwyderen, of door de persing der Zonnestraalen, zo als KEPLER dagt, of veeleer door de verdunning, welke de hitte in die Dampkringen te wege brengt. — Dr. HAMILTON is van een geheel ander gevoelen, en beweert (†), dat de stoffe, waar uit de Staart van een Comeet bestaat, geen *verlichte Damp*; maar eene *zelfschynende Zelfstandigheid* is, welke in alle standen van de Comeet, en welke ook derzelver Rigting of Beweeging zyn moge, 't zy na of van de Zon, van het duister halfrond afschynt, in eene rigting tegen de Zon gekeerd, een korten tyd vóór en naa derzelver digtste aannadering aan dat Hemellicht. Hy

lengte te *Parys*, van 40° te *Marseille*, van 70° te *Bologne*, van 90° aan den Heer PINGRE, die tusschen *Teneriffe* en *Cadix* op Zee was. DE LA LANDE, *Astronomie*. IV D. 1ste Stuk, bl. 106.

(*) VAN SWINDEN, *Redenv. over den Dampkring der Zon, of het Zodiakaal Licht. In 't Algem. Magazyn*, III D. bl. 259.

(†) HAMILTON's *Philosophical Essays*.

Hy vindt, daarenboven, in het Noorderlicht eene ſtoffe die 'er zeer naar gelykt, zo in den ſtand ten opzigte van de Zon en het lichaam waar uit het voortkomt, als in de natuur van de zelfſtandigheid, voor zo verre die aan ons bekend is. Want het Noorderlicht is desgelyks een yle en lichtgeevende zelfſtandigheid, in eene rigting by-kans tegen de Zon overgeſteld, voortkomende uit het duister halfrond der Aarde, ſtrekkende na het zenith van den aanſchouwer of de kruin van de ſchaduw des Aardryks; voornaamlyk opkomende uit het Noordlyk gedeelte van den Dampkring der Aarde, en veelvuldigst zigtbaar wanneer de Zon de Zuidelyke tekens doorloopt, en de Aarde van den Herfst tot de Lente-evennagt nadert, langs de helft van haaren loopkring, die 't naast aan de Zon is, en eindelyk het licht der vaste Starren op geene merkbaare wyze onderſchept; weshalven 't zelve zich, voor een *aanſchouwer*, op een *grooten* afſtand van de Aarde geplaatst, en bedekt voor het licht der Zonne, als een Staart der Aarde zou vertoonen, klein in de daad, in evenredigheid tot de Middellyn des Aardryks; doch in *rigting*, ſtand, doorſchynendheid en ſchitterend aanzien, naar een Comeet gelykende.

De Abbé MANN te Brusſel heeft desgelyks, met zeer voldingende redenen, aangetoond, dat 'er eene duidelyke en volkomene overeenkomst is tusſchen de Staarten van deeze groote en lichtgeevende Lichaamen, en het Noorderlicht. Waar uit hy beſluit, dat ze beide een zelfde beginzel hebben, en uit dezelfde ſtoffe gevormd worden. Hy houdt ze voor electrike uitvloeizels dier Lichaamen, en beweert, dat dit uitvloeizel dikwyls een Phlogisten wordt, door de vreemde inmengzels, welke, onder het uitvloeijen, zich daar in mengen; 't welk reden geeft van de verſchillende kleuren en andere omſtandigheden in deeze Verhevelingen. „Naardemaal, zegt de Heer MANN, Electrike Lichaamen, wanneer zy eene genoegzaame maate van hette verkreegen hebben, geleiders worden van de Electrike ſtoffen, en 'er uitvloeizels van verſchaffen naar gelange van de hoeveelheid, welke zy bevatten, is dit juist het geval met de Aarde en de Comeeten, in derzelver *Perihelia*, of naasten ſtand aan de Zon. De aannadering der Comeeten tot de Zon, en de bovenmaatige trap van hette, welke zy in dit aannaderen krygen, maakt ze geſchikt om een daaraan geëvenredigd gedeelte Electrike ſtoffe uit te werpen; 't welk alle de

verſchynzels voortbrengt, welke wy waarneemen in de Staarten der Comeeten, de Noorderlichten, en de Electrike Proefneemingen. Deeze verſchynzels hebben, derhalven, dezelfde oorzaak, en een algemeen beginzel. By het wederafwyken der Comeet en derzelver verwydering van de Zon, neemt deeze zigtbaare uitvloeijing van Electrike ſtoffe allengskens af, tot ze ten laatſte geheel ophoudt; en de Comeet in ſtede van een Electrike Geleider te zyn, welke dezelve was in de nabyheid der Zonne, trekt dezelve de Electrike ſtoffe aan, wordt 'er, op nieuw, mede vervuld, en dus Electriek, tot dat de nadering by de Zon, en de daar door bekomene hette, de Comeet weder in een Geleider verandert.

Uit de ſterke werking der Electrike ſtoffe, en derzelver neiging om uit de Lichaamen, in welke dezelve ſchuilt, te voorſchyn te komen, en zich te verſpreiden in de groote Planeet-gewesten, die 't naast aan een ledige ruimte komen, trekt de vernuftige Abbé eenige gisſingen, het gebruik en einde betreffende, waar toe de Comeeten kunnen dienen in het Planeetgeſtel. De Comeeten hebbe men, zyns oordeels, te houden voor wezenlyk Electrike Lichaamen, geſchikt om de Electrike ſtoffe, uit de Planeeten gevloeid, te verzamelen; en wil hy, dat de Comeeten, door derzelver nadering tot de Zon heet gemaakt, deeze Vloeiſtoffe op nieuw aan de Planeeten mededeelen, waar door de geſtaadige omloop van deeze werkende vloeiſtoffe, zo noodzaaklyk voor 't groot *Geheel*, onderhouden, en geſtadig vernieuwd wordt; als mede, dat de werkingen der Natuure in het Planeetgeſtel voortgezet worden, op eene wyze welke overeenkomt met die wy beſtendig waarneemen en ondervinden, in de geduurige verwisſelingen van onzen Dampkring, waar Winden, Dampen, en Uitwaasſemingen opkomen en dryven; en weder tot ons te rugkeeren in Regen, Sneeuw en Blixem: dan weder uitgedampt en op nieuw opgetrokken worden. Alles is overeenſtemmend en aan elkander beantwoordend in de geheele natuur (*).

De zedelyke bedenkingen van den Ridder STEELE (†) zullen zeer gepast deeze Comeet-beſpiegeling beſluiten. Van een

(*) *Mem. ſur le Feu Elementaire par M. l'Abbé* MANN. In de *Mem. de l'Academie, Imp. & Roy. des Sciences & Belles Lettres de Bruxelles*, Tom. II. p. 36.

(†) *Guardian.* N. 103.

een *Vuurwerk* geſprooken hebbende, vaart hy in deezervoege voort. „ Ik zie zelden iets verwonderenswaardigs, of ik zoek 'er aanmerkingen uit te trekken, die my vroomer en beter kunnen maaken. Terwyl ik te bedde lag, overdenkende welk eene ſchoone vertooning ik gezien had; en veele dingen, die myn oog zo vermaakt hadden, aanmerkende als nabootzingen der Natuur, kon ik niet nalaaten by my zelven uit te roepen: *Hoe gering is de grootſte Kunſt der Menſchen by de Werken des Allerhoogſten!* Deeze bedenkingen voortzettende, merkte ik een Comeet aan als een Vuurpyl door eene Almagtige Hand afgeſtooken. Het zal veelen myner Leezeren nog geheugen, dat zy 'er een zagen, in den Jaare MDCLXXX; en, indien zy geen Wiskundigen zyn, zal het hun wonderlyk voorkomen, dat zy veel ſneller voortging dan een *Kanonkogel*, en eenen Staart naa zich ſleepte, die ruim *zes en twintig* millioenen gemeene mylen lang was. Hoe verbaazende komt het niet voor, als men, met de oogen des Verſtands, een Lichaam zoo afgryslyk groot, door de onmeetlyke Schepping, met zulk eene ſnelheid, ziet voortſpoeden, en teffens altoos blyven in de loopſtreek door de Almagt daar aan voorgeſchreven! Dat het met zulk eene onbegrypelyke vaart en woeling beweegt, en teffens met zulk eene ſtipte naauwkeurigheid! Van welk eene verbaazende uitgeſtrektheid moet het Heeläl weezen, om zulke verbaazende Lichaamen een vryen doortocht te geeven zonder de minſte verwarring! Welk eene overheerlyke vertooning moet het niet zyn voor Weezens, die dit groot tooneel der Natuure kunnen overzien, en millioenen aanſchouwen van zulke verbaazende voorwerpen, volgens den voorgeſchreeven loop door de verſt afgelegene luchtgewesten zwierende! — Misſchien zal ons Gezigt hier naamaals ſcherp en helder genoeg zyn om een zo heerlyk verſchiet in 't geheel te beſchouwen, en ons Verſtand zo verlicht, dat wy de veelvuldige nuttigheden van deeze deelen der Scheppinge zullen kunnen begrypen. Ondertusſchen kunnen zy tot bekwaame voorwerpen ſtrekken, om onze Verbeelding te oefenen, op dat wy, door derzelver beſchouwing, verhevener denkbeelden van het oneindig Vermogen, en de eeuwige Wysheid van GOD, nederige gedagten van onszelven, en van alle geringe uitvindingen van het Menschlyk verſtand, mogen krygen.

Kort

KORT VERTOOG OVER DE STEENGROEIJINGEN IN ONDERSCHEIDE PLAATZEN VAN 'S MENSCHEN LICHAAM.

Door WILLEM LEURS,

Chirurgyn Major by het Escadron Gardes du Corps van Zyne Doorluchtige Hoogheid, den Heere Prince van ORANGE *en* NASSAU, *enz. enz. enz. Heelmeester te 's Gravenhage, en Lid van onderſcheide Letterkundige Genootſchappen.*

De aanleiding geevende oorzaak, tot dit Vertoog, was een 46 jaarigen Lyder, die, reeds van zyne vroege jeugd, eene onpynlyke harde knobbel, in het midden der Kuit van zyn regter-been, had omgedraagen. —— In den beginne was dit gezwel, een geruimen tyd, byna onmerkbaar geweest; doch thans tot de grootte van een groot Hoender-Ei aangegroeid. —— In het begin van den merkbaaren aanwas, waren 'er, van tyd tot tyd, onderſcheide Hulpmiddelen, zo om het te doen verdwynen, als om het tot verettering te brengen, aangewend; doch allen vrugteloos. Het weinige ongemak, dat 'er de Lyder van leed, deed Hem, ſints een geruimen tyd, naar geene middelen meer uitzien. —— Dan, vóór ruim één Jaar beſpeurde Hy eene belemmering in de buiging en uitſtrekking van het been: welke eindelyk zodanig toenam, dat in het eind van het afgeloopen Jaar 1789, wanneer Hy overend ſtond, Hy zyn voet niet meer plat op den grond kon neêrzetten.

In dezen toeſtand wierd ik door Hem raadgepleegd. —— Ik erkende de belemmerde uitſtrekking en buiging van het been, aan de drukking, die dit hard gezwel op de Kuitſpieren maakte. En daar ik zulks voor een verhard *Beursgezwel* aanzag, dat, zonder het minſte gevaar, ter dezer plaatze, kon weggenomen worden, zo ſtelde ik Hem het uitſnyden van het Gezwel, als het eenige Hulpmiddel, voor. —— Na eenigen tyd bedenkens, onderwerpt de Lyder zich aan myne voorſtelling.

Ik maakte eene langwerpige inſnede, over de geheele uitgeſtrektheid van het gezwel; haalde 'er, op de gewoone wyze der Beursgezwellen, het harde lichaam uit; verbond en genas wyders de wond, volgens den gewoonen regel der Heelkunde.

Maar

Maar hoe verwonderd was ik, by de onderzoeking van het uitgenomen gezwel, te zien, dat deszelfs geheele binnenſte zelfſtandigheid, in den volſtrektſten zin, *ſteenachtig* was. —— Het zelve had eene langwerpige gladde eironde gedaante, waar van de onderkant, die tegen de Kuit-ſpieren had aangelegen, een weinig ongelyk en plat was. —— By het doorbreeken vertoonde zich deze Steen van binnen wit- en kalk-achtig.

De zeldzaamheid van dit verſchynzel verleevendigde, over dit onderwerp, myne aandagt. En ſchoon 'er reeds over deze ſtof, door zo veele beroemde Mannen, geſchreven is, zo vleije ik my echter, dat deze myne hier over ter neêrgeſtelde Aanmerkingen en Waarneemingen, aan ſommige Leezers van dit *Maandwerk*, niet geheel onaangenaam zullen zyn.

Even gelyk de Natuur vermogende is, op en in verſchillende en menigvuldige plaatzen dezes Aardbols, aan onderſcheide, zo dierlyke als levenlooze Lichaamen, *ſteenen* en *verſteeningen* voort te brengen; even zo zien wy die zelfde Natuur vermogend, om dit zelfde, aan en in onderſcheide plaatzen, en op verſchillende wyzen, in des Menſchen Lichaam uit te werken.

Wy zullen dit door voorbeelden betoogen; en daarna de bronnen tragten op te ſpooren, van waar dergelyke uitwerkzelen der Natuur hunnen oorſprong neemen.

Het behoeft, voor onze Landgenooten, geen bewys; dat 'er Steenen in de *Nieren* en *Waterblaas* gevonden worden: en dat 'er eene kalk- en ſteenſtoffe, in de *gewrigten der Jichtigen*, voorkomt: ieder byna is hier van overtuigd; en de Schryvers, die zulks hebben waargenomen, zyn menigvuldig.

Meer ongewoon zyn die Steenen, welke in de *Galblaas* worden gevonden: zy echter zyn geen vreemd verſchynzel; de ondervinding levert nog dagelyks hier voorbeelden van op.

Maar geheel zeldzaam zyn de Steengroeijingen, welke men in andere en onderſcheide Lichaamsdeelen heeft waargenomen.

Zo vondt, by voorbeeld, HILDANUS *in het Hoofd*, tuſſchen het dikke en dunne Hersſenvlies, een Steen: VAN HORNE heeft, in het Hersſenvlies van den Profeſſor STUARD, drie aanmerklyke verſteeningen aangetoond: HOLLERIUS heeft ze in de zelfſtandigheid der Hersſenen gezien: de Heer MECKEL heeft, in 1754, in het Dolhuis van *Berlyn*, een

een Man van 28 Jaaren geöpend, die raazende dol geſtorven was, en in wiens Hersſenen een Steen, van meer dan een half-lood zwaarte, gevonden wierd.

HILDANUS maakt verder gewag van een Steen, die *uit het Verhemelte* viel: KRUGER heeft mede een Steen in het verhemelte van een Man waargenomen.

Zo ook verhaalt dezelfde HILDANUS, Steenen in de *Oogleden*, in de *Amandelen* en *onder de Tong* gevonden te hebben: dit laatſte is ook door PARÉ en meer anderen waargenomen.

BARTHOLINUS heeft Steenen *in den Neus* gevonden.

PARÉ heeft een Steen *agter uit den Hals* geſneden, in wiens midden eene onverroeste gladde yzeren naalde ſtak.

VAN DER STARRE heeft Steenen uit eene Verzweering *onder den Arm* uitgehaald: zo ook vond onlangs de Chirurgyn JAN LOEF, in een 47 Jaarig gezwel, *onder den Oxel* van een Vrouw van 63 Jaaren, drie Steentjes; de Heer J. VOEGEN VAN ENGELEN heeft dit geval in het 2de Deel van zyn *Genees- Natuur- en Huisheudkundig Kabinet* medegedeeld.

FERNELIUS, VAN DE VOORDE, DENYS, en meer anderen, hebben Steenen *in de Long*, van onderſcheide grootte, en die dikwerf door hoesten vanzelfs ontlast wierden, gevonden.

HOLLERIUS heeft twee Steenen *in het Hart* van eene Vrouw gevonden: HILDANUS heeft ze by het Hart, en TULP in een *Slagader* naby het hart, waargenomen.

Zo ook hebben HOLLERIUS, HILDANUS en VAN DE VOORDE Steenen *in de Lever* gezien.

CAPAVACCIUS, HILDANUS, PARÉ, en meer anderen, hebben ze *in de Darmen* gevonden: wy zelve hebben dit, voor eenigen tyd, in een Boer waargenomen: en nog voor weinige dagen heb ik een Lyder bezogt, die, geduurende een geruimen tyd, in eene zwaare Ziekte, verſcheide Steenen uit de Darmen, door den ſtoelgang, ontlast heeft.

VAN DE VOORDE heeft *in het Darmſcheil* van een Meisje, dat aan het Water geſtorven was, op veele plaatzen verſcheide harde Steentjes gevonden.

TOLET verhaalt een Man gezien te hebben, die een Steen *door de Navel* ontlastte.

Dat 'er een ſteen, los liggende, *in de holte van den Buik* is gevonden, zien wij in de *Hist. de l'Acad. des Sciences, l'An.* 1703.

HIP-

HIPPOCRATES heeft Steenen *uit de Baarmoeder* zien komen.

EVERTS heeft *uit de Lendenen* van eene Vrouw, te *Middelburg*, een Steen uitgesneden.

HILDANUS, TOLET en DENYS hebben Steenen in het Zakje gevonden: —— deze laatste heeft 'er ook een, in eene verzweering aan de Bilnaad, uitgenomen.

VAN BORTEL heeft een Steen *uit een Ettergezwel*, binnens-beens, een hand breed boven de knie, uitgenomen.

PARÉ heeft 'er een *in de Knie* van een Man gevonden.

Wanneer ik, in den Jaare 1788, met het *Escadron Gardes du Corps* van Z. D. H. op het *Loo* was, vertoonde my de Heer J. BRINKHUYS, *Chirurgyn te Appeldoorn*, een Steen, welke Hy eenige Jaaren te voren, *uit een gezwel aan het Been* van een Boer, had uitgesneden.

KRUGER *heeft in de Zweetgaten der huid* Zandkorrels ontdekt: en BARTHOLINUS heeft een voornaam Persoon eene overvloedige zand- of steen-stoffe zien uitzweeten; zo dat het met handen vol van de huid wierd afgeveegd.

Hoe zeldzaam alle deze Waarneemingen ook zyn mogen, zo ziet men echter uit dezelven, dat 'er in onderscheide en menigvuldige plaatzen van het Lichaam steenen gevonden zyn; en welke, in die plaatzen zelve, een op hun zelf eigenaartig bestaan, zonder mededeeling hunner Steenstof, aan omringende Lichaamsdeelen, gehad hebben.

Doch dat de Steenwording niet altoos als een byzonder gebrek, afgescheiden van de dierlyke werkingen der Lichaams-deelen, bestaan heeft, blykt uit de Waarneeming, welke ons LEDRAN verhaalt, van een Kind, dat te *Portà Mousson* met een *geheel versteende Schouder* gebooren wierd. —— Zo ook heeft TITSINGH, en de Hoogleeraar RAU, de geheele linker Nier versteend gevonden.

Wyders vindt men, in de *Nouveaux Memoires de l'Acad. des Sciences et Belles Lettres de Berlin* 1775, eene Waarneeming, door den Hoogleeraar WALTER medegedeeld, van eene Vrouw, die, na haar dood, in het Gasthuis geopend wierd, en in welker Buik men een versteend Kind vondt, dat 'er reeds 22 Jaaren was in geweest.

Eene dergelyke waarneeming vinden wy, door den Hoogleeraar NEBEL, in de *Acta-Theodoro-Palatina* medegedeeld, van een Kind, dat 54 Jaaren in den Buik zyns Moeders geweest was; en, na den dood dezer Vrouw, 'er geheel versteend wierd uitgehaald.

In de *Ephemerides Naturæ Curiosorum* leezen wy, dat een

een Kind 17 Jaaren, een ander 27 Jaaren, en een derde 46 Jaaren, in den onderbuik der Moeder gelegen heeft. —— Alle drie wierden zy verhard of verſteend bevonden.

Ook zyn in het IIIde Deel van het *Supplement au Dictionaire Encyclopedique d'Yverdon*, meer deezer voorbeelden te vinden.

Deze echter zyn allen geheel zeldzaame ſpeelingen der Natuur, alleen in levenlooze Lichaamen voorkomende; en welke tot eene nadere overweeging, in dit Vertoog, geene betrekking hebben. —— Wy zullen dierhalven onze aandagt tot die Steengroeijingen alleen bepaalen, welke in onderſcheiden en reeds aangewezen plaatzen van het levend Lichaam voorkomen.

De oorzaaken der Steenvorming, in des Menſchen Lichaam, worden door beroemde, zo Oude als laatere, Schryvers, zeer verſchillend opgegeeven. —— Veelen onder Hun echter getuigen 'er, in den volſten zin, volſtrekt geene reden van te weeten: en mogelyk kwamen wy het naaſt aan de waarheid, indien wy het voetſpoor dezer laatſten volgden.

Edoch, wy zullen, zo veel mogelyk, voor minder geoefenden, de aan ons meest toeſchynende oorzaaken der Steenwording, zo uit de Natuur onzer Lichaams-deelen zelve, als gegrond op de hier boven medegedeelde Waarneemingen, tragten te verklaaren.

Wanneer wy de Steenſtof beſchouwen, zo is zy over het geheel *eene aardachtige Steenzoutige* hoedanigheid. —— Zy heeft op zich zelve geene groeiende kragt; maar, wanneer het Steenwezen eenmaal gelegd is, zo groeit dezelve door eene geduurige omvattende en Steen aanzettende ſtoffe, ſomwylen tot eene verbaazende grootte, aan; men heeft ze gezien, welke de geheele holte der Blaas vulden. —— Deze groeijing echter is zeer ongelyk, en hangt, in haaren meerderen of minderen voortgang, meestal van derzelver oorzaaken af: zo hebben wy gezien, dat Steenen in weinige weeken, anderen in maanden, en wederom anderen in veele jaaren, tot eene zekere grootte kwamen. —— De Steenen zyn zo verſchillend van aart, kleur en gedaante, byna als hunne plaatzen en oorzaaken verſchillend zyn.

Zy worden in het Lichaam zelve gebooren, of uitwendig aangebragt.

Het komt ons voor, dat zy, op onderſcheide wyzen, in

in het Lichaam zelve kunnen voortkomen. —— Voornamentlyk komt hier toe in aanmerking, *de aardſtoffe die in het bloed is, en de kristallizeering, door eene byzondere mengeling van vochten, in de Nieren.*

Het Bloed, welker Hoofdſtoffe, een gedeelte *aarde* of *vaste ſtof* bevat, in een of ander deel, het zy door kneuzing, verzweering of iets anders, uitgeſtort zynde, zo kunnen, ter plaatze dezer uitſtorting, derzelver vloeibaare en vlugge deelen, door de warmte dier plaats, vervliegen, en door andere buisjes opgenomen worden, terwyl het aardachtig of vaste gedeelte, in die uitgeſtorte plaats blyft zitten, en dus aldaar, na verloop van tyd, door de drukking der omvattende deelen, tot een vast en hard Lichaam kan gevormd worden; het welk, na maate het meer van zyne vlugge en olieächtige deelen verliest, veelligt tot een Steenachtig wezen overgaat. —— Dat na voorafgaande *ontſteeking*, *kneuzing* en *verettering* Steenen gebooren zyn, leveren de voorbeelden, van die Gevallen, waar in zy in het Hoofd, onder den Oxel, en aan het Been gevonden zyn, genoegzaame bewyzen op. —— Ja ſommigen der beroemſte Genees- en Heelkundigen willen zelfs, dat de Steenen der Nieren en Waterblaas altoos van eene voorafgaande ontſteeking en zweering der Nieren hunnen oorſprong ontleenen.

Dat 'er door de Wynſteenachtige Zouten die in het bloed zyn, wanneer zy in de Nieren kristallizeeren, Steenen kunnen voortkomen, heeft reeds HELMONT, en veele anderen na Hem, aangetoont. —— De Voorſtanders hier van, gronden zich op de *Chymie*, en toonen aan, dat, door mengeling van vloeibaare vochten, Steenen worden voortgebragt: —— *de geest van Koperrood, en olie van Wynſteen*, by voorbeeld, by elkanderen gevoegd, brengt eene Steenzoutige ſtoffe voort: zo wordt insgelyks tot eene Steenige ſtoffe, *de geest van Salpeter met Antimonie-boter*; en deze eerstgenoemde met *brandewyn*; als ook *den zuiveren Wyn en Pis-geest*; en meer anderen. —— Beſchouwen wy de werking dezer vloeivochten, buiten het Lichaam, in ſtaat, Steen-ſtoffe voort te brengen; wy vinden geene Vryheid dit zelfde in het lichaam mogelyk, te ontkennen; te meer niet, daar 'er voorbeelden by HELMONT, en VAN DE VOORDE aangevoerd worden, dat Steenen in de Nieren en Blaas, van eene aanmerkelyke grootte, als in een oogenblik, zyn voortgebragt geworden.

Doch dat, buiten alle tegenſpraak, Steenen, uit eene inwendige heblykheid der vochten, voortkomen, zien wy aan die voorbeelden, waar in wy deze Ziekte als erflyk mogen noemen, nadien ſomwylen geheele Familien, ſchoon van den anderen verwyderd, daar door worden aangetast.

(Het Vervolg hier na.)

OVER DE LICHTGEVENDE PLANTEN, uit J. INGEN-HOUSZ, *Nouvelles Experiences &c. Tom. II. á Paris* 1789.

VERTAALD DOOR J. V. B.

Van den invloed der Electrique Vloeiſtof op de Planten, welke gezegd worden Lichtende te zyn.

Het beſtaan van dodanige Planten is twyfelachtig.

Men heeft wegens dezelve ongerymde en bygeloovige Denkbeelden.

In het Werk van den Abt BERTHOLON *over de Electriciteit der Plantgewaſen*, vind men een Hoofdſtuk, waar in de Schryver verſcheide voorbeelden, door zeer geloofwaardige perſoonen bevestigd, bybrengt, van Planten, welke in het duister licht geeven, en met een helderen glans blinken. —— Jufvrouw ELIZ. CHRIST. LINNÉ, op zekeren Zomeravond met verſcheide perſoonen in een Tuin van het landgoed *Hammerby* wandelende, zag (zegt de Heer BERTHOLON) gelyk ook het geheel gezelſchap, een Soort van weerlichten voortkomen uit de bloemen van de Indiaanſche Kers, van het ſoort, wiens bloemen een rood-bruine couleur hebben, en wier twee bovenſte Bloembladjes zwarte ſtreepen aan den voet hebben. Dit licht vertoonde zich verſcheide maal, en had in de maand July de meeste leevendigheid, hetzelve begon gezien te worden na het ondergaan der Zonne, en duurde tot in het begin van den Nacht. In de maand Augustus was dit licht minder leevendig. —— Men kan aan de weezenlykheid van dit ſchoon verſchynzel niet twyfelen (vervolgt de Heer BERTHOLON); want Jufvrouw LINNÉ deed het zelve haaren Vader zien, en deeze zag het vervolgens dikmaals.

In

In ſommige Journaalen is deeze Waarneeming bekend gemaakt, en de Heer LINNEUS, de Zoon, heeft nog, in het Jaar 1782, dezelve den Heer BERTHOLON bevestigd.

Volgens den Heer BERTHOLON, is de Indiaanſche Kers de eenigſte Plant niet, welke by nacht met een eigen licht ſchynt, onder anderen werpt ook de *Zee-aglaophotis*, geduurende den nacht, vuur uit, de *Land-aglaophotis* ſchynt ſlechts verlicht te zyn. —— De *Thalagsſegle* (men moet *Thalaſſegle* ſchryven) is ook volgens den Heer BERTHOLON een Plant, welke des nachts in het water licht geeft; nog eene andere Plant, zegt dezelfde Schryver, draagt den naam van *Aardſterre*, wegens haar ſterk licht.

Ik kon zekerlyk de Waarneeming van zo veele achtingwaardige ooggetuigen niet in twyfel trekken, geloofde alles naar de letter, en ſchoon ik nooit zelve het verſchynzel konde waarneemen, was ik zodanig overtuigd, dat hetzelve in de daad plaats had, dat ik eenmaal meende iets gezien te hebben, het geen daar mede eenigzints overeen kwam. —— Een jong Botanist, in de gebergten van Hongaryen, een Plant gevonden hebbende, welker wortel, zo hy zeide, in het duister gebroken wordende, licht van zich gaf, nam in myne tegenwoordigheid die proef, en ik meende zelf het te zien. —— Hy gaf my, eenige dagen daar na, een ſtuk van zulk een wortel, het welk ik in myn kamer, in de ſcheemering, aan ſtukken brak; nog meende ik te zien, dat de gebroken einden in de daad lichtende waren; doch opmerkende, dat het binnenſte van dien wortel een uitneemend witte couleur had, begon ik myne oogen te wantrouwen, en te vreezen, dat deeze zuivere witheid my bedroog; ongeduldig om te onderzoeken wat 'er van de zaak was, maakte ik myn kamer geheel en al donker, en daadelyk verdween het wonder, ziende ik geen den minſten blyk van licht meer op de afgebroken ſtukken, zo lang alle licht van buiten volkomen afgeſlooten bleef.

Schoon wel deeze misleiding des gezichts geen reden geeft, om aan het door den Heer BERTHOLON verhaald verſchynzel te twyfelen, als by het welk de couleur van het voorwerp het oog niet kon bedriegen, wierd echter myne oplettenheid daar door opgewekt, en my eenigzins myn eigen oogen doende wantrouwen, verwekte dezelve by my veel agterdogt, omtrent het geen anderen meenden gezien te hebben; en wel des te meer, dewyl ik nimmer had kunnen waarneemen, het geen Jufvrouw

LINNÉ en haar Broeder, met opzigt tot de Indiaanſche Kers, meenden gezien te hebben.

Ik heb, geduurende verſcheide Zomers, den geheelen Kruidtuin te Weenen, zeer dikwyls, op alle uuren van den avond en van den nacht, doorloopen, om onderzoekingen van verſchillenden aart op Planten te doen, en onder anderen heb ik de Indiaanſche Kers met alle mogelyke zorgvuldigheid onderzogt. — Ik heb des avonds de potten, in welke deeze Plant bloeide, gebragt, dan eens in een plaats van den tuin, alwaar geene voorwerpen hen de Electriciteit konden ontrooven, dan eens in de ſtook-kaſſen, in een volkomen duisternis, en ik heb tot nog toe nooit eene enkele reis de minſte blyk van licht, van flikkering, of eenige Electrique vonk gezien, zelfs niet ten tyde van een naby zynde donderbui.

Schoon ik dan zo gelukkig niet ben geweest, om my door myne eigene oogen van het beſtaan van dit verſchynzel te overtuigen, wil ik echter gereedelyk gelooven, dat het ſomtyds, by het overdryven van Donder-wolken, of van wolken, die zeer ſterk met Electriciteit belaaden zyn, kan plaats hebben; vooral wanneer de Plant op een geſtel van droog hout, een weinig boven den grond verheven, geplaatst is; want in dat geval, eenigermaate vrygeſteld zynde, kan het zeer wel gebeuren, dat de Plant met de pot, en de aarde, welke daar in is, zich geëlectrizeerd bevinde. — By zulk eene geſteldheid der Lucht, trek ik dikwyls vonken, vry digt by den grond, uit eene in de lucht geſpannen en geïſoleerde metaal-draad. — De Heer DE SAUSSURE neemt met zyn Zak-Electrometer, die zeer gevoelig is, naby de aarde, de wyking der vlierpit-balletjes waar, en dit werktuig geeft ook my, in dezelfde geſteldheid, zeer dikwyls duidelyke blyken van Electriciteit; het blyft my echter nog zeer twyfelachtig, of zommige Planten, en met naame de Indiaanſche Kers, de byzondere Eigenſchap hebben van Licht te geeven. — Indien het verſchynzel, 't welk Jufvrouw LINNÉ waarnam, de voorbygaande uitwerking van een Electrique wolk geweest is, zou men ook waarſchynlyk die vonkjes op andere Planten gezien hebben, wanneer men op dezelve gelet had; even gelyk zulks by donderachtig weder zomtyds op andere lighaamen wordt waargenomen, waar van het volgend geval onder anderen ten voorbeeld kan ſtrekken. — Op zekeren tyd, wanneer ik, terwyl een indedaad verſchriklyke Donderbui, welke verſcheide on-

ge-

gevallen veroorzaakte, over de Stad trok, bezig was op een plat van myn Huis, 't welk boven alle de omliggende gebouwen verheeven was, Electriſche Proeven te neemen, bemerkte zekere Dame, welke voor het venſterraam, van een Huis tegen het myne over, zat te breijen, dat op de punten van haare breinaalden vonkjes verſcheenen, welke met een geſis glinſterden, terwyl de Donder van rondomme brulde; zy vermaakte zich eenige ogenblikken met dit nieuw verſchynzel; dan weldra bevong de vrees haar zodanig, dat zy het breiwerk van zich wierp, en van het glasraam dieper in de kamer vlugtte: vervolgens een weinig van den ſchrik herſteld zynde, zag zy, door het raam, dat ik op het plat Proeven nam, gelyk ik byna altyd ten tyde van Donderbuien deed, en zedert dien tyd houd zy zich ten vollen overreed, *gelyk ook* veele andere van myne gebuuren, dat ik den blixem uit den Hemel trek, en, by elke Donderbui, de nabuurſchap, zo wel als my zelve, en allen die by myne Proeven tegenwoordig zyn, in groot gevaar breng, van door den Blixem getroffen te worden. —— Geduurende dat ik op een iſoleer-bank ſtond, houdende een blooten Degen met een ſcherpen punt naar den Donderwolk gericht, konden de omſtanders bekleedde vleſen laaden, wanneer zy den knop tegen myne beenen hielden, en myn geheel lighaam ſcheen ſtraalen uit te geeven, wanneer men my naby kwam (*a*). —— Het zelfde dat my op het plat van myn Huis gebeurde, geſchiedt ook ſomtyds, wanneer men op een wel vrywerkende iſoleerbank, op de aarde, in een ruime en open plaats, ver van Boomen en gebouwen ſtaat; en 'er is geen twyfel, dat dit ook ſomtyds de Planten gebeurt, vooral even voor dat de Donderregen valt, dewyl de nog drooge aarde als dan vrywerkend is; doch (ik herhaal het) dit verſchynſel behoort tot de Electriciteit der aarde, der wolken, en van de laag des Dampkrings, welke tuſſchen beide is; en is in 't geheel geen byzondere eigenſchap van ſommige Planten, met uitſluiting van andere (*b*).

Ik

(*a*) De Electriciteit was, geduurende deeze Donderbui, dan eens Poſitif, dan wederom Negatif, gelyk dit gewoonlyk plaats heeft.

(*b*) Deeze vonkjes, of Electrique lichtjes, welke men dikwerf by Donderbuijen op ſommige lighaamen ziet, zyn van alle ty-

Ik zoude zeer gaarne de andere Planten, welke de Heer BERTHOLON onder de Lichtgeevende telt, hebben onderzogt, indien ik dezelven had kunnen vinden. —— Ik ken de Plant niet, welke hy *Aglaophotis* noemt, noch ook de *Thalaſſegle*; zy worden ook in de Werken van LINNÆUS niet gevonden, en geen der Kruidkundigen, by welke ik 'er onderzoek naar deed, had immer dien naamen hooren noemen; die, welke de Heer BERTHOLON *Aardſterre* noemt, is by de Kruidkundigen niet beter bekend; doch dewyl de Heer BERTHOLON, van deeze Plant ſpreekende, zegt, „Men geeft voor, dat dezelve, na de ſtraalen der Maane ingedronken te hebben, zich des nachts „opent, en als een Sterre ſchynt," heb ik eenig vermoeden, dat het de *Tremella noſtoc* van LINNÆUS is; om dat de gemeene man van dit ſoort van Planten zeer veel wonderen verhaalt, alle zo kinderachtig als ongerymd en bygeloovig, en dus niet waardig, dat men 'er zich mede ophoude. —— In Duitſchland draagt dezelve den naam van *gevallen Sterre*, en veel andere belaglyke naamen. —— Zy, die deeze Plant, na den Regen, opzoeken, om ze aan de goudzoekers te verkoopen, noemen dezelve *Sternreisper* of *Stern-ſcheizer*. PARACELSUS noemt ze *Hemelblad* (cœli folium), andere Schryvers *Aardbloem*, *Hemelbloem*;

den gezien geweest. —— De Ouden gaven ze de naamen van *Castor*, *Pollux*, *Helena*, enz. wanneer zy dezelve op de masten der Schepen zagen. De vlam, welke by Donder-weder op het Hoofd van den jongen JULUS ſpeelde, was waarſchynlyk van die natuur.

Ecce levis ſummo de vertice viſus Juli
Fundere lumen apex, tactique innoxia molli
Lambere flamma comas et circum tempora paſci.
VIRG. *Æn. II. v.* 682.

De Oude Schryvers van Geſchied-verhaalen, onder anderen LIVIUS, verhaalt, dat men een vlam op het Hoofd van *Servius Tullius*, toen hy nog een kind was, gezien heeft. OVIDIUS maakt 'er ook gewag van.

Signa dedit genitor, tum cum caput igne coruſco
Contigit; inque coma flammeus arſit apex.
Faſt. 17, *v.* 635.

Dergelyke verſchynzelen zyn niet zeer zeldzaam. De Ouden beſchouwden dezelve altyd als wonderen door de Goden voortgebragt.

bloem; en in Oostenryk maaken 'er de goudzoekers nog veel werk van, en gebruiken ze veel, om 'er het algemeen geneesmiddel uit te trekken, of den Steen der wyzen; twee Herſenſchimmen, welker najaagingen nog by aanhoudenheid het hoofd dier lieden doet draaijen.

Indien myn vermoeden gegrond is, durf ik zeggen, dat de voorgewende Lichtgeeving der Aardſterre een Fabel is, gelyk alle de overige wonderen zyn, welke door bygeloovige inbeeldingen aan deeze Plant worden toegekend (*c*). — Ik heb een korte beſchryving van deeze zogenoemde Plant in het tweede Deel myner *Mengelwer-*

(*c*) Het is byna ongelooflyk, welke ongerymdheden van dit ſlag het bygeloof heeft voortgebragt. —— De goud-zoekers verhaalen ook *nog groote* wonderen van een Plant *Osmunda lunaria* genoemd, *welke zy* gebruiken om de verandering der metaalen te bewerken. ETZLERUS zegt, onder anderen (*Iſag. Phyſ. Mag. p.* 173), dat dezelve onder het gebied der Maane ſtaat, en derzelver verwiſſelingen naabootst. — PYTHAGORAS, en na hem DEMOCRITUS, hebben veel Werks gemaakt van Planten, aan welke zy tooverkragten toeſchreeven, en van welke zy wonderen verhaalen, te dwaas om 'er eenig geloof aan te hegten. —— DEMOCRITUS zegt, volgens PLINIUS (*), dat de Plant genoemt *Aglaophotis*, welke in Arabiën tuſſchen de Marmer-rotzen wast, deezen naam verkreegen heeft uit hoofde van derzelver allerſchoonſte couleur, en dat de Toovenaars 'er zich dikwyls van bedienen, om de onderaardſche Goden op te roepen. —— Hy zegt, dat een Plant, welke op het Hoofd van een Beeld wast, altoos, naar de gedagten van het gemeen, daadelyk de Hoofd-pyn geneest, wanneer men dezelve, in Linnen, van een bruine couleur, gewikkeld, aan de kleederen van de zieken legt (**). DEMOCRITUS verhaalt ook vreemde zaaken van de Plant, welke by de Rivier de *Indus* wast, en *Thalaſſegle*, gelyk ook *Potamautis* heet, dezelfde misſchien, welke ÆLIANUS *aglaophotis aquatica* noemt. —— Deeze Planten wierden geacht des nachts licht te geeven, ook ſchynt dit de benaaming zelve te kennen te geeven; want *aglaophotis* wordt afgeleid van ἀγλαὸς (ſplendidus) glinſterend, en φῶς lumen) licht; θαλασσαλγλη (want dus moet het woord geſchreeven worden) komt van θάλασσα, (mare) de zee, en ἀιγλη, (fulgor) glans. — Die meer ongerymdheden, welke de Ouden, en zelfs laatere Schryvers, van Maan-planten of lichtgeevende Planten verhaalen, begeert

(*) Hist. Nat. lib. XXIV, Cap. CII.

(**) Hist. Nat. Cap. CVI.

werken, in den Jaare 1784 te Weenen gedrukt, ingelast, en het waarlyk verwonderlyk inwendig ſamenſtel in eene Afbeelding vertoond. —— Ik ben het met den Heer BERTHOLON volkomen eens, dat, dewyl wy reeds verſcheide lichtgeevende en Electrique Dieren kennen, het wel der moeite waardig is, onderzoek te doen, of ook ſommige Planten die eigenſchap bezitten; en ik hoop met hem, en met de Heer D'ALEMBERT, dat men t'eeniger tyd Planten zal ontdekken, welke even als de Sidder-aal een Electriquen ſchok geeven aan den geenen, die 'er naby komt; maar ik ben nog zo overreed niet, als die Schryver ſchynt te zyn, dat men tot hier toe eenige lichtende of Electrique Planten kent (*d*), en dewyl de Heer BERTHO-

geert te weeten, kan dezelve vinden by GESNERUS (*), die een groot aantal beſchryft, van welke zich de goudmaakers bedienen om de metaalen te veranderen (**), ſchoon hy zelve alles, wat men 'er van verhaalt, voor ongerymde en belachlyke fabels houd. — Hy voegt 'er by, dat hy nooit een enkele lichtende Plant heeft kunnen vinden.

(*) CONRADI GESNERI *Medici*, de raris et admirandis herbis, quæ, ſive quod noctu luceant, ſive alias ob cauſas, LUNARIÆ nominantur, et obiter de aliis etiam rebus, quæ in tenebris lucent, commentariolus.. *Hafniæ*, *anno* M. DC. LXIX.

(**) Diſſolvunt incantationes, fugant dæmones, feras omnes figurant. Spiritus per eas in ampulla includi poſſunt; adhibitis ritibus magicis feras et clauſuras aperiunt.... *Si* cum ſucco de caule ejus mercurium ferrefacias, in lapidem rubentem convertetur, qui tritus argentum in aurum mutat. *&c. ibidem.*

(*d*) In het *Journal de Phyſique*, voor de maand Augustus 1788. pag. 111 zie ik, dat de Heer HAGGREN de vonkjes of flauwe weerlichtjes, welke de bloemen der Indiaanſche Kers, na het ondergaan der Zonne, volgens de Waarneeming van Jufvrouw LINNÉ, geeven, bevestigt. Hy zegt dat dezelve 't allerzichtbaarst zyn in de bloemen der goudsbloem (*calendula officinalis*), dit licht (zegt hy) is meer zichtbaar in de geele vuurcoleurige goudsbloemen, maar byna niet te zien in de bleeke. In de maanden July en Augustus heeft hy dit licht waargenomen. —— Hy zegt het gezien te hebben op de roode Lelye, (*lilium bulbiferum*), op de Oostindiſche Angelier (*tagetes patula et erecta*) en ſomtyds op de geele vuurcoleurige Zonnebloem (*helianthus annuus*). Zie *N. Alg. Vad. Lett.* IV D. 2de St. bl. 65.

Zedert ik dit las, heb ik, in het begin van de maand September 1788, by eenen ſchoonen avond, vergezeld van verſcheide

THOLON ſlechts het getuigenis van anderen, met opzicht tot de genoemde eigenſchap dier Planten, bybrengt, hel ik nog over om te denken, dat hy de Indiaanſche Kers (een Plant, die om derzelver ſchoonheid overal wordt aangekweekt) onderzoekende, ten einde met eigen oogen een verwonderlyk Verſchynzel te zien, 't welk anderen meenden gezien te hebben, even zo ongelukkig als ik, geweest is, van niets byzonders gezien te hebben; en dit komt my te waarſchynlyker voor, dewyl hy niet zegt het wonder zelve gezien te hebben, noch aan de Kers, noch aan de Aard-ſterre; ſchoon de laatſte byna overal, na gevallen Regen, te vinden is: en ik worde in die gedagten te meer bevestigd, dewyl hy in 't zelfde Hoofdſtuk (ten blyke dat hy, als een Echt Wysgeer, de Natuur zelve ondervraagt,) eenige Proeven, met de *Dictamnus of Esſchen*-kruid genomen, opgeeft (*e*), en de uitkomst van dezelve met die oprechtheid en zorgvuldige nauwkeurigheid, welke in zyne werken heerscht, verhaalt: ten bewyze, dat hy, als een verlicht Wysgeer, verre verwyderd is van dat verachtelyk bedrog, waar door men ſomtyds enkele Herſenſchimmen voor wezenlyke zaaken wil doen doorgaan, ten einde de bouwſtoffen te doen ſamenhangen, welke men meent nodig te hebben, om een Systhema van eigen vinding op te richten.

de goede Waarneemers, alle de bloemen onderzogt, welke wy in de Koninglyke tuin te Parys vonden, zonder eene enkele te kunnen vinden, die eenigen blyk van weerſchyn gaf. — Ik heb vervolgens verſcheide Liefhebbers der Kruidkunde verzogt, hier omtrent nader onderzoek te doen, en niemand heeft het verſchynzel tot nog toe kunnen waarneemen, zo dat hetzelve nog onzeker blyft.

(*e*) Wanneer men met een brandend ſtuk papier, of een kaars, het Esſchenkruid nadert, verneemt men een kraakende vlam. — Ik heb myne gedagten over de oorzaak van dit ſchoon verſchynzel opgegeeven, in het *Eerſte Deel* van myn Werk, *Proeven op Planten.*

VOORSTEL, RAAKENDE HET VOORTBRENGEN VAN BLOEMEN DOOR ZAAD, OP EENE GEHEEL NIEUWE WYZE; DER OPMERKINGE VAN DE BLOEMISTEN AANGEBODEN.

(Uit het Engelsch.)

't Is eene wel bekende waarheid, dat ontelbaare verſcheidenheden van Kleuren, en van nieuwe Bloemen, door zaaijen voortkomen; en men heeft gedagt dat de eigenſte ſoort met geene zekerheid kan voortgebragt worden dan door afzetten, afzuigen, en ſcheuten, *enz.*, doch ik agt dit niet genoegzaam bevestigd. Veeleer denk ik, dat het met groot voordeel en veel verbetering kan gedaan worden, door de bewerking, welke ik vervolgens zal opgeeven. De gedagte, geloof ik, is geheel nieuw, maar ik denk; de uitkomst zal 'er aan beantwoorden, en is der Proefneeminge waardig.

Men weet, dat uit het Zaad van eenige Plant, die bekend ſtaat van de ſoort te zyn, welke gereed eene verſcheidenheid in de Bloemen geeft, (want zommige hebben zelden, andere, voor zo verre men weet, daar in geene, verſcheidenheid altoos,) eenige Bloemen mogen verwagt worden, verſchillende van de oorſpronglyke Plant; van deeze mogen misſchien eenige weinige geheel nieuw zyn: doch de meeste zal men van dezelfde kleur vinden als die der Moederplant. Gelykheid van kleur is het uitwerkzel van natuurlyke voortteeling; Verſcheidenheden ontſtaan uit het mengzel der Zaadſtoffe van verſchillend gekleurde Bloemen, zich vereenigende in 't zelfde *Mondje* (*Stigma*); geheel nieuwe komen te voorſchyn, wanneer die zelfde omſtandigheden, doch in grooter maate, plaats vinden, of wanneer 'er eenige byzonderheid plaats grypt in de Bevrugting, of misſchien moet zulks toegeſchreeven worden aan eenige onbekende hoedanigheid van den grond, *enz.* Dubbele Bloemen, en de zulke die vol Bloembladeren zyn, worden voortgebragt, door dien de meeste of alle de *Helmſtyltjes* (*Stamina*) in Bloembladeren veranderen; en kunnen Bloemen, met veel Helmſtyltjes voorzien, door eene zorgvuldige opkweeking, zeer fraai dubbel worden.

Maar de voortbrenging van dezelfde kleuren uit Zaad alleen, is, geloof ik, nieuw, en zal, zo ik agt, kunnen

nen geſchieden op de volgende wyze, met veel aanwas van de grootte, volheid, rykheid, welke niet kunnen verkreegen worden (dan by reeds verbasterde Bloemen) langs de gewoone wyzen van voortzetten.

Neem twee van zulke Planten, als gy, op deeze nieuwe wyze, begeert voort te kweeken, doet uit een alle de *Helmſtyltjes* weg, eer op de *Helmtjes*, (*Antheræ*) het *Stuifmeel* gevormd is, en zo ras de andere Plant de met Snuifmeel beſtrooide *Helmtjes* toont, zet dan de Bloemen vlak op elkander, beſchut ze voor den wind, en het aannaderen van Byen en andere Inſecten, ten einde dus de Bloem, wier Helmſtyltjes afgeſneeden zyn, in het Zaadhuisje de Zaadſtof van deeze en van geen andere Bloem ontvange: in deezer voege zal dezelfde Plant, myns bedunkens, in alle opzigten worden voortgebragt; uitgenomen in deeze byzonderheid — dat, daar enkele Bloemen uit Zaad zelden misſen ſchooner en grooter te zyn dan die der Moederplant, als deeze enkel is, in dit geval de Bloemen, ſchoon in alle andere opzigten dezelfde als de Moederplanten, nogthans grooter, ryker en voller zullen weezen; waar door men dezelfde Plant met die voordeelen bekomt. Eene byzonderheid, die, zo 't my toeſchynt, uit eene Voortteeling op de gemelde wyze bewerkſtelligd, moet ontſtaan.

LEEVENSBERIGT VAN ALEXANDER CRUDEN, M. A.

(*Uit het Engelsch.*)

„ Kan zonderlingheid, ja zekere trap van gekheid, „ iemand regt geeven dat zyn Naam gedagt, en zyn „ Leevensgeſchiedenis te boek geſlagen worde, dan zal dit „ regt moeten toegekend worden aan den Heer ALEXAN„ DER CRUDEN; terwyl dit Leevensverſlag, buiten zulks, „ over de Menschkunde een bykomend licht zal kunnen „ verſpreiden." Hoe 't zy, wy twyfelen niet 't zelve in ons *Mengelwerk* te plaatzen.

✲ ✲ ✲

ALEXANDER CRUDEN, wiens Letterarbeid hem altoos eisch zal doen hebben op de agting van alle die de Heilige Bladeren beoefenen, was de tweede Zoon van Mr. WIL-

WILLIAM CRUDEN, Koopman, een der *Baillies* van *Aberdeen*, een Ampt, 't welk gelyk ſtaat met dat van *Alderman* in *Engeland*, hy werd in den Jaare MDCCI geboo-ren. Hy ontving zyne eerſte kundigheden in de Taalſchool te *Aberdeen*; waar de beroemde Veldmarſchalk KEITH zyn Schoolmakker was. Vervolgens werd hy, de ge-woone Schooljaaren doorgebragt hebbende, Student in 't *Marshal Collegie*. Zeer ſtipt de Lesſen in de Godge-leerdheid van Mr. BLACKWAL, bygewoond hebbende, viel hy in de gedagten, dat hy tot de Kerklyke Bedie-ning eene Roeping hadt, en ſchoon door eene droeve ongeſteldheid van hersſenen, welke hem kort daar naa overkwam, buiten ſtaat om tot eenige Kerkelyke Bedie-ning bevorderd te worden, behieldt hy, door zyn geheele leeven heen, den indruk, dat hy door den Hemel geſchikt was om het Euangelie te verkondigen, en het Mensch-dom te hervormen.

't Is onzeker aan welk een oorſprong de Gekheid, die thans in zyne woorden en werken begon door te ſteeken, en welke met eenige tusſchenpoozen hem tot het graf bybleef, moet worden toegeſchreeven. Eenige dagten dat dezelve ontſtondt uit de beet van een dollen hond; doch niets kan uit het beloop zyner ongeſteltenisſe opgemaakt worden, 't welk dit gevoelen begunſtigt. Anderen ſchree-ven zyne Gekheid toe aan een misluktten Liefdehandel; doch het is onzeker, of deeze als een oorzaak, dan als een gevolg, moet worden aangemerkt. Eenige zeldzaame omſtandigheden, welke dien Liefdehandel vergezelden, zullen het aanſtippen van denzelven billyken. 't Voor-werp zyner genegenheid was de Dogter van een Kerk-lyken te *Aberdeen*. CRUDEN vrydde haar met drift en aanhoudenheid; doch de jonge Jufvrouw dagt het raad-zaam zyne verzoeken af te ſlaan; en daar zyne handel-wyze buitenſpoorig en lastig wierd, beval haar Vader, dat de deur voor CRUDEN zou geſlooten worden. Dit wette zyn drift, en zyne Vrienden vonden het noodig hem voor eenigen tyd vast te doen zetten. In dien tus-ſchentyd werd de jonge Jufvrouw zwanger; eene zwan-gerheid, met maar al te veel reden toegeſchreeven aan eene misdaadige gemeenſchap met haaren eigen Broeder. Zy werd na 't Land gezonden, en kwam nooit weder te *Aberdeen*. Dat Mr. CRUDEN deelde in den algemeenen ſchrik, welke dit geval verwekte, kan men ligt nagaan. Hy noemde nooit den naam van deeze ongelukkige, dan

met

met het bitterst hartenleed, en het tederst medelyden.

CRUDEN, van zyne opſluiting ontſlaagen, ſtaakte het voortzetten zyner Letteroefeningen te *Aberdeen*, en beſloot zyn Geboorteland te verlaaten. In den Jaare MDCCXXII kwam hy te *Londen*, en begaf zich by verſcheide Familien of jonge Lieden, die nog op de laage Schoolen waren, tot de Hoogeſchool voor te bereiden. In deeze bezigheid ſleet hy eenige jaaren op het Eiland *Man*.

In den Jaare MDCCXXXII treffen wy hem weder te *Londen* aan als Corrector ten dienſte der Boekdrukkeren, en als Boekverkooper. Zyn winkel was onder de Koninglyke Beurs. Ten deezen tyde viel 'er iets voor, 't geen Mr. CRUDEN onder de aanmerklykſte voorvallen zyns leevens rekende. *Een* Heer van *Aberdeen*, die CRUDEN dienst wilde doen, boodt hem aan hem in te zullen leiden by een Koopman, niet verre van de Beurs woonagtig, een Bloedverwant van de bovengemelde jonge Jufvrouw. Wanneer zy, aan 't huis van deezen Koopman aanklopten, deedt de jonge Jufvrouw zelve open, die, buiten weeten van Mr. CRUDEN, of diens Vriend, daar eene wykplaats gevonden hadt. Mr. CRUDEN ſprong te rug met de zigtbaarſte tekenen van verbaasdheid en ſchrik, de hand zyns Vriends vattende riep hy verbysterd uit: *Ach! zy heeft nog haare ſchoone zwarte oogen!* 't Is nauwlyks noodig hier by te voegen, dat zyne hoope van gemeenzaamheid in dit huis hier mede een einde name. Hy tradt noch toen, noch immer naderhand, in dat huis, noch zogt de verkeering met den Eigenaar, die een jonger Broeder was van de Jufvrouw.

In 't volgend Jaar begon hy aan het byeen voegen van dat groote Werk, waar op hy lang gepeinsd hadt. *A Complete Concordance of the Holy Scriptures of the Old and New Testament.* Indien men de verdienſten van arbeid, aan dat Werk beſteed, alleen rekent, moet men bekennen dat het eenen arbeid vorderde, aan welke men geen toevoegzel kan bedenken, en eene volſtandigheid, die geen tusſchenpoozen duldde. Mr. CRUDEN was beſtand tot zodanig eene onderneeming: want yverig werken was hem hebbelyk geworden, en zyne zugt voor dit Werk zette hem aan, om het plan te vormen, en geheel te volvoeren, eer hy eenige aanmoediging van buiten ontvangen hadt. — De eerſte Druk zag het licht in 't Jaar MDCCXXXVII. De Voorre-

den

den ontvouwt zyn plan en oogmerken in de uitgave. Het Boek was opgedraagen aan Koningin CAROLINA, die den Schryver eenige reden gegeeven hadt om eene belooning te verhoopen als hy het aan haar opdroeg. Doch, weinig dagen vóór dat het Werk het licht zag, ſtierf de Koningin, en CRUDEN verloor zyn Beſchermſter.

Zyne zaaken waren thans in de war; de tyd aan zyn Werk beſteed, bragt hem geen onmiddelyk voordeel aan, op belooning kon hy niet langer hoopen: want, dat hy die van de Koninginne hadt te gemoet gezien, bleek uit de zigtbaarſte kentekenen van dieptreffende te leurſtelling. Hy zag van den Boekhandel af, en ſloot zyn winkel. Zonder bezigheid, zonder Vrienden, en zonder hoope, ſtrekte hy weder ten prooy aan zyne verwilderde ongeſteltenisſe; men vondt het noodzaaklyk hem te bezorgen in een byzonder Gekkenhuis te *Bethnal Green*. Zo ras hy los kwam, wreekte hy zich op zyne Oppasſers, en die hem hadden doen zetten, door de uitgave van een Geſchrift, hunne behandeling afmaalende. Hy begon ook een pleit tegen Dr. MONRO en anderen; de zaak werd onderzogt in *Weſtminſterhal*, den 17 July MDCCXXXIX, en ten zynen nadeele uitgeweezen. Hier op zeide CRUDEN: *Ik vertrouwe op* GOD! waar op de Opperregter Sir WILLIAM LEE hem te gemoet voerde, „ *Ik wenſchte dat gy meer op God ver-* „ *trouwd hadt, en hier niet gekomen waart.* Mr. CRUDEN nam weder de toevlugt tot zyne pen, en gaf een verhaal der Regtspleeging met aanmerkingen op de huishouding in de byzondere Gekkenhuizen, 't welk hy opdroeg aan den laatstoverleden Koning.

Naa deezen tyd leefde hy van Proeven voor de Drukpers naa te zien, en onder zyn opzigt zagen verſcheiden Uitgaven van *Griekſche* en *Latynſche Claſſicaale* Schryveren, met zeer veel nauwkeurigheids uitgevoerd, het licht. In veelerlei opzigten maakte hy zich nuttig aan Boekverkoopers en Drukkers. Zyn gedrag was onopſpraaklyk; men kon altoos op hem vertrouwen, hy volvoerde zyne aangegaane verbintenisſen ſtipt.

In deeze bezigheden bragt hy verſcheide Jaaren door, tot dat het wederkeeren zyner Ongeſteltenisſe zyne Vrienden noodzaakte, hem voor de derde reis in een Gekkenhuis te plaatzen. Weder uit hetzelve ontſlaagen, gaf hy zyn geval in 't licht, onder den zonderlingen tytel: *The Avantures of Alexander the Corrector*. Drie deelen kwamen 'er naderhand uit, onder den zelfden tytel. 't Is niet gemaklyk

een

een denkbeeld van dit Werk te geeven. 't Is de getrouwe te nederſtelling der gedagten van een verwilderd verſtand, zichzelven ongelyk, grillig, nu eens ernſtig dan eens boertend. Zyne Gekheid was van eene byzondere haar eigene ſoort. Wy vinden in de Schriften der Geneesheeren niets dergelyks, en kan men 'er geen voldoende reden van geeven, volgens eenige beginzelen der Zielkunde. Zelden worden de Geneesheeren by zulke Lyders geroepen, zelden letten zy op gevallen gelyk aan dat van Mr. CRUDEN; de wereld belacht hun, of ziet ze met medelyden aan; in zyne ergſte vlaagen bleek hy geheel gevaarloos te weezen, en het is meer dan waarſchynlyk, dat de ſtrengheid, waar mede men hem in de Gekkenhuizen behandelden, buiten noodzaake, zyne Ongeſteldheid vermeerderde.

Toen hy in September des Jaars MDCCLIII voor de laatſte keer geſlaakt werd, onderſtondt hy iets veel moeilyker dan hy tot nog ondernomen hadt. Hy poogde één of twee zyner Vrienden, die hem hadden doen zetten, over te haalen om zich in *Newgate* te laaten gevangen brengen, tot vergoeding van de belediging hem aangedaan. Aan zyne Zuster ſtelde hy voor, 't geen hem dagt zeer zagt te weezen, om keuze te doen van vier gevangenhuizen, *Newgate*, *Reading*, en *Aylesbury*, of *Windſor Caſtle*. Wanneer hy bemerkte dat zyne aanmaaningen niets vermogten, ving hy een pleit tegen haar en drie anderen aan, en begrootte de nadeelen hem toegebragt op 10, 000 Ponden Sterlings. Men behandelde deeze Regtszaak in February MDCCLIV, en werd dezelve ten zynen nadeele beſlist. CRUDEN kon zich thans op niemand dan op het Gemeen beroepen; en gaf een verhaal der Regtspleeging in 't licht, aan den Koning opgedraagen. Hy ging na *St. James* om het den Koning over te leveren; doch dit werd belet, en hy hier door verſtooken van den tytel van *Schildknaap*, waar op hy in deeze dagen zeer geſteld was.

Zyne Krankhoofdigheid rees thans ten hoogſten toppunte. Hy noemde zichzelven ALEXANDER DE CORRECTOR, en gaf voor, dat hy door den Hemel beſchikt was om de Zeden der tegenwoordige Eeuwe te hervormen, en byzonder om het behoorlyk onderhouden van den Sabbath te herſtellen. Om het Gemeen ten zynen voordeele in te neemen, gaf hy, in druk, zekere Voorzeggingen uit, van uitſteekende Kerklyken en anderen, doch alle zonder

naam

naam of alleen met de voorſte letteren. De inhoud deezer Voorzeggingen was, „ dat Mr. CRUDEN een tweede Jo„ SEPH zou weezen, dat hy ten Hove een groot Man „ zou zyn, en groote dingen verrigten, ten dienſte van „ het *Geeſtlyk Israël* in dit zondig *Egypte*." —— Met dusdanige Geloofsbrieven voorzien, trok hy na *Oxford* en *Cambridge*, en vermaande de Dames en Heeren, die hy op den Sabbath op de openbaare wandelplaatzen aantrof, om na huis te gaan, en dien dag heilig te houden. Doch deeze zyn raad werd niet aangenomen gelyk hy wenschte. Op zekeren tyd ontkwam hy ter nauwer noode een dragt ſlaagen: dewyl hy zich op eene al te dringende wyze vervoegd had by een jonge Jufvrouw, die met een Student wandelde. Doorgaans drong hy zyn vermaan aan met eene bedreiging van 's Hemels eeuwige wraak als men na hem niet luisterde.

Na *Londen* wedergekeerd zynde, groeide zyne Eerzugt aan. Hoogmoed bezielde hem ten allen tyde, naardemaal hy in het denkbeeld ſtondt, dat de Hemel hem tot een luisterryken ſtand in dit leeven beſtemd hadt. De tyd tot verkiezing van een Parlements lid voor *Londen* was op handen, en Mr. CRUDEN beſloot na deeze waardigheid te ſtaan; door tusſchenkomst van Mr. CHITTY, dien hy daar toe hadt overgehaald, kwam hy onder de benoemden. Mr. CRUDEN genoot de voldoening, dat veelen de hand voor hem opſtaken: doch hy verwierp de Stemmen door de andere Party gewonnen, en miste dus zyn oogmerk. 't Is naauwlyks mogelyk deeze gebeurtenis, met die ernst, welke een deftig Leevensverhaal vordert, te beſchryven; doch der optekening waardig, dat hy daadlyke beloften van onderſteuning hadt, en zich troostte met de bedenking, dat, hadt hy de *handen* der Burgeren niet voor zich, de *harten* voór hem waren. Eene zyner aankondigingen, ter deezer gelegenheid, is te zonderling om niet bewaard te worden; dezelve kan tot een ſtaal dienen van zyne wyze van ſpreeken en ſchryven, wanneer zyne krankzinnigheid ten hoogſten was opgeklommen.

Myne Heeren!

„ Ik heb de Sheriffs berigt gegeeven van myn nederig „ voorſtel, om my aan te geeven voor een der geenen, „ die 'er na ſtaan, om de Stad *Londen* in het Parlement te „ vertegenwoordigen: men mag dit aanzien voor een zon„ derlingen ſtap. Ik kan het niet ontkennen; maar ik ver-

„ trouw

„ trouw, dat ik ſtaa onder de beſtuuring van eene gunſt-
„ ryke Voorzienigheid, en verlang my geheel te ſchikken
„ naar den wil van GOD, den Opperbeſtuurder aller dingen.
„ In het Aanhangzel op de Avanturen van ALEXANDER
„ DEN CORRECTOR, heb ik u kennis gegeeven van eenige
„ myner beweegredenen om na deeze Waardigheid te din-
„ gen, welke ik hoop dat zo zeer de goedkeuring van elk
„ braaf Man zullen wegdraagen, als zy die hebben van
„ myne eigene Conſcientie.

„ Indien 'er eenige rechtmaatige grond is om te hoopen,
„ dat het GOD zal behaagen om den CORRECTOR te gebrui-
„ ken tot een werktuig ter hervorming des Volks, en by-
„ zonder tot bevordering van de hervorming, vrede, en
„ voorſpoed van deeze groote Stad, en om de Inwoonders
„ tot een Godsdienſtiger geſteltenisſe en gedrag te bewee-
„ gen, zal geen braaf Man, in dit buitengewoon geval, den
„ CORRECTOR zyne ſtem weigeren; en de verkiezing van
„ den CORRECTOR zal een middel zyn, om den weg te
„ bereiden, dat hy een JOSEPH, een nuttig en voorſpoe-
„ dig Man, worde.

„ Mogt het GOD behaagen eene gelukkige wending te
„ geeven aan de harten der Kiezeren, om uit de beſte
„ beginzelen te handelen, en de zodanigen te verkiezen,
„ die getrouw zullen zyn in hun post, en zich zullen
„ bevlytigen om het tydelyk en eeuwig welvaaren des
„ Volks te bevorderen.

„ Myne ernſtigſte gebeden zend ik van tyd tot tyd op
„ voor uw geluk in deeze en de toekomende Wereld,
„ door JESUS CHRISTUS."

Ik ben met allen eerbied,

Myne Heeren,

Uw alleronderdaanigſte en nederigſte genegene
Dienaar

ALEXANDER CRUDEN.

Norths-Koffyhuis
by Guildhall, 23 April 1754.

Omtrent deezen tyd vervoegde zich Mr. CRUDEN by eene Jufvrouw om haar ten Huwelyk te verzoeken; doch hy vondt reden om zich te beklaagen, dat hy in dit oogmerk, gelyk in veele andere, niet gelukte. 'Te midden nogthans deezer aaneenſchakelinge van verwilderde onderneemingen, beſteedde hy zyne beſte uuren aan de Letter-

oefeningen. Steeds was hy bezig om op zyne *Concordantie* byvoegzels te maaken, eene tweede Uitgave zag in den Jaare MDCCLXI het licht. Ten deezen tyde was hy Corrector van *The Public Advertiſer*, door wylen Mr. WOODFAL uitgegeeven. Altoos had hy iets onder handen, en beſteedde zyn tyd met zo veel ſtiptheid, dat hy alleen gezegd kon worden ledig te zyn als hy een wandeling deed. Het werk op de Drukkery was zelden af, voor 's nagts ten één uuren, wanneer de *Advertiſer* ter perſſe ging. CRUDEN ſliep zelden meer dan vier of vyf uuren, en 's morgens vóór zes uuren vondt men hem reeds bezig aan zyn Bybelwerk, in zyn Concordantie verbeteringen en byvoegzelen maakende, met alle mogelyke nauwkeurigheid: hier mede was hy menigmaal bezig tot den avond, wanneer hy na de Drukkery ging. Deeze geduurige ingeſpannenheid op nutte onderwerpen, hoopte men dat eene bedaarde geregeldheid aan zynen geest zou geeven, en dit was, in zekere maate, het geval waar door hy vervolgens in een eenigzins gunſtiger daglicht te voorſchyn tradt.

In den jaare MDCCLXII, werd zekere RICHARD POTTER, een Matróos, beſchuldigd en veroordeeld, als de Maaker van een valsch Zeemans Testament, of althans voor iemand die beleed te weeten dat het een valsch ſtuk was; een misdryf, 't geen toen, zo wel als nu, zelden vergeeven wordt. Het bleek egter duidelyk, dat POTTER een arm onkundig ſchepzel was, de ſpeelbal van een ander, en onkundig van den aart des misdryfs door hem gepleegd. Gelukkig vóor hem, bevondt zich Mr. CRUDEN in het Geregtshof toen die zaak behandeld werd, en hy voelde zich zo kragtig overtuigd, dat POTTER een rechtſchaapen voorwerp was van Koninglyke genadebetooning, dat hy beſloot voor hem te ſpreeken. —— Om, egter, meer onderrigtinge van de zaak te bekomen, bezogt hy POTTER in *Newgate*, onderzogt hem, en bevondt dat de misdaad, hem ten laſte gelegd, een misdryf van onkunde was, zonder eenig inmengzel van kwaaden toeleg. Maar niet alleen zogt Mr. CRUDEN hem te ontheffen van het vonnis 't geen de Wet over hem uitſprak. Hy badt met hem, hy deelde hem vermaaningen mede, leerde hem de beginzels van den Godsdienst, bragt hem de ſlegtheid zyns voorgaanden leevens onder 't ooge, en de haatlykheid van het misdryf waar over hy [illegible]ondt geſtraft te worden; met één woord, hy maakte een Bekeerling van een arm ſchepzel, 't geen naauwlyks ooit iets van den Godsdienst gehoord

hoord had. Toen ving hy aan, Pardon voor hem te verwerven, en hoe onwaarſchynlyk het was dat hy daar in zou ſlaagen, gelukten zyne herhaalde poogingen, en POTTER's Doodvonnis werd veranderd in dat van na eene Volkplanting overgevoerd te worden. Mr. CRUDEN vergezelde zyn verzoek by den Graaf VAN HALLIFAX, toen Staatsſecretaris, met een Afdruk van de tweede Uitgave zyner *Concordantie*, waar hy een fraaije *Latynſche* Opdragt aan den Staatsſecretaris voor geſchreven hadt. De tederhartigheid, met welke Mr. CRUDEN zyne Leerling POTTER bezogt, vermaande, voedde en kleedde, de bekommerdheid welke hy betoonde, en de onaflaatende vlyt met welken hy aanhieldt by allen, die hy dagt dat POTTER eenigen dienst konden doen, verdienen met goedkeuring vermeld te worden, en dat wy veele van zyne zotte grilligheden verſchoonen. Een byzonder verhaal, van alles wat ten dien opzigte gebeurde, werd dat jaar uitgegeeven onder den tytel van *The Hiſtory of Richard Potter.*

Het gelukkig ſlaagen, in 't hervormen van deezen ongelukkigen Gevangenen, zette Mr. CRUDEN aan om in dien arbeid voort te gaan by andere Gevangenen in *Newgate.* Hy ging ze alle dagen bezoeken, gaf hun Nieuwe Testamenten, Catechismusſen, enz. onderwees hun daar uit, en gaf kleine geldbelooningen, aan die 't meest vorderden. Zyn arbeid was, egter, vrugteloos: de Boeken werden welhaast voor geld verruild, en het geld verdronken; en CRUDEN, dit ſlegt gevolg ziende, ſtaakte dien arbeid.

Eene zugt tot het bevorderen van het eeuwig welzyn zyner medeſchepzelen was een heerſchende trek in zyn Character. Wonder was hy in zyn ſchik, als hy een ongelukkig ſchepzel verlost had uit de onkunde, of te regt gebragt van een ſlegten weg. Hier van hebben wy een ander voorbeeld, ſchoon wy den tyd, wanneer het geval gebeurde, niet net weeten. Op een Saturdag-avond uit de Kerk komende, ontmoette hy een Man, wiens gelaad de uiterſte verlegenheid, mismoedigheid, en, zo als het Mr. CRUDEN toeſcheen, wanhoop aanduidde. Hy ſprak hem terſtond aan, en perſte hem de belydenis af, dat de ſchreiende armoede waar in zyn Gezin gedompeld was, en andere redenen, hem bewoogen hadden, om de handen aan zich zelven te willen ſlaan. Mr. CRUDEN beſtrafte hem over de boosheid van dit opzet, en paarde met die beſtraffing de vriendelykſte raadgeevingen, voegde 'er een onderſtand in geld by, en belofte van byſtand in 't vervolg, zo dat de Man

zyn opzet ſtaakte, en wel te vrede na huis keerde. In zulke daaden ſchiep Mr. CRUDEN het hoogſte genoegen.

Toen de geſchillen tusſchen Mr. WILKES en de Staatsleden het Ryk beroerden, ſchreef Mr. CRUDEN een klein Stukje tegen Mr. WILKES, wiens naam hy niet kon hooren noemen zonder blyken van misnoegen en onverduldigheid te betoonen. Den afkeer van WILKES liet hy zien op eene wyze die alleen in hem kon vallen, naamlyk met No. 45, waar hy dat getal, op deuren of venſters, geſchreeven vondt, uit te wisſchen. Hier toe bediende hy zich van een groote ſpons, welke hy altoos in zyn zak droeg, deels tot dit einde, en deels op dat geene woorden, aanſtootelyk voor goede zeden, op de deuren, ſchuttingen, of venſters, in de Hoofdſtad mogten te leezen blyven. Deeze bezigheid maakte zyne wandelingen in de Stad laſtig.

In den Jaare MDCCLXIX bezogt hy *Aberdeen*, zyne Geboorteplaats, en in een openbaare Vergadering deedt hy eene Voorleezing over de Hervorming; in dezelve beweerende, dat hy gebooren was om deeze Eeuw te hervormen, en Menſchen van allerlei rang tot leevensbeterſchap te vermaanen. Niets ongevoeglyks of ongerymds was 'er in zyne raadgeeving zelve; maar de wyze, op welke Mr. CRUDEN te werk ging, was altoos van den weg af, en hy ſlaagde hier met zyne prediking niet beter dan elders. Men verhaalt veele byzonderheden van zyne verrigtingen te *Aberdeen*. Onder anderen hadt hy het Vierde Gebod in de gedaante van een Advertentie doen drukken, en gaf het over aan alle Perſoonen zonder onderſcheid, die hem op Zondag tegenkwamen. Aan een jong Geestlyken, die aan Mr. CRUDEN te gemaakt, en te zeer naar de Mode toeſcheen, boodt hy met zeer veel deftigheids een kleine *Catechismus* aan, door de Kinderen in *Schotland* gebruikt; getyteld: *The Mother's Catechism, dedicated to the Young and Ignorant*. Voor jonge lieden hadt hy altoos zyn zakken vol van kleine Godgeleerde ſtukjes, als GUYSE's *Sermons*, en dergelyke, die hy met vermaak uitdeelde aan allen, die beloofden ze te zullen leezen.

Omtrent één Jaar zich in *Aberdeen* onthouden hebbende, keerde hy weder na *Londen*, en nam zyn intrek in *Camden-ſtreet Islington*, waar hy ſtierf. Op den eerſten van November MDCCLXX vondt men hem dood op zyne knieën liggende, blykbaar in eene biddende geſtalte. Eenige dagen te vooren hadt hy geklaagd over benaauwdheid in

de

de borst, doch het ſcheen niet gevaarlyk. Dewyl hy nimmer getrouwd geweest was, maakte hy het weinige, 't geen hy naliet aan zyne Bloedverwanten, uitgenomen eene zekere ſom aan de Stad *Aberdeen*, om Godsdienſtige Boeken ten dienſte der armen voor te koopen; en hy ſtigtte een Beurs van vyf Ponden Sterling 's jaars, om tot onderhoud te dienen van een Student in het *Marshal Collegie*. Dit geld kon alleen getrokken worden op zekere voorwaarden in zyn Uitterſten wil uitgedrukt; een deezer was eene volkomene kennis van VINCENT's *Catechismus*.

Mr. CRUDEN was in zyn doorgaande gedrag beleefd en geſpraakzaam, gereed om zyn gevoelen te zeggen, en vast in alle zyne Godsdienſtige begrippen. Jegens de Armen was hy zo mild met geld, als met raadgeevingen: zelden ſcheidde hy het een van het andere af. Zyne belangſtelling in die voorwerpen moet opregt geweest zyn: want belang kon het roerzel niet wezen; zuiver zeker was zyne edelmoedigheid, want dikwyls gaf hy meer dan hy ten eigen gebruike overhieldt. Omtrent zulke Jonge Lieden, als aan hem waren aanbevolen, inzonderheid als zy van *Aberdeen* kwamen, gedroeg hy zig als een Vader, of geheel toegeneegene Beſchermer.

Onder de Mannen van vernuft kon Mr. CRUDEN zeker niet geteld worden, dan hy betoonde eene onvermoeide werkzaamheid, en de nuttigheid van zyne Letterkundige ontwerpen lydt geen twyfel. Zyne *Concordantie* was zyn meestgeliefde Werk, en 't is waarſchynlyk, dat de aandagt, welke hy 'er op beſteedde, gunſtig was voor zyn geestgeſteltenisſe, ſchoon dezelve niet geheel kon voorkomen het wederkeeren der vlaagen van Krankzinnigheid, die zo veel invloed hadden op alle zyne bedryven, en hem vervulden met die harsſenſchimmige plans van Hervorming, en die hoope op Grootheid zo nutloos voor hem zelven als anderen.

In ſpreeken en ſchryven was zyn ſtyl ſtyf en gedrongen. Hy bezat geen vaardig geheugen, zyne woorden kwamen langzaam. In Godsdienſtige gevoelens omhelsde hy die der *Calvinisten*, gelyk te zien is uit de bepaalingen welke hy in zyne *Concordantie* geeft van de woorden *Genade*, *Geloof*, *Voorbeſchikking*, *enz.* Maar dit moeten wy 'er byvoegen, hy was verre van Onverdraagzaamheid, en liet zich dikwyls met yver uit tegen de beginzelen en handelingen der Onverdraagzaamen. —— Geduurende den meesten tyd zyns verblyfs in *Londen*, ging hy in Dr. GUYSE's Vergade-

ring, in *Great St. Helens* te Kerk; doch toen, in 't jaar MDCCLXI, ouderdom en zwakheid dien Doctor noodzaakten van den dienst af te zien, en Dr. STAFFORD hem opvolgde, hoorde hy meest Dr. CONDER op het *Pavement Moorfields*, en ging alleen op den eersten Zondag in ieder Maand, na GUYSE's Vergadering, wanneer aldaar het Avondmaal werd gehouden.

DE VECHTKUNST DER ENGELSCHEN, EN HUNNE WEDDINGSCHAPPEN, DEEZE BETREFFENDE, IN A°. 1788.

(*Uit* ARCHENHOLZ *Brittiſche Annalen.*)

Het is bekend, dat de Zondag in Engeland zeer plechtig gevierd wordt, zo dat men niet alleen allen arbeid, als ook de Muzyk, het Dansſen en Kaartſpelen in dat land, op dien dag verboden heeft, maar zelfs wordt het verkoopen van noodzaakelyke levensmiddelen daar onder betrokken. Het is byzonder, dat, ondanks deeze geſtrenge maatregelen, zedert eenige jaaren vernieuwd, en nog ſtrenger zyn dan voorheen, de Kerken 'er echter niet voller, de aandacht des Volks niet grooter, de zeden niet beter, en de galgen 'er niet lediger zyn geworden. Maar allerbyzonderst is het, dat, op even denzelfden tyd, in welken men zich beyverde om het Volk godsdienſtiger te maaken, het vechten met de vuist, of het zogenaamde *Boxen*, dat omtrend 30 jaaren uit de Mode geweest was, en, tot dien tyd toe, alleen tot vermaak van lieden uit de laagſte clasſe ſtrekte, nu in ééns, gelyk een pestziekte ontſtond en voortſloeg, zo dat de meeste Britten, van welken ouderdom, geſlachte of rang zy ook waren, even als de oude Romers, de Worſtelaars overal naarliepen, welke meest met bebloede koppen, en dikmaals verminkt, t'huis kwamen. De Zondag was van dit (zogenaamd) vermaak niet uitgeſloten, nadien in de Koninglyke *Proclamatie* niets daar van gemeld werdt; en dus volgden, zelfs eene menigte zogenaamde Vroomen, de Vechters met genoegen naar.

HUMPHRIES en MENDOSA, de twee grootſte meesters in Engeland, om met de vuist te vechten, vochten in Louwmaand 1788, by *Odiham*, niet ver van *Londen*, met elkander; van welk gevecht vooraf, op alle ſtraaten der hoofdſtad, berichten uitgedeeld werden. MENDOSA, een Jood, lag zyne party eenige Voorwaarden voor, welke deeze, zonder eenige tegenſpraak, aannam. Zy zyn, om de gevolgen, merkwaardig. Daar een gevecht, met de vuist, meest als eene wedding moet aangezien worden, zo wordt 'er altoos eene zekere ſom, als vechtprys, vooraf by bepaald. Zy was, in dit geval, 50 pond Sterlings. Volgens de aangenomen

men regelen der Boxkunst, wordt het nedervallen voor geene ſchande, en noch minder voor eene nederlaag, gehouden: daar het opgeeven van den ſtryd, of een natuurlyk onvermogen om denzelven voort te zetten, de overwinning aan de tegenparty toekent. Deeze beide meesters echter kwamen overeen, dat de vallende alle aanſpraak op de 50 pond Sterlings zoude verliezen. Het Kamp-Tooneel werdt op een vierkant van 24 voeten bepaald, kunnende enkel de ſcheidsmannen, de Secondanten, en de Oppasſers, daar toegang op hebben. Geen gevecht tusſchen de Secondanten zou den ſtryd kunnen hinderen, en het geld, dat de aanſchouwers gaven, zou tusſchen de beide Kampvechters gedeeld worden.

Het Gevecht begon, onder deeze voorwaarden, en een' verbaazenden toeloop van Volk, onder 't welk zich eene menigte lieden van Staat, verſcheide beſchaafde Vrouwen, en zelfs Geestelyken, bevonden. De Landwegen waren, den dag te vooren, reeds *met Rytuigen* en Menſchen bedekt, en de Herbergen zodanig opgepropt, dat, in het nabygelegen Dorp *Hooke*, twaalf perſoonen, van voornamen huize, op een hooyzolder vernachten moesten. Een groot getal lieden moest op halfwegen te rug keeren, nadien 'er geene Paarden te bekomen waren, om hen verder te brengen. Er werden verbaazende ſommen by verwed. RYAN JOHNSON, en andere beroemde Vechters, waren Secondanten, die, geduurende den ſtryd, ſchoon niet uitgekleed, agter de Vechters ſtonden, in eene vechtende houding. 's Middags om één uur beklommen, onder een luid geroep, beide partyen het Tooneel; gaven elkander de hand, een gebruik by het Boxen, te kennen geevende, dat zy vrienden waren, en met geene vyandige oogmerken daar verſcheenen. Vervolgens ontblootten zy zich tot op den gordel, en ſloegen, met gebalde vuisten, als Reuzen op elkander. In den beginne helde de overwinning na de zyde van den Jood MENDOZA; doch het gelukte HUMPHRIES, na een half uur geſtreden te hebben, zyn party een kunstſlag onder zyn linker oor toe te brengen, waar door de ſtryd beſlischt werdt. MENDOZA ſtorte op den grond neder, en lag in zyn bloed wentelende, en buiten adem, geheel zinneloos, zo dat hy de vraagen, welke HUMPHRIES deedt, of hy niet meer vechten wilde, alleen door tekenen, met neen, konde beantwoorden. Hy was zo afgedekt, dat hy, gelyk een half dood mensch, moest weggeſleept worden: daar tegen werdt HUMPHRIES als overwinnaar, op de ſchouderen zyner Vrienden, in zegepraal rondgedraagen. De Jooden, welken op hun geloofsgenoot gewed hadden, verlooren, by deeze nederlaag, 50,000 pond Sterlings. MENDOZA ſchreef dit aan het noodlot toe, en eischte zyne party, door de openbaare *nieuwspapieren*, weder uit, om het gevecht te hervatten, zo dra hy herſteld zoude zyn. Deeze was 'er, onder zekere voorwaarden, mede te vreden, en wel, zo hy zich uitdruk-

drukte, om MENDOZA vermaak te doen. De Jood wilde dan zonder eenige bepaaling vechten. Het ontvangen geld werdt intusſchen broederlyk gedeeld, en bedroeg 200 pond Sterlings.

Spoedig daar na openden deeze beide Meesters openbare Schoolen in *Londen*, in welken het vechten met de vuist geleerd werdt. Hier leerde men geheel regelmaatig de kunst, om zyne party op een nette wyze de kinnebakken te verbryzelen, de oogen uit te ſlaan, en de ribben te breeken. Eindelyk kwamen 'er ook mannen voor den dag, welke deezen voortgaanden lust tot vechten zeer zinryk verdeedigden, de Theorie van deeze gevaarlyke kunst in boeken beſchreven, en het kenmerkende, van deeze beide ſchoolen, aanweezen. Van nu aan begon men de Vechters, even als men voorheen de Wysgeeren en Schilders deed, naar hunne ſchoolen te beoordeelen, in welken zy geleerd werden. Elk had een verſchillenden ſtyl in zyne kunst, zo wel in het aangrypen als verdeedigen. HUMPHRIES wyze was, met uitgeſtrekte armen, en de gebalde Vuisten ver van elkander, het oog van zyn party te ontmoeten; terwyl MENDOZA in tegendeel de gewoonte had, om zyne vuisten digt by elkander, juist over de kin te houden; alleen op eenigen afſtand van dezelve, zo dat de Elboogen een weinig gekromd waren, wordende de linkerhand een weinig voor de rechter gehouden. In deezen ſtand konden de regtlynige ſlagen het best HUMPHRIES, en de kromlynige het best MENDOZA, treffen. En zo dachten beiden ook onder het vechten te *Odiham*, want MENDOZA ſloeg altoos in een rechte, en zyn tegenparty in een kromme, lyn. Beide hielden hunne Voeten ver van elkander, bemoeijende HUMPHRIES zich vooral, om de ſtooten van zyn party af te weeren, maar MENDOZA óm dezelve, door buiginge des lighaams, te ontwyken. De wyze van afweeren, door den eerſten ingevoerd, geſchiedde met den Elboog, doch die van den laatſten, met het vlakke van den arm. De vechtſtyl van HUMPHRIES was vast, mannelyk en vereenigd; die van MENDOZA, daar tegen, hevig en behendig, zo dat het zeer zwaar was, zyne eerſte beweegingen te wederſtaan. Hield men dezelve uit, dan was de ſtryd reeds half gewonnen, om dat deeze driftige ſlagen ras ophielden om hard neder te komen, en den geever zyne kragt en adem verzwakte. HUMPHRIES gaf, voor één guinie, zes, en MENDOZA, agt, leſſen, by welke de laatſte, toezienders, voor geld, dulde. Ernſtige Britten, welke deeze Schouwſpelen gaarne zagen, philoſopheerden over dit vermaak, en beweerden, dat deszelfs oorſprong in het Aangenaame lag, dat altoos vereenigd is met de Makkelykheid om zwaarigheden te overwinnen; en dus eene bewondering over de menſchelyke bekwaamheid voortbrengt, die de ziel van dit genoegen is.

In deeze vechtſchoolen verſcheenen de Boxers, op een Tooneel van vier voeten hoog, zynde met yzeren leuningen, en zybanken, voorzien. In Hooimaand 1788, gaf HUMPHRIES, van veele zy-

zyner goede vrienden vergezeld, een bezoek aan MENDOZA. Hy werdt daar als een Vorst ontvangen; men ruimde hem, en zyn gezelschap, de beste plaatzen in, en bedankte hem openlyk voor de eer, welke hy der Academie bewees, door daar te komen. HUMPHRIES was maar eenige oogenblikken wellevend, en begeerde, dat de nog niet herstelde MENDOZA, in Wynmaand, met hem op nieuw zou vechten. De Jood ontschuldigde zich met zyn zwakken toestand, en open wonden, welken hem buiten staat stelden, om den tyd tot eene nieuwe Vechtparty te bepaalen: doch beloofde, wanneer het zyne gezondheid toeliet, binnen zes maanden te Boxen. HUMPHRIES stond 'er, op eene zeer onbeschaidene wyze, op, dat MENDOZA den tyd zou bepaalen, het zy ziek of gezond. Daar deeze dat echter niet doen wilde, scheidden zy boos van elkander. Niemand van de menigte aanschouwers mengde zich in deezen twist, in welken de Christen zich laag, maar de Jood zich edel, gedroeg.

De *Leerlingen* zochten nu ook hunne aangeleerde kunst in *Praktyk te brengen*. Een van dezelve, FEWSTER geheeten, had met iemand woorden gehad, het welk op eene volledige vechtparty uitliep. FEWSTER sloeg zyn party twee ribben aan stuk, en klopte hem zo digt af, dat hy den volgenden dag overleed. FEWSTER werdt daar over gedagvaard, doch daar het regelmaatige der Kunstoefening sprak, en door verscheiden getuigen bewezen werdt, dat hy geen dpodslag bedoeld had, zo kwam hy met eene boete van 20 Schellingen, of één pond Sterlings, vry, die hem de Rechters in de Old-Bailey hadden opgelegt.

De zucht, om zyne bekwaamheden in 't vechten te toonen, nam zodanig toe, dat dikmaals fatzoenelyke lieden geen zwarigheid maakten, om met de heffe des volks te vechten. Men zag, op heldren dag, een Hoofdman van 's Koning lyfwacht, volgens alle de regelen der Kunst, met een Huurkoetsier Boxen, en eindelyk, blaauw geklopt en uitgelagchen, vertrekken.

Op de Markt te *Coventgarden* had men echter een grappiger Tooneel. Een Ezeldryver beleedigde een aanzienlyk man, en eischte hem tot vechten uit. Op de Vraag, tot wat prys hy kloppen wilde, gaf hy ten antwoord: dat hy geen baar geld bezat, doch zyn Ezel, en deszelfs laading, bestaande in Kool, was anderhalve guinje waardig, en die wilde hy verwedden. Zyn party lag even zo veel geld neder, en de stryd begon. Het duurde naauwlyks twintig minuuten, of de Ezeldryver lag ter aarde. De overwinnaar verkogt daadlyk den Ezel, met deszelfs laading, en deelde het daar van komende geld aan den armen.

In Oogstmaand verloor het Vechten met de vuist veel van zyn aanzien, wanneer 'er by *Brighton*, ter plaatze waar de harddravery gemeenlyk geschied, eene vechtparty gehouden wierdt. Verscheiden lieden van rang, en daar onder de Prins van *Wallis*, waren daar tegenwoordig, nadien de beide Kampvechters, EARL

en

en TYNÉ, een Schoenmaaker en een Kleermaaker, ook onder de meesters hunner kunſte behoorden. Zy vochten agt en veertig minuuten, tot de Schoenmaker dood ter aarde viel. Hy liet eene arme Vrouw, en vier hulpelooze kinderen na, welke de Prins van *Walles* naar zich nam. Dit bloedtooneel maakte zoo veel indruk op hem, dat hy traanen ſtortte, en verklaarde, nimmer zulke moordſpelen meer by te zullen woonen; noch dezelve immer te beſchermen.

Een tweede doodſlag, van deeze ſoort, geſchiedde omtrent denzelfden tyd, in *Brightelmſtone*. Een der ſtryders kreeg, geduurende het gevecht, ſluiptrekkingen; doch, door het toejuichen der aanſchouwers aangemoedigd, vervolgde hy den ſtryd, tot hem de laatſte levenskragt ontweek, en hy dood nederviel.

De zucht tot vechten verſchafte verſcheiden byzondere Tooneelen. In *Moorfields*, een groote plaats in *Londen*, traden in Sprokkelmaand, twee Brouwersknechten ten voorſchyn, en vochten, even als het Hoornvee, enkel met het hoofd, zonder hunne handen te gebruiken, welke kruislings over elkander geſlagen waren. Zy ſtietten elkander in 't gezicht, op de borst en ſchouderen, zo dat het bloed 'er by langs gudsde. Deeze beestelyke vechtparty duurde ruim een uur, in tegenwoordigheid van eenige duizenden aanſchouwers. Er was geen Theater voor opgericht; doch de Weddingſchap bedroeg toch eene aanmerkelyke ſom.

De Degenvechters, welke hunne kunst, tot dien tyd, ongemerkt in Engeland oefenden, wilden nu ook deel hebben, aan de openbare opmerkzaamheid. Een groot getal van dezelve voegde zich te zamen, en hield in Sprokkelmaand zyne oefeningen, by welken veele lieden van rang, van beiderlei geſlacht, tegenwoordig waren; als ook een troep Duitſche Muzikanten van den Hertog van *York*, welke by die gelegenheid ſpeelde. Een jong perſoon, met naame LYNCK, verkreeg de prys, die in eenen uitmuntenden Degen beſtond, twintig guinjes waardig. Deeze werdt hem van den Ridder D'EON, die toenmaals in Engeland was, overgegeeven.

By deeze gelegenheid, dat alle gezelſchappen van ſtryden en vechten herklonken, ontdekte men ook eene verzameling van Bulverhitters, welke zedert eenige jaaren, niet ver van *Smithfields*, (een beestenmarkt in *Londen*, en mogelyk de grootſte van de waereld) gehouden wierd. Hunne te zamenkomst geſchiedde alle Zondagen om middernacht, wanneer zy te zamen dronken, en hun ontwerp voor den volgenden dag beraamden. Zy hadden bepaalde Grondbeginſelen, vaste Wetten, als mede eene Kas, in welke elk Lid weekelyks twee ſchellingen moest betaalen. Uit deeze toelage werden de Honden, Knuppels, Brandbare ſtoffen, en andere dingen gekogt, welke zy gebruikten, om het Hoornvee wild te maaken; ook werden zodanige Medeleden daar uit bezorgd, die in handen van 't gerecht vervielen. Tot Voorzitter

van

van deeze ſchoone Vergadering werdt altoos een Booswigt gekozen, die de kunst van aanhitſen meesterlyk verſtond, en dit ambt onafgebroken moest bekleeden. Door deeze ontdekking werdt men ook met het geheele ſtelſel deezer wanſchepſels bekend.

Het Vechten met de vuist bragt het duëlleren, met den Degen en het Pistool, geheel uit de mode. Evenwel bleêven verſcheiden Engelſchen nog getrouw aan hunne oude gebruiken, om zich van deeze doodelyke werktuigen, ter beſlisſing hunner twisten, te bedienen. Dit viel ook twee Officieren der Burgery van *Londen* in. De eene een Kaaskooper, en de andere een Kouſekooper, kreegen by de monſtering verſchil, en eischten elkander, tegens den volgenden dag, voor den Degen: doch beide partyen dronken dien avond zo ſterk, dat zy den volgenden dag het bepaalde uur van Vechten verſliepen, waarna hunne Vrienden het geſchil, onder een Kom Punsch, in 't vriendelyke wisten te *ſchikken.*

Een geheel oorſpronglyk Duël geſchiedde in Hooymaand, van datzelfde jaar, in *Ierland.* Twee nabuurige Land-Edellieden, BAGNEL en WELD, hadden verſchil. BAGNEL werdt van den anderen uitgedaagd, om met Pistolen te vechten, en verſcheen. WELD vuurde. Nu was het de beurt van zyn party, doch deeze weigerde een enkelen ſchoot te doen; begaf zich naar huis, en klaagde zyne party, zo wel wegens het gezonden Cartel, als den daadelyken aanval, aan. Deeze werdt ook ſchuldig bevonden, en tot een boete van 70 pond Sterlings, en één maand gevangenisſe verweezen.

Intusſchen dat de Vechtpartyen zo veel aandacht verwekten, had een Land Edelman te *Hammel*, in het Graafſchap *Middleſex*, den verſtandigen inval, om eene Weddingſchap in het Ploegen aan te gaan. Hy bepaalde drie pryzen voor de drie beste Ploegers, beſtaande dezelve in een paar leeren Laarzen, een Hoed, en een zyden Zakdoek. Er kwamen zes boeren-knechten, netjes gekleed, en hunne Paarden zelfs met Linten verſierd. Deeze toonden hunne bekwaamheid in het Ploegen, onder het gejuich van eene menigte aanſchouwers. Dit Feest werdt met Zang en Dans geſloten.

Nooit waren de Weddingſchappen in Engeland zo menigvuldig, en zo byzonder, als in het jaar 1788. Men verzon de allerongeregeldſte denkbeelden, en evenwel had men aanſtonds Lieden, die, voor geld, het denkbeeldige tot wezenlykheid deeden overgaan. *Eén* bewys zullen wy hier nog byvoegen.

De *Hertog* van BEDFORD en Lord BALTYMORE wedden om 500 pond Sterlings, over de mogelykheid om een mensch te vinden, die een Kat levendig zoude eeten. De Lord beweerde het, en vond wezenlyk een Kaerel, die dit voor weinig geld verrichtte. Men hoor-

hoorde, by deeze gelegenheid, dat zeker Herder in *Yorkshire*, in den jaare 1777, iets ſoortgelyks volbragt had. Dit Monſter verſcheen op de Jaarmarkt de *Beverley*. De prys, voor welke hy zich verplicht had, om een Kat levendig met Huid en Hair te eeten, was twee guinjes. Men bragt hem een groote zwarte Kater. Daadlyk pakte hy deszelfs vier pooten met de eene hand, en met de andere hield hy hem den bek toe. Nu pakte de Kanibaal den kop met zyne tanden aan, beet dien in ſtukken, en verſlond dien. Het zelve geſchiedde met de overige deelen, en wel met zulk eene onbegrypelyke gulzigheid, dat, in den tyd van een kwartier, de geheele Kater, met vel en been en ingewanden, geheel ingeſlokt was. Hy bleef den geheelen dag op de Jaarmarkt, en vermaakte zich, zonder eenigen ſchyn van ongeſteldheid, en zonder braakmiddel, in te neemen. Een ander mensch, in het Graafſchap *Dorſet*, met naame TYTE, toonde dit jaar ook zyne Vraatzucht, in het byzyn van een aanzienlyk gezelſchap, dat daar op gewed hadt. Hy at, binnen het uur, honderd en drie en dertig eieren, benevens een groot ſtuk ſpek, en zeer veel brood. En echter klaagde hy noch van den Honger! —— *ô Tempora! ô Mores!*

TOONEELGRAP.

Eenigen tijd geleden, ſtond een Boer ſtil voor den Schouwburg te *Rochefort*. Hij vervoegde zich by den Uitgeever der Biljets; zeggende: *Nooit heb ik een Comedie gezien. Ik wilde 'er wel eens ingaan. Ik wil 'er ryklyk voor betaalen, maar ik moet de beste plaats hebben.* —— Een der Acteurs 'er byſtaande, belooft het hem, en brengt hem op het Tooneel, en laat een armſtoel geeven waar in hy ging zitten. —— Men ſpeelde *Gaston en Bayard*. 't Gezigt van deezen Boer, zyne houding, vermaakte de Toekykers niet weinig. De Boer zat met wydopgeſpalkte oogen, om alle de beweegingen der Acteurs na te gaan. Alles ging goed, tot men gekomen was aan dat gedeelte, waar ALTAMORE gereed is om BAYARD van kant te helpen. De Boer, den Acteur, met de lans in de hand, ziende naderen, ſprong op, viel hem aan, ontwapende hem, en ſmeet hem op den grond neder; zeggende: *'t Is lang genoeg dat gij deezen braaven Man hebt doen lyden door uwe verraderyen, gy zult het niet meer doen!* —— Men had alle moeite der wereld, om den Acteur uit de handen des Boers te redden, en het Stuk werd niet uitgeſpeeld.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

PROEVE, OM AAN TE TOONEN HOE VERMAAK EN PYN, ZO IN EEN NATUURLYKEN, ALS IN EEN ZEDELYKEN, ZIN TOT ONS GELUK STREKKEN.

Self-Love and Reaſon to one End aſpire;
Pain their Adverſion, Pleaſure their Deſire:
But greedy That it's Object would devour,
This taſte the Honey, and not wound the Flower;
Pleaſure, or wrong, or rightly underſtood,
Our greateſt Evil, or our greateſt Good.

POPE, Eſſay on Man.

„ Deeze Regels van POPE, door den Dichter ELZE-
„ VIER niet ongelukkig in deezer voege overgezet,
„ en gevolgd,

De zuivre Reden is ſtandvastig, eens van zinn
En door de Vriendſchap vast verknogt aan de Eigenmin,
Dit paar doelt op één uit. Deez' twee Vriendinnen keeren
Zich altijd van de ſmert! Zij willen en begeeren
Alleen vermaak en vreugd. Zij haaten bei 't verdriet
De greetigheid van 't een, dat niet op aarde ontziet,
Zou 't voorwerp dat het krijgt, verſcheuren en verſlinden,
Om, ware het mogelijk, eens verzadiging te vinden,
Het ander zoude, indien 't naar wenſchen mogt begaan,
Het voorwerp nuttigen, doch zoekt het niet te ſchaên,
Het wil, gelijk de bie, met honig zich verzadigen;
Doch zonder kruidje of bloempje of blaadje te beſchadigen.
't Vermaak, naar dat men 't keert, beſchouwt of wel verſtaat
Is 't allerhoogſte goed, of 't allerhoogſte kwaad.

„ Deeze Regels van POPE plaatſten wy onlangs bo-
„ ven eene *Proeve*, *Over Vermaak en Pyn in deeze We-*

„ *reld*, *en onderzoek van de Onderſcheide Stelzels der* „ *Wysgeeren*, *wegens dit onderwerp* (*). Wy herhaalen „ dezelve boven deeze Proeve, uit de pen deszelfden „ Schryvers gevloeid, en ten vervolge van de voorgaan- „ de geſchikt."

✲ ✲ ✲ ✲

Blykt buiten tegenſpraak, uit het Maakzel onzer Geſteltenisſe, en den Staat van Beproeving in welken wy hier geplaatst zyn, dat Onaangenaame Gewaarwording of *Pyn*, niet geheel buiten deeze Wereld kon geſlooten blyven. Wy zullen ons hoogst moeten verwonderen, op de beſchouwing, hoe de Schepper de werking daar van geregeld, en deeze Onaangename Gewaarwordingen met de tegenovergeſtelde Aandoeningen van *Vermaak* verbonden, ja dezelve dienstbaar gemaakt heeft tot het hervoortbrengen van *Menschlyk Geluk*.

De opeenvolging van *Pyn* en *Vermaak*, door den Schepper in de Ziel geplaatst, is, in de daad, de zekerſte waarborge van ons geluk, zo in de *Natuurlyke* als in de *Zedelyke* orde der dingen. Deeze beantwoordt, in het eerſte geval, allerkragtdaadigst aan het oogmérk onzer *Zelfsbehoudenisſe*, en ſchenkt teffens eene *aangenaamheid* aan de vermaaken en genietingen deezes leevens, welke zy anderszins zouden gemist hebben. Ten blyke van de *Goedheid* en *Wysheid* der *Voorzienigheid*, in beide deeze opzigten, kan het volgende dienen.

Het *Vermaak*, 't geen wy voelen in het voldoen der natuurlyke en op gezette ſtonden wederkeerende aanprikkelingen van den *Honger*, is ons met oogmerk geſchonken, om ons uit te noodigen tot het neemen van het ons noodzaaklyk voedzel, in zulk een hoeveelheid als ter onderſteuninge dient van onze Natuur; en 't is zeer opmerkelyk, dat deeze ſoort van *Vermaak* altoos opklimt in evenredigheid van de noodzaaklykheid, waar in wy ons bevinden om voedzel te neemen, althans in gezonde geſtellen; en, in 't algemeen, gelijk de geleerde GASSENDI aanmerkt, heeft de *Voorzienigheid*, naar gelange een byzonder oogmerk der Natuure gewigtiger en noodzaaklyker is, eene hoogere maate van Vermaak gehegt aan de middelen tot voldoening.

Dan, om den draad onzer redenkaveling te vervolgen, in-

(*) Zie hier boven, bl. 45.

indien de dingen zo beſchikt geweest waren, dat wy by alle gelegenheden het zelfde *Vermaak* voelden in het gebruik der *Spyzen*; zou die aangenaame aandoening, in ſtede van tot onze in ſtandhouding te dienen, binnen kort ons beſtaan zelfs vernietigen, door ons aan te prikkelen tot het neemen eens zo grooten voorraads van voedzel, als de maag bezwaarde, en de ſpysverteerende vermogens te boven ging.

Wat heeft de Werkmeester der Natuure gedaan, om dit kwaad te voorkomen? Onze eigene dagelykſche ondervinding leert het ons; hy heeft eene aandoening van *Ongemak* en *Pyn* gehegt aan het gebruik van voedzel, zo ras de voldoening van de aandoening des *Vermaaks* ophoudt *noodzaaklyk* of *nuttig* te weezen.

Hier hebben wy dan een voorbeeld van de nuttigheid, en zelfs van de noodzaaklykheid van *Pyn* (in het tegenwoordige ſtelzel der dingen) welke den *Manicheen* zo zeer tegenſtondt. Deezen beſchouwden *Pyn* alleen op zichzelven, zonder te letten op de dieperliggende oogmerken des Scheppers, of de geſteltenisſe der Menschlyke Natuure, of de orde en regel onder welke dezelve op deeze wereld beſtondt; 't geen voor elk, tot denken bekwaam, een doorſlaande proeve oplevert van GODS *Goedheid* en *Wysheid*. Ik moet hier byvoegen, dat een enkel voorbeeld van deezen aart genoeg is, om ons te overtuigen, dat *Pyn* even noodig kan weezen in duizend andere gevallen, ſchoon wy niet in ſtaat mogen zyn om onmiddelyk het verband te doorzien, welke *Pyn* allerwegen heeft met het groot oogmerk onzer *Zelfsbehoudenisſe*.

Maar hoe dient *Pyn* om onze *Vermaaken* te vergrooten, of een verheevener *ſmaak* by te zetten aan onze Genietingen.

Een lang en onafgebrooken *genot* verandert, de Ervarenis zy myne getuige, in *laſt*: om reden dat het te zeer de werktuigen des gevoels afmat, en de dierlyke geesten uitput. Van hier is het, dat *Vermaak*, niet door *Pyn* afgewisſeld, zo dikwyls de Ziel kwelt, en *zuiverheid* baart. Daar is zelfs, mogen wy 't waagen vast te ſtellen, in de *Ziel* zelfs, eene zekere zwakheid en bepaaling, die dezelve onbekwaam doet worden, om, langen tyd aaneen, zielsvermaaken en geneugten te ſmaaken. Wat hier van zy, dit althans gaat zeker, dat een Mensch, wiens Gezondheid nooit afgebrooken geweest is door Ziekte, wiens Geneugten nooit geſtremd wierden door te leur-

ſtellingen, de weezenlyke waarde van *Vermaak* of *Gezondheid* niet kent; dan hoe aangenaam is de wederkeering van *Gezondheid* na eene kleine *Ongeſteltenisſe!* hoe ſterk zyn de genotsaandoeningen, na dat ze door tusſchen beide komende *moeilykheden* en *te leurſtellingen* overdwarst of ons ontzegd geweest zyn! Dus geeven, in de daad, de tusſchenpoozen van *Pyn* eene ſoort van nieuwigheid aan 't *Vermaak* zelve, en verwekken die aangenaame beweeging der leevensgeesten, welke elke aandoening der Ziele opwekken.

Zodanig zyn de *Natuurlyke* voordeelen, welke de Mensch trekt van de vastgeſtelde opvolging van *Pyn* en *Vermaak* in de Ziel. —— Maar het *Zedelyk* goed, ontſtaande uit deeze wyze ſchikking der Menſchelijke aandoeningen, is voor ons van nog grooter aangelegenheid. De Schepper bedoelde zeker de Ziel te houden in een gelukkig *Evenwigt*, en de uiterſten van *Zelfvertrouwen* en *Wanhoop* voor te komen.

Indien deeze regeling geen plaats gegreepen had, dan moest alles *Vermaak* of *Pyn* geweest zyn; uiterſten even gevaarlyk voor de *Deugd* en 't *Geluk* der Menſchen in deezen tegenwoordigen ſtaat van onvolmaaktheid en zwakheid.

Waren alle onze aandoeningen vergezeld geweest van *Vermaak*, wy zouden ons blootgeſteld gevonden hebben aan het beſtendig gevaar en de verzoeking, om al ons *Geluk* aan onszelven toe te ſchryven, en misſchien ons eene volſlaagen *Onafhangelykheid* van den Schepper toe te eigenen.

Wy ontdekken iets dergelyks, zelfs onder de tegenwoordige bedeeling, ſchoon alzins ongunſtig voor dergelyke gevoelens. Welk eene medelydenswaardige zwakheid, welk eene dwaaze roekloosheid, beſpeurt men dikwyls by Menſchen, die langen tyd onafgebrooken Voorſpoed genieten, of ſchielyk ten hoogen toppunte van Eer en Waardigheid worden opgeheeven? De Zoon van PHILIPPUS van *Macedonien*, misſchien verre boven zyne vuurigſte wenſchen geſlaagd in den aanval op het *Perſiſche* Ryk, wilde den naam van God voeren!

Wat zou het geweest zyn, indien het ligt duizelend en onbeſtendig weezen, de Mensch, geene *Zwaarigheid* te overwinnen, geen *Pyn* te ondergaan hadt, indien hy dat tegenwigt van Trotsheid en Zelfvertrouwen miste?

God heeft, daarom, zorg gedraagen tegen dit onheil, door

door eene beſtendige en onvermydelyke afwisſeling van *Vermaak* en *Pyn* te beſtemmen; eene ſchikking, welke ons noodwendig moet overtuigen, dat deeze belangryke aandoeningen, van welke al ons *Geluk* of *Elende* afhangt, ons alleen toekomen van die hand, welke ons het beſtaan ſchonk, in wiens magt het ſtaat dit beſtaan te doen volduuren, of naar zyn welgevallen ons van alles te ontzetten.

Van den anderen kant, indien alle onze aandoeningen vergezeld gegaan hadden met *Pyn*, dan zouden wy de hand niet gekend hebben, die ons in 't weezen bragt, wy zouden de benaamingen van *Goedheid* en *Voorzienigheid* geloochend hebben. Wat, zeg ik, wy zouden ons in de noodzaaklykheid bevonden hebben (ik beef op de enkele gedagten) om ons Beſtaan, en den Veroorzaaker van 't zelve, te vloeken. ——

Maar in de tegenwoordige beſchikking der dingen, waar in zo veele aangenaame gewaarwordingen ons ſtreelen, kunnen wy niet nalaten het Weezen, 't geen ons tot beſtaan riep, lief te hebben en te zegenen; en wy ontdekken in elk aangenaam gevoel een nieuw en veel vermogend drangmiddel om den Schepper te pryzen.

In de daad, indien wy ons geene omſtandigheden verbeelden van zulk eenen byzonder drukkenden aart, dat ze den Mensch van zyne *Redeskragt* berooven, moeten wy toeſtaan, dat hy altoos genoegzaame aangenaame gewaarwordingen van de eene of de andere ſoort gevoelt, om het gewigt der jammeren, welke hem drukken, op te weegen. —— Niemand, geloof ik, wenschte ooit te *ſterven*, enkel om het *vermaak* te genieten van uit dit leeven te ſcheiden; en niets dan veronderſtelde onmogelykheid om de *verloorene Gezondheid* benevens de zegeningen doorgaans daar mede gepaard, weder te krygen, zou ons natuurlyker wyze kunnen bevredigen met het denkbeeld onzer aanſtaande *Ontbindinge*.

Ik zeg, *natuurlyker wyze*; want ik ſpreek hier niet van *bovennatuurlyke* beweegredenen, voor welke de Liefde tot dit *tegenwoordige Leeven* met alle de toevoegzelen van *Gezondheid*, *Rykdom*, *Vryheid*, enz. in de ſchaal der Rede opgewoogen, moet wyken.

Maar in onze waardeering van deeze laatstgemelde voordeelen is het zeker, dat het verlies van iemands *Gezondheid* en *Middelen*, enz., (en ik zal het waagen 'er in zekeren zin ten minſten by te voegen) het verlies zelfs

van zyn *goeden Naam*, alle verliezen zyn, ondergeſchikt aan dat des *Leevens*: dewyl het Leeven althans de mögelykheid in zich behelst, om alle die verliezen weder te krygen, door een voorzigtiger, beraadener, en beter gedrag.

Met welk een wederzin komt zelfs de Man, die bepaald heeft de handen aan zichzelven te ſlaan, tot dit uiterſte? Welk een goed gelaad hy ook tragtte aan te neemen, 't is zeker dat de natuur ſchrikt op het denkbeeld van *ombrenging*; en dat het enkel denkbeeld van zo wreed een redmiddel, de Ziel in een diepe zwaargeeſtigheid dompelt, die niet wel ontveinsd kan worden, en waar van men dikwyls de duidelykſte ſpooren ontdekt, als het bloedig einde des Zelfsmoorders daar is.

CATO zelve, wiens ſchynbaar heldhaftig uiteinde zo zeer bewonderd is by de *Romeinen*, en nog op onze Tooneelen bewonderd wordt, kon te dier gelegenheid niet nalaaten duidelyke blyken te geeven van ongemaklykheid, ſchoon hy voorkomt als zyn beſluit onderſchraagende met de wijsheid en de Philoſophie van PLATO, en zelfs ſcheen te vergaſten met de vervroeging der Onſterflykheid. De Liefde tot dit Leeven, welke geen tegenwoordig onheil geheel kan vernietigen, keerde geſtaag in zyne gedagten weder, en verdoofde de ſchynbaare ſchittering van zyn *voorbedagten* Uitgang door gevoelens van afſchrik. —— Dit bleek in verſcheide gevallen. Terwyl hy met dit oogmerk bezwangerd ging, gaf hy een zyner dienaaren, wegens eene geringe terging, een geweldigen ſlag in 't aangezigt. Hy verviel in woede tegen zyne Zoonen, die, door kinderliefde gedreven, het zwaard verborgen hadden; hy ſtootte den Heelmeester, die zyn wond wilde verbinden, met geweld van zich weg; met één woord, met eene woedende wildheid, verſcheurde hy zyne eigene ingewanden, en in dit hachlyk oogenblik toonde hy teffens met hoe veel *wederzins* hy dit *Leeven* verliet, en het Character van een wys Man, voorheen met regt hem toegeſchreeven, verzaakte.

In 't algemeen kan daarom het denkbeeld van *Zelfmoord* alleen ontſtaan uit eene *verwilderde Rede*, die geen agt kan ſlaan op de ſchriklykheid van zulk een *Misdryf*; of uit een overmaat van Trotsheid, die zich naar de omſtandigheden niet wil ſchikken, maar, in haar woede, alle de tedere gevoelens der Natuure uitdooft.

Uit alles wat wy dus verre beredeneerd hebben, blykt ten

ten klaarſten, dat 'er, naa alle de *onheilen*, welke de kwaadaartigheid of de onderdrukking der Menſchen ons kunnen berokkenen, of die uit onze eigene zwakheid en verkeerd gedrag voortſpruiten, 'er nog zeker aanmerkelyk deel van *Troost* en *Genot* in dit leeven overblyft, voortkomende uit het algemeen voordeel van te beſtaan, en de beurtelingſche wederkeeringen van Gezondheid en Vryheid, hoe gering ook in ſchyn; doch bovenal uit die grootſte en algemeenſte troostbron, der ſtervelingen *Hoop*; die, hoe wyd afgelegen haare voorwerpen mogen zyn, altoos een onmiddelyk en ſterk werkende vertroosting aan de Ziel ſchenkt.

Te deezer oorzaake hebben veele beroemde Wysgeeren beweerd, dat 'er zigtbaar eene veel grooter maate van *Goed* dan *Kwaad* in de wereld is; eene ſtelling kragtig voorgeſtaan, en naar veeler oordeel voldongen door Dr. KING en SHERLOCK.

Maar men moet tevens erkennen, dat 't het Denkbeeld en de Hoop op een toekomenden Staat is, die de ſchaal ten onzen voordeele doet overſlaan, en te wege brengt dat het *Goed* het *Kwaad* opweege. Indien wy ontzet konden worden van deeze *Hoope*, of onze verbeelding zich enkel bepaalde tot de onmiddelyke genietingen deezes leevens, dan, in de daad, zou het deel *Kwaads*, in deeze wereld beſtaande, geoordeeld moeten worden al het *goede* of 't *Geluk*, in dezelve, te boven te gaan: doch daar is in dit regtmaatig en kragtigwerkend gevoelen een voorraad van voldoening en vermaak, die, gevoegd by de andere zegeningen, welke wy daadlyk bezitten, aan de geheele ſom des *Goeds*, eene zigtbaare meerderheid geeft boven die des *Kwaads*.

Doch, wat hier van ook zyn moge, wat moeten wy denken van zekere hedendaagſche Wysgeeren, die deeze *Hoope* willen doen voorkomen als een *harſenſchim*, en dezelve afſchilderen als een aangenaam *bedrog*, waar in de Menſchen zich gaarne toegeeven om hun *Hoogmoed* te ſtreelen, en, waar 't mogelyk, te vergeeten, hoe naby hun ſtaat komt aan dien der *Beesten?* — Dit zyn de gevoelens onder verſcheide andere godlooze ſtellingen van den Schryver van *L'homme Machine*, doorgaans toegeëigend aan den Marquis D'ARGENS. — Zy komen ook, wy zeggen 't met ſmerte, voor in den bekenden Brief van een Vorst in 't Noorden, aan den overleden Veldmarſchalk KEITH. 't Valt

bezwaarlyk te bepaalen, of zodanige gevoelens meer ons medelyden, of onze verontwaardiging, verdienen.

Een ding blyft zeker, dat, terwyl wy aan den eenen kant zo veel weezenlyk *Kwaad* in de wereld, en de Deugd aan zo veel beproevings blootgeſteld zien; en, aan den anderen kant, een denkbeeld hebben van een Opperweezen, oneindig *Goed* en *Regtvaardig*, wy niet kunnen nalaaten te beſluiten, dat ons tegenwoordig *Beſtaan* een *Staat* van *Voorbereiding* en Beproeving is, die gevolgd zal worden van eenen anderen, waar in goedgekeurde *Deugd* Belooning zal wegdraagen, en de Ondeugd een *Straffe* lyden, volgens de regelen van eeuwige en onveranderlyke Regtvaardigheid.

Konden wy het minst waarſchynlyk vermoeden koesteren van valschheid of bedrog in dit gevoelen, dan, in de daad, zou onze toeſtand waarlyk *elendig* en veel ſlegter weezen dan dien der *Beesten*, nu door ons zo laag geſchat. Onze herinnering van het *voorledene*, ons vooruitzigt op het *toekomende* (bekwaamheden by de *Beesten* onbekend) met duizende andere aandoeningen, der *Menschlykheid* byzonder eigen, waren dan een onuitputbaare bron van *Elende* en *Pyn;* de gezegende *Hoop* op een *Toekomend Leeven*, alleen, kan die jammeren weeren.

Deeze zyn de aanmerkingen, welke wy te maaken hadden op de natuur van *Pyn*, die ſteeds het ſtruikelblok blyft voor zwakke en twyfelzinnige Verſtanden; voor Menſchen die zichzelven verwarren in het onuitkomelyk war-gaaren van Beſpiegeling, en niets anders zoeken dan alle dingen te verwarren in een eindloos rondloopenden kring van *twyfeling* en *onzekerheid*.

De Wysheid, nogthans, met welke *Pyn* en *Vermaak* vermengd is; en derzelver onderlinge zamenloop in ontelbaare gevallen, om de algemeene zaak van *Geluk* en *Zelfliefde* te bevorderen, laat geen de minſte ſchaduw van twyfel over, wegens de *Goedheid* van GOD in het tegenwoordig Stelzel der dingen; en kunnen wy uit deeze vastgeſtelde opëenvolging en beurtwisſeling van *Pyn* en *Vermaak* in 's Menſchen Ziele, geen ander redelyk gevolg trekken, dan dat de Schepper, door dit middel, gewild heeft, aan zyne *Redelyke Schepzelen* de gelegenheid te geeven, om hun vermogen van *Vrye werkzaamheid* met eene zekere maate van gemaklykheid en genoegen voor onszelven uit te oefenen.

KORT

KORT VERTOOG OVER DE STEENGROEIJINGEN IN ONDERSCHEIDE PLAATZEN VAN 'S MENSCHEN LICHAAM.

Door WILLEM LEURS,

Chirurgyn Major by het Escadron Gardes du Corps van Zyne Doorluchtige Hoogheid, den Heere Prince van ORANGE *en* NASSAU, *enz. enz. enz. Heelmeester te 's Gravenhage, en Lid van onderſcheide Letterkundige Genootſchappen.*

(*Vervolg en Slot van bladz.* 106.)

Meestal moeten wy de oorzaaken der Steengroeijing, *als van buiten* aangebragt, beſchouwen. — LISTER merkt hierom te regt aan, dat wy, met onze gewoone ſpys en drank, Steendeeltjes genoeg in ons Lichaam brengen; doch welke by gezonde en ſterke Ingewanden weder ontlast worden; maar in de Canaalen van zwakke Ingewanden, die deze ſtoffe niet doorlaaten, of voortdryven kunnen, ſtaan blyven; zich aanhoopen; en, door de natuurlyke ſlym onzer ſappen, tot harde Steenklompen gevormd worden. —— Dat het gevoelen van den Heer LISTER niet onwaarſchynlyk is, getuigt ons de ondervinding. Zy immers, die hun meeste voedzel uit zwaare aardachtige ſpyzen, en uit grove Bieren en Wynen, hebben, heeft men meest aan den Steen onderhevig gezien. —— Van daar dat dezelve meer by Arme lieden dan by Ryken gevonden wordt. —— Van daar ook, dat, vóór ruim vyftig Jaaren, toen de grove aard-vruchten, als Erwten, Boonen, enz., en het Bier, by den gemeenen Man, meest in gebruik was, 'er in deze Republiek zo een aanmerklyk aantal van Steen-Lyderen gevonden wierd. Ja de beroemde Steenſnyder DENYS zegt, dat 'er in dien tyd, in *Amſterdam* alleen, meer Lyderen van den Steen wierden geſneeden, dan men in geheel *Duitſchland* vondt. —— Een minder gebruik, derhalven, van voornoemde grove aard-achtige vrugten, en eene meerdere algemeenheid, in plaats van *Bier*, van *Koffy* en *Thee* drinken, heeft zeker in ons Vaderland, zo veel als op andere plaatzen, een onëindig aantal minder ſlachtöffers dezer wreede Ziekte gemaakt; doch daarentegen eene andere vyandin, ik meen de alomheerſchende *Zenuw-ziekte*, aanmerk-

merklyk vermeerderd; die, ſchoon niet zo ſmertelyk, echter geene mindere verwoesting aan de Maatſchappy toebrengt.

Dat in het verminderd gebruik, vooral van *Bier*, en daarentegen eene vermeerderde gewoonte van *Koffy* en *Thee* te drinken, eene algemeene oorzaak, tot de vermindering der Steengroeijing geſteld wordt, moet niet in de wezenlyke ſtoffe van het *Bier*, noch in de *Koffy* en *Thee* op zich zelven, maar onzes bedunkens alleen in het water, waar uit deze onderſcheide dranken worden bereid, gezogt worden. —— Het water, tot de brouwing van het *Bier*, wordt algemeen uit rivier-, of vloeiend water genomen; het welk, door zyne onophoudelyke beweeging, altoos met zand-deelen, van onderſcheiden aart, voorzien is; daar het water, tot de *Koffy* en *Thee* gebruiklyk, meest altoos uit *pomp-* of *regenwater-putten*, waar in de Zand-deelen gezakt zyn, gebezigd wordt. —— Dat het vloeijend en veel Zandſtoffe medevoerend water tot de Steengroeijing eerder gelegenheid geeft, heeft men mede nog onlangs opgemerkt, daar men vondt, dat tegenwoordig, in deze Republiek, de Bewooners, langs *den Yſſel*, nog het meest van allen aan den Steen onderhevig wierden bevonden. —— Zo heeft men al wyders, tot eene nadere bevestiging van dit gevoelen, opgemerkt, dat plaatzen naby de Zee gelegen, en wier Rivieren een ondrinkbaar water bevatten, minder Steen-Lyders voortbrengen, dan die plaatzen, welker Inwooners van hun rivierwater een gewoon gebruik voor hunnen dagelykſchen drank maaken.

Dat *de Lucht* een aanmerklyken invloed op onze dierlyke werkingen heeft, zal niemand ontkennen. —— Dikwerf is zy met dampen gevuld, welker uitwerking eene onmidlyke ontroering van het geheele dierlyke beſtaan maaken; en daar door verſchynzelen voortbrengt, welker aanzyn wy meer bewonderen dan begrypen kunnen. —— Zo heeft men opgemerkt, dat de Lucht Steenmaakende ſmetſtof bevatten kan; vooral, wanneer 'er een menigte van zuure Steenachtige ſiltigheden mede omgevoerd worden; gelyk zulks by vuurſpuwende Bergen, Aardbeevingen, enz. gezien is.

Aanmerkelyk is hier omtrent, het geen ARVENTINUS verhaalt, dat, namentlyk in den Jaare 1348, ten tyde eener groote Aardbeeving, eene zodanige damp uit den grond oprees, die, als in een oogenblik, meer dan veertig Boeren,

ren, in eenen omtrek, terwyl zy hunne koeijen zaten te melken, tevens met hunne koeijen, in hardsteen veranderden. —— CAMERARIUS verhaalt, dat in het Landschap der *Chylanſen* in *America*, door zekere opgereezen damp of nevel, verſcheide Mannen en Paarden in Steen zyn veranderd geworden; Paarden en Mannen hunne gedaante behoudende, zo als zy waren, in het oogenblik wanneer zy verſteend wierden. —— ORTELIUS, in zyne *Beſchryving van Rusland*, beſchryft ook, hoe, op voornoemde wyze, geheele kudden van Vee in Steenen zyn veranderd geworden.

Wy kunnen ter dezer plaatze niet voorby, eene Aanmerking, van wylen den beroemden Middelburgſchen Geneesheer VAN DE VOORDE, mede te deelen; en die mogelyk aan eenige onzer Godgeleerde Leezers niet geheel onaangenaam zal zyn; namentlyk, *dat de opgegaane damp van* Sodoma *en* Gomorra, *wellicht een zelfde ſtof heeft bevat (als de zo even genoemde) en dat door dezen damp, de Huisvrouw van* LOT, *ten tyde van haar omzien, is beſmet, en eensklaps verſteend geworden.* —— Dan wy keeren weder tot ons onderwerp.

Is de Lucht of damp, gelyk wy uit deze voorbeelden zien, in ſtaat, geheele Verſteeningen van het dierlyk Lichaam voort te brengen; hoe veel te meer kunnen wy haar, by mindere gelegenheden, met eene dergelyke, in minder graad Steenmaakende, ſtof bezwangerd, vinden: Ja DENYS heeft opgemerkt, dat 'er, in een byzonder vierde gedeelte van een Stad, ſomwylen meer menſchen aan den Steen onderhevig worden gevonden, dan in de drie andere gedeelten voorkomen. En dit ſchryft Hy, zyns oordeels, aan de meerdere Steen-ſmetſtof-voerende uitwazemingen van dat gedeelte boven de drie andere gedeelten der Stad toe.

Dat, door nog eene andere van buiten aangebragte oorzaak, Steenen, vooral in de Water-blaas, ontſtaan kunnen, toont ons de bevinding. —— Zo heeft men gezien, dat ſomwylen *Naalden*, *Spelden* en andere vreemde Lichaamen, door de keel ingeſlikt, tot in de Blaas zyn doorgedrongen, of wel, by anderen, door den Pisweg in de Blaas zyn ingekomen, en aldaar met eene Steenſtof begroeid zyn geworden. HILDANUS, TULP, PARÉ, CLAUDINUS, en meer anderen, leveren hier voorbeelden van op. —— Ook vinden wy in de Engelſche *Acta Philoſophica*, van het jaar 1700, dat een dochter van 20 jaaren, een

een hairnaalde onvoorziens had doorgeflikt, en welke naderhand uit de Blaas, met een Steen omgroeid, wierd uitgeſneden. —— Een dergelyk geval leezen wy ook *in het IVde Deel der Edinburgſche Proeven*, door den Heer BROWN medegedeeld; zynde een Meisje van vier Jaaren, uit welker Blaas een Steen gehaald wierd, waar in eene naalde ſtak. —— Wie begeerig is meer dergelyke zeldzaamheden te leezen, vooral van doorgeflikte Lichaamen, zie de Verhandeling van den Heer STEVIN, *in het IIde Deel der Verhandelingen van de Koninglyke Academie der Heelkonst.* —— HILDANUS en OVILLART hebben Steenen in de Blaas gevonden, in welker midden een Kogel was, die veele jaaren te vooren door eene wonde in de Blaas was ingekomen. —— CENTMANNUS verhaalt, volgens ROSSETUS, eene dergelyke Waarneeming.

Uit alle de hier opgegevene oorzaaken, welke wy in ſtaat hebben gezien, onderſcheide ſoorten van Steenen, in onderſcheide plaatzen van het Lichaam, voort te brengen, zien wy overtuigend, dat wy ons volſtrektlyk niet, gelyk veelen willen, tot een eenige oorzaak kunnen bepaalen; maar dat, dan eens by den een deze, en by een ander, wederom andere, Steenmaakende oorzaaken hebben plaats gehad.

Hier mede kon ik dit Vertoog eindigen; nadien *de kenmerken, de gevolgen, en de verſchillende handelwyze der Geneezing* van de onderſcheide ſoorten van Steen-ziekten, uit hoofde hunner uitgebreidheid, niet tot myn voorgenomen taak behooren: alleen zal ik, ten beſluite hier van, de volgende weinige regelen, over het, zo voorheen als tegenwoordig, gevoelen, omtrent de Geneeswyze der Nier- en Blaas-ſteenen, door Geneesmiddelen, voordraagen.

De Geneezing der Steenziekte, door inwendige Hulpmiddelen, is aan verſcheide bedenkelykheden onderworpen: —— van daar, dat, reeds van alle tyden, veelen der beroemdſte Genees- en Heelkundigen, dit als hersſenſchimmig beſchouwden. —— Echter hebben ſommige toevallige ontdekkingen, zo van vroegere als laatere tyden, de aandagt van veelen over dit onderwerp bezig gehouden, en men heeft in waarheid Hulpmiddelen uitgevonden, welke door Proefneemingen getoond hebben, zo niet tot de verbryzeling en uitdryving des Steens, echter tot eene verzagting derzelver ſmerten en toevallen niet geheel ongeſchikt te zyn.

Au-

AUGENIUS ſtelde reeds, ten dien einde, zyn poeder uit *Piſſebedden*, met *Vitriool-geest* beſproeid, voor. —— Daarna is het zo veel gerugt maakend middel van JOHANNA STEPHENS in Engeland, in het begin dezer Eeuw, door het *Engelſch Parlement*, als een beproefd heilzaam middel, gekogt en bekend gemaakt: dit middel is een zamenmengzel van verſcheide Geneesmiddelen; doch waarin *Zeep* en *Kalk* het wezentlyke uitmaaken. —— De beroemde Engelſche Geneesheer WHYTH heeft het *Kalkwater van Oeſterſchulpen* of Slakhoorns, wanneer 'er Graveel in de Nieren, en *Jeruzalemſe Zeep*, tevens met het voornoemde *Kalkwater*, wanneer 'er Steen in de blaas is, voorgeſteld: ook wilde Hy dit laatſte middel, door inſpuitingen, gebezigd hebben. —— *De Beerbeziën (Uvæ Urſi)* en *het Komkommerſap*, worden nog dagelyks, in het Graveel *en Steen*, door geöeffende Genees- en Heelkundigen voorgeſchreven. —— Het gebruik van het *Carls-badwater*, zegt UNZER, overtreft in zyne nuttigheid, om den Steen te verbryzelen en uit te werpen, alle tot nog toe bekende Hulpmiddelen.

Buiten dezen, worden 'er ook nog op onderſcheide plaatzen Steenmiddelen, als geheimen, verkogt: eene der voornaamſte, (om van de anderen niet te ſpreeken) zyn de zogenaamde Pillen van den Heer VAN DER HORST; die my toeſchynen hoofdzaakiyk uit *Zeep* en *Kalk van Oeſterſchulpen* te beſtaan: ik heb dit middel, by onderſcheide Lyders, zien gebruiken, doch geene voldoende uitſlag daarvan waargenomen; een voornaam Lyder alleen, alhier ter Stede, getuigt, door voornoemde Pillen volkomen geneezen te zyn.

Doch, hoe het met alle deze middelen ook zyn moge; hoe onvoldoende zy meest allen in waare Steen-ziekte ook gevonden worden; wy zien nogthans, dat zy aan de meeste Steen-Lyderen, niet zelden, eene merkelyke verzagting hunner Kwaal aanbrengen: en uit dit oogpunt alleen beſchouwd, kunnen zy niet dan nuttig zyn. —— Wyders vinden wy geene vryheid, om met veele onzer Oude en nog Hedendaagſche Genees- en Heelkundigen, *eene volſtrekte onmogelykheid*, in het verbreeken en uitdryven des Steens, door Geneesmiddelen te ſtellen: wy willen, dit aangaande, ons liever, by de gevoelens van den ſterflyken BOERHAAVE voegen; daar Hy zegt: „ 'er is „ geene reden om te twyffelen, aan de uitvinding van „ een middel, welk zo zagt werkte, dat het de blaas „ niet

„ niet beſchadigde, en echter den Steen aldaar ontbond.
„ Ik heb zelve een ſcheivocht gehad, welk de allerhard-
„ ſte Steenen, in de hand, ontbond, zonder de hand te
„ beſchadigen; en welk uit *Roggen-brood* gemaakt was.
„ —— Op gelyke wyze veroorzaakt ook het Schei-
„ vocht, welk uit een *Ei* gedistilleerd wordt, geene pyn
„ in het oog; en ontbindt evenwel *de Mirrhe*, die door
„ een groot en ſterk vuur niet ontbonden kan worden.
„ Derhalven kan de menſchelyke vlyt, buiten twyffel,
„ ook zo eene Artzeny tegen den Steen uitvinden."

's Hage,
1790.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN EIDER-VOGEL.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

In het Noorden, het Vaderland des *Eidervogels*, heeft dezelve verſcheide Naamen: by de Zweeden *Ad*, *Ada*, *Aed*, *Aeda*, *Eider Gudunge*, by de Deenen *Edder-anden*, *Eddergandſen*, *Edderfuglen*, *Herfugl*, *Aerbolte*; by de Yslanders *Aedar-fugl*, *Aedar*, *Edder-fugl*; by de Noorwegers *Edder*, en *Edder-fugl*; op het Eiland Feroë, *Eider*, *Eder-vogel* en *Eiderblize* of *Aerblict*, als dezelve de witte kleur heeft aangenomen; te Bornholm *Aes-boer*; by de Groenlanders *Aderkit*, *Mevaloh*, of *Mittch*, en het Wyfje *Arnaviak*; by de Lapplanders *Likka*. De Franſchen noemen hem enkel *Eider* of *Oie a Duvet*; de Engelſchen *Cuthert Duck* of *Eddervowl*; de Schotten *Colca*; de Duitſchers *Eyder-ente*, *Eyder-gans*, *Eyder-vogel*. LINNÆUS geeft hem den naam van *Anas Molliſima*.

't Is deeze Vogel, welke ons het Dons, zo zagt, zo warm, zo ligt, verſchaft, bekend onder den naam van *Eider-dons*: hy behoort onder de Ganzen in de Noordlyke Zeeën, zelden laager afdaalende dan tot de Kusten van *Schotland*.

De *Eider-vogel* is bykans zo groot als de *Gans*. De hoofdkleuren der Pluimadie zyn wit en zwart, en ſtrydig met de ſchikking der kleuren, welke men in de meeste Vogelen waarneemt, als die doorgaans de donkerſte kleuren boven en de ligtſte beneden aan 't Lyf hebben, is de Rug van den *Eider-vogel* wit en de Buik zwart of zwart-

ag-

agtig bruin; de Kop, als mede de Staart en Vleugel-pennen zyn van dezelfde kleur, uitgenomen de pennen digt aan 't Lyf, die wit zyn. Men ziet, by het buigen van den Hals, een groenagtige plek; het wit van de Borst heeft iets van het wynkleurige. Het Wyfje is kleinder dan het Mannetje, en de geheele Pluimadie trekt eenpaarig naar het ros- en zwartagtige, met dwarsloopende en golvende ſtreepen op een donker graauwen grond. By beide de Sexen vindt men kleine pluimen, geſneeden als fluweel, die zich aan wederzyden van den Bek, bykans tot onder de Neusgaten, uitſtrekken.

Het Dons van den *Eider-vogel* is zeer hoog geagt, in *Noorwegen* en op *Yſland;* waar het valt, wordt het zeer duur verkogt (*). Dit Dons is zo veerkragtig en ligt, dat twee of drie ponden, die men zamen gedrukt in de hand *kan houden*, zich kunnen uitbreiden, dat ze een Voeten-deken van een groot Bed vullen en opzetten.

Het beste Dons, *Leevend Dons* by uitſtek geheeten, is 't geen de *Eider-vogel* uitplukt om zyn nest te voorzien, en 't geen men uit het nest zelve haalt: want, behalven dat men ſchroomt een Vogel, die zo veel nuts aanbrengt, te dooden (†), is het Dons van de gedoodde Vogelen veel flegter, dan 't geen men uit de nesten opzamelt. 't Zy zulks daar uit voortkome, dat het Dons, ten tyde van het broeden, zich in den volmaaktſten ſtaat bevindt, 't zy dat de Vogel met de daad alleen het fynſte en zagtſte Dons uitplukt, 't geen aan de Borst en den Buik zit.

Men moet zorg draagen om dit Dons in de Nesten niet te zoeken en op te zamelen, dan naa dat het eenige dagen droog weêr geweest is, en niet geregend hebbe; ook moet men de Vogels niet onverhoeds uit het Nest dryven: dewyl de ſchrik als dan de Vogel drek doet loozen, en

(*) *Hist. Naturelle de Noorwege*, par PONTOPPIDAN. *Journal Etranger, Fev.* 1757.

(†) PONTOPPIDAN zegt zelf, dat het in *Noorwegen* verboden is de *Eider-vogels* te dooden, om 'er het Dons van te plukken: en dit verbod geſchiedt met te meer reden, voegt hy 'er nevens, om dat de Vederen van den gedoodden Vogel vet, aan verrotting onderhevig, en veel zwaarder zyn, dan die het Wyfje zelve uitplukt, om 'er een bedde voor haare Jongen van te maken *Hist. Nat.* als boven.

en daar mede het Dons bevlekt wordt (*). Om het Dons, daar mede beſmet, te zuiveren, ſpreidt men het uit op een Zeef, aan touwen vastgemaakt, die, met een ſtokje geſlaagen, al het zwaare doe uitvallen, en aan dit Dons de oorſpronglyke veêrkragt weder geeft.

De Eijeren van den *Eider-vogel* zyn vyf of zes (†), donker groen van kleur, en zeer goed om te eeten (§); wanneer men dezelve wegneemt, plukt het Wyfje zich op nieuw, om haar Nest te vervaardigen, en legt ten tweeden maale, doch een minder getal dan de eerſte keer. Berooft men voor de tweede reis het Nest van Dons, dan komt het Mannetje, daar het Wyfje niet meer Dons kan plukken, haar te hulp, en plukt zich: dit is de rede, dat het Dons in dit derde Nest veel witter is, dan in het eerſte; maar, om die derde inzameling te doen, moet men wagten tot dat het Wyfje de Jongen heeft uitgebroed: want, indien men dit derde broedzel wegnam, 't geen ſlegts uit twee of drie Eijeren beſtaat, ja zomtyds uit maar één, zou zy voor altoos die plaats verlaaten, terwyl zy, wanneer men haar het opvoeden der Jongen toelaat, het volgende Jaar wederkomt en de Jongen mede brengt, die nieuwe Paaren uitleveren.

In *Noorwegen*, en op *Tsland*, maaken de *Eider-vogels* een eigendom uit, waar op men zeer zorgvuldig past, en de plaatzen, waar de *Eider-vogels* gewoon zyn te broeden, gaan by Erfenisſe over. 'Er zyn plaatzen, waar men eeni-

(*) *Hist. Nat. de l'Eider*, par MARTIN THRENE BRUNNICH, *Art.* 41.

(†) „ 't Is niet vreemd," ſchryft de Heer TROIL, „ 'er meer te „ vinden: ja tot tien en meer in een en hetzelfde Nest, waar „ in twee Wyfjes zitten, die in volmaakte eensgezindheid met „ elkander leeven." *Lettres ſur l'Islande*, p. 131.

(§) ANDERSON wil, dat men, om veel Eijeren te krygen, in het Nest, een ſtok vastmaakt, ter hoogte van een voet, en dat de Vogel niet ophoudt met Eijeren te leggen, voor dat de Eijerhoop gelyk zy aan de hoogte van den ſtok, en 'er op kan zitten om te broeden; doch, indien het zo waar was, als het onwaarſchynlyk is, dat de *Tslanders* zich van dit barbaarsch middel bedienden, zouden zy hun belang weinig verſtaan, door een Vogel te doen ſterven, die hun zo dierbaar moet weezen: dewyl hy 'er by aanmerkt, dat de Vogels, door dit gevergd Eijerleggen vermoeid, doorgaans ſterven. ANDERSON, Tom. I. p. 92.

eenige honderden van die Nesten vindt: en kan men derhalven uit den grooten prys, dien men voor dit Dons maakt, oordeelen, hoe veel voordeels zulk een eigendom den Bezitter aanbrengt (*). De *Tslanders* doen ook alles wat zy kunnen, om de *Eider-vogels* op hun grond te lokken. Wanneer zy verneemen, dat deeze Vogels zich gaan onthouden op eenige der Eilandjes, waar zy Vee weiden, doen zy het Vee en de Honden wel ras van daar na 't vaste land komen, om aan de *Eider-vogelen* vryheid te laaten, en ze uit te lokken om zich daar te vestigen (†). Deeze Eilanders hebben zelfs, door kunst en met veel moeite, verſcheide kleine Eilandjes gevormd; ze van een grooter Eiland affcheidende, en zo ingerigt, dat ze met lange tongen in zee uitſteeken (‡). 't Is op deeze wykplaatzen der eenzaamheid en ruste, waar zich de *Eider-vogels* liefst onthouden, ſchoon zy niet ſchroomen te nestelen digt by bewoonde plaatzen, mits men ze niet verontruste, Honden en Vee van daar verwydert. „Men kan zelfs," zegt de Heer HORREBOW, „gelyk ik zulks ondervonden heb, door deeze Vogelen „heen en weer wandelen, terwyl zy zitten te broeden, „hun de Eijeren afneemen, zonder dat zy zich des ge„ſtoord betoonen, en zonder dat dit verlies hun belet „van het Broedzel, tot de derde reis, te herhaalen (§)."

Alles wat men van dit Dons inzamelt, wordt 's Jaarlyks aan de *Deenſche* en *Hollandſche* Kooplieden verkogt (*), die 't zelve te *Dronthem*, en in andere *Noorweeg-*

(*) Op den grond van een ander, een *Eider-vogel-nest* te berooven, wordt op *Tsland*, volgens de Wet, voor een Diefſtal gehouden. *Lettres ſur l'Islande*, par Mr. LIDBLOM, Paris 1781. p. 130.

(†) BRUNNICH, Art. 48.

(‡) HORREBOW, *dans l'Hiſt. Gén. des Voyages.* Tom. XVIII. p. 21. TROIL, als boven.

(§) HORREBOW, als boven.

(*) Een Wyſje geeft doorgaans in één broedzel een half pond Dons, 't geen, gezuiverd zynde, op de helft van dat gewigt komt. Het gezuiverde Dons wordt door de *Tslanders* op veertig *Poiſſons* (waarvan acht en veertig een Ryksdaalder maaken) geſchat, en het ongezuiverde op zestien *Poiſſons*. De *Tslandſche Compagnie* verkogt, in den Jaare 1750, voor drie duizend zeven honderd zeven en veertig Ryksdaalders aan Dons, behalven 't geen voor Regt na *Glukſtad* gevoerd word. TROIL, *Lettres ſur l'Islande*, p. 134.

weegſche en *Tslandſche* Havens gaan opkoopen. Er blyft zeer weinig, of zelfs geheel niets, van in 't land (*). In deeze guure Lugtſtreek ſlaat de ſterkgeſpoorde jaager, in zyn ſchamele hut getreeden, een Beerenvel om 't lyf, en ſlaapt een gerusten ſlaap, terwyl het zagte Eider-dons, by ons overgevoerd, in kostbaar opgecierde vertrekken, te vergeefsch de ſlaap uitnoodigt by den eerzugtigen Mensch, die het hoofd vol heeft van zyne ontwerpen.

Wy zullen hier eenige byzonderheden, wegens den *Eidervogel*, nevens voegen, ons verſchaft door den Heer BRUNNICH, in een klein Werkje, in 't *Deensch* geſchreeven en in 't *Hoogduitsch* overgezet, 't geen wy voor ons in 't *Fransch* hebben doen vertaalen.

In den Broeityd ziet men de Mannetjes der *Eidervogels* alleen vliegen, zy zyn ongepaard. De *Noorwegers* geeven ze den naam van Gield-fugl of *Gieldace* (†). 't Zyn Mannetjes, dien het niet gelukt is een wyfje te bekomen, die de zwakſte geweest zyn in den kryg, gevoerd om in 't bezit van een wyfje te geraaken, waar van 't getal, in deeze Vogelſoort, veel kleiner is dan dat der Mannetjes (‡): niet te min zyn ze voor deezen tot paaren bekwaam; vanwaar het ontſtaat, dat de jonge Wyfjes by de oude Mannetjes het eerſte Broedzel hebben, 't geen min talryk is dan de volgende Broedzels (§).

Op den Paartyd hoort men het Mannetje by aanhoudenheid ſchreeuwen, *ha ho*, op een rauwen en eenigzins klaagenden toon: de ſtem van het Wyfje is gelyk aan die van de gemeene *Eend*. De eerſte bezorgdheid deezer Vogelen beſtaat daar in, dat zy hun Nest tragten te plaatzen waar het beſchermd is door eenige ſteenen, kreupelhout, en byzonder van Geneverhout (*). Het Mannetje werkt met het Wyfje, 't laatstgemelde plukt het Dons uit, en hoopt het opeen, tot dat het rondsom het Nest een groot opgezet kusſen vorme, 't geen het Wyfje over de Eijeren haalt, wanneer het dezelve verlaat om voedzel te zoeken (**). Het Mannetje helpt haar in 't broe-

(*) *Hist. des Voyages*, Tom. XVIII. p. 21.
(†) BRUNNICH, *Art.* 30.
(‡) Dezelfde, *Art.* 38.
(§) Dezelfde, *Art.* 33.
(*) LINNÆUS, *Fauna Suec.*
(**) BRUNNICH, *Art.* 40.

broeden niet, het onthoudt zich alleen op ſchildwagt, om het broedend Wyfje te waarſchuwen of 'er eenige vyand nadert. Op die waarſchuwing verbergt het Wyfje den kop, en, wanneer het gevaar dringende is, neemt het de vlugt, en vervoegt zich by het Mannetje, dat, zo men wil, het Wyfje ſtraft, als eenig kwaad het Broedzel wedervaare. De Ravens zoeken de Eijeren, en dooden de Jongen. Hierom haast het Wyfje zich om de Jongen uit het nest te brengen, weinige uuren naa dat ze gekipt zyn; het neemt ze op den rug, en voert ze langzaam vliegende na zee.

Naa dien tyd verlaat hun het Mannetje, en noch het Wyfje noch de Jongen komen geen van allen weder aan land (*); maar veel Broedzels vereenigen zich in zee, en vormen benden van twintig of dertig Jongen met de Moeders, die dezelve geleiden, en onophoudelyk bezig zyn met in 't water te ſlaan, en met de ſlib en 't zand, uit de diepte, Zee-inſecten en kleine Schulpvischjes te doen boven komen, waar mede zy de Jongen voeden, zo lang zy nog te zwak zyn om te duiken (†). Men vindt deeze Jongen in Zee, in de Maand July, ook wel in Juny, en de *Groenlanders* rekenen hun Zomertyd naar den ouderdom der jonge *Eidervogelen*.

't Is eerst op 't derde Jaar dat het Mannetje de onderſcheidene en van elkander afgezonderde kleuren krygt (‡), die van 't Wyfje zyn veel rasſer beſlist, en over 't geheel is haar groei veel ſterker dan die der Mannetjes; alle zyn ze in 't eerst bedekt met een zwartagtig Dons.

De *Eider-vogel* duikt zeer diep om Visſchen na te jaagen, en onthaalt zich aan Mosſelen en andere Schulpvisſchen; zeer greetig toonen zy zich geſteld op de ingewanden der Visſchen, die de Visſchers uit hunne barken werpen (§). Deeze Vogels houden zich een geheelen Winter in zee, zelfs omſtreeks *Groenland*, zoekende die plaatzen aan de kust, waar het minst ys is, en komen alleen 's avonds aan land; of 'er moet een ſtorm op handen zyn, waar van hunne komst by dag aan land voor een onfeilbaar voorteken gehouden wordt (‖).

Schoon

(*) Willughby.
(†) Brunnich, *Art.* 40.
(‡) Dezelfde, *Art.* 46.
(§) Dezelfde, *Art.* 33.
(‖) Dezelfde, *Art.* 42.

Schoon de *Eider-vogels* reizen, en niet alleen het eene Land verlaaten om na het andere te trekken, maar ook diep genoeg in zee ſteeken, om ons te verbeelden dat ze van *Groenland* na *America* overgaan (*), kunnen ze nogthans niet onder de Trekvogelen geteld worden: dewyl zy de Bevroozene Lugtſtreek niet verlaaten, om welker ſtrengheid te verdraagen hun digtgevederdheid hun in ſtaat ſtelt, en in de daad het is, zonder de Noordſche ſtreeken te verlaaten, dat zy hunne omzwervingen volvoeren; overal in zee hun voedzel vindende, waar dezelve open, en niet met ys bedekt is: zo merkt men op, dat zy aan de *Groenlandſche* kust komen tot de hoogte van het Eiland *Diſco*, en niet hooger: dewyl de zee hooger op met ys bedekt is (†), en ſchynt het zelfs dat deeze Vogels thans op die kusten min voorkomen dan eertyds (‡); niet te min vindt men ze op *Spitsbergen*; want men herkent den *Eidervogel*, in de *Berg-Eend* van MARTENS, ſchoon hy dit ontkenne (§), en het dunkt ons, dat wy den *Eider-vogel* op het *Bering-Eiland*, en op de punt der *Kots-*

(*) BRUNNICH, *Art.* 34.

(†) ANDERSON, *Hiſt. Nat. d'Isl.*

(‡) De *Groenlanders* zeggen, dat zy voorheen, in zeer korten tyd, een ſchuit met Eijeren van den *Eider-vogel* vulden, op de Eilanden omſtreeks de *Bal-Rivier*, dat zy 'er geen voetſtap op konden doen, zonder de Eijeren onder hunne voeten in ſtukken te trappen; doch die veelvuldigheid begint af te neemen, ſchoon dezelve nog verbaazend groot is. *Hiſt. Gen. des Voyages*, Tom. XIX. p. 49.

(§) De *Berg-Eend* is een ſoort van *Eend*, of liever van *Wilde Gans*, van grootte als een middelbaare *Gans*, de Pluimadie is onderſcheiden in verſchillende kleuren, en zeer ſchoon. Het Mannetje is wit en zwart, en het Wyfje heeft pluimen van dezelfde kleur als de *Patrys*. —— Zy vervaardigen het nest op laage plaatzen, bekleeden het met hun eigen vederen uit den buik geplukt, welke zy met Mosch vermengen; maar zyn dezelfde vederen niet die bekend zyn onder den naam van *Eiderdons*. In deeze aanmerking tast MARTENS zeker mis, dewyl alle de trekken zyner beſchryvinge op den *Eider-vogel* paſſen. Wy vonden in derzelver nesten, nu eens twee, dan drie of vier Eijeren, bleek groen van kleur, en een weinig grooter dan onze Eenden Eijeren: onze ſcheepslieden openden ze, lieten het doier 'er uitloopen, en reegen ze aan een draad. De ſchepen, die vóór ons aan *Spitsbergen* gekomen waren, hadden eene menigte van dee-

Kouriles, by den Heer STELLER aantreffen (*). Wat onze *Noordzee* betreft; de Zuidelyke ſtreeken tot welke de *Eidervogel* afdaalt, zyn de Eilanden *Kerago* en *Koma*, by de *Schotſche* kust; *Bornholm*, *Christianſoë*, en *Gothland* in *Zweeden* (†).

deeze Vogelen gevangen. In de eerſte dagen waren ze in 't geheel niet wild of boosaartig, maar met den tyd werden ze zo boosaartig, dat men ze niet wel kon genaaken. Op den 18 van Juny doodden wy 'er een voor de eerſte reis. *Recueil des Voyages de Nord.* Tom. II. p. 98.

(*) De Heer STELLER heeft in de maand July op het *Beringh-Eiland*, een achtſte ſoort van *Gans* gezien, omtrent van dezelfde grootte als de *wit gevlekte*. Dezelve is aan den Rug, den Hals, en den Buik, wit; de Vleugels zyn zwart; de zwarte Oogen zyn geel gerand; de Bek is rood, met een zwarte ſtreep 'er rondsom, en heeft een uitwas gelyk de *Gans* van *China*, of *Moscovie*: deeze uitwas is kaal en geelagtig, uitgezonderd dat dezelve, van het eene einde tot het andere, bezet is met kleine zwart blauwagtige pluimpjes. De Inboorlingen zeggen, dat men deeze *Gans* vindt op het eerſte *Kurilski Eiland*; doch nooit op 't vaste land aantreft. *Hiſt. de Kamtſchatka par* KRACHENINNIKOW. Tom. II. p. 57.

(†) BRUNNICH, als boven.

VERKLAARING DER BEDUIDENISSE VAN DE TWAALF TEKENEN DES ZODIAKS, OF DIERENRIEMS.

(*Uit het Engelsch.*)

Aurato princeps Aries *in vellere fulgens*,
Reſpicit admirans adverſum ſurgere Taurum,
Summiſſo vultu Geminos *et fronte vocantem*,
Quos ſequitur Cancer; *Cancerum* Leo: Virgo *Leonem*.
Æquato tum Libra, *die cum tempore noctis*
Attrahit ardenti fulgentem Scorpion *aſtro*,
In cujus caudam contentum dirigit arcum
Mixtus equo, *volucrem miſſurus jamque ſagittam*,
Tum venit anguſto Capricornius *ſidere flexus*.
Post hunc inflexam diffundit Aquarius *urnam*,
Piſcibus *aſſuetas avide ſubeuntibus undas*
Quas Aries *tangit claudentes ultima ſigna*.

MANILIUS, v. 263.

Wanneer men den loop der Zonne beſchryft, wordt deeze vertoond als een Overwinnaar, beroemd door

zyne verrichtingen, die door de grootſte hinderniſſen, en de dreigendſte gevaaren, zich niet liet affchrikken, die elken vyand aantastte en vermeesterde. Doch welke waren de Gedrochten, die hem op den weg ontmoetten? Hoedanig eene betekenis moeten wy hegten aan de harsſenſchimmige weezens, door welker midden heen de Zon zich eenen weg baande?

De Starrekunde alleen kan ons dit berigt geeven. Het voorwerp deezer Weetenſchap, die den oorſprong nam onder Volken in den Landbouw onledig, ſtrekte, in de eerſte plaats, om den Veld-arbeid te regelen. De vroegſte Landbouwers ontdekten welhaast, dat zy een gids behoefden, en zy zogten dien aan het Uitſpanzel. Die ontelbaare menigte van Starren, waar mede 't zelve als bezaaid is, deedt zich aan hun oog op als een verwarde hoop; zy bragten die in orde, onderſcheidden dezelve, en ſchikten ze.

In den beginne werd het Hemelverwelfzel verdeeld in drie groote deelen; het middelſte, den *Zodiak* geheeten, was begreepen in de vlakte der wandelkringen, die de Zon en Starren beſchryven. Deeze Riem werd bepaald door twee groote gewesten, het een ten Zuiden, het ander ten Noorden. Vervolgens bragt men de Starren tot Starrebeelden of Geſtarnten, die ieder eene byzondere gedaante, en daar mede overeenkomſtigen naam, verkreegen.

Op deeze wyze werd het Uitſpanzel bevolkt met Menſchen, Dieren, en allerlei gedaanten. Deeze Tekens, die tot ons overgebragt zyn, en thans zo ongeſchikt ſchynen, waren egter geene loutere ſchepzels der verbeelding; zy betekenden den ſtaat der Aarde in de onderſcheide Jaarſaiſoenen; zy verbonden, als 't ware, de Werkzaamheden des Landbouws met de Verſchynzelen des Hemels; deeze dienden voor een Boeren-almanach, en een Sterrekundige teffens. 't Is alleen, door dezelve in dit licht te beſchouwen, dat wy derzelver oorſprong kunnen opſpeuren; en, zo ras wy het Volk ontdekt hebben, 't geen dezelve uitvondt, zal het ons weinig moeite kosten, een der voornaamſte takken van de oude Beeldenſpraak te verſtaan, en teffens het Tydperk van derzelver invoering te bepaalen.

Misſchien heeft geen onderwerp gelegenheid tot zo veelerleie gisſingen gegeeven. Wy zullen hier den Schryver niet noemen, die begreep, dat de twaalf Tekens van

den

den *Zodiak*, de Twaalf Zoonen van den Aardsvader JACOB wilden beduiden; niet ſtilſtaan by OLAUS RUDBECK, die de eerſte beginzels van de kennis der Spheer by de *Samojeeden* en *Laplanders* waande te vinden. Zy die de uitvinding der Hemeltekenen aan de *Grieken* toekenden, hebben niet bedagt, dat dit Volk, in zekeren voege, Nieuwelingen in de Geſchiedenis der Wereld, ook Nieuwelingen in de Weetenſchap, waren; dat, ſchoon de Natuur 't zelve met eene leevende en ſchitterende verbeeldingskragt beſchonken hadt, het nogthans vaſtgaat, dat zy weinig uitvonden, en hunne eenigſte verdienſte beſtondt in de ontdekkingen, lang vóór hunnen tyd gedaan, aan volgende Geſlachten mede te deelen. Hoewel, derhalven, dit gevoelen, door Mannen van het hoogſte aanzien omhelsd, en zelfs door NEWTON aangenomen is, *moeten wy het* verwerpen.

Een Schryver van de vierde Eeuw, wiens overgebleevene Werken nog uitmuntende ſtoffe verſchaffen, was de eerſte die dit onderwerp toelichtte. 't Is waar, hy bepaalt zich tot een zeer klein getal van verklaaringen, en dat zyne denkbeelden nog veel ontwikkelens behoeven. Dit Werk tragtte de Heer PLUCHE te volvoeren. Hy volgde het pad door MACROBIUS aangeweezen, en poogde, op dezelfde beginzelen, het grootſte gedeelte der Geſtarnten te ontvouwen (*). Niet in ſtaat zynde om ze met de Lugtgeſteltenisſe van *Egypte* overeen te brengen, beſluit hy, dat men den *Zodiak* uitgevonden heeft in de vlakten van *Sennaar*, in welke hy de geboorteplaats van alle Menſchlyke Kundigheden ſtelde. Maar zyn Stelzel, hoe waarſchynlyk 't zelve, in den eerſten opſlage, moge voorkomen, vervalt van zelve, als men 't met aandagt onderzoekt, en wy zullen terſtond aantoonen, hoe regtſtreeks het aanloopt tegen de eenvoudigſte kundigheden der Starrekunde.

't Is eene by alle Starrekundigen bekende zaak, dat de Nagt-

(*) MACROBIUS ontvouwde ſlegts twee Tekens; de Heer PLUCHE zogt dergelyke oorſprongen van de andere Tekens op te geeven; „ doch hoewel deeze gelukkig en natuurlyk ſchynen, „ moet men, ſchryft de Heer DE LA LANDE, evenwel bekennen, „ dat ze op geen getuigenis der Oudheid gegrond zyn, en ſlegts „ voor eene ſpeeling van den geest kunnen gehouden worden." LA LANDE, *Aſtron.* I. D. 2de Stuk. bl. 242.

Nagtëvenings punten veranderen (*). Dewyl nu de vaste Starren onbeweeglyk zyn, zo volgt, dat ze allengskens meer en meer van de punten der Ecliptica ſchynen te verwyderen, en de Geſtarnten, diensvolgens, geduurig van plaats te veranderen. Dus, by voorbeeld, was het Teken van den *Ram* (Aries) 't geen drie honderd acht en tachtig jaaren vóór CHRISTUS, met de *Zon*, by de Lentenagtëvening in zamenſtand was, nu verſcheide graaden daar van verwyderd; en de andere Tekens hebben, daar zy dezelfde betreklyke afſtanden behouden, noodwendig dezelfde verandering ondergaan.

Wat moeten wy nu denken van den Heer PLUCHE en anderen, die eene waarneeming van zo veel aanbelangs over 't hoofd gezien hebben? Om het vervallen tot zo groot eene dwaaling te ontgaan, heeft men willen denken dat de *Zodiak* een laater vinding is. Maar, indien wy ons met zulk een beſluit vergenoegen, zullen wy nooit het Land ontdekken, waar men den *Zodiak* uitvondt, noch in ſtaat weezen om eene eenigzins waarſchynlyke verklaaring te geeven van de zinnebeelden daar in voorkomende; daarenboven blyven 'er onoverkomelyke zwaarigheden over, naa dat men de onderſcheide Lugtſtreeken heeft nagegaan, om zyn gevoelen te onderſchraagen. 't Is voor een Schryver van onzen tyd bewaard gebleeven, om alle die ſtrydigheden te verbannen, om de

(*) Deeze Verandering wordt genaamd de *Voortgang des Evennagts*, dat is van de *Evennagts Tekenen* of Starren, welke voorwaards ſchynen gegaan te zyn; doch zommigen noemen dit de *Terugwykinge van den Evennagt*; dat is van de Evennagtspunten, welke ſchynen agterwaards gegaan te weezen. Dit komt van eene kleine veranderinge van den ſtand van den ſpil der *Aarde*, ten aanzien van den ſpil der *Ecliptica*, om welken dezelve met een kegelagtige beweeging bewoogen wordt, en alle Jaaren 50 Seconden vordert, 't welk in twee en zeventig Jaaren een geheelen graad beloopt, en in 25972 Jaaren een geheelen omloop volbrengen zal. Deezen Omloop hebben zommigen genoemd het *Platonisch Jaar*. J. WATTS, *Eerſte Beginzelen der Sterre- en Aardryksknnde*, bl. 16. De Ouden noemden deeze groote *Periode* Ἀποκατάστασις of *Reſtitutio*, *Herſtelling*, van wegen de herſtelling der Starren in dezelfde Standen tot de Cirkelen van de Spheer. Bygeloovigen maakten van deeze enkel Starrekundige wederkomst, eene zedekundige en burgerlyke wederkomst der Menſchelyke zaaken, waar op men gelooft dat VIRGILIUS zinſpeelde, *Ecl.* IV, vs. 34.

de meest ſtrydigſte veronderſtellingen te vereenigen, en 'er een Stelzel van op te leveren, zo eenvoudig als leerzaam.

Onder de *Zodiaks* Tekens, zyn 'er eenige, die, als 't ware, eene algemeene betrekking hebben tot alle Landen des Aardbodems. Zodanige zyn die den loop en de uitwerkzels van dat Licht, 't welk ons allen beſchynt, vertoonen; omtrent deezer betekenis kunnen wy ons bezwaarlyk misgiſſen. Zo hebben de *Kreeft* (*Cancer*) en de *Steenbok* (*Capricornius*) die de uiterſte grenzen van het pad der Zonne aftekenen, altoos gediend om de Zonneſtanden aan te duiden: en MACROBIUS, die de meening van deeze twee zinnebeelden vatte, is alleen bedroogen geweest in de toepaſſing daar van gemaakt. Op dezelfde wyze, is de *Weegſchaal* (*Libra*), die den Evennagt verbeeldt, een zeer natuurlyk afbeeldzel van de gelykheid van Dagen en Nagten.

Maar de andere Tekens waren byzonder aan zekere Volken. De *Ram* (*Aries*), de *Stier* (*Taurus*), die gemeenſchap hadden met den Landarbeid, en de *Maagd* (*Virgo*), die een Koornair in de hand draagt, behelzen Tekens, blykbaar betreklyk tot den Landbouw, die in onderſcheidene Landen verſchilt.

Eindelyk eenige, als de *Schutter* (*Sagittarius*), de *Viſchen* (*Piſces*), en de *Waterman* (*Aquarius*), moeten t'huis gebragt worden tot byzondere omſtandigheden, welke ook, onder elke Lugtſtreek, veranderen.

Om, derhalven, den Oorſprong van deeze Tekenen des Dierenriems te ontdekken, was het noodig een Land te vinden, in 't welke de onderſcheidene werkzaamheden des Landbouws, en de ſtaat der Aarde nauwkeurig beantwoordden aan de Tekenen dezelve vertoonende; terwyl teffens de ſtaat des Uitſpanzels verklaard kon worden, op eene wyze, die geen twyfel overliet. Ter verkryging van deeze weezenlyke overeenkomst tuſſchen de Landbouws en Starrekundige Tekenen, was het alleen noodig eene kleine verandering in den ſtand van de Spheer te maaken.

De Heer DUPUIS merkt op, dat de Voorjaars Evennagtevening die is, welke, in den beginne, byzonder de aandagt der Menſchen moest trekken; dat deeze vertoond wordt door het uitdrukkend zinnebeeld van een *Weegſchaal*, en dat dit langen tyd plaats hadt voor dat het gebruikt wierd, om de gelykheid van Dag en Nagt by de Herfſtnagtevening te betekenen. Dan het oog op vroegere

eeuwen te rugſlaande, geeft hy aan dit Teken de plaats, welke oorſpronglyk daar aan word toegekend, en van welke de bovengemelde Voortgang des Evennagts alleen 't gelve verwyderd heeft. Hy ſchryft ook aan den *Zodiak* eene te ruggaande beweeging toe, zonder nogthans de vastgeſtelde orde der Tekenen te veranderen; de *Steenbok* verlaat den Winterzonneſtand, het Jaar begint met de *Kreeft*; en wat de andere Tekens betreft, niets is gemakkelyker dan derzelver toepaſſing te vinden. In *Egypte* alleen kunnen zy worden uitgelegd. Om dus overtuigd te worden, zal het genoeg weezen dezelve agtereenvolgend na te gaan in de onderſcheide ſtanden door ieder bekleed.

Het punt van den loop der Zonne heeft men oorſpronglyk by den Zomerzonneſtand bepaald. Wanneer dezelve tot die hoogte geklommen was, kon ze by niets gepaster vergeleeken worden dan by een Dier, 't welk vermaak ſchept in 't beklimmen der hoogſte bergen en ſteilſte rotzen. De *Steenbok* werd, derhalven, ten zinnebeeld gekoozen. Het werd verbeeld in vereeniging met een Visch; dewyl op dien tyd de *Nyl* uit haar bedding begon voor te komen. De overſtrooming dier Riviere werd afgeſchetst door den *Waterman*, of een Genie een watervat houdende: om dat *Egypte* als dan een wyde Zee ſcheen, waar in Steden en Dorpen, met oneindigen arbeid gebouwd, zich als Eilanden vertoonden. De *Visſchen* vertoonden het werkloos leeven der Inwoonderen, op dien tyd binnen hunne wallen rust genietende. Zo werd, in ieder maand der Overſtroominge, een Teken uitgedagt betreklyk tot dat verſchynzel. De drie volgende zyn niet min ſpreekende. Wanneer de wateren weeken, was de Aarde nog te vogtig en te vol modder, om het ploegen te kunnen verdraagen; doch dezelve was ſchielyk bedekt met gras, en leverde eene uitmuntende weide op. De Kudden liet men 'er loopen, wanneer de *Ram* verſcheen. Het volgend Teken, de *Stier*, was een zinnebeeld van 't beploegen der velden. Nauwlyks hadden de akkers het zaad ontvangen, of de planten kwamen allerwegen te voorſchyn. Deeze nieuwe voortbrengzels vertoonden zich in de oogen der Landlieden als jonge Kinderen, de *Tweelingen*.

De Zon, naa dagelyks ſteeds weg te wyken, houdt ten laatſten hier mede op, en begint ſchielyk weder te keeren. Haar loop, gelyk die van een *Kreeft*, mag eigenlyk, op dien tyd, wederom gaande geheeten worden, en niet, gelyk wy gezegd hebben op den tyd des Zonneſtands, wanneer,

zo

zo als gezien is, haar loop begon. Het Teken van den *Steenbok* is nog min op de Zon toepaslelyk als deeze zich in 't laagſte punt van haaren loop bevindt; doch MACROBIUS oordeelde over den ſtand der Tekenen, volgens dien welke plaats greep in zyne dagen: en 't is niet te bevreemden, dat hy zich heeft laaten misleiden door toeſpeelingen, die, op 't eerſte voorkomen, zeer aanneemelyk ſcheenen. Eene maand naa den Winter Zonneſtand komen de vrugten der aarde tot rypheid, en alles vertoont het beeld van een overvloedigen Oogst. De *Leeuw* diende om de geele kleur der velden aan te wyzen, of liever den groei in volle kragt. De Oogsttyd, welke in *Egypte* in Maart invalt, werd aangekondigd door een jonge *Maagd*, in haare hand een koornſchoof houdende. Dit Teken heeft men voor eene der Tekenen gehouden, waarom men den *Egyptenaaren* de eere van het uitvinden der Zodiakstekenen wilde ontzeggen. De *Weegſchaal* wordt hier op haare rechte plaats aangetroffen, om het ſchitterendst Tydperk des Jaars aan te duiden, het Jaarſaizoen, 't welk 't belangrykst moest weezen voor ieder Volk. De Pestziekten, die *in Egypte* heerſchen geduurende de maand April, worden gekenſchets door den *Schorpioen*. Eindelyk de *Pyl*, waar mede de *Schutter* gewapend is, kundigde de wederkomst aan van de beſtendig 's Jaarlyks wederkomende winden; misſchien ook dien tyd des Jaars, waar in, de Aarde geene bearbeiding vorderende, de Menſchen zich met de Jagt, of Krygsverrigtingen, mogten bezig houden.

BRIEF VAN DEN ABBÉ HERVIEU, *Hoogleeraar in de Philoſophie te Falaiſe, aan den Heer* DE LA METHERIE, OVER EEN ELECTRIEK LUCHTVERSCHYNZEL.

(*Journal de Phyſique.*)

MYN HEER!

Ik zend U hier nevens eene Waarneeming, welke ik U verzoek in uw Maandwerk te plaatzen, indien gy dezelve der aandagt der Natuurkundigen waardig oordeelt.

Den vyfentwintigſten van laatst verſtreeken February, was het zeer regenagtig, de Barometer ſtondt beſtendig op 27 Duimen en 7 Lyn, de Wind was Zuiden, en waaide met vlaagen, 'er kwamen ſterke rukken, by welken de regen met meer gewelds nederſtortte. 's Avonds omtrent half

half negen, ſchoot de Wind Noordwest, en 't werd ſtil. Door de venſters, waarby ik met licht zogt, kwam een Licht ſchitteren, zo ſterk, dat het andere als verdoofd werd. Ik ging na buiten om te zien van waar het kwam. De nieuwsgierigheid van eenige Jonge Heeren, die zich toen in een Feestzaal bevonden, door dat zelfde licht gaande gemaakt, hadt hun desgelyks doen buiten treeden. De lugt was in 't Zuiden helder, in 't Noordwesten betrokken. De Dampkring was zeer vogtig, het regende zelfs een weinig. Men wist niet vanwaar dit Licht voortkwam; doch hetzelfde Verſchynzel herhaalde zich kort daar naa, en wy zagen, uit het Noordwesten, Blixemen van eene zo verbaazende helderheid, dat ik geloof nooit dergelyke gezien te hebben; ze werden door geweldige Donderſlagen, die verre af waren, gevolgd. In de tusſchenpoos der twee Blixemen, ontdekten wy beneden aan de Kerk *Saint Gervais*, waar wy ons digt by bevonden, een helder Licht. Eensklaps klom een flaauw Licht opwaards, en bedekte het geheele dak der kapellen, die tegen de tooren ſtaan, van waar het by den tooren opſteeg. Dit verſchynzel duurde twee of drie Seconden, en wy hadden tyds genoeg om het waar te neemen. Boven aan den tooren begon het eerst te verminderen. Wy ontdekten nog eene flikkering, ſchoon zwakker dan de voorige op de kapellen, toen 'er een Blixem kwam, gelyk aan de voorgaande; waar op alles verdween. Er was een vry lange tusſchenpoos tusſchen deezen laatſten Blixem, en den daar op volgenden Donderſlag.

De oorzaak van dit waarlyk zeldzaam Verſchynzel is buiten tegenſpraak de Electriciteit; en de richting, welke wy 't zelve zagen neemen, laat ons niet toe te twyfelen, dat het van de Aarde na de Wolken zich verhief. Doch waarom ontwikkelde het zich in een zo groote uitgebreidheid, en hoe verdween het zonder losbarſting? Zie hier hoe ik denk dat zulks verklaard kan worden.

De Wind, den Regen tegen de muuren des toorens aangedreeven hebbende, hadt ſchoone Geleiders vervaardigd. De Electrike ſtoffe wierd beneden in den grond opgehoopt, en gereed om zich te verheffen als 'er eenige Negative Wolken kwamen, volgde deeze ſpooren van vogtigheid langs de muuren; gekomen tot de hoogte der kapellen, welker dak in de geheele uitgeſtrektheid bevogtigd was, moest het zich eenpaarig verſpreiden. Digt by en zelfs op deeze kapellen, zyn verſcheide ſteenen kolommen van de Go-

Gothiſche Bouworde, voorzien met eene menigte punten, die desgelyks bevogtigd waren. Deeze punten hebben zeker eene groote hoeveelheid Electrike ſtoffe geloosd; doch kwam dezelve in nog grooter hoeveelheid van beneden; 't Is, derhalven niet te verwonderen, dat het Licht in de hoogte by den tooren opklom, welks ſpitſe gedaante, als mede de Windwyzers, konden dienen om dezelve zonder uitbarſting in de Wolken te ontlasten. Toen de Electriciteit ophieldt zich in zulk eene groote menigte uit den grond te verheffen, waren de punten der kolommen op de kapellen genoeg om dezelve uit te laaten; en dit is de rede waarom het Licht by den tooren ophieldt, terwyl men 't nog op de kapellen zag.

De Negative Wolk, die deezen overvloed van Electrike ſtoffe ontving, werd buiten twyfel Poſitif; en, indien men veronderſtelt, dat zich, niet verre van deeze, eene andere Negative Wolk bevondt, heeft dezelve zich terſtond met eene losbarſting moeten ontlasten. En dient dit tot verklaaring, waarom 't voorgemelde Verſchynzel eindigde met een Blixem en een Donderſlag, die egter van een veel verdere plaats kwam dan de Kerk *Saint Gervais* van ons verwyderd was. Ik ben enz.

Falaiſe,
15 Maart, 1789.

BEANTWOORDING DER VRAAGE, OF DE YS-VALEIEN, IN ZWITZERLAND, AANGROEIJEN, DAN AFNEEMEN?
Door WILLIAM COXE, M. A. F. R. S. &c.

(Overgenomen uit zyne onlangs uitgegeevene *Travels in Switzerland, in a Series of Letters to* WILLIAM MELMOTH, Esq.

„ De meermaalen hebben wy, in ons *Mengelwerk*, van
„ de Ys-valeijen in *Zwitzerland* geſprooken, die een
„ zo vreemd als verbaazend verſchynzel opleveren, en niet
„ min den onderzoekgraagen Geest des Wysgeers, dan
„ het nieuwsgierig oog des Reizigers, bezig houden. On-
„ der veelvuldige Vraagen, ten deezen opzigte gedaan,
„ is deeze: Of de Ys-valeien zich in een ſtaat van Aan-
„ groei of Vermindering bevinden? In de aangeweezene
„ Reizen van COXE, zien wy dit Stuk, waar op door vee-
„ len zo verſchillend is gedagt, met de vereischte aandagt

„ na-

„ nagegaan, en met oordeel ontvouwd. Zie hier wat 'er „ de Wysgeerige Reiziger van zegt.

✲ ✲ ✲

Wat uwe Vraag betreft: of de Ys-valeien in *Zwitzerland* aangroeijen, dan afneemen? Schoon ik by eene voorgaande gelegenheid het van de hand wees, my breed uit te laaten over een onderwerp, 't geen veel aandagtige opmerking en herhaalde proefondervindelyke naſpeuring vereischte, waagde ik het nogthans eene aanmerking in 't midden te brengen, die de toevallige aangroei en vermindering der Ysvaleien ſcheen te bewyzen, tegen het gevoelen van zommige Wysgeeren, die beweeren, dat ze altoos in denzelfden ſtaat blyven, en van anderen, die ſtaande houden, dat ze ſteeds toeneemen.

De kanten der Ys-valei van *Montanvert* zyn meest alle met boomen omzet: omtrent het grondſtuk verheft zich een verbaazend verwelfzel van Ys, naby honderd voeten in de hoogte, onder welke de *Aryeron* met een groot geweld heen ſtroomt, en veel waters medevoert. Als wy het Ys naderden, gingen wy door een bosch van Pynboomen; deeze boomen, die op een kleinen afſtand van dit Ys-verwelfzel ſtaan, zyn omtrent tachtig voeten hoog, en ongetwyfeld zeer oud. Tuſschen deezen en de Ys-valei ziet men boomen van een laater groei, gelyk op te merken is uit derzelver gedaante en laagte. Andere, nog kleindere, zyn omvergeworpen, en met Ys omkorst. Er ſchynt een ſoort van geregelde afdaaling in den ouderdom deezer boomen van de hoogſte die ſtaan, tot de kleinſte die nedergeveld liggen.

Regtmaatig leiden ons deeze vertooningen tot de volgende beſluiten. —— Dat de Ys-valei zich eenmaal uitſtrekte tot de ry van hooge boomen; dat, by derzelver trapswyze ontbinding, een aantal boomen opſchoot ter plaatze waar dezelve eertyds beſtondt; als mede dat, zints dit tydperk, het Ys weder is toegenomen, en de boomen van laater tyd heeft om verre geſmeeten, eer dezelve eene aanmerkelyke hoogte bereikt hadden.

By deeze omſtandigheden mag het volgende gevoegd worden. Groote Granit-ſteenen vindt men doorgaans op een kleinen afſtand van de uiterſten der Ysvalei. Deeze Steenen zyn zeker van de Bergen op het Ys gevallen, en daar in by den aangroei gebleeven; zy zyn by het ontbinden of het

het zakken van het Ys, 't geen dezelve ondersteunde, in de vlakte nedergestort. Deeze Steenen, by de Ingezetenen bekend onder den naam van *Moraine*, vormen eene soort van rand aan den voet van de Ys-valei, en zyn door het Ys, by den aangroei, voorwaards geschooven, zy strekken zich uit, zelfs tot de plaats waar de groote Pynboomen staan.

Naardemaal verscheide Schryvers over *Zwitzerland*, in tegenstelling van deeze blyken, getragt hebben te bewyzen, dat Sneeuw en Ys op de *Alpen* gestadig toeneemen, zal ik 'er eenige aanmerkingen aan toevoegen, dienende tot versterking van de tegenovergestelde meening.

De Beneden Ys-valei van *Grindelwald* was zodanig verminderd zints myne laatste Reize in den Jaare MDCCLXXVI, dat de plaats welke derzelver uiterste toen besloeg, in den Jaare MDCCLXXXV, ten minsten vierhonderd schreden van de voorige verwyderd was. In de Valei van *Chamoni*, bestonden de *Murailles de Glace*, de *Ys-muizen*, door my beschreeven als den kant vormende van de Ys-valei *Boston*, niet meer; en jong geboomte was opgeschooten op plaatzen toen door de Ys-valei van *Montanvert* bedekt.

De voorstanders, egter, van den aanwas der Ys-valeien, deeze gebeurtenissen toestemmende, ontkennen, dat men eenig oordeel konne vellen wegens den staat der hoogere Gewesten uit het geen in de Valeien gebeurt, waar de Zon het vermogen heeft om de vrugten der aarde tot rypheid te brengen. Zy beweeren, hoe bespiegeling en ondervinding beide toonen, dat 'er meer Sneeuw valt, en meer Ys 's jaarlyks in de *Alpen* gevormd wordt, dan 'er 's Jaarlyks konne smelten.

Zich op de bespiegeling gronden de, beweeren zy, dat de koude, veroorzaakt door den voorraad van reeds gevormd Ys, 't zelve steeds moet vermeerderen; en wat de ondervinding aanbelangt, zeggen zy, is het blykbaar, dat, by het geheugen van 't nog leevend Geslacht, door het Ys veele bergen bedekt, veele weiden en wooningen ten onbruike gemaakt, en veel doorgangen voor altoos gestopt zyn.

Het aangevoerde uit de bespiegeling overweegende, mogen wy aanmerken, dat de oorzaaken, die tot vermindering van het Ys strekken, niet min kragtig werken, dan de vermeerdering van Koude, welke verondersteld wordt, den onbepaalden aanwas te veroorzaaken. Deeze oorzaaken zyn voornaamlyk, *Voor eerst*, de Regen en Waterstroom in de hooge Gewesten. — *Ten tweeden*, de Uitwaasseming.

ming. —— *Ten derden*, de Nederdaaling van Sneeuw en Ys, zo ſchielyk vallende als allengskens zakkende. —— *Ten vierden*, de Hette des Dampkrings. —— *Ten vyfden*, de warmte des Aardryks zelve.

Voor eerst. De Regen, en daar door veroorzaakte Waterſtroom, die geduurende den Zomer op de laagere Ys-valeien valt, doet niet alleen het Ys ontdooijen, maar vermeerdert ook de plasſen die zich op de oppervlakte verzamelen, gaten uithoolen en nederdaalen in de klooven, tot welker vorming dezelve medewerkt.

Ten tweeden. De Uitwaasſeming is eene nog ſterker werkende oorzaak; dewyl dezelve op alle hoogten en in alle ſaiſoenen haar vermogen oefent.

Ten derden. Komt hier zeer in aanmerking de nederdaaling van Sneeuw en Ys, en in gevalle dit ſchielyk en wanneer het langzaam geſchiedt. De ſchielyke nederdaalingen van bevroozen Sneeuw, door de Inwooners *Avalanches*, of *Sneeuwſtortingen* geheeten, zyn dusdanige Sneeuwbrokken, die, verzagt door de hette der Zonne, of de warme lugt uit het Zuiden, door derzelver eigene zwaarte nederploffen, of afgeſcheurd worden door geweldige Stormwinden, die veelvuldig in de hoogſte *Alpen* waaijen. Wanneer deeze Sneeuwklompen nedergedaald zyn in een zagter lugt, worden zy meestal ontbonden, ſchoon zy zomtyds den invloed der warmte kunnen wederſtaan, en een Ys-valei vormen. Deeze *Avalanches* vindt men meest in de hooge Ys-valeien; terwyl het allengskens zakken van het Ys zich meest bepaalt tot de laagere Ys-valeien, en een al zeer kragtig en werkend middel is om de opgehoopte klomp te verminderen.

Alle de laagere Ys-valeien rusten op een hellend vlak, zyn boogswyze of hol; ze worden ondermynd en verzwakt door de beeken, die ſteeds afvloeijen, zo wel van de Opper-Ys-valeien, als van derzelver eigene binnen oppervlakte. De natuurlyke ſtrekking van een zwaar lichaam, in zulken ſtand, is nederdaalen; en de voortgaande beweeging wordt vermeerderd naar evenredigheid van de eigene zwaarte en de meerdere ſchuinte van het grondſtuk. Deeze voortgaande beweeging, die, ſchoon ongemerkt, nogthans allengskens en eenpaarig werkt, voert het Ys in de bebouwde vlakten en valeien, waar de Zon de veldvrugten doet rypen, en noodzaaklyk een perk geſteld wordt aan de verdere toeneeming van het Ys.

Indien gy een Proeve begeert van deeze ongemerkte neder-

derdaaling, het antwoord is gereed. Het kan opgemaakt worden uit de reeds bygebragte ſtukken: naamlyk uit de Boomen, die nu en dan door het Ys in deszelfs voortgang zyn omvergeſchooven, en de Steenen aan den bodem der laagere Ys-valeien. Deeze Steenen, gelyk zynde aan die van 't gebergte der *Opper-Alpen*, en geheel verſchillende van die der Rotzen beneden, moeten door het Ys, en deszelfs nederdaaling van de Opper-Ys-valeien, medegevoerd zyn.

Ten vierden. De Hette des Dampkrings of de kragt der Zonneſtraalen op de boven oppervlakte der Ys-valeien is te blykbaar om eenig bewys te vorderen, zelfs voor de zodanigen die nooit de *Alpen* betreden hebben. —— Dan eene andere oorzaak van dooi, ontleend van de Hette des Dampkrings, welke niet verwagt zal worden door de zodanigen die nimmer deeze Ys-gewesten bezogten, is de warmte der Winden, die, zo wel by nagt als by dag, in de Opper-Ys-valeien, niet min dan in de laagere waaijen. Deeze warme Winden zyn zo gemeen in deeze Streeken, dat ik nimmer een Ys-valei doortrok, zonder, in eenige byzondere ſtanden, eene warmte te gevoelen, gelyk aan die van een warm bad.

Ten vyfden. Maar dewyl deeze twee oorzaaken alleen in den Zomer werken, en de Zonneſtraalen geen genoegzaame kragt baaren in de hoogſte gedeelten, moeten wy de toevlugt neemen tot de warmte des Aardryks zelve, die de grootſte en ſterkſte oorzaak ſchynt te weezen om eene onbepaalde vermeerdering van Ys en Sneeuw te voorkomen. Deeze warmte des Aardryks, door eenige Wysgeeren de inwendige Hette der Aarde geheeten, is altoos boven het Vriespunt, gelyk blykt uit de Hette der bronnen, die uit 's Aardryks ingewanden voortkomen. In den Winter, derhalven, of in die hooge Gewesten des Aardbodems, waar de Koude doorgaans beneden het Vriespunt is, kan de grond, wanneer dezelve ſlegts overdekt is met een dunne Sneeuwlaage, tot zo verre door den invloed der buitenlugt, tot eene zekere diepte bekoeld worden, dat dezelve niet in ſtaat is om eenig deel van de opleggende Sneeuw te ontbinden. Maar, wanneer de menigte van Sneeuw genoegzaame dikte heeft om de oppervlakte van den grond te beſchutten tegen de uitwerkzelen van de koude des Dampkrings, zal de warmte des Aardryks, die altoos boven het Vriespunt is, genoegzaam weezen om de deelen der Sneeuw, die de oppervlakte raa-

ken, te doen ſmelten, en een geſtaadige Dooi te veroorzaaken, die den voorraad verſchaft van 't water, 't welk, in alle Saiſoenen van de Opper- en Laager-Ys-valeien afſtroomt.

Wat het bewys, uit de Ondervinding ontleend, aanbeangt, is het genoegzaam voldoende aan te merken, dat, daar ik de gebeurtenisſen toeſtaa, welke den voortgang van het Ys bewyzen, hier uit geenzins volgt, dat de menigte ſteeds toeneemt. Want de Voorſtanders van dit gevoelen ſlaan, terwyl zy nauwkeurig de Plaatzen optellen, door het Ys overweldigd, geen agt op die Plaatzen, welke niet min talryk zyn, van welke het Ys geweeken is. — Geduurende myn laatſte reize door de *Alpen*, ſtelde ik dit betwiſte punt my voor, als een byzonder voorwerp myner naſpeuringe. En by de Jaagers des navraag doende, als mede by andere Perſoonen, die zich veel in de *Alpen* onthouden, waren zy voor 't meerder gedeelte van begrip, dat de verzameling van Ys en Sneeuw, zelfs in de hoogſte Gewesten, zich geenszins in een ſtaat van geduurige vermeerdering bevondt: doch wel, dat daar dezelve op eenige plaatzen toe-, ze op andere afnam; en dat, door elkander gerekend, die voorraad bykans dezelfde was.

AANMERKINGEN, DE WILDEN VAN NOORD-AMERICA BETREFFENDE, DOOR DR. B. FRANKLIN.

De *Indiaanen*, in *Noord-America*, zyn in hunne Jeugd Jaagers en Krygshelden; in hunnen bejaarden dag, Raadslieden; want hunne geheele Regeering beſtaat in de beraadſlagingen der Wyzen; 'er is geen geweld, daar zyn geene Gevangenisſen, geene Gerechtsdienaars om tot gehoorzaamheid te dwingen, of ſtraffen aan te doen. Hierom leggen zy zich doorgaans op de Redenkunst toe; de beste Spreeker den meesten invloed in den Raad hebbende. — De *Indiaanſche* Vrouwen bearbeiden den grond, bereiden het voedzel, kweeken de Kinderen op, ook bewaaren zy de geſchiedenis der openbaare Bedryven, en handreiken ze aan de Nakomelingſchap over. Deeze bezigheden van Mannen en Vrouwen houdt men voor natuurlyk en loflyk. Weinige Kunstbehoeften hebbende, ſchiet hun veel tyds over, om door verkeering en geſprekken kundigheden op te doen. Onze arbeidzaame wyze van leven, vergeleeken by

de

de hunne, agten zy ſlaafsch en laag, en de geleerdheid, waar op wy ons zo veel laaten voorſtaan, houden zy voor beuzelagtig en overtollig.

Veelmaalen in de gelegenheid zynde, om openbaare Raadsvergaderingen te houden, hebben zy daar in geleerd goede orde en welvoegelykheid in agt te neemen. De Oudſte lieden zitten in den voorſten rang, de Krygshelden in den tweeden, de Vrouwen en Kinderen in den achterſten. Het werk der Vrouwen beſtaat in nauwkeurig kennis te neemen van 't geen 'er gebeurt, en dit in haar geheugen te prenten, want zy ſchryven niet; alles vertellen zy aan haare Kinderen. Zy zyn de Aantekeningen van den Raad, en zy bewaaren de overleveringen der bedingen in Verdragen, een honderd jaaren geleden gemaakt: die wy, met onze geſchreevene vergelykende, altoos nauwkeurig bevinden. — Hy, die begeert te ſpreeken, ſtaat op. De overigen bewaaren een diep ſtilzwygen. Als hy uitgeſprooken heeft, en is gaan nederzitten, laaten zy hem vyf of zes minuuten bedenkens over, of hy ten oogmerk gehad hadt, nog iets te zeggen, of 'er iets by te voegen, wanneer hy weder mag opſtaan en het uitbrengen. Een ander in de reden te vallen, zelfs in gemeenzaame geſprekken, wordt hoogst onvoeglyk gekeurd.

De beſchaafdheid van deeze Wilden, in de Verkeering, gaat, in de daad, zeer verre: dewyl deeze hun niet toelaat de waarheid van 't geen in hunne tegenwoordigheid beweerd is, tegen te ſpreeken, of te lochenen. Hier door 't is waar, vermyden zy geſchillen; doch het maakt het bezwaarlyk hunne meening te weeten of te ontdekken, welk een indruk het geſprookene gemaakt heeft. De Zendelingen, die gepoogd hebben, hun tot het *Christlyk* Geloove over te haalen, klaagen hierover als een der grootſte zwaarigheden, in het werk hunner Zendingen. De *Indiaanen* hooren, met geduld, de Waarheden van het *Euangelie* voor hun verklaaren, en geeven hunne gewoone tekens van toeſtemming en goedkeuring; men zou denken dat zy ten vollen overtuigd waren. Doch dit is in 't geheel 't geval niet. 't Is enkel beleefdheid.

Wanneer iemand hunner in onze Steden komt, is ons Volk gereed zich rondsom hem te vervoegen, met verwondering op hem te ſtaaren, en te belemmeren als zy verkiezen alleen te weezen; dit houden zy voor een groote onbeleefdheid, en het uitwerkzel van gebrek aan onderwys in de regelen eener goede Opvoeding. „ Wy heb-

„ ben," zeggen zy „ zo veel nieuwsgierigheid als gy, en „ wanneer gy in onze woonplaatzen komt, wenſchen wy „ ook na gelegenheden om u te zien; doch, ten dien „ einde, verſchuilen wy ons agter de haagen, waar gy „ langs moet, en dringen ons nimmer in uw gezelſchap."

Hume wyze om in elkanders Woonſtede te komen, heeft ook háare regels. Men agt het onbeleefd, voor reizende Vreemdelingen, onverhoeds in eene plaats te komen, zonder kennis van hunne aankomst te geeven. Hierom is het, dat zy, zo ras zy binnen het bereik komen, van de plaats te kunnen beroepen, ſtaan blyven, en een ſchreeuw geeven; daar blyvende tot zy verzogt worden in te treeden. Twee Oude Mannen verſchynen gewoonlyk buiten, om den Vreemdeling binnen te geleiden. In elk Dorp is een ledig huis, het *Huis der Vreemdelingen* geheeten. Hier worden zy gebragt, terwyl de twee Oude Lieden rond gaan van hut tot hut, de Inwoonders berigtende, dat 'er Vreemdelingen gekomen zyn, waarſchynlyk hongerig en vermoeid; elk zendt van zyn voorraad wat hy te miſſen heeft, en huiden om op te rusten. Wanneer de Reizigers zich ververscht hebben, brengt men hun pypen en tabak, en dan eerst begint het onderhoud met de vraagen, wie zy zyn? Waar zy heen moeten? Wat nieuws 'er is? enz. Het eindigt doorgaans met dienstaanbiedingen, of de Vreemdelingen Wegwyzers noodig hebben, of eenige andere behoeften op reis, en niets wordt voor het onthaal gevraagd.

Dezelfde Gastvryheid, onder hun voor een Hoofddeugd gerekend, wordt betragt door byzondere Perſoonen; van welke CONRAD WEISER, onze Tolk, my het volgende voorbeeld bybragt. Hy was genaturaliſeerd onder de *Zes Volken*, en ſprak de *Mohockſche Taal* zeer goed. Door het Land der *Indiaanen* trekkende, om een boodſchap van onzen Landvoogd na den Raad te *Onondaga* te brengen, ging hy in de wooning van CANASSETEGO, een oude Kennis, die hem omhelsde, beesten-huiden ſpreidde om op te zitten; hem eenige gekookte boonen en vleesch om te eeten, en rum, met water gemengd, om te drinken, voorzettende. Zich wel ververscht hebbende, ontſtak hy zyn pyp, en CANASSETEGO begon met hem een onderhoud, vraagende hoe hy gevaaren hadt in de menigte van jaaren, zints zy elkander gezien hadden? Van waar hy kwam? Wat hem thans tot reizen bewoog, enz.? — CONRAD beantwoordde alle deeze vraagen; en wanneer het geſprek be-

begon te verflauwen, zeide de *Indiaan*, om het aan den gang te houden: „ CONRAD, gy hebt lang onder de Blan„ken geleefd, en kent zeker hunne gebruiken. Ik was „ nu en dan te *Albany*, en heb waargenomen, dat zy, „ éénis in de zeven dagen, hunne winkels fluiten, en al„len vergaderen in een groot Gebouw. Wat doen zy „ daar?" —— *Zy komen*, antwoordde CONRAD, zamen, om *goede dingen* te hooren, en te leeren. —— „ Ik „ twyfel niet," zeide de *Indiaan*, „ dat zy u dit ver„tellen: zy hebben my 't zelfde gezegd; doch ik twyfel „ aan de waarheid van 't geen zy zeggen, en zal 'er u „ myne redenen voor opgeeven. Onlangs ging ik na *Al„bany* om myne Huiden te verkoopen, en andere goede„ren in ftede te koopen. Gy weet, ik handelde door„gaans met HANS HANSON; doch toen bekroop my de luft „ om het by eenige andere Kooplieden te beproeven. „ *Nogthans* ging ik eerst na HANS, en vroeg hem hoe „ veel hy voor Bever wilde geeven. Hy betuigde niet meer „ dan vier Schellingen voor een pond te kunnen befteeden; „ maar, voegde hy 'er nevens, ik kan thans over geen „ zaaken fpreeken, het is de dag dat wy zamen vergaderen „ om *goede dingen* te leeren, en ik ga na de Vergadering; „ Zo, dagt ik by my zelven, nadien ik op deezen dag „ toch geen zaaken kan verrigten, mag ik ook eens na de „ Vergadering gaan, en ik ging met hem heen. Daar ftondt „ een Man in 't zwart, en begon tot het Volk zeer ernftig „ te fpreeken. Ik verftond niet wat hy zeide: doch be„merkende dat hy my en HANSON fterk aankeek, verbeeld„de ik my dat hy boos was, om dat hy my daar zag. „ Ik ging 'er uit, zette my by de Vergaderplaats neer, „ floeg vuur, en ontftak myn pyp, wagtende tot dat de „ Vergadering zou eindigen. Ik dagt ook dat de Man iets „ van de Bever gefprooken hadt, en dagt dat deeze het „ onderhoud in hunne Vergadering uitmaakte.

„ Toen de Vergadering uitging, vervoegde ik my by „ myn Koopman; zeggende: wel HANS, ik hoop gy hebt „ beflooten my meer dan vier Schellingen voor 't pond te „ geeven. —— Neen, zeide hy, ik kan zo veel niet gee„ven, en niet meer dan drie Schellingen, en zes Stuivers. „ Ik fprak met verfcheide andere Kooplieden, doch zy „ zongen allen denzelfden zang, drie Schellingen en zes „ Stuivers, drie Schellingen en zes Stuivers. Dit beves„tigde my in myn gevoelen, dat myn vermoeden gegrond „ was; en dat, wat zy ook voorwenden van te vergaderen

„ om *goede dingen* te leeren, het eigenlyk oogmerk was „ het raadpleegen, hoe zy de *Indiaanen* in den prys van „ de Bever zouden bedriegen. Bedenk u, een weinig, „ CONRAD, en gy zult van myn gevoelen weezen. In„ dien zy zo dikwyls vergaderen om *goede dingen* te „ hooren, zouden zy 'er zeker wat van mede draagen. „ Doch zy blyven onkundig. Gy kent onze gewoone „ wyze van doen. Indien een Blanke, door onze land„ ſtreeken reizende, in een onzer Hutten komt, behande„ len wy allen hem, gelyk ik u behandel. Is hy nat, „ wy droogen hem, is hy koud, wy ſtooken vuur, laa„ ten hem aan ſpys noch drank ontbreeken, wy ſpreiden „ zagte vellen, op dat hy 'er op ruste en ſlaape; en „ vraagen 'er niets voor (*). —— Maar, wanneer ik „ in het Huis van een Blanken te *Albany* kom, om Spys „ en Drank, zy zeggen, waar is uw Geld? Heb ik het „ niet, het zeggen is, *Vertrek Indiaanſche Hond!* —— „ Gy ziet, zy hebben nog niet geleerd die kleine *goede* „ *dingen*, om, in welke onderweezen te worden, wy „ geene Vergaderplaatzen behoeven, dewyl onze Moeders „ ze ons leerden toen wy Kinderen waren; 't is, der„ halven, onmogelyk, dat hunne Vergaderingen, gelyk zy „ zeggen, aangelegd zyn tot een dergelyk oogmerk, of „ dusdanig eene uitwerking hebben; zy dienen alleen, „ *om te leeren hoe de Indiaanen omtrent den prys van den* „ *Bever te bedriegen.*

(*) 't Is opmerkenswaardig, dat, in alle eeuwen, en in alle landen, de Gastvryheid eene Hoofddeugd is by de zodanigen, die de Beſchaafde Volken met den naam van *Barbaaren* beſtempelen. De *Grieken* roemden de *Scythen* deswegens; de *Saraceenen* bezaten dezelve in eene hooge maate, en zy is, tot den dag van heden, de heerſchende hoofddeugd der zwervende *Arabieren*. Apostel PAULUS betuigt ook in het verhaal zyner Reize, de ſchipbreuk op het Eiland *Melite* vermeldende „ De Barbaaren beweezen „ ons geene gemeene Vriendlykheid; want een groot vuur ont„ ſtooken hebbende, namen zy ons allen in, om den regen die „ over ons kwam, en om de koude. HANDEL. XXVIII: 2."

BERIGT, WEGENS DE TOONEEL-VERTOONINGEN BY DE INBOORLINGEN VAN AMRICA OUDTYDS, EN VAN DIE DER ZUIDZEE EILANDEN, IN ONZE DAGEN.

(Ontleend uit de *Storia critica de Teatri antichi e moderni*, door PIETRO NAPOLI SIGNORELLI.)

Drie Eeuwen geleden vondt men de Beginzels van het Tooneel in *America*, en heeft men ze, ten onzen tyde, op de Eilanden in de *Zuidzee* aangetroffen, ſchoon ik niet kan denken, dat zy zich op eene zeer hoog klimmende oudheid kunnen beroemen.

Wanneer de *Spanjaarden* in 't Land der *Mexicaanen* vielen, hadden deezen zekere Pantomime, Gemaskerde Dansſen, door hun *Mitra* geheeten. De Edelen en de Burgers danſten, zongen, dronken, alles ging choorsgewyze toe.

De Republikeinen van *Tlascala* hadden, zo veel men kan gisſen, iets geregelders. En in 't algemeen vondt men by de halfwilde Stammen, Pantomim-vertooning van Veldſlagen, Krygslisten, Zegepraalen, en Oorlogs-wreedheden, en de Speelders drukten zo veel waarheids uit, waren zo vol vuurs, en ingenomen met de Perſoonadie, welke zy verbeeldden, dat de Europiſche aanſchouwers daar voor ſchrikten.

By de *Peruviaanen*, die niet geheel van ſmaak in Weetenſchappen en Kunſten ontbloot waren, hadt men Dichters, onder den naam van *Haravee* bekend, waar van eenige ſtukken overig zyn, en te *Cuſco* vierden zy Feesten, welke veel overeenkomst hadden, met die der oude *Grieken*, by hunne plegtige Volksvergaderingen. Men weet, of meent te weeten, dat eene ſoort van Wysgeerige Dichters, *Amauti* genaamd, aldaar ook Toneel-fabelen hadden uitgevonden, in welke de Prinſen en de Hoofden des Volks ſpeelden.

De *Spanjaarden* hebben, van hunne aankomst in die ongelukkige Landen af, alles verwoest; maar op de plaats, waar de *Mexicaanſche* Familien zich in de grootſte menigte begeeven hebben, *Chiapa de los Indios*, bewaart men nog veele Voorvaderlyke gebruiken. Zy vervaardigen Schilderyen en Stoffen van Vederen, een oud *Mexicaansch* Handwerk, 't geen men hun nooit heeft kunnen nadoen. Zy ſpeelen veele der *Spaanſche* Spelen naa; houden Spiegel-

ſcheepsgevegten in den breeden Stroom, die voorby de Stad vloeit. Zy vervaardigen houten Kaateelen, welke zy met geſchilderd doek bekleeden, die aangevallen en verdeedigd worden; zy ſchilderen, dansſen, ſpeelen muzyk, en hebben Schouwtooneelen. —— De *Peruviaanen* neemen, op zekere dagen des Jaars, hunne oude wyze van zich te kleeden, aan, en draagen op de ſtraaten de afbeeldingen van Zon en Maan om. Zomtyds vertoonen zy Schouwſpelen, en bovenal een Treurſpel, verbeeldende den dood van hun laatſten Inca ATAUALPA. Deeze vertooning ontroert dermaate de gemoederen der aanſchouweren, dat zy traanen ſtorten, en zomtyds tot zulk een woede overſlaan, dat het wonder is hoe veele *Spanjaarden* 'er de ſlachtoffers niet van geworden zyn.

De beroemde Zeeheld COOK, en diens Tochtgenooten de Heeren BANKS en SOLANDER, zagen te *Otitea* een Tooneelballet uitvoeren, niet ongelyk aan die wy zo menigmaal op onze Theaters zien. Twee benden Dansſers, door de kleur hunner kleeding onderſcheiden, verbeeldden Dienstboden en Dieven. De Heer liet in de bewaaring zyner Dienstboden een korf met vrugten gevuld; de Dieven zogten, al dansſende, verſcheide ſtanden aanneemende, de korf weg te neemen; de Dienstboden verdubbelden hunne aandagt om dezelve te bewaaren, en den Diefſtal te beletten. Eindelyk gingen zy ſlaapen by den korf, aan hunne zorge toevertrouwd. De Dieven bedienden zich van dit oogenblik, maakten 'er zich meester van, en danſten, weggaande, een vrolyken dans. De Dienstboden, ontwaakt door het gerugt, bemerkten de dievery, en danſten met alle tekenen van droefheid en wanhoop. —— Dit alles is niet anders dan een Pantomime op het Tooneel, zeer gemeen in de daad; doch 't welk eenig denkbeeld van een Theater veronderſtelt, by een Volk, waar men 't zelve aantreft.

EEN HOOGST VERAGTENSWAARDIG CHARACTER VAN EENEN STAATKUNDIGEN.

(*Uit het Engelsch.*)

JOHN, Graaf GRANVILLE, een der uitſteekendſte Redenaaren en Staatslieden onder de laatstvoorgaande Regeering, behoorde tot die Politieken, die den Godsdienst aan den Staat onderwerpen.

pen. Het Koningryk van CHRISTUS te beſchouwen, als een Koningryk, afgeſcheiden van dat deezer Wereld, dagt hem ongerymd. In tegendeel beweerde hy, dat het *Christendom* met het Burgerlyk Staatsbeſtuur vereenigd is, als zand met kalk, die ieder op zichzelven geen goede metzelkalk maaken. —— Waar hy zich verbeeldde, dat het Staatsbelang nadeel zou lyden by het *Christendom*, was hy 'er tegen, dat het geleerd zou worden. Hy hoopte daarom nooit te zien, dat onze *Negers* in *America* tot den *Christlyken Godsdienst* bekeerd wierden: dewyl hy dagt, dat zy dan min arbeidzaame Slaaven zouden weezen. —— Volgens 't zelfde beginzel, was hy tegen alle poogingen om de *Americaanſche Wilden* te bekeeren. Door den *Christen Godsdienst* te leeren, zouden zy kennis aan de Letteren krygen, en bedrevenheid in Kunſten daar van het gevolg zynde, zouden zy te vreeslyker voor de *Volkplantingen* worden. —— Op denzelfden trant voort redenkavelende, wenschte Lord GRANVILLE, dat de Paus *nooit Proteſtantſch* mogt worden; dat zou den Vischhandel grootlyks benadeelen. —— Blyde ook was hy, dat de Geestlykheid na de Volkplantingen onkundige en zedelooze Knaapen, tot het verkondigen van den Godsdienst, zondt; dewyl zy dien invloed niet konden hebben op de Inwoonderen, welken wyzer en beter Mannen gewis zouden maaken, en die deezen invloed zouden aanwenden, om de Planters met een Geest van Onafhangelykheid van het Moederland te vervullen. —— Hy verklaarde zich ſterk tegen het zenden van Biſchoppen na *America*. Deezen dagt hy, zouden zich bevlytigen om de onderſcheide Secten tot éene Geloofsbelydenis te brengen: terwyl de zekerheid van de afhangelykheid der Bewoonderen van dat Werelddeel, naar zyn begrip, afhing van derzelver onderlinge verdeeldheden. —— Desgelyks betoonde hy zich een vyand van de bevordering onzer Volkplantingen in Geleerdheid. Deeze zou, was zyn taal, de Jeugd geheel aftrekken van den Handel, vervullen met beſpiegelende begrippen van Staatsbeſtuur en Vryheid, en beletten, dat de Zoons van vermogende Planters ter opvoedinge gezonden werden na *Engeland*, waar zy eene liefde tot dat Ryk kreegen, en als zy oud werden te rug keeren, en zich daar nederzetten tot groote vermeerdering van onzen rykdom. —— Zelfs binnen 's Lands, was hy tegen het opregten van Leesſchoolen, hy was 'er voor, dat het gemeene Volk geen leezen leerde, ten einde zy op niets anders mogten denken, dan om den Ploeg en hunne andere laage Beroepen.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Hoe onvolkomen zyn onze kundigheden! —— Hoe bekrompen is des menſchen Verſtand in deze beneden gewesten; zelfs dat van de verlichtſten der Stervelingen. —— Dan hoe opgeklaard zal het verſtand wezen der genen, die God in onverderfelykheid liefhebben. —— Hier kennen wy maar ten deele. Maar, van God geliefd, zullen wy, aan de overzyde van de doods Jordaan, een verlichter kennis, eene Hemelſche Wysheid, ontvangen. Met die glorieryke hoope immers, worden wy geduurig vervrolykt, dat wy, in een toekomſtig tydperk onzes beſtaans, in dat tydperk, 't geen eenen aanvang neemt, als dit tydelyke is afgeloopen, dat wy dan onzen God, onzen oneindigen Maker, volkomen zullen kennen; dat is, zo volkomen zullen kennen, als bepaalde Wezens Hem kennen kunnen. —— Dat wy dan God vuurig zullen beminnen, en naar mate onze kundigheden hier in toenemen; dat dan onze Liefde zal worden aangevuurd —— zo —— zo ſterk, dat wy ons in eene zekere, in eene zegepralende, wyze, eeuwig in God verblyden zullen.

Welke verbazende Wonderen ontdekken wy niet in alle Gods werken; wanneer wy ſlegts de moeite nemen, om onze aandagt zodanig op dezelve te bepalen, dat wy door de uitwendige ſchors tot in derzelver binnenſte indringen; dan ſtraalt 'er eene onnaſpeurelyke Wysheid van al het geſchapene af; eene diepte van Wysheid, die onze kennisſe te boven gaat. —— Waar vind men als dan een einde? Onze verwondering ryst al hooger en hooger, hoe meer wy de werken der natuur onderzoeken. —— Wy vinden geen einde aan de onafmetelyke Wysheid en Almagt des Grooten Formeerders. —— Welk eene orde, welke eene juiste ſchikking in de deelen van 't geheel! Welk een ſchoon maakzel is ieder afzonderlyk deel, en hoe juist geſchikt, om, met anderen verbonden, een volkomen geheel uit maken! —— Door eene onnagaanbare Wysheid word derzelver nette maat van beweging afgeperkt, en bepaald; medegedeeld aan alle de byzondere deelen, en deeltjes, die zich als tot in het oneindige uitſtrekken, en in zo eene ſynheid uitloopen, dat zy de allernaukeurigſte waarnemingen ontſnappen. —— De juiste geſchiktheid van ieder deeltje, de gepastheid der Lighaamen door dezelve gevormd. - - - Alles, wat onze aandagt bezig houd, wekt geſtadig onze verbazing, en houd onze verwondering geduurig gaande, 't zy Menſchen, 't zy beesten, 't zy gedierten, planten of kruiden, —— alle leveren zy verbazende wonderen, onbegrypelyke ſchoonheden, op. —— De byzondere eigenſchappen, de nuttige einden en gebruiken waar toe ze geſchikt zyn; —— de byzondere oogmerken, waar ze toe dienen; en de betrekkingen

gen

gen in welke zy tot elkander ſtaan, om Lighamen te vormen, en deze al te zamen, om het verbazend gewrogt van oneindige Almagt, het Geheel-al, uit te maken. —— ô! Oneindige diepte van Wysheid! —— Wie der Stervelingen zal dezelve doorgronden? —— Groot, oneindig groot, zyn Uwe Werken, ô God! Gy hebt ze alle met Wysheid gemaakt, en de gantſche aarde is vol van Uwe Heerlykheid!

Na dit Leven, in de toekomſtige wereld, zal de mensch gewis eene verbazende verandering ondergaan: — dit verderfelyke zal het onverderfelyke, dit ſterfelyke het onſterfelyke, aandoen. Dan, ten aanzien der wezentlyke vermogens van den mensch, zal in zo ver geene verandering geſchieden, dat ze in aart en natuur zullen verſchillen, van 's menſchen vermogens hier op aarde; want deze zullen niet veranderd; maar vermeerderd worden, en een meerderen trap van volmaaktheid verkrygen. Het verſtand, by voorbeeld, zal verlicht worden, en hier door *zal de mensch* meêr en meer inzien krygen in de oneindige deugden en volmaaktheden van God; en toenemen in kennisſe tot de eindelooze volmaaktheid. Nimmer zal hem des nieuwe ſtof ontbreken tot eenen ſtaat van eindelooze, van euwige, gelukzaligheden.

Wie in een Opperwezen gelooft, kan zich het zelve niet anders voorſtellen dan oneindig in alle zyne deugden en volmaaktheden. Een Wezen tog, dat boven alle Wezens verheven is, van welke alle andere wezens afhangen, en dat derhalven aan al de natuur het beſtaan geſchonken heeft, kan gewis niet anders, dan oneindig zyn, niet minder dan in alle zyne volmaaktheden volkomen. —— De Rede leert ons, en verzekert ons aangaande Gods Natuur, terwyl de Heilige Schrift het op de allernadrukkelykſte wyze bevestigt, dat God is euwig, zonder eenig begin, beſtaande uit en van zich zelven, zonder dat dit beſtaan afhangt van iets buiten zich —— dat zyne natuur is Onſtoffelyk, en bygevolg ongetermineerd, zonder eenige beperking; Geestelyk, en niet uit bepaalde deelen zamengeſteld; —— Almagtig, en dus van geen Wezen buiten zich afhankelyk; —— Oneindig in Wysheid, en daarom Alwetend; Alomtegenswoordig, en dus nergens uitgeſloten; —— Volmaakt Wys, daarom niet falende in eenig ding; —— Volmaakt Heilig, en dus afgeſcheiden van alle beſmetting, hatende het kwade; —— Volmaakt Rechtvaardig, en daarom ten uiterſten afkeerig van alle verkeerdheden en onregt; —— Volmaakt Goed, en dus de volle, de onleegbre bron van alle gelukzaligheid voor redemagtige Wezens; —— de eenige Oorzaak van alles wat beſtaat, waarom al het Geſchapene ook ten eenemaal van Hem afhangelyk is. —— Met één woord, voor eindige Verſtanden onbegrypelyk. —— Oneindig —— volkomen in alle zyne Volmaaktheden, en in zich zelven volmaakt gelukzalig.

Dat

Dat het Zedelyk Goed en Kwaad niet willekeurig zyn, en alleen zodanig zouden wezen, om dat God het zo wil; en ze geheel anders zouden kunnen zyn, indien God anders gewild hadde; blykt uit de Natuur van God zelve. —— Gode, by voorbeeld, is niets onmogelyk. —— Hy vermag alle dingen. —— Zulks leert de Rede, en de Heilige Schrift bevestigt het. —— Dan dit is echter zo niet te verſtaan, als of de Almagtige tegenſtrydigheden konde werken. Want door zulk eene Stelling zou men God in zyne Magt te kort doen, hem tegenſtrydige dingen doen uitvoeren, de orde van alles omkeeren, en alles in de uiterſte wanorde brengen. —— God zou in een Niet-God veranderen —— het geen even zo onmogelyk is, als dat een zaak op een en het zelfde oogenblik kan beſtaan en niet beſtaan. —— Zou het, by voorbeeld, een Vermogen in God zyn, te kunnen Liegen, de Waarheid in onwaarheid te veranderen, en te haten? de deugd te verdoemen, en de ondeugd te beloonen? God kan het goede niet haten en het kwade beminnen, om dat zulks aanloopt tegen Zyne natuur zelve, en om dat Hy alleen het Hoogſte Goed is. —— Dus, om dat Hy zelve het Hoogſte Goed is, kan God waarlyk niet anders dan het Goede verkiezen, en het Kwade verwerpen; niet uit eene onvaste Willekeur, maar uit de overeenkomst van Zyne eigen Heilige Natuur. Het Schepzel kan nimmer zynen Schepper volmaakt gelyk worden; het Almagtig Opperwezen regelt Zyne Magt door eene ondoorgrondelyke Wysheid, en volgens den aart der dingen. —— Hy werkt al wat Hy wil: maar wil niets, dan 't geen goed en redelyk is. Dus blykt klaar, dat Goed en Kwaad, natuurlyk onderſcheiden, en geenzins Willekeurig zyn.

De Almagtige Schepper heeft ontwyffelbaar, in het voortbrengen van 't Geheel-al, ten oogmerke gehad, de Wezens, daarin voorkomende, zo gelukkig te maken, als met Zyne Alwyze oogmerken overeenkwam; inzonderheid gelypt dit plaats omtrent Zyne redemagtige Wezens; daarvan heeft Hy 'er geen eenen ter euwige rampzaligheid geſchapen. —— Dat niet alle menſchen gelukkig, maar zommigen ongelukkig, worden, is niet Gode, maar den mensch zelven te wyten. —— De Groote Schepper, de Oneindige Formeerder van alles, kan niet anders dan het algemeen welzyn onder het oog houden, het algemeen welzyn bedoelen —— de Orde der dingen bewaren, die eeuwigduurende Orde, welke vordert dat de deelen ondergeſchikt blyven aan hun geheel. —— En dit kan dikwils niet bereikt worden zonder eene ſchynbare onvolkomenheid, zonder dat eenigen door ongeluk getroffen worden.

C. v. d. G.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

OPHELDERENDE AANMERKINGEN, OVER DEN INHOUD EN DEN SCHRYVER, VAN HET BOEK DER REGTEREN; ALS MEDE WEGENS DE NUTTIGHEDEN VAN DIT BYBELBOEK EN TOELICHTINGEN OMTRENT DE TYDREKENKUNDE DAARIN GEVOLGD.

(Ontleend uit de *Preface sur le Livre des Juges par* CHARLES CHAIS.)

Ten *Vervolge* van de *Opheldernde Aanmerkingen over het Regteramt by de Israëliten* (*).

Het *Boek der Regteren* bevat, eigenlyk geſprooken, drie Deelen. —— Voor I. Eene Inleiding tot de Geſchiedenis der doorlugtige Volkshoofden van GODS Volk, om eenig denkbeeld te geeven van dat Volk, naa den dood van JOSUA tot OTHNIEL, den Eerſten der *Regteren* (†). —— Ten II. De Geſchiedenis der *Regteren*; welke eigenlyk het Lichaam des Werks uitmaakt (†). —— en Ten III. een Aanhangzel, geſchikt om de gedagtenis te herroepen van eenige gewigtige voorvallen, die gemaklyk in de Inleiding konden geplaatst worden (§), ſchoon ze tot dat zelfde Tydperk behoorden (‖).

Niet dan gisſender wyze, is de Schryver van het *Boek der Regteren* bekend. Eenigen eigenen het toe aan de *Regteren* zelve, en willen, dat ieder hunner de Geſchiedenis van 't geen 'er onder zyne Regeering voorviel, zou opgetekend hebben (**). Anderen willen, dat EZDRA het zaa-

(*) Zie het voorige Deel, bl. 503.

(†) *Hoofdſt.* I. II. III. 1-8.

(†) *Hoofdſt.* III. 9 enz. —— XVI.

(§) LIGHTFOOT geeft *Oper. Tom.* I. p. 45, eenige gisſingen op, wegens het oogmerk van dit Aanhangzel; doch zy hebben meer ſcherpzinnigheids dan bondigheids.

(‖) *Hoofdſt.* XIX——XXI.

(**) Zie CLER. *Diſſ. de Script. Lib. Hiſt.* V. T.

zamengeſteld, of in orde gebragt heeft; maar het algemeenſt heerſchend gevoelen onder de *Joodeu* (*) en *Chriſtenen* is, dat SAMUEL 't zelve ſchreef. Om zich ten vollen overtuigd te houden, dat dit Boek het voortbrengzel is van één en dezelfde pen, ſchynt het genoegzaam, het oog te vestigen op het 10 vs., en eenige volgende van het II Hoofdſtuk, waar de Schryver een denkbeeld geeft van 't geheele Boek. Daarenboven beſpeurt men ten klaarſten, dat de Opſteller leefde op een tyd, wanneer de *Jebuſiten* nog meesters van *Jeruſalem* waren (†), en, by gevolge, vóór de Regeering van DAVID (‡). Eindelyk blykt het ten vollen, dat het Gemeenebest van *Israel* toen geregeerd werd door eenen Koning; dewyl de Geſchiedſchryver zo dikmaals zegt, dat men op dien tyd, van welken hy ſpreekt, *geen Koning in Israel hadt* (§); eene aanmerking, die in den geest van geen Mensch kon opkomen, vóór de vestiging van de Monarchie, vóór dat zelfs de *Israeliten* het in den zin gekreegen hadden van den HEERE eenen Koning te vraagen. Van den anderen kant valt 'er geen twyfel aan, of het *Boek der Regteren* is vóór de Boeken van SAMUEL geſchreeven; dan naardemaal men in dezelve uitdruklyk gewag gemaakt vindt van de Verloſſingen door verſcheide *Regteren* te wege gebragt (*), alsmede van den dood van ABIMELECH des Zoons GIDEONS, gedood door *Tebetz* (**), volgens het verhaal REGTEREN IX. 53 (***).

Men brengt hier tegen in 't midden, dat, in het XVIII Hoofdſt. vs. 30, gezegd wordt, dat de *Danïten te Dan, een geſneeden Beeld oprigtten, en het diende tot den dag toe, dat het Land gevanglyk werd weggevoerd*; 't geen men verſtaat van de *Babyloniſche* Gevangenis, of die der tien Stammen (****), en waar uit men beſluit, dat SAMUEL de Schryver van het *Boek der Regteren* niet heeft kunnen wee-

(*) Dus dagten KIMCHI, ABARBANEL, en de Talmudisten in *Baya Bathra*, Cap. I.

(†) REGT. I. 21. (‡) 2 SAM. V. 4.

(§) REGT. XVII. 6. XVIII. 1. 31. XXI. 25.

(*) 1 SAM. XII. 9. 10. 11. (**) 2 SAM. XI. 21.

(***) Zie PATRIK, PYLE, WELLS, HENRY.

(****) Dit is het gevoelen van CLERICUS, *Diſſert. de Script. Lib. Hiſt.*

weezen. Doch men heeft het volgende vs. ſlegts te leezen om overtuigd te worden, dat het Afgodsbeeld te *Dan* daar niet langer bleef, dan *dat het Huis* GODS *te Silo* was; zo dat het geen in 't 30 vs. van de *Gevangenis* gezegd wordt, op geene andere kan doelen, dan op die der Arke door de *Philiſtynen* weggevoerd; eene gebeurtenis door SAMUEL in zyn eerſte Boek beſchreeven (*); en waar op DAVID ongetwyfeld oogt in den LXXVIII *Psalm* (†). Ik heb in myne Overzetting de zwaarigheid op eene andere wyze weggenomen; deeze brengt mede, dat het Afgodsbeeld, daar vermeld, te *Dan* bleef, tot den dag toe, dat die *Stam het Land* verliet, dat is te zeggen, het grondgebied van het oude *Laïs*; 't welk waarſchynlyk ten zelfden tyde gebeurde, als wanneer de Ark in de handen der *Philiſtynen* viel (‡).

Wanneer men, ten aanziene van den Schryver deezes Boeks, nog veel onzekerder was dan men met de daad behoeft te zyn, zou zulks aan de Egtheid van het Boek zelve niets ontneemen. De *Jooden* hebben 't zelve beſtendig voor een Godlyk Boek gehouden (§); en hun naarvolgende, heeft de *Christelyke Kerk* 't zelve beſtendig aangenomen, onder 't getal der Boeken die voor Godlyk gingen (*), 't word, op dien voet, aangehaald in de *Boeken van* SAMUEL (**); in de *Psalmen* (***); by MATTHEUS (*); in den Brief aan de *Hebreen* (**). PAULUS onder anderen in de Redenvoering, welke hy te *Antiochie* hieldt tot verdeediging van den *Christlyken Godsdienst*, grondt zich niet minder op de gevallen in het BOEK DER REGTEREN opgetekend (***), dan op die, welke men vermeld vindt in het Boek EXODUS of in dat van JOSUA (****).

Een

(*) 1 SAM. IV. 10, enz. (†) PSALM LXXVII. 61, enz.

(‡) Zie CHAIS, Com. in l. et DUPIN, *Diſſert. Prelim.* Liv. I. Chap. 3. § 3.

(§) EUSEB. *Hiſt. Eccl.* Lib. IV. C. 26.

(*) EUSEB. als boven, en CARPZOV. *Introd.* ad Lib. V. T.

(**) 1 SAM. XII. 8. 2 SAM. XI. 21.

(***) PSALM LXVII. 8. 9. XCVI. 5.

(*) MATTH. II. 13. vergel. met REGT. XIII. 5. XVI. 17.

(**) HEBR. XI. 32. (***) HAND. XII. 16.

(****) Zie WOLFF, *Bibl. Hebr.* Tom. II. p. 76. HUET, *Demonſt. Evang.* Prop. IV. p. 927. NATAL. ALEX. *Hiſt. Eccl.* V. T. Ætat. IV. Diſſ. 21. CARPZOVIUS, als boven.

En wie moet de voortreflykheid niet erkennen eens Boeks, welks leezen aan het Verſtand en aan het Hart zo veele gewigtige onderwerpen, zo veele belangryke overdenkingen, aanbiedt? —— Waar ziet men op eene merkbaarder wyze ſpreekende Proeven van de Opperheerſchappy, welke GOD in 't Heelal voert, en van de beſtendig aanhoudende beſcherming, waar mede hy zyne Kerk beveiligt tegen de aanvallen van Dwaaling en Ondeugd? —— Waar vindt men meer Gebeurtenisſen, die met luister ten toon ſpreiden de zorge der Voorzienigheid, om het Verbond, met ABRAHAM aangegaan, geſtand te doen, en van verre voor te bereiden, die aaneenſchakeling der omſtandigheden, te midden van welke de Verlosſer des menschdoms moest gebooren worden, als Verlosſer afgeſchilderd, door GIDEON, BARAK, SAMSON, JEPHTA, wier daaden Apostel PAULUS vermeldt (*), en in 't algemeen door alle Regters, die ten hunnen tyde Verlosſers huns Vaderlands waren? —— Welk tafereel kan leerzaamer weezen dan dat der Omwentelingen, welke de *Israeliten* onder die verſchillende *Regters* beproefden? Hier de tugtigende ſlagen met welken GOD hunne Afgodery, hunne afwykingen, hunne wederſpannigheid, hunne ongehoorzaamheid, en het ondankbaar vergeeten zyner zegeningen ſtraft; daar, in tegendeel, de uitſteekende Overwinningen, welke hy hun ſchenkt op hunne gebeden, op hunne traanen, en opregt wederkeeren tot hunnen pligt. Overal ontdekt men de naauwſte verbintenis, welke natuurlyk plaats vindt, tusſchen de verknogtheid des Volks aan den Godsdienst, en hun tydelyk geluk, als mede tusſchen het bederf, 't zy in beginzelen, 't zy in zeden, en 't verval, ja 't verderf, eens Volks. De Staatkundige ziet 'er de waare oorzaaken der omwentelingen en onheilen die vroeg of laat nederſtorten op ſlegte en ongodsdienſtige Volken, als mede de middelen om derzelver val te voorkomen, of derzelver voorſpoed te herſtellen. De Vorſten en Veldheeren leeren 'er de kunst van gelukkig regeeren, en het Vaderland roemryk te verdeedigen, door zich onder de beſcherming des Allerhoogſten te ſtellen, en door hun gedrag het Volk te leeren, om de gepaste onderdaanigheid en verſchuldigde trouwe toe te brengen. Elk, wie hy moge weezen, krygt, in groote en treffende voorwerpen onder 't ooge, de leerzaamſte proeven van het

(*) HEBR. XI.

het droevig mengzel, 't geen, door zomtyds, by de verhevenſte beginzelen, de ſchandelykſte daaden, of, by de ſchitterendſte hoedanigheden, de onteerendſte gebreken te voegen, de Wysſten aanmaant om ſteeds zichzelven te wantrouwen, en altoos toegeevende omtrent anderen te weezen, en zich nooit iemand anders ten voorbeelde te neemen dan GOD alleen. —— Alles leert 'er den minst opmerkzaamen wat men leere met den Eeuwigleevenden te dienen, en het kenmerkend verſchil, 't geen 'er zich dikwyls, zelfs in dit leeven, opdoet, tusſchen die hem vreezen, en zyne geboden verſmaaden. —— Alles bevestigt, dat de vrede, 't zy in- 't zy uitwendige, 't zy huislyke, 't zy burgerlyke, de eigenaartige vrugt is van regtvaardigheid; terwyl, in tegendeel, onrust, knaaging, tweedragt, wreedheid en oorlog, doorgaans ongeſtuime *driften vergezellen*. —— Alles, eindelyk, wekt in dit Boek ons op, om de waare Deugd alleen aan te merken als geregtigd om GOD te vertrouwen; en dit geloof in GOD, dit vertrouwen op diens beloftenisſen aan te zien als de beginzels van de heldhaftigſte bedryven, en de geſchiktſte, om zich van eer, heerlykheid, en onſterflykheid, te verzekeren.

Wanneer men het *Boek der Regteren* alleen aanmerkte, als eene Verzameling van Gedenkſchriften, wegens de Gebeurtenisſen in 't Gemeenebest van *Israel* voorgevallen, geduurende eenige Eeuwen naa den dood van JOSUA, zou men 't zelve, uit dien hoofde, voor een der dierbaarſte Overblyfzelen der Oudheid moeten houden. 't Zyn Jaarboeken, wier gemis een onherſtelbaar ledig vak zou openlaaten in de Geſchiedenis van GODS oude Volk, en van den waaren Godsdienst. Afgeſcheiden van 't gewigt en het wonderbaare van de meeste gebeurtenisſen daar in voorkomende, ſchakelt het geheel de Tyden aan een, toont de eerſte gevolgen van de vermeesteringen des Lands *Canaan* door de *Hebreeuwen*, den zamenloop van de wegen der Voorzienigheid, om hun daar ſtaande te houden, de oudſte Regeeringsvorm huns Gemeenebests, naa dat het de twee eerſte Opperhoofden verlooren hadt, tot hetzelve Koningen verkreeg: de Staatkundige en Godsdienſtige toeſtand des Volks, geduurende den ganſchen tyd, deszelfs belangen, verbintenisſen en oorlogen, zo binnenslands als met de Nabuurvolken; deszelfs voorſpoed en tegenheden, dienstbaarheden en verlosſingen, nederlaagen en overwinningen, geduurende een reeks van

ongeveer *driehonderd* jaaren. Men ziet 'er een volgreeks van Helden, van groote daaden; wonderdaadige uitkomſten, en hoogstgedenkwaardige gebeurtenisſen! En is het van zo veel te meer aanbelangs, dezelve in een getrouw Tafereel te kunnen beſchouwen, daar dezelve, voor een gedeelte, misvormd zyn in de Boeken der *Heidenen*, door onkunde en duizend fabelagtige verhaalen; getuigen hier van de JERUBAL van SANCHONIATON, geſmeed uit de Geſchiedenis van GIDEON (*); de Fabel van IPHIGENIA, door veele Oordeelkundigen gehouden voor een navolging van JEPHTA's Geloſte (†), de verrigtingen van HERCULES, welke veelen denken ontleend te zyn uit de daaden van SAMSON (‡).

't Is waarheid, dat de Tydrekening van het *Boek der Regteren* zeer verward is, en dat, ondanks veele poogingen en giſſingen, de Geleerden tot nog niet geſlaagd zyn in de zwaarigheden te vereffenen.

't Geen de grootſte ongelegenheid veroorzaakt, ontſtaat juist uit dat geen, 't welk geſchikt ſcheen om dezelve weg te neemen, te weeten uit eene plaats der Heilige Bladeren, waar in de duur van den Tuſſchentyd, op welken het hier aankomt, in uitdruklyke woorden vervat ſchynt. Wy leezen I KON. VI: 1. *Het geſchiedde nu in het* drie honderdſte en tachtigſte jaar, *naa den uitgang der Kinderen Israels uit Egypte, in het* vierde jaar *van het Koningryke* SALOMONS, *dat hy het Huis des* HEEREN *bouwde.*

Maar die zwaarigheden verheffen zich tegen deeze Jaartelling. De eerſte is het gezag van Apostel PAULUS, die, *Handel.* XIII. 17-21, de *Joden* te *Antiochie* in deezer voege aanſpreekt: *De* GOD *deezes Volks Israels heeft onze Vaderen uitverkooren, en het Volk verhoogd, als zy Vreemdelingen waren in het Land van Egypten, en heeft ze met een hoogen arm daar uit geleid, en heeft, omtrent den tyd van* veertig jaaren, *hunne zeden verdraagen in de Woestyne; ende zeven Volken uitgeroeid hebbende in het Land Canaan, heeft haar door het Lot het Land derzelven uitgedeeld, en daar naa, omtrent* vierhonderd en vyftig

(*) Hier wyst ons de Schryver tot zyne Aant. over REGT. IV. 32

(†) *Aant.* over REGT. IX. 39.

(‡) *Aant.* ——— XVI. 30. en STACKHOUSE, Tom. I. p. 596, 597.

tig jaaren, *gaf hy hun Regters tot op* SAMUEL *den Propheet, en van toen aan begeerden zy eenen Koning*, enz.

Deeze woorden van Apostel PAULUS staan geheel aangekant, tegen 't geen men in het Boek der *Koningen* leest. Want, indien men, volgens het daar gestelde, slegts 480 Jaaren te tellen hebbe, zints den Uittocht tot het vierde jaar van SALOMO's Regeering, hoe kunnen 'er dan 450 verstreeken zyn, zints de verdeeling des Beloofden Lands tot op SAMUEL, 83 jaaren vóór SALOMO. Ten anderen weet men, dat GOD Regters aan *Israel* gaf eer 'er 36 jaaren verloopen waren, zints de verdeeling van *Canaan*, en niet 450 jaaren daar naa; welk een ryke bron van zwaarigheden?

'Er doet zich eene tweede op, JEPHTA rekende in zyn tyd 300 *jaaren* verloopen, zedert de Bezitneeming van *Canaan* tot de Dienstbaarheid onder de *Ammoniten* (*). Nu de tyd, verstreeken zedert den aanvang der Dienstbaarheid tot het vierde jaar van SALOMO, beloopt zeker veel meer dan 180 jaaren.

De derde, eindelyk, vindt men in de Berekening zelve, de Tyden genomen zynde volgens de Letter van den Bybel. Want 'er verliepen maar 480 jaaren naa den Uittocht, tot op het vierde jaar van SALOMO; dus men geeve

aan de Regeering van MOSES .	40.
aan de Regeering van JOSUA .	17.
aan de Regeering der Oudsten .	21.
aan de Regeering van ELI en SAMUEL.	40.
aan de Regeering van SAUL .	40.
aan de Regeering van DAVID .	40.
aan SALOMO	3.
dan zal men het beloop krygen van .	201 jaaren.

deeze 201 jaaren afgetrokken van 480 jaaren, zullen 'er slegts 279 jaaren overblyven voor de Dienstbaarheden en de Regeering der *Regteren*, van welken gewaagd word in het Boek, 't geen hun naam voert; een aantal jaaren, 't geen natuurlyk twee derden bedraagt van die, welke de Text van dat Boek aan onze oogen biedt, volgens deeze Berekening

I. Dienst-

(*) REGTEREN, XI. 26.

I. Dienstbaarheid onder den Koning van *Mesopotamie*, H. III. 8. . . 8.
Vrede van OTHNIEL, H. III. 11. . 40.
II. Dienstbaarheid onder EGLON, Koning van *Moab*, H. III. 14. . 18.
Vrede van EHUD, H. III. 30. . 80.
SAMGAR, H. III. 31. . . . 0.
III. Dienstbaarheid onder JABIN, Koning van *Canaan*, H. IV. 3. . . 20.
Vrede van BARAK en DEBORA, H. V. 31. 40.
IV. Dienstbaarheid onder de *Midianiten*, H. VI. 1. . . . . 7.
Vrede van GIDEON, H. VIII. 28. . 40.
ABIMELECH, H. IX. 22. . . 3.
TOLAH, H. X. 2. . . 23.
JAIR, H. X. 3. . . . . 22.
V. Dienstbaarheid onder de *Ammoniten*, H. X. 8. . . . . 18.
JEPHTA, H. XII. 7. . . 6.
EBSAN, H. XII. 8. 9. 10. . 7.
ELON, H. X. 11. . . . 10.
ABDON, H. XII. 14. . . 8.
VI. Dienstbaarheid onder de *Philistynen*, H. XIII. 1. . . . . 40.
SAMSON, H. XV. 20. XVI. 31. . 20.

in 't geheel . . . . . 410 jaaren.

Waar uit zou volgen, dat, zints den Uittocht, tot het vierde jaar van SALOMO, 'er geen 480, maar meer dan 600, zouden verloopen weezen (*).

Om zich uit alle die zwaarigheden te redden, hebben de Geleerden de toevlugt genomen tot verscheide veronderstellingen. Wy zullen 't hoofdzaaklyke daar van opgeeven.

Voor eerst heeft men bekwaame Tydrekenkundigen gevonden, die den knoop doorhakten, en de plaats, in het 1ste Boek der *Koningen*, voor verminkt rekenden, en dat men, in stede van 480 jaaren, 580 moest leezen (†), of 680

(*) Zie *Bible. Angl.* BEDFORD'S, *Script. Chron.* B. V. p. 477. enz.

(†) Zo begreepen het MELCHIOR CANO, L. CAPEL, GROTIUS en PERIZONIUS.

680 (*), of 648 jaaren (†). Deeze Geleerden ſtemmen dus geenzins overeen. En hunne giſſing wordt niet onderſteund door eenig *Handſchrift*, noch door een der oude Overzettingen, die alle, gelyk de *Hebreeuwſche* Text, 480 jaaren hebben. En ſchynt het onmogelyk daar mede over een te brengen, de Berekeningen, welke in de Geſlachtlyst van DAVID voorkomen, zo als wy dezelve in 't *Boek van* RUTH vermeld vinden (‡).

Ten anderen. Om deeze 480 jaaren te vinden, te rekenen van den Uittocht, tot het vierde jaar van SALOMO, heeft de beroemde USSERIUS de toevlugt genomen tot een Stelzel, 't geen waarlyk een aanneemelyk voorkomen heeft, ſchoon het geenzins van zwarigheden ontheven is. De Dienstbaarheden, in het *Boek der Regteren* vermeld, plaatzende in de tusſchentyden van de eene Rust tot de andere, en ſtellende, voor de eerſte Ruste, het jaar der Landverdeelinge van *Canaan* zelve; zettende, by voorbeeld, 't geen wy in 't III Hoofdſtuk vs. 11 leezen, *het Land was in rust veertig jaaren*, voor het Land *begon in rust te zyn het veertigſte jaar*, te weeten van de voorgaande Rust af te rekenen. In deezer voege eindigt hy elke Dienstbaarheid met den aanvang der volgende Ruste. En zyne Tydrekening, op die gronden gebouwd, brengt juist het getal voort, 't welk men moet hebben om met de andere erkende Tydkringen het ronde getal 480 uit te maaken. —— Men heeft op dit Stelzel van USSERIUS verſcheide zaaken aan te merken —— als de vryheid, welke die Kerkvoogd zich aanmaatigt, om, in ſtede van 40 jaaren, te leezen het *veertigſte jaar*, en dat hy geweld doet aan de uitdrukkingen, door, in meer dan één opzigt, 'er eene betekenis aan te hegten, geheel verſchillende van die zich natuurlyk voordoet. Dan hier op heeft hy, door Schriftuurlyke voorbeelden, op eene voldoende wyze geantwoord (§). Misſchien zou het zo gemaklyk niet vallen USSERIUS te billyken, dat hy de jaaren van Rust, en die van Dienstbaarheid, onder 't zelfde getal begrypt, als dat, wanneer de Text zegt, dat door OTHNIEL het Land het *veertigſte jaar* ruſtte, naa den Vrede van JOSUA, men verſtaan

(*) SERRARIUS.

(†) DES VIGNOLES, *Chron.* Tom. I. Liv. I. §. 29. p. 172.

(‡) *Biblioth. des Sciences*, Tom. VII. P. I. p. 86.

(§) USSER. *Annal. ad* A. M. 2599. et *Chronol.* I. p. 68.

ſtaan moet dat het Land 32 jaaren Rust genoôt, naa acht jaaren Dienstbaarheids. —— Wat de 300 jaaren, REGT. XI. 26, vermeld, aanbelangt, deeze merkt USSERIUS aan, als een rond getal voor een onvolkomen geſteld, 't welk, naar zyne berekening, niet meer dan 263 jaaren bedraagt. —— De plaats uit HANDEL. XIII blyft dan alleen nog overig, doch men brengt die, zo 't ons toeſchynt, gemaklyk genoeg met I KON. VI. 1. overeen. Bekwaame Oordeelkundigen klimmen met USSERIUS tot de Geboorte van IZAAK op, om het juiste Tydperk te bepaalen, waar van de Apostel ſpreekt. De Heilige PAULUS hadt vs. 17 gezegd: *De* GOD *deezes Volks Israels heeft onze Vaderen uitverkooren:* hy hadt dit met de daad gedaan, met IZAAK te doen gebooren worden, om, in ſtede van ISMAEL, de Volksſtam te weezen, die van ABRAHAM zou afſtammen (*). Vervolgens ſpreekt de Apostel van de Verlosſing uit *Egypte*, van het verblyf in de Woestyne, van de Vermeestering van *Canaan*, en de verdeeling van dat Land onder de Stammen, daar op keert hy weder tot het punt, van waar hy was begonnen; 'er by voegende, dat, wanneer 'er omtrent 450 jaaren verloopen waren (naa de Geboorte van ISAAK,) GOD *Regters gaf* tot op SAMUEL, dat is te zeggen, van welke SAMUEL de laatſte was. Men kan niet lochenen, dat deeze uitlegging vernuftig is: want van IZAAK's Geboorte tot aan den Uittocht, telt men 405 jaaren, wanneer men by deeze 40 jaaren voegt, voor 't verblyf in de Woestyne, en 6 en een half jaar verſtreeken, tot aan de verdeeling van *Canaan*, zal men omtrent 451 jaaren krygen, en komen tot het jaar waar in die verdeeling voltrokken werd, 't zelfde jaar, van 't welke USSERIUS zyne geheele Tydrekening van het Boek der *Regteren* aanvangt. Deeze wyze, om 't geen men HANDEL. XIII vindt, op te vatten, is te meer aanneemelyk, dewyl zulks rust op eenige Handſchriften (†). Doch zo dezelve eenigen te gedrongen mogen voorkomen, gelyk bekwaame Uitleggers hebben geoordeeld (‡), voegen wy 'er nevens, dat 'er een Handſchrift is, waar in men, in ſtede van

om-

(*) GEN. XXI. 12.

(†) USSER. *Chron.* POLI *Syn.* et CARPZOV. *Introd.* p. 168. *Bible Angloiſe.*

(‡) PERIZON. *Ægyptiac.* C. 16. p. 277. DES VIGNOLES, Tom. I. p. 97.

omtrent 450, leest *omtrent* 350 jaaren (*), 't welk de zwaarigheid geheel doet verdwynen, naardemaal 'er van de voltrokken verdeeling des Lands *Canaans*, tot op SAMUEL, naar de berekening van USSERIUS, 328 of 329 jaaren verloopen zyn (†).

Om alle die zwaarigheden te ontwyken, heeft de Ridder MARSHAM een ander Stelzel uitgedagt, 't geen aan veele Oordeelkundige Bybel-verklaarders veel gemakkelyker en veel aanneemelyker toeſcheen. Deeze Schryver veronderſtelt, dat men, ten zelfden tyde, onderſcheide *Regters* hadt, ten Oosten en ten Westen, ten Noorden en Zuiden der *Jordaane*; en dat de Oorlogen, die de Israeliten in 't eene kwartier te verduuren hadden, de Stammen in de andere niet betroffen. By voorbeeld, als men leest *dat het Land in rust was veertig jaaren, naa dat* EHUD de *Moabiten overwonnen hadt* (‡), verſtaat MARSHAM zulks alleen van het Oostlyk gedeelte, en wil, dat, 80 jaaren na de Overwinning door EHUD behaald, JABIN, Koning van *Canaan*, die te *Hazor* regeerde, de *Israeliten* in het Noordlyk gedeelte aantaſtte, en twintig jaaren verdrukte, tot dat de Stammen van *Zabulon* en *Naphtali*, door BARAK aangevoerd, SISERA den Veldoverſten van JABIN verſlaagen hebbende, het geheele Land eene Ruste van 40 jaaren kreeg, welke eindigde met de 80 jaaren van Vrede, die het Oostlyk gedeelte beſtendig genoot. Op deeze wyze kort hy den tyd op, en brengt op 480 jaaren, I KON. aangeduid, den geheelen tusſchentyd, welke zich opdoet van den Uittocht, tot het vierde jaar van SALOMO (§).

Maar dit Stelzel, 't geen eenigen zo zeer behaagde (*), is verworpen door anderen, als de grootſte verwarring in de Tydrekening van het *Boek der Regteren* baarende. Men vindt de veronderſtelling te ſtout, en daar de uitdrukking *het Land was in rust*, drie maalen, volgens de bekentenis van MARSHAM zelve, betekent *dat het ganſche Land in rust was*, is het eene loutere giſſing, dat by die betekenis tot een

(*) BEZA, in l.

(†) CAJET. LUTHER etc. *apud* USSER. *Chron.* I. p. 67.

(‡) REGT. III. 29.

(§) MARSHAM, *Canon Chron.* Sec. XI. p. 305-309. *Ed. Lipſ.* 1676. in 4to.

(*) Als by voorbeeld CALMET.

een enkel gedeelte bepaalt, wanneer het in zyne Rekening zo te paſſe komt. Men beweert tegen hem, dat de Verdrukking onder de *Ammoniten* zich uitſtrekte aan wederzyden van den *Jordaan* (*). Men duidt hem kwalyk, dat hy EBSAN, ELON en ABDON tot Regters in het Oosten ſtelt, daar zy Regters waren over de Stammen van *Juda*, *Zabulon* en *Ephraim*, in 't Westen; dat hy deeze drie Regters in Vrede laat leeven, terwyl men weet dat het Westelyk gedeelte van *Canaan* onderdrukt werd door de *Philiſtynen*. Eindelyk heeft men tegen hem, dat hy SAMSON, ELI en EBSAN of ELON, hun Regterampt doet waarneemen te midden van de langduurigſte verdrukking die de kinderen *Israels* geleden hebben (†). Eene zwaarigheid van minder aanbelangs dan de voorgaande: dewyl dezelve vooronderſtelt, dat de Regters altoos Oorlogshelden, Bevryders van hun Vaderland, geweest zyn, wier Regeering niet begon, dan met het eindigen der Dienstbaarheden, welke zy deeden ophouden: 't welk ons een zo veel te min beweeze Stelling voorkomt, daar wy in 't algemeen de Dienstbaarheden der *Israeliten*, ten tyde hunner *Regteren*, aanzien als eene enkele onderwerping, om aan hunne Overwinnaaren ſchattingen te betaalen, welke zy met min of meer ſtrengheids invorderden (‡); daarenboven wordt, onzes agtens, wel duidelyk gezegd, dat SAMSON de *Israeliten* rigtte, terwyl de *Philiſtynen* hun verdrukten, of, gelyk onze Overzetting het heeft, *in de dagen der Philiſtynen* (§).

De Geleerden hebben meer dan ééns de Stelzels van USSERIUS en MARSHAM zoeken te vereenigen, of te maatigen door verbeteringen, uit beide wat neemende; maar in dit geval, gelyk in veele andere, valt het veel gemaklyker af te breeken dan op te bouwen.

Onlangs heeft een geleerd, vernuftig, en zeer ſchrander Oordeelkundige, naa de onbeſtaanbaarheden der Tydrekeningen van USSERIUS en anderen aangeweezen te hebben,

(*) REGT. IX. 7. 8. 9.

(†) DES VIGNOLES, Tom. I. p. 108. et *Bibl. des Sciences*, als boven.

(‡) Zie onze *Aant.* REGT. III. 8.

(§) CARPZOV. *Introd.* ad. Lib. V. T. p. 183. VAN ALPHEN, *Epiſt. ad* DUKERUM, præmiſſa PERIZONII *Orig. Ægypt.*, ook te vinden in de *Miſcell. Groning.* Tom. II. p. 501.

ben, het gewaagd, 'er eene van zyn maakzel te geeven, waar in wy meer lichts, en min veronderſtellings, hoopten te zullen aantreffen, te weeten, Vader CHARLES FRANCOIS HOUBIGANT (*). Deeze geleerde Geestlyke ſtaat met USSERIUS de gewoone Leezing van 1 KON. VI. 1, toe, hy veronderſtelt, dat men, HANDEL. XIII 20, *omtrent* 350 moet leezen; en wil, dat het getal van 300 jaaren REGT. XI. 26, een rond getal is, volgens hem geſteld voor 280 of 281 jaaren. Doch om de jaaren der *Regteren*, in het tuſſchenvak van 480, zints den Uittocht tot het derde jaar van SALOMO te ſchikken, geeft hy zich toe in giſſingen, die buiten twyfel niet min gewaagd en twyfelagtig zyn dan die der andere Tydrekenaaren. By voorbeeld, om zich te ontſlaan van den langen tyd van 80 jaaren, die de Text geeft aan de Ruste door EHUD *bezorgd* (†), zegt hy, dat dit een misſlag is der Uitſchryveren, die, zich van eene verkortende ſchryfwyze bedienende, een fout begaan, en 80, in plaats van 20 geſteld hebben. Hy geeft aan SAMSON 40 jaaren Regterampts, 20 alleen, en 20 met ELI; aan ELI 45, te weeten 20 met SAMSON, en 25 met SAMUEL; aan SAMUEL desgelyks 45, en van dezelve 25 met ELI, en 20 met SAUL, die, zyns oordeels, maar 20 jaaren regeerde, in ſtede van 40, gelyk men in 't algemeen wil. Dan het dunkt ons, dat de bewyzen door hem, voor zyne ſchikkingen opgegeeven, verre van beweezen af zyn (‡).

(*) Vader HOUBIGANT, Priester van het *Oratorie te Parys*, die een *Heb. Bybel*, in 't jaar 1783 uitgaf, met Aantekeningen en eene Vertaaling, voorafgegaan van verſcheide voorloopige Verhandelingen, waar in veele ſtukken, tot de Uitlegkunde en de Gewyde Geſchiedenis behoorende, voorkomen.

(†) REGT. III. 20.

(‡) HOUBIGANT, *Bibl. Hebr.* Tom. II. in Præf. Zie ook *Bibliotheque des Sciences*, Tom. VII. p. 1.

MANIER, OM HET BLIXEMZILVER (*Argentum fulminans*) TE BEREIDEN.

Wy oordeelen den Scheikundigen Liefhebber geen ondienst te zullen doen, met hem de navolgende Vertaling uit een geagt Hoogduitsch Maandwerk mede te dee-

deelen; te meer, daar de bereiding van het Blixemzilver nog verre af is van algemeen bekend te zyn. Wy zullen ons ſtiptelyk aan den letter binden, om alle misſlagen, zo wel in de bereiding voor te komen, als ook de voorbehoedmiddelen duidelyk aan te kunnen wyzen.

Het oorſpronkelyke is briefsgewyze, en luidt aldus.

„ *Uittrekzel van een Brief uit M* den* 30 *October*, 1788.

„ Ik moet u berigt geeven van eene nieuwe Chemiſche ontdekking, die ik toevallig deed, en die even zo vreemd, als gevaarlyk en verſchrikkelyk, in haare uitwerking, is. Ik zal u de toevallige gelegenheid daar toe, de geheele manier der bereiding, en haare vereischte theorie, omſtandig melden, op dat gy zelve kunt oordeelen, of ik in myne opgaave te veel gezegd hebbe of niet.

„ De droevige en verſchrikkelyke uitwerkingen van het Buskruid zyn u bekend, en dat men door het blixemgoud (zo het maar niet zo kostbaar was) nog meer zoude kunnen uitvoeren: doch van een blixemzilver zult gy voorzeker nog niets gehoord hebben, en dit is het, echter, waar over ik my nu verder zal verklaaren.

„ Het doen van eenige Chemiſche proeven, die ik onlangs verrigtte, gaf my gelegenheid tot het vermengen van verſcheidene Zouten, waar by ik teffens fyn zilver bragt; en eene derzelve veroorzaakte, door eene enkele aanraaking van een koud lichaam, zulk een oogenblikkelyke ontbranding en geweldigen ſlag, dat daar door niet alleen het vat, waar in het was, in verſcheide ſtukken geſlaagen wierd, maar dat het my zelfs, zo ik de behoorlyke voorzorg verzuimd had, zeer gevaarlyk had kunnen worden.

„ Ik zal u derhalven de geheele manier van bereiding, met alle derzelver uitwerkingen, zorgvuldig beſchryven: dewyl zy misſchien een aanmerkelyk licht over eene nieuwe Chemiſche Theorie zal kunnen verſpreiden; en op dat gy of uwe Vrienden, zo zy eens luſt mogten krygen, deeze proef na te maaken, vooraf onderricht mogten zyn, aan welke onaangenaame toevallen zy zich als dan daar door zouden blootſtellen, indien zy tot de bewerking overgingen, zonder de nauwkeurige ontbinding, en onverwagte uitwerking derzelve, behoorlyk te kennen. Doch ter zaak.

„ „ Neem

„ „ Neem fyn Capelzilver, ontbind het volgens ge-
„ „ woonte in Zalpeterzuur (*acidum nitri*) precipiteer
„ „ dit met Kalkwater, giet dan het vogt langzaam af,
„ „ en plaats het nedergeplofte drie dagen lang in het
„ „ daglicht (*Tagsluft*), op dat het door den invloed van
„ „ het licht bezwangerd, en teffens droog worde.
„ „ Vermeng dan dit drooge nederplofzel met Salmi-
„ „ aczuur, (*alcali volatile cauſticum*) en daar uit zal een
„ „ zwart poeijer ontſtaan; giet alsdan het vloeibaare
„ „ zagjes af, en laat het wederom langzaam in de
„ „ lugt droogen, en hier mede is het blixemzilver ge-
„ „ reed, waar van ik tegenwoordig ſpreeke.""

„ Hier by heb ik nog aan te merken, dat men tog
„ vooral wel oplette, van dit blixemzilver ſlegts de ge-
„ ringſte hoeveelheid, die mooglyk is, teffens te vervaar-
„ digen: het alsdan in glazen, maar beter, veiligheids
„ halve, in verſcheide kleine metaale doosjes drooge, de-
„ zelve onbewogen op haare plaats ſtaan laat, alle moge-
„ lyke aanraaking van eenig vreemd lichaam zorgvuldig
„ verhoede, en, by de bereiding van het zelve, zyn ge-
„ zigt wel dekke en bewaare; eindelyk, dat men de ont-
„ ſteeking en verpoffing, ſlechts met de geringſte hoeveel-
„ heid, (een grein) beproeve, anders zoude men ligtelyk
„ eene voor het leven gevaarlyke verpoffing kunnen ver-
„ oorzaaken.

„ Zodanige ontſteeking en verpoffing word oogenblik-
„ kelyk daar door veroorzaakt, wanneer het gemelde
„ blixemzilver ſlechts met een vreemd *koud* lichaam in
„ onmiddelyke aanraaking komt, daar tot het buskruid
„ noch eene beroering van het vuur, en tot het blixem-
„ goud eene zekere graad van verhitting vereiſcht word,
„ indien beide hunne gewoone werking zullen te weeg
„ brengen. Maar hoor nu wat ik ondervonden hebbe.

„ *Eén* grein van dit blixemzilver lag op een glazen ſcho-
„ tel, toevallig viel er een drüppel water op, en de
„ ogenblikkelyke ontſteeking en ſlag waren zo geweldig,
„ dat daar door niet alleen de glazen ſchotel tot poeder,
„ en byna onbegrypelyk kleine ſtukjes, geſlagen wierd,
„ maar ook de ſcherven in het hout van een tafel, waar
„ op de ſchotel ſtond, diep ingeſlagen wierden. *Eenige*
„ *ſtofjes* van het gemelde blixemzilver ſtiet ik onvermerkt
„ met de hand van de tafel, en deeze verpoften niet al-
„ leen terſtond, maar dit deeden ook die ſtofjes, welke
„ door den val den grond aanroerden. Doch wat hier by

„ het

„ het vreemds is, beſtaat daar in, dat men, na de ont-
„ ſteeking en verpoffing het Capelzilver altyd wederom
„ vind, even zo wit, zuiver, in dezelfde hoedanigheid
„ en waarde, gelyk het vóór de eerst ondernomen ne-
„ derploffing geweest is.

„ Nu heb ik u alles gezegd, wat men, om eene ge-
„ lukkige proeve met deeze hoogstgevaarlyke vermenging
„ te kunnen maaken, noodzaakelyk weeten moet: nu nog
„ ſlegts een enkel woord, van derzelver waarſchynelyke
„ theorie.

„ Deeze is genoegzaam dezelfde, als by het blixem-
„ goud. Het zuur (*acidum*) dat zich aan het neerge-
„ plofte zilver hangt en vasthegt, vermengt zig met de
„ waterachtige deelen van het Salmiac, en uit deeze ver-
„ binding ontſtaat eene in dampen gewikkelde vloeiſtoffe;
„ deeze heeft alle die veerkragt en vermogen van uit-
„ zetting, die haar eigen is, en werkt, ingevolge daar van,
„ zo verſchrikkelyk, uit hoofde der geheel koud geſchiede
„ uitdamping.

„ Zo even verneem ik uit Parys, van eenige Vrienden,
„ welken ik onlangs deeze proeve medegedeeld heb, dat de
„ Heer BERTHOLES, een bekwaam Scheikundige aldaar,
„ dezelfde, die ons in 't jaar 1785 de Theorie van het
„ blixemgoud heeft gegeeven, nu ook deeze proef onder-
„ neemen en volkomen afdoen wil, en ik twyfel geens-
„ zins, of dezelve kan nog veel verder voortgezet worden:
„ echter ben ik wel overtuigd, dat aan het weetgierig
„ Menschdom hier mede niet een zo ſchadelyk en droevig
„ geſchenk gedaan word, als weleer, door den Munnik
„ BARTHOLD SWARTZ, met het buskruid geſchiedde: om
„ dat het volſtrekt onmogelyk is van dit blixemzilver, op
„ ééns, eene zo groote hoeveelheid te vervaardigen, en
„ het zo lang te bewaaren, dat men in ſtaat zoude zyn,
„ om, daar van, een voor de algemeene Menschheid na-
„ deelig gebruik te kunnen maaken."

Ik ben enz.

....t

het droevig mengzel, 't geen, door zomtyds, by de verhevenſte beginzelen, de ſchandelykſte daaden, of, by de ſchitterendſte hoedanigheden, de onteerendſte gebreken te voegen, de Wysſten aanmaant om ſteeds zichzelven te wantrouwen, en altoos toegeevende omtrent anderen te weezen, en zich nooit iemand anders ten voorbeelde te neemen dan GOD alleen. —— Alles leert 'er den minst opmerkzaamen wat men leere met den Eeuwigleevenden te dienen, en het kenmerkend verſchil, 't geen 'er zich dikwyls, zelfs in dit leeven, opdoet, tuſſchen die hem vreezen, en zyne geboden verſmaaden. —— Alles bevestigt, dat de vrede, 't zy in- 't zy uitwendige, 't zy huislyke, 't zy burgerlyke, de eigenaartige vrugt is van regtvaardigheid; terwyl, in tegendeel, onrust, knaaging, tweedragt, wreedheid en oorlog, doorgaans ongeſtuime *driften vergezellen.* —— Alles, eindelyk, wekt in dit Boek ons op, om de waare Deugd alleen aan te merken als geregtigd om GOD te vertrouwen; en dit geloof in GOD, dit vertrouwen op diens beloftenisſen aan te zien als de beginzels van de heldhaftigſte bedryven, en de geſchiktſte, om zich van eer, heerlykheid, en onſterflykheid, te verzekeren.

Wanneer men het *Boek der Regteren* alleen aanmerkte, als eene Verzameling van Gedenkſchriften, wegens de Gebeurtenisſen in 't Gemeenebest van *Israel* voorgevallen, geduurende eenige Eeuwen naa den dood van JOSUA, zou men 't zelve, uit dien hoofde, voor een der dierbaarſte Overblyfzelen der Oudheid moeten houden. 't Zyn Jaarboeken, wier gemis een onherſtelbaar ledig vak zou openlaaten in de Geſchiedenis van GODS oude Volk, en van den waaren Godsdienst. Afgeſcheiden van 't gewigt en het wonderbaare van de meeste gebeurtenisſen daar in voorkomende, ſchakelt het geheel de Tyden aan een, toont de eerſte gevolgen van de vermeesteringen des Lands *Canaan* door de *Hebreeuwen*, den zamenloop van de wegen der Voorzienigheid, om hun daar ſtaande te houden, de oudſte Regeeringsvorm huns Gemeenebests, naa dat het de twee eerſte Opperhoofden verlooren hadt, tot hetzelve Koningen verkreeg: de Staatkundige en Godsdienſtige toeſtand des Volks, geduurende den ganſchen tyd, deszelfs belangen, verbintenisſen en oorlogen, zo binnenslands, als met de Nabuurvolken; deszelfs voorſpoed en tegenheden, dienstbaarheden en verlosſingen, nederlaagen en overwinningen, geduurende een reeks van

voetſpoor van den Ring ontdekken (*). Ik geloofde alleen te zien, dat de diameter van *Saturnus*, overeenkomende met het vlak van den Ring, en die waarſchynlyk de diameter is van den Equator dier Planeet, een weinig grooter was dan die van den rechtſtandigen diameter, zo dat *Saturnus* een elliptiſche gedaante hadt, omtrent gelyk aan die van *Jupiter*, met die uitzondering, dat dezelve zo plat niet was.

(*) Dit is het geval der meeste Sterrekundigen geweest, zie DE LA LANDE, *Astronomie*, IV D. 1ſte St. bl. 169, enz. doch deeze Verdwyning ſchynt toegeſchreeven te moeten worden aan de gebreklykheid der Werktuigen, waar van zy zich bedienden. Althans, ons wordt berigt, dat de Heer HERSCHEL, die zo veele andere groote ontdekkingen gedaan heeft, met zyne het gezigt beter verſterkende Werktuigen, „ door een Telescoop van tien „ voeten, den dunnen kant des Rings van *Saturnus* verlicht ge„ zien heeft, toen, in het verleden jaar, de platte zyde van ons „ afgekeerd was. Eene geheel nieuwe ontdekking, dewyl de „ Starrekundigen, tot dus verre, deezen Rand nog niet waarge„ nomen hadden, en daarom ſteeds dien ſtand van den Ring, „ welke de dunne zyde na ons toewendde, voor eene Verdwy„ ning van den geheelen Ring gehouden. *Algem. Kunst- en Letter„ bode*, IV D. bl. 65."

VERSLAG VAN DE NATUURLYKE HISTORIE DER SLANGEN; onlangs uitgegeeven door den Graaf DE LA CEPÉDE, *Bewaarder van 's Konings Kabinet, en Lid van veele Academien en Genoot/chappen, zo in Frankryk als elders.*

De Heeren Gelastigden van de Academie der Weetenſchappen te *Parys*, verklaaren van dit Werk: „ 't zel„ ve is een Vervolg van 't geen de Graaf DE LA CEPÉDE „ voorheen over de *Eijerleggende viervoetige Dieren* heeft „ aan het licht gegeeven. Hy handelt in 't zelve over „ meer dan honderd vyf en zestig ſoorten van Slangen, „ onder welke meer dan twee en twintig ſoorten, door „ geen Schryver te vooren beſchreeven, en veele andere, „ die door de Reisbeſchryvers, of de Natuurkundigen, „ niet dan ter loops vermeld waren."

De Slangen ſchynen op de ſchaal der weezens te volgen op de Eijerleggende viervoetige Dieren. Zy hebben

ben de meeste overeenkomst met de Haagedisſen, en boven al met de tweevoetige kruipende Dieren.

In twee voornaame Rangen kunnen de Slangen geſchikt worden, te weeten Leevendigbaarende, en Eijerleggende. Doch, wanneer wy het ſtuk met een aandagtig oog gade ſlaan, ontdekt men, dat de Leevendbaarende zeer veel verſchillen van de eigenlyk gezegde Leevendbaarende onder de viervoetige Dieren. Alle Slangen komen uit een Ey voort, even als de Eijerleggende viervoetige Dieren, de Vogels en de Visſchen. Maar by eenige ſoorten deezer kruipende Dieren ontſluiten zich de Eijeren in den buik der Moeder. Terwyl by de eigenlyke Leevendigbaarende viervoetige Dieren de Vrugt onmiddelyk voedzel krygt van de Moeder, door Vaten, die van de een tot de andere loopen. By de Eijerleggende wordt de Vrugt gevoed door de zelfſtandigheid van het Ey zelve, zonder iets van de Moeder te ontleenen. Maar dit Ey blyft, of in het Lichaam des Diers, als by de Slangen, en ontſluit zich door de warmte des Diers zelve, of het wordt door de Moeder gelegd, en komt uit door eene uitwendige warmte, 't zy door de warmte der Zonne, als by de Schildpadden, 't zy door het broeden der Moeder, als by de Vogelen, 't zy door de warmte der lichaamen die gesten, gelyk de meeste Slangen die de Eijeren in broeiende mesthoopen, of in rottende gewasſen, leggen. —— Hier door loopt van zelve in 't ooge, dat de Leevendigbaarende Slangen zeer veel verſchillen van de eigenlyke Leevendigbaarende Dieren: de eerstgemelde komen altoos uit een Ey voort, doch 't zelve gaat open in 't moederlyk Lichaam.

Zeer lang duurt de Paaring der Slangen. Zonder dien langen duur, zou dezelve meest altoos onvrugtbaar weezen. Want deeze Dieren geen zaad-verzamelplaatzen hebbende, waar in het Zaadvogt zich onthoudt tot het door de ballen heen ſchiet, zou hetzelve, in korten tyd, geene genoegzaame voorraad ter Bevrugting verſchaffen. 't Is eveneens geſteld met de Schildpadden, en andere Eijerleggende viervoetige Dieren. Deeze zeer langduurende Paaring is by de Slangen in zeker voege gedwongen, als een gevolg van het maakzel der dubbele mannelyke Roede; deeze is voorzien met kleine achterwaards geboogene ſteekels, die moeten dienen om het Wyfje vast te houden, en misſchien aan te prikkelen. Voor 't overige moet de indruk van deeze oneffenheden niet zeer ſterk weezen op de

Teeldeelen van het Wyfje: want deeze zyn bykans altoos kraakbeenagtig. By het paaren ſlingert het Mannetje en Wyfje de zeer buigzaame Lichaamen om elkander heen, en drukken zich zo naauw zamen, dat ze maar één Lichaam met twee koppen ſchynen uit te maaken.

De Slangen hebben groote Longen; hier door kunnen zy een ruimen voorraad Lugt inneemen, en hebben niet noodig zo dikwyls adem te haalen als andere Dieren. Het Hart heeft maar één opening; zy hebben omtrent zo veel Ingewanden als de viervoetige Dieren. De Slokdarm is by de Slangen zeer lang, en kan zich verbaazend verwyderen: en zyn de Kaakbeenen door banden aaneengehegt, die zeer veel kunnen toegeeven. Dit ſtelt de Slangen in ſtaat, om zomtyds Dieren, veel grooter dan zy zelven zyn, in te ſlokken. De Maag der Slangen is zeer groot. Zy hebben een Lever, Galblaas, Alvleesch, en lange Darmen; ook twee Nieren, doch die niet uitloopen in een eigenlyk gezegde Blaas, gelyk men by de Eijerleggende viervoetige Dieren aantreft; maar ze ontlasten zich in eene algemeene verzamelplaats, gelyk by de Vogelen, waar de vaste en vloeibaare uitwerpzels zich heen begeeven: deeze verzamelplaats heeft uitwendig ook maar één opening. In deeze opening vindt men by de Mannetjes de deelen ter voortzetting van het Geſlacht noodig, en blyven die daarin verborgen tot op den tyd der Paaring. Binnen deeze Verzamelplaats vindt men by de Wyfjes de openingen van de twee Eijerſtokken, en is dit de reden waarom men by de meeste Slangen, uitgenomen in zekere omſtandigheden omtrent den paartyd, zich van de Sexe niet kan verzekeren door enkel het uitwendig maakzel te beſchouwen.

Verbaazend veel verſchilt de Grootte der Slangen. Eenige haalen ſlegts weinige Duimen in de langte, andere dertig, veertig, of vyftig Voeten, men wil zelfs dat 'er nog langer gevonden worden. Deeze groote ſoorten zyn de *Boa* of de *Godlyke*, die Geitjes, ja zelfs wilde Stieren, inſlokken; ten dien einde breeken zy de beenderen deezer Dieren, door zich om dezelve héen te ſlingeren, of te klemmen, tegen boomen of rotzen.

Nog eene andere onderſcheiding valt 'er tuſſchen de Slangen te maaken; te weeten, tuſſchen die Vergiftig zyn, en de Onvergiftige. De eerstgenoemde hebben twee groote Tanden, die door een ſcheur als in twee deelen geſpleeten zyn. Aan het voetſtuk deezer Tanden bevinden zich Blaasjes,

jes, die een min of meer fyn vergift behelzen. Wanneer de Slang met deeze Tanden byt, trekt hy ze op, de Blaasjes worden gedrukt, en het vergift zypelt door de ſpleet des Tands, en brengt den dood toe aan het gebeeten Dier. De Heer FONTANA heeft veele nieuwe Proeven te werk geſteld omtrent het vergift der Slangen, en getoond, dat, ſchoon het vergift onzer Slangen doodelyk is voor kleine Dieren, het doorgaans voor den Mensch, en andere groote Dieren, die doodlyke uitwerking niet hebbe, ten minſten dan wanneer de wonden niet zeer veelvuldig zyn. Men geeft doorgaans den naam van *Adderen* aan deeze ſoort; ze zyn Leevendigbaarende. —— De andere ſoort die Eijeren legt, en niet vergiftig zyn, kan men, ter onderſcheiding, *Slangen* noemen.

De Slangen verſchillen van elkander in kleur, en in de ſchikking der kleuren, als mede door het getal, de grootte, de gedaante, en de ſchikking der ſchubben. Dit zyn de Characters, van welke men zich bedient om ze te rangſchikken. LINNÆUS telt zes Slangen-Geſlachten.

De Heer BRUJÈRES heeft 'er een zevende bygevoegd, onder den naam van *Langaha*.

Een achtſte Geſlacht heeft de Heer HORNSTED beſchreeven, onder den naam van *Acrochorde van Java*.

De Heer DE LA CEPÈDE geeft een Tafel op van de Slangen, om de kennis deezer Dieren gemaklyker te maaken. Deeze Tafel is verdeeld in tien kolommen.

De eerſte kolom behelst de naam der ſoorten.

De tweede kolom vertoont het getal der groote plekken van ryen kleine ſchubben, of van de ſchubagtige ringen beneden aan het Lyf der Slangen, of het aantal der kreuken, welke men aan de zyden van het Lichaam vindt. De ſoorten zyn geſchikt naar het getal deezer groote plekken, ryen van kleine ſchubben, en ſchubagtige ringen of kreuken op zyde.

De derde kolom behelst het getal der groote en kleine plekken, of der ryen van kleine ſchubben, of ſchubagtige ringen, die men onder den Staart der Slangen vindt, of het getal der zydkreuken aan dit gedeelte des Lichaams.

De vierde kolom geeft de geheele Langte der Slangen op.

De vyfde kolom ſtelt alleen de Langte des Staarts voor.

De zesde kolom leert, of de Slangen vergiftige Tanden hebben, dan niet, en welke der twee kaakenbeenderen met die gevaarlyke wapentuigen gewapend is.

De zevende kolom duidt aan, het ontbreeken van groote

ſchubben op het bovenſte gedeelte van den Kop, of het aantal en de ſchikking dier groote ſchubben, als zy gevonden worden.

De achtſte kolom geeft de gedaante op der Rug-ſchubben.

De negende kolom wyst eenige opmerkenswaardige trekken in het maakzel der Slangen aan.

De tiende kolom onderrigt ons wegens de kleuren der Slangen.

De Characters, in deeze tien Kolommen uitgedrukt, dienen, om de onderſcheidene Slangenſoorten te doen kennen. Wy zullen, ten ſlot, de byzondere Characters der acht voornaamſte Geſlachten, hier by voegen.

EERSTE GESLACHT. Slangen die groote plekken onder het Lyf, en twee ryen kleine plekken onder den Staart, hebben: dit zyn de COLUBRI.

TWEEDE GESLACHT. Slangen die groote plekken onder het Lyf en onder den Staart hebben; dit zyn de BOAS.

DERDE GESLACHT. Slangen, die den Buik bedekt hebben met groote plekken, en wier Staart uitloopt in een groot ſchubbig ſtuk, of in ſtukjes van elkander afgezonderd, beweeglyk en geluid maakende *Ratelſlangen*, CROTALI.

VIERDE GESLACHT. Slangen, die onder het Lyf, en onder den Staart, met Schubben voorzien zyn, gelyk aan die des Rugs, ANGUIS.

VYFDE GESLACHT. Slangen, wier Lichaam en Staart omgeeven zyn door ſchubagtige Ringen. AMPHISBÆNÆ.

ZESDE GESLACHT. Slangen, wier Lyf op zyde in de langte een reeks kreuken toont. CÆCILIÆ.

ZEVENDE GESLACHT. Slangen, die onder 't Lyf na den Kop toe groote plekken hebben; by den Aars ſchubagtige Ringen, en wier uiterſte van den Staart van onderen voorzien is met zeer kleine ſchubben. LANGAHA.

ACHTSTE GESLACHT. Slangen, wier Lyf en Staart voorzien is met kleine verhevenheden. ACROCHORDI.

Ten opzigte van de *Schubben*, die het Lyf der Slangen bedekken, merkt de Graaf DE LA CEPÈDE op; dat dezelve bykans alle, en in 't byzonder de groote, onder aan 't Lyf, beweegbaar zyn, onafhangelyk van elkander. Zy kunnen elk deezer Schubben beweegen door een byzondere ſpier, welke daar in uitloopt. Van hier wordt elk deezer bekleedzelen des lichaams, om zo te ſpreeken, door zich op te heffen en weder neder te vallen, een ſoort van voet, die wederſtand op den grond vindt, en een ſteunpunt, waar door zy zich allerwegen, naar welgevallen,

len, heen kunnen wenden. Dan de Slangen beweegen zich ook door een veel ſterker vermogen, zy verheffen, in een cirkelboog, een min of meer uitgeſtrekt deel huns Lichaams; zy trekken de twee uiteinden van den boog die op den grond komen, zamen, en wanneer deeze byna elkander bereiken, is dit een ſteunpunt om voort te komen. en het dan boogswyze verheven gedeelte wordt plat. Wanneer zy vooruit willen gaan, ſteunen zy op het agterſte gedeelte van den Cirkelboog, willen zy achterwaards gaan, daar en tegen op het voorſte. Terwyl de Slangen deeze onderſcheidene beweegingen verrigten, ſteeken zy den Kop des te meer boven den grond op, naar maate zy ſterker zyn, of door ſterker driften gedreeven worden.

WAARNEEMINGEN OVER DE *Albinos*, OF WITTE MENSCHEN, EN TWEE BONTE KINDEREN.

Door den Heer ARTHAUD, M. D. en *Lid van de Cercle des Philadelphes.*

(*Journal de Phyſique.*)

De Heer DE BUFFON bezat het regt om de Natuur te ſchilderen, zy heeft hem te meermaalen haar penceel, haare waarheid, en bevalligheid in de uitdruking, in de handen gegeeven; maar wy hebben de vryheid om dezelve waar te neemen, en zy zal misſchien onze naſpeuringen begunſtigen; ziende dat wy ons van haare leſſen bedienen, en tot Gids gebruiken den grooten Man, die haare tolk geweest is.

't Is altoos belangryk waarneemingen op den Mensch te doen: zyne Natuurlyke Historie is nog niet volkomen; wy weeten nog de eerſte tydperken van zynen oorſprong niet, en zyn onkundig, of de Characters, die zyne Organiſatie vertoonen, de uitwerkzels zyn van de Lugtſtreek, of door de Schepping hem ingedrukt.

Indien wy, volgens de Analogie, oordeelen, zouden wy denken, dat 'er verſcheide ſoorten van Menſchen beſtaan. Het ſchynt dat de Natuur verſcheidenheid in haare ontwerpen gebragt heeft, om overeenkomſten vast te ſtellen, tuſchen de Lugtſtreeken, en de geörganiſeerde Lichaamen.

Men vraagt, of de Lugtſtreek de uitwendige Charactertrekken der Menſchen kan veranderen, en de kleur be-

paalen? Wy gelooven niet dat zulks mogelyk is, ſchoon wy de werking der Lugtſtreeke op 's Menſchen geſtelteniſſe erkennen. 't Is waarſchynlyk, dat de onderſcheide ſoorten van Menſchen gevormd zyn volgens de noodwendige betrekkingen tot de wederkeerige werking, welke tuſſchen hun moest plaats hebben, en de Lugtſtreeken, welke zy moesten bewoonen. Wy kunnen niet gelooven, dat de Zwarte Menſchen, die de laage landen aan Zee bewoonen, tuſſchen den achttienden Graad Noorder-, en den achttienden Graad Zuider-Breedte, van dezelfde ſoort zyn, als die zich in 't binnenſte van *Africa* onthouden, waar de grond hoog en bergagtig is, waar zwaare aanhoudende regenvlaagen vallen, die de Hette maatigen, de aarde en de lugt dermaate verfriſſen, dat het eene gemaatigde lugtſtreek worde, waar de Menſchen, volgens de laatſte waarneemingen, bekragtigd door ons Medelid, den Heer VATABLE, bykans zo blank zyn als de *Europeaanen*.

Gelyk men op dezelfde Plant Bloemen van verſchillende kleuren ziet, ontdekt men kleurverſcheidenheden by Menſchen van dezelfde ſoort.

De verandering van kleur, in 't vel der Menſchen, is oorſpronglyk, of toevallig. Zy kan voortgebragt worden door eene wyziging gehegt in het Zaadbeginzel, of door eene ziektenagtige verandering.

De Warmte, de Driften, kunnen kleurveranderingen veroorzaaken, doch dit uitwerkzel verdwynt met de oorzaak; Ziekten brengen ze ook voort; maar deeze zyn niet beſtendig, of de Ziekte moet aanhouden, of de geheele Organiſatie van de huid aandoen.

Men weet dat de Kinderen, by derzelver geboorte, de algemeene kleur aan hunne ſoort eigen, niet medebrengen. De Kinderen der *Blanken* zyn roodagtig, en de kleur van hun vel bepaalt zich niet, dan verſcheide dagen naa derzelver geboorte. 't Is even zo gelegen met de *Neger-kinderen*, zy hebben over 't geheele Lichaam een geelagtige verwe, niet ongelyk aan die van een afgevallen blad: men ziet, op dien tyd, geen onderſcheid tuſſchen deeze en de *Mulaten*, dan alleen een halve zwarte kring aan 't uiteinde der Vingeren, by den wortel der nagelen, en de zwartheid aan de teeldeelen.

't Is buiten twyfel mogelyk, dat het kleurgeevend beginzel veranderd en gewyzigd is, in het oogenblik der vorminge, en dat die verandering beſtendig is, en onuitwisch-

wischbaar; 't is waarſchynlyk, dat dit de *Albinos* (*) vormt.

Maar, gelyk 'er oorzaaken zyn, die het kleurgeevend beginzel van 't geheele Lichaam veranderen, zo worden 'er ook gevonden, die alleen plaatslyke indrukken maaken, en hier uit ontſtaan de *Bonte Kinderen.*

De Heeren DE MAUPERTIUS, DUMAS, en DE BUFFON hebben, met grond, aangemerkt, dat de *Albinos* de geboorte verſchuldigd zyn, aan eene erflyke ziekte, en de Schryver van de *Recherches Philoſophiques ſur les Americains* is misſchien niet zo zeer te veroordeelen, als hy zich verbeeldde, dat de Zaadverzamelplaatzen van een *Africaan* een Ziekteſtoffe in zich hadden, die op de Vrugt werkte, het Zenuwſap veranderde, en de orde der Natuur omkeerde (†). Liever houde ik de *Albinos* voor ver-

(*) [LIONEL WAFER beſchryft de *Albinos* in de Landengte van *Darien*, naby het middepunt van *America*, „ als klein van ge„ ſtalte, zwak van geſtel, en onbekwaam om eenigen arbeid uit „ te houden. Hunne kleur is doodsch, melk-wit, niet gelykende „ na die der *Blanken*, in *Europa*, zonder eenige blos of teken „ van bloedrykheid. Hun vel is bedekt met een fyn hairig Dons, „ wit als kryt; hun Hoofdhair, Wenkbrauwen, en Oogtylen zyn „ van dezelve kleur. Hunne Oogen hebben eene zonderlinge ge„ daante, en zyn zo zwak, dat zy naauwlyks het licht der „ Zonne kunnen verdraagen; doch zy zien klaar by Maanlicht, „ en zyn het kloekst en vrolykst in den avond. WAFER, *De„ ſcript. of Isth. ap.* DAMPIER, III. p. 346." In ons werelddeel heeft men dergelyk ſlag van Menſchen enkel ontdekt. De Heer BOURRIT ſpreekt van twee *Albinos*, door hem gezien in de Valei van *Chamouni*: „ zy hadden het Hoofdhair, de Wenkbrauwen, „ de Oogtylen, melk-wit, hun Vel was van dezelfde kleur; hun „ Oogen waren als die der *Witte Konynen* (en dus rood); doch „ het Gezigt was zo zwak, dat zy naauwlyks genoeg konden „ zien, om te gaan. De donkerheid is hun gunſtigst, zy gaan „ dan uit, en doen, zonder licht, hunne zaaken beter dan by „ klaaren dag, dien zy niet zonder ongemak kunnen verdraagen. „ Deeze Kinderen, voor 't overige zo veel van alle andere ver„ ſchillende, antwoordden zeer juist op veele vraagen hun voor„ geſteld; het een was tien, het ander twaalf jaaren oud." BOURRIT, *Deſcript. des Aspects du Mont Blanc.*, p. 17. En de *Nederduitſche* Vertaaling diens Werks, bladz. 191. VERT.]

(†) Dit zou misſchien zo zwaar vallen te bewyzen, als de naar zwart hellende kleur, die de Heer LE CAT zegt waargenomen te hebben in de mergagtige zelfſtandigheid van de Hersſenen der Ne-

verbasterde weezens, voor weezens die eene vernedering ondergaan hebben, dan dat ik ze aanzie voor een onderſcheide ſoort door de Natuur gevormd; en dewyl wy de oorzaaken weeten die de Huid geheel miskleuren, mogen wy vermoeden, dat de gansch bleeke en bykans onbezielde kleur der *Albinos*, door een deezer oorzaaken, is voortgebragt.

In den Jaare MDCCLXXVI, hebben wy te *Parys* de *Witte Negerin* gezien, door den Heer DE BUFFON beſchreeven; behalven de witte en doodbleeke kleur, en voorts alle de trekken van eene *Negerin*, hadt zy eenige gebreken in de evenredigheid haarer Leden, door den Heer DE BUFFON naauwkeurig opgemerkt. Benevens den Heer MOREAU de SAINT-MÉRY, Schryver van het *Recueil des Loix et des Conſtitutions du Saint Domingue*, heb ik, in den Jaare MDCCLXXXIII, eene *Witte Negerin* gezien, die dezelfde kenmerken vertoonde als de voorgemelde. Deeze Vrouwe was van eene vry kloeke geſtalte, zy hadt eene Godsdienſtige opvoeding ontvangen, die haar zeer tot eene ſtille leevenswyze aanleiding gaf; zy ſcheen zeer zagtaartig van character, en met dat alles ſtraalde 'er eene zekere zwakheid in haare Organiſatie door. Zy werkte vaardig, en met vlyt, met de naald. Deeze Vrouw leeft nog, doch is niet meer aan de Kaap, zy was gebooren van een *Neger* en eene *Negerin*.

De Heer VATABLE verhaalt ons, in 't Jaar MDCCLXX, te *Guadeloupe*, by den Marquis DE BOUILLÉ, twee *Witte Negerinnen*, tweelingen, gezien te hebben, tuſſchen de achttien en twintig Jaaren oud. De Heer GAUCHÉ, ons Medelid te *Port Paix*, heeft in zyn kwartier eene *Witte Negerin* waargenomen. De Heer LE FEVRE DESHAYES, ons Medelid, heeft verſcheide *Albinos* in 't Zuiden gezien, en zich gezet om valſche Stellingen van veele beroemde Mannen, die over deeze verſcheidenheid in het Menſchlyk Geſlacht, zonder dezelve gezien te hebben, ſchreeven, te wederſpreeken.

De Waarneemingen, door ons aangeduid, bewyzen, dat 'er niet alleen *Albinos* gevonden worden, op den afſtand van tien

geren; wy zyn nooit zo gelukkig geweest van die aan te treffen, zelfs wanneer wy voorwerpen ter vergelyking hadden, om de waarneeming van den Heer LE CAT te bevestigen.

tien graaden van den Equator, maar tot zestien, ja zelf tot twintig graaden (*).

Onze Waarneemingen, en die van den Heer LE FEVRE DESHAYES, bewyzen, dat de *Witte Negers* van hunne Ouders niet verſchillen dan in de kleur, dat zy dezelfde onderſcheidende kenmerken en 't zelfde maakzel hebben, dat hunne geſtalte de gewoone, en hun geſteltenis zo ſterk en geſpierd niet is, als die van de ſoort uit welke zy voortſpruiten; doch dat de verzwakking zo verre niet gaat als men veelal wil; dat zy zomtyds vleeschkleurig zyn, en eenigzins roode lippen hebben, dat hun hoofd bedekt is met roſſe wol, en zy wolagtige hairen op andere deelen heb-

(*) [Wy hebben in eene voorgaande Aantekening van BOURRIT gezien, dat 'er enkele in ons Werelddeel voorkomen. CORTES vondt, volgens het Berigt van ROBERTSON, *Geſchiedenis van America*, II D. bl. 102. „ eenige Perſoonen volmaakt gelykende naar de „ witte Menſchen van *Darien*, onder de zeldzaame en gedrogtelyke „ Dieren, door MONTEZUMA verzameld. Doch vermits de magt „ des *Mexicaanſchen Ryks* zich uitſtrekte tot de Landſchappen, „ grenzende aan de Landengte van *Darien*, waren ze, naar allen „ ſchyn, van daar gekomen." Hy voegt 'er by: „ Hoe zonderling „ het voorkomen deezer Menſchen ook zyn moge, kunnen zy niet „ aangemerkt worden als eene byzondere ſoort uitmaakende. Onder de *Negers* van *Africa*, zo wel als onder de Inboorelingen der „ *Indiſche Eilanden*, brengt de Natuur zomtyds eenige enkele voort, „ die alle de onderſcheide trekken en hoedanigheden hebben van „ de *Witten* in *Darien*. De eerſte worden door de *Portugeeſen Albinas*, en de laatſten door de *Hollanders Kakkerlakken*, geheeten. In „ *Darien* zyn de Ouders deezer *Witten* van dezelfde kleur als de „ andere Inboorelingen des Lands; en deeze waarneeming gaat „ ook door omtrent het ongelykſlachtig naakroost der *Negeren* en „ *Indiaanen*. Dezelfde Moeder, die eenige Kinders ter wereld „ brengt van eene kleur, niet tot het Geſlacht behoorende, be„ valt van andere, die de eigene Landkleur hebben. Een en het „ zelfde beſluit mogen wy opmaaken ten opzigte van het Volk „ door WAFER beſchreeven, de *Albinos* en de *Kakkerlakken* zyn „ een verbasterd Kroost, geen afzonderlyk Geſlacht van Men„ ſchen. De byzondere kleur, en de zwakheid, die hunne ont„ aarting kentekenen, ontſtaat uit eenig ongemak of gebrek in de „ Ouderen. Ten beſlisſenden proeve hier van dient de waarnee„ ming, dat noch de *Witten* in *Darien*, noch de *Albinos* in *Africa*, „ hun Geſlacht voortzetten: hunne Kinders zyn van kleur en „ aart als de Inboorlingen hunner byzondere Landſchappen." VERT.]

hebben, dat hun Gezigt zo goed en uitgeſtrekt niet is als dat der Menſchen in 't algemeen, dat de iris verſchillend gekleurd is, en de oogbol een byzondere richting en beweeging heeft; dat zy niet doof zyn, en hunne verſtandlyke vermogens bykans die van de andere Negers evennaaren; dat de huid aan handen en voeten hard is, op 't aanraaken, en gerimpeld, zo in de Jeugd als in den Ouderdom; dat zy meer dan dertig jaaren leeven.

Wy verlangen nog na Waarneemingen, om vast te ſtellen, of het waarheid is, dat de *Witte Negers* min bekwaam ter voortteelinge zyn dan de *Zwarte?* of twee *Albinos* Kinderen kunnen verwekken, en of zy zwarten dan andere *Albinos* zouden voortbrengen. De Heer DE BUFFON is verkeerd onderrigt geweest, als hy ſchryft, dat de *Witte Negerinnen*, by *Zwarte Negers*, *Bonte Kinderen* zouden verwekken. De Heeren VATABLE en LE FEVRE DESHAYES hebben ons betuigd, dat 'er *Zwarten* zouden voortkomen, uit dusdanig eene vermenging. Het kleurgeevend beginzel, huisvestende in de Organiſche deeltjes van een *Albinos*, wordt, buiten twyfel, verſterkt door de kragt van het kleurgeevend beginzel, 't welk geene verandering ondergaan heeft in de Organiſche deeltjes, voortkomende van een *Zwart*; indien het kleurgeevend beginzel van de Organiſche deeltjes van een *Neger* verzwakt werd door de vereeniging met de miskleurde Organiſche deeltjes eener *Witte Negerinne*, is het waarſchynelyk, dat die mengeling een *Halfſlachter*, en geen *Bont Kind* zou veroorzaaken.

WAARNEEMING VAN EEN BONT KIND.

In de Maand Mey des Jaars MDCCLXXXIV, hebben wy, aan de *Kaap*, eene Negerinnetje gezien, twintig maanden oud, een Creole van *Sainte Lucie*, toebehoorende aan den Heer VALOIS, Heel- en Tandmeester.

De hairen van het voorhoofd tot de kruin waren wit, en vormden een hoek, die dezelve naar een kuif deeden zweemen. Van dit hair af, tot aan 't begin der neuze, was 'er een witte ſtreep, twee duimen breed: in 't midden van die ſtreep, omtrent op 't midden van 't voorhoofd, zag men een zwarte plek, van gedaante als een ſtar, de Wenkbrauwen waren half wit, de Oogen zwart: een ſtreep, een weinig minder breed, dan die des voorhoofds, ſtrekte zich uit van de beneden lip tot het bovenſte gedeelte van de keel: voorts was de huid des aange-

gezigts, helder eenpaarig zwart, en zagt; de weezenstrekken waren fyn, en kondigden eene tedere geſteltenis aan. De hals, het bovenſte gedeelte van de borst, de rug, de ſchouders, de lendenen, de billen, waren zwart, doch de lendenen, en het dik der billen, allerzwartst. Het voorſte gedeelte van de borst, en van den buik van beneden het ſleutelbeen, de armen van het bovenſte tot het middelſte gedeelte, de dyen, de beenen, waren bezet met witte en zwarte vlekken van verſcheide kleuren, de zwarte vlekken vertoonden zich meest aan de knieën; het middelſte gedeelte van den voorarm en de handen waren zwart; dit vormde een ſoort van handſchoenen, het benedenſte en middelſte gedeelte der ſchenkelen en voeten was zwart, 't geen zich als laarsjes vertoonde; de ſchaamdeelen waren zwart; het blanke, 't geen op de borst, den buik, en de dyen, heerschte, was rood, en geleek naar 't geen 't gevolg is van eene branding, die de huid eens Negers verzeerd heeft.

WAARNEEMING VAN EEN ANDER BONT KIND.

Een *Halfſlachter* van negentien maanden, van een vry heldere kleur, behoorde denzelfden Heer toe. Op de kruin des hoofds, een weinig ter rechterzyde, was een bosch met hair; in 't midden des voorhoofds zag men een ander wit hairbosch twee en een halve duim breed: over het midden des voorhoofds liep een witte ſtreep, dezelve ſtondt ſchuins, en helde ter ſlinkerzyde af, tot op de wenkbrauwen, die half wit waren. De oogen waren groot, zwart, en wyd open. Beneden de borst tot den navel, en op den bovenbuik, zag men een witte plek met zeven punten. De rechter tepel was blank, vier vlekken waren 'er op de rechterzyde van de borst; men zag twee geelagtige blanke vlekken op den bovenbuik, en één beneden den rechter tepel ook een witte plek op de roede (*). Een blanke band, doorzaaid met helder geele plekken, vertoonde zich op het binnenſte gedeelte der armen, tot het binnenſte en benedenſte gedeelte van den voorarm. Men zag een andere vlek van den elleboog tot het middelſte binnengedeelte van den voorarm, en twee plekken aan het bovenſte gedeelte der beenen, met een bruinen weerſchyn.

De

(*) Ik heb naderhand een *Neger* gezien, met een natuurlyke blanke roede.

De gedaante van dit Kind was zo fyn en fraay niet als die van het *Negerinnetje*, 't welk aartig was, en eer opgecierd dan ontcierd, door de vlekken met zulk eene keurige evenredigheid over het lichaam verſpreid.

DE GESCHIEDENIS DER TROGLODITEN.

(*Naar 't Fransch van den beroemden* MONTESQUIEU.)

Een kleine Landſtreek in *Arabie* werd, ten eenigen tyde, bewoond door een Volk, afſtammende van die *Troglo-diten*, waar van de Oude Geſchiedenis ons vermeldt, dat zy eer Beesten dan Menſchen geleeken; niet in derzelver uitwendige Gedaante; maar in hunne bedorvene Geaartheden en woeste Zeden. 't Is waar, zy gingen recht overeinde; hunne Lichaamen waren niet met hair begroeid; ook was hun Gelaad en Stem Menschlyk, zy hadden geen Slagtanden of Staarten. Doch Ruwheid en Wreedheid woonden in hunnen boezem, en zy betoonden zich vreemdelingen omtrent alles wat Regtvaardigheid of Menschlykheid mag heeten.

Een Vorst, van vreemde afkomst, heerschte ten eenigen tyde over hun, en hy voelde zich geprikkeld door de Eerzugt om hunne barbaarschheid te leenigen; met dit oogmerk onderſtondt hy het, hun met ſtrengheid te regeeren. Zy ſpanden tegen hem zamen, bragten hem ten dood, en rooiden zyn geheele Gezin uit.

Hier door vonden zy zich genoodzaakt een nieuw Staatsbeſtuur op te rigten. Ontelbaar en allergeweldigst waren de daar op volgende verdeeldheden. In 't einde, nogthans, verkooren zy een aantal Overheids Perſoonen. Dan naauwlyks bekleedden deeze hunne Posten, of zy werden omgebragt door dit onverbeterbaar Geſlacht.

Regeeringloosheid was het gevolg, en men leefde daarin voort. Elk *Troglodit* verklaarde op 't ſterkst zyn afkeer van alle Onderwerping. Elk oordeelde zich genoegzaam in ſtaat, om voor zyne eigene belangen te waaken; en waarom zou hy zich eenigzins over die van anderen bekommeren? „ Waarom," dus ſprak de egte *Troglodit*, „ waarom zal „ ik my kwellen ten dienſte der zodanigen, die zo weinig „ voor my zorgen als ik voor hun doe? Neen, ik zal my „ hier over niet ontrusten. Myne zorgen zullen zich al„ leen tot my zelven bepaalen. Ik zal myne eigene behoef-

„ ten

„ ten en leevensnoodwendigheden my aanſchaffen, en zo „ gelukkig leeven, als ik kan. Laaten myne Buuren myn „ voorbeeld volgen, of, behaagt hun dit beter, dat ze „ ſneeven, dat ze elendig zyn."

't Was in den Zaaityd. Elk verklaarde: „ Ik zal zo veel „ Lands bearbeiden en bezaaijen als genoegzaam is om „ my het noodige op te brengen. Overvloed is noodloos, „ en ik heb beſlooten niets onnoodigs te doen."

De grond van die kleine Landſtreek verſchilde veel op onderſcheide plaatzen; in de boven Landen was het dor en droog, in de laage Landen, vrugtbaar en vogtig. De droogte was in dit Jaar ſterk; en het gevolg dat de Inwoonders der Valeien een overvloedig Gewas hadden; terwyl de Bergbewoonders armoede en honger leden; veelen hunner kwamen om: want hunne Broeders uit de Valeien weigerden hun eenigen onderſtand te verleenen.

Het daarop volgend Jaar ſtak niet min uit in Vogtigheid, dan het voorgaande in Droogte; de zwaare Stortregens bedierven den Oogst van de Bewoonders der Valeien; de hooge Landen, integendeel, droegen zeer veel Koorns. De Valeibewoonders vervoegden zich om Graan by de Hooglanders, het werd hun, op hunne beurt, geweigerd.

Een der aanzienlykſten onder de *Trogloditen* hadt eene ſchoone Vrouw. Zyn Buurman werd op haar verliefd, en voerde haar weg. Zy twistten en vogten deswegen. Eindelyk werden zy te raade hun geſchil te laaten verblyven aan zeker *Troglodit*, die gewoon geweest was eenig gezag te voeren zo lang het Gemeenebest beſtondt. Hy weigerde volſtrekt Scheidsman te weezen; hy wilde zelfs niet hooren wat de een en ander had in te brengen. — „ Wat „ raakt het my," was zyne taal, „ wiens deeze Vrouw „ is? Ik heb myn Land te bebouwen; en geen zin om „ uwe zaaken, met verwaarloozing van myne eigene, te „ regt te brengen. Ik verzoek u my met rust te laaten, „ en uw geſchil, indien gy kunt, zelve te beſliſſen." — De Vrouwenroover, ſterker dan zyn Party, zwoer, dat hy eer zyn Leeven zou verliezen, dan afſtand doen van de Vrouw. Den Egtgenoot was nu niets overgebleeven dan vrugtloos te klaagen over het onregt van zyn Buurman, en de onvriendlykheid des Regters. Op zyn weg na huis ontmoette hy eene jonge Vrouw van de Waterbron komende. Hy bevondt zich thans zonder Vrouw, en hy was wonder in zyn ſchik met eene gelegenheid aan te treffen om dit verlies zo ſchielyk, en op eene zo aange-

naa-

naame wyze; geboet te zien; en wanneer hy ze tot zich genomen hadt, vergrootte zyn genoegen niet weinig, toen hy ontdekte dat zy de Vrouw was van den eigenſten Perſoon, die geweigerd hadt zyn Regter te weezen.

Een ander *Troglodit* bezat een zeer vrugtbaar ſtuk lands, 't welk hy met allen vlyt bearbeidde. Twee zyner Buuren beſlooten hem daarvan te ontzetten. Diensvolgens dreeven zy hem uit zyn huis, en kwamen overeen om vereenigder hand deeze verkreegene bezitting te gebruiken, en te verdeedigen tegen elken aanvaller. Zy deeden dit eenige maanden; tot dat één hunner, verkiezende alleen meester te zyn, zyn Medegenoot vermoordde. Dan niet lang bezat hy deezen verraadlyk verkreegen Eigendom; onbeſtand om zich alleen tegen twee andere *Trogloditen* te verdeedigen, moest hy te gelyk zyne Bezittingen overgeeven, en zyn Leeven afleggen.

Men verhaalt van een ander uit dit Volk, die in groote behoefte zynde van kleederen, en meest naakt, eenige wolle kogt. De Koopman overleidde by zichzelven. „ 't Is waar, de juiste prys van myne Wolle is zo veel, „ dat ik 'er twee maaten koorn voor kan neemen; doch „ ik wil 'er niet van afſtappen, dan voor tweemaal zo „ veel, acht maaten wil ik 'er voor neemen." De Kooper kon op den eisch niet afſlaan. Hy moest het Geld betaalen. „ Nu," ſprak de Verkooper, „ ben ik in ſtaat om „ Koorn te koopen!" —— Hoe, gaf de ander hem te verſtaan, „ Hebt gy Koorn van nooden? Ik heb eenigen „ voorraad, Gy zult misſchien over den prys eenigzins „ verwonderd ſtaan. Gy weet, dat het, ter oorzaake van „ den hongersnood, zeer duur is. Geef my myn Geld te „ rugge, en gy zult 'er één maate Koorns voor hebben, „ en geen graankorrel meer, al ware het dat zulks u kon „ behoeden van door gebrek te ſterven."

'Er ontſtondt een Pestziekte onder deeze *Trogloditen*, en rigtte haare vernielingen aan in dit ongelukkig Land. De voortgang der Kwaale werd geſtuit door de aankomst van een buitenlandsch Geneesheer, die zyne Geneesmiddelen zo kundig wist aan te wenden, dat elk, die zich tot hem vervoegde, genas. Toen de Pest geweeken was, ging hy by de geneezenen rond, ter ophaalinge van de verdiende penningen; doch hy kon 'er geene krygen van die ondankbaaren, en moest na zyn land te rug keeren, met het knellendst hartzeer wegens de vrugtloos gedaane moeite en kosten. —— 't Leed niet lang, of de Pest begon op nieuw

nieuw te woeden, en fleepte, met meer gewelds dan voorheen, eene menigte ten grave. Men fmeekt, op 't ernftigst, dien Geneesheer om weder tot hun over te komen; duldloos waren zy in 't afwagten van dien Helper, zy zonden booden op booden om hem zyne komst te doen verhaasten. „ Gaat heen," was zyn woord, „ elendige en ondankbaare Snoodaarts, waar van wenschte gy geneezen te „ worden? Een veel verfchriklyker en yfelyker vergift „ dan 't geen uwe Lichaamen aantast, befmet uwe zelfzoekende en verkankerde Zielen! Gy zyt een langer „ ondraagbaare last voor de aarde, daar Regtvaardigheid „ en Menschlykheid van onder u verbannen zyn. De „ Goden hebben u gedoemd tot een fpoedig verderf. Laaten deezen hunne regtvaardige Wraak volvoeren. 't Is „ myn zaak niet daar tusfchen beiden te komen."

Dan *Ziekten* waren niet noodig om zulk een Geflacht te verdelgen. De onder 't zelve heerfchende Onregtvaardigheid was genoegzaam om de *Trogloditen* te vernielen.

Twee Geflachten, nogthans, bleeven 'er over, twee Geflachten; afftammende van Voorzaaten, die onder zulk een Volk als Wonderen mogten aangezien worden! —— van twee Mannen, die zich bevlytigden in alle werken van Menschlievendheid, die de voorfchriften des Regts heilig hielden, en de bekoorlykheden der Deugd gevoelden: even zeer verwyderd van de algemeene onaarting en boosheid, onder hunne Landgenooten heerfchende, waren zy, door de onderlinge braafheid hunner harten, met den nauwften Vriendfchapsband vereenigd, en beklaagden met gelyken weedom het naderend verderf, 't welk de overige *Trogloditen* zich op den halze haalden. Zy leefden te zamen op een afgeleegen, maar gelukkigen, plek gronds, die, verwyderd van de tooneelen des onregts en der verdrukking, door den arbeid dier deugdzaame handen bewerkt, hun een ruimer overvloed van het noodige en verkwikkende opleverde. Zy kenden geen gefchil, geen twist, en poogden alleen elkander voorby te ftreeven in het betoon van goede dienften. Hun belang was 't zelfde; en de arbeid van den eenen kwam den anderen te ftade. Hunne dagen vloeiden evenmaatig voort. Alles was rust, alles vriendfchap.

Zy beminden hunne Vrouwen, en werden weder door dezelve geliefd. Hun hoofdbezorgheid was hunne Kinderen Deugdliefde in te fcherpen, en hier op bevlytigden zy zich met onafgebrooken aandagt. Steeds hielden zy hun

voor oogen de elenden van het zich in rampen dompelend Vaderland; en boezemden hun geſtadig deeze les in, dat het belang van byzondere Perſoonen begreepen is in het belang van 't Algemeen: dat deeze belangen niet tegen elkander ſtreeden „ Volksdeugd," dus luidde hun grondregel, „ Volksdeugd is algemeene Gerustheid: weest regtvaardig jegens anderen, en gy zult uw eigen voordeel behartigen!"

De moeite, door hun aangewend, bleef niet ongezegend. De Kinderen waren zo deugdzaam als de Ouders, en kreegen eene Naakomelingſchap hun gelyk. Zy trouwden, en vermenigvuldigden. Hun Deugd, in ſtede van te verzwakken, werd door den tyd ſterker, en hoe meer hun getal toenam, hoe meer voorbeelden 'er opſtonden, om het volgend Geſlacht ter Deugd aan te ſpooren.

Wie is in ſtaat om 't Geluk van dit Deugdzaam Volk naar eisch te beſchryven? Kon het anders dan door den Hemel begunſtigd zyn? Zy, die zo veel vermaaks ſchiepen om de Goden in hunne werken en gunstbetooningen te verbeelden, en dezelve ſteeds met dankbaarheid en eerbiedeniſe naderden? ——— Godsdienst werkte met de Natuur mede, om hunne Zeden te verzagten en te beſchaaven. De Natuur liet maar weinig onvoltooid over; en dat weinige voltooide de Godsdienst.

Verſcheide Feesten, ter eere van de Godheden, ſtelden zy in. Deeze Feesten waren, van alle overdaadigheid verre afgeſcheiden, genoegelyke vrolykheid heerschte op dezelve: de Jeugd van beide de Sexen vermaakte zich met Dans; de Muzyk was eenvoudig en boersch. Opgeruimde harten lieten zich kenbaar zien op 't genoeglyk gelaad. De Minnaar lonkte, de Maagd bloosde; het hart der waarneemende Moeder ſprong op door het vooruitzigt van eene gelukkige vereeniging haarer Kinderen. De Vader glimlachte, en het was niet moeilyk zyne toeſtemming te verwerven.

De *Trogloditen* bezogten de Tempels hunner Goden druk, en zonden 'er aanhoudend hunne gebeden ten Hemel; doch waar om ſmeekten zy? Zy waren te gelukkig om op Rykdommen te denken. Badt iemand om overvloed, 't was niet voor zich zelven, maar voor zyn Nabuur; zy ſmeekten, dat een zieke Bloedverwant tot voorige gezondheid mogt komen; dat de eendragt onder Broederen mogt bewaard blyven; dat een Egtgenoot zyne Huisvrouwe met alle tederheid mogt beminnen, en zich op haare liefde verlaaten; en dat hunne Kinderen nooit mogten ophouden hun met agting

en

en liefde te bejegenen. —— Deeze waren de groote Zegeningen, die de Godsdienſtigheid der *Trogloditen* den Hemel afſmeekten, en om welke te erlangen zy zich nederig voor 't altaar boogen. Knielde eene Maagd, offerde zy haar teder hart op? Het eenig goed, om 't welk zy haare wenſchen opwaards zondt, was, „ Laat ik het vermogen „ bezitten, om een braaf Man gelukkig te maaken."

In den avond, naa dat de Kinderen verzameld waren, en de vermoeide Os van 't juk ontheeven was, hadden zy de gewoonte van by hoopen te vergaderen, en den dag met een' ſmaaklyken maaltyd te beſluiten; onder denzelven een Feest- en Zedenzang aanheffende. Zy haalden, in deeze Zangen, de Onregtvaardigheid en Rampen op van de oude *Trogloditen*; zy roemden de opkomst van het nieuw Geſlacht, deszelfs Deugd en Gelukſtaat; en lieten de verheevenſte toonen klinken ter eere van de Onſterflyke Goden. —— „ Hoe heilig," zongen zy, „ is der Goden „ tegenwoordigheid! Hoe gunſtig zyn ze om byſtand te „ verleenen aan de zodanigen, die denzelven afſmeeken! „ Hoe gereed om met hunne goedkeuring dezulken te ver„ eeren, die zich bezorgd aanſtellen om dezelven te ver„ werven! —— Maar hoe ſchriklyk is hun misnoegen! „ Hoe onontkomelyk hunne wraak!" —— Zy weidden uit in den lof van het Landleeven; een Leeven van onſchuld en Vrede. —— Zo ſleeten zy hunne avonden, tot dat zy ter ruste gingen, en in den ſlaap wegzonken, door geene driften of zorgen ontrust of afgebrooken.

En, in de daad, niets was 'er 't geen hun zorg of kommer baarde. De Natuur was hun zo gunſtig als hunne begeerte gemaatigd; in dit gezegend Gewest was ſchaarsheid en gierigheid even onbekend. Veelvuldig gaven zy, geſchenken; en hy, die zich in de gelegenheid bevondt om een ander te verpligten, kon zich verzekerd houden dat men hem een gelukkig Man zou agten. Zy leefden als in één *Gezin*; hunne Kudden liepen op eene gemeene weide, en zodanig onder een, dat het elk bezwaarlyk viel zyn eigendom te onderkennen; en ook dit was eene zaak van zo weinig aanbelangs, dat nauwlyks zich iemand des ontrustte of bekommerde.

Wie zou het verveelen voorbeelden van hunne Deugd op te haalen? —— Een *Troglodit* zeide „ Myn Vader is „ voorneemens morgen in zyn Land te arbeiden. Hy zal „ zich te leur geſteld vinden, want ik zal twee uuren

„ vroeger dan hy opſtaan, en wanneer hy komt om zyn „ werk aan te vangen, zal hy het afgedaan vinden.

„ Myne Zuster," ſprak een ander, „ ſchynt my toe, ge„ negenheid te hebben tot dien Jongeling van onze Familie. „ Zy poogt dezelve te verbergen; doch te vergeefsch. Ik „ zal voor haar by myn Vader ſpreeken, en hy zal het tot „ een Huwlyk brengen."

Een derden werd verhaald, dat Roovers van zyn Vee geſtoolen hadden. „ Het ſpyt my," was zyn woord, „ 'er „ was een melkwitte Geit onder, die ik ten offer voor de „ Goden geſchikt had."

„ Ik moet," hoorde men een ander zeggen, „ ten Tempel „ opgaan, om myne dankzeggingen uit te ſtorten, voor de „ herſtelling van mynen Broeder. Was hy geſtorven, welk „ een Broeder zou ik in hem verlooren hebben! En myn Va„ der! Hoe zou zyn gryze kruin deezen ſlag hebben kunnen „ verdraagen! Hy was zeker van hartzeer met hem ten „ grave gedaald!

„ Ik heb beſlooten," betuigde een ander „ op den kant „ van myns Vaders grond eenige Boomen te planten. Het „ volk, in het Land daar naast werkende, vindt zich alle „ dagen blootgeſteld aan de brandende hette der Zonne; „ ik bejammer het dat zy geen lommer hebben om zich in „ denzelven te verfriſen."

In eene Vergadering der *Trogloditen*, ſprak een oud Man met ſtrengheid over een Jongeling, dien hy verdagt hieldt van het pleegen eens misdryfs. „ Wy kunnen," zeiden zyne jonge medemakkers, „ ons niet verbeelden, dat hy ſchuldig „ is: maar is hy ſchuldig, dat hy dan het ongeluk hebbe „ om de laatſte van zyn Gezin te ſterven."

Een *Troglodit* hoorde, dat zyn huis beſtoolen, en van huisraad ontledigd, was door Vreemden. „ Ik moet," was zyn woord, „ te onvrede op hun weezen om hunne onregt„ vaardigheid; anders zou ik hun geluk wenſchen met het „ verkreegene, en dat zy het langer en met meer genoegen „ mogten gebruiken, dan ik gedaan heb."

Zodanig was de Deugd, zodanig het Geluk, der *Troglodi-ten*. Maar hun geluk kon den nyd niet ontgaan van, noch hunne Deugd hun dekken voor, 't geweld van 't Volk in eenige bygelegene landſtreeken, 't welk verzamelde, en, onder valſche voorwendzelen, beſloot, hun van hun Vee te berooven. De *Trogloditen* hoorden van hun beſluit, en vaardigden terſtond Gezanten af, die de volgende aanſpraak deeden.

„ Wat

„ Wat hebben de *Trogloditen* gedaan om uwe vyandſchap
„ op te wekken? Hebben zy uwe Vrouwen weggenomen?
„ Hebben zy uwe Kudden weggedreven? Hebben zy uwe
„ Landen verwoest? Wy zyn niet in ſtaat tot het pleegen
„ van zulke misdryven; wy eerbieden de Goden. Wat
„ begeert gy meer van ons? Is het Wolle om u te kleeden?
„ Is het Melk om u te voeden? Of hebt gy de Vrugten des
„ velds noodig? Legt uwe wapenen neder, en kom onder
„ ons als Vrienden. Uwe behoeften zullen gereed en ruim
„ vervuld worden. —— Maar, indien gy poogt u zelven
„ door vyandlykheden voorraad te verſchaffen, dan zwee-
„ ren wy, by de Onſterflyke Goden! by alles wat heilig is
„ en dierbaar! dat wy geen koelbloedige aanſchouwers zul-
„ len weezen van zodanige mishandelingen: wy zullen ge-
„ weld met geweld keeren; u aanzien als een woest en
„ *beestagtig* Volk, en u poogen te verdelgen, even als wy
„ *Wolven* en Tygers dooden."

Deeze aanſpraak werd met veragting bejegend, dezelve kon deeze Barbaaren niet beweegen, om een onbeſchadigend *Volk* met rust te laaten; een Volk, 't geen zy dagten dat niets dan zyne onſchuld ter verdeediging hadt.

Maar zy vonden zich deerlyk bedroogen. De *Trogloditen* ſtonden gereed om hun te ontvangen, bezield met den blaakendſten heldenmoed; onverſchrokken, niettegenſtaande het aantal hunner vyanden; doch verbaasd over hunne Onregtvaardigheid. Zy hadden hunne Vrouwen en Kinderen in 't midden des Legers geplaatst. Zy hadden het vast beſluit, om zich tot één toe te verdeedigen. Niemand dagt om vlugt of veiligheid, of voelde eenige bezorgdheid wegens zyn eigen lot. Elk offerde zich op voor een ander. De Zoon haakte om zyn bloed voor zyn Vader te ſtorten. De Mannen booden zich aan tot ſlachtoffers voor Vrouw en Kinderen. Gaarne wilde een Broeder voor zyne Broederen het leeven afleggen. Niemand, of hy voelde zich door den edelen Geestdrift van Vaderlandliefde gedreeven. Te ſterven voor een Vaderland! te ſterven voor het *Trogloditiſch* Volk, was in aller oog een roemryke en begeerlyke dood! Viel 'er een, zyn plaats was terſtond door een ander aangevuld, en zyn Opvolger, wel verre van den moed te laaten zakken, voelde zich aangevuurd met te meerder drifts om den dood zyns Landgenoots te wreeken.

Wat kon zulk een Heldendrom wederſtand bieden? Hunne barbaarſche vyanden niet. Onregt was niet beſtand tegen zulk eene Deugd. De laaghartige Roovers vlooden. Zy, die

die zich niet geſchaamd hadden onregtvaardig aan te vallen, ſchaamden zich ook niet om de vlugt te neemen; zy vonden zich onbekwaam om de dapperheid der *Trogloditen* te weder-ſtaan, ſchoon zy ongevoelig waren voor het edel beginzel, 't welk dezelve inblies.

Wanneer, naa verloop van tyd, de *Trogloditen*, een zeer talryk Volk werden, kreegen zy het in den zin om een Koning te kiezen. Eenpaarig waren zy van oordeel, dat de Kroon opgedraagen moest worden aan iemand, die zich boven anderen hadt doen uitmunten in het handhaaven van Regt. Zy ſtemden ook overeen in de keuze des Perſoons. Een oud Man, die de grysheid op den weg der eere gevonden hadt, eerwaardig in zyn voorkomen en character, was de Man, die elk het geſchiktſte toeſcheen. Doch hy hadt geweigerd de raadpleegingen by te woonen: hy zat peinzend in zyne wooning, en overſtelpt met druk.

Afgevaardigden, om hem zyne Verkiezing bekend te maaken, traden by hem in. „ Helaas!" ſprak hy, konden de „ *Trogloditen* niemand hunner keuze waardiger vinden? „ Ben ik van allen de Man, die, onder een zo regtvaar-„ dig en deugdzaam Volk, verdien voor den regtvaardig-„ ſten en deugdzaamſten gehouden te worden? De Goden „ verhoeden het, dat dit waarheid zou weezen! of dat ik „ zulk een trots, en anderen beledigend, denkbeeld zou „ koesteren! —— Maar, indien gy, beſlooten hebt my „ de Kroon op te dringen —— dan wil ik dezelve aan-„ vaarden; doch die ontvangen met een hart doorgriefd „ van de ſmertende gedagten, dat ik lang genoeg geleefd „ heb, om te zien, dat myne dappere Landgenooten, dat „ de *Trogloditen*, afſtand doen van hunne Vryheid." —— Hier op bedekte een traanenvloed zyne wangen, en hy voer voort —— „ Ongelukkige! die ik ben, kon ik „ ooit gedagt hebben deezen dag te zullen beleeven!" — Zyne ſtem klom, en ſtrengheid ſtraalde hem ten ooge uit, als hy ſprak. —— „ Ik gis maar al te wel wat u „ aangezet heeft tot dit beſluit. Uwe Deugd wordt u ten „ laſt. Gy zyt onverduldig om 'er u van te ontdoen. Gy „ ontdekt dat dezelve in dien ſtaat, in welken gy tot nog „ toe geleefd hebt, volſtrekt noodzaaklyk is; dat gy zon-„ der dezelve niet kunt beſtaan; dat gy, daar van beroofd, „ in de rampen en het verderf uwer ongelukkige Voorva-„ deren zult nederſtorten. Maar gy wenscht u voor dit „ gevaar, op eene gemaklyke wyze, te beſchutten: door „ onderwerping aan een Vorst, in ſtede van aan de Deugd,

„ door

„ door gehoorzaamheid aan Wetten, min bepaalende dan „ de Gewoonten en Zeden, die gy duslange volgde. „ Eerzugt, Rykdom, en Wellust beginnen bekooringen „ by u te krygen; gy verlangt in een ſtand geſteld te wor„ den, waarin gy deeze ydele begoogelingen kunt najaa„ gen; waarin gy na grootheid kunt ſtreeven, Rykdom„ men zoeken, Wellustige neigingen voldoen; waarin „ gy de bezorgdheid om Deudzaamer te weezen kunt ter „ zyde zetten, mits gy maar zorgvuldig vermydt, open„ baare en gevaarlyke misdryven te pleegen." —— Hier ontſprong op nieuw een Traanenvloed, en zy biggelden langs zyn eerwaardige kaaken neder. Hy hieldt een oogenblik ſtil; doch vervolgde —— „ En welke is de natuur der „ Bediening, welke gy my oplegt? Is het gebied voeren? „ Wien of wat zal ik gebieden? Zal ik een *Troglodit* ge„ bieden Deugdzaam te weezen? Wat kan ik hem gebie„ den, 't welk zyn eigen geaartheid hem niet vooraf reeds „ inboezemt; en kragtiger dan myn bevel aanzet om te „ volbrengen? Helaas, myne Vrienden! in ben bykans „ tot het einde myner dagen gekomen, verſleeten en af„ gemat! Myn tyd onder u kan niet dan kort weezen. „ Welhaast zal ik van dit tooneel aftreeden; welhaast zal „ ik keeren tot uwe braave Voorvaderen, die agtenswaar„ dige, die vroome, Mannen! Hoe zeer zal het hun grieven „ van hunne verbasterde Naakomelingſchap te hooren! Hoe „ zal ik hun verhaalen dat hunne Zoonen zich voor alles, „ behalven voor de Deugd, kunnen vernederen!"

ONTEET VAN DEN HERTOG VAN ALBA, TE RUDOLSTAD.

(Uit J. SLEIDANUS, *Rer in Eccleſia et Politica Christiana gesta, ab Ao.* 1500 *ad Annum* 1600.)

Zekere Duitſche Dame, geboortig uit een huis dat zich reeds verſcheiden Eeuwen door heldenmoed uitgetekend, en het Duitſche ryk eenen Keizer geſchonken had, deed den vreeslyken Hertog van *Alba*, door haar manmoedig beſluit, byna beeven. Toen Keizer KAREL de Vde, na den Slag by *Muhlberg* Ao. 1547, op zynen togt naar *Frankenland* en *Schwaben*, door *Thuringen* kwam, wist de Gravin CATHARINA VAN SCHWARZBURG, geboren Vorstin VAN HENNENBERG, eene Weduwe, zoo veel op dien Vorst te verwinnen, dat zy een Sauvegarde-brief van hem verkreeg, volgens welken hy beloofde, dat hunne onderdaanen niets, van het doortrekken des Spaanſchen Legers, zouden te lyden hebben.

Daartegen beloofde zy Brood, Bier, en andere levensmiddelen, tegens goede betaaling, uit *Rudolſtad*, aan de *Saalbrug* te zenden, ten einde de Spaanſche troepen, welke daar overgezet zouden worden, van het noodige te voorzien. Na het vertrek van KAREL gebruikte zy echter de voorzichtigheid, om gemelde brug, welke, digt by de Stad, over de *Saal* lag, ſpoedig af te laaten breeken, en, op een veel verderen afſtand, over dezelfde rivier te laaten leggen, op dat de nabyheid der Stad de roofzuchtige gasten niet al te veel in verzoeking mogt brengen. Ook ſtond zy den inwooneren van alle plaatſen, door welken het Leger trekken moest, toe, zich met hunne beſte meubelen, op het *Rudolſtadſche* Slot te bergen.

Intusſchen naderde de Spaanſche Veldoverſte, door den Hertog HENDRIK VAN BRUNSWYK en deszelfs Zoonen vergezeld, de Stad, en verzogt door een vooruit gezonden Bode, de eer te hebben, om by de Gravin VAN SCHWARZBURG op het ontbyt te komen. Zulk een beſcheiden verzoek, aan het hoofd van een Leger gedaan, kon niet wel geweigerd worden. Men antwoordde, dat men op zou zetten wat de gelegenheid van het huis toeliet, en dat, indien zyne Exellentie dit voor lief wilde neemen, men hem zoude opwagten. Intusſchen liet men niet naa, den Sauvegarde-brief nog eens te herinneren, en den Spaanſchen Veldoverſten zyné verplichting, dien aangaande, op het hart te drukken.

Een vriendelyk gelaat, en een welvoorziene disch, verwachtte den Hertog op het Slot. Hy moest erkennen, dat de *Thuringer* Dame een zeer goede keuken hield, en de eer der gastvryheid verſtond. Doch naauwelyks had men zich aan tafel gezet, of 'er kwam een Bode de Gravin uit de Zaal roepen. Men meldde haar, dat de Spaanſche ſoldaaten, in eenige Dorpen, geweld gepleegd, en het Vee van de Boeren weggedreeven hadden. KATHARINA was eene Moeder haares Volks, en het geen de armſte haarer Onderdaanen werdt aangedaan, werdt haar zelfs aangedaan. Ten uiterſte ontrust door het verbreken van het gegeeven woord, doch haare tegenwoordigheid van geest behoudende, beveelt zy alle haare Dienſtknechten, zich in allen haast en ſtilte te wapenen; en de Poorten van het Slot wel digt te ſluiten, terwyl zy zelf zich weder naar de Zaal begeeft, waar de Vorſten aanzitten. Hier klaagt zy hen, in de hartroerendſte uitdrukkingen, alles wat men haar zoo even berigt had; en hoe ſlegt men het gegeeven woord des Keizers, by het Leger, onderhield. Men antwoordde haar lachende: dat dit Krygsgebruik was; en dat men, by het doortrekken van een Leger, zulke kleine toevallen niet konde verhoeden. „ Dat zullen wy dan zien" antwoordde zy in gramſchap. „ Mynen armen Onderdaanen moet het hunne wedergegeeven worden, of, by God! —— (terwyl zy dreigende haare ſtem verhief) Vorſtenbloed zal voor Osſenbloed ſtroomen!" Na deeze bondige verklaaring verliet zy de Zaal, welke in weinig

oo-

oogenblikken door gewapende Lieden vervuld werdt, die, met het zwaard in de hand, doch met veel eerbied tevens, zich achter de ſtoelen der Vorſten plaatſten, en hen aan tafel bedienden. By het intreeden deezer gewapende ſchaar, veranderde de Hertog van *Alba* geheel van kleur, terwyl de Vorſten elkander ſtom en verbaasd zaten aan te kyken. Afgeſneden van het Leger; omringd door eene talryke welgeſpierde menigte; wat bleef hen in dit geval veel over, dan geduld te neemen, en, op welke voorwaarden het ook wezen mogt, de beleedigde Dame te verzoenen. HENDRIK VAN BRUNSWYK vatte het eerst weêr moed, en begost te ſchateren van lagchen. Hy koos den vernuftigen uitweg, om alles, wat 'er gebeurd was, in het boertige te veranderen; en hield een lange loſſpraak over de landsmoederlyke zorg, en betoonde kloekmoedigheid der Gravin. Hy verzogt haar, zich zelve gerust te ſtellen; en nam op zich, om den Hertog van *Alba*, tot alles wat billyk was, over te haalen. Ook bragt hy het by den laatſten wezenlyk zoo ver, dat deeze daadelyk een bevel aan het Leger afzond, om het geroofde Vee den eigenaars terſtond weder te doen geworden. Zo dra de Gravin verzekerd was van de bevolene terug gave, bedankte zy haare gasten op het plegtigst; welke vervolgens ook een zeer wellevend affcheid van haar namen.

Buiten twyffel was het deeze omſtandigheid, welke de Gravin CATHARINA VAN SCHWARZBURG den bynaam van *de heldhaftige* heeft doen verkrygen. Men roemt nog heden haare ſtandvastige werkzaamheid, om de Hervorming in haar land te bevorderen, die reeds door haaren Gemaal, Graaf HENDRIK de XXXVIIIste, daar was ingevoerd; als ook om de Monnik-ordens af te ſchaffen, en het Onderwys in de Schoolen te verbeteren. Veele Proteſtantſche Leeraars, welken om den Godsdienst vervolgd wierden, liet zy beſcherming en onderſteuning verſchaffen. Onder deeze was ook een zekere CASPAR AQUILA, een Prediker te *Saalveld*, die, in zyn jonge jaaren, het Leger van den Keizer, als Veldpreêker, naar de Nederlanden gevolgd was. Doch geweigerd hebbende om een Kanonskogel te doopen, hadden de brooddronken ſoldaaten hem in een mortier geſtopt, met oogmerk om hem in de lugt te ſchieten; een noodlot dat hy nog gelukkig ontkwam, door dien het kruid geen vlam vatte. Thans was hy ten tweedemaal in levensgevaar, en een prys van 5000 gulden was op zyn hoofd geſteld, nadien hy, op den Kanſel, met verachting van 's Keizers *Interim* geſproken had. CATHARINA liet hem, op verzoek der *Saalfelders*, heimelyk by zich op het Slot brengen, alwaar zy hem verſcheiden maanden verborgen hield, en met de grootſte menschlievenheid van alles voorzag, tot hy zich weer, zonder gevaar, dorst vertoonen. Zy ſtierf, van ieder vereerd en betreurd, in het 58ſte Jaar haares levens, en het 29ſte haarer regeering: zynde het gemelde geval met den Hertog van *Alba* in den Jaare 1547 voorgevallen. Haar gebeente rust in de Kerk te *Rudolſtad*.

GESCHIEDENIS VAN DEN PLAATSNYDER SCHMIS, TE DUSSELDORP.

Door Mevrouw VON LA ROCHE.

(*Uit* J. G. MEUSEL, *Muſeum fur Kunſtler und fur Kunſtliebhaber, St. VII. bl.* 33.)

Vóór twaalf jaaren kwam een jonge Bakkersknecht by den Heer Hof- en Kamerraad KRAHE, eerſte Opziener van het beroemd Kabinet van Schilderyen, te *Duſſeldorp*. Deeze perſoon haalde een boek uit zyn zak, gaf het aan den Heer KRAHE, en verzogt denzelven, om het te waardeeren en te koopen. De Opzichter opende het, en zeide: Het is het Gebedeboek dat Keurvorst KLEMENS AUGUSTUS van *Keulen* heeft laaten maaken, en met Plaaten doen verſieren. Hoe komt gy 'er aan?

De Bakker glimlagchte, en zeide: ik heb het afgeſchreven. —— Op dit antwoord beſchouwde KRAHE het naauwkeuriger, vergeleek het met een Origineel, en bevond, dat een ongeoeffend oog moeite had, om de Plaatdruk van het *afſchrift*, zo als het de Bakker noemde, te onderſcheiden. Met eene vrolyke verbaazing, zeide hy: Myn Vriend! hoe kost gy met zulke bekwaamheden een Bakker worden? Gy moest voelen dat gy tot Plaatſnyder geboren zyt.

Ik zou het gaarne geworden zyn, nadien ik altyd zeer gaarne tekende. Maar myn Vader is een arme Bakker, die veel Kinderen heeft. Dat handwerk kost hy my voor niet leeren, en ik tekende dan op Zon- en Feestdagen voor myn vermaak. Thans ben ik voorneemens om te gaan reizen, myn Vader kan my niets mede geeven; en nadien gy het tekenen bemint, dacht ik dat gy myn boek mogelyk wel zoud willen koopen.

Ô! Myn Vriend! zelde KRAHE, kom morgen avond hier weer: doch verzuim het niet!

Den volgenden morgen trok KRAHE naar *Keizerswaard*, by een ryk en weldaadig mensch, die zyn Vriend was, en geen Kinderen had. Deeze verheugde zich over dit bezoek: doch de Opzichter zegt daadelyk: „waarde Vriend! ik moet bekennen, dat ik heden tot een geheel ander oogmerk hier ben gekomen. —— Hy verhaalt vervolgens zyne ontmoeting met den Jongeling, en vertoont hem het boek, en het Origineel.

Zoud gy, myn Vriend! niet een paar honderd daalders aan deezen Jongeling willen te koste leggen? Hy zal zekerlyk een uitmuntend mensch worden, en in ſtaat komen om uw verſchot weder te vergoeden. Ik neem op my, om zyne Talenten te leiden. De Raadsheer geeft, met edele vreugde, drie honderd Daalders. KRAHE komt te rug, en vertelt den Jongeling wat hy gedaan heeft, en wat hy verder doen wil. SCHMIS wordt ont-

ontroerd, verlaat zyn handwerk, tekent volgens de grondbeginzelen, leert de Meetkunde, en oefent zich zelven in de Geſchiedenisſen.

Na eene onafgebroken vlyt van twee Jaaren, zeide KRAHE: Thans myn Vriend! hebt gy geleerd wat *Dusſeldorp* u leeren kan. Nu moet gy naar *Parys*, by den Heer WILLE, om uwe bekwaamheden tot volkomenheid te brengen.

SCHMIS volgde deezen raad, vertrok naar *Parys*, doch ging te voet, om daar door het geld, dat men hem gegeeven had, te ſpaaren. Hy kwam 'er ziek aan, herinnerde zich een zeker klooster, in het welk hy een Monnik iets moest zeggen. Hy ging 'er in, en de Monnik bezorgde hem met raad en hulp. —— Na zyne herſtelling ging hy, geheel droefgeestig, wandelen, en ontmoette twee *Garde du Corps*: van welke de een hem aanſprak.

Is Myn Heer geen Duitſcher? —— Ja. —— Uit welk Gewest? —— Van *Keizerswaard*. —— Ei, dan zyt gy myn Landsman. Wat doet gy hier? —— SCHMIS verhaalde hem alles, en beklaagde zich op het einde, dat zyne ziekte hem tyd en geld gekost had; dat hy zyn weldoeners niet ten last wilde verſtrekken, enz.

De Soldaat denkt alles na. —— Ja, myn Vriend zegt hy, wat zal ik u raaden? —— Dan, indien gy myn voorbeeld wilde volgen, dan zoud gy kleederen en brood vinden, en uwe kunst kunnen voortzetten. Myn kapitein heeft juist iemand noodig. Gy zyt een knap Kaerel; hy zal u daadlyk neemen. —— Wy worden goed betaald, de dienst is ligt, en gy hebt 'er veele vrye dagen in.

SCHMIS nam dit aan. De Kapitein hoorde zyne Geſchiedenis, en bragt hem zelfs by WILLE —— geevende hem zo veel vryheid als de dienst maar eenigzins wilde gedoogen. Zo arbeidde en diende hy vier jaaren, en kreeg zyn ontſlag. Twee jaaren, hield hy zich enkel met zyne kunst bezig, en kwam, met goede getuigenisſen, zo van zynen vlyt als levensgedrag, te rug.

KRAHE ſtond verbaasd over het werk van deezen man, en ſtelde hem voor het Kabinet aan 't werk. SCHMIS werkte vlytig, en hield eene geſchikte levenswyze. Kwam nergens dan in het huis van zynen eerſten Leermeester. Dit duurde weder twee jaaren.

Op zekeren morgen zeide KRAHE: SCHMIS, kom van avond wat tydelyk t'huis. Ik heb een klein feest, daar ik alle myne Vrienden op wil zien. SCHMIS komt, ontmoet verſcheidene Vrienden; en hoort dat het aantekenmaal, tot een Huwelyk voor de oudſte dochter, gegeeven wordt. —— Men ziet hem niet meer. —— Den anderen morgen komt hy in de Gallery om te werken, doch de Opziener kent hem haast niet.

Wat ſcheelt 'er aan, Myn Heer SCHMIS?

Ik ben ongelukkig, myn Weldoener.

Waar-

Waarom? Wat is 'er gebeurd?

Ik beminde uwe HENRIETTE, zedert den eerſten avond dat ik van *Parys* te rug kwam, en —— ach! nu leeft zy voor een ander! —— Lieve Vriend! hebt gy myne dochter iets van uwe liefde gezegt? —— Nooit. Hoe konde ik dat doen —— zonder tytel, en zonder middelen —— de Dochter van myn Weldoener van liefde ſpreeken! Ik was gelukkig genoeg haar te zien. Ik wenschte niets meerder. —— Maar thans ben ik ongelukkig.

Waarde Vriend, ſtel u gerust, Gy zyt my zo lief als myn Zoon, maar met HENRIETTE is het te laat! —— Na dit geſprek wierd de Plaatſnyder ziek, en ging vier maanden lang tuſſchen den dood en de krankzinnigheid in; kwam in 't geheel niet uit zyn huis, en genoot alle liefde en onderſtand van KRAHE. Men ſpreekt hem in 't geheel niet van HENRIETTE —— maar men ſpreekt met haar over hem, nadien zy hem wilde bezoeken. De Bruidegom was naar zyn familie vertrokken, welke zwaarigheid in dit Huwelyk maakte. Deeze had den moed niet om het te ſchryven: maar HENRIETTE merkte het, en gaf hem zyne Vryheid weder —— ontving haare brieven te rug, en zeide toen tegen haaren Vader: Gy hadt SCHMIS gaerne tot uw Zoon gehad. —— Zeg hem, dat HENRIETTE de zyne is, wanneer hy haar nog tot zyn geluk noodig meent te hebben.

Met dit berigt gaat de Vader by hem, zegt het hem; doch deeze vreugdetoon had hem byna zo ongelukkig gemaakt, als de eerſt gemelde droevige tyding. Hy ſuiſebolt, aan den arm van KRAHE, naar HENRIETTE, en zyn geluk klimt op 't hoogſte. Hy blyft den geheelen avond by haar, maar den volgenden morgen hooren zy niets van hem, dan dat hy, met het krieken van den dag, met alle zyn Plaaten en Tekeningen, in een rytuig met vier Paarden, is vertrokken. Welk een angſt voor KRAHE en HENRIETTE! men achtte hem krankzinnig te zyn, en hoorde, geduurende eenige dagen, in 't minſte niet van hem. —— Op den negenden kwam hy met het Decreet eener Jaarwedde van *f* 600 - : - : van *Munchen*, alwaar hy zich, voor de voeten van den Keurvorst van Palts-Beyeren nedergeworpen had; denzelven zyne omſtandigheden en liefde verteld, en zyne getuigſchriften en werken getoond had. De Keurvorst had de waarheid zyner geſchiedenisſe en bekwaamheden aan zyn hart gevoelt, en SCHMIS kwam by KRAHE te rug; zeggende: nu ben ik HENRIETTE waardig; nu kan ik ook op eenige inkomſten rekenen.

En dit was in January 1782!

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Alle enkel Menschlyke Schriften zyn feilbaar, en aan dwalingen onderhevig; dierhalven zyn ze geene zekere baak, waar op we al ons vertrouwen vestigen kunnen, of volgens welke wy onze Levenskoers te rigten hebben. Dan de Openbaring alleen is de allerzekerfte en veiligfte baak, naar welke wy onze koers rigten, en alle onze bedryven ftuuren moeten. —— De Openbaring alleen faalt niet, en daarom kunnen wy 'er ons veilig op verlaten; —— derzelver glans fchittert, in weerwil van alle duisternis, en donkere nevels van onkunde, van drieste onwetenheid. —— De Godlyke Openbaring is eene glansryke fakkel, die met hare ligtende ftralen alle donkere nevels van ongeloof en onverftand doet opklaren. —— Zy is eene glansryk volle Zon, die wel eens van donkere wolken omgeven word, welke den glans harer ftralen een poos konnen hinderen, om zich wyd en zyd te verfpreiden, die door nevels van ongeloof omgeven, weerhouden word haar glansryk fchynzel uit te breiden, —— maar die, van agter deze wolken zich vertoonende, eenen nieuwen glans, en als een heerlyken, een treffenden, Luister ten toon fpreid, — die onbeneveld verfchynende, eene verdubbelde heerlykheid laat zien. —— Het driest ongeloof moge zich door fpitsvondige bedenkingen, als een damp en dikken nevel tegen de Openbaring opwerpen; het moge, voor eenigen tyd, derzelver glans verbergen agter het zwart van opëengepakte wolken, welke uit de bedorvenheid der fnoode beftryderen der Godlyke Openbaring opryzen, welken die lichtende fakkel aan ons gezigt pogen te onttrekken: Maar alle die nevels verdwynen wel dra; — de opëengepakte wolken fcheuren; en zie daar het licht vertoont zich in zyn vollen glans, in zynen vorigen luister. —— De mensch van een gezond verftand word verlicht, ziet alle nevels opklaren, en den glans der waarheid, met haren vollen Luister, als aan eenen onbewolkten Hemel fchitteren.

De opmerkzaamheid is nuttig in alle zaken; indien wy niet opmerkzaam zyn, weldra begaan wy de grootfte, de onverfchoonelykfte, misftappen. —— Een reiziger, niet opmerkzaam op den weg, welke hy te gaan hebbe, dwaalt wel dra van denzelven af, en wordt gebragt op bypaden, die hem van het regte fpoor afleiden, en meer en meer doen afdwalen. —— Dan is de opmerkzaamheid nuttig in alle zaken, nergens word ze meer gevorderd, dan omtrent zich zelven. —— De dwaas ziet altoos zich zelven voorby, en geeft nimmer agt op zyne daden. Hy is onagtzaam, en vestigt zyne aandagt nimmer, waar hy dezelve 't eerst vestigen moest, dat is op zichzelven. —— Indien wy ondertusfchen ons zelven vergeten, en nimmer agt geven, wat voor ons te verrigten ftaat, waar mede we ons grootlyks kunnen be-

benadeelen, onzen eigen welvaart met de voeten ſtooten, en dus ons eigen geluk verwoesten, dan zyn wy de dwaasſte der Stervelingen, wy zyn onze eigen vyanden, en berokkenen langs dien weg ſpoedig ons eigen verderf. —— Hoe veele voorbeelden van zulke dwaze handelingen zien wy intusſchen dagelyks onder de menſchen plaats grypen. —— Hoe velen werken hun eigen verderf uit. —— Hoe velen ſtorten zich in eenen poel van jammeren, waar uit zy zich in eeuwigheid niet redden kunnen, alleen omdat zy geene genoegzame opmerkzaamheid aanwenden omtrent zich zelven. —— Op gelyke wyze veroorzaakt ook een min opmerkzaamheid op zich zelven, dat vele menſchen in de zamenleving een beſpottelyk gedrag hebben. —— De pedant, de verwaande beeld zich in, hoedanigheden te bezitten welke hem verheffen, en boven zynen evenmensch doen uitſchitteren. Dog een weinig oplettenheid, op zich zelven aangewend, zou hem wel dra doen leeren, dat het niet anders is, dan iedele verwaandheid, glory en trotſche hoogmoed, welke hem by al de wereld beſpottelyk maakt. —— Waarlyk velen, wanneer zy zich met zo een onzydig oog konden beſchouwen, als zy van anderen beſchouwd worden, zouden om hunne eigene dwaasheden lagchen, en zelve niet kunnen begrypen, hoe het mogelyk ware, dat ze zich verheften op iets, dat hen belagchlyk maakt by al de wereld. —— De Trotsaart gaat daar henen ſtappen in een waan, dat hy nergens zyns gelyk heeft. —— Hy verheft den kop en buigt de lenden: —— eene byzondere gunst is het, wanneer hy zich verwaardigt zyne natuurgenoten, welke hy alle beneden zich rekent, aan te zien, of eenige burgerlyke beleefdheid te bewyzen. —— Hy is in eene vaste waan, dat al wat hy heeft veel beter is, dan 't geen een ander bezit, en is zeer hoogmoedig op deze ingebeelde voorregten, ſchoon ze de minſte betrekking niet hebben op de innerlyke waarde van den mensch; —— ſchoon hy zelfs 'er geen ander deel aan heeft, dan dat hy 'er door zyn geld bezitter van geworden is. —— De verſtandige man belagt zulke dwaasheden, en ze zyn doorgaans de beſpotting van de geheele wereld. —— Zelfs hoort men niet zelden den eenen trotsaart den anderen beſpotten. —— Dus ziet men, hoe veel de opmerkzaamheid vermag, en van hoe veel gewigts het zy, naar hare ſtem te luisteren, en op hare vermaningen nauwkeurig agt te ſlaan; want hare getrouwe Vermaningen zyn vol Wysheid, en de mensch, die haar gehoor verleent, zal niet dwalen.

De Zelfkennis is een Vereischte, 't welk in ieder mensch gevorderd word; maar 't is een Vereischte dat men zeer zeldzaam by de menſchen ontdekt. —— Het is bykans eene algemene gewoonte het karakter van eenen anderen te beſtuderen, en omtrent zyn eigen onagtzaam te wezen. Men is gemeenzaam met andere: maar doorgaans vreemd, zeer vreemd, met zich zelven.

Men

Men kent anderen grondig, en men kent zich zelven in 't geheel niet. —— Wanneer men zich gewende, dagelyks rekenſchap van zich zelven af te vorderen, en te onderzoeken, in hoe verre men zyn pligt betragt hadde, zo omtrentzy nen Maker, die als Schepper en Onderhouder dag aan dag zorgt voor alle zyne Schepzelen, en inzonderheid voor den mensch; als omtrent zich zelven, en in betrekking tot zynen evenmensch. —— Wanneer men zo getrouw omtrent zich zelven handelde, geſtadig tragtte dat geen te verbeteren, het geen verkeerd was, en regtſtreeks aanliep tegen onze verpligting, dan zou men van zich zelven eene nadere kennis krygen: men zou zyne deugden en gebreken leeren kennen, en de eerſte aankweeken en de laatſte verbeteren en tegen gaan. Hoe vele verkeerdheden zou men niet in zich zelven ontwaar worden, die we nu over het hoofd zien, ſchoon wy ze dagelyks in onzen evenmensch ontdekken, en afkeuren. —— Hoe zouden wy ons benaarſtigen om niet in de oogen van anderen te wezen, 't geen anderen nu zo vaak in onze oogen zyn! —— wy zouden ons gedrag inrigten naar een anderen regel, en niet te vreden zyn, zo lang men zyn pligt jegens God, zich zelven, en den evenmensch, niet vuurig ter harte name. —— Dan zou men de regte kennis van zyn eigene geſteldheid krygen —— en zich niet vleijen met iedele voorregten, welke men niet bezit: maar men zou die voorregten, die men waarlyk bezit, ten meesten nutte voor het algemeen leeren aanleggen. —— Men zou leeren zien wat men had te laten, wat men te doen had, en wat men behoorde aan te kweeken? Kortom, men zou voor God leeren leven, en nuttige Leden der Maatſchappy pogen te worden.

Het is 'er zeer ver van daan, dat ieder, die waant verſtandig te wezen, het inderdaad zou zyn. Men vind eene groote menigte menſchen, welke die koers wel heen willen; dog met hun gedrag al aanſtonds, wanneer zy zich wat opentlyk vertoonen, hunne onkunde aan den dag leggen, en ras doen zien, dat ze heel wat anders zyn, dan zy vertoonen te willen wezen.

Wanneer men de wereld beſchouwt met dat oog, gelyk men dezelve behoort gade te ſlaan, dan moet men met den grooten Salomo zeggen: „ Alles is ydelheid." —— Het een komt voort, terwyl het ander verdwynt. — Het een maakt plaats voor het ander, en uit het geen we uit het oog verliezen, komt weer iets anders te voorſchyn. — De glansrykſte ſchoonheid is ſlegts eene ſchaduwe, en al haar Luister is niet meer dan voor een oogenblik. —— Al wat hoog, al wat verheven is, daalt eenmaal in de laagte. De Vreugd verandert vaak in rouwe. — Hier verſchynt men op het toneel des levens, daar treed men 'er weer af; en het gordyn valt neer, terwyl een nagt van zwarte donkerheid op al het licht volgt. Ryst des morgens de Zon uit de Oosterkim-

men

men op, des avonds daalt ze weer, en gaat in het Westen onder. — De blyde dageraad, die alle morgen aanbreekt, maakt al ras weêr plaats voor de avondſchemeringen, en deze worden weêr vervangen door de dikke duisternis van een pekzwarten nagt. — Waar ryzen de vermaken die beſtendig zyn? Ze zyn ſlegts oogenblikken, en verdwynen; zy hebben kort by zich hunne grenzen, en eindpalen. — Alles wat wy zien, alles wat ons ontmoet, alles wat op aarde den mensch bejegent, alles roept, met luide ſtemmen: „ Ydelheid der ydelheden, 't is alles ydelheid."

Welke is de grondſlag van allen Godsdienst? Is deeze niet de eenige, dat 'er eene allesregeerende, eene alwyze, almagtige, oneindige, één éénige en alomtegenwoordige Oorzaak aller dingen zy, van welke alles afhangt, die alles regeert, en tot de allerwyſſte einden beſtiert?

Verlangen de meeſte menſchen niet met de grootſte hittigheid, en jagen zy niet met eene ontembare gretigheid, ſchatten en rykdommen na, met voorbyzien van hunne eeuwige, hunne wezentlyke, belangens; terwyl rykdommen en ſchatten hen vaak *in het* verderf ſlepen, ten minſten in verdriet, kwelling, zorg en moeielykheden wikkelen? Zo verkeerd werkt men niet zelden, terwyl men het voornaamſte over 't hoofd ziet. Men paait zich met bouzelingen, verwaarloost zyne ware belangens, en jaagt dingen na, die geen wezen hebben.

Het waarnemen onzer pligten geeft aan een ieder de ſtreelendſte genoegens, en verſchaft hem de uitgebreidſte, de wezentlykſte, vermaken. Anderen wel te doen: —— welk een genoegen kan hier by halen! —— Zynen Naasten in nood, en verlegenheid, by te ſtaan, ſchenkt een vermaak, dat alles te boven gaat. Terwyl onzen pligt te verwaarloozen, zynen evenmensch te benadeelen, de grootſte kwelling, de felſte wroeging, in het hart baart.

Het zyn verheven Geesten, wier pogingen daar henen ſtrekken, om in te zien, in de orde der wereld, in de ſchikking, in de einden en oogmerken, zo veel dezelve zyn op te ſporen; om door te dringen en een inzien te krygen in 't geen de Zedelyke wereld kan opleveren. —— Al wie zyne Loffelyke pogingen daar henen wend, zal dra door de levendigſte, door de ſprekendſte, bevinding overtuigd worden, dat de ſchynbare wanorde in de zedelyke wereld, welke velen verbystert, waarlyk de ſchoonſte, de verhevenſte, de Gode bevalligſte, en uit dien hoofde de volmaaktſte, de aanbiddelykſte, orde inſluit. Hy zal ſteeds meer gedrongen worden, om te erkennen, dat geen ſterveling alles zo juist ſchikken kon; maar dat 'er eene opperſte, oneindige, Wysheid is, die alles zo beſchikt en beſtiert, dat het, in alle gevallen, verwonderlyk, ten algemenen beste van het Geheel-al geſchikt zy; en teffens diene, om, langs den gevoeglykſten weg, de allerbeste einden, en de wysſte oogmerken te bereiken. ——

C. v. d. G.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE GODSDIENST, DE RYKSTE BRON VAN GENOEGEN VOOR DEN MENSCH.

Dit is het eeuwige leeven, dat zy U kennen, den eenigen waaragtigen God, — en Jezus Christus dien gy gezonden hebt.
J. C. —

Is het wel te verwonderen, dat veele Stervelingen deeze aarde een Rampwoestyn noemen, wanneer zy de lotgevallen der menſchen, alleen met een Natuurlyk oog, beſchouwen; — dewyl men het uitneemendſte van dit leeven met moeite en verdriet doormengd ziet; — daar de grootſte Gelukſtaat zo ras, door de treffendſte rampen, kan verwisſeld worden — en alle de genoegens van deeze waereld, altyd, door den akeligen dood, — door eenen voor altoos, voor 't oog, vernietigenden ſlag geëindigd worden.

Is het wel wonder, dat hy, die het aardſche met een eenzydig oog beſchouwt, en nimmer de Balans van goed en kwaad opmaakt, het tweede boven het eerſte, als eene eigenſchap van al het zienlyke, zal aanmerken. — De dagelykſche ondervinding, die het verkeer met onzen evenmensch hier van oplevert, bevestigt zulks immers ten klaarſten.

De rede hier van zal de opmerkzaame, de Waarheidlievende, Christen ras ontdekken: — — zo hy de leere van den waaren Godsdienst — die rykſte bron van troost — het vaste anker der hoope, zo vaak over 't algemeen voorby gezien, geloove, en tot zyn oogwit ſtelle. — Dewyl, zonder dat gezigtpunt in 't oog te houden, alles rampen, alles ongelukken ademt.

Laat hier de Waereldbeminnaar, — hy die gaerne in dit leeven, het hoogst geluk, het duurzaamst genoegen vonde, door onvergenoegdheid en begeerte aangedreeven, — zelve ſpreeken:

„ In dit leeven, is de tyd van Vermaak, van Vreugde te vinden, — een verkeer op deeze waereld zonder

genoegen, is akelig —— is treurig; —— somtyds is dat leeven kort, met den dood eindigt alles; dan is de deur van geluk voor altoos geslooten. —— Angstvallige gedagte! —— dan ligt dit voor geluk gebooren lichaam in de aarde te rotten, in een eeuwigen doodslaap. —— Geen straal van licht beschynt immer het graf; —— dan word de mensch aan de vergetelheid, aan de vernietiging, opgeofferd. —— Dat men dan, terwyl de gezondheid haare aangenaame geuren verspreid; terwyl de kragten fris en tierig zyn, den tyd waarneemen, en alles opzoeke wat daar toe dienstig kan weezen. —— Dan, helaas! hoe-schaars word het aardsch genoegen gevonden; —— en zo men het al vind, hoe ras kan dat in rampen veranderen, en hoe veele onheilen staan gereed, om iedere vordering tot vreugde tegen te gaan, of geheel te vernietigen. —— Men spoore de wegen van geluk naa, en hoe veele ontmoetingen van rampen zal men op elken afstand gewaar worden.

„ De Rykdom, dat groote middel ter verkryging zyner begeerte, valt zo weinigen ten deel; —— en die geene, die al goederen bezitten, maaken 'er soms door de vuige gierigheid geen gebruik van; —— verkwisten het aan nodelooze uitgaaven; of geeven het lafhartig, door de dweepzugt aangedreeven, aan de Armen weg, —— die men liever voor zig zelven moest laaten zorgen; —— en door hoe veele toevallen kan men zyne goederen verliezen: —— de zekerste sluiting is voor geene dievery veilig, —— het water —— het vuur, kan alles bederven en verteeren; —— en dan is akelige en veragtelyke armoede 's menschen deel; —— hoe droevig is toch het leeven soms, en hoe rampvol deeze waereld!

„ Eer en aanzien, waar door men het hoogste toppunt van zelfsvoldoening kan bereiken, verkrygt men ook zelden; en dien, die het gelukt, welke moeite kost het dien niet! —— hoe moet men zig draaijen en wringen, naar den wil van Grooten, om daar toe te geraaken; —— en hoe voorzigtig moet men zig in zulk een staat van aanzien gedraagen: —— één geringe mispas kan het ongenoegen van veele verwekken; —— en, door aan den eenen genoegen te geeven, laad men den haat van anderen op zig. —— En wat is dan het deel van een groote ziele? —— Verachting in plaats van Eer; hoe droevig is het hier omtrent ook op deeze aarde geleegen!

„ De Wellust, het vermaak van den gaerne welleeven-

den

den mensch, word ook niet altoos gevonden; —— hoe veele misleidingen, verleidingen en bedriegeryen gaan 'er mede gepaard; —— en bereikt men hier in zyn hartenwensch —— welke benyding en beſtryding moet men dan nog niet ondervinden? —— hoe kort van duur is het vermaak? hoe ras kan men de middelen, die daar toe medewerken, verliezen? —— en dan verkeert alles in rampen: —— de begeerten, half voldaan, ontvlammen op nieuw, en 'er is geen middel tot derzelver bevrediging; —— zo naar, zo droevig, is het menſchelyk leeven! —— En, dat nog het ergſte van alles is —— dan eindelyk komt de dood, die onverbiddelyke vyand van het menschdom, en voert hem naar de gevoelloosheid, naar de vergetelheid, weg." —— Op zulke of diergelyke wyzen, redent de dwaaze Waereldbeminnaar —— die alleen zyn geluk *in* ſchyngoederen zoekt; waar omtrend hy zyn ledig *blyvend* harte niet naar zynen wensch kan verzadigen.

Men hoore vervolgens de taale van hem, die wel op betere gronden denkt; maar die alles van de ergſte zyde *beſchouwd*; —— die overal rampen en onheilen vind, *en* nimmer beſeffen van den oorſpronk des kwaads had — noch de nuttigheid bedenkt, die 'er te raapen is uit dien ſtaat, waar in alles zig bevind. Dus laat hy zig deswegens hooren.

„ Hoe ſlegt — hoe verkeerd — hoe verdraaid is alles, wat zig heromme vertoont: — het aardryk zelve is vervloekt, om des menſchen wille; — in al het goede dat 'er nog op de waereld is, is kwaad, is met vergift vermengd; — Rykdom, eer, aanzien en vreugde — alles ſtrekt tot verderf van den ſterveling; — liegen, bedriegen, valſchheid, haat en leugen, zyn de treffendſte kenmerken van Gods heerlykſte ſchepſelen hier op aarde. — Hoe veele onheilen verſchaft het opvolgen der Natuurdriften zelve. — Alles is bedorven; — alles is kwaad en heilloos. — Waarom liet God de waereld zo boos, zo verkeerd worden?"

Dat nu, eens in tegenſtelling, de waare Christen — de Godsdienstvriend, zyne Stem verheffe: — hy die alles uit het waare oogpunt zoekt te beſchouwen — hy die in alles Gods wyze einden ziet — hy die het aardſche op zyne eigentlyke waarde ſtelt, en zyne hoope tot de Eeuwigheid uitſtrekt; — hy die weet en bevind dat alles oorſpronkelyk goed is; maar dat het goed door misbruik alken kwaad word; — hy die goed en kwaad tegens elkan-

deren vergelykt; — en daar door ontdekt, dat veel kwaad herſenſchimmig is, en door eigen ſchuld veroorzaakt word; — hy die de noodzaakelykheid der tegenſpoeden kent, — en in alles de Eer en Heerlykheid van de opperſte Wysheid ziet doorſtraalen. — Zo denkt, zo redent hy:

„ God is goed — almagtig en hoogwys; — in de Eeuwigheid beraamde Hy het Plan voor deeze Waereld; die eene gaaping vult, in de groote ſchakel zyner Schepping. — Hy bepaalde, vóór 't begin der Eeuwen — alle de gebeurtenisſen der Volkeren — alle de Lotgevallen der menſchen. — Naar dit Plan geſchied alles; — dan is ook alles overeenkomſtig zyn beſluit: — alles moet dan medewerken om zyn Godlyk einde te bereiken. — Dat in myn oog kwaad ſchynt — dat ik als onorde beſchouwe — is by Hem mogelyk een middel, dat tot Zyn wyzen wil moet medewerken — en dat de ſchoonſte orde verwekken kan. — Ja, ſchoon 'er kwaad is, en wezentlyke onheilen in de Waereld zyn, die ik verpligt ben te vermyden — dat die my niet door eigen ſchuld overkomen, — moet ik dat niet in 't haatelykſte licht beſchouwen, maar het goede 'er tegenover ſtellen. — En uit de rampen, die my buiten eigen toedoen overkomen, zo veel nut trekken als my mogelyk is — om aan 't einde myner beſtemming te beantwoorden. — „ Ik ſla een oog van verwondering op Gods heerlyke werken neder. — Ik aanbid Hem in de Natuur. — Hoe veel goed, hoe veele zegeningen, zie ik rondom my verſpreid? — Elk grasje, elk kruidje, duid de goedheid en grootheid van mynen Schepper aan. — Welke aangenaamheden, welke genoegens, leveren my de gewrochten der weldaadige natuur op? — zo ik 'er ſlegts een behoorlyk gebruik van maake, en my voor allen misbruik wagte. — Vestig ik het oog op den Hemel, die leid my op, om Hem, die de Almagtige is, te verheerlyken, in de beſchouwing van zo veele Zonnen en Waerelden, die, door haar weldadig licht, den duisteren nacht veraangenaamen. — Rust myn oog, op 't oppervlak deezer aarde, hoe word het zelve vergast, op zo veele bekoorlyke en afwisſelende toneelen der Jaargetyden; — die elk op zynen tyd en wyze de menſchenliefde Gods op 't luisterrykſte ten toon ſpreiden? — En welke genoegens voor myn aardsch lichaam word ik niet door de zinnen gewaar, — zo ik van alles een Gode verheerlykend gebruik maake? — welke vreugde verſchaft my de gezelligheid, met myn naasten? — Hoe veel goeds woont 'er nog onder 't

mensch-

menschdom? — Welk een geluk, dat 'er nog harten zyn, die voor waare liefde en vriendschap vatbaar gevonden worden? — en welk een voorrecht, dat 'er nog zo veele menschenvrienden zyn, die alles aanwenden om volken, om menschen, te verbeteren — die het te doen is om het menschdom van gebreken te zuiveren, en die tegen te gaan? — „ Dan, zie ik 't kwaad der zonden onder 't menschdom — beschouwe ik deszelfs gevolgen; — dit geeft myn hart wel jammer; maar de Godsdienst des Euangeliums doet my eerbiedig staaren, op den Godlyken Hersteller daar van: — op Hem, die de Godlyke liefde zelve is — die tot dat einde myn broeder werd — om my in de eeuwige Erfenis van God zyn Vader te doen deelen. — Hoe kan ik anders dan de Godheid op 't allermeeste verheerlyken, en danken, dat Hy my op deeze zyne Waereld plaatste, waar alles zodanig geregeld is, ter medewerking tot zyne Godlyke en hoogwyze einden. — Dat Hoogstzalig Weezen, dat my in de Eeuwigheid een deelgenoot van 't hoogste geluk wil maaken, — door zynen Zoon, den beminlyken Jesus, — zo ik Hem, door dien troostryken Godsdienst regt leer kennen en verheerlyken, en daar toe zynen Geest afbidde.

„ Ja, die Godsdienst is het, die my het hoogst genoegen, de aangenaamste kalmte van den Geest, bezorgt; — die my met myn medemensch bevredigt — en met myn Lot te vreden maakt. — Die my met dankbaare erkentenis vervult — wanneer de hand der Eeuwige weldadigheid my zegent. — Die my met onderwerping troost — wanneer zyne Vader-hand my in tegenheden leid; — want Hy is de Liefde zelve. Hy weet wat tot myn meeste nut is. — Hy zal alles tot myn geluk doen dienen; zo ik my naar zynen wil gedraag.

„ Die Godsdienst leert my groot belang in het welzyn van myn naasten stellen — en verspreid broederlyke liefde — door deszelfs weldaadig vermogen. — Deeze leert my myn evenmensch, als myn broeder beschouwen, dien ik in alles verplicht ben, naar vermoogen, tot nut te zyn, — uit rampen te redden — en zyn geluk te bevorderen, — in navolging van Hem, die het groote voorbeeld van deugd, en de Godlyke Borge van het tot geluk geschapene menschdom, is. — Die het heerlykste en weldaadigste ontwerp van herstelling daar stelde.

„ Die Godsdienst leert den mensch van Rykdommen, Eer en aardſche genoegens geen misbruik maaken; maar die zegeningen tot nut van zig zelven en zyn naasten, en tot eer van het Opperweezen, te bezigen en te beſtuuren.

„ Die zelfde Godsdienst leert my de waarde kennen, van nuttige kundigheden; — als daar door opgeleid wordende tot den eerſten oorſpronk van alles.

„ En welke troost voor den waaren Godsdienstvriend! — den dood zelven, de ſcheiding van dit aardſche, merkt hy aan als eene weldaad, als den weg, waardoor hy geleid word tot een heerlyken ſtaat van nimmer eindigend Zalig geluk!"

Welk een onderſcheid, tusſchen de denkwyze van den geenen, die alleen zyn geluk in 't aardſche zoekt — tusſchen hem die alles van de kwaade zyde beſchouwt — en den geenen die aan 't einde van zyn aanweezen, op Godsdienſtige gronden, zoekt te beantwoorden; — waar van tog het waare geluk in en na dit leeven afhangt. — Die hier omtrend eene verſtandige keuze doet, zal zig zekerlyk bevryd zien van die rampſpoeden, welken het verzuim noodwendig, in deeze en in de toekomende eeuwen, naar zig moet ſleepen.

P. —

Schiedam,
1790.

WAARNEEMING WEGENS HET NUT VAN DE IPECACUANHA IN KLEINE GIFTEN, TEGENS HET ZUUR BY KINDEREN.

Door * * * *M. D.*

De ondervinding leert, dat niet zelden het Zuur by Kinderen, zelf by het gebruik der beste Zuurverbeterende middelen, hardnekkig blyft voortduuren, ja zomwylen erger wordt.

Het is het voordeel van den Geneesheer, om, in zoortgelyke gevallen, by de *ante-acida* zodanige middelen te voegen, welke de byzondere omſtandigheden aanwyzen; zo ziet men niet zelden, dat de byvoeging van maag verwarmende en verſterkende middelen, eene zeer gewenschte uitwerking hebben. — Dan niet zelden gebeurt het, dat alle deeze middelen vruchtloos zyn, en dan kan men by-

naa

naa zeker zyn, dat 'er eene taaije flym in de maag huisvest, —— welke het gebruik der beste geneesmiddelen nutteloos maakt. In deeze gevallen heb ik my met vrucht bediend, van de *Ipecacuanha* met de Kreeftsoogen, en wel in kleine giften, evenredig aan den ouderdom der Kinderen. Zelf by Kinderen van een half Jaar, heb ik daar van de beste uitwerking gezien, en ik heb tevens opgemerkt, dat de Braakwortel, in dit geval, verre boven de bereidinge uit het *antimonium* te verkiezen zy. Het zal ondertusschen aangenaam zyn, indien ik, door deeze myne *Waarneeming*, myne Land- en Kunstgenooten mogte aangespoord hebben, het gebruik van dit Middel, in de opgegeeven gevallen, nader te beproeven.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN EENDVOGEL.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

De *Eend* heet in 't Grieksch Νῆττα of Νῆσσα, in 't Latyn *Anas*, in 't Italiaansch *Anitza*, in 't Spaansch *Anade*, in 't Portugeesch *Aden*, in 't Fransch *Canard*, in 't Hoogduitsch *Ant*, *Antvogel*, in 't Zweedsch *Graesend*, of *Blaonate* (de Wilde), en *Ancka* (de Tamme), in 't Rusfisch *Outha*, in 't Groenlandsch *Kachletong*, in 't Engelsch *Duck*, *Wild-duck* (de Wilde) en *Tame-duck* (de Tamme), in 't Poolsch *Raczka*, in de Oost-Indien *Bebe*, in Barbarye *Brack*, op de Societeit Eilanden *Mora*, in Mexico *Metzcanauhtli*.

De Mensch mag gezegd worden eene dubbele vermeestering gedaan te hebben, als hy Dieren, beurtlings bewoonders van Lugt en Water, aan zich onderwierp. Vry, op deeze twee groote Elementen, even zeer gereed om de lugt te doorvliegen, als om de wateren te klieven, of onder de golven te duiken, scheenen de Watervogels voor altoos hem te moeten ontgaan, en geene gemeenschap met den Mensch te zullen aanvangen; voor altoos van onze wooningen, en zelfs van het bewoonen des Lands verwyderd.

In de daad, zy onthouden zich niet op 't land, dan door de eenige behoefte om 'er de vrugten van hun minnehandel te leggen; dan het is door deeze behoefte zelve, en door dit gevoel zo dierbaar aan alles wat ademt, dat

wy, zonder dwang, middel geweeten hebben om ze gevangen te neemen, by ons te houden, en, door genegenheid tot hun kroost, aan onze verblyfplaatzen te verbinden.

Eijeren van den waterkant, uit het midden van riet en biezen weggenomen, en ter broedinge overgegeeven aan eene vreemde Moeder, die ze aannam, hebben, in onze Vogelpleinen, eerst overgebragt wilde, woeste, vlugtige, en ſteeds na vryheid haakende, Vogelſoorten; doch, naa de vermaaken der liefde in het Huislyk verblyf geſmaakt te hebben, zyn die zelfde Vogels, en nog meer derzelver Afſtammelingen, zagtaartiger en handelbaarder geworden, en hebben de tamme ſoorten opgeleverd. Want wy mogen dit voor eene algemeen doorgaande aanmerking opgeeven, dat wy ons niet kunnen vleijen eenig Dier te ondergebragt te hebben, dan na dat het ons gelukt is, de ſoort in den gevangen ſtaat te doen voortteelen, anderzins hebben wy aan ons niet onderhoorig gemaakt dan enkele; en de ſoort, haare onafhangelykheid bewaarende, behoort niet onder onze beheerſching. Maar, wanneer wy, ondanks den wederzin van de keten der huislyke ſlaavernye, tuſſchen de Mannetjes en Wyfjes, die aandoeningen zien geboorea worden, welke de Natuur overal op eene vrye keuze gegrond heeft; wanneer de liefde gevangen Paaren begint te vereenigen, als dan doet hunne Slaaverny, voor hun zo aangenaam geworden als de Vryheid, hun allengskens de regten der natuurlyke Vryheid vergeeten, en de voorregten aan den Wilden ſtaat verbonden; en die plaatzen hunner eerſte vermaaken, van hunne eerſte liefde, die plaatzen zo dierbaar voor elk gevoelig weezen, worden hunne woonplaatzen van verkiezing. De Opvoeding van het kroost verdiept nog meer deeze genegenheid, en deelt ze ten zelfden tyde mede aan de Jongen, die, van de geboorte af, zich burgers vonden van de plaats door de Ouden verkoozen; zy zoeken die voor geene andere te verwiſſelen; zy kunnen weinig of geen denkbeeld hebben van eenen anderen ſtaat, van een ander verblyf; zy hegten zich aan den geboorte-grond, als aan hun Vaderland, en men weet hoe de geboorte-grond zelfs dierbaar is aan Menſchen, die 'er de ketens der Slaaverny torſchen.

Niettemin, hebben wy ſlegts een klein gedeelte van de geheele ſoort in onze magt, bovenal van die Vogelen, aan welke de Natuur een dubbel regt van Vryheid ſchynt geſchonken te hebben, door beurtlings de ruime Lugt, en wy-

wyde Zee aan hun open te zetten: een gedeelte van deeze Vogelſoorten is met de daad aan ons verſlaafd geworden; maar het grootſte gedeelte is die ſlaaverny ontkomen, en zal dezelve altoos ontwyken, en aan de Natuur, ten getuigenisſe van derzelver Onafhangelykheid, geheiligd blyven.

De *Eendvogels* en de *Ganzen* zyn dus in twee groote Stammen of onderſcheide Raſſen onderſcheiden: waar van deeze, zints lang reeds tam gemaakt, zich in onze Vogelpleinen vermenigvuldigt, en daar een der talrykſte en nutſte Gezinnen uitmaakt; terwyl geene, buiten twyfel veel uitgeſtrekter, ons ſtaag ontvlugt, zich op de wateren onthoudt, en, in den Winter, om zo te ſpreeken, onze Landſtreeken heen en weder doortrekt; met den Voortyd zich verbergende in de *Noordſche* gewesten om te broeden, in ſtreeken op den verſten afſtand van de heerſchappy der *Menſchen* verwyderd.

Omtrent half October vertoonen zich de eerſte *Eendvogels in Frankryk* (*). Hunne benden, in 't eerst klein, en niet veelvuldig, worden in November door andere veel talrykere gevolgd; men kent deeze Vogels in derzelver hooge vlugt aan de geboogen lynen, en geregelde driehoeken, die zy in de lugt maaken. Wanneer zy uit de Noordſche Gewesten aangekomen zyn, ziet men ze geſtadig vliegen, van de eene poel, en de eene rivier, na de andere. 't Is als dan, dat de Vogeljaagers de meeste vangen, 't zy door, by het aanbreeken van den dag, of, het vallen van den avond, te ſchieten, 't zy door netten te ſpannen, en andere verſchalkende middelen te gebruiken; maar wat middelen men ook in de Eendenjagt bezige, het vereischt altoos eene groote behendigheid om deeze Vogels te verraſen, te lokken, of te bedriegen: want zy zyn zeer wantrouwend. Nooit ſtryken zy neder, dan naa veelmaal de plaats, waar zy het doen zullen, omgevlogen te hebben, als 't ware, om die te onderzoeken, te onderkennen, en zich te verzekeren dat 'er geen vyand ſchuilt; en als zy, in 't einde, nederſtryken, geſchiedt het altoos met omzigtigheid: zy wenden zich in hun vlugt, en ſchieten ſchuins na de oppervlakte des waters, langs welke zy zwee-

(*) Althans in de Noordlykſte gedeelten; laater vertoonen zy zich in de Zuidlyke; op *Maltha* by voorbeeld, gelyk ons verzekerd is door den Bevelhebber, den Heer DESMARY, ziet men ze niet voor November.

zweeven, en waarover zy heen ſcheeren: eindelyk gaan ze zwemmen, en houden zich ſteeds verre van den oever: ten zelfden tyde waaken eenigen hunner voor de algemeene veiligheid, en maaken alarm, zo ras zy eenig gevaar hooren: weshalven de Jaager zich dikwyls bedroogen vindt, en ze ziet opvliegen, eer hy gereed is om te ſchieten: ondertuſchen moet hy, als hy meent ze onder 't ſchot te hebben, zich niet verhaasten: want de wilde *Eendvogel* vliegt, als hy wegvlugt, rechtſtandig op, en verwydert zich niet in dezelfde evenredigheid als een Vogel, die regtuit vliegt. De listen, om ze in Netten te vangen, te onderkruipen, en in Vogelkooyen te lokken, zyn veelvuldig: zy hebben de kunst der verraſinge als uitgeput.

Wanneer, in den Herfst, de *Wilde Eendvogels* voorby trekken, onthouden zy zich in menigte op de groote wateren, zeer verre van den oever, en brengen 'er het grootſte gedeelte van den dag door, om uit te rusten, of te ſlaapen. „ Ik heb," ſchryft de Heer HEBERT, „ met „ een Verrekyker, ze op onze poelen waargenomen, die „ 'er als mede bedekt waren, zy hadden den kop onder „ de vlerken, lagen zonder beweeging, tot den tyd dat „ zy op de vlugt togen, een half uur naa 't ondergaan „ der Zonne."

In de daad de *Wilde Eendvogels* vliegen meer by avond en zelfs by nagt, dan over dag; de meesten, die men by dag ziet, zyn door Jaagers of Roofvogels genoodzaakt geworden de vlugt te neemen. 't Geraas van hun vliegen kondigt hun vlugt by nagt aan, en 't ſlaan hunner vleugelen is ſterkst als zy opvliegen, en 't is ter oorzaake van dit geraas, dat VARRO aan den *Eend* den bynaam geeft van *Quaſſagipenna* (*).

Zo lang het Jaargetyde niet ſtreng wordt, leveren de Water-inſecten, de kleine Vischjes, de Kikvorſchen, die zich nog niet in den modder begeeven hebben, de Zaaden van Waterplanten, een overvloed van voedzel op aan de Eendvogelen: maar, omtrent het einde van December en het begin van January, wanneer de groote ſtilſtaande Wateren bevrozen zyn, vervoegen zy zich na de nog ſtroomende Rivieren, en komen op 't Land om ſpyze te zoeken; zomtyds de Koornvelden affcheerende. Wanneer de Vorst acht of tien dagen aanhoudt, vertrekken zy om niet

(*) VARRO, *apud Nonn.*

niet weder te komen, dan by den dooy in February: als dan ziet men ze weder overtrekken met een Zuidenwind, maar in veel minderen getale (*): ſchynbaar zyn hunne benden verminderd, door alle verliezen, welke zy, geduurende den Winter, geleden hebben (†). Het gezellig Inſtinct ſchynt te verzwakken, naar gelange het getal afneemt; de byeenſchooling zelve heeft bykans geen plaats; zy vliegen verſtrooid, vlugten by nagt, en men vindt ze over dag niet dan in de biezen verſchoolen; zy houden zich niet op, dan wanneer een tegenwind hun doet blyven;

(*) „ 't Verſchil, tuſſchen die komen en vertrekken, is groot. „ Ik heb in *Brie*, geduurende zes of zeven jaaren, gelegenheid „ gehad om het na te gaan, mogelyk keert de helft niet weder; „ ondertuſſchen blyft de talrykheid aanhouden, en alle jaaren ko„ men 'er omtrent zo veel weder." HEBERT.

(†) „ My is," ſchryft die zelfde keurige Waarneemer, „ dikwyls „ in den zin geſchooten, om de vermenigvuldiging der *Wilde* „ *Eendvogelen*, met die der *Kraaijen*, te vergelyken: men zou ligt in „ verzoeking komen, om te gelooven, dat 'er van deezen meer ver„ trokken, dan aankwamen, en dit om dat zy by benden vertrek„ ken. Men doodt ze niet, zy hebben weinige vyanden, en nee„ men de zekerſte voorbehoedzels ter hunner behoudenisſe. De „ ſtrengte onzer Winterſaizoenen werken niets uit op hun geſtel, „ 't welk de koude mint: in 't einde zou de Aarde 'er als mede „ overlaaden raaken. Ondertuſſchen is derzelver menigte, hoe on„ telbaar dezelve ſchyne, bepaald: dit bewyst, myns oordeels, „ dat zy niet, gelyk men doorgaans gelooft, met een zo lang „ leeven als andere Vogels begiftigd zyn, en daar zy ſlegts één„ maal 's jaars broeden, en niet meer dan vyf Jongen voortbren„ gen, gelyk ik my wel verzekerd houde, kan de vermenigvul„ diging niet verbaazend groot weezen. —— Wat de *Wilde Eend„ vogels* betreft, ik veronderſtel, dat de *Wilde Eend* vyftien of „ zestien Eyeren legt en broedt; ik breng 't getal der Jongen, „ ter oorzaake van de toevallen, op de helft, en ſtel acht Jon„ gen voor elk Paar, en de vernieling, geduurende den Winter, „ op de helft van dit voortbrengzel, en dan kan die Vogelſoort „ zich ſtaande houden, zonder dat de vermenigvuldiging afbreuk „ lydt. In *Picardye*, en overal waar Eendvogelvangeryen zyn, „ doodt men meer dan de helft; doch zeer weinige in *Brie*, zeer „ weinige in *Breſſe*, waar veele Meiren zyn. En wanneer ik het „ broedzel, door den anderen geſlaagen, op acht Jongen ſtel, „ ſtel ik het niet te weinig. De *Buizert* vernielt 'er, des ben ik „ verzekerd, veele, en de *Vos*, zegt men, doet mede, daar hy „ alle dagen 'er wel een opſnapt."

ven; zy ſchynen dan by Paaren zich zamen te voegen, volgens het getuigenis van KLEIN; zy haasten zich om de Noordſche Landen te bereiken, waar zy broeden en den Zomer doorbrengen.

In dit Saizoen bedekken zy, om zo te ſpreeken, alle de Meeren en alle de Rivieren van *Siberie* (*), van *Lapland* (†); zy dringen nog verder in het Noorden door tot in *Spitsbergen* (‡) en in *Groenland* (§). „ In *Lap-*
„ *land*," ſchryft de Heer HOEGSTROEM, „ ſchynen dee-
„ ze Vogels de plaats der Menſchen te willen vervullen;
„ want zo ras de *Laplanders* met den Voortyd na 't Ge-
„ bergte trekken, vliegen de benden *Wilde Eendvogels* na
„ de Zee ten Westen; en wanneer de *Laplanders*, in
„ den Herfst, het Gebergte verlaaten, om in de vlakte
„ te woonen, hebben die Vogels de vlakte reeds ont-
„ ruimd (**)." Veele andere Reizigers geeven 't zelfde getuigenis. „ Ik geloof niet," zegt de Heer REGNARD,
„ dat 'er een Land is, overvloediger voorzien van *Eendvo-*
„ *gels*, dan *Lapland*, alle de Rivieren zyn 'er mede over-
„ dekt; en, in de maand May, vindt men de Nesten in
„ zulk een overvloed, dat de vlakte 'er als mede ver-
„ vuld

(*) Men vindt in de vlakte van *Mangasca* by de *Jenisca* ontelbaare benden van *Ganzen* en *Eendvogels* van allerlei ſoort. *Voyage en Siberie, par* GMELIN, T. II. p. 56. De *Tartaaren* eeten meest Melk, Visch, en Wild, bovenal *Eendvogels*, die by hun zeer overvloedig zyn. Ald. p. 171.

(†) Ik geloof niet dat 'er een Land op de Wereld is, waar men meer *Eendvogels* en *Zwaanen* vindt, dan in *Lapland*. *Oeuvres de* REGNARD, Tom. I. p. 180.

(‡) In de *Zuiderhaven* op *Spitsbergen* zyn veele kleine Eilandjes, die geen anderen naam hebben, dan die van *Vogel-Eilanden*; daar is het dat men eene menigte van Eenden-eyeren vindt. *Hist. Gén. des Voyages*, T. I. p. 270.

(§) Wanneer het ſlegte Weêr in *Groenland* vroeger dan gewoonlyk begint, worden de *Eendvogels* in die barre ſtreeken verrast, en komen in grooten getale om. In den Winter des Jaars 1751, werden de Eilanden rondsom het Verblyf der *Deenſche* Zendelingen in *Groenland* dermaate vervuld met *Wilde Eendvogelen*, dat men ze met de hand greep. CRANTZ *Hist. du Groenland, dans le Supplement à l'Hist. Gén. des Voyages*, Tom. XIX. p. 185.

(**) *Deſcription de la Lapponie Suedoiſe*, par HÆGSTROEM, *dans l'Hist. Gén. des Voyages Supplement*, Tom. XIX. p. 491.

„ vuld is." —— Niettemin blyven 'er, in onze gemaatigder Lugtſtreeken, eenige Paaren van die Vogelen over, die door zekere omſtandigheden belet zyn den grooten hoop te volgen; zy neſtelen in onze Moerasſen; en 't is alleen uit deeze weinige overblyvers, dat men in ſtaat geweest is, om de byzonderheden van het paaren deezer Vogelen, en de zorg, welke zy voor de Jongen draagen, in den wilden ſtaat, waar te neemen.

Wanneer op 't laatst van February het zagte weêr aanvangt, beginnen de Mannetjes de Wyfjes op te zoeken, en niet zelden valt 'er geſchil over, 't welk tot vegten komt (*). De Paartyd duurt omtrent drie weeken; het Mannetje ſchynt de moeite op zich te neemen, om eene geſchikte plaats tot de voortbrengzelen des minnehandels op te zoeken: hy wyst dezelve het Wyfje aan, die ze goedkeurt, en 'er bezit van neemt: deeze plaats is doorgaans een digte hoop biezen, afgeſcheiden in 't Moeras: het Wyfje ſchikt deeze hoop, en vormt 'er een nest van; de hinderlyke ſtukken wegneemende. Maar, ſchoon de *Wilde Eendvogels*, even gelyk de andere Watervogels, by voorkeuze liefst digt by 't water neſtelen, vindt men nogthans Nesten in vry ver afgelegen houtgewas, of op Velden in de ſtroohoopen, ja zelfs in de bosſchen in holle boomen, en in oude verlaate Nesten (†). —— Doorgaans telt men in elk Nest tien, vyftien, ja zomwylen tot achttien Eyeren: zy zyn groenagtig wit, de dooijer is rood. Men heeft waargenomen, dat het legzel der oude Wyfjes het talrykſte is, en dat deeze ook eer beginnen dan de jongere.

Telkens, wanneer het Wyfje de Eyeren, al is het ſlegts voor een korten tyd, verlaat, bedekt zy dezelve met de Veeren uit het lyf geplukt, om het Nest te verzagten: nooit gaat het vliegen; honderd ſchreden is de verſte afſtand, en tot daartoe treedt het met ſchroom, om-

(*) De Lieden aan het Meir *d'Armonvilliers* hebben ons verhaald, dat een Mannetje zomtyds twee Wyfjes heeft, en behoudt; maar dewyl de *Eendvogels*, op dat Meir gevoed, zich in een middelſtand bevinden, tuſſchen den wilden en tammen ſtaat, kunnen wy deeze byzonderheid niet rekenen onder de waarneemingen, die ons de levenswyze der *Eendvogelen* in den zuiveren Natuurſtaat voorſtellen.

(†) SALERNE, p. 428.

omziende of 'er ook iets vyandlyks zich opdöet; doch wanneer het recht te broeden zit, doet de aannadering van een Mensch 't zelve de Eyeren niet verlaaten.

Het Mannetje ſchynt het Wyfje in het broeden niet te vervangen; alleen houdt het zich op eenen niet wyden afſtand, verzelt 't zelve als het eeten gaat zoeken, en verdeedigt het tegen de vervolgingen van andere Mannetjes. Het broeden duurt dertig dagen; alle de Jongen komen op denzelfden dag uit, en 's anderen daags treedt het Wyfje uit het Nest, en roept ze te water: vreesagtig en huiverende, twyfelen zy 'er in te treeden, eenige zelfs keeren te rug; de ſtoutmoedigſte egter begeeft zich naa de Moeder in 't water, en welhaast volgen de andere: eens het Nest uitgetreeden zynde, komen zy 'er niet weder in. Wanneer het Nest verre van het water afgelegen of vry hoog is, neemen het Mannetje en Wyfje (*) de Jongen in den bek, en draagen ze de een naa den ander in het water. 's Avonds roept de Moeder ze zamen, en kruipt in 't riet, waar zy haar kroost, geduurende den nagt, onder de vleugelen verwarmt. Den geheelen dag zwemmen zy in 't water, of loopen op 't land, waar Vliegen en andere kleine Inſecten het eerſte voedzel uitleveren: men ziet ze duiken, zwemmen en duizend beweegingen met de grootſte vaardigheid maaken.

De Natuur, by de jonge *Eendvogels*, de ſpieren, tot het zwemmen noodig, terſtond verſterkende, ſchynt eenigen tyd de formeering, of althans den aangroei, der vleugelen te verwaarloozen: deeze deelen blyven, bykans zes weeken lang, kort en onvolkomen: de jonge *Eendvogel* heeft reeds de helft van deszelfs grootte, is onder den buik reeds gevederd, als mede op den rug, eer de vleugelpennen beginnen uit te ſchieten; het duurt drie maanden eer zy het vliegen kunnen beproeven. In deezen ſtaat draagen zy den naam van *Halve Eendvogels:* die onmagt van te vliegen geeft gelegenheid, om op de *Halve Eendvogels* een gemaklyke en zeer voordeelige jagt te maaken. En 't zyn waarſchynlyk de Eendvogels, nog te jong om te kunnen vliegen, die de *Laplanders*, op hunne Meiren, met zo veel gemaks met een ſtok dood ſlaan (†).

De-

(*) De Heer HEBERT ſchryft dit bedryf aan 't Mannetje, de Heer LOTTINGER 't zelve aan 't Wyfje, toe.

(†) *Hist. Gén. des Voyages*, Tom. XV. p. 306.

Dezelfde ſoort van Wilde Eendvogels, die onze Landſtreeken, geduurende den Winter, bezoeken, en in den Zomer de Noordſche Gewesten van ons Waerelddeel bewoonen, vindt men in de daar aan beantwoordende Oorden der Nieuwe Wereld (*): hunne uittochten en reizen in den Herfſt, en in de Lente, ſchynen daar op dezelfde wyze geregeld, en in denzelfden tyd volbragt, te worden (†). En heeft men zich geenszins te verwonderen, dat Vogels, die het Noorden boven alles verkiezen, en zo ſterk vliegen, in de Noordlyke Gewesten van het eene Vaste Land in 't andere overgaan. Maar wy mogen wel twyfelen, of de *Eendvogels*, door de Reizigers gezien, en in groote menigte in de Zuidlyke Landen aangetroffen (§), tot de gewoone ſoort van onze *Wilde Eendvogels* be-

(*) *Te Louiſiane* zyn de *Wilde Eenden* veel grooter en lekkerder, dan in *Frankryk*, doch voor 't overige aan dezelve volkomen gelyk; zy zyn 'er in zulk een overvloed, dat men 'er duizend voor één by ons telt. LE PAGE DUPRATZ, *Hist. de la Louiſiane*, *T. II.* p. 114. Ik heb dit Jaar van *Louiſiane* verſcheide Vogels ontvangen, gelyk aan de ſoorten van 't zelfde geſlacht, die zich in *Frankryk* en in verſcheide deelen van *Europa*, bevinden; en inzonderheid een *Eendvogel*, geheel gelyk aan onzen *Wilden Mannetjes Eendvogel*: 'Er was geen verſchil in de Pluimadie, alleen was dezelve wat grooter. —— De Inwoonders van *Louiſiane* hebben zelfs zo veel gelykheids gevonden tuſſchen deezen *Eendvogel* en die van *Europa*, dat zy dezelve den *Franſchen Eendvogel* noemden. Eene aanmerking, ons medegedeeld door den Heer MAUDIT. FERNANDES heeft, in het Meir by *Mexico*, dergelyke *Eenden* gezien. *Hist. Avi. nov. Hisp.* p. 45. De Eendvogels in *Canada* zyn gelyk aan die wy in *Frankryk* hebben. *Nouvelle Relation de la Gasp.* par P. LE CLERC, Paris 1691. p. 485.

(†) Op het einde van April komen de *Eendvogels* in grooten getale in de Baay van *Hudſon*. *Hist. Gén. des Voyages*, T. XIV. p. 657. Als de Zon in December eenigzins ſchynt en de koude gemaatigd is, komen 'er de Eendvogels, om 'er zich omtrent twee maanden op te houden. *Voyage du Cap.* ROBERT LADE. Paris 1744. T. II. p. 201.

(§) *Eendvogels* op de Kust van *Diemen* op 43° Breedte. COOK *Sec. Voyage*, T. I. p. 229. *Wilde Eendvogels* aan Kaap *Frowart*, in de *Straat van Magellan*. WALLIS, Tom. II. *Prem. Voyage de* COOK, p. 31. In de Baay van Kaap *Holland* in dezelfde Straat, p. 65. In grooten getale in de Haven *Egmond*. BYRON, Tom. I. *Prem. Voyage de* COOK, p. 65. —— Op *Tanna* zagen wy veele *Wil-*

hooren, en wy gelooven, dat ze veeleer gebragt moeten worden tot ſoorten aan de Lugtſtreeken eigen; althans wy mogen dit vermoeden, tot wy meer onderſcheidende berigten hebben van de ſoort van *Eendvogelen*, die zich in de *Zuider Archipel* onthouden. —— Wy weeten, dat die, aan welke men op *St. Domingo* den naam van *Wilde Eendvogels* geeft, niet van de ſoort der onzen zyn (*), en volgens eenige aanduidingen, wegens de Vogelen in de verzengde Lugtſtreek (†), gelooven wy niet, dat onze *Wilde Eendvogel* tot daar is doorgedrongen; of men moest de *Tamme* derwaards overgevoerd hebben (§). —

Voor

Wilde Eendvogels. *Second Voyage de* COOK, Tom. III. p. 184. Eene kleine Rivier overtrekkende in onzen overtocht na *Otahiti*, zagen wy eenige *Eendvogels*, zo ras wy aan het andere einde kwamen. De Heer BANKS ſchoot 'er op, 't welk een grooten ſchrik onder de *Indiaanen* verwekte. *Prem. Voyage de* COOK, Tom. II. p. 327. Wy doodden in de Baay *Famine*, in de *Straat van Magellan*, eene menigte Vogelen van verſchillende ſoorten, en daar onder *Eenden*. WALLIS, Tom. II. *du Prem. Voyage de* COOK, p. 64. In twee groote Meiren van verſch water op *Tinian*, vonden wy, benevens ander Gevogelte, *Eenden*. *Relation de Adm.* ANSON, *dans l'Hist. Gén. des Voyages*, Tom. II. p. 173.

(*) De Vogels, die men op *St. Domingo* den naam van *Wilde Eenden* geeft, verſchillen zeer veel van de *Wilde Eenden* in *Europa*, zo in grootte, als in pluimadie, en ſmaak. Aant. ons medegedeeld door den Ridder LEFEBRE DESHAYES. —— De *Wilde Eenden* van *Cayenne* zyn dezelfde, als die men in *Europa* kent onder den naam van *Barbaryſche Eenden*. Aanm. van den Heer BAJOU.

(†) „ 'Er zyn in deeze Landen (op de Kust van *Guiné*) twee „ ſoorten van *Wilde Eendvogelen*: zints ik hier geweest ben, zag „ ik 'er ſlegts twee van de eerſte ſoort, zy verſchilden noch in „ grootte, noch in gedaante, van andere *Eendvogelen*; doch derzelver kleur was een zeer ſchoon groen, de bek en pooten waren hoog rood; waren ze leevend geweest, ik zou, om de „ ſchoonheid der kleuren, 'er vry veel voor hebben willen geeven. —— Ook heb ik 'er een van de tweede ſoort gezien, „ een van ons Volk hadt dien gedood; de gedaante was gelyk „ aan die der voorgaande, doch de Bek en Pooten waren geel, „ de Pluimadie was half groen, half graauw, en kon deeze in „ ſchoonheid by de andere niet haalen." *Voyage de* BOSMAN, *Lettre* XV.

(§) De *Tamme Eenden* zyn, eerst zints eenige jaaren, op de Kust van *Guiné* bekend. *Voyage de* BOSMAN, geſchreeven in 1705. Men

bragt

Voor 't overige welke de ſoorten zyn, die deeze Zuidlyke Gewesten bevolken, zy blyken niet onderworpen te zyn aan de reizen en uittochten, die zy, in onze Lugtſtreeken, uit hoofde van derzelver verandering, ondernee-men (*).

bragt de *Hollanders* in het verblyf der Eendvogelen, (in het Paleis des Konings van *Tuham* op *Java*) zy vonden ze gelyk aan die in *Holland*, uitgenomen dat ze wat grooter en de meesten wit waren; de Eyeren zyn tweemaal zo groot als onze beste Hoender-eyeren. *Second Voyage des Hollandois. Hist. Gen. des Voyages*, Tom. VIII. p. 137.

(*) Te *Tunquin* bouwt men kleine huisjes voor de *Eendvogelen*, ten einde zy daar in de Eyeren leggen: men ſluit ze alle avonden op, en laat ze alle morgens uit.... Het getal der *Wilde Eenden* is ontelbaar; zy komen hier voedzel zoeken in de maanden May, Juny en July, en als dan vliegen zy niet altoos aan Paaren; maar, naa October tot in Maart, ziet men groote benden by een, die het laag en moerasſig Land bedekken. *Nouveau Voyage autour du Monde*, par DAMPIER, *Rouen* 1715. Tom. III. p. 30.

(*'t Vervolg by eene nadere gelegenheid.*)

VERHANDELING VAN DEN HEER HILL, EEN BEROEMD ENGELSCH NATUURKENNER, OVER DEN SLAAP EN OORZAAK VAN DE BEWEEGING DER GEVOELIGE PLANTEN.

Naar het Hoogduitsch van den Heer H. J. VAN HAHZ.

Vertaald door D. L. OSKAMP, *Phil. Doct. et Med. Stud.* te Utrecht.

De Verklaaring eener der zonderlingſte en merkwaardigſte verſchyning van het *Ryk der Planten* kan niet anders, dan de aandagt en verwondering eens Natuurkenners tot zig trekken; weshalven de Hoogduitſche Vertaaler met recht betuigt, dat het genoegen, het welk hy door het leezen deezer Engelſche Verhandeling van den Heer HILL, *over den Slaap, en Oorzaak van de beweeging der gevoelige Planten*, geſmaakt hadde, alleen hem had aangezet, ook deeze aan zyne Landgenooten, die of de gelegenheid ontbrak de originéele, of de Fran-

ſche Vertaaling te leezen, mede te deelen; waar aan ook alzints door het groot debiet hiervan door geheel Duitschland is beantwoord geworden: het welk my heeft aangemoedigd het hoofdzaakelyke deezer Verhandeling, naar de Hoogduitſche Vertaaling, onzen Hollandſchen Leezeren aan te bieden.

De Franſche Vertaaling, te vinden in het *Journal des Sçavans der Maand Augustus* 1773, *van pag.* 206-256, is met eene Voorrede vermeerderd, voornamentlyk dat geene behelzende, wat reeds vóór den Heer HILL over deezen *Planten-ſlaap* gezegd is, welke insgelyks in het Hoogduitsch is overgebragt, en even als de Verhandeling door deezen Vertaaler met eenige aanmerkingen verbeterd, welke ik of in den text zelf heb laaten invloeijen, of, daar zulks vereischt wierd, in ſubſtantie beſchreeven.

Wanneer de Autheur in de laatſte Afdeeling over de manier, om de Proeven te maaken, handelt, beſchryft hy alleen, hoe men de ſtructuur der Bladeren eener *Abrus*, en *gevoelige* Plante, kan leeren kennen; daar echter de behandeling dier Bladeren, welker inwendig maakzel men nader begeert te onderzoeken, te zeer bekend is om hier weder verklaard te worden, heb ik deeze Afdeeling onvertaald gelaaten.

VOORBERICHT,

Het welk voor de Verhandeling van den Heer HILL, *in het* Journal des Sçavans *geplaatst is.*

Eer wy den Leezer de Verhandeling des Engelſchen Autheurs zelve aanbieden, zullen wy dat geene, 't welk reeds te vooren over deeze materie geſchreeven is, in 't kort opgeeven.

Maar weinige Schryvers hebben zig bekommerd de oorzaak van een verſchynzel te onderzoeken, het welk toch zedert langen tyd hunne verwondering had moeten opwekken. De Ridder LINNÆUS, welke de Hiſtoriſche Kruidkunde met een aantal nieuwe Waarneemingen verrykt heeft, heeft niet minder de eere, verſcheide wezendlyke deelen der Philoſophiſche Kruidkunde ontdekt te hebben; ook de *Slaap der Planten* is zyne opmerkzaamheid niet ontſnapt, welk verſchynzel hy ontdekte door een by Philoſophiſche onderzoekingen niet zelden voorkomend gelukkig toeval: daar hem namentlyk zeer veel ge-

gelegen lag, om de *Lotus Ornithopodioides* (*), die hy van zynen beroemden Vriend, den Heer VAN SAUVAGES, bekomen had, naauwkeurig waar te neemen, zo beval hy deezen, die maar twee Bloemen droeg, aan zynen Tuinman, onder voorwendzel, dat hy dezelve door den dag niet had kunnen onderzoeken; doch hoe zeer was hy verwonderd des avonds deeze Bloemen niet meer te ontdekken; den volgenden morgen echter kwamen zy weder te voorſchyn, maar verborgen zig tegens den avond weder zodanig, dat men ze niet meer gewaar kon worden; dit zelfde geſchiedde op den derden dag, en eindelyk bemerkte onze groote Natuurvorſcher, dat drie Bladeren deeze, geduurende den nacht, zodanig inſloten, dat zy voor de ſcherpziendſte oogen zelfs onzichtbaar waren. Zy nu, welke weeten, met wat yver de Ridder LINNÆUS gewoon was zyne Waarneemingen door te zetten, zullen ligt raaden, dat ook de tegenwoordige niet onachtervolgd bleef. Hy begon derhalven ſpoedig den Tuin van Upzal des nachts te doorwandelen, en alle Planten wierden, met het *licht* in de hand, op het naauwkeurigst waargenomen; hier zag hy met vreugde, dat ieder Plant door zyn byzonderen ſlaap bevangen werde, en dat zy door hunnen verſchillenden ſtand en houding deeze eenigermaate nabootſte, welke de verſcheidene zoorten van Dieren reeds voorlang aan de Natuurbeminnaaren getoond hadden; wanneer hy naar ryper onderzoek beſloot, dat

Ten Eerſten, de jongere Planten deezen Slaap meer dan de oude onderhevig waren (†).

Ten Tweeden, eene afweezendheid van Licht alleen, deeze verſchyning, welke men oneigentlyk den Slaap der Planten noemt, veroorzaakte, dat de koude van den nacht hiervan niet de eenige reden was, wyl de zodanige, welke op een warme plaats bewaard wierden, deeze ſoort van rust, even zo als de andere, onderworpen waren.

Ten Derden, dat de Bladeren, naar dat zy enkel, of zaamgeſteld, los, of onder den anderen verward waren, geduurende den nacht verſchillende gedaanten aannamen, of zig op verſcheidene wyze omboogen; en eindelyk

Ten

(*) CAROLI LINNÆI *Species Plantarum, Tom.* II. *Edit.* 3. *pag.* 1091.

(†) Hier omtrent verſchilt de Heer HILL met den Ridder LINNÆUS. *Aanm. des Hoogduitſchen Vertaalers.*

Ten Vierden, wanneer hy de richting der ſlaapende Bladeren, of der Bloemen die nog niet geheel open waren, onderzocht, en met die geene, die reeds geheel open waren, vergeleek; geloofde hy, het oogmerk der Natuur door deeze beweeging der Bladeren, die men den Slaap derzelven noemt, te ontdekken: namentlyk, dat hier door de jonge uitſpruitzels tegen de beſchadiging der Lucht, der Dauw, of eene onverwagte Vorst bevryd wierden. Wy durven vryelyk vertrouwen, dat van het midden des Zomers des jaars 1755 af te rekenen, tot op heden, de Zweedſche Kruidkenner zyne onderzoekingen ſterk vermeerderd, en zyne waarneemingen over alle Planten des Upſalſchen Tuins, en een groot deel der geenen, welke in zyne *Flora Succica* zyn afgebeeld, uitgeſtrekt zal hebben. In zyne uitgegeevene Verhandeling (*) echter, brengt hy deezen Slaap maar tot vier verſcheidene gezichtspunten, waar van hy de proeven alleen genomen heeft op een en vyftig ſoorten van Planten. Deeze verſchillende gedaanten zyn door hem in Plaaten voorgeſteld, welke wy den Leezer, zo wel als de Verhandeling zelfs, die alzints verdient geleezen te worden, ten ſterkſten aanbeveelen.

De Heer ADANSON, Medelid der Koninglyke Academie der Weetenſchappen, drukt zig hierover in deezer voege uit (†): „ N°. III. *Te zamen vallende beweeging: In zodanig een toeſtand der Lucht, welke voor den wasdom der Planten het voordeeligst is, namentlyk, zo met een dampige en vochtige hitte, als met een bewolkten Hemel, en donderachtig weder, buigen zig de uit kleine Blaadjes zaamgeſtelde Bladeren (Folia pinnata) van verſcheidene Planten, als by voorbeeld der Ertgewaſſen, op dezelfde wyze, als hunnen gemeenen Steel (‡). Dit zelfde neemt men waar aan eene gevoelige Plant, welke eenige dagen in een Kelder bewaard is.*

„ *Als zy ſterk van de Zon beſcheenen worden, richten zy zig weder op, en verheffen zig zodanig in de hoogte, dat zy*

(*) *De ſomno Plantarum* 1755. Conf. *Amœnitates Academ. Vol.* IV. *pag.* 333. Vel *Commentarii de rebus in Scientia Nat. et Medicina gestis, decad. prim. Suppl.* I. *pag.* 105.

(†) *Familles des Plantes, à Paris* 1763. I. *partie, pag.* 55.

(‡) Namentlyk nederwaarts, wyl de gemeene Steel, waar aan de kleine Blaadjes zitten, zich ook nederwaarts in een halven Cirkel tegen den ſtam der Plante buigt. *Aanm. des Hoogduitſchen Vertaalers.*

„ *zy een regten hoek met hunnen gemeenen Steel uitmaaken.*
„ *Wanneer de bovenſte oppervlak e van verſcheidene enkelde*
„ *Bladeren op dezelfde wyze aan de brandende Zon worden*
„ *blootgeſteld, zullen zy insgelyks hol worden, 't welk hunne*
„ *overeenkomst met de zaamgeſtelde Bladeren te kennen geeft.*
„ *Dit toont de* Sigesbeckia (*), *de* Urena (†), *en ande-*
„ *ren. De hitte van een gloeiend yzer zal dezelfde werking*
„ *by beide voortbrengen, doch hier door word de Plant be-*
„ *nadeeld; ook heb ik bemerkt, dat verſcheidene ſoorten der*
„ Cheropodiums *ieder avond met den ondergang der Zon*
„ *hunne Bladeren optrekken, en dezelve weder des morgens*
„ *met derzelver opgang nederwaards buigen, als zy onmid-*
„ *delyk door dezelve beſcheenen worden.*

„ *Zo draa de Zon is ondergegaan, en geduurende de koelte*
„ *der Dauw, buigen zy zig, en hangen zodanig neder-*
„ *waards, dat zy een regten hoek met hunnen gemeenen*
„ *Steel uitmaaken, en met hunne onderſte oppervlakte de te-*
„ *gen hun overſtaande Bladeren naderen. Dit zelfde kan*
„ *door een konſtelyken Dauw veroorzaakt worden, en dit is*
„ *niet alleen aan de* Ertgewasſen, *maar ook aan de* Balſa-
„ mina Impatiens (‡), *en andere waargenomen.*"

Wy weeten niet, dat door andere Kruidkundigen, of Natuuronderzoekers, nadere Waarneemingen omtrent deezen Plantenſlaap gedaan zyn. Veelen hebben dat geen, het welk reeds door den Ridder LINNÆUS gezegd is, wederhaald; het welk derhalven niet nodig is hier bygebragt te worden. Zeer gewichtig echter zoude het zyn, by aldien men, na de oorzaak deezes Slaaps gevonden te hebben, konde verklaaren, waarom zig eenige Bloémen alleen naar Zonnen ondergang, of geduurende den nacht, openen, 't welk men aan de *Mirabilis Jalappa* (§), of zogenaamde Nachtſchoone der Tuinen, bemerkt.

UITTREKZEL DER VERHANDELING VAN DEN HEER HILL, EEN BEROEMD ENGELSCH NATUURKUNDIGE.

De Heer HILL, ten einde zyn Vriend, den Ridder LINNÆUS, [aan wien hy deeze Verhandeling zond] des te klaar-

(*) CAROLI LINNÆI *Species Plantarum*, *Tom.* II. *Edit.* 3. *pag.* 1269.

(†) *Idem ibidem*, *pag.* 974.

(‡) *Et pag.* 1328.

(§) *Tom.* I. *pag.* 252.

klaarder van de waarheid zyner gevoelens, omtrent den *Slaap, en Oorzaak van de beweeging der gevoelige Planten* te overtuigen, verdeelt deeze in de elf volgende afdeelingen, welker hoofdzakelyken inhoud ik hier kortelyk zal mededeelen.

Eerſte Afdeeling. *Over den Slaap der Planten.*
Tweede ——— *Van de Structuur der Bladeren in 't gemeen.*
Derde ——— *Waarneemingen, welke op verſchillende plaatzen omtrent den Slaap der Planten gemaakt zyn.*
Vierde ——— *Structuur van eene Plant der Abrus Planten.*
Vyfde ——— *Oorzaak der verandering die de Planten ondergaan, en waar aan men den naam van Slaap geeft.*
Zesde ——— *Waarneemingen aan een Abrus Plante.*
Zevende ——— *Nadere Waarneemingen en Proeven, omtrent dezelfde Plant.*
Achtſte ——— *Van de beweeging eener gevoelige Plante.*
Negende ——— *Overeenkomst der gevoelige en andere Slaapende Planten.*
Tiende ——— *Structuur eener gevoelige Plante, benevens de oorzaak haarer beweeging.*
Elfde ——— *Manier, hoe de Proeven te maaken.*

I. *Over den Slaap der Planten.*

Reeds voor eenigen tyd, had men bemerkt, dat de Bladeren van zommige Planten, geduurende den nacht, eene richting aannamen, die geheel verſcheiden was van die geene, welke zy des daags vertoonden. ACOSTA heeft deeze eigenſchap aan den (*) *Tamarindenboom*, de *Abrus*, en andere Egyptiſche Planten, het eerst waargenomen, en men heeft naderhand dit zelfde in verſcheide Europeeſche Planten ondervonden. Deeze Schryver meende, dat de Natuur zig van dit middel bediende, om de fynſte deelen der Plant, als by voorbeeld den Bloeſem en de Vrucht, voor de beſchadigingen der onguſtre Lucht te bevryden; grondende hier op voornamenlyk zyn gevoelen, dat de Knop-

(*) Zie HOUTTUYN, *Natuurlyke Historie, Tweede Deels Tweede Stuk, der Boomen*, pag. 94.

Knoppen van den *Tamarindenboom* door deszelfs Bladeren geheel bedekt wierden.

Ray, echter, verwerpt deeze gedachten, offchoon hy de bovenftaande Waarneeming toeftondt. En onzen Autheur fchynt deeze verandering eene natuurlyke werking te weezen, welke uit de gemeene eigenfchap der Lichaamen, en hunne tegenoverftaande werkingen, ontftaat, en van den wyzen Schepper in verfchillende omftandigheden tot gewichtige oogmerken gebruikt wordt.

Veele laatere Schryvers hebben deeze Waarneemingen vermeerderd (*), en men moet hun voorzeker dank betuigen, dat zy de gangen der Natuur nauwkeurig zyn nagegaan, en ons hunne ontdekkingen medegedeeld hebben. Doch het is een groot verfchil, en waar toe een weinig meer fchranderheids vereischt wordt, niet alleen de waargenoomen omftandigheden afzonderlyk op te geeven, maar ook derzelver oorzaak nauwkeurig te bepaalen.

Hier mede hebben zig verfcheide vlytige Natuuronderzoekers bezig gehouden, zonder nogthans daar in volkomen te kunnen ftaagen. Eenige hebben deeze eigenfchap toegefchreeven aan de werking der hitte en koude, doch hier van is men afgegaan, na dat 'er is waargenomen, dat even dit plaats vond in de kasfen, en warme verblyfplaatzen, der Planten, waar de gemaatigdheid der Lucht altyd dezelfde is. Andere hebben dit van de goede of kwaade geftaldheid der Planten zelve zoeken af te leiden; maar dit gevoelen komt onzen Autheur voor, even zo naby aan de waarheid te weezen, als dat, 't welk de Heer LINNÆUS trachtte te beweeren, namentlyk, dat dit by de jongere Planten meer plaats zoude vinden, dan by de Oude.

Men zal uit de volgende Waarneemingen klaarlyk zien, dat de *ftaapende*, en *gevoelige*, *Planten* veele overeenkomst met de andere hebben, dat hunne, offchoon verfchillende, beweeging, nogtans van dezelfde oorzaak afhangt, dat verfcheidene *ftaapende* byna dezelfde eigenfchappen bezitten, als de *gevoelige*, en eindelyk, dat men in deeze laatfte 'er eenigen ontmoet, die hun allen eigen fchynen: 't welk de overeenkomst van beide de voor-

(*) *Vid. Commentarii de rebus in Scientia Nat. et Medicina gestis, Vol. X. pag.* 132. Nec non, *Primæ Decadis Suppl.* 1*mo. pag.* 104. *ac eodem Suppl. Decadis Secundæ, pag.* 646.

voorwerpen bewyst, en ons van zelfs leidt tot de ontdekking der oorzaak hunner beweeging.

De Autheur gelooft de oorzaak der veranderde richting eener *Abrus Plante* (*) te kennen, wanneer hy dezelve naar welgevallen des middags ziet ſluiten, en weder openen; als mede die der beweeging eener gevoelige Plante, als hy insgelyks dezelve kan ſluiten zonder haar aan te roeren, door de oorzaak te verwyderen, die dezelve opgericht, en geopend houdt, uit hoofde, dat wy de oorzaak dier werkingen kennen, welke wy in ſtaat zyn voort te brengen.

II. *Van de Structuur der Bladeren 't algemeen.*

Het valt niet bezwaarlyk het maakzel der Planten, en inzonderheid hunner Bladeren, te leeren kennen; hier toe behoeft men maar een goed Vergrootglas te gebruiken, waar door men hunne kleinſte vaten zelfs ontdekken kan. Zo heeft ook onze Autheur het maakzel der Bladeren nagegaan, en gevonden hebbende, dat de grootere vaten van deeze alle in den Steel te ſamen kwamen, beſlooten, dat aan hun alleen, zo de natuurlyke richting der Bladeren, als haare verſcheidene ſtellingen, moest toegeſchreeven worden; welke laatſte geduurig veranderen, zo dra een uit- of inwendige oorzaak op de vaten werkt.

Daar nu de Bladeren geſtadig door de Lucht omringd worden, zyn zy ook derzelver verſchillende werkingen, benevens die van het Licht, der Hitte, en der Vochtigheid, onderworpen, welke de Schryver meent als de tweede oorzaak van de veranderende ſtellingen der Bladeren te kunnen aangemerkt worden, waarvan de eerſte in de Structuur der vaten zelfs zoude opgeſlooten weezen.

III. *Waarneemingen, welke op verſchillende plaatzen omtrent de Slaapende Planten gemaakt zyn.*

Deeze verandering der houding is het meest aan die gevlengelde of zaamgeſtelde Bladeren te bemerken, welke uit

(*) *Piſum Indicum minus coccineum. Vid.* LINNÆI, *Species Plantarum, Tom.* 2. *edit.* 3 *pag.* 1025. Van deeze en de *gevoelige Planten*, (waar onder de Heer HILL de *Mimoſa ſenſitiva* verſtaat,) heeft de Heer VAN HAAZ een Plaat en Beſchryving, uit de *groote Hoogduitſche Œconomiſche en Phyſiſche Lexicon*, achter zyn Vertaaling gevoegd, weshalven ik de Leezeren, die een nader onderzoek deezer Planten begeeren, tot dit inderdaad voortreffelyk Woordenboek zelf verwyze.

uit veele kleine blaadjes beſtaan, die door een gemeenen ſteel gedraagen worden (*Folia Pinnata*): weshalven wy ons by deeze bepaalen zullen.

De vier werkende weezens, waar aan wy zo even gezien hebben, dat de Planten onderworpen waren, zyn door alle de wereld-deelen verſpreid, zo nogthans, dat hunne werkzaamheid verſchilt naar het Climaat, waarin zy zig bevinden. In het onze (*het Engelſche*), welk gemaatigd is, hebben de Planten, die gevleugelde of zaamgeſtelde Bladeren hebben, de kleine Blaadjes, waar uit zy beſtaan, parallel met den Horizont, en vertoonen weinig gevoeligheid. In de Oosterſche Landen, waar de hitte grooter is, richten zig deeze kleine Blaadjes met hunne ſpitzen omhoog, en veranderen zig ligter. De meeste Egyptiſche Planten houden zelden eene vaste richting, daar zy integendeel in de Noordelyke landen haast nimmer hunne houding veranderen, of zig met den Horizont parallel vertoonen.

Doch niet alleen neemt men dit waar in die Planten, welke in verſchillende Climaaten onderhouden worden, maar ook even deeze verandering zien wy de Planten ondergaan, in de drooge en regenachtige Jaargetyden: onfeilbaar veranderen zig deeze Planten aan die oorden, waar de regen menigvuldig is; zy, wier Vleugleedjes by ſchoon weder een ſtompen hoek naar boven maaken, maaken dezelve onderwaards by regenachtig weder. Veelen hebben dit aan de werking der hitte, anderen aan die der vogtigheid toegeſchreeven, tot dat men van het tegendeel van beide gevoelens is overtuigd geworden. Te vooren heeft men reeds gezien, dat de Planten, die in de warme verblyfplaatzen bewaard worden, dezelfde veranderingen ondergaan, en ik heb door verſcheide Proeven ondervonden, dat de vogtigheid geene werking op dezelve heeft. Ik heb zommige Planten tot verdrinkens toe begooten, anderen heb ik droog gelaaten, en geene verandering aan dezelve waargenomen. Hunne Bladeren hebben zig des morgens geopend, en des avonds geſlooten, op het zelfde uur, en op dezelfde wyze.

Hier uit volgt, dat twee van deeze vier weezens geen aandeel aan deeze werking hebben, en, daar de Lucht aan te veel veranderingen onderhevig is, om als de oorzaak deezer werking aangemerkt te kunnen worden, moeten wy ons by het Licht bepaalen, en ik hebbe door verſchillende Waarneemingen bevonden, dat de verande-

ring van de richting der Bladeren, welke wy op verſchillende tyden aan dezelve bemerken, alleen hieraan moet toegeſchreeven worden. Dit is derhalven de ontdekking, die de Autheur zig vleidt gedaan te hebben, en welke hy tragt te bewyzen, op vernuft gegrond en door ondervinding bevestigd te weezen. Deeze werking, zegt hy, bevat niets buitengemeens in zig, wanneer men dezelve maar met opmerkzaamheid naargaat; en de zaak naar die gronden, welke hy te toonen heeft vastgeſteld, beſchouwende, zal men bevinden, dat deeze werking, van welke hy thans ſpreekt, noodzaakelyk eene werking des Lichts weezen moet.

(*Dit heeft men te verwagten in een volgend Stukje.*)

VERSLAG DER VERRIGTINGEN VAN DE MAATSCHAPPY TOT HET ONDERZOEKEN VAN DE GESCHIEDENIS, DER NATUURLYKE HISTORIE, DE OUDHEDEN, DE KUNSTEN, DE WEETENSCHAPPEN EN LETTERKUNDE VAN ASIA, TE CALCUTTA. Door den Voorzitter, *Sir* WILLIAM JONES.

„ Van de Oprigting der in dit opſchrift aangeduidde Maatſchappye, in Louwmaand des Jaars „ MDCCLXXXIV, hebben wy verſlag gegeeven, met „ de Aanſpraak, te dier gelegenheid, door den Voorzit„ ter Sir WILLIAM JONES gedaan, mede te deelen. Wy „ betuigden ons voorneemen, om, van tyd tot tyd, als „ ons Berigten deezer Maatſchappy ter hand kwamen, „ dezelve onzen Leezeren niet te zullen onthouden, en, „ zo ras mogelyk, den Vaderlanderen te dienen met den „ Oogst, in dit wydſtrekkend veld van kundigheden ver„ zameld (*). Thans ziet het Eerſte Deel van 't Werk „ deezer Maatſchappye het licht, onder den Tytel van „ *Aſiatic Reſearches, or Tranſactions of the Society inſtituted in Bengal, for inquiring into the Hiſtory and Antiquities, the Arts, Science and Literature of Aſia.* In „ voldoening aan onze toezegging, zullen wy daar uit „ overneemen, 't geen wy denken van 't meeste aanbelang, en onzen Leezeren ſmaaklykſt, te zyn. Ligt be„ gry-

(*) Zie onze *Alg. Vaderl. Letteroef.* VII Deel, 2de Stuk, bl. 110-116.

„ grypen zy, dat wy ons meest al tot Uittrekzels zullen „ moeten bepaalen.

„ Wy maaken een Aanvang met het een en ander op „ te geeven, uit de Aanſpraak, door den Voorzitter „ W. JONES, by de tweede Jaarlykſche zamenkomst in „ MDCCLXXXV voorgeſteld."

Naa eenige aanmerkingen voorgeſteld hebbende, om de uitſteekendheid van de *Europiſche* Begaafdheden boven de *Aſiatiſche* aan te toonen, ſpreekt hy de Leden der Maatſchappye in deezer voege aan.

Schoon wy ons overtuigd mogen houden van onze meerdere vorderingen in alle ſoorten van nuttige kundigheden, moeten wy daarom het Volk van *Aſia* niet geheel verſmaaden, uit wiens naſpeuringen der Natuure, werken van Kunst, en vindingen der Verbeelding, wy verſcheide gewigtige werken mogen ontleenen, te onzer eigene leeringe en voordeel. Indedaad, wanneer zulks het hoofddoelwit niet ware van onze Inſtelling, dan kon 'er weinig anders uit gebooren worden, dan eene enkele voldoening der nieuwsgierigheid; en zou ik zoo veel genoegens niet ſcheppen uit het aandeel, 't geen gy my gegeeven hebt om dezelve te bevorderen.

Eene nauwkeurige vergelyking te maaken, tusſchen de Werken en Bedryven van de *Weſterſche* en *Oosterſche Wereld*, zou een verbaazenden arbeid vorderen; maar wy mogen, over 't geheel, zeggen, dat Rede en Smaak de groote voorregten zyn van *Europiſche* Zeden; terwyl de *Aſiatiſche* hooger zweefden in den kring der Verbeeldinge. De Burgerlyke Geſchiedenis van hunne wyduitgeſtrekte Keizerryken, en van *Indie* in 't byzonder, moet van groote aangelegenheid zyn voor *Engeland*; doch wy hebben nog een veel grooter belang by de kennis van de vroegere wyzen op welke zy deeze onſchatbaare Landen beſtuurden, van welker voorſpoed het welvaaren onzer Volken, en van ons zelven, zo zeer afhangt. Eene nauwkeurige Aardryksкundige Kennis niet alleen van *Bengalen* en *Bahar*; maar, om in 't oog loopende redenen, van alle de daar aan grenzende Ryken, is ten nauwſten verknogt met een verſlag van derzelver veelvuldige omwentelingen; doch de Natuurlyke voortbrengzels van deeze Gewesten, byzonder wat het groeiend Ryk en dat der Delfſtoffen betreft, zyn hoogst aangelegene voorwerpen voor een Handeldryvend Volk.

Veel voordeels ſtaat 'er te verhoopen van het aankweeken

ken der Plantkunde in dit Land, byzonder met betrekking tot den *Leefregel*, waar door men Ziekten kan voorkomen, en de Geneeskunde, door welke men ze kan herſtellen. De Oude *Indiaanen* ſtelden de Geneeskunde op zeer hoogen prys, onder de veertien *Retnas*, of *Kostlyke Gaven*, met welke zy gelooven dat hunne Goden hun gezegend hebben, tellen zy een *Geleerd Geneeskundigen*. —— Van de Scheikunde kunnen onze Manufacturen zeer veel verbeterings ontvangen.

De Fraaije Kunſten vorderen ook onze aandagt, ſchoon eenige derzelven onder de *Oosterlingen* nog ſchynen in een kindſchen ſtaat te zyn, is, nogthans, het Stelzel der Muzyk der *Hindus* op beter beginzelen dan ons eigen gegrond; en al de kunde der inlandſche Opſtellers van 't Muzyk vestigt zich op het groot voorwerp hunner Kunſten, de natuurlyke uitdrukking van ſterke Driften; aan welke de Melody ſoms wordt opgeofferd; hoewel eenige hunner Muzyktoonen zelfs het *Europisch* oor behaagen.

Van de Dichtwerken der *Arabieren* en *Perſiaanen* mag vrylyk gezegd worden, 't geen ABULFAREL wegens de *Mahábhárat* verklaart „ dat, ſchoon ze overvloeijen van „ buitenſpoorig groote beeltenisſen en beſchryvingen, ze „ op de uitſteekendſte wyze inneemend zyn en leerzaam." —— Geen ſtaalen van waare Welſpreekendheid kan men wagten te zullen aantreffen by Volken, waar de Regeeringsvorm zelfs het denkbeeld van Volks-Welſpreekendheid uitſluit; maar de kunst van ſchryven in fraaije en zagtrollende zinſneeden heeft, van de vroegſte eeuwen af, in *Aſia* ſtand gegreepen; de *Vedâs*, zo wel als de *Koran*, zyn opgeſteld in afgemeeten proſa, en de Opſtellen van ISOCRATES zyn niet keuriger beſchaafd dan die der beste *Arabiſche* en *Perſiſche* Schryveren.

'Er zyn veele ſchoone overblyfzels van de Bouwkunde der *Hindus* en *Muſelmannen*, uit welke onze Bouwkunſtenaars nieuwe denkbeelden van 't ſchoone en grootſche zouden kunnen ontleenen.

In de Weetenſchappen mogen de *Aſiatiſche* Volken, met de *Europiſche* vergeleeken, gezegd worden, kinderen te zyn. Van de Regtsgeleerdheid nogthans der *Hindus*, en *Muſelmans*, kan men een onmiddelyk voordeel verwagten; en indien eenige ſtandhoudende Wetten nauwkeurig uit de *Sanſcrit* en het *Arabisch* vertolkt waren, zou men 'er een volkomen *Indiaansch* Wetboek uit kunnen vormen, zo dat men alle de geſchillen tuſſchen de Inboorlingen, zonder Onzekerheid, zou kunnen beſliſſen.

AAN

AAN DE UITGEEVERS VAN DE NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTEROEFFENINGEN.

MYNE HEEREN!

Ik geloof, dat U Wel Eds. onzen Nederlanderen geen ondienst zullen doen, met hun de volgende Vertaaling van eene korte ſchets van 't Leven van den beroemden Ridder J. D. MICHAËLIS, door hem zelven ontworpen, te geeven. Ik heb de eer met hoogachting te zyn.

MYNE HEEREN!

U Wel Eds. Dw. Dienaar
C. M.....

Utrecht,
den 10 *May*, 1790.

Ik, JOHAN DAVID MICHAËLIS, ben den 27 *February* 1717 te *Halle* geboren. Myn Vader CHRISTIAAN BENEDICTUS MICHAËLIS, geboortig van *Elrich*, in 't Graaffchap *Hohenſtein*, was daar toen te tyd Hoogleeraar in de Wysgeerte, naderhand in de Godgeleerdheid en de Oosterſche Taalen.

Myn eerſte onderwys in de Taalen en Weetenſchappen kreeg ik van eenen byzonderen leermeester in myns Vaders huis tot *Michaëlis* van 't Jaar 1729, toen ik de openbaare School van 't Weeshuis begon te bezoeken. Ik hoorde hier reeds in de eerſte Klaſſe, welke men *Sclecta* noemt, de Wysgeerige voorleezingen van den beroemden Godgeleerden J. S. BAUMGARTEN.

Met de Paaſchen van 't jaar 1733, verliet ik dit School, en kwam op de Hoogeſchool van *Halle*. Het was jammer voor my, dat ik maar op dezelve alleen geweest ben; want daar door word de denkenswyze te eenvormig; het nadeel zou nog grooter geweest zyn, zoo ik naderhand niet naa *Engeland* gegaan ware.

In het verkiezen van myne Studien was ik niet geheel willekeurig; want hoewel myn Vader dikwyls gezegt hadt, dat hy in die zaak zynen zoon nooit iets zoude voorſchryven, zoo hield hy het toch voor zeker —— ik weet niet waarom, —— dat ik in de Godgeleerdheid zoude ſtudeeren. Maar niemand dacht daar by aan eene omſtandigheid, ik zelfs niet; naamlyk: ik was in het gevaar, dat ik, by de Godgeleerdheid, voor 't toekomende zon-

zonder beſtaân, of zonder geweeten, zoude zyn: want zoo ik eene Predikantsplaats gekregen had, dat zeer ligt gebeuren kon, daar myne preeken reeds vroeg behaagden, en ik tot het Akademieleven juist geene byzondere neiging had, zoude ik myn Ampt; wegens eene eenigzins naauwgezetheid van myn geweeten, ſpoedig hebben moeten neerleggen.

In de Oosterſche Taalen was ik een toehóorer myns Vaders, maar ik hoorde hem ook alleen, het welk dus weer eene eenvormigheid in myne denkenswyze moest te weeg brengen.

In de Godgeleerdheid was BAUMGARTEN myn Leermeester; doch hy beviel my niet te zeer. Zyne tabellariſche en eenvormige voordracht, en het geduurige dicteeren, maakten my mismoedig; in het *dogmatiſche* vond ik by de bewyzen geene overtuiging, het welk juist, by meer van zyne toehoorers, het geval ſchynt geweest te zyn, om dat 'er onder dezelven juist veele gevonden worden, welke naderhand, of aan de leer der Euangeliſche Kerk, of aan de Christelyke leer in 't gemeen, getwyffeld hebben; want in de Wysgeerte vorderde hy ſtrenge bewyzen, en in de Godgeleerdheid ontbraken dezelven. Misſchien zoude het by my van dezelfde uitwerking geweest zyn, als by anderen, zoo ik niet naa *Engeland* gegaan was, waar myne denkenswyze omtrent de Godgeleerdheid niet veranderde.

Op de Hoogeſchool veranderde dezelve reeds in een ander opzigt: ik was óp de School, wel zedelyk deugdzaam; doch eigenlyk niet Godsdienſtig. Ik wierd dit op de Hoogeſchool, en wel angſtvallig Godsdienſtig. Ook ontſtonden 'er by my eenige twyfelingen, die my zeer verontrustten; niet zoo zeer over het *dogmatiſche*, want daar lag my minder aan gelégen, maar het waren voornaamlyk zedelyke: en daar toe was de grond, door de my vroeg ingeprente Lutherſche leer van het Avondmaal, gelegd. Men moest daar ſlegts den letter volgen, en met het vernuft geen raad pleegen; moet deeze uitlegkundige regel, dacht ik, ook by zedelyke geboden van den Bybel gevolgd worden, dan zullen 'er veele overgedreevene of zeer zonderlinge dingen voor den dag komen. Maar het was niet eigenlyk de bergpredikatie, gelyk men misſchien 't eerst denken zou, waar op myne zedelyke twyfelingen vielen.

Ik bleef veele Jaaren op de Hoogeſchool, zonder aan eenen toekomenden levensſtand te denken; in 't Jaar 1739, deed myn Vader my het voorſtel om te *promoveren*, en een

een begin met *doceeren* te maaken. Ten dien einde verdeedigde ik den 7 *October* van 't zelfde Jaar, onder Voorzitting myns Vaders, eene *Disertatie*, *de antiquitate punctorum vocalium*, en kort daar na, in 1740, eene *pro loco* over *Psalm* XXII vs. 17, als *Præses*. Deeze beide Verhandelingen zyn overeenkomſtig met de gevoelens, welke ik toen geleerd heb, maar naderhand ben ik van dezelve zeer afgeweeken. In het zelfde half jaar, maakte ik ook nog een begin om eenige *Kollegien* te leezen, waar in ik voor eenen eerstbeginnenden eene redelyke goedkeuring wegdroeg. Maar ik moest dezelve kort daar na, en reeds in het volgende half jaar, weer afbreeken, om dat ik met de Paasſchen van 't jaar 1741 een reize naa *Engeland* ondernam. Myn verblyf, daar, was in 't begin maar op één jaar bepaald, doch het wierd naderhand nog voor een half jaar verlengd.

Tot deeze reize had ik te weinig myn plan gemaakt; ik reisde, gelyk de Duitſchers meest gewoon zyn te doen, zonder een bepaald doelwit.

Op myne reize door *Holland*, had ik den beroemden SCHULTENS leeren kennen, welke my onder alle Hollandſche Geleerden het best beviel, en ook zeer goedgunſtig jegens my was.

En daar myne reize naa *Engeland* zonder een bepaald doelwit geſchiedde, heb ik van dezelve dat nut niet gehad, het welk ik daar uit trekken kon; dit voordeel had ik, dat ik de Taal byna zoo goed als myne moedertaal machtig wierd, maar welke ik thans, vyftig jaaren laater, niet vlug meer kan ſpreeken; myn verblyf in *Londen*, waar veele Duitſchers zyn, was my daar toe minder behulpzaam dan *Oxford*, waar ik over 't algemeen zeer gunſtig ontvangen wierd. Maar ik verwaarloosde daar twee dingen, het welk my naderhand zeer leed gedaan heeft. *Voor eerst*, maakte ik met LOWTH geene perſoonlyke kennis. *Ten Tweeden*, maakte ik van de daar zynde Bibliotheek zoo veel gebruik niet, als ik wel had moeten doen. Ik liet my wel van 's morgens tien, tot half twee uuren na den middag, met *Hebreeuwſche Codices* opſluiten; maar een toenmaalig voorcordeel, volgens het welk men de Hebreeuwſche Handſchriften voor zeer overeenſtemmend met malkanderen hield, maakte, dat ik niet vond, wat my voor oogen lag; en ik richtte myne vergelykingen maar, naar eene opgave, welke myn Vader my zond, en meest-al Taalkundige kleinigheden betrof.

In

In *September* 1742, reisde ik van *Londen*, over *Hamburg*, naa myn Vaderland te rug.

Te *Halle* begon ik nu weer myne voorleezingen te houden, gedeeltelyk over den Bybel, het Syrisch en Chaldeeuwsch, gedeeltlyk over de Staatsgeſchiedenisſen, en de Latynſche Schryvers. Offchoon ik aanſtonds reden had, om over de goedkeuring, welke ik daar wegdroeg, zeer te vrede te zyn, zoo beviel het my daar egter niet meer, en ik wierd over myn verblyf daar geduurig mismoediger, om dat ik geene uitzigten had, voor een Ampt, het welk zynen Meester voeden kon. Derhalven kwam de voorſlag van den zaligen MÜNCHHAUSEN, eerst om met eene kleine inkomſte, als een privaat leeraar naa *Göttingen* te gaan, zeer gelegen, welke ik ook aanſtonds aannam, en om *Michaëlis* van 't jaar 1745 werklyk derwaards heen trok.

De eerſte Jaaren van myn verblyf, aldaar, waren juist niet aangenaam, maar ik trof ſpoedig, in den zaligen HALLER, eenen trouwhartigen vriend aan. SEGNER en GESSNER, doch welke met den eerſten niet goed ſtonden, waren ook myne vrienden.

In 't Jaar 1746, wierd ik buitengewoon, en in 1750, gewoon Hoogleeraar in de Wysgeerte; Hoogleeraar in de Oosterſche Taalen, zoo als veelen my genoemd hebben, ben ik nooit geweest, offchoon ik in dezelve geleeraard hebbe. In 't Jaar 1751, wierd ik, op HALLER's begeerte, Secretaris van de toen nieuw opgerichte Göttingſche Maatſchappy der Weetenſchappen, en men droeg my ook het ontwerpen van derzelver Wetten op, welke in het Eerſte Deel van haare Werken gedrukt zyn. Van dien tyd af, begon ik mede naarſtig aan de *Göttingiſchen Gelehrte anzeigen* te werken, (toen HALLER *Göttingen* in 1753 verliet, wierd my het beſtuur daar van opgedraagen,) welke ik tot in 't Jaar 1770 voortgezet heb.

In 't Jaar 1756, deed ik afſtand van mynen post als Secretaris, maar bleef egter gewoon Lid van de Maatſchappy; in 1761 wierd ik, naa GESSNER's dood, Beſtuurer daar van, maar welk Ampt ik in 1770 nederleidde, en ook als Lid geheel de Maatſchappy verliet.

De zevenjaarige Oorlog ging zeker voor my ook met veele onaangenaamheden vergezeld. Doch ik ben denzelven ook weer veele aangenaame dingen verſchuldigd, dit kwam voornaamlyk hier van daan, dat wy de beste en beſchaafdſte vyanden hadden, welke op een allervriendelykſten voet met ons omgingen; voornaamlyk wierd de

Hoo-

Hoogeſchool zeer verſchoond. In 't Jaar 1757 waren alle de Hoogleeraaren vry van de inkwartiering; maar toen de Stad in 1760 voor de tweede maal bezet wierd, vond dit geen plaats.

Ondertusſchen wierd 'er toch, ten mynen opzigte, eene zeer voordeelige uitzondering gemaakt; want de Generaal DE VAUX verklaarde my in naam van den *Marechal* de BROGLIO, dat ik van alle inkwartiering geheel bevryd zoude blyven. De beroemde Arts THIERRY, myn oprechtſte vriend te *Parys*, had dit bewerkt, nadien hy aan den eerſten Minister voorgeſteld had, dat ik by het opſtellen der Vraagen, voor het Arabisch gezelſchap van reizigers, waar mede ik toen bezig was, ongeſtoord moest blyven.

Nog een ander zeer treffend bewys van achting en inſchikkelykheid, kreeg ik van den *Marquis* de LOSTANGES; hy liet my, aanſtonds na zyne aankomst uit *Parys*, roepen, en overhandigde my een *manuſcript*, van 't welk hy, naar hy zeide, eens gehoord had, dat ik het wenschte te hebben; met verlof, om het zoo lang te houden als ik het noodig had. Het was de Aardrykskunde van ABULFEDA, uit welke ik naderhand zyn *Egypten* uitgegeeven heb. De *Marquis* en ik wierden zeer vertrouwde vrienden, en, voor zo ver ik weet, is hy de oorzaak, dat de Akademie *des Inſcriptions et des belles Lettres* my in 1764 tot haar correspondeerend lid benoemde. Niet alleen het bevel, dat my van de inkwartiering bevrydde, mag my deeze achting of vriendſchap der Franſche Officieren verſchaft hebben, maar ook beide de Geſchriften, welke toen uitkwamen, myne *Diſſertation de l'influence des opinions ſur le langage et du langage ſur les opinions*, en de Franſche Overzetting van myne Vraagen voor het Arabisch reisgezelſchap, ſchynen my daarin ook zeer voordeelig geweest te zyn. Over 't gemeen moet ik het aan de kennisſen in den zevenjaarigen oorlog toeſchryven, dat myn naam tot nog toe in *Frankryk* is bekend gebleven.

In 't Jaar 1759, verkreeg het reeds gemelde Geſchrift van my, over den invloed der Taal eens volks op zyne gevoelens, enz. den prys van de *Berlynſche* Akademie der Weetenſchappen. D'ALEMBERT had dit Geſchrift ook te zien gekregen, het welk aanleiding gaf, dat hy den Koning van my ſprak, en ik een aanbod kreeg, om in zynen dienst te gaan.

In 't volgende Jaar kwam myne Latynſche *Dogmatica*, onder den titel van *Compendium theologiæ dogmaticæ*, in 't licht. Reeds twaalf jaaren lang had ik *privatiſſime*, zon-

der byzonder verlof over de *dogmatica* geleezen. In 't begin wierd ik door de Godgeleerde Faculteit aangeklaagd, dat ik het *decretum abſolutum* leerde, (zy hadden my eer kunnen beſchuldigen, dat ik in 't geheel aan geene overnatuurlyke genade geloofde.) Ik zond myne uitvoerige *dictata* naa *Hanover*, en de Godgeleerden wierden beter onderricht. Maar toen ik het beſtuur over de *gelehrten Anzeigen* had, vernieuwden zy hunne klagten. HALLER, naamlyk, had by de *recenſie* van eene *dogmatica* gezegt: wanneer de Schryver niet in de Gereformeerde Kerk geboren ware, zo mogt men wel het *abſolutum decretum*, de eeuwigheid der helſche ſtraffen, enz. niet *wiskunſtig* (het was bloote *ironie*) betoogd vinden. De bedenking, welke men daar tegen had, ontſtond dus: wat *wiskunſtig* betoogd is, dat is eene zekere waarheid, dus ſtaat 'er in de *Göttingiſche anzeigen*. Het *abſolutum decretum* is eene zekere waarheid. — Daar my den inhoud van 't bezwaar medegedeeld wierd, antwoordde ik dus: HALLER is de *Recenſent*; ik kon hem als *Præſes* van de Maatſchappy in myne opſtellen niets verbeteren, en over 't algemeen niet, daar ik geene *Cenſur* had. Het zonderling gevolg daar van was, eene *Reſcriptie*, waar in my de *Cenſur* van Godgeleerde Artikels, en van zulken, welke de Rechten des Konings betreffen, opgedragen wierden.

Deeze *dogmatica* nu gaf ik in 1760 vermeerderd en verbeterd uit, doch met weglaating van eenige dingen over den *Canon* van 't Oude Testament, welke toen te tyd nog aanſtootelyk zouden geweest zyn; (zie de Duitſche *dogmatica*, §. 16.) In *Duitſchland* ontmoette dit boek geene ſterke tegenkantingen, en over 't gemeen heb ik de aanmerking van éénen myner vrienden bevonden waar te zyn; dat de *Orthodoxen* met my billyker gehandeld hadden, dan met veele anderen. Maar in *Zweeden* wierd myne *dogmatica* geconfiskeerd. Hier door wierd de Ryksraad, Graaf HOEPKEN, toen te tyd, indien ik het niet mis heb, Canſelier van *Upſal*, bewogen om myn Geſchrift te leezen; hy was over die Confiskeering zeer te onvrede, en wierd myn verdeediger; ik kon toen te tyd niet gisſen, wat deeze Confiskatie ten gevolge had. De §. 118. zou eigenlyk daar van de oorzaak geweest zyn: *poſſint ne ſine fide ſalvari, qui Euangelium ſine ſua culpa ignorant?*

In den tyd van den zevenjaarigen oorlog, wierd de rui-

reize na *Arabien*, op kosten des Konings van *Denemarken*, FREDRIK DEN V, op myn voorſtel ondernomen. Ik had aan den zal: Geheimraad VON BERNSDORF geſchreeven: dat wy in 't byzonder van 't *gelukkig Arabien* nog zeer weinig wisten, en dat 'er door de reis van een verſtandigen Man derwaards, voor de Weetenſchappen, voornaamlyk voor de Aardryks-, Natuur-, en Taal-kunde, gelyk ook voor de verklaaring des Bybels, veel te winnen was; of niet de Koning van *Denemarken*, die zoo veel voor de Weetenſchappen gedaan had, eenen geleerden over *Tranquebar* derwaards zenden kon; maar het moest geen *Miſſionaris* zyn. Dit klein ontwerp wierd grooter onder de hand van BERNSDORF. Het plan wierd zoo ver uitgebreid, dat men eenen Taalkundigen, eenen Natuurkundigen, eenen Geneeskundigen, en eenen Wiskunſtenaar derwaards zenden zoude; de twee eerſten moest ik voorſtellen, het waren de Heeren VON HAVEN en FORSKAL, de Hofraad KÄSTNER ſtelde den Wiskunſtenaar NIEBUHR voor, welke, gelyk bekend is, de eenigſte *is*, die in 't leven gebleven is. Volgens het eerſte plan zouden zy om *Afrika* heen zeilen, en van *Tranquebar* de reis naa 't *gelukkig Arabien* onderneemen; maar naderhand wierd een veel beter weg bepaald, welke ik, wegens de groote kosten, niet had durven voorſtellen; deeze ging over *Egypten* en de *Roode Zee*, welke nog een onverwagt voordeel had, waar van de Engelſchen in 't vervolg een treffelyk gebruik gemaakt hebben.

In 't Jaar 1761, ſtierf GESSNER. Hy was Hoogleeraar in de Welſpreekenheid, welke post my zoo lang opgedragen wierd, tot dat dezelve door eenen anderen zoude vervuld zyn. Door den dood van GESSNER was het *Bibliothecariaat* vacant geworden, het welk noodzaaklyk ten minſten weer *ad interim* moest vervuld worden, en dit moest ik ook eenen tyd lang overneemen, hoewel het in 't geheel myne zaak niet ware. De zalige GESSNER was, na dat HOLLMANN de Maatſchappy verlaaten had, altyd Beſtuurer van dezelve geweest, en dit Ampt wierd my ook al opgedragen, het welk ik dan, tot dat ik de Maatſchappy geheel verliet, bekleed heb.

In 't Jaar 1761, kreeg ik van den Koning den titel van Hofraad.

In 't Jaar 1762, kreeg ik geheel onverwagt eenen brief uit *Potsdam*, van GUICHARD, of QUINTUS ICILIUS, waar in hy my, uit naam des Konings, vroeg, of, en onder wel-

ke voorwaarden ik eenen Post in de Koninglyke Pruisſiſche Staaten wilde aanneemen. Maar deeze zoo vleiende aanbieding ſloeg ik aanſtonds geheel af: dat de dankbaarheid voor al 't goede, dat ik in de Hanoverſche landen, en dat wel zonder dat ik 'er tot nog toe ooit aanzoek om had gedaan, genoot; my verhinderde om deszelfs dienst te verlaaten.

In den Zomer van 't Jaar 1766, had ik de gelegenheid om twee zeer gewigtige kennisſen te maaken. PRINGLE en FRANKLIN kwamen te *Göttingen*, en wierden —— ſchoon zy het zeker niet noodig hadden —— van den zaligen MUNCHHAUSEN, en den Heere VON BEHR, den Hanoverſchen Staatsminister te *Londen* my zeer ernſtig aanbevolen. Met PRINGLE was ik reeds voorheen bekend geworden. Hy was een zeer ieverig en nauwgezet onderzoeker van den Godsdienst, met welken ik ſterke briefwisſeling gehouden heb; hy heeft ook in 't Jaar 1773, met myne bewilliging, eene gedeelte myner Brieven aan hem, te *Londen* laaten drukken, onder den titel van MICHAËLIS *Epistolæ de Septuaginta hebdomadibus Danielis ad* JOH. PRINGLE, *Baronetum, primo privatim missæ, nunc vero utriusque concensu publice editæ.* In *Duitschland* heb ik dezelve in eene andere gedaante, onder den titel van: *Verſuch ueber die* 70 *Wöchen Daniels*, reeds in 1771 drukken laaten.

Met FRANKLIN had ik over tafel een zeer merkwaardig geſprek. Wy onderhielden elkanderen over den toeſtand van *Amerika*, en ik zeide, dat ik, reeds in 1741, te *Londen*, de gedachte geopperd had; dat de *Colonien* zich nog eens van *Engeland* onafhangelyk zouden maaken; maar men had my daar mede uitgelagchen. Hy beweerde ernſtig, dat dit in 't geheel niet mogelyk ware: deels, was de liefde der Colonien voor 't Moederland te groot, deels waren alle de gewigtige plaatzen der Amerikaanen aan de Engelſche Vlooten blootgeſteld. *Boston*, by voorbeeld, kon men aanſtonds door een bombardement verwoesten. Ik dacht toen niet, dat ik met dien man ſprak, welke aan 't vervullen van myn tegengeſproken vermoeden zulk een groot aandeel zoude hebben.

In 't Jaar 1770, verliet ik de Maatſchappy, en kreeg den 8 September deszelfden Jaars van *Hanover* een *reſcript* van myne dimisſie. Na dat ik uit de Societeit gegaan ben, heb ik meer tyd gehad om Schriften uit te geeven, en deeze maaken zeker van daar af mynen levensloop uit.

In 't Jaar 1775, kreeg ik van den Koning van Zweeden de

de Noordſter Orde. De aanleiding daar toe was, gelyk ik zeker weet, de Ryksraad Graaf van HORPKEN, welke geloofde, dat 'er voor het Confiskeeren van myne *dogmatica* eene Nationaale Satisfactie vereischt wierd, en dit den Koning voorſtelde. Hy ſchreef my, dat de Koning de Orde voor my beſtemd had, en na dat ik gemeld had, dat ik met de onmiddelyke bewilliging des Konings van *Groot Brittanje*, dezelve alleronderdanigst zoude aanneemen, zond de Ryksraad Graaf SCHAEFFER my, in naam des Konings, de Orde. Ik nam myn moederlyk wapen aan, om dat my geen Vaderlyk overgelaaten was, met het *motto*, LIBERA VERITAS, het welk ik zelfs mogt kiezen.

In February 1784, viel ik in eene zwaare ziekte, waar van ik niet volkomen ben herſteld geworden.

Den 5 September 1788, gaf de Koning my, zonder dat ik 'er aanzoek toe gedaan had, den titel van geheime Justitieraad.

In Maart 1789, verkoos my de *Academie des Inſcriptions et des belles Lettres* tot haar buitenlandsch Medelid; dit is onder alle *literariſche* eerbewyzingen, welke ik genoten heb, daarom de voornaamſte, om dat zy zoo zeldzaam is; want de Akademie kan, in 't overige van *Europa*, maar agt buitenlandſche Medeleden verkiezen, welke de Koning dan bevestigt, het geen by my den 19 Maart geſchied is. Kort daar na, den 30 April, bewees de Koninglyke Maatſchappy der Weetenſchappen, te *Londen*, my de eere, om my tot haar Medelid te verkiezen.

Zedert een paar Jaaren ben ik thans daar mede bezig, om 't geen ik in myne voorige levensjaaren byeen verzameld en ontworpen hebbe, en oordeele eenigzins waardig te zyn om bewaard te worden, nog voor mynen dood uit te geeven. De Overzetting van 't Nieuwe Testament is in February 1790, geheel afgedrukt geworden. Met dezelve komt te Paasſchen nog het Eerſte Deel der Aanmerkingen, het welk de Euangelisten MATTHEUS, MARKUS en LUKAS in zich bevat, in 't licht; de overige zullen ieder half Jaar volgen. Behalven dit, zal ik, als ik zoo lang leeve, nog uitgeeven.

1.) *Das Leben Davids, wie eine gewöhnliche Geſchichte beärbeitet, ohne Philogiſche und gelehrte Unterſuchingen.*

2.) *Meine Philoſophiſche und Christeliche Sittenlehre, wie ich ſie mehrmals geleſen habe, vollſtändig ausgearbeitet.*

3.) *Mein Collegium über meine eigene Dogmatik.*

Andere in myne Boeken en bladen aangetekende Aanmerkingen, kan ik niet meer by een verzamelen, maar moet dit overlaaten aan de geenen, welke na mynen dood bezitters van myne Boeken zullen worden.

Nu nog iets van myn Huisgezin.

Ik ben tweemaal gehuwd geweest, en het tweede Huwelyk is nog in wezen. Eerst den 28 October 1749, met JOHANNA CHRISTINA FREDERIKA SCHACHTRUP, een Koopmans Dochter van *Clauſtahl.* Zy ſtierf den 24 January 1759. By haar heb ik maar éénen Zoon, welke den 13 May 1754 geboren is, CHRISTIAN FRIEDRICH MICHAËLIS, thans Hofraad en Hoogleeraar in de Geneeskunde te *Marburg.*

De tweede maal huwde ik den 17 Augustus 1759, met LOUISE PHILIPPINE ANTONETTE SCHROEDER, eene Dochter van den Opper-Post-Commisſaris SCHROEDER te *Göttingen;* by haar heb ik negen kinderen gehad, van welken thans nog een Zoon GOTTFRIED PHILIPP MICHAËLIS, welke in de Geneeskunde ſtudeert, en drie Dochters, in 't leven zyn.

ANECDOTES VAN DEN UITMUNTENDEN ITALIAANSCHEN ZANGER FARINELLI.

(Ontleend uit BURNEY'S *General Hiſtory of Muſic.*)

Men heeft dikwyls verhaald en in 't algemeen geloofd, dat PHILIPS DE V, Koning van *Spanje*, geheel neerſlagtig van geest geworden zynde, zo dat hy weigerde zich te laaten ſcheeren, onbekwaam wierd om den Raad by te woonen, of eenige Staatszaaken te verrigten, de Koningin, alle andere gewoone middelen om hem te recht te brengen, te vergeefsch beproefd hebbende, in 't einde beſloot, de proef te neemen van de uitwerking der Muzyk op haaren Egtgenoot; die voorheen zeer gevoelig was voor de bekoorlykheden dier Kunſte. —— Op de aankomst van FARINELLI, van wiens gansch buitengemeene gaaven (*) een berigt overgezonden was na *Madrid*, uit verſcheide deelen van *Europa*, en byzonder uit *Parys*, beſchikte de Koningin het in dier-

voe-

(*) Onder alle de uitmuntendheden van FARINELLI, waar door hy alle andere Zangers overtrof, en de Toehoorders verbaasde, was bovenal zyne *meſſa di voce*, of uitzetting van Stem; deeze wist hy, door het natuurlyk maakzel zyner Longen, en de kunſtige beſpaaring van zyn adem, tot zulk eene lengte uit te rekken, dat het niet wel geloofd kon worden, zelfs door de zodanigen die hem hoorden; en die, ſchoon onbekwaam om eenige kunſtenaary te ontdekken, hem verdagt hielden dat hy een verborgen werktuig hadt, 't welk de toon deedt aanhouden, terwyl hy door ademhaaling zyne kragten herſtelde.

voege, dat 'er een Concert zou gehouden worden in een vertrek naast de kamer des Konings, waar in deeze Zanger een zyner meest verrukkende ſtukken uitvoerde. PHILIPS ſcheen in 't eerst verbaasd: vervolgens werd hy ſterk aangedaan, en, by 't ſlot van een tweeden Zang, deedt hy den Zánger in zyn vertrek komen, overlaadde hem met dankbetuigingen en vriendſchapsbetooningen, en vroeg hem, onder andere, hoe hy zodanige Talenten genoegzaam kon beloonen? met verzekering dat hy hem niets kon weigeren. —— FARINELLI, vooraf des onderrigt, verzogt, dat zyne Majeſteit alleen zyne Oppaſſers zou toeſtaan, dat ze hem den baard ſchooren en aankleedden, en dat hy zou tragten, naar ouder gewoonte, in den Raad te verſchynen. Zints dien tyd week 's Konings ongeſteldheid voor 't gebruik der Geneesmiddelen, en de Zanger hadt al de eer der geneezinge. Door alle avonden voor den Koning te zingen, deelde hy zo diep in 's Vorſten gunst, dat hy aangemerkt wierd als eerſten Staatsdienaar; dan, 't geen nog zeldzaamer is, FARINELLI, in ſtede van bedwelmd te worden door deeze verheffing, vergat nimmer dat hy een Zanger was, en bejegende de *Spaanſche* Grooten ten Hove met zo veel *beuschheid*, en op zulk een voet, dat zy, in ſtede van hem de Gunst des Konings te benyden, hem met hunne agting en vertrouwen vereerden.

Doch op zekeren dag na 's Konings Kabinet gaande, waar toe hy ten allen tyde den toegang hadt, hoorde hy een Officier van de Lyfwagt hem vloeken, en tegen die op de wagt ſtondt zeggen: „ Zulke Knaapen als deezen worden met Eere opgehoopt, „ terwyl een arm Krygsman, als ik ben, naa een dertig jaarigen „ dienst, onopgemerkt heen gaat." —— FARINELLI, die zich hieldt als of hy het verwyt niet hoorde, vervoegde zich by den Koning, en klaagde dat deeze vergeeten had eenen Dienaar te beloonen; en verwierf een Regiment voor den Man, die zo even hem geſcholden hadt. Van zyne Majesteit te rug komende, gaf hy de Aanſtellingsbrief aan den Officier over, met te zeggen, dat hy hem had hooren klaagen over een dertig jaarigen vergeeſſchen dienst; doch voegde hy 'er nevens, „ Gy doet kwaalyk met den „ Koning te beſchuldigen, dat hy verzuimd heeft uwen yver te „ beloonen!"

De volgende min ernſtige geſchiedenis werd menigmaal verteld, te *Madrid*, geduurende het eerſte jaar van FARINELLI's verblyf in *Spanje*. Deeze Zanger hadt een Kleermaaker last gegeeven, om hem een uitſteekend ſchoon pak kleederen te maaken, om 'er op een Gala ten Hove mede te verſchynen. Wanneer de Kleermaaker 't zelve t'huis bragt, vroeg hy hem om de Rekening. „ Myn Heer!" kreeg hy ten antwoord „ ik heb geene „ Rekening uitgeſchreeven, en zal 'er ook geene opſtellen. —— „ In ſtede van geld, heb ik u om eene gunst te verzoeken. Ik „ weet, dat het geen ik begeer onwaardeerlyk, en alleen voor

„ Vor-

„ Vorſten geſchikt is; doch, zints ik de eer gehad heb om te „ mogen werken voor een Perſoon, van wien een ieder met ver- „ rukking ſpreekt, is alle betaaling, die ik ooit zal begeeren, „ een Zang." —— Vrugtloos poogde FARINELLI den Kleermaker over te haalen om geld te vraagen en te neemen. Eindelyk, naa eene lange woordwisſeling, beſloot hy den nederig ſmeekenden Handwerksman genoegen te geeven, en misſchien meer getroffen door de zonderlingheid van het geval, dan door alle toejuichingen, welke hy tot hier toe ontvangen hadt, bragt hy hem in zyn Muzykzaal, en zong voor hem een en ander der *Airs*, waar in hy zyn Kunstvermogen op 't treffendst toonde, vermaakſcheppende in de verbaasdheid van zyn verrukten Toehoorder: hoe meer hy zich verbaasd en verrukt aanſtelde, hoe meer FARINELLI zich bevlytigde om die aandoeningen nog hooger op te voeren. Toen FARINELLI gedaan hadt, bedankte hem de Kleermaaker, geheel en al verrukt, op 't nederigst, en wilde vertrekken. „ Neen," ſprak FARINELLI, „ ik ben een weinig grootsch; en 't is mogelyk „ hier door dat ik eenige meerderheid boven andere Zangers ver- „ kreegen heb. Ik heb uwe zwakheid ingewilligd, en 't is niet „ meer dan billyk, dat gy, op uwe beurt, de myne te gemoet „ komt." —— Hier op zyn beurs uithaalende, drong hy den Kleermaaker eene ſom te ontvangen, die bykans dubbel de waarde der Kleederen bedroeg.

VERDEDIGING.

Dat thans het *Ja*, meer algemeen,
Gebeezigd word dan voor een eeuw, of zo geleên,
Geloof ik —— en met reên.
Maar dat het zo gemeen zou weezen
Als of haast ieder een zyn meerderen zou vreezen,
En dus maar *Ja* zou ſpeelen, is
By my in lang nog niet zo wis.
Een ſchoon geval heb ik op dit point in myn voordeel,
En leg het bloot voor ieders oordeel.

Een lid van 't Rechtsgebied, te.... nu, dit kan niet ſcheelen,
Ontving, vry bits, eens 't laag verwyt,
Dat hy, genoegzaam te aller tyd,
Met al zyn Medeleên, zou ja en amen ſpeelen
Als zulks den Preſident kon ſtreelen;
Wat deeze wilde, wierd wel dra
Hun wil, en aller Ja-Broers *Ja!*

Hier op was 't antwoord, „ Zagt! —— dus is het niet gelegen,
„ En zal ik U in 't kort ontleên.
„ Wanneer de Preſident iets voorſtelt, in 't gemeen,
„ Is ſteeds zyn Ed'len's vraag, *heeft iemand daar iets tegen?*
„ Wy zeggen dan nooit *Ja*, maar *Neen.*"

PANDERS.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

PROEVE OVER HET BEGINZEL VAN GEZELLIGHEID IN DEN MENSCH.

(Naar het Engelsch.)

Heaven forming each on other to depend,
A maſter, or ſervant, or a friend
Bids each on other for aſſistance call
Till one man's weakneſs grows the ſtrength of all.
Warts, frailties, paſſions, cloſer ſtill ally
The common int'rest, or endear the tie
To theſe we owe true friendſhip, love ſincere
Each home-felt, joy that life inherits here.

POPE.

Niets kan in 't oogloopender weezen dan de onderlinge Afhangelykheid der Menſchen van elkander. Wy zien dit by de onbeſchaafdſte en wildſte Volken, waar de verbintenisſen des Menschdoms minst en zwakst zyn. Deeze Afhangelykheid, in de daad, is allerzigtbaarst in de Kindschheid, wanneer de minſte aflaating der bezorgdheid van anderen voor ons volſtrekt doodlyk zou weezen: doch dezelve is even wezenlyk en noodig, en zelfs veel uitgeſtrekter, ſchoon min doorſteekende, wanneer wy een hooger ouderdom bereiken, bovenal in beſchaafde Landen. En hoe volkomener de ſtaat der Burgerlyke Maatſchappye is, hoe verſcheidener en veelvuldiger de verbintenisſen zyn die de Mensch met den Mensch heeft, en hoe minder hy zich in ſtaat bevindt, om draaglyk te beſtaan, zonder de hulp van anderen.

De bezigheid des Menschlyken Leevens, waar hetzelve op de volmaaktſte wyze genooten wordt, is verdeeld in zo veele deelen, (ieder van welke uitgevoerd word door onderſcheide handen) dat iemand, die de voordeelen van alle de Kunſten des Leevens volkomen wil genieten, duizenden van handen moet bezigen, en gevolgelyk van de-

zelve afhangen; hy ſtaat onder verpligting van een groot aantal, die hy in 't minst niet kent.

Deeze verbintenisſen, tusſchen Mensch en Mensch, groeijen, van dag tot dag, in uitgeſtrektheid aan. De wydst afgeleegene deelen des Aardbodems zyn thans aan elkander verbonden; elk deel is, van tyd tot tyd, noodzaaklyker voor het andere geworden. En hoe nader vorderingen wy zullen maaken tot het algemeen geluk, en hoe gemaklyker onze omſtandigheden in deeze wereld voor ons geworden zyn, des te nauwer en meer worden wy 'er aan verbonden, des te meer hangen wy van elkander af.

In deezer voege den voortgang des Menſchen tot dien ſtaat van geluk, welken hy nu geniet, nagaande, worden wy daar door opgeleid, om te denken, dat wy, dit verder voortzettende tot een gelukkiger Beſtaan, geſchikt naar de gezelligheid onzer natuure, daar onze verbintenisſen nog uitgebreider en ſterker teffens zullen vinden. En verſchaft zulk een veel edeler en veel behaaglyker vooruitzigt aan hem, die een uitgebreid hart in den boezem omdraagt, en eene goedaartige geſteltenisſe bezit, dan hy kan ontleenen uit de veronderſtelling, dat, naa den dood, alle onze onderlinge betrekkingen zullen verbrooken zyn, en dus elk braaf Man hoogst gelukkig zal zyn in zichzelven, geene gemeenſchap, of althans geene noodzaaklyke gemeenſchap, hebbende met eenig weezen, behalven zynen Maaker.

Door deeze bewysredenen, welke ontleend zyn uit ſtukken, die elk in 't oog loopen, als hy let op de uitwendige omſtandigheden des Menschdoms, is het openbaar, dat geen Mensch op zigzelven *kan* leeven, en zelfs, dat de Ryken, indedaad, meer van anderen afhangen, dan de Armen; want meerder behoeften hebbende, moeten zy ook meer en veelvuldiger bezorgd worden. Nu zal men gereedlyk toeſtaan, dat elke bewysreden voor de waarheid, dat wy *op onszelven* niet kunnen leeven, ook eene bewysreden oplevert, dat wy niet *voor onszelven* moeten leeven: want zeker, niemand ontvangt eene verpligting, of hy behoort anderen te verpligten. Iedere verbintenis moet, in zekere maate, onderling weezen. En, indedaad, de omloop van goede dienſten zou in eene groote maate ophouden, indien de weg van den eenen zo wel als den anderen, niet even zeer open en vry van belemmering ware. De Ryken, willen zy de grootſte voordeelen van de Maatſchappy trekken, moeten het hun-

ne

ne tot het geluk daar van bydraagen. Gaan zy, volgens andere grondregelen, te werk, meenen zy de voordeelen van de Maatſchappy te plukken, zonder het goede van dezelve te bevorderen, zy zullen nimmer de waare geneugten des Gezelligen leevens ſmaaken. En, in 't einde, zullen zy bevinden, het minst voor zichzelven genooten te hebben, die het minst toebragten tot genot van anderen.

Indien, daarenboven, iemand in zichzelven treedt, de roerzels en beweegredenen van zyne eigene daaden naagaat, zal hy bevinden, dat 'er Beginzels in zyne natuure liggen, welke van geen dienst zouden weezen, was de gemeenſchap, die hy met zynen Medemensch heeft, afgeſneeden: naardemaal beide de werkende en de eindoorzaaken buiten hem leggen. 't Is de beſchouwing des Menschdoms, 't zyn de omſtandigheden waar in onze Medemenſchen zich bevinden, die deeze Beginzels in werkzaamheid brengen. En, indien wy deeze werkzaamheden nagaan, zullen wy duidelyk ontdekken, dat, ſchoon ze naauw verbonden zyn met ons byzonder Geluk, derzelver eindelyk en eigenlyk voorwerp geen ander is dan het Geluk der Maatſchappye.

Welk eene andere reden kunnen wy geeven van die aandrift, die wy allen, meer of min, voelen tot de Gezelligheid? Van waar die rustlooze en ongemaklyke te onvredenheid, welke de Mensch ontwaar wordt als hy langen tyd van het Gezelſchap zyner Medemenſchen is uitgeſlooten geweest, dan om dat, in dien éénzaamen ſtaat, zyne vermogens hunne werkzaamheden niet kunnen uitoefenen, dan om dat ze, om zo te ſpreeken, buiten derzelver Element zyn?

Van waar die ſchielyke aandoenlykheid welke wy gevoelen, zo met betrekking tot de aangenaamheden, als de verdrietlykheden welke onze Medemenſchen wedervaaren, indien hun geluk of elende voor ons eene onverſchillige zaak ware? Kunnen wy voelen, hoe zeer onze Zielen eene naar- en dofgeestigheid aanneemen, en door dezelve als bevangen worden in het gezelſchap der droefgeestigen, en hoe die duisterheid opklaart, als zy dat gezelſchap verwisſelen, voor een, waar onſchuldige vrolykheid heerscht, en de invloed der gezellige Verbintenisſen lochenen? Veel min kan die kragt van 't Gezellig Beginzel in twyfel getrokken worden, wanneer onze Natuurgenoot, in ongelegenheid gedompeld, de tedere aandoeningen van

Medelyden opwekt, gepaard met oogenblikkyk werkende en ſterke poogingen te zyner hulpe en redding.

Een zo wezenlyk gedeelte van onze Natuure zyn deeze Gezellige Driften, dat het den Mensch onmogelyk is den invloed daar van geheel te ontgaan; doch willen wy getuigen weezen van derzelver ſterkſte uitwerkzelen, en ze zo zien uitſchieten in de ſchoone ondergeſchiktheid welke beantwoordt aan alle de verſcheidenheden onzer onderlinge betrekkingen, wy moeten het oog op het Huislyk Leeven ſlaan. Daar zullen wy ten duidelykſte zien, dat de veelvuldigſte werkende, en bykans de éénige, oorzaak van iemands genoegen en ongenoegen gelegen is, in de geneugten of ongeneugten van anderen, als mede, dat de onmiddelyke ſtrekking van alle zyne daaden is ingerigt, tot het welzyn en geluk van anderen.

Ontleent het gevoel van Eer in 's Menſchen boezem niet al zyne kragt van den invloed, die gezellige verbintenisſen over ons hebben? Van welk nut zou hetzelve kunnen weezen, dan by weezens voor de Gezelligheid gevormd? Wat mogen wy afleiden uit onze vrees voor ſchande, en onze ſterke zugt na Lof, als mede, uit de algemeenheid en uitgeſtrektheid van dit beginzel, dan dat onze Natuur ons verpligt het oog op anderen gevestigd te houden, en niet onverſchillig te weezen over 't geen zy ten onzen aanzien denken, en dat onze Maaker dit daadlyk beoogd met ons deeze geestgeſteltenisſe in te ſtorten? Strekt het niet ten naderen blyke van het eindoogmerk deezes beginzels, dat, over 't algemeen, de middelen om zich met lof te onderſcheiden, ten minſten om vaste en duurzaame agting te verwerven onder de Menſchen, beſtaan in nuttig te weezen aan het Menschdom: en dus het bevorderen van algemeen Nut de kortſte en zekerſte weg is tot het verkrygen van vermaardheid?

Elke edele en uitſteekende bekwaamheid onzer Natuure, is rechtſtreeks van eenen gezelligen aart, of dient tot verſterking van het gezellig beginzel. Niets is openbaarder, dan dat de voorſchriften van het Geweeten het uitoefenen van Weldaadigheid ten kragtigſte aandringen, en de vermaaken van Goeddaadigheid maaken zeker het grootſte gedeelte uit van die geneugten, welke wy tot het Zedelyk Gevoel brengen. En noodwendig moeten zy zodanig weezen; naardemaal de grondſlag van alle Deugd en rechtmaatig Gedrag het Geluk der Maatſchappy is: want dan moet elke bedenking, dat wy onzen pligt gedaan hebben,

de-

dezelfde weezen, met de bedenking, dat wy, 't geen in ons vermogen was, toebragten tot het nut van onze Medeſchepzelen.

Waarin, eindelyk, beſtaat de Godsdienstoefening zelve, dan in het uitoefenen van onze gezellige neigingen? Welke zyn de geſteltenisſen onzer Zielen, die tot werkzaamheid opgeroepen worden, by het uitſtorten van afzonderlyke of openbaare Gebeden, dan Eerbied voor waare Grootheid, dan Ootmoet, Dankbaarheid, Liefde, en Vertrouwen jegens GOD, als het grootſte en beste aller Weezens, hoedanigheden van eenen wonderen dienst, en uitwerking, in het Gezellig leeven.

Ik mag hier byvoegen, dat niet alleen de hoogſte en waardigſte beginzels van 's Menſchen gedrag, of waarlyk Gezellig zyn, of tot verſterking van 't Gezellig beginzel dienen; maar dat zelfs de laagere neigingen, en mindere driften, onzer Natuure verre zyn van onverſchillig te weezen omtrent Gezellige Verbintenisſen, en verre van invloed daar op te hebben. —— Dat de vermaaken, welke wy ontvaagen van de ſchoone Kunſten, als de Muzyk, de Dicht- en Schilderkunde, en dergelyke, ſlegts zeer onvolkomen genooten worden buiten gezelſchap, weet ieder, die eenig genoegen ſchept in dit ſlag van verlustigingen. Ik durf waagen te zeggen, dat 'er nauwlyks een Wellusteling gevonden wordt, die geheel gehegt is aan Tafelweelde, of hy ſmaakt deeze met meer genoegen in gezelſchap, dan alleen.

Onze Neigingen en Driften ook, die de dryfveeren van alle onze daaden zyn, ſtrekken uit eigen aart om buitenwaards uit te werken, en ons Geluk hangt zeer veel daar van af, dat wy met iets buiten onszelven te maaken hebben.

't Heeft den Godlyken Oorſprong van ons beſtaan behaagd, om eene onderlinge verbintenis, afhangelykheid en overeenſtemming onder alle zyne werken te bewaaren, te bepaalen, dat alle onze neigingen en verlangens, of zy tot onze in-, dan tot onze uitwendige zinnen behooren, te haarer genoegdoening, zich op iets buiten onszelven veſtigen; zodanig, dat het denkbeeld van *Zelfs* niet in 't allerminſt noodzaaklyk is tot een ſtaat van 't hoogſte genot.

Wanneer mogen de Menſchen gezegd worden gelukkig te zyn, dan wanneer zy hunne Bekwaamheden regtmaatig te werk ſtellen, in het najaagen van 't geen hun genoegen verſchaft. Ik zeg, met voordagt, eer het *najaagen* dan het *Genot*; niet om dat het genot geen gedeelte, en een zeer

weezenlyk gedeelte uitmaakt van ons geluk: maar, dewyl de ſterke en aangenaame aandoeningen, welke in onzen geest ontſtaan, terwyl wy na een geliefd voorwerp ſtreeven, doorgaans, althans in dit leeven, meer opmerkings verdienen. Het vermaak, 't welk wy genieten op 't oogenblik dat wy het toppunt onzer wenſchen bereiken, mag treffender weezen; maar de andere geneugten winnen het verre in duurzaamheid: en, onmiddelyk op de voldoening van eenige onzer verlangens, haakt de ziel oogenbliklyk na eenig nieuw voorwerp.

Indien wy nu veronderſtellen, dat iemands Ziel ten vollen en beſtendig is ingenomen, met de najaaging van een geſchikt voorwerp, tot welks genot hy dagelyks *nadert*, en zyne verlangens niet zo heftig zyn, dat ze hem ongeduurigheid baaren geduurende het bejag, wat wordt 'er dan meer vereischt om hem zo gelukkig te maaken als in zyne natuur vallen zou? Hy zal niet min gelukkig weezen, dewyl het voorwerp, na 't welk hy tragt, van hem vreemd is; noch zou het hem eenigzins gelukkiger maaken, geſtaadig met het denkbeeld bezwangerd te gaan, hoe zeer het tot zyn geluk zal toebrengen. Ja, men zou kunnen toonen, dat het voor ons, over 't algemeen, ten aanziene van weezenlyk genot, beter ware, nooit het denkbeeld te hebben van de betrekking die de nagejaagde voorwerpen tot onszelven hebben; en is dit allerblykbaarst ten opzigte van de verhevenſte vermaaken onzer Natuure, uit welke wy ons grootst geluk ontleenen.

Onze Weldaadigheid, by voorbeeld, ſpoort ons aan, om onmiddelyk anderen verligting toe te brengen; en anderen te verpligten. Vermaak, in de daad, vergezelt altoos edelmoedige daaden, en volgt daar op; maar de voldoening, welke wy in onze ziel ontvangen, wanneer wy anderen goede dienſten gedaan hebben, is veel min zuiver, veel onvolkomener, wanneer wy, vooraf, dit of eenig ander by onszelven t'huiskomend genot, bedoelden.

Desgelyks, hy die na Toejuiching ſtreeft, en braave daaden doet, alleen met oogmerk om die toejuiching te ontvangen, kan geen kennis hebben van het egt vermaak ontſtaande uit de goede daad zelve, of de goedkeuring daaraan gegeeven: naardemaal hy in zyn eigen hart bewust is, dat, indien zy, die zyne daaden pryzen, onderrigt geweest waren van de eigenlyke beweegreden daar toe, en wisten, dat hy niets anders bedoelde door zyne in 't oog zo waardige verrigtingen, dan om toejuiching

weg

weg te draagen, wel verre van hem te bewonderen en goed te keuren, hem deswegens zouden veragten.

't Is, om even dezelfde rede, baarblyklyk, dat niemand de goedkeuring van zyn eigen hart kan voelen, wegens eenig bedryf, alleen gedaan met oogmerk om die te verdienen. De vermaaken van een goed Geweeten, of, zo als men ze zomtyds noemt, van het Zedelyk Gevoel, kunnen niet grooter worden dan door de zodanigen, die beſtendig de voorſchriften van het Geweeten volgen, en eenpaarig dat geen doen wat zy regt kennen, zonder eenig uitzigt op het vermaak, of de zelfvoldoening, welke daar uit moge voortſpruiten.

Het denkbeeld van *Onszelven:* dewyl het niet geſchikt is om eenige onzer neigingen te voldoen, en niets te haarer verzadiging kunnen toe brengen, kan alleen, angſt, vrees en kommer, ten opzigte van ons geluk baaren, wanneer het by aanhoudenheid voor onze gedagten zweeft. Het vooruitzigt van, en de vrees voor, elende, (die zeker de meeste onrust en jammer in dit leeven verwekt,) wordt hier door bovenmaate vergroot: en de uitwerkzelen daar van op 't nadrukkelykst gevoeld, zo in de hoogere als laagere Leevensſtanden.

't Is voornaamlyk eene angſtige bezorgdheid omtrent onszelven, en het vertoon, 't geen wy zullen maaken in de oogen van anderen, 't welk die gemaaktheid, dat bedwang, te wege brengt, zo lastig voor den Mensch zelve, en zo belachlyk in de oogen van anderen. —— Deeze aanmerking, hoe ſchynbaar gering ze moge weezen, doch zo dagelyks bewaarheid, kan dienen om te toonen dat deeze gevoelens geenzins louter *beſpiegelend* zyn: maar daadlyk op het tooneel des leevens voorkomen. Voorwaar ze zyn, in den ſtriktſten zin van het woord, *uitoefenend*, en op dezelve rusten die grondregels van gedrag, welke het groot geheim behelzen van 't menſchelyk Geluk, en die door geen minder gezag, dan dat der dagelykſche Ondervinding, geſtaafd worden.

VERSLAG VAN 'T LEEVEN EN DE SCHRIFTEN DES BEROEMDEN GENEESHEERS WILLIAM HARVEY.

(*Uit het Engelsch.*)

„ Het Onderwerp van 't volgend Leevensverſlag is, zints
„ lang, beroemd geweest; dewyl deeze Man aan de

„ Geneeskundige Weetenſchap in 't algemeen, een nieuw „ Tydperk gegeeven heeft, door eene groote en gewig„ tige Ontdekking. Hy verlichtte de Wereld met de Na„ ſpeuring van eene Wet in de Dierlyke Huishouding, „ van zulk een weezenlyk aanbelang, dat zyn Naam, met „ allen regt, in den hoogſten rang der Natuurkundige Wys„ geeren wordt aangeſchreeven. Dezelfde dienſten, welke „ NEWTON naderhand deedt aan de Gezigt- en Starrekun„ de, door zyne Theorien van 't Licht en de Zwaarte„ kragt, bragt HARVEY der Ontleedkunde toe door de „ waare Leer van den Omloop des Bloeds; en door het „ naauwe verband, 't welk 'er is tuſſchen deeze Weeten„ ſchap en de Geneeskunde, is de beoefenende Nutheid „ deezer Ontdekkinge niet minder geweest dan derzelver „ beſpiegelende ſchoonheid: in zo verre, dat Sir THOMAS „ BROWNE, met eenigen grond, die Ontdekking boven de „ Ontdekking de Nieuwe Wereld mogt ſtellen.

✲ ✲ ✲

WILLIAM HARVEY ſtamde af van een aanzienlyk Geſlacht in *Kent*. Zyn Vader, THOMAS HARVEY, hadt zeven Zoons en twee Dogters. Vyf der Zoonen werden tot den Koophandel opgebragt, en dreeven handel op *Turkyen*, waar door zy ryke inkomſten verkreegen. WILLIAM, de oudſte Zoon, die, gelukkig voor het Menschdom, zyne keuze op de Letteren liet vallen, werd op den eerſten van April des Jaars MDLXXVIII, te *Falkſtone* in *Kent* geboren. —— Tien jaaren bereikt hebbende, zondt men hem na de Taalſchool in *Canterbury*; daar een genoegzaamen grondſlag van Taalgeleerdheid gelegd hebbende, vertrok hy na *Gonville en Caius Collegie* in *Cambridge*, waar hy in May MDXCIII werd aangenomen. Naa zes jaaren aan deeze Hoogeſchool geſleeten te hebben in die Letteroefeningen, die ter voorbereiding ſtrekken van eenen Geleerden, toog hy op reis buiten 's Lands, om zich op de Geneeskunde toe te leggen; *Frankryk* en *Duitschland* doorgetrokken zynde, zette hy zich te *Padua* neder. De Hoogeſchool te dier Stede hadt, ten dien dage, den hoogſten trap van vermaardheid, wegens de Geneeskunde beklommen, welke zy voornaamlyk verſchuldigd was aan FABRICIUS AB AQUAPENDENTE, Hoogleeraar in de Ontleedkunde, wiens Lesſen HARVEY met de uiterſte naarſtigheid bywoonde; gelyk ook die van MINADOUS, in de Oefenende Geneeskunde, en van CASSERIUS in de Heelkunde, vlytig hoorde. Hier nam hy de

de waardigheid van Doctor aan; het Getuigſchrift, hem ten dien einde verleend, is in bewoordingen die de hoogſte goedkeuring te kennen geeven, opgeſteld, en gedagtekend 25 April MDCII, wanneer HARVEY zyn vier en twintigſte jaar bereikt hadt.

In dit zelfde Jaar, keerde hy na zyn Vaderland te rug; en, naa zich nogmaals te *Cambridge* tot Doctor te hebben laaten maaken, zette hy zich ter beoefening der Geneeskunde te *Londen* neder. Op zyn zes en twintigſte jaar trad hy in den Egt met de Dogter van LAUNCELOT BROWNE M. D., by welke hy nimmer eenige Kinderen verwekte. Hoe lang zy met hem in den Huwelyken ſtaat leefde, vinden wy nergens berigt; doch uit eene Beſpreeking in den Uiterſten wil van JOHN HARVEY, 's Doctors Broeder, blykt, dat zy in den Jaare MDCXLV nog in leevenden lyve was.

HARVEY werd, in den Jaare MDCIV, toegelaaten als Candidaat van het *Collegie der Geneesheeren*, en, omtrent *drie* jaaren laater, tot Lid verkooren. Omtrent deezen tyd, bepaalden de Beſtuurders van *St. Bartholomeus Hospitaal*, dat, naa den dood van Dr. WILKINSON, Geneesheer in dat Geſticht, Dr. HARVEY diens Opvolger zou weezen; 't geen in 't volgend Jaar gebeurde.

Eene gewigtiger omſtandigheid in het leeven van deezen grooten Man viel voor in 't Jaar MDCXV, toen het *Collegie der Geneesheeren* hem benoemde tot het houden der Ontleed- en Heelkundige Voorleezingen, volgens de Stichting van Lord LUMLEY en Dr. CALDWALL. 't Was, in den loop deezer Leſſen, dat hy allereerst zyne nieuwe Stellingen, den Omloop des Bloeds betreffende, openlyk voordroeg, gelyk genoegzaam blykt uit zommige Handſchriften van hem nog in weezen, waar in de voornaamſte ſtellingen, wegens dit gewigtig ſtuk, te vinden zyn: als mede uit zyne overwyzing tot die Leſſen in de Opdragt van zyn Boek aan het *Collegie der Geneesheeren*. Het Register van zyne Handſchriften, *de Anatomia Univerſa*, in 't *Britſche Muſeum* bewaard, waar in deeze Stellingen voorkomen, is gedagtekend 16, 17, 18, April MDCXVI; doch men ſtelt doorgaans den tyd van de eerſte openlyke ontdekkinge zyner gevoelens, dit onderwerp betreffende, op 't Jaar MDCXIX. Dat deeze groote ontdekking eerst openbaar gemaakt is in een School van Ontleedkunde binnen *Londen*, is zeker eene loflyke byzonderheid in de Lettergeſchiedenis dier Hoofdſtad, die, hoe zeer ook beroemd als

de Zetel van Rykdom en Luister, in 't algemeen niet aangemerkt wordt als een Kweekſchool van Weetenſchap.

Het Character van HARVEY begon hem nu ten Hove aan te pryzen, en hy werd benoemd tot Lyfärts van Koning JACOBUS DEN I, ſchoon wy het nette Jaar deezer bevorderinge niet kunnen aanwyzen. Uit een Brief des Konings aan HARVEY, gedagtekend 3 Feb. MDCXXIII, blykt, dat hy reeds eenigen tyd buitengewoon Lyfärts van zyne Majeſteit geweest was, die, als een merkteken van byzondere gunſte hem toeſtondt, met zyne gewoone Lyfärtzen te raadpleegen over den ſtaat zyner gezondheid, en belooft, dat hy, by de eerst openvallende plaats, onder het getal der gewoone Lyfärtzen zyner Majeſteit zou aangetekend worden: dan viel dit niet voor dan zeven jaaren naderhand, onder de volgende Regeering.

In den Jaare MDCXXVII, werd hy benoemd tot een der Uitgekoorenen van het *Collegie der Geneesheeren*, en in 't Jaar MDCXXVIII liet hy zyne Leer, wegens den Omloop des Bloeds, die hy veele Jaaren lang doordagt, en met eene menigte van geduldige proefneemingen en voorzigtige redenkavelingen daar uit afgeleid, bevestigd hadt, eerst te *Frankfort* drukken. Men ſtelt vast, dat zyne keuze dier Stad, tot de plaatze der Uitgave, ontſtondt, uit de beroemdheid der Misſen of Jaarmarkten, waar door de Boeken, te *Frankfort* gedrukt, ſchielyk door geheel *Duitschland*, en het grootſte gedeelte van *Europa*, verſpreid worden. De groote beweeging, welke dit Werk in de Geleerde Wereld verwekte; de poogingen van zommigen, om zyne bewysredenen te wederleggen, en van anderen, om hem de eer der eerſte Ontdekkinge te ontrooven, bekleeden een voeglyker plaats in een breedvoeriger ontvouwing van zyn Character als een Geleerde, dan in dit korte Leevensverſlag. Niettegenſtaande den rang dien hy als Doctor bekleedde, en het gunſtige onthaal, 't welk zyn gevoelen by zyne Mede-Geneesheeren in zyn Vaderland ontmoette, vinden wy nogthans, zo ſterk heerscht het algemeen vooroordeel tegen een verſpreider van nieuwe gevoelens, dat hy by een Vriend klaagde, hoe zyn Praktyk, naa de uitgave van dit Werk, zeer was afgenomen.

Dan deeze kwelling vondt hy ruim en ryklyk vergoed door de agting en gunſte zyns Koninglyken Meesters, CARREL DEN I, wiens geſteldheid op de Kunſten en Weetenſchappen een uitmuntend deel van zyn Character uitmaakte. —— 't Is niet zonder eenige maate van verſchoon-

baa-

baaren hoogmoed, dat HARVEY deezen Koning met eenige zyner voornaamſte Hovelingen beſchryft, als zich verwaardigende om Aanſchouwers en Getuigen te weezen van zyne Proefneemingen. 't Belang, 't geen zyn Majeſteit ſtelde, in het bevorderen van HARVEY's Ontleedkundige Naſpeuringen, was hem van zonderlingen dienst toen hy den aart der Voortteeling onderzogt; naardemaal 's Konings meest geliefde uitſpanning, de Hartenjagt, onzen HARVEY gelegenheid verſchafte, om een groot aantal deezer Dieren in een zwangeren ſtaat te ontleeden. —— Een verder blyk van Koning CAREL's hoogagting voor hem, als Mensch en als Geneesheer, ontdekken wy daar in, dat hy HARVEY benoemde, om den jongen Graaf van LENOX op diens reize te vergezellen; te welker gelegenheid de Beſtuurders van *St. Bartholomeus Hospitaal* hem toeſtonden, om, geduurende zyn afweezen, de Leſſen te laaten waarneemen door Dr. SMYTH.

Eenige jaaren laater, bewerkte HARVEY, door zyn invloed, dat 'er verſcheide Regels vastgeſteld wierden tot verbetering van veele misbruiken, in het Hospitaal ingeſloopen, byzonder het aanneemen en behandelen der Lyderen betreffende, en het indringen van Heelmeesters in het vak der Geneesheeren. Omtrent den eigenſten tyd, ſtelden de Beſtuurders van het Hospitaal, Dr. ANDREWS aan tot zyn Hulp, dewyl zyn pligt ten Hove hem riep om zeer veel by den Koning te weezen; dan hy behieldt, uit hoofde van zyne bekwaamheden en verdienſten, de voorheen getrokken wedde. Hy bezogt toen, waarſchynlyk den Koning vergezellende, *Schotland*, en gaf een blyk van zyne Waarneemingen daar gedaan, in eene fraaije en ſchilderagtige beſchryving van het *Baſſ-Eiland*.

De Burgerkryg, ten dien dage uitbarſtende, was HARVEY aan den Koning door pligt, dankbaarheid, en toegenegenheid verbonden, by hem op zyne veelvuldige tochten; en, naa den ſlag by *Edgi-hill*, trok hy met het overige Hofgezin na *Oxford*. Hier werd hy, den 7 December des Jaars MDCXLII, in het lichaam der Doctoren ingelyfd, en in MDCXLV, op 't bevel van zyne Majeſteit, tot Hoofd van *Merton College* aangeſteld, in plaats van Dr. NATHANAEL BRENT, die, zich by de bovendryvende Party vervoegende, *Oxford* verlaaten hadt. Deeze bevordering verdiende HARVEY, niet alleen uit hoofde zyner getrouwheid en verdienſten, maar ook van wegen zyn lyden voor de zaak des Konings: want, in de verwarring dier tyden, werd zyn Huis

Huis te *Londen* geplunderd, het Huisraad in ſtukken geſlagen, en, 't geen grooter ſchade toebragt, zyne Papieren, behelzende een groot aantal Ontleedkundige Waarneemingen, byzonder de Voortteeling der Inſecten betreffende, vernield.

Niet lang bekleedde hy deeze post, in *Merton College*: want, naa de overgave van *Oxford* aan het Parlement, verliet hy die Stad, en vertrok na *Londen*, terwyl Dr. BRENT zyne verlaatene waardigheid weder aannam. —— Zints deezen tyd, ſchynt HARVEY een ſtil en afgezonderd leeven geleid te hebben, zich te *Londen*, te *Lambeth*, of ten Huize van een zyner Broederen te *Richmond* onthoudende.

In den Jaare MDCLI, het één en zeventigſte Jaar zyns Ouderdoms, liet hy zig overhaalen door zynen Boezemvriend Dr. GEORGE ENT, om uit te geeven, of liever deezen te laaten uitgeeven, zyne *Exercitations on the Generation of Animals*, die een zo groot deel van zyn tyd en aandagtig onderzoek gekost hadden. Dr. ENT geeft, in zyne Briefswyze Voorreden aan het *Collegie der Geneesheeren*, een fraai en bevallig Verhaal van zyn onderhoud met HARVEY te deezer gelegenheid. —— Ik vond hem, ſchryft hy, in zyn eenzaam verblyf, niet verre van de Stad, met een leevendig en vergenoegd gelaat, gelyk DEMOCRITUS de natuur der dingen onderzoekende. Op de Vraag, of het in allen deele wel met hem was? antwoordde hy „Hoe zou „dit mogelyk weezen, daar de Staat door zulke hevige „ſtormen geſchokt wordt, en ik my zelven als nog in open „zee bevind! —— In de daad," voegde hy 'er nevens, „werd myne ziel niet getroost door myne Letteroefeningen, en de herinnering van de Waarneemingen door „my in vroegeren tyde gemaakt, dan was 'er niets, „'t welk my langer het leeven als wenschlyk zou doen „aanzien. Maar in deezervoege onledig, is dit vergeeten „leeven, ontlast van alle Staatszorgen, die anderer harten „angſtig vervullen, een Geneesmiddel voor 't myne." — Hier op vermeldt hy een Wysgeerig geſprek tuſſchen hem en Dr. HARVEY, 't geen aanleiding gaf om te gewaagen van de Papieren, welker uitgave men zo lang begeerd hadt. Naa eenigen zedigen tegenſtand, bragt HARVEY ze hem alle, met verlof om ze terſtond te mogen uitgeeven, of nog eenigen tyd agter te houden. —— Ik ging van hem weg, ſchryft Dr. ENT, gelyk een andere JASON, toen deeze het *Gulden Vlies* bekomen hadt. Wanneer ik t'huis komende alle de medegegeevene ſtukken afzonderlyk naazag, vond ik

ik verſteld, dat zo groot een ſchat zo langen tyd verborgen gelegen hadt, en dat, daar anderen met grooten ophef en vertoon hunne weinig beduidende aanmerkingen in 't licht geeven, HARVEY zyne gewigtige Waarneemingen zo weinig ſcheen te tellen. In de daad, niemand ſchynt in eene grooter maate bezeten te hebben die waare nedrigheid, welke den rechtſchaapen Wysgeer onderſcheidt van den oppervlakkigen Waanwyzen. Zyne groote Ontdekking deelde hy der wereld niet mede, dan na ze negen jaaren lang met zyne Amptgenooten t'huis onderzogt te hebben, en de arbeid van het ganſche laatſte gedeelte zyns leevens, zou nauwlyks naa zyn dood het licht gezien hebben, hadt het onaflaatend aanhouden van een Vriend denzelven hem niet afgeperſt.

In de maand December des Jaars MDCLII, betoonde het *Collegie der Geneesheeren* haare agting voor dit beroemde Medelid, op eene hem allervereerendſte wyze. Zy beſlooten het Standbeeld deezes Mans in hunne Zaal op te rechten, met een voegelyk Byſchrift vercierd. —— Welhaast werd dit op eene treffende wyze vergolden. Op den tweeden February daar aan volgende, begiftigde HARVEY, alle de Leden op een heerlyk Gastmaal genoodigd hebbende, het Collegie, met een fraai gemeubileerde Vergaderplaats, en een Muſeum, vervuld met keur van Boeken en Chirurgiſche Inſtrumenten, op zyne eigene kosten in den tuin gebouwd.

Wanneer Dr. PRUJEAN, in 't Jaar MDCLIV het Voorzitterſchap nederlag, benoemde het Collegie HARVEY, die afweezig was, tot Opvolger in die Post: op eene zamenkomst van den volgenden dag, maakten twee afgevaardigden hem deeze verkiezing bekend. HARVEY verſcheen toen, en bedankte, in eene welingerigte aanſpraake, voor de eere hem aangedaan; doch weigerde, uit hoofde van zyne jaaren en zwakheden, die Post te bekleeden; teffens het wederverkiezen van Dr. PRUJEAN aanpryzende, waar toe men met eenpaarige ſtemmen beſloot. — HARVEY bleef nogthans de byeenkomſten van het Collegie bywoonen; en zyne verkleefdheid aan die Broederſchap betoonde hy allerzigtbaarst, toen hy in 't Jaar MDCLVI, by het eerſte Jaarlykſche Feest, door hem zelven ingeſteld, 's Jaars 56 Ponden Sterling vast maakte, ten beſtendigen gebruike van het Collegie. De byzondere einden van deeze giften waren, het onderhouden van een Jaarlyks Feest, op 't welk eene *Latynſche* Redenvoering zou gedaan worden, tot vermelding

ling van Weldoeners en Begunſtigers van het Collegie; een geſchenk voor den Redenaar, en in een toelaage tot het onderhoud van den Oppaſſer van de Boekery en het Muſeum. Deeze zorge om een geest van eendragt en gezellige vriendſchap onder zyne Broederen te onderhouden, ſchenkt ons een beminnelyk denkbeeld van zyne vriendlyke goedhartigheid. Ten zelfden tyde deedt hy afſtand van de Post van Voorleezer aan Dr. SCARBOROUGH.

Thans torschte hy met moeite den last der Jaaren en zwakheden; eindelyk bezweek hy op den 3 van Juny des Jaars MDCLVIII, geheel onder denzelven; zyn tachtigſte jaar bereikt hebbende. — Wegens de wyze van zyn dood werd een naamloos verhaal verſpreid, dat hy onmagtig om de toeneemende ongeſteldheden des Ouderdoms te verdragen, die verzwaard waren door een ſchielyk gemis zyns gezigts, een einde aan zyn lyden maakte door vergift in te neemen. Deeze vlek, op 's Mans naagedagtenis gewreeven, zal best weggenomen worden door het eenvoudig verſlag, de byzonderheden zyns ongemaks betreffende, zo als wy het opgegeeven vinden in eene Redenvoering, weinig dagen na HARVEY's overlyden, voor 't Collegie door Dr. WILSON uitgeſprooken. Hy bejammert het, dat de doorgaande helderheid van geest, HARVEY eigen, in diens laatſte dagen beneveld wierd door ontelbaare zwakheden, en inzonderheid door ſolterende jichtpynen; maar hy betuigt, dat HARVEY zyn einde voelde naderen, alles afgedaan hebbende, zyn pols voelde, als met eene Wysgeerige oplettenheid den voortgang zyner naderende ontbinding opmerkende, en dus, met de grootſte gerustheid en onderwerping, den laatſten leevensadem uitblies. — Zyn Lyk werd, weinig dagen naa zyn dood, met ſtaatlyke grafeere na *Hampſted* in *Eſſex* gebragt. Alle de Leden van het Collegie volgden het, tot op een grooten afſtand van de Stad. Zyn overſchot werd in een Grafkelder van de Kerk dier plaats bygezet, waar men een Gedenkteken te zyner eere oprigtte.

By zyn Uiterſten wil, beſprak hy het grootſte gedeelte zyner Bezittingen aan zyn Broeder ELIAB HARVEY, Koopman te *Londen;* zyn Huisraad verdeelde hy onder zyne Bloedverwanten; zyne Boeken maakte hy aan het *Collegie der Geneesheeren*; en Legaten ter gedagtenisſe aan zyne Vrienden Dr. GEORGE ENT, en Dr. CHARLES SCARBOROUGH; Geſchenken aan zyne Dienstboden, en 30 Ponden Ster-

Sterling aan *St. Bartholomeus Hospitaal.* Alles ſchynt uit te wyzen, dat hy niet ryk ſtierf.

Het byzonder Character van deezen grooten Man blykt in allen opzigte agtenswaardig geweest te zyn. Vergenoegd, braaf en opregt, was hy niet overgegeeven aan eenige laage of onedele drift. Hy was uit den aart zo min genegen om aan de verdienſten van anderen te kort te doen, of zyne eigene met ophef ten toon te ſpreiden, als hy noodig hadt deeze kunſtenaaryen te bezigen om zyn Naam beroemd te maaken. De veelvuldige Tegenſtanders, welken hy zich verwekte door zyne vermaardheid, en de nieuwheid zyner gevoelens, behandelde hy doorgaans op eene zedige en bedaarde wyze, dikwyls zeer verſchillende van die waarop zy hem bejegend hadden: en terwyl hy *hunne* bewysredenen wederlag, ſchonk hy hun den verdienden lof. —— Hy leefde in de volmaaktſte eensgezindheid en vriendſchap met zyne Broederen van het Collegie, en ſchynt weinig geſtaan te hebben na een grooter aandeel in de Praktyk. —— In hoogen ouderdom zegt *men*, dat pyn en zieklykheid hem eenigzins ongemaklyk en ligt geraakt deeden worden; tot een ſtaal van mangel aan zelfsbeſtuur in dien tyd, brengt men by, dat men hem in de vlaagen van Jigtpyn niet beletten kon het pynlyk deel in koud water te ſteeken: maar wie kan het vreemd vinden, dat, wanneer het Lichaam door ouderdom en ongeſteldheid als verſleeten was, de Zielsvermogens in die zwakheid deelden? —— Het is zeker, dat de diepſte eerbied voor de Groote Oorzaak van alle die Wonderen, in welke hy eene zo groote bedreevenheid bezat, allerzigtbaarst in alle zyne Schriften doorſtraalt. Hy was gewoon te zeggen, dat hy nimmer het Lichaam van eenig Dier ontleedde, zonder iets te ontdekken, 't geen hy niet verwagt of begreepen hadt, en waar in hy de hand van eenen Alwyzen Schepper ontdekte, aan Diens byzondere werkzaamheid, en niet aan de werking van algemeene Wetten, ſchreef hy alle de Verſchynzels der Natuure toe. —— In den gewoonen ommegang was HARVEY geſpraakzaam, en zich niets aanmaatigend, en byzonder klaar in het voordraagen van zyne denkbeelden. Zyn Geest was voorzien van een ryken voorraad van kundigheden, niet alleen van zaaken zyn Beroep onmiddelyk betreffende, maar van meest alle voorwerpen van Geleerdheid, byzonder van de Oude en hedendaagſche Geſchiedenis, en van de Staatkunde. Groot vermaak ſchiep hy in 't leezen der Oude Dichteren.

VIR-

VIRGILIUS was hem de geliefdſte, en men verhaalt, dat hy zich zomtyds dermaate verrukt voelde door de voortbrengzels van die ryke Dichtāder, dat hy, met uitboezemingen die zyne geestvervoering te kennen gaven, het Boek van zich wierp. —— Om zyn Charakter te voltooijen, ontbrak het hem niet aan die beſchaafdheid en beleefdheid, welke noodig zyn in een Geleerden, die teffens als een Heer in de wereld zoekt te verkeeren.

Dr. AIKIN, uit wiens voortreffelyke *Biographical Memoires of Medicine* in *Great Britain* wy dit Leevensverſlag ontleend hebben, heeft een algemeen berigt gegeeven van de vorderingen door de Voorgangers van HARVEY gemaakt in die naſpeuringen, die byzonder de aandagt diens grooten Mans troffen en gaande hielden. Hy vangt aan met de Ouden, en eindigt met CÆSALPINUS: uit dit berigt blykt, dat vóór onze beroemde Geneesheer zyne groote Ontdekking deed, veel lichts over dit Onderwerp verſpreid was, en dat men verſcheide van de grondbeginzelen ontvouwd had. 't Zou derhalven ſchynen, voegt 'er Dr. AIKIN nevens, dat de Opſtellers der cierlyke Leevensbeſchryving van HARVEY, gevoegd voor de Uitgave zyner Werken door het *Collegie der Geneesheeren*, eenigzints door vooringenomenheid zich liet vervoeren, als hy een oordeelkundig kort verſlag gegeeven hebbende van de gevoelens van SERVETUS, COLOMBUS, en CÆSALPINUS, 'er by voegt „ het „ is geenzins waarſchynlyk, dat HARVEY zyn Fakkel aan „ de vonkjes dier Mannen ontſtooken zou hebben (*)." — Wy hebben misſchien ongelyk, wanneer wy zo zeer onze verwondering betuigen, dat de Ontdekking van den Omloop des Bloeds niet vroeger geſchied zy; en wanneer wy dezelve plaatzen onder die Uitvindingen, welke op éénmaal te voorſchyn komen, door de kragt des Verſtands, of het gelukkig toeval van een enkel perſoon. Eene trapswyze vordering kan in 't geheel plaats gehad hebben; en 't was de ontdekking niet van één werktuig, 't was geen één ſtap in redenkaveling; maar de zamenloop van veelvuldige Ontleedkundige Ontdekkingen, en van veele beſpiegelende afleidingen uit dezelve, die vereiſcht worden om zulk een Stelzel te voltooijen. De *Chineſen*, die het gebruik van het Kompas, het maaken van Buskruid en Porcelein, en de Drukkunst verſtonden, langen tyd vóór de *Eu-*

(*) *Minime veriſimile videtur ex illorum ignioulis Harveium facem ſuam accendiſſe.*

Europeaanen, zyn nog te eenemaal onkundig van den Omloop des Bloeds, gelyk zy ook niets weeten van allé de andere gewigtige ontdekkingen der Ontleedkunde; eene Weetenſchap, welke nimmer het voorwerp geweest is van hunne proefneemingen, en waarin men niet veel vorderings kan maaken, door enkele vrugtbaarheid van vernuft of gelukkige toevallen. Met al den byſtand, dien HARVEY van zyne Voorgangeren kon ontleenen, bleef 'er ruimte genoeg over om zyne bekwaamheden ten toon te ſpreiden; en hy is ten vollen geregtigd tot de hoogſte eere, op welke uitſteekende bekwaamheden eisch hebben: dewyl dat opgehelderd, veelbevattend, en doordringend verſtand, 't welk uit een chaos van verwarde waarneemingen en ſtrydige redenkavelingen, een eenvoudig; welzamenhangend, en bewysbaar, Stelzel weet te vormen, zeker een hoogst ſchatbaare en ongemeene bekwaamheid van Ziel aanduidt. 't Is juist dit, waarin de verdienſte beſtaat van eenen onſterflyken NEWTON, in die zyner Werken, welke de grootſte bewondering verwekten.

De wyze die HARVEY volgt, in zyne eerſte zo veel gerugtsmaakende Verhandeling, getyteld *Exercitatio Anatomica de Cordis et Sanguinis Motu*, is de ſchoonſte en voldoendſte, welke men zich kan verbeelden. Naa den weg gebaand te hebben door het wegweeren van de dwaalingen der Oudheid, vangt hy aan met de beſchryving van de beweeging des Harts, gelyk men dezelve ziet in de borst van een Hond. Hier toont hy de ſpieragtige natuur van 't zelve, de beurtlingſche toeknypingen der ooren en holligheden, en 't uitwerkzel welke deeze moeten hebben, bepaald door het werktuiglyke der klapvliezen, om het Bloed met kragt in de ſlagaderen voort te dryven. Hy toont dan by uitrekening, dat het Bloed ſneller in de ſlagaderen ſtroomt, dan zulks aangevuld kan worden door den voorraad uit de aderen ontleend; en dewyl de ſlagaderen geen Bloed ergens anders dan uit de aderen kunnen krygen, en het dus zou moeten volgen, of dat de aderen welhaast uitgeput zouden weezen, en de ſlagaderen meer en meer uitgezet, of dat eenige heimlyke doorgangen en verwydingen tuſſchen de aderen en ſlagaderen, de eerſte het Bloed aan de laatſte verſchaft, weder ontvangen. Hy toont, hoe deeze laatſte vooronderſtelling bevestigd wordt in het gaan des Bloeds door de Longen. —— Daarenboven, naardemaal door middel der ſlagaderen meer Bloeds verſpreid wordt door elk deel des Lichaams, dan 'er tot

deszelfs voeding noodig is, moet dit overtollige de ledigwording der aderen voorkomen, gelyk dit blykt uit derzelver verſlapping, wanneer de *aorta* gebonden is; integendeel wordt de *vena cava* verbaazend uitgezet, wanneer men 'er een bindzel omlegt by deszelfs zamenvoeging aan het regter oor van 't Hart. —— Eindelyk doet hy uit het maakzel der klapvliezen der aderen duidelyk zien, dat de loop des Bloeds, door dezelven, van de takken tot de ſtammen moet gaan, en geenzins den tegenover geſtelden weg neemen.

Dit keurig Stuk van het dierlyk werktuiglyk zamenſtel, eerst ontdekt omtrent het begin van de Zestiende Eeuwe, door een weinig bekenden Ontleedkundigen, JOANNES BAPTISTA CANNÆNUS, en, naa eene gewaande wederlegging, wederom beweezen, en naauwkeuriger beſchreeven, door FABRICIUS AB AQUAPENDENTE, ſchynt zo rechtſtreeks op te leiden tot het vaststellen van de weezenlyke Beweeging des Bloeds, dat het te verwonderen is hoe men dit gevolg niet onmiddelyk opmaakte. Nogthans wordt het over 't hoofd gezien door FABRICIUS zelve, en maakt geen gedeelte uit van de bewyzen der zodanigen, die het naaste kwamen aan het waare Stelzel. Wy zyn, nogthans, door BOYLE onderrigt, hoe HARVEY hem verzekerde, dat hy de eerſte flikkering der waarheid gezien hadt by de beſchouwing van deeze klapvliezen, hem door zyn Leermeester FABRICIUS getoond: welke omſtandigheid hem een eisch op meerder oorſpronglykheid geeft in het voortzetten zyner Ontdekking, dan hy anders toe zou geregtigd ſchynen.

Deeze betoogende proeven, van den Omloop des Bloeds, ſtaaft HARVEY verders door bewyzen, ontleend uit de grootere waarſchynlykheid van zulk een Stelzel, en de volkomene zamenſtemming van 't zelve met de onderſcheidene verſchynzels in een welgeſteld en ongeſteld Lichaam. Hy beſluit alles met eenige zeer keurige en oorſpronglyke waarneemingen, betreffende de verſcheidenheden, in het maakzel der Harten in verſchillende Dieren, en op de onderſcheiden ouderdom. Hy gaat de redenen na, waarom by koudbloedige Dieren, en die de Longen ontbreeken, alleen éene holligheid in het Hart gevonden wordt. Alle deeze verſcheidenheden bewyst hy dat afgeleid kunnen worden, uit een overeenſtemmen met het Stelzel van den Omloop des Bloeds. Het was niet te wagten, dat, niettegenſtaande de klaarheid en kragt der bewysredenen die de Leer van HARVEY ſtaafden, het Menschdom op éénmaal

maal de oude dwaalingen zou laaten vaaren — dwaalingen, geheiligd door 't gezag van Naamen, aan welke de Schoolen, zints lang, gewoon waren eenen ingewikkelden eerbied toe te draagen. Maar de zwaarigheden, door zyne tegenſtanders in 't midden gebragt, zyn lang in de vergetelnisſe begraaven.

Wat de haatlyke poogingen betreft, om HARVEY te berooven van zyn welverdiend aandeel in de Eere, door vlytige opſpeuring van bewyzen voor eene vroegere kennis van den Omloop des Bloeds, in de duistere woorden en ſpreekwyzen van Schryvers, die of geen Ontleedkundigen waren, of op de tastbaarſte wyze Beſpiegelende Stelzels, geheel vreemd van 't zyne, omhelsden; zy kunnen, nu voor-oordeel en nyd uitgewoed hebben, geene wederlegging verdienen.

HARVEY's ander groot Werk, over de Voortteeling, laat, daar het grootendeels beſtaat uit eene opgaave van Waarneemingen, naauwlyks eene korte ontleding toe. Het Onderwerp is de natuur der Ontvangenisſe, benevens den oorſprong en aangroey, van 't nieuwe Dier te ontdekken. Hy neemt tot zyn hoofdvoorbeeld de Hen en 't Kieken, van wege de gereedheid met welke men deeze Voorwerpen kan bekomen, en zekerheid krygen omtrent den tyd der Bevrugting en Broeding. Naa eene nauwkeurige beſchryving van de deelen ter Voortteeling geſchikt, handelt hy over de vorming en groey van het Ey, als mede over de onderſcheide deelen waar uit het is zamengeſteld. Vervolgens ſchetst hy uit een dagelyks beſchouwen, geduurende den tyd van 't broeden, de eerſte blyken van het Kieken, en deszelfs trapswyze aangroeying. Hy was de eerſte die deszelfs oorſprong vondt in de Haanetree, en opmerkte dat het *Punctum Saliens* het Hart ware. Hy ontvouwt nauwkeurig, zo verre als het oog hem kon onderrigten, de opeenvolgende vorming van de onderſcheide deelen, en brengt daar in verſcheide oude dwaalingen te regt. Hy beweert, dat de vorming der leevenbaarende Dieren niet verſchilt van die der Vogelen: 't welk hy bevestigt door de beſchryving van 't geen hem ontmoette in het ontleeden van Hartenbeesten, op onderſcheide tydperken van derzelver zwangerheid.

Het Stelzel der Voortteelinge, het welk hy uit deeze Waarneemingen afleidt, is zeer zonderling. Maar zyne Theorie, ſchoon onderſchraagd door verſcheide bovennatuurkundige bewyzen, moet zo verbeeldingvol voorkomen, als eenige dier Stelzelen, welke hy zoekt om verre

te ſtooten: en het ſchynt vreemd, dat een Man, die 'er voor uit kwam, zo veel te houden van te redenkavelen uit Proefneeming en Ondervinding, eene veronderſtelling aannam, uit haar eigen aart geheel ongeſchikt voor zulk een bewys. Een Wysgeer van minder rang moge men vergunnen, dat hy zyne onkunde bedekke met het ſchild van iets ſchynende gisſingen; van een HARVEY verwagtten wy Proeven, of eene openhartige belydenis dat hy ze niet kon bekomen.

De Ontleedkundige Waarneemingen, nogthans, van HARVEY zyn, dewyl hy ze met veel aandagts en nauwkeurigheids nam, nog zeer hoog te ſchatten, en, uitgezonderd in eenige gevallen, waar het Microscoop den Onderzoeker in ſtaat geſteld heeft klaarder te zien, worden ze geſtaafd door laatere Schryveren. Hy bragt daarenboven verſcheide keurlyke aanmerkingen in zyn Werk, zo Wysgeerige als die tot de Praktyk behoorden, over ſtukken aan zyn hoofdvoorwerp verknogt.

Een kort Stukje, berigt geevende van de Ontleeding van THOMAS PARR, die in zyn honderd vyf en dertigſte jaar overleedt; en eenige Brieven aan geleerde buitenlandſche Geneesheeren, getrokken uit de Papieren van Sir GEORGE ENT, zyn alle de overblyfzels van deezen grooten Man, die men heeft uitgegeeven. De Brieven werden eerst gedrukt in eene pragtige en nauwkeurige uitgave van HARVEY's Werken, welke het *Collegie der Geneesheeren*, zeer tot haare eere, in den Jaare MDCLXVI aan de geleerde Wereld ſchonk, als het beste Gedenkſtuk van hun beroemden Amptgenoot en Weldoender.

BERIGT VAN DEN BOOM, DIE DE GOM-DRAGANT UITLEVERT. Door den Heer DE LA BILLARDIERE, D. M.

(Getrokken uit de *Registres de l'Academie Royale des Sciences du 16 Dec. 1789.*)

De Heer DE LA BILLARDIERE begaf zich, op 't einde des Jaars MDCCLXXXVII, te *Marſeille* ſcheep, met oogmerk om na *Klein Aſie* te vaaren, ten einde om aldaar de Voortbrengzelen der Natuure, en in 't byzonder die van het Groeiend Ryk, waar te neemen. Zyn oogmerk was te belangryker, vermids die Landen, tot

nog

nog toè, door een zeer klein getal Natuurkundigen bezogt zyn, en dezelve eene groote menigte van nutte Boomen en Planten voeden, welke, voor het grootſte gedeelte, zeer gemaklyk aan de Lugtſtreek van *Frankryk* zouden gewennen, indien men ze daar kon overbrengen.

De onlusten verwekt door den Oorlog der *Turken*, de verwoestingen die de Pest te *Antiochie* aanregtte, en in de meeste plaatzen door welke de Heer DE LA BILLARDIERE moest heen trekken, noodzaakten hem het ontworpen plan te laaten vaaren, en zyne reis na den kant van *Syrie* te wenden.

In de Maand Augustus, bereikte hy den Berg *Libanon*, en dus juist in 't Jaargetyde, dat men de *Gom-Dragant* of *Adragant* (*) vergadert. Het Heestergewas, waar uit deeze Gom vloeit, is eene ſoort van doornagtige *Aſtragalus*, die ter hoogte van twee of drie voeten opgroeit. De *Arabieren* noemen dezelve *Kéti*. De Schryver geeft 'er een zeer uitvoerige beſchryving van, en ſtelt, vervolgens, de byzondere kenmerken, welke dezelve onderſcheiden, in 't kort voor. Deeze zyn, by voorbeeld, de ſchikking der takken, van den ſtam verwyderd, en met het benedenſte gedeelte bykans een rechten hoek maakende; de bast is kaal, geelagtig, en op de oppervlakte met kleine holligheden bezet; de bladeren zyn glad, langwerpig, ſpits uitloopende; de bloemen bleek geel, neerzittende, elk door een kokertje ondersteund, in de gedaante van een cylinder rondsom de takken geſchikt; de ſchelvrugt is wolagtig, opgeblaazen, van boven plat, en uitloopende in een punt benedenwaards omgekromd.

Deeze Plant verſchilt van die de Heer TOURNEFORT in *Candia* hadt waargenomen, en van welke hy, in zyne Reize na de *Levant*, een gedeelte van den ſtam in afbeelding geeft, alwaar men de *Gom-Dragant* draadswyze uit denzelven ziet voortkomen. De Heer DE LA BILLARDIERE vergelykt ze met elkander, en duidt de onderſcheidende kenmerken aan. De ſtam van den *Candiſchen Aſtragalus* is zwart, die van den *Libanonſchen* geel; de bla-

(*) De Plant van welke deeze *Gom* komt, noemen de *Grieken* τραγακανθα, in 't *Latyn* zo veel als *Hirci Spina*, en in 't *Nederduitsch* Boks-doorn; de Gom draagt denzelfden naam, en is in de Apotheeken bekend onder den naam van *Gummi Tragacanthæ*, of met een bedorven naam *Gummi Dragaganti* of *Dragantum*; van waar in onze Taal *Gom-Dragant*.

bladeren van den eerstgemelden zyn wollig, die van laatstgenoemden glad; de bloemen van den eenen zyn rood, die van den anderen bleek geel. —— De *Aſtragalus* van den *Libanon* verſchilt desgelyks van den *Aſtragalus* van *Marſeille*, den *Aſtragalus Tragacantha*, LINN., welke geen Gom voortbrengt, gelyk eenige Plantkundigen verkeerd beweerd hebben; de eerſte heeft geele en neerzittende bloemen, de ander witte, en in kleine trosjes geſchikt. —— PROSPER ALPINUS heeft eene byzondere ſoort van *Gomdraagenden Aſtragalus* beſchreeven en afgebeeld, die van den *Libanonſchen* verſchilt, door de weinigheid der bloemen van den anderen verwyderd, en hangende aan geboogene ſteeltjes, als ook door zyne gladde kelken, die veel kleinder zyn dan de bloemen.

Uit deeze Waarneemingen blykt, dat 'er verſcheide ſoorten van *Aſtragaluſen* zyn, waar uit de *Gom-Dragant* voortkomt, en dat die van den *Libanon* tot nog toe onbekend geweest is by de Plantkundigen.

Naa deeze ontvouwing, laat de Heer DE LA BILLARDIERE zich uit over de natuurkundige oorzaak, die het uitvloeijen van de *Gom-Dragant* te wege brengt. Deeze uitvloeijing valt voor, geduurende de grootſte hette des Zomers, en in 't begin van den Herfst. De *Arabieren* noemen de *Gom-Dragant*, *Semme Kiéte*. Men onderſcheidt dezelve in twee ſoorten; de eene is blank en halfdoorſchynend, de andere rosagtig van kleur.

Volgens TOURNEFORT geſchiedt de Voortbrenging van de *Gom-Dragant* in deezer voege: „ Op het einde van „ Juny, en in de volgende maanden, doet het ſap dat de „ Plant voedt, verdikt door de hette, de meeste vaatjes „ barſten, waar in het beſlooten is; het vergadert zich „ niet alleen in het hart van de ſteng en takken, maar tuſſchen de vezels die ſtraalswyze geſchikt zyn. Dat ſap „ ſtolt draadswyze, gelyk de pypjes van de ſchors leggen; „ die draadjes, door deeze pypjes loopende, komen 'er „ uit te voorſchyn naar maate dat zy door ander ſap, welk „ de wortels verſchaffen, voortgeſtuwd worden. Die ſtoffe „ wordt hard in de lugt, en zet zich tot klonters, of lange ronde ſtukken, die in malkander gekronkeld zitten „ als wormen. Het ſchynt zelfs, of de zamentrekking „ van de vezels dier Plant iets toebrengt tot de uitdruking van de *Gom*. Deeze vezels, zo dun als vlas, in de „ open lugt gebragt, en vertreeden door de voeten der „ herderen en der paarden, krimpen in door de hette, en „ hel-

„ helpen tot de uitlooping van het ſap, dat zyne vaatjes „ verbrooken heeft door de verdikking (*)."

De Heer DE LA BILLARDIERE merkt aan, dat de *Gom-Dragant* niet vloeit op 't heetst van den dag; het geſchiedt 's nagts, en kort naa het opgaan der Zonne. Wanneer de ſterkſte hette zich doet gevoelen, doet de uitzetting van de lugt, die veel grooter is digt by de aarde dan in de lugt-kolom boven de zee, vry geregeld alle morgens, tuſſchen acht en negen uuren, een zeewind landwaards in waaijen. Van den top des *Libanons* ziet men, bykans alle dagen, eenige wolken van verre aan den zeekant dryven. Deeze, door het een zagten wind voortgeſtuwd, bereiken, kort voor ondergaan der Zonne, het gebergte; zy verheffen zich doorgaans boven de benedenſte gedeelten, loopen rondsom de kanten, en komen ter hoogte waar de *Gomdraagende Aſtragalus* groeit. Dit Heestergewas, geduurende den geheelen dag aan de brandende hette der Zonne bloorgeſteld, ſlurpt ſchielyk de vogtigheid der wolken in; het Gomagtig ſap van de *Dragant*, 't welk, gelyk men by bevinding weet, de eigenſchap bezit van in het water een veel grooter uitgebreidheid te krygen dan het voorheen hadt, bevogtigd door de wolken en den dauw des nagts, zwelt, wordt vloeibaarder, en dringt door de porien van den ſtam heen, daar uit voortkomende als kraaltjes, of onder de gedaante van door elkander gekronkelde wormen.

De volgende Waarneeming dient tot bevestiging van deezen uitleg. Wanneer de wolken gekomen zyn op de hoogte waar de laagſte *Gomdraagende Aſtragaluſen* groeijen, blyven ze daar niet lang: dewyl de warmte, welke op die plaatzen nog zeer ſterk is, dezelve zeer verdunt en doet opklimmen. De benedenſte Planten zyn derhalven minst bevogtigd, en deeze brengen ook eene geringere hoeveelheid van Gom voort.

De Heer DE LA BILLARDIERE denkt niet, dat de Wolken 'volſtrekt noodzaaklyk zyn om de *Gom* te doen uitvloeijen; een overvloedige Dauw kan derzelver plaats vervullen.

Reizigers, die zich langen tyd in *Candia* ophielden, verzekerden den Heer DE LA BILLARDIERE, dat zy het verſchynzel, door hem vermeld, ook waargenomen hadden; en,

(*) TOURNEFORT, *Voyag. du Lev.* Tom. I. p. 55. in de Nederd. Vert. I D. bl. 24.

en, in 't begin van October, op een kleinen afſtand dat Eiland voorby vaarende, ontdekte hy, 's morgens zeer vroeg, Wolken op den top der hoogſte bergen; zy verdweenen naa het opkomen der Zonne. Het is, derhalven, zeer waarſchynlyk, dat de vogtigheid der Wolken en van den Dauw des nagts, de *Gom-Dragant* zo wel in *Candia*, als op den *Libanon*, doet te voorſchyn komen. —— De Boeren op den *Libanon* weeten dit by ondervinding: want zy gaan geen *Gom-Dragant* inzamelen, dan na dat het gebergte, geduurende den nagt, met dikke wolken omzet geweest is.

Men bedient zich van de *Gom-Dragant* in de Geneeskunde als verzagtende; zy is voedzaam; in de Apotheeken gebruikt men ze om kleverigheid aan eenige Geneesmiddelen by te zetten; en in de keukens weet men 'er in de ſpysbereiding 't gebruik van. Aan de Zydeverwers en Gaasfabrikeurs dient de *Gom-Dragant* om glans en ſtevigheid aan hun werk te geeven; en ze komt ook den Afzetteren in bereiding van zekere kleuren te ſtade. Buiten twyfel zou dezelve van een algemeener gebruik zyn, indien de hooge prys niet te wegè bragt, dat men zich van andere ſoortgelyke zelfſtandigheden in de plaats daar van bediende. —— Het zou, derhalven, nuttig weezen, in *Frankryk* de Plant, die dezelve voortbrengt, aan te kweeken. Zulks zou waarſchynlyk gelukken op de bergen in onze Zuidelyke Landſchappen; welker Lugtsgeſteltenis vry naby komt aan die der plaatze, waar dezelve op den *Libanon* groeit. Dezelve wast in kalkagtige gronden, op de hoogte van 940 roeden en daar boven; en is een gedeelte van 't Jaar met ſneeuw bedekt, aan plaatzen na 't Zuidwesten. De warmte onzer Zuidelykſte Landſchappen wat minder zynde dan die op den *Libanon*, moest men ze aankweeken een weinig beneden de 940 roeden, in het afhangen der kalkagtige bergen, waar de ſneeuw op 't eind van April weg is.

De *Gom-Dragant*, door den Heer DE LA BILLARDIERE van zyne reize medegebragt, is in groote ſtukken; de meeste hebben eene geele of Amber kleur; eenige ſtukken zyn tamelyk blank en doorſchynende, en gelyken, in den eerſten opſlag, naar de beste *Gom der Kerſenboomen* en de *Arabiſche Gom*; doch geheel niet naar de *Gom-Dragant* die men verkoopt. Een der eigenſchappen van de *Gom-Dragant* is, dat dezelve maar half doorſchynend is, zy is blank aan den eenen en ros aan den anderen kant, maar

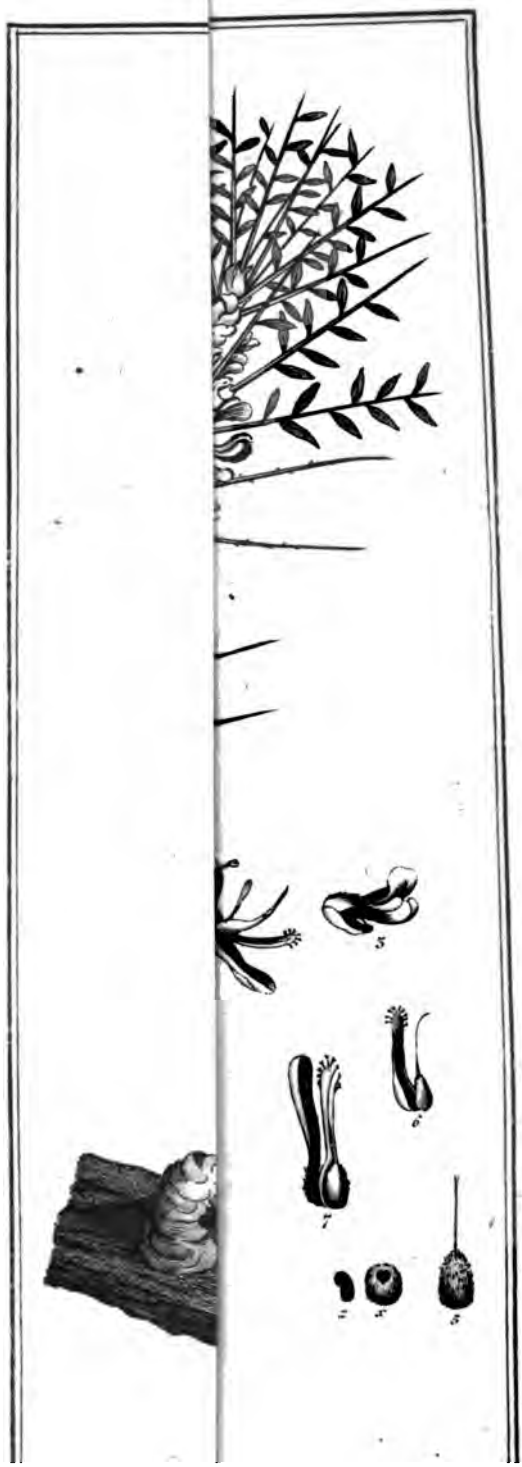
5
6
7
8

maar altoos een weinig donker aan beide. Men treft in de baalen *Gom-Dragant*, die tot handel ſtrekt, eenige groote ſtukken aan, van dezelfde gedaante als die de Heer DE BILLARDIERE heeft medegebragt, men zoekt dezelve uit de andere, en dit gedeelte geldt minder. De beste *Gom-Dragant* is blank, wit doorſchynend, in kleine ſtukjes, als wormen door elkander gekronkeld; in water ontbonden, wordt dezelve een gelei; de *Gom-Dragant* van den Heer DE LA BILLARDIERE, in eene dubbele maate gebruikt op dezelfde hoeveelheid waters, bragt alleen eene lymigheid, en geen gelei, voort; deeze Gom is, derhalven, van minder waarde dan de beste *Gom-Dragant*.

Verklaaring van de *Plaat*, verbeeldende de ASTRAGALUS GUMMIFERA.

Fruteſcens, petiolis apice ſpinoſis foliolis ovato-lanceolatis, glabris; floribus ſeſſilibus in cilindrum diſpoſitis, comâ foliaceâ.

FIG. 1. De Plant met eenige brokjes Gom.
2. Een afgezonderd Blad.
3. Een Bloem met zyn Koker.
4. Een open Bloem, waar in men de Helmſtyltjes en Stampertjes ziet.
5. Een Vrugt weinig gevorderd: *x* dezelfde open met een zaadje daar nevens *z*.
6. De Kelk open.
7. De negen Helmſtyltjes met de Stampertjes en de Kiel.
8. Een gedeelte van den Stam met Gom bezet.

VERHANDELING VAN DEN HEER HILL, EEN BEROEMD ENGELSCH NATUURKENNER, OVER DEN SLAAP EN OORZAAK VAN DE BEWEEGING DER GEVOELIGE PLANTEN.

Naar het Hoogduitsch van den Heer H. J. VAN HAHZ.

Vertaald door D. L. OSKAMP, *Phil. Doct. et Med. Stud.* te Utrecht.

(*Vervolg en Slot van bladz.* 250.)

IV. *Structuur van een Blad der* Abrus *Plante.*

De Heer HILL, na van de Structuur der Bladeren in 't gemeen gehandeld te hebben, gaat thans over tot de

beſchryving van die der *Abrus* Plante, welke hy, als eene Egyptiſche Plant zynde, waaraan deeze werking het kennelykſte is, tot deeze waarneemingen had uitgekooren.

Het Blad deezer Plant, vervolgt hy, beſtaat uit dertien paar kleine Blaadjes of Vleugeltjes, welke, door byzondere korte en dunne Steeltjes, aan eenen gemeenen Steel verbonden zyn, die weder met den Stam der Plante vereenigd is: naamelyk uit het midden des Stams deezer Plante ontſpringt een menigte kleine vaten, welke, door zig in een kromme lyn te verlengen, den gemeenen Steel uitmaaken, en of in een oneffen Blaadje, of in een ſpitſe pnnt eindigen, wederzyds echter ziet men dertien paar kleine bundeltjes van vaten, welke alle in korte Steeltjes uitloopen, aan wiens einde zy wederom ſamen koomen, en zo veele Blaadjes formeeren.

Dus heeft de Autheur kortelyk het byzonder maakzel der Bladeren van de *Abrus* Plante beſchreeven, om daar na dies te klaarder de verandering, welke de Vleugeltjes ten aanzien hunner richting door den verſchillenden invloed des Lichts ondergaan, te kunnen bewyzen.

Het Licht (zegt hy) is eene zeer fyne, werkende, en doordringende ſtoffe; wier kleinheid van deelen maakt, dat zy door de lichaamen heendringt, en haare beweeging is zo hevig, dat zy de wonderbaarſte veranderingen in dezelven kan te weeg brengen. De verandering, welke het Licht in de houding der Bladeren veroorzaakt, is een werking der Beweeging; doch deeze werkingen kunnen niet altoos plaats hebben, wyl de ſtraalen, die dezelve voortbrengen, verdwynen, en niet altoos voor handen zyn.

V. *Oorzaak der Verandering, die de Planten ondergaan, en waaraan men den naam van* Slaap *geeft.*

De Heer HILL, in deeze afdeeling de oorzaak van den zogenaamden *Slaap der Planten* zullende opgeeven, beſchryft ons de oorzaak haarer beweeging, houdende deezen Slaap voor de natuurlyke richting derzelve. Doch naardien eene zoodanige houding, op den duur, den wasdom der Planten nadeelig zoude weezen, heeft daarin de wyze Schepper voorzien, door deeze gevleugelde of zaamgezette Bladeren een Structuur mede te deelen, die, aan de werking des Lichts blootgeſteld, bekwaam ware deszelfs invloed aan te neemen.

Men heeft te vooren gezien, dat de Steelen deezer klei-

kleine Blaadjes uit een menigte vaten beſtaan, welke, aan de beide uiterſten, als in een bundel zamen komen.

De werking des Lichts op deeze vaten is, dat het dezelven in een geſtadige trilling houdt, het welk een natuurlyk gevolg is der voortduurende aanſtooting, en daarop volgende verſtroojing der kleine lichaamtjes, waar uit de Lichtſtoffe beſtaat. Deeze trillingen zyn of ſterker of zwakker, naar maate een ſterker, of zwakker, Licht op de Planten werkt. Zeer gering echter is deeze trilling in de afgezonderde vaten, doch zy verſchilt, waar dezelve als in een bundel zamen komen; en het is alleen van de werking des Lichts op deeze Bundels, dat de verſchillende Stelling der Bladeren afhangt; zo nogthans, dat dezelve verſchille naar de onderſcheide ſoort van bundels zelve.

Deeze zyn, by voorbeeld, dik en ſlap in de *Abrus* Plante, van waar komt, dat derzelver kleine Blaadjes die verſchillende ſtellingen aanvoeren; zy zyn daarentegen ſtevig in den *Tamarinden Boom*, en in de *Robinia* (*) met breede bladeren, waarom zy zich zelven zydwaards open- en toedoen; nog kleinder en vaster zyn zy in de *Parkinſonia aculeata* (†): weshalven ook haare ganſche beweeging beſtaat in het naar boven openen, en ſluiten hunner Bladertjes.

De aanſtooting der Lichtſtraalen, en de trilling, die hier door verwekt word, is in alle deeze gevallen eenerlei; alleen de richting der Beweeging, welke daar door in de kleine Bladertjes word te weeg gebragt, hangt af van de verſchillende richting der vaten, en een grooter beweeging, by een gelyken graad van Licht, van de Structuur der Bundeltjes aan de Bladeren der Planten; zo is dan deeze beweeging grooter, wanneer die Bundeltjes langwerpig en los zyn; kleiner, wanneer dezelven korter en vaster zyn.

VI. *Waarneemingen aan een* Abrus *Plante.*

Dat in het Licht de oorzaak der beweeging van de zaamgeſtelde Bladeren te zoeken is, ziet men, zo uit derzelver opgerichte houding des daags, welke na het af-

(*) Linnæi, *Species Plantarum, Tom.* 2. *Edit.* 3. *pag.* 1043.

(†) Et Tom. 1. pag. 586.

afneemen deezer allengs verdwynt, als uit de volgende Waarneemingen.

Ik nam (zegt de Autheur) den zevenden Augustus, des avonds een *Abrus* Plante uit de kast, en plaatſte dezelve in myn kamer, aan een hoek, waar zy door de Zon niet kon beſcheenen worden; haare Bladertjes hongen perpendiculair af, en waren nederwaards geſlooten; zy bleeven in deeze volkomene ruste, geduurende den ganſchen nacht, tot een half uur voor het aanbreeken des dageraads, wanneer zy zig begonnen te openen. Een quartier naar Zonnen opgang, namen zy een horizontaale ſtelling aan, en openden zig volkomen; lang voor derzelver ondergang boogen zy zig naar onderen, en met den aanvang des nachts ſlooten zy zich weder.

Ik verplaatſte, den volgenden dag, deeze Plant in een kamer, die in 't geheel niet verlicht was; de kleine Blaadjes openden zig des morgens, zonder echter een horizontaale houding aan te neemen, en ſlooten zig weder met den aanvang des nachts.

Den derden dag, verplaatſte ik dezelfde Plant op een venſter, regt tegen het Zuiden; waar de Zon haar hevig beſcheen; reeds vroeg namen de Bladeren eene horitaale ſtelling aan; zy richtten zig tegens negen uuren in de hoogte, en bleeven in deezen toeſtand tot aan den avond, wanneer zy weder van langzaamerhand hunne horizontaale ſtelling aannamen, en zig op nieuw ſlooten. Den vierden dag zag men de Zon niet doorbreeken, zo dat de Blaadjes tegen den morgen wel hunne horizontaale houding tot aan den avond aannamen, doch zig niet in de hoogte verhieven.

VII. *Nadere Waarneemingen en Proeven omtrent dezelfde* Plante.

Den vyfden dag plaatſte ik deeze Plant in een minder verlichte kamer. Haare Bladeren boogen zig tegens negen uuren, en maakten een ſtompen hoek naar beneden. Nu verzette ik dezelve op een plaats, daar het Licht ſterker was, en, na verloop van een quartier, namen zy reeds een horizontaale richting aan, wanneer ik dezelve op een venſter plaatſte, het welk door de Zon beſcheenen wierd, en de Bladeren richtten zig als naar gewoonte weder in de hoogte; doch, na dat ik de Plant weder in de voorige kamer gebracht hadde, vielen zy terſtond naar onderen; zo dat zy zich, tuſſchen des morgens van negen, tot des middags

om

om twee, uuren, viermaal, by het zelfde weder, alleen door het verwisſelen van plaats, veranderd hadden.

Den zesden dag bewaarde ik dezelve in een gemaatigd Licht, en hunne Bladeren bleeven in een horizontaale ſtelling; doch des avonds verplaatſte ik dezelve zodanig in myn Boekvertrek, dat de ſtraalen der Zon, door de deur ingelaaten, vlak op dezelve vallen konden; het was des anderen daags zeer ſchoon weder, en nu begonnen de Bladeren, die geduurende den nacht geſlooten gebleeven waren, zig terſtond te openen, en verlieten, na negen uuren, hunne horizontaale houding met zig in de hoogte te verheffen. Toen ſloot ik de deur der Boekenkamer, en liet de Plant in de duisternis, tot dat ik een uur daar na de deur weder opende, en de Bladeren zodanig bevond, als dezelve des nachts gewoon waren zig te vertoonen; ſpoedig echter veranderde deeze ſtelling, zo dra de deur geopend was, en, naar verloop van twintig minuten, hadden zy zig weder in de hoogte verheven; het welk ik verſcheide maalen herhaalde.

Hier uit nu beſluit onze Autheur, dat het Licht alleen, de oorzaak der beweeging, en deszelfs verſcheidene graaden die hunner houding is, als mede, dat het geen wy den *Slaap* der Planten noemen, de natuurlyke houding derzelven is, en alleenlyk aan de afweezendheid des Lichts moet toegeſchreeven worden; wyl wy door de ondervinding leeren, dat de werking van een gemaatigd Licht, gelyk dat eens helderen dags, de Bladeren eene horizontaale ſtelling doet aanneemen, een ſterker Licht dezelve zodanig in de hoogte verheft, dat ze een ſtompen hoek naar boven formeeren, terwyl een zwakker Licht zulk een naar onderen veroorzaakt; en eindelyk zien wy, dat eene geheele afweezendheid van Licht hun de richting des zogenaamden Slaaps doet aanneemen, welke wy gevolglyk naar ons goedvinden veranderen kunnen.

VIII. *Van de Beweeging der gevoelige* Planten.

De voorgaande Verklaaring brengt ons natuurlyk tot een tweede ontdekking; namentlyk, dat de beweeging der gevoelige Planten, waar van nog geen Philoſooph tot hier toe de reden ontdekt heeft (*), grootendeels van dezelfde oorzaak

(*) Deeze roem, merkt de Hoogduitſche Vertaaler aan, dat den Autheur betwist word door den Heer GEORG. EVERH. RUMPHIUS, *Medicinæ Doctor en Hollandsch Conſul te Amboina*, als hy in het

zaak afhangt; zo dat deszelfs verklaaring, welke, vóór dat men de werking dês Lichts op de Bladeren kende, geheel duister was, thans zeer ligt en gemakkelyk verſtaan kan worden.

Een gevoelige Plant is, buiten haare byzondere eigenſchap dat zy haare Bladeren ſluiten, en weder opent, als men ze aanraakt, dezelfde veranderingen onderworpen, als de *Abrus*, en andere Planten, van welke wy geſproken hebben.

Deeze veranderingen ontſtaan uit een werking der beweeging, welke de Bladeren en hunne Steeltjes ondergaan, en, welke zy aan het Licht verſchuldigd zyn. De eenigſte eigenſchap, derhalven, die der gevoelige alleen eigen ſchynt, is, dat zy zig ook door een andere oorzaak beweegen, namentlyk door de trilling hunner deelen.

IX.

het Vyfde Deel zyner *Herbarii Amboinenſis*, *Amſt.* 1740. *Lib. X. cap.* 79, *ſub voce Herba ſentiens*, *pag.* 302. *et ſeq:* zegt „*Hujus „ Plantulæ extenſa folia &c. petiolis inſident geniculatis, et ſurſum „ elevatis, inſtar cubitorum minorum, quæ, ſi per microscopia luſtra„ rentur, ſine dubio comperiremus, ipſorum naturalem ſitum eſſe „ deorſum ſeſe claudere; uti cubitus noster id docet, brachium nempe „ introrſum ſeſe claudere, et flectere oportere. Illorum extenſio ſolum„ modo efficitur per radios ſolares, qui illos quaſi vi elevant, donec „ aliqua re tacti hac in re perturbentur, ac naturalem ſequentes „ actum deorſum ſeſe claudant; illos mox langueſcere, ac ſeſe incipere „ claudere, quum homo, aut animal quoddam ad illos accedat, cauſa„ tur per ſubtiles fibrillas; quæ inſtar pilorum in radice obſervantur, „ extenſæ per terram, ac mox perſentientes terræ motum oſcillatorium, „ quum quis ipſis vicinus ſit, hunc communicant per ſubtilem istam „ fungoſam medullam radicis et caulis, quæ vim hanc pinnis foliolis „ trâdit, unde ſeſe claudunt. Per pacatos ſolis radios petiolos istos, „ ac foliola extendi, ex eo liquet, hæc nempe per noctem ad diem „ tempore pluvioſo vel procelloſo ſemper clauſa eſſe &c. matutino tempore „ ſtabiliſſima est hæc Plantula, quum per ſolis radios elevatos, refuſ„ citata et calefacta, quam fortiſſime extenſa ſit; qua re fabuloſum „ peragitur ludibrium, quum pignore certent, per hanc herbam pu„ ras detegi poſſe virgines; quas jam pudore adficere volunt, ſub me„ ridiem advocant, quum hominum habitu ſeſe claudat, quæ vero puræ „ ſunt cenſendæ matutino tempore experimentum hoc inſtituant.*" Den Heer VAN HAHZ echter ſchynt zo wel als den Engelſchen Autheur onbekend geweest te zyn, het gene reeds voor, en in het Jaar 1736, omtrent deeze Plante was waargenomen. Zie *Obſervations ſur la ſenſitive par* M. DU FAY; *dans L'Hiſtoire de L'acad mie Royale des Sciences année* 1736, *a Amſterdam chez* PIERRE MORTIER, *pag.* 120.

IX. *Overeenkomst tusschen een gevoelige en andere Slaapende* Planten.

De Autheur gelooft, dat ook eenige andere Planten, die eigenschap, offchoon in een geringen graad, met de gevoelige gemeen hebben, welke men voorheen meende hun alleen eigen te weezen.

Men verzette uit den Tuin van den Heer LIESE, in de St. Jamesstraat, waar de Heer HILL woonde, een bloeijenden *Tamarinden Boom*, van 5 voet hoog, op den middag, wanneer hy zyne Bladeren zodanig geflooten had, als zy des nachts gewoon zyn, en men aan de gevoelige Planten waarneemt, als zy geschud zyn; het welk de Heer HILL insgelyks met een *Abrus* Plante probeerde, doch welke geene verandering hier onder vertoonde, waar uit hy befloot, dat de deelen des *Tamarinden Booms* op dezelfde wyze gemaakt waren, als die der gevoelige Planten; maar dat, wyl dezelve grover zyn, men ze sterker moet schudden, ten einde zy haare houding kunnen veranderen.

Het Licht geeft haare Bladeren die houding, welke haar de schudding ontneemt, en deszelfs afweezendheid brengt dezelfde werking voort, als deeze, offchoon in minder graad.

Een gevoelige Plant houdt zyne Bladeren des middags horizontaal en open, de Steelen maaken een scherpen hoek met den Stam, en de twee Bladeren, die van de eerfte voortkomen, zyn van den anderen gescheiden. Tegen den avond beginnen de Bladeren zig te verheffen, als die der *Parkinsonia*, en hunne zyden naderen malkander; met het aankomen des nachts fluiten zig de Bladeren naar boven op dezelfde wyze, als de Bladeren der *Abrus* Plante naar onderen, de beide zyden vereenigen zig met den anderen, en de Steel, die hun onderftut, verwelkt. Zodanig vertoont zig een gevoelige Plant, ieder avond, wanneer zy natuurlyk rust; het welk men nochtans door een gemaakte duisternis ook kan te weeg brengen.

X. *Structuur eener gevoelige* Plante, *met de oorzaak haarer beweeging.*

Aan de basis des Steels, die met den Stam vereenigd is, ziet men een Bundel vaten, welke uit het mergachtig deel des Stams ontspringen, en in een regte lyn tot aan het einde deezes Steels uitloopen; waar zy zig in zo veel Bundels verdeelen, als zy zaamgestelde Bladeren van dezelfde Structuur, als der *Abrus* Plante, formeeren.

Hier

Hier uit beſloot de Heer HILL, dat de beweeging der *gevoelige* met die der *Abrus*, en andere Planten, overeenkwam, en van dezelfde oorzaak afhing, te meer, toen hy het volgende waarnam:

Geduurende den nacht, maakt geene ſchudding eenigen invloed op een gevoelige Plante, wyl hunne Bladeren reeds zoo geſlooten zyn, als of men dezelve geſchud hadde. Het Licht ontmoet de Bladeren, verwydert de Steelen van den anderen, en richt hunnen gemeenen Steel om hoog; Deeze werking word in de *Abrus* Plante veroorzaakt, door de Bundels van vaten, die aan de baſis der Steeltjes zyn, en daar nu, door de zaamgeſtelde Structuur deezer Plante, meer zodanige Bundels in deezè gevonden worden, moet ook natuurlyk dezelfde oorzaak grootere werkingen in de *gevoelige* voortbrengen, dan in de *Abrus* Plante.

Het Licht veroorzaakt eene trillende beweeging in de vaten der gevoelige Planten, waar door zy zig oprichten, en openen; wanneer men nu dat Blad ſchudt, drukt men hun eene ſterkere beweeging in, dan die door het Licht word te weeg gebragt, zo dat deeze hierdoor geſtremd, en de trilling, door het Licht in de vaten veroorzaakt, vernietigd word. De Bladeren ſluiten, en de Steelen krommen zig, wyl de werking des Lichts, die de eene open, en de andere om hoog, hield, op eenmaal vernietigd word; zo zien wy, als men zig vergenoegt dezelve met den vinger aan te roeren, dat zig alleen hunne Bladeren ſluiten; daar, integendeel, als men ze ſterker ſchudt, zig ook de Steelen buigen. Als men de aarde ſterk ſchudt, zonder de Plant aan te roeren, ſluiten zig de Bladeren, en hunne Steelen krommen zig; het welk ook door den wind word voortgebragt: waar uit volgt, dat de uitzetting der Blaadjes, en de verheffing der Steeltjes, welke het Licht bewerkt, alleen geſtuit word, als hun dat Licht ontbreekt, of men dezelve op zodanig een wyze beweegt, waar door deeze trillingen geſtremd worden; welk laatſte de oorzaak is van dat Verſchynzel, 't welk aan een zodanige Plante de naam van *Kruidje roer my niet* heeft gegeven.

De voortplanting der beweeging van de kleine Bladeren op den Stam is geringer, dan die van den Stam op de Blaadjes. De grootſte beweeging die men een Plant geeven kan, is, als men hunnen Stam ſterk ſchudt, en egter heeft deeze ſchudding geen invloed op die jonge Blaadjes, welke nog niet open zyn. Een volkome duiſter-

ternis heeft meer invloed op een gevoelige Plante, dan de ſterkſte ſchudding. De laatſte maakt alleen, dat zig de Bladeren ſluiten en krommen, doch de Steelen blyven van den anderen verwyderd. Daarentegen is de werking eener volkome duisternis oneindig grooter; want door deeze voegen zig de Steelen zodanig te zamen, dat zy maar één Blad ſchynen uit te maaken; een bewys, dat de uitſpanning deezer deelen een werking des Lichts is, en dat, of men deeze door een harden ſlag ſterk verminderen kan, de duisternis alleen in ſtaat is dezelve geheel te verhinderen, wyl ook die Planten, wier Bladeren zig, of door de duisternis, of door den ſtoot, dien zy geleeden hadden, een zeer ſpoedige verandering ondergaan, zo dra het Licht begint door te breeken, of men dezelven uit de duisternis neemt, waarin zy zig bevonden, als namentlyk door de trillende beweeging der Lichtdeelen, de verheffing der Bladeren zo ſpoedig geſchiedt, dat men dezelve maar eenige minuuten waarneemt; het welk echter even als de onderſcheide houding, die de Planten in verſchillende Hemelſtreeken aanneemen, naar den graad des Lichts nauwkeurig gemaatigd is.

Zo zyn in de Oostelyke Landſtreeken de Bladeren uitgezet, niet wegens de warmte, maar dewyl het Licht daar zeer ſterk is. In de Noordelyke ſluiten zig de Bladeren niet, wegens de aldaar heerſchende koude, maar wyl het Licht daar zwakker is; zy ſluiten zig by regenachtig weder niet, wegens de vochtigheid, doch alzo het dan gemeenlyk donker is; als zy in Egypten open blyven, is zulks niet, om dat het daar nimmer regent, maar dewyl het daar doorgaans heeter is. Ten einde zig hier van te overtuigen, behoeft men maar een *Abrus* of *gevoelige* Plante op een tegens het Zuiden gelegen vengſter te plaatzen, en zy zal, naarmaate van het ſchoone of ſlechte weder, meer of minder gevoelig zyn, offchoon zy op dezelfde plaats bewaard worde. De Bladeren beginnen zig te openen, eer de Zon boven den Horizont is, wyl de Lucht alsdan helderder wordt; zy beginnen zig te ſluiten, voor dat de Zon is ondergegaan; wyl, daar 't vengſter tegen 't Zuiden ſtaat, de Plant zig in de ſchaduw bevindt, die het gebouw veroorzaakt.

De Heer HILL merkte op, dat de Bladeren eener *Abrus* of *gevoelige* Plante zig by lang regenachtig weder in de zelfde gedaante vertoonden, welke zy in een land, dat veel regen onderworpen is, gewoon zyn te behouden; zy

namen nooit eene Horizontaale ſtelling aan, ſlooten zig des avonds eerder, en openden zig des morgens laater dan naar gewoonte. De koude verhardt de vaten, en maakt dezelve minder bekwaam tot beweeging; dit is de reden, dat een gevoelige Plant een deel haarer gevoeligheid verliest, als zy eenige dagen uit de kast geweest is, zo dat men de Bladeren verſcheide maalen kan aanraaken, zonder dat die zig ſluiten: zo dra men echter een weinig harder aan dezelve ſtoot, ſluiten zy zig oogenblikkelyk; een lichte trilling werkt alleen op die Blaadjes, die men ſchudt, daar een ſterkere de tegenovergeſtelde Blaadjes, en de gantſche Plant, aandoet.

Ten laatſten beſluit de Autheur, dat, dewyl de Structuur der Bladeren doorgaans dezelfde, en deeze werkende ſtoffe altyd voorhanden is, alle Bladeren dezelfde eigenſchap bezitten, hoewel in verſchillende graaden. De waarſchynlykheid, zegt hy, van dit gevoelen, is wel, is waar, ten aanzien der eene zekerder, dan ten aanzien der andere; doch ik heb naar ryp onderzoek gevonden, dat alle Boomen en Planten denzelfden regel onderworpen zyn.

OPMERKING WEGENS DE WAARDY, WELKE TOEGESCHREVEN WORDT AAN DE ONDERSCHEIDE BEGINZELEN VAN WERKZAAMHEDEN IN DEN MENSCH.

(Overgenomen uit REID's *Eſſays on the active Powers of Men.*)

Wy ſchryven geene Waardigheid toe aan Inſtincten of Hebbelykheden. Zy leiden ons alleen op, om de Wyshèid des Scheppers te bewonderen, in dezelve zo volmaakt te ſchikken naar de Leevenswyze der onderſcheide Dieren, by welken wy dezelve aantreffen. — Bykans 't zelfde mogen wy zeggen van de Neigingen. Zy dienen eer ten gebruike dan tot cieraad.

De begeerten na Kennis, Magt en Agting, ryzen hooger in onze waardeering; en wy merken ze aan, als Waardigheid en Sieraad aan den Mensch byzettende. De bedryven daar uit voortkomende, ſchoon eigenlyk geſproken niet deugdzaam, zyn manlyk en agtbaar, en hebben een regtmaatigen eisch van meerderheid boven die enkel uit Neiging ontſtaan. Dit denk ik is het eenpaarig oordeel des Menschdoms.

Indien wy denzelfden maatſtok van oordeelvelling gebruik-

ten

ten ten aanzien onzer Goeddaadige Genegenheden, komen ze niet alleen manlyk en agtenswaardig, maar ook in eene hooge maate beminnelyk, voor.

Ze zyn beminnelyk, zelfs in de Dieren. Wy beminnen de zagtmoedigheid van het Lam, de zagtaartigheid in de Duif, en de genegenheid van een Hond voor zyn Meester. Niet dan met genoegen kunnen wy zien, dat het vreesagtig Schaap, 't welk nooit den minſten moed betoonde in 't verdeedigen van zichzelve, moedig en onverſchrokken werdt tot verdeediging van het Zuiglam, en ſtoutlyk aanvalt op vyanden, wier gezigt alleen gewoon was het Schaap op de vlugt te dryven.

Hoe genoeglyk is het, de Huishouding te zien van een Paar kleine Vogeltjes, bezig in het opkweeken van hun kroost; de Huwelyks-genegenheid en trouwe der Ouden; hunnen onvermoeiden lustigen arbeid om voedzel voor het Gezin te verzamelen; hunne ſchranderheid om het Nest te bedekken; de kunſtenaaryen welke zy gebruiken, om, dikwyls met gevaar des leevens, de Roofvogels, en andere Vyanden, van hunne woonplaats te verwyderen, en de droefheid, welke zy toonen, wanneer een Jongen het nest geſtoord, hun van de dierbaare panden hunner toegenegenheid beroofd, en al de hoop op het kweeken des geſlachts ontnomen heeft? Indien zagtaartige toegenegenheid beminnelyk is in de Dieren; zy is het niet minder by de Menſchen. Zelfs de uitwendige tekens daar van hebben eene treffende bekoorlykheid.

Elk een weet, dat een Perſoon van eene goede Opvoeding ieder, met wien hy verkeert, behaagt. En wat is die goede Opvoeding? Indien wy het naar eisch nagaan, zullen wy bevinden dat dezelve beſtaat in Gelaatstrekken, Gebaarden, en Spreekmanieren, die de natuurlyke tekens zyn van Goedaartigheid en Toegenegenheid. Hy die het zich eigen gemaakt heeft, deeze tekens naar eisch, en zonder laagheid, te gebruiken, is de welopgevoede, de beſchaafde Man.

Welke is die Schoonheid der Weezenstrekken, bovenal in de ſchoone Sexe, die door allen bewonderd en bemind wordt? Ik geloof dat dezelve voornaamlyk beſtaat in die trekken, welke Goedaartigheid aankundigen. Ieder aanduiding van zagtheid, tederheid en goedgunſtigheid, is eene ſchoonheid. Terwyl, in tegendeel, elke trek, die Trotsheid, Oploopenheid, Nyd en Kwaadaartigheid tekent, eene leelykheid uitmaakt.

Toegenegene Aandoeningen, derhalven, zyn beminnelyk in Dieren. Zelfs tekens en ſchaduwen daar van hoogſtaantrekkelyk in ons Menſchen. In der daad, ze maaken de vreugd en de troost des Menschlyken levens uit, niet voor de braaven alleen, maar zelfs voor de ondeugenden.

Buiten de Zamenleving, en de tusſchenkomst van Toegenegenheid, is de Mensch een naar, droefgeestig, en van vreugd verſtooken Schepzel. Terwyl zyne Ziel met zorgen en vrees gepraamd wordt, kan hy den balzem van een gezonden ſlaap niet genieten; en wegens een beſtendig dugten, voor over 't hoofd hangend gevaar, ſchrikt en trilt hy op het ritzelen van een blad. Zyn Ooren ſtaan open voor elk ſchroombaarend geluid: de anders ſtreelende Westewinden voeren verſchrikkingen aan.

Wanneer hy in de Maatſchappy treedt, en gerustheid vindt in de goede genegenheid van Vrienden en Nabuuren, dan eerst verdwynt zyne vreeze, dan eerst komt zyn geest tot rust. Zyn Moed wordt opgewekt, zyn Verſtand verlicht, en zyn Hart door vreugde uitgebreid.

De Menschlyke Maatſchappy mag vergeleeken worden by een hoop Kolen, welks deelen, afzonderlyk geplaatst, noch licht noch hette kunnen houden, te midden van de omringende Elementen; doch, zamengevoegd, geeven zy onderling elkander licht en warmte; de vlam ſlaat 'er uit, en niet alleen brandt dezelve voort, maar verteert wat 'er zich rondsom bevindt.

De veiligheid, het geluk, en de ſterkte der Menschlyke Maatſchappye, ontſtaat alleen uit de wederkeerige goeddaadige Aandoeningen der Leden. — En deeze Aandoeningen, ſchoon alle pryzenswaardig en beminlyk, zyn het niet in even groote maate. 'Er is tusſchen dezelve eene ondergeſchiktheid; en de agting, welke wy 'er aan toedraagen, beantwoordt doorgaans aan de uitgeſtrektheid van derzelver voorwerp.

De goede Egtgenoot, de braave Vader, de getrouwe Vriend, eeren wy als Lieden, onze liefde en genegenheid waardig. Maar de Man, in wien deeze byzondere genegenheden verzwolgen worden uit yver voor het beste zyns Lands en des Menschdoms, die in zyn omgang goeddoende is aan allen, en gelegenheden opſpeurt om nuttig te weezen in zyn Geſlacht, eeren wy als meer dan een goed Man, als een Held, als een Engel.

LEEVENSBERIGT VAN LUÏS DE CAMOENS, DEN BEROEMDEN PORTUGEESCHEN HELDENDICHTER.

„ 't Is eene algemeene en gegronde aanmerking, dat de
„ Leevensgeſchiedenisſen der Mannen van Letteren,
„ zeldzaam, zeer zeldzaam, overvloeijen van vreemde
„ en zonderlinge voorvallen. In deezen algemeenen Re-
„ gel, die in vroegere tyden meer uitzonderingen hadt
„ dan in de tegenwoordige dagen, maakt LUÏS DE CA-
„ MOENS, de beroemde, maar ongelukkige, *Portugeeſche*
„ Heldendichter, eene meer dan gemeene uitzondering.
„ Zyne Kindsheid gefleeten in de Ledigheid en Onkunde
„ van het *Portugeeſche* Hof; zyne Jeugd doorgebragt in
„ Minnehandelingen, of in Krygvoeren tegen de *Mooren;*
„ zyne lange Reistochten in rypere Jaaren; zyne daar op
„ volgende aaneengeſchakelde Rampſpoeden, en 't onge-
„ lukkig eindigen van zyn Leeven, geheel verwaarloosd,
„ volſtrekt arm, maaken zyn volgend Leevensverhaal zon-
„ derling, belangryk, en leerzaam."

☆ ☆ ☆

LUÏS DE CAMOENS, oorſpronglyk uit een zeer aanzienlyk *Spaansch* Geſlacht, werd in den Jaare MDXVII te *Liſſabon* geboóren. De rampſpoeden zyns Leevens namen reeds vroeg eenen aanvang. In zyne Kindsheid verloor hy zyn Vader, een Scheepsbevelhebber, die in een ſchip by *Goa* 't leeven liet, en teffens het grootſte gedeelte zyner Bezittingen. — Zyne Moeder ANNA DE MACEDO VAN SANTARENE beſtelde hem ter opvoedinge op de Hoogeſchool te *Coimbra.* Welk een voorraad van kundigheden hy daar opdeed, toonen zyne Werken; hy maakte zich zo gemeenzaam met de Oude Schryveren, dat hy daar in een SCALIGER mogt evenaaren; maar zyn Geleerdheid ſtond onder den invloed van een Smaak, gelykende dien van een MILTON en een POPE.

De Hoogeſchool verwisſelde hy voor het Hof. Hy was, zo men wil, welgemaakt, hadt ſterkſpreekende oogen, en een ſchoone kleur. Zyne Geleerdheid, gepaard met de natuurlyke vuurigheid en vrolyke leevendigheid van zyn aart, vormde hem tot een Heer van aanzien. Hoven zyn over 't algemeen de toneelen van ſtreeken en bedekte handelingen, en waren deeze, ten dien tyde, aan

het *Portugeeſche* Hof zeer veelvuldig. De byzonderheden der Liefdesgevallen van CAMOENS zyn onbekend. Alleen blykt, dat hy uitzigten boven zyn rang koesterde: want hy werd van 't Hof gebannen, en in verſcheide zyner Dichtſtukken ſchryft hy dit Ongeluk aan de Liefde toe.

Van 't Hof verwyderd, vervoegde hy zich by zyne Maagſchap van 's Moeders zyde te *Santarene*. Hier hervatte hy zyne Letteroefeningen, en begon zyn Dichtſtuk over de Ontdekking van *Indie*. JOHAN DE III rustte ten dien dage zich ten kryg tegen *Africa* toe. CAMOENS, een werkloos en duister leeven moede, ging op deezen Krygstocht na *Ceuta*, en gaf, in verſcheide ontmoetingen, blyk van meer dan gemeene dapperheid. In een Scheepsſtryd met de *Moören*, in de *Straat van Gibraltar*, was hy onder het enteren een der eerſten, en verloor zyn rechter Oog. De woeligheid van daadlyken Krygsdienst, noch de verwyderingen van het Krygsleeven, doofde zyn Geest uit. Hy zette zyn *Luſiade* voort, en veele zyner fraaiſte Sonnetten ſchreef hy in *Africa*, terwyl hy, naar zyn eigen woorden, *in de eene hand de Pen, en in de andere het Zwaard hieldt.*

De roem zyner betoonde Dapperheid hadt het Hof bereikt, en hy kreeg verlof om na *Liſabon* weder te keeren. Maar, terwyl hy na een post dong, door hem in den kryg verdiend, ſtortte, gelyk hy in een zyner Brieven ſchryft, de kwaadaartigheid van ſlegte tongen zich tegen hem uit. Schoon de bloem zyner vroege Jeugd, door het verblyf van eenige jaaren onder de ſchroeiende lugtſtreeke van *Africa*, veel verlooren hadt, en het gemis van één oog hem misvormde, baarde zyne tegenwoordigheid ongerustheid by Heeren in Familien van den eerſten rang, waar by hy voorheen verkeerde. Jalouſy is de doorſteekendſte Charactertrek der *Spanjaarden* en *Portugeeſen*; hunne wraakgierigheid, daar uit voortſpruitende, kent geen paalen, en CAMOENS oordeelde de voorzigtigſte party te kiezen, met zich uit zyn eigen Vaderland te bannen. Overeenkomſtig met dit plan, begaf hy zich, in het Jaar MDLIII, ſcheep na *Indie*; vast beſlooten hebbende nooit weder te keeren. Wanneer het ſchip de *Taag* afzeilde, riep hy met de woorden van het Graffchrift van SCIPIO AFRICANUS uit: *Ondankbaar Vaderland! gy zult myn Gebeente niet bezitten!* Doch hy wist toen niet, welke rampen, in het Oosten hem beſchooren, de zugt, om na zyn Vaderland weder te keeren, in hem zouden opwekken.

Toen

Toen CAMOENS in *Indie* kwam, lag 'er een Vloot zeilvaardig om den Koning van *Cochin* op den Koning van *Pimente* wraak te verſchaffen. Zonder aan land eenige rust te neemen, naa zo lang een Zeereize, voegde hy zich op deeze Oorlogsvloot, en betoonde, in het vermeesteren der *Alagada* Eilanden, zyn ouden moed.

In 't volgende jaar vergezelde hy MANUEL DE VASCONCELLO op een Krygstocht na de *Roode Zee*. Hier zo veel voor zyn Zwaard als voor zyn Pen niet te doen vindende, bezigde hy de laatſte meest. Zyne werkzaamheid bepaalde zich niet tot de Vloot, of de Legerplaats. Hy bezogt de omliggende ongastvrye gewesten van *Africa*, door hem zo meesterlyk geſchilderd in de *Luſiade* en in een van zyne kleine Stukjes, waar hy de afweezigheid van zyn Beminde betreurt.

Te *Goa* wedergekeerd, genoot hy eene rust die hem in ſtaat ſtelde, om, met meer vlyts dan voorheen, aan zyn Heldendicht te arbeiden. Maar deeze heldere dagen werden bewolkt, misſchien door zyne eigene onvoorzigtigheid. Hy ſchreef eenige Hekelſchriften, die veel aanſtoots verwekten, en hy werd, op last des Onderkonings FRANCISCO BARRETO, na *China* gebannen.

De bekwaamheden en inneemende Zeden van CAMOENS deeden hem, ondanks die ongenade en ballingſchap, ſchielyk Vrienden vinden. Hy werd, in ſtede van den overledenen, benoemd tot Commisſaris op het Eiland *Macao*, eene *Portugeeſche* Vastigheid in de Baay van *Canton*. Hier zette hy zyn *Luſiade* voort; en verkreeg 'er, naa een vyf-jaarig verblyf, een wel geen grooten ſchat, maar die aan zyne wenſchen voldeedt. — Don CONSTANTINO DE BRAGANZA was thans Onderkoning van *Indie*, en CAMOENS verlangde na *Goa* weder te keeren, en liet zyn Commisſarisſchap vaaren. Met een Schip, 't geen hy zelve bevragt hadt, ſtak hy van *Macao* af, doch leedt ſchipbreuk in de Golf, naby den mond van de Rivier *Mehen*, op de kust van *China*. Alles, wat hy verzameld hadt, ging in de diepte verlooren; zyne Dichtſtukken, die hy in de eene hand hieldt, terwyl hy met de andere zwom, maakten zyne ganſche bezitting uit, op een vreemd ſtrand. Maar de Inwoonders ontvingen hem op de vriendlykſte wyze; hy heeft ze ook vereeuwigd in zyne *Luſiade*. — Op de oevers van de *Mehen* vervaardigde hy de ſchoone uitbreiding van den Psalm, waar in de *Joden* verbeeld worden de harpen aan de Willigen te hangen, by de Rivieren van *Babylon*; beweenende hunne

ballingſchap, buiten hun Vaderland. —— De Heer CAMOENS bleef hier eenigen tyd, tot 'er zich eene ſcheepsgelegenheid opdeedt, om hem na *Goa* te voeren.

Te *Goa* wedergekeerd, vereerde Don CONSTANTINO DE BRAGANZA, de Onderkoning, wiens hoofdcharactertrek beleefdheid was, den ongelukkigen CAMOENS met zyne onderſcheidende en gemeenzaame vriendſchap; en was deeze gelukkig tot dat de Graaf REDONDO de Regeering aanvaarde. Zy, die voorheen de ballingſchap van den Heldichter bewerkt hadden, zweegen terwyl CONSTANTINO de magt in handen hadt; doch nu ſtelden zy alle hunne kunſtenaryen tegen hem te werk. REDONDO, het Onderkoningſchap aanvaardende, geliet zich de Vriend van CAMOENS te zyn; nochthans liet hy toe, dat de onſchuldige man in de gemeene gevangenis geworpen werd. Na alle mogelyke verwylingen, om getuigen tegen hem te hooren, gelukte het CAMOENS, in een openbaar Regtsgeding, alle beſchuldigingen tegen hem ingebragt, wegens zyn gedrag als Commisſaris te *Macao*, ten vollen te wederleggen; zyne vyanden werden met veragting en ſmaad overlaaden. —— Maar CAMOENS hadt eenige Schuldeiſchers, deezen hielden hem eenen langen tyd in de gevangenis, tot dat een Heer te *Goa*, zich ſchaamende, dat een Man van zo veele verdienſten, onder hun, dergelyk eene behandeling zou blyven lyden, hem in vryheid ſtelde.

Deeze hadt hy niet bekomen, of hy begaf zich weder onder de wapenen, en toog als Vrywilliger ten ſtryde; iets onder de *Portugeeſen*, ten dien dage, in de *Indiën* zeer algemeen. —— Korten tyd daar naa werd PEDRO BARRETO tot Bevelhebber aangeſteld van het Fort *Sofala*, en hy haalde, door groote beloften, onzen Dichter over, om hem derwaards te verzellen. De Bevelhebber van een afgelegene Sterkte, in een barbaarsch Land, deelt eenigermaate in 't lot van een Balling. Dan, ſchoon het eenig oogmerk van BARRETO was, om, in die ongevallige post, het genoegen der Tafelgemeenſchap van CAMOENS te ſmaaken, droeg hy geenzins zorge, om het leeven deezen Gast aangenaam te maaken. —— CAMOENS, verontwaardigd over dus onvoegelyk eene behandeling, en een geruimen tyd gefleeten hebbende in de onaangenaamſte afhangelykheid van BARRETO, beſloot na zyn Vaderland, waarvan hy te voorbaarig voor altoos affcheid genomen hadt, weder te keeren. Een Schip, na *Liſſabon* beſtemd, kwam op de t'huis reize te *Sofala*, en verſchei-

de

de Heeren, aan boord van 't zelve, wilden dat CAMOENS hun zou verzellen. De onedelmoedige Bevelhebber zogt dit te beletten, en bezwaarde hem ten dien einde met het betaalen van kostgeld. Doch ANTHONY DE CABRA, en HECTOR DE SYLVEYRA betaalden de gevorderde ſom, en CAMOENS ging ſcheep.

Naa eene afweezigheid van zestien jaaren, keerde CAMOENS, in den Jaare MDLXIX, te *Liſſabon* weder. Ongelukkig voor hem, woedde op den tyd zyner aankomſte de Peſt in die Stad, en hy vondt zich drie jaaren belet zyn Werk in 't licht te geeven. Eindelyk liet hy, in 't Jaar MDLXXII, zyne *Luſiade* drukken: by den aanvang van het eerſte Boek, vervoegde hy zich met eene allerſchoonſte ſpraakwending tot den Vorst, Koning SEBASTIAAN. De Koning was dermaate getroffen door de verdienſten van deezen Dichter, dat hy hem een Jaargeld van vierduizend Realen ſchonk, onder voorwaarde dat hy ten Hove zyn verblyf zou houden. Doch dit Jaargeld werd hem ontnomen door den Cardinaal HENDRIK, die de Kroon van *Portugal* bekwam, welke SEBASTIAAN verloor in den Veldſlag van *Alcazar*.

De Schryver van de *Luſiade* werd, in de daad, geheel vergeeten door HENDRIK, onder wiens luiſterlooze Regeering CAMOENS zyn leeven in alle de elenden der uiterſte armoede eindigde. Zommigen willen dat hy in een Armenhuis ſtierf. 't Blykt, egter, dat hy geen vast en genoegzaam beſtaan hadt, 't geen deeze Huizen doorgaans uitleveren. By zich hieldt hy een zwarten Knegt, die met hem oud geworden was, en langen tyd de goedgunſtigheid zyns Meesters genooten hadt. Deeze dankbaare *Indiaan*, een inboorling van *Java*, die, volgens eeniger ſchryven, het leeven van zyn Heer redde, toen deeze by de ſchipbreuk zyne goederen verloor, bedelde in de ſtraaten van *Liſſabon* voor den éénigen Man in *Portugal*, aan wien GOD de bekwaamheden geſchonken hadt, ſtrekkende om den Geest van een ten val neigend Volk op te wakkeren.

Waarlyk, in 't oog van een keurig Waarneemer, ſpreidt het lot van CAMOENS een groot licht over dat zyns Lands: beider lot is met een nauwen band aan een verbonden. De zelfde onkunde, dezelfde verbastering van Geest, die gedoogde dat CAMOENS grootendeels beſtond van de aalmoeſen door zyn ouden Knegt op de ſtraaten van *Liſſabon* ingezameld, veroorzaakte, dat het Ryk van *Portugal* tot de laagſte afhangelykheid verviel, die immer een vermeesterd

volk onderging. Terwyl de Ryksgrooten van *Portugal* blind waren voor het verderf 't geen hun Ryk dreigende boven 't hoofd hing, zag CAMOENS 't zelve met een diep grievend hartzeer, 't welk zyn einde verhaastte. In een zyner Brieven vinden wy deeze aanmerklyke woorden: „ Ik ſtaa gereed den loop myns levens te eindigen: de „ Wereld zal kunnen getuigen hoe zeer ik myn Vaderland „ beminde. Ik ben 'er in wedergekeerd, niet alleen om „ *in* 't zelve, maar *met* het zelve, te ſterven (*).

In deezen oſſgelukkigen toeſtand ſtierf, in den Jaare MDLXXIX, in het zeven en zeſtigſte jaar zyns leevens, het jaar na de rampſpoedige nederlaage van SEBASTIAAN, LUÏS DE CAMOENS, het uitſteekendst Vernuft, ooit door *Portugal* voortgebragt, die in Krygsdapperheid voor de grootſte *Portugeeſche* Helden niet behoeft te zwigten. Op eene wyze, overeenkomſtig met dien armoedigen ſtaat waar in hy den Geest gaf, werd hy ter aarde beſteld.

(*) Eene voorſpelling, die haare vervulling bekwam: want, na dat Koning SEBASTIAAN in den ſlag tegen de *Mooren* geſneuveld was, werd de bovengemelde Cardinaal HENDRIK tot Koning van *Portugal* verklaard; doch, den Throon geen twee jaaren op eene onwaardige wyze bezeten hebbende, ſtierf hy. Waar op PHILIPPUS DE II, Koning van *Spanje*, die by het leeven van HENDRIK reeds veel moeite aangewend hadt, om, als Zoon van ISABELLA, oudſte Dogter van Koning EMANUEL, zyn regt tot den *Portugeeſchen* Schepter te doen gelden, eindelyk het zo verre wist te brengen, dat hy tot Koning van *Portugal*, en zyn Zoon tot Opvolger, verklaard werd. Onder wiens Ryksbeſtuur *Portugal* dermaate ten grondè ging, dat het geheel ten val neigde. Zie DE LA CLEDE, *Histoire Generale de Portugal.* Tom. V. p. 381, en Tom. VII. p. 80.

EENIGE LEERZAME BESPIEGELINGEN OVER HET VERLOOPEN VAN DEN NIMMER WEDERKERENDEN TYD.

Daar het onwederſprekelyk zeker is, dat de dagen, die wy genoten hebben, de eens verloopen tyden, nooit of immermeer zullen, noch kunnen wederkeren: daar deze waarheid van een ieder geredelyk word toegeſtemd, zal het onnoodig zyn omſlag te maken, van dezelve te bewyzen; veel liever wil ik dierhalven de aandagt myner lezeren by deze ontegenzeggelyke waarheid weinige oogenblikken ſtil houden, en eenige nuttige overdenkingen, eenige Leerzame beſpiegelingen daar over maken.

Dat eens voorby is keert nooit weerom! Het voorledene is weg

weg —— voor eeuwig weg —— verdwenen, om nooit weer te keren! —— Welk een gewigtig ſtuk —— hoe waardig onze overdenking —— onze ernſtigſte overweging! —— Is de verloopen tyd kwalyk aangelegd, welk eene gedugte verantwoording voor ieder mensch, die denzelven misbruikt heeft! —— Heeft men integendeel zyn tyd wel beſteed; welk eene gerustheid, welk eene kalmte verwekt zulks in 't gemoed!

Hoe vele Jaren zyn van vele menſchen niet al reeds verloopen, die ze doorgebragt, die ze agter den rug hebben, en hoe weinige ogenblikken ſtaan 'er mogelyk, ja zeker voor eene groote menigte, ſlegts meêr voor handen! —— Ziet daar, het gordyn valt, de rol in deze beneden gewesten is uitgeſpeeld; zy verdwynen van het Tooneel; en, wie men daar ook op moge zien verſchynen, die eens verdwenen is, komt even zo min te rug, als de dagen wederkeren, welke wy reeds agter ons hebben.

Hoe vele ogenblikken vervullen een Jaar van deszelfs begin tot aan het einde. —— Het ſchynt eene onoverzienbare lengte, wanneer men het intreed. —— Hoe uitgeſtrekt vertoont zich 's menſchen leeftyd, by de eerſte verſchyning op het Tooneel der wereld; —— terwyl het, doorgebragt zynde, waarlyk niets ſchynt, hoewel gerekt tot eenen hoogen Ouderdom! —— Men heeft gezegd van de wereld, de Levensdagen zyn ten einde, men ſtapt 'er uit, en die verdwenen is, word naulyks meer gedagt!

Dan, ſta men eens ſtil met zyne aandagt by de eerſte wording aller dingen. —— Hoe vele Jaren —— hoe vele millioenen van ogenblikken zyn 'er niet verſlonden, zedert de eerſte morgen aanlichte, tot op dit ogenblik, waar in wy nu nog ademen. —— Alle die Jaren, die voorby zyn —— die millioenen van ogenblikken, welke reeds zyn verdwenen zedert 's werelds aanbegin; zedert de God des Lichts ſprak: „Daar zy licht," tot op heden toe, welk eene uitgerektheid van tyd? —— Byna zes duizend Jaren, wat ſterveling kan deze ruimte ten einde zien! —— Dan alle die ogenblikken zyn bereids verdwenen, geen van dezelve komt immermeer te rug. —— Welk eene onmetelyke ruimte hadden onze eerſte Stam-Ouders voor zich, toen —— toen zy, uit de handen hunnes oneindigen Makers voortgekomen, hunne intrede in de wereld deden. —— Welk eenen leeftyd zouden zy bereikt hebben, waren zy niet van 't regte ſpoor gedwaald; baldadig met voeten tredende de bevelen van hunnen Heer en Schepper! —— Dan, ziet daar, byna zes duizend Jaren zyn 'er zedert deze gebeurtenisſen reeds verloopen, en, leefde dat eerſte paar menſchen nu heden nog, zy zouden moeten betuigen; by onze eerſte verſchyning, op dat Tooneel, konden wy de ruimte niet overzien, die wy nu al zyn doorgewandeld. En heden al het geen voorby, 't geen agter den rug is, ſchynt ons nu maar ſlegts één ogenblik. —— Zo vliegt de tyd daar henen, en laat naulyks voetſtappen agter zich? —— Zedert ik deze gedag-

ten

ten heb beginnen ter neder te zetten —— (ziet daar! ô! verbazende, maar al te weinig overdagte waarheid,) zyn 'er al weer zo vele ogenblikken weggezonken naar den grondeloozen kolk der verdwyning!

Zyn deze waarheden zo onbetwistbaar, wel, wat ſtaat ons menſchen dan te doen in zulke zo gewigtige omſtandigheden? —— Hoedanig behooren wy ons te gedragen, verzekerd, vast overreed zynde, dat de dagen, welke wy reeds geleefd hebben, die voorby zyn, nooit zullen te rug keren; terwyl wy ook aan den anderen kant weten, dat wy alle zonder onderſcheid, wie we ook zyn; hoe hoog verheven, of hoe laag in veragting neêrgezonken —— hoe ryk of hoe armoedig —— hoe oud of hoe jong wy van dit Tooneel der wereld eens zullen afſtappen, ieder onzer 'er van zal afſtappen, als zyn rol is uitgeſpeeld, welken de een lang en de ander kort heeft? —— Het gordyn zal vallen, als het gehele ſtuk voldongen is, en 'er zullen als dan gene Vertooningen van dien aart in euwigheid meer zyn? — Wat ſtaat U te doen, ô mensch! in dusdanige omſtandigheden —— omſtandigheden van zo veel gewigt? —— De voorzigtigheid leert in zaken van belang oplettenheid te gebruiken. —— Zy leert U, ô mensch, op Uw einde te letten, en niet te vertrouwen op het geen nog aanſtaande is; want hoe kort — hoe verbazend kort is de tyd, waar over men beſchikken kan — daarenboven hoe weinige zyn de dagen onzer Jaren. —— De tyd, waar over wy, eigentlyk gezegd, beſchikking hebben, —— is ſlegts een ogenblik! —— Dat ogenblik alleen is het onze —— dat ogenblik, waar in wy ademen; —— het volgende is niet meer in onze magt. Wy hebben 'er waarlyk gene beſchikking meer over; —— in het volgend ogenblik kunnen wy den adem uitblazen, en wy zyn niet meer! —— Verbazende waarheid! —— Kunt gy het wel gelooven, ô Mensch! dat uw beſtaan op dit benedenrond zo wisſelvallig —— zo onzeker is? —— hebt gy 't wel ooit zo doorgedagt, en met dien ernst, welke 'er toe gevorderd word, overwoogen? —— hebt gy wel ooit by U zelven bepeinsd, mogelyk is dit myn laatſte ademhaling; want gene ademhaling geſchied 'er, welke de laatſte van uw leven niet kan zyn? —— Mogelyk zegt gy: wie ſterft 'er zo ſchielyk? —— Duizend en duizenden bereiken een hoogen Ouderdom; en hoe treurig is het leven van hem, wiens ogen altoos op den dood ſtaren! —— Misleid U niet, onzalige ſterveling! —— Wie onzer is 'er een langen leeftyd, een hoogen ouderdom beloofd? —— 't Is waar, de meeste menſchen beklimmen eenen maatig hoogen levenstrap; vele menſchen bereiken een goed aantal Jaren. —— De gemene ſchikking van den alwyzen Stichter aller dingen is zo, dat niet aanſtonds, by de verſchyning in de wereld, ieders levensdraad word afgeſneden. —— Het is ook de gemene weg niet, welken de Albeſtierder met de kin-

kinderen des ſtofs inſlaat, om ze alle op het onverwagtst weg te rukken. —— Dan ſta eens een weinig ſtil met uwe aandagt, belooft U niet te veel, ô Sterveling! Herinner U voorgaande gebeurtenisſen. —— Zyn 'er niet nu en dan menſchen, die op het onverwagtst ſtierven —— die zo ogenblikkelyk gezond en dood waren? Kent gy zulke voorbeelden niet? Mogelyk heeft dat lot wel eens een' uwer Vrienden getroffen —— ongetwyffeld wel eenen uwer bekenden. —— Ik weet gy herinnert U gevallen van dien aart. —— Uw hart klopt alreeds, even als toen men U boodſchapte: „Die of deze is zo, —— zo, op het on„verwagtst geſtorven! —— nog zo was hy volmaakt gezond „ —— en nu al dood!" —— Zulke voorbeelden treft den mensch meer dan eens aan in zyn leeftyd, wanneer zyne dagen ſlegts tot eenen matigen Ouderdom gerekt worden. —— Wel zie daar, kan U het zelve niet treffen 't geen anderen is overgekomen? Wie heeft U verzekerd dat het U niet zal wedervaren; dat ook gy niet op het allerſchielykst, op het alleronverwagtst zult ſterven, terwyl gy aan dood, noch euwigheid, denkt. —— Als de gezondheid nog bloost op uwe wangen? —— wie heeft U de verzekering gegeven dat gy niet zo plotslings in de magere armen des doods zult vallen? —— Gebeurt dit al niet: wie belooft U egtor een lang leven? —— Mogelyk nog maar weinige ogenblikken, —— gy ſtort in eene ziekte, en, zie daar, uw Ziekbed is uw Doodbed. —— Gy ſtaat 'er niet weer van op. —— Eerlang zegt men: „hy is geſtorven." —— De rouwklagers gaan om door de wyken, en boodſchappen dat gy geſtorven zyt, waar toe gy nog de minſte gedagte maakte; want weinig dagt gy als toen, dat uw verblyf maar zo kort in deze benedengewesten meer zyn zou; weinige denken 'er nu nog met U op. Duizend en duizenden zyn 'er, welke heden nog met ons leven, nog volmaakt gezond zyn, maar die, eer 'er een Jaar verſtreken is, reeds in de groeve der verdervinge zullen zyn neergezonken! — Wie weet wie onzer dit jaar zal ten einde brengen? — Velen zullen nog niet tot de helft komen. —— Mogelyk hebben enige duizend onzer Natuur- en Landgenooten het pas begonnen, en zy blazen den adem uit. —— Velen, eer de kring nog geſloten is, ſterven voor zy 't einde bereikt hebben! —— Wie weet hoe kort myn eigen leeftyd zal zyn, of ik een volgend Jaar met velen, die dit lezen, zal intreden. —— Mogelyk ook nog maar een korten tyd, of ik ben niet meer, —— en myner word niet meer gedagt. —— Ik ga den weg van alle vleesch. —— Ik dale neder in de graave der verteringe, en al ras is myne gedagtenis van onder de levende verdwenen!

Onze dagen vliegen haastig daar henen; even gelyk de ligte ſchaduwen wegvlugten, wanneer de Zon zich van agter ſchielyk voortdryvende wolken vertoont. Zy laten niets agter zich, alle hun-

hunne beeltenisſen, die ze vertoonen, verdwynen op het alleronverwagtſte, en zy laten de minſte voetſtappen niet agter.

Den Wraakgierigen word het hart doorknaagd, door een onverdig vergif, waar door alle zyne zappen aangeſtoken en bedorven zyn. —— De wraakgierige, dien 't ſmert, als hy zyne ſnoode opzetten mist, —— vervolgt zynen evenmensch, —— belaagt zynen natuurgenoot, —— ſmeed duizend ſnoode aanſlagen, om den onſchuldigen te verdrukken, om zynen medeburger te ſchaden, waar hy kan, te benadelen. —— Hy woed rusteloos, om hem uit de Maatſchappy te verbannen. —— Dan, terwyl hy zyne gevloekte maatregels neemt, ſtaat hy vaak op den uiterſten rand van het graf te waggelen: —— Op den uiterſten rand van zyn verderf, waar in hy, neergeſtort, moet verſchynen voor een Regter, wel langmoedig en verdraagzaam —— maar tevens regtvaardig, die de werkers der ongeregtigheid vergeldt naar de ſnoodheid hunner handelingen; —— en den wraakzieken vervolger het gewigt zyner gramſchap, op de gevoeligſte wyze, doet ontwaar worden; —— terwyl hy regt doet, zonder aanneming des perſoons. —— Hoe velen hebben myne ogen in 't verderf zien nederſtorten, die nu den loon al ſmaken van hunne liefdelooze bedryven, van hunne ſnoode handelwys!

De Wellustige ſpilt zyne dagen in dartelheid, en wandelt daar henen op den breden weg des verderfs. —— Zyne vermaken volgen de een op de andere, en zonder deze verkwynt hy in zich zelven. — Alles verveelt hem buiten wulpſche dartelheden, en zonder deze weet hy niet, hoe hy den tyd ſchielyk genoeg zal doorbrengen. Hy verdartelt zyn leven, die de verleidende aanzoeken der verlokkende wellusten gehoor geeft, die luistert naar derzelver vleiende ſtem, en verleid word door de bedriegelyke vertooningen harer bekoorlykheden. — Maar haastig gaan de wellustige dagen voorby, ze verdwynen even als een ligte damp van de toppen der heuvelen, wanneer die door de brandende Zonneſtralen beſchenen worden.

Dan, wat uitzinnigheid vervoert U, —— wat beweegt U, gy wellustige, om uwe Levensdagen zo ſchandelyk te verſpillen, daar gy niet, dan met een koude rilling, aan uw uiteinde denken kunt? — Is dit, ô dwaas, de beſtemming van een redelyk Wezen, de wulpsheid en dartelheid na te jagen —— en uwen leeftyd te verkorten? —— De ogenblikken van weelde en ongebondenheid zyn U ontvloden, voor gy 'er aan denkt, — en daar volgen vele verdrietige dagen, — dagen van ſmart, dagen van leed —— dagen van pyn en jammerklagten! — De wellustige word veelal het treurenswaardig ſlagtoffer zyner dartele vermaken, en brengt zyne dagen ten einde in verdriet, in jammer, en ellende. —— Dan wie weet, hoe vele dartele wereldlingen maar weinige levensdagen meer over hebben, en ziet, zy moeten de wereld verlaten; de vermaken en wellusten vaarwel zeggen. —— Zy moe-

moeten van de wereld ſcheiden, en al derzelver volheid verlaten, voor euwig vaarwel zeggen! —— Wie weet hoe velen 'er op den rand van het graf, op de uiterſte boord van hun euwig verderf ſtaan te dartelen, onbewust wat hun zo ogenbliklyk ſtaat over te komen, — onbewust dat 'er zo — zo ras een eind ſtaat te komen aan hunner vermaken —— aan hunne losbandigheden, een eind —— voor euwig een eind! ——— ô Dat gy het wist, hoe zou U het hart ſlaan! —— dat gy het wist, hoe gy hier maar weinige dagen, zoms maar eenige uuren, mogelyk maar korte ogenblikken meer zyn zult! — Gy, die thans nog zwemt in de ongebondenſte wellusten! — dat gy het wist, hoe kort het maar duuren zal, of gy zyt een voerloos lyk, —— dat men van U zeggen zal: „ daar ligt hy nu, die zig baadde in alle ongebonden„ heden;" —— hoe zoudt gy van angst zidderen, en uwen boezem van de doodsangst kloppen. —— Dat men U in 't midden uwer vermaken ſtuitte, op den ſchouder klopte, en zeide: „ Gy „ zult morgen ſterven!" —— hoe zou uw boezem door eene benauwde doodvrees aangegrepen worden, in het midden uwer vermaken! —— · Gewis, uw bloed ſtremde U in de aderen. De wereld werd U te klein — dan zoud gy zien dat gy bedrogen waart, — maar helaas! —— gy zoud het veel te laat zien! —— En wat uw lot wezen zou, beſlis ik niet, gy zoud het ondervinden!

Al wat ik tot dus ver gezegd hebbe, zal gewis aan dezen en genen myner Natuur- —— aan dezen en genen myner Stad- en Landgenoten gebeuren. ——— Het bepaald ſterfuur is voor ons allen wel onzeker, en even daarom, dat het onzeker is, kan ons de dood overvallen, eer wy 'er aan denken. ——— Niets is ondertuſchen zekerer, dan dat wy allen moeten ſterven; doch niets is 'er voor den mensch verborgener, dan de juiste tyd wanneer. Er is nochtans eenige berekening op ons ſterven te maken. —— Stel U den langst gerekten leeftyd voor ——— rek dien uit tot negentig, tot honderd Jaren; —— dan hoe weinigen valt zulk een ouderdom te beurt! —— Iemand die vyftig Jaren bereikt heeft, kan de vaste berekening maken, van de grootſte helft zyns levens bereids agter den rug te hebben; dewyl het duizend tegen een is, dat hy niet ſterft voor hy nog vyftig Jaren beleeft. Maar de wellustige brengt zelden zyne dagen ter helft; dus kan hy, als hy vyf en twintig jaren geleefd heeft, wel rekenen meer dan de helft zyner levensdagen te hebben doorgebragt; en hoe vele zyn 'er die dezen trap van jaaren niet bereiken. —— Wel, ziet daar! dan kan de wellustige zeker ſtaat maken, als hy vyf en twintig Jaren bereikt heeft, dat hy ten allerlangſten nog zo vele Jaren voor handen kan hebben: dog hoe onzeker is deze alleruitgeſtrektſte rekening! —— Ieder Jaar, ieder maand, elke week, iedere dag, uur, ja ieder ogenblik kan de dood hem aanvallen, en in den afgrond des verderfs ſtorten!

Daar

Daar dan deze dingen alzo zyn, vraag ik andermaal, wat ſtaat U dan te doen? ô mensch! Myne dierbare Natuur- en Landgenooten! wat behoort ons eerſte, ons voornaamſte, werk te zyn? Dit, dat wy van ieder ogenblik, 't geen ons vergund word, een goed, een nuttig, gebruik maken. Waarlyk, dit is eene edele bezigheid, die we niet kunnen verzuimen, dan ten koste van ons eigen geluk. Ieder ogenblik, dat verſlonden word, is dierbaar —— en moet by ons op een hoogen prys ſtaan. Omtrent onze goede voornemens mag geen dralen plaats grypen. —— Een ogenblik uitſtels kan alles verydelen, om dat wy over een volgend geen beſchikking hebben. —— Wy zyn van gene meester, dan alleen van dat, waar in wy ademen. —— Hy die des morgens uitſtel neemt tot den avond, om zyn voornemen uit te voeren, kan zich dikwils jammerlyk bedriegen. —— Weet gy, ô mensch, wat de avond zal voortbrengen, wanneer gy den morgenſtond ziet aanlichten? —— Hoe vaak word een blyde morgen vervangen door eenen treurigen avond! — Des morgens is 'er wel eens gejuig, dat 'er des avonds geweên is. — Zo wisſelvallig zyn alle ondermaanſche dingen. —— Zo wisſelvallig is ons leven, ô mensch! Overweegt dat by U zelven. — Werp uwe aandagt op uwe Natuurgenooten. — Keer tot u zelven in. —— Zyt opmerkzaam. — Vergader Wysheid uit al het gebeurde. —— Overweeg uwe beſtemming. — Denk waar toe gy verordend zyt. —— Van uwen goeden Maker hebt gy vermogens ontvangen; — Welaan laat ze niet euwig by U rusten: gy ontvong dezelve, om 'er een goed een nuttig gebruik van te maken. —— Met uwe Natuurgenooten, met uwe Stad- en Landgenooten ſtaat gy in de nauwſte betrekking. —— Verlies dit nimmer uit het oog: —— beſchouw uwe verpligting omtrent anderen, uwe verpligting omtrent uwen Evenmensch. —— Gy hebt behoeften, welke gy gaarne vervult ziet: maar uw Evenmensch heeft dezelve ook, en die maakt op uwe hulp, even als gy op de hunne, dezelfde aanſpraak. —— Leer dan hier uit uwe verpligting, en vorder even van U het zelfde, dat gy van anderen eischt. —— Maar voor alle dingen moet gy leeren uwe verpligting kennen, welke gy aan uwen Maker, aan uwen Onderhouder, aan uwen genadigen Weldoener, verſchuldigd zyt. — Gy moet ook de verpligting aan U zelven leeren kennen, ten einde U in de wereld een gerust, een uitgerekt leven te mogen kunnen belooven, en zonder ziddering aan eene Euwigheid te denken, om dezelven met eenen rustigen en blymoedigen geest te kunnen inſtappen.

Dan dewyl deze Stof eene nadere en uitgebreidere overweging dubbel waardig is, en een te ruimen veld opent, om 'er thans in te treden, zo zal ik myne overdenkingen deswegens tot eene nadere gelegenheid uitſtellen, om die, zo God wil en ik leve, dan, als een vervolg op deze beſpiegelingen, voor te dragen

C. v. D. G.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

HET VERBAND TUSSCHEN HET GELOOF IN DE GODLYKE ZENDING VAN CHRISTUS, EN DAT VAN MOSES EN DE PROPHEETEN, AANGETOOND.

(*Uit het Engelsch.*)

Op de veronderſtelde mogelykheid, dat de Geſchiedenisſen, in de Schriften des Ouden Verbonds verhaald, eenigen zo onwaarſchynlyk, en de Wonderwerken zo ongeloofbaar voorkomen, dat de *Joodſche* Wetgeever MOSES, huns agtens, niet meer eene Godlyke Zending hadt, dan LYCURGUS of ZOROASTER, heeft men als een Vraagſtuk in 't midden gebragt: „ of het noodzaaklyk is, dat Lieden, met deeze begrippen vervuld, Ongeloovigen moesten weezen in JESUS CHRISTUS?"

Hoe verre het mogelyk is het Geloof in de Godlyke Zending van MOSES, en in de Godlyke Inblaazing der Propheeten, af te ſcheiden van 't Geloof in 't *Christendom;* hoe verre het mogelyk is, voor den zelfden Perſoon, het eerſte te verwerpen, en het laatſte vast te houden? behoeft hier niet nageſpoord, noch betwist te worden; want dat de Mensch bekwaam is tot het begaan van verbaazende onbeſtaanbaarheden, en buitenſpoorigheden, zo in beſpiegeling, als in gedrag, kan men gereedlyk toeſtaan. Ontelbaare bewysſtukken toonen zulks in eene maate, grooter dan wy, waarſchynlyk, of zelfs mogelyk, zouden agten. De vraag, naar het my toeſchynt, komt hier op neder, of het eene natuurlyke en beſtaanbaare zaak zy, de Godlyke Zending van CHRISTUS te erkennen, en die van MOSES te verwerpen; en of het laatſte, als men 't aan den toetſteen der menschlyke bedryven ſtrykt, beſtaanbaar is met het eerſte; overeenkomſtig met de beginzels op welke wy in CHRISTUS gelooven; en zamenſtemmende met de gevoelens en verpligtingen, welke dat Geloof medebrengt?

Het kan niet gelochend worden, door hun, die dit noodzaaklyk verband in twyfel trekken, dat 'er, in de Schriften, door de *Christenen* voor Godlyk erkend,

plaatzen voorkomen, die uitdruklyk ſpreeken van 't Geloof in de Wonderwerken des Ouden Verbonds, en in de Godlyke Zending van MOSES, als omhelsd door CHRISTUS en de Apoſtelen; en dat het Volks gevoelen aan die zyde was. 't Eenige, 't welk zy, derhalven, kunnen veronderſtellen is, dat niet vereiſcht wierd, dat CHRISTUS of zyne Apoſtelen eenig berigt hadden wegens de Zending van MOSES, meer dan hunne Landsgenooten; en dat zy, overzulks, natuurlyk met het Volksgevoelen inſtemden. —— Dan laat ons de zaak van nader by bezien.

Meer dan vyfhonderd Texten zyn 'er, waar in de Schryvers van het *Nieuwe Teſtament*, plaatzen van die der Schryveren des *Ouden Teſtaments*, aanhaalen, en daar uit bewyzen ontleenen; en de getuigenisſen der eerſten voor het Godlyk Gezag der laatſten, zyn zo klaar en ſterk, als men met mogelykheid kan verlangen. Laaten wy ons op deeze getuigenisſen beroepen, en dan zal de vraag weezen, of ze kunnen gewraakt en verworpen worden, beſtaanbaar met het Geloof in het Godlyk Gezag van die ze overleveren? —— beſtaanbaar met de gevoelens van eerbied en onderwerping toegekend aan hunne Characters, en wezenlyk aan hun verſchuldigd?

Opmerkelyk is de ſtaatlyke verklaaring, in welke CHRISTUS ſpreekt van de betrekking, welke zyne eigene Zending en Ampt hadt tot MOSES en de Propheeten; in dezelve drukt hy zyn eerbied voor beiden uit, en de agting voor hun, als Mannen die van GODS wegen ſpraken: *Meent niet dat ik gekomen ben om de Wet en de Propheeten te ontbinden, ik ben niet gekomen om ze te ontbinden; maar te vervullen*, of *te volmaaken*, MATTH. V: 18. —— Opmerkelyk is de wyze op welke CHRISTUS zyne eigene Godlyke Zending met die van MOSES verbonden heeft, in een der uitvoerigſte en ſterkſte geſprekken, welke hy ooit met de *Jooden* hieldt, wegens zyne eigene eiſchen op eene Hemelſche Zending. *Onderzoekt de Schriften: want in dezelve meent gy het eeuwige leeven te hebben, en die zyn het die van my getuigen.* —— *Meent niet dat ik u verklaagen zal by den Vader, die u verklaagt is* MOSES, *op welke gy gehoopt hebt; want indien gy* MOSES *geloofde, zo zoudt gy my gelooven: want hy heeft van my geſchreeven: maar zo gy zyne Schriften niet gelooft, hoe zult gy myne Woorden gelooven?* JOANNES V: 39. 45. 46. 47. —— Opmerkelyk is het getuigenis door CHRISTUS, in den perſoon

van

van ABRAHAM, aan MOSES en de Propheeten gegeeven. *Zy hebben* MOSES *en de Propheeten, dat zy die hooren; indien zy* MOSES *en de Propheeten niet hooren, zo zullen zy ook, al ware het dat iemand uit den doode opſtondt, zich niet laaten gezeggen*, LUK. XVI: 29. 31. —— Opmerkelyk was de blykbaarheid, wegens de afhangelykheid des *Christendoms* van den *Joodſchen Godsdienst*, zo luisterryk ten toon geſpreid by de Verheerlyking op den Berg, waar zich MOSES en ELIAS vertoonden met CHRISTUS ſpreekende, MATTH. XVII: 3. Opmerkelyk was de wettiging geſchonken aan het Volksbegrip wegens de Zending van MOSES en de Propheeten, en aan het verband waar in de *Christenheid* daar mede ſtondt, en het geſprek, 't welk CHRISTUS hieldt met zyne jongeren, die naa zyne Opſtanding na *Emmaus* gingen, wanneer hy hun te gemoet voerde. *O, Onverſtandige en traage van harten om te gelooven al 't geen de Propheeten geſprooken hebben. Moest de* CHRISTUS *niet alle deeze dingen lyden, en alzo in zyne Heerlykheid ingaan? En begonnen hebbende van* MOSES *en de Propheeten, leide hy hun uit in alle de Schriften, 't geen van hem geſchreeven was*, LUK. XXIV: 25, 26, 27.

Mogen wy, alle deeze plaatzen overweegende, niet vraagen, is dit de Taal, is dit het gedrag van iemand, die alleen zich hieldt aan het heerſchend Volksbegrip? Is het niet veeleer de Taal en het Gedrag van iemand, die wist wat hy bevestigde, die, in verband met de verlichting, welke hy hadt wegens zyne eigene eiſchen, onderrichting ontvangen hadt wegens de Zending van MOSES en de Propheeten, veel verder gaande dan de denkbeelden, welke zyne Landsgenooten, of zelfs de Apostelen, toen bezaten —— onderrigting, niet van de valschheid hunner eiſchen, maar van het Godlyk Gezag op 't welk zy ſpraken, en van het uitgeſtrekte, afgelegene en verhevene oogmerk van 't geen zy voorſtelden?

In de Brieven der Apostelen, ontmoet men eene geduurige overwyzing tot den ſtaat der dingen vóór de Predikinge van het Euangelie; van deezen wordt ſteeds geſprooken als van GOD herkomſtig, als door GOD beſtuurd, en als derzelver vervulling in CHRISTUS bekomende. Van de Schriften des Ouden Verbonds ſpreeken zy als *de Woorden Gods*; en als Schriften geſchikt om den Leezer *wys te maaken tot zaligheid*. De *Joden* komen 'er in voor als een hoogst begunſtigd Volk,

dat de Aanneeming tot kinderen, de Heerlykheid, de Verbonden, de Wetgeeving, den Dienst van GOD, *en de Beloftenisſen hadt.* Wyders wordt de *Wet een Tugtmeester tot op* CHRISTUS geheeten; en dezelfde GOD, die, *in deeze laatſte dagen, tot ons geſprooken heeft door zynen Zoon*, wordt gezegd, *voortyds, veelmaal, en op veelerlei wyze tot de Vaderen geſprooken te hebben door de Propheeten;* en uitdruklyk luidt de verklaaring, *dat de Prophetie oudtyds niet kwam door den wil van een mensch; maar dat de heilige Mannen Gods, door den Heiligen Geest gedreeven, ze geſprooken hebben.* Zie ROM. IX: 4. GAL. III: 24. HEB. I: 1. 2 PET. I: 21.

Wanneer men deeze Getuigenisſen voor het Godlyk Gezag van MOSES en de Propheeten, door CHRISTUS en de Apostelen gegeeven, overweegt, hoe onbeſtaanbaar, ja, ik mag vry zeggen —— hoe oneerbiedig is dan niet, de waarheid van hunne eiſchen, als uit GODS naam ſpreekende, te erkennen, en nogthans, in dat geval, hunne getuigenisſen te verwerpen! Indien zy hierin geen geloof verdienen, moeten zy onder eene grove en beſtendige begogeling geleefd hebben; hunne redenkavelingen waren niet alleen onbehoedzaam uitgedrukt, of zonder wettige gevolgtrekkingen; maar zy ſteunden op valſche beginzelen; zy leidden tot dwaaling, en ſtonden het gezag ten dienſte van eene bedriegery, die eeuwen lang het *Joodſche* Volk misleid en verblind hadt; —— Wie ſchrikt niet voor dusdanige veronderſtellingen! —— En, indien MOSES niet meer een Godlyke Zending hadt dan LYCURGUS of ZOROASTER, indien de Prophetie voortkwam van den wil eens Menſchen, dan waren MOSES en de Propheeten Bedriegers en Misleiders des Volks: want het kan niet gelochend worden, dat zy niet in hun eigen Naam ſpraken, maar in den Naam van GOD, en maakten eisch op eene Godlyke Zending.

Wanneer men nu begrypt, dat de Opſtanding van CHRISTUS uit den dooden, op zichzelven alleen genoeg is om de waarheid zyner Leere te bewyzen, kan men dan veronderſtellen, dat CHRISTUS, die een Godlyke Zending hadt, die zich deswegen op zyne Wonderwerken beriep, (als byzonder in het Vyfde Hoofdſtuk van JOANNES Euangelie,) door GOD, den GOD der Waarheid, zou toegelaaten worden, om de baarblyklykheden zyner eigene Zendinge te verdonkeren, door de twyfelagtige eiſchen van eenen anderen: ja, dat hy onderhevig bleef,

bleef, aan eene Volksdwaaling van zo veel aanbelangs als het ongegrond geloof in de Godlyke Zending van MOSES en de Propheeten zou weezen; dat hy dit op de gemoederen zyner Jongeren dieper indrukte door zyne geſprekken naa zyne Verryzenis? of dat hy eenig gewigt voor zyne eiſchen ontleende uit de verklaaringen van eenen ſtedrieger, en zyne wettiging gaf aan Characters, die de wereld bedroogen hadden?

Naar gelange de uitmuntenheid van CHRISTUS eigene Leer en Character derzelver eigene aanpryzing medebragten; naar gelange zyne Wonderwerken, en byzonder zyne Opſtanding, in zichzelven overtuigende blyken waren van zyn Godlyk Gezag, wordt de reeds groote onwaarſchynlykheid, dat hy zich bediend zou hebben van een heerſchend Volksbegrip, gegrond op valschheid, en eene valschheid van de ſnoodſte natuur, nog zeer vermeerderd; en het gevaar hiervan voor de algemeene zaak der waarheid vergroot, naardemaal het Volksbegrip min noodzaaklyk was tot ſteun van zyne zaak, en 't zelve, door 't gebruik daar van gemaakt, eene nieuwe en allerbyzonderſte verſterking ontving. Deeze zelfde redenkaveling geldt ook ten opzigte van de Apoſtelen onzes Heeren.

Men neeme hierby nog in overweeging, dat onze Godlyke Meester vry en geſtreng was in de beſchuldigingen tegen de Schriftgeleerden en Phariſeen, wegens het bederven van MOSES Godsdienſt, door het inmengen van hunne eigene Bygeloovigheden en Overleveringen; deeze zag hy, en beſtrafte hy als een Propheet. Kan men nu in het begrip vallen, dat, indien hy een Godlyke aandrift gevoelde, om de verdorvenheden van eenen valſchen Godsdienſt te beſtraffen, hy geene kennis zou gehad hebben wegens de valschheid van dien Godsdienſt zelve, en een laſt om die ten toon te ſtellen? Dit was, als dan, het groot het oorſpronglyk kwaad.

De wyze ook waar op CHRISTUS en de Apoſtelen ſpreeken van MOSES en de Propheeten, verſchilt zeer veel van de taal, die men moet toeſtaan dat zy zomtyds gebruiken omtrent andere onderwerpen, en die aanduidt dat zy deswegens geen byzonderen laſt ontvangen hadden, en zich waarſchynlyk overeenkomſtig met de Volksbegrippen uitdrukten. Hun taal, in die

gevallen, als byzonder in die der *Bezetenen* of *Demoniſche* Menſchen, betreft enkel iets bykomends, en is eene beſchryving van het ſchynbaar voorkomen der dingen, en raakt in geenen deele de waarheid en geloofwaardigheid van de uitgedrukte verrigting. Maar hunne getuigenisſen, wegens MOSES en de *Propheeten*, maaken weezenlyke gedeelten uit van hunne geſprekken; ja het eigenst onderwerp waar over zy handelen; zyn van het uiterſte gewigt ten opzigte van het bewys door hun aangevoerd. In het eerſte geval betreft de Volkstaal, door hun gebruikt, alleen de wyze of de verborgene oorzaak van eene gebeurtenis: in het laatſte geval is de geheele waarheid en de gebeurtenis zelve daar in betrokken.

Ik moet hier nog byvoegen, dat, wanneer men het Godlyk Gezag van MOSES en de *Propheeten* toeſtaat, en dat de *Christlyke Godsdienst* op den *Joodſchen* ſteunt, zulks eer op den eerstgemelden te rugkaatst, als de groote uitkomst van alle de Godlyke Bedeelingen, in de voorgaande Eeuwen der Wereld. Uit de beſchouwing van alle, als vormende één groot en weldaadig Plan, welks deelen wonder zamenſtemmen om de Menschlyke Natuur tot de hoogſte volmaaktheid, waar voor dezelve vatbaar is, op te voeren, ontſtaat een treffende blykbaarheid voor het Godlyk Gezag van den *Joodſchen* en *Christlyken Godsdienst*.

Met één woord, een *Christen*, (kunnen wy ons zodanig een voorſtellen?) die de Moſaiſche Openbaaring verwerpt, moet begrypen dat CHRISTUS in de eerſte, en de Apostelen in de tweede, plaatze, in eene zeer groote dwaaling verkeerden, en, dat zy, by mangel aan eene meerdere ontdekking, dan hunne Landsgenooten bezaten, de ſterkſte getuigenisſen gaven aan valschheid en bedrog. Wie nu kan zulke bevattingen overeenbrengen met het Geloof in de Godlyke Zending van CHRISTUS? Hoe zeer zouden zy ſtrekken tot verzwakking van zyn Gezag? Hoe zeer dien eerbied en onderwerping, welke het Geloof in hem voorſchryft, ondermynen?

Myns oordeels is eene aanmerking, door PRIESTLEY onlangs bygebragt ten opzigte van de *Ebioniten*, hier toepaſſelyk, „ Onzes Zaligmaakers erkentenis van het „ Gezag des Ouden Verbonds is zo uitdruklyk, dat ik „ niet

„ niet gereedlyk kan gelooven dat eenige *Christenen*, „ 't gezag van CHRISTUS erkennende, zouden verwer„ pen, 't geen hy omhelst (*)."

(*) PRIESTLEY's *History of early Opinions concerning* JESUS CHRIST. Vol. III. p. 218.

AANMERKINGEN, WAARNEEMINGEN, EN GENERSWYZE VAN EEN BYZONDER ZOORT VAN KINDERZIEKTE.

MYNE HEEREN!

„ Daar ik in myne veeljaarige practyk dikwerf onder„ vonden heb, dat de ettermaaking by zommige „ lyders in de Kinderziekte zeer bezwaarlyk geſchied, „ en niet zelden met verſchrikkelyke toevallen vergezeld „ gaat, welke zomtyds door den dood gevolgd worden; „ en men echter, wanneer de omſtandigheden van dien „ aart zyn, zo als ik dezelve beſchryven zal, door een „ gering, ſchoon geen nieuw middel, het een en ander „ kan voorkomen, zo oordeelde ik het niet ongepast, „ daar deeze Ziekte thans in zommige plaatzen van ons „ Vaderland grasſeerd, U Ed. deeze myne Aanmerkin„ gen en Waarneemingen toe te zenden, met verzoek „ dezelve een plaatsje in U Ed. geacht Maandwerk te „ vergunnen. Hier mede"

M. D.

.... *Juny* 1790.

De ondervinding leert ons, dat by zuigende, by jonge en vette, kinderen, als mede by bloedryke bejaarde perſoonen, doorgaans het grootſte aantal en teffens de met ettergevulde pokjes meest plaats vinden. De reden hier van is zeker geene andere, dan dat, in zulke voorwerpen, de ſtoffe, tot de etter noodzaaklyk, in de grootſte hoeveelheid voorhanden is. Wy vinden daarentegen, dat by ſchraale, magere, bejaarde perſoonen, by zoortgelyke kinderen, en by zuigelingen, die te weinig of te dun zog tot haar voedzel krygen, het tegendeel gebeurt; de rede daarvan is uit het gezegde blykbaar.

Wy zien zeer dikwyls, dat de uitbotting der pokjes zeer gemakkelyk geſchied, dog dat de puistjes vlak blyven, zich niet opheffen, en na verloop van een a twee dagen, voor het grootſte gedeelte, met putjes invallen en

droog worden, waar door dan de lyder in het uiterſte gevaar van ſtuipen, geweldige loopen, en andere zwaare toevallen geraakt, en niet zelden het doodelyke ſlagtoffer deezer ziekte word. Men ſchryft zulks, en niet zonder rede, aan gebrek der nodige Etterkoorts, toe, dog men gebruikt dan zomtyds, hoewel zeer verkeerd, om de ſtof te willen verbeteren, het bederf voor te komen, en dus de toevallen weg te neemen, de Calomel, Braakwynſteen, Koortsbast of diergelyke; daar ondertuſſchen door de Natuur geheel andere middelen aangewezen worden; te weeten dezulke, welke de etterſtoffe en etterkoorts bevorderen, naamlyk voedzaam en overvloedig zog', melk, vleeschnat, vleesch, en, by eene te groote verſlapping of flaauwten, een goeden teug wyn; eene handelwyze die men by de inënting met goed gevolg gewoon is te bezigen.

De verſchynzels welke deezen toeſtand vooraf gaan, zyn gewoonlyk deeze, eene zeer aanmerkelyke neerſlagtigheid, droefgeestigheid, veelal huilen, ook zelfs in den ſlaap, ruiſching der ooren, roode loopende oogen, de ontlasting van wateragtig en ſcherp ſnot, overvloedig dog zeer dun, ſpeekzel, geen of weinig dorst, maar gewoonlyk een zeer goede eetlust; de huid is droog, en de uitwaasſeming weinig of geheel niets. Een gedeelte deezer verſchynzelen blyft na de uitbotting aanhouden, zommige zelfs, als het loopen der neus en oogen, vermeerderen nog, de puisjes zyn klein, bleek, rood, vlak, en met een geringen of wel geheel geenen ontſtoken rand voorzien, in dezelve vind men geen andere dan een zeer kleine hoeveelheid wateragtige ſtoffe, die door de van dag tot dag vermeerderende prikkeling en geweldige jeukte, haare groote ſcherpte te kennen geeft. Tot geluk des lyders neemt zomtyds de ontlasting des ſpeekzels zodanig toe, dat het eene volkomene kwyling word, waar by zig dan nog wel eens eene ſterke doorloop voegt: beide deeze middelen worden door de Natuur gebezigd tot uitwerping van die ſtoffe, die, langs de gewoone wegen, geen uitgang had kunnen vinden; doch deeze geneezing behoort onder die Claſſe, welke maar zeldzaam voorkomt, en daar men geene zekere rekening op durft maaken. In de meeste gevallen, wanneer de etterkoorts weg blyft, droogen de puisjes in drie a vier dagen geheel op, worden van tyd tot tyd zwart, en met

eene

eene algemeene verſterving der huid begint de doodelyke afloop deezer ziekte zich te openbaaren.

Alle de overige toevallen, van verſtoppingen, ſtof verplaatzingen, byzondere ontſteekingen, verzweeringen en diergelyke, welke nu en dan dit zoort van Kinderziekte vergezellen, te willen beſchryven, zoude my in een al te wyd veld doen treeden: ik meen genoeg gezegd te hebben, om dit zoort van Kinderpokjes duidelyk genoeg van alle andere zoorten te kunnen onderkennen.

Tot de Geneeswyze behoort, dat men in de eerſte plaats op de alsdan grasſeerende Kinderziekte agt geeve, of dezelve van de gemelde zoort zy dan niet; vervolgens op het Jaarſaiſoen, lugtsgeſtel, en de meest heerſchende winden; en eindelyk, op het lichaamsgeſtel des lyders en zyne te voren gehoudene leefwyze; leveren deeze alle, of het grootſte gedeelte derzelve, genoegzaame bewyzen op, dat men een algemeenen overvloed van dunne en ſcherpe vochten in het lichaam des lyders veronderſtellen kan; zo volgt daar uit, dat men zich voor alle ontlastende of verzwakkende middelen, als purgeer- braak- en zweetdryvende middelen dient te wagten; blaartrekkende middelen kunnen zomtyds echter nog van dienst zyn. Dat men daartegen aan den lyder, by welken men uit de voorkomende verſchynzelen de Kinderziekte verwagt, alleen goed, gezond, voedzel, vooral uit het dierenryk genomen, en wel vleesch of vleeschnat, dog by kleine giften teffens, toediene, en hem by eene maatige beweeging in de open lugt, mits die niet al te koud, heet of ſchraal zy, zo veel doenlyk door een aangenaame tydkorting in een goed humeur tragte te houden.

Kort voor, of by, de uitbotting, voege men hier nog by het gebruik van een maatig glaasje zeer goeden wyn, en, daar het hier vooral op aankomt, men laate hem daaglyks ten minſten een a twee uuren van een warm bad gebruik maaken, liefst zyn geheel lichaam, zo dit niet gevoeglyk kan geſchieden, dan ten minſten de beenen, terwyl men, door middel van ſpongien in het warme vogt, tot het bad gebruikt wordende, nat gemaakt, de ganſche oppervlakte der huid bevogtige. Tot het bad is het best vleesch, of pensnat te verkiezen, by gebrek van dien, zoete melk, of anders een afkookzel van tarwe zemelen.

Men gaa met deeze handelwyze zo lange voort, tot 'er eene genoegzaame hoeveelheid etterſtoffe in de puistjes ge-

komen is, wanneer men vervolgens den lyder op de gewoone manier behandelt.

Het zoude my niet moeielyk vallen het nut der voorſchreeve behandeling door een aantal eigen Waarneemingen te bevestigen; dog ik oordeel zulks niet nodig te zyn, daar de theoretiſche waarheid voor de gelukkige uitkomst tot een genoegzaame waarborg dienen kan; alleen kan ik niet voorby gaan te melden, dat ik een en andermaal ondervonden heb, dat de Negers en Mistiſen door dit zoort van Kinderziekte het meest aangetast worden, en dat het ten uiterſten moeielyk is hun op eene andere wyze de Kinderpokjes door de huid te voorſchyn te doen komen, en met de vereischte etterſtoffe te vervullen.

BERICHT, HOE MEN EETBAARE CHAMPIGNONS IN DEN WINTER KAN AANTEELEN.

MYNE HEEREN!

In het IVde Deel, pag. 381, van het *Mengelwerk* uws Maandwerks geleezen hebbende, een Uittrekzel van eene Verhandeling van den Heer MEDICUS — met de Aantekening van den Heere REYNIER over de *Champignons*, of Paddeſtoelen, — zal het misſchien voor eenige uwer Leezeren, die zich in dien tak der Natuurkunde oeffenen, niet onaangenaam zyn, om hun mede te deelen, eene manier, hoe men eetbaare *Champignons* kan aanteelen. Ik doe dit te meer, om dat ik verzekerd ben, dat deeze aanteeling niet zo algemeen bekend is. Ook zal 't misſchien aan eenige ſtellingen, die de Heer MEDICUS uit zyne Waarneemingen en Proeven getrokken heeft, eenig nader licht byzetten.

Ik laate het dan aan uwe keuze, of gy zult goedvinden dit berigt te plaatzen. Waar mede de eer hebbe my te tekenen

MYNE HEEREN!

Uw Wel Ed. beſtendige Leezer
FREDERIK WILLEM KRAMOSZER.
Tuinman by den Wel Ed. Geſtrengen Heer H. L. WYCHGEL, *Heere van Lellens.*

Lellens in Groningerland,
den 2 April 1790.

Men

Men verzamelt, in de Zomer-maanden, een party verſche Paardemest, die noch niet verbroeid is, dezelve ſpreid men alle dagen dun in de open lucht, op een plaats waar de Zonneſtraalen niet te veel komen; des avonds brengt men haar telkens weer onder dak, op een drooge plaats in kleine hoopjes, zo dat ze nimmer aan 't broeijen raakt. Ook moet 'er zorgvuldig op gepast worden, dat 'er geen regen of daauw op valt: met dit droogen houd men zo lang aan, tot dat dezelve been droog geworden is. Vervolgens bewaart men deeze droog gemaakte mest op een drooge plaats tot den Herfst toe, dan brengt men dezelve, wat fyn gemaakt, in een Stookkas, in een houten bak daar toe vervaardigd; groot na evenredigheid der mest die men heeft. Men kan voorſchreven bak plaatzen onder de ſtellagie op welke de gewasſen ſtaan, vermits geen Zon daar toe vereischt word; men doet 'er een paar vingerbreed fyne zandige aarde over heen dekken, in 't eerst met zeer maatig vogt, tot dat de mest aan 't ſchimmelen komt, waar uit eindelyk de *Champignons* voortkomen, zo dat men alle morgens de vlakte des baks met *Champignons* bedekt ziet, welke men dan telkens wegneemt om voor andere weer plaats te maaken. Als de *Champignons* opkomen, dan moet men de aarde wat vogtiger houden.

VOORSPELLENDE TEKENS VAN HET WEER.

(Ontleend uit, *A ſhort Diſſertation on the Barometer and Thermometer &c.* by GEORGE ADAMS, *Mathematical Inſtrument-maker to his Majeſty.*)

Nauwlyks is 'er een onderwerp by 't welk het Menschdom voelt dat het meer belangs heeft, dan by 't Weer, de geſteldheid van de Lugt, en den invloed van Wind en Regen: zulks blykt onlochenbaar uit de enkele Waarneeming, dat dit ſteeds een voornaam ſtuk hunner geſprekken uitmaakt. De Reiziger zoekt zyn reis naar 't Weer te neemen, en de Landbouwer zyn arbeid daar volgens te ſchikken; uit het Weer ontſtaat overvloed of ſchaarsheid, en Millioenen worden door 't zelve met de noodwendigheden des leevens beſchonken.

Niet tegenſtaande de aangelegenheid der Weerkennisſe, is onze daadelyke kunde van de geſteltenisſe des Dampkrings

krings met veel onzekerheids omgeeven, en, in verſcheide opzigten, met duisternis omwonden: dan genoeg is ons reeds bekend, om ons in ſtaat te ſtellen tot het ontwyken van gevaar, en het vermyden van ongemak. —— De Beſpiegelende Wysgeer beſchouwt met vermaak de veranderingen in het Weer, veranderingen, die den geest bezig houden met eenige der verwonderlykſte werkingen van de Natuur, alle met eene oneindige verſcheidenheid werkende ten beste van de Wereld en haare Inwoonderen.

Onder veele andere aanmerkingen, ſtrekkende om den Hoogmoed te vernederen, en trotsheid te fnuiken, is 'er misſchien geen treffender, dan de bedenking dat de ſchitterendſte verrigtingen der Stervelingen zeldzaam de nutſte zyn; maar, in tegendeel, menigmaal grooter ondienst doen aan het tegenwoordige Geſlacht, terwyl de ſchadelyke invloed zich tot de volgende uitſtrekt; deeze nogthans worden bewonderd: terwyl de nederige arbeid der zodanigen, waar door de Weetenſchap bevorderd, en de Beſchaaving, by trappen, verſpreid wordt, ten voorwerp van verſmaading ſtrekt by den Slaaf der Eerzugt en den Man van Vernuft.

't Is, egter, alleen door eene geduurige waarneeming, en geduldige naſpooring van de Geſteltenis der Lugt, van de veranderingen in het gewigt des Dampskrings, van eene geregelde Historie der Winden, van den Regen, en de verwisſelingen van Hette en Koude, dat wy ooit kunnen verwagten het verband te ontdekken van deeze verſchynzelen in den Dampkring, welke thans ons zonder zamenhang en zonder orde voorkomen. Verrykt met deeze wel gedaane waarneemingen, zouden wy misſchien in ſtaat weezen om den loop des Weers te volgen, de veranderingen in 't zelve te voorzeggen, met zo veel zekerheids, als wy tegenwoordig die van de Lichaamen der Planeeten voorweeten.

Indien ieder een, die voorzien is van Werktuigen tot het waarneemen des Weers geſchikt, eene dagelykſche aantekening wilde houden, van den ſtaat, en daar aan beantwoordende Verſchynzelen, des Dampkrings, en den uitſlag zyner Waarneemingen aan het Gemeen mededeelen, hy zou meer tot bevordering van deezen tak der Weetenſchap toebrengen, dan hy zich, in den eerſten opſlag, zou verbeelden. —— Terwyl hy zich zelven vermaakte, en alleen zyne nieuwsgierigheid voldeedt,

zou

zou hy kennis bevorderen, en waarſchynlyk der Naakomelingſchappe voordeel bezorgen. —— Dat eene zich voordoende onwaarſchynlykheid, van wel te zullen ſlaagen, niemand van deeze onderneeming affchrikke. Hy bedenke dat de Weetenſchap met traage, en allengskens vorderende ſtappen voorwaards treedt; dat derzelver voortgang afhangt van de beſchaaving des Verſtands, het wegweeren van Hinderpaalen, en de poogingen van byzondere Perſoonen; dat het tegenwoordige altoos zwanger gaat van het toekomende, doch dat het verband, tuſſchen die beiden, alleen kan gevonden worden door het toebrengen van langduurige aandagt, en naarſtige Waarneeming.

Weerkundige Verſchynzels hangen, gelyk alle de aanhoudende beweegingen der Wereld, af van den omloop der ſtoffe. In dit geval wordt dezelve volbragt door de verandering van Water in eene nieuwe gedaante, en het wederbaaren van 't zelve in de oude. Het klimt van de Aarde op in de gedaante van eene dunne, onzigtbaare, en uitgebreide damp in de Lugt, als een ontbindende ſtoffe, geheel ontbonden; in deezen ſtaat voor eenigen tyd opgehouden zynde, wordt het naderhand verdikt in nevel en wolken, en valt in druppen zamengevloeid neder, en keert, in die gedaante, weder tot de plaats vanwaar het kwam, om op zyn beurt weder uit te waaſemen, en dien omloop te herhaalen.

De ſtaat van den Dampkring is blootgeſteld aan, en wordt gewyzigd, door den invloed van de veranderingen in deszelfs digtheid of gewigt, door de veelvuldigheid der wateragtige deelen of de vogtigheid, door de helderheid of de onzigtbaarheid der wateragtige deelen, door de zigtbaare verzameling van dezelve in wolken, door derzelver nederſtorting in regendruppelen, door den wind, door de werking der electriciteit, als mede van hette en koude.

Geen gedeelte van de Weerkunde is 'er, by 't welke 't Menſchdom meer belang heeft, dan by de voorſpellingen welke dezelve oplevert van de Weersveranderingen. De beſpiegeling daarvan alleen houdt de aandagt gaande, door ons te bezielen met de hoope, om, door dit middel, de kennis der Weervoorſpellingen tot eene meerdere volkomenheid te brengen.

Verre het grootſte gedeelte der geenen, die Werktuigen ter Weerwaarneeminge geſchikt koopen, doen zulks niet

zo zeer om den daadlyken ſtaat des Weers te ontdekken, dan wel om de Veranderingen van 't zelve te voorzien. Deeze Weetenſchap is, nogthans, zeer onvolkomen: want het is ſlegts weinige jaaren geleden, dat men eenen aanvang gemaakt heeft om Waarneemingen te doen op de Veranderingen van het Weer; en dat de voortgang in dezelve ſpoedig en gelukkig geweest hebbe, kunnen wy zien uit de Werken van DE LUC, DE SAUSSURE, JONES, MARSHALL, KIRWAN, EN VAN SWINDEN. Maar deeze Waarneemingen zullen by de Naakomelingſchap nog grooter waarde krygen; want wy kunnen nauwlyks hoopen om in onzen leeftyd een genoegzaam aantal van dezelve te krygen, om 'er eene algemeene en volkomene Theorie uit op te maaken.

Om dit einde te bereiken, zal het noodig weezen de Waarneemingen op eene zo groote menigte van tekenen als mogelyk is te vermenigvuldigen; want het is alleen door derzelver zamenvoeging en overeenſtemming, dat wy kunnen verwagten de onzekerheid weg te neemen, die onafſcheidelyk is van ieder op zich zelve. Dus is de Barometer niet altoos een zeker teken, en mag hetzelfde gezegd worden van den Thermometer, den Hygrometer, en de werking der Winden. Doch, indien zy alle zamenloopen, doet 'er zich weinig gevaar op van bedroogen te zullen worden, en zou dit gevaar nog minder weezen, indien wy by deeze andere tekens voegden, welke gemaklyk vallen waar te neemen, en die, door dezelver vereeniging, onze voorzegging eene grootere maat van zekerheid zouden byzetten.

Geen Teken, noch eenig Waarneemend Werktuig, moet derhalven verwaarloosd worden, 't zy uit een zugt tot denkbeeldige volmaaktheid, of vreeze van onnauwkeurigheid. Dus heeft men door den Hygrometer, ſchoon tot nog een zeer onvolkomen Werktuig, nogthans reeds eenige tekens uit de aanwyzingen verkreegen, en mag men 'er met reden meer verwagten. Zelfs de woorden *Zeer Droog*, *Zeer Vogtig*, *Middelmaatig Droog*, *Middelmaatig Vogtig*, hoewel van eene zeer onbepaalde betekenisſe, kunnen veel lichts over den ſtaat des Dampkrings verſpreiden.

't Is noodig, dat de Waarneemer in een nauwkeurig verſlag treede van de onderſcheide geſteldheden des Uitſpanzels en der Wolken, als de helderheid der Lugt, de Dauw, de hoogte, de gedaante, de ſchikking, de kleur,

kleur, de dikheid der Wolken: dingen die men met gemak kan waarneemen, en zonder veel omſlags beſchryven; niets meer is 'er toe noodig, dan dat men de uitgeſtrektheid onzer Weerwaarneemkundige Tafelen vergroote.

Daar is een Verſchynzel, waar op men niet genoegzaam gelet heeft, naamlyk, de Golvende beweeging der Lugt, welke aan den gang gehouden wordt door de hette der Zonne. Wat de Zon, geduurende de hette van den dag van de Aarde optrekt, wordt in den Dampkring opgehouden door deszelfs hette, en de beweeging, of de uitgeſtrekte golving der Lugt. Deeze beweeging is menigmaal zigtbaar voor het bloote oog; maar, in een ſterk vergrootenden Telescoop, zeer onderſcheiden merkbaar; alle de voorwerpen vertoonen zich in eene geweldige beweeging, en de lyn van den zigtbaaren Horizon, die klaar en wel onderſcheiden behoorde te zyn, wordt bewoogen als de koornairen óp het veld, óf de oppervlakte van de zee in een ſtorm. Zo lang deeze Beweeging aanhoudt, blyven de dampen in de Lugt hangen; maar wanneer dezelve bedaart, en de Zon ondergaat, worden zy verdikt, en vallen op de Aarde, 's nagts als Dauw neder.

In den tegenwoordigen ſtaat, waar in dit gedeelte der Weetenſchap zich bevindt, terwyl wy van veele Verſchynzels nog onkundig zyn, en nog minder van derzelver oorzaaken weeten, zullen wy bevinden, dat *algemeene Regels* dikwyls misſen; en de *byzondere Regels* zullen, als men niet veel omzigtigheids gebruikt, blyken, bronnen van dwaaling te weezen. Onder de verſcheidene middelen ter Weervoorſpelling gebezigd, is de Barometer, buiten tegenſpraak, een van de beste, en in deeze zo wel als in andere opzigten, een der hoogſtſchatbaare Uitvindingen, ter bevordering van de Natuurkundige Wysbegeerte.

De gewoone ſtanden van den Kwikkolom op deeze Breedte, bepaalen zich tusſchen de 28 en 31 Duimen, waar van men het Midden, of 29½, voor het punt van Veranderlyk houdt: myns oordeels zou het iets hooger moeten geplaatst worden. Naby de Pool zyn de veranderingen van den Barometer veel grooter, en tusſchen de Keerkringen zyn ze veel kleinder.

Voorſpellingen van den Barometer.

In 't algemeen zal, wanneer de Barometer daalt, de Lugt

Lugt ligter geworden zynde, de dampen laaten vallen, en ons regen geeven. Maar, wanneer de Kwik ryst, de Lugt zwaarder wordende, zal deeze de dampen ophouden, en ſchoon Weer ſchenken.

Wanneer by vriezend Weer de Kwik daalt, mogen wy Sneeuw of Dooyweer wagten; maar klimt dezelve in den Winter met een Noorden- of Oosten-wind, ſpelt het doorgaans Vorst.

Om, nogthans, eenige Waarneemingen met zekerheid uit den ſtand des Barometers af te leiden, moet men agtgeeven op den voortgang van het ryzen en daalen; daalt dezelve langzaam en by trappen, dan mogen wy verwagten dat de Regen van eenigen duur zal weezen, klimt dezelve, in tegendeel, op de voorgemelde wyze, dan mogen wy oordeelen dat het ſchoone Weer beſtendig zal zyn

Indien de Barometer veel verandert, ſchielyk ryst en daalt, is het Weer zeer onvast en veranderlyk.

Daalt de Barometer zeer laag, 'er ſtaat veel Regen te wagten. Daalt dezelve laag en ſchielyk, 'er volgt doorgaans ſterke Wind.

Wanneer de Barometer zeer laag zakt, mag men Storm en Onweer wagten; doch indien men een zeer laage Barometer heeft, zonder eenige opmerkenswaardige Weersverandering omtrent dien tyd by ons, dan woedt 'er, naar alle waarſchynlykheid, een Storm op eenigen afſtand.

Het daalen des Barometers is, nogthans, altoos geen voorbode van Regen; want het gebeurt dikwyls ter oorzaake van den Wind. Even min is het ryzen een vast Voorteken van ſchoon Weer, byzonder indien de Wind uit het Noorden of uit het Oosten waait.

Indien het ſchoone Weer beſtendig is, met een Westlyken Wind, ſtaat de Barometer doorgaans een weinig boven Veranderlyk, doch eenigzins beneden de 30 Duimen.

In de Zomer-maanden beſpeurt men zo veel veranderings niet in den Barometer als in den Winter; de grootſte veranderingen vallen voor in de twee eerſte en de twee laatſte Maanden des Jaars; doch allermeest in de eerſte en laatſte Maand. Een Noord-Ooste Wind, doet by ons, in *Engeland*, den Barometer meesten tyd ryzen, en ſtaat dezelve laagst by een Zuid-Westlyken Wind.

BEIGTHONS *Barometer-Regels.*

Indien de Barometer, terwyl het regent, blyft daalen, zal het waarſchynlyk den volgenden dag ook regenen.

Wanneer de Barometer vry hoog ſtaat, en gevallen is, zo dat dezelve Regen voorſpelt, en weder ryst vóór dat de Regen valt, is het een teken dat men weinig Regen zal hebben.

By helder en heet Weer, wanneer de Barometer hoog ſtaat en ryst, en gy dus alle mogelyke zekerheid hebt om ſchoon Weer den volgenden dag te wagten, en 'er nogthans Stortregens vallen, zyn deeze waarſchynlyk de gevolgen van Donderbuien op eenigen afſtand gevallen.

Indien, by ſchoon Weer, wanneer de Barometer hoog blyft en klimt, dezelve op den Middag daalt, en omtrent den Avond weder ryst, mag men, op den Avond of Middag van den volgenden dag, een enkele Regenvlaag, doch vervolgens goed Weer, verwagten.

Wanneer de Barometer langzaam klimt, en daar mede eenige dagen aanhoudt, heeft men grond om zich voor eenigen tyd beſtendig Weer te belooven, of 'er moet verandering van Wind tuſſchen beide komen, inzonderheid uit den Zuid-Westen of uit het Zuiden.

Van den Barometer en Thermometer.

Indien de Lugt, by vogtig Weer, heeter wordt door de werking der Zon alleen, verdwynt de vogtigheid doorgaans, en de Lugt blyfe helder; maar, indien de Barometer daalt, en de verandering in de Lugtgeſteltenisſe voortkomt, uit hoofde van een Zuiden- of Zuid-Westen-Wind, dan klimt de Vogtigheid of Nevel op, en vormt zich tot Wolken, en die opklimming is doorgaans een teken van Regen.

Van den Barometer, Hygrometer, Wind, en den Staat des Uitſpanzels.

De Barometer hoog en beſtendig ſtaande, de Hygrometer een drooge Lugt aanwyzende, het Uitſpanzel zich hoog vertoonende, en de Wind Noord-Oostlyk waaijende, heeft men de zekerſte Voortekens van volduurend ſchoon Weer; terwyl een ligte en vogtige Dampkring, met een laage Lugt, en een Zuid-Weste Wind, zeker een nat ſaiſoen aankundigen.

Van den Thermometer.

By aldien in den Winter de Koude ſchielyk afneemt, ſpelt zulks in 't algemeen Regen. In den Zomer, is desgelyks eene ſchielyke vermeerdering van Hette een voorbode van Regen.

Van den Hygrometer en Thermometer.

Het is, in de meeste gevallen, een vast teken van ſchoon Weer, wanneer de loop des Hygrometers van de grootſte Vogtigheid in den Morgen, tot de grootſte Droogte in den Achtermiddag, grooter is dan doorgaans met dezelfde Lugtgeſteltenisſe; het tegenovergeſtelde levert ons de zekerſte voortekens van Regen.

(*'t Vervolg hier naa.*)

ECHTE GEDENKSCHRIFTEN VAN HET LEEVEN EN DE MENSCHLIEVENDE VERRICHTINGEN VAN WYLEN JOHN HOWARD, *Esq.* L. L. D. et F. R. S.

(*Uit het Engelsch.*)

De Ouden, een Character van meer dan gewoone Uitſteekenheid beſchryvende, waren gewoon, daar in te plaatzen, dien kentrek van een goed Man —— *de Kennis van zichzelven.* „ De Mensch, die zichzelven kent," zegt de *Romeinſche* Redenaar, „ weet „ dat hy bedeeld is met een Godlyk beginzel; en, „ zichzelven aanmerkende als een Tempel, waarin de „ Goden zyne Ziel geplaatst hebben, om een geheiligd „ beeld te zyn, als 't ware, van hunne Godlykheid, „ zal hy zorg draagen, dat alle zyne Gevoelens en „ daaden aan die hemelſche Gift beantwoorden. —— „ In de daad, welk een grooter geluk kunnen wy ons „ verbeelden dan hy geniet, die een juist denkbeeld „ heeft van alle de zedelyke verpligtingen; die zich „ verheft boven allen zinnelyken lust, en wellustig ge- „ not met voeten treedt, als onwaardig de verheeven- „ heid zyner natuure; die geen wederſpoed, geen ge- „ vaar, ja geen dood zelfs, kan verſchrikken; die altoos „ yverig en werkzaam is in dienstbetoon aan zyne „ vrienden, en met eene uitgebreide Ziel *het geheele* „ *Menschdom* aanmerkt, als *door eene gemeene* natuur „ met

„ met hem vereenigd; met één woord, die een onge-
„ maakte Godsvrugt betoont, en de Goden eert? ——
„ Wanneer zulk een Man, daarenboven, het geſchaa-
„ pene beſchouwd, den aart en oorſprong der dingen
„ betragt —— den ſtaat, waar toe zy onophoudelyk
„ ſtrekken —— den tyd en wyze van derzelver ont-
„ binding overwoogen — en ontdekt heeft wat in de-
„ zelve ſterflyk en verganglyk, wat Godlyk en eeuwig
„ is, —— wanneer hy, zo verre het in den Sterveling
„ vallen kan, opgeklommen is tot de kennis van den
„ grooten Opperbeſtuurder aller dingen; wanneer hy
„ zichzelven kan aanmerken *als niet bepaald binnen de*
„ *muuren van een enkele Stad, als niet enkel het Lid van*
„ *eene bepaalde Maatſchappy; maar als een Burger der*
„ *wereld.* Hoe waarlyk mag zo iemand, in dit uitge-
„ breid begrip der zaaken, ô, onſterflyke Goden! ge-
„ zegd worden, *zichzelven te kennen*, overeenkomſtig
„ met het voorſchrift van APOLLO! Hoe klein, hoe
„ veragtlyk, zullen in zyn oog weezen alle de glinſte-
„ rende beuzelingen, die door gemeene Zielen voor de
„ grootſte goederen gehouden worden (*)."

Van Helden en Vermeesteraars, van Staatslieden en Wetgeevers, van Dichters en Wysgeeren, van de Lief-heb-

(*) Qui ſe ipſe norit, primum ſentiet ſe habere divinum, ingeniumque in ſe ſuum, ſicut ſimulacrum aliquod, dedicatum putabit; tantoque munere Deorum ſemper dignum aliquid et faciet et ſentiet. —— Nam cum animus, cognitis perceptisque virtutibus, a corporis obſequio indulgentiaque diſcesſerit, voluptatemque, ſicut Labem aliquam decoris, oppreſſerit; omnemque mortis dolorisque timorem effugerit, ſocietatemque caritatis coierit cum ſuis, *omnesque natura conjunctos, ſuos duxerit*, cultumque Deorum et puram religionem ſuſceperit —— quid eo dici aut excogitari poterit beatius? —— Idemque cum cælum, terras, maria, rerumque omnium naturam perſpexerit, eaque unde generata, quo recurrant, quando, quomodo obitura, quid in iis mortale et caducum, quid divinum æternumque ſit, viderit; ipſumque ea moderantem et regentem pené prehenderit; *ſeſeque non unis circumdatum mœnibus, popularem alicujus definiti loci, ſed civem totius mundi, quaſi unius urbis, agnoverit:* in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conſpectu et cognitione naturæ, Dii immortales! quam ipſe ſe noscet, quod Apollo præcipit Pythius! quam contemnet, quam deſpiciet, quam pro nihilo putabit ea, quæ vulgo ducuntur amplisſima. CICERO *de Legibus.*

hebbers eens byzonderen Lands; met één woord, van al die hoogagting, tot welke groote begaafdheden, ongemeene deugden, en verbaazende vorderingen een Man kunnen verheffen, konden de verzamelingen der Leevensbeſchryvingen, ten tyde van CICERO, een ryken voorraad verſchaffen: maar het hoogverheeven Character eens *Burgers*, *Patriot der Wereld*, door hem beſchreeven, ſchynt een ſchepzel van 's Redenaars eigene verbeelding: want van zulk een Character verſchaft de *Heidenſche* Oudheid geen voorbeeld; en, zints de dagen van den Hemelſchen Inſteller onzes Godsdiensts, *die het Land doorging*, *goeddoende aan allen*, zyn de voorbeelden van eene geheele en volſtrekte overgave van zichzelven aan het welweezen van anderen, eene ſoort van zedelyke Verſchynzelen, die voor een tyd verbaasden, en dan, gelyk een Comeet, die voor eene wyl met verrukkenden glans blonk, eeuwen lang uit het gezigt verdweenen.

In 't verloop van Zeventien Eeuwen wordt misſchien van niet meer dan vier groote Menſchenvrienden gewaagd, die zich aangevuurd voelden door een ſoort van Godlyken heldenyver, die de akeligheden der gevangenisſen opzogten, de verblyfplaatzen der beſmetting intraden, en de verſchriklykheden der Pest braveerden (*).

Wy beſchouwen zodanige Characters met eerbied; wy merken ze bykans aan als weezens van eene hoogere natuur, door de onaflaatende betooningen van goeddaadigheid, naderende tot de volmaaktheid der Engelen, en ryp wordende voor de Onſterflykheid. Maar de Menschlievende verrigtingen van Mr. HOWARD bepaalden zich niet, gelyk de hunne, tot een enkel Land. Hy wenschte niet alleen de elenden te verligten van de ongelukkigen in *Engeland*, en 't nabuurig Vasteland, maar ook de heillooze vooroordeelen van Barbaarſche Volken weg te weeren, en hun te leeren, om dien grooten ramp, aan welken zy zich alle bykans blootgeſteld vinden, wederſtand te bieden, zo niet geheel en al uit te rooijen. Met dit inzigt ſtrekte hy, naa alle de Gevange-

(*) VINCENT DE PAUL, een *Franschman*, en de Cardinaal BORROMENO, een *Italiaan*, in de Zestiende Eeuw; Sir JOHN LAWRENCE, Lord Major van *Londen*, en de Biſchop van Marſeilles, in 1720.

genisſen en Hospitaalen in de *Britſche* Heerſchappye, en zelfs onder de bevroozene lugtſtreeken van het Noorden, bezogt te hebben, zyne naſpeuringen uit tot de brandende kusten van het Oosten, *waar*, om met een Dichter te ſpreeken, *de Natuur ziek ligt, en elk koeltje den dood aanvoert.*

JOHN HOWARD, het uitſteekend onderwerp van dit ons Geſchrift, ſtamde af uit een tak van een Edel Geſlacht van dien Naam, welke een zo onderſcheidend vertoon maakt onder den *Britſchen* Adel (*). Hy werd gebooren omtrent het Jaar MDCCXXV, te *Lower Clapton*, in de Parochie van *Hackney*, in het Landſchap van *Middleſex*. Zyn Vader, Mr. JOHN HOWARD, hadt deel in een zeer groote Behangzel-Fabriek en Handel, onder de handtekening van HOWARD en HAMILTON, in *Long-lane West-Smithfield*. Hy leefde in zeer ryke omſtandigheden; doch was van eenen zeer ſpaarzaamen aart. Hy onderhieldt een zeer ſtipte geregeldheid in zyn huis; en aan zyne beſtendige waarneeming van den Sabbath, en het houden van Familie-gebeden, was zyn Zoon misſchien die Godsdienſtigheid verſchuldigd, welke zints altoos een onderſcheidende trek in zyn Charakter uitmaakte.

De Vader, een *Protestantsch Diſenter* zynde, zondt zyn Zoon na een Taalſchool te *Hertford*, de Meester aldaar was de Heer WORSLEY, die in dezelfde Godsdienſtige beginzelen ſtondt, een Man van groote Geleerdheid (†). Uit deeze School ging de Heer HOWARD, ten behoorlyken tyde, over, na eene Academie, geſchikt om de Letteroefeningen te voltooijen van jonge Heeren, die na 't Leeraarampt onder de *Protestantſche Diſenters* ſtaan, op deeze bevondt zich toen, tot onderwys der Letterlievende Jeugd, JOHN KAMES, F. R. S. een der kundigſte Mannen van zyn tyd. Op deeze Academie maakte hy kennis met verſcheide Perſoo-

(*) De Familie-wapens van den Hertog van *Norfolk* en de Graven van *Suffolk*, *Effingham*, en *Carlisle*, zyn geplaatst boven den Graffteen, door Mr. HOWARD ter gedagtenisſe zyner eerſte Vrouwe opgerigt, aan de Zuidzyde van *Whitechapel* Kerkhof.

(†) Vervaardiger van eene Overzetting des *Nieuwen Testaments*, en van eene *Latynſche Grammatica*.

ſoonen, die zedert in de Geleerde Wereld uitblonken; inzonderheid met wylen den Eerw. Dr. FURNEAUX, en den Eerw. Dr. PRICE, met deezen laatſten hieldt hy eene onafgebrookene Briefwisſeling, tot zynen dood toe. Op beide deeze plaatzen, wyzen zyne naderhand uitgegeevene Werken uit, dat hy meer dan gemeene vorderingen in zyne Letteroefeningen maakte.

De Heer HOWARD was oorſpronglyk beſtemd tot een Koopman, en dus als Leerling geplaatst by de Heeren NEWNHAM (*) en SHIPLEY, groote Handelaars in *Watling-ſtreet*, die hem behandelden met die onderſcheiding, waar toe eene gifte van zeven honderd Ponden hem geregtigde. Hy hadt zyne eigene Kamers, hieldt een Knegt, en een paar Rydpaarden.

Zyn Vader ſtierf in den Jaare MDCCXLII, en liet zyne zaaken onder het bewind van drie Uitvoerders zyns Uiterſten wils, ten beste van zyn Zoon, en eene Dogter. De Zoon egter gaf reeds zeer vroeg doorſlaande blyken van werkzaamheid en voorzigtigheid, zo dat men hem geen gering gedeelte des beſtuurs eerlang toevertrouwde; inzonderheid het opzigt der herbouwinge van het Huis te *Clapton*, door de ſpaarzaamheid zyns Vaders ten hoogſten herſtel behoevende. Hy ging om den anderen dag derwaards, en een eerwaardig man, die langen tyd tuinman by zyn Vader geweest was (†), verhaalt nog met aandoening, dat zyn jonge Meester zo zorgvuldig was in 't gebruik van zyn tyd, dat hy nimmer miste zich te laaten vinden by den muur, die de tuin van den gemeenen weg affcheidt, op den tyd dat des Bakkers kar voorby ging: wanneer hy brood kogt, en het over de muur wierp, en, in den tuin komende, zeide hy: HARRY, zoek in de Moestuin, gy zult 'er wel iets vinden voor uwe Familie. —— By eenige Leezers zal dit verhaal te beuzelagtig ſchynen; dan anderen zullen vermaak ſcheppen in de eerſte trekken van jeugdige goeddaadigheid in een Character, 't welk, in een verder gevorderden Leeftyd, aan de wereld ten wonder ſtrekte.

De

(*) Grootvader van NATHANAEL NEWNHAM, *Eſq. Alderman en Repreſentant van Londen.*

(†) HENRY WHITE, oud 75 Jaaren, thans in dienst van Mr. JOHN TURNBULL, Tuinman te *Clapton*.

De zeer ruime Leevensomſtandigheden, waar in de Heer HOWARD zich geplaatst vondt, maakten het voor hem onnoodig eenigen handel te dryven; met eene ſoort van Zenuwkoorts bezogt, en over 't algemeen van eene zwakke geſteltenis zynde, liet hy alle gedagten van handel vaaren. Hy ging derhalven van de Heeren NEWNHAM en SHIPLEY af, eer hy den bepaalden tyd uitgeſtaan hadt; en zyn Huis te *Clapton* (*) verhuurd hebbende, nam hy kamers in *Churchsſtreet*, *Stoke Newington*.

Thans beſtemde de Heer HOWARD zyn tyd tot het voorzien van zyn verſtand met kundigheden; onder andere Weetenſchappen op welke hy zich bevlytigde, lag hy zich byzonder toe op de Natuur- en Geneeskunde. Deeze laatstgemelde was hem, in 't vervolg, van uitſteekenden dienst, in het voortzetten zyner goeddaadige verrigtingen. Hy was, nogthans, verpligt zo veel zorgs te draagen voor zyne gezondheid, die, geduurende eenige jaaren, zeer zwak bleef, dat hy zich verſcheide keeren by de warme baden van *Briſtol* onthieldt, en veele toeren deedt naa deeze en geene deelen des Ryks (†).

In de eerſte Kamers, welke hy te *Newington* betrok, ontmoette hy de voldoendſte behandeling niet. Hy begaf zich daarom ten huize van Mejufvrouw SARA LOIDORE, eene Weduw in dezelfde ſtraat. Deeze Jufvrouw paste hem op met eene tederheid en bezorgdheid, welke het tegenbeeld uitmaakte van 't geen hy in zyn voorgaand verblyf ondervondt, 't geen hem zeer trof. Met één woord,

(*) Mr. HOWARD, hadt zo veel agting voor dit Huis, dat hy het nooit wilde verpagten. Omtrent vyf jaaren geleden verkogt hy egter 't zelve aan THOMAS SMITH, *Esq.*, voor 3000 pond, die het wederom onlangs verkogt heeft aan JOHN GORHAM, *Esq.*

(†) In zeker verhaal den Heer HOWARD betreffende, vinden wy vermeld, dat hy dikwyls 's morgens uitreedt, met een boek in zyn zak, en dat hy, op eene eenzame plaats komende, waar zyn paard gerustlyk nevens hem kon weiden, afſteeg, en eenige uuren met leezen doorbragt. —— Naa een byzonder onderzoek hier van, by lieden, zeer gemeenzaam met den Heer HOWARD, en die menigmaal, te gelyk met hem uitgereeden waren, hebben wy verſtaan, dat zy nooit iets zodanigs van hem zagen, of van hem vernamen.

woord, aangeprikkeld door gevoelens van dankbaarheid, deedt hy haar Huwlyksvoorſlagen. Zyne groote middelen waren, nogthans, oorzaak, dat Mejufvrouw LOIDORE niet kon beſluiten onmiddelyk in zynen voorſlag toe te ſtemmen. Zy was eene verſtandige, waardige, onbaatzugtige Vrouwe; zy zag eene onvoegelykheid in die Egtverbintenis: want zy verſchilden veel in jaaren, en zy hadt langen tyd aan zwakheid en ongeſteldheden geſukkeld. Dan de Heer HOWARD liet zich door dergelyke tegenbedenkingen niet afſchrikken; hy overwon, in 't einde, haar tegenſtribbelen. en zy huwden omtrent het Jaar MDCCLII. —— Met eene edelmoedigheid, misſchien zo zonderling als zyne dankbaarheid, ſchonk hy de middelbaare ſom, tot welke hy door het Huwelyk met haar geregtigd was, aan haare Zuster.

Mejufvrouw HOWARD leefde niet lang in deeze Egtverbintenis, zy overleedt op den tienden van Slachtmaand, in den ouderdom van vierenvyftig jaaren, en werd begraaven te *Whitechapel*, waar hy een voegelyk Grafteken voor haar oprigtte. Steeds hadt hy haar met zeer veel tederheids bejegend, en heeft men hem dikwyls hooren zeggen, dat hy gaarne honderd Ponden zou hebben willen geeven, om haar één nagt een goede rust te ſchenken: en, naa haar dood, heeft hy meer dan eens verklaard, dat, zo hy ooit weder trouwde, hy juist een Perſoon van haare geaartheid zou ſtellen, boven alle de bevalligheden van jeugd en ſchoonheid. Hy behield ſteeds haare naagedagtenis in een gezegend aandenken; omtrent vyf jaaren geleden bezogt hy haare Begraafplaats, en beval, dat het yzeren hek, daar om heen gezet, zou herſteld en verſraaid worden.

In de maand April, des Jaars MDCCLV, hadt de Heer HOWARD gelegenheid, om het belang 't geen hy in den Godsdienst ſtelde, zo wel als zynen edelmoedigen aart, te doen blyken, door ruim vyf en zeventig Ponden St. in te ſchryven, tot den koop van een huis, geſchikt ten verblyve van den toenmaaligen Predikant der *Proteſtantſche Diſſenters* te dier plaatze.

Naa den dood zyner Huisvrouwe, brak hy zyn Huishouding op, en huurde Kamers in *St. Pauls Churchyard*. Al het Huisraad, 't welk hy in zyne gehuurde Kamers niet kon plaatzen, verdeelde hy in loten voor de arme Ingezetenen te *Newington*; en de oude hier boven ge-

gemelde Tuinman herdenkt nog, met dankbaarheid, dat hy, behalven een Guinje dien hy kreeg voor één dag werkens, *voor zyn aandeel*, gelyk hy het noemde, ontving een bedde met zyn toebehooren, een tafel, zes ſtoelen, en een nieuwe zeiſen.

De Heer HOWARD werd, den dertienden van May MDCCLVI, tot Lid van de Koninglyke Maatſchappy verkoozen, en in dezelve, op den twintigſten dier maand toegelaaten. — In 't zelfde jaar bepaalde hy zich tot het doen eener reize, om zyn Geest op te beuren uit die neerſlagtigheid, waar in hy door den dood zyner Egtgenoote geworpen was. Eene begeerte, om de ruïnen te zien van *Liſſabon*, gelyk deeze zich vertoonden, naa de geweldige aardbeeving des Jaars MDCCLV, bewoog hem, om een reis na *Portugal* de voorkeur te geeven, boven den tocht na eenig ander gedeelte des Vastenlands. Hy ging ſcheep aan de *Hanover-Paket* na *Liſſabon*, ſchoon de oorlog met *Frankryk* nu eerst verklaard was. Zy werden nagejaagd door een *Franſchen* Kaaper; de Paketboot zeilde uitſteekend; maar alle de zeilen, welke zy konden, byzettende, viel de mast over boord; zy vielen den Kaaper in handen, die hun na *Brest* voerde. Te deezer gelegenheid was de Heer HOWARD niet alleen ooggetuigen van de jammeren, aan welke de Gevangenen menigmaal waren blootgeſteld; maar hy ondervondt ze in eigen perſoon. —— „Eer wy de Haven van *Brest* bereikten," ſchryft de Heer HOWARD, „leed ik den geweldigſten „dorst: dewyl ik in veertig uuren geen drup waters „kreeg, en nauwlyks een brok broods. In het Kasteel „te *Brest*, lag ik zes nagten op ſtroo; in opmerking „neemende, hoe wreed myne Landgenooten daar be„handeld werden, als mede te *Morlaix*, waar men my „vervolgens heen voerde; geduurende twee maanden, „bevond ik my, op myn woord van eer, te *Corbaix*, „en hieldt briefwiſſeling met de *Engelſche* gevangenen „te *Brest*, *Morlaix*, en *Dinnan*. Ik kreeg genoegzaa„me zekerheid, dat ze mishandeld wierden met zulk „eene barbaarſchheid, dat reeds verſcheide honderden „waren omgekomen; dat 'er zes en dertig, op één dag, „te *Dinnan* in een kuil begraven waren. Wanneer ik, „mede op myn woord van eer, in *Engeland* kwam, gaf „ik aan de Gelastigden tot het bezorgen van de zieke „en gewonde Zeelieden, een omſtandig verſlag van 't

„ geen ik had waargenomen; dit verſlag trok hunne aan-
„ dagt, en verwierf hun dank. Men deedt deswegens
„ vertoogen aan het *Franſche* Hof, onze Zeelieden kree-
„ gen verligting; en, die zich in de drie bovengemelde
„ gevangenisſen bevonden, werden met de eerſte Car-
„ tel-ſchepen na *Engeland* gevoerd. —— Misſchien
„ deedt, 't geen ik te dier gelegenheid leed, myn
„ medelyden met het ongelukkig Volk, 't geen het on-
„ derwerp van dit Boek uitmaakt, te ſterker gaande
„ worden (*)."

In alle de Schriften van den Heer HOWARD, vinden wy weinig berigt zyn eigen Perſoon betreffende; en dat weinige is alleen 't geen toevallig voorkomt, als hy de groote zaak zyns arbeids vermeldt. Hy heeft ons, in de boven aangetoogene plaats niet verhaald, 't geen egter met de daad gebeurde, dat hy, in de gevangenis te *Corbaix*, in gunst geraakte by den Gevangenis-bewaarder, die hem, uit dien hoofde, ſchoon hy geen Officier was, op zyn woord van eer, toeliet in de Stad te woonen. Zyn voorkomen droeg zulke doorſlaande blyken van braafheid met zich, dat de Man, by wien hy zich vervoegde om in de kost te gaan, en die hem volſtrekt niet kende, hem rykelyk voorzag van kleederen en geld, hem beide te *Brest* ontnomen; in 't einde kreeg hy verlof om na zyn Land te mogen gaan, onder belofte van in zyne gevangenis te zullen wederkeeren, indien het *Engelsch* Staatsbeſtuur niet wilde toeſtaan dat hy voor een *Fransch* Zeeofficier zou worden uitgewisſeld. Hier voor kon men geene zekerheid altoos hebben: vermids de Heer HOWARD ſlegts een byzonder Perſoon was. Toen hy in *Engeland* kwam, wilde hy daarom de gelukwenſchingen zyner Vrienden, wegens het herkrygen zyner Vryheid, niet aanneemen, voor dat de gunſtige uitſlag zyner vervoeginge by het Staatsbeſtuur hem kon verzekeren, dat hy met eer in zyn geboorteland kon blyven.

Dit ſtuk wel geſlaagd zynde, en de Heer HOWARD in eigen perſoon ondervonden hebbende, hoe het der Godlyke Voorzienigheid menigmaalen behaagt het kortſtondig lyden van een byzonder Perſoon, ten meesten beste van diens Medemenſchen, te doen uitloopen, volgde welhaast de

(*) *Account of the State of the Priſons*, Sect. I.

de aandrift op van zyne brandende nieuwsgierigheid, om eene reize na *Italie* te voldoen.

Naa zyne wederkomst zette hy zich neder te *Whatcombe*, naby *Lymington*, in *New Forest*, *Hampshire*; aldaar een Landgoed van 7000 Ponden Sterling gekogt hebbende, van JOHN BLAKE, *Esq.* Hier onthieldt hy zich omtrent zeven jaaren; in 't Huwelyk getreeden met de jonge Jufvrouw HARRIET LEEDS, Dogter van EDWARD LEEDS, *Esq.* van *Croxton* in *Cambridgshire*, en Zuster van EDWARD LEEDS, zitting hebbende in de Kanfelary, en Lid van het laatfte Parlement voor *Ryegate*, en van JOSEPH LEEDS, *Esq.* van *Croydon*. Zy was eene zeer beminnelyke en hoogstbekwaame Vrouw, en zo zeer gefchikt naar de geaartheid van den Heer HOWARD, als hy 'er met mogelykheid eene kon getrouwd hebben. —— 't Is opmerkenswaardig, dat de Heer HOWARD, terwyl hy zich te *Whatcombe* onthieldt, zich door zyne braafheid en weldaadigheid zo bemind maakte, by lieden van allerlei rang, dat hy nooit het minfte van zyne bezittingen verloor, fchoon hy zeldzaam de voorzorg van fluiten gebruikte; terwyl de voorgaande Bezitter van dat Landgoed, de Heer BLAKE, ondanks alle middelen van affluiting en fchrik, zich aan geftaage rooveryen vondt blootgefteld.

Mevrouw HOWARD ftierf, in 't Jaar MDCCLXV, in 't Kraambedde van haar éénig Kind. Naa dit treurig Sterfgeval, verliet de Heer HOWARD *Whatcombe*, en nam zyn verblyf in een klein Huis, op zyn Vaderlyk Erfgoed te *Cardington*, naby *Bedford*. De arme Landbewoonders, aldaar, ondervonden het voordeel zyner tegenwoordigheid. Hy moedigde hun vlytbetoon aan, bezogt hun in ziekte, en voorkwam hunne behoeften. De Hutten, die in 't vallen ftonden, herbouwde hy volgens een beter plan, by elk derzelven voegde hy een kleine Bloemtuin vooraan, en gaf een ftuk lands tot het teelen van aardappelen agteraan; doch hy verhoogde de huur niet (*). Met één woord, hy reedt nauwlyks ooit uit, en

(*) SAMUEL WHITHBREAD, *Esq.*, een Bloedverwand van den Heer HOWARD, Lid van het Parlement vóor *Bedford*, die een Landgoed in dit Dorp heeft, herbouwde, ten zelfden tyde, met dezelfde menschlievende inzigten veele Boerenwooningen: zo dat *Cardington*, 't welk, eenigen tyd geleden, de verblyfplaats fcheen van armoede en elende, thans een der netfte Dorpen is in het Ryk, vertoonende allerwegen het genoeglyk voor-

en hy deedt het dagelyks, zonder in de nabuurſchap, by zyne wederkomst, het genoegen te ſmaaken van iets toegebragt te hebben tot het welvaaren of den troost zyner Medemenſchen.

Wy zyn nu gevorderd tot dat tydperk in het leeven van onzen grooten Menſchenvriend, waar in hy gezegd mag worden, zyn onvergelyklyke loopbaan van Menschliefde ingetreeden te zyn; wanneer zyne betooningen van Goeddaadigheid zich niet langer bepaalden binnen de perken van een enkel Dorp, of een enkel Land; wanneer hy zich vondt opgewekt om vreemde Landen te bezoeken, gedreeven door beweegredenen van eenen geheelen anderen aart dan het voldoen van nieuwsgierigheid. In den Jaare MDCCLXXIII werd hy benoemd tot de Bediening van *Hoog Sherif*, in 't Land van *Bedford*. Men heeft gezegd, dat hy, een *Protestantsch Diſenter* zynde, en als zodanig niet verkiezende het Avondmaal te ontvangen, gelyk de Wet eischt, volgens de Plegtigheden der *Engelſche* Kerke, door den Graaf BATHURST, toen Lord Kanſelier, zich liet overhaalen tot het bekleeden van dien post, onder verzekering van Vrywaaring van de ſtraffen aan welke hy zou onderhevig worden, als men hem uit hoofde van de *Test Act* vervolgde (*). Doch dit

voorkomen van welvaard en overvloed, de natuurlyke beloningen van Vlytbetoon en Deugd.

(*) De *Test Act*, waar over, in deeze dagen, in *Engeland* zo veel te doen viel, ſchryft alle Officieren, Militaire, en Burgerlyke voor, den Eed te doen, en eene Verklaaring af te leggen tegen de Tranſubſtantiatie, in een van 's Koning Hoven te *Westminſter*, of in de Kwartierzittingen, binnen zes maanden naa hunne toelaating: en dat zy, binnen het zelfde tydperk, het Avondmaal moeten ontvangen, volgens de plegtigheden in de Kerk van *Engeland* gebruiklyk, in eenige openbaare Kerk, onmiddelyk naa de Godsdienſtoefening en het doen der Leereden, dat zy van deeze verrigting ten Hove een' Getuigſchrift inleveren, getekend door den Leeraar en den Kerkoppaſer, en zulks ook bewyzen door twee geloofwaardige getuigen. Ieder Perſoon, die deeze Eeden niet gedaan, of het Avondmaal op de gezegde wyze ontvangen heeft, is onbekwaam om zulk een Bediening of Post te blyven bekleeden; en indien hy daar mede voortvaart, over den beſtemden tyd, en des wettig overtuigd worde, dan vervalt hy van het regt om eenig Regtsgeding voort te zetten, om Voogd over eenig Kind te zyn, of Beſtuur-

dit is een verkeerd berigt. Gelukkig voor de Vryheden van dit Land, leeven wy niet langer in eene eeuw waar in de Koning een ontheffende magt heeft. Noch de Lord Kanſelier, noch de Koning zelve, kan ontſlag verleenen van de ſtraffen door de *Test Act* gedreigd, hoe zeer dezelve, in byzondere gevallen, mogen werken tegen de regten der Menschlykheid, en hoe ſtrydig dezelve moge weezen tegen de verlichte begrippen deezes tyds (*). De waarheid is, dat de Heer HOWARD begreep, dat die verlichte begrippen de heerſchende geworden waren. Hy verliet zich op de edelmoedigheid zyner Landsgenooten, en gelyk het, in alle gevallen, naderhand bleek, liet hy zich, door bezef van perſoonlyk gevaar nooit affchrikken van het voortzetten eens edelmoedig begonnen werks: en wilde hy, te deezer gelegenheid, niet weigeren eene Bediening te aanvaarden, in welke hy dagt van uitſteekend nut te zullen kunnen weezen, uit aanmerking van de ſchroomlyke gevolgen waar aan hy zich blootſtelde, hadt iemand hem, uit *hoofde* van de *Test Act*, willen vervolgen.

(*'t Vervolg hier naa.*)

ſtuurder, van iemands goederen, om eenig Legaat of Erfmaaking te doen, eenig Ampt te bekleeden, en verbeurt by daarenboven 500 Ponden St. ten behoeve van zynen Aanklaager. *Statute* 25 Ch. II. *explained by Geo.* II. Ch. 26.

(*) Geen Acte van het Parlement kan veranderd, verbeterd, opgeheven, of ontſlag daar van ontleend worden, dan op dezelfde wyze als dezelve gemaakt is, en door 't zelfde gezag des Parlements. BLACKSTONE's *Comment. B.* I. *Ch.* 2. *Sect.* 6.

OPHELDERENDE AANMERKINGEN OVER DE WOORDEN VINDING EN SMAAK.

(Uit het Engelsch.)

VINDING, ten opzigte van de Tekenkunst, zo wel als met betrekking tot de Dichtkunst, wordt zomtyds aangezien, of althans daar over geſprooken, als eene ſoort van weezenlyke Inblaazing; terwyl Vinding, naar myn begrip, niets anders is dan dat vermogen, waar door wy in ſtaat zyn, om, in éénen opſlag, en ten zelfden tyde, voor onzen geest te roepen, en te letten op eene

eene verſcheidenheid van denkbeeldige voorwerpen, die te zamen in 't geheugen bewaard zyn, of door derzelver eigene natuurlyke verbintenis, of door kunst, tot dat ze ons te ſtade komen. En worden deeze in de uitoefening der ſchoone Kunſten verſchillend uitgekoozen, en geſchikt door de Verbeeldingskragt, onder het geleide van ons Oordeel en van onzen Smaak.

De kragt der Vinding in de Kunſten moet, derhalven, noodwendig geëvenredigd zyn naar de maate van den voorraad van aangenaame denkbeelden, welken wy hebben kunnen opleggen, en het grooter getal van verbintenisſen, die wy gemaakt hebben, als de middelen, om ze ons te binnen te brengen, en aangenaame beelden te ſchilderen, of welluidende klanken zamen te voegen, om 't oog of 't oor te ſtreelen.

't Zou een nuttige buitenſtap weezen hier uit te weiden over deeze zamenvoeging van denkbeelden, in een zedelyk licht beſchouwd. Zulks zou uitwyzen hoe noodzaaklyk het is voorzigtig te weezen in het vormen onzer denkbeeldige verbintenisſen; naardemaal niet alleen ons Genoegen voor een groot gedeelte, maar ook onze Deugd, Agting, en het Geluk onzes Leevens af kan hangen van den trein, welke onze denkbeelden geneigd zyn te volgen: en boven al, daar deeze verbintenisſen ons ten gids kunnen dienen in de keuze onzer Vrienden, en van de voorwerpen onzer Najaaging. Doch ik kan my thans hier over niet uitlaaten; alleen, moet ik hier, in 't voorby gaan, iets opmerken, 't geen te ſtade kan komen in 't oordeelen over de verſchillende Characters der Menſchen, om 'er zich naar te gedraagen ten opzigte hunner heerſchende beginzelen.

Ik merk, ten dien opzigte, aan, dat de *Geestige Man* in zyne gevoelens meest beſtuurd, en voornaamlyk ingenomen, wordt, door die voorwerpen, wier zamenvoeging zyne woelige Verbeeldingskragt bezig houdt: de Gierigaart wordt nauwlyks ſterker beheerscht door eenige Eigenbaat, dan de Geestige Man door treffende en ongemeene verbeeldingen; en hoe aangenaam zyne verkeering ook moge weezen; men kan op zyn oordeel en vriendſchap in 't algemeen niet vertrouwen. —— De *Grappige Man* ſtaat het meest onder den invloed van zodanige voorwerpen, als door tegenſtrydigheid met elkander eenige verbintenis hebben; het belachlyke is by hem de toets van regt, van eer, van braafheid; met

één

één woord, van alles. —— De *Man van Smaak* wordt door het fraaije getroffen: ſtemt dit met het deugdzaame overeen, dan is hy waarlyk beminnelyk. —— De *Man van juist Oordeel* heeft menigmaal een ſtreng en ongemaklyk voorkomen; doch zyne denkbeelden zyn met waarheid gepaard, en 'er is eene braafheid in zyn gedrag, boven allen bedrog verheeven. —— De *Man van Vernuft*, wiens denkbeelden zamengevoegd zyn door fraaiheid, of waarheid, of tegenoverſtelling, of aangenaame nieuwigheid, kan ongelyk in zyn gedrag weezen; doch over 't algemeen mag men zich op hem verlaaten. En is het geenzins te verwonderen, dat de meerderheid, welke zulk een aantal van verbintenisſen van denkbeelden hem moet geeven boven de rest der Menſchen, in ruwer of geestdryvender eeuwen, hem het aanzien gaf van een Man, die deeze meerderheid van *Vinding*, welke hem op eene zo buitengewoone wyze, onderſcheidde, verſchuldigd was aan 't onderwerp van een byzonderen Geleidgeest, of aan eene Inſtorting van gaven, verre boven het gemeen verheeven.

Dan deeze tyden zyn lang voorby, en nogthans heeft men, in ſtede van het boven opgegeeven eenvoudig verſlag, het vermogen der Vinding, waaromtrent niemand, die in zichzelven treedt, een vreemdeling kan weezen, in de Voorreden voor FRESNOY's *Art of Painting*, geſchreven: „ *Vinding* is een Zanggodin, die alle de voor„ deelen, aan haare Zusters gemeen, bezit; doch, door „ het vuur van *Apollo* verwarmd zynde, hooger dan „ de overige ſtreeft, met een helderder en heerlyker „ glans pronkt." Dit is de voornaamſte plaats welke men wenscht in zulke eenvoudige bewoordingen voorgeſteld te vinden, als licht op het Onderwerp verſpreiden kan. In de daad, ik moet bekennen grootelyks verbaasd te ſtaan, dat een Man, als Mr. DRYDEN, zich kon voldoen met zulk een verbloemden onzin; of denken dat deeze by zyne Leezers gangbaar zou weezen; maar dus wordt dikwyls nog de Verbeeldingskragt, ten aanziene van dit onderwerp, onthaald, met ſchilderende woorden zonder eenige bepaalde betekenis; waar by toekomt, dat men, daar over geleezen hebbende, in 't einde geene vordering in kennis altoos gemaakt heeft van iets, 't welk zo weinig verklaarings vordert, als men 't ſtuk eenvoudig en onverbloemd beſchouwt.

Door SMAAK heeft men eigenlyk te verſtaan dat vermo-

mogen der Ziele; 't welk beſtaat in de onderſcheiding en 't genot van 't geen fraai of 't geen ſchoon is; in zo verre fraaiheid of ſchoonheid behooren, of tot byzondere denkbeelden en voorwerpen op zichzelven afzonderlyk beſchouwd, of anders tot de ſchikking en zamenvoeging eener menigte fraai- en ſchoonheden. 't Is door deeze Zelfbekwaamheid, derhalven, dat wy in ſtaat zyn, om van onze denkbeelden, door de *Vinding* opgeroepen, de zodanige te verzamelen die zamengevoegd kunnen worden, om voor de Verbeelding nieuwe, of ſchoone, of verheevene, beelden te vormen.

Mogelyk zal men aanmerken, dat het denkbeeld van Schoonheid volſtrekt onbepaald is, als geheel afhangende van gewoonte en gebruik. Dit is alleen in zekere maate waar, en de geneugten van den Smaak der Ziele hebben, gelyk die van het gehemelte, desniettegenſtaande, derzelver grond in onze algemeene aandoeningen en bevattingen, gelyk zy door de wet der Natture beſtemd zyn om zekere en bepaalde indrukken te maaken; maar de ſterkſte natuurlyke gevoelens, weeten wy, kunnen toegeſtaan, en in zeker voege veranderd, worden; als mede, dat elk vermogen, onzer natuure ingeplant, door oefening zo wel voor verbetering vatbaar is, als blootgeſteld voor verſlimmering, wanneer wy het verwaarloozen of misbruiken. *Perfectum nihil est*, ſchryft QUINCTILIANUS, *niſi ubi Natura curâ juvetur.* „ Niets is volmaakt, dan daar de Natuur door zorg„ vuldigheid geholpen wordt." Deeze regel, geloof ik, vertoont zich nergens zigtbaarder dan in den *Smaak*, van welken, 't geen fraai en ſchoon is, of althans in zekeren graad verondersteld wordt zodanig te zyn, altoos ten voorwerpe ſtrekte: dan nooit hebben wy gehoord, dat de Padde of Vleedermuis ooit, van wegen derzelver ſchoonheid, bewonderd zyn, of dat men de Goudvink, daar en tegen, nimmer voor lieflyk heeft uitgemaakt.

Doch, zonder verder op byzonderheden ſtaan te blyven, ongetwyfeld zyn 'er eenige gedaanten, door den Schepper der Wereld natuurlyk geſchikt om in ons oog bevallig of onbevallig te weezen, onafhangelyk van de denkbeelden van voor- of nadeel, of gevaar, 't welk wy daar van ontvangen; gelyk 'er eenige klanken zyn, natuurlyk wel, of wanluidend, voor het oor, zo zyn onze zielen geſchikt, om uit de tegenwoordigheid van ze-

zekere voorwerpen, genoegen of ongenoegen te ſcheppen. Eenige Dieren, by voorbeeld, worden in 't algemeen voor ſchoon gehouden, 't zy in gedaante of kleur, en andere in 't algemeen leelyk gekeurd: nu 't geen algemeen is, kan met geene mogelykheid den oorſprong uit gewoonte of grilligheid ontleenen. De grootſte twyfelaar moet toeſtemmen, dat eenige gedaanten met eenpaarige ſtemmen ſchooner dan andere gekeurd worden: 't welk noodwendig inſluit het beſtaan van een natuurlyk beginzel in de Ziel, als een maatſtok waar toe de voorwerpen kunnen gebragt worden.

Men zal my wel ten goede duiden, dat ik deeze waarneeming niet wyder uitbreide; alleen nog deeze bedenking. Indien ſchoonheid van gedaante zo noodzaaklyk geweest ware in de Dierlyke Wereld, als eene gepastheid en dienſtige evenredigheid der deelen, dan zouden de onfraaije gedaanten van zommige ſchepzelen 'er geen plaats gevonden hebben. Waren 'er geene dan ſchoone gedaanten bezield geworden, dan was 'er eene gaaping in dit gedeelte der ſcheppinge geweest: maar ſchoon of leelyk ſtaan zy alle in dezelfde betrekking tot GOD, en ongetwyfeld is de ſchaal van ſchoonheid, zo wel als die van werkzaame uitmuntenheid, in het dierlyk leeven vastgeſteld, en even zeer afgemeeten door des Scheppers wysheid en goedheid, tot volmaaking des Heelals.

't Geen, ten deezen aanziene, waar is van de Dierlyke Wereld, mag met gelyk regt gezegd worden van de Onbezielde; de gedaanten in beide zyn oneindig, en ſchoonheid en leelykheid zyn in de eene zo wel als de andere tegen elkander overgeſteld, indien niet zamengevoegd. Een doeleinde van GOD in deeze zigtbaare Schepping was zeker het genoegen zyner Schepzelen, van welk genoegen het minſte kruipende Diertje, buiten twyfel, zyn deel heeft, geëvenredigd aan deszelfs vatbaarheid. En konden wy, in dit tegenwoordige leeven, gelyk wy mogelyk hier naamaals zullen kunnen, in eenen opſlag het algemeen gelaad der Natuure beſchouwen, wy zouden ontdekken, dat zelfs de meest tegen elkander ſtrydende deelen van deezen Aardkloot, welken wy bewoonen, als dezelve afzonderlyk en afgeſcheiden beſchouwd worden, alle eene rechtſtreekſche ondergeſchikte betrekking hebben tot de ſchoonheid, de zamenſtemming, en volmaaking van het

geheel. Maar, beperkt als onze tegenwoordige bekwaamheden zyn, kan het bekrompenſte gezigt ons zulk eene geregelde verſcheidenheid in de zamenſtelling van alles rondsom ons ontdekken, als blykbaar geſchikt ſchynt om onze aandagt te verpligten tot het voortzetten onzer kundigheden, terwyl het ons eene maate van vermaak en voldoening verſchaft, ten prikkel om 'er in voort te vaaren, en tot eene belooning voor vordering ſchenkt. Op welk eene wyze Verſcheidenheid en Vermaak te zamen verbonden zyn als oorzaak en uitwerkzel, blyft een geheim; doch dit is eene ontdekte waarheid, dat verſcheidenheid, onder zekere bepaalingen, als de onmiddelyke oorzaak van 't geen wy ſchoonheid noemen aangemerkt, voornaamlyk beſtemd ſchynt om ons tot Weetenſchap aan te ſpooren.

Verder mag ik hier by aanmerken, dat, was de Mensch gevormd zonder een Gevoel voor 't Fraaije en Schoone, hy zou een gebrek aan onſchuldige vermaaken ten noodzaaklyken troost des leevens, (behalven een gemis der reeds vermelde aanſpooring tot vordering in kennis,) gevoeld hebben. En, nogthans, dit Gevoel of dien Smaak voor het Schoone te bezitten, op dezelfde onveranderlyke wyze, als onze Bevatting der Waarheid, moest, in veele gevallen, onherſtelbaare verlegenheid baaren: 't was, derhalven, om deeze reden voegelyk en dienſtig voor den Mensch, in deezen tegenwoordigen ſtaat, om hem onder den last en moeilykheden deezes leevens op te beuren, en derzelver gewigt ten tegenwigt te dienen, dat hy natuurlyk eene onderſcheiding bezate van de Schoonheid hem ingeplant, met een vermaak aan de bezeffing verbonden; wyslyk egter is het teffens verordend, dat wy, niettegenſtaande deeze oorſpronglyke inrigting, door gewoonte ons ſchielyk kunnen bevredigen met voorwerpen, geheel van Schoonheid ontbloot, 't zy in gedaante, kleur, of ſchikking — althans in zo verre bevredigen, dat de ſmertverwekkende afkeer wyke. Ja, zo buigzaam is deeze bekwaamheid, door de gunſtige ſchikking der Voorzienigheid tot bevordering van ons Geluk, dat wy in 't einde de voorkeus, zelfs in 't ſtuk der Schoonheid, geeven aan deeze gewoonte, en eene geneigdheid bekomen, om die voorwerpen, met welke wy genoodzaakt zyn lang om te gaan, voor de aangenaamſte te houden, ſchoon ze in 't eerst onaangenaam

in

in onze oogen waren. 't Gaat hier mede juist op dezelfde wyze als met de natuurlyke onderſcheiding van ons Gehemelte, die, een ſtaat van onverſchilligheid doorgegaan hebbende, een welgevallen vindt in dingen, oorſpronglyk onaangenaam, tot walgens toe onaangenaam. In tegendeel, en dit is onze opmerkinge overwaardig, dit verdient onze dankbaarheid in de hoogſte maate, iets, 't geen wy eens, 't zy in voedzel of in ſchoonheid aangenaam bevonden hebben, wordt ons nimmer, door gewoonte, volſtrekt onaangenaam, zo 'er geene byzondere toevallen bykomen, of zulks ontſtaat uit onvoorzigtigheid of misbruik.

Over 't geheel, derhalven, mag dan de Goede Smaak, in den verbloemden zin, gezegd worden te beſtaan in die bekwaamheid der Ziele, waar door wy in ſtaat zyn om te onderſcheiden en te genieten wat Schoon of Uitmuntend is in Kunst of Natuur, elk op zichzelven beſchouwd; waar door wy de Fraaiheid kunnen opmerken, welke hervoortkomt uit eene juiste ſchikking der voorwerpen, die in zichzelven niet onbehaaglyk zyn. Deeze Smaak verſchaft ons eene verfynde ſoort van zinnelyk genot in de vermaaken van het Gezigt en het Gehoor, verre verheven boven de groovere vermaaken der andere Zintuigen; doch onze Goede Smaak wordt best onthaald door zodanige ſchilderyen, gevormd door de verbeelding der Dichteren, als ſtrekken om onze ingeſchaape liefde tot Deugd, Regtvaardigheid, en Menſchenliefde, te gelyk met onze zugt voor Schoonheid, voldoende te ſtreelen.

BELANGRYK BERIGT, VAN DE ZEDEN, GEWOONTEN, EN HET CHARACTER, DER SPANJAARDEN.

(Overgenomen uit des Heeren PEYRON's *Eſſays on Spain*, uitgegeeven in BOURGOANNE's *Travels*.)

Spanje werd, by beurten, bewoond en overwonnen door onderſcheidene Volken, en ontving met de ketenen der Overwinnaaren een gedeelte van hun Character. Den heerſchenden ſmaak der *Spanjaarden* voor zekere Schouwſpel-vertooningen; de zugt tot hoogklinkende Tytels, en een eindlooze lyst van Naamen; hunne Galantery en diepen eerbied voor de ſchoone Sexe; hunne zinnebeeldige en vergrootende wyze van ſpreeken

ontvingen zy van de *Mooren*. —— Zy erfden de deftigheid in houding, en in gesprekken, en de jalousy, welke hun agterdogtig en wraakzugtig doet worden, van de *Africaanen*. —— Van de *Gothen*, en hunne Voorvaderen, ontleenden zy Openhartigheid, Braafheid en Moed, Deugden aan hun eigen. —— De *Romeinen* en de *Gothen*, desgelyks, gaven hun de Geestdrift van Vaderlandsliefde; de gestoldheid op het Grootte, en het Bygeloof. Tot welk eene hoogte het Bygeloof der *Romeinen* opsteeg kunnen wy uit PLUTARCHUS leeren. De Bygeloovigheid der *Italiaanen* is in niets anders, dan in het voorwerp, veranderd, en daar, zo wel als in *Spanje*, is nog de aart des Bygeloofs dezelfde gebleeven.

Veelvuldige beschryvingen hebben wy van der *Spanjaarden* Character; doch ieder Landschap heeft zyn byzonder Character, en schynt 'er tusschen de Bewoonderen zo wel een zedelyke als natuurlyke verdeeling plaats te hebben. De Landschappen, die voorheen bykans zo veele Koningryken waren, schynen den geest van haat tegen elkander, in eene meerdere of mindere maate, naar gelange zy in afstand van elkander verwyderd zyn, behouden te hebben.

De *Cataloniers* zyn de vlytigsten, en werkzaamsten onder de *Spanjaarden*: zy merken zichzelven aan als een onderscheiden Volk, zyn altoos gereed ten opstand, en hebben meer dan éens het ontwerp gevormd, om van hun Landschap een Gemeebest te maaken. Eenige Eeuwen geleden, is *Catalonie* de Kweekschool geweest van Kunst en Handel in *Spanje*: die aldaar een graad van volkomenheid beklommen, in geen ander gedeelte van het Koningryk te vinden. De *Catalonier* is ruw, gemeenzaam, jalours, eigenbaatig, maar op, en in, 't voorkomen, vriendlyk.

De *Valencier* is scherpzinnig, valsch, en zagter in 't voorkomen; voert niets weezenlyks uit; schoon tot veele dingen bekwaam; alle de Potzemaakers en Kwakzalvers van *Spanje* komen uit het Koningryk *Valencia*.

De *Andalusier* heeft niets van zyn eigen, zelfs zyne Taal niet, en mag met den *Gasconjer* vergeleeken worden, van wegen de buitenspoorigheid zyner uitdrukkingen, zyne leevendigheid en ydel pochen; hy is onder honderd *Spanjaarden* ligt te onderkennen. Grootspraak heeft hy steeds in den mond, hy schikt alles op, en vergroot het; hy biedt zyn beurs, zyn persoon, aan u aan, juist zo lang dat hy tyd heeft om des berouw te hebben. Hy is leevendig, vrolyk, weinig bedryvend, gehegt aan de oude gewoonten zyns Lands, vlug, welgemaakt, een liefhebber der Vrouwen, op dansen, vrolyke partyen, en goeden cier, gesteld.

De *Castiliaan* is trots, ernsthaftig in zyn voorkomen, spreekt weinig, en schynt in diepe gepeinzen verzonken. Zyne beleefd-

leefdheid is koel; doch zonder gemaaktheid; hy is wantrouwend, en ſchenkt zyne Vriendſchap aan niemand, dan na zyn Character langen tyd waargenomen te hebben. Hy bezit vernuft, ſterkte van geest, een bondig oordeel, en is voor de Weetenſchappen geſchikt. Stelt hy zich vrolyk aan, dit is meest altoos met voorbedagtheid.

De Inwoonder van *Galicia* mag met den Inbooreling van *Auvergne* vergeleeken worden; hy verlaat zyn geboorteland, en wordt, in 't overige van *Spanje*, op bykans dezelfde wyze gebruikt, als lieden van dezelfde ſoort uit *Auvergne* en *Limouſin* in *Frankryk* (*). —— De meeste Knegts zyn *Aſturiers*, zy zyn getrouw, niet zeer kundig, maar nauwkeurig in het volbrengen van hun pligt.

Over 't algemeen is de *Spanjaard* geduldig en Godsdienſtig: hy denkt diep, doch beſluit traag; hy is beſcheiden en maatig; van ouds af is zyne haat tegen de Dronkenſchap bekend. —— Strabo verhaalt ons van een Man, die zich in een vuur wierp, om dat iemand hem een Dronkaart genoemd hadt. Hy is getrouw, liefhebbend, vriendlyk. De *Spanjaard* is egter niet zonder gebreken, en waar wordt de Mensch zonder dezelve gevonden? De Mensch beſtaat uit Deugden en Ondeugden, en een Volk is eene verzameling van Menſchen. Wanneer, derhalven, by een Volk, de Deugden en gezellige hoedanigheden de Ondeugden, onafſcheidelyk van de Geſtelteniſſe, de Lugtſtreek, en het Character, kunnen opweegen, verdient dat Volk, met het hoogſte regt, onze vuurigſte hoogagting.

Ik kan met waarheid zeggen, dat ik — uitgezonderd eene aanmaatiging van meerderheid, welke tot hier toe mín het uitwerkzel geweest is van de Lugtſtreeke, dan van oorzaaken, die misſchien ſchielyk zullen ophouden; een geest van wraakzugt, waar van men de uitwerkzels zelden ziet; een Volks trots, die, welbeſtuurd, de heilzaamſte uitwerkzels zou kunnen baaren; en eene zeer diepe onkunde, ontſtaande uit gebrek aan eene opvoeding, waar van men den oorſprong te zoeken hebbe in het Geregtshof, opgerigt tot ſchande van de Wysbegeerte, en het gezonde Verſtand, —— in de *Spanjaarden* niets dan Deugden gevonden heb.

Hun Geduld in de Oorlogen met *Italie* en *Portugal* verbaasde de *Franſchen* (†). De *Spanjaarden* waren geheele dagen zonder brood, water, of bedden, en men hoorde geen het minſte gemor in hunne Legerplaatze 'er was geen het geringſte verſchynzel van Oproerigheid; men beſpeurde alleszins de ſtriktſte gehoorzaamheid, en bereidvaardigſte onderwerping.

Altoos waren de *Spanjaarden* zeer aan hunnen Koning verknogt.

(*) Als Schoorſteenveegers, Schoenenſchoonmaakers, enz.

(†) En in 't beleg van *Gibraltar* geheel *Europa*.

knogt. 't Was niet, dan met het uiterſte leedweezen, dat zy PHILIP DEN V een Krygslyfwagt zagen vormen. De Graaf DE ALGUILAR, een braaf Edelman, nam de vryheid den Koning deswegen te gemoet te voeren: „ Indien uwe Majeſteit be„ flooten hadt op de groote Markt te *Madrid* te ſlaapen, zoudt „ gy u daar in volmaakte veiligheid bevonden hebben; de „ Markt zou niet vóór negen uuren hebben aangevangen, en „ alle de *Caſtiliaanen* waren, geduurende den nagt, uwe Lyf„ wagten geweest."

Van hunne vroegſte kindsheid af, aan Ligtgeloovigheid, en de Kerkplegtigheden gewoon, zyn ze bygeloovig, zonder het te weeten, en weezenlyk devoot. Zelfs, in hunne losbandigheden, bewaaren zy het voorkomen van Devotie. De *Spanjaard* ſchynt, te midden zyner geweldigſte Driften, zyné bedaardheid te bewaaren; en terwyl zyn hart ontſtooken is, bewaart zyn gelaad de gewoone ernsthaftigheid.

De *Spanaard* heeft die ligtzinnigheid, noch geweldige ſnapagtigheid, zo gemeen in *Frankryk*; noch betoont hy, in zynen ommegang, de ſcherpheid en bytende hekelagtigheid van den *Engelschman*, en nimmer neemt hy den kruipenden, valſchen, en vleienden toon der *Italiaanen* aan. Hy is deftig; zyne beleefdheid grenst aan het trotſche, doch blyft betaamlyk; zyne betuigingen van genegenheid, ſchoon niet altoos vuurig, zyn dikwyls hartlyk.

Des *Spanjaards* Volks-hoogmoed, een vooroordeel, zeer gunſtig voor het Staatsbeſtuur, 't welk 'er gebruik van weet te maaken, klimt tot eenen verbaazenden graad op. 'Er is geen *Spanaard*, of hy houdt zyn Land voor 't voornaamſte der Wereld. Het Volk heeft ten ſpreekwoord: *Donde esta Madrid calle el mundo*, „ waar *Madrid* is, laat daar de Wereld zwygen." Een hunner Schryveren heeft een Boek uitgegeeven, onder den Tytel: *Solo Madrid es corte.* „ Daar is geen ander Hof, dan „ dat van *Madrid*." Een Prediker zeide, in een Leerreden, over de *Verzoeking van* CHRISTUS, dat de Duivel den Zaligmaaker op den top van een hoogen berg voerde, waar hy hem alle de Koningryken der Aarde ontdekte; hy toonde hem, voegde hy 'er by, *Frankryk*, *Engeland*, *Italie*; doch, gelukkig voor den Zoon van GOD, *Spanje* was door het *Pyreneeſche* gebergte voor zyn gezigt verborgen. De Vaders van Huisgezinnen, weet men, dat, op 't ſterven liggende, hunne Kinderen hebben geluk gewenscht wegens den zegen, dat zy in *Madrid* leefden, en leerden hun dat voordeel aanmerken als het grootſte goed, 't welk zy hun konden naalaaten.

Het verblyf in de Steden, en bovenal in de Hoofdſtad, laat het Land ledig. Een *Spanjaard* leeft nooit uit eigen verkiezing op het Land; hy kan 'er geen verkiezing voor hebben, om dat hy niet weet wat het is; en hy, die zich verpligt vindt op 't Land

Land zyn verblyf te houden, weet 'er geen voordeel mede te doen. De treffende beſchryvingen van de Schoonheden des Lands, van de tooneelen der Natuur, zo vol verſcheidenheden, die, te midden van de Stadvermaaken, ons met eene begeerte vervullen, om ze voor die des Landleevens te verwisſelen, zyn onbekend in *Spanje*; men weet 'er niets van de geestdrift voor het Land, die een GESSNER, THOMSON, en SAINT LAMBERT vervulde.

Zou het gebrek aan vatbaarheid in de *Spanjaarden*, voor 't gevoel van alle Sentimenteele Schriften, niet gegrond zyn in hun wederzin van 't Landleeven? De Lugtſtreek, onder welke zy woonen, is brandend, en droogt het geheele geſtel uit. Hadden de *Spanjaarden* meer gevoels, zy zouden het Land meer beminnen; maar zy zyn als aan hunne Steden geketend; in hunne Werken van Letterkunde is niets dan verbeelding; drift en galantery maaken het weezen hunner Minnehandelingen uit.

Hunne onkunde is over 't algemeen zeer groot; de meesten hunner kennen geen onderſcheid tuſſchen andere Volken, en veelen zullen ſtaande houden, dat een *Franſchman*, ſchoon een *Chriſten*, geen *Catholyk* is. Hun leezen bepaalt zich tot Toneelſpelen; en hun bidden tot het herhaalen van den Roozenkrans. — Ik verzoek, dat men in aanmerking neeme, dat ik hier algemeen ſpreek: want in *Spanje* zyn veele Geleerden, aan wier verdienſten ik wenſchte in ſtaat te weezen regt te doen.

Der *Spanjaarden* Dapperheid in den Oorlog is ſlegts oogenbliklyk; en men heeft, op het bedryven van de uitſteekendſte Heldendaaden, tekens van de grootſte Lafhartigheid zien volgen. Verſcheide Krygsbenden, die by een aanval over dag grooten moed zouden betoond hebben, beeven, en worden, geduurende een marsch by nagt, met een ydelen ſchrik bevangen. Zomtyds zyn de *Spanjaarden* wreed in den ſtryd, 't welk een gevolg is van hunne phlegmatieke geſteltenisſe: en eens verbitterd, kent hunne woede geen perken. Dikwyls heeft men in de Oorlogen met *Italie* opgemerkt, dat zy de gewoonte hadden om hunne Gevangenen ſlegt te behandelen, en zelfs te wonden, als zy ongewond hun in de handen vielen; zy noemden dit: „zich van den Gevangenen verzekeren." *Aſegurar el priſonero.*

Menigwerf zyn de *Spanjaarden* beſchuldigd, dat zy hun Wraaklust te verre lieten gaan; doch ten deezen opzigte ſchynt het Volk geheel veranderd. Ik denk niet, dat de *Spanjaarden* die kragt en ſterkte van Character, waar door zy voorheen tot groote daaden werden aangezet, en ten prooi ſtonden van de gevaarlykſte driften, verlooren hebben; maar opmerking, en een rechtmaatiger denkbeeld van Eer, hebben het geweld daar van gemaatigd, en die wraakzugtige geeſtgeſteltenisſe, welke

hun zelfs tot doodſlag vervoerde, bepaalt zich tot de laagere rangen des Volks. De Vryplaatzen, die de Kerken verſchaften, ſchoon thans tot ééne Kerk, in iedere Stad, bepaald, zullen, langen tyd, dat zeker middel, om zich van een vyand te ontſlaan, in weezen doen blyven.

De *Spanjaard* is over 't algemeen kort, rank, en welgemaakt, zyn kleur is olyverwig; zyn houding deftig; hy drukt zich gemaklyk en wel uit; hy heeft iets bevalligs. Onder den Mantel, dien hy omſlaat, en met veel handigheids behandelt, draagt hy een langen Degen, tot zelfsverdeediging. Hy is en blyft nog geſteld op zyn breeden ronden Hoed, en zo ras hy zich in een Land bevindt, waar dezelve niet verboden is, legt hy, met veel genoegen, den driepuntigen *Franſchen Hoed*, gelyk de *Spanjaard* denzelven noemt, ter zyde. De meest geliefde kleeding-kleur is zwart. Wanneer de *Spanjaard* deeze aflegt en verwisſelt voor de Militaire Kleeding, (zo heeten de *Spanjaarden* de *Franſche* Kleeding) verkiest hy de helderſte kleuren, en 't is niet zeldzaam, in *Spanje*, een gemeen Ambagtsman van vyftig Jaaren, in roode of hemelsblaauwe zyde te zien; in deeze byzonderheid is 'er geen onderſcheiding van rang. De *Spanjaard* is 'er op geſteld om vertoon te maaken, en verſpilt, zonder nadenken of berekenen, alles wat hy heeft aan zyn opſchik, en leeft voorts zo hy best kan.

Een der pryzenswaardigſte hoedanigheden in den *Spanjaard* is, dat zy nooit een Bediende, die hun wel gediend heeft, laaten heen gaan; de Zoon houdt die van zyn Vader by zyn eigene, als mede de Dienstboden die zyn Moeder hieldt, en zy alle ſterven onder 't dak van hunnen Meester. Uit deeze oorzaake is het zeer gemeen, in de huizen der Grooten, een verbaazend getal van Bedienden aan te treffen.

Ik moest niet vergeeten te ſpreeken van dat gedeelte des Volks, 't welk overal ons troost ſchenkt, onzen geest opbeurt, en tot ons geluk grootlyks medewerkt, en geene ondeugden heeft, dan die wy 't zelve mededeelen. Niets is innemender dan een jong *Spanjaardinnetje*, van vyftien jaaren, hoedanige ik 'er veele op 't land gezien heb, in dit Koningryk. Een aangezigt, volmaakt eirond; helder bruin hair, evenwydig verdeeld op het voorhoofd, en alleen zamengebonden in een zyden netje; groote zwarte oogen; een mond vol bevalligheden; een altoos zedige houding; een eenvoudige kleeding, juist om het lyf gereegen, en den middel zagtlyk indrukkende; kleine welgemaakte handen: met één woord, alles is in deeze jonge Dogters bekoorlyk. Zy herinneren ons de zagtheid, de ſchoonheid, de kleeding, de eenvoudigheid, der jonge *Griekſche* Vrouwen, van welke de Oudheid ons zulke heerlyke modellen heeft naagelaaten. De Engelen worden, op de *Spaanſche* Tooneelen, altoos door jonge Dogters vertoond.

't Ge-

't Gelaad der *Spaanſche* Vrouwen is vol aandoening en leevendigheid. Zy toonen zich zeer voldaan, over iemand, die haar blyken van genegenheid laat zien; zy begeeren zeer gevleid en geſtreeld te worden; altoos zyn ze geestig, en maar zelden beſchroomd. Zy drukken zich met veel gemaks uit, en hebben eene verleidende vaardigheid in 't ſpreeken; zy zyn haastig, op haare begrippen geſteld, en driftig; maar bezitten een goed hart, en luisteren na reden, zo ras men haar kan beweegen om 'er bedaard na te hooren. Zeer zyn ze op den opſchik, en byzonder op Juweelen, geſteld, en bedekken, zonder wel overlegde keuze of maate, de vingers met gladde, of met Diamanten bezette, ringen. De armen zo wel als de ryken, gaan nooit buiten 's huis, zonder een *Basquina*, of een groot zwart Mooren of Zyden Overkleed, over de andere kleederen heen geſlaagen, welk Overkleed doorgaans zeer kostlyk is. Hierom doen zy de *Basquina* af, zo ras zy in hun eigen huis, of in dat eener Vriendinne, treeden. —— De Kinderziekte richt in *Spanje* min verwoestingen van Schoonheid aan, dan in *Frankryk*; zeldzaam ziet men eene Vrouw daar door geſchonden. De *Spaanſche* Vrouwen hebben, over 't algemeen, zulke leevendige en ſpreekende oogen, dat men ze, al derfden zy andere bevalligheden, daarom voor ſchoon zou houden.

't Geen de Reizigers verhaald hebben, van de verregaande voorzorge die de *Spaanſche* Juffers draagen, om haare voeten te bedekken, beſpeurt men niet meer; en eene Vrouw, die u haar voet laat zien, is niet altoos gereed, om, gelyk deeze Reizigers vertellen, u alle mogelyke gunſten toe te ſtaan. De lengte van haar Overkleed is min toe te ſchryven aan Coquettery, dan aan Welvoegelykheid, en de vouwen, waarvan Vader LABAT ſpreekt, in 't midden van het Overkleed, om 't zelve, naar welgevallen, langer te laaten naaſleepen, zyn thans buiten gebruik. Zeldzaam geeft eene *Spaanſche* Vrouw u de hand, om dezelve aan te raaken en te kusſchen. Eene *Engelſche* of *Franſche* Vrouw is met niemand, dan haare Vrienden, gemeenzaam: en deeze regels van welvoegelykheid zyn gemeen by alle Volken.

Aan de Maagd MARIA, betoonen de *Spaanaards* hun meesten Godsdienst, ter erkentenisſe van alle de gunstbewyzen aan hun betoond. De eerbied dien zy haar betoonen, en voor de twee geſchenken, aan het Menschdom verleend, de *Scapulaire* of het Schoudermanteltje, en de Roozenkrans, kan nauwlyks beſchreeven worden. Weinige Vrouwen gaan buiten 's huis om te wandelen, of te ſpeelen, zonder Roozenkrans in de hand: en de Mannen nooit zonder een om den hals. Wanneer op hunne tooneelen de Duivel geketend wordt, geſchiedt zulks met een Roozenkrans, en hy maakt als dan een vervaarlyk getier, tot groote ſtichting der toekykeren.

Even opmerkenswaardig is der *Spanjaarden* eerbied voor de Dooden en de Grafſteden: op de laatſte ſtrooijen zy bloemen, en beſproeien dezelve met Wywater. Ieder drup Wywater, op het graf geplengd, leert hun Priester, bluscht een gedeelte van het Vagevuur uit. Wie zou 'er dan niet mild mede weezen, en al het water eener riviere wel willen gebruiken. De onvermoeide jonge Dogter beſproeit de Grafſtede van haaren Vader, en Broeder; mogt zy het nooit de Graſzerk haars Minnaars doen!

Het heilig verlangen, om wél te doen aan de Zielen der afgeſtorvenen, is algemeen in *Spanje*. Het Volk weet den dag wanneer een Ziel uit het Vagevuur komt; dikwyls leest men op de Kerkdeuren aangeplakt: *Hoy ſe ſaca Anima*: „deezen „ Dag is een Ziel verlost."

Naa iemands dood, geſchieden 'er Zielmisſen zonder einde; hoe armoedig de Bloedverwanten het ook mogen hebben, zy moeten zich ſomtyds byna van alles berooven, om de rust van de Ziel huns overleden Bloedverwants te verloſſen. De Zielmisſen die iemand bepaald heeft, dat voor hem by zyn overlyden moeten gedaan worden, gaan voor alle ſchulden zyner Schuldeiſcheren. PHILIPS DE V beval, by uiterſten wille, alle de Priesters van de plaats, waar hy zou ſterven, op den eigenſten dag zyns overlydens, Misſen voor de rust zyner Ziele te doen; behalven deeze, geduurende drie dagen, zo veele Misſen als mogelyk, voor bevoorregte Altaaren; en, op dat hy het wel wis mogt neemen, beval hy, dat voor hem honderdduizend Misſen zouden gedaan worden, en dat het overſchot van die 'er meer geſchiedden dan 'er noodig waren, om hem ten Hemel te helpen, ten baate zouden komen van die verlaatene Zielen, om welker verloſsing niemand dagt.

De *Spanjaarden* hebben hunne blinde hoogagting voor de Priesters, van de *Gothen* ontleend. De Monniken, Priesters, en Biſchoppen, waren onfeilbaar in de oogen van dat Volk. Zy werden de eenige Regters in Burgerlyke, zo wel als in Kerklyke, zaaken. De mindere Geestlyken werden by de Kerkvoogden als een hoop ſlaaven aangezien, en het zelfde voorwendzel heerscht nog heden ten dage in *Spanje*. De Pages, de Land- en Hoefbewoonders, en de Knegts van een Biſchop, zyn Geestlyken.

Zo zeer waren de *Spanjaarden* met de Monniken ingenomen, dat ALPHONSO de Krygshaftige, Koning van *Arragon*, zyne Staaten, by uiterſten wille, aan de Orde van de *Ridders Tempeliers* overliet. De Grooten des Ryks gaven geen agt op deeze vreemde beſpreeking; egter verkoozen zy een Monnik tot hunnen Souverain, Don RAMIRO, Broeder des overleden Konings. De *Tempeliers* hadden de onbeſchaamdheid om de Kroon te verderen, en ontvingen, by wyze van onderlinge ſchikking, de gifte van zekere Landen in het Koningryk.

De yver van de *Spanjaarden* voor den Godsdienst ſtrekt zich tot

tot deszelfs Bedienaaren uit. Een Priester is een voorwerp van eerbied, de Burgerlyke Regter heeft geen magt om hem te ſtraffen, hoe groot een misdryf hy ook moge begaan hebben. Weinig jaaren geleden, zag men in *Andaluſia* hier van een treffend voorbeeld. Een Monnik, behoorende tot de Orde der Barrevoeter Carmeliten, hadt eene geweldige liefdedrift opgevat voor eene jonge Jufvrouw, wier Biegtvader hy was. Hy hadt ongetwyfeld te vergeefsch gepoogd, zyne wenſchen aan haar te ontdekken: dewyl hy, uit haar mond verſtaande, dat zy zou trouwen, en niet willende dat een ander in 't bezit zou geraaken van haar, die hy aanbadt, geheel verwilderd werd; en, op zekeren dag, naa dat de jonge Jufvrouw by hem gebiegt, het Sacrament uit zijne handen ontvangen, en de Mis gehoord hadt, haar by de Kerkdeur opwagtte, en, niettegenſtaande het gejammer van eene Moeder, en de verbaasdheid van allen, die het aanſchouwden, haar met drie dolkſteeken dood voor zyne voeten nederlag. Hy werd in de gevangenis gezet; doch de Koning, verſtaan hebbende dat hy een Priester was, en hem zekeren tyd ter bekeering willende geeven, verwees hem om te *Porto Rico* als een Galeiſlaaf te leeven.

Om een recht denkbeeld te vormen van de Zeden of Wetten eens Lands, moet een Waarneemer gebeurtenisſen verzamelen en vergelyken, als mede de onderſcheide oordeelvellingen, in ſoortgelyke gevallen, onderzoeken. Een Kanunnik van de Hoofdkerk te *Seville*, zeer pronks in zyne kloeding, en byzonder geſteld op nette ſchoenen, kon geen Schoenmaaker vinden, die ze hem naar den zin maakte. Wanneer een ongelukkige Schoenmaaker, by welken hy zich vervoegd hadt, naa het verlaaten van veele andere, hem een paar Schoenen t'huis bragt, die hem niet behaagden, werd de Kanunnik zo toornig, dat hy, na den Schoenmaaker gaande, een ſtuk gereedſchap in den winkel aangreep, en hem daar mede zo veel ſlagen op 't hoofd gaf, dat hy dood ter aarde viel. De ongelukkige Man liet eene Weduw naa, vier Dogters, en één Zoon van veertien jaaren, de oudſte van dit behoeftig Gezin. 't Zelve deedt zyn beklag by het Capittel; de Kanunnik werd in regten vervolgd, en verweezen om voor één jaar niet in het Choor te komen.

De jonge Schoenmaaker, manlyke Jaaren bereikt hebbende, nauwlyks in ſtaat om de kost te winnen, van verdriet vermeesterd, zat op een Procesſiedag aan de deur der Hoofdkerk van *Seville*, als de Procesſie voorby ging. Onder de andere Kanunniken zag hy den Moordenaar zyns Vaders. Op het gezigt van dien Man, greep Kinderliefde, woede en wanhoop, hem aan, en vervoerde hem, om als raazende den Kanunnik aan te vallen, en het hart te doorbooren. Hy werd gevat, van de misdaad overtuigd, en veroordeeld om levend gevierendeeld te worden. Peter, dien wy den *Wreeden* noemen,

men, doch die de *Spanjaarden*, met meer reden, den *Minnaar des Regts* heeten, bevondt zich toen te *Seville*. De zaak kwam te zyner kennisse: en, naa zich van de byzonderheden te hebben laaten onderrigten, besloot hy zelve Regter des Schoenmaakers te zyn. Het Vonnis zullende uitspreeken, vernietigde hy, vooraf, het geestreeke Vonnis der Geestlyken; en den jongeling gevraagd hebbende wat zyn handwerk was, sprak hy, naa bekomen antwoord: „ Ik verbied u in één Jaar „ schoenen te maaken."

Nooit brengen de *Spanjaarden* licht in een kamer, zonder te zeggen, „ Gezegend zy het Heilig Sacrament des Altaars!" De bystanders antwoorden —— „ Voor altoos!" —— Hun groet is „ God bewaar u!" —— By het scheiden zeggen zy, „ Ga met God, met de Heilige Maagd!" —— Als zy in een Huis treeden, is het eerste zeggen, *Deo Gratias*, *Ave Maria*. 't Gezin antwoord, *Sin pecado concebeida*, „ zonder zonden ontvangen." Dit onderwerp van zo veele hoogloopende geschillen heeft men in *Spanje* tot een Compliment gemaakt. Nergens wordt van GOD, van Maria, en de Heiligen, zo veel gesprooken, als in dit Koningryk.

De Paaschweek is de bron van duizend heiligschen*nisse*n, de gevolgen van Biegtbriefjes. De *Spaansche* Priesters hebben een grondregel, zo valsch als wreed; zy zeggen dat de Menschen, door alle mogelyke middelen, moeten gewend worden om hun pligt te doen, en dat de overtuiging, vroeger of laater, wel zal komen. Eenige weinige dagen vóór de Heilige Week bezoekt de Vicaris van elke Wyk, met een Register in de hand, zyn Volk, en tekent zorgvuldig elks naam op; vyftien dagen daar naa herhaalt hy dit bezoek, en allen die zich in zyn Wyk bevinden, moeten hem niet alleen een Biegtbriefje, maar ook een van ter Communie geweest te zyn, bezorgen. Hoe veele misbruiken ontstaan 'er niet uit deeze gedrogtlyke gewoonte! De Heilige dagen hebben nauwlyks aangevangen, of men dryft een heiligschendenden handel met dat geen, voor 't welk de Godsdienst ons leert den diepsten eerbied te hebben. In alle Parochiekerken ziet men slechte Vrouwen communiceeren, en aan haare onboetvaardige Minnaars de ontvangene Briefjes verkoopen. Priesters, dien naam onwaardig, betaalen, met dezelfde munt, de gunsten dier onkuischen. Veelen worden, om de kosten van een Briefje te bespaaren, heiligschenders; en indien iemand, door zyne driften tot verkeerdheid vervoerd, Godsvrugt en welvoeglykheid genoeg behouden heeft, om tot deeze schriklyke middelen geen toevlugt te neemen, en, op den dag dat de Priester zyn bezoeken aflegt, geen Briefje van Communiegang bezit, wordt hy het voorwerp van Kerklyke tugt; zyn naam wordt schandelyk op de openbaarste plaatzen aangeplakt, en volbrengt hy, in den bepaalden tyd,

het

het bevel niet, dan wordt hy aan den lyve geſtraft. In deezervoege wordt hy, die misſchien de Godsdienſtigſte is onder zyne Broederen, 't meest geſchandvlekt, en het ſlachtoffer van zyne beſchroomdheid en liefde tot de waarheid.

Weinige *Spanjaarden*, weinige Vrouwen inzonderheid, worden op den arm gelaaten; doorgaans geſchiedt de aderlaating op de hand, of op den voet. Allen zyn ze zeer op het aderlaaten geſteld. 't Is niet ongewoon hun te hooren zeggen: die of deeze is onpaſſelyk geweest; hy is viermaalen adergelaaten, en bevindt zich nu beter. De meeste Vrouwen doen zich, by wyze van voorzorg, drie of viermaalen in eene maand, aderlaaten. Ik hou my verzekerd, dat het groot aantal Blinden, in *Spanje*, zo zeer veroorzaakt wordt door hun veelvuldig aderlaaten, als door de brandende zandgronden, die in verſcheide deelen des Ryks den grond uitmaaken.

Menſchen, die men ſlegts zeldzaam ziet ten dage van gezondheid, blyven niet in gebreke, om u veelvuldige bezoeken te geeven, als ziekte u aan huis en kamer bepaalt. Zelden veragtloost de *Spanjaard* uitwendige zamenleevingspligten. Hy zal u op uwen Geboortedag komen begroeten; doch gy moet niet verwagten, hem het overige des Jaars ten uwen huize te zullen ontvangen.

De eerſte plaats in een *Poſada*, of Spaanſche Herberg, is dikwyls een groote Stal, vol ezels en muilezels, door welke gy heen moet dringen, indien gy begeert te vraagen, of 'er, om u te herbergen, plaats is. Met veel moeite komt gy in de keuken, welke beſtaat uit een rond of vierkant vertrek, welks dak ſpits toeloopt, en aan den top open is om den rook een vryen doorgang te laaten. Rondsom dien grooten Schoorſteen is een breede ſteenen bank, die 's nachts het Huisgezin ter Bedſtede verſtrekt; doch over dag een voeglyke plaats oplevert voor Reizigers, Voerlieden en Mullezeldryvers, die, zonder onderſcheid by den Waard en Waardin gezeten, de lugt een gedeelte des rooks ontneemen, door denzelven in te zwelgen. Het vuur, 't welk in 't middelpunt deezes jammerhartigen verblyfs brandt, beſtaat meestentyds uit droge koemest met ſtroo gemengd; dit vuur dient ook, om voor ieder perſoon, op zyn beurt, zulk eeten te kooken, als hy zorg gedraagen heeft, mede te neemen. Al het keukengereedſchap beſtaat in verſcheide groote ſtoofpannen, en alles, wat gy eet, is geſtoofd in zeer ſlegte olie. 't Is waar, men is 'er niet ſpaarzaam mede, en de overvloed, gepaard met de ſlegtheid, verdryft den eetlust geheel. —— De hoek van de vuurplaats is doorgaans ingenomen door eenen Nieuwsverteller, tot de oogen toe gedooken in den kap van zyn mantel; of een blinden Muzikant, die door de neus zingt, en op zyn Guitar ſpeelt, en de Kinderen der Waardinne, Jongens en Meisjes, die alleen een hemd of ſchort draa-

dragen, ſchoon van een ouderdom, die voeglyk meer dekzel eischt. —— Wanneer gy u ververscht en gewarmd hebt, en verlangt te rust te gaan, brengt men u in een vogtig hol, een kamer geheeten, voorzien van twee ſtoelen, doorgaans vry hoog, als de tafel laag, en laag, als de tafel hoog; is; om dat alle dingen hier ſtrydig zyn met alle reden en evenredigheid. Een matras, een voet korter dan dezelve behoort te weezen, wordt op den grond geworpen; de beddelakens zyn niet veel grooter dan groote zakdoeken, en de deken, als gy 'er by geval een aantreft, reikt nauwlyks tot de zyden van dit elendig bed. Op zulk een bed van wellust moet de reiziger rusten, naa de vermoeienisſen van den dag, om 'er aangenaame droomen af te wagten, of nieuwe ontwerpen voor zyne reis te ſmeeden. —— De ſlegtſte herbergen zyn nog, die opgehouden worden door de *Gitanos*, of *Gipſies*; in een bosch zoudt gy u veiliger bevinden; geſtaadig moet gy uw goed in 't oog houden, en, niettegenſtaande alle genomene voorzorge en toezigt, verlaat men die verblyfplaatzen zelden, met al de bagadie, welke men 'er inbragt.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Het is, dunkt my, eene der grootſte onwellevendheden die men plegen kan, laagheden te zeggen van iemands Vriend. Velen zyn nochtans met dat euvel beſmet, dat ze iemand de gebreken zyner Vrienden onder 't oog brengen, en opnoemen. Dit vind men veel, wanneer zy met dezulken, van wie ze ſpreken, gene goede Vrienden zyn, en uit eene zekere wangunst hen zwart pogen te maken by derzelver Vrienden. —— Dikwils heb ik deze omſtandigheden zien gebeuren, en heb ze aan myn eigen perſoon meêr dan eens ondervonden. —— Dan ik heb het altoos aangemerkt, als een bewys van groote onwellevenheid, en dikwils als een teken van een bedorven hart. Wanneer ik met verachting van myn Vriend hoor ſpreken, dat tot nadeel van zyn perſoon of goeden naam ſtrekt, kan ik dat, als een regtgeaart Vriend, met ſtilzwygen beantwoorden? Vat ik de party van myn Vriend op, wat is 'er dikwils het gevolg van? twist, vyandſchap met hem, wien ik tegen ga; terwyl myn Vriend 'er geen voordeel uit trekt, in tegendeel gevaar van nadeel loopt, wanneer het gezegde van hem wyder verſpreid word, en 'er meer menſchen kennis van krygen, gelyk dit al veeltyds het geval is, wanneer men zyne vrienden dadelyk verdedigd. —— Moet ik, integendeel, ſtil zitten en zwygen, wanneer ik ten nadele van myne Vrienden hoor ſpreken? Lyd dit de aart van ware Vriendſchap wel? —— Ik geloof dat men,

men, in deze gevallen, niet te voorzigtig kan handelen. —— Men kan dikwyls zyne Vrienden grooter dienst doen met zwygen, dan met ſpreken. Zomtyds kan, integendeel, het geval vorderen, dat men hunner verdediging op zich neme. Het veiligst derhalven, dat men doen kan, is, wanneer men in dergelyke gevallen komt, met allè bedaardheid te overwegen: welk het nuttigst zy, te ſpreken of te zwygen. —— Eene twede aanmerking moet ik hier nevens voegen, namentlyk, dat het niet zelden gebeurt, als onwellevende menſchen ons iets zeggen met betrekking tot onze Vrienden, wy niet zelden in hun gebreken beginnen te ontdekken, welke wy te voren nimmer gezien hadden: of wanen gebreken in hun te vinden, ſchoon ze dezelve indedaad niet hebben, alleen om dat men ons wys gemaakt heeft, dat ze met dezelve beſmet zyn geweest, of nog dadelyk behebt zyn. —— Zo veel nadeel kan het kwaadſpreken van menſchen te wege brengen, dat men ze zomwylen dadelyk hatelyk maakt in de oogen hunner beste vrienden, dat men oorzaak geeft tot eene verkoeling in de vriendſchap, of wel tot eene gehele verbreking van dezelve. —— Hoe nadelig is dierhalven zulk eene onwellevende handelwyze! —— Welk eene verfoeijelyke misdaad is dan de kwaadſprekenheid en de agterklap niet, die menſchen van menſchen verwydert; —— die niet zelden de oorzaak is, dat de gehelligſte banden van Vriendſchap gebroken worden, dat de beste vrienden in doodelyke vyanden verkeren, —— Hoe verderfelyk is zulk eene onbeſchofte onwellevendheid niet voor de gemene zamenleving! De Maatſchappy word 'er grootelyks door benadeeld, om dat ze veelal de banden van vereeniging verſcheurt, die de vastigheden eener Maatſchappy zyn; met welker verſcheuring de grootſte wanorde aangeregt, de rust der zamenleving verſtoord, en de Maatſchappy met inſtorting gedreigd wordt.

Niets wint ſchielyker veld, of kruipt haastiger voort, dan de Ondeugd. —— Het kwaad, eens post gevat hebbende, dringt zo ſpoedig, en met zulk een kragt door, dat 'er geen ſtuiten, noch tegenhouden aan is; even gelyk het water, wanneer het, door een dyk of dam gebroken, niet te bedwingen is, maar, met verdubbelde kragt, al wat in den weg ſtaat, met zich ſleept, of voor zyn geweld doet bukken. —— Zo lang de ondeugd word tegengehouden, of nog kan bedwongen worden, oefent ze geen geweld, en is bykans onvermogend; maar, eens losgebroken, laat ze zich door niets bedwingen, even gelyk de kragt van aandringende wateren, door opgeworpen dammen, word bedwongen; dog als deze doorgebroken zyn, zich nergens door bedwingen laat; maar allerwege de beklagelykſte verwoestingen aanrigt. Dan, daar het kwaad, de ondeugd, zo ſchielyk veld wint, en hare beſmettende kragt zo

ſnel

ſnel voortkruipt, zo dat de mensch wel dra door dezelve geheel vermeesterd en gedwongen word; zo ziet men het tegendeel van de deugd gebeuren. Hare kragt ſchynt gering, hare werking van weinig aanbelang! —— „ De Deugd heeft eenen beſtierder, eenen Leidsman, noodig, terwyl het kwaad, de ondeugd, zonder meester geleerd worden."

Het is zeker, dat het Medelyden onder de treffendſte deugden mag geteld worden. —— Ongevoeligheid is eene verachtelyke Ondeugd. Hy, die nooit getroffen word, is een mensch die gene grootmoedigheid bezit, een mensch van weinig deugd. —— In de Maatſchappy is de deugd van Medelyden eene zeer noodwendige, eene aller voortreffelykſte deugd, en vind duizend en duizend voorwerpen, om zich aan te oefenen. —— In den ſtaat der Natuur is ze mogelyk van minder aanbelang; —— althans, hoe zeer men dezen ſtaat by velen verheffe, boven dien in eene Maatſchappy, men ontdekt daar zeer zeldzaam uitſchitterende ſpooren van by de Wilden. Men vind by hen voorbeelden van treffende edelmoedigheid; dan zulke bedryven zyn maar weinige, in vergelyking van die men onder beſchaafde natien aantreft. De deugd van Medelyden is by de Wilden maar zeer weinig bekend; ze oefenen dezelve zelden of nooit: —— integendeel, zy plegen de ongehoordſte wreedheden tegen hunnen vyand; wreedheden, waar van de natuur een afgryzen heeft. —— Zy ſlaan in koelen bloede elkanderen dood, en na den dood folteren ze het ontzield lighaam nog op de onmenſchſte wyze. Zy verſcheuren de Leden; en de bekkeneelen hunner vyanden zyn, by zommigen, de drinkſchalen op hunne feestmalen. —— Onmenſchelyke wreedheden! —— Zal men dan een ſtaat, waar in die ſchoone deugd van Medelyden weinig gekend en nog minder uitgeoefend word, verheffen, boven een ſtaat zo als een Maatſchappylyk leven medebrengt, en waar in men dagelyks de beminnelyke deugd van Medelyden, onder de leden ziet uitoefenen? —— Welk eene buitenſpoorige ongerymdheid!

Zommigen der ouden ontkenden, dat een wys mensch moest leven naar de Wetten van eene menſchelyke inſtelling. Zy meenden, dat ieder verſtandig man zyn levenskoers moest inrigten, naar de voorſchriften en wetten der deugd, die het eenige rigtſnoer van 's menſchen handelingen zyn moet. —— Zy hielden dus de Deugd van eenen Godlyken oorſprong.

C. v. d. G.

* * *

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE BESPIEGELENDE WYSGEER OVER DE VEELHEID DER WERELDEN.

(*Naar het Engelsch.*)

Oh Nature! all-ſufficient! overall!
Enrich me with the knowledge of thy works!
Snatch me to hêaven; and ſhew thy wonders there,
World beyond world, in infinite extent
Profuſely ſcatter'd o'ver the blue inmenſe.

THOMSON.

De beſchouwing van ons *Zonneſtelzel* en van de *Comeeten* (*) verſchaft aan de Verbeelding het verheevenſte denkbeeld van den Schepper, en van zyne Werken! In het middelpunt van dat Stelzel, is de Zon geplaatst, een verbaazende Vuurkloot, rondsom welke de Planeeten, de Satelliten, en de Comeeten, derzelver omloopen volbrengen met eene geregeldheid, die de Ziel moet vervullen met de verrukkendſte begrippen wegens den Godlyken Oorſprong van dit Kunſtſtuk. — Wie kan de grootheden en afſtanden van deeze groote Lichaamen, en de fraaije zamenſtemming van derzelver beweegingen, nagaan, en niet getroffen worden door de grootheid des tooneels, en de wonderen der Almagt! ——— Dan, hoe veel hooger moet onze verwondering opklimmen, als wy verneemen, dat dit heerlyk Zonneſtelzel ſlegts een klein gedeelte van 't Heel-al uitmaakt; en dat, indien 't zelve vernietigd wierd, het niet meer gemist zou worden voor een oog, dat de geheele Schepping kan overzien, dan een zandkorrel van den oever der Zee. De *Engelſche* Dichter BAKER mogt, met regt, zingen

Wat

(*) Zie onze *Alg. Vaderl. Letteroef.* IV Deel, 2de Stuk, bl. 551, en hier boven, bl. 89.

Wat is deeze Aardbol daar ge op hoogt? een onbekende,
En nauwlyks zigtb're ſtip, omringd door grootſcher bende
Van ſchooner Werelden, in 't uitgebreid gewest,
Die reeds, eer onze Bol gevormd ware en gevest,
Veel eeuwen lang 't Heelal met haaren luister cierden,
En, in haar eigen kring, om eigen Zonnen zwierden,
Die moogly k, als onze Aarde ontmaakt is en vergaan,
Nog een onmeetb're tyd in ſtand en duur beſtaan.

Om, egter, eenig denkbeeld, hoe onvolkomen ook, te vormen, van de uitgeſtrektheid des Heel-als, in de heerlykſte Werken der Scheppinge, moeten wy onze aandagt wenden tot het met Starren bezaaide Uitſpanzel; wy moeten met onze gedagten die talryke en ſchitterende kringen doorwandelen, welke over den Hemel verſpreid zyn, verre, zeer verre, buiten de grenzen van ons Planeetgeſtel.

't Is, in deeze hoogere Gewesten, dat de Almagtige zich zelven vertoont met zulke ſpreekende onuitwischbaare kenmerken, dat ze den onverſchilligſten aanſchouwer moeten treffen, zyne Ziel met verwondering en aanbidding vervullen. Door de grootheden en afſtanden der Vaste Starren te overweegen, verdwynen alle andere bedenkingen van groot en klein, van hoog en laag, uit onze Ziel, en wy krygen zulk eene onbegrensd overzigt van de Natuur, en van de paalloosheid der Scheppinge, dat 't zelve alle onze vermogens vermeestert, en wy ons gedrongen voelen, met den Psalmist uit te roepen. „ HEERE! wat is de Mensch dat gy zyns gedenkt, en „ 's Menſchen Zoon, dat gy hem bezoekt?"

De Vaste Starren onderſcheiden zich van de Planeeten, door eene grootere helderheid en meerderen glans, en door ſteeds die vertooning te zien, welke wy het flikkeren der Starren noemen. Deeze flikkering heeft waarſchynlyk de oorſprong daar uit, dat zy zo klein ſchynen, dat de tusſchenkomst van 't allergeringſte beletzel, en hoe veele zweeven 'er geduurig in den Dampkring, ons van derzelver gezigt berooft; doch, dewyl dit tusſchen beiden komend lichaam ſchielyk van plaats verandert, zien wy de Star weder, en dit, in een geduurige opeenvolging geſchiedende, ontſtaat daar uit de flikkering.

Doch

Doch eene meer opmerkenswaardige byzonderheid der Vaste Starren, en van welke zy den naam ontleenen, beſtaat hier in, dat zy nimmer ten opzigte van elkander van plaats veranderen, gelyk de Planeeten of Dwaalſtarren doen: want, ſchoon de omwenteling der Aarde, om haaren as, eene ſchynbaare daaglykſche beweeging van het geheele Hemelgeſtel, in eene ſtrydige richting, te wege brengt, zullen nogthans twee Vaste Starren, op onderſcheide tusſchentyden waargenomen, altoos bevonden worden denzelfden ſtand ten opzigte van elkander te houden, geduurende die geheele omwenteling.

Men moet zich niet verbeelden, dat de Starren geplaatst zyn aan eene holle oppervlakte, zo dat ze alle op gelyken afſtand van ons zyn; neen, zy zyn verſpreid door het ongemeeten ruim, in zulker voege, dat 'er een zo groote afſtand moet weezen tusſchen twee naast elkander zich vertoonende Starren, als 'er is tusſchen onze Zon, en die, welke 'er naast zyn: zo dat een Waarneemer, geplaatst by een Vaste Star, die alleen zou aanzien voor eene weezenlyke Zon, en de overige als zo veele lichtende ſtippen op gelyke afſtanden van hem, aan het Uitſpanzel.

De Starren, ons het naaſtſte, ſchynen ons de grootſte, en worden daarom Starren van de eerſte grootte geheeten; en dit gaat voort tot zes onderſcheidingen, welke alle de Starren, voor het bloote oog zigtbaar, bevatten. En ſchoon, by een helderen Winterſchen nagt, als de Maan beneden den Gezigteinder is, de Starren een ontelbaar heir ſchynen uit te maaken, is, nogthans, wanneer men het Uitſpanzel verdeelt in Tekenen of Starrebeelden, (gelyk de Ouden gedaan hebben,) het getal, 't welk op eens door het ongewapend oog kan gezien worden, niet meer dan duizend.

Zints de uitvinding der Telescoopen, heeft men, met vollen regt, het getal der Vaste Starren als ontelbaar opgegeeven: dewyl, hoe volkomener onze Werktuigen tot waarneeming van den Hemel geſchikt worden, hoe langs hoe meer Starren men ontdekt. De Melkweg is eene aaneenſchakeling van kleine Starren, die te zamen dat gedeelte des Hemels verlichten, en 'er zulk een ſchitterende witheid voor verſpreiden; en in dit gedeelte des Uitſpanzels alleen, doet de Telescoop ons zien, dat het getal der Vaste Starren onbepaalbaar groot is. Grootſcher en verhevener kan dit verſchynzel niet be-

zongen worden, dan de Heer P. NIEUWLAND in zyn verrukkenden Lierzang, op het Geſtarnte van den *Orion*.

Verbeelding! is u niets te hoog,
Zo leer my gindſchen heldren boog,
Den goddelyken Melkweg, kennen.
Voer langs dat breed en glansryk ſpoor,
Myn' tragen geest, op vlugge pennen,
Den wyden kreits der Schepping door.

Die baan, wier zagt en lieflyk licht
Slechts wolkjes vormt voor 't ſcherpst gezigt,
Is een geſtel van Sterren heemlen,
Wier eindloos flaauwe tinteling
Van verre ſchynt door een te weemlen,
Zich zamen ſmelt tot éénen kring.

En doet de Nevelagtige Star in *Orion* deezen Dichter voortzingen.

Hebt gy de grenspaal nu ontdekt?
Weet gy, hoe ver de Schepping ſtrekt,
O Sterveling, eindig van vermogen?
Zo ſla nog eens, uit dat verſchiet,
Op held Orions beeld uw oogen,
En zink, verzink dan in uw niet!

Orion! uw volmaakte glans
Voert my om hoog van trans in trans,
Ontrukt myn geest aan 't aardſche duister!
Myn oog beſchouwt u uuren lang,
En telkens vindt het nieuwen luister,
En nieuwe wondren voor myn zang!

Is 't waar? of faalt myn zwak gezicht,
Dat ginds een kring van bleker licht
Meent in uw pragtig zwaard te ontdekken?
Een dunne vlek, wier flaauwe ſchyn
Zich telkens poogt aan 't oog t'onttrekken?
Wat mag dat glinstrend wolkjen zyn?

Dat glinstrend Wolkjen, Sterveling!
Is ook een Melkweg, in wiens kring
Ontelbre Sterrenſtelzels weemlen,
Den uwen ligt in glans gelyk!..
Verbeelding! daal! verlaat die heemlen,
Eer myn geſchapen geest bezwyk.

De onmeetlyke afſtand der Vaste Starren van elkander, en van onze Aarde, is van alle overweegingen de geſchiktſte, om onze gedagten over de Werken van GOD, en de uitgeſtrektheid der Scheppinge, te verheffen. De Star, ons de naaſtſte, en gevolglyk de grootſte in 't voorkomen, is *Sirius*, of de *Hondſtar*. Nu is de Aarde, zich rondsom de Zon beweegende, 195,000,000 Mylen nader aan deeze Star in 't eene gedeelte van haaren wandelkring, dan in het tegenover geſtelde, en nogthans ſchynt de grootte van deeze Star daar door niets het minſte veranderd. De beroemde HUYGENS ging met zyne denkbeelden over dit onderwerp zo verre, dat hy geloofde, dat 'er Starren konden weezen, op zulk een onbegrypelyken afſtand van onze Aarde, dat derzelver licht, ſchoon men weet dat het 10,000,000 mylen in één minuut aflegt, zints de Schepping der wereld, tot ons niet gekomen is.

De Vaste Starren, op zulk een verbaazenden afſtand van de Zon ſtaande, konnen met geene mogelykheid van dezelve zulk een ſterk licht ontvangen, als zy ſchynen te bezitten, noch zelfs eene maat van helderheid, genoegzaam om ze voor ons zigtbaar te maaken: want de Zonneſtraalen zouden zo zeer verſpreid en verſtrooid worden, eer zy zulke ver afgelegene voorwerpen konden bereiken, dat ze nimmer tot onze oogen konden te rug gebragt worden, om die voorwerpen door te rugkaatzing zigtbaar te doen worden. De Vaste Starren ſchynen, derhalven, door eigen, en niet door ontleenden, glans, en verſchillen ten eenemaal van de Planeeten, op zichzelve donkere Lichaamen; geen ander licht hebbende, dan 't geen zy van de Zon ontleenen.

't Is het gevoelen der verlichtſte Wysgeeren, dat elk deezer Vaste Starren een Zon is, rondsom welke Werelden rollen, op dezelfde wyze als onze Aarde, en de Planeeten rondsom onze Zon. Want men kan zich

niet verbeelden, dat de Almagtige, die altoos naar de regelen van oneindige Wysheid werkt, en niets te vergeefsch doet, zo veele heerlyke Zonnen zou geſchaapen, tot zo veele gewigtige einden bekwaam gemaakt, en op zulke afſtanden van elkander zou geplaatst hebben, zonder teffens geſchikte voorwerpen te vormen, digt genoeg by dezelve, om begunſtigd te worden door derzelver invloed. Te veronderſtellen, dat ze geſchaapen zyn om enkel flaauw flikkerend licht te ſchenken aan de inwoonders van onzen Aardbol, verraadt een onwaardig begrip van de Godlyke Wysheid: want veele dier Starren zyn zo verre van ons eenigen dienst te doen, dat ze, zonder het behulp van een Telescoop, niet kunnen gezien worden; één Maan meerder zou alleen ons 's nagts veel grooter licht ſchenken. Dat wy hier den Dichter NIEUWLAND weder hooren.

Is elk dier lichten, die gy ziet,
Zelfs 't kleenſte dat uw oog ontvliedt,
Ô Sterveling! ſlechts voor u in weezen?
Is by 't gezicht van 't Stergewelf,
Geen denkbeeld ooit in u gereezen
Dan 't nietig denkbeeld van u zelv?

Verneetle! draait voor u alleen
De gantſche Schepping om u heen?
Is ze u alleen ten dienst gegeeven?
U, die, uit nietig ſtof geteeld,
Het broosch genot van 't vlugtig leeven
Met vlieg en mier en maade deelt?

Zyt gy op de aarde zo gering;
Die aarde, trotſche Sterveling
Is een der duizend duizend bollen,
Die om dezelfde groote Zon
In afgeperkte baanen rollen,
Licht ſchoppen uit dezelfde bron.

Elk, elk gevoelt haar heerſchappy,
Die ſtreeft beſtendig op haar zy,

Dan

Daar deeze uit afgelegen ſtreeken
Haar eens in vyftig eeuwen groet,
Of ligt, haar wyd gebied ontweeken,
Slechts eens beſtraald wordt door haar gloed.

Elk lichtjen, dat gy tintlen ziet,
Zelf 't kleinſte, dat uw oog ontvliet,
Is zulk een bron van licht, omgeven
Van Waerelden, die zonder tal
Als ſtofkens door elkander zweeven,
En veilig zyn voor ſchok en val!

Een *Engelsch* Dichter ſpreekt den met den Volkswaan vervulden, dat de Starren ſlegts glinſterende punten zyn, alleen geſchikt om den nagt te verlichten, en een aangenaam vertoon by te zetten, in de volgende regelen, aan,

Onnoozele, waant gy nog, dat deze ontelbre trein
Van Lichten, Bollen vuurs onmeetbaar groot, hoe klein
Voor 't naakt gezigt, alleen in de uitgebreidheid blikkren
Voor u, tot uw vermaak? zeg dan hoe hoog zy flikkren,
Hoe ver zy zyn geplaatst: toon my hunn' rang daar aan;
Uw fier verſtand beſchryve elks ruime wandelbaan.
Doe hun verſcheiden ſchoonte en overeenkomst merken:
Gy zwygt of ſtamelt reeds; ſtryk, ſtryk uw trotſche vlerken,
Geloof dat God om u die wondren reeks niet ſchiep,
Om u dit Zonnenheir niet op zyn hoefſlag riep.
Wil uw verkeerdheid dan en dommen hoogmoed fnuiken,
Word wys, Verdwaasde, leer uw kennis recht gebruiken,
Weet, dat die ſtipjes, die gy ſlonkren ziet om hoog,
En nauwlyks onderſcheidt door 't ſcherpst beſpieglend oog,
Fonteinen zyn van licht, Vuurbollen, Zonneglansſen,
Die de afſtand dus verkleent aan 's hemels breede transſen.

Ieder Vaste Star is dan het middelpunt van een heerlyk Zonneſtelzel, rondsom 't welk werelden rollen, door dien Zonneglans verlicht. Door dit denkbeeld wordt de grootheid van GOD verheerlykt, en de uitgeſtrektheid zyner Heerſchappye openbaar. Hy wordt

niet geëerbied op ééne Wereld, of op ééne Aarde, maar op tien duizendmaal tien duizenden. Indien wy ons konden verheffen tot de hoogſte Star, die zich aan ons oog opdoet, wy zouden daar een ander Uitſpanzel zien; andere Zonnen, die een onuitputbaaren vloed van licht opleveren; andere Starren, die den nagt op derzelver beurt verlichten; en andere, (misſchien veel grootſcher) Stelzels, in eenen ons zoo onbekend aantal, in het onbeperkte lugtruim verſpreid. En daar, daar eindigt de heerſchappy des grooten Albeheerſchers niet: zelfs aan dit uiterſte einde, zullen wy ons, om zo te ſpreeken, ſlechts in de Voorſteden der Scheppinge bevinden, en op grenzen van 't Koningryk des Almagtigen.

Deeze wyze van redenkaveling kan, met meer klems, nog toegepast worden op de Planeeten van ons eigen Zonneſtelzel, en krygt kragt uit andere bedenkingen. Want wie zal het zich onderwinden, om ſtaande te houden, dat oneindige Goedheid, en volmaakte Wysheid, zulke verbaazende Stofklompen, (waar van eenige *onze* Aarde, in grootte, verre te boven gaan) zou gevormd, in wandelkringen rondsom de Zon geplaatst, met Maanen voorzien, de wisſelingen van Dag en Nagt, en van Jaarſaiſoenen gegeeven hebben, en dit alles alleen om een ſlaauw licht op onzen Aardkloot te verſpreiden?

Wie, om door een gemeenzaam voorbeeld dit ſtuk op te helderen, wie in zyn Land een Windmolen gezien heeft, de werking en het gebruik daar van kent, en 'er een aantreft in een ander Gewest, zal niet met alle reden beſluiten, dat dezelve beſtemd is tot de zelfde einden? Wanneer wy, derhalven, weeten, dat de Aarde, de Planeet, die wy bewoonen, geſchikt is ter huisvesting van verſcheide ſoorten van Dieren; en zien dat andere Planeeten, op een afſtand van ons, eenige grooter, andere kleinder dan onze Aarde, op vastgeſtelde Tydperken rondsom de Zon beweegen, om haare aſſen wentelen, en vergezeld worden door Maanen, is het dan niet hoogst aanneemlyk, te beſluiten, dat zeten zelfden oogmerke dienen als de Aarde, onze verblyfplaats?

Fraai zingt de Heer BAKER,

Beſchouw deez' laagen grond, den Aardbol, waar ge op leeft,
Waar u Gods voorzorg plaatſte, en daaglyks voedzel geeft,

Is hier iet nutteloos, iet ledigs? Dat uwe oogen,
Dat uw vernuft, verſterkt door 't eelſte kunstvermogen,
Zich veste op lugt en aarde en water; ieder uur
Ja ieder oogenblik is, door 't alteelend vuur,
Voor duizend ſchepzels ſteeds een tydſtip der geboorte:
Elk plekje, ver van woest, kweekt allerhande ſoorte
Van leeven, van gewoel, van ſchoonheid en cieraad,
En zouden waerelden, u onbekend, dien ſtaat
Van heerlykheid en nut, geryf en dienst ontbreeken,
Geen wezens, geen gediert, gelyk deeze Aardkloot kweeken?
Want God, die zich dezelfde in all' zyn wegen toont,
Wiens onbepaalde Magt op alle plaatzen woont,
Wiens Goedheid ſteeds vervult t'onmeetbaar ruim der dingen,
Wordt door geen tyd belet; laat in geen perk zich dringen:
Zyn Wysheid gaf geſtalte aan 't groot Natuur-gevaart,
't Geen door zyn wet beweegt, zyn ſtand en trant bewaart.

Wie kan zich verbeelden, dat de Almagtige Schepper, die geen Waterdrup onbevolkt gelaaten, en elk deel der Schepping met bezielde zelfſtandigheden vervuld heeft, zulke verbaazende groote Lichaamen van Bewoonders ontbloot zou gelaaten hebben? 't Is, zeker veel redelyker, ze aan te merken als verblyfplaatzen van verſtandige Weezens; van Weezens, met bekwaamheden voorzien om hunnen Schepper te kennen, te beminnen, en te aanbidden; veele, misſchien, in een veel verder gevorderden ſtaat van zuiverheid dan de Inwoonders onzer Aarde; in 't bezit van veel hooger maate van zegening; en geplaatst in omſtandigheden, die hun tooneelen van vreugd verſchaffen, evennaarende alles wat eene Dichterlyke Verbeelding kan ſchetzen, of de Godsdienst belooven; en alle onder het beſtuur en de beſchouwing van oneindige Wysheid en Goedheid!

Om kort te gaan, het ſchynt blykbaar 't oogmerk van de Godlyke Voorzienigheid te weezen, om, door deeze zigtbaare Veelheid en Verſcheidenheid van Werelden, onze Zielen boven ons Planeetgeſtel te verheffen, om dat Almagtig Weezen te zoeken, van 't welk geheel de Natuur afhangt; en bedoelde de Schepper,

ongetwyfeld, in deeze onmeetelyke ten toonſpreiding van zyne Wysheid en Magt, dit verbaazend geheel ten voorwerp te doen ſtrekken van het onderzoek der Menſchenkinderen, en het aanwenden van hun kunstvermogen, om hier op Aarde, by trappen, van bepaalder tot onbepaalder voorwerpen, en ten laatſten tot den Oneindigen, op te klimmen. Wy mogen met een Engelſchen Dichter elk opwekken,

Zoek nieuwe wondren; zie om hoog de zwaare bollen,
Ontelb're Starren door den ruimen Hemel rollen,
De heldre lampen, die ons flikren in 't gezigt,
Zyn Zonnen, koesterende een Waereld door haar licht.
Hoe talryk 't Starrenheir aan ongewapende oogen
Zich opdoe; nog beſchouwt de kunst door haar vermogen,
Door 't welgeſleepen glas, millioenen meer. Ze ontdekt
Den heldren Melkweg, door den Hemel uitgeſtrekt
En verder uitgebreid dan 't ſterflyk oog kan dringen,
Maar draait om elke Star, in juist gepaste kringen,
Een waereld; deeze toont de onzaglyke oppermagt
Der waare Godheid, die 't Heelal heeft voortgebragt,
Wie, vraagt men ligt, wie zyn Bewoonders dier Planeeten?
Wy zwygen, wyl we op zulk een vraag geen antwoord weeten,
Men leere een waarheid van het uiterſte gewigt,
Men eer' den Schepper, roem zyn Grootheid, kenn' den pligt
Van ſchepzels die een ſtip van 't groot Heelal bewoonen.

MID-

MIDDEL, ALHOEWEL EENVOUDIG IN ZYN VOORKOMEN, EGTER PROEFONDERVINDELYK ZEER VERMOGEND BEVONDEN, TEGEN DE GEDUCHTE GEVOLGEN VAN DEN DOLLEN HONDS-BEET, OF DE WATERVREES, OP NIEUW BEKEND GEMAAKT;

door

ANDREAS JULIUS AUGUSTUS LOOFF,
Medicinæ Doctor, te Rotterdam.

WEL EDELE ZEER GELEERDE HEEREN!

Heeren Schryveren der *Nieuwe Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen!*

Onder de ſmertelykſte omſtandigheden, waarin de mensch kan gebragt worden, komt my zeer gepast voor, dat de gevolgen van den Dollen Honds-beet een van den eerſten rang bekleeden.

Want, wat kan men zig vreeslyker voorſtellen, dan na, van een Hond, die de Watervrees heeft, of dol geworden is, gebeten zynde, en het gift gevat heeft, na eenigen tyd, uit een volmaakten ſtaat van gezondheid, in een allerdroevigſten overgebragt te worden, van het ogenblik af aan, na den ontvangen beet, in de allergeduchtſte vrees en akeligſte denkbeelden te verkeren, de Watervrees te krygen, als dan gefolterd te worden, door een onlydelyken dorst, geen vogt te kunnen doorzwelgen, ſtuipen op het gezigt van het zelve te krygen, in een ſtaat gebragt te worden, dat men, by tusſchenpoozen zinneloos zynde, zyn evenmensch, zyne vrienden, kwetst, en een gewisſen dood ondergaan moet. Ach! hoe ſmertlyk, hoe akelig zyn deze denkbeelden.

Dus neme de vryheid, uit ware menſchenliefde, en ten nutte van het algemeen, Uw Ed. deze letteren toe te zenden; in hoope en verwagting, dat dezelve een plaats in Uw Ed. geacht *Mengelwerk* mogen vergund worden, waardoor op nieuws een middel, zeer eenvoudig in zyn voorkomen, dog, geduurende een reeks van lange Jaren, in Groningerland, in het Oldampt,

en

en voornamentlyk *Veendam* en *Wildervank* (*), beproefd bevonden is, tegen de geduchte gevolgen des dollen Honds-beet, en waar van men, na behoorlyke bereiding en innemen van het zelve, de allergewenschte uitwerking, zo wel in Menſchen als Dieren, bevonden heeft; want zo wel aan Menſchen als Dieren, door dolle Honden gebeten, die dit Middel op zyn tyd, binnen de negen dagen, genomen hebben, heeft men nimmer kwade gevolgen beſpeurd.

Na herhaalde Proefnemingen met dit Middel, en volledige verzekering van deszelfs heilzaam vermogen, heeft myn Vader Zaliger, de Heer PHILIPPUS JOHANNES LOOFF, in leven *Medicinæ Doctor*, in zyne laatſte Jaren Practiſerende te Groningen, na een reeks van veertien Jaren, in Veendam en Wildervank, zyne Practyk geoefſend te hebben, ten nutte van het algemeen goedgevonden, om dit Middel in het Jaar 1781 bekend te maken, en daar nevens eenige aanmerkingen over de Honds-dolligheid by te voegen, welke, wanneer dezelve konden in acht genomen worden, misſchien, *ja zelf* zeer waarſchynlyk, een van de beste voorbehoedmiddelen zoude zyn, om de Honds-dolligheid voor te komen, zo niet uit te roeien, ten minſten ſterk te verminderen.

Buiten myn beſtek zynde, om deze aanmerkingen van den Autheur hier ter plaatze aan te halen, zal ik tot de bekendmaking van de bereiding, en manier van gebruik, van het bovengemelde Middel, overgaan.

Men vind het zelve, in forma van een Brief, gedateerd *Groningen den* 17 *Augustus* 1781, onder den titel van: *Aanmerkingen over de Honds-dolheid, door* PH. J. LOOFF, *Medicinæ Doctor te Groningen, aan het Geneeskundig Genootſchap, onder de Zinſpreuk: Servandis Civibus*, op volgende wyze beſchreven (†).

„ Men neemt drie doiren van Hoender Eieren, en
„ drie halve Eijerſchalen vol Boom-oly, doet het te
„ zamen in een Koekenpan, op een matig vuur, mert
„ het geſtadig met een mes wel ondereen, en laat het
„ te

(*) *Veendam* en *Wildervank* zyn twee aan elkander gelegene, zeer aangename, en volkryke, Dorpen in den Oldampte, vyf uuren gaans buiten Groningen.

(†) Ziet Handelingen van het Genootſchap *Servandis Civibus*. VII Deel, pag. 554, enz. Te Amſterdam by *Petrus Conradi*, 1782.

„ te zamen zo lang braden, dat het, door geſtadig „ roeren, een egale maſſa, als een Conſerf word. Het „ vervult als dan een allergrootst koffy-kopje.

„ Het gebruik hier van is aldus:

„ Die gebeten is, moet deze doſis twee agtereenvol- „ gende dagen innemen, zig tevens onthoudende van „ alle ſpys en drank, zes uuren vóór het innemen des „ middels, en ook zes uuren, na dat het ingenomen „ is, en onderwyl word de wonde, negen dagen lang, „ twee maal daags, met een pennetje van vuuren-hout „ opengekrabt, en word teffens met een weinig van „ dit middel verbonden. Maar iemand, welke met zo „ een Hond heeft omgegaan, hem gecarreſeerd heeft, „ en daar van gelekt is geworden, enz., neemt tot „ voorbehoeding het zelve middel maar éénmaal in. —— „ Een Dier, van wat ſoort ook, dat gebeten is, neemt „ twee agtereenvolgende dagen, telkens, een dubbelde „ doſis, „vastende mede voor en na het innemen, zes „ uuren."

Het zal my geenzints verwonderen, dat velen, dit lezende, geen geloof aan dit middel zullen kunnen geven, dat het zelve van zo een groot vermogen is, om de geduchte gevolgen des dollen Honds-beet te kunnen voorkomen, en derhalven aan velen van myne geëerde Lezeren vreemd voorkomen, dat ik zo een eenvoudig Middel, als dit, alleen uit Salade-oly en doiren van Hoendereijeren beſtaande, als een Middel tegen de geduchte gevolgen des dollen Honds-beet, op nieuw bekend make, daar het zelve reeds (door myn Vader) in den Jare 1781, aan het bovengemelde Geneeskundig Genootſchap medegedeeld is.

Daar deze bekendmaking door myn Vader, uit ware menſchenliefde, ten nutte van het algemeen, gedaan is; en myns wetens, het zelve in weinige of geen aanmerking genomen is, en dus met dit middel weinig of geen Proeven gedaan zyn; zo heb ik my verpligt gevonden, zulks op nieuw met het zelfde oogmerk ten nutte van het algemeen te doen, verzekerd zynde, door Proefondervinding (*), dat, wanneer het zelve behoorlyk bereid,

(*) Van jongs af aan, is dit Middel my bekend, en in myn geheugen geprent geweest, om, wanneer de gelegenheid zig hier toe aanbood, 'er gebruik van te maken. —— Met veel ge-

reid, en vroeg genoeg, dat is kort na den ontvangen beet ingenomen word, van de gezegendſte uitwerking zal

genoegen herinner ik my altoos, dat, in de maand May 1765, toen 18 Jaren oud, van de Wildervank na Londen een reis deedt, om myne aldaar zynde Familie een viſite te geven: dus Amſterdam moetende paſſeren, en my daar eenige dagen ophoudende, op den Binnen-amſtel op een voormiddag komende, voor een zeker huis aldaar een menigte menſchen zag ſtaan; na de reden daar van gevraagd hebbende uit nieuwsgierigheid, kreeg ik ten antwoord: ach! daar is een man in dat huis, die een Vrouw heeft met drie kinderen, wat is dat ongelukkig, die is door een dollen Hond gebeten: myn hart ſprong my op van vreugde, daar vry wel verzekerd was die man te kunnen redden; ik zeide, laat my doorgaan, ik zal die man helpen: doorgelaten zynde, kwam ik in dat huis, vond alles bedroefd en ſchreiende, man, vrouw, en kinderen, 't welk voorzeker een aandoenlyk Schouwſpel was; ik ſchreef hun het Middel voor, als ook het gebruik, en verzekerde hun, dat, zo zy myn raad volgden, 'er geen gevaar by was, en de man gezond zoude blyven, dat zy God danken mogten, *dat ik juist* ter dezer gelegenheid hun huis moeste paſſeren; na hun nogmaals aangemaand te hebben, van het zelve gebruik te maken, ging ik weg, met belofte, dat, wanneer ik in myne terug reize wederom Amſterdam paſſeerde, hun een bezoek zoude geven, om na des mans welſtand te vernemen; volgens myn belofte deed ik zulks, wanneer ik in 't laatst van de maand Augustus wederom te Amſterdam, dus ruim een vierendeel jaars daar na, te rug kwam; tot myn grote vreugde wierd ik van die lieden zeer vriendlyk bedankt, dat ik die man uit dit groot gevaar gered had, vond alles zeer wel, dus nam ik, zeer voldaan over den gelukkigen uitſlag van mynen raad, afſcheid van hun.

In boven aangehaalde aanmerkingen van myn Vader, vind men ook een Proefondervindelyk bewys van het middel. 't Komt hier op uit.

Myn Broeder, thans practizerend *Medicinæ Doctor* te Groningen, wierd in de maand Juny 1770, toen 14 Jaren oud, op een morgen, van een fraai Engelsch windhondje, dat wy hadden, in een zyner vingeren gebeten, by gelegenheid dat hy hem van het eeten, voor de katten gedeſtineerd, verjagen wilde, zo dat de wonde vry ſterk bloedde; men hield dit dier in het minſte niet van dolligheid verdagt, dus wierd die wonde maar eenvoudig met een linnen doekje verbonden; maar hoe onbeſchryvelyk wierd ons geheel huisgezin ontrust, wanneer den volgenden morgen ten agt uuren een man raport kwam brengen, na dat de hond twee uuren weg geweest was, dat onze hond

dol

zal bevonden worden, zo wel in Menſchen als Dieren, welke door een dollen Hond vergiftigd zyn.

Dat het bovengemelde Middel, hoe eenvoudig ook in zyn voorkomen, van die heilzame kragt kan zyn, om het gift van den dollen Honds-beet te vernietigen, zal minder wonderlyk voorkomen, wanneer wy het vermogen der olyven-oly tot onze beſpiegeling nemen.

Dezelve is zagt op het gevoel, maakt de lichamen waarop dezelve geappliceerd word, glad, lenig en zagt. Edog, wanneer een drup olyven-oly, op een wonde, door den ſteek van een By, Wesp, of ander Inſect gemaakt, aangebragt word, zal men de pyn en zwelling, daar door voortgekomen, wel haast doen bedaren, dog in het eerſte begin een gevoel hebben, als of die wonde door een gloeiend yzertje wierd toegeſchroeid; ja zelf heeft de eenvoudige olyven-oly het vermogen, om het gift van den Adder-beet zyne kragt te benemen, en dus alle de gevolgen van dezelve te voorkomen, zo als de ondervinding meermalen bevestigd heeft, en reeds lange in Engeland bekend geweest is.

't Volgende geval kan zulks bewyzen.

In het Jaar 1751 of 1752, diende een man, met name OLIVER, welke voor een groot gedeelte zyn beſtaan uit het Addervangen had, zig by het *Collegium Medicum* te Londen aan, om een Proeve te geven, dat de applicatie der olyven-oly alleen (vermits men altoos gemeend had, dat, om de Adder-beet te genezen, Adder-oly, dat is olyven-oly, waar in een Adder dood gelopen was, volſtrekt vereischt wierd) op de delen aangedaan door den beet, niet alleen de gevolgen daar van voor-

dol moeste zyn, want dat hy verſcheiden honden had gebeten, en ook een ſchaap in 't land. Kort daar na kwam de hond in *huis*, beet de katten, en een hoen dat voorby hem heen liep, wanneer hy in de ſchuur agter ons huis was, dog beledigde geene van ons huisgezin; op dien tyd wierd hy, om verdere kwade gevolgen voor te komen, zo ſchielyk mogelyk, doodgeſchooten. —— Myn Broeder nam 't Middel, op voorſchreven manier bereid, in, waar door dezelve, door des Heeren Goedheid, uit dit gevaar gered geworden, en zeer wel gebleven is.

Eenige honden, van onzen hond gebeten, welke het Middel gebruikt hebben, zyn ván alle ongemak bevryd gebleven, en volkomen herſteld; dog het ſchaap, dit middel niet toegediend zynde, is dol geworden.

reid, en vroeg genoeg, dat is kort
beet ingenomen word, van de gez

genoegen herinner ik my altoos, dat,
toen 18 Jaren oud, van de Wild
deedt, om myne aldaar zynde
dus Amsterdam moetende passere
ophoudende, op den Binnen-a
mende, voor een zeker huis
staan; na de reden daar van
righeid, kreeg ik ten antwo
huis, die een Vrouw heeft m
kig, die is door een doll
op van vreugde, daar w
nen redden; ik zeide,
pen: doorgelaten zyn
droefd en schreiende,
zeker een aandoenl
del voor, als ook
myn raad volgde
zond zoude blyv
ter dezer geleg
maals aangema
ging ik weg
wederom A
om na de
lofte deed
Augustus
jaars da
van di
groot
vold
van

...ede;
...en arm,
naden der
...t te krygen;
Vrouw, welke
, ging, met ver-
...ot de genezing van
...oede hoeveelheid oly-
...aalde reizen, en aanhou-
...r mede, tot zo lange de
...n te slinken, den adem rui-
...erd, (tusschen beiden nam hy
...ol oly in,) daar na wierd de man
die op hun verzoek daar toe gereed
...elegd; de man kwam in een gerusten
...zagte uitwazeming verzeld, en na een
...agt geslapen te hebben, wierd hy verkwikt
...ond op, en na iets tot versterking of ver-
gebruikt te hebben, ging de Addervanger
zyne Vrouw, met zyn Præmie, zeer gezond en
...noegd na huis.

...at de Olyven-oly het vermogen heeft om de ge-
volgen des Adderbeets te kunnen wegnemen, heeft myn
Va-

(*) In *the new and Complete Dictionary of Arts and Sciences, comprehending all the Branches of usefull knowledge. By a Society, of Gentlemen, Vol. IV*, gedrukt te London 1755, vind men onder het Articul *Viper* of *Adder*, 't volgende.

„ *Our Viper-Catchers are said to prevent the mischiefs otherwise* „ *following from the bite, by robbing oil-olive warm on te part* „ of: „ Onze Addervangers, zegt men, de nadelen, welke anders op „ den beet volgen, voor te komen door warme olyven-oly op „ het deel te wryven."

'ildervank woonende, terwyl ik zelve by
's was, proefondervindelyk bevestigd

den Zomer, wierd myn Vader
CORNELIS BLINK, Jongman,
oud, dezelve was in het
aldaar door een Adder
in groote fmerte bez g
nen waren zeer op-
dorftig, benauwd,

d aanftonds Olyven-oly
aanhoudend de opgezwol-
zag de toevallen en zwelling,
ieren aangehouden te hebben,
men in vertrouwen was, dat het
genomen ware, wierd de Lyder in
bed gelegd, kreeg een verkwikkelyken
uitwazeming; het gewenschte gevolg
Lyder, den volgenden dag, zyne bezigheden
arnemen, en naderhand volmaakt gezond ge-
s.

Naderhand heeft myn Vader, aan verfcheidene, die na het Veld en in de Veenen moesten gaan, aangeraden, om, tot een præfervatif of voorbehoedmiddel, een vlesje oly mede te nemen, ten einde, in gevalle zy door een Adder mogten geftoken worden, hetzelve by der hand te hebben, om aanftonds geappliceerd te kunnen worden; het welk by die genen, die van dezen raad gebruik gemaakt hebben, een goede uitwerking had. Want die gene, welke, dadelyk na den ontvangene fteek, de oly aanbragten, wierden van deszelfs gevolgen bevryd, en zeiden, op de aanbrenging der oly, een brandende pyn gevoeld te hebben, dog die binnen korten tyd ophield; zo dat zy vervolgens gezond na huis gekomen zyn. Wanneer men in aanmerking neemt, dat de oly tot een tegengift van alle ftekingen der venynige Dieren kan ftrekken, zal de goedgunftige Leezer, met minder verwondering, het gemelde middel tegen de geduchte gevolgen van des dollen Honds-beet kunnen aanzien.

Derhalven hoop en wensch ik, uit grond mynes harten, dat met het bovengemelde middel Proeven mogen genomen worden, als kunnende ftrekken zo tot heil

van Menſchen als tot behoud van Dieren, die aan den eigenaar van waarde zyn. —— De volgende Waarneeming, die my, op vriendelyk verzoek, goedgunſtiglyk door den Heer J. F. VAN DER PIEPEN, (welke, eenige Jaren den Wel Edelen zeer Geleerden Heer J. STOOK, in het voorleden najaar albier overleden, in leven voornaam *Medicinæ Doctor* in deze Stad, en om zyn kundigheid van velen geacht, in zyne Apotheek geadſiſteerd heeft) medegedeeld is, vind ik nuttig hier by te voegen: waar van de inhoud hier op uitkomt.

In het begin van den Jare 1787, den 8 January, kwam de Heer VAN DER PIEPEN, van zyn twee honden verzeld, des voormiddags t'huis. In huis willende gaan, kwam een kleine hond de ſtoep op, welke eerst den eenen hond zeer woedend beet; de ander zogt zig door de vlugt te bergen, dog wierd mede zo hevig in zyn oor gebeten, dat 'er een ſtukje uitgerukt wierd; vervolgens zag de Heer VAN DER PIEPEN, dat het zelfde hondje een kleinen hond van zyn Buurman beet, als ook nog een hond die voorby liep. De Heer VAN DER PIEPEN dit geval aan zyn Patroon verhalende, en het bekend wordende, dat 'er een dol hondje in die buurt geweest was, ook de waarheid hiervan nader bevestigd wordende, wilde de Heer STOOK, om alle gevaar voor te komen, die beide honden, waar van hy anders veel hield, dood laaten ſchieten; dog hiertoe konde de Heer VAN DER PIEPEN niet beſluiten; zig herinnerende ergens gelezen te hebben van een Middel tegens de gevolgen van des dollen Honds-beet, vond het zelve in het Zevende Deel van *Servandis Civibus*, ter plaatze bovengemeld, en haalde zyn Patroon over om met dit Middel een proef te neemen.

Daarop wierden de honden, ieder afzonderlyk, aan een keten wel verzekerd vast gemaakt, en het bovengemelde Middel van Oly en Eijeren op voorſchrevene wyze toegediend; en het gevolg is hier van geweest, dat de beide honden van dolheid bevryd, en volmaakt gezond zyn gebleven.

De zonderlinge uitwerking van dit Middel op die honden is geweest, dat de honden zo ſterk door de huid zweetten, dat hunne hokken van binnen 'er mede beſlagen wierden, en zo kleverig waren, dat men moeite had het zelve 'er af te boenen: de reuk of lugt die de honden

den van zig gaven, was zo ſterk, heeft de Heer STOOK my verhaald, dat zyn Wel Edele maar voor een zeer korten tyd, in het vertrek, daar dezelve waren, konde blyven; ook hebben de honden byna al hun hairen verloren, welke egter wederom allengskens aangegroeid zyn.

Hier uit, dunkt my, kan de geachte Lezer duidelyk opmerken, dat dit Middel zeer ſterke vermogens heeft; daar het zelve de honden door de huid deedt zweeten, (anders niet natuurlyk eigen aan deze dieren), en dat zweet zo ſcherp geweest is, om het hair derzelven te doen uitvallen.

Dat de kleine hond, welke de honden van den Heer VAN DER PIEPEN gebeten heeft, dol geweest is, ſtrekt tot bewys, vermits de Buurmans hond, welke (na eenige dagen gebeten geweest te zyn) uit voorzorg opgeſloten was, tekenen van dolheid gegeven heeft, en om die reden dood gemaakt is.

Dat het bovengemelde Middel, uit Oly en Eijeren, groote kragt bezit, (ja zelf wanneer de Watervrees daar is,) dog egter niet voldoende bevonden zy, om den Lyder te herſtellen en van den dood te bevryden; blykt uit de twee voorbeelden, door myn Vader, in zyne aanmerkingen over de Honds-dolligheid, pag. 557 en 558, aangehaald. Alwaar de Autheur zegt. „ Maar om door „ de ondervinding althans de groote kragt van dit „ Middel aan te tonen, zal ik twee voorbeelden by„ brengen, my voor veele Jaren medegedeeld door den „ Wel Edelen zeer Geleerden Heer C. EB. MULLER, „ weleer beroemd Medicus te Amſterdam.,

„ Het eene was een man buiten de Zaagmolens„ poort, en de andere een man buiten de Raampoort; „ dog in verſchillende Jaren. Deze beide waren zeer „ onpaſſelyk, maar zonder te weten wat hun ſcheelde. „ De Vrouw zeide aan den Doctor: myn man kan niet „ drinken, het ſcheelt hem in de keel, enz.

„ De Heer MULLER liet een bierglas met ſchoon wa„ ter brengen, en bood het den man aan, waarop de„ zelve ſterke Convulſien kreeg, het welk den Heer „ MULLER terſtond te kennen gaf, dat die man de „ Watervrees reeds had, en van een dollen hond ge„ beten was; het welk hy ook aan de Vrouw te ver„ ſtaan gaf, die daarop met groote ontſteltenis ant-

ſchuuren, alles wordt bedorven om dat alles bedwongen is; en *Eendvogels*, op die wyze opgevoed, kunnen nooit zulk een goed Dons opleveren, of een zo ſterk Ras voortbrengen als die een gedeelte hunner Vryheid genieten, en in hun Element kunnen leeven: derhalven moet men, wanneer de natuur geen water verſchaft, d or kunst water vormen, waarin de *Eendvogels* kunnen ſlobberen, zwemmen, zich wasſchen en dompelen; verrigtingen, volſtrekt noodzaaklyk om hun ſterkte te geeven, ja zelfs tot hunne gezondheid. De Ouden, die, met meer aandagts dan wy, de gewigtige onderwerpen van het huishoudelyke des Landbouws, en des Landleevens bezorgden, die *Romeinen*, welke in de eene hand zegetekens droegen, en met de andere den ploeg beſtuurden (*), hebben ons, ten deezen opzigte, gelyk ten aanzien van veele andere, nuttige onderrigtingen naagelaaten.

COLUMELLA en VARRO geeven ons in 't breede voorſchriften, hoe een Eendenkom behoort aangelegd te worden; zy willen 'er een water hebben met *grasryke* en beſchaduwde oevers, een klein eilandje in 't midden, met byloopende kanaalen; alles op zulk eene ſchilderagtige wyze aangelegd, dat zulk een Eendenkom ten cieraad ſtrekke van de ſchoonſte Lustplaats.

Men behoort te letten, dat het water, waarin men de Eenden laat zwemmen, niet bezet zy met Bloedzuigers, zy doen de jongen omkomen door zich aan derzelver pooten te hegten; om deeze ſchadelyke Inſecten te verdryven, moet men in 't water *Zeelt*, of andere Visſchen, die op de Bloedzuigers aazen, planten (†). Altoos, 't zy aan den oever van een loopend of van een ſtilſtaand water, moet men overdekte nestelpannen plaatzen, zodanig toegeſteld, dat ze de Vogels uitlokken om 'er in te komen leggen. Het Wyfje legt om de twee dagen, en brengt tien, twaalf, of vyftien Eijeren voort: 't zal 'er zelfs tot dertig en veertig leggen, als men de Eijeren wegneemt, en zorg draagt om de Vogels ryklyk te voeden. Het Wyfje is vuurig in de liefde, en het Mannetje jaloers; het eigent zich doorgaans twee of drie Wyfjes toe, die het geleidt, beſchermt, en bevrugt; ont-

(*) PLIN. *Rei Rustic.* Lib VIII. c. 15.

(†) *Obſervations* de M. TIBURTIUS, *extraits de Memoires de l'Acad. de Stockholm, dans le Journal de Phyſique*, Juin, 1773.

ontbreeken hem Wyfjes van zyne ſoort, hy zoekt met andere te paaren (*); en het Wyfje laat ook de omhelzingen van eene vreemde ſoort toe (†).

De tyd van het uitkomen der Eijeren duurt langer dan vier weeken (‡); deeze tyd is dezelfde wanneer men Eenden-eijeren door eene *Henne* laat uitbroeden; de *Henne*, door deeze koestering aan 't uitgebroede kroost gehegt, wordt voor de kleine *Eendvogels* eene vreemde Moeder; doch die geen minder bezorgdheids betoont: men beſpeurt dit aan de zigtbaare bekommerdheid, en de ongerustheden, wanneer de jongen, eerst aan den waterkant gekomen, na hun element haaken, en, door een natuurlyke drift gedreeven, zich daar in werpen, ondanks het verdubbeld geſchreeuw van hunne Geleidſter, die aan den oever te vergeefsch roept, vol onrustige beweegingen, en de gebaaren maakende van eene raadlooze Moeder (§).

Het eerſte voedzel, 't geen men aan de Jongen geeft, is Spelt, welhaast kan men dezelve Gerst voorwerpen; de vraatagtigheid, deezen Vogelen natuurlyk eigen, ontdekt zich als 't ware by de geboorte; jong of volwaſſen, zy zyn nooit verzadigd; en ſlokken alles in wat zy ontmoeten, en alles wat men ze voorhoudt. Zy byten de-Gewaſſen af, zamelen de Graankorlen op, vangen de Inſecten, en yatten kleine Vischjes op, het Lyf

(*) De Heer DE QUERHOËNT heeft my deeze waarneeming medegedeeld: een *Eendvogel*, van myn Vogelplein, zyn Wyfjes verlooren hebbende, ontvonkte in minnedrift tot de Hoenders; hy dekte 'er veele, waarvan ik ooggetuige was; die door hem gedekt waren konden de Eijeren niet kwyt raaken, en men was genoodzaakt een ſoort van Keizerlyke ſnede te werk te ſtellen, om de Eijeren te krygen, die ik te broeden gaf; doch deeze bragten, 't zy by mangel van voorzorge, of door gebrek aan bevrugtiging, niets voort.

(†) Ik heb twee jaaren agtereen gezien, ſchryft de Heer BAILLON, dat een gemeene *Eend* paarde met een *Brandgans*, halfflachtige jongen kwamen uit deeze vermenging voort.

(‡) Het blykt, dat de *Chineeſen*, door Kunstwarmte, zo wel *Eenden-* als *Hoender-* Eijeren uitbroeden. FRANCOIS CAMEL berigt, *Anas domeſtica Ytic Luzonienſibus, cujus ova Sinæ calore fovent & excludunt. Transact. Philoſoph.* No. 285. Art. 3.

(§) PLINIUS, Lib. X. cap. 55.

Lyf rechtſtandig in 't water dompelende, zo dat de Staart alleen 'er uitſteeke; zy kunnen zich in dien gedwongen ſtand meer dan eene halve minuut houden, door een geſtaadig ſlaan met de Pooten.

In den tyd van zes maanden verkrygen de jongen de volle grootte, en alle hunne kleuren: het Mannetje onderſcheidt zich door een klein boschje pluimen, op den Stuit overeinde ſtaande; hy heeft daarenboven den kop ryker gekleurd met het groen van een Esmaraud, en de Vleugels vercierd met een ſchitterenden ſpiegelglans; de witte halve halsband om den hals, het donker purper van de Borst.. en de kleuren van de andere lichaamsdeelen, wonder ſchoon geſchakt en geſchakeerd, maaken de genoeg bekende ſchoone Pluimadie uit.

Ondertuſſchen moeten wy opmerken, dat die ſchoone kleuren de volkomene leevendigheid niet hebben dan by de Mannetjes van het Wilde Geſlacht; ze zyn altoos zwakker, en min onderſcheiden in de *Tamme Eendvogels*, gelyk deeze ook een min fraaije en min losſe geſtalte hebben; een oog, eenigzins geoefend, kan 'er niet in misſasten. Op die Vogeljagten, waar de *Tamme Eenden* de *Wilde* gaan opzoeken, en ze onder 't bereik van den ſnaphaan des Jaagers brengen, is de gewoone voorwaarde, dat men aan den Vogelhouder een vastgeſtelden prys betaalt voor elken *Tamme Eendvogel*, die hy by mistasting ſchiet; doch het gebeurt zeldzaam dat een wel afgerigt Jaager zich daar in bedriegt, ſchoon de *Tamme Eenden*, daar toe uitgekoozen, van dezelfde kleur zyn als de *Wilde*: want, behalven dat de laatstgemelde altoos veel leevendiger van kleur zyn, hebben zy ook altoos een veel gladder en digter geſlootene Pluimadie, een veel dunner Hals, een veel fyner Kop, en een veel netter uitgedrukten omtrek aller deelen; en in alle hunne beweegingen beſpeurt men eene losheid, eene kragt, en leevendigheid, die het gevoel van Vryheid aanduidt. „Wanneer ik," zegt de Heer HEBERT zeer aartig, „de Schildery van myn „Wagthuisje beſchouw, zou ik denken dat een be„kwaam Schilder de *Wilde Eenden* geſchilderd hadt, „en de *Tamme Eenden* voor 't werk van een zyner „Leerlingen houden." De Jongen zelfs, die men t'huis van Eijeren der *Wilden* laat uitbroeden, miſſen reeds die helderſchitterende kleuren, en men kan in de geſtalte en fraaiheid van gedaante een verſchil

ont-

ontdekken; en dit verſchil in de omtrekken doet zich niet alleen op in de Pluimadie en de Geſtalte, maar is nog zigtbaarder, wanneer men *Wilde Eendvogels* opdischt; de maag is altoos rond; terwyl die van een *Tamme Eend* een duidelyk uitſteekenden hoek maakt; en ſchoon de *Tamme Eendvogel* veel vetter is dan de *Wilde*, is het vleesch van den laatſten veel ſynder en malſcher. De Vogelkoopers onderkennen ze gemeenlyk aan de Pooten, welker ſchubben veel ſynder, gelyker en glansryker zyn; aan de veel dunner vliezen, aan de veel ſcherper en blinkender Nagelen, en beter uitgegroeide Pooten.

Het Mannetje is, niet alleen by de eigenlyk gezegde *Eendvogels*, maar by alle van dit talryke Gezin, en in 't algemeen by alle Watervogelen, die een breeden Bek en gevliesde Pooten hebben, veel grooter dan het Wyfje (*). Het tegenovergeſtelde vindt plaats by alle Roofvogelen; onder deezen is het Wyfje altoos veel grooter dan het Mannetje. —— Eene andere algemeene aanmerking, het geheele Gezin der *Eendvogelen* betreffende, beſtaat hierin, dat de Mannetjes met de ſchoonſte kleuren praalen, daar de Wyfjes bykans alle eenverwig, bruin, graauw, of aardkleurig zyn (†); en dit onderſcheid, zo beſtendig in de *Wilde* ſoorten, blyft bewaard en uitgedrukt in de *Tamme* ſoorten, ten minſten inzoverre als de verſcheidenheden en kleurveranderingen, uit de vermenging van de *Wilde* en *Tamme* voortkomende, toelaaten.

Men heeft opgemerkt, dat, onder de Benden *Wilde Eendvogels*, 'er veele gevonden worden, die van de andere verſchillen, en, in de gedaante van 't Lyf, en in de kleur van Pluimadie, nader aan de *Tamme* komen; „ deeze Halfſlachtige ontſtaan, althans by ons," gelyk de Heer BAILLON ſchryft, „ van de zodanigen, die „ onze Bewoonders digt by de Meeren alle jaaren in „ grooten getale aankweeken, en waar van zy altoos „ een aantal in de Meeren overlaaten: deeze wyze van „ *Eendvogels* teelen is zo eenvoudig, als byzonder mel„ denswaardig. —— De Wyfjes worden in daar toe ge-

(*) BELON heeft reeds deeze Waarneeming, *Nat. des Oiſ.* p. 160.

(†) EDWARDS merkte dit op. *Aldit. au ſecond Vol.* p. 8.

„ geſchikte huisjes te broeden gezet; overal kan dit „ geſchieden, dewyl zy aan de Eijeren gehegt zyn; „ men geeft 'er tot vyf en twintig aan ieder; en laat „ ze ook door *Kalkoenſche Hennen* en *Hoenders* uitbroe- „ den, en verdeelt onder de *Eendvogels* de Jongen zo „ ras zy uitgekomen zyn. —— Daags na de geboorte, „ merkt elk der Inwoonderen de zyne, de een ſnydt „ den eerſten Nagel van de regter Poot, de andere den „ tweeden; deeze ſteekt een gat in het Vlies, *enz.* Elk „ Inwoonder onthoudt zyn merk, en dit merk gaat „ van geſlacht tot geſlacht over, en is bekend aan de „ andere Inwoonders van 't zelfde Dorp. —— Zo ras „ de Jongen dus gemerkt zyn, voert men ze met de „ Moeders na het Meer, waar zy alleen en zonder oppas- „ ſen opgroeijen; men draagt alleen zorg om de Roof- „ vogels van daar te verwyderen; daar zyn 'er die op „ deeze wyze tuſchen de zeven en achthonderd 's jaar- „ lyks te water brengen. —— Op het einde van May, „ en veel laater, vereenigen zich de Inwoonders om „ de Vogels met netten te vangen; elk kent de *zynen* „ uit de gegeevene merken; de Vogelkoopers komen „ van verre om ze op te koopen; men laat in 't Meer „ eenigen, zo om, geduurende den Winter, tot lokvo- „ gels der *Wilden* te dienen, als om, in den volgenden „ Voortyd, de ſoort voort te planten; elk gewent ze „ t'huis te komen, en lokt ze derwaards door Gerſt „ te ſtrooijen, waar op zy zeer geſteld zyn.

„ Veele deezer Vogelen vliegen weg in de regenag- „ tige maanden October en November, en vermengen „ zich onder de *Wilden*, die in dat Jaargetyde zich „ vertoonen; zy paaren, en deeze vermenging levert „ Halfflachtige uit, die zo zeer aan de Geſtalte als „ aan de Pluimadie te onderkennen zyn. Doorgaans „ hebben deeze Halfflachtigen den Bek veel langer, den „ Kop en Hals veel grooter dan de *Wilden*; doch in „ eene mindere evenredigheid dan de geheel *Tammen*; „ meestal zyn ze veel ſterker, 't welk uit het kruiſen „ der Raſen voortkomt.

„ Meermaalen heb ik geheel *Witte Eendvogels* in de „ *Wilde* benden zien overvliegen; dit zyn misſchien „ deeze weggevlogenen. 't Is ondertuſchen niet on- „ mogelyk, dat die Vogel deeze witte kleur in 't Noor- „ den krygt: doch ik twyfel des: dewyl hy reist; hy „ zou 'er wit kunnen worden, zo hy 'er altoos of een

„ lan-

„ langen tyd bleef; maar hy vertrekt van daar, alle „ jaaren, in 't begin van den Herfst, na zagter lugt- „ ſtreeken zich begeevende; naar gelange de koude toe- „ neemt, on'wykt hy de oorzaak die andere doet wit „ worden; hoe kouder Winters, hoe talryker uittoch- „ ten. Wy hebben *Witte Eendvogels* gezien in de Jaa- „ ren MDCCLXV en MDCCLXXV; doch 't was „ ſlegts één onder duizend

„ 't Is mogelyk dat die kleur het uitwerkzel is van „ Verbastering: gelyk by andere Vogels en Dieren: „ want ik heb veel *Witte Eenden* gezien, die zeer „ onvermogend waren. De Witte Wyfjes, veelal ge- „ meener dan de Mannetjes, zyn doorgaans veel klein- „ der, veel zwakker, en zomtyds minder vrugtbaar „ dan de andere. Ik heb 'er twee onvrugtbaare gehad, „ die zeer Wit waren, en roode oogen hadden."

In de daad, de *Eendvogels* hebben, gelyk alle andere Tamme Vogels, den invloed van den huislyken ſtaat ondervonden, de kleuren der Pluimadie zyn verzwakt, en zomtyds geheel uitgewischt of veranderd: men ziet 'er meer of min witte, bruine, zwarte of gemengelde; andere hebben cieraaden aangenomen, welke men by de *Wilden* niet vindt, hier toe behooren de *Gekuifde Eenden:* by een ander Geſlacht, nog meer door den huislyken ſtaat verbasterd, is de Bek omgekromd; de geſtelrenis is veranderd, elk draagt alle de merktekens van ontaarting; ze zyn zwak, log, en onderhevig om eene overſtaltige vetheid aan te neemen; de Jongen, zeer teder, kweekt men met moeite op. De Heer FRISCH, die deeze aanmerking maakt (*), zegt insgelyks, dat het Geſlacht der *Witte Eenden* beſtendig veel kleinder en zwakker is dan de andere Geſlachten, en voegt 'er by, dat, in de vermenging der verſchillend gekleurden, de Jongen doorgaans naar het Mannetje gelyken in de kleur van den Kop, den Rug en den Staart en dat dit zelfde verſchynzel zich opdoet in het voortbrengzel, ſpruitende uit het paaren van een vreemden *Eendvogel* met een gemeen Wyfje. Wat het gevoelen van BELON aanbelangt, wegens het onderſcheid tusſchen een groot en klein Ras onder de *Wilde Eendvogels* (†), wy vinden

(*) FRISCH, Tom. II. p. 178, 179.

(†) BELON, *Nat. des Oiſ.* p. 160.

den 'er geen bewys voor, en, naar allen ſchyn, rust deeze aanmerking alleen op eenige verſchillendheden tusſchen oudere en jongere Vogelen.

Nogthans treft men by de *Wilde Eendvogels* eenige louter toevallige verſcheidenheden aan; misſchien herkomſtig uit de gemeenſchap tusſchen de Wilden en Tammen op de Meeren. De Heer FRISCH heeft waargenomen, dat de Wilden en Tammen met elkander daadlyk paaren, en de Heer HEBERT heeft opgemerkt, dat men dikwyls, in een zelfde broedzel van *Eendvogels*, by groote Meeren opgevoed, eenige Jongen aantreft, die naar de Wilden gelyken, en woester aart hebben, op onafhangelykheid geſteld zyn, en in den naatyd met de Wilden wegvliegen. „Twee van deeze ſoort," ſchryft de Heer BAILLON, „had ik onder myn Gevogelte op„gevoed, onder andere, van denzelfden ouderdom; ik „onderrigte 'er myne Bedienden van, en gaf bevel om „ze de wieken te korten: men verzuimde dit te vol„voeren, en op een helderen dag verdweenen zy, naa „twee maanden verblyf in dit kleine Vogelplein, waar „in hun niets ontbrak; en vanwaar zy geen land, „noch zelfs den Horizont, konden zien:" 't geen nu het Wilde Mannetje hier verrigt omtrent het Tamme Wyfje, kan het Tamme Mannetje desgelyks op het Wilde Wyfje volvoeren; veronderſteld zynde dat het zomtyds toegeeft aan deszelfs najaaging: van daar die verſchillendheden in Grootte en in Kleuren onder de Wilde *Eendvogels* waargenomen.

Alle *Eendvogels*, zo Tammen als Wilden, zyn, even als de *Ganzen*, onderhevig aan eene ſchielyke ruiing, waar by hunne groote Pennen in weinig dagen, en zomtyds in één nagt, afvallen; en niet alleen zyn de *Ganzen*, en de *Eendvogels*, maar ook alle Vogels met gevliesde Pooten en platte Bekken, onderworpen aan die groote verandering van Pluimadie: dezelve komt de Mannetjes over naa den paartyd, en de Wyfjes naa het broeden, en 't blykt dat ze veroorzaakt wordt by de eerstgemelde, door de ſterke uitputting in het paaren, en by de laatstgenoemde, door de verzwakking, by het Eijerleggen en broeden. „Dikwyls heb ik," ſchryft de Heer BAILLON, „in den Ruityd waargenomen, dat de *Eend*„*vogels* eenige dagen te vooren veel beweegings maak„ten, en groote jeukte ſcheenen te hebben, des volgen„den daags en naderhand, zich verborgen om hunne „ve-

„ vederen te verliezen, en als neerſlagtig en beſchaamd „ waren: zy ſcheenen hunne zwakheid te gevoelen, en „ durfden de vlerken niet uitſpreiden; vervolgd wor„ dende, ſcheenen zy het gebruik daar van vergeeten „ te hebben. Deeze treurtyd duurt omtrent dertig da„ gen voor de *Eendvogelen*, en veertig voor de *Gan„ zen*; de vrolykheid keert met de Vederen weder, als „ dan baaden zy zich dikwyls, en beginnen te vlie„ gen. Meermaalen heb ik 'er verlooren by gebrek van „ het tydſtip, waarop zy het vliegen beproefden, te „ hebben waargenomen."

Het inwendig maakzel, in den *Eendvogel* en de *Gans*, heeft eenige byzonderheden: de Longepyp wordt, voor ze zich in twee takken verdeelt, om in de Longen te komen, verwydt tot eene ſoort van beenachtig en kraakbeenig vat, 't geen eigenlyk een tweede ſtrottenhoofd is beneden aan de Longepyp (*), en misſchien dient tot eene lugtverzamelplaats ten tyde als die Vogels den Kop onder 't water houden (†), en geeft deeze buiten twyfel aan de ſtem die ſchetterende rauwheid, welke het geluid der *Eendvogelen* zo zeer kenmerkt, 't geen de Ouden door een byzonder woord uitdrukten (§). De op ſtilzwygenheid gezette PYTHAGORAS wilde, dat men de *Eendvogels* verre verwyderde van de woonſtede, waar zyn Wyze zich in diepe gepeinzen zou nederzetten; maar voor alle Menſchen, Wysgeeren of geen Wysgeeren, die het Land beminnen, zal, 't geen 'er de groote bekoorelykheid van uitmaakt, naamlyk de beweeging, het leeven, en 't geluid der Natuure, het gezang der Vogelen, het geſchreeuw in de Vogelperken, verwisſeld door het geduurig en ſchetterend kwaaken der *Eendvogelen*, het oor niet kwetzen; maar veeleer het Landverblyf vervrolyken; het is de bazuin, de trompet onder de fluiten en hautbois, 't is de Muzyk van het Land-regiment.

By de *Eendvogels* zyn de Wyfjes, gelyk in een ander welbekend Geſlacht, de luidrugtigſte en ſnapagtigſte; haar

(*) *Hiſt. de l'Academie*, Tom. II. p. 48. *et Memoires* 1700. p. 469.

(†) WILLUGHBY, *Ornithol.* p. 8. ALDROVAND. *Avi.* Tom. III. 190.

(§) *Anates tetrinere.* Autor Philemel.

haar ſtem is veel hooger, veel ſterker, en heeft meer buigingen dan die van het Mannetje, welke eentoonig is, en altoos ſchor. — Men heeft desgelyks opgemerkt, dat het Wyfje niet in den grond krabt gelyk de *Hoenders*; doch wel op ondiep water om de wortels los te maaken, of om Inſecten en ſchulpjes te vinden.

By beide de Sexen heeft men twee lange Cæcums in de Ingewanden waargenomen, en opgemerkt, dat de Roede van het Mannetje zich in een ſpieraal-trek kromt (*).

De Bek der *Eendvogelen* is, gelyk die der *Zwaanen*- en, van alle *Ganzen*- ſoorten, breed, dik, aan de kanten getand, van binnen voorzien met eene ſoort van vleeschachtig verhemelte, waar in zich een dikke tong verbergt, die aan den tip uitloopt in een hoornagtige zelfſtandigheid, harder dan het overige van den Bek. Alle *Eenden* hebben een zeer korten Staart, de Pooten ſtaan zeer verre agterwaards, en zyn als in 't agterlyf gehegt. Uit deeze plaatzing der Pooten, ontſtaat de bezwaarlykheid van gaan, en het bewaaren van 't *evenwigt* op den grond, van hier die waggelende ſtappen, *en een* log, dom, voorkomen; terwyl men, in tegendeel, weet, hoe zy in 't water gemaklyk en ſnel beweegen, en 't hun aan geen ſchranderheid van Inſtinct mangelt.

't Vleesch der *Eendvogelen*, zegt men, is zwaar en verhittend: nogthans eet men 't veelvuldig; en elk weet dat het vleesch der *Wilde Eendvogelen* veel fyner is, en beter van ſmaak, dan dat der *Tamme*. De Ouden wisten zo wel als wy, dat het een lekker beetje was: want men treft by APICIUS vier wyzen aan om ze te bereiden. Onze hedendaagſche APICIUSSEN houden 't 'er nog mede, en een Schotel *Eendvogels van Amiens* kennen alle lekkerbekken van geheel *Frankryk*.

't Vet der *Eendvogelen* gebruikt men in uitwendige Geneesmiddelen; men ſchryft aan 't Bloed de kragt toe, om vergift, en zelfs dat van een Slang, te wederſtaan (†). Dit bloed maakte het hoofdzaaklyke uit van 't berugte Te-

(*) Op zekere tyden vertoont zich deeze Roede lang en hangende, dit heeft de Landlieden in den waan gebragt, dat de *Eendvogel*, een kleine Slang ingeſlokt hebbende, dezelve leevend loosde. Zie over dit Volksvertelzeltje, FRISCH.

(†) GALEN. *Euporist.* 2, p. 143.

Tegengift van MITHRIDATES (†). Men geloofde, in derdaad, dat de *Eendvogels* in *Pontus*, zich voedende met alle de vergiftige kruiden, welke dat gewest oplevert, hun bloed de kragt moest krygen om vergiften wederſtand te bieden: en merken wy hier, in 't voorbygaan, op, dat de naam van *Anas Ponticus*, by de Ouden, geene byzondere ſoort aanduidt, gelyk zich eenige Naamlystmaakers verbeeld hebben; het is dezelfde ſoort als eene *Wilde Eendvogel*, die zich aan de boorden van den *Pontus Euxinus* onthoudt, even als op de andere oevers.

(†) De Ouden in den waan dat de *Eendvogels* van den *Pontus* zich met vergift voedden, gaven derzelver bloed tegen alle vergiften, en MITHRIDATES, die zo wel een Geneesheer was als een Koning, en naar wiens naam het zo beroemd Tegengift genoemd wordt, liet het Bloed der *Eendvogelen* droogen en hard worden, ten einde hy 't zelve te beter kon bewaaren, en als een Geneesmiddel ontbinden, als hy 't wilde gebruiken.

VOORSPELLENDE TEKENS VAN HET WEER.

(Ontleend uit, *a ſhort Diſſertation on the Barometer and Thermometer &c.* by GEORGE ADAMS, *Mathematical Inſtrument-maker to his Majeſty.*)

(*Vervolg en ſlot van bladz.* 330.)

Weervoorſpellingen uit de Wolken.

Er zyn zo veelvuldige Tekens uit welken verondersteld wordt, dat men het toekomend Weer kan voorſpellen, dat VIRGILIUS ſtout genoeg was om te durven verzekeren, dat geen Regenvlaag ooit iemand ſchade deedt, zonder hem naar behooren gewaarſchuwd te hebben. Onder deeze Tekenen zyn die van de Wolken ontleend veelvuldig en gewigtig: want uit de Wolken komt de Regen voort, en 't is de ſtaat der Lugt, ten opzigte van het Water, 't welk de Wolken bevatten, die het nedervallen in Regendruppelen verhaast of vertraagt.

De formeering en ontbinding der Wolken aan het Uitſpanzel zyn dikwyls merkbaar voor het oog, indien men ze eenigen tyd agter den anderen aandagtig waarneemt; byzonder op een Zomerſchen avond, zullen wy zien dat

ze

ze by trappen afneemen, en, in 't einde, zo geheel in de lugt ontbonden worden, dat ze niet langer zigtbaar zyn. Deeze Ontbinding der Wolken in de Lugt, en derzelver verdwyning uit ons gezigt, mag men houden voor een ſterkſpreekend Voorteken van ſchoon Weer.

Maar, wanneer de Wolken, integendeel, zamenloopen, in dikheid en grootte toeneemen, ſpelt zulks vry zeker Regen. Indien, derhalven, het Uitſpanzel, langen tyd helder en blaauw geweest zynde, bezet en bevlekt wordt met onteibaare kleine Wolkjes, eenige gelykvormigheid hebbende met de baaren der zee, vertoonen deeze zich in 't eerst, dun, wit en vlokagtig; doch allengskens worden zy donker en zwart, en doorgaans gebooren omtrent ter hoogte van drie vierde van eene myl.

Tegen zwaaren Regen wordt elke Wolk dikker dan de voorgaa de, en zy zyn alle in een toeneemenden ſtaat; dit vertoont zich allerduidelykst by het aannadeſen van een Donderbui, wanneer kleine ſtukken van Wolken toeneemen en zamenvloeijen, tot dat zy, in korten tyd, het Uitſpanzel bedekken.

Wanneer de Wolken als vliezen gevormd worden, donker en dik in 't midden, en wit aan de kanten, met een helder blaauwen hemel rondsom dezelve, vallen ze doorgaans ſchielijk neder in Hagel, Sneeuw of in Stortregens.

Indien men ziet, dat de Wolken hoog in de Lugt gebooren worden, met dunne witte ſtreepen, gelyk vlokken wol of paardenſtaarten, wyst zulks aan, dat de Damp verſpreid en verſtrooid is door ſtrydige Winden boven, welke Wind ſchielyk beneden zal waaijen, en waarſchynlyk Regen medebrengen.

Indien de Wolken, als zy opkomen, ſchynen af te wyken van zeker punt aan den Gezigteinder, mag men den Wind uit dien of een tegenovergeſtelden hoek verwagten.

Wanneer eene algemeene Bewolktheid het Uitſpanzel boven bedekt, en 'er kleine ſtukken van Wolken, als rook; beneden dryven, is de Regen zelden verre af, en duurt doorgaans langen tyd.

Geen gewisſer Teken van Regen is 'er, dan dat de Wolken na twee kanten dryven, en indien de laagsthangende ſtil voor den Wind afloopen: twee zodanig ſtrydig dryvende Wolken voorſpellen, by heet Weer, een Donderbui.

Weer-

Weervoorſpellingen uit den Dauw.

Indien de Dauw, naa een ſchoonen Dag, overvloedig op het veld ligt, mag men een anderen ſchoonen Dag verwagten; doch, wanneer, naa zulk een ſchoonen Dag, zich geen Dauw op den grond vertoont, en geen Wind opblaast, is het een Teken, dat de Dampen opwaards klimmen, en dat 'er boven eene ophooping moet weezen, die in Regen zal uitloopen.

Wanneer 'er Dauw of ruig Vriezen overvloedig plaats grypt in een Saiſoen, daar ze zelden voorkomen, en de Barometer laag ſtaat, is zulks, over 't algemeen, een Teken van Regen.

Weervoorſpellingen uit het gelaat des Uitſpanzels.

De kleur des Uitſpanzels is een aanduider van het Weer: dewyl dezelve aantoont den ſtaat der Dampen, die in den Dampkring hangen.

Indien de roodkleurige Dampen van den Avondſtond verdreeven worden, is het Uitſpanzel 's Morgens helder. Maar, als zy in de Lugt blyven, vertoont zich de Morgenſtond rood, en Regen is doorgaans het gevolg.

Wanneer een den Hemel bedekkende Roodheid zich verre opwaards van den Gezigteinder verſpreidt, 't zy 's Morgens, 't zy 's Avonds, wordt zulks of door Regen of door Wind gevolgd, en dikwyls van beiden.

Indien eene vuurige Roodheid zich 's Avonds tot by het Zenith uitbreidt, zal de Wind hoog uit het Westen waaijen, of Zuidwest zyn, vergezeld van Regen, en zomtyds gevolgd worden door een Stortregen.

Wanneer het Uitſpanzel in een regenagtig Saiſoen, na by den Gezigteinder, zich Zeegroenagtig vertoont, als het blaauw behoorde te zyn, zal de Regen aanhouden en blyven toeneemen. Indien het een donkerblauwe kleur heeft, zal het zwaar regenen.

Weervoorſpellingen uit Zon, Maan en Starren.

De vertooningen, die Zon, Maan en Starren maaken, duiden naderende Weersveranderingen aan: dewyl de Straalen, die van dezelve tot ons komen, door de Dampen des Dampkrings heen moeten, en den ſtaat daar van te kennen geeven.

De Zon vrolyk opkomende, met oranje verwige Wol-

ken in 't Oosten, wordt doorgaans voor een Teken van Regen geagt.

Wanneer 'er hoog in de Lugt eene nevelagtigheid is, en het licht der Zonne allengskens verflaauwt, en de schijf der Zonne zich witagtig en niet bepaald vertoont, is het, in 't algemeen, een Teken van Regen.

Indien de Straalen der Zonne, door de Wolken heen breekende, in de Lugt zigtbaar zyn, en zich laaten zien gelyk de hoornen van Heerlykheid, die de Schilders veelal boven het hoofd van MOSES plaatzen, wijst het aan, dat de Lugt met water vervuld is; en als 'er andere Tekens mede zamenloopen, bewyst het dat de Regen kort aanstaande is.

VIRGILIUS schryft, een Bleeke Maan is een Teken van Regen; een roode Maan voorspelt Wind; een witte, haare natuurlyke kleur, met een helderen Hemel, kundigt schoon Weer aan.

Indien de Maan en Starren 's nagts dof beginnen te staan, met een nevelagtigheid in de Lugt, en een *Kring* rondsom de Maan, heeft men Regen te wagten. *Dit* is, nogthans, geen kwaad Teken, als het voorvalt op een Avond, wanneer 'er Dauw valt; maar ziet men het op eenen anderen tyd, het duidt aan, dat 'er eene algemeene neiging in de Lugt en Wolken is, om de Dampen los te laaten onder die gedaante, welke wy Regen noemen.

De Heer JONES deelt ons de volgende Waarneeming mede over den Maandelykschen Loop der Maane. Indien de Maan doorgaande regenagtig geweest is, zal het by de volgende Maanverwisseling opklaaren, en de Regen zal waarschynlyk weder beginnen in weinig dagen, en aanhouden; maar, in tegendeel, indien de Maan doorgaande schoon Weer gehad heeft, en het by de Maanverwisseling regent, zal het schoone Weer, waarschynlyk op den vierden of vyfden dag der Nieuwe Maane, weder aanvangen, en als voorheen aanhouden. —— Deezen Regel in 't oog houdende, heeft hy, naar zyn berigt, twintig Jaaren aaneen, gehooid, zonder *éénmaal* het hartzeer gehad te hebben van schade door Regen. Een Boer, die veel te hooien heeft, kan zyn werk in zo kort een tydsbestek niet bepaalen, dat hy veel voordeels trekke van deeze Waarneeming; maar een Heer, die alleen ten eigen gebruike laat hooijen, zal het zelden missen zyne rekening by die Waarneeming te vinden.

Dr.

Dr. HORSLEY tast dit gevoelen, de Maan betreffende, aan; en ſchoon derzelver invloed de aandagt der Menſchen door alle eeuwen heen getrokken heeft, beweert hy, nogthans, ſtellig, dat het een denkbeeld is in zich zelven onwaarſchynlyk, ontbloot van allen grond in de Natuurkundige Theorie, en ſlegts weinig ondersteund door eenige ſchynbaare Analogie. Doch de Doctor ontkent niet, dat de waarneemende Landman veelvuldige nuttige Voorſpellingen uit de Verſchynzelen der Maane zal ontleenen; maar dan zegt hy, zullen het Tekens zyn ontbloot van allen uitwerkend vermogen. Zy zullen den tegenwoordigen ſtand der Lugt vertoonen, als van welken zy afhangen, en niet als dien welken zy beſtuuren; waarſchynlyke gisſingen, voor twee of drie dagen, zullen zy 'er uit kunnen opmaaken.

Weervoorſpellingen van den Wind.

Onder de oorzaaken, die het Weer aandoen, is 'er geene, welker invloed bewysbaarder is dan die van den Wind; deeze, ſchoon onzeker in het voorkomen, worden, gelyk alle andere Verſchynzels der Natuure, beſtuurd door bepaalde en vaste Wetten, en verdienen eene allergezetſte naſpeuring.

Wanneer de Wind, zonder zich te bepaalen, alle ſtreeken van het Kompas rondloopt, volgt 'er zeker Regen. Zommigen hebben ſtaande gehouden, dat, indien de Wind in het omloopen den weg der Zonne van het Oosten na het Westen volgt, zulks ſchoon Weer medebrengt; doch als zy een tegenovergeſtelden weg van het Westen na het Oosten neemt, ſlegt Weer! Een gierende en huilende Wind is meest altoos een onfeilbaar teken van Regen.

Weervoorſpellingen van de Dieren ontleend.

De zoodanigen, die een aandagtig oog ſlaan op de Dierlyke Schepping, zullen in de bedryven der Dieren verſcheide voortekens van Weerverandering vinden. Door den aart hunner werkzaamheden, door de ongemaklykheid en onrustigheid, welke zy te kennen geeven, door den byzonderen toon van hunne ſtem; of door de voorzorgen, welke zy neemen om zich te bedekken en te beſchutten, zyn hunne aandoeningen waarſchynlyk ſcher-

per, en hunne zintuigen gevoeliger voor de indrukken van natuurlyke oorzaaken dan de onze; dewyl de Ziel, door haare geduurige werkzaamheid, de kragt van alle uitwendige indrukzels vermindert.

ECHTE GEDENKSCHRIFTEN VAN HET LEEVEN EN DE MENSCHLIEVENDE VERRICHTINGEN VAN WYLEN JOHN HOWARD, *Esq.* L. L. D. et F. R. S.

(*Uit het Engelsch.*)

(*Vervolg en Slot van bladz.* 341.)

De medelydende deelneeming met, en ſteeds werkende aandagt op, de rampen der ongelukkige Gevangenen, eerst in den Heer HOWARD opgewekt, door zyne eigene Gevangenis in *Frankrijk*, waar van wy hier boven geſprooken hebben, werkten nu in ruimer kring door de pligten aan zyn Ampt als Hoog Sherif in *Bedford*. Deeze bediening bragt de ongelegenheden, waar aan de Gevangenen onderhevig waren, nader onder zyn oog. Hy bevondt dat 'er zeer veele misbruiken ſtand greepen, en dat het lyden der Gevangenen groot was. Om deeze misbruiken te weeren, en dit leed te verzagten, ging hy de voornaamſte Gevangenhuizen in de nabuurſchap bezoeken. In deeze bevondt hy, dat dezelfde misbruiken en elenden plaats greepen; veele Gevangenen, zo Schuldenaars als zwaarder Misdaadigers, aan de Gevangeniskoortzen en Kinderziekte ſtierven. Dit zette hem aan om verder afgelegene Gevangenisſen te gaan zien; en hier mede hadt hy zulke vorderingen gemaakt, dat het Huis der Gemeente het raadzaam oordeelde hem, over dit Onderwerp, te raadpleegen. De uitſlag was het vervaardigen van twee Bils —— het eene om voor de Gezondheid der Gevangenen zorg te draagen —— het ander, tot verligting der geenen die geſlaakt werden, tot voorkoming, dat zy niet gevangen bleeven, gelyk voorheen menigmaal gebeurde, om het niet betaalen hunner Gevangenisſchulden. Door deeze Acten werd de traan van veeler oogen gewischt, en de Wetgeevende Magt kreeg den zegen der geenen die op 't punt ſtonden van om te komen. —— Te deezer gele-

gen-

genheid ontving de Heer HOWARD de hooge eer der dankbetuiging van het Huis der Gemeente.

By de algemeene Verkiezing in den Jaare MDCCLXXIV, kwam de Heer HOWARD te *Bedford* op den dag der Verkiezing in aanmerking, om die Plaats in het Parlement te vertegenwoordigen, met zyn Vriend en Bloedverwant de Heer WHITBREAD. Hunne Mededingers, Sir WILLIAM WAKE en Mr. SPARROWE werden weder aangeſteld. Er volgde eene beroeping op aan 't Huis der Gemeente, wanneer Sir WILLIAM WAKE en Mr. WHITBREAD als wettig verkooren verklaard werden.

Schoon de Heer HOWARD zich dus te leurgeſteld vondt in het vooruitzigt, om zyn Plans tot verbetering der Gevangenisſen kragtdaadiger ten uitvoer te brengen, door zyne tegenwoordigheid in het Parlement, zette hy onvermoeid zyn groot oogmerk voort. — In gevolge van een Acte van het 19de Jaar der Regeeringe van zyne tegenwoordige Majeſteit, tot het oprichten van Verbeterhuizen, werden wylen Dr. FOTHERGILL, Mr. HOWARD en GEORGE WHATLEY *Esq.*, Theſaurier van het Vondeling Hospitaal, tot opzigters daar over aangeſteld. De Doctor en de Heer HOWARD koozen tot eene plaats, om deeze Huizen te bouwen, een plek gronds, niet verre van de ſtede waar de Kapel te *Pentonville Islington* onlangs gebouwd is. Mr. WHATLEY, in tegendeel, wilde dezelve gebouwd hebben op of naby het *Isle of Dogs*, tegen over *Greenwich*. Naardemaal dit verſchil van gevoelens niet kon vereffend worden, eindigde 't zelve met den volgenden brief van Afſtand, door den Heer HOWARD gezonden aan den Graaf BATHURST, Lord Preſident van den Geheimen Raad, in January MDCCLXXXI.

„ MYLORD!

„ Toen Sir WILLIAM BLAKSTONE my overhaalde om
„ Opzigter te weezen over de Gebouwen, beſtemd tot
„ Bewaarplaatzen van zekere Misdaadigers, hield ik my
„ verzekerd, dat myne Waarneemingen, over ſoortgelyke
„ Geſtichten in vreemde Landen, my eenigermaate in
„ ſtaat zouden ſtellen om de behulpzaame hand te lee-
„ nen aan de volvoering van de Vaſtſtelling in het
„ 19de Jaar der Regeeringe van zyne Majeſteit. Met
„ deeze hoope, en het vooruitzigt, dat ik gepaard zou
„ worden met mynen nu overleden Vriend, Dr. FO-

„ THERGILL, wiens wenſchen en inzigten, ten aanziene „ van dit onderwerp, volmaakt met de myne ſtrookten, „ nam ik bereidvaardig de aanſtelling van zyne Maje„ ſteit aan, en heb zints dien tyd ernſtig getragt aan het „ oogmerk te beantwoorden; doch, naa het verloop van „ twee Jaaren, heb ik het verdriet van te zien, dat „ zelfs niets voorloopigs is vastgeſteld. De plaats, „ waar deeze Gebouwen zouden geſticht worden, heeft „ eene ſtoffe van hardnekkigen twist opgeleverd, en is „ tot op dit oogenblik onbeſlist. Derhalven oordeelende „ uit het voorledene, dat eene verdere opoffering van „ myn tyd waarſchynlyk niets zal afdoen tot het vol„ brengen van het Plan, en nu door den dood van Dr. „ FOTHERGILL beroofd zynde van den byſtand eens be„ kwaamen Amptgenoots, verzoek ik uw Lordſchap „ verlof, om myn beſluit, dat ik van allen verder aan„ deel in dit Werk afzie, bekend te maaken, en te ver„ zoeken, om voor den Koning myne nederige bede te „ brengen, dat het zyne Majeſteit moge behaagen, *myn* „ afſtand aan te neemen, en een ander Heer *in* myne „ plaats tot Opzigter te benoemen. Ik heb de eer van „ te zyn, enz.

„ JOHN HOWARD."

Onvermoeid in het voortzetten van een werk, waar toe hy dagt dat de Voorzienigheid hem byzonder geſchikt hadt! reisde de Heer HOWARD, in 't Jaar MDCCLXXV na *Frankryk*, *Vlaanderen*, *Holland* en *Duitschland*, en in 't Jaar MDCCLXXVI bezogt hy deeze Landen weder, zyne reis tot in *Zwitzerland* uitſtrekkende. De uitſlag van deeze werkzaame naaſpeuringen gaf hy in 't Jaar MDCCLXXVII in 't licht. Het Werk was getyteld: *The State of Priſons in England and Wales; with Preliminary Obſervations, and an Account of ſome foreign Priſons.* Bezorgd om de Wetgeevende Magt de noodzaaklykheid aan te toonen van eene verdere en kragtdaadiger Verbetering der Gevangenisſen, ondernam hy eene derde Reize door de *Pruisſiſche* en *Oostenrykſche* Landen. Deeze volbragt hy in het Jaar MDCCLXXVIII, en ſtrekte zyn Reis uit door *Italie*; eenige Landen, voorheen door hem bezogt, op nieuw doortrekkende. De Waarneemingen, welke hy op deezen Tocht deedt, gaf hy in 't Jaar MDCCLXXX uit, in een *Appendix to the State of the Priſons in England*

and

and Wales: containing a farther Account of foreign Prisons and Hospitals, with additional Remarks on the Prisons of this Country. In 't zelfde Jaar gaf hy een tweede uitgave van *The State of Prisons.* — Wenſchende verdere kennis te verkrygen van dit belangryk onderwerp, gaf hy in 't Jaar MDCCLXXXI nogmaals een bezoek aan *Holland*, en eenige Steden in *Duitschland*. Hy ging ook na de Hoofdſteden van *Deenemarken*, *Zweeden*, *Rusland* en *Poolen*, en keerde, over *Frankryk*, *Vlaanderen* en *Holland*, in den Jaare MDCCLXXXIII, te rug. Het hoofdzaaklyke deezer Reize vermeldde hy in eene derde Uitgave van *The State of Prisons*, in 't Jaar MDCCLXXXIV.

In het voortzetten deezer Reizen, waren de Gevangenisſen en Hospitaalen de eenige Voorwerpen van des Heeren HOWARDS onderzoek, en, om de volledigſte kundſchap op te doen, liet hy zich door geene zwaarigheden wederhouden, of door gevaaren afſchrikken. — *Te Parys* zynde, begeerde hy de *Bastille* te zien, en weetende hoe weinig een ſtaatlyk verzoek ten dien einde zou betekenen, naderde hy ſtoutmoedig de poort, klopte aan, drong terſtond door de wagt heen, tot de ophaalbrug, voor den ingang van het Kasteel; maar terwyl hy dat verblyf van elende beſchouwde, kwam een Officier buiten, die hem verpligtte heen te gaan. In het verloop van vier Eeuwen, van de grondvesting tot de verdelging der *Bastille*, was de Heer HOWARD misſchien de eenige Perſoon, die zich ooit genoodzaakt vondt dit Gebouw met wederzin te verlaaten.

Te *Rome* en te *Liſabon* tragtte hy verlof te krygen, om de Gevangenhuizen der Inquiſitie te bezigtigen; doch te vergeefsch. Te eerstgemelde plaatze bezag hy het uitwendig voorkomen met zo veel opmerkings, dat het opmerking begon te baaren, en hy kon 'er geen ander beſcheid van opdoen, dan dat het door Paus PIUS DEN V, in 't Jaar MDLXIX gebouwd was.

Met meer geluks werden te *Madrid* zyne poogingen bekroond; door den byſtand van den Graaf CAMPOMANES, kreeg hy toegang tot den Inquiſiteur Generaal, en werd door deezen geleid in de Geregtsplaats; doch kon geen ander gedeelte der Gevangenisſe te zien krygen. De voorſpraak van dien zelfden Edelman verſchafte hem de inlaating in de Gevangenis der Inquiſitie te *Valladolid*. Hier ſlaagde hy zo gelukkig, dat zyne nieuws-

gierigheid voldaan werd ten koste zyner aandoeningen. Men vertoonde hem eene Schildery van een *Auto da Fe*, in den Jaare MDCCLXVII, toen 'er zeven en negentig Perſoonen verbrand werden; hier zag hy desgelyks de Geregtsplaats, waar een Altaar ſtondt, en een deur was met drie ſloten na de kamer des Geheimſchryvers, boven welke geſchreeven ſtondt, dat de groote Ban werd uitgeſprooken tegen allen, die het zich onderwonden daar binnen te treeden. In twee andere vertrekken waren de Inſignia der Inquiſitie, en de verbodene Boeken, eenige deezer waren *Engelſche*; in een derde vondt men eene menigte Kruiſen, Roozenkransſen, en Schilderyen. Men ſtondt hem zelfs toe den byzonderen trap op te gaan, langs welken de Gevangenen ter Geregtsplaatze gebragt werden: deeze loopt na een doorgang met verſcheide deuren, dan in geen derzelven mogt hy den voet zetten. Hy boodt aan, hier eene maand gevangen te blyven ter voldoening zyner nieuwsgierigheid; doch kreeg ten antwoord, dat 'er niemand in minder dan drie jaaren uitkwam, en dan nog den eed van geheimhouding moest afleggen.

't Was egter in de bygeloovige Landen, *Spanje en Portugal*, alleen niet, dat de Heer HOWARD foltertuigen, pynbanken en donkere Kerkers, aantrof. Hy berigt ons, dat hy van de Gevangenis te *Osnabrugge* geheel niet zou geſprooken hebben, dan dat hy het deedt in de hoope, dat het verſlag van dezelve mogelyk de aandagt zou trekken van den beminnelyken Vorst, den tegenwoordigen Biſſchop. Daar waren zeventien ſchriklyke Gevangeniskamers voor Misdaadigers; één derzelven was bezet door een Gevangenen, die 'er drie jaaren gezeten hadt, na de wreedheid der Pynbank, hier geweldiger dan elders, doorgeſtaan te hebben.

Te *Luik*, verzekert hy ons, dat de verblyfplaatzen der elende nog rampzaliger zyn, en dat, in dezelve opgeſloten te zyn, de menſchlyke natuur zodanig foltert, dat 'er krankzinnigheid het gevolg van is. „Ik hoorde," ſchryft hy, „het geſchreeuw der radeloozen, *en ging* „tot hun in." Zodanig waren de tooneelen, *en de* elenden, van welken de Heer HOWARD uit verkiezing poggetuige werd, ten beste zyner Medemenſchen.

Geen eertytels, geen ſchitterend voorkomen waren noodig voor een Man, die zich dus kweet van de roemryke pligten der Menſchlievenheid, om alle tekens van

eer

agting van de aanzienlykſte Perſoonadien te ontvangen. By zulk een Character mogten de grootſte Vorſten des aardbodems de toegevoegde onderſcheidingen der Maatſchappye vergeeten, en met hem verkeeren zonder het denkbeeld van vernedering; de Heer HOWARD bejegende hun met het ontzag aan hunnen hoogen rang verſchuldigd; maar teffens met die edele eenvoudigheid en openhartigheid, zo wel voegende aan een Man, die zich tot den edelſten rang onder de Stervelingen verheeven hadt —— den rang van Burger en Patriot der Wereld.

Prins HENDRIK, Oom des tegenwoordigen Konings van *Pruiſſen*, vroeg hem op zekeren tyd, of hy nimmer 's avonds na eenige openbaare Schouwplaats ging, na zyn werk over dag afgedaan te hebben. Hy verklaarde zulks nimmer te doen, en dat hy meer vermaaks ſchiep uit het betragten van pligt, dan uit eenige verlustiging.

Toen de Groothertog van *Toskanen*, thans Koning van *Hongaryen*, hem ten middagmaal in zyn Paleis verzogt, liet hy hem ten antwoord toekomen, dat het hem leed was voor de eere, hem aangeboden, te moeten bedanken: dewyl hy geen drie uuren van zyn tyd daar toe kon uitſpaaren.

De laatstoverleden Keizer verlangde met den Heer HOWARD te ſpreeken, en diens gevoelen te verneemen over de Hospitaalen en Gevangenisſen in de Landen zyner Heerſchappye. Het ſtondt de Heer HOWARD tegen, zich te ſchikken naar de toenmaalige Etiquette des Keizerlyken Hofs, om te knielen, als men in 's Vorſten tegenwoordigheid werd toegelaaten; op de beleefdſte wyze verſchoonde hy zich van zyne opwagting by den Keizer te maaken, oordeelende dat het voor niemand dan voor GOD alleen paste de knién te buigen. De Keizer, de reden der weigering bemerkende, ſtelde die Pligtpleeging ter zyde (*), en ontving den Heer HOWARD in zyn Kabinet, vatte hem by de hand, en hieldt een lang geſprek met hem. Vrymoedig deelde hy den Vorst zyne gedagten mede over de Gevangenhuizen en Hospitaalen in *Weenen*, die hy oordeelde dat onder geen goed opzigt ſtonden, en ſprak met klem tegen eenige donkere Kerkers;

(*) Omtrent zes weeken naa dat de Heer HOWARD *Weenen* verſiet, heeft de Keizer deeze Pligtpleeging afgeſchaft.

kers, in verſcheide Gevangenhuizen te dier Stede. De Keizer was hier over niet zeer in zyn ſchik, en voerde hem te gemoet: „ Hoe, myn Heer, wat klaagt gy over „ myne Kerkers? Hangt men in *Engeland* de Misdaadi„ gers niet by douzynen op?" „ Ik," hervatte de Heer HOWARD, „ werd liever in *Engeland* opgehangen, „ dan in 't leeven gelaaten in een van de Kerkers uwer „ Majeſteit." — De Keizer zeide, naderhand, tot een Engelsch Heer: „ In de daad, die kleine *Engelschman* „ was geen Vleier!"

Te *Conſtantinopole*, werd de Heer HOWARD niet alleen ontvangen met al de onderſcheiding aan zyn Character verſchuldigd; maar hy merkte, onder andere groote hoedanigheden, den *Turken* eigen, op, dat hunne dankbaarheid voor ontvangen gunstbewyzen zeer groot was. Zo gelukkig geweest zynde, dat hy een zeer ryken *Turk* van eene ongeſteldheid genas, boodt de edelmoedige Muſulman hem een beurs met 2000 Sequinen aan (*). De Heer HOWARD wilde dezelve niet aanneemen, en verzogt alleen de vryheid, om nu en dan aan den hof des Patients te mogen zenden om eenige Druiven en Oranjeappelen, om by zyn ontbyt te gebruiken. De *Turk* zondt hem alle morgens een korf vol van de uitgeleezenſte vrugten, die zyn hof uitleverde.

Naa de Gevangenisſen, ten aanziene van de Gezondheid en de Zeden beide, te hebben zoeken te verbeteren, (zyn hoofdwerk,) elf jaaren lang, en naa door alle mogelyke middelen beproefd te hebben, om de ſchriklyke kwaal, de Gevangenis-koorts, uit te rooijen, vormde de Heer HOWARD een Plan, het menschlievendſte en weldaadigſte, 't geen ooit in de gedagten van een Mensch opklom —— *om den voortgang der Peſt te ſtuiten.* —— Hier toe was, in de eerſte plaats, noodig, kennis te krygen aan de verblyfplaatzen dier kwaale, de voornaamſte Lazaretten; de uitſteekendſte onder deeze was te *Marſeille.* Gevaar en moeilykheid vertoonden zich in allerlei gedaanten. De verregaande jalouſy der *Franſche* Regeering, ten opzigte van den *Levantſchen* Handel, hadt dezelve bewoogen om het Lazaret te *Marſeille*, voor 't oog van vreemden zorgvuldig bedekt te houden. Des Heeren HOWARD's voorwerp geen onmiddelyke betrekking tot den Handel of Staatkunde hebbende, onderſtondt een

(*) Deeze beloopen omtrent 900 Ponden Sterling.

een aanzienlyk Edelman, by het *Franſche* Hof, een verzoekſchrift in te leveren, dat het dien Heer zou vergund worden dit Lazaret te zien; het werd voluit geweigerd. De Heer HOWARD liet zich hier door niet affchrikken: dewyl de onderrigting, daar te bekomen, van zo veel belangs was, tot het volvoeren van zyn Plan. Derhalven het Character van een *Engelſch* Geneesheer aanneemende, die tot zyn vermaak, en om zyne Gezondheid, reisde, trok hy naar *Marſeille*, en daar hy voor niet de lieden bediende, hadt hy geen gebrek aan Patienten. Om deeze rol te ſpeelen was hy bevoegd, dewyl hy niet alleen, gelyk wy reeds vermeld hebben, in zyne vroege jeugd in de Geneeskunde zich geoefend, maar zints met de voornaamſte Geneesheeren in *Engeland* gemeenzaam verkeerd hadt. In omtrent negen dagen naa zyne aankomst in *Marſeille*, verkreeg hy, door aanhouden, en het kragtigst van alle overreedmiddelen, het verlangde onderrigt, en zelfs een nauwkeurig plan van het Gebouw.

Vervolgens bezogt hy de Lazaretten van *Genua*, *Livorno*, *Maltha*, *enz.* ook toog hy na *Smyrna* en *Conſtantinopole*. Van daar weder na *Smyrna* keerende, beſloot hy om de beste berigten op te doen, ſcheep te gaan op een *Venetiaansch* Schip, met een Brief dat 'er de Pest heerschte, om dus Quarantaine in het Lazaret te dier Stede te houden. Hy hadt een lange en gevaarlyke reis. By zyne aankomst werd hy met een boot na land gebragt, die men met een langen ſtok na land zette. Men geleide hem in een der vertrekken, een zeer morſig verblyf, zonder tafel, ſtoel, of bed. Over dit verblyf klaagende, bragt men hem, na verloop van twee of drie dagen, in een ander, niet min ſlegt dan het voorgaande. De plaats, in welke hy ſliep, hadt een ſteenen vloer, en hy was bykans omringd van water. Zes dagen laater werd hy verplaatst in een beſmette kamer. Zyn eetlust ging over, en hy oordeelde gevaar te loopen van de teeringkoorts; doch zich een kleine voorraad van muurwitzel verſchaffende, liet hy de wanden daar mede beſtryken, waar door hy een zuiver en bewoonbaar vertrek kreeg, en zyn eetlust met zyne gezondheid weder bekwam. —— Op de reis van *Smyrna* na *Venetie*, ontkwam de Heer HOWARD zeer gelukkig een groot gevaar, het Schip, waar op hy zich bevondt, werd aangevallen door een Roofſchip van *Tunis*, 't welk, na een hevig gevegt, zich genoodzaakt vondt af te houden. De Capitein verklaarde hem naderhand,

hand, dat hy beſlooten hadt, veeleer dan het Schip over te geeven, en tot eene altoosduurende ſlaaverny gedoemd te worden, 't zelve in de lugt te doen vliegen.

De Heer HOWARD, alle mogelyke onderrigting opgedaan hebbende, ten aanziene van de natuur en de verſchynzelen der Pestziekte, en de middelen, die met de meeste vrugt tegen deeze ſchriklyke geesſel des Menschdoms ſcheenen te werk geſteld te kunnen worden, gaf weder een bezoek aan de meeste Gevangenisſen in *Europa*, byzonder aan die in *Groot-Brittanje* en *Ierland*. Als hy in deezervoege de Schryfſtoffe verzameld hadt voor zyn *Account of the principal Lazarettos in Europe*, betoonde hy weder zyn wonderbaaren vlyt om dit Werk voor de Drukpers gereed te maaken, en 't daar op te bezorgen. Zestien weeken lang, in welk tydverloop, een der ſtrengſte Winters, ooit beleefd, inviel, rees hy beſtendig 's morgens ten drie uuren op, en zette zich aan 't werk. —— Zyne groote *onthouding*, en byzondere wyze van eeten, ſtelde hem niet alleen in ſtaat om veel meer tyds aan den arbeid te beſteeden, dan zy die de gewoone leevenswyze houden; doch was hem van zonderlingen dienst op reis. Doorgaans ontbeet hy 's morgens ten zes uuren, daar toe thee met brood en boter gebruikende; vervolgens gebruikte hy niets voor naamiddags, wanneer hy weder thee met brood en boter nam; zomtyds gebruikte hy eenige fruit tusſchen beide, doch geen vleesch of wyn.

De Heer HOWARD, niet te vrede met het geen hy dus verre gedaan hadt, gaf, in 't ſlot van zyn Verſlag *der Lazaretten*, zyn oogmerk te verſtaan om *Engeland* weder te verlaaten, andermaal *Rusland*, *Turkyen*, en andere Gewesten, te bezoeken, en zyn reis verder Oostwaards uit te ſtrekken

„ Ik bezef," ſchryft hy, „ zeer wel de gevaaren van „ zulk eene Reis. Nogthans vertrouwende op de be„ ſcherming van die goede Voorzienigheid, welke my „ dus lange behoed heeft, beveel ik my zelven, *met alle* „ bedaard- en gerustheid aan de ſchikking der *nimmer*„ *faalende* Wysheid. Behaagt het GODE myn leevens„ draad af te ſnyden in de volvoering van dit oogmerk, „ dat dan myn gedrag niet verkeerdlyk toegeſchreeven „ worde aan ligtvaardigheid of geestdryverye; maar aan „ eene ernſtige en welberaadene overtuiging, dat ik het

„ pad

„ pad van pligt betreede, en aan eene opregte begeerte
„ om een werktuig te weezen van uitgebreider nuttig-
„ heid voor myne Medeſchepzelen, dan verwagt zou
„ kunnen worden, wanneer ik my in den engen kring
„ van een afgezonderd leeven bewoog."

Zyn voornaamſte oogmerk op deeze Reize was, om een Geneesmiddel, in *Engeland* zeer geagt in Kwaadaartige Koortzen (*), toe te dienen; zich verzekerd houdende, dat even dienſtig zou weezen tegen de Pest. Hy gaf een Vriend een bezoek kort vóór zyn vertrek, en nam met veel genoegen afſcheid. By het vermelden van de vrees dat hy niet leevend zou wederkomen, betuigde hy, ten dien opzigte, zeer gerust te weezen, en voegde 'er de woorden by, die Vader PAUL gebruikte, toen zyne Geneesheeren zeiden dat hy niet langer zou leeven: „ 't Is wel, wat GOD ook behaage, dat „ behaagt my!" Met dit volkomen en vast betrouwen op de Godlyke Voorzienigheid, ging hy in den Zomer des Jaars MDCCLXXXIX op reis. —— De Eerw. Dr. PRICE, Mr. HOWARD's Boezemvriend van zyne Jeugd af, met wien hy op alle zyne Reizen Briefwisſeling hieldt, ontving van hem den laatſten Brief gedagtekend *Moscow*, tweeëntwintig September MDCCLXXXIX, waar in hy onder anderen ſchreef: „ Eenige weinige dagen geleden, ben ik in deeze Stad „ aangekomen, en heb myne Bezoeken aangevangen; „ de Hospitaalen zyn in een ſlegten ſtaat. Meer dan „ 70000 Matroozen en Recruten ſtierven 'er in het „ jongstverloopen jaar. Ik doe myn best, om de toorts „ der Menschlievendheid in deeze wydafgelegene Ge„ westen te ontſteeken." —— Dan hy werd een ſlachtoffer van zyn gadeloozen yver voor het welweezen zyner Medemenſchen, op den 20 van January MDCCXC, te *Cherſon*, de Hoofdſtad van de *Krim* (†). Hy werd, vol-

(*) Dr. *James Powder.*

(†) Zyn dood werd, in de *London Gazette* van den 23 Maart, op de volgende wyze, bekend gemaakt, misſchien het eerſte voorbeeld eener Doodsbekendmaaking van een onbeampt Heer van dien aart. *Warſchow* 6 Maart. „ Gisteren kwam in deeze „ Stad een Perſoon van *Cherſon*, berigt brengende van het „ overlyden des Heeren HOWARD, zo wel bekend door zyne „ Rei-

volgens zyn eigen verzoek, begraaven in den tuin van een Landgoed, toebehoorende aan een *Fransch* Edelman, van wien hy veele beleefdheden ontvangen hadt; en deeze laatſte pligt werd aan hem volbragt door den getrouwen Lyfknegt, die hem op alle zyne Reizen vergezeld hadt (*).

„ Reizen en Plans, tot verbetering der Gevangenhuizen en „ Hospitaalen in *Europa*. Deeze Heer ſtrekte ten ſlachtoffer „ zyner Menschlievendheid; want eene jonge Jufvrouw te *Cher-* „ *ſon*, aan eene heete koorts ziek liggende, bezogt hebbende om „ haar eenige geneesmiddelen toe te dienen, werd hy door de- „ zelfde kwaal aangegreepen, en ſtierf den twaalfden dag. „ Prins POTEMKIN, van zyne Ziekte hoorende, zondt zyn Arts „ van *Jaſy*, om hem, ware 't mógelyk, te helpen."

(*) De Heer HOWARD heeft één eenigen Zoon naagelaaten, thans vyf en twintig Jaaren oud, die ongelukkig krankzinnig is. Onvermoéid in het opzamelen van alle de byzonderheden, welke kunnen ſtrekken, om het Character van groote en uitmuntende Mannen op te helderen, oordeelen wy ons egter niet verpligt tot de byzonderheden van het huislyk *leven af te* daalen, of de geheimſte ſchuilhoeken door te ſnuffelen om 'er ſchandvolle ſtukjes op te zamelen. Uit kieschheid, en zelfs uit menschliefde, zouden wy het vermelden van deeze ongelukkige omſtandigheid overgeſlaagen hebben. Dan, naardemaal 'er, eenige Anecdotes den Heer HOWARD betreffende, verzameld in zeker onlangs uitgegeeven Stukje, inkomende als haastig opgeſteld, door de ſpoor der gelegenheid aangeprikkeld, eene pooging gedaan is, om deezen grooten en uitmuntenden Man van wreedheid te beſchuldigen, door te verzekeren, dat Vaderlyke Geſtrengheid dien Zoon in deezen ongelukkigen ſtaat dompelde, vonden wy ons verpligt deeze ongelukkige omſtandigheid te vermelden, om, op het beste gezag, die valſche en kwaadaartige beſchuldiging volſtrekt te ontkennen. (De Eerw. PALMER heeft, in een uitgegeeven Lykreden op HOWARD, uit eigen perſoonlyke kennis zo wel, als volgens het berigt van anderen, de valschheid van deeze aangetygde wreedheid beweerd). —— 't Is opmerkenswaardig, dat de Bezorgers van dat Geſchrift, die yverden in het plan om ter eere van HOWARD by *zyn* leeven een Gedenkteken op te rigten, de eerſte waren, om naa zyn dood diens Character te bezoedelen! Doch zy hebben naderhand eenige Brieven uitgegeeven, die de volkomenſte wederlegging van dien laster behelzen. Zy hebben zich gedrongen gevonden, om als 't ware *Amende honorable* te doen, en een kaars te ontſteeken te hunner eigene vernedering en ſchande; doch, zonder deeze plegtigheid te voltooijen, door GOD en hun

hun Land vergiffenis te vraagen, wegens deezen wreeden aanflag, om den goeden naam te ſchenden van een der grootſte cieraaden huns Vaderlands. —— In deeze zelfde Anecdotes word desgelyks gezegd, „ dat, by den Heer HOWARD, even als „ by de *Turken*, diep gewortelde gevoelens wegens de Voorbe„ ſchikking in ſtoute onverzaagdheid veranderden." Maar de Heer HOWARD ſtondt niet in de leer der volſtrekte Voorbeſchikking. Het onbezweken beſluit, waar mede hy allen gevaar moedig onder 't oog zag, als hy deedt 't geen hy zyn Pligt oordeelde, ontſtondt uit een vast betrouwen op de Goedheid en Beſcherming van het Opperweezen: en uit hetzelfde leevendig geloof, als de Psalmdichter bezielde, wanneer hy zong, „ *Schoon ik in de valeie van de ſchaduwe des doods inging, ik zou* „ *geen kwaad vreezen, want gy zyt met my, en uw ſtok en ſtaf* „ *vertroosten my.*" —— De aanduiding, in dat zelfde Geſchrift, „ dat de Heer HOWARD alleen in agting was by de „ *Presbyteriaanen*, *Moraviaanen* en andere *Sectariſen*, van welke „ de Stad *Bedford* vol is," heeft men voor de taal der Bigotery te houden. De Heer HOWARD deelde in de hoogagting van Lieden van *allerlei* Godsdienstbegrippen. Hunne agting en genegenheid waren, gelyk zyne eigene Menschliefde, niet bepaald door de enge perken van beſpiegelende begrippen. Indien wy de bepaaling van een *Sectaris* in de beginzelen en handel van den Heer HOWARD zoeken, zullen wy die vinden in 't character van een Man, die ſtondt op het onvervreemdbaar voorregt, (voor 't welk zulke uitmuntende Kerklyken, als een HOADLEY en LOWTH, pleitten,) om voor zichzelven in zaaken van den Godsdienst te oordeelen; die aan alle Menſchen 't zelfde onwaardeerlyk voorregt toekende; en die, met dezelfde bereidvaardigheid, zou toegeſchooten weezen om een *Muſulman* of een *Gentoo* te helpen, als om zyn byſtand te bieden aan een *Anabaptist* of een *Presbyteriaan*. Zyne twee Vrouwen waren beide Leden van de Kerk van *Engeland*; terwyl hy zelve te voet na de *Vergadering* tradt, bragt zyn koets deezen na de *Kerk*; en veele jaaren lang heeft hy vriendſchap en briefwiſſeling gehouden met aanzienlyke Kerklyken zyns Lands. Doch van wat belang zyn de enkel beſpiegelende begrippen van een Man, die, in zyn leeven en bedryven, toonde, welke naderingen de Goeden en Deugdzaamen kunnen maaken tot het Godlyk weezen; den Algemeenen Vader en Weldoener van allen.

DE KLOEK- EN WELBERAADEN VORST.

ALONZO DE IV, bygenaamd de BRAAVE, beklom den Throon van *Portugal*, in den bloei zyns leevens. Jagtvermaak nam hem geheel in. Zyne Gunſtelingen en Vertrouwden kweekten die drift geſtadig aan. Hy ſleet al zyn tyd in de bosſchen van *Cintra*, terwyl de Rykszaaken verwaarloosd, of bezorgd werden door de zodanigen, die 't van hun belang rekenden hun Vorst in onkunde te houden. —— In 't einde, werd zyne tegenwoordigheid te *Liſsabon* noodzaaklyk, hy tradt ter Raadzaal in met al de drift van een jeugdigen Jaager, en onderhield, op eene vrolyke en gemeenzaame wyze, de Edelen met een verhaal van 't geen hem geduurende eene geheele maand in 't Jagtbedryf bejegende. —— Zyn verſlag geëindigd zynde, rees een Edelman van den eerſten rang op, en voerde deeze taal: „ Hoven en Legerplaatzen zyn voor Koningen geſchikt, geen „ velden en bosſchen. De zaaken van den gemeenen Burger „ loopen in 't wilde, wanneer hy aan Vermaak den voorrang „ boven zyne Bezigheden geeft; maar als Vermaakneeming de „ gedagten van een Vorst gansch en al vervullen, wordt een „ geheel Volk op den rand des ondergangs gebragt. Wy ver„ gaderden hier tot geheel andere einden, dan om van Jagt„ verrigtingen te hooren; verrigtingen, alleen verſtaanbaar voor „ lieden van dat Beroep. Indien uwe Majeſteit agt wil geeven „ op de behoeften van uw Volk, en de zwaarigheden, welke 't „ zelve drukken, wegneemen; dan zult gy in hun gehoorzaame „ Onderdaanen vinden; indien niet...." De Koning rees vol driftvervoering overeinde, en viel hem in de reden; *Indien niet..... wat dan?* —— „ Indien niet" hervatte de Edelman op een ſterken toon, „ zy zullen uitzien na een anderen en beter Ko„ ning! — ALONZO, gansch ontſteld over deeze taal, liep ter Raadzaale uit; doch welhaast keerde hy bedaard weder, en ſprak: *Ik bevroed de waarheid van uw zeggen. Hy, die de pligten van een Koning niet vervult, kan niet lang goede Onderdaanen hebben. Gedenk, van deezen dag af, dat gy niet langer te doen hebt met* ALONZO *den Jaager, maar met* ALONZO *Koning van Portugal.*

✲ ✲ ✲
✲ ✲
✲

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

PROEVE, OM AAN TE TOONEN DAT HET HAANENGEKRAAI, 'T GEEN APOSTEL PETRUS HOORDE, HET BLAAZEN OP EEN TROMPET WAS.

(*Uit het Engelsch.*)

Ik geloof, dat de meeste Schriftuurverklaarders zamenſtemmen, om de woorden van CHRISTUS tot PETRUS, *Voorwaar zeg ik u; dat gy, in deezen zelfden nagt, eer de Haan gekraaid zal hebben, my driemaal zult verlochenen*, MATTH. XXVI: 34, in dien zin verſtaan, dat, vóór zeker Tydsverloop, de Apostel driemaalen die ſchandvolle Verlochening zyns Meesters zou pleegen. Maar deeze verklaaring, hoe redelyk ook, redt ons niet uit eene zwaarigheid, ontſtaande uit het 75ſte vs., *en terſtond kraaide de Haan.* —— De verhaalen van alle de Euangelisten zijn geenzins overeen te brengen met het denkbeeld, dat 'er enkel zulk een *Tydperk* zou verloopen vóór de Verlochening van PETRUS; want zy allen ſchryven uitdruklyk, dat 'er een *Bedryf* plaats hadt, dat 'er een *Geluid* geſlaagen wierd. By MARCUS XIV: 68, leezen wy, *en hy ging buiten in de Voorzaale, en de Haan kraaide*, en vs. 72, *en de Haan kraaide de tweedemaal.* LUCAS berigt ons XXII: 60. *En terſtond als hy nog ſprak kraaide de Haan.* En JOANNES XVIII: 27, PETRUS *dan lochende het wederom, en terſtond kraaide de Haan.* 't Is onmogelyk deeze uitdrukkingen enkel door het tellen van zeker *Tydsverloop* uit te leggen.

Verre weg de meesten, zo ik niet twyfel, verbeelden zich dat dit *Gekraai* het Gekraai was van een gemeenen Haan; doch dan zou, om tot te grooter verzekering dat deeze Voorzegging wezenlyk en daadlyk vervuld was, den byzonderen *Haan* moeten zyn aangeweezen; 't zy, by voorbeeld, de Haan van PILATUS of van NICODEMUS; en hadt deeze opgepast moeten worden door bevoegde en geloofwaardige getuigen, om

ons te verzekeren, dat de aangeduide *Haan* niet gekraaid hadt geduurende den geheelen nagt, vóór den tyd dat PETRUS zynen Heer driemaal verlochende.

De woorden der Euangelisten moeten blykbaar gebragt worden tot een byzonderen *Haan*, anders moeten wy, in ſtede van één wonderwerk, 'er eene menigte veronderſtellen: want dan moeten alle de *Haanen* in *Jeruſalem*, wonderdadig wederhouden weezen van kraaijen, tot dat PETRUS driemaal zynen Meester verlochende, op welken tyd álle hunne tongen werden losgelaaten.

Niet gering zyn deeze zwaarigheden, en worden zy niet weinig vermeerderd, door 't geen de *Rabbynen* ons melden, dat 'er geen Haanen in *Jeruſalem* waren: ze werden daar, en omſtreeks, volgens hunne opgave, niet toegelaaten, uit hoofde van de heiligheid der plaatze. 't Is, te deezer oorzaake, dat de hedendaagſche *Jooden* niet nalaaten te ſpotten met deezen *Haan*. Zie WETSTEIN, op MATTH. XXVI: 75.

Ik onderneem eene Uitlegging in 't midden te brengen, die ontheven is van alle deeze tegenwerpingen, en, myns oordeels, alle zwaarigheid wegneemt.

Vooraf ſtel ik vast, dat *Jeruſalem* eene Stad was, waar in Krygsbezetting lag, en wel eene van ten minſten duizend Man, terwyl 'er zich, op de Hooge Feesten, een veel grooter aantal bevondt. Van hier zien wy, dat LYSIAS de Overſte, op één tyd, twee honderd Krygsknegten, zeventig Ruiters, en twee honderd Schutters kon uitvaardigen, en nogthans de post genoegzaam bezet houden, HANDEL. XXIII: 23. Deeze Krygsbenden waren gelegerd op het Kasteel *Antonia*, 't welk over den Tempel zag, onder 't bevel eens Overſten. De Krygsgebruiken, derhalven, die plaats hadden by de *Romeinen* in het aanſtellen en afloſſen der Wagten, en wat men daar by deedt, vondt ook plaats te *Jeruſalem*.

't Is wel bekend, dat de *Romeinen*, zo wel als de *Grieken*, den nagt verdeelden in vier Wagten, elk van drie uuren: dat is, van zes uuren, in den avond, tot negen uuren, van negen tot twaalf uuren, van twaalf tot drie, en van drie tot zes, uuren. Deeze worden by den Euangelist MARCUS XIII. vs 35 in deezervoege aangeduid: *zo waakt dan: want gy weet niet wanneer de Heere des Huizes komen zal, Laat, of te Middernagt, of met het Haanengekraai, of in den Morgenſtond.*

stond. Deeze Waakuuren of Wagten, (want de woorden φυλακη & κυσωδια, worden de een voor het andere gebruikt,) werden aangekundigd door het steeken van een Trompet, en wanneer de eene Wagt de andere afloste, werd de Trompet geblaazen. De vier Wagten werden geslooten door het blaazen op een Hoorn. DRAKENBORCH zegt, de laatste Trompet, die ten drie uuren in den Morgenstond blies, liet men driemaal hooren, om het kraaijen van een *Haan* na te bootzen; doch uit de woorden van AUSONIUS, was het de Hoorn, die driemaal blies; dit maakt de naarvolging nog sterker! Aan den voet der bladzyde breng ik, uit ontelbaare bewyzen voor dit stuk, alleen als voldoende de volgende by (*).

Uit

(*) SILIUS ITALICUS, Lib. VII. vs. 154, Edit. DRAKENBORCH, schryft

Hæc secum, mediam somni cum buccina noctem
Divideret; jamque, excubias sortitus iniquas.

Waar op DRAKENBORCH deeze twee aantekeningen maakt,

—— *Mediam somni cum buccina noctem divideret.* Proprie tamen clepsydris Romani noctem dividebant, tuba autem committebant; et sicut tuba inchoabant, sic cornicine claudebant ac revocabant. Vide VEGET. Lib. III. c. 8. *de Castrorum ordinatione.* De plaats by VEGETIUS luidt: „Et quia impossibile videbatur in speculis per totam „ noctem vigilantes singulos permanere, ideo in quatuor partes „ ad clepsydram sunt divisæ vigiliæ, ut non amplius quam tribus „ horis nocturnis necesse sit vigilare. A tubicine omnes vigiliæ „ committuntur, et finitis horis a cornicine revocantur." DRAKENBORCH gaat voort. Quartum igitur tubicinem cornicen sequebatur. Quatuor vigiliæ erant Romanorum, ut scribit CENSORINUS, Cap. IX *de die natali.* Eæ committebantur tuba, ut ad ejus sonitum cedenti primæ succederet altera, et sic deinceps, &c.

Op de woorden, *Excubias sortitus iniquas*, merkt hy aan. Hinc Græci in λαχη noctem dividebant a sortiendo, ut animalia olim cum sortito ederent, unde προλαχος ἡ μοιρα πρωτα pars prima et præcipua animalis. Quartum autem λαχος respondebat quartæ Romanorum tubæ, MOSCHUS *Idyl.* Νυκτος ὁτε τριτατον λαχος ιστατα ιγγυθι δ' ηω. Tertium vero vigilem SILIUS propriorem nocti mediæ, quam Gallicinio, constituit; de his vide CENSORINUM: factum autem, quia tribus horis vigilia constabat, ut φυλακη spatium horarum trium Græcis interdum designet. Hanc autem tubam intelligit in Fragmentis Lyricorum Poëta ille, qui pacis tempore

 Gal-

Uit deeze ſtukken blykt, dat de Wagten afgelost wierden met het blaazen op een Trompet. De twee laatſte werden beiden het *Haanengekraai* geheeten: dewyl de *Haanen* doorgaans omtrent dien tyd kraaijen. Maar, dewyl de *Trompet* by deeze Wagten geblaazen werd, hadt dit *Geblaas* den naam van het Kraaijen van den *eerſten Haan*, en het Kraaijen van den *tweeden Haan*. En inzonderheid werd het laatſte ſteeken van de Trompet het Kraaijen van den *tweeden Haan* geheeten, dewyl, gelyk AUSONIUS zegt, die Trompet driemaal geblaazen werd: 't geen, naar de aanmerking van DRAKENBORCH, in nabootzing van den Haan geſchiedde.

Zy zonden, gelyk GRÆVIUS ſchryft (*) hunne Wagten uit, en verdeelden ze door een *Trompet*; vanwaar goede Schryvers aan deeze *Wagten* den naam van *Trompetten* geeven, als de eerſte, tweede, derde, en vierde *Trompet*, dat is *Wagt*. Maar de twee laatſte Wagten noemden zy niet alleen *de derde* en *vierde Trompet*: maar, zo als wy gezien hebben, *het Kraaijen van den eerſten Haan*, en het *Kraaijen van den tweeden Haan*. Zo noemt ARISTOPHANES, gelyk WHITBY hem aanhaalt, bykans met dezelfde woorden van MARCUS, de *vierde Trompet* ὅτε τὸ δευτέρον ἀλεκτρυὼν ἐφθέγξατο, *wanneer de tweede*

Gallum ſolam tubam eſſe ait, quod nos in elegiis noſtris ita expreſſimus,

Solaque quæ poſſit placidam tuba rumpere noctem
Sopitis, placido ſub Jove Gallus erit.

Quarta enim tuba τῇ ἀλεκτρυοφωνίᾳ proxima erat. In ſacris libris in ὀψέ, μεσονυκτίου, ἀλεκτροφωνίας et τὸ πρωΐ nox dividitur. Ubi ὀψέ ea pars eſt, quam antiqui luminibus accenſis, et prima face vocabant, quæ concubium præcedit, ultima vesperæ, ſicut τὸ πρωΐ prima dici. Sic PETRUS ter ante conticinium CHRISTUM negarat; ter enim canit Gallus in quo et quarta Romanorum tuba τὴν ἀλεκτρυοφωνίαν imitabatur, ter canebat enim,

——— *Ter clara inſtantis Eoi*
Signa canit ſerus deprenſo Marte Satelles.

AUSONIUS.

(*) By GRÆVIUS *Antiq.*, Vol. IV. p. 1184 leezen wy, Buccinæ committebant et deſtinguebant vigilias, unde boni ſcriptores ipſas vigilias buccinas apellabant, ut ad primam, ſecundam, tertiam, quartam buccinam, id est ad vigiliam.

Haan kraaide. En JUVENALIS, *Sat.* IX. v. 100. Quod tamen ad cantum Galli facit ille ſecundi; *'t geen hy doet op 't Kraaijen van den tweeden Haan.*

Deeze Schryvers gewaagen van het Kraaijen van den *tweeden Haan*, 't welk MARCUS uitdrukt door, *de Haan kraaide de tweede maal.* Ik beſluit, derhalven, dat, wanneer onze Heer voorſpelde, *dat eer de Haan tweemaalen zou gekraaid hebben*, PETRUS *hem driemaal zou verlochenen*, hy dit niet liet aankomen op 't geen nooit met nauwkeurigheid kon bepaald worden, of afhing van een Dier; maar op een ding dat zeker en beſtendig was — de *Trompet*, blaazende by de vierde Wagt.

Hierby merk ik aan, dat deeze Wagt waarſchynlyk voor een gedeelte geplaatst was op 't Kasteel van *Antonia*, 't welk over den Tempel zag: want wy vinden dat LYSIAS het oproer in *'t Voorhof der Heidenen* ontdekte, op 't oogenblik dat het ontſtondt. De Overſte, vreezende dat PAULUS in ſtukken zou geſcheurd worden, beval de Soldaaten na beneden te gaan, hem met geweld van onder hun weg te neemen, en in het Kasteel te brengen. Indien, derhalven, de Trompet zich liet hooren van zulk een hoogte, moest het gemaklyk gehoord kunnen worden door de gantſche Stad, en inzonderheid in 't huis van CAJAPHAS, 't geen niet veronderſteld kan worden op een grooten afſtand van den Tempel geſtaan te hebben. Althans kon dit geluid dit huis veel gemaklyker bereiken dan een Haanengekraai.

WAARNEMING EENER GENEEZEN STAAR, DOOR DE SNUIFPOEDERS VAN DEN HEER KLEBER.

Wel Edele zeer Geleerde Heeren, Schryvers der Nieuwe Algemeene Vaderlandſche Letteroefeningen!

Dat allen, die de Geneés- en Heelkunde oefenen, de vermogens niet hebben om Genees- en Heelkundige Waarnemingen te maken, is ten vollen bekend.

'Er word, immers, eene uitgebreide kundigheid, en meer dan gemeene ondervinding vereischt, om het bui-

tengewoone, van het gewoone, te onderſcheiden, en te onderkennen.

Deze hoedanigheden niet te bezitten, zyn, ons bedunkens, de voornaamſte zoo niet de eenige oorzaken, dat men dagelyks, door eene menigte Waarnemingen, die waarlyk niets zeldzaams in zich behelzen, overladen word. En aan den anderen kant, dat veele zeldzame gevallen, en de heilzaamſte ontdekkingen, voor veele practizeerende Genees- en Heelheeren, verborgen blyven; en, uit dien hoofde, hunne lyders van dat voordeel verſteken zyn, 't welk zy anderzints, ter hunner redding, van de Genees- of Heelkunde zouden kunnen erlangen. Dit alles bevestigt myne eigene ondervinding; want men moet, om deze en andere redenen, als gebrek in taal en ſtyl, wanneer men iets zonderlings denkt te ontdekken, zwygen. Doch een geval, 't geen my is voorgekomen, dringt my, hoe gebrekkig ook, het U Ed's. mede te deelen, met verzoek, om, indien het zulks waardig is, in U Ed. alom geacht *Maandwerk* te plaatzen.

Het geval is namelyk,

Een Boerenmeid, oud circa dertig Jaren, van een tamelyk gezond lichaamsgeſtel, en welke hare maandelykſche ontlasting geregeld hadde, klaagde my, dat zy zedert agttien a negentien maanden, eerst in het linker, vervolgens in het regter, oog, eene gezigts-verduistering was ontwaar geworden, welke zoo ſterk was toegenomen, dat het haar onmogelyk was, zelfs in een ſterk licht, eenige voorwerpen behoorlyk te onderſcheiden. Met alle mogelyke nauwkeurigheid haar onderzoekende, bevond ik, dat zy in beide oogen eene verdpistering van het kristal, en dus eene waare gevestigde Staar, had, welke van een Zeegroene kouleur ware; doch met eenig onderſcheid, zoo, dat het kristalvogt van het regter oog nog niet geheel verduisterd, maar dat 'er aan de randen, hoewel gering, eene klaarheid was, en zy, om die reden, nog eenigzints, doch met veel moeite, dag en nagt, als by ſchemering, kon onderſcheiden.

Hoe weinig ik haar, wegens de herſtelling van haar verlooren gezigt, konde belooven, liet ik evenwel haar niet hoopeloos zitten, maar gaf haar eenige troost, onder voorwaarde, dat, wilde zy op herſtelling hoopen, zy niet een, twee, maar verſcheidene, weeken, van die middelen, welke ik haar zoude toedienen, moest gebruik ma-

maken, en, geduurende dien gantſchen tyd, een goeden levensregel houden.

Myne ongelukkige Lyderes, niets vuuriger verlangende, dan haar verlooren gezigt, en het licht ('t geen het onderſcheid, van het te hebben of te misſen, tusſchen leven en dood uitmaakt) te genieten, nam deze voorwaarden gewillig, en met blydſchap aan.

Myn oogmerk was, om, langs den weg van oplosſing, die, zoo als de uitmuntende D. VAN OESSCHER zegt, zeer zeldzaam is, en niet dan in beginnende Staaren mogelyk, te beproeven. Ten welken einde ik haar de Snuifpoeders van den Heer KLEBER, te vinden in de *Natuur- en Geneeskundige Bibliotheek*, van B. TERSIER, I. Deel bladz. 541, toediende. En wel eerst No. 1, en wanneer ik den 20ſten dag 'er geen gewenschte uitwerking van gewaar wierd, de bepaalde Poeders gebruikt zynde, ging ik over tot No. 2, vervolgens 3, en eindelyk No. 4, en dat met een gewenscht gevolg; want met de zevende week, begon zy eenige verligting te bemerken, en het vermogen van zien nam van dag tot dag toe, de randen van het kristalline vogt der beide oogen begonnen op te helderen, en wel zoo ſterk, dat, in de dertiende week, wanneer ik haar, in preſentie van twee Chirurgyns, bezogt, niets anders dan dat in het linker oog, een klein vlakje, en geringe verduistering van het kristal, 't geen haar weinig of niet hinderde, te bemerken was.

Welk vlakje, of verduistering, indien de Lyderes, (die zich verbeeldde alreeds herſteld te weezen) nog eenigen tyd, met het gebruik der Snuifpoeder had aangehouden, denkelyk in 't geheel zoude verdwenen zyn.

Geduurende deze gantſche behandeling, die ruim drie maanden heeft geduurd, en in welken tyd, zy drie dragma, en een ſcrupel *merc. dulc. rite præparati*, met, en benevens de andere ingredienten, door opſnuiving gebruikt heeft; ben ik geen andere uitwerking, dan menigvuldige niezingen, en iets meer dan gewoone ontlastingen door neus en mond, gewaar geworden, welke, indien de laatſte wat ſterk was, en 'er zig eenige tekenen van kwyling begonnen op te doen, ik een dag of drie liet ophouden; en haar intusſchen purgeermiddelen deed gebruiken.

Om de zodanige (zegt de kundige Heer KLEBER) die, zoo dra zy van kwik- of pokhout hooren ſpreeken,

aanſtonds hunnen evenmensch van eene ſchandelyke Ziekte verdenken, de gelegendheid tot onverdiende lasteringen te beneemen, heb ik liefst de namen der Lyderen willen verzwygen. En, in der waarheid, dit is ook de reden, waarom ik haar, die het onderwerp myner waarneming is, niet by name heb uitgedrukt. En vinde my verplicht, plegtig te verzekeren, dat ik nimmer iets Veneriaals aan haar ontdekt hebbe.

Zie daar, Edele en zeer geleerde Heeren! eene Proeve met de Snuifpoeder van den Heer KLEBER genomen. De redenen welke my aanſpooren, om ze aan U Ed. te zenden, en was het mogelyk publiek te maken, zyn te vinden in de by my zoo hooggeſchatte, *Hedendaagſche oefenende Heelkunde*, door den Heer D. VAN GESSCHER, myn Gids, en Vraagbaak, het IIde Deel, bladz. 360. Alwaar zyn Edele, betrekkelyk deze Snuifpoeders, onder anderen zegt: „Geene der Proeven, door my daar mede genomen, hebben voldaan aan het oogmerk, of eenige blykbaare verandering gemaakt in den ſtaat dier gebreken. Dit niettegenſtaande, *verdienenze de oplettenheid van elk Heelmeester*, en zoude niet gaarne zien, dat ze, zonder verdere beproeving, verworpen wierden. In gebreken namelyk van zoo veel aanbelang, bekragtigen eenige weinige welbewezen goede uitſlagen, op een genoegzaame wyze, de waarde van eenig Geneesmiddel."

Ik ben

Wel Edele en zeer Geleerde Heeren!

U Ed. Dw. Dienaar

A. DE BYE, *Chirurgyn te Izendyke.*

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN KAMEEL-PARDEL.

(Getrokken uit de *Voyage de* M. LE VAILLANT, *dans le interieur de l'Afrique par le Cap de Bonne-Esperance, dans les années* MDCCLXXX tot MDCCLXXXV.)

„ Waar wy gelegenheid aantreffen om de Natuurlyke „ Historie toe te lichten, en het belangryk genoeg „ vinden, door eene *Afbeelding*, voorheen gebrekkig „ gegeeven, te verbeteren, zyn wy ſteeds gereed om „ er een plaats in ons *Mengelwerk* aan in te ruimen.

„ Heb-

„ Hebben wy daar door meermaalen dank verworven
„ by onze Landgenooten, wien de Werken, in welke
„ dusdanige Beſchryvingen en Afbeeldingen voorkomen,
„ of niet verſtaanbaar, of te omſlagtig en te kostbaar
„ zyn, wy zullen dien op nieuw, zo wy vertrouwen,
„ verdienen, door het volgende Verſlag van den *Ka-*
„ *meel-Pardel* (*), gepaard met eene *Afbeelding* van
„ dit hoogst zonderlinge Dier, zo als dit beide ons
„ voorkomt in de boven aangeduide Reize van den
„ Heere LE VAILLANT, die ons veele nieuwe voorwer-
„ pen in de Natuurlyke Historie ontdekt heeft, waar
„ van wy voor hebben, by gelegenheid, gebruik te maa-
„ ken."

✲ ✲ ✲

Niettegenſtaande men zo veel, en op zo verſchillende wyzen van de *Giraffe* of den *Kameel-Pardel* geſprooken heeft, en ondanks de fraaije en naar de kunst opgeſtelde Verhandelingen over dit voorwerp der Natuurlyke Historie, heeft men tot heden nog geen bepaald en nauwkeurig denkbeeld van de gedaante van dit Dier, en weet nog veel minder van deszelfs Leevenswyze, Smaak, Character en Organiſatie.

Schoon de Hoogte onder de Viervoetige Dieren den voorrang, de *Kameel-Pardel* zou onbetwist met denzelven moeten vereerd worden. Het Mannetje, 't welk ik in myne Verzameling bewaar, en welks Afbeelding hier nevens gaat, haalde, wanneer ik 't zelve, naa dat het afgemaakt was, mat, zestien voeten en vier duimen van den Hoef tot aan het einde zyner Hoornen of Gewey. Ik gebruik deeze twee bewoordingen alleen om my te doen verſtaan: want ze zyn beide even ongepast, vermids de *Kameel-Pardel* noch Gewey noch Hoornen heeft; maar, tusſchen de beide Ooren aan het bovenſte uitſtek van den Kop, verheffen zich, rechtſtandig en evenwydig, twee deelen van het Bekkeneel, die, zonder eenige affcheiding, tot de langte van acht of negen duimen uitſteeken, van boven rondagtig uitloopen, en gekroond zyn met rechte en ſtevige hairen, die

(*) *Cervus cornibus ſimplicisſimis, pedibus anticis longisſimis.* LINN. *Syſt. Nat.* XII. p. 92. *Camelo-Pardaly.* GMEL. *Syſt. Nat.* XIII. *Gyraffa.* BELON, *Obſ.* 118. ſ. p. 119. *Tragus Biſulcorum mixtus.* KLEIN *Quad. p.* 22. *Giraffa Italorum* GESNERUS, *Quadr. p.* 160.

die 'er verſcheide lynen boven uitſteeken. Het Wyfje is doorgaans veel laager dan het Mannetje; uit alle die ik gelegenheid vond te zien of te dooden, heb ik voor een algemeenen regel mogen opmaaken, dat de Mannetjes vyftien of zestien voeten hoog zyn, en de Wyfjes niet meer dan dertien of veertien voeten kunnen haalen.

Grootlyks zou hy zich bedriegen, die, uit de opgegeevene maat, over de ſterkte en zwaarlyvigheid van dit Dier wilde oordeelen. Bykans zou men mogen zeggen, dat het geheel uit Hals en Beenen beſtaat. In de daad, een oog, gewoon aan de diklyvige en lang geſtrekte Viervoetige Dieren in *Europa*, ontdekt geene evenredigheid altoos tusſchen eene Hoogte van zestien voeten en eene langte van zeven voeten, zo als het Lyf is, van den Staart tot de Borst gemeeten. Eene andere wanſtaltigheid, als men het daar voor moge houden, doet zich op in het onderſcheid tusſchen het voorſte en achterſte gedeelte. Het eerſte is by de Schoft van eene aanmerkelyke dikte; maar het laatſte zo dun, *en zo* weinig gevuld, dat het een en ander niet ſchynt tot het zelfde Dier te behooren.

De Natuurkundigen en Reizigers, van den *Kameel-Pardel* ſpreekende, ſtemmen overeen, met aan de Achterpooten ſlegts de halve langte van de Voor-pooten te geeven. Maar, hebben zy, in goeden ernst geſprooken, het Dier gezien? of, zo zy het zagen, 't zelve met aandagt waargenomen? — Een *Italiaansch* Schryver, die zeker den *Kameel-Pardel* nimmer onder het oog hadt, heeft in een Werk, getyteld: *Deſcriptions degli Animali*, in den Jaare MDCCLXXI te *Venetie* uitgegeeven, eene Afbeelding van den *Kameel-Pardel* geplaatst. Eene Afbeelding, zeer nauwkeurig opgemaakt uit alle voorheen in 't licht gegeevene Tekeningen; maar deeze naauwkeurigheid zelve doet die Afbeelding zo belachlyk worden, dat men dezelve, aan den kant des *Italiaanſchen* Schryvers, voor een vinnige doorſtryking konne houden van alle de beſchryvingen, die, tot nog, van dit Dier in 't licht kwamen, en tot heden herhaald wierden (*).

Gi-

(*) Zodanig eene Afbeelding mag men met regt rangſchikken onder de Beesten der Inbeelding, waarvoor niet weinigen langen tyd den *Kameel-Pardel* gehouden hebben. *De Vert.*

GILLIUS heeft onder de Ouden (*), die ik ken, ons de nauwkeurigſte Beſchryving van den *Kameel-Pardel* gegeeven; hy ſchryft ſtellig „ de *Giraffe* heeft vier Pooten „ van dezelfde langte; maar dat de Voor-dyen zo lang „ zyn, in vergelyking van de Achter-dyen, dat de Rug „ van het Dier gelyk een Huisdak ſchynt af te hangen." By aldien GILLIUS door de *Voor-dyen* het *Schouderblads-been* verſtaat, is zyne Waarneeming ten vollen gegrond, en ſtem ik geheel met hem in. —— 't Zelfde kan ik niet zeggen van 't geen wy by HELIODORUS leezen: indien wy anders aanneemen dat hy van den *Kameel-Pardel* ſpreekt; wanneer hy aan den Kop van het Dier ſlegts de dubbele grootte geeft van den Kop eens Struisvogels, zou men moeten beſluiten, dat de dingen, zedert zyn tyd, niet weinig veranderd zyn, en dat de Natuur, in dat tydsverloop, de eene of de andere ſoort dier Beesten, byster groote veranderingen heeft doen ondergaan.

Naardemaal de Hoorns aan het Bekkeneel gehegt zyn en 'er een gedeelte van uitmaaken, gelyk ik boven reeds aanmerkte, kunnen dezelve nooit afvallen. Ze zijn geen vast en hard lichaam gelijk de Hoorns der Herten, ook niet van een zamenſtelling die overeenkomt met de Hoorns der Runderdieren; nog veel minder beſtaan ze, gelyk de Heer DE BUFFON onderſtelt, uit aan elkander gegroeid Hair. Ze zyn alleen eene kalkbeenige zelfſtandigheid, vol van een onnoemlyk getal porien, gelyk alle beenderen, over de geheele langte bedekt met kort en ruw hair, 't welk geen de minſte overeenkomst heeft met het zagte dons, 't geen men waarneemt by het vernieuwen van de Hoorns der *Reebokken* of *Herten*.

De Afbeeldingen van den *Kameel-Pardel*, in de Werken der Heeren DE BUFFON en VOSMAER voorkomende, zyn over 't geheel gebrekkig. Men heeft de Hoorns ſpitspuntig doen uitloopen, 't welk vlak tegen de waarheid ſtrydt: in ſtede van de Maanen niet verder dan tot de Schoft te brengen, heeft men die tot aan den wor-

(*) Onder de Hedendaagſchen is, zonder tegenſpraak, de getrouwſte Afbeelding, de *Plaat* door Prof. ALLAMAND, gegeeven, naar eene tekening hem door den Colonel GORDON bezorgd.

wortel van den Staart verlengd (*); eene onwaarheid, welke, gevoegd by eene menigte andere, die veelvuldige Afbeeldingen, ten onrechte door de hoogagting der Schryveren, die ze voor egt erkennen, als waar aangenomen, ontluistert, en geheel nutteloos voor de Weetenſchap maakt.

Het Mannetje zo wel als het Wyfje is gevlakt. Nogthans kan men dezelve, buiten aanmerking van de ongelykheid in Grootte, zeer wel, en zelfs op een verren afſtand van elkander onderkennen. Het Mannetje heeft, op een ligt graauwen grond, groote, donkere, en bykans zwarte vlakken: die van het Wyfje zyn, op een dergelyken grond, van eene geele kleur, 't geen dezelve min doet afſteeken. De jonge Mannetjes hebben eerst de kleur der Moeder, maar de vlakken worden bruinder naar gelange zy ouder en grooter worden.

Het voedzel deezer Viervoetige Dieren beſtaat voornaamlyk uit Boombladeren; die van de *Mimoſa*, byzonder eigen aan den Oord, waar zy zich onthouden, hebben by hun de voorkeuze. Gras maakt ondertusſchen ook een gedeelte huns Voedzels uit, zonder dat zy, om te graazen, of te drinken, gelyk men verkeerdlyk beweerd heeft, behoeven te knielen. Dikwyls gaan zy nederleggen, zo om te herkaauwen als om te ſlaapen: waardoor zy veel Eelts aan het Borstbeen bekomen, en ook hunne knieën altoos zeer met ſoortgelyk een uitwas bezet zyn.

Had de Natuur aan den *Kameel-Pardel* eene grimmige geaartheid toegedeeld, zou dit Dier gewisſelyk reden gehad hebben om zich des te beklaagen: dewyl het zeer geringe middelen, of ten aanval, of ter verdeediginge, bezit. Doch 't zelve is van eene vreedzaame en vreesagtige geaartheid. Het ontvliedt het gevaar, en verwydert zich op een zo ſnellen draf, dat een goed Paard werk vindt om 't zelve by te houden.

Te verre gaat men, ondertusſchen, met te zeggen, gelyk zommigen gedaan hebben, dat de *Kameel-Pardel* weet

(*) In de *Dierlyke Wereld ter beſchouwinge opengezet*, uit het *Engelsch* van den Heer WATSON, door C. NOZEMAN vertaald, heeft de *Kameel-Pardel* geen Maanen altoos. *De Vert.* Doch deeze groove misſlagen raaken den Wel Ed. Heer VOSMAER niet, door wien dezelven, in zyne keurlyke beſchryving van dit Dier, wel ſcherp in BUFFON berispt worden, en in zyne Afbeelding ook niet voorkomen. H.

DE KAMEEL-PARDEL.

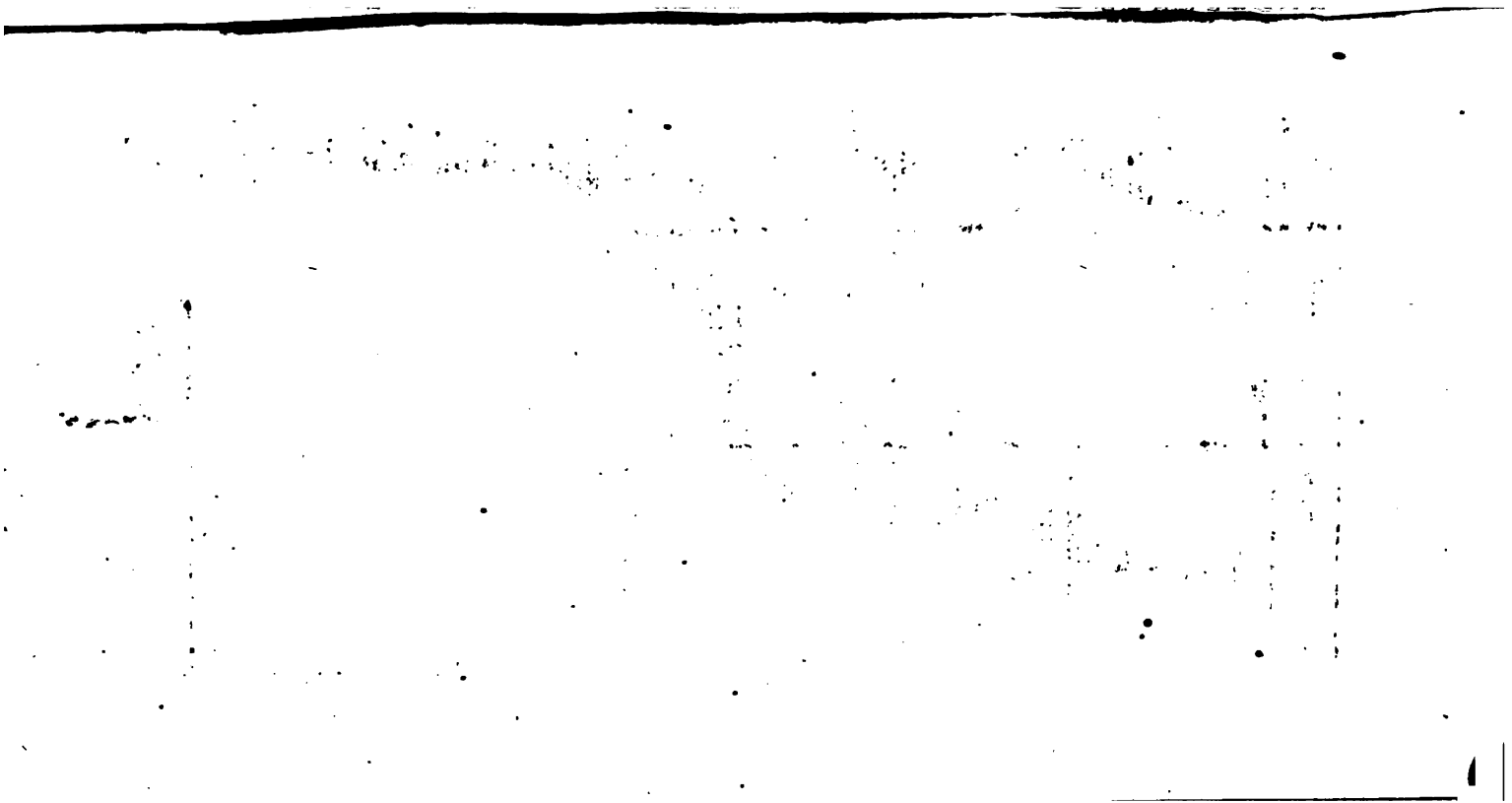

geheel niet in ſtaat is om zich te verweeren: want ik weet, met zekerheid, dat hy, door achteruit te ſlaan, den Leeuw afmat, moedloos maakt en zelf verjaagt. —— Nooit heb ik gezien, dat hy eenig gebruik van zyne Hoorns maakt (*). Men zou deeze, derhalven, voor nutloos kunnen aanzien, ware het geoorloofd de Wysheid en Voorzorgen in twyfel te trekken, welke de Natuur weet aan te wenden, en waarvan zy ons niet altoos de redenen laat begrypen.

(*) WATSON ſchryft, in 't boven aangetoogen Werk, bl. 110, „ dat de Hoorns dit Dier onder andere dienen, om 'er de Tak„ ken der Boomen, van welker Bladeren het meest leeft, mede „ na beneden te haalen." Eenigzints *achter overgeboogen Hoorns*, hoedanige hy aan den *Kameel-Pardel* toeſchryft, en ook in de daarby gevoegde Afbeelding gevonden worden, zouden tot dat einde kunnen dienen; doch de *rechtſtandige* kunnen hier toe mnider, zoo eenigzins, ſtrekken, en zou dusdanig een gebruik, 't geen bykans dagelyks moest voorkomen, het waarneemend oog van den Heer LE VAILLANT niet ontglipt weezen. —— Voorts heeft in de Afbeelding, in WATSONS *Dierlyke Wereld*, de *Kameel-Pardel* een zeer korten Staart, en verſchilt in deeze byzonderheid grootlyks van dien wy aantreffen in de nevensgaande *Afbeelding* van den Heer LE VAILLANT. *De Vert.*

BRIEF VAN DEN ABBÉ HERVIEU, *Prieſter en Hoogleeraar in de Wysbegeerte te Falaiſe*, AAN DEN HEER DE LA MÉTHRIE, OVER EEN NOORDERLICHT, EN DE OORZAAKEN VAN DAT VERSCHYNZEL.

(*Journal de Phyſique, Juin.* 1790.)

MYN HEER!

OP 't einde van September des laatstverſtreeken Jaars, heb ik een der ſchoonſte Noorderlichten, die men ooit kan aanſchouwen, waargenomen. Deeze Waarneeming heeft by my eenige bedenkingen doen gebooren worden over de oorzaak van dit ſchitterend Lugtverſchynzel. Ik had op dien tyd ten oogmerke dezelve U mede te deelen; maar de begeerte, om ze door nieuwe Waarneemingen te verſterken, heeft my doen beſluiten zulks uit te ſtellen. Naa dien tyd heb ik geene gelegenheid gehad om Noorderlichten waar te neemen, ſchoon men my verhaalt dat ze zich verſchei-

de

de keeren in dien tusschentyd vertoond hebben. Dewyl het nog lang zou kunnen aanloopen eer ik in de gelegenheid kwam om dergelyk eene Waarneeming te doen, neem ik de vryheid om U thans eene Beschryving op te geeven van het Noorderlicht, 't welk my aanleiding gaf tot die bedenkingen, en ik verzoek U dezelve, zo ze U mogten toeschynen eenige opmerking te verdienen, in uw geagt Tydschrift te plaatzen.

Den 26 September, laatstleden, was het een zeer warme dag naar den tyd van 't Jaar, en hadden wy bykans veertien dagen agter den anderen schoon weer gehad. Omtrent half negen in den avondstond, kwam ik toevallig voor een vensterraam in 't Noord-Oosten geplaatst, en zag, in 't Noorden, dunne en verstrooide wolken, wier randen bovenal schitterden van een bleek licht. Ik vermoedde, dat dit het beginzel kon weezen van een Noorderlicht, en ging naar buiten om het meer op myn gemak te beschouwen. 't Was zeer helder, geen het minste wolkje, dan die wolkjes van welken ik gesprooken heb, en in 't Noorden een groot Cirkelstuk vulden, vertoonde zich aan het uitspanzel. De Maan was acht dagen oud. Zy naderde de middaglyn, en haar schynzel heeft zeker den glans en schoonheid der vertooninge, die zich welhaast aan ons oog opdeedt, zeer doen verminderen.

Geduurende omtrent een vierendeel uurs, veranderden deeze Wolkjes veelmaalen van gedaante en kleur. De randen namen af in leevendigheid, en de donkere grond schitterde van een bleek licht; zo dat de kleur van het geheele Cirkelstuk bykans eene kleur kreeg. Een oogenblik daarnaa vertoonden zich Wolkjes gelyk aan de voorgaande, die even als deeze om zo te spreeken verlicht werden, en door bykans onmerkbaare kleurmengingen zich verlooren. Eenslags zagen wy daarop vyf schoone lichtkolommen, van elkander zich verwyderende. De Westlykste ging van 't Noorden na het Zuiden; de rigting der overige was Oostwaards. Een zesde lichtkolom verscheen ten zelfden tyde in 't Noord-Oosten, deszelfs rigting was van 't Noorden na 't Zuiden. Ik kan derzelver verwydering, noch ook derzelver betreklyken stand tot elkander, niet bepaalen. De Starren, die alleen tot punten van vergelyking zouden hebben kunnen dienen, werden bykans alle door het

het Maanlicht verdoofd. Alle deeze lichtkolommen, uitgenomen de Westlykſte, namen welhaast in glans af, en verdweenen eindelyk geheel en al: dan deeze vermeerderde zeer in helderheid, en nam eene vuurkleur aan, zeer geſchikt om den bygeloovigen ſchrik des gemeenen volks, 't welk in dit ſlag van verſchynzelen niet mist voortekens van oorlog en ramp te leezen, te doen gebooren worden. De Wolkjes, van welken ik geſprooken heb, en die een Cirkelſtuk in 't Noorden vormden, waren verdweenen toen deeze lichtkolommen verſcheenen. Een deezer kolommen beſtondt nog, wanneer Wolkjes, gelyk aan de voorgaande, het voorſpel waren van eene nieuwe vertooning. Lichtſtraalen in allerlei rigtingen kwamen 'er uit voort. 'Er vormde zich een ſchitterend ſtuk, een gedeelte ſcheen 'er zich met kragt van af te ſcheiden, en ſchoot met geweld na 't Zuiden. De glans van 't zelve nam onder het voortſchieten zeer toe; het veroorzaakte een hel en voorbygaand licht, gelyk dat van een Blikſemſtraal; doch een weinig zwakker, en het verdween. Terſtond ſcheen de geheele Wolk in beweeging. Uit alle punten kwamen dergelyke lichtſtraalen voort, en zy verdrongen elkander met zulk een ſnelheid, dat men niet wist werwaards het oog te wenden: op deeze wyze werden alle die Wolken verteerd, en welhaast was 'er aan den geheelen Hemel niets te beſpeuren van 't geen 'er zo even met zulk eene heerlykheid ſchitterde.

Ik geloofde dat het verſchynzel gedaan was: nogthans bleef ik eenigen tyd den Hemel waarneemen, om 'er my te beter van te verzekeren: twee nieuwe hervattingen omtrent gelyk aan de voorgaande, en dus niet noodig te beſchryven, vertoonden zich; doch de laatſte zeer zonderlinge moet ik vermelden.

Achter eenige huizen, die myn gezigt na 't Noorden bepaalden, en achter welke ik my niet kon vervoegen, ontdekte ik een ſoort van witte uitholingen in grooten getale, welker grondſtukken ſteunden op een wolk van dezelfde kleur; de afſtand tuſſchen derzelver bovenëinden was vervuld met donkere vlakken, zo 't my toeſcheen alleen daar uit voortkomende, dat deeze deelen niet verlicht waren even als de digtby gelegene. Deeze uitholingen, naar een ſchietgat, in een muur uitgehakt, gelykende, waren in zekere orde geſchikt, en het geheel vertoonde een ſtuk van een Ellips, welker kleine as, van

het

het Oosten na het Westen gerigt, wel veertig graaden haalde. Deeze gantſche toeſtel ging na het Zenith, met een ſtaatlyke beweeging, zonder dat ik 'er in eenigen tyd merklyke verandering in beſpeurde. Maar wanneer dezelve omtrent by de Poolſtar gekomen was, kwamen uit het voorſte gedeelte eene menigte van lichtſtraalen voort, die na 't Zuiden ſchooten: dergelyke lichtſtraalen ontſtonden aan den Oost- en Westkant, en gingen voort in de rigting dier ſtreeken. De geheele ſchitterende klomp bleef ſteeds na 't Zuiden voortgaan, en de grootte nam op eene aanmerklyke wyze toe. Eene elliptiſche ruimte, in 't eerst vry klein, zuiverde zich, om zo te ſpreeken, in 't midden van die rook. Een ſchitterende ſtrook, die zonder ophouden ſtraalen uitſchoot, zo ſterk als ze, zonder het gezigt te kwetzen, kunnen aanſchouwd worden, omringde deeze ruimte van alle kanten. Elke ſchudding ſcheen dezelve met geweld allerwegen heen te verwyden, en die ruimte te vergrooten, zonder de gedaante, waarvan ik geſproken heb, weg te neemen.

't Menschlyk oog heeft nooit een verrukkender vertooning gezien. Ik was in een ſoort van verrukking; allen, die by my waren, deelden in myne bewondering, en het zeggen, *wat is dat ſchoon! wat is dat ſchoon!* verſcheide keeren met driftvervoering herhaald, was eenigen tyd lang het eenige dat wy konden uitbrengen.

Naauwkeurig kan ik niet zeggen hoe lang dit heerlyk vertoon duurde; dan ik geloof niet te zullen misſen, als ik tien of twaalf minuuten ſtel voor den tyd dat het zich in de grootſte ſchoonheid liet aanſchouwen. Naa dien tyd namen de lichtſtraalen in helderheid af, het Zuidelykſte gedeelte van die ſchitterende ſtrook ſcheen allengskens te verteeren en te verdwynen. Eenige lichtſtraalen kwamen nog voort van de Noordzyde, maar zeldzaamer en flaauwer, tot dat de geheele Wolk wegging.

Dat wy nu eene verklaaring van dit verwonderenswaardig Verſchynzel opſpeuren

De Waarneemingen en Proeven van een groot aantal Natuurkundigen laaten niet toe in twyfel te trekken, dat het Noorderlicht een uitwerkzel is der Electriciteit. Maar hoe werkt de Electriciteit in deeze omſtandigheid? Naar welke wetten ſchikken zich haare beweegingen? Vanwaar komen de verſchillende gedaanten onder welken het zich vertoont? Aangelegene Vraagſtukken, wel-

ker

ker volkomene Beantwoording misschien nog verre te zoeken is! Ik ken niemand, behalven deezen Abbé BERTHOLON, die deeze stoffe met een voldoende uitvoerigheid behandeld heeft, in zyne Electriciteit der Verhevelingen. De handelwyze door dien beroemden Natuurkundigen gehouden, dunkt my den grootsten lof waardig. Zyne verklaaring behelst een groot aantal gelukkige denkbeelden, klaare beginzels die teffens waar zyn, en van eene gemaklyke toepassing. Zyne proeven van navolging zyn zeer schrander uitgedagt, en bereiken, op eene verwonderlyke wyze, haar doel. Dan 'er is een punt, waar over ik niet eveneens kan denken als de gemelde ABBÉ, te weeten over de rigting der Electrike Vloeistoffe, die hy wil dat zich van 't Zuiden na 't Noorden rigt, en niet van 't Noorden na 't Zuiden, gelyk de geheele wereld gelooft te zien. Hy grondt zyn denkbeeld daar op, dat de lichtkolommen, door hem by verscheide Noorderlichten waargenomen, hem altoos toescheenen na het Noorden overgeboogen te zyn, en het niet natuurlyk is te denken, dat de Electriciteit zich van beneden na boven verheft. Maar

Voor eerst. Is het wel zeker dat die kolommen waarlyk na het Noorden zyn overgeboogen? Het gezigt, waar van de Heer BERTHOLON het getuigenis verwerpt, ten aanziene van derzelver oorsprong en rigting, is dat meer bekwaam om derzelver waaren stand, met betrekking tot de oppervlakte der aarde, recht af te meeten? Daarenboven zelf veronderstelt zynde, dat ze horizontaal, of zelfs eenigzins na 't Zuiden overgeboogen zyn, moeten zy dan zich niet in een strydige rigting overgeboogen vertoonen, door de uitwerking van de Parallaxis, die altoos, verder Noordwaards op, toeneemt?

Ten tweeden. Indien deeze lichtkolommen, en die veelvuldige schitteringen, uit het Zuiden voortkomen, waarom worden ze dan altoos in het Noorden aangeduid door kleine Wolkjes, in welken men eene soort van onrust en werking bemerkt, en die verminderen of geheel verdwynen, wanneer het Verschynzel zich in de grootste schoonheid vertoont, als of dit heerlyk schouwspel uit derzelver zelfstandigheid bestondt?

Ten derden. Komt het my voor, dat de oogen geene zo geheel onbevoegde getuigen zyn, als de Heer BERTHOLON wil, om, ten minsten zomtyds, de rigting van verscheide vertooningen deezes Verschynzels waar te

neemen. Indien eenige lichtſtraalen zo ſchielyk zich vertoonen, dat het onmogelyk is wel te onderſcheiden van welk een kant zy eerst opkomen, kan ik verklaaren een zeer groot aantal van ſlingeringen en golvingen gezien te hebben, die my voorkwamen zeer onderſcheiden na 't Zuiden te ſchieten; ik heb 'er desgelyks gezien, die na 't Oosten en Westen gingen, gelyk ik gezegd heb, doch veel minder dan na 't Zuiden.

Eindelyk. Wanneer de rigting, welke ik toeſchryf aan die golvingen, enkel een uitwerkzel waren van de misleiding des gezigts; kan men hetzelfde zeggen van het Stuk der Ellips, 't welk ik, in de laatſte vertooning des beſchreeven Noorderlichts, gezien heb, dat van 't Noorden na 't Zuiden ging, met eene genoegzaam langzaame beweeging, en zich voorts in heldere en veelvuldige ſtraalen ontlaste? Indien deeze Wolk de ſtoffe des Verſchynzels in zich hadt, gelyk daarover niet te twyfelen valt, kan 'er dan nog eenige zwaarigheid overblyven, over de waare rigting der Electrike vloeiſtoffe in die omſtandigheden?

Wat hier van zyn moge, het ſpyt my, dat het helder Maanlicht my belet heeft, de ſchietende of vallende Starren, (zo genaamd,) die doorgaans de verſchyningen van het Noorderlicht vergezellen, waar te neemen. Naardemaal zy afhangen van het zelfde Verſchynzel, moet derzelver rigting dezelfde zyn als dat der Electriciteit. Maar het valt zo gemaklyk niet, als men in den eerſten opſlage wel zou gelooven, om te bepaalen in welk eene rigting derzelver beweeging geſchiedt. Want, wanneer zy van het Zenith verwyderd zyn, zullen zy eene verſchillende Parallaxis hebben, op alle de oogenblikken van derzelver val, en het uitwerkzel van die Parallaxis zal zyn om ons te verzekeren dat ze Noordwaards voortgaan, ſchoon ze rechtſtandig nedervallen, of zelfs ſchuins na het Zuiden. Daar zyn 'er derhalven geene dan die men by het Zenith ziet, welker waarneeming van eenig gezag kan weezen.

Doch waarom de Electrike Vloeiſtoffen dus van 't Noorden na 't Zuiden ſchieten? Vanwaar kan de verſcheidenheid voortkomen der vertooningen onder welken dezelve zich voordoet?

'T Is een ſtuk, geſtaafd door eene groote menigte van waarneemingen en proeven, dat de Electrike Vloeiſtoffe, alle andere dingen gelyk geſteld zynde, zo veel te meer kragt

kragt heeft als de hette min ſterk is. Dezelve is veel overvloediger in den Winter dan in den Zomer, in de Noordlyke dan in de Zuidelyke Landen. Het ſchynt, dat de ſtoffe der warmte dezelve, om zo te ſpreeken, verſchaft aan de oppervlakte der lichaamen, op welke zy zich in evenwigt tragt te brengen, en dat, naar maate zy dezelve in grooter hoeveelheid vindt, zy dan te zeldzaamer is. Volgens dit beginzel moet de wisſeling van Dag en Nagt, in onzen Dampkring, eene ſoort van Vloed en Ebbe van Electriciteit verwekken (*). De menigte vuurs, welke de Zon verſpreidt zo lang dezelve boven den Gezigteinder is, moet de Electrike Vloei-

(*) De beroemde Heer DE SAUSSURE heeft deeze Ebbe en Vloed waargenomen, „ de oogenblikken van derzelver grootſte „ kragt zyn," ſchryft hy, „ 's morgens eenige uuren naa het „ opgaan der Zonne, en 's avonds eenige uuren naa Zonnen- „ ondergang: die van de grootſte zwakte zyn, voor het op- en „ ondergaan der Zonne." —— Dit dunkt my heldert myn denkbeeld zeer gereedlyk op. De Zon, by haare opkomst de Electrike Vloeiſtoffe bykans gelykerhand van het Noorden tot het Zuiden verſpreid vindende, dryft dezelve na 't Noorden, door de warmte welke zy in het Zuiden verwekt; van hier gaan, eenige uuren naa den opgang der Zonne, vloeden van deeze ſtoffe door onzen Dampkring; en het is daarom niet te bevreemden, dat de Electriciteit zich als dan op 't ſterkſte, of in haar *Maximum*, bevindt. Maar naa eenigen tyd de warmte der lugt niet zo ſchielyk toeneemende, gaat de Electriciteit niet in dien grooten overvloed Noordwaards; en 'er blyft, in onzen Dampkring, ſlegts eene hoeveelheid over aan deszelfs warmte geëvenredigd: en deeze ſteeds toeneemende, zo lang de Zon eene zekere hoogte behoudt, moet het zwakſte, of het *Minimum*, der Electriciteit plaats hebben eenige uuren voor den ondergang der Zonne. Naa haaren ondergang, veroorzaakt de koelte des nagts een wederkeering na het Zuiden. 't Is naa 't verloop van eenige uuren, dat deeze op 't ſterkſte moet weezen: dewyl de Vuurſtof tyd gehad heeft om zich te verſpreiden, en derzelver afweezen, het gebrek van het evenwigt der Electriciteit merkbaar maakende, de ſtrekking der laatstgemelde na het Zuiden vermeerdert; vloeden van die ſtoffe moeten overzulks ten tweedemaale door onzen Dampkring gaan; doch in eene rigting tegen de voorgemelde overgeſteld. Naar gelang het evenwigt zich herſtelt tuſſchen het Noorden en het Zuiden, moet deeze omloop afneemen, en, bygevolge, zal zy zich het zwakſte bevinden by het aanbrecken des dageraads.

Vloeiſtoffe na de Poolen dryven, waar de lugtgeſtelte-niſſe geene aanmerkelyke verandering ondergaat in een zo korten tuſſchentyd; en, naa het ondergaan der Zonne, wanneer de warmte afneemt, moet de Electrike vloeiſtof haar evenwigt weder aanneemen, en by gevolge na het Zuiden ſchieten.

De Noorderlichten zullen daarom zich alle nagten niet vertoonen. Eene menigte van omſtandigheden moeten de Electrike ſtoffe beletten om zich te openbaaren, in het wederkeeren na het Zuiden. Ik veronderſtel, met de daad, 't geen dikwyls moet gebeuren, ter oorzaake van de koude, die naa het ondergaan der Zonne volgt, dat, op zekeren afſtand van de aarde, de lugt genoeg met dampen bezet is, om tot Geleiders aan de Electriciteit te kunnen dienen, wanneer dezelve van het Noorden na het Zuiden gaat, even als langs een metaalen Geleider in de gewoone proefneemingen, zonder dat men 'er iets zigtbaars van bemerke.

Maar, indien de Electrike Vloeiſtoffe, na de Zuidlyke Gewesten trekkende, opgehouden wordt in haaren *loop* door drooge lugt, die men weet dat *idio-electrik* is, zal zy zich ophoopen ter plaatze van deezen hinderpaal, daar rondloopen op duizenderlei wyzen, en die menigte van wolkjes te wege brengen, wier gedaanten alle oogenblikken veranderen; doch welker verzameling bykans beſtendig eene ſoort van Cirkelſtuk vertoont. Indien in deezen omtrek zich eenige van die ligte wolkjes bevinden, als vooren liggende, ſtrekkende van 't Noorden na 't Zuiden, of zelfs na 't Oost hellende, omtrent gelyk de kolommen, die men waarneemt by de Noorderlichten, zo als zeer dikwyls gebeurt by het ondergaan der Zonne (*), zullen zy tot geleiders aan de Electri-

(*) De Electriciteit, die als dan na 't Zuiden trekt, zou deeze de oorzaak niet zyn van de vorming en de rigting der Wolken, en zou men niet kunnen zeggen, dat zy werkt op de dampen des Dampkrings, om geleiders te krygen, gelyk zy doet op ligte lichaamen, by voorbeeld, op kleine ſtukjes papier, wanneer men dezelve onder een geëlectriſeerden geleider brengt? In het laatſte geval weet een ieder, dat de kleine ſtukjes papier zich aan elkander hegten, en eene ſoort van keten vormen, welker eene gedeelte den geleider aanraakt, daar de Electriciteit aanneemt, en zich door het ander uiterſte mededeelt aan een digt by leggend niet geëlectriſeerd lichaam.

triciteit dienen, en verlicht worden, even als een metaalen draad in het donker, als dezelve eene zwaare ontlaading van de Electriciteit doorlaat; men zal, te dier gelegenheid, de ſtraalende kolommen zien, aan welken de dampen der laagere gewesten eene vuurkleur kunnen byzetten, gelyk zy zomtyds aan de Zon zelve doen, by het opkomen en ondergaan.

Deeze Kolommen kunnen misſchien ook voortgebragt zyn door vloeden Electrike ſtoffe in 't bovenſte des Dampkrings, waar de lugt te dun is om 'er eenig beletzel aan toe te brengen.

Indien 'er zich geen Wolk bevindt, geſchikt om de Electrike ſtoffe van het Noorden na het Zuiden over te voeren, kan de koude der nagtlugt de ſtrekking na dien oord genoeg vermeerderen, om dezelve in ſtaat te ſtellen tot het te boven komen van een wederſtand, welke een zeer verdunde lugt aan dezelve biedt, op eene zeer aanmerkelyke hoogte. Het zyn geen kolommen welke zy alsdan zal voortbrengen, maar golvingen en vloeden van licht, welker helderheid geëvenredigd zal zyn aan den tegenſtand die zy zullen overwonnen hebben, en by gevolge ſtaan in een omgekeerde reden van de dunheid der lugt, op de plaats waar zy zich vertoonen. De eerſte Wolken verteerd zynde, vormen zich andere, en brengen dezelfde uitwerkzels te wege, tot dat het evenwigt herſteld is; zo niet de koelheid van den nagt en de Electrike ſchokken, in den aanvange, de dampen niet verdikken, en geleiders vormen voor de Electrike ſtoffe, die zich nog na het Zuiden moet begeeven.

Het valt niet zwaarder te verklaaren, waarom het Cirkelſtuk, 't welk de grond uitmaakt van dit verſchynzel, doorgaans in zekere hoeveelheid na het Westen trekt. Want de Zon, de Electrike ſtoffe verdryvende uit de ſtreeken welke zy daadlyk verwarmt, moet zy voornaamlyk Noordwaards afvloeijen onder de middaglyn, waar de Zon is, en zelfs nog onder Westlyker middaglynen. 't Is derhalven geen wonder, dat zy zich voornaamlyk van dien kant vertoont. Van daar ſtrekt zy zich natuurlyk na die plaatzen, waar de warmte der Zonne opgehouden heeft zich te doen voelen. De rigting der lichtkolommen moet derhalven niet recht van

het Noorden na het Zuiden zyn, maar na het Oosten ſtrekken, gelyk ook doorgaans gebeurt (*).

Men begrypt gereedlyk, dat eene zeer groote menigte van ómſtandigheden de beweeging, welke ik aan de Electriciteit toeſchryf, kunnen wyzigen, en bygevolge tot een zeker punt de plaatzing van het Cirkelſtuk en van de rigting der Kolommen veranderen.

'Er blyft niets over te verklaaren dan de ſtille Noorderlichten, die beſtaan in een bykans eenpaarig licht, in 't Noorden geplaatst, en een ſoort van Cirkelſtuk vormende. Zou men niet kunnen zeggen, dat zy desgelyks ten oorſprong hebben, de wederkeering van de Electrike ſtoffe na het Zuiden, die door een lugt heen gaat tot zekere maate met dampen beladen, doch al te min om een ſteeds doorloopenden geleider te vormen: 't wil zeggen, dat bykans op elk deel des hemels geduurig die kleine uitbarſtingen herhaald worden, welke ons een verlicht Cirkelſtuk in 't Noorden doen zien. — De Electriciteit moet niet meer merkbaar weezen het Zenith naderende, om dat de ſtraalen, die bykans uit het Noorden voortkomen, als uit een middelpunt na het Zuiden ſpreiden, en dat zy bygevolge, naar maate zy voortgaat, zich in een grooter ruimte uitbreidt; naar evenredigheid in digtheid afneemende.

Dit zyn, Myn Heer, de gisſingen, die ik, met ſchroom, aan het oordeel der Natuurkundigen onderwerp, over een der gewigtigſte en moeilykst verklaarbaare verſchynzelen. Ik hou my daar aan: dewyl zy my de natuurlykſte toeſchynen, en overeenkomen met algemeen toegeſtaane beginzelen gewettigd door waarneemingen; en ik ben gereed om ze te laaten vaaren, als my een meer voldoenend gevoelen onder 't oog gebragt wordt.

Ik ben, enz.

(*) De Vloed en Ebbe der Electrike ſtoffe, welke ik plaats geef, en uit kragt van welke zy zich by aanhoudenheid van het Zuiden na het Noorden, of van het Noorden na het Zuiden, begeeft, zouden die niets betekenen, als dezelve plaats hebben, in de beſtendige rigting van het Kompas na 't Noorden, in deszelfs afwyking, en veelvuldige veranderingen? Elk weet, welk een uitwerking het Noorderlicht daar op veroorzaakt, zo wel als andere Electrike Verſchynzelen.

ONDERHOUD VAN DEN HEER WILLIAM JONES, *Voorzitter van de Maatſchappy, tot het onderzoeken van de Geſchiedenis, de Natuurlyke Historie, de Oudheden, de Kunſten, de Weetenſchappen en Letterkunde van Aſia, te Calcutta*, MET ABRAM, *den Abyſſinier*, OVER DE STAD GWENDER EN DE BRONNEN VAN DEN NYL.

(Ontleend uit de *Aſiatic Reſearches*, of *Transactions of the Society inſtituted in Bengal.*)

Berigt ontvangen hebbende, dat 'er zich een Inboorelíng van *Abyſſinie* in *Calcutta* bevondt, die het *Arabisch* vry vlug ſprak, liet ik hem by my komen, en onderhieldt hem met veel nauwkeurigheids over verſcheide onderwerpen, waarin hy zich zeer bedreeven betoonde: zyne antwoorden waren zo eenvoudig, zo net, en zyn geheele voorkomen was zo verre van eenig vermoeden van valschheid in te boezemen, dat ik een kort opſtel vervaardigde van ons onderhoud, 't geen waarſchynlyk der Maatſchappye niet ongevallig zal weezen.

Wegens *Gwender*, door BENIER langen tyd geleden als een *Hoofdſtad* beſchreeven, hadt LUDOLF beweerd, dat het alleen een *Krygsvesting* was, en gegist, dat dezelve, in weinig jaaren, geheel zou weg zyn; doch ABRAM ſprak van die Stad als de Hoofdſtad van *Abyſſinie*. Volgens zyn verſlag was dezelve bykans zo groot als *Miſr* of *Káhera*, welke Stad hy zag op zyne Bedevaard na *Jeruſalem:* die Stad lag tuſſchen twee wyde en diepe Rivieren, *Caha* en *Ancrib* geheeten, die zich beiden, op den afſtand van omtrent vyftien dagen reizens, in den *Nyl* ontlasten; de wanden der huizen waren van rooden ſteen met riet gedekt; de ſtraaten gelyk die van *Calcutta*; doch de wegen, langs welken de Koning ging, zeer breed; het Paleis hadt een gepleisterd dak, gelcek naar een Sterkte, en ſtondt in 't midden van de Stad; de Markten der Stad hadden overvloed van Moeskruiden, ook Graangewaſſen, doch geen Ryst; Schapen en Geiten waren 'er in menigte; de *Inwoonders* zyn zeer op melk en kaas geſteld; maar het *Landvolk* en de *Soldaaten* maakten geen zwaarigheid in het bloed te drin-

ken, en het raauwe vleesch te eeten van een Rund, 't geen zy in ſtukken hakken, zonder zich te bekreunen of het Beest leevend is dan dood; doch dat deeze woeste wyze van eeten verre was van algemeen te weezen. Amandelen en Dadels wierden in dat Land niet gevonden; maar Druiven en Perziken worden 'er ryp, en in eenige der afgelegenſte Gewesten, inzonderheid in *Cáruddr*, maakte men veel Wyn: doch eene ſoort van Mede was de doorgaande Dränk der *Abyſſiniers*, waar in zy zich tot dronkenſchap toe in te buiten gingen.

De laatst overledene Koning was, naar zyn verhaal, TILCA MAHUT (welk eerſte woord *Wortel* of *Oorſprong* betekent) en de tegenwoordige TILCA JERJIS. Hy beſchreef de Koninglyke Krygsmagt te *Gwender*, als zeer groot, en beweerde, misſchien by eene ruwe giſſing, dat de Vorst aldaar veertigduizend Ruiters hadt, de Troepen waren met musketten, lansſen, boog, pylen, en zabels gewapend. De Raadsvergadering beſtondt uit omtrent veertig Raadsheeren, aan welken bykans de geheele uitvoerende Magt des Bewinds was toevertrouwd.

Hy was eenigen tyd in dienst geweest van een *Vazir*, in wiens gevolg hy toog na de Bronnen van den *Nyl* of *Abey*, doorgaans *Alwey* geheeten, omtrent acht dagreizens van *Gwender*: hy zag drie Bronnen; een derzelver oñtſprong uit den grond met zulk een geweld, dat het geraas op den afſtand van vyf of zes mylen kon gehoord worden. —— Ik vertoonde hem de Beſchryving van den *Nyl* door GREGORY van *Amhara*, welke LUDOLF in 't *Ethiopisch* hadt doen drukken; hy las en vertaalde het vaardig, terwyl ik zyne overzetting vergeleek met de Latynſche overzetting, en dezelve zeer naauwkeurig bevondt. Hy verzekerde, dat de Beſchryving overeenkwam met alles wat hy in *Ethiopie* gezien en gehoord hadt.

Toen ik hem vroeg na de Taalen en den ſtaat der Geleerdheid zyns Lands, antwoordde hy, dat 'er ten minſten zeven of acht Taalen geſprooken wierden; dat de fraaiſte Taal, welke de Koning ſprak, de *Amharickſche* was; dat de *Ethiopiſche*, gelyk wel bekend was, veele *Arabiſche* woorden bevatten, dat zy, behalven hunne Heilige Boeken, als de *Prophetie van* ENOCH, en andere, Geſchiedenisſen van *Abyſſinie* hadden, en verſcheide andere Schriften; dat de Landstaal in Schoolen geleerd werd,

werd, waarvan zy 'er verſcheidene in de Hoofdſtad hadden.

Hy gaf my te verſtaan, dat geen *Abyſſinier* twyfelde aan het beſtaan van de Koninglyke gevangenis, *Wahinin* geheeten, gelegen op een zeer hoogen berg, in welke de Zoons en Dogters der Koningen werden opgeſlooten; maar dat de aart der zaake belette 'er eene byzondere beſchryving van te krygen. „Alle deeze dingen," liet hy 'er op volgen, „worden, zo ik veronderſtel, ver„klaard in de Schriften van YÁKÚB, dien ik dertien jaaren „geleden in *Gwender* gezien heb: hy was een Geneesheer, en paste 's Konings Broeder, die ook een *Vazir* „was, in diens laatſte ziekte, op; de Prins ſtierf, nogthans wierd YÁKÚB van den Koning bemind, en waarlyk „het geheele Hof en 't Volk beminde hem; de Koning ontving hem als een Gast in zyn Paleis, en bezorgde hem „van alles wat hy noodig hadt; en wanneer hy uittoog, „om de Bronnen van den *Nyl*, en andere zeldzaamheden, te bezigtigen, (want hy was zeer weetgierig,) „ontving hy, door 's Konings gunst, allen mogelyken „byſtand en gemak; hy verſtondt de Taalen, ſchreef „en vertaalde veele Boeken, die hy met zich voerde." —— 't Was my onmogelyk te twyfelen, inzonderheid toen hy den Perſoon van YÁKÚB beſchreef, of hy meende JAMES BRÚCE *Esq.*, die in het gewaad van een *Syrisch* Geneesheer reisde, en waarſchynlyk, met welberaaden overleg, een naam, in *Abyſſinie* wel bekend, aannam; hy wordt nog op den Berg *Sinai* in gezegend aandenken gehouden van wegen zyne ſchranderheid, waar mede hy een Bron ontdekte, die het Klooster zeer noodig hadt; hy was te *Jedda* bekend by MI'R MOHAMMED HUSSAIN, een van de kundigſte *Mahomethaanen* in *Indie*, en ik heb hem met veel lofs vermeld gevonden in een Brief van een *Arabisch* Koopman te *Mokhá*. 't Is waarſchynlyk, dat hy in *Abyſſinie* kwam door *Muſuwwa*, eene Stad in 't bezit der *Muſelmannen*, en wederkeerde door de woestyn, van welke GREGORIJ in zyne Beſchryving van den *Nyl* gewaagt. —— Wy hoopen dat de Heer BRUCE een Verhaal van zyne belangvolle Reis zal uitgeeven (*).

OP-

(*) Aan deezen wensch van den Heer JONES is voldaan. In dit Jaar is by *Robinſons* in vyf Deelen, in gr. 4to, met 59 Kaarten en Plaaten, uitgekomen, *Travels to discover the Source of the Nile in the Years* 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, 1773 by JAMES BRUCE *of Kinnard*, Esq. F. R. S. de prys is 5 L. en 5 S.

OPMERKENSWAARDIGE GELYKVORMIGHEID TUSSCHEN DE GEWOONTEN EN ZEDEN DER OUDE PERSEN, EN DIE DER HEDENDAAGSCHE ABYSSINIERS.

(Getrokken uit de *Travels to discover the Source of the Nile, in the Years* 1768, 1769, 1770, 1771, 1772, 1773, by JAMES BRUCE *of Kinnard*, Esq. F. R. S.)

In *Abyssinie* treft men verscheide Gebruiken aan, welke veelen tot hier toe geoordeeld hebben byzonder eigen te weezen aan die oude Volken, by welken men ze eerst waarnam; anderen, niet zo geleerd, hielden ze voor van een *Abyssinischen* oorsprong. Ik zal eerst spreeken van die den Koning en het Hof betreffen.

De Koningen van *Persie* werden, gelyk die van *Abyssinie*, uit één enkel Geslacht gekooren, te weeten dat der *Arsacidæ*, en 't was niet dan naa het uitsterven deezes Geslachts, dat zy DARIUS verkoozen. De tytel des Konings van *Abyssinie* is: *Koning der Koningen*, en zo was, volgens DANIELS berigt, ook die van NEBUCHADNEZZAR. Het Regt van Eerstgeboorte geldt in *Abyssinie* zo sterk niet, dat de jonger Broeders van de verkiezing uitgesloten zyn; dit was ook het geval in *Persie*.

Men begreep in *Persie*, dat 's Konings egte Kinderen een voorregt moesten hebben; doch 'er zyn voorbeelden, dat een Natuurlyke Zoon de voorkeus boven een Wettigen wegdroeg. DARIUS, schoon een Bastaard, werd gesteld boven ISOGIUS, den Agter-zoon van XERXES, en wel door de keuze des Volks. 't Zelfde heeft altoos in *Abyssinie* plaats gegreepen. Een groot gedeelte hunner Koningen waren Bastaarden, in overspel geteeld, andere uit Byzitten gesprooten; doch hun werd de Kroon opgedraagen door den invloed van een Party, altoos onder den naam van de Volksstem.

Hoewel de Koningen van *Persie* verscheide Paleizen hadden, waar zy, op verschillende tyden van het Jaar, hun verblyf hielden, werd *Pasagarda*, de Hoofdstad hunner oude Koningen, voor de eenige plaats hunner Krooning gehouden, en in 't zelfde licht beschouwen de *Abyssiniers* hun Hoofdstad *Axum*.

Eene andere opmerkenswaardige Plegtigheid, in welke dee-

deeze twee Volken overeenkomen, is die van Aanbidding, tot deezen dag toe onſchendbaar in *Abyſſinie* waargenomen, zo dikwyls men in de tegenwoordigheid van den Souverain komt. Dezelve beſtaat niet alleen in knielen; maar in eene volſlaagene nederbuiging. Eerst gaat men op de knien leggen, dan op de handpalmen, en vervolgens kromt men het hoofd, tot dat het voorhoofd de aarde raakt; en, in gevalle men eenig antwoord te wagten heeft, blyft men in die nedergeworpen geſtalte leggen, tot dat de Koning, of iemand van zynent wege, u verzoekt op te ſtaan. Dit was ook 't Gebruik in *Perſie*. ARRIAN zegt, dat het eerst werd ingeſteld door CYRUS, en dit was juist de geſtalte, waar in zy GOD aanbaden, in het Boek *Exodus* vermeld.

Schoon men het weigeren deezer Plegtigheid in *Abyſſinie* en in *Perſie* zou aanzien voor eene wederſpannigheid of hoon; ſchynt dezelve, egter, by beide die Volken, eenige verzagting geleden te hebben ten aanziene van Vreemdelingen, die, zonder aanſtoot te geeven, weigerden zich daar aan te onderwerpen. Ik herinner my een *Mahomethaan* door den Prins van *Mecca*, geduurende myn verblyf in *Abyſſinie*, tweemaalen derwaards gezonden, die geen der beide keeren verder ging, dan zyne handen kruiswyze op zyn borst te leggen; met geene zeer diepe buiging des hoofds, en dit, zag ik, hieldt men voor niet aanſtootlyk: dewyl het alles was wat hy deedt by zyn Souverain en Meester.

Wy leezen, 't is waar, van een zeer merkwaardig voorbeeld der ontſlaaning van die Pligtpleeging van ter zyde, ſchoon voluit, aan Vreemdelingen in *Perſie* geweigerd. CONON de *Athenienſer* moest ARTAXERXES, Koning van *Perſie*, ſpreeken over zaaken van het uiterſte gewigt voor beide de Staaten. „ Gy zult," ſprak de *Perſiaanſche* Staatsdienaar tegen CONON, „ zonder eenig „ uitſtel, door my tot den Koning ingeleid worden; „ dan pleeg eerst raad met u zelven, of het in de daad „ voor u van aanbelang is met den Koning zelve te „ ſpreeken, dan of het voor u niet beter zou weezen, „ door een brief, 't geen gy te zeggen hebt, hier be„ kend te maaken: want het is volſtrekt noodzaaklyk, „ dat gy, in 's Konings tegenwoordigheid gebragt zyn„ de, op uw aangezigt nedervalt en hem aanbidt. In„ dien dit u onaangenaam of aanſtootlyk is, uwe zaak „ zal even goed en even ſchielyk door my bezorgd

„ wor-

„ worden." —— Waarop CONON met zeer veel verſtand antwoordde: „ Wat *my zelven* betreft, het kan „ voor my nooit aanſtootlyk weezen eenige maate van „ mogelyke eerbiedenis voor den Perſoon des Konings „ te betoonen. Ik vrees alleen, dat dusdanig eene Begroeting verkeerd zal uitgelegd worden door myne „ Medeburgers, die, zelve een Oppermagtige Staat uitmaakende, deeze onderwerping huns Afgezants zulken aanzien als een ſmaad hun aangedaan, en onbeſtaanbaar met hunne Onafhangelykheid." CONON verzogt, derhalven, van verſchoond te weezen om voor 't aangezigt des Konings gebragt te worden, en dat men de zaak door Brieven mogt afdoen; 't welk geſchiedde.

De Koning wordt niet gezien als hy in den Raad zit. Dit gaat op de volgende wyze toe. Wanneer hy in den Raad, eertyds, iets te doen hadt, zat hy in een vertrek van het Paleis, 't welk gemeenſchap hadt met de Raadzaal door twee opſlaande deuren of groote venſters, omtrent drie trappen hoog boven den grond verheven. Deeze deuren of venſters waren bezet met dwarsyzers of latten, even als een Vogelkooi, en een dun gordyn van taf hing 'er binnen: zo dat, wanneer het binnenſte vertrek donker gemaakt wierd, de Koning ieder een in het buitenſte vertrek zag, zonder van iemand gezien te worden. —— JUSTINUS verhaalt ons, dat de Perſoon des Konings van *Perſie* verborgen werd om een verhevener denkbeeld van zyne Majeſteit in te boezemen; en onder DEIOCES, Koning der *Meden*, werd een Wet gemaakt, dat niemand den Koning mogt aanzien: maar de beſtendige oorlogen, in welke *Abyſſinien* ingewikkeld geweest is, zints de *Mahomethaanen* bezit van *Adel* namen, hebben deeze lastige gewoonte geheel doen afſchaffen, dan alleen by byzondere openbaare gelegenheden, en by Raadpleeging, wanneer dezelve nog, met de oude ſtiptheid, wordt waargenomen. Wy vinden in de Geſchiedenis van *Abyſſinie*, dat het Leger en het Ryk dikwyls de behoudenis verſchuldigd waren aan het perſoonlyk gedrag des Konings, die zich in den ſtryd waagde; welk voordeel zy zouden hebben moeten derven, was de oude gewoonte in agt genomen. Nogthans, wanneer heden ten dage den Koning uitrydt, of t'huis zit, in eenig vertrek des Hofs, waar hy lieden toelaat, heeft hy altoos het voorhoofd geheel overdekt, en een zy-

zyner handen houdt hy voor zyn mond, zo dat men niets, behalven zyne oogen, ziet; zyne voeten zyn ook altoos bedekt.

Wy leezen, uit APULEJUS, dat dit de Gewoonte in *Perſie* was; dit gaf gelegenheid aan de Magi, om OROPASTUS, den Broeder van CAMBYSES, op den Throon te plaatzen, in ſtede van MERDIS, die de Opvolger moest geweest zijn: dan het bedekken des aangezigts maakte het onderſcheid onmerkbaar.

't Is een beſtendig Gebruik, in *Abyſſinie*, 's Konings deuren en venſters by de vertrekken, waarin hy het kan hooren, te bezetten, en daar, van 's morgens tot 's avonds, zo ſterk als mogelyk, om Regt te ſchreeuwen, op den beklaaglykſten toon, in alle taalen, die zy kunnen ſpreeken, ten einde zy mogen toegelaaten worden, om hunne klagten, met de veronderſtelde ongelyken, uit te boezemen. —— In een Land, zo ſlegt beſtuurd als *Abyſſinie*, en zo beſtendig in oorlog ingewikkeld, mag men vrylyk denken, dat het geenzins mangelt aan lieden, die reden hebben om over daadlyke verongelykingen en geweldenaaryen te klaagen; doch, indien het zo niet ware, is dit dermaate eene Gewoonte geworden, dat wanneer, (als in het midden van den Regentyd,) weinige Lieden in de Hoofdſtad kunnen komen, of in zulk ſlegt weer buiten 's huis ſtaan, 'er nogthans een aantal ſlegt volk bezorgd en betaald wordt, wier eenige bezigheid beſtaat in te ſchreeuwen en te klaagen, als of zy daadlyk zeer verongelykt en verdrukt waren; en dit, zeggen zy, geſchiedt tot 's Konings eere, en op dat hy niet te eenzaam moge weezen in een ſtil Paleis. Deeze Gewoonte was van alle de ongerymde, welke 'er plaats greepen, voor my de lastigſte en verveelendſte; en de Koning, dit weetende, hadt, wanneer hy alleen gegaan was, niet zelden de grap, om my dit Vorstlyk vermaak aan te doen.

Zomtyds, als ik in den Regentyd in myn kamer bezig was, kwamen 'er tusſchen de vier en vyf honderd Perſoonen, die eenpaarig op een en dezelfden ſtond een geroep en gejammer aanhieven, als of zy op dien tyd zwaar leeden, of op 't oogenblik om hals ſtonden gebragt te worden; eenige riepen om regt, anderen ſnikten als of zy den laatſten adem zouden uitblaazen: deeze ſchriklyke Symphonie geſchiedde zo kunſtig, dat niemand kon onderkennen of alles ontſtondt uit weezenlyke ongelegen-

genheid. Meermaalen voelde ik my 'er zo zeer door getroffen, dat ik Soldaaten na buiten zondt om een hunner binnen te brengen, denkende dat zy uit het land kwaamen, om te onderzoeken wie hem mogt beledigd hebben; dikwyls was het een van myne eigene Dienstboden, of van andere die ik zeer wel kende, of, was het een vreemdeling, dan antwoordde hy, op de vraag, welk ongeluk hem was overgekomen, zeer bedaard, dat hy den geheelen nagt by de paarden geslaapen hadt; maar gehoord hebbende van de Soldaaten op de wagt, dat ik my na myn vertrek begeeven had, was hy met zyne makkers gekomen om geschreeuw en gedruis te maaken aan myn deur, en my *eere* voor het Volk aan te doen; vreezende dat ik tot zwaargeestigheid mogt vervallen, als ik my zo alleen bevondt; dat zy hoopten ik zou een drinkpenning geeven, op dat zy met meer kragts het begonnen werk mogten voortzetten. Het geweldig misnoegen, 't welk ik daar over betoonde, liet men niet na zeer naauwkeurig aan den Koning te berigten, waar over hy hartlyk lachte; en dikwyls *hadt* hy zich niet verre van daar verschoolen, om aanschouwer te weezen van myne verregaande te onvredenheid.

Deeze klagten, 't zy weezenlyk, 't zy gemaakte, hadden altyd ten slot *Rete O Jean hei!* 't geen, schielyk uitgeboezemd, zeer veel geleek op *Prete Janni*, den naam aan deezen Vorst gegeeven; waarvan wy nimmer de afleiding begreepen; het betekent zo veel als: *Doe my regt, O myn Koning!*

HERODOTUS verhaalt ons, dat, in *Perfie*, het volk by groote hoopen, uit Mannen en Vrouwen beftaande, aan de deuren van het Paleis komen roepen en schreeuwen; en INTAPHERNES wordt ook gezegd aan 's Konings deur gekomen te zyn, hevige jammerklagten uitboezemende.

In eene Raadsvergadering, ten tyde van gevaar of zwarigheid, in *Abyssinie* gehouden, als de Koning, schoon tegenwoordig, daar onzigtbaar zitting heeft, geeft hy zyn raadslag door een Officier *Kal-Hatze* geheeten. Wanneer hy 's Vorsten's meening overlevert, staat de geheele Vergadering op; en dit zou dezelve geduurende den geheelen tyd der Vergadering hebben moeten doen, was de Koning in persoon daar verscheenen. Naar gelange van de toedragt der omstandigheden is de Koning met de Meerderheid, of niet; indien 'er, by verschil van gevoelens, eene Meerderheid tegen hem is,

straft

ſtraft hy menigmaalen die Meerderheid aan de andere zyde, door hun, om dat ze tegen zyn gevoelen geſtemd hebben, in de gevangenis te werpen: want, ſchoon het begreepen wordt, by het voortzetten der Vergadering, dat de Meerderheid zich bepaalt voor de verkieslykheid van de voorgeſtelde maatregelen, doet de Koning, door zyn voorregt, de Meerderheid aan de andere zyde ophouden: en dit is, naar ik veronderſtel, zo verre een inbreuk op de oorſpronglyke Ryksgeſtelteniſſe.

't Zelfde, heb ik verſtaan, heeft in *Perſie* plaats. XERXES, op 't punt ſtaande om den oorlog tegen de *Grieken* te verklaaren, deedt alle de Opperhoofden van *Aſie* in de Raadzaal zamenkomen; en verklaarde: „Op dat ik „niet geagt moge worden alleen volgens myn eigen „begrip te handelen, heb ik u lieden zamen geroepen. „Dan teffens oordeel ik het voeglyk u te verſtaan „te geeven, dat het uw pligt is myn wil te gehoor„zaamen, veeleer dan in eenig overleg te treeden of „tegenſpraak van uwen kant te hooren."

In de Kleeding en Cieraaden der beide Koningen is ook eene verregaande overeenkomst. De Koning van *Abyſſinie* draagt zyn Hair lang, zo deeden ook de oude Koningen van *Perſie*. Wy weeten dit uit SUETONIUS en AURELIUS VICTOR. In den oorlog met de *Perſiaanen* verſcheen 'er een Staartſterre, en deeze werd door de *Romeinen* voor een onheilſpellend Teken gehouden. VESPASIANUS lachte 'er om, en verklaarde, dat, indien die Star eenig kwaad ſpelde, het voor den Koning der *Perſen* was; dewyl dezelve, gelyk hy, *lange hairen* droeg.

De *Diadem* of 't Hoofdcierzel was by de *Perſiaanen*, even als by de *Abyſſiniers*, een teken van Koninglyke Waardigheid, 't beſtondt uit dezelfde ſtoffe, en werd op dezelfde wyze gedraagen. De Koning van *Abyſſinie* draagt de Diadem, als hy op weg is, ten teken van Oppermogenheid, 't welk hem tot geen laſt of hindernis ſtrekt, gelyk een ander zwaarder cieraad zou doen, bovenal by heet weer. Deeze doek omringd zyn hoofd boven het hair, en laat de kruin geheel onbedekt. 't Is eene overtreeding van de ergſte natuur voor iemand, ten deezen tyde, iets op zyn hoofd te draagen, inzonderheid iets dat wit is; uitgenomen voor de *Mahomethaanen*, die mutzen draagen, en over dezelven een breeden wit-

witten Tulband; en voor Priesters, die desgelyks groote Tulbanden van neteldoek gebruiken.

Zodanig was ook de Diadem der *Perſen*, LUCIANUS noemt dezelve een witte doek om 't voorhoofd. *In* de zamenſpraak tusſchen DIOGENES en ALEXANDER, wordt het hoofd beſchreeven als omwonden met een witte doek; en FAVORINUS, ſpreekende van POMPEJUS, wiens been met een witten band omwonden was, zegt, het verſchilt niet, aan welk deel des Lichaams hy de *Diadem* draagt. Wy vinden by JUSTINUS, dat ALEXANDER, van zyn paard ſpringende, by toeval LYSIMACHUS met de punt van zyn ſpeer in 't voorhoofd wondde, en het bloed 'er zo ſterk uitgudsde, dat het niet geſtempt kon worden voor dat de Koning zyn Diadem van zyn hoofd nam, en deeze om de wonde geſlaagen werd: 't geen men, op dien tyd, aanzag voor een teken dat LYSIMACHUS Koning zou worden, gelyk korten tyd daar na gebeurde.

Oudtyds zaten de Koningen van *Abyſſinie* op een gouden Throon, zynde een breede, gemaklyke, langwerpige vierkante Zetel, gelyk een kleine Bedſtede, overdekt met Perſiaanſche Carpetten, Damaat en Goud-laken, eenige trappen hoog; dezelve was ryk verguld: dan de menigvuldige Staatsomwentelingen en Oorlogen hebben den ouden luister zeer doen taanen. De draagbaare Throon was een gouden Stoel, in gedaante gelyk die de *Romeinen* gebruikten, op de Gedenkpenningen zo veelvuldig afgebeeld. Dezelve werd in den *Begemder* Oorlog veranderd in een zeer fraai gemaakten, van dezelfde gedaante, met goud ingelegd. Van XERXES leest men, dat hy een Zeegevegt aanſchouwde, zittende op een gouden ſtoel.

't Is in *Abyſſinie* hoogverraad op een van 's Konings Zetels te gaan zitten; en hy, die dit beſtondt, zou op 't oogenblik in ſtukken gehouwen worden, indien men niet kon bewyzen dat hy krankzinnig was.

Waarſchynlyk hadt ALEXANDER in *Perſie* van die Wet gehoord, en keurde dezelve af, want, op een zeer koulden dag, in een ſtoel voor 't vuur zittende om zyne voeten te warmen, zag hy een Soldaat, naar gedagten een *Perſiaan*, die, door koude bevangen, zyn gevoel verloren hadt. De Koning rees terſtond op, en beval dat de Soldaat in zyn Stoel zou gezet worden. De warmte van het vuur deedt hem weldra bekomen; doch hy geraakte door

door ſchrik, dat hy zich in 's Konings ſtoel bevondt, bykans weder buiten zichzelven. ALEXANDER voerde hem te gemoete. „ Bedenk en onderſchei hoe veel „ voordeeliger myne Regeering voor de Menſchen is, „ dan die der Koningen van *Perſie*. Door op myn „ Stoel te zitten, hebt gy uw leeven behouden; door „ op den hunnen te gaan zitten, zoudt gy het onver- „ mydelyk verlooren hebben."

In *Abyſſinie* wordt het voor een grondwet des Lands gehouden, dat niemand van de Koninglyke Familie, die eenige wanſchapenheid of lichaamsgebrek heeft, Throonopvolger zal weezen: ten dien einde worden de Prinſen, die van den Berg *Wechné* afgeloopen en naderhand gevat zyn, aan een hunner Leden verminkt, waar door zy zich vervolgens van de Opvolging voor altoos verſtooken vinden. —— In *Perſie* nam men hetzelfde in agt. PROCOPIUS verhaalt ons, dat ZAMES, de Zoon van CABADES, van den Throon werd uitgeſlooten, om dat hy blind was aan 't eene oog; en de Wet van *Perſie* verboodt iemand met eenig lichaamsgebrek tot Koning te kiezen.

(*Het Vervolg hier naa.*)

IETS VAN CICERO'S GEVOELENS WEGENS DEN GODSDIENST EN ZEDEKUNDE. *Volgens den Heer* GAULTIER DE SIBERT.

Om de Gevoelens van CICERO, wegens het Opperweezen, de Godlijke Eigenſchappen, de Voorzienigheid, den Godsdienst, de Natuur van de Ziel, en den Staat der Menſchen na den Dood, uit zyne Schriften op te maaken, is het noodig byzonder te letten op het oogmerk van de onderſcheide Werken deezes Wysgeers, om te onderſcheiden, of de Gevoelens, door hem te nedergeſteld, weezenlyk zyne eigene zyn, of enkel aangenomen om een Wysgeerige naſpeuring voort te zetten. De Zamenſpraaken *de natura Deorum*, hebbe men enkel aan te zien als een opgave van de Stelzels der *Epicuristen* en *Stoicynen*, in welken de gebreken van beide aangeweezen worden door COTTA, die 'er niet zyne eigene Gevoelens, maar die der andere Wysgeeren tegen aanvoert. CICERO geeft te verſtaan, dat wy, in deeze

Zamenſpraaken, zyne eigene Gevoelens niet moeten zoeken, als hy zegt: *qui requirunt quid, quaque de re, ipſi ſentiamus, curioſius id faciunt quam neceſſe eſt.* De begrippen deezes Wysgeers wegens de Godheid, treft men aan in het eerſte en tweede Boek *de Legibus*, en in zyn vierde Boek *de Finibus boni et mali.*

Uit het geen CICERO zegt, wegens de Wichelaary en de wyze waar op HOMERUS de Goden invoert, is het blykbaar, dat hy te veel gezond verſtands bezat om het Volks veelgodendom niet te veragten; doch hy ſchynt zeer bezorgd geweest te zyn, om in geen vermoeden te vallen, van een toeleg om het omver te werpen. Hier van ontmoeten wy een allerſpreekendst bewys in 't ſlot zyner Verhandeling de *Divinatione*; waar hy, naa zyn wensch om de affchaffing dier Bygeloovigheid uitgeboezemd te hebben, als geſchikt om 's menſchen geest te verlaagen, en over de zwakheid der Stervelingen een dwinglands bevel te voeren, deeze omzigtige verklaaring 'er nevens voegt, die hy der opmerkinge zyner Leezeren met allen ernst aanbeveelt, te weeten, dat hy het met het uitrooijen des Bygeloofs niet voorheeft den Godsdienst overhoop te werpen, en wil, dat een verſtandig Man de Inſtellingen zyner Voorvaderen, ten aanziene van de Godsdienstplegtigheden, zal behouden. Deeze beſchroomdheid is, misſchien, de reden, waarom CICERO, ſchoon hy zomtyds van het Opperweezen zodanige bepaalingen geeft, dat men moet denken, dat hy de éénheid daar aan toeſchryft zo dikwyls hij van de Goden in 't meervoudig getal ſpreekt.

CICERO koesterde verheevene denkbeelden van de waardigheid der Menschlyke Natuure, en van de voortreflykheid der Ziele, welke hy geloofde een onverdeelbaar, en daarom onſterflyk, beginzel te weezen. Zyn geloof, dat de Deugdzaamen, in een toekomenden Staat, vergolden zouden worden met een Gelukzaligheid, van welke de Boozen zouden zyn uitgeſlooten, is blykbaar uit veele plaatzen; hoewel het zeker gaat, dat hy de Volksbegrippen van den *Tartarus*, en de Bewoonders van denzelven, verwierp.

Wat de plaatzen betreft in zyne Brieven, die men aangemerkt heeft als getuigenis draagende van zyn Ongeloof in een leeven na dit leeven, eenige deezer komen voor in zyne Brieven aan TORQUATUS, die, gelyk CICERO zelf ons berigt, een *Epicuriſt* was, en als wy in aan-

aanmerking neemen, welk een opgang die Wysgeerige Secte te *Rome* gemaakt hadt, zal het ons niet onwaarschynlyk dunken, dat METCINIUS en anderen, by welken CICERO zich in diervoege uitdrukt, dien Aanhang waren toegedaan, en dat hy alleen met hun redenkavelt op hunne eigene beginzelen, om zyn bewys voor hun te treffender te maaken. In zyn Brief aan TITUS tragt hy te toonen, dat zyne geliefde Stelling zo wel kon afgeleid worden uit de beginzelen van hun, die de Onsterflykheid der Ziele ontkenden, als uit de gevoelens der zodanigen die dezelve geloofden.

CICERO's Beginzels en Voorschriften, de Zedeleer betreffende, zyn, buiten tegenspraak, bondig, zuiver, en verheeven.

BESPIEGELINGEN OVER DE GOEDHEID GODS IN 'T ALGEMEEN, OMTRENT ALLE ZYNE SCHEPZELEN; EN DIE IN HET BYZONDER WELKE HY BEWYST AAN ZYNE REDEMAGTIGE WEZENS; EN DE GROOTE VERPLIGTING VAN YDER MENSCH UIT DIEN HOOFDE AAN ZYNEN SCHEPPER.

(*Vervolg van bladz.* 312).

Ik herinner my de onlangs gedane belofte, by gelegenheid myner Beschiegelingen over onze verlopen Levensdagen, de onzekerheid van het bepaald tydstip van ons sterven, en de weinige oogenblikken, welke ter onzer eigentlyke beschikking zyn; belovende toen vervolgens myne nadere overweging te zullen bepalen by 's menschen verpligting aan zynen Oneindigen Maker, en goedgunstigen Schepper; als mede by zynen pligt aan den Evenmensch, en eindelyk, wat hy zich zelve verschuldigd zy. — Drie stukken voorwaar, welke onze nadere betragting overwaardig zyn. — Laten wy ons voor tegenwoordig tot het eerste bepalen.

God boven alles lief te hebben; Hem te beminnen, Hem te stellen tot het eerste en voornaamste Voorwerp onzer liefde, onzer hoogachting — van onze eer, en van onzen dienst — van onze vergrootmoediging — van onze aanbidding. — Ziet daar het eerste, en voornaamste Gebod — een Gebod, dat van den eindigen Sterveling niet strafloos kan overtreden worden; want wien zyn wy onze eerste liefde verschuldigd, aan wien onze eer en aanbidding? — voorwaar niet aan eenig Schepzel; want al het Schepzel staat met ons in eene gelyke betrekking tot Hem, van wien wy onzen oorsprong ontvangen hebben. — Maar wy zyn onze eerste liefde, en

al onzen dienst verſchuldigd aan een Wezen, dat Oneindig, Onafhanglyk en Almagtig is —— aan een Wezen, waar aan wy, en alles wat ons omringt, onzen oorſprong, onze wording te danken hebben —— aan dat ééne Wezen, den Oorſprong, den Schepper, den Almagtigen Formeerder der Wereld —— den wyzen Beſtuurder aller dingen, den Oneindigen, den Onbegrypelyken. —— Aan Hem alleen zyn wy onze eerſte liefde en al onzen dienst verpligt te bewyzen —— aan Hem, die by 's Werelds wording ſprak —— die dat majeſtueus bevel gaf: „Daar zy Licht, en daar was Licht." —— Aan Hem, die de Zon vormde, om de aarde des daags te verlichten, te verwarmen en te koesteren —— die de Maan formeerde, om onzen aardbol te volgen, en den duisteren nagt met ontleende ſtralen flauw te verlichten —— die in het wyduitgeſtrekte Hemelruim duizend van ontzaggelyke werelden gevormd heeft. —— Hem zyn wy alle onze liefde, onze eerbied en Godsdienſtige aanbidding verſchuldigd. —— Aan Hem, die de Opper-Majeſteit is, komt alle Liefde, Eer, Aanbidding en Dankzegging toe. —— Is Hy niet de Almagtige, die den Hemel heeft uitgeſpannen, als een dunnen doek —— die 'er met zyne hand de mate af nam —— en wiens alvermogende Vingeren den loop der Starren rigtten? —— Is Hy het niet, die het aardryk vestigde op zyne grondzuilen? die van de Wolken zynen wagen maakt, en op de vleugelen des Winds wandelt? —— die den Oceaan doet bruiſchen, wanneer zyne Stormwinden loeijen, en aan dezelven zyne palen ſtelt, welke niet te overſchreden zyn in euwigheid? —— Zouden wy ons niet verootmoedigen, voor den Almagtigen, door wien de aarde geſchud word, wanneer zyne vermogende Vingeren derzelver grondvesten doen waggelen? —— wiens uitſchietende Blixems, en klaterende Donders, de bozen doen zidderen, en die den vromen met vernederenden eerbied vervullen? —— Hy toch is het, die Koningryken doet opkomen, en te gronde gaan; —— die de landen verheft door een woord ſprekens, en op een enkelen wenk werelddeelen vergruist, of in den diepen afgrond doet verzinken? —— Hoe rechtmatig is het bevel, Hem zult gy liefhebben boven alles —— Hem alleen zult gy dienen: —— voor zyne Majeſteit zult gy allen eerbied betoonen; want het komt Hem toe: voor Hem zult gy met ontzag en vreeze nederknielen, zyne gramſchap nimmer tergen, op dat gy niet tot ſtof moogt vergruisd worden!

Dan is God, wegens zyne oneindige, zyne onbegrypelyke, Grootheid, alle onze liefde, onzen eerbied, onzen dienst, aanbidding en dankzegging waardig; hoe duur is al het redenmagtig ſchepzel aan Hem verpligt, —— daar Hy alles beſtiert door eene ondoorgrondelyke Wysheid; —— dag aan dag ——

ja

ja ieder ogenblik, ontdekt men dezelve in alle zyne groote en verheven werken. —— Hy doet zyn Zonne opgaan, en maakt het aardryk vrugtbaar door eenen milden regen. —— Dagelyks waakt zyne alregerende Voorzienigheid over al het geſchapene; zonder deze voorzorge zou de wereld wel dra in eene geheele woestheid en Bajert verkeren. —— De wereld — het gansch Heelal, beſtiert Hy langs de geſchiktſte, billykſte, en allerwysſte inrigtingen; langs eenen regel van vastgeſtelde bepalingen, van Wetten, die euwig en onveranderlyk zyn, om dat ze genomen zyn met de allervolmaaktſte inzigten. —— Geen Wezen, hoe verheven —— hoe groot —— of hoe min aanzienlyk voor ons oog, of hoe klein en veragtelyk, dat niet beſtierd word door die zelfde Wetten, of daar aan niet onderworpen zou zyn. —— Hoe onnagaanbaar de verſcheidenheid der weezens ook zyn moge, welke in het Geheelal voorkomen, geen één van die, of de Almagtige beſtiert dezelve alle naar hunnen aart, en naar de wetten, welke Hy zich daaromtrent voorgeſteld heeft. —— Allen moeten zy zich ſchikken naar den wil van Hem, die hen heeft voortgebragt, — ô Onbegrypelyke Wysheid! —— Welk eene oneindige, onbevatbelyke, kennis! —— Wie der Stervelingen kan zulk eene ruimte doorzien? Zyne Wysheid, zo wel als zyne Almagt, is een diepe afgrond, dien wy niet peilen kunnen! — In Hem leven wy, bewegen ons, en zyn wy; — in onzen God is alles opgewonden. —— De Verborgenheden der toekomſtige zaken zyn voor zyne alziende oogen naakt, en geopenbaard: —— Hy verſtaat van verre alle onze gedagten, de verborgenſte overleggingen onzer harten zyn Hem tot één toe bekend. —— Der menſchen geheimſte raadſlagen zyn, lang voor ze ontworpen worden, reeds aan Hem bekend en openbaar. —— Nog eens — ô Aanbiddelyke Wysheid! onbevatbelyke Kennisſe! Wie der Stervelingen kan derzelver lengte, wydte en breedte overzien! —— Zy gaat alle onze bevatting oneindig te boven! —— Wie moet hier over niet geſtadig, met eene heilige verwondering, uitroepen: ô Diepte der wysheid en der kennisſe Gods; hoe ondoorgrondelyk zyn uwe oordeelen, hoe onnaſpeurelyk uwe wegen! —— Eere zy onzen God in de hoogſte Hemelen. — Onzen God, die wonderen doet op de aarde! —— Buigt u dan neder gy wereldbewoners! —— Buigt u neder in het ſtof, en eerbiedigt uwen God, den Schepper en Opperbeſtuurder aller dingen!

Zo Almagtig —— zo groot is onze God —— onze God, die Hemel en aarde geſchapen heeft! —— zo onnaſpeurlyk groot is Hy in Wysheid, —— in Wysheid, die allen Verſtand te boven gaat! —— Dog zo groot is hy, niet alleen in Almagt en Wysheid, maar ook in onbegrypelyke Goedheid! — Wel

aan; laat ons deze volkomenheid in God een weinig nader by de ſtukken bepeinzen.

Hoe luisterryk — hoe heerlyk, ſchittert zyne Goedheid over al het ſchepzel, van zyne hand voortgebragt! — Zyne zorgdragende Goedheid gaat over alle dingen. — Hy onderhoud, beſtiert en regeert al het Schepzelen heir. — Hy, de Bron van alle goed, de oneindige Bron van Goedertierenheid, is goed, de gantſche natuur draagt 'er de ſprekendſte bewyzen van. — Al wat wezen ontvangen heeft, van het allerkleinſte tot het grootſte; — van den Myt tot den Olyphant; — van den veragtelyken Mosch tot den hemel hoogen Ceder op den Libanon; — van het geringſte, het weerloosſte, het kleinſte vliegend inſektje, tot den fieren Adelaar; — van het tederſte, en voor 't bloot oog onzigtbaar waterdiertje, tot den grootſten en ſchrikbarendſten Walvisch. — Deze allen worden door zyne Almagtige Vingeren beſtierd. — Deze allen worden door zyne milddadige Goedheid onderhouden, — van al het nodige verzorgd, en overvloedig bezorgd. — Zo Liefderyk is onze God, dat 'er in de natuur nimmer voor het zelve gebrek is. — Des verkondigen niet alleen de Hemel en de aarde, maar ook alle derzelver Volheid, *zyne Eer*, zyne Heerlykheid en onbegrensde Goedheid. — *Alle* ſchepzelen zingen zynen Lof, vermelden des Heeren Grootheid, en zyne veelvuldige Goedgunſtigheden; zy roepen alle als met luider ſtemme: „Gy ô groote God! gy onderhoud ons allen, — bekleed ons met ſchoonheden — ſchenkt ons Voedzel, en bewaart ons van geſlagte tot geſlagte." — En zouden wy, zyne edelſte ſchepzelen hier op aarde, zouden wy zwygen, daar zyne Voorzienigheid, over al het geſchapene gaande, een byzonder toeverzigt houdt over der menſchen-kinderen; over hen, die beſchonken zyn, met dat koſtelyk voorregt boven alles, wat we in deze beneden-gewesten ontmoeten, — het onwaardeerbaar geſchenk, de Rede! Daar zyne Voorzienigheid nog allerbyzonderst gaat, over hen, die van dat voorregt het vereiſchte gebruik maken. Zouden wy zwygen, die, door deze Rede geleid, de grootheid van onzen God, zyne onbeperkte Goedheid, gevoelen, met de warmſte ontwaarwordingen 'er iets van bezeffen, 'er veel van gevoelen — gevoelen.... dan nimmer in derzelver uitgebreidheid nagaan kunnen? — Moeten wy met integendeel, door den gloejenſten yver aangevuurd, den Lof van hem verkondigen, van wien wy dit vermogen ontvangen? — Zouden wy zwygen, daar Hemel en aarde, met alle derzelver Volheid getuigen van zyne Liefde, en van zyne onafſnietelyke goedgunſtigheden? — Vanwaar zullen wy beginnen? — beginnen om Uwen Lof te vermelden? ô Allerhoogſte! — ô Onuitputbare Bron van Goedheid! — Slaan wy onze oogen Hemelwaards — daar

— ja

— ja daar vertoonen zich Majeſteit en Heerlykheid! —— Vestigen wy ons gezicht op de lage aarde, —— ô de aarde is vol van uwe goedertierenheden, —— vol van aanbiddelyke Liefde, voor ons, uwe met Rede begaafde ſchepzelen! —— Hier ontwaren wy eene Goedheid, die alles, — die alle onze beſchryving — alle onze bevatting, te boven gaat. —— Alles wat wy ontmoeten, — in alles ondervinden wy, dat uwe menſchenliefde het heeft dienstbaar gemaakt aan ons heil, geſchikt om ons ook in de beneden-gewesten gelukkig te maken. —— Bergen en Valeien, Velden en Vlakten, Bosſchen, Weiden en Beemden —— Aarde en Zee, alles ſtaat ons ten dienſte. —— De aarde levert ons, volop, van duizenderlei voedzel. —— De Zee verſchaft ons eenen milden overvloed. —— Gy, oneindige Goedheid, ſchenkt ons, benevens het voedzel, alles wat wy tot ons tydlyk welwezen nodig hebben: Klederen om onze naaktheid te dekken, en ons tegen vele onheilen te beſchermen; Vuur om ons te verwarmen, en het ons tot vele nuttige einden te doen dienen; Water om ons te reinigen, om den dorst te leſſen, en om alles groei en leven te ſchenken; en by dit alles verleent gy ons ontelbare verkwikkelykheden, om ons het leven aangenaam en gelukkig te maken. —— Dan, zou uwe Goedheid alleen in deze ſoort van zegeningen bepaald zyn? Neen! zy ſtrekt zich veel verder uit, wyder dan myne tong uitſpreken, dan myne pen die beſchryven, kan. —— Een allerdierbaarst geſchenk, dat alles te boven gaat, is het, dat wy verwaardigd worden met de kennisſe van U, ô Vader aller Goedheid. —— Gy hebt ons begiftigd met een verſtandlyk vermogen, waar door we van verre eenige flauwe trekken Uwer Heerlykheid beſpeuren, en eenigermate Uwe onnavolgbare Volmaaktheden bezeffen: — terwyl gy ons tevens bedeelde met eene onderſcheidenlyke Spraak, om, hoewel ſtamelende, Uwen Lof verſtaanbaar te vermelden — Uwen oneindigen Lof verſtandiglyk te verkondigen. —— Met dit voorregt hebt Gy den Mensch, boven al het overig ſchepzel in dit ondermaanſche, beſchonken; —, een voorregt — dat hem altoos behoorde te vervullen, met den warmſten yver, om U, den Oneindigen, geſtadig groot te maken, en te verheerlyken. Wie toch heeft onzen Geest verheven boven alles, wat op dit beneden-rond huisvest? —— Gy immers hebt denzelven begaafd met het vermogen van overoverweging, —— met de kragt van overdenking, van verſtandige beſchouwing van alles, wat zich rondom ons bevind —— en van enige bevatting uwer onbegrensde volmaaktheden. —— Aan U alleen, die alles in de Natuur gevormd hebt, die de beste orde bewaart, en van gene Uwer ſchepzelen Uwe liefdehand aftrekt, dan in de dringenſte noodzakelykheid, zyn wy dat gunſtig voorregt verſchuldigd. ——

Zyt

Zyt gy het daarenboven niet, die ons rigt naar de *billykſte* Wetten — Wetten, die zo volmaakt inſtemmen *met* 's menſchen natuur en geluk! —— Ja, zyt Gy het niet —— Gy oneindige Rechtvaardige God, die naar Recht, en *billykheid*, rigt? —— Zyt Gy het zelve niet, die het middel hebt *uit*gedagt, en daargeſteld, om, zonder kwetzing uwer Heiligheid — zonder kwetzing uwer Rechtvaardigheid, — aan den van U ver afgeweken Zondaar, Euwige Genade, onwrikbare Goedertierenheden, te kunnen bewyzen? —— Zyt Gy het niet, die, langs dezen weg, aan al het menschdom, aan moedwillige Overtreders —— Overtreders, die uwe Wetten en beveden met baldadige voeten vertrappen, eene Euwige Genade in Jeſus Christus wilt aanbieden? —— Wilt Gy ze hun niet dadelyk ſchenken? —— Eene Euwige Gelukzaligheid — eene onberekenbare Heerlykheid, die nooit ooge gezien, nooit oore gehoord heeft, noch immer in 's menſchen hart is opgekomen? — ô Ja, zo goedertieren zyt Gy! —— Wel aan dan, Loof den Heere onze Ziele, en vergeet gene Zyner Goedertierenheden! — Loof Hem met dankzeggingen en lofzangen! — Overdenk Zyne Liefde, Zyne Wonderen, de bewyzen Zyner Goedgunſtigheid, in ſtille overdenkingen dag en nagt! — Loof den Heere onze Ziele, en vergeet gene Zyner Weldadigheden! — Dat onze tongen Hem loven; onze lippen den veelvuldigen lof vermelden van Hem, die ons dag aan dag overlaad met Zyne Goedertierenheden; — die ons Zyne Euwige Genade in Jezus Christus ſchenken wil! —— ô Heere myn God! Laat my U vrezen alle de dagen mynes levens, en doet my wandelen in de paden des rechts! —— Schenk my, aanvankelyk, uwe onveranderlyke Genade in den Borg en Middelaar Jezus, die Genade, in welke hare volkomenheid ondervonden word in de gewesten der Euwigheid! C. v. d. G.

EEN OOSTERSCHE ANECDOTE.

Een Caravaan van Kooplieden werd in *Cilicia* overvallen door Roovers, die hun van allen ſchat en voorraad ontzetten, ſchoon zy deeze wreeden, in den naam van God en den Propheet, baden, om hun ten minſten genoeg tot leevensvoorraad over te laaten. De verſtandige LOCKMAN bevondt zich onder die ongelukkigen; een der Kooplieden zeide hem, dat hy dit Volk moest aangeſprooken en beter beginzels ingeboezemd hebben, misſchien hadden zy dan een gedeelte onzer Goederen wedergegeeven. — LOCKMAN antwoordde: „Men „ wint niets bij Wijsheid te prediken voor den onwaardigen; „ de vijl kan nimmer yzer, tot in 't hart van roest doorknaagd, „ glad maaken. Welk een invloed kan Raad hebben op een Ge„ weeten, verhard door misdrijven? Dringt een nagel door ſteen?"

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

BEDENKINGEN OVER ONGEMAAKTE GEVOELIGHEID, OF AANDOENLYKHEID VAN HET HART.

(Uit het Engelsch.)

The affectation of great Senſibility is extremely common. It is however as odious, as the reality is amable. It renders a man contemtibles and a women ridiculous.

ESSAYS MORAL AND LITERARY.

Die Geestgeſteltenis, welke ons belang doet neemen in het lot van anderen; welke ons geſchikt maakt om met hun te voelen, te deelen in hunne Blydſchap en Droefenisſe, is bekend onder den naam van Gevoeligheid of Aandoenlykheid; een woord, 't geen wy heden uit aller mond hooren; eene hoedanigheid, die elk zich gelaat te bezitten; in zichzelve eene allerbemineens- en agtenswaardigſte Zielgeſteltenis; maar dikwyls misnomen en misbruikt; ſoms tot een dekzel van een grillige geaartheid, ſoms tot het voldoen van zelfzoekende oogmerken.

De oorſpronglyke geſteltenis onzer natuure, ten aanziene der mengeling van zelfzoekende en gezellige neigingen, wyst in dit, even als in andere deelen onzer Geſteltenisſe, een wonderbaare Wysheid aan. Elk Mensch is, door den Schepper, de zelfbezorging byzonder aanbevolen. Hy heeft het meer in zyn vermogen zyn eigen welvaard te bevorderen, dan eenig ander perzoon zulks met mogelykheid kan doen. 't Was, overzulks, dienſtig, 't was noodzaaklyk, dat by ieder Mensch Zelfliefde het ſterkst en werkzaamst beginzel zou weezen. Deeze Zelfliefde zou genoegzaam geweest zyn tot 's Menſchen zelfbehoud en welzyn, hadt hy alleen op zichzelven geſtaan. Maar dit is de ſtaat van den Mensch in geenen deele. Hy vindt zich vermengd onder eene menigte, die dezelfde natuur met hem omdraagen. In deeze vermenging kon de Zelfliefde van

een enkel Mensch, of de oplettenheid op zyn byzonder belang, de Zelfliefde en 't belang van anderen ontmoetende, niet anders dan veelvuldig tegenwryten en ontelbaare onheilen baaren.

't Was, overzulks, noodig, dat 'er een tegenwigt plaats greep. Dit geſchiedde met de daad, door hem die gezellige en goeddaadige neigingen in te boezemen, die hem, in zekere maate, als uit zich zelven voeren, om ook in de belangen van anderen te deelen. De ſterkte in deeze gezellige neigingen is, over 't algemeen, geëvenredigd aan derzelver aangelegenheid in 't Menschlyk leeven. Van hier is die maate van Aandoenlykheid, welke ons aanzet om *te weenen met de weenenden*, ſterker, dan die ons beweegt om ons *te verblyden met de blyden;* want de ongelukkigen hebben meer onze Medegevoeligheid en hulpe noodig, dan de gelukkigen. —— Dan, met dit alles, was het noodig, dat in elk Mensch eene groote maate Zelfliefde overbleef, uit hoofde van derzelver belang tot bewaaring van zyn leeven en welweezen. Maar dewyl de hoeveelheid, noodig tot die einden, ligtlyk hem geheel inneemt en tot buitenſpoorigheden vervoert, wordt de volmaaktheid zyner natuure afgemeeten door het behoorelyk tegenwigt dier gezellige beginzelen, die, het geweld der Zelfliefde maatigende, den Mensch even nut voor zichzelven doen worden, als voor de zodanigen, met welke hy in eene Maatſchappy leeft.

De neigingen, tegen waare Gevoeligheid overgeſteld, zyn wreedheid, hardheid van hart, en vaste verknogtheid aan wereldlyke belangen, welke ieder zal toeſtemmen, dat rechtdraads met het Character van een *Chriſten* ſtryden. Volgens de onderſcheidene maate van driftigheid in de aandoeningen onzer geſteltenisſe eigen, kan de Gevoeligheid, zelfs onder de Deugdzaamen, in verſchillende maate plaats hebben. Want allen hebben van de natuur dezelfde gelukkige kieschheid en teederheid van Gevoel niet ontvangen. By eenigen ſmelt het hart en wordt door zagte beweegingen aangedaan, veeleer dan bij anderen. Doch bij iedereen, die na het Character van een braaf Man dingt, moeten noodwendig menschlievende en medelydende neigingen gevonden worden. Dat geen moet in hem plaats hebben, 't welk hem in ſtaat ſtelt, om, in zekeren graad, met het hart van een Broeder te voelen; en zijne Aandoeningen, wanneer

hy

hy anderen in geluk verheeven ziet, of in rouw verzonken, een zelfde toon doen ſlaan met die der gelukkigen of rampſpoedigen.

Deeze deugdzaame Gevoeligheid heeft eenen kragtdaadigen invloed op het wel volbrengen van alle betrekkelyke en gezellige Pligten deezes Leevens. Zonder het waarneemen derzelven, kan 'er geen geluk, geen veiligheid, in de Menschlijke Maatſchappy weezen. De Menſchen zouden hoopen Wilden worden, ſtaag elkander plaagende. Op de eene of de andere wyze, ſtaan ons de groote Pligten des gezelligen leevens te volbrengen. 'Er moet onder het Menschdom eene wederkeerige werking en hulpbetoon plaats hebben. Dit ſtemt ieder toe. —— Maar deeze Pligten kunnen uit onderſcheide Beginzels, en op verſchillende wijzen, volbragt worden. Zomtyds neemt men ze waar, enkel uit Welvoegelykheid en agtgeeving op ons character, zomtyds uit Vrees, zomtyds zelfs uit Zelfzoekenheid, die de Menſchen verpligt goedgunſtigheid te betoonen, op dat zy dit weder van anderen mogen erlangen. In zulke gevallen, moet het uitwendige van een fraay gedrag behouden worden. Dan, een ieder zal erkennen, dat, wanneer door dwang alleen, de Pligten van ſchynbaare Goedwilligheid worden waargenomen, men 'er weinig op kan vertrouwen, en 'er ſlegts zeer geringe waarde aan toekennen.

Anderen volbrengen deeze Daaden enkel uit een beginzel van Pligt. Zy zyn menſchen van eene koele geaartheid, en misſchien van een belangzoekend character. Maar getroffen door een bezef van Godsdienst, en overtuigd, dat zy verpligt zyn goeddaadig te weezen, volvoeren zy de betrekkelyke Pligten, op eene geregelde wyze Zodanige Menſchen handelen uit Geweeten, en volgens Beginzel. Zo verre doen zy wel, en verdienen gepreezen te worden. Zy verleenen byſtand aan hunne Vrienden, zy geeven aan de Armen, zy zyn regtvaardig omtrent allen. Maar welk een ander gelaad neemen deeze bedryven aan, hoe veel ſchooner vertoonen zy zich, als ze voortkomen uit de Aandoenlykheid van een gevoelig Hart? Indien iemand niet door Genegenheid bewoogen wordt, zal hy, zelfs wanneer men veronderſtelt dat hy uit beginzel van Pligt handelt, niet verder gaan, dan dit beginzel bepaald van hem afvordert. Hy zal het traaglyk, en als met wederzin, doen.

Naardemaal het Regtvaardigheid en geen Edelmoedigheid is, welke hem aandryft, zal hy het dikwyls eene moeilyke taak rekenen, 't geen zyn Geweeten hem afvordert. Terwyl by hem, die zich door deugdzaame Gevoeligheid, opgewekt voelt, elke daad van Menschliefde en Goedwilligheid een vermaak is. Hy geeft, hy ſchenkt, byſtand en verligting, niet enkel omdat hy 't verpligt is; maar om dat het hem moeilyk zou vallen anders te handelen. Hier door neemt de kleinſte weldaad, welke hy bewyst, in waarde toe, de genegenheid des geevers is op de gifte gedrukt. Dezelve duidt zyn hart aan, en de ontdekking van hartlyke genegenheid is dikwyls van meer belangs, dan 't geen Milddaadigheid kan verleenen. Hoe dikwyls zal de toegenegene lach van goedkeuring den nedergeworpenen verblyden, en den verſlagenen opbeuren? Hoe dikwyls zal een oogſlag van tedere deelneeming, of de traan, die uit het oog als ongewillig, rolt, troost aan den ongelukkigen ſchenken? Door middel van deeze zamenſtemming der harten, werden alle de groote Pligten, welke wy elkanderen verſchuldigd zyn, met meer voordeels volbragt, en in de uitvoering dierbaarder gemaakt. Uit waare Gevoeligheid vloeijen duizend goede dienſten, ſchynbaar klein in zichzelve; doch van groot aanbelang tot het geluk van anderen, —— goede dienſten, welke geheel en al der opmerkinge ontglippen van den koelen en ongevoeligen, die, door de ruwheid hunner handelwyze, zich zelven onaangenaam maaken, zelfs dan, wanneer zy meenen goed te doen.

Indien hy, die deeze deugdzaame Gevoeligheid bezit, ryk is, of invloed heeft, verſchaft dezelve hem de middelen om zyn eigen genot te vergrooten, door de behoeften van anderen te verligten, of hunne genietingen te vermeerderen. Heeft hy deeze voordeelen, dan zullen alle de geluksgoederen, welke hy ziet dat verdienſtlyken ten deele vallen, eenigermaate zyne eigene worden, door het deel 't geen hy neemt in het goede, dat zy genieten. Zelfs het gelaad der Natuure verſchaft aan hem eene voldoening, onbekend aan den ongevoeligen. De uitſtorting van goedheid, welke hy in 't Heelal beſchouwt, verwydt zyn hart, door het denkbeeld dat ontelbaaren rondsom hem met zegeningen beſchonken zyn. Wanneer hy ziet, dat de arbeid der Menſchen met een gewenſchten uitſlag, waarſchynlyk, zullen be-

bekroond worden; en een Land door vlytbetoon in welvaard bloeijende; wanneer hy de Lente beſchouwt, met alle haare ſchoonheden te voorſchyn treedende, en het vervallen gelaad des aardryks vernieuwende; of in den Herfst de velden met overvloed belaaden, en het jaar met vrugtbaarheid bekroont, heft hy zyne dankbaare aandoeningen op tot den grooten Vader van allen, en deelt in het algemeen geluk, met gulle vreugde.

Men moge hier tegenwerpen, dat die zelfde Gevoeligheid het hart blootſtelt, om met veele wonden doorſtoken te worden, van wegen de veelvuldige onheilen in deeze Wereld; dat dezelve ons zo wel doet lyden door de deelneeming in elenden, als in de geneugten der vrolykheid. —— Dan, men merke hier op, dat de tedere droefgeestigheid des medelydens vergezeld gaat van een aandoening, welke zy, die dezelve voelen, niet zouden willen verruilen voor de voldoeningen der Zelfzoekenden. Wanneer het hart ſterk bewoogen wordt door eenige dier medelydende aandoeningen, zelfs, wanneer het overlaaden wordt door bekommerdheid over anderen, mengelt zich een aantrekkende bekoorlykheid met die pynlyke aandoening; 'er is vreugd te midden der ſmerte. —— Men overweege verder, dat de ſmerten, door Gevoeligheid veroorzaakt, opgewoogen worden door geneugten, uit dezelfde bron ontſpringende. Aandoenlykheid verheft, over 't algemeen, de menschlyke vermogens, en gaat gepaard met eene ſcherpheid in al onze gewaarwordingen. Maakt dezelve ons vatbaar voor zommige ſmertende gevoelens, zy doet ons, ter vergelding, de aangenaame te leevendiger ſmaaken. De zelfzoekende Man kwynt in den engen kring zyner vermaaken. Zy zyn bepaald tot het geen zyn eigen belang raakt. Hy is verpligt dezelfde genoegdoeningen te herhaalen, tot zy laf en ſmaakloos worden. Maar de deugdzaam gevoelige Man beweegt zich in een ruimer kring van geluk. Zyne vermogens worden veel dikmaaler opgeroepen tot werkzaamheden, die hem verlustigen. Ontelbaare gelegenheden doen zich op, om zyn heerſchende neiging te voldoen, door genoegen aan anderen te ſchenken. Dikwyls is het in zyne magt, langs den eenen of anderen weg, den bedroefden van harte op te beuren, en troost in het huis der elendigen uit te ſtorten. Op de tooneelen des gemeenen leevens, in de huislyke en gezellige zamenleeving der Menſchen, ſtrekt

die hartlyke deelneeming hem tot genoegen en blydſchap. Elk vertoon, elke beſchryving, van onſchuldig geluk, wordt door hem genooten. Elk nadruklyk betoon van Goedheid en Toegenegenheid, onderling verleend, voelt hy, ſchoon niet aan hem beweezen In een kring van Vrienden, die elkanders geluk bevorderen, is hy zo gelukkig als de gelukkigſte. Met één woord, hy leeft in eene andere wereld, dan de zelfzoekende Man. Hy bezit, als 't ware, een nieuw zintuig, 't geen hem in ſtaat ſtelt, om voorwerpen te zien, die de Zelfzoeker niet kan zien. Ten zelfden tyde zyn de genietingen, welke hem ten deele vallen, niet van dien aart, dat ze, om zo te ſpreeken, enkel op de oppervlakte dryven; zy dringen door tot in het harte. Zy verwyden, verheffen, en verëdelen 't zelve. Zy voegen, by de aangenaame beweegingen der Aandoening, de ſtreelenſte bewustheid van Deugdzaam gehandeld te hebben. —— Kinderen der Menſchen! Menſchen door de Natuur gevormd, om als Broederen te leeven en te voelen! Hoe lang zult gy u van elkander vervreemden door oneenigheden en benydingen, terwyl gy in hartlyke vereeniging een zoo veel grooter zegen zoudt aantreffen? Hoe lang zult gy uw geluk, zelfbehaagende genoegdoeningen alleen, die zuiverder en beter oorſprongen van vreugde, die uit Toegenegenheid en het Hart voortvloeijen, verſmaaden?

In deezervoege de natuur, de waarde, en de voordeelen aangetoond hebbende van waare Aandoenlykheid, gaa ik voort, om aan te wyzen eenige verkeerde opvattingen en misduidingen van deeze Geſteltenisſe.

De groote Vordering, op welke de tegenwoordige dagen mogen roemen, is een gevoel van Menschlykheid. Dit is, ondanks, de nog heerſchende Zelfzoekendheid, de geliefde en onderſcheidende Deugd deezer Eeuwe. Op de Zeden in het algemeen, en op verſcheide rangen in de Maatſchappy, heeft hetzelve een verbaazenden invloed. Het heeft den geest der Vervolginge beteugeld, en zelfs de verſchriklykheden des Oorlogs verzagt; de Mensch ſchaamt zich thans meer, dan in vroeger eeuwen, om als een wilde met zyn Medemensch te handelen. Van hier is Aandoenlykheid een zo agtenswaardige hoedanigheid geworden, dat men menigmaal den ſchyn aanneemt, daar het weezen ontbreekt. Dan zagtheid van Zeden moet voor geen waare Gevoeligheid

heid van het hart opgevat worden. Gevoeligheid dient, 't is waar, om beleefdheid in gedrag voort te brengen; en wanneer zulk een gedrag uit weezenlyke genegenheid voortſpruit, is het zelve dierbaar en beminnenswaardig. Maar 't uitwendig voorkomen, alleen, kan in de School der Wereld geleerd worden, en dikwyls, al te dikwyls, bevindt men, dat het veel ongevoeligheid en hardheid des harten bedekt. Betuigingen van Aandoenlykheid by elk voorval, gepaard met het vertoon van verregaande tederheid, en een vloed van woorden, die, om de geliefde benaaming te bezigen, *Sentimenteel* geheeten mogen worden, geeven altoos veel gronds tot wantrouwen. Zy verwekken vermoeden van een met voordagt aangenomen Character. Menigvoud legt een teder en gevoelig hart verborgen, onder ſchynbaar ruwe zeden. Manlykheid en Gevoeligheid zyn zo verre van onbeſtaanbaar te weezen, dat de waarlyk manmoedigen voor 't meerendeel edelmoedig en menschlievend zyn, terwyl de zagten en verwyfden, bezwaarlyk, immer Genegenheidsbetooningen doen, die op iets te ſtaan komen.

Naardemaal Aandoenlykheid eene kieschheid van Gevoel, ten aanzien van anderen, veronderſtelt, loopen de zodanigen, die de ſterkſte Aandoenlykheid willen vertoonen, gevaar, om deeze kieschheid tot een uiterſten voort te zetten. Zy zyn misſchien niet onvatbaar voor de warmte van belanglooze Vriendſchap: maar zy zyn zo verfynd geworden in alle hunne Gewaarwordingen; zy vormen zich zo hoogvliegende begrippen van 't geen in de Gevoelens van anderen aan hunne eigene moet beantwoorden; zy vinden zich zo ſterk getroffen door alles wat niet overeenſtemt met hun ingebeelde maatſtok van wederkeerige genegenheid, dat het onrust en ongemak baart by allen, met welken zy te doen hebben. Van hier onregtmaatige verdenkingen van hunne Vrienden; van hier ongegronde verwytingen, en klagten over onvriendlykheid; van hier eene gereedheid van zich geweldig beledigd te vinden, door kleinigheden. Doordien zy hunne Vrienden als met een microscoopbeſchouwen, wordt, het geen niet onbehaagelyk zou weezen voor een gewoon oog, aanſtootlyk en wanſtallig. In den grond van der zodanigen Character, legt altoos veel hoogmoed en inagtneeming van zichzelven. Deeze is, in de daad, een valsch ſoort van Aandoenlykheid. 't Is de in de plaatsſtelling van eene grillige en ligtgeraakte kiesch-

hei: , in ſtede van die eenvoudige en eigenaartige tederheid van hart, welke de Menſchen aanzet, om anderen met een oog vol toegeevenheid aan te zien, en veel af te ſchryven op de onvolmaaktheden, die zomtyds de beminnelykſte hoedanigheden aankleeven.

'Er zyn anderen, die de Aandoenlykheid tot dit uiterſte niet voortzetten, maar veel eisch voor zichzelven maaken op de maate van deelneeming, in de belangen van anderen. Schoon hunne Aandoenlykheid geen baat kan ſchenken aan hem, die 'er ten voorwerpe van ſtrekt, begrypen zy altoos, dat het hun geregtigt tot eenige voordeelige wedervergeldingen. Deezen zyn dikwyls lieden van een verfynd en listig Character: die deels zichzelven bedriegen, en deels hunne Gevoeligheid gebruiken tot een dekzel van hun belang. Hy, die uit waare Toegenegenheid handelt, als hy met anderen in druk en blydſchap deelt, denkt om geene belooning uit dien hoofde. Hy volgt de aandrift van zyn hart. Hy gehoorzaamt de voorſchriften der Natuure, even als de wynſtok uit zyn aart druiven voortbrengt, en een Fontein water opgeeft. Wanneer inzigten van Zelfbelang, en vooruitzigten van wedervergelding, zich mengen met gevoelens van Genegenheid, ſpeelt de Gevoeligheid eene onvolmaakte rol, en geregtigt ons tot eene zeer ſchaarſche maate van lof.

Maar eens veronderſteld zynde, dat uwe Gevoeligheid volkomen en zuiver is, dan moet ik u nog waarſchuwen tegen de dwaaling, om de geheele verdienſte van een Character in Gevoeligheid alleen te ſtellen. Zy is in de daad eene gelukkige geſteltenis van Ziel. Zy maakt den Mensch bekwaam tot het voegelyk volbrengen van veele Pligten, en opent hem een ruim veld van deugdzaame genoegens. Zy is een vereischte, om aangenaam te worden by GOD en by de Menſchen. Maar zy zal, indien ze alleen by Gevoel blyft berusten, niet meer dan een onvolmaakt Character opleveren. Volkloke Deugd is van een verheevener en waardiger natuur. Deeze veronderſtelt Aandoenlykheid, Goedaartigheid, en toegenegene Aandoeningen; deeze zyn 'er als weezenlyke deelen in opgeſlooten; maar zy gaat verder; zy veronderſtelt, dat ze verſterkt zyn door Beginzels; zy vordert, dat ze onderſteund worden door Regtvaardigheid, Maatigheid, Standvastigheid, en alle andere Deugden,

den, die ons in ſtaat ſtellen, om voegelyk te handelen in alle beproevende leevensomſtandigheden.

't Is zeer mogelyk, dat een Mensch zagtaartige aandoeningen in een hoogen trap bezitte, terwyl hy zich tevens, door drift en wellust, tot veele misdryven laat vervoeren. Bykans iedereen agt deugd te bezitten, in de eene of de andere gedaante. Hy wenscht eisch te mogen maaken op eenige hoedanigheid, die hem agtenswaardig doet worden in zyn eigen oogen, en in die van anderen. Van hier is het niet zeldzaam, inzonderheid by lieden van hoogen rang, veel te ſtellen in hunne Aandoenlykheid, ſchoon dezelve van een zeer gebrekkigen aart zy. Zy voelen zich aangedaan op het zien van elenden, wanneer dezelve hun ſterk wordt voorgeſteld. 't Gebeurt ook vaak, dat zy, door de kragt der beſchryving meest getroffen, over verzonnen en afgeſchilderd leed meer beweegings ontwaar worden, dan wegens daadlyke elenden. De traanen, welke zy by die gelegenheid ſtorten, merken zy aan als ontwyfelbaare bewyzen van Deugd. Zy juichen zichzelven toe, van wegen de goedheid huns Harten, en beſluiten, dat zy, met zulke gevoelige zielen, niet dan aangenaam kunnen weezen in 't oog des Hemels. Doch deeze rasvoorbygaande vertederingen maaken zeer weinig diepgaanden indruk op hun gedrag. Zy dienen ten oorſprong van weinige, indien van eenige, goede daaden; een korten tyd naa dat zodanige Perſonen geſchreid hebben over een droevig verhaal, zyn ze gereed om hunne hand uit te ſtrekken ter onderdrukking, om het loon der ongeregtigheid na zich te ſtryken, of zich over te geeven aan de misdaadigſte voldoening van lust. —— Deeze ſoort van Aandoenlykheid verſchaft niets meer dan een bedrieglyken eisch op Deugd, en geeft den Menſchen geen grond, om hoog van zichzelven te denken. Wy moeten niet alleen nagaan hoe zy voelen; maar hoe hunne gevoelens hun aanzetten om te werken, om hun weezenlyk Character op te maaken.

Aandoenlykheid, wanneer dezelve rechtſchaapen en zuiver is, heeft een naauw verband met Godsvrugt. Die warmte van Genegenheid, en tederheid van Hart, welke de Menſchen aanzet om te voelen voor hunne Broederen, en te deelen in hun vreugd en druk, moet hun natuurlyk geſchikt maaken, om, op de bedenking der Godlyke Goedheid, vertederd te worden, en van

verwondering over de grootheid der Godlyke Majeſteit te gloeijen; de ſtem van lof en aanbidding op te heffen tot dat Opperweezen, 't welk zynen Schepzelen zo veel zegeningen verleent. Hy, die van ſterke Gevoeligheid omtrent zyne Medemenſchen hoog opgeeft, en nogthans geene aandoeningen heeft ten opzigte van de verheevene voorwerpen, welke de Godsdienst hem aanbiedt, geen hart, geſchikt om den grooten Vader des Heelals te bewonderen en te aanbidden, mag met alle reden de egtheid en kieschheid zyner Aandoenlykheid verdagt houden. Hy heeft grond, om te vermoeden, dat 'er ergens in zyn hart eene heimlyke verkeerdheid ſchuile, die zyn Character bederft. Dat wy ons, derhalven, benaarſtigen, om alle de deelen van een deugdzaam Character, gelyk 't behoort, te vereenigen; beſtendig en eenpaarig goed te zyn; regtvaardig en opregt zo wel als medelydend en beleefd; Godvrugtig zo wel als medegevoelend. Dat wy Hem, die het Hart gemaakt heeft, bidden, dat hy het vervulle met alle daar aan voegende geſchiktheden, alle dwaalingen uit het zelve weere, en 't zelve tot de gelukkige woonſtede maake van perſoonlyke braafheid, gezellige tederheid, zuiverheid, goedaartigheid en Godsvrugt.

VOORNAAME HEELKUNDIGE GEVALLEN,

Door G. J. VAN WY,

Lector in de Ontleed- Heel- en Vroed-kunde, Stads-Operateur, Heel- en Vroedmeester, enz. te Arnhem.

EERSTE GEVAL.

De geneezing der *Aderſpattige Slagaderbreuk*, welke niet, althans niet algemeen genoeg, bekend is, dan uit de gevallen van HUNTER, CLEGHORN, POTT en HAMILTON, die by den beroemden BELL te vinden zyn; zie D. VAN GESSCHER, *Hed. Oeffen. Heelk.*, III. D. bl. 326. §. 3862, zal de inhoud zyn van ons eerſte Heelkundig Geval.

Het is om meer andere nuttige byzonderheden, welke men in het fraaije Werk van den Heer BELL aantreft, voor onze Landgenooten wenſchelyk, dat de aangebodene Ver-

Vertaaling, door een graage en voldoende Intekening, ten uitvoer gebragt zal worden. Dit meenden wy vooraf te mogen aanmerken.

Dat de kwetzingen der Slagaderen in het vouwen van den arm, onder, of naby, de Leverader, by het doen eener aderlaating gebeuren kunnen, heeft de ondervinding dikwerf, dan eens met een gelukkigen, en dan weder met een flegten, uitflag geleerd.

Dat de gemelde kwetzingen, in gewoone gevallen, vermyd, en niet dan door onkunde en onvoorzigtigheid gebeuren kunnen, is overbekend, even zo wel, als dat zulks ook by ongeluk ontftaan kan; dan, wanneer de natuur van den gewoonen weg afdoolt, namelyk, in geval gemelde Slagader verre van de Leverader afdwaalt, en meer in het midden van de vouw des arms geplaatst is, in de nabyheid of onder de Middenader (*Vena mediana*), dat aderlyk vat, 't welk by den geringften Aderlaater bekend, en ter bloedontlasting doorgaans voor het gemakkelykfte gehouden word. — Immers een onoplettend oogenblik, zelfs by den geoeffendften Heelmeester, voor, en in, het tydftip van de aanlegging des bands, om het aderlyk vat, het welk men openen wil, te doen zwellen, is in ftaat aanleiding te geeven tot eene ongelukkige Slagaderopening! hoe veel te meer kan dit gebeuren aan hun, die in de Ontleed- en Heelkundige Weetenfchappen, nog weinig, of geheel niet, bedreven zyn; en hoe veel minder verdienen zy de berispingen, welke anders roekelooze of onkundige Kunstoeffenaaren zig op den hals haalen. — Dit te bewyzen, door den uitflag der behandeling eener verfchoonelyke Slagaderkwetzing mede te deelen, is thans myn voorneemen.

De Slagaderkwetzing, welke ik bedoele, en alhier mededeele, gefchiedde den 8 Mey 1790, door een Jongeling, in de Heelkunst en het doen der Aderlaatingen nog weinig bedreeven, in myne tegenwoordigheid. — Ik had hem, na dat hy den band, om de aderen te doen zwellen, aangelegd had, de Hoofdader, tot de opening veiligst gefchikt, aangewezen, en geen onderzoek gedaan na de plaatzing der Slagader, welke anders de Leverader gewoon is te verzellen, om redenen van myne vooronderftelling, dat, die aanwyzing gevolgd wordende, geene belangryke gevaaren, nog voor den lyder, nog voor den leerling in de Heelkunst te voorzien waren: dan, het zy om meerdere bolle zwelling en grootheid der *Vena me-*

mediana, of om redenen dat hy by de aanwyzing niet genoeg oplettend was, hy ſtak met het lancet door laatstgemelde vat in de Slagader, juist in het tydſtip dat ik my omwendde, om een achter my ſtaanden pot, ter ontvanging van het bloed, op te vatten. —— Hierin alleen beſtond zyne misſlag. Ondertusſchen had ik, zonder voorafgaand onderzoek, even weinig als hy, Slagaderkwetzing, maar wel Peeskwetzing kunnen vermoeden, en om redenen der mogelykheid van 't laatſte, had ik ook myne voorgemelde plaats aangewezen, en ten opzichte van het eerſte konde ik geen vermoeden hebben, om dat ik van de Speeling der natuur, die by de uitkomst bleek, noch door 't gezicht, noch door 't gevoel, eenig voorafgaand onderzoek gedaan had; immers was zulks ook overtollig in de vaste vooronderſtelling dat de Hoofdader geopend zoude worden. — Zo dra het lancet terug gehaald was, zag ik aan het ſtoots- en boogsgewys, hoog helder rood uitvlietende bloed, allerduidelykst, dat een Slagaderkwetzing gebeurd ware; en, de band los gemaakt zynde, wierd ik daar van, door geweldiger boogsgewyze ſtraalend Slagaderlyk bloed, volkomener verzekerd.

Ik vond niet raadzaam het voorbeeld van ſommige Heelkundigen, of den raad van veele Schryveren te volgen, met het bloed te laaten vloeijen, tot dat de bezwijming of flaauwwording des lyders, door een aanmerkelyk verlies, de gemakkelykſte gelegenheid ter bloedſtelping verſchaffen zoude: dewyl ik zulks zeer gevaarlyk achte, en althans voor mynen lyder, die te ziek en zwak was om veel Slagaderlyk bloed te miſſen, niet veilig oordeelde. —— Hierom ſloot ik de gemaakte wond met den duim van myne linkerhand, na eene ontlasting van ongeveer 8 a 10 uncen bloed.

Oogenbliklyk na de ſluiting der wond, zag ik de *Vena mediana*, ter lengte van een handbreed, bepaald en zeer aanmerkelyk opzwellen; vertoonende, onder en boven myn aangelegden duim, een kloppend gezwel, dat zig beurtlings, by ieder polsſlag, door het indringend Slagaderlyk bloed, uit de ondergelegene Slagader ophefte, zonder dat ik eenige indringing van bloed in de *cellulo-ſa* beſpeurde. Dit ontſtond, voor eerst, door dien de drukking met myn duim niet zo ſterk was, dat de uitſtorting van bloed uit de Slagader, ſchoon niet door de huidwonde naar buiten, geheel verhinderd wierd, en

ten

ten tweeden, omdat de opening der Slagader juist met die der Ader overeenſtemde, welke juiste overeenſtemming te wege gebracht was, door de loodlynige ſteek met het lancet, (door de Ader in de Slagader) welke niet wel in eene andere rigting konde geſchieden, om redenen dat de armen van deezen lyder, tot een zekeren hoek, onbeweeglyk om uitgeſtrekt te kunnen worden, zedert zyne kindſche jaaren, gebogen ſtaan.

De klopping van het gezwel, die de ſtrekking der Ader gevolgd had, en de toeneeming der grootte van 't zelve, hield op, zodra ik door vastere aanſluiting met den duim zulks verhinderde. Ik liet my een dik compres, met een ſtuk geld in het zelve verborgen, vervaardigen, en plaatſte, het wel aanſluitende, op gemelde wondje — hier over een langwerpiger drukdoek, langs de gantſche uitgebreidheid der *Aderlyke Slagaderbreuk* (of *Aderſpattige Slagaderbreuk*), en hierover een gewoon windſel, by aderlaatingen gebruikelyk. Dit verband liet ik, door den duim eens helpers, maatig aanſluitende verzekeren, terwyl ik een zestiendik en drie vingerbreed compres langs den loop der *Arteria Brachialis*, van onder den oxel, tot by het vouwen des arms, door middel van een lang windſel, zodanig aanleide, dat de polsſlag, by de hand, niet meer dan ſlaauwlyk gevoeld konde worden. —— Vervolgens bewond ik ook den onderarm met een ander windſel, en eindelijk de vingeren en hand, met het verband bekend onder den naam van harnashandſchoen, *gantelet*; alle nodige voorzorgen, door rust en ſtilte, als anderzints, om myne poogingen, op 't voetſpoor van C. GUATANI en anderen gevolgd, niet verydeld te zien, wierden in acht genomen, en de lyder herſtelde, na verloop van eenige dagen, van zyne ziekte, voor welke de Aderlaating nodig geoordeeld was, en ik had het genoegen, deeze behandeling gelukkig te zien ſlaagen. Immers den 26 van voorgemelde maand, het verband voorzigtig losmaakende, vond ik het wondje volkomen geſloten, en geene uitſtorting van bloed, nog uitzetting van gekwetſte Ader, of Slagader; maar de afdwaalende loop der Armſlagader was duidelyk, voor het gezicht, kenbaar.

Onmiddelyk na een kort onderzoek wegens den ſtaat des gevals, om de van ſteunſel ontbloote Slagader geen gelegenheid ter uitzetting op de gekwetſte plaats, of weder uitſtorting van Slagaderlyk bloed, in het Aderlyk

lyk vat, in gevalle de wonden nog niet gesloten mogten zyn, te geeven, leide ik gradueele compressen, ter plaatse der kwetzing, aan, en verzekerde dezelven met een windzel, als te vooren. —— Voorts bezorgde ik steunsel, langs den loop der Armslagader, de vaten van den onderarm, en vingeren, als voorgemeld, en liet het geheele verband, (zo als ook te vooren) van tyd tot tyd, met *Oxycraat* bevogtigen. Nu en dan heb ik naderhand het verband vernieuwd, en hetzelve droog aangelegd, en eindelyk, op het laatste der maand Juny, de omwindingen der hand en vingeren achter wege gelaaten, dewyl ik de mindere noodzaakelykheid dier zorgvuldigheid bespeurde, aan eene kleine knobbelachtige, calleuse, toesluiting der Slagaderlyke wond. Hoe gelukkig ook deeze Slagaderkwetzing geneezen wierd, zo heb ik echter alle voorzorgen door rust en stilte, zo wel als door eene bepaalde steuning, door windsel en compres, op de gekwetste plaats agtervolgd, tot dat ik de wederuitzetting der Middenader, en openbersting der Slagaderlyke wond, buiten allen twyffel, niet meer te vreezen had. ——— Als zodanig heb ik dit geval, ten einde der geneezing den 10 July, na dat het verband, (behalven een gewoon laatwindsel, dat hy nog eenigen tyd draagen zal) acht of tien dagen weggelaaten was, met genoegen beschouwd.

TWEEDE GEVAL.

Dat eene *Coalitus*, of samengroeijing van het *Intestinum rectum*, welke men nu en dan by eerstgeboorene kinderen aantreft, en veeltyds niet dan eenige dagen na de geboorte, meestal moeijelyker en gevaarlyker, in de manier van herstelling is, dan een *Coalitus Ani*, zal door niemand, die in de Ontleed- en Heelkundige leerstellingen geen vreemdeling is, tegengesproken worden. —— Dat veele samengroeijingen van den endeldarm, zodanig ongeschikt, of te hoog en onbereikbaar zyn, en aan het kunstvermogen paalen stellen, heeft de ondervinding dikwerf, by de ontleeding dier ongelukkige slagtoffers, klaar aan den dag gelegd. — Maar dat, aan den anderen kant, ook, somwylen, welberedeneerde, schoon gevaarlyke, onderneemingen, (gegrond op de gulde *Spreuk* van CELSUS: *Het is beter eene onzekere of gevaarlyke Kunstbewerking in 't werk te stel-*

ſtellen, dan de lyder aan een gewiſſen dood over te geeven) de gewenschte gevolgen hebben, en het leeven dier ongelukkigen veeltyds behouden kunnen, zullen wy door dit *tweede*, en het volgende *derde*, *geval*, poogen aan te toonen.

Het Kind van den Heer Ct., dat geboren werd den 30 Augustus 1788, had den 2 September nog geen *Meconium* ontlast, en men had zulks reeds vrugteloos tragten te helpen ontlasten door Clisteeren, toen ik geraadpleegd wierd.

Ik vond den *Anus* wel geopend, en bragt, ter onderzoeking van het uitwendige des regten darms, eene ſonde binnen dezelve, en opwaards, ten einde my van het beletzel ter ontlasting te verzekeren, en bevond dat dit Canaal, aan de verdere doorbrenging der ſonde, ter hoogte van ruim 5½ duimen van den *anus*, tegenſtand bood; dog, of de zyden des endeldarms aaneengegroeid waren, dan of 'er een dwerschvliezig tusſchenſcheidzel, of eenige andere verſtopping, plaats had, was my door het onderzoek niet mogelyk te bepaalen. Het was in deeze onzekerheid, en van wegens den verren afſtand des hinderpaals van den *anus*, zeker, dat het handwerk ter opening van den darm, op de bekende wyze, onmogelyk was, dewyl geene gewoone troisquart, welkers Cannula of pyp, (althans de myne en langſte) doorgaans niet boven 3 duimen is, en met den priem voorzien 3½ duim, de verſtopping bereiken konde, en de *Pharyngotomus* konde, om redenen der engte van den *Anus*, niet zonder eenig geweld ingebragt worden; behalven dat dit werktuig insgelyks te kort was. Immers doorgaahs zyn dezelve, (ook de myne) wanneer het verborgen mesje uitgedrukt is, niet langer dan 5½ duimen, en de breedte van den kooker, die het mesje geleid, 4 lynen van een duim breed.

Na alles overwogen te hebben, had ik in myn gedagten, om, aan den Vader van 't Kind, het geval van 't zelve, hulpeloos voor te ſtellen, toen my in 't zelfde oogenblik het werktuig, geſchikt ter radicaale geneezing van de Waterbreuken, van den Heer POTT, in gedachten viel, om daar mede eene proef ter doorbooring te onderneemen.

Ik ſtelde zulk eene onzekere onderneeming zodanig voor, als de voorzigtigheid, om de eer der Kunst niet in de waagſchaal te ſtellen, vereischte; de onderneeming

ming der Kunstbewerking wierd toegeſtemd, en ſlaagde volkomen, op de volgende wyze.

Het Kind op den rug, met de Dijen na den buik gebogen, op den ſchoot der baker wel voor my geplaatst zynde; bragt ik de Pyp van bovengemelde werktuig van POTT, welke 5 duimen lang is, wel met oly beſtreeken, voorzigtig in, en opwaards het *Inteſtinum rectum*, langs eene lyn, evenwydig aan den As van het Bekken, tot daar ter plaatze, daar ik den tegenſtand wederom ontdekte. —— Ik bepaalde de ingebragte Pyp met myne linkerhand, drukkende dezelve zagtelyk tegen den tegenſtand aan, terwyl ik, met de rechterhand, de Naald langs de Pyp invoerende, tot tegen, en vervolgens door, de geſlotene plaats des Darms, en opwaards zo ver als ik in ſtaat was, het oog der Naald met de vingers te kunnen vasthouden; dus, volgens de afmeeting, 6 duimen binnenwaards: hier na haalde ik de Naald, en vervolgens de Pyp te rug, en de *Meconium* ontlastte zig in eene ruime hoeveelheid; ook had men het genoegen te zien, dat de Operatie volkomen geſlaagd was, dewyl het Kind naderhand dagelykſche, onverhinderde, en behoorlyke ontlastingen gehad heeft; offchoon het zelve, ongeſteld geworden zynde, aan eene uitteerende ziekte, den 13 September overleeden is.

Het is niet vreemd te denken, dat deeze Heelkunſtige Bewerking misſchien niet zo ſpoedig door den dood achtervolgd zoude zyn geworden, ware ik vroeger in de gelegenheid geweest, dezelve in 't werk te ſtellen; althans de lange aanhoudende ophooping, en verblyf, der ſcherpe Drekſtoffen in de tedergevoelige ingewanden, na de geboorte, heeft meer dan waarſchynelyk tot ziekelyke geſteldheid, kwaade Voedzel-verteering en bederving, en, ingevolge daarvan, uitteering en den dood, aanleiding gegeeven.

DERDE GEVAL.

Even buiten de Stad, by het Kind van den Heer K., had men, tot aan den derden dag na de geboorte, geene ontlasting van *Meconium* beſpeurd. —— De beroemde Geneesheer HOFF had de applicatie van een *Clysma* voorgeſchreven, dan ook hier na volgde niets. —— Het Darmſpoelzel kwam zo ſpoedig te rug, als hetzelve ingebragt wierd.

Het

Het verhaal hiervan maakte gemelden Geneesheer (op den vierden dag na de geboorte) bedagt, om de applicatie by te woonen, ten einde zig van den ſtaat des gevals te kunnen verzekeren, en, hier door, ontdekte zyn Wel Ed. zeer Geleerde (ten minſten het ſcheen meer dan waarſchynelyk) dat eene *Coalitus* van het *Inteſtinum rectum* plaats had. Ik wierd hier na ter hulpe gevraagd, en het was niet voor laat in den avond van gemelden vierden dag na de geboorte, op den 10 Maart 1790, dat ik van eene reis, eenige uuren van daar, terug komende, aldaar aankwam, zonder van de nodige werktuigen ter hulpe voorzien te zyn.

Ik vond het Kind in zeer ongunſtige omſtandigheden, en zeer afgemat door vrugteloože ontlastings-poogingen. Geen geſchikter werktuig ter onderzoeking, dan eene vrouwe Catheter, by de hand hebbende, bragt ik dezelve in, en ontdekte, binnen den *Anus*, ongeveer ter diepte van 2 duimen, eene vast-, of toegroeijing; ten minſten tegenſtandbieding, in den regten darm, welke my ondertuſſchen zo aanmerkelyk voorkwam, om my in het zelfde oogenblik te doen aarſelen ter doorbooring met dien zelfden pis-ontlaster. Het gelukte my zodanig, dat ik daar na gemelde Catheter vryelyk opwaards brengen konde, ten minſten 2 duim hooger dan de plaats der doorbooring: ondertuſſchen, de pis-ontlaster terug haalende, kwam 'er niets ten voorſchyn. Ik konde derhalven het beſluit tot een hoogere *Coalitus* gemakkelyk opmaaken, en de noodzaakelykheid inzien om my van andere werktuigen te moeten bedienen. Ik gaf hier van, aan de Ouders, kennis, en te gelyk van de onzekerheid der Heelkunſtige bewerking, tot welker onderneeming ik my t'huiswaards, ten einde my van de nodige werktuigen te voorzien, zoude begeeven. De werktuigen, tot deeze Operatie, beſtonden in een *Troisquart*, waar van de priem ruim $3\frac{1}{2}$ duim lang is, een gewoone (de voorgemelde) *Pharyngotomus*, en de *Cannula*, met de *naald* van POTT.

Ik nam de proef van gemelde *Troisquart*, drong dezelve, zo ver mogelyk, opwaards, in den regten darm, en bevond dezelve ter doorbooring te kort, dewyl ik 'er geenen tegenſtand mede konde beſpeuren. — Met de *Pharyngotomus*, welke ik hier na beproefde, konde ik even weinig ſlaagen, om dat ze niet voldoend inbreng-

baar bevonden wierd. Dus zag ik my wederom in de noodzaaklykheid de Cannula van POTT's werktuig, wel met oly beſmeerd, in te brengen, zo verre als ik by mogelykheid door inbrenging van de priem, of naald, langs de Cannula, ter doorbooring opwaards konde bereiken. —— Met myn linkerhand vestigde ik vervolgens de pyp, eenigzints drukkende, als of ik met dit ſtompe werktuig de doorbooring doen wilde, echter zonder daar toe te komen, en alleen om de doorbooring met de naald des te gemakkelyker en zekerder uit te voeren; waar toe ik het kind op zyn rug, in den ſchoot van de baker, gemakkelyk voor de bewerking, had doen plaatzen, en het welk ook zeer gemakkelyk uitgevoerd wierd.

Het ſtrekte my tot een zeer groot genoegen, de Ouders van het Kind te kunnen verblyden, met hun den gelukkigen uitſlag dier onderneeming bekend te maaken. Immers met reden, dewyl 'er, op de doorbooring, aanſtonds eene zekere hoeveelheid *Meconium* gevolgd was, terwyl ik my vleide, dat de overige opgehoudene drekſtoffe, door zagte purgeermiddelen, en clisteeren, afgeleid zoude kunnen worden. —— Ik vertrok in die verwagting, en beloofde de van droefenis bekomene, en opgewekte, ouders, des anderen daags te zullen wederkomen, om te zien of ook nog eenige hulp van my vereischt zoude worden, 't welk echter niet waarſchynlyk ſcheen.

Niet weinig was ik verwonderd, des anderen daags vroegtydig verzogt te worden, om myne komst te verhaasten, dewyl myne hulp, zo men oordeelde, wel degelyk vereischt wierd, alzo het Kind zeer onrustig, en in gevaarlyke omſtandigheden, ſcheen te zyn, en, na myn vertrek, geene drekſtoffen meer ontlast had.

Dit bericht deed my aan de herſtelling van 't Kind meer wanhoopen, dewyl de Cannula van laatstgemelde werktuig, eer ze de *Coalitus* konde bereiken, zo diep mogelyk ingebracht was. —— Nu kwam het 'er op aan, om eene nog veel onzekerder en gevaarlyker Operatie, (mag ik my zo eens uitdrukken) blindelings te onderneemen, en de bekende gulde Spreuk van CELSUS te doen gelden, of te beſluiten om het kind aan zyn noodlot, (een gewisſen dood namelyk) over te laaten.

Ik ging, met een voorneemen om aan het eerſte te voldoen, ſpoedig derwaards, bragt de Cannula in, maar

maar konde geene *Coalitus* ontdekken, voor dat ik, langs dezelve, eene Baleine ſonde door de pyp inwaards gebragt had, waar mede ik een ſterken tegenſtand, ten minſten nog een duim hooger dan de te vooren gebruikte naald lang was, of had kunnen bereiken, gewaar wierd.

Hoe genegen ook om alles ter hulpe van dit ongelukkig Kind te onderneemen, zo had ik 't zelve aan zyn noodlot moeten overgeeven, ware my geen gereed middel ter beproeving voor den geest gekomen, het welk ik aanſtonds werkſtellig maakte.

Ik bragt de Cannula van POTT's werktuig weder zo hoog in den endeldarm als mogelyk was, en langs dezelve de voorgemelde naald, aan welkers oogeinde, met een ſtevigen draad (dewyl ik niets geſchikter by de hand had) vast gemaakt was het oogeind van een ſtevig ſtilet, of andere ſonde; deeze verlengde naald nu voerde ik opwaards, drukkende met het ſtilet, vastgehouden in de regterhand, de naald tegen de *Coalitus*. Ik vestigde toen (het Kind ondertusſchen wel verzekerd geplaatst zynde) myn linkerhand onwankelbaar, en plaatſte de pyp, als voorgemeld, volgens eene lyn, evenwydig aan den as van het bekken, en doorboorde zeer gelukkig de zamengroeijing van den darm, door aandrukking van gemelde ſtilet met de regtehand, althans, hierop volgde eene zo ruime ontlasting van zwarte drekſtoffen, en eene daar toe bevordelyke perſing van 't Kind, dat de, in de Cannula opgeſchovene naald, buiten dezelve gedrongen wierd, en door my, ter uithaaling met de vingeren, zo wel als de pyp, gevat konde worden. Tot zo lange ook, hield ik de pyp met de hand gevestigd, om des te zekerder te zyn van de uithaaling, zonder andere onnodige en gevaarlyke kwetzingen te maaken, het welk anders mogelyk ware, aangezien de vereeniging der naald met het ſtilet, door middel van een draad, niet voldoend genoeg betrouwd konde worden, om de eerstgemelde, wanneer ze eenigzints vastgehouden wierd, terug te haalen, en buiten te brengen. *à Posteriori* beſchouwd, is het veiliger, zig tot het doen deezer Kunstbewerking, van een Cannula en naald, die de behoorlyke lengte hebben, te voorzien, dan in myn geval, daar geene Kunsttuigen om dien hoogen tegenſtand te overwinnen, (zo veel my bewust is,) tot nog toe aan de hand gegeeven zyn;

daar de bewerking zo onzeker en duister was, om op zekere gronden te onderneemen, en de tyd te kort om eenig geſchikt werktuig te vervaardigen, konde ik niet anders dan op de gemelde, of ſoortgelyke, wyze te werk gaan; althans ik ben volkomen, met die ingevallene gedachten, om aldus te werk te gaan, te vreden, en heb het genoegen gehad, dezelve eenen gunſtigen uitſlag te zien hebben. Immers ik heb regt, te ſtellen, dat het Kind, hier door, een anders gewisſen dood ontworſteld is.

Het is waar, dat men een langen tyd na de Operatie, in bekommering wegens de duurzaamheid van 't leeven des Kinds, verkeerd heeft, om dat het geduurig aan verſtopten afgang, (die niet dan door clisteeren en zagte purgeermiddelen los gemaakt konde worden) onderhevig was.

Ik zeg niets wegens de behandeling, en toedieninge van hulpmiddelen, ter herſtelling van 't tusſchen beide voorgekomene ongeſteldheden van dit Kind, de mededeeling hier van zoude aan deskundigen, (aan wien alleen deeze of ſoortgelyke Heelkunſtige bewerking kan toebetrouwd worden, en aan wien men de verdere herſtelling mag aanbeveelen) niets zonderlings opleveren; ook zoude zulks geen het minſte voordeel of licht aan de uitvoering der Operatie byzetten; alleen merken wy, uit dit en meer ſoortgelyke gevallen, aan, dat het ſchynt, als of de natuur, die te kort geſchoten heeft, of van den gewoonen weg afgeweeken is, in het daarſtellen van den natuurlyken afgangsweg, zeer veel moeite heeft, om naderhand op de gewoone wyze de drekſtoffen te doen ontlasten: meer dan waarſchynelyk is de kleine opening, welke men in de *Coalitus* maakt, niet genoegzaam groot, om den afgang gemakkelyk te laaten paſſeeren, en zonder dat dezelve door darmſpoelzels, of purgeermiddelen, merkelyk verdund is. Naderhand, wanneer de krachten der kinderen toeneemen, de drekſtoffen gebondener, en vaster worden, en deeze door het meerdere vermogen der behulpzaame Spieren ter uitdryving geholpen worden; dan is het, dat de enge, door kunst gemaakte, opening, wyder uitgerekt, en tot de natuurlyke grootte gebragt word; althans zo ſchynt het zig met het Kind van den Heer K. ook toegedragen te hebben. — Tot aan den 29 April, zag men geene afgangen dan na de applicatien van clysteeren, en door middel van zagte

purgeermiddelen, meest uit Rhabarber en Manna zamengesteld. Tusschen beide scheenen de zwakke ingewanden van dit Kind zeer sterk met lugt uitgezet te worden, zo dat de geheele buik aanmerklyk opzwol, terwyl ondertusschen het onderste gedeelte van het *Intestinum rectum* zig tegen de aanpersing, ter ontlasting der drekstoffen en lugt, door zeer nauwe zamentrekking, aankantte; welke hinderpaal door niets, dan het moeilyk inbrengen van de Clisteerpyp, en darmspoelzel, konde overwonnen worden. Eindelyk hebben de natuurlyke ontlastingen, by de toeneemende krachten van het kind, en na maate de afgangen meer gebonden zig begonnen te ontlasten, zig meer en meer ingesteld; ten minsten men is thans in staat dezelve zeer gemakkelyk te hulp te komen, wanneer hier omtrent eenige verhindering plaats grypt. Voor het overige bevond zig het Kind zeer welvaarende, by myn laatste bezoek den 28 July 1790, om zynent wille. By laatere bezoeken in Augustus, om andere redenen, heb ik vernomen, dat de clisteeren, meestal om den anderen of derden dag, noodzaakelyk zyn; dog dat men opgemerkt heeft, dezelve minder ter hulpe nodig te hebben, wanneer het Kind, in schokkende beweegingen op rytuigen, zig bevind, en het is hierom, dat ik soortgelyke ontlastingsbevorderingen ook meer aanbevoolen heb, en vertrouwe, dat ik, in myne verwagting van den goeden uitslag, niet te leur gesteld zal worden.

BRIEF VAN DEN HEER DE LA LANDE, AAN DE SCHRYVEREN VAN HET *Journal de Savans*, OVER DEN NAAM, GEGEEVEN AAN DE PLANEET, DOOR DEN HEER HERSCHELL ONTDEKT.

MYNE HEEREN,

Toen de Heer HERSCHELL, den dertienden van Maart MDCCLXXXI, eene nieuwe Star ontdekte, en het, naa verloop van eenige Maanden, bleek, met de daad, een Planeet te zyn, gaf hy aan dezelve den naam van *Georgium Sidus*, naar den regeerenden Koning van *Engeland*. Deeze Vorst is de erkentenis der Starrekundigen wel waardig; hy doet zeer groote kosten tot bevordering der Starrekunde, en, wanneer ik hem ten deezen

jaars deswegen dankbetuigingen deed, in den naam van allen die deeze Weetenſchap beoefenen, gaf hy my dit merkwaardig antwoord: *is het niet beter zyn Geld daar toe te beſteeden, dan het uit te geeven, om 'er Menſchen voor te doen dooden?*

Maar de Yver der Starrekundigen ſlaagde niet altoos gelukkig in het oprichten van gedenktekenen hunner erkentenisſe, voor de Vorſten. Wanneer GALILÆI, in den Jaare MDCX, de Satelliten van *Jupiter* ontdekt hadt, wilde hy ze de *Mediciſche Starren* noemen; CASSINI wilde, aan de Satelliten van *Saturnus*, den naam geeven van *Starren van Bourbon;* 't werd niet aangenomen. Volksvooroordeelen wederſtreefden van alle kanten, die Volksbevooroordeelingen verhinderden den uitſlag.

Terwyl HERSCHELL alleen met zyn erkentelyk hart, in 't geeven van dien Naam, te raade ging, raadpleegden anderen de Analogie, om dier Starre een Naam toe te voegen. Alle de andere Planeeten hebben Naamen in de *Mythologie*, geheiligde Naamen van de Goden der Oudheid. *Jupiter* en *Saturnus* zyn de Vaders der Goden. —— De Heer POINSINET geloofde, dat de Naam van *Cybele*, (de Moeder der Goden) best zou voegen aan de Planeet naast aan *Jupiter* en *Saturnus*. —— De Heer PROSPERIN, beroemd *Zweedſch* Starrekundige, in aanmerking neemende, dat *Neptunus* een der Zoonen van *Saturnus* was, en dat men *Jupiter* den Broeder van *Saturnus* aan de eene zyde geſteld hadt, oordeelde, dat men zeer voegelyk *Neptunus* aan de andere zyde kon plaatzen, en verkoos dus die Planeet *Neptunus* te noemen. —— De Heer BODE, vermaard Starrekundige, te *Berlyn*, heeft de voorkeus gegeeven aan den naam van *Uranus*, en veele *Duitſchers* hebben hem hierin gevolgd. Te vergeefsch heb ik 'er, by hem, myne aanmerkingen tegen ingebragt.

Ondertusſchen is de Naam van *Uranus*, dien de Heer BODE beſtendig blyft geeven aan de Planeet door den Heer HERSCHELL ontdekt, eene ondankbaarheid omtrent hem, die deeze ſchoone Ontdekking deedt, en eene beleediging des Konings van *Engeland*, dien grooten Voorſtander der Starrekunde, wiens Naam boven alle andere de voorkeus moest wegdraagen, indien de Naam des Ontdekkers niet nog meer onze erkentenisſe verdiende. —— Daarënboven is die naam van *Uranus* eene onbeſtaanbaarheid, zelfs in het ſtelzel der *Mythologie*. 't Is waar,

dat

dat SANCHONIATON en DIODORUS zeggen dat. *Saturnus* de Zoon van *Uranus* was; doch men weet tegenwoordig, dat dit Zoonſchap eene enkele Allegorie is. Deeze Goden waren Kinderen des Hemels en der Aarde, dat is te zeggen van het Heelal; zy waren de eerſte voortbrengzels; nooit is *Uranus* een weezenlyk Perſoon geweest, gelyk men de eenvoudigheid gehad heeft, om te onderſtellen, toen men zyn Naam aan de nieuwe Planeet gaf.

Zulks heeft de Heer DUPUIS getoond (*). Toen de *Egyptiſche* Priesters eene Theogonie vormden, door de Natuur tot eene Allegorie te maaken, werd de Aarde met de Vloeiſtof, die dezelve omgeeft, aangemerkt als het gedeelte des Heelals, 't welk de zaaden van alle ſterflyke lichaamen in zich behelsde, en het middelpunt waar de bevrugtende werkzaamheid der Natuur begon. In de daad, de Hemel, die zich boven de Aarde uitbreidt, en in zyn wyd uitſpanzel bevat, doet het beginzel van leeven en beweeging, 't welk in de Lugt en den Hemel werkt, op 's Aardryks ſchoot nederdaalen; 't zy door milde regens neder te ſtorten, die de Planten voeden, en de Sappen groeikragt aan de Boomen bezorgen, 't zy door 'er warmte te verſpreiden, die de zaaden doet uitſpruiten, en de vrugten rypen: zonder zulks, zou de Aarde, aan eene onvrugtbaarheid en eeuwigen nagt blootgeſteld, dood geweest zyn voor de geheele Natuur, en nooit den naam van Moeder der Stervelingen en der Goden ontvangen hebben. —— Alle deeze betrekkingen tusſchen den Hemel en de Aarde, die de vereeniging van den eenen met de andere noodzaaklyk doen worden, ten einde de algemeene oorzaak haare werkzaamheid bekome, werden, in den Allegoriſchen ſtyl, door het woord Huwelyk uitgedrukt, en de Goden, eerſte oorzaaken der Natuur, werden aangemerkt als twee Egtgenooten, die zich vereenigden, om de geboorte te geeven aan alle andere weezens; de een was de Man, de ander de Vrouw, de een de eerſte der Goden, en de ander de eerſte der Godinnen, wier Huwelyk de Aarde en de Hemelen bevolkte.

In dit zelfde Vertoog, toont de Heer DUPUIS, dat die eigenſte denkbeelden zich voordoen in de Stelzels der oude Wysgeeren, by de *Chaldeen*, de *Egyptenaars*, de *Per-*

(*) DUPUIS, *dans un Discours lu a la rentrée publique du College-Royal*, 10 Nov. 1788.

Perſiaanen, de *Indiaanen* en de *Grieken*, ze werden geheiligd, als den algemeenen grondſlag van alle beſpiegelingen over de Natuur. De Hemel, ſchryft PLUTARCHUS, ſcheen aan de eerſte Waarneemeren toe de daaden van eenen Vader, de Aarde de verrigtingen van eene Moeder, te volvoeren; de Hemel was de Vader, dewyl dezelve de zaaden van vrugtbaarheid in den ſchoot der Aarde ſtortte, door de regenvlaagen neder te zenden; de Aarde, die ontvangende, werd vrugtbaar en bragt voort als eene Moeder. MACROBIUS en SYNESIUS, Biſchop van *Cyrene*, een groot Wysgeer, hebben dezelfde aanmerkingen gemaakt; een langen tyd vóór hun, hadt OCELLUS LUCANUS, Leerling van PYTHAGORAS, dezelfde zaak geleerd: 't was de oude Wysbegeerte in het Oosten. Het Geheeläl, ſchryft hy, is onvernielbaar, het is altoos geweest, het zal altoos zyn; het heeft geen begin gehad, en zal nooit een einde hebben; het beſluit de voortbrenging in zich, en veroorzaakt de voortbrenging; de voortbrenging heeft plaats waar eene verplaatzing of verandering der deelen gevonden wordt, en de oorzaak, daar beſtendigheid in de natuur is: waar uit blykbaar is, dat het aan de oorzaak der voortbrenginge toekomt te beweegen en te werken, en aan 't geen ontvangt, gemaakt en bewoogen te worden. De verdeelingen des Hemels zelve ſcheiden het onlydend deel der Wereld af, van dat geen welke zonder ophouden verandert; de lyn der onderſcheiding, tuſſchen het Onſterflyke en Sterflyke, is de kring dien de Maan beſchryft. Alles wat 'er boven is, is de wooning der Goden, wat 'er beneden is, het verblyf der Natuure en van tweedragt. Dewyl de Wereld onvoortbrengbaar is en onverderfbaar, is het noodzaaklyk, dat het beginzel, 't welk de voortbrenging in een ander dan zich bewerkt, en dat, 't welk zich in zichzelven bewerkt, altoos te zamen beſtaan hebben: het beginzel 't welk in een ander, dan zichzelven, werkt, is boven de Maan, en, 't geen in zichzelven voortbrengt, is de ondermaanſche Wereld; de een is altoos beweegend, de ander altoos bewoogen; de een ſteeds beſtuurende, en de andere ſteeds beſtuurd. Met één woord, de zamenſtelling der Wereld behelst de werkende oorzaak zo wel als de lydende oorzaak.

Van dien aart zyn de eerſte verdeelingen, welke de oude Wysbegeerte in de Natuur gemaakt, en geſteld heeft aan 't hoofd van bykans alle oorzaaken. De *Myſ-*

tiqe

thologie behelst even dezelfde tafereelen, en vertoont ze ons aan 't hoofd van de Geſlachtlyst der Goden en der Helden, Kinderen der Goden: dewyl de *Mythologie* niets anders is, dan de oude Wysbegeerte in heilige taal beſchreven, en, in haare dichterlyke allegoriën, niets anders uitdrukt, dan de ſpeeling der natuurlyke oorzaaken, en de verwantſchap der werkende oorzaaken in de Natuur, tot Perſoonen gevormd. Nu deeze volmaakte gelykheid tuſſchen de Leerſtellingen der Wysbegeerte, en de Vercieringen der *Mythologie*, en de overeenſtemming van de eene met de andere, met de tafereelen welke het beloop der Wereld aanbiedt, vinden wy in alle Theogoniën, of in de Wonderbaare Geſchiedenisſen, aan het hoofd van de Jaarboeken aller Volken geplaatst.

Uranus en *Ghe*, de Hemel en de Aarde, zyn de eerſte Goden door de Dichters bezongen, als of zy de eerſte Koningen des Heelals geweest waren. HESIODUS, wiens geheele Theogonie niets anders behelst, dan de figuurlyke Historie van de Natuur en alle haare deelen, maakt van *Ghe* de Vrouw van *Uranus*, en plaatst deeze twee Egtgenooten aan 't hoofd der andere Goden, daaruit voortgeſprooten, gelyk die ook aan 't hoofd praalen van alle de zigtbaare oorzaaken in de Wereld. —— APOLLODORUS begint zyn lyst der Goden, in deezervoege: in den beginne was *Uranus*, of de Hemel, de Heer van gansch de Wereld; by zyne Vrouwe *Ghe*, of de Aarde, hadt hy veele Kinderen. —— PROCLUS vangt mede aan met het Huwelyk van Hemel en Aarde. —— BEROSUS, of de Schryver onder dien naam bekend, noemt den Hemel het Zaad der Wereld, den Vader der groote en kleine Goden, en geeft 'er *Aretpas* ter Vrouwe aan, deeze noemt hy dezelfde met de Aarde, aan welke de Hemel de vrugtbaarheid inſtort. Dit is het zelfde denkbeeld, als waar mede VIRGILIUS de vrugtbaarheid der Aarde in den voortyd, in deeze verrukkende regelen, beſchryft:

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Conjugis in gremium lætæ descendit; et omnes,
Magnus alit, magno commixtus corpore fœtus.

GEORG. II. 325. (*)

By

(*) Niet ongelukkig, ſchoon wat lang, verduitscht onze VONDEL deeze regels:

Dan daalt d' Imogende, de Vader vol genaden,
En blydſchap, met een' plas en zegenrycken douw,

By de *Celten* was de eerdienst des Hemels niet onderscheiden van dien der Aarde, deeze Volken beweerden, dat de een zonder de ander onvrugtbaar zou geweest zyn, en dat het Huwelyk deezer beiden het Heelal hadt voortgebragt. De *Scandinaviers* erkenden, voor den eersten Koning, den Hemel, en gaven hem de Aarde ter Vrouwe. RUDBEK voegt 'er by, dat hunne Voorouders zich overtuigd hielden, hoe de Hemel, met de Aarde huwende, en zyne kragten met die zyner Egtgenoote paarende, de Dieren en de Planten hadt voortgebragt, —— en dat zy 'er den eersten Koning der *Scandinavieren* van maakten. Men vindt, in de Boeken der *Perſiaanen*, plaatzen, in welken de Hemel de Man, en de Aarde de Vrouw, genaamd wordt; de *Indiaanen* drukken dit denkbeeld uit in hunnen Godsdienst, door het zinnebeeldig teken van het werkend en lydend deel der voortbrengende Natuur; het berugte zinnebeeldig Standbeeld der Wereld, door de *Bramins* geheiligd, was half Man, half Vrouw.

Men ziet dan, dat men allerwegen overeenſtemde, om den Hemel en de Aarde, of het werkend en lydend deel der Natuure, aan te zien, als de twee eerſte weezens, van welke alle andere voortgekomen zyn, en dat men ze in de Theogoniën als Goden geroemd hebbe; en heeft men ze, in de oudſte geſchiedenisſen, als Koningen en Prinſen, ingevoerd, het geſchiedde alleen, om dat de geheugenis der eerſte denkbeelden verlooren geraakt was, en men derzelver Allegoriſchen Oorſprong vergeeten hadt. Doch, daar men thans dien zin wedergevonden heeft, kan men aan *Uranus* geen beſtaan, weezenlyk onderſcheiden van 't beſtaan des Hemels, toeſchryven, en den naam van Hemel niet geeven aan een der kleinſte Planeeten, welke zich aan den Hemel vertoont. —— Het dunkt my, derhalven, myne Heeren, dat alle Starrekundigen zich behoorden te vereenigen, om eene Benaming, zo verkeerd, zo ſlegt gegrond, en zo beledigend voor den Ontdekker van die Planeet, te verbannen.

Van boven, in den ſchoot der Aarde, zyne Vrouw,
Een blyde Gemalin, en de allergrootst van allen,
In 't groote lichaam met een minnegloed gevallen,
En zich vermengende, teelt allerhande vrucht.

AAN-

AANMERKINGEN OVER DE HETTE EN KOUDE, DE UITWAASEMING, DE JAARLYKSCHE WEERSGESTELTENISSE, EN DEN INVLOED DES WEÊRS OP 'T MENSCHLYK LICHAAM.

(*Uit het Engelsch.*)

Indien de Weêrsveranderingen afhingen van den loop des Jaars, en de Geſteltenis der Lugtſtreeken bepaald wierden, door derzelver ſtand ten opzichte van de Zon, dat is door derzelver breedte, dan zou men een geregeld Beſchouwend Stelzel van het Weêr kunnen vormen. Doch dit is zo verre van het geval te weezen, dat de breedte van eene Plaats niet aangemerkt konne worden als eene aanwyzing van de warmte of koude der Lugtsgeſteltenisſe: want wy vinden de heetſte dagen in de koudſte Lugtſtreeken, en het koudſte weer, ja zelfs beſtendig liggende Sneeuw, in Landen, grenzende aan of onmiddelyk onder den Evennagtslyn; zo dat wy na eenige andere oorzaaken, buiten den onmiddelyken invloed der Zonneſtraalen, moeten omzien.

Van de Oorſprongen der Hette.

Schoon de Zon de eenige oorzaak der hette niet zy, is derzelver tegenwoordigheid ongetwyffeld de voornaamſte oorſprong van Hette zo wel als van Licht; en derzelver afwezen de eerſte bron van Koude. De Zon is, als 't ware, de ziel der wereld; alles herleeft op haare aannadering; alles verſtyft op haar afwyken.

Een andere oorzaak van de Hette is de Aarde. Niemand heeft ooit ongerymd genoeg gedagt, om te onderſtellen, dat de Menschlyke uitwaaſeming moest toegeſchreeven worden aan de lugt, die zyn huid omringt: dezelve heeft een inwendigen oorſprong, en wordt te wege gebragt door een hette van binnen, niet door de buitenlugt. Even zo is het met de aarde geſteld; die, door haare warmte aan den Dampkring mede te deelen, de ſtrengheid der Winterkoude maatigt: 't zy wy veronderſtellen dat deeze hette ontſtaat uit een middelpuntsvuur, of dat de Aardkloot, van de Schepping af aan, bedeeld is met eene hette, genoegzaam tot alle oogmerken,

ken, aan welke dezelve moet beantwoorden, is het, nogthans, blykbaar dat die hette vernieuwd en in ſtand gehouden wordt door den invloed der Zonne, en dat 'er altoos eene in ſtilte en onmerkbaar voortgebragte hette uit de Aarde ontſtaat.

De naaste groote bron van hette is de verdikking der Dampen. Damp behelst in zich eene hoeveelheid van vuur; 't is dit vuur, 't welk dezelve een uitgebreiden ſtaat doet aanneemen; verdikt zynde in eene vloeibaare gedaante, laat dezelve het vuur los, 't welk den omringenden Dampkring verwarmt; van hier het zoele Weer, dikwyls vóór het vallen des Regens.

Van de Oorſprongen der Koude.

Gelyk de Aarde een der voornaamſte oorzaaken is van Hette in den Dampkring, die dezelve omringt, zo is de afſtand van de Aarde een bron van Koude; de grootſte Koude heerscht in de hoogſte gewesten des Dampkrings: want waar de wederwerking ontbreekt, veroorzaakt door eene drukking der oppervlakte, kan men ſlegts weinig uitwerking verwagten van de Zonneſtraalen. Het wordt verder geſtaafd door proeven met brandglazen, dat een heldere onbewolkte lugt geene hette van deeze ſtraalen ontvangt. Van hier is, wanneer wy in een ligter lugt opklimmen, op een afſtand van 's Aardryks oppervlakte, de Hette niet genoegzaam, om de Sneeuw te doen ſmelten: en vinden wy de hoogſte Bergen, zelfs onder de Evennagtslyn, ſteeds met Sneeuw bedekt.

Eene andere veel werkende oorſprong van Koude is de Uitwaaſeming. Dezelfde oorzaak, die de verdikking der Dampen een bron van Hette doet worden, maakt, dat de Uitwaaſeming Koude voortbrengt: dewyl dezelve, in 't laatſte geval, het vuur opſlurpt, 't welk het in 't eerſte uitlaat. Dit geeft, aan de deeltjes des Damps, derzelver lugtäartige gedaante. Wanneer het vuur voorkomt uit Vloeiſtoffen, daar door verwarmd, neemt het den loop na boven, en ſleept altoos eene dunne bedding van de Vloeiſtoffe mede, in de gedaante van Damp: dus maatigt de Uitwaaſeming niet alleen de Hette door de Zonneſtraalen veroorzaakt, maar is een groote bron van Koude.

Van

Van de Uitwaaſeming.

De Hoeveelheid der Uitwaaſeming, in onze Lugtſtreek, is viermaal grooter van den 21 Maart tot den 21 September, dan van den 21 September, tot den 21 Maart.

De Uitwaaſeming is grooter in evenredigheid, als het verſchil in geſteltenisſe tusſchen de Lugt en de uitwaaſemende oppervlakte, grooter is; ſchoon 'er, indien de Lugt 15 graaden kouder is, dan de uitwaaſemende Oppervlakte, geene Uitwaaſeming plaats heeft; maar eene bewaaring van vogt uit de Lugt.

De maate van Koude, veroorzaakt door Uitwaaſeming, is altoos veel grooter, wanneer de Lugt warmer is dan de uitwaaſemende Oppervlakte, dan die, welke voortgebragt wordt wanneer die Oppervlakte warmer is, dan de Lugt.

De Uitwaaſeming is veel menigvuldiger, als de Lugt min bezet is met Dampen; en wordt gevolglyk kragtdaadig bevorderd door kouder Winden, in warmer Landen waaijende.

Grootlyks neemt de Uitwaaſeming toe, door een ſtroom van Lugt, of Wind, gaande over de uitwaaſemende Oppervlakte niet alleen, om dat de uitwaaſemende Oppervlakte daar door toeneemt; maar ook, om dat 'er onverzaade Lugt ſteeds in bereik van dezelve gebragt wordt. Van hier heeft men doorgaans waargenomen, dat ſtille Dagen de heetſte waren.

Streeken Lands, met Boomen of groeiende Gewaſſen bezet, laaten meer Damps uit, dan dezelfde oppervlakte, met Water bedekt. Op dit beginzel is het, dat de Lugt omſtreeks een woud of bosch, koeler wordt door de Uitwaaſeming der Boomen en Struiken, terwyl de Planten zelve in een gemaatigder Hette gehouden worden, en beveiligd blyven voor de ſchroeiende Hette der Zonne, door den Damp, die de bladeren uitgeeven. Zo vinden wy, dat de ſchaduw der Boomen ons eene meerdere koelte verſchaft, en ook aangenaamer is, dan die Gebergten of Gebouwen ons verleenen.

De Hette en Koude, van onderſcheidene Gewesten, worden van het eene Land in 't ander overgebragt, door middel van den Wind.

Van

Van de Jaarlykſche Hette en Koude.

Binnen de 10 graaden van de Pool is zeer weinig verandering in de jaarlykſche Hette en Koude, en zo beſtaat het ook binnen de 10 graaden van de Evennagtslyn.

De Lugtsgeſteltenisſe, in onderſcheide Jaaren, verſchilt by de Evennagtslyn zeer weinig; doch meerder en meerder als de Breedten de Pool nader komen.

Nauwlyks vriest het immer, dan op zeer groote hoogten, op Breedten beneden de 35 graaden; en nauwlyks hagelt het ooit op Breedten boven de 60 graaden.

Tusſchen de Breedten van 35 en 60 graaden, op plaatzen digt by Zee, dooit het doorgaans wanneer de Zonshoogte 40 graaden is, en zelden begint het te vriezen voor dat de Zonshoogte beneden de 40 graaden daalt.

De grootſte Koude, op alle Breedten in *ons Halfrond*, is doorgaans een halfuur vóór den *opgang der* Zonne; en de grootſte Hette op alle Breedten tusſchen de 60 en 45 graaden, 's namiddags tusſchen twee en drie uuren.

Het koudſte Weer heeft men meest in 't midden van January, en het warmſte, in de maand July.

De Hette en Koude eener Lugtſtreek hangt af van veele omſtandigheden, byzonder van de ligging des Lands, deszelfs hoogte, blootgeſteldheid aan de winden, en den ſtreek der Bergen welke men 'er in vindt. Alle Landen, door hooge Bergen, of uitgeſtrekte Boschadien, tegen den wind beſchut, zyn warmer dan die op dezelfde Breedte deeze beſchuttingen derven.

De nabyheid van de Zee is eene andere omſtandigheid, welke op de Hette en Koude der Lugtſtreek werkt: dewyl dezelve de Hette van het Land maatigt, en den Dampkring tot eenen ſtand brengt, best geſchikt voor onze Menschlyke Geſtellen. In ons Halfrond zyn de Landen, die ten Zuiden van eenige Zee liggen, warmer dan die de Zee ten Zuiden hebben; dewyl de wind, die ze zou bekoelen, in den Winter verzagt wordt door over de Zee te gaan: terwyl Landen, ten Noorden van de Zee gelegen, in den Zomer, door den Zeewind bekoeld worden. Een Noorder of Zuider Ligging

aan

aan Zee, maakt een Land warmer dan een Ooster of Wester Ligging.

Eilanden hebben grooter aandeel in de Lugtsgeſteltenisſe uit de Zee herkomſtig, en zyn daarom warmer dan het Vaste land. De meeste groote Eilanden hebben derzelver grootſte uitgeſtrektheid van het Noorden na het Zuiden. By ons zyn de Zuidelykſte gedeelten naar evenredigheid warmer dan de Noordlykſte. Een Keten Bergen doorloopt meestal de Eilanden in de richting van derzelver langte.

De grond van groote vlakten Lands heeft zyn aandeel in den invloed op de Hette en Koude: zo zullen Steenen, of Zand, rasſer verhitten en bekoelen, en in een grooter maate dan de Aarde of Tuin-grond.

Groeijende Gewasſen hebben zeer veel uitwerking op het veranderen der Lugtsgeſteltenisſen, en doen het Weer aan. Landen, met hout begroeid, zyn veel koeler dan die open liggen, en bebouwd zyn.

Sir WILLIAM YOUNG levert ons een merkwaardig voorbeeld op, wegens de uitwerking van Bergen, om dampen op te houden, en regen voort te brengen: terwyl de uitwaaſemingen uit de Boomen, op de oppervlakte, de lugt bekoelen; waarneemende, dat de vlakke en effen *Barbados*, en onze *Leeward* Eilanden, van droogte verſchroeien en opſplijten, terwyl het hobbel en oneffen *Dominica*, *St. Vincent*, en *Tabago*, by aanhoudenheid, regen genieten, en fris en groen ſtaan. — Men ſtemt algemeen toe, dat het by tyds wegneemen van houtgewas de dampen vermindert, en gevolglyk de Regen van een Land.

Van den Invloed des Weers, op 't Menschlyk lichaam.

De Lugt doet 's Menſchen geſteltenis aan, door haare zwaarte, haare vogtigheid, haare droogte, haare hette en haare koude. 'Er zyn twee kragten, die op het Dierlyk geſtel werken, en ze zyn beide even noodig om de leevens-hette en leevens-beweeging in ſtand te houden. De eene kragt is die van den Dampkring, van buiten op de oppervlakte des lichaams drukkende; de ander die van de Lugt binnen in zich uitzettende: en deeze twee behooren elkander op te weegen.

Wanneer de Barometer hoog ſtaat, werkt de druk-

king

king der oppervlakte ſterk op het Lichaam aan de buitenzyde des Lichaams, waar door de Zenuwen verſterkt worden; de bekleedzels der vaten oefenen derzelver wederwerking op de vogten daar binnen, het bloed wordt voortgeſtuwd, de affcheidingen worden bevorderd, het Lichaam is geheel werkzaamheid, en de Ziel in haare veerkragt. Sterke geſtellen, gehard tegen de ongemakken des Weêrs, voelen geen of weinig hinder van eenige Weêrsverandering: maar tedere geſtellen, of ziekelyke, zyn aandoenlyk voor drukking of ontſpanning, wanneer de zwaarte der Lugt vermindert: de kragt van binnen heeft geen genoêgzaam Tegenwigt, de wederwerking der vaste deelen op de vloeibaare is zwakker, de wanden der vaten worden uitgezet, de ſpieragtige deelen opgeſpannen, het Lichaam is minder werkzaam, en de vermogens zwakker, dan gewoonlyk.

Als de Lugt vogtig is neemt dezelve de Leevens-hette weg, veroorzaakt eene aandoening van koude en huivering op de huid, belet de doorwaaſeming, verſchraalt het bloed, en doet het wateragtig vogt toeneemen, alsdan ontſtaan 'er koortzen, waterzugt, zeere keelen, *enz.* — Als de Lugt te droog is, gelyk veelal by Noorde of Noord-Ooste winden, veroorzaakt zulks, door de fyner deelen der dierlyke vogten in de uitwaaſeming weg te neemen, een dikbloedigheid, en verſcheide kwaalen, naar de verſchillende geſteltenisſen der Lichaamen.

Van alle liggingen is misſchien de meest gezondheid beloovende, die aan den voet van een hoogen berg, ten Zuiden ziende, met houtgewas 'er boven op, een drooge grond van zand of gruis, met een mengzel van leem, een loopend water, en groene weidlanden 'er voor; of de Zee met een ſteil en zuiver ſtrand. Daar mag de Gezondheid haaren zetel vestigen. Doch dat niemand denke, dat de wooning op zodanig eene plaats hem by de Gezondheid, met alle de voordeelen daaraan verknogt, zal bewaaren, als hy de voorzigtigheid niet heeft om voor zichzelven te zorgen. Alle de verſcheidenheden van het wisſelbeurtig Weêr, alle de Saiſoenen, en alle de Hoofdſtoffen, voeren kryg tegen den vadzigen en onmaatigen.

WAARNEEMINGEN OP DE SPINNEKOPPEN. Door den Heer D'ISJONVAL.

(Journal de Phyſique).

De Heer D'ISJONVAL, bekend door zeer goede Werken over de Scheid- en Natuurkunde, heeft den arbeid der Spinnekoppen met alle naauwkeurigheid naagegaan; hy bewondert de keurigheid en geregeldheid van dezelven, als mede de wyze waarop zy de Inſecten, die zy gevangen willen bewaaren, met lymerige draaden omwinden; dan hy heeft bovenal waargenomen, dat ze zeer aandoenlyk zyn voor de Electriciteit, en tot Barometers kunnen dienen. Als het ſlegt Weêr zal worden, werken zy in 't geheel niet; maar blyven ſtil in een hoek zitten. —— Is het Weêr veranderlyk, dan werken zy in korter beſtek, inzonderheid wat de uitgeſtrektheid aanbelangt van de hoofddraaden der Spinnewebbe. —— Heeft men beſtendig goed Weêr te wagten, dan beginnen zy met een buitengewoone nyverheid hun werk, en ſpannen de hoofddraaden, tot eene nieuwe webbe, op een grooten afſtand uit. —— De Spinnekoppen onderſcheiden zeer wel den Regen, die gevolgd ſtaat te worden door ſchoon Weêr, en eene Vogtigheid, die nog niet merkbaar is op den Barometer; maar die ten voorbode ſtrekt van volſtrekt ſlegt Weêr. Hy houdt zich verzekerd, dat de Spinnekoppen nuttig zyn in de Paardenſtallen, om de Paarden voor het plaagen der Vliegen te beveiligen.

BYVOEGZELS TOT DE ECHTE GEDENKSCHRIFTEN VAN HET LEEVEN EN DE MENSCHLIEVENDE VERRICHTINGEN VAN WYLEN JOHN. HOWARD *Esq.* L. L. D. F. R. S.

„ In twee voorgaande Stukjes hebben wy onzen Leezeren de *Echte Gedenkſchriften van het Leeven en* „ *de Menschlievende Verrichtingen* des onvolpreezen „ Menſchenvriends HOWARD medegedeeld (*). Twee „ Lyk-

(*) Zie hier boven bladz. 330 en 396.

„ Lykredenen zyn 'er over hem gedaan door Leeraren
„ onder de *Diſſenters*, de Eerw. SAMUEL STENNET, en
„ SAMUEL PALMER, die met reden roem dragen op
„ een Broeder, in wiens Character, Godvrugt, en Liefde
„ tot den Naasten, zich tot den hoogstmogelyken trap
„ vereenigden. 't Lust ons uit de Redenvoering van
„ den laatſten eenige trekken te ontleenen, die ons hem
„ nader zullen leeren kennen, en 'er de Uittrekzels van
„ twee brieven van dien Eerw. Heer by te voegen, die
„ aan den eenen kant dienende om 't voorheen gege-
„ ven Leevensberigt te bekragtigen, en een en ander
„ misſtelling, daar in voorkomende, te verhelpen. De
„ Lykredenen van beide Heeren hadden denzelfden wel-
„ gepasten Text, HANDEL. X. 38. *Hy ging het Land*
„ *door, goeddoende.*"

* * *

Die den Heer HOWARD best kenden, zyn zo wel verzekerd van de ſterkte zyner Christelyke Beginzelen, en Euangeliſche Uitzigten, dat zy niet in 't minst twyfelen, of hy betoonde, geduurende zyn laatſte Ziekte, en in 't vooruitzigt des doods, (hoe bedroevende ook deeze omſtandigheid was, als afgeſcheiden van alle zyne Vrienden,) de grootſte maate van ſtandvastigheid, geduld, en onderwerping aan den Godlyken Wil; een leevendig Geloof in de beloften van het Euangelie; een gerust betrouwen op de Genade van GOD, in den Verloſter; verzaakende, gelyk hy dikwyls uitdruklyk gedaan hadt, alles eisch op verdienſten door alle de goede werken van hem verrigt; nederig zegepraalende in het vooruitzigt op het Eeuwige Leeven, als eene vrye genadegave Gods door JESUS CHRISTUS. Korten tyd voor dat hy *Engeland* verliet, gaf een Vriend hem zyne bekommering te kennen, by 't afſcheid, dat zy elkander niet weder zouden zien, waarop hy ſprak: „ Wy zullen welhaast elkander in den „ Hemel ontmoeten!" en op de bedenking dat hy aan de Peſt in *Egypte* zou ſterven, voegde hy 'er nevens: „ De „ weg ten Hemel is te *Groot Cairo* zo naby als te *Lon-*
den." Hy die dus leefde in de Hoope der Onſterflykheid, mogen wy wel veronderſtellen, dat by zynen uitgang eene onuitſpreeklyke vreugde genoot.

Zo leefde, zo ſtierf, deeze uitſteekende Menſchenvriend, dit heerlyk Cieraad der Menschlyke Natuure en van den Christelyken Godsdienst. Gelyk zyn Leeven by uitſtek nut-

suttig was, zo was zyn Dood even roemryk. Hy ſneefde als Martelaar in de zaak der Menschlykheid. Terwyl duizenden hem zegenden terwyl hy leefde, zullen millioenen hem beſchreien nu hy geſtorven is. Een grooter verlies heeft dit Land, mag ik niet zeggen de Weereld, zelden geleden.

Het moge zommigen eene vreemde ſchikking der Voorzienigheid ſchynen, dat zulk een Vriend zyner Medemenſchen afgeſneeden wierd op een tyd, op welken hy zulke edele oogmerken bedoelde, en hy, aangemerkt de ſterkte zyner geſteltenisſe op den ouderdom van vyf en zestig jaaren, nog eenige jaaren een zegen voor zyn Vaderland hadt kunnen blyven, byzonder door het voortzetten van de Plans in zyne Schriften opengelegd. Maar zyn taak was afgedaan; de oogmerken der Voorzienigheid met hem waren vervuld, en ongetwyfeld waren de omſtandigheden van zyn dood wyslyk beſchikt door hem, *die alles wel doet*, en gemaklyk andere werktuigen kan verwekken, om te voltooijen wat HOWARD begon.

Zyn afſnyden uit den lande der Leevenden, in een vreemd Land, hoe ſmertelyk het zynen Vrienden hier moge vallen, is eene omſtandigheid, misſchien wyslyk beſchikt, en gelukkig beſtemd ter bereiking van eenige gewigtige oogmerken in dat opkomend Koningryk, 't welk zich vereerd vindt met ter begraafplaats te ſtrekken aan zulk een Vaderlandlievend *Engelschman*, en waar een geest van nayver kan ontſtooken worden om zyn deugden te vulgen, en zyne Plans aan te neemen, om den aangroeienden roem, en 't geluk van dat groote Ryk, te bevorderen.

Terwyl wy, derhalven, GOD verheerlyken voor het geen hy door deezen zynen werkzaamen Dienstknegt gedaan heeft, moeten wy ons aan zynen Wil onderwerpen, zyne Wysheid en Opperbeſchikking in zyn wegneemen aanbidden. Dat wy ook het beste gebruik maaken van deeze aandoenlyke beſchikking, inzonderheid door die Goeddaadigheid aan te kweeken, waardoor de overledene zich bezield voelde, en door elk in onzen kring te verrigten wat wy kunnen, tot boeting van dit verlies. Langs deezen weg zullen wy, op de beste wyze, onzen eerbied voor zyn Character betoonen, en eere aan zyne Naagedagtenis aandoen.

Dat anderen, naa zyn dood, zich zouden opgewekt voelen, om eenige zyner Plans, ten algemeenen nutte voort

te zetten, geloofde hy vast. Dit maakte hem min bezorgd voor zyn eigen leeven, 't welk zyne Vrienden van zo veel aanbelangs rekenden. In het laatſte geſprek, 't welk ik met hem had, drukte ik myne vrees voor zyne behoudene wederkomst uit, en gaf hem mynen wensch te verſtaan, dat hy zich zou laaten beweegen om in *Engeland* te blyven, tot het volvoeren van de edelmoedige Plans, ten welzyn van zyn Vaderland ontworpen; hy antwoordde: „ Wanneer ik dood ben, zal een ander de zaak opvatten en doorzetten." God geeve dat zyne verwagting vervuld worde!

Doch waar is de Man te vinden met denzelfden Geest in gelyke maate als hy bezield? Een tweeden HOWARD kan dit land niet verwagten te zullen aanſchouwen. Dan 'er wordt ook geen, hem alleszins gelyk, vereischt. Hy heeft een grondſlag gelegd, op welken het, in vergelyking geſprooken, gemaklyk valt te bouwen. Hy heeft, met ongelooflyken arbeid en kosten, den grond ontgonnen, het aardryk bereid, het zaad geſtrooid; de planten op te kweeken, en de vrugten in te oogſten, vordert ſlegts een klein gedeelte van dat vlytbetoon, van die gezindheid ten algemeenen beste. Zyn 'er geenen onder u, gy ryk met middelen gezegenden, en met ruimte van tyd beſchonkenen, by welken dat gedeelte van vlytbetoon, en van die gezindheid ten algemeenen beste, gevonden wordt? Gy, die, met de ſterkſte bewoordingen, welke de taal kan oplevéren, de Menschliefde van den overledenen pryst; en u onverduldig betoond hebt om een Gedenkteken te zyner Eere op te regten, van welk ongeduld gy u bezwaarlyk liet wederhouden, om zyne Zedigheid, terwyl hy nog in den lande der Leevenden was, niet te kwetzen (*), is 'er niemand onder u die wenscht zyne deugden

(*) Een Schryver van een Tydſchrift kundigde, in Mey des Jaars MDCCLXXXVI, een plan van Inſchryving aan, om een Standbeeld ter eere van HOWARD op te regten. De Inſchryving nam eenen aanvang, en bedroeg, binnen weinig maanden, boven de 1500 Ponden Sterlings. Niets kon ſtrydiger weezen met de gevoelens van den Heer HOWARD. Toen hy 'er de eerſte keer bericht van kreeg, riep hy uit: „ Heb ik dan geen een Vriend in *Engeland* „ om dit begonnen werk te ſluiten." In *Engeland* wedergekeerd, heeft hy meer dan eens verklaard, dat hy, hadt men dit werk voortgezet, nooit in zyn Vaderland zou wedergekeerd weezen. Dan, ingevolge van een Brief door hem aan de Inſchryvers ge-

zon-

den te erven het grootsch gebouw door hem begonnen te voltrekken? Wie, die bekwaamheid bezit, moet na die eer niet dingen? En indien die Eer te groot mogt weezen voor één alleen om 'er na te ſtaan, dat dezelve dan verdeeld worde. Hier is genoeg om veeler hoofden met eene Eerekroon te vercieren. Ach dat allen, in de hoogere leevensſtanden, yverden, om 'er deel in te erlangen?

Indien ſlegts weinige Lieden van middelen en gezag eene Geestneiging bezaten, geëvenredigd aan hun vermogen, hoe gezegend een Land zou *Groot-Brittanje* binnen kort worden! De Armen zouden gelukkiger, en min tot last weezen. De vlytigen zouden in ruimer omſtandigheden leeven; de lediggangers en boosdoenders zouden van hunnen kwaaden weg worden afgetrokken. Men zou de Misdaaden voorkomen, in ſtede van dezelve te ſtraffen. Onze Gevangenhuizen zouden eerlang geene menschlievende bezoekers behoeven; maar dikwyls, (gelyk eenige buiten 's Lands,) meest ledig zyn; ten minſten de daar in opgeſlootenen zouden 'er nuttig weezen voor de Maatſchappy, en, geſlaakt, niet gevaarlyk. Veelen zouden 'er verbeterd uitkomen, en nuttige Leden der Maatſchappye worden. Zo zouden de *Engelſchen*, die grootsch op

zonden, zag men geheel af van dit ontwerp. Eenige Inſchryvers kregen hun geld te rug; anderen lieten het ter beſchikkinge van eenigen daar toe gelastigde Perſoonen, die, naa beſtelling gemaakt te hebben over 200 Ponden Sterling, tot verligting van den nood van vyf en vyftig arme Gevangenen in de Hoofdſtad, nog 750 Ponden Sterling in handen hebben, die waarſchynlyk gebruikt zullen worden tot het opregten van een Grafteken ter gedagtenisſe van dien grooten Menſchenvriend.

[Laatere narigten zeggen ons; dat de Deken en het Kapittel van *St. Paul*, aan den uitſteekenden Beſchermheer der Kunſten, Mr. BOYDELL, te kennen hebben gegeeven, dat zy zeer gereed waren om te bewilligen tot het opregten van een Gedagteniſteken van den Heer HOWARD. De Dekens van het Kapittel kunnen niet genoeg gepreezen worden wegens deeze vergunning, en, door de zaak aan den Heer BOYDELL voor te draagen, hebben zy de volvoering van dit Plan verzekerd. 't Zal gewis tot eer voor *Engeland* ſtrekken, dat het eerſte Gedenkteken in die Hoofdkerk opgeregt wordt, ter gedagtenisſe van een der goeddaadigſte Menſchen die ooit leefde. *Zie Algem. Kunst en Letterbode.* V. Deel. bl. 50.]

op hunne vryheid ſtoffen, vryheid genietén; en zonder gerust op hunne bedden ſlaapen, by nagt en dag reizen, zonder vreeze van door hunne Landgenooten geplonderd of vermoord te zullen worden. Dat het met de zaak anders geſteld is, heeft men voor geen gering gedeelte toe te ſchryven aan mangel van Genegenheid ten algemeenen beste, by Lieden van rang en vermogen. Gave GOD, dat het verlies van *één Patriot* aanleiding gave, om veele *Patriotten* te doen gebooren worden!

De roemryke bedryven van den voortreflyken HOWARD draalden niet om naa zyn dood bezongen en vermeld te worden. Dichters (*) en Redenaars rekenden het zich eene eer, by 's Mans leeven, zulk eene overtreffende Deugd te pryzen. De Lofrede van Mr. BURKE, in 't byzonder, is al te ſchoon, om ze hier niet aan te voeren: dezelve was ingerigt aan de Verkiezers van *Bristol*, in den Jaare MDCCLXXXI, tot verdeediging, onder andere deelen van zyn gedrag van het Parlement, van het aandeel 't welk hy genomen hadt in Lord BEAUCHAMP's *Debtors Bill*, 't geen hem eigenaartig aanleiding gaf, om van den Heer HOWARD te ſpreeken. „Ik kan," luidt zyne taal, „ den naam van dien Heer niet noemen, zonder aan te „ merken, dat zyn arbeid en ſchriften veel gedaan heb„ ben, om de oogen en de harten der Menſchen te „ openen. Hy heeft geheel *Europa* bezogt —— niet „ om de ryklykheid der Paleizen, de ſtaatlykheid der „ Tempelen, op te neemen; niet om naauwkeurige af„ meetingen te doen van de overblyfzels der oude Groot„ heid; of opgave van de maatſtok der tegenwoordige „ Kunſten; niet om Gedenkpenningen op te zamelen, „ of Handſchriften te vergelyken —— maar om zich „ te begeeven in de diepte der Kerkers; om de met kwaa„ de lugt beſmette Hospitaalen te bezoeken; om de „ woonplaatzen van kommer en ſmerte te zien, de ver„ blyfplaatzen van elende, verdrukking en veragting, af „ te meeten; om de vergeetenen te gedenken, de ver„ waar-

(*) Veele Verzen tot zynen lof zag men, van tyd tot tyd, in *Engeland* uitkomen. En zo groot was de Zedigheid van den Heere HOWARD, dat hy, gevraagd zynde, of hy zekere Regels hem ter eere geleezen hadt? een ontkennend antwoord gaf, met byvoeging, dat niemand hem grooter ondienst kon doen, dan met zyn Naam dus uit te bazuinen.

„ waarloosden op te paſſen, de verzaakten te bezoeken,
„ en de jammeren der Menſchen, in alle Landen, met el-
„ kander te vergelyken. Zyn Plan is nieuw, zo ver-
„ ſtandig als vol van menſchlieſde. 't Was een reis ter
„ Ontdekking, en een ſcheepvaart van Liefde. Reeds
„ wordt het heil van zynen arbeid meer of min gevoeld,
„ in elk Land. Ik hoop, hy zal zyne eindelyke beloo-
„ ning vervroegen, door alle de uitwerkzels daar van in
„ zyn eigen Land geheel vervuld te zien!"

Wat kan toegevoegd worden aan zulk eene Loffpraak! De naam van HOWARD zal nooit ſterven. De ſtem der Eeuwen zal voortvaaren met den lof van zodanig een Man te vermelden: want, gelyk de Zoon van SIRAGH heeft opgemerkt, „ De gedagtenis der Deugd is on-
„ ſterflyk: dewyl ze goedgekeurd wordt door GOD en
„ Menſchen. Tegenwoordig zynde, neemen zy 'er een
„ voorbeeld aan: weggegaan zynde, verlangen zy 'er na.
„ Zy draagt een kroon, en zegepraalt voor altoos: de
„ overwinning bevogten hebbende, ſtreeft zy na onver-
„ welkbaare Eere."

In de Brieven, door den Eerw. PALMER, aan de Uitgeevers van *the Univerſal Magazine*, geſchreeven, vinden wy de volgende ſtaavende en verbeterde aanmerkingen. — 't Berigt, door u opgeſteld van mynen overledenen uitſteekenden Vriend Mr. HOWARD, doet u eere aan, en moet uwe Leezers voldoen. 't Is verre het beſte van alles wat ten zynen opzigte uitkwam, en voor zo verre als ik, uit eene lange en gemeenzaame verkeering met hem, kan bordeelen, zeer nauwkeurig.

Alleen moet ik daar van uitſonderen, dat hy van *Whatcombe* vertrok *vóór* den dood van Mevrouw HOWARD (*), die ik my zeer wel herinner, dat te *Cardington* overleed, en begraaven werd op het Kerkhof, behoorende tot die Parochie. Mr. HOWARD, eer hy, op zyne laatſte reis ging, het waarſchynlyk agtende dat hy nooit zou wederkeeren, en ten uiterſten afkeerig van het opregten eens praalenden Grafteekens, hadt een eenvoudige Grafzerk doen gereed maaken, met geen ander Opſchrift dan zyn Naam, en zyne hoop op de Zaligheid in JESUS CHRISTUS; welke hy beval, dat naa zyn dood op 't bovengemelde Kerkhof, naast het Graf van Mevrouw HOWARD, zou geplaatst worden.

Tot

(*) Vergelyk hier boven, bl. 439.

Tot nadere opheldering kan dienen, dat de Heer HOWARD, toen hy, op den Dag der Verkiezing tot Parlementslid te *Bedford*, zich daar toe aangaf (*), zulks zo wel tegen zyne eigene geneigdheid was, als tegen de verwagting van de meesten zyner Vrienden. Eenigen hunner vervoegden zich 's morgens by hem, en drongen 'er hem als 't ware toe: doch veelen der Kiezeren hadden vooraf hun ſtem aan een ander gegeeven. Nogthans wordt geloofd, dat hy, was het regt toegegaan by de Gelastigden, voor wettig gekoozen zou gehouden geweest zyn. —— Hy was onlangs tot de *Antiminiſteriaale* Party overgegaan, van wegen de maatregelen omtrent *America* genomen. Ik herinner my, dat hy my verhaalde, hoe hy, op dit ſtuk gevraagd zynde, met zyne gewoone vrymoedigheid geantwoord hadt. 't Was, egter, voor 't gemeene welzyn gelukkig, dat hy geene zitting in het Parlement kreeg: want hy zou, uit een beginzel van gemoedlyke verpligting, het Huis met zulk eene ſtiptheid bygewoond hebben, dat het hem van zyne andere zaaken te rug hieldt. Hadt hy *zich by de* naastvolgende Verkiezing aangediend, 'er valt geen twyfel, of hy zou verkoozen geworden zyn.

Uw berigt wegens Mr. HOWARD's ontmoeting by den overleden Keizer, JOSEPHUS DEN II, is niet verre van de waarheid (†); doch ik denk gy zult toeſtaan, dat zyn eigen naauwkeuriger is, en ik vind my in ſtaat, om het met zyne eigene woorden op te geeven, uit een zyner Brieven; dezelve is uit *Amſterdam* geſchreeven en gedagtekend achttien January MDCCLXXXVI. „ Tien „ dagen, naa dat ik te *Weenen* kwam, verliet my de „ koorts. De Keizer verlangde my te zien, en had ik „ de eer van een afzonderlyk Gehoor, anderhalf uur „ lang. In 't midden van ons geſprek, vatte hy my „ driemaalen by de hand, en bedankte my voor 't „ gegeevene bezoek; en betuigde naderhand aan onzen „ Gezant, *dat zyn Landsgenoot wel ſprak voor de Gevangenen; dat hy geen bloempjes gebruikte, gelyk anderen altoos doen, en niets meenen.* Maar zyn groote gunſtbetoon mywaards was, dat hy onmiddelyk „ eene verandering maakte, tot verzagting van het lot „ der Gevangenen."

't Geen

(*) Vergelyk hier boven, bl. 397.

(†) Vergelyk hier boven, bl. 401.

't Geen gy gezegd hebt ter wegneeming van de harde beſchuldiging des Heeren HOWARD's, betreffende diens gedrag omtrent zyn Zoon (*), verdient den dank zyner Vrienden. Ik ben dikwyls ooggetuigen geweest van zyne Vaderlyke genegenheid, en ik zou plaatzen uit zyne Brieven kunnen bybrengen, die de ſterkſte Vaderliefde uitdrukken. Een Heer ſchreef my onlangs ten berigte, dat de Dogter van den Eerw. Mr. MADGWICK, die den jongen Heer HOWARD onder zyne bezorging hadt, hem de volkomenſte verzekering gegeeven hadt, dat Mr. HOWARD's gedrag, ten opzigte van zyn Zoon, terwyl deeze op de ſchool haars Vaders was, alle blyken van een toegenegen Vader vertoonde. En in een Brief, zeer kort geleden, ontvangen, van de Eerw. Mr. TOWNSEND, die Mr. HOWARD's Leeraar was, kryg ik berigt, dat hy, eenige jaaren geleden, een rondloopend gerugt gehoord hebbende, wegens diens ſtrengheid omtrent zyn Zoon, toen nog een kind, de eerſte gelegenheid waarnam, om dit den Heer HOWARD te vermelden, waar op hy uit diens eigen mond zulk een verſlag ontving, „ als duidelyk be„ wees, dat het verhaalde, geheel van grond ontbloot „ en enkel toe te ſchryven was aan zoo grof eene mis„ duiding van eene beuzeling, als kwaadaartigheid en „ zugt tot faamrooving ooit kon verzinnen."

Naardemaal de Heer HOWARD zich nooit liet ſchilderen, zullen uwe Leezers blyde zyn, dat Prins POTEMKIN drie Afbeeldzels van hem, naa zynen dood, heeft laaten vervaardigen. Een ſchonk hy aan de Keizerin van *Rusland*, een ander aan den Knegt, die hem op de laatſte reis vergezelde en 't zelve met zich gebragt heeft. Deeze heeft ook de Papieren van Mr. HOWARD, behelzende het hoofdzaaklyke van diens laatſte Tochten, herwaards medegenomen, welke hy begeerde, dat zyn Vriend, de Eerw. Dr. PRICE, ter drukperſe zou gereed maaken.

Dewyl 'er eenige twyfel gereezen is, wegens de Geboorteplaats van den Heer HOWARD, zal het niet onvoegelyk wezen u te berigten, dat ik hem meermaalen hoorde ſpreeken van het Huis door u beſchreven te *Clapton* in *Hackney*, als het huis waarin hy het eerſte leevenslicht aanſchouwde.

(*) Zie boven, bl. 406.

EENE GEZELSCHAPS-INRIGTING VAN DEN GROOTEN DR. FRANKLIN.

Uit het Engelsch.)

Onder de veelvuldige byzonderheden van den onſterflyken Dr. FRANKLIN, vinden wy deeze zeer mededeelenswaardige opgetekend. —— In 't best zyns leevens rechtte hy een Gezelſchap op te *Philadelphia*, beſtaande uit Mannen van aanzien en beſchaafdheid. De voorwaarden, op welken men 'er toegang in kreeg, en de onderwerpen waar mede men zich bezig hielдt, weeken beide zeer verre af, van die in de gewoone Gezelſchappen plaats vinden.

Wie Lid van het Gezelſchap wilde worden, moest, overëynde ſtaande, met de hand op de borst, op de vier volgende Vragen antwoorden.

1. Hebt gy eenige byzondere wanagting tegen een der tegenwoordige Leden? —— *Antw.* Ik heb dezelve niet.

2. Verklaart gy in opregtheid, dat gy het Menschdom in 't algemeen bemint, van welk eene Godsdienstbelydenis zy ook mogen weezen? —— *Antw* Ik bemin het zodanig.

3. Denkt gy dat iemand aan lyf, goed, of eere mag benadeeld worden, ter oorzaake van enkel beſpiegelende Gevoelens, of van wegen zyn uitwendigen Eerdienst? —— *Antw.* Neen.

4. Bemint gy de Waarheid; om der Waarheids wille, en zult gy tragten die onpartydig voor u zelven uit te vinden, te ontvangen, en aan anderen mede te deelen? —— *Antw.* Ja.

De Regels van deeze Gezelſchaps inrigting ſtemmen volmaakt overeen met deeze Inlyving. Zy komen in de gedaante van vraagen voor, en hier op neder.

Hebt gy iets ontmoet in eenig Boek, door u onlangs gelezen, 't welk opmerkenswaardig is, en voegelyk medegedeeld kan worden aan het Gezelſchap, bovenal in de Geſchied-, Zede-, Dicht- of Natuurkunde, of in Reisbeſchryvingen, werktuiglyke Kunſten, of andere Weetenſchappen?

Is eenig Burger, u bekend, deezer dagen, ongelukkig geſlaagd in zyne bezigheden; en wat hebt gy gehoord van de oorzaak?

Hebt gy ook iets vernomen van eenig Burger, dien het wel ging, en door welke middelen?

Valt u ook tegenwoordig iets in, waar door het Gezelſchap nuttig zou kunnen weezen voor het Menschdom, voor het Vaderland, voor zyne Vrienden, of zichzelven?

Is 'er eenig verdienſtelyk Vreemdeling, zints de laatſte Gezelſchapshouding in de Stad gekomen, van wien gy gehoord hebt;

heit? wat hebt gy vernomen van zyn Character, van zyne verdiensten; denkt gy ook dat het Gezelschap in staat zy, om hem eenigen dienst te doen?

Weet gy ook eenig verdienstlyk jong beginner van eenig Werk, dien het Gezelschap langs eenigen weg kan aanmoedigen?

Hebt gy ook eenig gebrek ontdekt in de Wetten uws Lands, waar over het voegelyk zou weezen, de Wethouderschap eene verbetering voor te slaan? Denkt gy ook dat 'er eenige heilzaame Wet ontbreekt?

Op welk eene wyze kan het Gezelschap, of een der Leden, u bystand verleenen in uwe pryswaardige oogmerken?

Is 'er eenige zwaarigheid in stukken van Gevoelen, van Regt of Onregt, 't welk gy thans gaarne zoudt hooren verhandelen?

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Hoe onderscheiden en verschillende word de Waereld doorgaans van den mensch beschouwd, en gebruikt. —— De tedere Jeugd, de Kindsheid haakt naar alles wat ze ziet. —— Grypt alles aan, wat zich voor haarop doet, en zou vaak, voor het heilzame, het verderfelykste verkiezen, geen onderscheid weten te maken, wat schadelyk en wat voordelig voor haar is. — Daar het al het geschapene, den mensch alleen uitgezonderd, anders is ingedrukt zich voor het schadelyke te wagten, zou de mensch in zyne kindsheid het vergif voor heilzame kruiden, het verderfelyke vaak voor nuttig voedzel, kiezen. —— Dan, de kindsheid begeert alles wat zich aan het oog vertoont, en walgt bykans zo dra van het zelve, als het daar van bezitting neemt —— begeert niets dan beuzelingen, en zou een blozenden appel, ver boven een onschatbaren diamant verkiezen. De Jongeling begint zich in een anderen kring te bewegen. —— Hy stapt vol moed de Waereld in; veeläl opgeblazen, vol waan, denkt hy, dat niets, of niemand, hem deeren kan. —— Van het kinderagtige heeft hy veel behouden. Veeläl behaagt hem 't meest, dat van gene of zeer geringe waarde mag gerekend worden. —— Al wat schittert, al wat blinkt, is hem behagelyk. —— De gestadige veranderingen voldoen zeer aan zynen smaak; en, om dat niets by hem op den duur zyn prys kan blyven behouden —— daarom is de mode een wezentlyk, een onöntbeerlyk, ding in zyne oogen. —— Velen jagen de dartele wellusten na, en vieren den losfen teugel aan alle losbandige begeerlykheden. —— Al hun geluk is gelegen in de wulpsche vermaken der Waereld, ze geven zich slaafachtig over aan de verleidende begeerlykheden. —

den. —— Met welk een oog beſchouwt men dan de Waereld? Als de eenigſte bron van Geluk en Zaligheid. —— Doch hoe dra ziet men niet, dat de Waereld ons misleid, dat men zich, door haar ſchynſchoon, al te jammerlyk heeft laten bedriegen. Alle de goederen der Waereld verdwynen; de vermaken en de wellusten vlugten ſchielyk voorby; en 't geen ze agterlaten, is, helaas! niets anders, dan een pynelyk naberouw. —— Zie daar de mensch, in de eerſte vaag van zyn leven, vol begeerte tot de Waereld, maar veelal door dezelve jammerlyk bedrogen. —— De manbare Jaren vormen weder een kring, waarin de Waereld zich in eene andere gedaante aan den mensch vertoont. —— Veel blyft 'er nog over van de vorige verkeerdheden. —— Dan, de Waereld krygt echter, in meer dan één opzicht, eene andere gedaante. —— Veel van 't geen te voren behaagde, word nu als beuzelagtig verſmaad; men jaagt andere dingen na, en begint de Waereld nu in verſcheiden gevallen te beſchouwen als verleidend, als zeer bedriegelyk. Eer, Aanzien, Grootheid, Schatten en Rykdommen, worden, in deezen leeftyd, met meer overleg gewaardeerd, en by velen nog als wezentlyke goederen beſchouwd, en volyverig nagejaagd. —— Dan, dit verleidelyke neemt gemeenlyk trapswyze af, wanneer de afgeleefde Jaren gekomen zyn. Als de gryze ouderdom den mensch het gebruik der Waereld ontzegt, dan walgt men van dezelve, en alles wat ze oplevert. 'Er is niets, dat enige begeerlykheid meer in zich bevat. Van alle vermaken krygt men een walg. —— Eer, Aanzien, Schatten en Rykdom, ten zy de verſlaafde mensch, door de buitenſpoorigſte hebzugt gedreeven wordt, verliezen hun vermogen. —— De begeerte naar dezelve houd op. —— De gantſche Waereld word klein in de oogen; en 'er is niets meer, dat eenige vertooning ſchynt te maaken. Eerlang vervolgens vertoont zich de dood op genen vernen afſtand meer; maar begint al nader, en nader te komen; en naarmate dezelve nadert, verliest de Waereld al meer en meer hare waarde; tot eindelyk de mensch, door den dood aangegrepen, de Waereld geheel uit het gezigt verliest, en overgevoerd word, in de Gewesten der Eeuwigheid!

C. v. d. G.

*

BERIGT.

By VAN DER KROE en CAPEL, te *Amſterdam*, is voor Rekening van den Autheur gedrukt:

NAAUWKEURIGE NAAMLYST

DER

PLANTAGIEN EN GRONDEN,

IN DE

COLONIE SURINAME.

Met aanwyzing van derzelver

PLAATSING,

EIGENAARS EN ADMINISTRATEURS,

in eene Alphabetiſche orde geſchikt.

Op Schryfpapier, in 4to. waar van de prys is *f* 1 : 4 : -

Doch daar zy thans door inkoop de nog overige Exemplaaren in eigendom bekoomen hebben, zyn zy gereſolveerd, om dezelve, (echter maar voor een korten tyd) af te geeven, voor den geringen prys van 11 ſtuivers.

De Uitgeever zegt, in zyn kort *Voorbericht*, dat deeze Lyst met de uiterſte naauwkeurigheid is opgeſteld, door lieden die de Colonie wel kenden; en 'er dus maar weinig feilen in plaats hebben. — Dat hy vertrouwt dat hy aan allen, welke in de Surinaamſche zaaken eenig belang hebben, met het vervaardigen deezer Lyst, eenen wezenlyken dienst gedaan heeft; 't welk niet kan tegengeſprooken worden. Maar wy oordeelen, dat dezelve, van oneindig veel meer dienst en nut voor 't algemeen zoude zyn, wanneer men jaarlyks alle de veranderingen

gen daar omtrend plaats grypende, aan 't publiek konde mededeelen. — Waarom wy voorneemens zyn deeze Lyst te vervolgen, en *Jaarlyks* alle de veranderingen daarin voorvallende, zo naauwkeurig mogelyk, in klein 12° uittegeeven, om by de gewoone *Naamregisters* of *Heerenboekjes*, byzonder die van de Westindien, te voegen.

Om hier in te beter te ſlaagen, ſolliciteeren wy by dezen aan elk, die gelegenheid heeft, iets tot verbetering en volmaaking dezer Lyst toe te brengen, ons daar mede te begunſtigen, en zulks franco, of op de minſte kosten ter hand te ſtellen; zullende daarvan ten ſpoedigſten een dankbaar gebruik maaken; waartoe van nu af aan een Exempelaar, met wit papier doorſchooten, in onzen Winkel gereed legt.

En alzo tot nog toe eene zodanige Lyst van de Plantagien in de Colonien *Eſequebo*, *Demerary* en *St. Euſtatius*, ontbreekt, danken wy, met het uitgeeven van zulken Lyst het publiek geen minder dienst te zullen doen. Waar toe wy dan ook, op gelyke wyze, de hulp van allen die daar toe gelegenheid hebben, verzoeken.

By hen word met Privilegie uitgegeeven:

NAAMREGISTER van alle de KOOPLIEDEN, voornaame Handeldryvende of Negotiedoende WINKELIERS en FABRIKANTEN, der Stad Amſterdam. Met aanwyzing van derzelver Woonplaatſen, als mede de Naamen en Woonplaatſen der JOODSCHE KOOPLIEDEN. Alles op een Alphabetiſche order geſchikt. Dienſtig voor de Comptoiren, dezelfs Bedienden, Makelaars, Caſſiers, Cargadoors, Schippers, Beſtelders, Vreemdelingen, enz. Voor het jaar 1790. á 9 Stuiv.

Als mede eene Compleete *Lyst of Register* van alle de nagekoomen PORTRAITEN EN PLAATEN, dewelke gewoonlyk gevoegd worden in de *Vaderlandſche Historie* van JAN WAGENAAR. In gr. octavo á 4 St.

Nog een *Byvoegſel*, tot het Vlſtel dezer Verzameling, beſtaande in drie PORTRAITEN: als

I. RENE DE CHALON Graaf van Naſſau, &c. &c.

II. MARIA VAN UTRECHT, Echtgenoot van J. VAN OLDENBARNEVELD, &c.

III. REINOUD VAN BREDERODE, Ridder &c. &c. &c.

Ook

Ook zyn by hen alle de Plaaten en Pourtraiten in bovenſtaande Lyst vermeld, geheel Compleet en elk apart te bekomen.

Als meede een Compleete verzameling van de Portraiten, dewelke in WAGENAARS *Beſchrijving van Amſterdam* kunnen gevoegd worden. Zo in gr. octavo als folio.

Het gemelde *Register* is niet alleen dienſtig voor de bezitters der *oude Drukken* van de *Vaderlandſche Hiſtorie*, maar wel inzonderheid voor alle de *Intekenaars* op den *nieuwen* Druk; waarvan het eerſte Deel reeds is uitgegeven.

NB. De Plaaten en Pourtraiten worden niet in commiſſie gegeeven, maar moeten voor *Reekening* geordineerd worden.

By denzelfden is van de Pers gekoomen: De tweeden Druk van den GESLACHTBOOM van alle de Mannelyke Nakomelingen uit het oud Adelyk Stamhuis der Heeren van BREDERODE, rustende op echte Stukken, het getuigenis der oude Kronyken en latere Historien van ons Vaderland, door JACOBUS VAN DEN TOORN, vermeerderd met eenige Byzonderheden, wegens den laatſten Afſtammeling, Jonker HENDRIK VAN BREDERODE. Behoorende tot het *Aanhangſel van de Vaderlandſche Hiſtorie*, van JAN WAGENAAR in gr. 8vo. de prys is *f*: - 15:

Als ook de *Tweede Druk* van het belangryk TOONEELSPEL *Het School der Zeden, of de gevolgen van een losbandig leven*, waar door het zo zeer gerenomeerde Werk: Het ZEDELYK TONEEL, daar dit Stukje toe behoort, weder geheel compleet te bekoomen is, beſtaande in VIII Deelen.

EERSTE DEEL.

Joachim, of de zegepraal der ouderliefde, naar het Fransch van den Heer BLIN DE SAINMORE.

De Azynkoper, naar het Fransch van den Heer MERCIER.

Het *School der zeden*, of *de gevolgen van een losbandig leeven*, naar het Fransch van den Heer DE FALBAIRE.

TWEEDE DEEL.

De Valſche vriend, of *de zegepraal der huwelykſliefde*, naar het Fransch van den Heer MERCIER.

Henriëtte van Blumenau, of *de liefde uit dankbaarheid*, naar het Hoogduitsch.

Clementina, of *het Testament*, naar het Hoogduitsch.

DER-

DERDE DEEL.

Henrik de vierde, of *de flag van ivry*, naar het Fransch van den Heer DE ROZOY, met *historische aantekeningen* van den Vertaaler.

Gustaaf Adolf, of *de edelmoedige koning*, naar het Hoogduitsch van den Heer DE DALBERG.

De weldadige knorrepot, naar het Fransch van den Heer GOLDONI.

VIERDE DEEL.

De heldendeugd in het beleg van St. Jean de Lone, naar het Fransch van den Heer D'USSIEUX.

Boufard, of *de menschlievende lootsman*, door J. VAN PANDERS.

Zamor en *Zoraïde*, naar het Hoogduitsch van den VRYHEER VAN RIESELRODE.

VYFDE DEEL.

Irene, naar het Fransch van den Heer A. DE VOLTAIRE.

Myn heer van St. Charles, of *de zeldzame man*, naar het Fransch van den Heer GERNEVALDE.

Fredrik de rechtvaardige, door J. VAN PANDERS.

ZESDE DEEL.

De Heerschappy der gewoonte, of *de malabaarsche weduw*, naar het Fransch van den Heer LE MIERE.

Lucas en Lucinde, door W. IMME.

Diego en Leonora of het beklaaglyke der Inquisitiedwang, uit het Hoogduitsch.

ZEVENDE DEEL.

De gewaapende Uittogt, door J. VAN PANDERS.

De onbekende Weldadige, uit het Fransch.

De Toest der Gehoorzaamheid, door W. IMME.

ACHTSTE DEEL.

De Brandschatting naar het Hoogduits van den Heer Graf VAN BRUHL.

De Neef in Lissebon, naar het Hoogduitsch van den Heer SCHRODER.

De Familietwist, naar het Rusfisch van haare Majesteit CATHARINA DE II. *Keizerrinne aller Rusfen*. Uit het Hoogduitsch.

Alle met uitmuntende Tytelplaaten van *Buys*, *Punt*, *van der Meer*, *Vinkeles*, en andere gerenomeerde Meesters.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

DE DRIEJAARIGE REISTOCHT DER SCHEPEN VAN KONING SALOMO, VAN OPHIR NA TARSIS, UIT DE PASSAAT-WINDEN OPGEHELDERD.

(Overgenomen uit Mr. BRUCE's *Travels to discover the Source of the Nile.*)

Veelvuldige twyfelingen zyn 'er gereezen over de Haven, *Ophir* geheeten, vanwaar eene groote menigte Gouds en Zilvers kwam, welke SALOMO noodig hadt om den Tempel te *Jeruſalem* te bouwen. In welk gedeelte der Wereld dit *Ophir* lag, ſtemt men nog niet overeen. Vereenigd met deeze Reize na *Ophir*, was eene Reis na *Tarſis*; omtrent deeze heeft men dezelfde zwaarigheden. Een en dezelfde Vloot volbragt die Reistochten in 't zelfde tydsbeſtek.

Om tot eenige zekerheid te komen, waar dit *Ophir* was, zal het noodig weezen, te onderzoeken, wat 'er de H. Schrift van zegt, en zich naauwkeurig te houden aan de beſchryvingen, aldaar aan te treffen, zonder eenigzins bot te vieren aan onze verbeelding. *Voor eerſt* dan werd de Handel op *Ophir* gedreeven, van de *Elanitiſche Golf* door den *Indiſchen Oceaan*. —— *Ten tweeden*, de goederen, van daar gebragt, waren Goud, Zilver en Yvoor; doch bovenal Zilver (*). —— *Ten derden*, de tyd, van het gaan en komen der Vloot, was juist drie jaaren (†), en nooit meer of minder.

Indien nu SALOMO's Vloot uit de *Elanitiſche Golf* na den *Indiſchen Oceaan* zeilde, moet deeze Reis noodzaaklyk gedaan zyn met Paſſaat-winden: dewyl 'er geen andere Winden in dien Oceaan heerſchen. En 't geen met zekerheid aantoont, dat dit het geval was, is de nette tyd van drie jaaren, welken de Vloot beſteedde in het gaan en komen van *Ophir* na *Ezion-gaber*. Want het

(*) 1 KON. X. 22.

(†) 1 KON. X. 22. 2 KRON. IX. 21.

het is te duidelyk, om eenig bewys te behoeven, dat, was deeze Reis afgelegd met veranderlyke Winden, de bepaalde tyd van drie jaaren daar voor niet hadt kunnen gefteld worden. De Vloot mogt van *Ophir* wedergekeerd weezen in twee, drie, vier of vyf jaaren; maar, met veranderlyke Winden, was het bepaald wederkeeren, in den tyd van drie jaaren, niet mogelyk, in welk gedeelte der Wereld *Ophir* ook mogt liggen.

Noch *Spanje*, noch *Peru*, kon *Ophir* weezen: een gedeelte van deeze Reizen moest dan afgelegd weezen met veranderlyke winden, en gevolglyk de wederkomst onzeker. Het Eiland *Ceilon*, in *Oost-Indien*, kon *Ophir* niet zyn: de Reis derwaards wordt, 't is waar, met Pasfaat-winden gedaan: doch wy hebben getoond, dat een jaar het meeste is, 't welk besteed kan worden op eene Reis na de *Oost-Indien*: daarenboven levert *Ceilon* noch Goud, noch Zilver, uit, schoon wel Yvoor. *St. Domingo* heeft noch Goud, noch Zilver, noch Yvoor. Wanneer de *Tyriers Spanje* ontdekten, vonden zy *een* overvloed van Zilver, in ruwe klompen; maar deeze bragten zy na *Tyrus*, door de *Middellandsche Zee*, en bragten ze vervolgens na de *Roode Zee*, over land, om 'er de goederen, uit *Indie* komende, te betaalen. *Tarsis* wordt ook niet gevonden als een Haven, in een deezer Reizen, weshalven dit gedeelte van de beschryving mist, en nooit vondt men Olyphanten in *Spanje*.

Deeze Mynen van *Ophir* waren het waarschynlyk, die, in de vroegste tyden, het Oosten van Goud voorzagen: ingevolge hier van moest men voetstappen van groote uitgraavingen ontdekt hebben; nogthans zyn 'er, op geen der evengemelde plaatzen, groote overblyfzels van eenige Mynen daar bewrogt. De oude spooren van Zilver-mynen worden in *Spanje* niet gevonden; en nimmer waren 'er eenige Goud-mynen. JOHN DOS SANTOS (*), een Dominicaaner Monnik, zegt, dat op de kust van *Africa*, in het Koningryk van *Sofala*, het Vaste Land tegen over-*Madagascar*, Goud- en Zilver-mynen zyn, in beide deeze Metaalen onbeschryflyk ryk; doch meest in Zilver. Zy draagen de zigtbaarste merktekens van, zints de oudste tyden, bewerkt te zyn. Ze waren daadlyk geopend, en werden bewerkt, toen de *Por-*

(*) *Voyage of* DOS SANTOS, uitgegeeven door LE GRAND.

Portugezen dat gedeelte van het Schiereiland vermeesterden, en werden waarschynlyk opgegeeven naa de ontdekking der Nieuwe Wereld, eer uit staatkundige dan om andere redenen.

JOHN DOS SANTOS zegt, dat hy landde te *Sofala*, in den Jaare MDLXXXVI, dat hy de groote Rivier *Cuama* opzeilde, tot *Tete* toe, waar zyne Order, altoos begeerig om in de nabuurschap van Goud te zyn, het Convent geplaatst hadt. Van daar toog hy, meer dan twee honderd mylen, landwaards in, en zag de Goud-mynen toen bewerken, in een berg, *Afura* geheeten (*). Op een grooten afstand van deeze, zyn de Zilver-mynen van *Chicona*; op beide de plaatzen doen zich zeer merkbaare voetstappen op van oude uitgraavingen; en op beide de plaatzen zyn de Huizen der Koningen gebouwd van slyk en stroo, terwyl 'er groote overblyfzels zyn van groote gebouwen van steen en kalk.

'Er is eene algemeene overlevering in dit Land, dat deeze werken behoorden aan de Koningin van *Saba*, en gebouwd werden ten tyde van den Koophandel op de *Roode-zee*, en tot denzelven: deeze overlevering is algemeen by alle de *Caffers* in dat Land. EUPOLEMUS, een Oud Schryver, aangehaald door EUSEBIUS (†), van DAVID spreekende, zegt, dat hy Schepen bouwde te *Eloth*, eene Stad in *Arabie*, en van daar Mynwerkers, of, zo als hy ze noemt, *Metaal-mannen*, zondt na *Ophi* of *Ophir*, een Eiland in de *Roode-zee*. Door de *Roode-zee* nu verstondt hy den *Indischen Oceaan* (§); en door *Orphi* waarschynlyk het Eiland *Madagascar*; of *Orphi*, (of *Ophir*) moge de naam geweest hebben van het Vaste Land, in stede van *Sofala*, dat is, *Sophala*, waar de Mynen zyn, moge het Vaste Land van *Orphi* geweest hebben.

De Koningen der Eilanden worden menigmaal in deeze Reis vermeld; *Socotra*, *Madagascar*, de *Commoras*, en veele andere kleine Eilanden, daar omstreeks, zyn waarschynlyk, die in de Heilige Schrift de *Eilanden* ge-

(*) Zie de Kaart, in de Reis van DOS SANTOS.

(†) Apud EUSEB. *Præp. Evangel.* Lib. 9.

(§) DIONYSII PERIEGESIS *ver.* 38. en *Comment. Eustatii in eundem.* STRABO, Lib. XVI. p. 765. AGATHEMERI *Geographia*, Lib. II. Cap. 11.

geheeten worden. Alles komt dan 'er eindelyk op aan om eene plaats te vinden, of *Sofala*, of eenige andere plaats, daar omſtreeks, die Goud, Zilver en Yvoor in eene groote menigte kan uitleveren, en zigtbaare tekens draagt van oude uitgravingen: en teffens onder zulke bepaalingen van Paſſaat-winden legt, dat 'er drie jaren volſtrekt noodig zyn om de reis te volbrengen, dat de reis geen meer tyds behoeft, en niet in minder gedaan kan worden, en dit is *Ophir*.

Laat ons nu deeze Mynen van DOS SANTOS beproeven aan de wetten van Paſſaat-winden, die wy reeds nedergeſteld hebben in de beſchryving van de Reis na *Indie*. De Vloot of het Schip na *Sofala*, in Juny, van *Espiritu Santo* vertrekkende, zou door den Noorder Paſſaat-wind na *Mocha* loopen. Hier verandert de Paſſaat-wind niet, maar de koers van de Golf, en het geweld der Zuidweſte winden, die als dan in den *Indiſchen Oceaan* heerſchen; doet zich zelf op de Ree van *Mocha* voelen. Het Schip komt, derhalven, ten anker in de haven van *Mocha*, en hier wagt het na gemaatigd weer en een goeden wind, welke 't zelve uit de Straat van *Babelmandeb* voert, door de weinige mylen, waar de wind veranderlyk is. Indien de koers nu na de *Oost-Indien* liep, dat is, Oost-Noord-Oost, of Noord-Oost ten Noorden, zouden zy een ſterken Zuidweſten wind aantreffen, die hun na eenig deel van *Indie* zou voeren, zo ras zy de Kaap *Gardefan* bereikt hadden, na welke zy beſtemd waren.

Maar de zaak verſchilt zeer veel, als de Vloot na *Sofala* beſtemd is; haar koers is ten maaſten by Zuidwest, en zy ontmoet by Kaap *Gardefan* een ſterken Zuidweſten wind, die een volkomen tegenwind oplevert. Verpligt zynde in de Golf weder te keeren, misneemt zy deezen voor een Paſſaat-wind: dewyl zy *Mocha* niet kan bereiken, dan met den Zomer Paſſaat-wind, die dezelve niet verder voert dan tot de Straat van *Babelmandeb*, en haar dan met een tegenwind laat worſtelen, een ſterke ſtroom Noordwaards en een hoog-gaand water.

Het ondernemen van deeze reis met zeilen, in die omſtandigheden, was volſtrekt onmogelyk; naardemaal de Schepen alleen met een voordewind voeren: indien zy dezelve in 't geheel deeden, moest het met riemen ge-

geſchieden (*), en groot verlies van manſchap moest het gevolg geweest zyn van de onderſcheidene proeven. Dit is geen bloote gisſing; de Propheet EZECHIEL beſchryft het zelve. Sprekende van de Reistochten der *Tyriers*, waarſchynlyk van deeze eigenſte, zegt hy: „ Uwe Roeijers hebben u gebragt in de groote wateren (den Oceaan), de Oostewind heeft u vernield in „ 't midden van de Zee (†)." In 't kort, de Ooste-, dat is, de Noord-Oostewind, was de Paſſaat-wind, die hun na *Sofala* moest voeren; togthans geen zeilen hebbende, en op een laager wal zynde, op een ruwe kust met een hooge zee, was het volſtrekt onmogelyk, door roeijen zich voor ondergang te beveiligen.

Eindelyk, Wysbegeerte en Waarneeming, gepaard met de onvermoeide volharding der Menſchen, gevestigd op hunne eigene oogmerken en belangen, namen deeze zwaarigheden weg, en toonden de Zeelieden van de *Arabiſche Golf*, dat deeze op zyn tyd wederkeerende Winden, die zy, in den beginne, aanzagen als onoverkomelyke hinderpaalen om op *Sofala* te handelen, eens te recht begreepen zynde, het middel opleverden om deeze Reis veilig en ſpoedig te volbrengen.

Het handelſchip, na *Sofala*, zeilde, gelyk ik gezegd heb, in den Zomer, uit het diepst van de *Arabiſche Golf*, met den Noorder Paſſaat-wind, die 't zelve na *Mocha* voerde. Daar misten zy den Paſſaat-wind, door de verandering in de rigting van de Golf. De Zuidweste winden, welke buiten Kaap *Gardefan* waaijen in den *Indiſchen Oceaan*, drongen zich rondsom de Kaap, zó dat ze gevoeld wierden op den koers na *Mocha*, en maakten het onveilig daar te zeilen. Maar deeze veranderden welhaast, 't Weer werd gemaatigd, en het Schip lag, ik veronderſtel in de maand Augustus, veilig ten anker onder Kaap *Gardefan*, waar de haven was, veele jaaren laater *Promontorium Aromatum* geheeten. Hier moest het Schip blyven de geheele maand November, dewyl, alle de Zomermaanden, de wind, ten Zuiden van de Kaap, een ſterke Zuid-weste wind was, die, gelyk te vooren is aangemerkt, een vlakke tegenwind op de Reis van *Sofala* opleverde. Maar deeze tyd was niet verlooren: een gedeelte van de goederen, gekogt om

(*) EZECHIEL XXVII. 6.

(†) EZECHIEL XXVII. 26.

om gereed te zyn tot inlaading, was Yvoor, Wierook en Myrhe; en het Schip vondt zich dan op de voornaamſte markt deezer koopwaaren.

Ik veronderſtel, dat in November het Schip met een Noord-oosten wind wegzeilde, onder welks begunſtiging het ſchielyk de reis kon volbrengen; maar van de kust van *Melinda* ontmoette 't zelve, in 't begin van December, een ongeregelde Pasſaat-wind uit het Zuidwesten, in onze dagen eerst opgemerkt door Dr. HALLEY, welke de reis na *Sofala* afſneed, en het Schip verpligtte na de kleine haven van *Mocha* te gaan, naby *Melinda*, doch nog nader by *Tarſis*, welke wy hier by toeval ontmoeten, en die wy voor eene ſterke beyestiging houden, dat wy voor het overige van de Reis het recht hebben. In de Jaarboeken van *Abyſinie* zien wy, dat AMDA SION, op die kust, in de Veertiende Eeuw, kryg voerende, op een lyst van de wederſpannige *Moorſche* Leenpligtigen, gewaagt van het Opperhoofd van *Tarſis* als een derzelven, terzelfder plaatze waar wy hem nu geſteld hebben.

SALOMO's Schip was dan verpligt, te *Tarſis* te blyven tot de maand April van het tweede Jaar. In May begon de Noord-oosten wind te waaijen, en voerde 't zelve waarſchynlyk in dezelfde maand na *Sofala*. Al den tyd te *Tarſis* doorgebragt, ging niet verlooren: want een gedeelte van de laading moest van die plaats gebragt worden, en waarſchynlyk kogt, beſprak en liet men dezelve aldaar. Van May in het tweede jaar, tot het einde van die Pasſaat-wind in October, kon het Schip niet vaaren: de wind was Noord-oost. Maar deeze tyd, wel verre van te leur te loopen, was noodig voor de Handelaars om hunne laading in te krygen, welke wy veronderſtellen dat gereed lag.

Het Schip zeilde, op de terugreize, in de maand November van het tweede Jaar, met den Zuidwesten Pasſaatwind, die 't zelve, in weinige weeken, in de *Arabiſche Golf* voerde. Maar van *Mocha*, naby *Melinda* en *Tarſis*, ontmoette het den Noord-oost-Pasſaat-wind, die het noodzaakte in die haven te gaan, en 'er het einde van dien Pasſaat-wind af te wagten; wanneer de Zuidwestlyke tot verlosſing kwam, in May van het derde Jaar. Met den Pasſaat-wind van May liep het na *Mocha*, binnen de Straat, en werd daar opgehouden door den Zomer Pasſaat-wind van *Suez*, in de *Arabiſche Golf* waaijen.

jende. Hier lag het Schip, tot dat die Passaat-wind, die in den Zomer noordlyk van *Suez* waait, in een Zuid-oostlyken veranderde in October of in November, en het Schip zeer gereed in de *Elanitische* Golf voerde, in 't midden van December in het derde Jaar. Het hadt, derhalven, geen meer tyd noodig om de reis te volbrengen, en 't was niet mogelyk, dezelve in korter tyd te doen. Met één woord, het verwisselde van Passaat-wind zesmaalen, 't welk zes en dertig maanden, of juist drie jaaren, beloopt, en 'er is, zo verre ik weet, geene andere zamenvoeging der Passaat-winden op den geheelen aardkloot, die dezelfde uitkomst oplevert.

De geleerde MONTESQUIEU gistte, dat *Ophir*, met de daad, op de kust van *Africa* lag, en de gissing van dien grooten Man verdient meer opmerkings, dan de verzekering van veele anderen. Hy is te schrander en te verlicht, om of aan de weezenlykheid der Reize te twyfelen, of *Ophir* en *Tarsis* in *China* te zoeken. Dan, niet kundig in de byzondere richting der Passaat-winden op de kust, waar van EUDOXUS eerst in 't voorbygaan sprak, en die laater waargenomen en afgeperkt zyn door Dr. HALLEY, stondt hy verstelt; aanmerkende dat de geheele afstand, die een Schip, in SALOMO's tyd, in drie jaaren afzeilde, duizend mylen bedroeg, waar toe naauwlyks meer dan één maand noodig was. Hy veronderstelde daarom, dat de rede van vertraaging gezogt moest worden in de onvolmaaktheid der Schepen, en maakt daarop verscheide vernuftig bedagte rekeningen, waar uit by gevolgen trekt. Hy gist, dat de Schepen, door SALOMO gebruikt, *Junken* waren van de *Roode-zee*, gemaakt van Papyrus, en overtrokken met Leder (*).

PLINIUS tekent op, dat een van deeze *Junken* der *Roode-zee* twintig dagen besteedde op eene reis, welke een *Grieksch* of *Romeinsch* Schip in zeven dagen zou hebben afgelegd (†). STRABO hadt vóór hem 't zelfde gezegd (§).

Deeze betreklyke traagheid of snelheid zal de zwaarigheid

(*) *L'Esprit des Loix*, Liv. XXI. cap. 6. p. 464.

(†) PLINIUS. Lib. VI cap. 22.

(§) STRABO. Lib. XV.

heid niet oplossen. Want, indien deeze Junken (*), de Schepen waren na *Ophir* gebruikt, op de lange reis na en uit *Indie*, zo zouden zy veel meer gebruikt weezen op eene korte: nu volbragten zy die binnen een jaar, 't welk alles was wat een *Romeinsch* of *Grieksch* Schip kon doen, derhalven was dit het geval niet. De Schepen, door SALOMO gebezigd, waren *Tyrische* of *Idumeesche* Schepen, de beste en snelste zeilders van dien tyd. Wie immer de hooggaande Zee, de geweldige stroomen, en de sterke Zuidweste Winden omstreeks de Straat van *Babelmandeb* gezien heeft, behoeft geen verder bewys om zich overtuigd te houden, dat geen Schip, gemaakt van Papyrus en Leder, het een uur op deeze wateren zou kunnen houden. De Junken, in de daad, waren ligte en handelbaare boots, gemaakt om de naauwe Golf tusschen de *Sabeers* en *Homeriten* of *Cushiten*, te *Azab* op de *Roode Zee* over te steeken, en uit *Gelukkig Arabie* voorraad over te voeren na de woester Kust van *Azab*. Ik heb met een wenk te verstaan gegeeven, dat de naamen der plaatzen genoegzaam uitwyzen, het groot verlies van Manschap, 't welk de Handelaars op *Sofala* overkwam, eer men kennis hadt aan de Passaat-winden, en het invoeren der Zeilen.

Ik zal nu overweegen, hoe verre de zaak bevestigd wordt door de naamen der Plaatzen, in de taal des Lands, zo als zy dezelve behouden hebben op den tegenwoordigen dag.

Daar zyn drie *Mocha's* op deeze reis vermeld, gelegen in Landen, zeer ongelyk aan elkander, en op een merklyken afstand van den anderen gelegen. Het eerste is in *Woest Arabie*, ten naasten by op de Breedte van 30 Graaden, niet verre van het diepste van de Golf van *Suez*. Het tweede op de Breedte van 13 Graaden, op een kleinen afstand van de Straat van *Babelmandeb*. Het derde *Mocha* is op de Breedte van 3 Graaden Zuiderbreedte, naby *Tarsis*, op de Kust van *Melinda*. *Mocha* betekent, in het *Ethiopisch*, eene *Gevangenis*; en wordt byzonder gegeeven aan deeze drie plaatzen: dewyl, in ieder derzelven, een Schip gedwongen wordt zich eenige maanden op te houden, tot dat de verandering van den Passaat-wind 't zelve vryheid geeft om de

(*) Ik weet daar zyn strydige begrippen hier over, en de Junken kunnen verschillende geweest zyn.

de reis voort te zetten. Te *Mocha*, naby het diepſte van de Golf van *Suez*, wordt een Schip, 't welk Zuidwaards op na *Babelmandeb* den wil heeft, den ganſchen Winter opgehouden, tot dat de Zomer Pasſaat-wind 't zelve in vryheid ſtelle. Te *Mocha*, in *Gelukkig Arabie*, komt het zelfde over aan een Schip, 't geen na *Suez* moet, in de Zomermaanden: 't moge uit de *Straat van Babelmandeb* den koers na *Mocha* neemen, door de toevallige rigting van het opperſte des Golfs; maar in de maand Mey noodzaakt de Noordweste wind 't zelve in *Mocha* binnen te loopen, en daar te blyven tot in November de Zuid-Ooste wind verloſſing ſchenke. Naa dat men *Gardefan* rondgezeild is, voert de Zomer Pasſaat-wind, uit het Noord-Oosten, het Schip met volle Zeilen na *Sofala*, wanneer de geen vasten ſtreek houdende wind het na de Kust van *Melinda* voert, en in de noodzaaklykheid brengt om de haven van *Tarſis* te zoeken, waar het zes maanden in de *Mocha* aldaar blyft. Weshalven de Benaaming met zeer veel nadruks gebruikt wordt ter aanduidinge dier Plaatzen, waar de Schepen, door de verandering der Pasſaat-winden, onvermydelyk worden opgehouden, en de waarheid van 't geen ik gezegd heb, onderſchraagen.

De laatſte Kaap op de Kust van *Abyſſinie*, eer men de Straat in zeilt, is Kaap *Defan*, by de *Portugeezen* bekend onder den naam van *Capo Daſui*. Dit heeft in geene taal eenige betekenis; de *Abyſſiniers*, aan wier zyde dezelve ligt, noemen ze Kaap *Defan*, 't welk zo veel zegt als de *Kaap der Begraafenisſe*. 't Was daar, dat waarſchynlyk de Ooste-wind de lyken der drenkelingen, op de reis verongelukt, op ſtrand dreef. Het punt van dezelfde Kust, dat uitſteekt in dezelfde Golf, voor dat men te *Babelmandeb* komt, noemden de *Romeinen*, *Promontorium Aromatum*, en de *Portugeezen* naderhand *Capo Gardefui*. Daa de naam, door de *Abyſſiniers* en de Zeelieden, aan de Golf gegeeven, is *Kaap Gardefan*, of de *Kaap der Begraafenisſe*.

Nog nader aan de Straat, is eene kleine Haven in het Koningryk van *Adel Mete*, dat is *Dood*, geheeten, of hy is of zy zyn Dood. Meer Westwaards in het zelfde *Koningryk* ligt *Mount Felix*, verkeerdlyk door de *Portugeezen* zo genaamd. De Latynen noemen denzelven *Elephas Mons*, de *Berg van den Olyphant*; en de Inboorelingen *Jibbel Feel*, 't welk 't zelfde bete-

kent. De *Portugeesen*, die niet wisten, dat *Jibbel Fasi* 't zelfde was als *Elephas Mons*, door den klank misleid, gaven 'er den naam aan van *Jibbel Felix*, de *Gelukkige berg*, een naam, op welken dezelve geen aanſpraak altoos heeft.

De Straat, door welke men in de *Arabiſche Golf* komt, heeten de *Portugeeſen Babelmandel*, 't welk geene betekenis heeft. De naam by de Inboorelingen is *Babelmandeb*, de *Poort der Droefenisſe*, en naby dezelve plaatst PTOLEMEUS (*) eene Stad, welke hy in 't *Grieksch* heet *Mandaath*, 't welk my voorkomt niets anders dan eene verbastering te weezen van *Mandeb*. Het Voorgebergte, 't welk de Zuidzyde van de Straat vormt, en de Stad daar op, is *Diræ*, 't welk betekent de *Hades* of *Hel*, by PTOLEMEUS (†), Δειρη geheeten. Dit is ook eene overzetting van den ouden naam; dewyl Δειρη (of *Diræ*,) in 't *Grieksch* geene betekenis heeft. Eene verzameling van Eilanden die men in het Kanaal aantreft, naa *Mocha* voorbygezeild te weezen, worden *Jibbel Zekir*, of de *Eilanden des Gebeds*, genaamd, ter gedagtenisſe van de Dooden. Verder op in de Golf, zyn Eilanden, die den naam draagen van *Sebaat Gzier*, *Lof zy Gode*, eene benaaming, zo wij veronderſtellen, daar aan gegeeven, wegens de wederkeering van deeze gevaarlyke Scheepvaart.

De geheele Kust Noordwaards op, tot waar *Gardefan* zich in den Oceaan uitſtrekt, is het grondgebied van *Saba*, welke, van onheuglyke tyden af, de markt geweest is van Wierook, Myrhe en Balſem. Achter *Saba*, op den *Indiſchen Oceaan*, ligt *Regio Cinnamomifera*, waar een overvloed groeit van de *Cinnamom*, door de *Italiaanſche* Drogisten *Canella* geheeten.

Landwaards in by *Azab*, gelyk ik heb opgemerkt, zyn groote ruïnen, eenige deezer van kleine ſteenen en kalk ſterk aan een verbonden. Daar is, inzonderheid, een Waterleiding, welke, in vroegeren tyde, eene groote menigte waters uit een fontein in het gebergte voerde, 't welk zeer veel moet toegebragt hebben aan de ſchoonheid, gezondheid en vermaaklykheid, van *Saba*. Deeze is opgehaald van groote blokken marmer, uit het na-

(*) PTOLEM. *Geogr.* Lib. IV. c. 7.

(†) *Ibid.*

nabuurige gebergte aangevoerd, op elkander gevoegd zonder kalk, maar zamenverbonden met dikke krammen, of pennen van koper. Daar zyn ook veele wellen, geen zes voeten wyd, zamengeſteld uit ſtukken marmer in cirkeldeelen gehouwen, en door dergelyke krammen zamengehegt. —— Dit is zeer te bewonderen: naardemaal AGATHARCIDES (*) ons berigt, dat de *Alieanen* en *Caſſandriuen* in de Zuidelykſte deelen van *Arabie*, (juist tegen over *Azab* gelegen) het Goud in zulk een overvloed bezaten, dat zy het dubbele gewigt daar van, voor Yzer, en het drievoudige voor Koper, en het tienvoudige voor Zilver, gaven: dat zy, in den grond delvende, ſtukken Goud vonden zo dik als Olyven-ſteenen, en eenige veel zwaarder.

Het komt my zeldzaam voor, dat, indien het Koper zo veel in *Arabie* goldt, 't zelve tot de geringſte en gemeenſte gebruiken kon gebezigd worden. Wat hiervan zyn moge, de Inwoonders van het Vaſte Land, en van het Schiereiland van *Arabie* daar tegen over, ſtemmen, van welk een belydenis zy ook zyn mogen, daar in overeen, dat dit de Koninglyke Zetel was der Koninginne van *Saba*, in de Gewyde Geſchiedenis beroemd van wegen haare reis na *Jeruſalem*; dat deeze werken haar toebehoorden, en gebouwd waren op de plaats haars verblyfs; dat al het Goud, Zilver, en Reukwerken uit haar Koningryk *Sofala* kwamen, 't welk *Ophir* was, en van daar zich uitſtrekte tot *Azab*, aan de Oevers van de *Roode-Zee*, langs de Kust van den *Indiſchen Oceaan*.

(*) AGATH. p. 60.

BERIGT WEGENS EEN NIEUW EXTRACT VAN KINA, BEREID IN ZUID-AMERIKA. Door den Heer WILLIAM SAUNDERS, *M D. en Geneesheer in Guys-Hospital*, IN EENEN BRIEVE MEDEGEDEELD, AAN Dr. SIMMONS.

(Uit *the London Medical Journal.*)

MYN HEER!

Overeenkomſtig met uw verzoek zend ik u de volgende byzonderheden, betrekkelyk tot dit nieuw Extract

tract van den *Peruviaanſchen* Bast, bereid in *Zuid-America*, en onlangs in *Engeland*, uit *Spanje*, als een Artykel van Koophandel ingevoerd.

't Zelve is van eene zelfſtandigheid tuſſchen de harde en zagte Extracten in onze Winkels, van eene donkere kleur, en ſchoon doorſchynend; 't laat zich in den mond ſmelten, en heeft niets van dien brandigen ſmaak zo algemeen aan alle Extracten, en 't geen de oorſpronglyke kragten zodanig verdonkert, dat ze daar door in eene algemeene wanagting geraakt zyn. Het heeft den ſmaak en kleur van de beste zeer ſterke *Kina*. 't Laat zich in kookend water gemaklyk ontbinden, en, daarin zagtlyk geroerd, twee Drachmen voor een Pint water neemende, wordt het water 'er mede doortrokken; in ſterkte overtreft het een Afkookzel van *Kina*, van een Once *Kina* in een Pint water volgens de gewoone wyze gereed gemaakt.

In koud water laat dit Extract zich bezwaarlyker ontbinden.

Één Once daar van geweekt in twee Oncen kookend water, en vermengd met een quart van Proef-geest, in eene zagte hette, geeft een ſterker Tinctuur dan die volgens het Boek der Geneeskundige bereidzelen gemaakt wordt; het overblyfzel weegt twee Scrupels, en is geheel ſmaakloos.

Dit Extract verſchilt met de daad van alle andere Extracten van *Kina*, met welken ik ze heb vergeleken: en zelfs van eenige zorgvuldig toebereid van de beste *Kina*, en zagtlyk uitgedampt. —— In de vereeniging met kookend water gelykt het zo zeer naar het Afkookzel van bleeke *Kina*, beide in kleur en hoedanigheden, dat het verſchil niet merkbaar is: en door deeze Proeve kan het van alle andere Extracten van *Kina* onderſcheiden worden.

Van verſcheide Drogisten Extracten neemende, om ze met dit te vergelyken, bleeken veele duidelyk vervalſcht te zyn, en te beſtaan uit Extract van *Gentiaan*.

Geen berigt heeft men ontvangen van de wyze op welke men dit Extract in *Zuid-Amerika* bereidt: wy mogen derhalven gisſen dat hetzelve 't voordeel heeft eener ontbinding in water, door de verschheid van de Plant, en dat de dikwording of uitdamping geſchiedt in de lugt, door de hette der zonne.

Allen, die dit Extract gezien hebben, erkennen de voor-

voortreflykheid daar van, en dat het de merkbaare hoedanigheden bezit van de beste *Kina*, op de ſterkſte wyze bereid. Ik heb verſcheide Proeven er mede genomen in en buiten het Hospitaal, en beſtendig bevonden, dat het alles deedt, wat verwagt kon worden van de beste Kina, onder welk eene gedaante ook. 't Zelfde gunſtige berigt van deszelfs werking heb ik van andere Geneesheeren ontvangen.

Dit Extract ligt gemaklyk in de maag, en moet, in gevallen van grooten nood, als in Koud-vuur, en kwaadaartige Koortzen, of Rotziekten, in heete Gewesten, wanneer 't leeven des Lyders kan afhangen van de hoeveelheid ſterke *Kina*, in weinig uuren ingenomen, een onbetwistbaar voordeel hebben. Een Patient kan vier Onces van dit Extract op één dag inneemen; eene hoeveelheid, die in kragt en uitwerking gelyk ſtaat met anderhalf Pond van de beste *Kina*.

Men heeft bevonden, dat het kragtdaadig werkt ter geneezing van de Koorts, als een Klysteer gebruikt; ten dien einde ontbond ik een Drachma in vier Onces water. Deeze wyze van voorſchryven is zeer geſchikt voor Kinderen, en zodanige Patienten, als zy de *Kina*, op welk eene wyze ook toebereid, niet in de maag kunnen houden.

Ik heb berigt, dat de hoeveelheid van dit Extract thans in dit Ryk alles is, wat men tot dus verre in *Europa* vindt; en wanneer 'er geen valschheid gepleegd, of dit Extract verbaſterd worde, mogen wy hoopen en verwagten, dat hetzelve een zeer belangryk toevoegzel zal weezen op de lyst onzer nuttige en kragtdaadige Geneesmiddelen.

De ontbinding van dit Extract, in kookend water, zal zeer gereed en gemaklyk de plaats bekleeden van een Afkookzel, en in kosten 't zelve, zo als het doorgaans moet vervaardigd worden, niet te boven gaan.

Ik ben, enz.

New Broadſtreet, 11 Feb. 1790.

BEDENKINGEN OVER DE UITGESTREKTHEID VAN HET HEEL-AL, EN DE GESTELDHEID DER LIGHAAMEN IN HETZELVE.

Door

Dr. M. HOUTTUYN.

Het Vertoog, genaamd, *de Bespiegelende Wysgeer over de Veelheid der Werelden* (*), bragt my tot deeze Bedenkingen. De uitgestrektheid van 't Heel-Al is, inderdaad, verbaazend groot, en de gesteldheid der Lighaamen, die zig daarin, zo eigentlyk als schynbaar, beweegen, oppert zonderlinge denkbeelden; maar het wonderbaare wordt dikwils op de eene of andere manier, 't zy door onoplettendheid of onkunde, overdreeven, en het geheele Ontwerp daar door onbegrypelyk gemaakt.

Dit dagt ik, toen bladz. 365 van my gelezen werdt. De afstand der Vaste Sterren, zo van elkander als van de Zon, is met zekerheid tot nog toe niet meetbaar geweest voor het Menschelyk Vernuft. Derzelver afstand van de Aarde is weezentlyk iets, doch, als men op de verbaazende verheid der Sterren acht geeft, mauwlyks van belang, verschillende. De Bespiegelende Wysgeer zegt, niettemin, „ dat de Aarde, zig rondom de „ Zon beweegende, in 't eene gedeelte van haaren „ Loopkring (wandelkring luidt wat vreemd) 195 mil„ lioenen Mylen nader is aan de Hondstar, die hy de „ naaste keurt, dan in het tegenovergestelde, en nog„ thans schynt de grootte van deeze Star (zegt hy) „ daardoor niets het minste veranderd."

Men kan deeze Ster, anders ook *Sirius*, of de helderste van den grooten Hond, genaamd, by ons niet in haare klaarheid zien, dan geduurende den tyd, dat de Aardkloot de Zuidelyke helft van zyne baan doorloopt: des die *twee tegenovergestelde plaatsen* te zoeken zouden zyn omtrent de Nagt-Eveningen van de Lente en Herfst, en dan is deeze Star ons bykans volstrekt even naa. Wil men het onderscheid van den afstand neemen, van één dier plaatsen, en van den stand tegenover de Zon, gelyk

(*) Men vindt hetzelve in 't *Mengelwerk* hier voor, bl. 361.

lyk men ze in 't midden van den Winter, omtrent Nieuw Jaar, beſchouwt; zo is 't geheele verſchil, op 't hoogſte, niet meer dan de afſtand der Zonne van den Aardkloot, welke ſlegts ongevaar 20 millioenen Mylen bedraagt, wanneer men *Duitſche*, of 29 millioenen, wanneer men, met DE LA LANDE, *Hollandſche* en *Franſche* Mylen meent, van *twintig* in een Graad. Ik weet wel, de Wysgeer zal hier tegen inbrengen, dat hy *Engelſche* Mylen meent, van *zestig* in een Graad; maar, behalve dat zulks dan moest uitgedrukt zyn, komt evenwel, op verre naa, de rekening niet uit. Het verſchil, van den afſtand der gemelde Ster, zou dan nog op verre naa niet half zo groot zyn, als hy gelieft heeft te ſtellen (*).

Wat nu de *grootte* van die Ster betreft: wie heeft ooit de grootte der Sterren durven bepaalen? Al het verſchil, dat men tuſſchen dezelven met Teleskoopen waarneemt, beſtaat in helderheid. Het zyn ſlegts lichtende Stippen. Doch waarſchynlyk bedoelt de Wysgeer derzelver *ſchynbaare grootte* of *flikkering*, en dan is het zeker, dat die Ster zig op 't helderſte in den Winter, wanneer zy tegenover de Zon ſtaat, en, ten minſte by ons, veel helderer, dan in 't Voorjaar of in de Herfst, vertoont.

Hieromtrent oppert hy, op bladz 362, ook zonderlinge denkbeelden. „ De Vaste Starren, zegt hy, onderſcheiden zig van de Planeeten, door een grootere „ helderheid en meerderen glans, en door ſteeds die „ vertooning te zien, (te maaken, wil hy zeggen,) „ welke wy het flikkeren der Starren noemen." Maar die flikkering of tinteling heeft niet altoos, gelyk iedereen weet, en ook geenszins in alle Sterren, plaats. En, wat de grooter helderheid of glans betreft, waardoor zy de Planeeten overtreffen zouden; dit raakt ook maar weinige Vaste Sterren: ja 't is onwyfelbaar, als men *Jupiter*, tegenover de Zon, met een heldere Lucht beſchouwt,

(*) Naamelyk, maar ruim tagtig millioenen Mylen, gelyk de afſtand der Zonne van den Aardkloot, door eenen zeer bekwaamen *Lector Phyſices*, in zyne Intree-Reden over het *Nut der Natuurkunde*, begroot werdt, en die van SATURNUS, welke maar 250 is, op 717 millioenen Mylen: doch ongelyk grooter is de misſlag, wanneer de middellyn der Zon, die naauwlyks *honderdmaal* de middellyn des Aardkloots te boven gaat, van hem geſteld wordt, die middellyn *negenhonderd-duizend* maal te overtreffen.

ſchouwt, dat men die Planeet oordeelen zal zelfs de Hondſter in glans te overtreffen. NEWTON immers verhaalt, dat de Nieuwe Ster, die, nu ruim twee eeuwen geleeden, verſcheen, in January 1573 zig kleiner dan *Jupiter*, maar grooter dan *Sirius*, een der helderſte Vaste Sterren, vertoonde. Ik ſpreek nu van *Venus* niet, die, in haare grootſte klaarheid, *Jupiter* nog verre overtreft, en ſomtyds een ſtraal op den Aardkloot ſchynt te ſchieten; ja die by Dag ſomwylen zigtbaar is voor het bloote oog, dat men nimmer van eenige Vaste Ster heeft kunnen zeggen. Maar het gebrek van Tinteling onderſcheidt, beken ik, de Planeeten van dezelven, en hieruit blykt, dat dezelve geenszins, gelyk de Beſpiegelende Wysgeer waarſchynlyk ſtelt, kan afhangen van beletzelen in den Dampkring, die, *om dat zy zo klein ſchynen*, haar nu eens zigtbaar, dan onzigtbaar, zouden maaken. Even 't zelfde zou men dan van de Planeeten moeten zeggen, die zig, voor 't bloote oog, dikwils niet minder klein vertoonen. En deeze Tinteling heeft, gelyk iedereen weet, met een zuivere heldere Lugt het allerſterkſte plaats. Anders zou dezelve kunnen afgeleid worden van eene trillende beweeging der Lugt, welke men door Teleskoopen waarneemt; daar het zonderling is, dat die deeze Tinteling weinig vertoonen, wanneer men ze daar door beſchouwt. Anderen leiden dezelve van de Straalbreekingen af, of van de verandering van het Sterrebeeld (*); maar ik denk, dat zy aan een *Elektrikaal Vuur*, uit de botzing van het eigenaartig Licht der Sterren tegen dat der Zonne ontſtaande, toe te ſchryven zy. Immers, in die geſteldheid des Dampkrings, wanneer de Elektriciteit het ſterkſte werkt, heeft deeze Tinteling het meeste plaats.

Thans komt nog verder in opmerking, hoe de Beſpiegelende Wysgeer, op gemelde bladz. 365, gezegd hadt, „ de Star, ons de naaste en gevolgelyk de grootſte in „ 't voorkomen, is *Sirius* of de Hondſtar." Ik zou die gevolgtrekking omkeeren, en zeggen, „ de Star, die „ de meeste ſchynbaare grootte heeft, en daarom *voor* „ *de naaste gehouden wordt*;" want onzen Wysgeer zal zekerlyk niet onbewust zyn, dat hieromtrent geen de min-

(*) Zie de Optica of *Gezigtkunde* van den Hoogleeraar R. SMITH; door my uit het Engelsch vertaald, bladz. 183, 761.

minſte zekerheid plaats heeft, en dat het zo wel zou kunnen zyn, dat het verſchil der ſchynbaare grootte veroorzaakt werde door een *weezentlyk verſchil* der Sterren in grootte, als door den *verſchillenden afſtand*, die, wanneer men hem tot in het oneindige vermenigvuldigt, tot groote ongerymdheden aanleiding geeven zou.

Dit blykt uit het gene op 't aangehaalde volgt, naamelyk de denkbeelden van den beroemden HUIGENS, „ dat 'er Sterren konden zyn, wier Licht, ſedert de „ Scheppinge der wereld, tot ons nog niet gekomen „ ware." Deeze Sterren moesten derhalven nog nooit gezien zyn, gelyk die in dat zogenaamd Wolkje in 't Zwaard van *Orion* of de Reus, 't welk immers niet glinſtrend kan zyn, wanneer het ſlegts een bleek ſlaauw Licht heeft, en door HUIGENS, die het eerst ontdekte, aangemerkt werdt als een witachtige Wolk; doch door anderen als een Opening in 't Firmament beſchouwd wordt; ja by zommigen den naam voert van *Janua Cœli*, of de Poort des Hemels (*). Ik wil hier geen gevolgen uit trekken; maar zal alleenlyk opmerken, dat die afſtand der naaste of grootſte Vaste Sterren by zommigen zo groot gemaakt wordt, dat, volgens de aangenomene ſnelheid des Lichts, niet alleen deeze, maar zelfs *alle andere Sterren*, vooral die verder afzyn van ons Zonneſtelzel, *tot heden nog niet van ons gezien konden worden.*

Wie ſtaat niet verwonderd over de vreemdheid van deeze Stelling? Ondertuſſchen zal ik, om dezelve te bewyzen, geenszins acht geeven op het wederom zo goeddunkelyk geopperde van den *Beſpiegelenden Wysgeer*: „ men „ weet, dat het Licht 10 millioenen Mylen in één minuut „ aflegt." Vooreerst, kent men die ſnelheid zo volſtrekt nog niet. De Waarneemingen van BRADLEY op het Verſchilzigt der Vaste Sterren in Declinatie, ſtrekken in deezen, wel is waar, tot aanmerkelyke bevestiging van die ſnelheid des Lichts, welke bevoorens uit de Eclipſen der Satellieten van *Jupiter* door ROEMER beſlooten was; zo dat die ſnelheid in 't algemeen zodanig aangenomen wordt, dat het Licht omtrent 8 Minuuten tyds beſteede, om van de Zon tot ons te komen, en dan

(*) Zie 't zelve afgebeeld in gezegde *Gezigtkunde*, op Plaat LXXX, en beſchreeven, bladz. 688.

dan bedraagt dezelve niet boven de 2½ millioen Duitſche Mylen in één Minuut; zo dat hier wederom ſtilzwygens op *Engelſche Mylen* zal gerekend zyn. En, wie kan nog bovendien bewyzen, dat de ſnelheid des Lichts niet, naar de grootte of vuurigheid der Lichtende Lighaamen, eenigermaate verſchille?

Dan, ik moest myne zo even geopperde en gantsch ongerymd luidende Stelling betoogen. Ik zal zulks doen uit het Werk van onzen niet minder beroemden Hoogleeraar, wylen P. VAN MUSSCHENBROEK; in wiens *Beginzelen der Natuurkunde*, zo die in 't Latyn in 't jaar 1734, als in 't Nederduitsch in 't jaar 1736, te Leiden uitgegeven zyn, de afſtand der Vaste Sterren zodanig begroot wordt, dat een Kanonkogel denzelven in geen *honderd duizend millioenen* van Jaaren zou kunnen afloopen. — Een Kanonkogel, nu, vliegt in een Minuut ongevaar anderhalve Duitſche Myl, en zou derhalven wat minder dan een millioen Duitſche Mylen in een Jaar afleggen; zo dat dezelve, gelyk gerekend wordt, in omtrent 25 Jaaren van ons tot de Zon zou kunnen komen. Wanneer men nu zegt: 25 Jaaren geeft 8 Minuuten, de ſnelheid des Lichts, voorgemeld; wat 100,000 millioenen Jaaren; zo zal de uitkomst meer dan *zestig duizend* Jaaren zyn, welken het Licht noodig moest gehad hebben, om, van de naaste Vaste Sterren zelfs, tot ons te komen, dat is ten minſten tienmaal zo lang, als de Ouderdom des Aardkloots in 't algemeen begroot wordt.

Nog zal ik myne Stelling door eene andere Rekening bewyzen. Gezegde Hoogleeraar ſtelt, dat de ſnelheid des Lichts 1,634,683, dat is meer dan *anderhalve millioen* maalen, die van een Kanonkogel overtreffe. Des het gedagte getal van Jaaren, dat door hem 104,166,666,636 opgegeven wordt, deelende door het voorgaande, zal men, op weinig naa, 64,900 Jaaren hebben, voor den tyd, dien het Licht aan zulk een verbaazenden afſtand had moeten beſteeden. Waarom volgen zou, dat men tot nog toe geene van de Vaste Sterren had kunnen zien!

Ik verwonder my, dat voorheen de gedagten daar niet op gevallen zyn. Egter is, in de *Natuurkundige Grondbeginzelen* van dien Hoogleeraar, door zynen Tyd- en Amptgenoot, nu ook wylen den Profeſſor LULOFS, in 't Jaar 1762, zorg gedragen, om dit ſtilzwygens te ver-

verbeteren, ſtellende den afſtand der Vaste Sterren, met BRADLEY, ſlegts 400,000 maalen grooter dan die der Zonne van den Aardkloot. Dus de Rekening opmaakende, volgens de aangenomene ſnelheid des Lichts, voorgemeld, zo bekomt men weinig meer dan 6 Jaaren, voor den tyd, dien het Licht beſteeden zou, om van de Hondſter tot ons te komen, of, zo men wil, ook van andere Vaste Sterren. Immers die groote Sterrekundige heeft de Waarneemingen, uit welken hy dit beſluit, gedaan op Sterren van veel minder ſchynbaare grootte, die derhalve oogſchynlyk veel verder afſtandig zyn van de Zonne (*). Dus zou dan het Licht van de grootſten of naasten, gelyk SIRIUS, op ver naa geen 6 Jaaren daar toe noodig hebben. Dit neemt alle de gezegde ongerymdheden weg, en hier uit volgt ook, dat een Kanonkogel maar *tien millioenen* Jaaren tyds behoeven zou, om de naasten der Vaste Sterren te bereiken; 't welk byster veel verſchilt van over de honderdduizend millioenen!

Niet minder wordt in 't wilde geſchermd, over de geſteldheid der Lighaamen in 't Heel-al. Sommigen ſtellen, dat 'er Vaste Sterren zyn, die onze Zon zo veel in grootte overtreffen, als dezelve den Aardkloot; en dat de Hondſter, by voorbeeld, of anderen, die den meesten glans hebben, en derhalve *Sterren van de eerſte grootte* genoemd worden, dus wel negen honderdduizend of een millioenmaal grooter dan de Zon zyn (†). Dit maaken zy daar uit op, dat dezelven, op zulk een verbaazenden afſtand, nog een zo ſterk Licht verſpreiden. Anderen denken, dat de Vaste Sterren onderling wel zo ver, en misſchien ſommigen veel verder, van elkander ſtaan, als de laatstgemelden afzyn van de Zon. Dus wordt de uitgeſtrektheid van 't Heel-Al, boven alle verbeelding, *byna tot in 't oneindige*, uitgebreid. Veelen beſchouwen onze Zon als één der Sterren, en ſommigen vermoeden dat ieder Ster ook een Stelzel hebbe van Pla-

(*) Naamlyk op de uiterſte in den Staart van den grooten Beer en de bovenſte in de Kop van den Draak.

(†) Want zo de middellyn der Zon honderdmaal zo lang is; als die des Aardkloots, dan is haare Lighaamelyke grootte een millioenmaal, of een millioen Aardklooten zouden ſlegts de Zon in grootte evenaaren: gelyk alle Wiskonſtenaars weeten.

Planeeten en Komeeten, die 'er op een geregelde wyze, om heen loopen, doch wegens den grooten afſtand voor ons onzigtbaar zyn. Dus zou ieder Ster een WEREELD uitmaaken, gelykende meer of min naar onze Wereld, dat is naar ons Zonneſtelzel. Maar weinigen zullen met den *Wysgeer*, bladz. 367, vaſtſtellen, „ dat ieder „ Vaste Ster het middelpunt zy van een heerlyk Zon„ neſtelzel, rondom 't welke Werelden rollen, door „ dien Zonneglans verlicht." Immers welke *Werelden* het zyn, die om *zulk een Zonneſtelzel rollen*, begryp ik even zo min, als dat de Aarde *één zy van duizend duizend bollen*, die, om *dezelfde groote Zon*, in afgeperkte baanen rollen, gelyk de Dichter NIEUWLAND, bladz. 366, zingt; veel minder, hoe dezelven Licht kunnen ſcheppen *uit één en de zelfde bron*.

Wil men met dat *Gevoelen der Verlichtſte Wysgeeren*, bladz. 365, van die *veelheid der Werelden* naamelyk, zig vervrolyken, of zig dergelyke Denkbeelden tot een ſpeelpop maaken: wel aan: mids men zulks niet opdiſſe voor *Waarheden*, of als *Waarſchynlykheden* opdringe. Want, wat het eerſte aangaat, daar is voor die veelheid der Zonneſtelzelen geen zodanige zekerheid, (noch uit Sterrekundige Waarneemingen, noch uit Natuurkundige Grondbeginzelen,) als men heeft ten opzigt van de beweeging des Aardkloots, als eene der Planeeten, om de Zon; ten opzigt van derzelver weezentlyke groótte en onderlinge afſtanden; ten opzigt van de zo zonderlinge Loopbaanen der Komeeten, welke de uitgeſtrektheid van ons Zonneſtelzel wel tienmaal zo groot als de afſtand van *Saturnus* maaken, enz.

En, wat de Waarſchynlykheid aangaat, wil men hier, bladz. 366, met den Beſpiegelenden Wysgeer, de *Wysheid van den Almagtigen* in 't ſpel brengen, die immers geenszins aan regelen bepaald is, en welker oogmerken ondoorgrondelyk zyn voor 't Menſchelyk Vernuft; zo moet men weeten, dat het veel te hoog is en te vermetel, voor een Sterveling, te beredeneeren, wat Hoogstdezelve *te vergeefsch* zoude geſchapen hebben, of *niet te vergeefsch*. Wie kan begrypen, waarom zo veel millioenen Vrugtbeginzels en Zaaden van de Dieren en Planten, die dagelyks en jaarlyks vergaan, van den Schepper zyn voortgebragt, dan alleenlyk door te onderſtellen, dat dezelven geſchapen zyn *ten nutte van den Mensch?* Ziet men dit niet, by voorbeeld, zeer blyk-

baar,

baar, in die oneindige menigte van Eijertjes in de Kuit der Visschen (*), van Bolletjes in het Stuifmeel der Bloemen, van Graankorrels in het Koorn? Wie zal durven zeggen dat dezelven, schoon 'er van duizend geen *één* zy die iets voortbrengt, *te vergeefsch* geschapen zyn?

Wat het Heel-Al betreft, de beschryving van deszelfs Scheppinge is zeer eenvoudig. Wy vinden dat de Almagtige, op den vierden Dag, *de Zon, Maan en Sterren* schiep. God wilde, „ dat dezelven dienen zouden „ om Licht te geeven op der Aarde, om scheidinge te „ maaken tusschen Dag en Nagt, tusschen Licht en „ Duisternisse, en om te zyn tot Tekenen, tot gezette „ Tyden, Dagen en Jaaren." Dit wil, zeer blykbaar, zeggen, dat de Sterren dienen moesten, om den schynbaaren Loop der gedagte Hemel-Lichten af te perken; waar toe zy van ouds tot heden ook gebruikt zyn geweest. Van verdere oogmerken van derzelver Scheppinge vinden wy niets, in de Schriftuur, aangetekend. En, dewyl aldaar gemeld wordt, dat het gantsche Menschelyk Geslagt uit Adam gesprooten zy; zo kunnen wy met geen waarschynlykheid onderstellen, dat 'er op die andere Klootronde Lighaamen ook Menschen zouden zyn. Men kan zig van de Planeeten, 't is waar, onder welken *Jupiter* honderdmaal grooter Oppervlakte dan onze Aardkloot heeft, en, gelyk *Saturnus* met verscheide Maanen is omringd, wel verbeelden, dat daar op ook *leevende Wezens*, mooglyk veel verstandiger dan wy, misschien Engelen, huishouden; doch dit alles is even zo onzeker, als die *veelheid en verscheidenheid van Werelden* boven ons Planeetgestel, gantsch ten onregte, zigt-

(*) Men kan, aangaande de verbaazende menigte der Kuitkorrelen in de Visschen der Binnewateren, en hoe veel millioenen daar van toevallig verlooren gaan, en tot spyze van andere Visschen strekken, buiten en behalven de genen die zig in de Kuit der gevangen Visschen, welken men opeet, vernield bevinden; voorbeelden zien in de *Uitgezogte Verhandelingen*, X. DEEL. bladz 371, enz. Als ook, ten opzigt van die in de Kuit der Kabeljaauwen en andere Zee Visschen, in myne *Natuurlyke Historie*. Hoe veele Bolletjes van het Mannelyke Stuifmeel der Bloemen, die bevrugten zouden kunnen, dagelyks onnut verstuiven, en hoe veel millioenen van millioenen Graankorrels dagelyks opgegeten worden, is baarblykelyk.

zigtbaar genaamd, gelyk de *Beſpiegelende Wysgeer*, in een hoogen trap van verrukking, bladz. 369, uitboezemt. Het zyn, inderdaad, niets dan beſpiegelingen zonder grondſlag, waar in men zig, met den Engelſchen Digter, bladz. 370, tot in het oneindige kan verlustigen!

VERSLAG VAN DE OPREGTING EN DE VORDERINGEN DES GENOOTSCHAPS, OM DE ONTDEKKING DER BINNENSTE DEELEN VAN AFRICA VOORT TE ZETTEN; BEHELZENDE EEN BERIGT VAN DE TWEE HEEREN DOOR HUN TOT HET DOEN DEEZER ONTDEKKINGEN VERKOOREN, Mr. LEDYARD EN Mr. LUCAS, EN VAN DE VOORNAAMSTE HUNNER VERRIGTINGEN.

(Ontleend uit de *Proceedings of the Aſsociation for promoting the Diſcovery of the interior Parts of Africa.* Een Werk dat niet verkogt wordt; maar ten gebruike van de Leden des Genootſchap gedrukt is.)

„ De Schryvers van het beroemde Maandwerk *The Monthly Review*, een Afdruk van het bovengemelde Werk in handen gekreegen hebbende, geeven „ in hunne Aankundiging van het Genootſchap zelve; „ van de Reizigers, die hun plan aanvanglyk volvoerden; en van derzelver ontdekkingen, het volgend Verſlag, 't geen wy der Overneeminge dubbelwaardig „ keurden: met invoeginge van eene en andere byzonderheid uit een ander *Engelſch* Tydſchrift overgenomen."

* * *

Elke pooging, om de grenzen der Weetenſchappen uit te breiden, mag zich verzekerd houden, om, in den tegenwoordigen tyd, aanpryzing te zullen ontmoeten. De Wysgeerige Ontdekkingen van deezen, en de ſtoute Onderneemingen van anderen, hebben de nieuwsgierigheid der Geleerden zo ſterk gaande gemaakt, dat zy met den Dichter beginnen te denken, *nil mortalibus ardyum eſt*, en hoope opvatten om ieder tak van weetenſchap tot een ſtaat van volmaaktheid gebragt te zien.

De

Dewyl de zugt tot volmaaktheid de eenige weg is om 'er toe te geraaken, is het verre van ons. dat wy het zo zichtbaar vuurig verlangen onzer Landgenooten om naſpeuringen te doen, zouden zoeken te verzwakken, dat wy ons, in tegendeel, genoopt vinden om hun yver om der Geleerdheid en 't Menschdom dienst te doen, aan te prikkelen, door het aasje onzer goedkeuring te voegen by het gewigt der algemeene goedkeuring welke zy ontvangen.

Zonder onderſtand, kunnen byzondere Perſoonen, hoe volyverig, hoe naſpeurings gezind, hoe onderneemend, geene groote ontdekkingen doen, byzonder in de Aardryksknnde. De zodanigen die de grootſte genegenheid hebben om gevaarlyke Zee- en Landreizen te onderneemen, onbezogte Kusten en Landen aan te doen, zandige Woestynen door te trekken, en door te dringen tot de *Terra incognita* des Aardbols, zyn doorgaans arm; en 't is alleen door den byſtand der Vermogenden, dat wy hoop kunnen ſcheppen om onze Aardryksknnde te volmaaken. Wy pryzen overzulks het Genootſchap, van welks vorderingen wy thans een verſlag geeven. De *Europeaanen* weeten zeer weinig, indien iets, van de *binnenſte Gewesten van Africa*, en wy achten het een geluk, te ontdekken, dat een aantal geleerde en ryke Heeren, een Genootſchap hebben opgerigt, met oogmerk om die onbekende Oorden te onderzoeken.

Dit Genootſchap nam een aanvang op den negenden van Zomermaand des Jaars MDCCLXXXVIII, en beſtaat, volgens eene Lyst voor dit Werk gevoegd, uit 95 Leden (*), van welken Lord RAWDON, de Biſchop van LANDAFF, Sir JOSEPH BANKS, Mr. BEAUFOY en Mr. STUART benoemd zyn om het Fonds te beſtuuren, de Briefwisſeling te houden, en de Perſoonen tot deeze Aardryksknndige Bezending te benoemen. — Overreed van het aanbelang des Onderwerps van 't Genootſchap, lieten deeze Heeren geen tyd te leur loopen om het Plan ten uitvoer te brengen. Twee Heeren werden hun aangepreezen, die wonder geſchikt ſcheenen tot het bedoelde; zy verkooren dezelve. De een was zekere Mr. LEDYARD, en de ander zekere Mr. LUCAS.

De

(*) Ieder Lid heeft ingetekend voor vyf Guinjes, elk jaar, drie jaaren lang: als dan en na dien tyd, mag hy, een jaar voor uit des kennis geevende, zich aan het Genootſchap onttrekken.

De Leevensgeſchiedenis van den eerstgenoemden is te zonderling, om door ons niet byzonder vermeld te worden. Mr. LEDYARD was een *Americaan* van geboorte, en ſcheen, van zyne jeugd af, een onwederſtaanbaare begeerte gekoesterd te hebben, om kundſchap op te doen van onbekende of gebrekkig ontdekte deelen des Aardkloots. Verſcheide jaaren hadt hy geleefd onder de *Indiaanen* in *America*, zich op de kennis hunner Zeden toegelegd, en in die leerſchool het middel geleerd om de beſcherming en de gunst der Wilden te winnen. — In den laagen rang van Corporaal der Zeeſoldaaten, dien hy liever aannam dan zulk een Reis niet te doen, was hy met Capitein COOK de wereld omgevaaren. By zyne wederkomst voelde hy een hevig verlangen, om van de Noordwest-kust, door COOK gedeeltelyk ontdekt, tot de Oostkust te gaan, welke hem geheel bekend was, en beſloot, derhalven, het land van den *ſtillen Oceaan*, tot den *Atlantiſchen Oceaan*, door te trekken.

Zyn eerſte plan, ter bereiking van dit oogmerk, was ſcheep te gaan aan boord van een Schip, 't welk gereed lag om een handeltocht te doen na *Nootka Sound*, aan de Westkust van *America*; en met dit oogmerk beſteedde hy tot het koopen van Zeemans-behoeften tot de reis, het grootſte gedeelte van het Geld, hem milddaadig geſchonken door zynen voorhaamſten Weldoener, Sir JOSEPH BANKS. Maar dit ontwerp mislukt zynde door de inbaaligheid van een Tollenaar, die het Schip aangehouden en in beſlag genomen hadt, om redenen, die, by geregtlyk onderzoek, ongegrond bevonden werden; beſloot hy over Land na *Kamtſchatka* te trekken, vanwaar de overtocht na de Westkust van *America* zeer kort is. Met niet meer dan tien Guinjes in zyn zak, de geheele ſom die hy overgehouden hadt, ſtak hy het Kanaal over na *Oostende*, en ging, over *Doornemarken*, na de Hoofdſtad van *Zweeden*: vanwaar hy, dewyl het Winter was, de *Bothniſche* Golf over ys zogt over te trekken, om dus, langs den kortſten weg, *Kamtſchatka* te bereiken. Maar, halverweg de Golf gekomen zynde, bevondt hy dat het water niet digt gevroozen was, en keerde weder na *Stokholm*; van daar den koers Noord-waards zettende, drong hy door den Noordpools-kring, en de Golf aan den bovenkant omgaande, kwam hy aan de Oostzyde, te *Petersburg*.

Te *Petersburg* werd hy ras bekend als een zonderling Man-

Man. Zonder kousen of schoenen, en te arm om een van beiden te koopen, ontving hy een uitnoodiging van den *Portugeesohen* Gezant, om by hem te komen eeten; hy nam dezelve aan. Aan deeze uitnoodiging hadt hy het waarschynlyk te danken, dat hy de som van twintig Guinjes kreeg, op een Wissel op Sir JOSEPH BANKS, om welken te trekken hy beleedt geen regt te hebben; doch dien hy betuigde te gelooven, dat de Heer BANKS, uit aanmerking van den Tocht door hem ondernomen, en dus verre volvoerd, wel zou willen betaalen. Aan de tusschenspraak dienst Gezants mag men ook toeschryven, dat hy vryheid kreeg om eene bezending van voorraad, die de Keizerin bevolen hadt na *Yakutz* af te vaardigen, ten gebruike van Mr. BILLINGS, een *Engelschman*, toen beide in hauren dienst, te vergezellen.

Dus toegerust, reisde hy Oostwaards op door *Siberien* na *Yakutz*, waar hy vriendelyk ontvangen werd door Mr. BILLINGS, dien hy zich herinnerde aan boord van Capitein COOK gekend te hebben als Knegt van den Starrekundigen; doch thans in dienst der Keizerinne, om haar plan van ontdekkingen in 't Noorden voort te zetten.

Van *Yakutz* trok hy na *Oczakow*, op de kust der Zee van *Kamtschatka*; van daar meende hy naar dat *Schiereiland* over te steeken, en aan den Oostkant scheep te gaan op een der *Russische* Vaartuigen, die handeldryven op de Westkust van *America*; doch ontdekkende, dat de Scheepvaart door het ys geheel gestremd was, keerde hy te rug na *Yakutz*, om er het einde van den Winter af te wagten.

In deezen toestand werd hy, in gevolge van vermoedens, tot hier toe niet opgehelderd, of door partyschap tegen hem, waarvan geen reden gegeeven wordt, uit naam der Keizerinne van *Rusland*, door twee *Russische* Soldaaten gevat, die hem op een steede plaatsten, in het holste van den Winter, door de woestynen van *Noord-Tartaryen* heen voerden, en eindelyk op de grenzen van het *Poolsche* Grondgebied brachten. Zy verlieten hem, met de verklaaring, dat hy, in *Rusland* wederkeerende, zeker zou opgehangen worden; maar dat zy hem, als hy verkoos na *Engeland* te gaan, goede reis wenschten.

In de diepste armoede gedompeld, met lappen tot klee-

ding, blootgeſteld aan alles wat zulk een gewaad op reis vergezelt, door aanhoudend leed afgemat, en kwynende van gebrek, zonder vrienden, onbekend, en vol ellenden, bereikte hy *Koningsbergen*. — Hier beſloot hy, in den prangenſten nood nog eens de toevlugt te neemen tot zyn ouden Weldoener; hy vondt gelukkig iemand, die hem vyf Guinjes wilde ſchieten op een Wiſſel op den Voorzitter van de Koninglyke Societeit.

Met deezen onderſtand bereikte hy *Engeland*, en vervoegde zich terſtond by Sir JOSEPH BANKS, die, LEDYARDS geaartheid kennende, hem verhaalde, dat hy hem kon aanpryzen tot een tocht ruim zo gevaarlyk als een dien hy tot nog toe gedaan hadt. waarop hy hem de begeerte te kennen gaf van het Genootſchap om de binnenſte gedeelten van *Africa* te ontdekken. Mr. LEDYARD antwoordde, dat hy, voor lang, vast beſlooten hadt om *Africa* door te trekken, zo ras hy het binnenſte gedeelte van *Noord-America* onderzogt hadt.

Een aanpryzingsbrief van den Heer BANKS ontvangen hebbende, vervoegde hy zich tot den Opſteller deezer *Gedenkſchriften* (*), die verklaart, dat hy, vóór den Naam en de Boodſchap diens Bezoekers uit den medegebragten Brief vernomen te hebben, zich getroffen vondt door het manlyk voorkomen, de breede borst, het open gelaad, en het ongemeen leevendig oog. Ik ſloeg een kaart van *Africa* voor hem open, en een lyn trekkende van *Cairo* tot *Sennar*, en van daar Westwaards in de breedte en de veronderſtelde ſtrekking van den *Niger*, verhaalde ik hem, dat dit de weg was langs welken ik *Africa*, indien het mogelyk was, gaarne wilde doorreisd hebben. Hy betuigde zich zeer gelukkig te zullen agten, indien men hem het doen dier Reize toevertrouwde. Op myne Vraag, wanneer hy dezelve zou kunnen aanvangen? was zyn antwoord, Morgen ogtend.

Zulk een Man, als wy Mr. LEDYARD uit deeze opgave hebben leeren kennen, was door de natuur als gevormd tot den bedoelden Toeht, en waren wy van 't gevolg onkundig, wy zouden het Genootſchap gelukwenſchen met het aa treffen van zulk een Zendeling.

De Lotgevallen van den anderen Zendeling, Mr. LUCAS, bylange na zo zonderling niet zynde, worden in de volgende opgave begreepen; doch dezelve is genoeg om

(*) De Heer BEAUFOY,

om hem voor een geſchikten Perſoon, tot de beoogde ontdekkingen, te erkennen.

Nog een Jongeling zynde, werd Mr. LUCAS na *Spanje* gezonden, om te *Cadix* het Koopbedryf te leeren; by zyne wederkomst hadt hy het ongeluk van genomen te worden door een *Saleeſchen* Roover, en kwam als een Slaaf aan het Keizerlyk Hof van *Marocco*. Drie jaaren bleef hy gevangen, en in vryheid geſteld, trok hy na *Gibraltar*, waar hy, op 't verzoek van den Generaal CORNWALLIS, de Bedieningen van *Vice-Conſul*, en *Chargé de Affaires* in het Ryk van *Marocco* aannam, en hy hadt het genoegen, om, als Afgezant van zyn Vorst, weder te keeren, in een Ryk waar in hy zo lang, als Slaaf, gewoond hadt.

Zestien jaaren daar doorgebragt hebbende, bezogt hy *Engeland* eerst weder, en werd ras aangeſteld tot *Tolk der Oosterſche Taalen* aan het Britſche Hof; deeze post bekleedde hy, toen hy bekend werd by het Genootſchap tot naſpeuringe in *Africa*, en zyne bereidvaardigheid betuigde, om, met toeſtemming zyner Majeſteit, ten dienſte des Genootſchaps, alle Reizen te onderneemen, waar toe zyne kennis van de Zeden, Gewoonten en Taal, der *Arabieren* hem in ſtaat ſtelde.

Van twee zodanige Zendelingen in de Aardrykskunde mogt men buiten twyfel veel onderrigtings verwagten; en ſchoon de oogmerken des Genootſchaps nog niet ten vollen bereikt zyn, mogen de mededeelingen welke het zelve ontvangen heeft, aangemerkt worden van dien aart te weezen, dat ze de nieuwsgierigheid der Aardrykskundigen opwekken, hoewel niet geheel voldoen.

Mr. LEDYARD ondernam, volgens zyn eigen verzoek, de moeilyke en gevaarlyke taak, om van het Oosten na het Westen, op de Breedte aan den *Niger* toegeſchreeven, het wydſte gedeelte des vasten lands van *Afrika*, door te trekken. Op den dertigſte van Zomermaand, des Jaars MDCCLXXXVIII, verliet hy *London*. 's Morgens vóór zyn vertrek, gaf hy aan een Vriend de hoofdſom op van de moeilykheden op zyn voorige Reizen doorgeſtaan; doch met betuiging, hoe hy daardoor niet werd afgeſchrikt, om nieuwe, en onbeproefde, gevaaren te loopen. „ Ik ben," ſprak hy, „ aan moeilykheden „ gewoon. Ik weet wat honger en naaktheid is, in zo „ verre een Mensch die lyden kan. Ik weet, wat het is „ voedzel te krygen, als een liefdegaaf aan een dwaas;

„ en

„ en heb, by wylen, my genoodzaakt gevonden, my
„ zodanig aan te ſtellen, om grooter kwaad te *ontgaan*.
„ Myne ongelegenheden en rampen zyn grooter geweest,
„ dan ik immer erkend heb, of ooit aan eenig Mensch
„ zal willen bekennen. Verſchriklyk zyn dusdanige din-
„ gen om te verduuren; doch zy hadden tot nog toe op
„ my het vermogen niet, om my van myn oogmerk te
„ doen afzien. Blyf ik in leeven, ik zal, in den uitge-
„ ſtrektſten zin, getrouwlyk myne verbintenis aan het Ge-
„ nootſchap volbrengen; en kom ik om, in deeze poo-
„ ging, myn Eer zal beveiligd blyven: want de dood
„ vernietigt alle verbintenisſen"

In de maand Augustus, des gemelden Jaars, bereikte hy *Cairo*. Van hier zondt hy aan de Heeren Beſtuurderen des Genootſchaps zodanige berigten, die uitweezen, dat hy een Reiziger was, die waarnam, juist opmerkte, en vergeleek. Aldaar deedt hy; by de reizende Slaaven-handelaaren, en anderen, zodanige kundſchap op van de binnenſte deelen van *Africa*, dat hy van ongeduld brandde, om dezelve te onderzoeken. Hy ſchreef aan het Genootſchap, dat hy zyn eerſtvolgende berigten zou zenden van *Sennar*, (zes honderd mylen ten Zuiden van *Cairo* gelegen;) maar de dood rukte hem, in den aanvang zynes loops, te *Cairo* weg, en ſtelde de opgevatte hoop op de vrugt zyner reize te leur.

De dood van LEDYARD, met zo veele bekwaamheden tot het doen van ontdekkingen begaafd, en door de natuur geſchikt, om zo veel moeilykheids en gevaaren door te worſtelen, mag aangemerkt worden, als een algemeen verlies. De Jufferſchap, zo wel als de Wysgeeren, zullen het beweenen; de eerſtgemelden inzonderheid, als zy leezen hoe hy het Character der Schoone Sexe opgeeft. —— „ Ik heb," ſchreef hy, „ al-
„ lerwegen opgemerkt, dat de Vrouwen, in alle Lan-
„ den, beleefd, verpligtend, teder en menſchlievend
„ zyn; dat zy altoos overhellen tot vrolykheid en ver-
„ genoegen, ſchroomagtig en zedig zich aanſtellen; en
„ dat zy niet morren, gelyk de Mannen, om eene edel-
„ moedige daad te doen. Niet trotſch, verwaand of
„ zich alles aanmaatigend, zyn ze beleefd en gezellig; in
„ 't algemeen meer voor dwaaling blootgeſteld, dan de
„ Mannen, waren zy integendeel deugdzaamer, en gere-
„ der tot goede werken, dan deezen. By eene Vrouwe,
„ 't zy eene beſchaafde of wilde, vervoegde ik my nimmer

„ met

„ met de taal van welvoegelykheid en vriendſchap, zon-
„ der een betaamlyk en vriendelyk antwoord te ontvan-
„ gen. Met de Mannen was het anders geſteld. ——
„ Zwervende door de *dorre* vlakten van het *ongaſtvry*
„ *Deenemarken*, door het *eerlyk Zweeden*, door het *be-*
„ *vroozen Lapland*, het *ruw en boersch Finland*,
„ het *beginzelloos Ruſland*, en de *wyduitgeſtrekte Land-*
„ *ſtreeken der zwervende Tartaaren*, zyn de Vrouwen
„ eenpaarig vriendlyk aan my geweest als ik hongerig,
„ dorſtig, koud, nat, of ziek was, en, tot vermeerde-
„ ring van deeze deugd (den naam van Goeddaadigheid
„ zo zeer verdienende), betoonden zy die daaden, op
„ eene zo onbedwongene en gulle wyze, dat ik, dorſtig
„ zynde, den aangenaamſten dranк dronk, en een ſtuk
„ broods, met dubbelen ſmaak, at."

Wegens *Egypte*, zondt hy hoofdzaaklyk de volgende beſchieden. „Een Reiziger, die, door juiste vergelyking,
„ tusſchen de dingen hier en in *Europa*, zyn berigt zou
„ opgeeven; die met een ziel, niet betoverd door voor-
„ gaande beſchryvingen, al te ſterk, al te ſtout, al te
„ eerlyk om te kunnen liegen, ſprak, gelyk hy dagt,
„ zou ongetwyfeld aangezien worden voor een zwerven-
„ den Gek, en een Domkop. By voorbeeld, een *En-*
„ *gelschman*, die *Egypte* nooit gezien hadt, vroeg my,
„ welk ſoort van Vrouwen de *Egyptiſche* Vrouwen wa-
„ ren? Indien ik my dan verbeeldde, door myn ant-
„ woord, zo veel my mogelyk was, aan zyne vraag te
„ zullen voldoen, hem voorſloeg om te gaan zien de
„ eerſte troep *Gypſies*, agter een hegge in *Eſſex*, zo
„ veronderſtel ik, dat hy dwaas genoeg zou weezen,
„ om my voor een gek te houden.

„Wanneer wy ſtil bielden by een Dorp, had ik voor
„ een gewoonte, om 'er met myn Gids in te treeden;
„ deeze, een *Muſulman* zynde, en een Afſtammeling
„ van MAHOMETH, droeg een groenen tulband, en werd
„ daarom met eerbiedenis bejegend; en ik, was van my-
„ ne veiligheid verzekerd; dan, in de daad, in gewoo-
„ ne *Turkſche* kleeding, gelyk ik droeg, zou ik, zo 't
„ my voorkwam, even veilig geweest zyn. Ik zag
„ onder de Inwoonders geene neiging, altoos, tot onbe-
„ leefdheden.

„De Dorpen beſtaan meest uit jammerhartige verza-
„ melingen van arme hutten, ruw zamengeſteld, zonder
„ eenigen ſmaak, vol vuiligheid, luizen, vliegen, en

„ on-

„ ongedierte; het Volk is havenloos gekleed, de kinde-
„ ren loopen naakt; het gemeene volk draagt niets, dan
„ een hembd en een onderbroek; in huisvesting en kleê-
„ ding beide, moesten zy wyken voor alle Wilden, die
„ ik immers zag.

„ Op den zes- en twintigſten van Augustus, werd ik
„ door ROZETTI, den *Venetiaanſchen* Conſul, ingeleid
„ by den Aga MAHOMMED, den vertrouwden Staats-
„ dienaar van ISMAËL, den magtigſten der vier rege-
„ rende Beys. Hy gaf my zyne hand te kuſſchen, en
„ teffens de belofte van brieven van beſcherming en
„ voorſchryving door *Turksch Nubia*, als mede aan eeni-
„ ge Opperhoofden, diep landwaards in. —— By een
„ volgend onderhoud, verhaalde hy my, dat ik op my-
„ ne Reis een Volk zou ontmoeten, 't welk het vermo-
„ gen hadt, om zich in de gedaanten van verſcheide
„ Dieren te hervormen. Hy vroeg my, wat ik 'er van
„ dagt? Ik oordeelde het niet raadzaam de onkunde,
„ de eenvoudigheid en ligtgeloovigheid, van den *Turk*,
„ aan den dag te leggen. En zeide, dat het een gedeel-
„ te van het Character van alle Wilde Volken uitmaak-
„ te dat zy groote Tovenaars waren; doch dat ik nim-
„ mer gehoord hadt van zo groote, als hy my de eere
„ gedaan hadt, om te beſchryven; dus het my zo veel
„ te behoedzaamer op myne reis moest maaken; en dat
„ ik, zo 't mogt gebeuren dat ik ze aantrof, in myn
„ brief aan hem, dien ik beloofde te zullen ſchryven,
„ een volkomener verſlag van dit Volk zou geeven, dan
„ hy tot nog ontvangen hadt. —— Hy vroeg my, hoe
„ ik zou kunnen reizen, zonder de taal des Volks, waar
„ ik kwam, te kennen? Ik antwoordde hem door Woor-
„ denboeken. Ik zou hem even goed een bladzyde uit
„ NEWTON's *Principia* hebben kunnen voorleezen. ——
„ Hy keerde weder tot zyne fabelagtige vertellingen. Is
„ het niet zeldzaam, dat de *Egyptenaars* (want ik ſpree-
„ ke van de Inboorelingen zo wel als van hem, wanneer
„ ik deeze aanmerking maak,) tot nog toe, zich zo zeer
„ door de toveryen laaten bedriegen? Was dit het zelf-
„ de Volk, 't geen de Pyramiden bouwde?

„ Ik kan niet ontdekken, dat de *Turken* een beter
„ denkbeeld hebben van onze verſtandige bekwaamhe-
„ den, dan wy van de hunne vormen. Zy zeggen van
„ ons, *dat wy een Volk zyn, die onze Zielen op het*
„ *uiterſte onzer vingeren draagen;* hier door aanduiden-

„ de,

„ de, dat wy ze ſteeds te werkſtellen, en dienstbaar
„ maaken tot allerlei einden, en met vaardigheid en ge-
„ mak alles verrigten, wat wy doen.

„ De Muzyk-Inſtrumenten beſtaan uit een Trommel
„ en een Fluit: welke beide zeer gelyken na die Inſtru-
„ menten in de *Zuidzee*, de Trommel is volmaakt ge-
„ lyk aan den Trommel op *Otaheite*, en heb ik meer
„ overeenkomſten gevonden tusſchen de *Egyptenaars* en
„ de Inwooners der *Zuidzee-Eilanden*: de Fluit is van
„ Riet gemaakt, en beſtaat uit een kort en lang ſtuk za-
„ mengevoegd; het geluid heeft veel van de Zakpyp,
„ en is niet onbevallig. Al hun Muzyk gaat vergezeld
„ of wordt beſlooten met handgeklap. Vreemd deedt
„ het my, dat de Vrouwen alhier met haaren mond een
„ geluid maaken als dat der Kikvorſchen, en dat dit
„ Kikvorſchen-muzyk altoos geſlaagen werdt op Huwe-
„ lyksfeesten, en ik geloof by alle andere gelegenheden
„ van vrolykheid, als 'er Vrouwen tegenwoordig zyn.

„ Ik heb de bestmogelyke naſpeuringen gedaan, zints
„ ik hier geweest ben, wegens den aart des Lands, 't
„ welk ik zal doorrekken, van *Sennar*, *Darfoor*, *Wan-*
„ *gara*, *Nubia*, *Abyſſinia*, van andere genoemde, en my,
„ by naame, onbekende Gewesten. Ik zou het my een
„ geluk gerekend hebben, als ik u een beter berigt hadt
„ kunnen geeven van deeze plaatzen, dan ik tot nog toe
„ in ſtaat ben te doen. 't Zal u in *Engeland* zeer zon-
„ derling voorkomen, dat wy in *Egypte* zo onkundig
„ zyn van de Landen, die 's jaarlyks bezogt worden;
„ de *Egyptenaars* weeten zo weinig van de Aardryks-
„ kunde, als de *Franſchen* over 't algemeen, en nogthans
„ zingen, danſen en arbeiden zy, gelyk deezen, zon-
„ der dat."

(*'t Vervolg by de naaste gelegenheid.*)

BERIGT EENER REIZE NA MONT-ROSE. Door den Hoogleeraar DE SAUSSURE.

(*Journal de Phyſique.*)

„ Volgden onze Leezers den Hoogleeraar DE SAUSSU-
„ RE, toen hy den hoogſten Bergtop in *Europa*,

„ *Mont-*

„ *Mont-Blanc*; beklom, en zyne daar gedane
„ Waarneemingen mededeelde (*), zy zullen dien on-
„ vermoeiden Natuuronderzoeker gaarne met hunne gedag-
„ ten vergezellen, en diens belangryke navorſchingen, aan
„ een anderen kant van het *Alpiſche* Gebergte gedaan,
„ met genoegen, zo wy niet twyfelen, ontvangen. Wy
„ hebben 'er zoo veel nieuws en weetenswaardigs in ge-
„ vonden, dat wy ons haasten om 't zelve hun onder 't
„ oog te brengen. De breedvoerigheid van het Stuk zal
„ ons noodzaaken, op bekwaame Afdeelingen, af te
„ breeken.

* * *

INLEIDING.

Mont-Roſe (*Monte-Roſa*) ziet heen over de Zuidkant van de Bergketen der *Alpen*, gelyk *Mont-Blanc*, over den Noordkant van dit beroemd Gebergte. Van *Mont-Roſe's* top beſchouwt men alle de vlakten van *Piemont* en *Lombardyen*, van *Turin*, van *Padua*, van *Milaan*, en zelfs veel verder dan *Milaan*. Deeze Berg is door geen Natuurkundigen beſchreeven (†). Dezelve trok

(*) Zie onze *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroeff.* III Deels, 2de Stuk, bl. 115 en 219.

(†) De Heer BARTOLOZZI, een geleerd Natuurkundige van *Florence*, door my aangetoogen in myne *Voyages*, Vol. II, §. 6. 853. 874. en 903, heeft my, tien jaaren geleden, gezegd, dat hy aan den voet deezes Bergs zich onthouden hadt, om denzelven waar te neemen; doch hy heeft my zyne Waarneemingen niet medegedeeld, en ze zyn niet in 't licht gegeeven. De Schryvers, die over het *Alpiſche* Gebergte geſchreeven hebben, verleenen ons van *Mont-Roſa* geen voldoenend berigt. SIMLER, ALTMANN, WALSER, FAST en de *Dictionaire de la Suiſſe*, noemen deezen Berg niet. SCHEUCHZER, 't is waar, noemt denzelven in zyne *Itinera Alpina*, p. 290 en 303; dan, het is om te vermelden wat SIMLER gezegd heeft van *Mont-Cervin*, een geheel anderen Berg, gelyk het vervolg deezer Reize zal uitwyzen. GRUNER, eindelyk, onderſcheidt *Mont-Roſe* wel van *Mont-Servin*, Tom. I. p. 229; doch zegt 'er niets anders van, dan dat die Berg *Valais* afſcheidt van *Val-Seria*, en dit zelfs is niet ten vollen naauwkeurig.

trok derhalven myne nieuwsgierigheid ten ſterkſten. Naa *Mont-Blanc* en de ſtreecken rondsom dien Berg, met zo veel opmerkings beklommen en doortrokken te hebben, oordeelde ik het van aanbelang een Berg te bezoeken, die, naast *Mont-Blanc*, de hoogſte is der *Alpen*.

De Graaf DE MOROZZO, dien ik en myn Zoon, in den Jaare MDCCLXXVII, het genoegen hadden te *Turin* te ſpreeken, verſterkte my in het voorneemen, om de reis na deezen Berg te ondernoemen; hy wees my het Dorp *Macugnaga* aan, als digtst aan den voet gelegen, en gaf my den weg derwaards op. Hy hadt dien bereisd toén hy de Goud-myneu daar omſtreeks ging bezigtigen: en betuigde te gelooven, dat men, de Ysvlakte boven *Macugnaga* gelegen, en waar van hy het benedenſte gedeelte bezogt hadt, overklimmende, den top van *Mont-Roſe* zou kunnen beklimmen.

Reis van Geneve na Domo d'Oſſola; Overtocht van Simplon.

Met deeze kundigheden voorzien, en door deeze hoop bezield, verliet ik, met myn Zoon, op den vyftienden van July MDCCLXXXIX, *Geneve*, en namen onze nagtrust te *Lauſanne*. Wy hielden ons een halven dag op in die Stad, om het Kabinet van Delfſtoffen des Barons van ERLACH, Opperbaljuw van *Lauſanne*, te bezigtigen. Ik hadt het reeds eenmaal gezien; doch herzag 't zelve met nieuw genoegen; het behelst niet alleen eene ſchoone verzameling der Mineraalen van *Saxen* en andere Landen; maar, 't géen veel zeldzaamer en veel kostbaarder is, de volkomenſte verzameling welke beſtaat van de Mineraalen in *Zwitzerland*, en inzonderheid van gecriſtalliſeerde *Veldſpath's Schorls*, en Tournaleinen van *Saint Gothard*.

Den zelfden dag kwamen wy te *Vevay*, en 's anderen daags, den zeventienden, te *Martigny*. Te deezer plaatze hadt ik beſtemd, dat MARIE CONTET, CACHAT LE GEANT en SAINT JEAN DE CHAMOUNI, die ons de Muïlezels, noodig tot deezen tocht, zouden leveren (*). On-

(*) Ik oordeel deeze gelegenheid te moeten aangrypen, om het gevaar te doen zien van eene ſoort van mode, welke men thans begint in te voeren. Door het overdryven van nieuwe beginzelen van opvoeding, of om een vertoon van eenvoudigheid te maaken, doen Ouders, zeker wel in ſtaat om de kos-

Onze Werktuigen gaven bykans den last aan twee draagmuilezels. Een glazenbol, van een voet diameter, geflooten in een welgemaakte en gevoerde kas, een groote balans om deeze glazen bol op onderfcheidene hoogten te weegen, een tent, geſchikt, om, gedekt, die werking op onbewoonde plaatzen te verrigten, een Spheriſche Slinger, met een roede van zes voeten, en de noodige toeſtel om de langte der ſlingeringen af te meeten (*); drie barometers, twee kompaſſen, het benoodigde om een middaglyn te trekken, en verſcheide andere werktuigen, ter waarneeminge. Ten onzen eigen gebruike, voerden wy met ons een tweede tent, twee kleine bedden, en kleederen, deeze dun voor de heete lugt in de Zuidlyke Valeiën, geene zwaar tegen de koude voor het Ysgewest, op hooge bergtoppen. Wy hadden dus drie draag-muilëzels, en drie gezadelde, een voor my, een voor myn Zoon, en een voor myn Lyfknegt. Onze braave *Chamouniards*, gewoon ons behulpzaam te weezen, en onze togtgenooten, waren ons hoogſt nuttig, zo, om ons de proeven te helpen neemen, als, om onze beladene muilëzels te geleiden op de ongemaklyke en ongebaande wegen, welke wy moesten doortrekken.

Van *Martigny* kwamen wy te *Sierre*, en van *Sierre* te *Viege*. Wy zouden dien zelfden dag *Brieg* bereikt hebben, als wy geen tyd verlooren hadden in het overtrekken van den Waterval van *Miſlgrabe*, die in de *Rhone* ſtort, niet verre van de Stad *Louefche*. Deeze Wa-

ten te paard of op muilezels goed te betaalen, jonge lieden, van eene zwakke geſteltenisſe, en van jaaren, waar in de groei des lichaams alle overmaat van arbeid gevaarlyk maakt, de bergen van *Zwitzerland* te voet doorreizen. Ik heb, op het gebergte, eenige dier ſlachtoffers van dit nieuwe ſtelzel aangetroffen, die myn medelyden opwekten. Ik heb zelfs te *Meyzingen* een jong Duitsch Heer gezien, in een zeer droeven ſtaat, en die eenige dagen daar na ſtierf aan eene ontſteeking en verval van krachten; en, onbegrypelyke tegenſtrydigheid! dezelfde Heer, die zyn nog jonger Zoon aan dit gevaar blootſtelde, zou zeker een Hond of Paard, nog niet tot jaaren gekomen zynde, geene hooggaande vermoeienis afgevergd hebben.

(*) Deeze bol en ſlinger waren geſchikt om Proeven te doen over de digtheid der Lugt, door myn Zoon op deeze Reize gedaan, en medegedeeld in het *Journal de Phyſique*, van *February* deezes Jaars 1790.

Waterval is van die ſoort, als waar van ik elders geſprooken heb (*), die ſlegts eenige uuren aanhouden; maar die, in dat korte tydsbeſtek, met de grootſte hevigheid ſtroomen, en ſchriklyke verwoestingen aanrigten. Deeze hadt den weg opgedolven, den grond tot eene verbaazende diepte uitgehold, en de oevers bedekt met eene groote menigte geelagtige aarde. Alle deeze vernielingen waren voorgevallen den voorgaanden avond, en 't was, ten tyde onzes overtochts, bykans droog. Een vierendeeluurs naa denzelven overgetoogen te zyn, ziet men, zich ter rechterhand of ten zuiden afwendende, in de keten bergen die een Valéi van een verbaazenden omtrek omringt, zeer hooge berg-toppen, wier kaale, en door den regen uitgegroefde, zyden van dezelfde kleur zyn, als de modder, door den Waterval medegevoerd: het valt gereed te bevatten, dat de wateren, hier verzameld, een verſchriklyken Waterval moeten veroorzaaken.

In twee uuren kwamen wy van *Viege* te *Brieg*, of *Brigue*, de hoofdſtad eener Streeke van dien naam. 't Is in deeze Stad, dat men den Berg *Simplon* (†) begint op te klimmen. Ik zal eene korte beſchryving geeven van deezen overtocht der *Alpen*, die, ſchoon veel gedaan, egter nog eene beſchryving ontbreekt.

Van *Brieg* komt men, in drie en een vierde uur, te *Tavernettes*, een klein Vlek, 815 Roeden boven het waterpas der Zee (‡). Hier kan men eenige ververſingen nee-

(*) *Voyages de* SAUSSURE. Vol. I. §. 485.

(†) De *Duitſchers* noemen deezen Berg *Simpelin*, de *Italiaanen Simplone*, de *Franſchen* ſpreeken het *Simplon* uit, en zo moet men ſchryven, en niet *Saint-Plomb*: want 'er is geen Heilig die *Plomb* heet.

(‡) Ik heb alle de hoogten, welke op deeze Reize voorkomen, berekend op de wyze van den Heer TREMBLEY, en vergeleeken met de daar aan beantwoordende Waarneemingen, welke de Heer SENNEBIER de goedheid gehad heeft, met veel moeite, te *Genève* te doen. Ik heb, vervolgens, by elk deezer hoogten, 206 Roeden, (of letter, 205, 8) gevoegd, de hoogte van des Heeren SENNEBIER's Kamer boven 't oppervlak der Zee. Weshalven men, zonder dat ik noodig zal hebben dit te herhaalen, alle de Hoogten, door my in dit Berigt vermeld, verſtaan moet, als boven 't waterpas der Zee.

neemen, eer men den top van *Simplon*, een kleine myl boven *Tavernettes* gelegen, gaat beklimmen. De hoogte van deezen Bergtop is 1029 Roeden. Van daar daalt men, in twee uuren en een vierde, na het Dorp van *Simplon* (*Simpelen-dorf*) ter hoogte van 759 Roeden; wy bleeven daar in een zeer goeden herberg by den Capitein TEYLER. Van dit Dorp daalt men, in twee en een half uur, af tot *Gontz*, het eerſte Dorp aan de zyde van *Italie*; maar egter tot Duitschland en onder *Vallais* behoorende. Nog twee en een half uur brengen u te *Dovedro*, de eerſte *Italiaanſche* plaats, niet hooger dan 297 Roeden gelegen.

Deeze overtocht is, myns bedunkens, een der merkwaardigſte van de *Alpen*. Dezelve levert ſchoonheden op, van den meest tegen elkander overgeſtelden aart. Aan de zyde van *Zwitzerland*, reist men door de ſchoonſte bosſchen, onder den verkwiklykſten lommer, bevogtigd niet door Watervallen, maar door zagtvlietende en heldere beekjes. De zyde van *Italie* vertoont, in tegendeel, de ſcherpgepuntſte en verſchriklykſte rotzen, gelyk aan verbaazende loodrecht opgaande muuren; en zo naby elkander, dat men ziet hoe een brok Granit, afgerold van een bergtop, tusſchen de zyde der valeie hangt, en ter brugge dient, om van den eenen berg op den anderen te komen. Verderop ſtort zich een Waterval in eene diepte, met zulk een geweld, dat de ſtukkengeſtoote druppels, door de lugt, die 'er zich van ontlast, opgenomen, met vaart na boven klimmen, gelyk de damp van een grooten ketel, door de zonneſtraalen gekleurd worden, en een mengzel van vlam en rook ſchynen: dan, men moet een hoofd hebben, 't welk van geen duizelen weet, zullen die vertooningen een vermaak op'everen, door geen vrees geſtoord; want de weg, of liever het voetpad, loopt dikwyls geheel over een allerſchriklykſte diepte, en heeft niet meer dan vier voeten breedte, zonder eenige borstweering. Op veele plaatzen is dezelve door de rots heen gehouwen: zelfs is 'er eene plaats waar de rots, aan den kant eener ſcherpte, doorgaat is, en zich vertoont als een *ring*, in de lugt opgehangen; en de Reiziger, die dezelve voor de eerſte keer ziet, kan zich niet verbeelden, *dat hy*, te paard, door deeze ring zal gaan. Deeze weg loopt na het Meir *Majeur*, en wordt zeer veel gebruikt, om, op muilëzels, graanen en wynen te vervoeren: en dewyl

wyl het daarenboven de postweg is van *Milaan*, wordt dezelve zeer wel onderhouden. Ondertusschen valt het zeer bezwaarlyk, gerust te blyven zitten op den muilezel, als men op die enge plaatzen komt, die zo hoog zyn, en geplaveid met granit, glad door het veelvuldig betreeden: en de voorzigtigheid raadt te voet te gaan, boven al, by het afdaalen; maar, welk een smaak men ook moge vinden in deeze woeste schoonheden, men bekomt 'er van, en smaakt een waar genoegen, als men, uit die engten komende, een ruimer landtooneel ziet opengaan by *Dovedro*. Daar verwyderen zich de bergen aan den oostkant, en vormen een wyden omtrek, 't geen een halfrond van dorpen, wyngaarden, kastanjeboomen, behelst; een bevallig mengzel van heerlyk groen, en aartige Gebouwen.

De zyde van *Simplon*, die na *Zwitzerland* ziet, verschilt zeer, zo in natuur als in voorkomen, van die na *Italie* ziet. Boven *Brieg* en tot *Tavernettes* toe, is de Berg een kalkagtige rots, meer of min vermengd met Mica, welker beddingen byna overal een rechtstandige, of bykans rechtstandige, rigting hebben; maar, van *Tavernettes* tot aan *Dovedro*, zyn het altoos of gewoone rotzen, bestaande uit quartz en mica of geäderde granit, en de beddingen dier rotzen en dier graniten zyn alle, of bykans alle, horizontaal, of hellen ten meesten dertig of veertig graaden over.

Nogthans doet 'er, wat de natuur deezer rotzen betreft, zich eene groote uitzondering op: een vierde myl beneden het Dorp *Simplon*, ziet men in de rots, die den weg aan de noordzyde uitmaakt, een bank van witten kalksteen, verward gecristaliseerd, en bygevolge van de soort van Marmers, die men *Salins* noemt. Deeze bedding heeft de dikte van zes voeten, en smaldeelt zichzelve in laagen van zeven of acht liniën dik, groen geverfd op de oppervlakte; door eene stoffe, die tusschen de laagen schynt ingezypeld. Deeze bank loopt bykans horizontaal; dan zy heft zich eenigzins na 't zuidoostwaards op; en van dien kant volgt men dezelve met de oogen op een vry grooten afstand; steeds dezelfde dikte en 't zelfde vertoon behoudende. Deeze kalkagtige bedding is beslooten tusschen beddingen eveneens gelegen van een rots, zamengesteld uit quartz, mica, of talk. Ik heb daar, tusschen die twee soorten van steenen, geen overgang kunnen onderscheiden.

Wanneer men de rots, uit quartz en mica zamengeſteld, aanmerkt als een oorſpronglyke rots, zal men ook dat Marmer voor oorſpronglyken kalkſteen moeten houden; naardemaal het vast gaat, dat dezelve geformeerd is vóór de rots van quartz, daar op rustende (*).

Naar den *Simplon* overgetogen te zyn, namen wy het middagmaal in het vermaaklyk Dorp *Dovedro*, en wy ſliepen te *Domo d'Oſſola*. Deeze laatstgemelde plaats ligt ſlegts drie mylen van *Dovedro* af; doch wy werden overvallen door den nagt, en verdwaalden; onze muilezels hadden groote moeite om heen te komen door den modder, naagelaaten door het overſtroomen eens Watervals, en wy bereikten de plaats onzer ruste niet, voor laat in den nagt.

Domo d'Oſſola, eene kleine Stad, door tweeduizend zielen bewoond, ligt niet hooger dan 157 Roeden, 36 minder dan het Meir van *Geneve*. Het is de Hoofdſtad van *l'Oloſſa*, een klein bergagtig Landſchap, eertyds tot het Hertogdom *Milaan* behoorende, maar, zints het Verdrag van *Worms*, van 't Jaar MDCCXLIII, in 't bezit des Konings van *Sardinie*.

(*Het Vervolg hier na.*)

(*) De kalkſteenen van een tweeden rang, of die gevormd zyn naa de omwenteling, in gevolge van welke de Zeeën bevolkt zyn geworden met viſchen en ſchulpen, vertoonen bykans overal overblyfzels van de rotzen, die by deeze omwenteling ſtukken gebrooken zyn. 't Zyn die overblyfzels, voorkomende tuſſchen de beddingen van onze oorſpronglyke rotzen, en die van ſteenen van den tweeden rang, welke de overgangen vormen, die ik veelmaalen, en byzonder aan den voet van den Berg *Buet*. heb waargenomen. De oorſpronglyke kalkſteenen, in tegendeel, of die beſtaan hebben vóór deeze omwenteling, vertoonen geen overgang; of 't zyn overgangen van een geheel anderen aart. Deeze onderſcheiding, welke ik voor nieuw agt, ſchynt my gewigtig voor de Beſchouwing der Aardkloots.

KORTE AANWYZING VAN DE HERKOMST DER WAPENTEKENEN EN WAPENSCHILDEN.

(*Uit het Engelsch.*)

Daar thans, in een nabuurig Ryk, de Wapentekens en Wapenſchilden zyn afgeſchaft, zal het niet te onpas weezen, met een kort woord, derzelver Herkomst aan te wyzen. Wy troffen 'er een beknopt berigt van, uit het Engelsch, aan, 't welk wy onzen Leezeren hier mededeelen.

Het woord *Herald* wordt, volgens 't gevoelen der Oudheidkundigen, zamengeſteld uit *Heer*, in 't *Duitsch* een *Leger* betekenende, en *Ald* een *Dienstknegt*: dewyl een *Herald* voornaamlyk in het Leger diende. Hy droeg ook den naam van *Kampvegter des Legers*, als zynde de Officier, beſtemd om den Oorlog te verklaaren of den Vrede uit te roepen. De Oordeelkundigen willen, dat STENTOR, by HOMERUS, de *Herald* der *Grieken* was, en dat de *Romeinen* aan zodanige Officieren den naam van *Feciales* gaven: maar het gebruik van Wapen-kleederen, als onderſcheidende kenmerken van Eer, aan den eerſten verkryger verleend, en afdaalende op diens Erfgenaamen, denken wy niet dat uit de gewoonten der *Grieken* of *Romeinen* kan worden afgeleid. De vroegſte oorſprong van dat gebruik is te zoeken in de Zeden onzer *Saxiſche* Voorouderen. —— Wy leeren uit TACITUS, in zyn Boeksken *over de Zeden der Germanen*, „ dat de Opperhoofden de Schilden met zeer uitgeleeze „ verwen onderſcheidden." Op deeze plaats merkt CLUVERIUS aan, dat deeze cieraaden in 't eerst de Dapperheid des Oorlogsheids, en naderhand zyn Adeldom, betekenden. De Schilden van gemeene Soldaaten waren met een enkele kleur beſtreeken, terwyl die der heldhaftige Opperhoofden met beeldtenisſen van Dieren beſchilderd waren. In vervolg van tyd gaven de oorlogzugtige Krygsoverſten, aan hunne Gunſtelingen, in het veld verlof, om, op hunne Schilden, een gedeelte der cieraaden te draagen, den Prins toebehoorende.

Deeze cieraaden waren, nogthans, niet erflyk: zy bleeven langen tyd tot den Perſoon bepaald. In de Eeuwen der Ridderſchappe, werden Wapentekens door den Prins gegeeven, en erflyk verklaard. Het waren merktekens, van Waardigheid en Eere zamengeſteld, volgens de verbeelding der Menſchen uit zekere kleuren en figuuren; en werden, door den Vorst gegeeven zynde, op de Banieren, de Schilden en de Kleederen, gedraagen.

De Oude Ridders, in de dagen der Ridderſchappe, waren

gewoon, zekere Merktekens van onderſcheiding aan te nemen (meest altoos de gunstbewyzen hunner Zielsvoogdesſen,) op hunne Wapenrusting, hunne Schilden, en Helmetten: waar mede zy in de Ren- en Steekſpelen verſcheenen. Daar nu deeze Wapentekenen algemeen werden, was het niet te verwonderen, dat byzondere Wapenſchilden door den Vorst vergund wierden met de Eertytels, die hy aan zyne Edelen, zyne dappere Legerhoofden en Gunſtelingen, gaf.

SPELMAN zegt, dat de *Saxen*, de *Deenen* en *Normanen* de Wapenſchilden, uit de Noordlykſte deelen van *Europa*, in *Engeland* overbragten. De Krygslieden, die, by zwermen uit deezen korf, om 't Noorden kwamen, voerden dezelfde wyze van onderſcheiding in, over geheel *Europa*; en ſchoon de zinnebeeldige Figuuren, in den beginne, willekeurig waren, werden zy, met het verloop van jaaren, erflyke Tekens van Adel, en de onderſcheidende Eertekens der Familien.

De Hoogleeraar BEATTIE merkt in zyne, om veele redenen dubbel leezenswaardige, *Verhandeling over de Fabelen en Romans*, op, dat zy, die zich, by uitſteekenheid, in de Kruisvaarten ter vermeestering van 't *Heilig Land* gekweeten hadden, hunne verrigtingen aanduidden door eenig zinnebeeldig Teken, op hun Schild gegraveerd of getekend; en zommigen houden dit voor den Oorſprong der Wapentekenen, die, ſchoon ze thans voor Geld kunnen gekogt worden, oudtyds alleen door Dapperheid te verkrygen waren. De verdeedigende Wapenrusting, toen in gebruik, was van eene byzondere ſoort, en geheel verſchillende van die der *Grieken* en *Romeinen*. De Leenbaron bedekte zyn geheele Lichaam met Staal of Koper, en de Helm was derwyze gemaakt, dat dezelve, des noods, het geheele aangezigt, uitgenomen de oogen, bedekte, zo dat hy niet kon onderkend worden, dan door 't geen op zyn Schild ſtondt, of het Maakzel en de kleur zyner Wapenrusting. Hier door werden de Krygshelden, van dien tyd, dikwyls onderſcheiden. EDUARD *de Zwarte Prins*, een naam zeer bekend in de *Engelſche* geſchiedenis, werd dus bygenaamd, uit hoofde van de kleur zyner Wapenrusting, welke nog in den *Tower* te *Londen* bewaard wordt. — Dan, voegt hy 'er by, het gevoelen, dat de Tekens, die de Kruisvaarder op zyn Schild vertoonde, ten oorſprong ſtrekten van de Wapentekenen, kan alleen waarheid weezen van zodanige Tekens, als met het Stelzel der hedendaagſche Wapenkunde overeenkomen. Want Tekens op de Schilden zyn veel ouder, blykens het Schild van HERCULES, by HESIODUS, dat van ACHILLES, by HOMERUS, en die der Zeven Thebaanſche Opperhoofden, by ESCHYLUS, beſchreeven. Eenigen verbeelden zich, dat ze van nog hooger Oudheid zyn, en bekend waren aan NOACH, ABRAHAM en JACOB; als mede dat de

Tweelf

Twaalf Stammen van Israël zich onderſcheidden door byzondere Veldtekenen (*).

(*) Zie de Wysgeerige, Oordeel- en Zedekundige Verhandelingen, door J. BEATTIE. II Deel. bl. 49, *enz.*

GEHEIMHOUDING EN STILZWYGENHEID, DOOR VOORBEELDEN OPGEHELDERD.

(*Uit het Engelsch.*)

De Ouden hadden een hoog gevoelen over de Geheimhouding en de Stilzwygenheid: en met reden, dewyl de ſchennis daarvan dikwyls de jammerlykſte gevolgen naa zich ſleept.

ULYSSES, Koning van *Ithaca*, een der Prinſen, met AGAMEMNON tegen *Troye* in verbintenis, was zo zeer door veelvuldige ondervinding van het nut der Stilzwygenheid overtuigd, dat hy, onder de veelvuldige ſchoone leſſen aan den jongen TELEMACHUS gegeeven, daar op byzonder ſtil ſtaat. 't Was een vaste ſtelregel van deezen loozen *Griek*, dat een Man, die zyne gedagten en oogmerken voor anderen niet wist te bedekken, onbekwaam was, om op zyn geliefd Eiland eenig bewind te voeren.

ARISTOTELES, gevraagd wat hy het bezwaarlykst om te verkrygen oordeelde? antwoordde: *Stilzwygenheid!* SALOMO keurt, gelyk ULYSSES, den Man, die zyne eigene Geheimen niet bewaaren kan, onwaardig om te regeeren, en verzekert, dat hy, die 't heimlyke openbaart, een Verraader, doch die het bewaart, een getrouw Vriend is.

Men zou natuurlyk verwagten, dat, in ontwerpen van aangelegenheid, wanneer de Geheimhouding noodzaaklyk is, dezelve althans in agt genomen zou worden: als, by voorbeeld, in Zamenzweeringen; en nogthans vinden wy, dat, 't zy door haast, vergiſſing, of onbedagtzaamheid, geen een van tien, zonder ontdekt te worden, tot ſtand komen. 't Is een goede Stelregel: *Servetur ad imum qualis ab initio.* Indien men de helft der voorzigtigheid, welke men in den aanvang gebruikt, in de volvoering behieldt, de uitſlag zou zo dikwyls niet feilen.

De Geſchiedenis aller Volken wyst uit, dat de Zamenſpanners, 't zy in eene goede, 't zy in eene kwaade, zaak, voor ontdekking vreezen, wanneer 'er geen grond voor is, en door iets te lang uit te ſtellen; door het aan veelen toe te vertrouwen, enz. zich een ſlegten uitſlag berokkenen, hoe goed ook het begin moge geweest hebben: maar veronderſtellende, dat 'er geen van alle die toevalligheden gebeure, en alles op een gunſtigen voet voortgaat, heeft nogthans de ervaarenis geleerd, dat

dat eene onbedagte uitdrukking, geuit in de vervoering van een ſchynbaar gelukken des aanſlags, ten verderve ſtrekt van hem, van wiens lippen het geheim uitlekte.

Wy leezen, in het Leeven van NERO, dien Geeſſel van *Rome*, van veele Zamenzweeringen tegen dien Dwingeland, en nogthans ſlaagde geen deezer, door gebrek aan Geheimhouding; want ik reken den Opſtand onder GALBA voor geene Zamenzweering, dit was een openbaar bedryf. Een onder alle die Zamenzweeringen was aangelegd door weinigen, en onder deezen bevonden zich Raadsheeren. Zy hadden de volvoering toevertrouwd aan één enkel Man, die ſtout en onverſchrokken was; en de zaak met zulk eene heimlykheid behandelde, dat alles een gunſtigen uitſlag aan hunnen toeleg beloofde. Dan; hun Uitvoerder, op de Markt wandelende, zag een vermengden hoop Volks; onder denzelven een Man, in ketenen geklonken, die, den Dwingeland beledigd hebbende, na de gevangenis geleid werd. Getroffen met medelyden op dat gezigt, volgde hy, bedagtloos, op, de gevolgen der inboezemingen van dat oogenblik, ſtapte na den Gevangenen toe, en fluisterde hem in 't oor: „Zoek de ſtrafoefening tot morgen te ver„wylen: want als gy dan leeft, zal NERO u nimmer ter dood „brengen." De Gevangene vermoedde hier op wat er gaande was, en werd te raade om voor zyne eigene veiligheid te zorgen. Diensvolgens verzogt hy, den Keizer te mogen zien; verhaalde dien het gebeurde, en wat hy vermoedde. De Ontdekker werd terſtond opgezogt, gevat, en beleed, gepynigd zynde, alles. Dus bleef NERO voor dien tyd behouden. —— Op een anderen tyd ſpande PISO, een aanzienlyk en opregt Man, tegen zyn Meester zamen, en hadt veelen der voornaamſten in de Stad op zyne zyde; maar een der Verbondelingen alles verhaald hebbende aan EPICHARIS, eene Vrouwe, ontdekte deeze den toeleg aan VOLUSCIUS, een Gemeensman; hoopende dien tot Medepligtigen te maaken. Hy egter oordeelde het beter, voor zich eene zekere belooning, te verkrygen, dan dat *Rome* vry zou worden, en ontdekte aan NERO 't geheele geheim. EPICHARIS werd twee keeren gepynigd; maar alle vergoeding, die zy met mogelykheid kon geeven, willende toebrengen, lochende zy alles, en, in de gevangenis opgeloo-ten zynde, verhing zy zich aan haar halsdoek; anderen, egter, bekennende, wat men uit haar niet hadt kunnen haalen, werden met den dood geſtraft. —— PLINIUS gewaagt van zeker ANAXARCHUS, die, gevat zynde, liever dan het geheim te ontdekken, zyn halve Tong afbeet, en den Dwingeland in 't aangezigt ſpoog.

Maar, dewyl Geheimhouding in onze eigene zaak noodig is voor ons zelfbelang, verdient dezelve zo veel los, niet, als wel wanneer dezelve anderen betreft.: en wanneer de Stilzwygen-

genheid uit geen ander beginzel voortkomt, dan dat van Trouwe en Eerlykheid, is dezelve allerlofwaardigst. De Dienstbode, die, hoe zeer gedrongen, weigert zyn Meester te verraaden, is zo beminnenswaardig als zeldzaam. Zulke Dienstboden hadt PLANCUS, die, toen de vyanden huns Meesters zogten te weeten te komen, waar deeze zich verborgen hadt, het moedig weigerden; liever verkiezende de zwaarſte ſtraffen te ondergaan: de veiligheid huns Meesters was 'er het gevolg van.

De Ouden hadden zulk een diepen eerbied voor de Geheimhouding en de Stilzwygenheid, dat ze Altaaren en Tempels ter eere daar van oprigten. OVIDIUS, ſpreekende van de Offerande, aan de Godinne der Stilzwygenheid toegebragt, gewaagt van een oude Praatmoer, zo ſnapagtig van tong, dat zy, aan de Stilzwygenheid offerende, te midden van den eerdienst, dezelve niet wist te beteugelen. Zy werd niet verhoord.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Er is niets zo verderflyk op den aardbodem, dan de vervolgzugt; het zy dezelve ontſta uit verſchillen in den Godsdienst; het zy dezelve haren grond hebben in Staatsbelangen. —— De Vervolgzugt ſmeed veeläl de ketenen voor de Onſchuld, en de ſtroppen voor de Onnozelheid. —— Zy verbittert den menſch tegen zyne natuurgenooten; en dorst naar menſchenbloed. —— Zy ontvolkt den Staat, verderft een Gemenebest, en heeft meer menſchen in Europa verſlonden, dan de peſt. PHILIPPUS DE IIde verloor, door de Vervolgzugt, een ſchoon Land, LODEWYK DE XIVde, zyne beste en gegoedſte Onderdanen. —— Andere Landen, en wy Hollanders voornamelyk, deeden ons voordeel met des Konings dwalingen, en de dwaasheid van Vrankryks ongelukkige Staatkunde. Kunſten en Weteníchappen, Koophandel en onnoemelyke Schatten, bragten de Vlugtelingen, die wy met opene armen ontfingen, tot ons over; wy maakten 'er goed gebruik van, en verrykten 'er ons Land mede; terwyl Vrankryk verarmde, en geheel wierd uitgeput. —— Te laat zag de Vorst zyne dwaling, die niet te herſtellen was; en de ſchade, welk dat Ryk door zyne dwaze Staatkunde toen leed, was bykans onherſtelbaar; het Ryk was althans in zyne inwendige geſteldheid dermate verzwakt, dat het de geledene ſchade niet, dan na veele jaren, en niet, dan door meerder inſchiklykheid, is te boven gekomen. —— Welke ſchoone voorbeelden voor andere Ryken en Gemenebesten, om 'er zich aan te ſpiegelen;

ten

ten einde zich te wagten voor eene Staatkunde, zo verderflyk voor een Gemenebest.

Het is eene groote dwaasheid, en veelal een bewys eener lage ziele, al te veel te willen praten, en zyn geest over alles uit te laten. De voorzigtigheid vordert opletrenheid, en de wysheid ziet tyd, plaats en ſtonden, aan. Een wys man breidelt zynen mond, en bedwingt zyne tonge, wanneer hy ziet, dat ſpreken zou ſchaden, en het zwygen voordeel kan doen. Doch hy zwygt niet ſtil, wanneer het ſpreken noodzakelyk van hem gevorderd word. Een ſhapper is een last in de zamenleving, en vooral, wanneer hy hoog van zichzelven denkt; in zo een geval word hy volſtrekt onverdraaglyk. —— Men ſchuwt allerwege zulk een man, om dat zyn omgang elk een verveelt, en een zoort van gewelt aandoet.

Spaarzaamheid is eene groote deugd; dan, daar ze met hare uiterſte grenzen paalt aan de Gierigheid, kan ze veelligt overſlaan tot ondeugd. —— Dikwils is het zeer moeijelyk, de uiterſte ſcheidspalen dezer twee te onderſcheiden, en hier door ziet men wel eens iets aan voor gierigheid, 't geen, in den grond beſchouwd, ſpaarzaamheid moet heten; en weêr integendeel word wel eens iets voor ſpaarzaamheid gehouden, dat waarlyk gierigheid is. —— Het verdient zekerlyk geenzins den naam van gierig, wanneer men heden dat geen ſpaart, het welk men morgen moet gebruiken. Maar dat is Gierigheid als men voor morgen ſpaart, 't geen geen uitſtel lyd tot morgen; en dat men volſtrekt heden moest gebruiken. De voorzigtigheid leert ſpaarzaam te zyn op zyn tyd, en gebruik van iets te maken, wanneer het de nood vordert.

Wat beraamt den mensch meer dan Nederigheid. Ziet hy op zichzelven, hy is nietig ſtof en aſſche. Heden als een bloem, die welig en friſch zich vertoont, —— als een bloem die jeugdig bloeit, —— maar die morgen in het ſtof nedergebogen ligt. —— Slaat hy het oog op zynen Grooten Maker —— welk een afſtand beſpeurt hy tuſſchen het Schepzel en den Schepper —— tuſſchen hem en tuſſchen God —— eenen afſtand, veel wyder dan de Hemel is van de Aarde! Hier op zyne aandagt vestigende, wat moet dit hem niet eene nederigheid in den boezem ſtorten! —— Wat verheft gy u dan, o Menſchen! die, als Goden, op uwe minderen, met een oog van veragting, neder ziet; —— die uwen Medemensch, uit het zelfde vleesch en bloed beſtaande als gy, met verſmading, en als kruipende ſlaven, aanziet!

C. v. d. G.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERTOOG OVER DE MIDDELEN, OM DEN OUDEN DAG EERLYK EN DRAAGLYK TE MAAKEN.

(Uit het Engelsch.)

De Grysheid is eene cierlyke Kroone: zy wordt op den weg der Geregtigheid gevonden.

SALOMO, *Spr.* XVI. 31.

Het is eene bedroevende bedenking, dat de Mensch, als hy in leevensjaaren toeneemt, van natuur ontaart, en allengskens die tedere aandoenlykheid verliest, welke eene zyner uitmuntendſte hoedanigheden uitmaakt. De traan van meewaarigheid, ſchreef JUVENALIS, is het eerwaardigst kenmerk van Menschlykheid.

Hoe veel wezenlyke ſmert zomtyds moge veroorzaakt worden door aandoenlykheid van geſteltenisſe, in 't algemeen wordt dit opgewoogen door aangenaame gewaarwordingen, die niet min weezenlyk zyn, en zorgzagtend, om dat ze de vreugd van bedagtlooze vrolykheid niet opwekken. Het leed, voor een medelydend hart, is treffend; maar de voldoeningen van het zelve zyn niet min verheeven. Niettegenſtaande alles wat men gezegd heeft, van het geluk eener koele geſteltenisſe, zal elk, die de dingen op den rechten prys heeft leeren ſchatten, deeze afbidden als een vloek, welke zyne natuur vernedert. 't Is het ontkennend geluk van de domſte Beesten, verweezen tot de diepſte laagte. Wie zou wenſchen een *Beotiër* te wezen, als zyn geboortelot hem in *Attica* plaatſte?

Dan, hoe elendig de ſtaat is, wanneer het hart ophoudt de vaardige aandoeningen van Liefde en Medelyden te gevoelen, wy naderen allen tot denzelven, door die wet onzer Natuure, welke ons verpligt, en, tot zekere hoogte van volmaaktheid gekomen, met eene te rug gaande ſnelheid af te wyken van alles, 't welk ons het vermogen ſchonk, om te behaagen en genoegen te ontvangen. Maar, indien de Ouderdom alleen vergezeld

ging met het gemis van beminnelyke hoedanigheden, zou het verlies van Aandoenlykheid, dikwyls, een geluk mogen gerekend worden voor den Ouden zelve; dewyl het hem bevrydde van het gevoel van een der grootſte aller natuurlyke en onverdiende onheilen. Doch de waarheid der zaak is, dat het gemis van al het beminnelyke, zomtyds, aangevuld wordt met al wat haatlyk is: even als, in het Winterſaiſoen, het lommer der boomen en het gezang der vogelen niet alleen niet meer is, maar opgevolgd wordt door akelige dorheid, in welke de guure winden guilen, en de ſchorre wintervogels zich laaten hooren. Ouderdom, ſchoon ongevoelig, en als dood voor genoeglyke aandoeningen, blyft aandoenlyk voor ſmerte.

Deels ontſtaan deeze kwaalen uit de natuur, en zyn onvermydelyk; deels uit een verkeerd gedrag, 't welk, door Rede en Wysbegeerte, kan verbeterd werden.

Wanneer het Lichaam door de Jaaren verzwakt, moet kwyning of ſmert daar van het noodzaaklyk gevolg weezen. Lichaamszwakheden doen de kragt der Zielsvermogens verminderen. Ongemaklyke aandoeningen, langen tyd aanhoudende, verbitteren een anders aangeboorene goedaartigheid. De gemelykheid, de knorrigheid, en de ſtugheid, zo eigen aan den Ouderdom, hoe onaangenaam ook, moeten ten besten geduid, en verdienen althans niet berispt te worden als eigenwillige gebreken. Zij zijn de natuurlyke gevolgen van onluſt, en vloeien niet min van zelve uit een ziel vol kwelling, dan het bloed uit een doorſtooken ader. Zy ſtooren de rust, en vergiftigen het genoegen der verkeering: dan, men moet ze geduldig verdraagen, zo al niet door Menschlievenheid daar toe opgewekt, uit de overweeging, dat de dag niet verre af is, waar op wy dezelfde toegeevenheid zullen behoeven. En wy zullen eerlang ondervinden, hoe grievend voor het hart de ongeduldige verwyten zyn der zodanigen, die door de banden van Egtverbintenisſe, door Kinderlyke of Huislyke verpligting, verbonden zyn, om ons op te beuren, onder den last der ongemakken des Ouderdoms.

Maar de ondervinding toont, dat de Ouderdom niet altoos vergezeld gaat met natuurlyke zwakheid. Oorſpronglyke ſterkte van geſtelteniſſe, ſteeds betragte maatigheid, doen ons dikwyls in den Ouderdom groen zyn. In dit geval zyn de haatlyke hoedanigheden, doorgaans aan dat tydperk des Leevens toegeſchreeven, onverſchoon-

ſchoonlyk. Eene daar aan geëvenredigde verbetering behoorde het uitwerkzel te weezen van langduurige waarneeming en ervarenisſe. De ondeugd van gierigheid, veeltyds hooge jaaren kenmerkende, is, in dezelve, onredelyker, dan ooit. Zy is niet min ongerymd, dan dat men een meerder voorraad van leevensmiddelen opdoet, naar gelange men nader aan 't einde der reize is. Deeze gierigheid is de bron van veele andere veragtelyke geſteldheden. Zy gewent het hart, om de elende zonder medelyden aan te zien: dewyl medelyden tot verligting noopt; en die verligting kosten baart. Hardheid van hart wordt, gelyk andere ondeugden, vermeerderd door inwilligingen, en hy, die langen tyd het geluk of ongeluk der geenen, die met den algemeenen band der menschlykheid aan hem verbonden zyn, met een onverſchillig oog heeft aangezien, zal welhaast zich onvriendelyk aanſtellen in zyne nadere betrekkingen, wreed voor zyn Gezin en Bloedverwanten, en een plaag voor zichzelven worden.

Eene andere hoedanigheid, die welke te wege brengt dat de zodanigen, die allergeſchiktst zyn om den Gryzen genoegen te bezorgen, hem vermyden, is eene onredelyke ſtugheid van Zeden. Een vreemdeling voor de aandoeningen der Jeugd, en vergeetende dat hy zelve eens jong geweest hebbe, oordeelt hy over de onſchuldige vrolykheden van een leevendigen aart en een warm hart, naar de ſtriktſte voorſchriften van de ſtrengſte voorzigtigheid. Hy ondervindt, nogthans, dat zyn oordeel weinig geteld wordt door de zodanigen, die van alle kanten meer inneemende ſtemmen hooren. Hy wordt onverduldig en grommend. Hy veroordeelt alles wat tot den tegenwoordigen tyd behoort, hy verheft de gewoonten, de vermaaken, de klederen, de zeden, den ſmaak, die in zyne Jeugd in zwang gingen; en hem veel beter voorkomen, dan die van den tegenwoordigen tyd: enkel, dewyl zyne vermogens, om 'er genot van te trekken, toen leevendiger en ſcherper waren: de eigenſte rede, waarom de tegenwoordige, in 't oog zyns Kleinzoons, onwederſtaanbaare aantrekkelykheden hebben.

Tegen de natuurlyke kwaalen des Ouderdoms, moet men eer hulpmiddelen zoeken by den Geneesheer dan by den Zedekundigen. Maar de Wysbegeerte kan de ſmerten, die niet te geneezen zyn, leenigen; bedenkingen verſchaffen, welke, als een balzem, de wonden des

harten verzagten; ons leeren de rampen, welke men niet kan afweeren, te draagen, en, door onze kragten van wederſtand te verzamelen, in ſtaat ſtellen, om den last te verligten.

Allen zyn nogthans niet geſchikt, om de voordeelen der Wysbegeerte te erlangen. Weinigen, behalven de zodanigen, wier verſtand aangekweekt en gevormd is, door opvoeding en onderwys, kunnen de wyze voorſchriften van een EPICTETUS of CICERO verſtaan, en 'er hun voordeel mede doen. Maar de Godsdienst biedt zyne kragtdaadiger hulpe dan de Wysbegeerte van deeze of andere Schryvers kan verleenen, om het bittere van den beker des leevens te verzoeten, op eene wyze, geſchikt naar den ſmaak van elk Mensch.

Godsdienst, in de daad, is uit zichzelven allergeſchiktst, om de donkere wolken, welke in den avond des leevens opkomen, te verdryven, en zonneſchyn te doen geboren worden. Maar voor de zodanigen, die of in 't oorſpronglyke, of in de vertaaling, gebruik kunnen maaken van CICERO over *den Ouderdom*, zullen daarnit veel nuts kunnen trekken. Veele Zedekundige Verhandelingen, hoe ſchoon en bevallig ze ons by het doorleezen voorkomen, zyn van weinig beduidenis in het leevensgedrag, en loopen op beſpiegelende verlustiging uit: maar deeze Verhandeling, over *den Ouderdom*, ſchryft regels voor, en verſchaft denkbeelden, die, ter betragting aangewend, dat tydperk des leevens waarlyk aangenaam en eerwaardig maaken. Elk Grysaart die wys en gelukkig, en gevolglyk een voorwerp van hoogagting wenscht te zyn, behoort deeze Verhandeling te leezen, en te herleezen.

Kan de behoeftige en ongeletterde het bykomend voordeel van *Heidenſche Wysheid* niet erlangen, te huuner vertroosting mogen wy hun verzekeren, dat de *Euangeliſche Wysbegeerte* volkomen geſchikt is, om de kwaalen der Ziele te geneezen, dat deeze geene uitſteekende bekwaamheden, of veel tydruimte, of diep denken, vordert. Het waarneemen der Godsdienst- en Liefdepligten zal de ledige uuren van hooggeklommene jaaren, op de beste wyze, aanvullen, gepaard met die voldoening, welke altoos loflyke bezigheden vergezelt, en ſtrekt, om de gevoelens van geduld en onderwerping in te boezemen. Een Godsdienſtige ſmaak zal de aangenaamſte genietingen doen geboren worden. De woe-

li-

ſige vermaaken der Jeugd zal men verwisſelen voor vuurige Godsdienſtigheid; 'er zal in ons eene vlam ontbranden, die het koude bloed des Ouderdoms verwarmt, en ons genoegen verſchaft, in maate gelyk aan die der jeugdiger driften, zonder gevaar van derzelver misdaadige buitenſpoorigheden.

Langs deezen weg, zullen wy de eerwaardigheid van den Ouden dag kunnen ophouden; en van deeze hangt deszelfs geluk grootendeels af. 't Is deeze alleen, die de onbeſchoftheid der Jeugd kan bedwingen, die maar al te dikwyls, door ligtzinnigheid vervoerd, dien eerbied vergeet, welken de Ouden oordeelden verſchuldigd te zyn, aan de gryzen hairen. Beſchreielyk is het, in de daad, in veele Gezinnen, de Oude lieden veragt en verſmaad te zien, en, als van geene beduidenis meer, in een hoek verſchooven. Zodanig eene behandeling is aanſtootlyk; doch kan niet gemaklyk voorgekomen worden, als 'er geene perſoonlyke verdienſten huisvesten, en geene agtbaarheid ontleend van meerdere wysheid, om het gemis van aantrekkelyke hoedanigheden te vergoeden. Tederheid en genegenheid mogen geduldig en oppaſſend weezen: maar wie zou niet wenſchen liever met hoogagting bejegend te worden, dan de hulp van de hand des medelydens te ontvangen? Ter zaake, nogthans, van Huislyk geluk, hebbe men te bedenken, dat de gezagvoerende houding van Wysheid gemaatigd behoort te worden door eene zagtheid van Zeden; en men zal bevinden, dat Eerbied, met Liefde gepaard, de allerverkieslykſte is.

De aandoenlykheid der Jeugd in hooggeklomme Jaaren te behouden, valt zwaar: dewyl Rede en Wysbegeerte weinig kunnen toebrengen tot derzelver volduuring. 't Verlies daarvan is een natuurlyk gevolg van verzwakking. Onze zintuigen, onze zenuwen, verliezen met den tyd de gevoeligheid. Dan, dit kan verhaast en vertraagd worden. Maatigheid in de Jeugd, met de andere voordeelen van dat gelukkig Leevenstydperk, zal de aandoenlykheid verlengen. En, onder de veelvuldige drangredenen van vroegtydige Wysheid, is geen van de minſte, dat Wysheid in de Jeugd, doorgaans, van Geluk in den Ouderdom gevolgd wordt.

Misſchien brengt niets meer toe om de aangenaame jeugdige hoedanigheden te verlengen, dan het bewaaren van een ſmaak voor derzelver onſchuldige vermaaken.

Menigmaal worden wy oud in onze gevoelens, eer wy het in jaaren zyn. Wy gewennen onszelven aan de treurige denkbeelden van een allengskens verval, en verzaaken, eer wy onvatbaar zyn voor het genot, de voldoening welke wy zouden kunnen ſmaaken. Vermaaklyke zo wel als ſmertlyke denkbeelden neemen wy door medegevoeligheid over. Hy, die de gezelſchappen der Jeugd en de vervrolykingen van dezelve bywoont, vindt zich opgeruimd, vergeet voor een tyd zyne zorgen, en de rimpels van het voorhoofd ontfronzelen zich.

De Boeken, die wy in onze Bejaardheid leezen, zullen grooten invloed hebben op onze geaartheid, zo wel, als op ons verſtand en ons gedrag. Veelen leggen, door eene kwaalyk begreepene voeglykheid daar toe aangezet, vermaaklyk onderhoudende Boeken ter zyde, en leezen geene andere, dan die ernstwekkende Verhandelingen, welke, hoe zeer ook geſchikt voor zekere tyden, nogthans, als zy, zonder afwisſeling, geleezen en herleezen worden, eer eene gevestigde droefgeestigheid, dan welgegronde Wysheid, hervoort brengen. Waarom zal de verbeeldingskragt, die overvloeiende bron van 't genoeglyke, ons niet meer vermaaken, als wy zulks het meest behoeven? Waarom zullen wy de Werken van een HORATIUS, VIRGILIUS en HOMERUS ter zyde leggen, om altoos een SENECA en ANTONINUS in handen te neemen? De met oordeel uitgekoozene mengeling van Boeken, die tot de verbeelding ſpreeken, met die het verſtand verlichten, zal de uitwerking van beide doen toeneemen, en, terwyl ze gezondheid en geluk bevorderen, een aandoenlyk vermaak verſchaffen. ——— HORATIUS wenschte, dat hy zyn ouden dag niet mogt doorbrengen, zonder zyn Lier. De Muzyk is eene aangenaame gezellinne in alle Leevensſtanden; en voor den Ouderdom zeer geſchikt. Zy verſchaft bezigheid, zonder vermoeienis, en ſtreelt de zinnen, terwyl zy het hart roert.

BRIEF

BRIEF VAN DEN BEROEMDEN TISSOT AAN DEN SCHRYVER VAN DE *Gazette de Santé*, OVER DE ZITPLAATS VAN HET ZOOGENOEMD ZYDEWEE (*). VERTAALD, EN MET BYVOEGING VAN EENIGE AANMERKINGEN, NOPENS DE BEHANDELING DEEZER ZIEKTE, MEDEGEDEELD DOOR LAMBERTUS NOLST, *Med. Doctor te Zwolle, en Lid van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam.*

Ik heb, Wel Edel, zeer Geleerd Heer! in het 49ste No. van de *Gazette de Santé*, het uittrekſel, het welk gy van de laatſte Verhandeling van den Heer PORTAL gegeeven hebt, met het zelfde vermaak geleezen, waar mede ik altoos alle de Werken van dien beroemden Geneesheer doorſnuffeld heb; en zyne Waarneemingen, die ter betooginge ſtrekken, dat de Zitplaats van het Zydewee in de Long moet geſteld worden, zyn zeer gewigtig: doch gy ſchynt die waarheid als nieuw te willen opdiſchen, en dit is eene ſoort van belediging, die gy zoodanigen Geneesheeren, die haar voor lang kenden en gevestigd hebben, aandoet: daar ik onder dit getal behoore, zult gy my wel willen toeſtaan, dat ik, in weinige woorden, de Geſchiedenis van het geen men omtrent dit geſchilſtuk gedagt heeft, herinnere.

CÆLIUS AURELIANUS hadt reeds een Hoofdſtuk (†) tot onderzoek van de Zitplaats van het Zydewee geſchikt: hy leert ons, dat EURIPHON ze voor HIPPOCRATES, EVENOR, PRAXAGORAS, PHILOTIMUS, HEROPHILUS, in de Long geſteld had: hy plaatst het Zydewee met HIPPOCRATES in het Ribbenvlies (‡), en dit gevoelen, welk GALENUS mede omhelsde, wierd, tot in het midden van de Zestiende Eeuw, algemeen. Te dier tyde kwam ALEXANDER PETRONIUS wederom tot de oude meening van EURIPHON, en hield ſtellig ſtaande, dat de Zitplaats van het Zydewee niet in het Ribbenvlies, maar in de Long, moest geſteld worden; alle zyne leerlingen namen deeze denkwys over, en zedert deezen tyd was zy ook die van zeer veele Geneesheeren. COITERUS, eene beſchry-

(*) *Pleuritis.* (†) *Acut. Morb. Lib.* 2. *Cap.* 16. (‡) *Pleura.*

ſchryving van een Zydewee, welk in het jaar 1563 doorgaande heerschte, geevende, ſpreekt van gebreken, die hy in de Longen waarnam, en repr zelfs geen enkel woord van het Ribbenvlies. ZECCHIUS, die in 1599 ſchreef, PLATERUS een weinig tyds daarna, CLETUS, MANELPHUS, VITAGLIANI, CAGNATUS, BENEDICTUS, bevestigden deeze zelfde waarheid. En SERVIUS, die in 1648 te *Rome* ſtierf, verklaart, dat hy meer dan drie honderd menſchen, aan het Zydewee geſtorven, in het Ziekenhuis van den *H. Geest* geopend, en altoos de Zitplaats der Ziekte in de Long, en het Ribbenvlies weinig of geheel niet aangedaan, gevonden heeft. Het is in de Long waarin VICARUS in twintig, GALIARDUS byna in dertig, en NANNUS in zeer veele lyken, de Zitplaats van de bedoelde Ziekte aangetroffen hebben. CLAUDINI deed te *Boulogne* dezelfde Waarneeming, en BARONIO te *Forli*. JOUBERT zegt insgelyks, dat de opening der lyken hem geleerd heeft, dat de Zitplaats van het Zydewee in de Long is. ZWINGER en DILLENIUS getuigen het zelfde; en HOFFMANN ſtelt in eene Verhandeling *over het Zydewee en de Longontſteeking*, die in 1699 het licht zag, en welke men, in de Verzameling van zyne Werken, geplaatst vind, dat het Zydewee eene ontſteeking van de Long was, en hy haalt verſcheiden Geneesheeren aan, die zulks vóór hem geſchreeven hadden; in zyne *Leerſtellige Geneeskunde*, welke dertig jaaren daar na te voorſchyn kwam, maakt hy van de Longontſteeking en het Zydewee ſlechts éene Ziekte. De talryke Waarneemingen van VALSALVA, MORGAGNI, FISCHER, GESNER, HALLER, PASTA, SAUVAGES, LIEUTAUD, SARCONE, bevestigen deeze leer. Ik omhelsde ze in 1769, in myne *Raadgeeving voor de Gezondheid van den gemeenen Man*, en, in 1762, gebruikte ik drie en twintig bladzyden van myn *Brief aan den Heer* HIRZEL, om dit tegen DE HAEN ſtaande te houden. Ik trok myne bewyzen uit de toevallen der Ziekte, uit de natuur der deelen, uit de openingen der lyken door anderen, en uit die, door my zelven in het werk geſteld. In het jaar 1771 beweerde men deeze ſtelling op de *Univerſiteit* te *Edinburg*, en de Heer DOVE wilde het woord *Zydewee* uitgeroeid hebben. In 1778 deed de Heer GRUNER, in eene Verzameling van *Akademiſche* Verhandelingen van *Jena*, drie kleine *overweegingen* (*) van

(*) *Commentationes.*

van den Hoogleeraar BALDINGER drukken, waar in deeze geleerde Man, met veel orde en juistheid, heeft aangehaald alle Schryvers, die, van de vroegſte oudheid af, de waare Zitplaats der Ziekte zeer wel gezien hadden; en de voortreflyke Schryver van het *Phyſician's Vade Mecum* omhelst het zelfde gevoelen. Ik kon een groot aantal van andere Geneesheeren, die insgelyks dit gevoelen toegedaan zyn, bybrengen, maar dat getal van aanhaalingen zoude nutloos en verdrietig zyn. De Waarneemingen van den Heer PORTAL zullen wederom deeze waare leer helpen aanzien verkrygen en verſpreiden. Ik ben overtuigd, dat zy, in korten tyd, die van alle Geneesheeren zal zyn, en ik geloove dat men gerust kan ſtellen,

Voor eerst: dat het Ribbenvlies nooit de wezenlyke Zitplaats is van de Ziekte, die men een *waar Zydewee* noemt.

Ten tweeden: dat zelfs het Ribbenvlies in deeze Ziekte zeer zeldzaam ontſtooken zy — dat, indien zulks al plaats heeft, dit aan de verſpreiding van de ontſteeking der Longen te wyten zy, en dat zyne ontſteeking de oorzaak van de pyn niet uitmaakt.

Ten derden: dat 'er intusſchen ſomwylen een ontſteeking van het Ribbenvlies en van de Borſtſpieren, zonder beleediging van de Long, plaats heeft, welke dan de Ziekte vormt, waaraan men doorgaands den naam van het *valſche Zydewee* geeft; eene Ziekte, voorwaar, zeer zeldzaam! en waarvan men in *Edinburg* zegt dat het een *Phenix* is, die in vyfhonderd jaaren eenmaal gebooren wordt.

Sta my toe, myn Heer! hier te mogen byvoegen, dat ik geloove, dat men zich bedroogen heeft, met U te zeggen, dat het Geneesmiddel, bekend onder den naam van het *Saamgeſteld Conſerf*, of de *Marmelade* van TRONCHIN, zoude bereid worden uit Honigdauw (*) en *Gelei* van Abrikozen, in water ontbonden. Ik twyffele, of die beroemde Geneesheer ze immer op die wys heeft doen vervaardigen; ik heb ze zeer vaak door zyn eigen hand voorgeſchreeven gezien, en was altoos ſaamgeſteld uit gelyke deelen van Honigdauw, versch gemaakte merg van *Caſſie* (†), en Olie van zoete Amandelen; indien de Olie versch is, heeft het middel een aangenaamen ſmaak; dit

(*) *Manna.* (†) *Pulpa Caſſiæ.*

dit is het *Saamgeſteld Conſerf* uit *Caſſie* (*a*), in de *Apotheken*, zedert twee eeuwen; in ſommigen is het ſaamgeſteld uit Honigdauw, *Caſſie* en Siroop van den Heemstwortel (*b*); in anderen vind men, in ſtede van deeze Siroop, die van de bleeke Roozen (*c*) geſteld; de *Londonſche*, en *Edinburgſche Apotheken* hebben 'er het merg van *Tamarinde* (*d*) bygevoegd. BOERHAVE is, geloove ik, de eerſte geweest, die de Siroop van den Heemstwortel de plaats van de Olie heeft doen vervangen, en RONCHIN plagt dit voorſchrift van zyn' wydvermaarden Meester doorgaands te volgen; ik doe het ſomwylen met de Olie, doch meermaalen met de Siroop van den Heemstwortel, bereiden; in eenige gevallen maake ik gebruik van de Siroop van de zoete Amandelen (*e*), van Zuikerei (*f*), of van de vyf openende Wortelen (*g*). —— De byvoeging der *Tamarinde* is niet altoos nuttig.

Ik heb de eer met byzondere hoogachting te zyn,

Wel Edel, Zeer Geleerd Heer!

Uwe zeer ootmoedige en
bereidvaardige Dienaar,
TISSOT, *M. D.*

Lauſanne,
den 20ſten der Wintermaand,
1789.

Ik neeme deeze gelegenheid waar, om my, over de behandeling der genoemde Ziekten, het zoo genoemd. Zydewee namelyk, en de Longontſteeking, een weinig uit te breiden.

Ik erkenne gaarne, dat, zedert de Werken van TISSOT en anderen, ter onderrigtinge nopens de behandeling der Ziekten, voor minkundigen het licht hebben gezien, de vooroordeelen, omtrend het gebruik van verhittende middelen in heete en vooral in Ontſteeking-Ziekten, allengskens worden weggenomen, inzonderheid by Dorp-*Chirurgyns* en jonge *Doctoren*, die toch immers wel het meest

(*a*) *Electuarium è Caſia vel diacaſia.* (*b*) *Syrupus Althea.*
(*c*) *Syrupus Roſarum pallidarum.* (*d*) *Pulpa Tamarindorum.*
(*e*) *Syrupus Amygdalinus.* (*f*) *Syrupus Cichorei.*
(*g*) *Syrupus 5 Radicum aperientium.*

meest gebruik van deeze boeken maaken. Doch het ſchynt my toe, dat men, door ſoortgelyke wys van ſchryven, wederom andere misſlagen in de behandeling der Ziekten voortgebragt, of ten minſten gevestigd, heeft. Laaten de gemelde Ziekten ten voorbeelde mogen ſtrekken! Hoe veele beoeffenaars der Geneeskunde zyn 'er niet, die, zoo ras zy ſlechts den naam van Zydewee en Longontſteeking hooren noemen, of dat zy eenige wezenlyke tekenen van dezelven by hunne Lyders ontdekken, daadlyk nergens anders dan op Aderlaatingen, Spaanſche Vliegpleisters, verzagtende en verkoelende Salpeterachtige dranken, denken? Indien men by herhaaling bloed afgetapt, de gezegde middelen aangewend heeft, en de Lyder ſterft, waant men zich zeer wel van zynen pligt gekweeten te hebben; men heeft geen ander denkbeeld omtrend de geneezing deezer Ziekte, dan daar het eene ontſteeking van de Long is, zy ook niet anders, vooral in dit edel ingewand, dan door Aderlaatingen en de gewoone verkoelende Artzenyen, kan worden weggenomen; en men had inderdaad gelyk, indien de Ziekte altoos eene *wezenlyke* Ontſteeking ware; doch dikwerf is zulks het geval niet. Men behoorde dus, myns bedunkens, onderrichting te geeven omtrent den verſchillenden aart, die deeze Ziekten, zoo wel als alle andere, op verſchillende tyden van het jaar aanneemen. Men behoorde eenvouwige, doch zekere, gidſen aan te wyzen, om niet altoos in het duistere te laaten omdoolen; kortom, men moest in dergelyke, even als in alle andere, Geneeskundige Werken, meer doen zien, welke ziekten aan ieder byzonder ſaizoen eigen zyn, welken invloed de luchtsgeſteldheid en de algemeene aart, die 'er in alle ziekten op zoodanigen tyd aangetroffen wordt, heeft; langs deezen weg zoude men van tyd tot tyd helpen voortplanten de leer, waardoor de naamen van HIPPOCRATES, SYDENHAM, HUXHAM en anderen, tot het laatſte nageſlacht altoos zullen worden overgebragt, en welke STOLL, GRANT, DE PLENICH en meer andere der hedendaagſche Geneeskundige Schryveren, der vergetelheid, waaraan zy ſchier was opgeofferd, onttrokken hebben, en waardoor zy zich insgelyks zoo beroemd als verdienſtlyk hebben gemaakt.

Wanneer TISSOT zegt, „ dat in het begin eener Longontſteekinge zich ſomwylen poogingen tot braaking opdoen, waardoor onkundigen bedroogen worden, en menig-

nigmaalen een braakmiddel hebben voorgeſchreeven, het geen doodlyk is (*a*)," en „dat hy in de behandeling der Longontſteekinge niet gerept heeft van Braak-, noch van Buikopenende middelen, naardien zy in deeze Ziekte geheel ſtrydig zyn (*b*)," is zulks, onzes oordeels, voor minkundigen te onbepaald geſproken: wy gelooven, dat dit gezegde alleen kan toegepast worden op de behandeling eener *waare, ongemengde*, Longontſteeking, die 'er in ſommige geſtellen, en op veele tyden, voorzeker aangetroffen word; doch, op andere tyden, en in andere menſchen, is de Ziekte op verre na zoo eenvouwig niet, maar deelt of in het zinking-, of in het gal-, of in het ſlymachtige, of, het geen echter ook zeldzaamer gebeurt, zy heeft byna niets van het *waare* ontſteekingachtige: zullen nu niet veelen, die de aangehaalde plaatſen leezen, tot het denkbeeld gebragt worden, dat, zoo dra 'er ſlechts eenige tekens van ontſteeking voorhanden zyn, alle Braakmiddelen terſtond moeten afgekeurd worden? —— behoort dit niet *mede* onder de Vooroordeelen? —— en eindelyk, *zal dit* veele Lyders niet doen omkomen, die men anders in het leven zoude konnen behouden?

Ik beken, dat TISSOT, in een ander Hoofdſtuk, over de *Galachtige Longontſteekingen en Zydewee̅n*, Braakmiddelen toeſtaat; maar, behalven dat hier als van eene geheel andere Ziekte, en wel van eene *Rotkoorts*, met *verſtopping in de Long*, geſproken wordt, en waar door wy niets anders kunnen verſtaan, dan dat men in dit geval de oorſprong der Ziekte zoo niet geheel, ten minſten voor zeer ver het grootſte deel, aan Gal heeft toe te ſchryven, zal men echter ook hier geen Braakmiddelen mogen toedienen, voor dat alle ontſteeking-geſteldheid ten eenenmaale verdreeven is; daar intuſſchen de ondervinding leert, dat, indien 'er galachtige onreinigheden in de Maag en Darmen zyn, de toevallen, die aan eene ontſteeking in de Long en Zydewee eigen zyn, of dezelve voortbrengen, of vermeerderen en verzwaaren, deeze niet voor de toedieninge van Braakmiddelen of verminderen, of geheel verdwynen zullen. Het aantal der Waarneemingen van de beroemdſte Geneeskundigen, die tot ſtaaving

(*a*) Zie TISSOTS en BICKERS *Raadgeeving voor de gezondheid van den gemeenen Man*, 4de Druk, Ao. 1780, *bladz.* 50.

(*b*) *l. c. pag.* 57.

ving van dit geſtelde kunnen ſtrekken, is zoo verbaazend groot, en thans (ten minſten zoo ik hoope) by alle Geneesheeren, die den naam van een regtſchapen Artz waardig zyn, zoo wel bekend, dat ik het noodloos achte ze hier ten betooge by te brengen.

Het is dus zoo yslyk niet, een Braakmiddel in Longontſteckingen te geeven, mits deeze maar door de prikkeling eener galachtige ſtoffe veroorzaakt of verſlimmerd worden. In eene Bloedſpuwing of liever Bloedhoest zyn de bloedvaten in de Long of verwyd, of reeds gebroken; in dit geval zouden dus de Braakmiddelen vooral ſchadelyk zyn, en, niettegenſtaande dit, hebben de waarneemingen geleerd, dat herhaalde Aderlaatingen de Ziekte niet ſlechts niet verminderde, maar verërgerde, en dat, integendeel, Braakmiddelen dezelve ſchielyk en veilig wegnamen; en ik herinnere my nooit, dan met het grootſte vermaak, hoe ik eenmaal zeker jong Heer, die een hevigen Bloedhoest had, en by wien zigtbaare tekens eener galſtoffe in de Maag aanweezend was, doch die men niet had durven aantasten; maar waar men integendeel, met ruime en herhaalde Aderlaatingen en verzagtende Borstdranken, de Ziekte hadt getragt te overwinnen, door één toegediend Braakmiddel, en daarna met verzagtende Dranken, waarin ik de *Tamarinde* liet doen, het graf tot nog toe ontrukt heb.

Ik ſchryve dit intuſſchen niet, om de nuttigheid der Aderlaatingen in genoemde Ziekte te betwisten; ik wenſche hartlyk, dat men, in zeer veele gevallen, waar zy aangeweezen worden, haar ſpoediger en ruimer in het werk ſtelde dan men ſomwylen wel eens ziet gebeuren; maar myn doelwit is, om tegen te gaan, dat, terwyl men bezig is om eenige vooroordeelen uit te rooijen, men geen aanleiding geeft, dat 'er op nieuw andere en niet min gevaarlyke gebooren worden, en om, ware het my mooglyk, iets toe te brengen tot de verſpreiding dier gewigtige leer, dat men, in de behandeling der Ziekten, minder op derzelver *naam*, dan op de *geaartheid*, heeft acht te geeven.

In een Hoofdſtuk over de *Longontſteekingen en Zydeweën* zal men dan, onzes oordeels, moeten leeren;

Voor eerst: dat, naarmaate deeze Ziekten van eenen *waaren* en *ongemengden ontſteekingachtigen aart* zyn, naar die maate ruime en ſpoedig herhaalde Aderlaatingen, verzagtende, verkoelende en verdunnende Artzenyen, week-

maa-

maakende *Klisteeren*, en warme, pynſtillende, niet prikkelende, Pappen te ſtade komen.

Ten tweeden: dat, wanneer de Ziekten meer uit galſtoffen geboren worden, de braak-, ontbindende- en buikopenende middelen meer in aanmerking komen.

Ten derden: dat, wanneer de genoemde Ziekten eene *zinkingachtige* natuur hebben, de Aderlaatingen ſpaarzamer, en de aanlegging van Spaanſche Vliegpleisters minder dienen in het werk geſteld te worden; en eindelyk

Ten vierden: dat, naarmaate de vereeniging der onderſcheiden geaartheden meerder is, 'er ook meer omzichtigheids en oordeels vereischt wordt, om te beſliſſen, welke der gemelde middelen behooren aangewend te worden, waarin echter de ſaizoenen, de, in den laatstafgeloopen tyd, heerſchende koorts, de luchtsgeſteldheid, *Temperament*, *Ouderdom*, enz. als de zekerſte baaken moeten worden aangemerkt.

Eene Longontſteeking en Zydewee zullen dus by voorbeeld in de maanden *November*, *December*, *January*, wanneer 'er N. N. O. winden gewaaid hebben, en ſneeuw gevallen is, en de heerſchende geaartheid van alle ziekten meer of min ontſteekingachtig is geweest, geheel anders moeten behandeld worden, dan dat men deeze ziekten in den Zomer en het Najaar, wanneer Z. Z. W. winden gewaaid, het langduurig warm, droog of regenachtig weder is geweest, en de heerſchende koorts van eenen galachtigen aart was, zou moeten tegengaan: doch laaten de heerſchende koortſen wederom van eene andere natuur zyn, zoo dat ze in het eerſte geval *gal-*, en in het tweede *ontſteekingachtig* waren, dan zal men, niettegenſtaande den Winter, aanleiding tot ontſteeking — en de Zomer tot galziekten geeft, meer omzigtigheid zoo wel met de aderlaatingen in het eerſte geval, als in het tweede, met de braakmiddelen, noodig hebben.

Ik heb dus, met het grootſte genoegen, gezien, dat myn oude Kunſtvriend, de Heer BICKER, die ſchrandere en vlytige Artz! in zyne voortreflyke *Aantekeningen* op het Werk van den Heer PRINGLE (*), (die mede de Longontſteeking en het Zydewee als eene Ziekte beſchouwt) het voetſpoor van den Hoogleeraar STOLL volgende, een

(*) *Verhandeling over de Legerziekten*, I. D. *bladz.* 289 en 290. 233 en *verv.* 240.

een veel duidelyker onderſcheid in de behandeling dier Ziekte heeft gemaakt, dan wel in *Raadgeeving voor de Gezondheid van den gemeenen Man;* het heeft my echter toegeſcheenen, dat hy ook hier niet duidelyk en breedvoerig genoeg heeft aangetoond, welke invloed de onderſcheiden ſaizoenen, heerſchende luchtsgeſteldheid —— en geaartheden der Koortzen, zoo wel op deeze, als andere, Ziekten hebben.

En gelyk nu deeze gewichtige waarheid toepaſelyk is op deeze Ziekten, tot welker geneezing zeer vaak niet anders dan de ontſteeking tegengaande Geneeswys gevorderd wordt, heeft zy haaren invloed ook op Ziekten, ter welker beſtrydinge men gewoonlyk lynregt tegenovergeſtelde braakmiddelen namelyk, in zeer veele gevallen niet te onregt, hemelhoog verheft. Laat ik den Kinkhoest hier tot een ander Voorbeeld mogen bybrengen. —— Laaten wy toeſtaan, dat de naaſte oorzaak eene prikkelende ſtof, geplaatst in de kliertjes van de luchtpyp en des keelgats —— dat die ſtof eene ſoortlyke ſmetſtof, door de lucht aangebragt, zy; zal men dan, zoo ras men erkent, dat de Ziekte zich aan geen ſaizoen houd, maar dat zy na alle weersgety wordt waargenomen; kunnen vaſtſtellen, dat de geſchiktſte manier om den Kinkhoest in zyn begin te geneezen, in het gebruik van Braakmiddelen beſtaat? is dit niet veel te algemeen geſproken? heeft men het niet voor eenen Wiskundigen regel, door de Waarneemingen van HIPPOCRATES af tot STOLL toe gedaan, te houden, dat de Ziekten, door onderſcheiden ſmetſtoffen voortgebragt, den aart aanneemen van de heerſchende Koorts, die 'er op dien tyd, als ze aanweezend zyn, plaats heeft? de ondervinding leert, dat deeze niet altoos dezelfde is. De waarheid hiervan wordt maar al te duidelyk bevestigd in de onderſcheiden handelwys, die Kinderpokjes, Mazelen en Roodvonk, op verſchillende tyden, in onderſcheiden *Epidemien*, vereiſchen; en hy, die zulks eenmaal naar waarde heeft bevroed, zal zich moeten bedroeven, dat men, by aanhoudenheid, in veele Geneeskundige boeken, *Kina*, *Kamfer*, *Vitrioolgeest*, *Spiesglasmiddelen*, enz. als ſoortlyke onwaardeerbaare middelen blyft uitventen, daar zy niet dan in bepaalde gevallen, en op zekere tyden, van de grootſte nuttigheid zyn: hy, die eenmaal het gewigt deezer waarheid naar waarde heeft bezeft, zal zich moeten verwonderen, hoe dat ſommige Geneesheeren blyven waa-

waanen, dat 'er een ſoortlyk inwendig middel uitgevonden, of nog uit te vinden zy, het geen in de Kinderpokjes, op alle tyden en in alle *Epidemien*, als een onfeilbaar tegengif zou konnen dienen. Even zoo heeft de ondervinding geleerd, dat 'er ſommige *Epidemien* van den Kinkhoest geweest zyn, waarin, byaldien de Aderlaatingen en de loutere Ontſteeking tegengaande geneeswys niet wierden aangewend, byna alle Lyders in eene onherſtelbaare Loogteering vervielen.

Indien dan de Kinkhoest, b. v. in den winter of de lente heerscht, op tyden dat 'er eene langduurige koude plaats heeft, N. N. O. winden gewaaid hebben, en dat 'er, in alle voorkomende ziekten, eene ontſteekingachtige geaartheid aangetroffen wordt, zal men dan met het gebruik der Braakmiddelen niet zeer omzichtig moeten te werk gaan? is dit niet te meer noodzaakelyk, naarmaate de ſmetſtof vooronderſteld wordt te werken op het keelgat, ſtrottenhoofd, de luchtpyp, en haare takken —— deelen, die het meest aan ontſteeking onderheevig zyn, en by wien eene geringe eerstbeginnende ontſteeking, niet zelden te laat gekend! een ſchielyken dood veroorzaakt? leert de ondervinding ons niet, dat dit ook in kinderen van allen ouderdom plaats heeft, en dat wy misſchien al te ſchroomachtig zyn om in deeze voorwerpen bloed te doen aftappen? en eindelyk heeft dan STOLL niet, met het grootſte regt, wanneer hy over de geneezing van den Kinkhoest handelt, gezegd (*), „ dat hy het voor overtollig rekent, eene *bepaalde geneeswys* voor te ſchryven, daar de onderſcheiden *Epidemien*, door de Schryveren te boek geſteld, zoo verſchillende zyn, en de Ziekte in onderſcheiden opzigten by onderſcheiden toevallen ook *geheel anders* moet weezen."

Het heeft my dus regt gegriefd, dat deeze Verhandeling, benevens eenige, met deeze leer overeenſtemmende, korte ſtellingen (†), niet onder het oog van den Heer VEIRAC ſchynen gekomen te zyn; zoo dit hadt mogen gebeuren, zouden zy immers niet onder de laatſte in de beknopte opgave van ſommige Verhandelingen en Waarneemingen, agter zyne ſchoone *Verhandeling over den*

(*) Zie *Abhandlung von dem Krampfhusten*, geplaatst in de *Wieneriſche Beytrage von* J. MOHRENHEIM, 2 B. S. 29. §. 77.

(†) Zie STOLL, R. M. Tom. 2. *pag.* 182 *Edit. Vindob.*

den Kinkhoest (*) gevoegd, zyn geſteld geworden. Meermaalen ſprak ik met mynen opregten Vriend, den vernuftigen en oordeelkundigen PRUYS, om de *Verhandeling van den Hoogleeraar* STOLL in ons MAGAZYN te plaatſen, en dit zoude ook geſchied zyn, indien de omſtandigheden, waarin het Vaderland zich toen bevond —— —— doch hiervan niet meer!! Ik wil echter hierdoor aan de waardy der Verhandelinge van den, met het grootſte regt wydvermaarden, Heer VEIRAC niets verminderd hebben: niemand toch is 'er, die zyne redeneer- en ſchryfwyze meer roemt —— niemand, die meer in de gelegenheid is geweest om zyn vernuft, oordeelkunde en ſchier onbeſchryflyke noestigheid telkens te bewonderen —— niemand, die misſchien meer overtuigende blyken eener allezins edelaartige vriendſchap van hem genooten heeft, dan ik! Doch de overtuiging alleen van de noodzaakelykheid, om in alle Ziekten, en inzonderheid van de zoodanigen, die doorgaande kunnen heerſchen, den, boven alle andere, hoog te waardeeren regel in derzelver behandeling voor oogen te houden, dat, namelyk, de ſaizoenen, luchtsgeſteldheid, en de heerſchende aart van alle voorkomende ziekten, den Geneesheer moeten ontdekken, welke middelen hy tot derzelver geneezinge heeft aan te wenden, deed my beſluiten, om de bovengemelde aanmerkingen op het papier te ſtellen, en indien ik ooit mogt hooren, dat zy ter onderrigtinge van iemand, die de Geneeskunst beoeffent, gediend hebben, zal ik my ten hoogſte verblyden, dat geene verkeerde vrees my te rug gehouden heeft om ze het licht te doen zien.

L. NOLST.

ZWOLLE,
den 18*len van Wynmaand*,
1790.

(*) Door het *Provinciaal* UTRECHTSCH Genoótſchap van Kunſten en Weetenſchappen, den 17 *Juny*, 1789, met de *Gouden Medaille* bekroond.

NATUURLYKE HISTORIE VAN DEN MUSCAAT-EEND.

(Volgens den Heer DE BUFFON.)

Deeze Eendvogel, doorgaans in 't Fransch *Canard d'Inde*, *Cane de Guinée*, of *Canard de Barbarie*, in 't Engelsch *Guiny Duck*, *Muscovy Duck*, of *Indian Duck*, in 't Hoogduitsch *Endianiſcher Entrach*, *Turkisch Endte*, in 't Italiaansch *Anatre d'India* en *Anatre di Lybia*, en in 't Latyn *Anas Indica*, *Anas Lybica*, of *Anas Moſchata*, geheeten, ſtaat by ons bekend onder den naam van *Muscaat-Eend*; een naam, daaraan gegeeven, van wegen een vry ſterke Muscaatgeur, welke dezelve van zich geeft (*).

De *Muscaat-Eend* is veel grooter dan onze gewoone *Eendvogel*, en zelfs veel grooter dan eenige bekende *Eend:* dezelve haalt, van den punt des Beks tot het uiterſte van den Staart gemeeten, twee voeten. De geheele Pluimadie is donker-zwart, met een groenen gloed op den rug, en doorſneeden met een breeden witten band over de dekveeren der vleugelen; by de Wyfjes is, volgens ALDROVANDUS, de Hals van vooren met eenige witte veeren gemengd. WILLUGHBY zegt geheel witte Wyfjes gezien te hebben (†); ondertusſchen is het overeenkomſtig met de waarheid, dat, naar 't getuigenis van BELON, het Mannetje, zo wel als 't Wyfje, zomtyds geheel wit is, of meer of min gemengd van kleur (§): deeze kleurverandering, in wit, is vry algemeen in rasſen, die Huisvogelen geworden zyn; dan het

(*) In 't *Engelsch*, ſchryft RAY, wordt deeze *Eend Muscovy Duck* geheeten, niet om dat dezelve uit *Muscovie* herwaards overgevoerd is; maar van wegen de Muscaatlugt, die dezelve vry ſterk van zich geeft ——— De *Indiſche Eend*, vermeldt ons LE PAGE DU PRATZ, is eigen aan dit Land (*Louiſiane*); dezelve heeft aan beide de zyden van den kop roode plekken, ſterker rood dan die van den *Kalkoen:* het vleesch van de jongen is zeer lekker; maar dat der ouden, inzonderheid der Mannetjes, riekt na *Muscus*; zy zyn zo tam als de *Europiſche Eenden. Hist. Nat. de la Louiſiane*. Tom. II. p. 114.

(†) WILLUGHBY, p. 294.

(§) BELON, *Nat. des Oiſeaux*, p. 176.

het merkteken, 't welk de *Muscaat-Eend* onderſcheidt, is een groote plek kaale huid, rood en met knobbeltjes bezet, aan de wangen, zich achter de oogen uitſtrekkende, en dat op den wortel van den Bek zich een rooden knobbel verheft, door BELON by een kers vergeleeken; van het achterhoofd hangt, gelyk ALDROVANDUS opmerkt, een krans veeren af, in de gedaante van een kuif, welke het Wyfje niet heeft; het Wyfje is ook wat kleinder dan het Mannetje, en mist den knobbel op den Bek. Beide zyn ze zeer lang van Pooten, hebben groote nagelen, en die van den binnenvinger gekromd: de randen van de bovenkaak zyn ſterk getand, en een ſcherpe gekromde nagel wapent het uiteinde.

Deeze groote Eendvogel heeft een zwaare ſtem, doch zo dof, dat men dezelve bezwaarlyk kan hooren, of hy moet vertoornd zyn. SCALIGER bedriegt zich, wanneer hy denzelven als ſtom beſchryft. Hy gaat langzaam en bezwaarlyk, 't geen egter niet belet, dat hy, in den wilden ſtaat, volgens het berigt van MARCGRAVE, op de boomen rust. Het vleesch is goed, en in *America* zelfs hoog geagt, waar men een groot getal deezer *Eendvogelen* aankweekt; van daar hebben ze in *Frankryk* den naam van *Canard d'Indie:* egter weeten wy niet, vanwaar deeze Vogelſoort tot ons gekomen is: zy is in 't Noorden even vreemd als in onze Gewesten (*); en 't is alleen door eene misvatting der woorden, dat de Overzetter van ALBIN deezen Vogel *Canard de Moscovie* noemt; RAY heeft ter boven aangehaalde plaats, by voorraad, zich tegen zulk eene misneeming verzet. Wy weeten alleen, dat deeze groote *Eendvogels* voor de eerſte maal in *Frankryk* zich vertoonden, ten tyde van BELON, die ze *Canes de Guinée* noemde. ALDROVANDUS zegt, dat men ze ten zelfden tyde van *Cairo* in *Italie* bragt; het blykt uit het geen MARCGRAVE deswegen geſchreeven heeft, dat die Vogelſoort te *Braſil* zich in 't wilde onthoudt; want men kan niet nalaaten, de *Muscaat-Eend* te herkennen in zyn *Anas ſylvestris magnitudine Anſeris*, of Bosch-Eend van grootte als een Zwaan, even min als in de *Ypeca-gacu* van PISON.

Vol-

(*) *In prædiis Magnatum culta, nullibi Succiæ ſponte nata. Fauna Suec.*

Volgens den laatstgemelden Schryver wordt deeze groote *Eendvogel* even goed vet in den gevangen, als in den vryen, ſtaat, en is dezelve zeer aan te pryzen van wegen deszelfs uitſteekende vrugtbaarheid: het Wyfje legt zeer veel Eijeren, en kan bykans in alle tyden des jaars broeden. Het Mannetje is zeer ſterk op 't paaren geſteld, en onderſcheidt zich, onder de vogelen van zyne ſoort, door de grootheid der deelen, tot de voortteeling geſchikt: alle Wyfjes ſtaan hetzelve aan, en de minder ſoorten worden van 't zelve niet gewraakt; hy vermengt zich met de gemeene Eenden, hier uit komen halfflachtige yoort, die men als onvrugtbaar aanziet, misſchien alleen uit vooroordeel (*). Men ſpreekt ook van het paaren deezes Eendvogels met een *Gans;* doch dit valt waarſchynlyk zeer zeldzaam vóor (†), terwyl de andere vermenging dagelyks werk is in de Vogelpleinen onzer Volkplanteren van *Cayenne* en *St. Domingo* (§), waar deeze groote *Eendvogels* in den tammen ſtaat leeven, *en* vermenigvuldigen gelyk de andere *Eenden.* De Eijeren zyn geheel rond; die der jonge Wyfjes groenagtig, deeze kleur verbleekt by de volgende legzels, naar het getuigenis van WILLUGHBY. De *Muscusgeur*, welk deeze *Eenden* uitgeeven, ontſtaat, volgens BARRERE, in een geelagtig vogt, zypelende uit het klieragtig gedeelte van den Stuit (**).

In den wilden ſtaat nestelen zy op de vermollemde boomſtronken, en de Moeder neemt de Jongen, zo ras zy uit zyn, den een na den anderen in den bek en werpt ze in 't water (††). Het is zeker, dat de Krokodillen en Kaimans eene groote vernieling onder deeze *Eenden* aanrigten: want men ziet naauwlyks ooit meer dan vyf of zes jonge *Muscaat-Eenden* by den anderen; ſchoon zy

(*) *Hist. de l'Acad. des Sciences*, Anno 1760, p. 17. FRISCH getuigt het zelfde.

(†) De Heer DE TILLY hadt afſtammelingen van zulk paaren gezien, die van den Vader en de Moeder beide de tekens droegen; doch hy kon niet zeggen, of deeze halfflachtige voortteelden.

(§) OVIEDO, Lib. V. cap. 9. *Hist. Gen. des Voyages*, Tom. XII. p. 228.

(**) *France Equinoxiale*, p. 123.

(††) De Wilden, die dit kunnen waarneemen, hebben dit den Heer DE LA BORDE verzekerd.

zy een veel grooter getal eijeren leggen. Zy eeten in de moerasſen het graan van een Gewas, *Riz Sauvage* geheeten: 's morgens vroeg vliegen zy uit na deeze onmeetbaare, onder 't water ſtaande, velden; 's avonds trekken zy weder na zee; het heetſte gedeelte van den dag brengen zy door, op digtgetopte boomen gezeten; zy zyn woest en wantrouwend; niet gemaklyk laaten zy zich naderen, en vallen zo bezwaarlyk te ſchieten als de meeste Watervogelen (*).

(*) *Extrait du Journal des Voyages de M.* DE LA BORDE, *dans l'interieur des terres de la Guyane. Journal de Phyſique du Mois de Juin*, 1773.

BERIGT EENER REIZE NA MONT-ROSE. Door den Hoogleeraar DE SAUSSURE.

(*Vervolg van Bladz.* 530.)

Reis van Domo d'Oſola na Macugnaga.

Tot op een en een halve myl beneden *Domo d'Oſola*, volgden wy den weg van het Meir *Majeur*, welke ook die van *Milaan* is; doch daar, in ſtede van de *Toccia* over te trekken, volgden wy den rechten oever dier Riviere, om drie vierde myl verder te gaan na *Pie di Mulera*, een Dorp, geleegen aan den voet des Bergs, by den ingang van *Val Anzasca*, en twaalf Roeden laager dan *Domo d'Oſola*. Aldaar begint men om de Mynen van *Macugnaga* te denken, als men de Kerk van het Dorp en het Paleis van TESTONI ziet, gebouwd door een Capitein van dien naam, voor het goud uit die Mynen gehaald (†).

Indien men geen weg tusſchen de acht en negen mylen agteeen aflegt, van *Pie di Mulera* tot *Macugnaga*, vertoeft men, gelyk wy deeden, te *Vanzon*, op vier en drie vierde myl van *Pie di Mulera*. Men kan daar zyn intrek neemen by den Heer JEAN BAPTISTE PAZUZZA, een Koopman, die, eigenlyk geſprooken, geen Herberg houdt; maar de Reizigers, die by hem vertoeven, zeer

(†) Volgens de middaghoogte der Zonne, door myn Zoon genomen te *Pie di Mulera*, ligt dit Dorp op de Breedte van 46°. 3. 43'.

zeer wel, en voor een maatigen prys, onthaakt. *Vanzon* ligt op de hoogte van 357 Roeden.

Deezen weg afleggende, ontdekt men door de tusschenruimten de bergen van *Macugnaga*; doch, bovenal, drie vierde van een uur vóór men te *Vanzon* komt, in het Dorp van *Ponte Grande*, heeft men het genoegen, dat zich voor het oog opdoet *Mont-Rofe*, of ten minſten drie van deszelfs hoogſte toppen, en de *Pic Blanc* (*Pizzi Bianco*), welke zy beklommen hebben. Men gaat de brug niet over, om te *Vanzon* te komen; maar men moet tot op die brug halfweg gaan, om het gezigt van dien ſchoonen Berg te krygen, welke zich van daar zo heerlyk en grootsch opdoet, als *Mont-Blanc* van de brug van *Satenche* te zien. *Mont-Rofe* heeft zelfs het voordeel, van zich omringd te vertoonen door het ſchoone groen van de naauwe en diepe valei *Anzasca*, waarby de witheid van de ſneeuw en het ys overheerlyk afſteeken. Wy bleeven vier uuren van *Vanzon* te *Macugnaga*, het hoogſtliggend Dorp van *Val Anzasca*.

Deeze Valei is opmerkenswaardig, uit hoofde van derzelver ſchoonheid, en durf ik zeggen, van de grootsheid des groeis: overal, uitgenomen in het hoogſte en koudſte gedeelte der Valeien, zyn de wegen beſchaduwd door aangebonden geboomte, die ze geheel bedekken, gelyk oudtyds de laanen in de tuinen onzer Vaderen overdekt waren. Andere aangebondene Boomgewaſſen, door muuren ondersteund, bedekken het hangen van 't gebergte; want door dit geheele land heen kweekt men geen wyngaarden, dan dus aangebonden. Maar op de plaatzen, waar de zyden van 't gebergte, uitgegroefd door de waterſtortingen, hoeken vormen, voor bevogtiging geſchikt, vindt men velden, beſchaduwd door Kaſtanjeboomen, van eene bewonderenswaardige grootte en ſchoonheid, en dikwyls vormt een waterſtroom een waterval, die deeze ſchoon belommerde ſtreeken eene nieuwe fraaiheid byzet. Boven dit alles is in deeze Valei opmerkelyk, dat dezelve, om zo te ſpreeken, geene grondvlakte heeft: de twee tegenover elkander ſtaande afhellingen vereenigen zich aan derzelver voetſtuk, en vormen een ſcherpen hoek, waarin de Rivier *Lanza* ſtroomt. De talryke Dorpen, die de valei bevolken, zyn bykans alle gebouwd op de ſchuinſche afhellingen

van

van 't gebergte, of op de kleine vlakten dier zelfde afhellingen.

De ſtoffe van 't gebergte zelve, op den weg dien wy hielden, tot een myl beneden *Vanzon*, is een geaderde rots, beſtaande uit witte veld-ſpath en donkere mica, gelyk die der Valei van *Martigny* (*). Men ziet 'er dezelfde verſchynzels van gekronkelde aderen, aderen van witte en zuivere veld-ſpath; doch altoos verward gecriſtalliſeerd. Men vindt 'er ook ſoorten van Porphyren, Steenen gemengd met zwarte ſchorl en veld-ſpath; doch hier is de rots zomtyds doorſneeden door laagen en aderen van groene *ſteatites* of ſpekſteenen, die men in de Valei van *Martigny* niet aantreft. De ligging van de beddingen der rotzen is doorgaans rechtſtandig, de rigting van derzelver vlakten loopt meestal evenwydig met die der Valeie, die van het Noord-noordoosten na het Zuid-zuidwesten ſtrekt.

Vanzon naderende, en boven dit Dorp, ontmoet men blokken van granit, geaderd, met groote criſtallen van veld-ſpath: deeze blokken ſchynen van het hoogſte der bergen afgekomen; maar een myl hooger, uit het Dorp *Ceppo-Morelli* gaande, vindt men rotzen, in ſtede van dezelfde graniten.

Een myl hooger op, dan 't gemelde Dorp, naa dat men een groote dwarsliggende rots is overgetoogen, die op eene zeldzaame wyze de Valei als afſluit, komt men in de ſtreek der Goud-mynen; men ziet bykans by elke ſchrede, die men vordert, ter rechter- en ſlinkerhand der Valeie, de ingangen der mynen, en aan den oever van de *Lanza* de Molens, om de erts af te waſſchen. Ik zal vervolgens een denkbeeld van deeze Goud-mynen geeven.

Digt by de brug *del Vando* vonden wy een ſchoon blok granit, in welks midden eene verzameling was van groote zeshoekige criſtallen van zwarte ſchorl, omringd door een mengzel van witten veld-ſpath en zilveragtige talk (*mica*).

Omtrent den middag kwamen wy te *Macugnaga*, wy waren betoverd door de ligging van dit Dorp; de huizen, deels van ſteen, deels van hout, doch netjes en vast gebouwd, ſtaan afgezonderd in velden, tuſſchen bei-

(*) *Voyages dans les Alpes*, §§. 1047. &c.

beiden vertoonen zich boschjes. Deeze velden vormen eene zagthellende vlakte, welke zich uitſtrekt tot den voet der rotzen van *Mont-Roſe*, die den omtrek uitmaaken van deeze bevallige ſtreek. Dan wy hadden reden om weinig voldaan te zyn over de gastvryheid der Bewoonderen: niemand hunner wilde ons huisvesting verleenen; wantrouwend, weinig aan vreemdelingen gewoon, en misſchien ontzet over ons aantal, weigerden de Herbergiers zelve ons in te neemen. Wy ſtonden op 't punt om onze tenten te ſpannen, en eene vlakte tot ons verblyf te kiezen, wanneer de Priester, wien ik myne brieven van voorſchryving vertoonde, aan verſcheide Perſoonen in de Valei, doch die tot ons ongeluk alle van huis waren, ons een aanvangelyk verblyf gaf, en aan den voornaamſten Herbergier, ANTON MAZIA DEL PRATO, die op een myl afſtands van het Dorp woonde, een brief ſchreef. Deeze haalde hem over om ons te ontvangen.

Die Herberg was elf dagen lang het middelpunt, waarin wy van onze omzwervingen te rug kwamen: wy vonden 'er ons wel gehuisd; doch hadden geene andere Leevensmiddelen, dan die wy van *Vanzon* deeden komen (*): want de Inwoonders van *Macugnaga*, en de Priester zelve, gebruiken niets dan Melkſpyze en Roggebrood, 't welk men zes maanden op een jaar in voorraad bakt, en 't geen men niet dan met een byl aan ſtukken kan krygen.

(*) De Herbergier DEL PRATO heeft my verzogt, de Reizigers, die ten oogmerk hadden na *Macugnaga* te gaan, te verwittigen, dat zy hem vooraf zouden ſchryven, om tegen dien tyd voorraad op te doen, en alles tot hun onthaal gereed te maaken.

(*'t Vervolg hier naa.*)

OP-

OPMERKENSWAARDIGE GELYKVORMIGHEID TUSSCHEN DE GEWOONTEN EN ZEDEN DER OUDE PERSEN, EN DIE DER HEDENDAAGSCHE ABYSSINIERS.

(*Vervolg van en Slot bladz.* 441.)

Zeldzaam werden de Koningen van *Abyſſinie* gezien door hunne Onderdaanen. JUSTINUS zegt, dat de *Perſiaanen* den perſoon huns Konings verbergen, om den eerbied voor zyne Majeſteit te vermeerderen. En 't was eene wet van DEJOCES, Koning der *Meden*, dat het niemand zou vryſtaan, den Koning te zien: welke ſchikking zo oud was als de tyd van SEMIRAMIS, van wiens Zoon NINYAS, men verhaalt, dat hy in zyn Paleis eenen hoogen ouderdom bereikt heeft, zonder dat men wist, hem ooit buiten 't zelve gezien te hebben.

Deeze ongerymde gewoonte lag den grond tot veele misbruiken. In *Perſie* bragt dezelve twee Officiers voort, die den naam droegen van 's Konings Oogen en Ooren, en de gevaarlyke bediening waarnamen, ik meen gevaarlyk voor den Onderdaan, om voor hun Souverain te zien en te hooren. In *Abyſſinie*, is een Officier, 's Konings Mond geheeten: want deeze van niemand gezien wordende, ſpreekt hy in den derden perſoon: *Heert, wat de Koning tot u zegt!* de gebruiklyke aanvang van alle Koninglyke bevelen in *Abyſſinie*, en 't geen volgt, heeft de kragt van eene Wet. In denzelfden ſtyl begint JOSEPHUS een Bevelſchrift van CYRUS, Koning van *Perſie* „ CYRUS, de Koning, zegt" — en gewaagende van het bevel van CAMBYSES, „ CAMBYSES, de Koning, zegt." ESDRA ſchryft: „ zo zegt CYRUS, Koning van Perſie"; en NEBUCHADNEZAR zegt tot HOLOFERNES: „ Dus ſpreekt de Groote Koning, en Heer „ der geheele Aarde." En was dit waarſchynlyk de oorſprong der *Edikten*, toen het ſchryven by de Vorſten weinig in gebruik was, en 't zelve by de Onderdaanen weinig verſtaan werd.

Staatlyke Jachtpartyen waren altoos in gebruik by de Koningen van *Abyſſinie* en *Perſie*. In beide de Koningryken was het een misdryf voor een Onderdaan, het Wild te treffen, vóór dat de Koning zyn Speer 'er op geworpen hadt. Deeze ongerymde gewoonte werd door

ARTAXERXES LONGIMANUS, in het eene afgeſchaft, en door XASOUS DEN GROOTEN, in het andere, eerst met den aanvang der voorgaande eeuwe, vernietigd.

De Koningen van *Abyſſinie* zyn boven alle Wetten verheeven. Zy zyn de opperſten in alle Kerkelyke en Burgerlyke zaaken; het Land, en de Perſoonen hunner Onderdaanen, zyn even zeer hun eigendom; en elk Inboorling is hun gebooren ſlaaf; draagt hy een hooger rang, 't is door 's Konings gift; want zyn naaste Bloedverwanten hebben, hierin, niets voorüit. —— 't Zelfde greep in *Perſie* plaats. ARISTOTELES noemt de Perſiſche Veldheeren en Edelen, Slaaven van den grooten Koning. XERXES, een Lydier, PYTHIUS beſtraffende, wanneer hy een zyner Zoonen zogt te bevryden van den kryg te volgen, voerde hem te gemoet: „ Gy, die myn Slaaf zyt! en verpligt my met uwe „ Vrouwe en uw ganſche Gezin te volgen!" GOBRYAS zeide tot CYRUS: „ Ik geef my aan u over als „ een Metgezel, en uw Slaaf teffens."

'Er zyn verſcheide ſoorten van Brood in *Abyſſinie*, uit onderſcheide Graanen bereid, en die ook, in hoedanigheid, zeer veel verſchillen. De Koning van *Abyſſinie* eet Tarwenbrood; doch niet van allerlei Tarwe gebakken, maar alleen van die in het Landſchap *Dembea* groeit; daarom 's Konings Voedzel geheeten. —— De Koningen van *Perſie* aten ook Tarwenbrood, gelyk HERODOTUS zegt; doch van eene byzondere ſoort, zo als wy uit STRABO leeren.

't Is altoos de gewoonte geweest der Koningen van *Abyſſinie*, en 't is het nog, om zulk een aantal Vrouwen te neemen, als zy verkiezen: deeze zyn daarom alle geene Koninginnen; onder haar was 'er ſlegts eene, die byzonder als Koningin werd aangemerkt, zy droeg de Kroon op 't hoofd, en werd *Iteghe* geheeten. —— Even zo leezen wy, dat, in *Perſie*, AHASUERUS ESTHER beminde, die genade in zyne oogen gevonden hadt, meer, dan de andere Dogteren, en dat hy een gouden Kroon op haar hoofd zette. JOSEPHUS berigt ons, dat, wanneer ESTHER voor den Koning geſteld was, hy zich zeer over haar voldaan vondt, haar tot zyne Egtgenoote aannam, en, als zy in 't Paleis tradt, een Kroon op 't hoofd drukte. Of deeze Krooning der Koninginne iets van het Staatsbeſtuur aan haar in *Perſie* opdroeg,

in

in *Abyssinie*, vinden wy in de Geschiedenis niet aangetekend.

'Er is ten *Abyssinischen* Hove een Officier, SERACH MASSERY geheeten, die den ganschen nagt de wagt houdt, voor de poort des Konings; en, by het aanbreeken van den dageraad, met een Zweep slaat, om de wilde beesten uit de Stad te dryven. Die zweepslag is ook voor den Koning het teken, om op te staan, en op zyn Regterstoel plaats te neemen. —— In *Persie* vondt men iets, daar aan beantwoordende. Vroeg in den morgenstond, tradt een Bediende in 's Konings Kamer, met deeze woorden: „ Sta op, O Koning! en be„ geef u ter bezorging dier zaaken, om welken te be„ zorgen *Oromasdes* u beschikt heeft."

Nooit ziet men den Koning van *Abyssinie* wandelen, of zyn voet buiten zyn Paleis op den grond zetten: wanneer hy van het paard of den muilëzel, op welken hy rydt, afstygt, staat 'er een knegt met een voetschabel gereed, en plaatst denzelven voor 's Konings voeten. Hy rydt in zyn voorkamer door tot voor den Throon, tot den Stoel in zyn Tent geplaatst. —— ATHENEUS vermeldt ons, dat, in *Persie*, de Koning, buiten zyn Paleis, nimmer den grond betradt.

Zeer dikwyls spreekt de Koning, in *Abyssinie*, zelve het vonnis uit, over hoofdmisdaaden. 't Wordt voor een gunstige regtspraake gehouden: dewyl, die van een Koning, gelyk CLAUDIANUS zegt, moet zyn *Piger ad pœnas, ad præmia velox*. Niemand wordt door den Koning in persoon, wegens zyne eerste misdaad, veroordeeld, of het misdryf moet van eene verschriklyke natuur zyn, als: Vadermoord, of Heiligschennis. Over 't algemeen wordt het leeven en de verdiensten der gevangenen opgewoogen tegen het onmiddelyk gepleegd misdryf, zo dat, indien zyn voorgaand gedrag meer verdiensten heeft voor den Staat dan hy geoordeeld wordt door zyn tegenwoordig misdryf daaraan nadeel toegebragt te hebben, het een tegen over het ander gesteld, en de beschuldigde doorgaans vrygesprooken wordt, wanneer de Souverain alleen oordeelt.

HERODOTUS pryst dit als een grondregel der Koningen van *Persie* in hoofdmisdaaden, bykans met dezelfde woorden, als wy het gebruik der Koningen van *Abyssinie* beschreeven, en geeft 'er een voorbeeld van op. DARIUS hadt SANDOCUS, een van 's Konings Regters, ver-

veroordeeld om gekruizigd te worden, wegens omkooping, dat is, om dat hy voor geld een valsch oordeel geſtreeken hadt. Reeds hing de overtreeder aan het kruis, wanneer de Koning, by zich zelven overdenkende hoe veel goede dienſten deeze Man voorheen aan het Ryk gedaan hadt, eer hy dit éénig misdryf pleegde, bevel gaf tot het verleenen van vergiffenis.

De Koning van *Perſie* werd, op alle zyne Tochten, vergezeld door Regters. Wy vinden by HERODOTUS, dat, op den Tocht van CAMBYSES, tien der voornaamſte *Egyptenaaren* door deeze Regters ter doodſtraffe verweezen wierden, voor ieder *Perſiaan* door het volk van *Memphis* gedood. Zes Regters vergezellen altoos den Koning van *Abyſſinie* na de Legerplaats, en voor hun worden de Rebellen in 't veld gevat, te regtgeſteld, en onmiddelyk gevonnisd.

Lieden door den Koning onderſcheiden, uit gunst, of wegens eene openbaare verrigting, worden, in beide de Koningryken, begiftigd met gouden ketenen, zwaarden, en armringen. Deeze houdt men in *Abyſſinie* voornaamlyk als beloonigen voor Krygsoverſten. POCET ontving, echter, van YASOUS DEN GROOTEN, een gouden Keten. Op den dag vóór den Slag van *Serbraxos* kreeg AYTO ENGEDAN een zilveren breidel, een zadel bedekt met zilveren plaaten, van NAS MICHAEL, en, 's avonds na den Veldſlag, vond ik my vereerd met een gouden Keten van den Koning, naa myne verzoening met GUEBRA MASCAL; die, om zyne dienſten op dien dag gedaan, met ruime inkomſten werd beſchonken: het geſchenk was een uitgebreid Landſchap, met veele ryke Dorpen, hem aangenaamer, dan een enkel Eerteken.

Een Vreemdeling van Aanzien, byzonder die zo veel voorſchryvens heeft als ik had, en geen geld behoeft, of van dag tot dag door het Staatsbeſtuur moet onderhouden worden, ontvangt doorgaans een of meer Landgoederen, om hem, 't geen hy behoeft uit te leveren, zonder dat hy noodig hebbe den Koning of de Staatsdienaars, over wat hem ontbreekt, aan te ſpreeken. MUHA YASOUS, Prins van *Shoa*, hadt een groot Koninglyk Landgoed *Enfras*, hem gegeeven om hem de benoodigdheden voor zyn tafel te verſchaffen; een ander in *Karoote*, om hem wyn te ſchenken; een Landgoed in *Dembea*, 's Konings eigen Land, tot Tarwe;

en

en een in *Begemder*, tot katoen voor de kleeding zyner dienaaren: en meer andere.

Naa dat ik in 's Konings dienst getreeden was, had ik de Landgoederen die behoorden tot de post, welke ik bekleedde, en een *Geesh* geheeten, waarin de bronnen van den *Nyl* ontſpringen; 'er ſtonden omtrent achttien huizen: de Koning hadt my dit op myn eigen verzoek gegeeven: want ik zou een beter hebben kunnen krygen om my van Honig te verzorgen, alzo ik nooit meer ontving dan twee groote potten, zo bitter dat ik ze niet kon gebruiken. Ik betoonde my een zagt Heer, en zogt my niet te verryken door de opbrengingen der Landgoederen; en dit ging te minder, dewyl ik onder my, als myn Luitenant, een Bevelhebber over de paarden had, wiens gedagten meer ſpeelende op *Jeruſalem* en het Heilige Graf, dan op eenige voordeelen, welke hy in *Abyſſinie* kon behaalen, door op alles, wat de inkomſten betrof, nauw te letten.

THUCYDIDES onderrigt ons, dat THEMISTOCLES groote gaven van ARTAXERXES, Koning van *Perſie*, ontving, als hy zich te *Magneſia* nederzette; de Koning hadt hem die Stad voor Brood, *Lampſacus* voor Wyn, en *Myus* voor andere Leevensmiddelen, geſchonken. ATHENÆUS voegt 'er twee by, te weeten: *Palæſcepſis* en *Percope*, om hem kleeding te verzorgen.

Dit is nog heden ten dage juist het denkbeeld in *Abyſſinie*, wanneer zy begrypen dat zy een Man van rang onthaalen; want Vreemdelingen, die 'er berooid komen, en onder hun omzwerven, zonder naam en character of middelen om te beſtaan, gelyk de *Gricken* in *Abyſſinie*, worden altoos als Bedelaars ontvangen, en als de zodanigen laat men ze loopen, tot dat de honger hun aanzet om iets ter hand te neemen tot verzorging van de nooddruft; of zy door laage kunſtenaaryen en ſtreeken weeten in te dringen tot eenige posten; maar geen eer, geen vertrouwen, verwerven zy; althans gebeurt dit zeer zeldzaam.

Wanneer in *Abyſſinie* een gevangen ter doodſtraffe verweezen is, wordt hy niet weder in de gevangenis gebragt; (dit houdt men voor wreed,) maar onmiddelyk weggevoerd om de ſtraf te ontvangen. ABBA SALAMA, de *Acab Saat*, werd door den Koning, op den morgen, dat deeze *Gondar* intrad, by zyne wederkomst van *Tigré*, veroordeeld, en onmiddelyk opgehangen, in het ge-

gewaad van een Priester, aan een boom by den ingang van 's Konings Paleis. CHREMATIOR, Broeder van den Overweldiger SOCINIOS, werd denzelfden morgen geregt; zoo ook GUEBRA DENGHEL, RAS MICHAELS Schoonzoon, en verſcheide anderen, terſtond na het uitſpreeken van het doodvonnis. —— Dit was ook het gebruik der *Perſen*, gelyk wy by XENOPHON, en nog duidelyker by DIODORUS, vinden opgetekend.

Een der Doodſtraffen in *Abyſſinie* is het Kruis, SOCINIOS verwees ARZO, zyn Mededinger, die om byſtand de toevlugt genomen hadt tot PHINEAS, Koning van *Falasha*, om buiten de Legerplaats gekruizigd te worden. ARTAXERXES liet HAMAN dezelfde ſtrafoefening aandoen, en aan 't kruis hangen tot hy den geest gaf. En POLYCRATES van *Samos* werd, naar het berigt van CICERO, gekruizigd op last van ORÆTIS, Prætor van DARIUS.

Een tweede Doodſtraf is het leevend villen. Dat deeze barbaarſche Strafoefening nog ſtand houdt in *Abyſſinie*, blykt uit het lot van den ongelukkigen WOOSHEKA, in den Veldtocht des Jaars MDCCLXIX, toen ik in *Abyſſinie* was, gevangen genomen: hy ſtrekte in dier-voege ten ſlachtoffer aan de wraak van de ſchoone OZORO ESTHER, die, hoe goedaartig en menschlievend ook in andere opzigten, geene andere verzoening voor den dood haars Egtsgenoots begeerde. —— SOCRATES verhaalt, dat de Ketter MANES, op bevel des Konings van *Perſie*, leevendig gevild wierd. Volgens PROCOPIUS, beval PACURIUS deeze ſtrafoefening BACICIUS aan te doen. En AGATHIAS vermeldt, dat ze NACHORAGES trof, *more Majorum*, naar de oude wijze.

Steeniging, dat 'er de dood op volgt, is een derde Doodſtraffe in *Abyſſinie*. Voornaamlyk wordt deeze den Vreemdelingen, *Franken* geheeten, ten zaake van den Godsdienst aangedaan. De Catholyke Priesters, die men daar, in deeze laatſte tyden, ontdekt heeft, werden dood geſteenigd, hunne Lichaamen liggen nog in de ſtraaten van *Gondar*, op de pleinen of ledige plaatzen, bedekt met de hoopen ſteen, by de ſteeniging op hun geworpen. 'Er zyn drie van deeze hoopen by de Kerk van *Abbo*; allen *Franciscaaner* Monniken bedekkende; en, behalven deeze, eene kleine Pyramide boven 't Lyk van een Jongeling, die, nevens hun, het lot der Steeniging onderging, omtrent het eerſte Jaar der Regeeringe van

van DAVID DEN IV. Deeze Jongeling was een der vier Zoonen, door een der *Franciscaaner* Monniken verwekt by een *Abyssinische* Vrouwe, onder de regeering van OUSTAS. —— In *Perſie*, indien wy op CTESIAS afmogen, werd PAGORASUS, op last des Konings, dood gesteenigd: dezelfde Schryver tekent aan, dat PHARNACYAS, een der Moordenaaren van XERXES, deeze doodſtraffe leedt.

Onder de zwaare ſtraffen in *Abyſſinie* mag ook zeker geteld worden, het uitſteeken der Oogen, eene wreedheid, welke ik, geduurende myn kort verblyf in *Abyſſinie*, maar al te dikmaal zag volvoeren. Dit Oogen uitſteeken, wordt doorgaans den Rebellen aangedaan. Na de ſlagting op het ſtrydveld van *Fagitta*, werden twaalf Opperhoofden van PAGAN GALLA gevangen genomen door RAS MICHAEL; hunne oogen werden uitgegraaven, en zy vervolgens verweezen om van gebrek te ſterven in een diepe valei, beneden de Stad. Verſcheiden Gevangenen van eenen anderen rang, Edellieden van *Tigré*, ondergingen 't zelfde lot. Geen hunner ſtierf onder die bewerking, of ingevolge daar van, ſchoon het op de ruwſte wyze verrigt wierd, met een yzeren tang. —— XENOPHON tekent op, dat dit een der ſtraffen was by CYRUS in gebruik: en AMMIANUS MARCELLINUS verhaalt, dat SAPOR, Koning van *Perſie*, ARSACES, door hem gevangen genomen, op een Kasteel ſloot, naa hem de oogen te hebben doen uitgraaven.

De Lyken der Misdaadigeren op de openbaare wegen, om verraad, moord en geweld, worden in *Abyſſinie* zeldzaam begraaven. De ſtraaten van *Gondar* zyn bezet met brokken van hunne overblyfzelen, deeze doen de wilde beesten by menigte in de Stad komen, zo ras het donker is: weshalven men by avond bezwaarlyk kan uitgaan. De Honden zyn gewoon ſtukken menſchenvleesch op 't voorplein en in huis te ſleepen, om ze met meer gerustheid op te eeten. Dit ſtondt my zeer tegen; maar het werd zo dikwyls herhaald, dat ik hun in 't gerust bezit dier brokken moest laaten. —— Wy leeren uit QUINTUS CURTIUS, dat DARIUS, bevel gegeeven hebbende, om CHAREDAMUS met den dood te ſtraffen; doch dat hy naderhand, 's Mans onſchuld ontdekkende, de volvoering tragtte te ſtuiten: maar te laat; dewyl de hals des ongelukkigen reeds was afgeſneeden:

dan,

dan, ten teken van berouw, ſtondt de Koning hem een Begraafenis toe.

Nooit vegten de Abyſſiniers by nagt; dit ſtondt ook vaſt by de *Perſiaanen*.

Niettegenſtaande de *Abyſſiniers* van zo ouden tyd af, en zo nauw, met de *Egyptenaaren* verbonden waren, ſchynen zy nimmer gebruik gemaakt te hebben van Papier of de *Papyrus*; maar de gewoonte gevolgd der *Perſiaanen*, om op Pergament te ſchryven, gelyk zy tot op deezen dag doen. In *Parthia* was desgelyks, naar het onderrigt van PLINIUS, het gebruik van Papier geheel onbekend; en ſchoon men ontdekte, dat de *Papyrus* in den *Euphraat*, nahy *Babylon*, groeide, eene plant van welke zy Papier konden maaken, bleeven zy liever onveranderlyk by hunne gewoonte, om hunne letters op de ſtoffe te weeven, van welke zy hunne kleederen maakten. Daarenboven bedienden zich de *Perſiaanen* van Pergament, om 'er de gedenkwaardige zaaken op aan te ſchryven, en hebben wy waarſchynlyk hier aan dank te weeten, dat zo veele van hunne gebruiken, tot deezen dag bewaard zyn. DIODORUS SICULUS, van CTESIAS ſpreekende, ſchryft, dat hy alle dingen bevestigde uit de Koninglyke Pergamenten zelve, die, in gevolge van zekere wet, alle in orde geſchikt waren, en naderhand aan de *Grieken* werden medegedeeld.

Uit deeze groote gelykvormigheid in gewoonten tuſſchen de *Perſiaanen* en *Abyſſiniers*, zou ik, de gewoone wyze, om over den oorſprong der Volken te oordeelen, volgende, vrylyk beſluiten, dat de *Abyſſiniers* eene Volkplanting van de *Perſiaanen* waren; doch men weet zeer wel, dat dit ſtelzel geen grond altoos heeft. De Gewoonten, vermeld, als alleen byzonder eigen aan *Perſie*, waren gemeen door geheel het Oosten; en gingen verlooren, toen deeze Landen overloopen en vermeesterd werden door zodanige Volken, die hunne eigene barbaarſche Gewoonten invoerden. De reden, waarom ons zo veel van de *Perſiaanſche* Gewoonten overgebleeven is, hebbe men daar aan toe te kennen, dat ze beſchreeven, en dus zo ligt aan verandering niet onderheevig, waren; derzelver aanbeveeling aan Pergament bragt ook toe tot de in ſtand blyving. De Geſchiedenis, die van deeze oude en beſchaafde Volken gewaagt, heeft ons eenige overblyfzels bewaard van hunne Zeden, ongeſchonden van de vernielingen des tyds over-

overgebleeven: terwyl *Abyssinie*, met niemand in oorlog, of alleen in eigen land kryg voerende, de oude Zeden behouden heeft, welke het gemeen hadt met geheel het Oosten, en die alleen in de andere Ryken verlooren gingen door den inval van Vreemden; een onheil, *Abyssinie* nooit overgekomen, zo verre de Gedenkschriften reiken.

CHARACTER DES TEGENWOORDIG REGEERENDEN KONINGS VAN ZWEEDEN.

(Ontleend uit de *Characters and Anecdotes of the Court of Sweden*, dit jaar in *Engeland* uitgegeeven.) (*)

De tegenwoordig regeerende Koning van *Zweeden* wordt, in 't algemeen, gehouden voor een der beminnenswaardigste en gemeenzaamste Vorsten van *Europa*. Hy bezit de verwonderlyke gaaf om aller harten in te neemen. Zyn openbaare ommegang is vol geest, beleefdheid, en oplettenheid om ieder te voldoen: in 't byzonder spreekt hy met de hartlykheid en eenvoudigheid van een Vriend; hy deelt gunstbewyzen uit met eene blykbaare zelfvoldoening, en weet te weigeren zonder ongenoegen te veroorzaaken. Zyne goedertierenheid steunt op zyne sterke groote aandoenlykheid van gestelteniſse, welke hem tot nog (†) nimmer toeliet den dood, of eene schandelyke straffe, iemand, hem in persoon bekend, aan te doen. Menigmaal heeft hy gewenscht, dat hy nimmer in de noodzaaklykheid mogt komen om zulk eene daad van gestrengheid uit te oefenen: dewyl de herinnering daarvan hem ongelukkig zou maaken. Men mag zeggen, dat hy zyns Vaders Hart, en 't Verstand van zyne Moeder, geërfd heeft. Was hy geboren in den burgerrang, hy zou zyn fortuin gemaakt hebben als Staatsman of als Geleerde. Zyne kundigheid in de Geschiedenisſen, en in de Staatkunde, is ver-

(*) Dit Werkje zal by den Drukker deezes, *J. Intema*, in het Nederduitsch vertaald, worden uitgegeeven.

(†) Men bedenke hier, dat het Werk, waar uit wy deeze Characterschets ontleend hebben, in den aanvang deezes Jaars is in 't licht gegeeven.

verbaazend; zyne openbaare Aanſpraaken, op de Rykſdagen, en by andere gelegenheden, hebben een byzonderen klem en fraaiheid, zulk een Spreeker waardig; de verſcheidene Tooneelſpelen, door hem onlangs voor het *Zweedſche* Tooneel vervaardigd, hebben een rykheid in derzelver Zamenſtel, en eene zuiverheid in de Zedeleer, die den Vorst en Wetgeever uitwyzen; en niet tegenſtaande alle moeite door hem aangewend, om niet als Opſteller bekend te worden, was het welhaast geen geheim meer, dat men die Tooneelſtukken der penne van zyne Majeſteit hadt dank te weeten.

Schoon thans een erkend Schryver, heeft men nog niet opgemerkt, dat hy ooit iets had van de jalouſy omtrent andere Schryvers. Ik breng deeze aanmerking in 't midden; dewyl het geen de *Franſchen* gewoon zyn *jalouſie de metier* te noemen, dikwyls, de verheevenſte zielen bekruipt. Zelfs de laatst overledene Koning van *Pruiſſen*, een der grootſte Mannen deezer Eeuwe, was niet vry van dit zwak; men weet dat hy den Koning van *Zweeden* nooit beminde, en ik vermoed te mogen zeggen, om geen andere reden, dan om dat hy zyn Neef aanzag als zyn Mededinger in Vermaardheid. Maar dat hy zyn gevoeligheid zo verre zou hebben laaten gaan, dat hy, in zyne *Memoires*, rechtſtreekſche laſtertaal tegen zyn Neef uitſloeg, zou ik om de eer van FREDERIK DEN II gaarne onmogelyk agten. Ik weet niet door welke handen deeze *Memoires* gegaan zyn; doch, indien dat Artykel, waar de Koning van *Zweeden* beſchuldigd wordt met een verraad om de *Deenſche* Vloot te verbranden, weezenlyk door de hand zyns Ooms geſchreeven is, moet het de uitvinding zyn van een gedienſtig Hoveling, om den ouden Monarch in een verveelend uur te vervrolyken; want ik hoorde noch in *Deenemarken*, noch in *Zweeden*, iemand die 'er iets van wist, en 'er is geen rede waarom het *Deenſche* Staatsdienaarſchap dit ten dien tyde zou verborgen gehouden hebben; ook is 't niet mogelyk geweest zulk een beſtaan uit te voeren zonder Medepligtigen in *Zweeden*, en 't zou zeker niet lang een geheim gebleeven zyn: wooit werd Koning GUSTAVUS ſtrenger beoordeeld door zyne eigene Onderdaanen.

Eenigen hunner laaten nooit af alle gelegenheden aan te grypen, om zyn gedrag te wraaken, of ten kwaaden te duiden. Meest ſchryven zy hem mangel aan Op-

regt-

regtheid toe. Ik kan het niet op my neemen te verklaren, dat dit geheel ongegrond gezegd wordt: maar vast gaat het, dat men, onder het Volk, nimmer daar van hoorde, dan naa den Ryksdag van den Jaare MDCCLXXVIII. Veel gronds is 'er om te gelooven, dat zulks ontſtondt uit de beſchikkingen toen op den Brandewyn gemaakt. Niet weinigen, uit de vertegenwoordigers van den Boerenſtand, hadden lust, om de vryheid van het Brandewyn-ſtooken, ten byzonderen gebruike, te verwerven. Verſcheide keeren hadden zy op 't punt geſtaan om gehoor by den Koning te vraagen, ten einde dit voordeel te mogen erlangen; doch eenige Heeren, die hunne goede dienſten beloofd hadden tot het verkrygen daarvan te zullen aanwenden, en wel wisten, dat de Koning het verzoek niet zoude toeſtaan, haalden hun over, om voor tegenwoordig die zaak te laaten berusten: want dat de Koning veel liever uit eigen beweeging hun dit zou vergunnen; zulks gaven zy voor, was het oogmerk van zyne Majeſteit. —— De Boeren, t'huis gekomen, ſtreelden hunne Medelandbewoonders met de beloften hun gegeeven; doch, wanneer deeze niet agtervolgd wierden, en de Koning, korten tyd daar naa, het ſtooken van den Brandewyn aan de Kroon hegtte (*), is het niet te verwonderen, dat het Volk verſtoord wierd, en luisterde na inboezemingen der zodanigen, die deezen draai bepaald aan 's Konings wil toeſchryven. —— Zints dien tyd heeft men hem ſteeds van Veinzery beſchuldigd; ook is het mogelyk, dat zyn gedrag eenige geloofwaardigheid bygezet heeft aan deeze verdenkingen. Lieden, die geduurig met hem verkeeren, kunnen niet lochenen, dat hy zich dikwyls vreemd houdt van dingen hem ten vollen bekend, en, by andere gelegenheden, zich gelaat wel onderſtat te zyn van zaaken, waar van hy niets weet. Dan dit kan veelligt eene hebbelykheid weezen, aangewend door Staatkunde, waarin zodanige middelen zomtyds zo noodzaaklyk zyn, als het aanneemen van zekere houding onder 't ſpeelen; ook behooren Vorſten en Staatslie-

(*) Toen de oude Biſchop SVEDBERG op den Ryksdag van den Jaare MDCCLXXII afſcheid van den Koning nam, betuigde hy zyne Majeſteit, dat, wilde hy de liefde des gemeenen Volks behouden, hy twee zaaken onaangeroerd moest laaten —— den *Godsdienſt* en den *Brandewyn*.

lieden niet beoordeeld te worden naar dezelfde regelen als andere Menſchen; hun eerſte pligt is alle andere overleggingen op te offeren aan het welzyn huns Lands (*).

Men legt den Koning van *Zweeden* ook ten laste, dat hy ligt gedaane Belofte vergeet, 't geen zyne gunſtelingen meermaalen in de noodzaaklykheid brengt om een handſchrift te vraagen, tot een waarborg der vervulling: maar vermits ik nooit hoorde van eenig byzonder geval, waar in hy zyne belofte niet geſtand deed; geloof ik, dat deeze beſchuldiging van geen grooter gewigt is dan verſcheide andere, door kwaadaartigheid en misnoegen uitgedagt.

Onlangs heeft men hem verweeten een te groote Spaarzaamheid in kleinigheden, en eene te kleine in groote zaaken. Dit, geloof ik, is een zeer algemeene misſlag by Lieden van hoogen rang: groote kosten, doorgaans in het openbaar gedaan, geeven voldoening aan hunne Trotsheid; doch, wanneer zy kleine uitgaven doen, zien zy dezelve aan als ſtrekkende tot verkorting hunner middelen tot grootere.

Verder beſchuldigt men deezen Vorst van eene groote gemeenzaamheid met jonge Heeren, veelen deezer worden trots en verwaand, zichzelven als Lieden van veel beduidenisſe aanziende, om dat het den Koning behaagt met hen te boerten; en op eenen gemeenzaamen voet te behandelen. Maar men moet bekennen, dat iemand, die gezelſchap noodig heeft te zyner uitſpanning, naa veel arbeids, jonge Heeren, tot dat oogmerk veel geſchikter vindt, dan oude Staatslieden; en kunnen zommige jonge Heeren dit gunſtbetoon huns Souverains niet ontvangen, zonder zich daarop te veel te laaten voorſtaan, is het zeker hun misſlag, en zy zullen ook niemand dan zichzelven daar door benadeelen.

Het aller opmerkenswaardigſte in 't Character van den *Zweedſchen* Koning is, zyne leevendigheid van aart, en daar uit voortvloeiende Werkzaamheid. Hy ſlaapt zeer wei-

(*) By het vermelden van deezen opgegeeven Regel, kunnen wy niet nalaaten, de Leezers onzes *Mengelwerks* te wyzen naar eene zeer juiſte Aanmerking, daarop gemaakt, in eene Aantekening des keurigen Vertaalers van de *Nagelaaten Werken van* FREDERIK DEN II, op het Voorberigt diens Konings, bl. XLVII.

weinig, en kan, met gemak, de grootſte vermoeienisſen uitharden. Hy helt, derhalven, natuurlyk over tot een bedryfvol leeven, en de Oorlog zou zyn element zyn. Slaagt hy daarin gelukkig, dan zal hy misſchien eene andere CAREL DE XII zyn. Schoon waarſchynlyk met meer voorzigtigheids (*).

(*) De laatſte allen bekende bedryven des Konings van *Zweeden* bekragtigen deezen Charactertrek ten vollen.

AANDOENLYKE LOTGEVALLEN VAN MEVROUW CAROLINA MONTGOMERY.

(*Uit het Engelsch.*)

„ Een Verhaal van Lotgevallen zo zonderling, treffend en „ leerzaam, al was het ook geheel vercierd, zal onzen „ Leezeren, zo wy vertrouwen, behaagen. 't Zelve komt „ voor in ETHELINDE, *or the Recluſe of the Lake, a Novel, by* „ *Mrs.* CHARLOTTE SMITH; en Mevrouw MONTGOMERY wordt „ ingevoerd als vermeldende haare Leevensgeſchiedenis aan „ ETHELINDE CHESTERVILLE, de Heldin der Roman; op deeze „ wyze."

✲ ✲ ✲ ✲

Myn Vader was in *Schotland* geboren, en van het edel Geſlacht van DOUGLAS. Hy was een jonger Broeder uit eene jonger ſtam, en trouwde zeer vroeg aan eene Dame, ſchoon van goede afkomst, zo beloeſtig als hy zelve. In den Jaare MDCCXLV, bevondt hy zich onder die zich by den ongelukkigen CAREL EDUARD vervoegden, en ſneuvelde in den ſlag by *Colloden*, en liet my, toen omtrent twintig maanden oud, en zyne Weduwe, die niet meer dan zeventien jaaren telde, gebeel afhangelyk van de goedheid zyns Vaders, en gedompeld in diepe droeſenisſe: doch, wanneer zy haar ongelukkig Weeskind in de armen nam, het eenig gedenkteken haar overgebleeven van een Man zo teder door haar bemind, greep zy moed, om tegen haar noodlot op te worſtelen.

Schoon de Vrede eindelyk aan dit elendig land, 't geen langen tyd de zetel der verwoesting geweest was, weder geſchonken werd, vonden veele Familien zich geheel verarmd; en niemand hadt bykans meer geleden dan myn Grootvader, die, het leeven ten nauwer noode 'er afgebragt hebbende, 't zelve ſleet in het beweenen van 't verlies van drie braave Zoonen,

en 't beſchouwen van een groot gedeelte zyner Landgenooten, in de aſche gelegd. Twaalf maanden duurde dit ſlegts, en by liet, ſtervende, het gering overſchot zyner bezittingen aan zyn éénig overgebleeven Zoon, die een talryk Huisgezin had.

Myne Moeder zag, of verbeeldde zich te zien, dat hy garne ontſlaagen zou weezen van het bezwaar 't geen zy met haar Kind aan dit Huishouden toebragt, en beſloot na *Engeland* te trekken, waar zy een gul onthaal verhoopte van haar eigen Broeder, die te *Londen* woonde. Zy begaf zich derwaards met my, op de goedkoopst mogelyke wyze, en werdt door haaren Broeder, die zyn Adeldom voor den Koophandel verwisſeld had, met vriendlykheid ontvangen; doch eene vriendlykheid van dien aart als eene ziel, bekrompen geworden door het ſteeds beſchouwen van ſchatten, betoont aan afhangelyke armen. Zyne Vrouw, die zeer veel toegebragt had in het verbeteren van zyn ſtaat, overredde hem, dat zyne Zuster en Kind niet gevoegelyk in zyn Huis konden geplaatst worden. In de nabuurſchap werden nogthans kamers voor haar gehuurd, en zy at by haaren Broeder. Doch de tweede maand was niet verſtreeken in deeze levenswyze, of de ſmaadlyke wyze, op welke zy van haaren Broeder behandeld werd, en de kwaadaartige trotschheid van zyne Vrouwe, deed haar alle de bitterheden ſmaaken van de elenden der afhangelykheid. Uit den aart van een zeer aandoenlyk geſtel, en in een leeftyd wanneer alles gevoel is, vondt myne Moeder deezen toeſtand van dag tot dag ondraaglyker. Doch waarheen zou zy zich wenden? Zy hadt geene kundigheid om iets aan te vangen; en derfde ook alle middelen daar toe noodig. Zy hadt geen kennis in *Engeland*, en in de wereld geen Vriend, die haar kon of wilde helpen.

Bykans de eerſte omſtandigheid, die eenigen indruk op my maakte, was, dat myne Moeder, in driftvervoering van moeilykheid, my aan haar hart drukte, over my weende, terwyl zy de ſchim van haaren geſneuvelden DOUGLAS aanriep, om de elende van zyne Weduwe en van zyn Weeskind gade te ſlaan. In die vroege kindſchheid is het nogthans een ſtaauw overblyfzel van eene nu en dan wederkeerende driftvervoering, of treffende omſtandigheid, die voetſlappen in het geheugen overlaat. Ik kan my niets van myne vroege kindſchheid anders herinneren, tot dat het tooneel grootlyks veranderde, en in myne kinderlyke oogen zeer veel verbeterde.

't Was Zomer, en ſchoon, in dien tyd, de Kooplieden te *Londen*, min dan tegenwoordig, gewoon waren om op Buitenplaatzen hun verblyf te neemen, hadt myn Oom, die zeer ryk was, een Buiten by *Hammerſmith*, werwaards hy meestal Vrydags vertrok en tot het begin der volgende week bleef. Het weer was zeer heet; en myn Moeder, die nooit mede na Bui-

ten

ten ging, maar in *Londen* gelaaten werd om met de Oppaster van het Huis te eeten, verbeeldde zich, dat zy zints eenige dagen onlustig was door gebrek aan buitenlugt: ongerust door dat denkbeeld, nam zy, toen de Familie na *Hammersmith* gereeden was, een huurkoets, om haar na de Poort van *Hyde-Park* te laaten brengen.

Schoon de Zon reeds daalde, hadt dezelve nog kragts genoeg om haar het wandelen zeer moeilyk te maaken; want zy hadt my, op dat ik te minder zou vermoeien, op den arm genomen. Zy zag het volk na *Kensington Gardens* gaan: zy sloeg mede dien weg op, en een weinig bezogt gedeelte van dezelve in, om te minder gezien te worden. Hier ging zy, door vermoeidheid en harteleed afgemat, op een bank zitten, en, my tegen den boezem drukkende, beweende zy, met een vloed van traanen, niet zo zeer haar eigen lot dan wel het lot van het Kind van haar overleeden DOUGLAS, wiens naam zy menigvoud herhaalde, afgebroken door snikken, die duizend teedere naagedagtenisſen van hem, en knellende vreeze voor my, haar afperſten. Uit deeze mymering van vrugtloozen kommer, werd zy opgewekt door de aanmadering van een Heer, omtrent dertig jaaren oud, die na haar toetradt, en, met veel heuschheids; nogthans met niet weinig vuurs, vroeg, of haare ongelegenheid van dien aart was, dat hy dezelve kon verzagten of wegneemen?

Myne Moeder, onthutst door deeze aanſpraak van een vreemd Heer, rees op, en poogde haare ontſteltenis te bedekken, en haare traanen te verbergen; zy bedankte hem met een afgebrooke ſtem voor zyne beleefdheid; hem verzekerende dat zy alleen vermoeid was door de hette, en na huis meende te gaan. ——— Dan hy liet zich zo gemaklyk niet afzetten. Hadt myne Moeder hem op 't eerſte gezigt getroffen als eene zeer ſchoone jonge vrouw, hy was nog meer verrukt toen zy ſprak, en hy, te midden van de verlegenheid, waarin zy zich bevondt, zo veel ongemaakte zedigheid als natuurlyke bevalligheid ontdekte. 't Was te vergeefsch dat zy hem ſmeekte haar te verlaaten; hem betuigende, dat zy, in een verafgelegen gedeelte van de Stad, by een Broeder woonde, in wiens huis zy geen vreemd Heer kon brengen, en dat zy zich over zyne oppaſſing zeer verlegen vondt. Hy wilde niet vertrekken: maar my op zyn arm neemende, droeg hy my tot buiten de tuinen, en my toen aan myne Moeder overgeevende, liep hy heenen, om, zo als hy zeide, een koets te krygen. Myne Moeder, die beefde, zonder te weeten waarom, over eene beleefdheid, die zy niet kon beantwoorden, ging haaren weg in hoope van deezen Heer te ontgaan; doch zy hadt geen honderd ſchreden afgelegd, of hy was haar weder op zyde, en nam my andermaal op den arm, en, onder voorwendzel,

dat hy geen koets kon krygen, waar hy geweest was, (doch dat wy 'er waarſchynlyk wel een zouden ontmoeten onder het voortwandelen,) haalde hy haar over om zo lang voort te gaan; kort daarop was 'er een koets, geen huurkoets, gelyk hy voorgegeeven hadt te gaan haalen; maar een op welke het wapen van DOUGLAS, en dat van eene aanzienlyke Engelſche Familie, ſtondt.

„ Daar," zeide hy, ſtilhoudende toen dezelve opreed, „ daar is een koets, die u en dit lieve Engeltje aan uw huis „ zal bezorgen. Gy zult my, vertrouw ik, de eer niet weige„ren om u te vergezellen, op dat dezelve my vervolgens aan „ myn huis mag brengen."

Andermaal wendde myne Moeder alles aan, wat zy dagt dat zou kunnen dienen, om haaren nieuwen Vriend af te brengen van een bewys van oplettendheid, 't geen haar alleen in verlegenheid bragt. Hy wilde na niets hooren, en de drift zyner aanhouding bewoog haar, ondanks alle daar tegen ingebragte zwaarigheden, in zyn koets te ſtappen, waar zy my op haar ſchoot nam, en hy ging naast haar zitten. ——— Hy poogde toen haare zigtbaare bekommerdheid te verzetten, door een geſprek over 't dagelyks nieuws; dit deedt hy op eenen zo innemenden en bevalligen trant, dat de ontſteltenis myner Moeder allengskens bedaarde. De verzagtende toon van Vriendſchap, van Medelyden, welken zy in veele maanden niet gehoord hadt, vondt ingang in haar hart. Wanneer hy ongevoelig het geſprek van min aangelegene zaaken gewend hadt op haare omſtandigheid, vloeiden de traanen over haare wangen, haar hart werd vertederd, en zy beleedt deezen Vreemden Heer, dat zy niet langer dan één uur gekend hadt, de ongelukkige onzekerheid van haaren toeſtand, de daadlyke elende welke zy leedt, en de boezemſmerte, die haar geheel te nederdrukte als zy bedagt dat zy my niets anders kon nalaaten dan armoede, dienſtbaarheid en mogelyk afhangelykheid, bitterder dan die een van beide. Onder het doen deezer bekentenisſe hadt zy den naam van haare Familie, en die van haaren Vader, genoemd.

„ Ja," viel haare Beſchermer haar in de reden, „ Ik hoor„de toen ik uwe alleenſpraak beluisterde, den naam van DOU„GLAS. Ik ſtam 'er ook van af, myne Moeder was eene „ DOUGLAS: deeze omſtandigheid, gevoegd by de hartveroveren„de ſchoonheid van de bedroefde, wier uitboezemingen ik af„luisterde, maakte myne nieuwsgierigheid onwederſtaanbaar; „ gevaarlyke nieuwsgierigheid! Om aan dezelve te voldoen, „ heb ik, zo ik vrees, de rust myns leevens opgeoffert."

Om niet te langwylig te worden, deeze Heer betuigde dat hy geheel verlieft was op de jonge Weduwe: en ſchoon zy 'er op ſtondt, dat hy van zulk een wild en harſenſchimmig denk-

denkbeeld zou afftappen, verklaarde hy, dat hy het een of ander middel zou uitdenken om zich bekend te maaken by haar Broeder; dewyl hy onmogelyk, zonder haar te zien, kon leeven. Met moeite bewoog zy hem te vertrekken; en, zonder myne Moeder, des verlof gevraagd te hebben, was hy den volgenden dag weder by haar, en kwam elken dag tot dat de Familie weder van buiten gekomen was. Vervolgens wist hy het zo aan te leggen, dat hy binnen weinig dagen kennis met myn Oom maakte, en van hem ten middagmaal genoodigd werd: terwyl noch hy noch zyne Vrouw iets in 't minſte vermoedden van de reden, waarom hy de vriendſchap ten dagen huize zo ernſtig zogt, waren zy zeer in hun ſchik, en 't ſtreelde hun trots, dat een Heer van zo veel rangs zich aan hun zo veel liet gelegen leggen, en ſtands in zyne geſprekken betoonde, hoe veel hy ophadt met de innerlyke waarde der zodanigen, die zich op den Handel en drukke bezigheden toeleiden.

Doch de oplettenheid, welke hy aan myne Tante moest betoonen, en de weinige gelegenheden om myne Moeder te zien of met haar te ſpreeken, welke by deeze wyze van bezoeken voorkwamen, vielen hem zeer moeilyk. Eindelyk, naa langen tyd met zichzelven geworſteld te hebben, beſloot hy het te waagen haar zyn weezenlyken toeſtand bloot te leggen. Waarſchynlyk wist hy reeds, dat hy haar hart zo zeer ingenomen hadt, dat myne Moeder, wat ook de Eer haar mogt voorſchryven, niet beſtand zou weezen om zyne voorſlagen te weêrſtaan.

Met eenige moeite gelegenheid bekomen hebbende om myne Moeder te ſpreeken, verklaarde hy haar, dat hy zich verzekerd hieldt hoe „zy niet onkundig kon weezen van zyne vuurige en onweêrſtaanbaare Liefde, „ die ik, voegde hy 'er nevens, „ misſchien nooit moest plaats gegeeven hebben; maar, helaas! „ van het eerſte oogenblik af, dat ik u zag, was myn hart ge„ heel het uwe! terwyl dat hart my tevens de heillooze waar„ heid herinnerde, welke ik u rondborſtig moet verklaaren. „ Ik ben getrouwd! Ik ben niet ſlegt genoeg om u te bedrie„ gen; maar hoor, wat ik ter vergoelyking van myn gedrag „ heb in te brengen, eer dat gy my ter wanhoop verwyst."

De verontwaardiging, met welke myne Moeder deeze verklaaring hoorde, en de poogingen haars Minnaars om die te doen bedaaren, behoef ik niet te vermelden. Eindelyk op haar verkregen hebbende, dat zy zou luisteren naa 't geen hy te zyner verſchooninge te zeggen hadt, verhaalde hy haar, dat hy, weinig meer dan twintig jaaren oud zynde, om zyne Familie genoegen te geeven, getrouwd was, aan de Erfgenaame van eene edele en ryke Familie, leelyk en mismaakt van perſoon, met eene geaartheid ongemaklyker geworden door haare ongezondheid, en de bewuſtheid van haare veelvuldige gebreken;

zy was daarenboven van de alleronaangenaamste zeden. Meer dan drie jaaren sleet hy een volstrekt rampzalig leeven, met eene Huisvrouwe, wier kwaadaartigheid alle medelyden, anders aan haare natuurlyke gebreken verschuldigd, uitdoofde; toen kreeg zy de kinderziekte van de slegtste soort; doch zy doorworstelde deeze kwaal, zo geschikt om een leeven weg te neemen, en welks verlies een zegen voor beiden zou geweest zyn. Geweldige vlaagen van vallende ziekte bleeven haar zedert by, en deeze, met vermeerderende hevigheid, eenige maanden aangehouden hebbende, hadden haar geheel beroofd van het weinige verstand, 't geen zy immer bezat, en eindelyk in volkomene krankzinnigheid doen vervallen, in welken staat zy nu, zints de laatste zes jaaren, zonder verandering bleef. In deezen toestand merkte hy zichzelven, schoon de huwelyksband niet wettig kon verbrooken worden, aan, als daadlyk ongetrouwd, en in vryheid om zyn hart aan te bieden aan het beminnelyk voorwerp, 't welk het thans geheel bezat: hoewel de harde omstandigheid, door hem vermeld, het voor hem onmogelyk maakte haar den rang aan te bieden, waarin hy haar anderzins zou willen plaatzen; een rang waaraan zy zo veel eers zou gedaan hebben.

Ik was toen in de armen myner Moeder, hy nam my teder in de zyne, en zeide. „ Spreek voor my, lieve CAROLINA! by „ uwe Moeder. Ach, vermurw dat dierbaar en onverbiddelyk „ hart; zeg haar, dat zy, om uwent wil, een verblyf verlaate, „ ongeschikt voor u beiden, en de bescherming aanvaarde van „ een Man, die voor CAROLINA, als voor zyn eigen Kind, zal „ zorgen". ——— Hy ging heenen, en liet een papier agter, waarop hy al het voorgemelde geschreeven hadt; betuigende dat zyn eerste werk zou wezen my te bezorgen.

Dien avond keerden myn Oom en Tante, die den geheelen dag uitgeweest waren, weder t'huis, en het geviel dat myne Tante, die altoos ongevoelig en ruw was in haare bejegeningen, myne Moeder op eene meer dan gewoone blize wyze behandelde. Haar Broeder, die, by toeval, of door eenige kundschap welke hy gekreegen hadt van de bezoeken zyner Lordschap, sprak tot haar op een schamperen toon! verweet haar dat zy nu reeds meer dan twaalf maanden hem tot last geweest was; met bygevoegde raadgeeving, om te onderstaan of zy niet ergens eene plaats van Gezelschapsjuffer, of Gouvernante, zou kunnen krygen; 'er koeltjes aanhegtende, dat hy, in dat geval, zorg voor my zou draagen, en my by iemand bestellen, tot dat ik oud genoeg ware om myn brood te winnen.

Eer en hoogagting voor de gedagtenis haars Egtgenoots hadden in het hart van myne Moeder een tweestryd verwekt, die door deeze onmenschlyke behandeling in ééns eindigde. Aan den eenen kant overvloed, met den Man, dien zy reeds meer be-

Beminde dan zy wist, en eene zekere bezorging van een Kind, 't geen zy allervuurigst lief had; aan den anderen kant, armoede, afhangelykheid, en veragting, haar kind van haar afgescheurd, en zy zelve in een dienstbaaren staat. —— Het onderscheid was te groot; zy ging na haare kamer, en zonder langer op het stuk te denken, schreef zy aan Lord PEVENSEY: den volgenden dag verliet zy haare ongunstige en baatzugtige Bloedverwanten; zonder hun eenig berigt van haarent wege te laaten, en trok vervolgens met zyne Lordschap na *Parys*. Ik kreeg eene Meid voor my, alles, wat Liefde en Overvloed konden opleveren, schonk hy myne Moeder, en wy woonden in een fraai huis op de oevers van de *Seine*, in een luistervollen staat, die egter haar niet gelukkig kon maaken.

Steeds bewust van de onvoegelykheid haarer omstandigheden, kon zy nimmer de droefgeestigheid, welke haar vermeesterde, overwinnen, schoon zy zomtyds dagt, dat een Dogter van DOUGLAS te bezorgen en op te voeden, gelyk zyn Lordschap met de tederste bezorgheid my deedt, een grooter betoon van hoogagting was voor haaren overleden Man, dan dat zy my gelaaten hadt in den behoeftigen en afhankelyken staat, aan welke de medoogenlooze Gierigheid myns Ooms my zou blootgesteld hebben.

De twee Zoons, welke zy by zyne Lordschap kreeg, deelden in haare moederlyke tederheid, zonder dat deeze mywaards verminderde; en terwyl de uiterste zorge voor hunne opvoeding gedraagen werd, zo ras zy oud genoeg waren om onderwys te ontvangen, had ik de beste Leermeesters, die men in *Parys* kon vinden, en met die voordeelen kreeg ik vroeg kennis aan meest alle *Europische* taalen. Lord PEVENSEY, die zo veel van my hieldt, als ware ik zyne eigene Dogter geweest, en wiens genegenheid tot myne Moeder door den tyd niets in 't minste afnam, zag myne vorderingen met het uiterste genoegen, en streelde zich met het denkbeeld, dat hy my eens in een voordeeligen stand zou plaatzen; schoon de omstandigheid van myne Moeder, (die, schoon men haar in *Frankryk* met alle beleefdheid bejegende, wel bekend stondt de Egtgenoot van Lord PEVENSEY niet te weezen,) voor my ook in dat Land niet dan nadeelig kon zyn. De wereld noemde my schoon, en ik had eene opvoeding ontvangen, zeer verschillende van die doorgaans aan de jonge juffrouwen in *Parys* gegeeven wordt.

Op den dag dat ik veertien jaaren geworden was, kwam Lord PEVENSEY by my, als ik bezig was met my aan te kleeden om een bezoekje te ontvangen, 't welk te dier gelegenheid onthaald zou worden; hy wenschte my geluk met mynen jaardag, en gaf in myne hand een Banknoot van duizend Ponden sterlings; zeggende: „ Neem dit aan, myne lieve CARO-„ LINA! als een gering bewys van myne genegenheid voor

„ u.

„ u. Gebruik het tot uwe kleine uitgaven, en wees verzekerd
„ dat ik niet zal nalaaten, 't vervolgens, voor u te zorgen, over-
„ eenkomſtig met de opvoeding, welke gy ontvangen hebt, en
„ waaraan gy zo loflyk beantwoordt."

Ik ontving deeze edelmoedige gift op zulk eene wyze als my betaamde. Helaas! myn weldoender ging, eenige weeken daar naa, na *Engeland*, en ik zag hem nooit weer. Een zonderling voorgevoel van ons naakend lot drukte myne Moeder, en maakte haar geheel onlustig. Zy kon niet denken aan 't laatſte vaarwel van zyne Lordſchap; en hy, die leefde om haar te believen en te verpligten, ſtelde van tyd tot tyd zyne reis uit, tot herhaalde brieven van de zodanigen aan welken hy de bezorging zyner goederen hadt aanbevolen, hem drongen tot het vertrek. Zyne twee Zoons, de een tien de ander twaalf jaaren oud, waren toen op een kostſchool in *Engeland*, en hy beloofde myne Moeder, haar, by zyne wederkomst, op het gezigt van deeze haare Kinderen te zullen onthaalen; en dat hy, zo ras de zaaken, welker bezorging hem in *Engeland* riepen, in orde waren, de terug reize zou aanneemen.

Toen hy weggegaan was ſtortte myne Moeder in eene diepe zwaargeestigheid, en daar wy meest altoos alleen by elkander waren, ſprak zy menigmaalen van de lotgevallen haars leevens, en vertelde my de byzonderheden, die ik voor u heb opgehaald. Zy vroeg my, of ik het haar kon vergeeven, dat zy in een leevensſtand ingewikkeld was, die, hoe ook dezelve mogt weezen in 't oog des Hemels, in dat der Wereld my aan veel verwyts zou blootſtellen. Vergeefsch ſmeekte ik haar, dat zy uit haare gedagten wilde verbannen alle aanmerkingen, die konden ſtrekken om haare gezondheid, voor ons allen zo dierbaar, te ondermynen. Zy kwam 'er gedurig weeder op, en haare teedere geſteltenis leedt zigtbaar.

Naa dat Lord PEVENSEY, die gewoon geweest was elken postdag te ſchryven, omtrent zes weeken weg gewees was, kreegen wy geen brieven meer van hem. Eenige dagen lang, ſtreelde myne Moeder zich met het denkbeeld, dat dit opbouden der Brieven enkel daaraan toe te ſchryven was, dat hy zich op weg bevondt, om ons door een onverwagte t'huiskomst te verraſſen: dan haare hoop bezweek, en maakte plaats voor de kommerlykſte vrees, een vrees die maar al te gegrond bevonden werd.

Wy zaten op een morgen by elkander, wanneer een ſchielyk geraas van knegts op het voorplein ons ontzette. Ik ſtond op, om te verneemen was 'er gaans was, en, de deur openende, ſtond ik verſteld, op het gezigt van myne twee Broeders en hun Gouverneur, die zyn best gedaan hadt, om dit ſchielyk inſtuiven te beletten. De arme Jongens, my ziende, borſten uit in traanen, en riepen. „Ach CAROLINA! myn Vader!" Zy liepen

my

my voorby, en wierpen zich in de armen van hunne Moeder, die, geheel verſchrikt, geen vermogen hadt om te vraagen na 't geen zy haar ſchielyk vertelden. „ Och Mama! onze Papa, on- „ ze Papa, onze waarde Papa is dood!" „ Zy hebben ons „ herwaards tot u gezonden —— zy hebben hem van ons „ afgenomen, en alles wat het zyne was!"

De Gouverneur, die veel agting voor myn Moeder hadt, poogde de Kinderen van haar weg te neemen; maar zy hieldt ze in haare armen, terwyl zy, met een opſlag van haar oog, dien ik nimmer zal vergeeten, en met de ſtem der beklemdſte droefheid zelve, vroeg, wat dit alles te beduiden hadt? Die waardige Man verhaalde daarop, dat Lord PEVENSEY op een zyner Landhuizen aangetast werd door een koorts, en daar, naa eenige dagen ziekleggens, overleeden was; dat diens Broeder, Erfgenaam van den Tytel wordende, terſtond bezit genomen hadt van alle diens goederen, en last gegeeven om de twee jonge Heeren terſtond na *Frankryk* te bezorgen, en hun den naam, dien zy tot hier toe gedraagen hadden, te ontneemen. Met veel wederzin voegde de Gouverneur 'er by, dat de tegenwoordige Lord PEVENSEY ten oogmerk hadt, om, binnen weinig dagen, zich ten deezen huize te vervoegen, om de juweelen en andere kostbaarheden, zynen Broeder toebehoorende, tot zich te neemen.

Geen traan ontrolde de oogen deezer ongelukkige Vrouw, geen zugt ontglipte haar boezem. Zy verzogt my de arme knaapjes tot bedaaren te brengen, die nog rondsom haar hingen; ſchreiende om hun Vader. Zy klaagde over zwaare pyn in 't hoofd, en verlangde na bed te gaan. Ik bleef by haar, en poogde haar aan 't ſchreien te helpen door myne traanen, die ik onophoudelyk ſtortte, maar de zwaarte en ſchielykheid van den ſlag overmeesterde haare geheele geſtaltenisſe; doch behieldt zy kragt van geest genoeg, om op den toeſtand haarer Kinderen te denken.

„ CAROLINA, ſprak zy, terwyl ik aan haare bedſponde zat," „ Ik zal misſchien binnen weinig uuren gebragt zyn in dien „ ſtaat van behoefte, uit welken het mogelyk beter was dat „ ik nimmer verlost geweest ware. Doch uwe Broeders! Voor „ hun ben ik angſtig bekommerd! De handelingen van den „ tegenwoordigen Lord PEVENSEY geeven my weinig grond, om „ te hoopen dat 'er in *Engeland* een uitterſten wil beſtaat, welke „ hun verzekert van de ruime voorzieningen, die hun Vader „ hun toedagt. 'Er zyn in een kistje, door Mylord agterge- „ laaten, verſcheidene Papieren, welke hy my zeide van aange- „ legenheid te weezen; doch ze zullen my ontnomen worden, „ zonder het draagen van onmiddelyke voorzorge. Zend der- „ halven om den Heer MONTGOMERY, en lever hem dat kistje „ over."

Zy

Zy onderregtte my omtrent dien Heer verder. Ik had hem nooit gezien, ſchoon hy een Vriend was van Lord REVENSEY. Ik haastte my om haare bevelen uit te voeren. Myne boodſchap ontvangen hebbende, vloog hy na ons huis; en, in ſtede van een Man te zien op Boedelzaaken afgerigt, gelyk ik verwagtte, zag ik een jong Heer van omtrent zeven en twintig jaaren in het Uniform van een der *Schotſche Regimenten* door den Koning van *Frankryk* in dienst gehouden, naa dat de zaaken huns Meesters onherſtelbaar verlooren waren. Hy hadt eenigen tyd in een wydafgelegen Landſchap in bezetting geweest; doch, van waare, aan wylen Lord REVENSEY vermaagſchapt, en by deezen in hoogachting zynde, hadt hy beſtendige briefwisſeling met hem gehouden, en was zyne vertrouweling omtrent zyne oogmerken met myne Moeder, myne Broeders, en myzelve.

Ik kan u den perſoon van MONTGOMERY niet beſchryven. Staa my toe te zeggen, dat zyne weezenstrekken fijner waren dan die van zyn zoon, welk hem anders zeer wel gelykt. Zyne vuurige deelneemingen in de belangen myner Moeder; eene manlyke nederheid, welke hy ontdekte toen hy onze verlegenheid vernam, en de moeite, die hy zich ſteeds getroostte om alles voor ons te doen, waren kragtige beweegmiddelen voor my om hem te bewonderen en hoog te agten. Ik hield hem voor het edelaartigſte van alle menſchelyke weezens; in eenige weinige dagen overtuigde hy my, dat hy al die voorkeur verdiende, welke myn nog jong hart hem toekende.

(*'t Vervolg ter naaste gelegenheid.*)

ANECDOTE VAN PIERRE BAYLE.

(*Uit het Fransch.*)

De Geleerde BAYLE, die, in zyne wyduitgeſtrekte Werken, zo veel over de Liefde en de Vrouwen geſchreeven heeft, en geenzins op de voordeeligſte wyze, was, indien wy op den Abbé D'OLIVET mogen afgaan, ten eenigen tyde niet ongevoelig voor 't geen men doorgaans Liefde noemt, en moest deswegens veel uitſtaan. —— Terwyl hy in de Wysbegeerte te *Sedan* leesſen gaf, werd hy verliefd op de huisvrouw van den Heer JURIEU, een Proteſtantsch Leeraar, en vondt een welgevallen in haare oogen. De Academie van *Sedan* vernietigd zynde, moest de Heer JURIEU het Ryk ruimen. BAYLE zou zich gaarne in *Frankryk* hebben nedergezet, veele beweegredenen drongen hem daar toe; doch de ſchoone oogen van Mejuffrouw JURIEU deeden den Wysgeer beſluiten zyn Vaderland te verlaaten. *Rotterdam*, wer-

verwaards hy haar volgde, kon dien gemeenzaamen ommegang niet lang zien, zonder ongunſtig daar over te oordeelen. Men beduidde JURIEU eindelyk, dat hy, die zo veel in het Boek der Openbaaringe las, niet opmerkte wat in zyn Huis omging. Een Edelman trekt in zulk een geval den Degen, een Regtsgeleerde vangt een Pleitgeding aan, een Dichter verweert zich met een Hekelſchrift; dan de Heer JURIEU verklaarde BAYLE voor een Ongeloovigen, en bewerkte, dat hy ontzet werd van het Hoogleeraarſchap in de Wysbegeerte en de Geſchiedkunde, 't welk men ten zynen behoeve hem hadt opgedraagen.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Men ontmoet, in de zamenleving, maar al te veel menſchen, die over alles willen oordeelen, of hun de zaak bekend zy dan niet; of dezelve zich bevind binnen den kring hunner kundigheden, of hun begrip te boven ſtyge; of hun de zaak aangaat dan niet; of zy in een zeker geval al of niet tegenwoordig geweest zyn, en de omſtandigheden, die 'er meê verzeld gingen, recht weeten of niet; die in alle zulke gevallen echter hun eigen oordeel weeten te doen gelden, en eens anders gevoelen tegenſpreeken of afkeuren; zoekende zich een regt aan te matigen, om, alleen maar, juist over een zaak te kunnen oordeelen. ——— Dit is een lastig ſoort van lieden, dat zich vroeg of laat by anderen in den haat brengt. Een mensch, die zo door eigenliefde vervoerd word, dat hy altoos volſtrekt beſliſſen wil; en als hy zulks met geene bondige en overtuigende reden doen kan, (gelyk dat den meesten tyd gebeurt,) het zelve zoekt uit te werken, door zyn party te overſchreeuwen; (want zulke menſchen zyn doorgaans geweldige harde ſchreeuwers;) zodanig een tegenſpreker van Profeſſie, hy mag in 't eerst by onkundige menſchen voor een Orakel gehouden worden, 't zal van geen langen duur zyn: men zal hem dra leeren kennen, en als een man, die magtig verveelt, allerwege ſchuwen. Zulk een kan even min in de zamenleving op den duur blyven behagen, als iemand die, met alles wat hy hoort, ſpot; en, hoe ernſtig het ook zy, altyd in een beſpottelyk daglicht poogt te ſtellen; dien 't ſpotten zo eigen is, dat hy nimmer een ernſtig discoers voeren, of een ernſtig geſprek wol kunne houden. Zodanig een ſpotter moge veel gewelds maken, een groot geſchreeuw houden, en een onmatig gelag laten hooren; hy moge wanen met zyn verſtand te pronken, en zich verbeelden, dat ieder hem, daarom, voor een vernuft van de eerſten rang zal houden: hy zal evenwel eerlang bedrogen uitkomen. Het kan niet misſen of hy verveelt weldra; men wil 'er op den duur

niet

niet mede verkeeren, ſchuwt hem, en laat hem koeltjes dryven. ——— Onophoudelyke tegenſprekers, die altoos willen dat hun oordeel niet ſlegts gelden, maar alleen gelden zal; en Spotters, die hun werk maken, om nooit anders te doen dan ſpotten, ſtaan gevolglyk hierin met elkanderen gelyk, dat zy in de zamenleving ſpoedig verveelen, en weldra van elk geſchuwd worden. ——— Een ieder, die hen maar wat heeft leeren kennen, houd hen voor te lastig in de verkeering, en ſchuwt hen te meer, om dat ze, zo wel de een als de ander, niet zelden menigvuldige aanleidinge geven, tot veele en gewelddige twisten en onëenigheden.

Het zyn alleen voldoende bewyzen, die op genoegzame gronden rusten; en zulke bondige bewyzen vordert een redelyk wezen, dat van de voortreffelykheid zyner natuur boven het redelooze overtuigd is, met het hoogſte regt, van hun, die poogen te overtuigen. —— Door deze tog alleen, laat de verſtandige ziel zich tot de omhelzing van dezelve neigen. ——— Buiten dat, is 'er geen enkel middel om haar tot de omhelzing eeniger ſtelling te bewegen. Geweld kan dwingen, maar niet neigen. — Geweld doet bukken, maar overreed geenzins. — Geweld kan ſlaven maken, —— maar derft alle beweegreden van overtuiging. ——— De zagte Rede beſlist, en geenzins dwinglandy of geweld. —— Zulk een beſtaan is natuurlyk aan eene vryden-kende zelfſtandigheid; en haar zo eigen, als de uitgebreidheid eigen is aan alle Lighaamelyke en Stoffelyke Wezens.

BYVOEGZEL.

Tot de Bedenkingen over de *Uitgeſtrektheid van 't Heel-Al*, in ons *Mengelwerk*, bladz. 507, behoort de volgende uitbreiding en verbetering, Reg. 3—7.

De afſtand der Zonne van den Aardkloot, welke ſlegts ongevaar 20 millioenen mylen bedraagt, wanneer men *Duitſche*, of byna 27 millioenen, wanneer men Hollandſche of Franſche, Zee-Mylen neemt van *twintig* in een graad, of 29 millioenen, volgens DE LA LANDE, in mylen van *vyfentwintig* in een graad, als wanneer die afſtand maar $17\frac{2}{5}$ millioenen Duitſche mylen, van vyftien in een graad, zou bedraagen.

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE PLIGTEN, WELKE WY ONS ZELVEN EN ONZEN NAASTEN VERSCHULDIGD ZYN, UIT KRAGTE VAN HET GEBOD: „GY ZULT UWEN „NAASTEN LIEFHEBBEN, ALS U ZELVEN."

In onze laatstvoorgaande Verhandeling hebben wy het eerſte en het grootſte Gebod, namentlyk: „God boven al lief te hebben," ons ter beſpiegeling voorgeſteld, en deze ryke en tevens aangenaame ſtoffe een weinig uitvoerig overwogen (*). — Thans hadden wy voor, onze aandagt te bepalen tot het tweede Gebod, daar aan gelyk, „Gy zult uwen Naasten liefhebben als u zelven," 't geen onmiddelyk ons eigen welwezen, en dat van onzen Evenmensch, met al deszelfs heilryke gevolgen betreft; welks gewigt onze ernſtigſte aandagt overwaardig is.

De Schepper der Natuur, de Almagtige Vormer van 't Heelal, heeft, met de wyſſte inzigten, alle zyne Schepzelen ingeſchapen eenen zekeren trek van zelfbehoud; en hierdoor een meerderen of minderen trap van Eigenliefde; waardoor elk wezen zyn geluk op het oog heeft, en zyn eigen heil poogt uit te werken. — Overeenkomſtig hier mede vordert het Gebod, „Gy zult uwen Naasten liefhebben als u zelven," niet ſlegts de uitöefening onzer pligten jegens den Evenmensch, maar 't is te gelyk een bevel, dat onmiddelyk opzigt heeft tot ons eigen welzyn, en het uitoefenen van die Eigenliefde, welke wy ons zelven ſchuldig zyn; even als of het Gebod luidde: „Mensch, hebt u zelven lief, en uwen Naasten even als u zelven."

Uit hoofde van dit Gebod is ieder mensch derhalven verpligt, in de eerſte plaats, zich zelven lief te hebben; zich vuurig te beminnen: dat is, zyn eigen heil op alle mogelyke, redelyke, wyze te bewerken. Dit is een pligt, welken de groote Wetgever van alle zyne an-

(*) Zie boven *bladz.* 443 - 448.

onderdanen afvordert. Het is tog waarlyk niet genoeg, gelyk de verdere overweging nader toonen zal, dezen trek van zelfsbeminnen, die geneigdheid tot zich zelven, in zich te beſpeuren; 'er zyn gevallen, in welken 's menſchen Eigenliefde opgewekt en aangevuurd moet worden. —— Men behoort des dit Gebod te beſchouwen, als een gebod, dat regtſtreeks zyne betrekking op ons zelven heeft; even als of de Wet beval: „ God zult gy beminnen als het hoogſte goed boven al: maar naast God zult gy u zelven liefhebben. —— Gy zyt de tweede, die in aanmerking komt; —— deze Eigenliefde, welke gy omtrent u zelven moet oefenen, is een onvermydelyke pligt, dien gy niet moogt verwaarloozen. —— Dan deze zelfde liefde zult gy ook oefenen aan uwen Naasten; en wel in dien zelfden trap, als gy ze uitoefent omtrent u zelven."

Naar luid van dit bevel is het dan onze onvermydelyke pligt, alles aan te wenden, wat redelykerwyze ons geluk bevorderlyk is; —— alles, wat ons voordeel, genoegen, of heil kan aanbrengen. —— Uit *dien hoofde* dan mag men de Eigenliefde billyk aanmerken als den grond, den oorſprong van alle onze werkzaamheden, van alle onze bedryven; —— en vooral van alle onze zedelyke werkzaamheden, van alle onze zedelyke goede daden; — als den eerſten dryfveer, die den mensch tot werken aanzet. —— En, in der daad, indien wy door eene ware en geene valſche Eigenliefde *gedreven* worden, dan zal het ook niet misſen, of onze zedelyke bedryven zullen het kenmerk dragen van deugdzaam, van zedelyk, goed. —— De Opperſte Wetgever zal, en kan ook niet anders, dezelve dan met zyne goedkeuring bekroonen: terwyl de mensch inmiddels, inwendig, ontwaar word het ſtreelend genoegen zyner medebewustheid dat hy weldoet, en beantwoord aan zyne beſtemming, — aan dat alwys oogmerk van Hem, door wien hy is gevormd geworden. —— Zie daar de *eerſte dryfveer* van alle onze werkzaamheden, de bron van het zedelyk goed; de welbeſtierde Eigenliefde, de grond *van* 's menſchen deugdzame handelingen. —— Het is nogthans ver van daar, dat men dien eerſten trek, die ingeſchapen neiging tot zich zelven, als eene deugd, eene vrugt van 's menſchen akker, zou aan te merken hebben. Het geen natuurlyk of den mensch *is ingeſchapen*, kan nimmer inkomen als eene deugd; maar zulk *een*

een geſchenk wel aan te leggen, verdient den naam van deugd te dragen; terwyl het te misbruiken, of op verkeerde voorwerpen toe te paſſen, den mensch ontaert, tegen deszelfs ware beſtemming aandruischt, en te regt den naam van ondeugd waardig is.

Dan, men werpt my mogelyk hieromtrent tegen, „wat komt het te pas, den mensch tot Eigenliefde aan te zetten; —— hem dezelve door eene uitdrukkelyke wet te gebieden; —— daar hem die drift is ingeſchapen, en doorgaans te veel maar niet te weinig werkt? —— Waarlyk deze dryfveer behoeft door geen bevel in driftiger beweging gebragt te worden; want wie bemint zich zelven niet! integendeel, 't is al Eigenliefde, Eigenbelang, waar door de meesten gedreven worden. —— Veeleer behoorde men derzelver ſchadelykheid met kragt van reden tegen te gaan; —— dat vuur veeleer te dooven, dan hetzelve in de harten op te wekken, en nog heviger te doen ontvlammen."

Het is zo, de Eigenliefde word ſchandelyk misbruikt; de meeste menſchen beminnen niets, dan zich zelven; —— behartigen geen ding driftiger, dan hunne eigen belangen. —— Dan het zy verre van my, dat ik zulk eene verkeerde Eigenliefde zou poogen aan te vuuren, of de ſchadelykheid, de verkeerdheid, van dezelve, niet zou erkennen, afkeuren, en integendeel de pogingen der zulken pryzen, welke dezelve met kragt van reden tegengaan. —— Maar de Eigenliefde is een geſchenk van het Opperwezen, en kan dus niet anders dan in haren grond goed zyn. 't Geen zynen oorſprong heeft van onzen Maker, is ver af van ſchadelyk, van verderfelyk, te wezen. Al wat ons van dien kant toekomt, is ons met de beste oogmerken en wysſte inzigten geſchonken. —— Indien de Groote Schepper redelyke wezens had gevormd zonder Eigenliefde; ik bid u, welke ſchepzels zoude de menſchen dan geweest zyn? wat zou hen in werkzaamheid gebragt hebben? Zy hadden den redeloozen dieren gelyk geweest; want wy hebben gezien, dat de Eigenliefde de eerſte dryfveer is, welke den mensch in beweging brengt. —— En waarlyk is zy het niet, welke alle loffelyke daden uitwerkt? Men doet anderen wel, men bemint zynen Evenmensch. —— Maar uit welk een bron ſpruit dit alles voort? Gewis uit geene andere, dan uit die der Eigenliefde; want met aan anderen wel te doen, oefent men gewislyk de grootſte Ei-

genliefde. —— Als men regelregt tot zich zelven komt, word het veelal eene verkeerde Eigenliefde: maar ſlaat men integendeel dezen omweg in, om tot zich zelven te komen, dan word ze eene beminnelyke deugd, welgevallig aan God en alle menſchen, terwyl het geluk, dat men dan voor zich zelven uitwerkt, oneindig uitgebreider is, dan als men langs den kortſten weg regelregt tot zich zelven gaat. —— Zo zyn 'er duizende gevallen, dat men zyn eigen voordeel, zyne eigen belangens opoffert aan die van zynen Evenmensch; of dat men alles, zelfs zyn dierbaa l even, opoffert aan 't welzyn van het Algemeen, aan de belangens der Maatſchappy, waarvan wy Leden zyn; terwyl, met dit al, de uitkomst leert, dat het alleen de Eigenliefde is, welke ons tot dusdanige loffelyke daden aandryft; alzo ons eigen geluk het gevolg dezer edelmoedigheid zyn moet.

„ Maar, zegt men, als de drift van Eigenliefde toch ingeſchapen is, wat komt het dan te pas, den mensch door een uitdrukkelyk gebod tot het bevorderen van zyn eigen welzyn te noopen."

Dan, heeft deze drift geene beſtuuring noodig? moeten onze neigingen niet geleid worden? en zyn 'er niet eene menigte gevallen, gelyk ik zeide in 't vervolg dezer Verhandeling te zullen doen blyken, waarin wel degelyk onze Eigenliefde moet opgewekt worden. Hoe roekeloos gaat de mensch veelal niet in duizend en duizend gevallen omtrent zyn leven, zyne gezondheid, zyn tydelyk en zyn eeuwig geluk, te werk? Wie kan 'er onkundig zyn van ontelbare omſtandigheden, waarin men menſchen baldadig met hun eigen leven heeft zien ſpelen; uit enkele brooddronkenheid zich aan de oogſchynelykſte gevaren zien blootſtellen? —— En wat waagt men niet voor geld — voor eene geringe belooning? Zyne gezondheid, die dierbare aardſche ſchat, word aan zo vele gevaren blootgeſteld, dat het waarlyk te verwonderen is, hoe zommige menſchen eenen enkelen dag dien kostlyken ſchat kunnen blyven genieten. —— Hoe vele ſlaven der wellust verdarteten hunne gezondheid; maken zich voor den tyd ongelukkig, en voor de eeuwigheid rampzalig! —— Hoe noodzakelyk is het, en van hoe veel belang, zulke menſchen by hun eigen geluk te bepalen, en het vuur van ware Eigenliefde in hun op te wakkeren?

Nog eens, heeft deze drift geene leiding, geene beſtuu-

ſtuuring noodig, ten einde, zy niet uitſporig-werke, ten nadeele van het algemeen, of ten nadeele van eenige byzondere perzoonen. By voorbeeld, wanneer ik, onder ſchyn van 't algemeene welzyn te bedoelen, het welzyn van het zelve ondertusſchen opoffere aan myne eigene belangen; —— of, wanneer ik myn geluk bouwe op de puinhoopen van 't verderf van mynen Evenmensch. —— Het is eene verkeerde, eene verderfelyke Eigenliefde, als ik, ten koste van 't algemeen welzyn, myn eigen voordeel, eigen grootheid, geheel eigenbelang beooge. —— Als ik de Maatſchappy in wanorde brenge, om myne byzondere oogmerken te bereiken. —— Als ik mynen Naasten vervolge, benadeele, en hem de Maatſchappye onwaardig kenne, alleen, om dat ik, langs dien weg, my zelven ſterk make, en myn eigen geluk bevordere? Is zulk eene Eigenliefde niet ſchadelyk, niet ten uiterſten verderfelyk, in alle hare gevolgen, en rampzalig in haar uiteinde? Hierom moet het Gebod tusſchen beide komen, en de Wetgever gebieden: „ Bemin u zelven, oefen dezen pligt uit in die oorſpronkelyke volmaaktheid, als dezelve u van my geſchonken is."

Ja, heeft deze drift geene beſtiering, geene leiding, geene aanvuuring noodig, en kan het niet noodzakelyk zyn, den mensch tot Eigenliefde op te wekken; —— daar men zo menigwerf ziet, dat de zondige Waereldling zyn eeuwig welzyn uit het oog verliest? Waar zal men ſterker of vermogender drangreden vinden, dan in de Eigenliefde, om den mensch zyne verkeerdheid te doen zien, en hem zyn waar geluk te doen hoog ſchatten? om hem van zyne dwaasheden en dwalingen te rug te roepen, en hem de ware wysheid te leeren? Of moet de Eigenliefde daar niet opgewekt worden, waar men een beſtendig heil uit het oog verliest? —— Of zal men zeggen, dat deze drift hier ook al te ſterk werkt? Moet men de liefde tot Zelfsbehoud niet opwekken, ten einde den mensch tot het betragten der deugd te bewegen, welker loon is een beſtendig geluk, eene duurzame vergenoeging? Eigenliefde is waarlyk de ſterkſte dryfveer, om ons van de dwaasheden dezer waereld te rug te houden: —— de Mensch tog kan, ſchoon hy alles verzaakte, zyne Eigenliefde nimmer verzaken, en daar door is hy op 't kragtigſte te bewegen.

Eindelyk, om niet alles op te halen, gebeuren 'er

niet gevallen, waarin de uitſporigheid by den Mensch tot die hoogte ſtygt, dat hy zich ten eenemaal vergeet, en geweldadige handen aan zich zelven ſlaat? Ziet men den Mensch niet zomtyds tot die laagte zinken, dat hy, alle reden hebbende uitgeſchud, zich verlaagt bereden het ruwſte vee, 't geen nog nimmer den trek van Zelfsbehoud heeft verloren. —— Een trek, die zelfs in eene zekere mate, min of meer, in het ryk der groeibare wezens te beſpeuren is. —— 't Is de mensch alleen, die dezen trek veronagtzaamt; 't is alleen noodig dien trek op te wekken in Wezens, welke, boven alle anderen, door den Grooten Formeerder aller dingen, met de reden begaafd zyn; waardoor zij, in voortreffelykheid, boven al het geſchapene in deze beneden gewesten, uitſchitteren; die den luister van hunnen oneindigen Maker eenigzins kunnen bevatten en verbinden; en als zyne pronkſtukken dienen, om zyne eer, zyne grootheid, te verkondigen. Het ſtrekt waarlyk tot oneer van 't Menschdom, dat men zulke afſchuwelyke voorbeelden, onder het zelve, aantreft. —— Het onteert het geſlagt van Redelyke Wezens, opgewekt te moeten worden tot een drift, ten einde zich voor gevallen te hoeden, waarvan al 't overig Schepzel den onoverwinnelykſten afkeer heeft. —— Het onteert in der daad ons geſlagt de Eigenliefde te moeten aanvuuren, ten einde de mensch, in vertwyfeling, zyne handen niet bezoedele, met zyn eigen bloed. —— Doch waar vind men ſterker Wapenrusting tegen dit gevloekte kwaad, dan in de Eigenliefde, en zugt tot Zelfbehoud? —— Mogelyk zegt men, het is even deze zelfde drift, welke den mensch als een dryfveer verſtrekt, om hem tot zulk eene afſchuwelyke wandaad te bewegen. —— Dan, zou de Eigenliefde iemand immermeer kunnen aandryven, tot zo geweldig een ſtap; om een band te verbreken, waarvan de natuur een afgryzen en doodlyken afkeer heeft? zulks is voorwaar niet mogelyk: het is veeleer het gewrogt eener uitdooving, eener geheele uitbluſſinge der Rede; hier door alleen vervalt de mensch tot dit wanhoopig beſluit; de Eigenliefde, zo ze niet geheel uitgedoofd ware, zou het ſterkſte Wapentuig geweest zyn, om hem tegen dit ſnood beſtaan, te beveiligen. En hoe gelukkig is die kragt voor 't Menschdom! Hier door zyn de gevallen van wreede zelfmoord zeer zeldzaam,

zaam, de drift voor 't Zelfbehoud, de Eigenliefde, ſtelt den Mensch gemeenlyk als door een genoegzaam bolwerk, tegen zulke gruwelen, in veiligheid. —— Gelukkig is deze drift zo algemeen en ſterk, dat ze met geene mogelykheid overweldigd en vernietigd kan worden, dan alleen in zulke menſchen, wier Redeligt ten eenemaal is uitgedoofd, en die niet anders zyn aan te merken, dan als uitzinnigen, als Lieden, die hun verſtand verloren hebben.

(*Het Vervolg en Slot, by de eerſte gelegenheid.*)

MIDDEL TEGEN HET PODAGRA, UIT EEN BRIEF VAN DEN HEER SCUDAMOUR, *Lid van het Parlement wegens de Stad Herefort*; —— UIT J. P. BLUMENBACH's *Mediciniſche Bibliothek*; *Derde Deel*, *bladz.* 360, OVERGENOMEN EN VERTAALD

DOOR

JACOB VAN DER HAAR.

Vóór byna tien Jaaren, wierd ik, in den ouderdom van 46 Jaaren, van een ligten aanval van *Chiragra*, aan de regterhand, aangetast. —— In December van 't volgende Jaar, kreeg ik een heviger aanval in beide handen en voeten, waaraan ik tien maanden het bedde hield. —— Zints dien tyd kreeg ik het *Podagra* alle Jaaren, en byna op denzelfden tyd, doch altoos met meer geweld; zo, dat de laatſte aanval, in December 1783, vyf maanden duurde, zonder myne handen, voeten en knieën, te konnen gebruiken.

Geduurende dit toeval, kreeg ik, onverwagt, een viſite van een Vriend, dien ik in Jaaren niet gezien had, en vreesde, dat hy, als een martelaar van 't *Podagra*, altoos te bedde lag. —— Tot myner verbaazing zag ik hem aan, als zulk een friſch, gezond, ſterk Man, als 'er, misſchien, weinig in Engeland zyn; en vernam tevens, dat hy, zints drie Jaaren, aldus geweest ware; —— als mede, dat hy alleen by my kwam, om my zyn hulpmiddel, het welk in *Zwavelwater* beſtond, mede te deelen.

In de voorgaande week, had ik 't genoegen, myn Vriend nogmaals te zien. —— Zints vyf Jaaren, genoot hy een beſtendige en volkomen gezondheid: —— thans zeide hy, dat iemand zyner bekenden, die zo krenpel was geworden, dat hy, zints verſcheiden Jaaren, te huis had moeten blyven, en met een Podágriſche Knobbel, *Tophus*, of Kalkbuil, bezet, door een aanhoudend gebruik van *Zwavelwater*, reeds in ſtaat was, zonder eenige moeijelykheid, te gaan en te ryden; en dat de *Tophus* thans ook zeer was verminderd.

Na dat ik, met verſcheiden Artzen, over het gebruik van dit Water geraadpleegd, en vernomen had, dat ik het, zonder het geringſte nadeel, kon gebruiken, begon ik, zonder tusſchenpoozen, daar mede in May 1784, twaalf maanden lang. —— Geduurende deezen tyd, en by koud weêr, kreeg ik ligte aandoeningen van *Podagra*; welke my toch niet in huis hielden, nog in de gewoone beweegingen eenigzins hinderden. —— Met de aankomst van het warme weêr, naamlyk, in 't begin van Juny 1785, dagt my, het te mogen waagen, het waterdrinken voor eenige maanden op te ſchorten, zo als ik deed; —— maar nu, zints vier dagen, begin ik wederom; en denk daarmede, tot den aanſtaanden zomer, voort te gaan.

Toen ik eerst met dit Water begon, bemerkte ik, dat het de Pis en de Uitwaaſeming bevorderde; en nog meer den buik zagt open hield; en, na dat ik het drie of vier maanden gebruikt had, kreeg ik zulk een groote ontlasting onder de *Oxelen*, dat ik my tweemaal daags moest verſchoonen: —— dit duurde volkomen drie maanden. —— Geduurende dien tyd bevond ik my volmaakt wel, vrolyk; en heb, als nog, het vergenoegen, het zelfde te ondervinden. —— Ik moet nog zeggen, dat ik, in myn gewoone levenswyze, geen verandering maakte. —— Heden, terwyl ik my vleije, van deeze ſchriklyke aandoening, geheel bevryd te zullen blyven, is myn gezondheid zo volkomen, als ooit voorheen.

Zie daar alles wat ik my, wegens deeze omſtandigheid, weet te herinneren. Zo gy my gelooft, uw Vriend zal, door 't gebruik van dit eenvoudig middel, even zulk een goed erlangen, als ik althans zelf geniet.

Ik ben. —— Getekend

SCUDAMOUR.

Mid-

Middel tegen het Podagra.

Men doe één pond (*) zuivere Zwavel (dat is gemeene geheele Zwavel) tot een fyn Poeder gemaakt, in een aarden Pot, en giete daarop vier Bourgogne bottels kookend water, (dat is genoegzaam honderd en twintig oncen:) dit laat men vier dagen, met ſlegts de Zwavel twee of driemaal daags om te roeren, ſtaan. Ten einde des vierden dags, giet men het water af, het welk nu bekwaam voor het gebruik is: —— van dit Water drinkt men alle morgen, één uur voor 't onbyt, een half pond. —— Buiten het omroeren des Zwavels, behoort het vat wel toegedekt te zyn. —— Onnodig is het, voor- of by het gebruik des Waters, eenig Geneesmiddel te gebruiken, of verandering in de levenswyze te maaken.

Aanmerking van den Heer Major BURDETT, *te Carlsruhe.*

Buiten meer andere, is de Heer ....., te Berlyn, nog een leevend voorbeeld van de ſchoone uitwerking van het bovengemelde middel. By de omſtandigheid van dien Man is, als iets byzonders, merkwaardig, (doch by Artzen, die in- en uitwendig Zwavel gebruiken, genoeg bekend) dat de Zwavel, of liever deszelfs Vitrioolzuur, zich door de poriën der huid zo ſterk uitwaaſemde, dat de zilveren Slooten van zyne kniebanden 'er zwart door geworden waren.

(*) Door een *pond*, vertrouw ik, dat een Burger-pond, van 16 oncen, verſtaan moet worden; en door Water, zulk Water, waar in zeep zig gemaklyk ontbindt.

BESCHRYVING VAN EENE WYZE OM EENE SOORT VAN WYN TE MAAKEN, DOOR DE TARTAAREN KOUMIS GEHEETEN; MET WAARNEEMINGEN OVER DEZELFS GEBRUIK IN DE GENEESKUNDE. Door JEAN GRIEVE, M. D. F. R. S. *Edimb.* en *Geneesheer in de Ruſſiſche Armée.*

(Getrokken uit de *Tranſact. of the Royal Soc. of Edinburg.* 1788.)

Het Wynagtig Vogt, door den Heer GRIEVE beſchreeven, verkrygt men door gisting van *Merrie-melk*; dan, ſchoon 't zelve, zints veele eeuwen, by verſcheide *Tartaarſche* Horden in gebruik geweest is, merkt die Heer op, dat men niet dan met moeite, zelfs in *Ruſland*, de byzondere wyze, waar op 't zelve toebereid wordt, heeft kunnen te weeten komen.

Hy heeft bykans niets voldoenends, ten dien opzigte, in de Boeken gevonden. Allen, die 'er van ſchryven, ſchynen daar in overeen te komen, dat een Wynagtig Vogt, met *Merrie-melk* gemaakt, bekend onder den naam van *Koumiſs*, by eenige *Tartaarſche* Volken in gebruik is; doch geen deezer beſchryft de wyze van bereiden, noch ook het huislyk of geneeskundig gebruik, daar van gemaakt.

MARCUS PAULUS, de *Venetiaan*, ſpreekt in een Werk, zo oud als de Dertiende Eeuwe (*), 'er van, als een Drank, gemeen by de *Tartaaren*; doch zegt niets van de wyze der bereidinge.

STRAHLENBERG vermeldt, in zyne Beſchryving des *Ruſſiſchen* Ryks, eenige omſtandigheden der bereidinge (†). Doch onze Schryver merkt op, dat, indien men deeze handelwyze volgt, het werk *nooit zal ſlaagen*: want hy zegt, dat de *Kalmukken* de dikke zelfſtandigheid, die zich op de zuurwordende Melk zet, 'er afneemen, dezelve opeeten, terwyl zy het overſchot gebruiken tot drank, of om het te distilleeren. Dr. GRIEVE betuigt, dat dit niet alleen ſtrydt met het gebruik dien Volks, wanneer zy een ſterk gegiſt hebbende Drank willen

(*) *De Region. Oriental.* Lib. I. Cap. 57.

(†) *Beſchreibung des Ruſſiſchen Reichs*, p. 319.

len hebben; maar ook de ondervinding, voegt hy 'er nevens, bewyst, dat men geene volkomene gisting kan bekomen, of alle de deelen, die de Melk uitmaaken, moeten in derzelver natuurlyke evenredigheid daar in zyn.

Ten aanzien van GMELIN, in diens Reize door *Siberien* (*), merkt onze Schryver aan, dat hy meer gelet heeft op de wyze, hoe de *Tartaaren* deezen Wyngeest uit Melk distilleeren, dan op de gisting, door welker middel men deezen Wyn verkrygt.

Doctor GRIEVE stemt toe, dat de beschryving van de *Koumiss*, door den Heer PALLAS opgegeeven, in diens Reize door eenige Landschuppen des *Russischen* Ryks (†), zo naauwkeurig is, als men zou kunnen verwagten van een Reiziger, die de Natuurlyke Historie in 't algemeen ten voorwerpe zyner naspeuringe hadt; dan tekent teffens aan, dat de beginzels, van welke de gisting afhangt, als mede de wyze van bewerking, in dit werk, niet genoegzaam ontvouwd worden.

Naa eenige verkeerde verzekeringen, ten aanziene van dit onderwerp, opgemerkt te hebben, welke voorkomen in de Schriften van NEUMAN (‡), VOLTELEN (§) en MACQUER (**), geeft onze Schryver eene wyze op, om de *Koumiss* te bereiden, doorgaans in gebruik by de *Tartaaren* van *Beshkir*, en die hy zelve aannam. Die bewerking was hem medegedeeld door een *Russisch* Heer, die zich eenigen tyd onder deeze Volken onthouden hadt, om te zyner geneezinge dien drank te gebruiken. Dezelve komt hier op neder:

„ Neemt eene zekere hoeveelheid van verſche Merrie-„ melk van één dag (††); doet 'er een zestiende ge-„ deelte waters by, en ſtort dit mengzel in een houten „ vat; gebruik tot gest een achtſte gedeelte Koe-melk,

„ zo

(*) *Reiſe durch Sibirien*, Tom. I. p. 273.

(†) *Phy. Reiſe durch einig Provintz. des Russisch Reichs.*

(‡) *Chem. Exp.* Tom. I. Part II. p. 18.

(§) *Obſerv. de lacte humano cum aſinino et ovillo comparato*, p. 34.

(**) *Dict. de Chem.* p. 432.

(††) Ik verſtaa niet wat dit *van één dag* wil zeggen; of het moet weezen, Melk, naa dat ze vier en twintig uuren gemolken geweest is.

„ zo zuur als gy dezelve met mogelykheid kunt kry-
„ gen; doch om die gest vervolgens te maaken, zal
„ eene kleine hoeveelheid van oude *Koumiſs* beter die-
„ nen; dekt dit vat toe met een dikken doek, en zet
„ het zelve op eene maatig warme plaats: laat het daar
„ vier en twintig uuren blyven; alsdan zal het meng-
„ zel zuur geworden, en op de oppervlakte een dikke
„ zelfſtandigheid byeengezet, weezen; alsdan moet men
„ met een ſtok, van beneden gemaakt als die in een
„ Boterkarn, dit mengzel karnen, tot dat die dikke
„ zelfſtandigheid geheel vermengd zy met het dunnere
„ vogt beneden in het vat. Laat het dan weder vier
„ en twintig uuren ſtaan; en ſtort het vervolgens over
„ in een hooger en nauwer vat, gelyk aan een Boter-
„ karn, en men moet het blyven roeren als voorheen,
„ tot dat het Vogt geheel van eenen aart ſchynt: in
„ deezen ſtaat noemt men het *Koumiſs*; de ſmaak daar-
„ van moet een mengzel zyn van aangenaam en zagt
„ zuur. Telkens, wanneer men het wil gebruiken,
„ moet het geroerd worden."

By dit berigt der bereidinge, voegt onze Schryver eenige andere onderrigtingen, door hem, ten aanzien van dit onderwerp, op zyne Reize verzameld. Een *Tartaar*, in 't Zuid-Oosten van *Brenbourg*, hadt hem gezegd, dat men, om de verwisſeling van Vaten te ontgaan, de Melk terſtond in een hooger en nauwer vat kon doen, en, om de gisting te bevorderen, 'er een weinig warme Melk in gieten, of, zo het noodig is, 'er iets gisting verwekkends byvoegen. —— Van een anderen *Tartaar* hadt hy geleerd, dat men de bewerking nog meer kon verkorten, door de Melk te warmen vóór dat men 'er het gistend vogt byvoegt, door het alle uuren te beweegen, of zelfs meermaalen, zo dat de deelen zich beginnen te ſcheiden, en de dikke zelfſtandigheid zich aan de oppervlakte begint te verheffen. Op die wyze maakte hy, in de tegenwoordigheid des Schryvers, *Koumiſs*, in den tyd van twaalf uuren. —— Doctor GRIEVE vernam ook uit denzelfden Man, dat het onder de *Tartaaren* niet zeldzaam is, op één Dag in den Zomer *Koumiſs* te bereiden, en wel door het vogt ſlegts twee- of driemaalen te roeren; doch dat in den Winter, wanneer de ſchaarschheid van Merrie-melk hun verpligt om meerder Koe-melk te neemen, meer tyds en werks vereischt wordt. Desgelyks verſtondt hy, dat de *Koumiſs*, in wel

ge-

geſloote vaten op eene koele plaats bewaard, drie maanden, en langer, kon gehouden worden, zonder iets van de goede hoedanigheden te verliezen.

Dezelfde *Tartaar* berigtte hem, dat men, in ſtede van zuure Melk tot de gisting te gebruiken, zich ook kon bedienen van Zuurdeeg, Kaasleb, of, 't geen nog gebruiklyker was, van een gedeelte oude *Koumiſs*, en dat men op eenige plaatzen veel tyds uitwon, door nieuwe Melk te doen by een zeker gedeelte, dat reeds gegist hadt; door welke vermenging dezelve welhaast de wynagtige gisting kreeg.

Onze Schryver kogt van dien *Tartaar* een dier lederen zakken, door de *Kalmukken* gebruikt, tot bereiding en vervoering van de *Koumiſs*. Deeze zak was gemaakt van een ongetouwde, maar door rook zeer hard gemaakte, paardenhuid. De gedaante was kegelvormig; doch eenigzins driehoekig; gemaakt zynde van drie ſtukken, gehegt aan een rond grondſtuk van dezelfde huid. De zak zag 'er vuil uit, en hadt een onaangenaame reuk. Wanneer hy de reden daarvan vroeg, kreeg hy ten antwoord, dat men 'er een overblyfzel van oude *Koumiſs* ingelaaten hadt, om tot gisting voor nieuwe te dienen.

Uit dit alles blykt, dat 'er drie dingen noodig zyn tot dé Wynmaakende gisting der Melk, naamlyk: Warmte, Zuurheid, en Beweeging. Onze Schryver merkt op, dat de Warmte noodig is tot alle gisting, en de Zuurheid misſchien niet minder; maar dat de groote kunst, om Melk te doen gisten, in de Beweeging beſtaat. Hy neemt wyders waar, dat de Natuur de kunst niet behoeft, om de ſappen en vogten der Planten te doen gisten: de inwendige beweeging, die derzelver gisting vergezelt, is genoegzaam, om de werking te wege te brengen, die noodzaaklyk is, om voor te komen dat de deelen dier ſappen niet by elkander runnen, of om ze in eene wederkeerige bewerking te houden: terwyl in de Melk, zo ras dezelve zuur wordt, eene ſcheiding der deelen plaats heeft. De Room zet zich aan de oppervlakte, terwyl het kaasagtig gedeelte, of de Wrongel, na beneden zakt, of hangen blyft in de dunne Melk. Maar dat, wanneer die deelen vereenigd zyn, en by elkander gebragt door eene beweeging, by behoorlyke tusſchenpoozen gemaakt, 'er een Wynagtig vogt uit voortkomt, over welks geneezende kragten Doctor GRIEVE vervolgens ſpreekt:

Zints

Zints dat hy voor de eerſte keer van de *Koumiſs* hoorde ſpreeken, ſchynt hy het denkbeeld gevormd te hebben van derzelver aangelegenheid, in de geneezing van zekere Ziekten. Hy oordeelde, dat eene bereiding van Melk, die dezelve onvatbaar maakte, om tot ſtremmen gebragt te worden door de vogten in de maag, terwyl dezelve teffens alle de voedende kragten behieldt, en een zeker gedeelte van een leevendigen geest, van veel dienst kon weezen in Ziekten, waarin het Lichaam voedzel of kragt behoeft.

In het geval van den *Ruſſiſchen* Heer, van wien hy hier boven ſprak, en die hem de eerſte wyze om *Koumiſs* te bereiden, mededeelde, gaf hem gelegenheid om te beproeven, hoe zeer gegrond zyn opgevat begrip was. De Zieke bevondt zich in een toeſtand, die het gebruik van een Geneesmiddel, van dien aart, als de *Koumiſs*, duidelyk ſcheen aan te wyzen, en onze Schryver raadde hem dit middel diensvolgens aan. —— De Lyder telde omtrent zes- en twintig Jaaren, en zyne Ziekte ontſtondt uit eene verkeerde behandeling der Pokken; hy hadt opeenvolgend drie Kwylkuuren ondergaan. Hy was zeer mager, zyn kleur vuilgeel, zyne oogen ſtonden diep in 't hoofd gezonken; hy gevoelde geweldige pyn in de borst, gepaard met zwaar hoesten, en het uitwerpen van ſluimen; zyn eetlust en ſpysverteering, waren zeer gebrekkig; hy beefde dikwyls ſterk: met één woord, zyn geheel uitwendig voorkomen duidden eene Teering aan, hy begon de beginzels van Sluipkoortzen te krygen, en was zo zwak, dat hy hulp behoefde om in het rydtuig te komen, 't welk hem na *Tartaryen* zou voeren.

Naa de *Koumiſs* ſlegts zes weeken gedronken te hebben, keerde hy weder, bevryd van alle die droeve verſchynzelen; hy zag 'er wel uit, en zyn kleur was zodanig veranderd, dat zyne Vrienden hem in 't eerst bezwaarlyk herkenden. —— Korten tyd naa dat hy de *Koumiſs* begon te gebruiken, die hem tot ſpys en drank teffens diende, hieldt zyn afgebroken ſlaap op; de Zenuwtrekkingen verlieten hem, en hy werd vet; en ſchoon hy een- en een halve *Gallon* (*), en zomtyds meer in één etmaal gebruikte, dronk hy de *Koumiſs* altoos met ſmaak, en zonder aandoening van dronkenſchap. Zo lang

(*) Eén *Gallon* is zo veel als vier Pinten.

lang hy dezelve dronk, gingen alle lichaams-ontlastingen geregeld, dan de menigte waters, welke hy loosde, was meer dan gewoonlyk.

Behalven dit voorbeeld der heilzaame uitwerkzelen van de *Koumiſs*, geeft onze Schryver 'er nog drie andere, in 't breede, op. Het eerſte dat van eene Dame, die langen tyd geſukkeld hadt aan de gevolgen van eene Zenuwkwaale, en daardoor zeer verzwakt geworden was: zy herkreeg haare gezondheid, naa een maand lang *Koumiſs* gedronken te hebben, die haar in wel digtgeſlooten vaten werd toegezonden. —— Het tweede, dat van een Jong Heer, die alle kentekens droeg van eene aanvanglyke Teering, tegen welke hy, zonder vrugt, Melkſpyzen gebruikt hadt. Hy dronk de *Koumiſs* niet langer dan omtrent twee maanden, en dat in een weinig gunſtig jaargetyde; maar ondanks dit alles, verdweenen alle die kwaadſpellende tekens, zyn kleur en kragten kwamen weder. —— In het derde geval hadt de Lyder een Gezwel aan de ſlinkerzyde, gepaard met alle de verſchynzels van een beginnende Sluipkoorts. By deezen Lyder bewerkte de *Koumiſs* eene geneezing, in den tyd van omtrent zes weeken: men hadt intuſſchen zorg gedraagen, om de noodige Chirurgicaale middelen aan te wenden.

'Er zyn verſcheide andere gevallen, waarin onze Schryver de *Koumiſs*, met een dergelyk gunſtigen uitſlag gebruikt heeft; doch deeze van minder aangelegenheid zynde, heeft hy het niet noodig geoordeeld, 'er een byzonder verhaal van te geeven. Hy onderrigt ons in 't algemeen, dat de zodanigen, die dit Vogt drinken, daar in overeenſtemmen: „ dat zy, geduurende „ het gebruik daarvan, weinig trek hadden tot andere „ Spyzen, dat zy 'er eene groote hoeveelheid van dron„ ken, niet alleen zonder wederzin, maar zelfs met „ genoegen; dat het hunne aderen vol maakte, zonder „ logheid te veroorzaaken, dat zy, integendeel eene „ zonderlinge vrolykheid en lugtigheid kreegen; en zelfs „ dat zy, in gevalle van bovenmaatig drinken, geen „ ongemak hadden van eene ſlegte verteering, pyn in „ 't hoofd, of van eenige der verſchynzelen, welke „ doorgaans het overmaatig gebruik van gegist hebbende „ Dranken vergezellen." Hy merkt op, dat men 'er by kan voegen, dat de *Tartaaren* van *Baskir*, die, op het einde van den Winter, zeer vermaagerd zyn, zich des

Zo-

Zomers niet aan het drinken van de *Koumiſs* overgeeven, of zy worden vet en ſterk (*).

Uit alle deeze omſtandigheden, agt onze Schryver te mogen beſluiten, dat die Merrie-melk tot verſcheiden Geneeskundige einden kan gebruikt worden. Hy vraagt, of men, uit aanmerking van derzelver zagt zuur, wynagtigen geest, olie en verzagtende hoedanigheden, niet zou kunnen aanmerken als een verfriſsend verderfwederſtand middel, als een prikkelend middel, of als zeer dienſtig tot voedzel? Deeze overweegingen leiden hem op, om, maar met zeer veel omzigtigheids, en alleen vraagswyze, voor te ſtellen, om dit middel te beproeven in hevige Ziekten, gepaard met tekenen van verzwakking, van verrotting; in gevallen van eene te groote irritabiliteit, en wanneer, by de verzweering van een wond, het lichaam gedreigd wordt met eene Sluipkoorts.

Van wegen de ſchaarsheid van Merrie-melk in deeze Landen, zal men waarſchynlyk nieuwsgierig weezen, om te weeten, of andere ſoorten van Melk voor eene dergelyke wynagtige gisting vatbaar zyn. Het ſchynt dat onze Schryver zyne naſpeuringen aan dien kant niet heeft uitgeſtrekt; maar hy geeft ons hoofdzaaklyk op, 't geen hy heeft kunnen ontdekken, ten opzigte van de gewoonſte ſoort van Melk, de Koe-melk.

De Hoogleeraar PALLAS zegt, in zyne reeds aangetoogene Reize (†), dat de *Tartaaren*, wanneer het hun aan Merrie-melk ontbreekt, een Wyn bereiden uit *Koemelk;* maar dat zy de voorkeus geeven aan de *Koumiſs*, als zy dezelve kunnen bekomen, dewyl dezelve veel aangenaamer is, en meer geests bevat; deeze behelst by distilleering een derde gedeelte van 't geheel, terwyl de *Koe-melk* of *Aire*, gelyk zy dezelve noemen, ſlegts twee negenden geest, uitlevert.

Onze Schryver vindt dit berigt bevestigd door BE-

RRI-

(*) Dr. GRIEVE wyst ons, in eene Aantekening, na eene Beſchryving van *Rusland*, nu nieuwlings uitgekomen: waarin de Schryver, van de *Koumiſs* ſpreekende, ſchryft: „ Dezelve is by „ uitſtek voedende, en kan de plaats van allen ander voedzel „ bekleeden. De *Baskhiers* bevinden 'er zich zeer wel by; zy „ maakt hun ſterk en vrolyk, en geeft hun een goede kleur." *Deſcription de toutes les Nations de l'Empire Ruſſe*, Tom. II. p. 118.

(†) Tom. I. p. 316.

RETSHONSHYS, die LEPECHIN en andere Academisten vergezelde op hunne Reistochten in *Siberie* en *Tartarye*, en die, in den Jaare MDCCLXXVIII, te *Straatsburg* eene Verhandeling uitgaf over den brandenden Geest, dien men uit Melk kon haalen (*). Volgens de Proefneemingen van dien Heer blykt, dat de Koe-melk kan gisten met of zonder bygevoegd gistmiddel, mits men 'er tyds genoeg toe neeme en beweegings genoeg maake; dat men geen brandenden Geest kan voortbrengen, uit één van de deelen die de Melk uitmaaken, op zichzelve genomen; noch ook uit twee, of zy moeten in eene meerdere of mindere maate met het derde vermengd zyn; dat de Melk, alle haare beſtanddeelen in de natuurlyke evenredigheid hebbende, 'er meer van uitlevert, naar gelange men dezelve beter beſlooten houdt; altoos zorg draagende, dat men het glas niet in gevaar brenge van te barſten. Die zelfde Schryver merkt daarenboven op, dat de Melk een veel ſcherper reuk hadt vóór, dan naa, de bewerking: dat men de hoeveelheid van den Geest vermeerderde, door het gegist hebbende vogt eenigen tyd vóór de Distillatie te laaten ſtilſtaan; dat hy van zes Pinten Melk, gegist in een geſlooten vat, en ſtil nedergezet, drie Oncen kreeg; maar van dezelfde hoeveelheid Melks, gegist in een open vat, hadt hy naauwlijks één Once kunnen bekomen.

(*) *Spec. Inaug. de Spir. ard. ex lact. Bub.*

WAARNEEMING, AANGAANDE DE DOP-LUIS IN DE WYNGAARDEN, PERSIKEN- EN ABRIKOOSEN-BOOMEN.

Een wyngaard, ſtaande tegen het zuidwesten, ter lengte van een muur van veertig of vyftig voeten, en zestien of twintig voeten hoog, was in eenen treurigen ſtaat; waarſchynlyk door mishandeling. De winter- of herfſtſnoeijing namentlyk geſchiedde veelal in Maart; en het hout kwam niet meer dan vier of vyf duimen van malkaar te liggen: dus wierd het zomerhout natuurlijk kort aan en op malkaar geplaatst: hier uit kan men nagaan, dat alles zeer arm zyn moest, en de Wyngaard gevolglyk geen goede druiven kon voortbrengen; vermits 'er te veel voedzel nodig was, om dit alles te on-

derhouden. In 't Jaar 1780 wierd my deeze Wyngaard aanbevolen; myn oogmerk was dien in beteren ſtaat te brengen, indien het mogelyk zyn mogt: niet denkende op die manier meester te zullen worden van de ſchadelyke Dopluizen; maar beter druiven te zullen hebben. Ik ſnoeide den Wijngaard in December, ter lengte, naarmaate het hout zig liet aanzien; leide het ter wyde van 12 à 16 duimen van malkaar; en voorzag hem, van onder aan den wortel, met goeden ouden vergaanen koe-mest; het gevolg was, dat de Wyngaard dien Zomer een zeer ſterk gewas maakte. Ik droeg vervolgens zorg, geen onnut hout in de Zomer-binding of ſnoeijing te laaten blyven; en die bevordering van ſterke groei had ten gevolge, dat de Luizen minder waren, en de Druiven beter. Ik hield my voorts aan dezelfde behandelinge; en in het derde jaar was het, als of 'er nooit Luizen in den Wyngaard geweest waren; ook zyn ze 'er tot heden, 1790, niet weder in geweest.

Eindelyk begon ik te denken, zouden de armen niet altoos het meest te lyden hebben? zoude dit in de boomen niet veelal plaats hebben? Hierop ondernam ik eene dergelyke behandeling aan den Perſik en Abricoos; ik ſneed dezelven zeer dun uit; zo dat, als het zyn konde, de takken 4 duimen van malkaar kwamen te liggen; en voorzag de wortels met goeden ouden vergaanen koemest; (dit deed ik vervolgens alle jaaren;) te gelyk zette ik de boomen zo hoog met de wortels, als 't maar eenigzins zyn kon; zoo dat ze maar even met aarde bedekt waren, en vatten konden; draagende tevens in den Zomer, met droog weder, zorg, dat ze wel begoten wierden. Hier op volgde een zeer ſterk gewas. Ik brak in tyds de ſpruiten, welke ik dagt dat onnut zyn konden, om in te binden, 'er uit; de boom had dus geen onnodig voedzel te verſchaffen, maakte ſterk hout, en de Luizen verminderden; om kort te gaan, in het derde jaar was 'er geen Luis te vinden in alle die boomen, noch in de Wyngaarden die tegen over het Zuid-westen ſtonden. Maar in de boomen, die tegen het Zuid-oosten ſtonden, ſchoon ze dezelfde behandeling ondergingen, kon ik den Luis geen meester worden; en dit had zo wel plaats in de kasten als op het open veld voor de ſchuttingen. Ik ging daarom over tot een ander middel. —— Voor die boomen op het Zuid-oosten, namentlyk, nam ik asch, en wel hout-asch. Hoewel dit middel thans overgenoeg bekend is, heb ik egter by

ver-

verſcheiden liedan gezien, dat zy het zonder vrugt gebruikt hebben; maar zy zouden het kwaad wel in één jaar hebben willen overwinnen; en zo dit hun niet gelukte, heb ik al veelen hooren zeggen, 'er is geen raad voor. Ik bediende 'er my van op de volgende manier, nam een vat, vulde het met asch en water, maakte dit tot een ſoort van bry, of liever eene dikke verf, waar mede ik de boomen vervolgens ſmeerde. Zo dra het blad van de boomen was, dat wel in de kasten het eerst plaats had, ſneed ik alles los; en vervolgens het hout, dat my dagt in het aanbinden niet nodig te zyn, 'er uit; men heeft dus minder te ſmeeren, wanneer het onnodig hout 'er eerst word uitgeſneeden; en men kan ook, na de ſmeering, zo duidelyk niet zien, wat wel het beste vrugt-hout zyn zoude, als te voren. Ik nam vervolgens een ſchilders kwast, en beſchilderde of beſmeerde den boom en de takken met die pap, zoo dat 'er, hoe genaamd, geen plekje, hoe klein ook, overbleef; want indien men ſlegts iets overſlaat, en één Luis vry blyft, kan men verzekerd zyn, dat ze twee a drie honderd zaaden of Luizen voortbrengt. Tot het ſmeeren koos ik maatig zagt weêr zonder Vorst; men begrypt zeer gemaklyk, dat, met vriezend weêr, de knoppen of botten, door de ſcherpte van de asch, en het vogt, waar mede die gemengd is, hinder zouden hebben; dan ik heb nooit aan hout, dat goed ryp was geworden, ſchade gehad, ook aan geen botten: maar wel aan dat niet ryp was geworden; doch van onryp hout heeft men toch weinig te vreezen. Die behandeling heb ik 8 jaaren agtereen volgehouden, zonder te verzuimen, al zag ik byna geen Luis; want de kosten waren ſlegts één man, die vier boomen op een dag ſmeerde, beſlaande 9 groote raamen. Het gevolg hier van is geweest, dat de Luis geen den minſten hinder, hoegenaamd, deed; en ik was zo gerust, wanneer het ſmeeren gedaan was, als of 'er geen Luizen plaats hadden. Hierom raad ik alle liefhebbers, welker boomen met Dop-luizen beſmet zyn, het jaarlyksch gebruiken van dit middel ten ſterkſte aan; en wel, om het, by aanhoudendheid, zo tydig in 't werk te ſtellen als mooglyk is. Op 40 boomen, welken te vooren byna niet één ſmaakelyke Vrugt voortbragten, ben ik hier door van dit kwaad volſtrekt meester geworden. Men zal daarbenevens, by ondervinding, zien, wanneer men maar één jaar verzuimt, dat men 'er ook weder, als te voo-

ren, mede geplaagd word. Dan zonderling is het, dat die boomen, welke tegen over het Zuid-westen ſtonden, alleen door bevordering van ſterken groei, vry van Luis wierden en bleeven. Ik laat dit verder aan de Natuur-onderzoekeren over.

Wyders kan ik hier nog melden, dat ik de asch ook met vrugt gebruikt heb, aan verſcheiden uitlandſche planten, voornamentlyk, die wat houtagtig waren; als by voorbeeld de *Myrtus pimenta*, *Camellia japonica*, *Mimoſa*, enz. Maar by tedere planten, aan welke de Natuur, wanneer ze beginnen uit te ſpruiten, de Luizen te gelyk ſchynt voor den dag te brengen, hebbe ik de asch aan het jonge tedere loof nooit durven beproeven. Ook bepaal ik my inzonderheid tot de Vrugtboomen; en ik vlei my met de verwagting, dat een ieder, die myn raad gelieft naar te komen, zonder, (zeg ik nog eens,) dit middel één jaar te verzuimen, loon van zynen arbeid zal genieten.

A. Z.

BERIGT RENER REIZE NA MONT-ROSE. Door den Hoogleeraar DE SAUSSURE.

(Vervolg van bladz. 560.)

Goud-mynen van Macugnaga.

Naardemaal het regende, beſlooten wy, 's daags na onzen intrek by ANTON MAZIA DEL PRATO, de Goud-mynen te bezoeken. De voornaamſte treft men aan in en omſtreeks een Dorp *Peſcerana* geheeten, 't geen als 't ware een Aanhangzel is van *Macugnaga*, en een myl beneden 't zelve ligt. Men trekt door dit Dorp als men van *Vanzon* komt: weshalven zy, die alleen deeze Mynen willen bezigtigen, niet noodig hebben, tot *Macugnaga* op te klimmen.

Het voetſtuk van *Mont-Roſe*, op welks verlanging deeze Mynen gelegen zyn, beſtaat meestal uit geaderde Granit, of een rots, zamengeſteld uit Quartz, Mica en Veldſpath: de beddingen van deeze rots zyn veeltyds horizontaal of ten minſten weinig heltende. Men weet dat ſteenen van deeze ſoort zeer verſchillen, zo in hardheid als in de evenredigheden der deelen, waar uit ze beſtaan. Deeze

rot

tots is hier zagt, daar hard, hier bykans zuivere Quarts, daar zonder Veldſpath. Ik heb Goud-mynen gezien in eigenlyk gezegde geaderde Granit, zeer hard en grofkorrig: ondertuſſchen treft men de rykſte doorgaans aan in verſcheidenheden, min hard en van fynder korrel. Zodanig is die van den Heer TESTONI te *Peſcarena*, in welke ik afdaalde, en door my met de meeſte opmerking is waargenomen. Zy draagt den naam van *Cava del Pozzone*.

Het Mineraal, waar in het Goud beſlooten zit, is bykans overal een geele zwavelagtige Vuurſteen. Men vindt ook Goud in Quartsagtige vergruisde ſteenen, dikwyls vervuld met een yzeragtige roest, welke het overblyfzel ſchynt te weezen van ontbondene Vuurſteenen.

De Gouddraagende Vuurſteenen deezer Mynen zyn dikwyls in vierkante brokken gecriſtalliſeerd; doch deeze zyn de armſte; buiten twyfel begunſtigt de noodige ruste tot eene geregelde Criſtalliſatie, de affcheiding der Gouddeeltjes; ondertuſſchen hebben die zeer fyn zyn niet veel meer Gouds; de rykſte zyn verwardlyk gecriſtalliſeerd, onder de gedaante van groote ſchulſters, *ſcaglia groſſa*.

De meeste aderen zyn verticaal; doch zy houden geen byzonder bepaalde rigting; zy kruiſen elkander menigwerf, en dit is 't geen men zoekt; 't is in die doorſnydingen, dat men de zogenaamde *Gruppi* vindt, en de grootſte ſchatten (*). Men zegt, dat de Capitein TESTONI, nu twintig jaaren geleden, geheel uitgeput van Geld, en geen Credit meer hebbende, daar door op 't punt ſtondt om zyne Myn geheel te verlaaten, een deezer ryke plaatzen aantrof, en 'er, in twee en twintig dagen, honderd zes en twintig Ponden van twaalf Ounceen, of honderd negen en tachtig Marken, zuiver Goud uithaalde. Zints dien tyd hebben zyne Mynwerken voorſpoedig gegaan, en hy heeft een onmeetlyken ſchat verkreegen.

Zo ras de Erts uit de Myn gehaald is, wordt dezelve door hamers verpletterd, om de deelen van witte Quartz *Marmo*, met welke ze vermengd is, weg te werpen; ver-

(*) Deeze toeneeming van de rykheid der Aderen, in derzelver doorſnydingen, is een algemeen erkend ſtuk. De Heer MUTHUR heeft het byzonder waargenomen in alle de Goud-mynen van *Verospatack* in *Tranſylvanie*. *Bergbaukunde*, Tom. I. p. 48.

vervolgens wordt de Erts gemaalen, omtrent op dezelfde wyze als men koorn maalt, tusschen twee ſteenen van Granit van twee en dertig duim diameter, *Molinare* geheeten: hierdoor wordt de Erts een grof zand; zy geeven voor, dat het niet voordeelig is het fynder te maken; andere middelen, welke zy beproefd hebben, ſlugden zo goed niet als de molens.

Wanneer de Erts dus gemaalen is, mengt men dezelve met kalk, in de lugt gebluscht, in evenredigheid van een en een halve maat kalk tot tweehonderd maaten Erts. Men doet dit mengzel in groote bakken, waar het eenige dagen blyft, naa welken het in de wasch-molens met Kwik komt.

In ieder deezer Molens, *Molinetto*, is een kleine houten ton, acht en twintig duimen hoog, boven tusschen twee en drie en twintig duimen wyd, en beneden een weinig wyder. In deeze ton is een ronde en holle ſteen, *Pila*, die den grond geheel bedekt. Deeze ſteen is in het midden doorboord, en door dit gat gaat een ſtuk houts, boven 't welk de molen, *Moletta* (*), geplaatst en vastgemaakt wordt, en dezelve doet ronddraaijen. Alle deeze Molens zyn van geaderde Granit. Alle worden ze in beweeging gebragt, door een horizontaal rad, daar beneden op een plank geplaatst. Dus heeft men, voor twaalf molens, twaalf kleine raderen. Een waterſtroom, uit de *Lanza* afgeleid, verdeelt zich in twaalf waterſprongen, elk deezer waterſprongen valt op de hellende ſchepraden, en doet ze omgaan.

Men doet 'er meer of minder Kwik in, naar de rykheid der Myne: de bepaaling is tusschen één en twee ponden voor elke Molen; men laat ze ook in tyd werken, naar gelange van de goedheid der Mynſtoffe; vyf uuren voor de armſte, zeven uuren voor de rykſte. Vervolgens laat men het water, beladen met het nietsbeduidende van de Erts, wegloopen, en gaat op nieuw aan 't werk. De Kwik, met Goud voorzien, wordt driemaal in de week uit de molen gehaald, en loopt door een Geitenhuid; de Amalgame, of het Goud, met Kwik gemengd, *Oro bianco*, blyft op deeze huid zitten. Ten einde van elke week verzamelt men al de Kwik, met Goud

(*) Men kan de gedaante deezer Molens afgebeeld vinden in het ſchoone Werk, geryteld: HERMENEGILDI PINI *de Venarum Metallicarum excoctione*, Tom. II. p. 200.

Goud bezwangerd, en zendt dien voorraad na *Pie de Mulera*, by den Heer TESTONI, die de Kwik afſcheidt, door dezelve te distilleeren in een omgedraaide yzeren kolf; eindelyk haalt hy 'er het Goud uit, 't welk op den bodem des kolfs blyft, en vormt het tot Baaren, *Oro roſſo*.

De Heer TESTONI hieldt te *Pescerena* zes en tachtig molens aan den gang, welke hem, ten dien tyde, door elkander, 's weeklyks, tusſchen de tien en twaalf Ponden van twaalf Oncen Kwik, met Goud bezwangerd, opbragten; men verzekert, dat acht of negen ponden van die Kwik niet meer dan één pond Gouds bevatten; 't welk omtrent twee Marken Gouds maakt voor twaalf ponden Amalgame (*). Dit Goud wordt op omtrent achttien karaten gewaardeerd; zo dat van de vier deelen drie Goud zyn, en één Zilver. In ieder deezer zes en tachtig molens worden 's weeklyks omtrent duizend ponden Erts verwerkt. Weshalven zes en tachtig duizend ponden Erts niet meer dan twee Marken Gouds, en zelfs Goud met Zilver vermengd, opleveren: 't welk op tien of elf Grein van dit Goud voor het quintaal mynſtof uitkomt (†). Ondertusſchen bedraagen twee Marken ter week, de waarde van omtrent 66560 Franſche Liv. 's jaars: doch men moet 'er een tiende van aftrekken, voor de belasting aan den Prins, weshalven 'er 59904 Liv. overblyven. — Wat de onkosten der bearbeiding betreft, de Heer TESTONI heeft doorgaans honderd werklieden in deeze Mynen van *Peſcerena*; het loon der Mynwerkeren is 35 Stuiv. *Oſolaſche* Munt, omtrent 21 Stuiv. *Fransch* Geld, daags; dat der handlangeren 30 Stuiv., of 18 *Franſche*; als wy ze allen op 20 Stuiv. ſtellen, zal het 100 Liv. elken dag, en 600 Liv. el-

(*) De Heer DE BORN zegt, in zyn *Traite ſur l'Amalgamation*, dat de *Amalgame*, die op den Geitenhuid blyft, een vyfde, of ten minſten een zevende, gedeelte van gewigt aan Goud bedraagt. *Uber das Ausquicken*, p. 156. De Heer DE TREBRA zegt een vyfde gedeelte, *Bergbaukunde*, XI *Abh.* De Kwik nu houdt het Zilver in grooter hoeveelheid dan het Goud. Hier uit blykt dat de my opgegeevene waardeering, en die ik in de bereekening gevolgd heb, eer beneden dan boven de waarde is.

(†) Volgens de Verhandeling van den Heer MULLER over de Mynen van *Veroſpatack*, bearbeidt men in *Tranſylvanie* veel armer Mynen: dewyl zy ſlegts drie en een halve Grein van het quintaal uitleveren, *Bergbaukunde*, Tom. I. p. 46.

elke week, maaken. Daarenboven wordt by den arbeid der Molens, 's weeklyks, 40 Ponden Kwik verlooren, en deeze kost het Pond, van twaalf Oncen, 3 Liv. *Fransch* geld: dit beloopt eene koste van 120 Liv. in de week. Wanneer men hier by voegt 180 Liv. voor het onderhoud der gebouwen en andere onkosten, 't welk genoeg schynt, dewyl alles zeer onkostbaar gemaakt is, zal de geheele uitgave 900 Liv. 's weeks, dat is 46800 Liv. 's jaars bedraagen. Weshalven de Heer TESTONI 13000 Liv. overhoudt.

Maar de Lieden, daar woonagtig, verzekeren dat de voordeelen veel grooter zyn, en dat men de opbrenging dier Mynen zo veel vermindert als men kan, 't zy om den nyd niet op te wekken, 't zy om te minder aan den Prins te betaalen. —— Met dit alles gaat het vast, dat deeze winsten, zints eenige jaaren, vry aanmerkelyk verminderd zyn, waar door ook de yver om de Mynen verder te bearbeiden van dag tot dag afneemt. In den besten tyd werden 'er in den oord van *Macugnaga* tot duizend Mynwerkers in den arbeid gehouden, thans beloopt het naauwlyks de helft van dat getal, en die Mynen bezitten zoeken 'er zich van te ontdoen. Alle de Eigenaars, door my ontmoet, uitgenomen de Heer TESTONI, hebben ze my te koop geveild. Het blykt, dat deeze Mynen in 't algemeen by de oppervlakte ryker zyn dan binnen in 't gebergte, en dat 'er het beste uitgehaald is (*) Dit zelfde is waargenomen in de Goud-my-

(*) De Mineralogisten, die den nuttigen arbeid kennen van den Baron DE BORN, over de kunst om kostbaare Metaalen door middel van Kwik te verkrygen, zullen ongetwyfeld den arbeid der Mynwerkeren van *Macugnaga* vry ruw en onvolkomen vinden. Maar men moet in aanmerking neemen, dat de armoede deezer Mynen hun buiten staat stelt om de kosten te draagen, welke die van *Hongarye* kunnen lyden. In de daad, de Baron schat de kosten van zyne bewerking op een en een halve Ryksdaalder, omtrent zes *Fransche Liv.*, voor ieder quintaal Mynstof, *Uber das Ausquicken*, p. 185. Hier uit volgt, dat de 44720 quintaalen, die 's jaarlyks door de zes en tachtig molens van den Heer TESTONI verwerkt worden, 's jaarlyks eene koste van 268320 Liv. zouden bedraagen. Hier van nu komen niet meer dan honderd en vier Marken Goud 's jaars, welker waarde, de tiende daar afgetrokken, omtrent 60000 Liv. beloopt, indien dan de bewerking des Barons de opbreng-ging

mynen van *Transylvanie* door den Heer MULLER, en in die van *Ouzal* door den Heer HERMAN.

Voor 't overige begunſtigt de Souverain de Mynwerken zeer. Elk een, een Vreemdeling zelfs, kan, als hy een nieuwe Ader ontdekt, die niet gelegen is in de daadlyke bezitting van een ander, zich daarvan verzekeren, door het enkel te laaten aanteekenen, onder voorwaarde, dat hy binnen zekeren bepaalden tyd daaraan zal arbeiden. Maar van de tien Oncen Gouds, welke hy 'er uithaalt, moet hy 'er een aan den Leenheer opbrengen. In *Val Anzasca* trekt de Prins BORROMÉ deeze tiende, en heeft dezelve verpagt aan de Heeren TESTONI en DE PAOLIS. De Koning eischt van zyn eigene Leenmannen niet meer dan de tiende. Deeze vryheid van arbeiden, en de geringe kosten, die de uithaaling van het Goud door middel van Kwik bedraagt, hebben veele boeren bewoogen om 'er de hand aan te ſlaan; maar zy zyn bykans alle ſlegt geſlaagd; dewyl de eerſte zwaarigheid, ontſtaande uit het water of de hardheid der rotzen, of de vermagering van den Ader, hun welhaast den arbeid deedt ſtaaken. Zy alleen hebben 'er by gewonnen, die gelds genoeg bezaten, om de eerſte zwaarigheden te boven te komen.

(*Het Vervolg by eene nadere gelegenheid.*)

ging niet vyfmaal vermenigvuldigde; zou het niet voordeelig zyn dezelve in 't werk te ſtellen. Daarenboven hebben verſcheide kundige bezitters van Mynen in *Macugnaga* my verzekerd, dat hunne wyze van doen, daadlyk al het Goud, in de Erts opgeſlooten, oplevert, en dat het overblyvende voor van zeer weinig waarde moet geagt worden. En heb ik my hier van verzekerd door eene proeve te neemen op het overblyfzel van hunne wasſchingen, 't welk zy in de rivier laaten loopen. Ondertuſſchen valt het bezwaarlyk te gelooven, dat geen der minſt koſtbaare bewerkingen van den Baron DE BORN niet met voordeel in de Mynen van *Macugnaga* zou kunnen worden aangewend.

VERSLAG VAN DE VORDERINGEN DES GENOOTSCHAPS, OM DE ONTDEKKING DER BINNENSTE DEELEN VAN AFRICA VOORT TE ZETTEN, ENZ.

(Ontleend uit de *Procedings of the Asfociation for promoting the Discovery of the interior Parts of Africa.* Een Werk dat niet verkogt wordt; maar ten gebruike der Leden des Genootſchaps gedrukt is.)

(*Vervolg van bl.* 523.)

Wy hebben onzen Leezeren den Heer LUCAS, Zendeling des Genootſchaps, om de Ontdekking der binnenſte deelen van *Africa* voort te zetten, doen kennen (*). Hy ging na *Tripoli* ſcheep op den achttienden van October MDCCLXXXVIII, met laſt, om door de Woestyn van *Zahara* na *Fezzan* te trekken, om te verzamelen, en over *Tripoli* aan het Genootſchap over te zenden, de kundſchap, welke het Volk van *Fezzan*, of de Handelaars aldaar, hem konden verſchaffen wegens de geſteltenisſe binnenslands; en over *Gambia*, of de Kust van *Guinea*, weder te keeren.

Laſt, om groote onderneemingen te doen, wordt gemaklyker gegeeven, dan volvoerd. Zo bevondt het de Heer LUCAS, en zo zal onze Leezer het, te zyner te leurſtelling, vinden. Slegts een gedeelte van het plan kon deeze Zendeling in de Aardrykskunde ten uitvoer brengen. Hy toog in de daad op reis, klom op een fraaijen Muilëzel, hem door den Bey des Baſſa's oudſten Zoon ten geſchenken gegeeven, vergezeld van Shereefs, na het Koningryk *Fezzan*, met het vast beſluit, willen wy veronderſtellen, om van *Tripoli* tot *Gambia* te trekken; dan zyn reis, die op den eerſten van February MDCCLXXXIX aanving, eindigde op den zevenden dier maand, te *Meſurata*.

De Heer LUCAS, ontzet van de gelegenheid om *Fezzan* en de andere binnenlandſche ſtreeken van *Africa* te bezigtigen, nam de berigten in van zyne Reisgenooten, en zondt aan het Genootſchap over wat hy uit hunne geſprekken geleerd hadt. Een Verſlag, deezerwyze opgemaakt, uit de verhaalen van den Shereef IMHOMMED,

(*) Zie hier boven bl. 515.

MED, zal men niet zeer voldoende keuren, en nogthans verdient het onze aandagt; dewyl het, voor een gedeelte, geſtaafd wordt door andere getuigenisſen (*).

De Shereef mogt geen oogmerk hebben om te bedriegen: nogthans willen wy, uit hoofde van zyne opvoeding, en byzondere vooroordeelen; van wegen de taal in welke hy ſprak, en het niet behoorelyk onderſcheiden tusſchen losſe verhaalen en welgeſtaafde gebeurtenisſen; mogen twyfelen of de dingen volkomen zamenſtemmen met het gegeeven verſlag. De Aga MOHAMMED, gelyk wy gezien hebben (†), verhaalde den Heer LEDYARD: „ dat hy op zyne Reize een Volk zou ontmoeten, 't welk het vermogen hadt, om zich in de „ gedaanten van verſcheide Dieren te hervormen." Uit dit ſtaaltje mogen wy veilig afleiden, dat men geen volſtrekt vertrouwen kan ſtellen op de naauwkeurigheid van de berigten der *Mohammetaanen*, wegens de geſteltenis der inwendige gedeelten van deezen hoek des Aardkloots: en wanneer de Perſoon, op wien de Heer LUCAS afgaat, de huid van een Dier, *Hippopotamus* genaamd, verwart met die van een *Cameelpardel*, mogen wy dan niet vermoeden, dat hy ook andere dingen verwarre?

Maar geen andere bronnen van kundſchap hebbende, moeten wy, voor tegenwoordig, ons vergenoegen met deeze medegedeelde berigten. Uit verſcheide geſprekken van den Heer LUCAS met den Shereef IMHOMMED, kunnen wy hoofdzaaklyk het volgend verſlag trekken.

Het beſchryft het Koningryk van *Fezzan*, als een kleine in 't ronde liggende Heerſchappy, in eene groote Woestyn, als een Eiland in 't midden van den Oceaan; behelzende bykans honderd Steden en Dorpen, van welken *Mourzouk* de Hoofdſtad is, zuidwaards van *Meſurata* omtrent 390 mylen afgelegen. In dit Koningryk

(*) De Gouverneur van *Meſurata*, en BEN ALI, een Inboorelíng van *Marocco*. Dit is nogthans dezelfde ſoort van blykbaarheid. Geen *Europeaan* heeft het tot nog bekragtigd; en, wat den Gouverneur van *Meſurata* betreft, hy werd niet afzonderlyk ondervraagd; maar hadt alleen de aantekeningen van den Shereef hem voorgeleezen; de waarheid van welke hy egter bevestigde. Wat BEN ALI's getuigenis aanbelangt, het is gegeeven volgens eene herinnering, verzwakt door 't verloop van twintig jaaren.

(†) Zie hier boven. bl. 522.

ryk ziet men eenige eerwaardige Overblyfzels van ouden luister, eenige zeer vrugtbaare Landſtreeken, ontelbaare rookende Meiren, die eene ſoort van *Alkali*, daar *Troua* geh eten, opleveren. Land- en Veebouw zyn de hoofdbezigheden der *Fezzanneren*; het blykt niet dat zy eenig gemunt geld bezitten; zy dryven den Handel met Goudſtof; hunne Huizen, of liever hunne Hutten, zyn van klei gebouwd, gedekt met boombladeren, waar op aarde ligt. Dewyl het in *Fezzan* nooit regent, is zodanig een dak genoegzaam. De Kleeding der *Fezzanneren* gelykt naar die der *Mooren* in *Barbaryen*; doch, gedurende de hitte des Zomers, die allerbrandendst is, dragen zy alleen onderbroeken, en een kap, om het hoofd tegen het ſteeken der zonneſtraalen te dekken.

Hun Vorſt, die ſchatting ſchuldig is aan den Baſſa van *Tripoli*, bedient het regt met onpartydige regtmatigheid: en, ten bewyze van het gezag, 't welk hy ten deezen opzigte over zyne Onderdaanen heeft, gaven de *Fezzanners*, die met den Heer LUCAS reisden, hem 't volgend gebruik op. Indien iemand een ander beledigd heeft, en weigert met hem voor den Regter te gaan, dan trekt de Beledigde een kring rondsom den Belediger: hem ſtaatlyk, in 's Konings naam belastende, deeze plaats niet te verlaaten voor dat de Geregtsdienaars, die hy gaat haalen, zullen gekomen weezen; en zo groot is, (*als men dit verhaal mag gelooven*) aan den eenen kant, zyne vrees voor de ſtraffe welke den zodanigen, die zulk een oplegging van plaatshouding overtreeden, boven 't hoofd hangt, en aan den anderen kant zyn ſchrik, dat altoosduurende Ban zyn lot zal weezen, indien hy zyne veiligheid zoekt, door uit het Koningryk te gaan; dat deeze ingebeelde Gevangenis werkt als eene daadlyke opſluiting, en de Belediger met geduld de aankomst der Geregtsdienaaren afwagt. Te regt heeft de Heer LUCAS 'er tuſſchen gevoegd, *als men dit verhaal mag gelooven.*

Volgens deeze berigten ligt 'er, ten zuidoosten van *Mourzouk*, op den afſtand van 150 mylen, eene Zandwoestyn, 200 mylen wyd; verderop het Gebergte van *Tibesti*, bewoond door woeste Volken, cynsbaar aan *Fezzan*. De Valeien tuſſchen het gebergte worden beſproeid door ontelbaare bronnen, leveren overvloed van Koorn op, en de Kameelen, die daar vallen, zyn een beroemd ras. De ſchatting die de *Tibestiners* aan den Ko-

Koning van *Fezzan* opbrengen, beſtaat in twintig Kameel-vragten Sena-bladeren.

Dit Koningryk komt in geene vergelyking by de twee groote Ryken van *Bornou* en *Caſhna*, ten zuiden van *Fezzan* gelegen; het uitgeſtrekt land beſlaande, 't welk zich uitbreidt van de Rivier de *Antelopes* 1200 mylen weſtwaards op, en een groot gedeelte van den loop des *Nigers* bevat. —— *Caſhna*, verhaalt men, telt duizend Steden en Dorpen; en in *Bornou*, 't geen nog opmerklyker is, worden dertigerlei Taalen geſproken. Het laatstgemelde Ryk wordt beſchreeven als zeer ſchoon en vrugtbaar, de Hoofdſtad is een dagreizens gelegen van de Rivier *Wad-el Garel*, die zich verliest in de zandige gronden van de groote Woestyn *Bilma*, en wordt bewoond door Veelieden, die, gelyk de oude Aartsvaders, in tenten zich onthouden, en wier rykdom in vee beſtaat (*). *Bornou*, of *Bernoa*, betekent zo veel als het *Land van Noach*: want de *Arabieren* denken, dat, naa het wegwyken van de wateren des Zondvloeds, op het Gebergte in dit Ryk, de Ark bleef ruſten. Schoon de Inwooners van *Bornou* verſcheide ſoorten van Graanen teelen, is hun het gebruik van den ploeg onbekend, en de ſpaade het eenig werktuig des Landbouws. In grooten overvloed groeijen daar Druiven, Abricooſen, Granaat-appelen, Limoenen, en twee ſoorten van Meloenen; doch een hunner dierbaarſte gewaſſen is de Boom *Kedéjna* geheeten, die in gedaante en hoogte den Olyfboom gelykt, en het blad van een Limoenboom heeft; dezelve brengt een Noot voort, wier kern en ſchil beide zeer geagt zyn; de eerſte als een Vrugt, de ander van wegen de Olie daar uit verkreegen, wanneer dezelve verpletterd wordt, en die aan het Volk van *Bornou* Olie verſchaft, om in hunne lampen te branden, in plaats van Oly van Olyven. De Honigbyën, voegt men 'er nevens, zyn zo veelvuldig, dat de Wasch dikwyls, als iets van geener waarde, op de Markt wordt weggeworpen. De Volkrykheid wordt beſchreeven met de uitdrukking van *eene ontelbaare menigte*. Hunne Godsdienst is de *Mohammetaanſche*; hun Staatsbeſtuur een verkiesbaare Monarchy; en wordt de Ko-

(*) Paarden, Rundvee, Schaapen, Geiten, en Kameelen zyn de gewoone Dieren des Lands.

Koning uit de Kinderen des overleden Vorsts, op eene zonderlinge wyze verkooren.

Van den tegenwoordigen Sultan, diens Vrouwen en Kinderen, treffen wy deeze beſchryving aan. Hy is ALLY geheeten, een Man van een ongemaakt eenvoudig voorkomen: want zeldzaam draagt hy eenig ander gewaad dan een Hembd van Katoen of Zyde; een Zyden of Katoenen Tulband, de algemeene Klederdragt des Ryks. Zo pragtig, nogthans, is zyn Serail, dat de Vrouwen in 't zelve op 500 begroot worden; en hy komt voor als de vermeende Vader van 350 Kinderen, van welken 'er 300 Jongens zyn; eene onevenredigheid, die natuurlyk aanleiding geeft tot het denkbeeld, dat de Moeder, het voldoen der natuurlyke neiging opöfferende aan het genoegen, om de vermeende Moeder te weezen van een mogelyken Throonopvolger, ſomtyds haar Vrouwlyk Kind verwiſſelt voor den manlyken Afſtammeling van een vreemde. —— Men zegt, dat de Vuurwapenen, ſchoon aan de Inwoonderen van *Bornou* niet onbekend, van hun niet bezeten worden.

Ten Zuidoosten van *Bornou*, ligt het uitgebreide Koningryk van *Bergamee*, en verderop dan dit Ryk, wil men, dat verſcheide Neger-ſtammen zyn, Afgodendienaars en Menſcheneeters. Deeze worden, luidt het verhaal, alle Jaaren door de *Bergameers* krygszugtig beſtookt, en wanneer die zo veel gevangenen bekomen hebben als zy oordeelen noodig te hebben, leiden zy de Gevangenen, als een kudde vee, na *Bergamee*: en indien eenigen derzelver in het voortgaan verflappen, grypt een der geleiders, te paard gezeten, den oudſten, hakt hem den arm af, en gebruikt dien als een zweep, om de overigen voort te dryven. —— Wy hellen niet zeer over, om geloof aan dit verhaal te geeven. Dat de Negers, die voor Slaaven verkogt worden, een verſchillend ras zyn van de andere *Afrikaanen*, is niet waarſchynlyk, en dat ze zouden voortgedreeven worden met een afgehakt lid, van een hunner Makkeren, gaat het geloof te boven.

Het Ryk van *Cashna* heeft, in alle opzigten, eene groote gelykheid met dat van *Bornou*.

Naa alles, wat hier vermeld wordt van de Uitgeſtrektheid, de Volkrykheid, Vrugtbaarheid, Handwerken en Koophandel deezer Gewesten, ſtaa het ons vry onze verwondering te vermelden, dat ze geheel onbekend

ge-

gebleeven zyn by de *Europeanen*. Wy moeten in dit alles zeer veel vergrooting vermoeden. Dat de binnenſte gedeelten van *Africa* bevolkt zyn, wordt genoegzaam beweezen door de Caravaanen die van *Cairo* en *Tripoli* gaan, en dikwyls drie Jaaren onder weg zyn; maar of deeze Volken zich verdeeld vinden in geregelde en beſchaafde Maatſchappyen, mag een vraagſtuk blyven. *Duizend Steden en Dorpen* in één Ryk, en *dertig onderſcheiden Taalen*, in een ander Ryk geſproken, duidt, in den Shereef IMHOMMED, een neiging tot vergrooting aan; of althans dat hy op losſe gerugten afgaat. Dat zy kennis aan Vuurwapenen zouden hebben, en egter dezelve niet gebruiken; dat zy geen poogingen doen om den *Niger* te bevaaren, of zelfs den visch, zo overvloedig in de wateren dier Riviere, te vangen, ſtrookt luttel met de geſchiedenis van hunnen Koophandel, en van hunne gemaakte vorderingen in Handwerken.

Laaten wy, egter, alle mogelyke aftrekkingen maaken, en zo ongeloovig zyn als wy ons betoonen ten aanzien van eenige byzonderheden, nogthans moet het verſchiet, 't welk dit verhaal ons opent van het binnenſt van *Africa*, (waar van wy gewoon zyn het grootſte gedeelte te beſchouwen, als door de Natuur verweezen, tot eene altoosduurende dorheid en woestheid,) ons een groot vermaak ſchenken; en ſchoon, gelyk wy reeds hebben aangemerkt, het verhaal verre af is van voldoende te weezen, of beantwoordende aan het oogmerk der Zendinge, mag het by 't Genootſchap aangezien worden als verleenende eene ſoort van blykbaarheid, die 't zelve moet aanzetten om te volharden, en de *Europeaanen* opwekken, om, zonder toeven, daadlyk de midden inliggende Gewesten des Vastenlands van *Africa* te onderzoeken.

Dit Boekdeel is verrykt met eene Kaart van het Noorderdeel van *Afrika*, de Aardrykskundige onderrigtingen, by het Genootſchap ontvangen, opleverende; en met een welgeſchreeven Vertoog over de zamenſtelling dier Kaart, door den uitſteekenden Aardrykskundigen Major RENNELL.

AAN-

AANDOENLYKE LOTGEVALLEN VAN MEVROUW CAROLINA MONTGOMERY.

(Uit het Engelsch.)

(*Vervolg van bladz.* 582.)

De nieuwe Lord PEVENSEY, die ten oogmerk gehad hadt te huize myner moeder te komen, eer zy kennis kon hebben van zyne reis, (en alleen hierin voorgekomen was door den yver van den Gouverneur myner Broederen,) verſcheen op den derden dag, naa dat zy de tyding des doods van haaren beminden Lord op eene zo ontzettende wyze verſtaan hadt. De Broeder diens Lords was een Heer van omtrent veertig jaaren, hard en barsch van uitzigt, zwaar en dik, ſtaatig en koel in 't voorkomen. Hy bragt met zich een *Engelsch* Regtsgeleerden, en nam een *Franſchen* aan om hem na het Huis myner Moeder te vergezellen; waar hy, met zeer weinig pligtpleegings haar alle de Juweelen en Goederen zyns overleeden Broeders vorderde. Al haar moed en kragten verzamelende, en ondersteund door den Heer MONTGOMERY, die haar nimmer verliet, onderging zy dit bezoek met zekere maate van ſtandvastigheid. Zy leverde hem, met een beevende hand, een Star en een Degen met brillianten over, en verſcheide andere Familie-juweelen. Zy opende toen een Koffertje, waarin haare eigene lagen. Lord PEVENSEY wilde deeze ook naasten; doch MONTGOMERY trad tusſchen beiden, zeggende dat het de haare waren, en dat hy niet zou gedoogen dat zy 'er afſtand van deedt.

't Zou verveelend wezen op te haalen, welke verdrietige toonneelen wy zagen tusſchen Lord PEVENSEY, diens Regtsgeleerden, en den Heer MONTGOMERY; die het noodig vondt ook Regtsgeleerden tot behandeling der zaaken zyner Moeder in te roepen. Men hadt een Uiterſten Wil van den overleden Lord gevonden onder de Papieren, die zy in handen van MONTGOMERY geſteld hadt; volgens deezen moest myne Moeder een Jaargeld hebben van achthonderd Ponden; en bleeven zyne goederen bezwaard met de betaaling van tien duizend Ponden aan ieder myner Broederen, en twee duizend aan my. Deezen Uiterſten Wil betwistte de Broeder; en de twistende partyen hadden voor, den weg van Regten in te ſlaan. De aart der zaake vorderde dat dit pleit zo wel in *Engeland*, als in *Frankryk*, moest worden aangevangen en voortgezet.

Allengskens namen de kragten en de gezondheid myner Moeder meer en meer af. De vriendſchap en aanhoudende verpligtende behandeling van MONTGOMERY maakte alleen haar het leeven draagelyk; dan noch zyne bezorgdheid, noch de myne

ne; kon haar hartzeer geneezen, of de wonden van een gebroken hart heelen.

Ik zal u niet ophouden met te vermelden de veelvuldige middelen ter minzaame afdoening, geduurende de eerſte maand voorgeſteld door Bloedverwanten, die wisten welk een teder hart de overledene Lord PEVENSEY myne Moeder toegedraagen, en dat hy haar als zyne Huisvrouwe aangemerkt hadt; als mede hoe haar gedrag zo onopſpraakelyk geweest was als het kon zyn. Het gedrag van Lord PEVENSEY, die zich in *Frankryk* bleef ophouden, en geduurig bezoeken gaf, ten huize, waar zyne wreedheid groot jammer verwekt hadt, kwam veelen vreemd voor. Myne Moeder vondt zich thans meest aan haare kamer bepaald; en MONTGOMERY hieldt voor haar de ongerustheid, welke hem vervulde, wegens 't geen hy opmerkte, verborgen: tegen my ſprak hy vryer uit, en betuigde verzekerd te weezen, dat zyne Lordſchap andere oogmerken hadt dan hy onmiddelyk durfde doen blyken.

Binnen weinige dagen werd deeze giſſing volkomen bewaarheid. Ik bevond my alleen in een klein kamertje aan 't einde van 't huis, waar myn Klavecimbaal ſtondt, die ik daar had laaten brengen zints de onpasſelykheid myner Moeder. Zy ſliep. MONTGOMERY, op wien myne verbeelding, een geruimen tyd geleden, met onuitſpreekelyk genoegen ſtaarde, was twee dagen weggebleven; deeze dagen waren my vervaarlyk lang gevallen; zyne afweezigheid, de onaangenaamheid van onzen toeſtand, de ziekte myner Moeder, maakte my neerſlagtig, en ik zogt eenige opbeuring in de Muzyk. Een klein treurig ſtukje, 't welk ik dikwyls voor MONTGOMERY gezongen had, lag voor my, het drukte de aandoeningen myns harten uit, en ik verlustigde my met het te zingen, wanneer de tuindeur openging, en Lord PEVENSEY met zyne gewoone ſtaatlykheid in dit kamertje binnen tradt.

Ik rees terſtond op; doch hy nam myne hand, en verzogt my, met een air van gemeenzaamheid, weder te gaan zitten. Daar op een ſtoel neemende en by my zittende, zag hy my vlak in 't aangezigt; zeggende: „ Lieve CAROLINA! gy zult „ niet weigeren voor my te zingen! Gy haat my niet! Gy zult „ misſchien de ſchoone Middelaresſe zyn tuſſchen my en uwe „ Moeder!" —— *Ik heb geen vermogen om geſchillen by te leggen, Myn Heer!* antwoordde ik zeer ontſteld over zyn aankyken en houding. — „ In de daad gy hebt wel, lief ſchepzel!" riep hy uit, en tragtte ruwlyk my een kus te geeven. „ Indien gy al„ leen dezelfde vriendſchap voor my wilt hebben als uwe Moe„ der myn Broeder toedroeg, zal alles, wat hy in haar bezit „ liet, het haare blyven. Ja, ik zal u meestres maaken van my„ ne middelen, en zy zal met haaren geliefden MONTGOMERY „ voort kunnen leeven."

't Is my onmogelyk te beſchryven wat ik op dat oogenblik

gevoelde. Ik weet niet wat ik zeide, in de eerſte vervoering van ſchrik en toorn. Ik liep na de deur; doch vond die vast. Ik poogde na den tuin te ontvlugten; maar hy vatte my in zyne armen. Ik ſchreeuwde, ik worſtelde, en poogde my los te maaken, wanneer hy my toevoegde: „ Welke airs geeft zich „ de Dogter van Mevrouw DOUGLAS! Eene aartige ge„ maaktheid in een Meisje dat van hoerenloon is groot ge„ maakt!" Ik hoorde dien onbeſchoften hoon, doch, buiten ſtat om 'er op te antwoorden, kon ik niets doen dan myn ſchreeuwen verdubbelen. Het gedrogt zogt met my te redentwisten; maar, onbekwaam om te luisteren, deed ik niets anders dan myn best om hem te ontkomen, op 't oogenblik dat de kamerdeur met groot geweld werd opengebrooken, en MONTGOMERY ter kamer intradt.

Zonder zich op te houden of na de oorzaak van myn ſchreeuwen te vraagen, vloog hy na Lord PEVENSEY, die hy in een oogenblik tegen de wand duwde. Hier volgde een tooneel zo ſchriklyk, dat myn vermogen, om het ten vollen te beſchryven, ontbreekt. Lord PEVENSEY, wel verre van zyn gedrag te verſchoonen, hadt de beestagtige ſtoutheid, om, ten aanhooren van MONTGOMERY, den uitgeſlaagen hoon tegen myne Moeder te herhaalen, en hem toe te voegen dat hy de plaatsbekleeder was van den overleden Lord.

De doodsangst, waarin ik gevallen was door het geweld van MONTGOMERY's drift, was 't eenige 't geen dienen kon om dezelve te bedwingen. Ziende my op den grond bezwymd liggen, liet hy den Lord los om my op te regten, en weder by te brengen. Lord PEVENSEY bediende zich van die gelegenheid, om zich weg te maaken, nogthans dreigende in perſoon wraak te zullen neemen op MONTGOMERY, en dat hy zyne poogingen zou verdubbelen om myne moeder te bederven, die hy wederom zodanig met ſmaadtaal overlaadde, dat MONTGOMERY zich bezwaarlyk kon weêrhouden van hem te volgen, en onmiddelyk herſtel van eer te eiſchen.

Hoe ſchrikbaarende dit tooneel geweest mogt zyn, 't werd gevolgd door een ander, 't welk my alle bitterheid van 't zelve zou hebben doen vergeeten, waren 'er geene andere uitwerkzels uit voortgeſprooten. —— Toen Lord PEVENSEY was weggegaan, keerde MONTGOMERY zich weder mywaards, en terwyl ik hem bedankte, zo goed ik konde, voor den byſtand my beweezen, beleedt hy met eene ontroering, omtrent aan de myne gelyk, dat hy my, van 't eerſte oogenblik af op 't welk hy my zag, bemind hadt; dat deeze ſteeds aangroeiende genegenheid hem zeer omzigtig gemaakt hadt omtrent alles wat my betrof; dat hy zich zints lang overtuigd hieldt wegens de oogmerken van Lord PEVENSEY, en dat hy, om my magtig te worden, uitſtel by uitſtel zogt, „ dan hoe ſlegt ik van hem „ dagt," voegde hy 'er nevens, „ ik zou niet hebben kunnen

„ ge-

„ gelooven, dat zyne laage ſnoodheid zo verre zou gegaan, en
„ zich zo onbedagtzaam verraaden hebben. Nu mogten wy
„ alles wagten wat Geld en Rechtſtreeken kunnen doen."

Dit oogenblik was geen tyd van gemaaktheid of agterhoudenheid. Ik antwoordde, dat ik alleen vreesde voor de veiligheid van zyn Perſoon, dat de bedreigingen van Lord PEVENSEY, ten dien opzigte, my met ſchrik vervulden, en dat ik geen oogenblik rust zou hebben tot ik zyn leeven beveiligd zag, 't geen ik openhartig bekende, dat my oneindig dierbaarder was dan myn eigen.

't Zou voor u van weinig aanbelang weezen eene beſchryving te hooren, van MONTGOMERY's verrukkingen op het ontdekken myner gevoelens. Een tooneel, te teder om vermeld te worden, volgde, en wy wierden, in de wederzydſche betuigingen van Liefde, geſtoord door eene boodſchap van myne Moeder, die wakker geworden was door het geraas beneden, en uit de dienstboden een onvoeglyk verhaal vernomen hadt van 't geen zy wegens de oorzaak wisten. Dewyl zy 'er zo veel van te weeten gekomen was, konden wy niets van het voorgevallene verbergen. Schoon MONTGOMERY, zo veel in hem was, de haar ſchandvlekkende taal van Lord PEVENSEY verzagtte, trof zulks haar ten zeerſten; hy zag hoe grootlyks zy aangedaan was, en maakte zo ras hy kon een einde aan het onderhoud.

Wanneer hy ons verlaaten hadt, verzogt myne Moeder dat ik by haar zou komen, en ſprak my in deezervoege aan: „ CAROLINA, ik wil niet langer poogen iets voor u te verbergen. „ Ik voel myn naderend ſterf-uur. Binnen weinige dagen, ben ik „ verzekerd, zal myn leven en myn lyden eindigen. Ik laat „ myne Zoonen, met eenige weinige Vrienden, over, om den „ Uiterſten Wil van eenen Vader te betwisten, tegen al wat „ geld en aanzien vermag. En gy, ô Kind! die myne eerſte „ liefde hebt, ik laat u met die noodlottige ſchoonheid, waar „ op myn dwaas hart zich zo dikwyls verhovaardigde, over, „ om niet alleen behoeften te ontmoeten, maar ook aan de „ ſnoodheid van eene waereld, waar het Character uwer Moe„ der, hoe zeer ik hoop en geloof dat het geregtvaardigd is „ in het oog des Hemels, u zal blootſtellen aan de onbeſchofte „ aanzoeken der ſnoodaarts: waar men u zal zeggen, dat, de„ wyl de Moeder het enge pad der regtheid is misgetreeden, „ de Dogter dat ſpoor niet zal kunnen volgen Myne dwaaling „ zal men gebruiken om myne CAROLINA in 't verderf te flee„ pen, en wanneer zy 't oog ſlaat op het voorbeeld haarer „ Moeder, zal zy misſchien zig laaten overhaalen, om van haare „ leſſen af te wyken."

De ſmerte, die deeze harde aanmerkingen haar aandeeden, belette haar voort te vaaren. Ik was, om te ſpreeken, meer dood dan leevend; daar ik nogthans beevend hing over de ſopha op welke zy lag, poogde ik iets te zeggen, 't geen

haar tot troost kon dienen; met moeite ſtamelde ik den naam van MONTGOMERY uit. — „MONTGOMERY," riep myne Moeder, zo ras zy weder kon ſpreeken, „ach! hy is de waardigſte en „ edelmoedigſte van alle Menſchen! aan hem heb ik, in een „ Uiterſten Wil, die dit papier behelst, de zorge over myne „ twee Zoonen opgedraagen. Maar gy, ach CAROLINA! is een „ Man van zyne Jaaren, een geſchikt beſchermer van eene jonge „ Juffrouw als gy? Ik heb, daarom, in een ander geſchrift my „ vervoegd by de Familie van uwen Vader, en dezelve ver- „ zogt medelyden te hebben met myne CAROLINA, en haar te „ beſchermen. Het geſchenk door u van MYLORD ontvangen op „ uwen laatſten Jaardag, zal ten minſten u beſchutten voor de „ behoefte die ik eenmaal ondervond. Aan de Voorzienig- „ heid, aan uwe eigene goede beginzelen, en klock verſtand, „ laat ik het voor 't overige aanbevolen."

Ik had geen moeds genoeg, om te zeggen dat MONTGOMERY alleen wenschte om het hoogſte regt te bekomen om myn Beſchermer te worden, door myn hand ten Huwelyk te aanvaarden. Doch hem 's avonds ontmoetende, verhaalde ik hem het voorgevallene. Eene hoop, zo zamenſtemmende met zyn vuurige drift, greetig aanvaardende, verzogt hy van my de vryheid om by myne Moeder te mogen gaan, en haar de onmiddelyke voltrekking van ons Huwelyk voor te ſtellen. Zy hoorde hem met dankbaarheid en genoegen, en ſchoon zy wist dat hy niets bezat dan zyn post in *Franſchen* Dienst, en dat hy, *Roomsch Catholyk* zynde, nooit tot dien rang in *Engeland* zou kunnen opklimmen, welken hy anders, uit hoofde van zyne hooge Geboorte, zou mogen verwagten, twyfelde zy niet om haare toeſtemming te geeven. „Ja, myn Kind," ſprak zy by het eindigen van „ dit aandoenlyk tooneel, „ in zyne Deugden zult gy uw geluk „ vinden; in zyn eer en moed uwe beſcherming. U onder „ het opzigt van zulk een Man laatende, ſterf ik gerust." — Zy werd van dag tot dag zwakker, en was onverduldig ons vóór haar dood getrouwd te zien. MONTGOMERY bezorgde, om allen ſchroom en zwaarigheid weg te neemen, een Kerklyken van de Kerk van *Engeland*, die ons, in haare tegenwoordigheid verbondt, en, op myne begeerte, (daar ik wenschte aan MONTGOMERY te toonen hoe veel prys ik op zyne inſchikkelykheid ſtelde,) herhaalde de Prieſter van zyn Regiment de trouwverbintenis.

Maar uitwendige plegtigheden konden niets toebrengen om onze harten nauwer aan elkanderen te verbinden; en het geluk van een Huwelyk, waarin de Liefde alleen heerschte, was misſchien voor den Mensch te groot: want deeze heuchlyke dagen werden binnen kort verdonkerd door de toeneemende krankheid myner Moeder, die binnen veertien dagen zeer ſterk afnam, en ſtierf in de armen van MONTGOMERY, met haar laatſten adem haare twee Zoonen zyner beſcherminge aanbeveelende. Haar dood, hoe lang verwagt en vooruitgezien, dompelde my in een

ſtaat

ſtaat van peinzende droefgeestigheid, uit welken ik ſchielyk werd opgewekt, door te vernemen, dat Lord PEVENSEY, die *Frankryk*, terſtond naa het voorgemelde geval ten onzen huize, verlaaten hadt, wedergekeerd was, en, op het verſtaan dat MONTGOMERY daadlyk myn Man was, beſlooten hadt, met alles wat bittere haat hem kon ingeeven, het pleit voort te zetten, waardoor hy my en myne Broeders hoopte te ontzetten van de Erfmaaking. Dit was 't alles niet, de perſoonlyke beledi-ging, welke hy ontvangen hadt van MONTGOMERY, kon hy, hoe zeer hy ze ook verdiende, niet verdraagen, hy daagde hem uit, MONTGOMERY aanvaardde de uitdaaging terſtond. Maar, om de ſtriktheid der Wetten in *Frankryk* tegen het tweegevegt, in kragt, te ontwyken, bepaalden zy de plaats der zamenkomst op 't Pauſelyk grondgebied, niet verre van *Avignon*.

MONTGOMERY, alleen bezorgd om dit voor my te verheelen, bedagt een voorwendzel tot het doen dier Reize; en my zeggende, dat hy te *Marſeilles* eenige zaaken, zyn Leger betreffende, hadt te verrigten, die hem eenige dagen zouden ophouden, vertrok hy; moedig bedekkende de ſmert welke hy gevoelde, by een ſcheiden, naa 't welk hy my misſchien nooit weder zou aanſchouwen.

De Voorzienigheid bewaarde hem egter voor my. Hy bragt zyn Party een gevaarlyke wonde toe, en keerde behouden weder. Hy vermeldde my toen de oorzaak van zyne afweezendheid; en het geluk, 't welk ik gevoelde over zyne behoudenis, werd vermeerderd, toen, eenige dagen laater, Lord PEVENSEY, die, denkende dat hy aan de bekomene wonde zou ſterven, door het geweeten vermaand, de regtmaatigheid erkende van de eiſchen myner Broederen en van my, zyn Zaakbezorger te *Parys* gelastte alle verdere regtsvervolgingen te ſtaaken. Binnen weinige maanden herſtelde Lord PEVENSEY; wy werden in 't bezit van het ons gemaakte geſteld, en myn geliefde MONTGOMERY, aan wien ik alles verſchuldigd was, bevlytigde zich niet alleen om my gelukkig te maaken, maar zo naby mogelyk op die wyze te doen leeven als myne Moeder, was zy in leeven gebleeven, zou gedaan hebben.

Tuſſchen *Frankryk* en *Engeland* ontſtondt een heftigen Oorlog, ik wilde de twee ons dierbaare jonge Heeren niet zenden na een Land waar het my bezwaarlyk zou gevallen zyn hun te gaan zien. Maar, dewyl ik wist dat het verlangen van myne Moeder en van mynen weldoender was, dat zy opgevoed zouden worden in den Proteſtantſchen Godsdienſt, zond ik hun met hun Gouverneur na *Geneve*.

Naauwlyks was ik bekomen van de droefenis, welke my dit ſcheiden veroorzaakte; of een dieper ſmerte trof my. Het Regiment, waar in MONTGOMERY eene Compagnie hadt, kreeg bevel om na *Duitſchland* te trekken. De omſtandigheid waarin ik my bevond ſcheen het dwaasheid te wezen, het in de gedagten te neemen van hem te volgen; doch ik hield my ver-

zekerd zyn vertrek niet te zullen kunnen overleeven. Hy was voor my Vader, Broeder, Minnaar en Egtgenoot! Ik had geen ander aardsch geluk, en zonder hem was 't Heelal voor my niets. In 't eerst deed de zorg voor myne veiligheid hem al myn aanhouden afslaan; doch in 't einde moest hy toestemmen, en ik volgde hem waar hy legerde; en hoe schriklyk de tooneelen waren, van welke ik dus ooggetuigen werd, vreesde ik voor niets dan voor zyn leeven; die schroomlyke bevatting alleen vermeesterde alles, en deedt my, om hem niet te missen, alle gemakken, waaraan ik gewoon geweest was, derven, en, onbeschroomd, duizend gevaaren, aan welke ik alle uuren was blootgesteld, onder de oogen treeden.

In een klein Dorpje aan de oevers van de *Weser*, digt by de Legerplaats des Marschalks DE CONTADES, werd myn lieve CAREL gebooren, omtrent het begin van den Veldtocht des Jaars MDCCLIX. Dan hy hadt niet boven de zes weeken myn oog, en dat zyns Vaders, verlustigd, of die dierbaare Vader trok uit na het slagveld van *Minden*. Ik kan niet beschryven wat ik, geduurende den slag, gevoelde. Myne vermogens stonden stil door de schriklykste bevattingen die het menschlyk hart kunnen teisteren; die schroomlyke bedwelming eindigde alleen, door de zekerheid van alles wat ik vreesde. De *Engelschen* waren Overwinnaars, en de knegt, die MONTGOMERY lang gedient hadt, vondt alleen tyd om my te vermelden dat hy gesneuveld was aan 't hoofd van zyne Compagnie; een schot hadt zyn arm gebrooken, en voorts was zyn borst met een bajonet doorstooken. De Man voegde 'er tevens by, dat hy met eenige soldaaten, die hun Capitein aanbaden, gepoogd hadt, zyn Heer uit het Slagveld te brengen; maar dat zy afgesneeden wierden door een troep *Hessische* Ruiters, die, alles wat hun voorkwam wegdryvende, hun genoodzaakt hadden dit bestaan te laaten vaaren. —— Ik geloof dat myne aandoeningen my voor een tyd geheel begaven, geduurende de akeligheden van een nagt, te schriklyk om te vermelden.

De *Engelschen* namen bezit van het Dorp, waar ik my bevondt; doch, gelukkig voor my, dat een jong *Engelsch* Officier, de eerste, die, de baldaadigheden der troepen zoekende te beletten, in het huis tradt, daar ik met myn Kind op myne armen zat. —— Door vrees voor myn Kind opgewekt, scheen ik terstond moed te grypen. Ik verzogt de bescherming van den jongen Officier, die, met de edelmoedige drift van een waarlyk dapperen, my dezelve onmiddelyk beloofde. Genoodzaakt my te verlaaten, gaf hy my een Corporaals wagt, my hun aanbevoelende als eene *Engelsche* Vrouw; dus voor myne veiligheid gezorgd hebbende, beloofde hy te zullen wederkeeren, zo ras de eerste verwarring wat bedaard was. De bewelming myner drooseniste dus voor een oogenblik geweeken zynde, bedagt ik, hoe ik, my aan boezemleed ten prooi geevende,

myn Kind, van het noodig voedzel verſtooken, elendig zou omkomen. Ik nam derhalven het voedzel my voorgezet, maar ſprak niet, noch ſtortte eenige traan: ik bekommerde my over niets wat men my zeide; by my zelven overwoog ik het plan 't geen ik vormde om my te bedienen van de edelmoedigheid des *Engelſchen* Officiers, en hem over te haalen om my hulp te bieden in het opzoeken van MONTGOMERY, 't zy leevend, 't zy dood. 't Was reeds laat eer hy wederkeerde: by zyne intrede, vroeg hy naauwkeurig na mynen welſtand en veiligheid. Ik bedankte hem zo goed ik kon, voor de zorge omtrent my aangewend; doch voegde er by, dat hy, om 'er alle waarde aan by te zetten, my nog eene andere gunst moest betoonen, en my in ſtaat ſtellen om het Lyk myns Mans, in den ſlag geſneuveld, te vinden.

Hy ſcheen verbaasd over mynen voorſlag, en vertoonde my, dat, behalven de verſchrikkende omſtandigheden, zulk eene onderneeming vergezellende, zo onvoegelyk voor myne jaaren en Sexe, myne poogingen zeer waarſchynlyk vrugtloos zouden weezen. „ En behoeft gy," voegde hy er nevens, „ Mevrouw, u zo niet te eenemaal aan hartverſcheurende „ droefheid over te geeven, hy, wiens dood gy als zeker be„ ſchreit, is mogelyk een Krygsgevangen." —— Deeze ſtraal van mogelykheid zou, voor een oogenblik, den nagt myner wanhoope verlicht hebben, hadden de byzonderheden, my door MONTGOMERY's Knegt vermeld, my alle hoop niet benomen. Ik verhaalde deeze omſtandigheden aan den *Engelſchen* Officier, met die naare wanhoop, die het ſtorten van traanen belet. Hy zag myne gemoedsgeſteldheid, en beſloot, edelmoedig, niet alleen myn verzoek te voldoen; maar my zelfs te beſchermen met een gedeelte van zyn volk.

Met myn kleine Kind op myn arm, want ik weigerde even ſterk 't zelve aan een ander over te geeven, als myn ontwerp te laaten vaaren, ging ik op deezen ſchriklyken tocht uit, en begaf my na een tooneel van dood en verwoesting, zo vreeslyk, dat ik u den aanſtoot van de afſchildering wil beſpaaren. Bleeke lyken met gaapende wonden, waarvan een hoop ſlegten, die het leger volgen, en den oorlog nog verſchriklyker doen worden, de bebloede kleederen aftrokken; hoopen menſchen, geſlacht door hunne medemenſchen, verwekten in myne ziel zulk een afkeer, dat ik menigmaal op 't punt ſtondt van te zullen bezwyken. Maar MONTGOMERY onder hun! overgelaaten om wolven of honden ten voedzel te ſtrekken — dat beminnelyk aangezigt, die geſtalte, zo dierbaar in myne oogen, misvormd en geknaagd door 't roofgevogelte! Dit vervaarlyk denkbeeld vernieuwde, van tyd tot tyd, myne uitgeputte krag-ten, en het medelyden van mynen edelaartigen Geleider, meer en meer te myner gunstbetooning bewoogen, deedt hem niet moede worden in den droeven pligt om my by te ſtaan.

Wy hadden, egter, vrugtloos zoo veel van het bloedig Slagveld afgeloopen, dat myn opzoeken eindelyk wanhoopig ſcheen; en myn Beſchermer boodt my te overweegen, dat ik, door een langer aanhouden, myne eigene gezondheid waagde, en misſchien myn Kind aan een doodlyk ongemak blootſtelde, zonder de minſte mogelykheid om eenigen dienſt te doen aan het verlooren voorwerp myner genegenheid. 't Was middernagt; maar de maan ſcheen helder, en juist nad dat hy my toegeſtaan hadt nog tien minuuten te zoeken, onder voorwaarde, dat ik dan zou aflaaten, viel het maanlicht op iets wits, eenige voeten van my af, 't geen zeer blonk. Een aandrift, van welke ik nu geen reden kan geeven, deedt my dat ſchielyk opraapen. 't Was een gedeelte van een Overhembd, daaraan was een knoop met brillianten omzet, die eertyds behoord hadt aan Lord PEVENSEY, en die, daar de diamanten een Naam, van haar hair gevlogten, uitmaakten, naa zyn Lordſchaps dood, door myne Moeder aan MONTGOMERY vereerd was.

Dit welbekende gedagtenisteken verzekerde my van de droeve waarheid, dat MONTGOMERY zich onder de verſlaagenen bevondt; doch het verleevendigde myne hoope om zyn lichaam te vinden, 't geen ik veronderſtelde dat 'er niet verre af kon weezen. Myn Geleider ſtondt toe dat dit waarſchynlyk was, en dat by het affcheuren der kleederen, in het twisten over den buit tusſchen de plunderaaren der geſneuvelden, dit cieraad gevallen zou weezen. —— Aangezet door deeze droeve zekerheid, bezag ik naauwkeurig elk misvormd aangezigt daar rondsomme, en eindelyk ontdekte ik, half bedekt door het bloed uit den arm geloopen, en die dwars over zyn aangezigt heen lag, de weezenstrekken zo dierbaar aan myn doorwonde hart.

Toen brak de weedom, tot hiertoe ſtil, en misſchien opgeſchort door de flauwe hoop dat hy gevangen zou weezen, in ſchreeuwen en klaagen uit. Ik wierp my op den grond, ſprak tegen MONTGOMERY, als of hy nog in ſtaat ware om my te hooren; en, in de verwildering myner vervoeringe, betuigde ik die plek gronds nooit te zullen verlaaten, dat ik 'er zou blyven, en met myn Kind, naast myn Egtgenoot, ſterven. De jonge Officier verdroeg met al die menschlievenheid, welken de waarlyk braaven onder alle volken kenmerkt, myne buitenſpoorigheid, en poogde, met het uiterſte geduld, my te vertroosten, en tot bedaaren te brengen; myne gedagten af te trekken van den dooden, dien ik geen dienſt altoos meer kon doen, en dezelve op myn Kind te vestigen, voor 't welk myn beſtaan zo noodzaaklyk was.

Te midden van dit alles bekroop my een nieuw denkbeeld, ik ſtond 'er op, dat MONTGOMERY niet dood was; dat ik zyn hart voelde kloppen, en dat, indien ik daar bleef en hem oppaste, hy zou bekomen. Ik lag myn hand digt op zyn mond, en verbeeldde my, dat hy, ſchoon zeer flaauw,

ſnauw, nog ademhaalde. Myn edelaartige Vriend, die alles, wat ik daaromtrent zeide, toeſchreef aan de vervoering van buitenſpoorige rouwe, willigde egter dit denkbeeld eenigzins in, hoopende het te zullen verdryven; doch, toen hy, op myn ſterk aanhouden, den grond myner hoope onderzogt, verbeeldde hy zich, met eene vermengde aandoening van verwondering en genoegen, dat 'er eenige klopping in het hart was, en dat het Lichaam de kille koudheid van een dooden niet hadt. Nogthans vreezende, dat hy, door eene hoop ſteunzel te geeven, die, ongegrond bevonden wordende, my tot krankzinnigheid zou vervoeren, zeide hy alleen, dat, ſchoon hy het onwaarſchynlyk oordeelde dat 'er eenig leeven in was overgebleeven, nogthans, om my te voldoen, het Lichaam zou laaten brengen na het huis alwaar ik myn intrek had, waar een Chirurgyn zou komen om het te onderzoeken: en, indien, gelyk hy zeer vreesde, 'er geen kans was om de leevenskragten weder op te wekken, zou ik ten minſten het genoegen hebben om het uiterſte aan hem te zien verrigten, en hy alles toebrengen, wat tot dien droeven pligt en myne veiligheid behoorde.

De wagt, die ons in 't veld volgde, kwam op een gegeeven teken toeſchieten; en kreeg bevel, om het Lichaam, 't geen hy aanwees, na het Dorp te brengen vanwaar wy kwamen. Vermoeidheid en ſchrik voelde ik even min; want, ſchoon ik te zeer ontſteld geweest was, om die merktekens van leeven, die myn Beſchermer met de daad ontdekte, te onderſcheiden, en het enkel hadt bygebragt als een reden om by het Lichaam van myn Man te blyven, was ik nu verzekerd, dat ik myne rouwe zou mogen botvieren, en dat MONTGOMERY geene begraafenis zou derven.

Het Lichaam was nauw op een bed gebragt, in myne Kamer, of ik haastte my, naa myn goudbeurs aan de Soldaaten, buiten 't gezigt des Officiers, gegeeven te hebben, om my 't genoegen der droefheid te verſchaffen. Ik vond 'er den Engelſchen Officier reeds aandagtig ſtaarende op het misvormde aangezigt, eer met een oog van twyfeling dan van wanhoop. Op myn inkomen trad hy terug; zeggende: „ Mevrouw, ſchoon „ ik niet wil, dat gy al te groote hoope opvat, die eene pyn„ lyke onzekerheid dubbel wreed maakt, kan ik dezelve niet „ geheel affnyden: de wonde aan 't hooſd, door het trappen „ van een paardenhoef waarſchynlyk veroorzaakt, geeft my de „ meeste vrees: de andere dunken my niet doodlyk; maar de „ Chirurgyn, die oogenbliklyk, zo ras hy kan, zal komen, zal „ beter in ſtaat weezen dan ik, om u te zeggen of gy eenige „ reden hebt om u met hoope te ſtreelen."

Eer de Chirurgyn kwam, had ik, met behulp van een *Franſche* meid, het bloed van 't aangezigt afgewist, en van de wonden. De denkbeelden, my alleen te binnen geſchooten in de vervoeringen van wanhoop, werden thans weezenlyke hoope;

pe; een geringe polsſlag was aan de ſlaapen des hoofds te beſpeuren; en zyn hart klopte zeker, ſchoon zeer flauw. Ach! verbeeld u myne onbeſchryfbaare verrukking! Verbeeld u wat 'er in my omging, toen de Chirurgyn, die welhaast verſcheen, verklaarde dat MONTGOMERY niet dood was. Verre, nogthans, was deeze van te verklaaren dat hy zou bykomen. Behalven de breuk in den arm, die zeer zwaar was, hadt hy een bajonetſteek, doch niet zeer diep, in de borst; en een geweldige wonde aan 't hoofd, hoewel de harsſenpan ongekwetst gebleeven was; hy hadt zo veel bloeds verlooren, dat het bykans onmogelyk ſcheen te veronderſtellen dat hy 'er het leeven van zou afbrengen; zyne zwakheid was zo verregaande, dat hy geheel bezefloos bleef, alleen in 't leeven gehouden door vogt 't geen ik by lepeltjes in zynen mond bragt. De Chirurgyn durfde niet terſtond overgaan tot het noodig zetten van den arm; vreezende, dat die ſchok den zwakken geest, die gereed ſcheen alle oogenblikken te zullen uitvaaren, zou doen bezwyken.

Laat my kort weezen in het verhaal, 't welk ik zie dat u te ſterk treft. —— Naa 't verloop van een week, kwam MONTGOMERY van den rand des grafs te rugge; hy kreeg zyne kennis weder, en kende My en zyn Kind. Dewyl de Heelmeesters hem in ons gewoon verblyf niet naar eisch konden oppaſſen, hadt myn edelmoedige Vriend hem, zo ras het zonder gevaar geſchieden kon, na *Minden*, thans in 't bezit der *Engelſchen*, doen overbrengen. Met een maand was hy buiten gevaar, dan nog verpligt te bedde te blyven, en daar nam hy afſcheid van zyn edelmoedigen Behouder, voor wien hy alle de perſoonlyke vriendſchap gevoelde, welke diens verdienſten van hem vorderde. Deeze kreeg bevel om na een ander gedeelte van *Duitschland* te trekken, en ſtak kort daarop na *Engeland* over. Eer hy vertrok, boodt hy MONTGOMERY zynen byſtand om diens uitwisſeling te bezorgen; deeze hadt eenige zwaarigheid in; dewyl 'er twyfel ontſtondt of hy een *Britsch* Onderdaan ware. Nogthans, door het onderrigt van zyn uitmuntenden Vriend, kreeg hy een voldoend getuigenis, dat hy, hoewel de Zoon van *Schotſche* Ouders, een Onderdaan des Konings van *Frankryk* was: hierop werd zyne uitwisſeling als zodanig toegeſtaan, en naa verloop van vyf maanden keerden wy weder na *Parys*. Doch MONTGOMERY kwam 'er verminkt: want zyn arm, die, alleen door de uitſteekende kunde van den *Engelſchen* Geneesheer, voor afzetten bewaard was, kon hy geheel niet gebruiken, en droeg dien altoos in een zwagtel. De buitengewoone omſtandigheid zyner ontkoming van den dood, zo wel als zyne groote verdienſten, verſchafte hem de opmerking des Konings van *Frankryk*, die hem, nevens een Jaargeld, het *Kruis van St. Louis*, ten dien tyde en in deezen dienst, iets vreemds, bezorgde.

Thans

Thans was het dat ik met grond op een deel geluks mogt hoopen. MONTGOMERY aanbiddende, het gelukkig werktuig in de hand der Voorzienigheid geweest zynde om hem van den dood te verlosſen; gezegend met een lief Kind, 't welk wy beiden tederlyk beminden, en voorzien van een Inkomen, geëvenredigd aan onze behoeften; want met het geen de renten van Lord PEVENSEY opbragten, en MONTGOMERY's Jaargeld, konden wy op omtrent vierhonderd Ponden Sterling in 't Jaar ſtaat maaken. Ik ſcheen niets meer te wenſchen te hebben; en eenige Jaaren verliepen 'er, indedaad, in welken myn geluk voor geen aangroei vatbaar ſcheen. ——— De vroege hoop van verdienſten, die de veelbeloovende Jeugd van CAREL gaf, ſcheen dit alles te verzegelen; 't was de wellust zo wel als de eerzugt van zyn Vader, diens Leermeester te weezen in alle vrye Kunſten, en in die des Oorlogs in 't byzonder; want in de Legerplaats geboren, hadt hy als 't ware eene voorbeſchikking tot den Kryg. MONTGOMERY, ſchoon zelve in den *Roomsch Catholyken Godsdienst* opgebragt, was zo weinig bygeloovig aan denzelven gehegt, dat hy my toeſtondt myn Zoon in den *Proteſtantſchen* Godsdienst op te brengen: en die omſtandigheid alleen was oorzaak dat hy niet vroegtydig in *Franſchen* Dienst kwam. Men nam egter maatregelen om hem eene plaats te bezorgen onder de *Zwitzers*, wanneer eene geweldige en ſchielyk opkomende ziekte hem beroofde van zyn Vader en Beſchermer, en my van den besten Egtgenoot en tederſten Vriend.

Vergeef het my, waardſte Mejuffrouw CHESTERVILLE! Schoon ik langen tyd gemeenzaam geweest ben met den druk, ſchoon 'er bykans vyf Jaaren verſtreeken zyn zints deeze droeve gebeurtenis, dat ik deeze opborrelende traanen niet kan weder-houden. ——— Doch, waarom zou ik u bedroeven? Ik heb 'er alleen by te voegen, dat, by den dood van myn Egtgenoot, een goed deel van ons Inkomen ophieldt, en, hoewel ik de volduuring daar van, of althans een gedeelte zyns Jaargelds verzocht, vond ik, dat, onder eene nieuwe Regeering, zyne verdienſten voor nieuwere eiſchen moesten wyken. 'Er ontſtonden zo veele zwaarigheden, en de uitſlag ſcheen my zo onzeker toe, dat ik, naa een kostbaar aanhouden zo te *Parys* als te *Verſailles*, alle hoop opgaf, en beſloot na *Engeland* te gaan, 't welk ik, niettegenſtaande myn lang afweezen uit hetzelve, nog als myn Vaderland bleef aanmerken.

By myne aankomst in *Londen* met myn Zoon, maakte ik my bekend aan eenige myner eigene en MONTGOMERY's Vrienden, die ten Hove bedieningen hadden, en zy, myne omſtandigheden verſtaan hebbende, beloofden, dat zy, onverwyld, na een plaats voor myn Zoon in het Leger zouden omzien; hier moest ik dulden dat hy in den Dienst tradt, niet alleen om dat zyne eigene neiging hem tot het Krygsleeven aanzette; maar ook om dat myn

myn Inkomen, nu tot minder dan twee honderd Ponden Sterling in 't Jaar verkleind, my buiten ſtaat ſtelde hem te onderhouden, zonder eenig beroep.

Aangelokt door deeze beloften, en getroffen door de angſtige bejegening in *Frankryk*, liet ik alle gedagten, om ooit derwaards weder te keeren, vaaren; doch vond ik daar verzoeken en wagten laſtig, deeze onſtandigheden moest ik in *Engeland* op nieuw ondervinden, en, naa veele maanden laſtig onophoudelyk poogen om eene bevestiging hunner beloften te ontvangen, verveelde my die taak, en ging na myn Vrienden in *Schotland*. Myne Bloedverwanten aldaar waren ten minſten talryk; maar veelen hunner zagen my en mynen Zoon als vreemden aan, omtrent welken zy rekenden zich niet langer te moeten bemoeijen.

Nogthans bleef ik eenige maanden onder hun, en beſloot toen my neder te zetten op een goedkoop Landverblyf, en trof eindelyk deeze wooning aan: 'er eenige kosten aan gedaan hebbende, bragt ik myne Boeken en Goederen derwaards, en heb ik daar zints met myn Zoon geleefd; niets bejammerende dan dat zyne Deugden en Bekwaamheden voor de Maatſchappy verlooren zyn. — Waarom, nogthans, zou ik hier over treuren? — Hy kweekt hier zyn uitneemend verſtand aan; de deugden van zyn Hart blyven in derzelver zuiverheid bewaard; en zyne Driften, uit eigen aart te vuurig en te geweldig, ontmoeten hier geene voorwerpen geſchikt om zyne Rede te overdwarſen.

Uit het weinige 't geen ik zag van de hedendaagſche Jonge Heeren van Fatſoen, geduurende myn kort verblyf te *London*, behoorde ik veeleer my te verheugen, dat myn Zoon op een afſtand van hun bedervenden invloed verwyderd, en hy, met al zyn geest, vry is van hunne ondeugden. — Verre van te morren over zyn lot, bevlytigt hy zich te eenemaal om my gelukkig te maaken, door my te overtuigen dat hy zelve gelukkig is. Dewyl wy beiden verſcheiden taalen verſtaan, is ons leezen zeer uitgeſtrekt, en Boeken maaken bykans al onzen wellust uit. CAREL. is bedreeven in de Muzyk; en vry ver gevorderd in andere Weetenſchappen; in de Tekenkunst mag hy een meester heeten; door deeze hulpmiddelen kan hy, zonder verveeling, de uuren ſlyten, die hy in huis moet doorbrengen. — Twee maalen hebben wy eenige weeken by onze Vrienden in *Schotland* doorgebragt; doch zal ik u bekennen, dat het gezelſchap, zo als wy het meestal aantroffen, alleen diende om my myn vertrek na deeze eenzaamheid wenſchelyk te doen worden; dat myn hart 'er nu aan gehegt is, en dat ik na geen ander genot haak dan 't geen ik hier gevonden heb: in deeze afgeſcheidene wooning, ſchot geevende aan de traanen, die de naagedagtenis van MONTGOMERY heilig maakt, en vervullende, zo goed ik kan, doch niet zo volkomen als ik zou wenſchen, myn pligt omtrent myn dierbeminden CAREL!

MENGELWERK,

TOT FRAAYE LETTEREN, KONSTEN EN WEETENSCHAPPEN, BETREKKELYK.

VERHANDELING OVER DE PLIGTEN, WELKE WY ONS ZELVEN EN ONZEN NAASTEN VERSCHULDIGD ZYN, UIT KRAGTE VAN HET GEBOD: „GY ZULT UWEN „ NAASTEN LIEFHEBBEN ALS U ZELVEN."

(*Vervolg en Slot van bl.* 591.)

Met hoe veel wysheid en vaderlyke toegenegenheid heeft de Oneindige Vormer van 't Heelal dierhalven gezorgd, dat de drift van Eigenliefde en Zugt voor 't zelfbehoud, allen levend Schepzel ingeſchapen, en byzonder ook den Mensch ingedrukt zy. Eene drift, welke, terwyl ze ten kragtigſte dient, om de grootſte verwarring voor te komen dat geen Schepzel zich zelven vernicle, tevens in de redelyke Wezens de eerſte dryfveêr is, welke hen in beweging brengt, en ter uitoefeninge hunner vermogens aanzet. Immers zouden, als dat eerſte beweegrad, de eigenliefde, ſtil ſtond, alle de overige raderen weldra werkeloos worden, en geheel buiten beweging geraken. De Mensch zou tot geen enkele treffende daad te bewegen zyn; alle vergoeding en loon was een onvermogende prikkel, om hem aan den gang en werkzaam te houden. En ſchoon 'er gevallen zyn, waarin dat hoofdrad moet aangezet worden, zo heeft nochtans de Groote Werkmeester wel zorg gedragen, dat ze zeer zeldzaam, en in zyn verheven plan ſlegts als kleine en weinigbeduidende uitzonderingen, voorkomen; in vergelyking van de algemeene werkzaamheid der Eigenliefde, zo als ze gemeenlyk by het Menschdom beſpeurd worden. Veilig tog mag men, in een vry uitgebreiden zin, vragen: wie heeft ooit zyn eigen vleesch gehaat? Mogelyk is het alleen een verkeerd beſtuur van Eigenliefde, welke den Mensch zich zelven dermate doet vergeten, dat hy tot de wreedheid van zelfmoord overſlaa; wanende zich hier door te bevryden van een kwaad, dat hem dadelyk treft, hem ondragelyk toeſchynt,

ſchynt, en waartegen hy geen beter middel voorhanden ziet, om eenen gelukkiger ſtaat te verkrygen. Dusdanige verwilderde denkbeelden vervoeren den Mensch, benemen hem het waar gebruik der Rede, en doen hem zich zelven geheel vergeten. —— Dan, met dit alles, blyft het eene onveranderlyke, eene eeuwige, waarheid, dat ieder Mensch eene drift van Eigenliefde en zugt tot Zelfbehoud is ingeſchapen; — waardoor hy zich zelven boven alles bemint, en zyn eigen behoud ten ſterkſte behartigt. —— En dit zo zynde, hoe zou dan de Groote Wetgever gepaster en kragtiger drangreden kunnen gebruiken, om ons tot de Liefde des Naastens op te wekken, dan door te gebieden: „ Gy zult uwen Naasten liefhebben als u Zel„ ven."

De Liefde tot God is dus de allereerſte pligt, welke van den Mensch, als een redelyk Schepzel, door een uitdrukkelyk gebod des Allerhoogſten gevorderd word. Deze is de hoofdpligt en grond, waarop alle onze daden en handelingen rusten moeten; terwyl zich zelven lief te hebben, en zynen Evenmensch te beminnen, pligten zyn die uit dezen eerſten algemeenen hoofdpligt voortvloeijen. —— Ons eigen voordeel, 's Menſchen zelfbehoud, vordert deze laatſte volſtrekt, omdat, waar deze het meest geoefend word, aldaar de gelukkigſte, de veiligſte, zamenleving is; waartegen de gantſche Maatſchappy te meer in verwarring komt, en derzelver Leden te jammerlyker ongelukkig worden, naarmate dat dezelve in verwaarloozing gerake. — Neemt deze verpligting tot ons zelven, en tot de Wezens met welken wy in gemeenſchap moeten leven, weg, welk een Bajert van verwarring zal 'er weldra ontſtaan! Zwygen de wetten, dan grypen de baldadigſte ongeregeldheden plaats. Ons eigen geluk en veiligheid lyden ſchipbreuk op de klippen van de ongehoordſte wreedaartigheid en moordlust. Uit welke grondbeginzelen tog zal de Mensch werken, die alle de banden der Liefde verſcheurt, welke de Leden eener geregelde Maatſchappy zamenbind! welke droevige gevolgen zal een ieder treffen van den kant der beledigende party? De een zal op den anderen wreedaartig aanvallen, en de minſte in kragten moet de onderdrukking van den vermogenſten lyden. —— Neemt de Liefde des Naasten weg, en regt eene Maatſchappy op, waaruit ze geheel verbannen is; welker banden zult gy vinden om derzelver Leden zo te verbinden, dat ze kan ſtaande blyven. —— Zyn de Wetten niet gevestigd op onderlinge

Lief-

Liefde, dan zal de Maatſchappy geen oogenblik in ſtand blyven. —— Waar immers zou men dan het geluk voor 't Algemeen, of elk Lid in 't byzonder, aantreffen? Men zou geen voet verzetten, zonder door ongeluk beſtreden te worden: angst, ſchrik en vrees verzelden weldra allé onze ſchreden, en nergens zou men rust, vrede of eenig vergenoegen, aantreffen. De Deugd wierd overal vervolgd, vertrapt en verbannen; de Ondeugd openlyk en op de baldadigſte wys gepleegd. De Eendragt verliet alle plaatzen; Tweedragt, gekyf, moord en doodſlag verving dezelve allerwegen: overal hoorde men van roof, plundering en ontmenschte gruweldaden.

Hiertegen vordert de Liefde tot den Naasten, van alle de Leden eener welgeregelde Maatſchappy, alle zodanige pligten, welke dienen om elk Lid van dezelve gelukkig te maken, en dus om het algemeen welzyn te bewerken. —— De eerſte pligt is hier Rechtvaardigheid. Zo wy onzen Evenmensch onregt aandoen, hem verongelyken, hem wreedaartig vervolgen, hem zyne goederen en bezittingen ontrooven, hem in zyn eer benadelen, of hem op eenigerhande wyze ſchade toebrengen, dan handelen wy tegen onzen pligt; worden ſchadelyke Leden voor de Maatſchappy, en Verſtoorders der algemeene rust en zamenleving. —— Of zou hy regtvaardig handelen, die zich op eene bedekte, op eene onbetamelyke, wyze meester maakt van eens anders goed? — Die zynen Evenmensch uit nyd, uit loutere wraaklust, vervolgt, en niet dulden kan dat hy vredig zyne goederen bezitte? — Zou hy regtvaardig zyn, die, door plunderzugt gedreven, zyne handen ſlaat aan zyns Naastens goed, om dat of te vernielen, of te rooven; en die dus alle Wetten, zo wel Godlyke als Menschlyke, met baldadige voeten trapt? —— Zou hy eindelyk.... dan al genoeg uit dit zwart register van ongerechtigheden opgehaald....

Eene tweede Deugd, ons door de Liefde tot den Naasten afgevorderd, is de Beſcheidenheid. Men behoort zyn Evenmensch zo te behandelen, als men, in deszelfs plaats zynde, redelykerwyze zou wenſchen van hem gehandeld te worden; —— vriendelyk, geſpraakzaam en beleefd te zyn; alles te doen, wat de billykheid vordert; wars te zyn van trotschheid en onwellevenheid; —— voor zich het genoegen te genieten om zyns Naastens voorſpoed te helpen bevorderen; —— alles aan te wenden wat dienen kan, om de rust en vrede in de Maatſchappy te wege te brengen, of te verſterken; en alle gelegenheden waar te ne-

men, om allen Menſchen, zelfs zynen Vyanden, wel te doen; goeddoende aan allen, niemand te haten of te verongelyken; — zagtmoedig en bedaard zynde, ontvangen beledigingen te vergeven; voor kwaad goed te doen, en weldaden, op welke wyze, met de edelmoedigſte wedervergelding, dankbaar te erkennen; te zorgen voor de eer van zynen Evenmensch, deszelfs goeden naam en faam, deszelfs goederen en bezittingen, te verdedigen; — oprecht en ongeveinsd alle valschheid te haten — matig en Godzalig te leven, — met lydzaamheid zelfs verongelykingen te verdragen, en met al zyn hart, met alle zyne vermogens, het goede van zynen Naasten te behartigen; —— zyn ongeluk te voorkomen, indien men 't in zyne magt heeft, en integendeel alle pogingen in het werk te ſtellen, om deszelfs geluk, even als zyn eigen, te helpen bevorderen. Met één woord, alles aan te wenden voor anderen, even of men zyne eigen zaak voorhad, om dus den voorſpoed dier Maatſchappye, waarvan men zelf een Lid is, en in welker heil men een wezenlyk belang ſtelt, op alle wyzen te helpen bevorderen.

Het is, bovenal, de Christelyke-, de Euangely-leer, welke zulk een gedrag ten hoogſten van hare Belyderen afvordert. —— De Christelyke Liefde tog moet, volgens dezelve, het eerſte en voornaamſte doel van alle onze handelingen, de grond van al ons werken, van alle onze gemoedsneigingen, omtrent den Evenmensch, zyn. De bovengenoemde ondeugden ſtaan ons des te vermyden, en de tegengeſtelde deugden ernſtig te betragten; om, naar de les van den Apostel, „ indien 't mogelyk is, zo veel in ons is, vrede „ te houden met alle menſchen."

Dan, hoe ſtrydig is intusſchen veeler gedrag met deze Les van den Apostel; daar ze voorgeven God te vrezen en hem lief te hebben; terwyl ze ondertusſchen hunne Broeders haten, dat onbeſtaanbaar is met elkanderen; nademaal de ware Liefde en Vreze Gods onmogelyk kan huisvesten in zulk een liefdeloos hart. Hoe toch zal men God beminnen, die men niet ziet, en zynen Evenmensch haten, welke men geſtaag voor oogen heeft? —— Hoe moet men, hoe kan men dan over zulke Menſchen oordelen, wier ingekankerde haat hen geſtadig doet woelen en woeden tegen hunnen Naasten; terwyl zy hunne boosaartigheid tot die hoogte doen klimmen, dat alle hunne daden en handelingen niets anders zyn dan woede en vervolgzugt; die een lust afbeelden, om, ware het in hunne magt, hunnen Evenmensch tot een ſlagtoffer huns on-

ver-

verzoenelyken haats, en van wraaklust te ſtellen? — Wat kan men van dezulken denken, wier wandrogtige gevoelens tot die hoogte ſtygen, en, aan hunne baldadige uitſpoorigheden, zo ver den ruimen teugel vieren, dat ze niet rusten, voor ze hunnen Evenmensch uit de zamenleving geſtooten hebben? — Het is nogthans geenzins vreemd, in onze dagen, voorbeelden van die natuur aan te treffen, Menſchen te ontmoeten, wier vervolglust die hoogte beklimt, dat ze alles uit de zamenleving verbannen zouden, wat niet volmaakt inſtemt met hunne gevoelens, of wyze van denken. — Eene vervolglust, die haren grond in niets anders heeft, dan in heerschzugt en geweld?

Zulke verderfelyke grondbeginzels zyn volſtrekt geſchikt, om de liefde des Naasten ten eenemaal uit te dooven, en het Hart met allen wrevel te vervullen; waardoor de Mensch, van een redelyk wezen, hervormd word, in het wreedaartigst en woedenst Dier, by 't welk geen medogen te vinden is. — Tot welk een trap van boosheid kan de Mensch hierdoor niet gebragt worden! — Hy, die de Harten en Nieren beproeft, weet het, wy weten het maar ten deele; Hem alleen is het bekend, en Hy alleen zal 't op zynen tyd ook wreken, hy zal het eens ordenlyk voor oogen ſtellen, aan alle dezulken, die aan hunne ziedende driften den ruimen teugel vieren. — Wat zy ook van hunne Godsvrugt moge voorwenden, hoe ſchoon ook hun voorgeven, hunne daden toonen, dat ze waarlyk niets anders bedoelen, dan het nadeel van anderen, en hierdoor het bederf der Maatſchappye uitwerken. — Dan, ô Mensch, wordt u dit geleerd door uwen ſchoonen Godsdienst, welken gy belyd? — Door het Euangely, gepredikt van den liefderykſten Leeraar? Door dat Euangely, 't geen de Harten met liefde tot den Evenmensch poogt te vervullen. — Wordt u in het zelve ergens geleerd, dat gy uwe Harten met liefdeloosheid zoudt vervullen tegen uwe Natuurgenooten, om te woeden tegen Wezens van gelyke beweging als gy zyt? Voorwaar, het is 'er zo ver van daan, dat men nauwlyks in het Euangely één enkel Blad kan opſlaan, 't geen de liefde tot onzen Naasten niet ademt.

Indien wy, (dus luid deszelfs taal,) indien wy zeggen, gemeenſchap met God te hebben, en in de duisternisſe wandelen, zo liegen wy, en doen de waarheid niet. — Want, die zegt God te kennen, en zyne Geboden niet bewaart, is een Leugenaar. — En al die zegt in het ligt te

te zyn, en zynen Broeder haat, die is waarlyk in de duisternisse. —— Hy is een Man des bloeds en des bedrogs, van wien de Heere eenen gruwel heeft, even gelyk van den boozen en bloeddorstigen Kaïn, die zynen rechtvaardigen Broeder doodde. —— Uit welke reden toch sloeg hy hem dood? Gewis, uit geene andere, dan om dat zyne Werken boos waren, en die van zynen Broeder rechtvaardig. —— En hy, die zynen Broeder haat, is alrede een Doodslager, want hy voed den wrevel in zyn Harte, en geen Doodslager beërft het Eeuwig Leven, indien hy in zyn kwaad volharde. Maar hy, die het Gebod onderhoud, het geen ons beveelt elkanderen lief te hebben, die blyft in God, die ons heeft lief gehad, toen wy nog Zondaars waren: want de liefde is uit God, en die niet lief heeft, die heeft God niet gekend; want God is liefde. —— Al wie derhalven voorgeeft, God lief te hebben, en eenen haat koestert tegen zynen Broeder, die is een Leugenaar; want dit Gebod hebben wy, dat al wie God lief heeft, ook zynen Broeder zal liefhebben. —— En het echte kenmerk van God te beminnen, is het bewaren zyner Geboden. Want dit is de ware liefde tot God, dat men zyne Geboden beware; en al die goed doet, is uit God, maar die kwaad doet, heeft God niet gezien. —— Zo spreekt alomme het Euangely, zo schryft inzonderheid Apostel Joannes.

Hoe zullen wy dan oordelen over duizenden onzer Natuurgenooten, die regt het tegendeel doen van 't geen hun, met zo veel nadruk, bevolen is, door den Christelyken Godsdienst, waarvan zy eene plegtige belydenis hebben afgelegd; door dat Euangely des Vredes, het welk zy betuigen geloovig te omhelzen; dat zy intusschen zoeken kragteloos te maken, door hunne snoode handelwyze en gedragingen; daar ze wel met den Mond van Vrede spreken, doch in hunne Harten haat, en onverzoenbare vervolgzugt, koesteren. —— Men kan intusschen niet ontkennen; dat elks nooden, die waarlyk in deze Waereld veele zyn, en uit kragt van welken, den eenen des anderen hulp, onmogelyk kan missen, op de kragtigste en allerdringendste wyze, de liefde des Naasten van eenen iegelyken afvorderen. In hoe veele gevallen, bevind de Mensch gestadig, dat hy de hulp van een anderen behoeft; en het geen men van een anderen begeert, heeft een ander ook recht om van ons te vorderen. Onze onmagt, onze behoeftigheden, pleiten voor die liefde, van den tyd af, dat wy onze eerste intrede in deze beneden

Ge-

Gewesten deden; en vordert, tot aan het oogenblik, dat wy gereed ſtaan van dit tooneel der Wereld weer af te ſtappen; zelfs ſtrekt deze vordering van dien onderlingen pligt zich noch verder uit; ja, tot na den Dood zelven.

Maar nimmer ſchittert deze deugd met meerder glans en luister, dan wanneer men elendige behoeftige voorwerpen aantreft; wier dringende nooden ons medelyden en liefde, onze ontferming, onze dadelyke hulp, afvorderen. Dan eischt onze pligt, dat wy, als ware belyders van het Christen Geloof, van het Euangely, dadelyk met onze hulp toeſchieten, zonder dralen toeſchieten, om allen te onderſteunen, allen te helpen, die nood lyden, zo veel onze vermogens toelaten; zelfs onzen Vyanden onze hulp niet weigeren, wanneer zy in nood zyn; volgens de Les van onzen Liefderyken Meester: „ Onze Vyanden zelfs „ wel te doen, hem te Zegenen, die ons Vloekt." —— Want alle Menſchen hebben aanſpraak op onze Liefde, nademaal alle Menſchen onze Naasten zyn. —— Zullen wy dan niet met Joannes zeggen, die God Lief heeft, waarlyk Lief heeft, zal zynen Broeder niet haten: maar die kwaad doet heeft God niet gezien, en die zynen Broeder haat, kan onmogelyk God liefhebben; daar hy een overtreder van Gods Geboden is.

Welaan dan Mede-Christenen, die met ons eene zelve Belydenis hebt afgelegd, welaan, willen wy ons dien edelen Eernaam waardig maken, laat ons dan de voetſtappen van onzen liefderyken Meester drukken! —— Willen wy ons betoonen, ware navolgers van Christus te zyn, God lief te hebben boven alles, laat ons dan zyne Geboden ernſtig betragten. —— Men beminne des, op het bevel van 't Euangely, den Naasten, met aflegging van allen Haat, Nyd en Vervolglust; —— dat wy Vrede tragten te houden met alle Menſchen, jegens allen Liefde oefenen, en zelfs onze Vyanden weldoen! ——

C. v. d. G.

ZEDELYKE BEDENKINGEN.

Het is zeker en ontwyfelbaar, dat de kragt der Waarheid éénmaal moet zegevieren; de Leugen zal gewislyk eens overwonnen worden. Dan, wie zal het bepalen, waar, en wanneer zulks geschieden zal? —— Het gebeurt niet zelden, dat de Waarheid, voor ons kortziend oog, zo verdonkerd word, dat ze hier in den tyd voor altoos verborgen blyft, en niet te ontdekken is, wat moeite men ook moge aanwenden. —— Daarom, als men zegt, de Waarheid zal éénmaal zegevieren, en men veronderstelt, dat ze dat in den tyd zal doen, kan men al dikwyls zeer verkeerd uitkomen. De Waarheid blyft zomtyds in den tyd eeuwig bedekt, komt nooit aan het ligt, en zegepraalt dus nimmer over de Leugen. — Het geen men van de Waarheid zeggen kan, heeft ook plaats omtrent de Regtvaardigheid. — Dikwils word de grootste Regtvaardigheid onderdrukt, en jammerlyk gefolterd, door de snoodste Onregtvaardigheid. Dan éénmaal zal de Waarheid, éénmaal zal de Regtvaardigheid zegevieren: — en dat zal zyn, wanneer 'er geen Leugen meer plaatze hebben zal, en geen Onregtvaardigheid meer geoefend worden. —— Zou 'er wel een Mensch in de Wereld leven, die zichzelven niet vleit, en niet in het een of het ander een zwak heeft? — Wanneer dit valt in lieden van Verstand, dan zal men doorgaans zien, dat deze zwakheden plaats hebben omtrent weinig of niets beduidende dingen.

Vrees en Hoop staan tegen elkander over als ligt en duisternis, als zwart tegen wit. —— Dan, wat Mensch leeft 'er op dit beneden rond, welke niet, en van vrees en van hoop, menigvuldigmalen bekropen word. Eene mengeling van hoop en vrees, mag men bykans het gantsche leven van den Mensch noemen. —— Dan, indien de Mensch door de aanlachende hoop verlost, en in zyne verwagting bedrogen word, dan word dezelve ongetwyfeld van de vrees vervangen; maar indien dit gebeurt, word de Mensch ongelukkiger, dan, wanneer hy niets gehoopt had. Kwelling is doorgaans het gevolg eener verydelde, eener te leur gestelde, Hoop. De Mensch zy dierhalven wel op zyne hoede, dat hy zich door geene ydele Hoop laat verlokken. De Hoop is altoos zeer bevallig; maar Hoop zonder grond is ten uiterste bedriegelyk.

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In het Tweede Stuk des Vyfden Deels.

A.

Aandoenlykheid of *Gevoeligheid van Hart*, een agtenswaardige geſteltenis, 449; hoe met Zelfliefde vereenigd, *ald.* neigingen daartegen overgeſteld, 450; hoe zy werkt in de volbrenging van de Pligten des gezelligen leevens, 451; de onaangenaamheden worden door aangenaamheden ryklyk opgewoogen, 453; misduidingen van deeze geſteltenisſe, 454; hoe met de Godsvrugt vereenigd. 457

Aardſterra, (*Tremella Noſtoc*) wat gebruik de Goudzoekers 'er van maaken. 110

Abrus, een *Egyptiſche* Plant, ſtructuur van een Blad, 289; waarneemingen aan dezelve, 291, 292

Abyſſinie, (*Gwender* de Hoofdſtad van) 431; kort begrip van dat Ryk, *ald.*; Regeering; Taalen daar geſprooken. 432

Abyſſiniers (Hedendaagſche) hebben in Gewoonten en Zeden veel gelykheid met de oude *Perſen*, 434; dit getoond in die het Hof betreffen, *ald.* over de Eerbetooningen aan den Koning, 435; hoe de Koning zich zeldzaam vertoont, 436; luidrugtige Regtsvorderingen, 437; kleeding der Koningen en Cieraaden, 439; een Bediende, *'s Konings Mond* geheeten, maakt de Bevelen bekend, 561; zyn voorregt op de Jagt, 561; boven alle Wetten verheeven, 562; eet ander Brood dan zyne Onderdaanen, en heeft, onder veele Vrouwen, één Koningin, *ald.* Hoe gewékt door een zweepſlag, 563; betreedt den grond nooit, *ald.* ſpreekt dikwyls Vonnis over Hoofdmisdaaden uit, *ald.* Eerbelooningen en Giften die hy uitreikt, 564; van de Doodſtraffen, 565; het leevend villen en dood ſteenigen, 566; het uitſteeken der oogen, 567; de Lyken der Misdaadigers zeldzaam begraaven, *ald.* Pergament, by hun tot ſchryven in gebruik, 568; hoe groot de overeenkomst tuſſchen de *Abyſſiniers* en de *oude Perſen* moge weezen, hebbe men hun nogthans voor geene Afſtammelingen van dat Volk te houden, *ald.*; Oorſprong dier overeenkomst. *ald.*

Adderbeet (Het gift van een) door 't gebruik der Olyven-olie geneezen. 375. enz.

ALBA ('t Ontzettend ontbyt des Hertogs van) te Rudolſtad. 215

Albinos, of *Witte Menſchen*. Waarneemingen over dezelve. 199

Alpen, of het Ys in dezelve toe-dan afneemt, onderzogt. 162

Amarillis Deſticha, een Bolgewas aan de *Kaap de Goede Hoop*, waarmede men de Wapenen vergiftigt. 13

America, (*Noord-*) Aanmerkingen over

BLADWYZER.

over de *Wilden* aldaar, 166; zie verder *Indiaanen*.

Antwoord, (*Schoon*) Een Dichtſtukje. 88

Anzasca. (Beſchryving der Valei) 558

Apostelen hebben in hunne Brieven, door de benaamingen van *Broeders*, *Heilige Broeders*, *Geroepenen*, *Gelooviger*, en dergelyke, de *Christenen* in 't algemeen verſtaan. 1

Asia, (Wat voordeelen eene nauwkeuriger kennis van) men van de Weetenſchappen en Kunſten dier Volken te wagten hebbe. 251

ATTICUS ten voorbeelde van een voorzigtig en fraai Character geſchetst, 30; zyne Eer tegen de Abbé St. REAL en MIDDLETON gehandhaafd, 31; zyne gemaatigdheid in de Staatsgeſchillen, 32; zyne Vriendſchap, Geleerdheid, Huislyk Leeven en Opregtheid. 33

B.

Babelmandel, de Straat zo genoemd, moet *Babelmandeb* heeten, wat die naam betekene. 502

Barometer, hoe uit denzelven Weervoorſpellingen te ontleenen. 327

BAYLE, zyne ſtelling dat GOD alleen ten oogmerke hadt Schepzelen gelukkig te maaken, getoetst. 49

Bedenkingen, (Zedelyke) 174, 221, 358, 491, 535 en 636

Bergame, berigt wegens een Ryk zo genaamd. 614

Berg-Eend beſchreeven. 152

Blixemzilver, *Argentum Fulminans*. Manier om 't zelve te bereiden, 189; ſchroomlyke uitwerking van een enkel Grein. 191

Bloemen, (Voorſtel raakende het voortbrengen van) door Zaad, op eene geheel nieuwe wyze. 114

Boomen, (Perſik- en Abrikoozen) hoe van Dopluis te zuiveren. 601

Bornou, verſlag van dit Ryk, 613; talrykheid der Kinderen des Konings. 614

Boxen, een Vegtkunst der *Engelſchen*, 126; voorbeeld van twee Meesters in 't zelve, 127; twee Schoolen om de kunst te leeren van een byzonderen ſtyl in 't vegten, 128; verſcheide zonderlinge Boxpartyen, 129; ſchriklyke gevolgen daar van. 130

Broeders, in het N. T. een algemeene benaaming om *Christenen* aan te duiden. 1

BRUCE, (J.) Verſlag wegens hem uit den mond van een *Abyſſinier*. 431

Buksverhitters, een zeldzaam Genootſchap in *Engeland*. 130

C.

CAMOENS, (LUIS DE) Afkomst van deezen *Portugeeſchen* Heldendichter, 301; zyne Letteroefeningen en Hofleeven, *ald.* van 't Hof verwyderd, 302; Krygsdienst, *ald.* bant zich zelven uit zyn Vaderland, *ald.* zyn omzwerven en verblyf in *Indie*, 303; zet zyn Dichtwerk voort, lydt Schipbreuk, *ald.* ontmoetingen te *Goa*, 304; keert weder na *Lisſabon*, 305; geeft zyne *Luſiade* uit, en wordt begunſtigd; doch weder vergeeten en in armoede gedompeld, *ald.* zyn dood. 306

Cashna als een groot Ryk beſchreeven. 613

Champignons (Hoe men eetbaare) in den Winter kan aanteelen. 312

Cha-

BLADWYZER.

Characters (Verſcheide) door eene Dame geſchetst, 40
——— (Byzonderheden die te ſtaade komen in 't beoordeelen van) 342
CHRISTUS, 't Verband tusſchen 't Geloof in Hem, en in MOSES en de Propheeten, 313; hoe CHRISTUS zelve zich daar over uitdrukt, 314; hoe de Apostelen deswegen ſpreeken, 315; zy hebben zich daarin niet naar de Volksbegrippen geſchikt. 317, enz.
CICERO, iets wegens zynen Godsdienst en Zedekunde. 441
Comeeten. (Verkeerde begrippen der Ouden over de) 89; betere begrippen van zommigen, 90; wat SENECA 'er van gevoelde, *ald.* laatere Ontdekkingen die dit gevoelen bevestigen, 92; verſchillende gevoelens over den Staart der Comeeten. 94; wat wy van derzelver aannadering te vreezen hebben, *ald.* onderſcheide gedaanten waarin zy zich vertoonen, ongelyke langte der Staarten, 95; uit welk eene ſtoffe de Staarten beſtaan, 96; voor Electriek gehouden, 97; gedagten over 't nut 't welk zy aanbrengen, 98; zedelyke bedenkingen uit de beſchouwing der *Comeeten* afgeleid. 99
CONON, de *Athenienſer*, houdt de eer zyns Volks op by den *Perſiſchen* Monarch. 436
CRUDEN, (A.) zyne afkomst, 115; oorſprong van zyne ongeſteldheid in 't verſtand, 116; hervat zyne Letteroefeningen, 117; ſchryft eene Concordantie, *ald.* in een Gekkenhuis gezet, 118; denkt van den Hemel tot een Hervormer geſchikt te zyn, 119, maakt tot Parlements Lid gekoozen te worden, 120; zyn arbeidzaamheid, 122; redt een Gevangenen van de Doodſtraffe, *ald.* predikt by de Gevangenen, 123; zonderlingheid, om al het aanſtootlyk geſchreevene, 't geen hy ontmoette, met een ſpons uit te wisſen, 124; zyn dood, *ald.* aanmerkingen over zyn Character. 125

D.

Defan (De Kaap) geheeten, door de *Portugeeſen* verkeerd *Capo Defui* genoemd, wat dit woord zegt. 501
Dieren (Hoe men Weêrvoorſpellingen van de) onderſt. 395
Dierenriem. Zie *Zodiak*.
Dollart, wanneer en waar uit ontſtaan. 75
Dop-huis, (Waarneeming aangaande de) in de Wyngaarden, Perſiken en Abrikoozenboomen. 601

E.

Eendvogel, Naamen, 231; hoe tam gemaakt, 232; veelen in den ſtaat der vryheid, 233; wanneer deeze Wilden zich in *Frankryk* vertoonen, *ald.*; voedzel, 234; van derzelver vermenigvuldiging, 235; brengen den Zomer in 't Noorden door, 236; voortteeling, 237; wyde uitgeſtrektheid waarin deeze Vogels voorkomen, 239. — Van de Tamme Eendvogels, en hoe dezelve best te houden, 381; hoe door *Honders* uitgebroed, 383; een *Eendvogel* paart met een *Hoen*, gevolgen daarvan, *ald.*; voedzel der Jongen, *ald.*; pluimadie, waarin verſchillende van de Wilden, en andere onderſcheidende kenmerken, 384; halfſlachtige, van waar herkomſtig, 385; *Witte Eenden*, derzel-

zelver oorsprong naagegaan, 386; van het ruijen der *Eendvogelen*, 387; maakzel van de Longepyp; oorzaak van 't schetterend geluid, 't welk zy slaan, 389; de Wyfjes luidrugtigst, *ald.*; maakzel van den Bek en Pooten, 390; gebruik van 't Vleesch en het Vet, *ald.*; 't Bloed voor Tegengift gehouden. 391

Eendvogel, (Muscaat) Naamen, 554; Grootte en Pluimadie, *ald.*; van waar tot ons gekomen, onbekend, 555; Leevenswyze in den tammen en wilden staat. 556

Egypte, Berigten wegens dat Ryk van den Heer LEDYARD. 521

Eider-vogel, Naamen, 146; Grootte en Pluimadie, *ald.*; over het Dons van deeze Vogelen geplukt, en de wyze waar op men hierin te werk gaat, 147; Voortteeling, 148; hoe een eigendom in *Noorwegen* en op *Ysland*, *ald.*; handel in het Dons, 149; huishouding deezer Vogelen, 150; kan, schoon hy reist, niet onder de eigenlyke Trek vogelen geteld worden. 152

Eigenliefde, in het Gebod om den Naasten lief te hebben opgeslooten, 585; wat deeze van ons vordert, 586; hoe noodig dezelve bestuurd moet worden. 588

Electriciteit, met voordeel gebruikt, om kleine brokjes Yzer uit het Oog te krygen. 63

——— vertoont zich sterk by eene Donderbui, 108; de Electrike Lichtjes als dan, zyn ten allen tyde waargenomen geweest, 109; hoe door de Ouden genoemd. 110

——— Berigt wegens een Electriek Lugtverschynzel, 159

——— Vloed en Ebbe in de Electrische Vloeistoffe in onzen Dampkring. 427, 430

Engelschen, (De Vegtkunst der) en hunne Weddingschappen deeze betreffende. 126

Epidemien, hoe zeer men in derzelver Geneezing op de Jaarsaisoenen te letten hebbe, 550, enz.

Euphorbia, (Eene soort van) aan de *Kaap de Goede Hoop*, ter vergiftiging van Pylen en van Wateren, aldaar gebruikt. 14

Evennagtspunten, van derzelver verandering. 156

F.

FABINELLI, zyne uitsteekendheid in de Zangkunst, 262; kragt zyner Zangkunst op PHILIP DEN V, 263; zyn gedrag omtrent een Officier, en een Kleermaaker. *ald.*

Fezzan, berigt wegens dat Ryk. 611

Flevum, (Het Meis) oorzaak van de *Zuiderzee*. 72

FRANKLIN. (Gezelschaps-Inrigting van) 490

G.

GAINSBOROUGH, een Engelsch Schilder, diens Afkomst en vroege geneigdheid tot de Kunst, 65; wordt bekend, 66; begeeft zich tot het Portrait-schilderen, *ald.*, wat hy voor zyne Stukken bedong, 67; Lof hem door REYNOLDS gegeeven, *ald.*; zyn Dood, 68; zyn Character, 69.

Geheimhouding, door voorbeelden opgehelderd. 533

Genootschap, ter ontdekkinge der binnenste deelen van *Africa*, berigt van 't zelve. 514

Gevoeligheid. Zie *Aandoenlykheid van Hart*.

Gezelligheid, op den aart der Menschlyke Natuur gegrond, 265; onderlinge afhanglykheid der Menschen van elkander, 266; Aandrift tot Gezelligheid, en

en Neigingen daar toe ſtrekkende. 267
Giraffe. Zie *Kameel-Pardel*.
Gods Goedheid beſchouwd als een oorzaak der verpligting voor redelyke Weezens om Hem te dienen. 443
Godsdienſt (De) de rykſte bron van genoegen voor den Menſch! 225
GOLDONI's, ontmoeting by ROUSSEAU, 76; waarom hy hem zyn weldaadige *Knorrepot* niet voorlas. 79
Gom-Dragant, de Plant van welke dezelve word ingezameld, beſchreeven, 285; onderſcheid tuſſchen den *Candiſſahen* en *Libanonſchen*, *ald.*; wanneer de Uitvloeijing geſchiedt, 286; hoe hette en vogtigheid hier medewerken, 287; hoe in de Geneeskunde gebruikt, 288; uitlegging van een Plaat de *Aſtragalus Gummifera* verbeeldende. 289
Gom-Sandarac, groeit in Marocco. 20
Goudmynen van *Macugnaga* beſchreeven, 604; hoe dezelve bewerkt worden, 605; voordeelen daaruit gehaald. 607
Gwender, de Hoofdſtad van *Abyſſinie*. 431

H.

Haanengekraai, door Apoſtel PETRUS gehoord, het blaazen op een Trompet. 409
HARVEY, (W.) zyne Afkomſt, 272; zyne eerſte Letteroefeningen, *ald.*; Bevorderingen, 273; houdt Leſſen in de Ontleed en Heelkunde, *ald.*; draagt zyn ſtelzel van den Omloop des Bloeds voor, *ald.*; wordt Lyfarts van Koning JACOBUS DEN I, 274; geeft zyne ſtelling, wegens den Omloop des Bloeds, in *Duitſchland* in 't licht, *ald.* verbetert veel misbruiken in het Hospitaal, 275; vergezelt den Koning, en wordt te *Oxford* bevorderd, *ald.*; Dr. BNT krygt zyne Papieren over de Voortteeling, 276; met een Standbeeld, door het Collegie van Geneesheeren, vereerd, en het Collegie door hem begiftigd, 277; tot Voorzitter benoemd, waarvan hy afſtand doet, ſtelt 'er een Jaarlyks Feest in, *ald.*; verzwakt en ſterft, van de beſchuldiging van Zelfmoord vrygeſprooken, 278; Uiterſte Wil, *ald.*; zyn Character, 279; hem komt de Eer wegens de uitvinding van den Omloop des Bloeds toe, 280; hoe hy dien bewyst, 281; zyn ſtelzel der Voortteeling. 283
Hette. (Van den Oorſprong der) 475
——— (Jaarlykſche) 476
Holland, (Bedenkingen over de oude Landsgeſteltenisſe van) 70; de Kusten zyn niet grootlyks veranderd, 71; de voornaamſte veranderingen zyn veroorzaakt door binnenlandſche Wateren. 72
Hondsheet, (Een eenvoudig beproefd Middel tegen den *Dolle*-) 371; hoe uit Doiren van Hoender-Eieren en Boom-olie te bereiden, 372; hoe te gebruiken, 373; Voorbeelden van eene gelukkige uitwerking, *ald.*; en bl. 378
Hondſter, over derzelver afſtand en grootte. 506
HOWARD, (JOHN), met hoe veel regts onder de groote Menſchenvrienden te tellen, 332; zyn Afkomſt, 333; Huislyke en Schoolſche Opvoeding, *ald.*; tot den Koophandel geſchikt, 334; zyne jeugdige goedaartigheid, 335; ſtapt van den Handel af, en legt zich op de Na-

Natuur- en Geneeskunde toe, *ald.*; trouwt en verheft zyne Huisvrouwe, zyn gedrag ten haaren opzigte, 336; wordt Lid der Koninglyke Maatschappye, 337; reist na *Lisabon*, wordt op Reis door een *Franschen* Kaper Krygsgevangen te *Brest*, *ald.*; hoe daarvan verlost, 338; reist na *Italie*, 339; trouwt andermaal, en verheft zyne Vrouw, *ald.*; weldaadigheid aan de Landbewoonders, *ald.*; wordt, schoon een *Dissenter*, tot de Bedieninge van *Hoog Sherif* benoemd, onder welke voorwaarden hy dit Ampt aanvaart, 340; bezoekt de Gevangenhuizen in *Bedfort*, en brengt 'er verbeteringen in te wege, 396; staat af van zyn aandeel in het Plan van Verbeterhuizen aan te leggen, 397; reist na *Frankryk*, *Vlaanderen*, *Holland*, *Duitschland* en *Zwitzerland*, om de Gevangenissen op te neemen, 398; ook na *Pruissen* en *Italien*, geeft 'er een verslag van, *ald.*; trekt met het zelfde oogmerk na *Deenemarken*, *Zweeden*, *Rusland* en *Poolen*, 399; zoekt de *Bastille* te zien, maar vergeefsch, *ald.*; wat hem in zyn poogen, om de Gevangenhuizen der Inquisitie te zien, wedervoer, *ald.*; wat hy 'er zag, 400; wat hy te *Osnabrugge* en te *Luik* in de Gevangenhuizen aantrof, *ald.*; zyne ontmoeting by Prins HENDRIK van *Pruissen*, by den Groot Hertog van *Toscaanen*, en den Keizer, 401; met hoe veel onderscheiding te *Constantinopolen* ontvangen, 402; Ontwerp om den voortgang van de Pest te stuiten, *ald.*; gaat de *Lazaretten* bezoeken, *ald.*; huisvest in een Lazaret te *Venetie*, 403; geeft verslag van de Lazaretten, 404; onderstaat andermaal *Rusland*, *Turkyen* en het *Oosten* te bezoeken, *ald.*; Afscheid van zyne Vrienden, 405; sterft te *Cherson*, *ald.*; wegens zyn ongelukkigen Zoon, 406; zyne Godsdienstige begrippen, 407; hoe deeze bestendig in hem werkten, 482; weigert dat men hem een Standbeeld oprigte, 484; Gedagtenisteken in de Kerk van *St. Paul* voor hem bestemd, 485; hoe afkeerig hy was van lofuitingen, 486; Lofspraak van Mr. BURKE over hem, *ald.*; wat hy op zyn Grafzerk wilde gehouwen hebben, 487; wat tegen de maatregelen door de Engelsche Staatsdienaars tegen de *Americaanen* genomen, 488; Verbeterd Berigt wegens zyne ontmoeting by Keizer JOSEPHUS, *ald.*; wegens de behandeling van zyn Kind, 489; drie Afbeeldzels van hem door POTEMKIN vervaardigd. *ald.*

HYDER ALY, treffend voorbeeld van dien Edelmoedigheid. 35

Hygrometer, wyze van gebruik in de Weervoorspellingen. 329

J. en I.

Jaarsaisoenen, hoe noodig op dezelve agt te geeven in de Geneezing van *Epidemien*, 550 enz.

Indianen in *Noord-America*, de onderscheide bezigheden van Mannen en Vrouwen, 166; hoe zy hunne openbaare Raadsvergaderingen houden, 167; beschaafdheid in de verteering, *ald.* hoe zy de Vreemdelingen in een daartoe geschikt Huis, op de Dorpen, ontvangen, en gastvry behandelen. 168; oordeel van een *Indiaan* over de Vergaderingen der *Chris-*

Christenen, wat zy 'er in leeren. 169
Inteſtinum Rectum, Kunstbewerking om een zamengroeijing van 't zelve te genoezen. 463, 465
Ipecacuanha, met *Opium*, ter bevordering van den Maazelenuitflag gebruikt. 7
——— in kleine giften, nut tegen het Zuur by Kinderen. 230
ISELIN, (IZAAK) zyne Afkomst en vroegte Letteroefeningen, 25; wordt Doctor in de Regten, 26; ſchryft verſcheide Werken, *ibid.* ſtaal van zyne edelaartige denkwyze, 27; Opregter der *Helvetiſche Societeit*, 29; zyn Huwelyk, Character, en Dood. 30

K.

Kaap de Goede Hoop, Verſlag van de vergiftige Planten en Dieren, welke aldaar gevonden worden. 13
Kamel-Pardel beſchreeven, 417; hoogte, 418; groot onderſcheid tuſſchen de voor- en achterpooten, *ibid.* Beoordeeling der uitgegeevene Afbeeldingen, *ibid.*; Maakzel der Hoornen, 419; Voedzel en Geaartheid. 420
Kat (Een leevende) opgeëeten. 131
Kina, (Berigt wegens een nieuw Extract van) in *Zuid-America* bereid, 503; waarin het van andere verſchilt, 504; hoe dienſtig in het gebruik. 505
Kinderen, (*Verſtorvene*) in den Buik gevonden. 103
——— (*Bonte*) twee beſchreeven. 204
Kinderziekte, (Geneeswyze in eene byzondere ſoort van) 319; hoe de Etterkoorts te verwekken door voedzaame Spyze en Wyn. 320, 321
KING, op welke gronden hy BAYLE wederſpreekt. 52
Kinkhoest, waarop in de Geneezing dier Kwaale te letten. 552
Kaude. (Van de oorſprongen der) 476
——— (Jaarlykſche) 478
Koumis, een Drank der *Tartaren*, verkeerde berigten wegens de bereiding, 594; hoe dezelve bereid wordt, 595; geneezende kragten van dien Drank, 598; algemeene uitwerking by de gebruikers, 599; tot de bereiding kan ook Koe-melk, in ſtede van Merrie-melk, dienen. 600

L.

LEDYARD, zyne vroege Tochten, 516; zyne verdere moeilyke Reizen, 517; keert terug na *Engeland*, 518; wordt Zendeling van het Genootſchap om ontdekkingen in *Afrika* te doen, *ibid.* reist derwaards, 519. zyn dood, 520; gunſtig getuigenis van de Vrouwlyke Sexe, *ibid.* Berigten wegens *Egypte*, 521; zyn onderhoud met den Aga MAHOMMED, 522
LEIBNITZ, welk een Stelzel hy tegen BAYLE aanvoerde. 53
Licht, (Aanmerkingen over de ſnelheid van het) 509
LOCKMAN. Eene Oosterſche Anecdote. 448
Longontſteeking, zitplaats dier kwaal, 544; over de behandeling dier ziekte, 546; altoos zyn de Braakmiddelen niet te wraaken, 543; hoe naar derzelver onderſcheide geaartheid te geneezen, 549; op het Jaargetyde te letten. 550

BLADWYZER.

LOT, (De verſtyving der Huisvrouwe van) door eene ſchielyke Verſteening verklaard. 143
LUCAS. Zyne Afkomst en Reizen, 519; Posten door hem bekleed, en zyne aanſtelling tot Zendeling van het Genootſchap om ontdekkingen in *Africa* te doen, *ald.* Verſlag van zyne Reistochten. 610
Lugtverſchynzel, (Berigt wegens een Electriek) *159*
Luis. Zie *Dopluis.*

M.

Maazelen, derzelver uitſlag door het gebruik van *Ipecacuanha* met *Opium* bevorderd. 7
Macugnaga, een Dorp, beſchreeven, 559; Goudmynen aldaar, 604; hoe bewerkt, 605; voordeelen welke zy opleveren. 607
MALLEBRANCHE, hoe hy BAYLE zoekt te wederleggen. 51
Marocco, (Vrugtbaarheid van) 19; overvloed van Boomgewasſen aldaar, *ald.* hoe men 'er de teelt van Olyfboomen verwaarloost, 20; de *Gom-Sandarac* groeit 'er, alsmede zeer groote Eikels, 21; de Byenteelt word 'er veronagtzaamd, alsmede de Landbouw, *ald.* 't veelvuldig gebruik welk men daar van den *Wilden Palmboom* maakt, *ald.*; wegens de Goud-, Zilver-, Koper- en Yzermynen, *ald.* Onkunde der *Mooren* in dat Ryk, *ald.* waarin zy zich voornaamlyk oefenen, 22; tegenwoordige ſtaat des Koophandels, *ald.* *Mogodor* tot een Handelplaats aangelegd, 23; de Handel ſlaat 'er weder aan 't kwynen. 24
MATTHEUS, XXVI. 34. opgehelderd. 409
MELVIL, (Geſchiedenis van Juffrouw) 35; hoe edelmoedig door HYDER ALY bejegend. 39
Menſchen, (*Witte*) *Albinos*, Bedenkingen over de kleurveranderingen des Menschlyken Geſlachts, 199; gevoelens over den oorſprong der *Albinos*, en waar dezelve gevonden worden, 201; Berigten van *Witte Negerinnen*, 202; over de geaartheid deezer Menſchen, 203; of zy kunnen voortteelen? 204
——— (*Beute*) twee beſchreeven. 204, 205
MICHAËLIS, (JOHAN DAVID) zyne Afkomst, 253; zyne eerſte Letteroefeningen, *ald.* hoe hy zwaarigheden in de Godgeleerdheid vondt, 254; wordt gepromoveerd, en houdt leſſen, 255; reist na *Engeland*, en door *Holland*, *ald.* zyne verrigtingen in dat Ryk, *ald.* verblyf te *Halle*, 256; te *Gottingen* beroepen, *ald.* gunſtig in den zevenjaarigen Oorlog behandeld, *ald.* geeft eenige Werken uit, 257; moeilykheden hem over zyne Godgeleerdheid overgekomen, 258; op zyn voorſtel de reis na *Arabie*, op kosten des Konings van *Deenemarken*, ondernomen, 259; wordt Bibliothecaris, *ad interim*, en Hofraad, *ald.* ſlaat het verzoek, om een post in de Landen des Konings van *Pruiſſen* te aanvaarden, af, 260; maakt kennis met PRINGLE en FRANKLIN, *ald.* Geſprek met FRANKLIN over de *Americaanſche* Volplantingen, *ald.* met de Noordſter-orde door den Koning van *Zweeden* begiftigd, 261; wordt Geheime Juſtitie-Raad en Buitenlandsch Medelid van de

de *Academie des Inſcriptions & des belles Lettres*, en Lid van de Maatſchappy der Weetenſchappen te *Londen*, *ald.*; zyn Letterarbeid, *ald.*; zyne Vrouwen en Kinderen. 262

MONTGOMERY, (Aandoenlyke Lotgevallen van Mevrouw) 573, 616, enz.

Mont-Roſe, Berigt eener Reize van den Heer DE SAUSSURE derwaards, 523; hoe gebrekkig de berigten daar van zyn, 524; toerusting tot de Reis. 525

MOZES (Het verband tuſſchen het Geloof in) en de Propheeten, en in CHRISTUS, 313. Zie verder CHRISTUS.

Muscaat-Eend. Zie *Eend, Vogel.*

N.

Naaſten (Welke Pligten wy aan den) verſchuldigd zyn, uit kragte van het Gebod: *Gy zult uwen Naaſten liefhebben als u zelven.* 585, enz.

NEPOS, (CORNELIUS) de eer van dien Schryver gehandhaafd. 31

Noorderlicht, (Beſchryving van een ſchoon) 422; voor een uitwerkzel van de Electriciteit gehouden, 424; hoe dit daar mede over een te brengen. 425

O.

Olyven-olie met *Eier-dooren* tegen den Hondsdolheid aangeprees-en. 372

——— heeft het vermogen om een Adderbeet de kragt van 't Gift te ontneemen. 375

Ophir, waar gelegen, 493; hoe door Paſſaat-winden de Schepen van SALOMO drie jaaren tot die Reis noodig hadden. 496

Ouderdom (Over de middelen om den) eerlyk en draaglyk te maaken. 537

P.

Paddeſtoelen, (Hoe men eetbaare) in den Winter kan aanteelen. 322

Palmboom, (*Wilde*) van hoe veelvuldig gebruik in *Marocco*. 20

Perſen, (*Oude*) derzelver gelykvormigheid in Gewoonten en Zeden met de *Hedendaagſche Abyſſiniers*, 434; zie voorts *Abyſſiniers*.

PHILIPS DE V, Koning van *Spanje*, geneezen door den Zang van FARINELLI. 263

Planeeten, waarin van de vaste Starren onderſcheiden. 362

Planten, (Opgegeevene voorbeelden van lichtgeevende) 106: twyfelingen aan de echtheid dier waarneemingen, 107, 112; mogelykheid dat het by Donderweer geſchiedt, 108; doch dan is het geene eigenſchap van byzondere Planten, 109; bygeloovige kragten aan zommige Planten door de Goudzoekers toegeſchreeven. 111

——— (*Slaap der*) hoe door LINNÆUS ontdekt, 242; zyne waarneemingen deswegen, 243; hoe ADANSON zich daar over uitlaat, 244; HILL's aanmerkingen over dit ſlaapen, 246; van de ſtructuur der Bladeren in 't algemeen, 248; waarneemingen, welke, op verſchillende plaatzen, omtrent de ſlaapende Planten gemaakt zyn, *aid.* Oorzaak der verandering, die de Planten ondergaan, en waaraan men den naam van Slaap geeft, 290; waarneemingen, des betreffende, op de *Abrus*. 292

——— (van de beweeging der) Gevoelige) 293; overeenkomſt tuſſchen een Gevoelige en andere Slaapende Planten, 295;

295; ſtructuur eener gevoelige Plant, met de oorzaak haarer beweeging. *ald.*
Podagra. Zwavelwater als een hulpmiddel daartegen aangepreezen. 591
POPE heeft zyn Stelzel: *Wat 'er is is regt*, niet van LEIBNITZ ontleend. 54
Pyn en Vermaak (Proeve over) in deeze Wereld, en onderzoek van de onderſcheide Stelzels der Wysgeeren over dit Onderwerp. 45
——— (Proeve om aan te toonen dat) zo in een Natuurlyken als Zedelyken zin tot ons geluk ſtrekken. 134

R.

Rechteren (Het *Boek der*) beſtaat uit drie Deelen, 177; gisſingen over den Schryver, *ald.* SAMUEL waarſchynlyk de Schryver, 178; dit Boek voor een Godlyk Boek gehouden door de *Joden* en de *Chriſtenen*, 179; nuttigheden voor 't Verſtand en Hart uit dit Bybelboek te trekken, 180; belang van dit Boek enkel als Geſchiedenis aangemerkt, 181; de Tydrekening van 't zelve zeer verward, 182; zwaarigheden ten dien opzigte, *ald.* veronderſtellingen, uitgedagt om ze uit den weg te ruimen. 184
Rhus of *Sumach*, (Eene ſoort van) aan de *Kaap de Goede Hoop*, ter vergiftiging gebruikt. 14
ROUSSEAU, hoe hy GOLDONI ontmoet, 77; Anecdote van dien zeldzaamen Man, wegens het beoordeelen van een Werk zyns Vriends. 79

S.

Saturnus, (Waarneemingen wegens de verdwyning des Rings van) 193, de dunne kant van den Ring verlicht gezien. 194
SCHMIS, (Geſchiedenis van den Plaatſnyder) 218
Schorpioen, (De *Zwarte* of *Reu*-) aan de *Kaap de Goede Hoop*, zeer vergiftig, 18; middelen tegen die beeten aangewend. *ald.*
SCHWARZBURG, (CATHARINA VAN) hoe zy den Hertog van ALBA ſchrik aanjoeg, 216; haar moedig en weldaadig Character. 217
Simplon, welk een gezigt men van dien Bergtop heeft, 528; geſteldheid van dien Berg. 529
Sirius. Zie *Hondſter.*
Slagaderbreuk, (*Aderſpattige*) Geneezing daar van beſchreeven. 458
Slang, (De *Gehoornde*) aan de *Kaap de Goede Hoop*, allervergiftigſt, 15; welk een gebruik men van dat vergift maakt. *ald.*
——— (*Kouſeband*-) aldaar zeer gevaarlyk. 16
——— (*Geele*-) aldaar vergiftig. *ald.*
——— (*Blaas*-) aldaar, hoe gevaarlyk. 17
——— (*Spring*-) doet aldaar ook veel kwaad. *ald.*
——— (*Nagt*-) beſchreeven. 18
——— (*Spog*-) berigt van den *ald.*
Slangen, in Leevendbaarende en Eijerleggende onderſcheiden, en waarin de Leevendbaarenden van de Viervoetige Dieren, ten dien opzigte, verſchillen, 195; de paartyd duurt lang, *ald.* inwendige geſteldheid, 196; verbaazend onderſcheiden in grootte, *ald.* vergiftige en onvergiftige, *ald.* Rangſchikking, 197; beweegbaarheid der Schubben: *ald.*
Smaak, wat men door dit Vermogen te verſtaan hebbe, 343; van welk een groot aanbe-

belang een welgevormde Smaak is. 346
Spanjaarden ontleenen hun vermengd Character van de Volken die beurtlings dat Ryk beheerschten, 347; onderscheid tusschen de *Catalonicrs*, de *Valenciers*, de *Andalusiers*, de *Castiliaanen*, de *Galliciers* en de *Asturiers*, 348; Algemeene Charactertrekken, 349; geduld en verknogtheid aan den Koning, *ald.* Volksboogmoed, 350; op het Stadleeven gesteld, *ald.* Onkunde, 351; Dapperheid en Wraakzugt, *ald.* Lichaamsgestalte der Mannen, en Kleeding, 352; Beschryving der Vrouwen, *ald.* Kleeding derzelven, 353; groote eer welke men aldaar aan MARIA bewyst, *ald.* agting aan de Overledenen beweezen, en overvloed van Zielmissen, 354; hun verregaande hoogagting voor Priesters en Monniken, *ald.* zagte straffen, den Geestlyken aangedaan, 355; vreemde wyze van Groeten, 356; Heiligschennissen in de Paaschweek, de gevolgen van Biegtbriefjes, *ald.* Aderlaaten aldaar zeer gemeen, 357; slegte gesteldheid der Herbergen in dat Ryk. *ald.*
Spinnekoppen kunnen tot Barometers dienen, en hoe dan waar te neemen. 481
Staar, geneezen door de Snuifpoeders van den Heer KLEBER. 413
Staatkundigen, (Hoogstveragtenswaardig Character van een) 172
Starren, hoe men uit dezelve Weêrvoorspellingen kan opmaaken. 393
——— (Vaste) waar door zy zich van de *Planeeten* onderscheiden, 362; derzelver menigte, afstand en grootte, 363; elk als een Zon aangemerkt. 365
Steengroeijingen, (Kort Vertoog over de) in onderscheide plaatzen van het Menschlyk Lichaam, 100; veelvuldige voorbeelden, 101——103; oorzaaken van deeze Steenwording onderzogt, 104; niet onwaarschynlyk is het gevoelen van LISTER, dat wy met Spys en Drank Steendeeltjes in ons Lichaam krygen, 141; Steenen minder hier te Lande by de Menschen, naa dat men het zwaar *Bier* drinken voor *Koffy* en *Thee* verwisseld heeft, *ald.* waarin dit gezogt moet worden, 142; Steenen door omgroeijing ontstaan. 143
Steenkwaalen, inwendige hulpmiddelen daar tegen voorgedraagen. 144
Stilzwygenheid, door voorbeelden opgehelderd. 533
Sumach. Zie *Rhus*.

T.

Tarsis, waar gelegen, en hoe de Schepen van Koning *Salomo* die plaats op derzelver Reize aandeeden. 498
Thermometer, van welk gebruik in de Weêrvoorspellingen. 329
Tooneelgrap. 132
Tooneelvertoomingen, welke men oudtyds by de Inboorelingen van *America* ontmoette, 171; welke men in onze dagen op de *Zuidzee-Eilanden* aantrof, 172
Trogloditen, (Geschiedenis der) 206
TRONCHIN, over de bereiding van de *Zamengesteide Confect*, of de *Marmelade*, onder zyn naam bekend. 545

BLADWYZER.

Turken, voorbeeld hunner Dankbaarheid. 402
Tyd. (Eenige leerzaame aanmerkingen over het verloopen van den nimmer wederkeerenden) 306

U.

Uitſpanzel, (Hoe men uit het gelaad van 't) Weêr voorſpellingen kan ontleenen. 393
Uitwaaſemingen, wat deeze omtrent hette en koude doen. 477
Uranus, deeze naam onvoegelyk geoordeeld voor de Planeet, door HERSCHELL ontdekt. 469, enz.
Urk (Dat het Eiland) een Rots is, door zommigen beweerd. 74

V.

Venusziekten, (Het ſtelzel van de verborgen of vermomde) hoe gevaarlyk, 57; bewyzen dat dezelve geen plaats hebben. 58
Verdeediging. Een Dichtſtukje. 264
Vermaak en *Pyn*, (Proeve over) in deeze Wereld, en onderzoek van de onderſcheide Stelzels der Wysgeeren over dit Onderwerp. 45
——— (Proeve om aan te toonen hoe) zo in een Natuurlyken als Zedelyken zin, tot ons geluk ſtrekken. 134
Verſteeningen, (Voorbeelden van wonderbaare) van geheele Menſchen en Beesten, 142; tot opheldering van 't geval der Huisvrouwe van LOT bygebragt. 143
Vinding, waarin dit vermogen beſtaat. 341
Viſſchen, derzelver Vinnen weggenomen zynde, groeijen weder aan, 10; veelvuldige Waarneemingen daaromtrent, *ald.*; on derſcheide Verſchynzelen by dien aangroei. 11, 12
Vorst. (De kloek en welberaaden) 408

W.

Wapentekens en *Wapenſchilden*, aanwyzing van derzelver herkomst. 531
Watervrees. Zie *Dolle-Hondsbeet*.
Wedding ſchappen, groote en vreemde in *Engeland*. 126, 131
Wederaangroeijingen van deelen in verſcheide Dieren niet ongewoon, 8; dezelve in de Vinnen der Viſſchen waargenomen. 10
Weêr (van hoe veel aanbelangs de voorkennis van het) is, 323; wat 'er ons, ſchoon dezelve gebrekkig blyft, toe in ſtaat ſtelt, 324; hoe men de waarneemingen te doen en te vermenigvuldigen hebbe, 326; Weêrvoorſpellingen uit den Barometer, 327; van den Barometer en Thermometer, den Hygrometer, Wind en den Staat des Uitſpanſels, 329; uit de Wolken, 391; uit het gelaad des Uitſpanſels, 393; uit Zon, Maan en Sterren, *ald.*; van den Wind en de Dieren ontleend. 393
——— deszelfs invloed op 't Menschlyk lichaam. 479
Weeuwtje (*Het*) *en haar Minnaar*. Een Dichtſtukje. 43
Werelden, (Beſpiegeling van de veelheid der) 361; deeze wederſprooken. 512
Werkzaamheden (Opmerking wegens de waardy welke toegeſchreeven wordt aan de onderſcheide Beginzelen van) in den Mensch. 298
Wind, hoe dezelve tekens ter Weêrvoorſpelling oplevert. 393
Wolf vergift, eene Heestergewas aan de *Kaap de Goede Hoop*, tot

tot vergiftiging der *Hyena's* gebruikt. 15
Wolken, hoe men dezelve tot Weêrvoorſpelling hebbe gade te ſlaan. 391
Wyngaarden, hoe van Luis te zuiveren. 601

Y.

Yſvaleien in *Zwitzerland* (Onderzoek of de) toe-dan afneemen, 160; het afneemen beweerd, 163; welke oorzaaken daar toe medewerken. 164, enz.

Z.

ZEMIN. Eene Oosterſche Vertelling. 82
Zodiak of *Dierenriem*, wat men daardoor te verſtaan hebbe, 154; vreemde gisſingen wegens den oorſprong der Twaalf Zodiaks Tekenen, *ald.*; van *Egyptiſchen* oorſpronge, 157; derzelver beduidenis opgehelderd. *ald.*
Zon, hoe men uit dezelve Weêrvoorſpellingen kan ontleenen. 393
— (Over den Afſtand der) van onzen Aardkloot. 584
Zuiderzee, door het Meir *Flevum* veroorzaakt. 73, enz.
Zuur (De *Ipecacuanha* in kleine Giften, nut tegen het) by Kinderen. 230
Zwavelwater, als hoogst heilzaam tegen de Podagra aangepreezen, 591; hoe te bereiden. 593
Zweeden. (Character des tegenwoordig Regeerenden Konings van) 569
Zydewee, (Verſchillende gevoelens over de zitplaats van het zogenaamde) 543; de Long met het Ribbevlies de waare zitplaats van deeze Ziekte, 545. Zie verder *Long-ontſteeking*.

BERIGT VOOR DEN BINDER.

Het *Plaatje* van den *Gom-dragant Boom* te plaatzen, tegen over bl. 289

De Afbeelding van den *Kameel-Pardel*, tegen over bl. 429

BERICHT

wegens de Nederduitſche Uitgave van

J. J. ENGELS

IDEËN ZU EINER MIMIK,

(HANDLEIDING

TOT DE

SCHOUWSPEELKUNDE)

door den Boekverkoper J. VAN WALRE,
te Haarlem.

De algemeene ſmaak, welke de Nederlanders voor het *Tooneel* en de *Tooneelkunde* laaten blyken, hebben den Uitgeever van dit Bericht op de gedachten gebragt, om eene *Nederduitſche Vertaling* van het Hoogduitſche Werk van den Heer J. J. ENGEL, IDEËN ZU EINER MIMIK, zynen Landgenooten aan te bieden; verſcheiden Werkjes zyn zeker over dit onderwerp voorhanden; geen echter van dien aart, als deeze HANDLEIDING TOT DE SCHOUWSPEELKUNDE; welke, in gemeenzame Brieven, geſchreeven door een Man als

EN-

ENGEL, op eene aangename en wysgeerige wyze eene kunst behandelt, welke de beroemde LESSING (indien zy wél beoeffent word) met recht onder de *Vryé* Kunſten rangſchikt: Daar is geen twyffel aan, of de redeneerende, overtuigende en met een aanzienlyk aantal keurige *afbeeldingen* opgehelderde Kunstregelen, in dit Werk vervat, zullen voor den Hollandſchen Toneelminnaar belangryk zyn; De kosten eevenwel, die aan zodanig eene onderneeming (welke alleen door het Tooneellievend gedeelte der Natie kan goedgemaakt worden) verbonden zyn, hebben den Uitgeever doen beſluiten, het Werk by *Intekening* uittegeeven en het volgend Plan den Begunſtigers dezer Kunst voorteſtellen.

1. Het Werk zal met de uiterſte zorgvuldigheid vertaald en uitgevoerd worden; en waar het eenige opheldering of Byvoegſel voor den Hollandſchen Leezer zoude mogen vorderen, zal daaraan met alle oplettendheid en oordeel voldaan worden.

2. Het Werk zal beſtaan in TWEE DEELEN in gr. 8vo. met een *fraaije Letter* op best *Hollandsch Papier* gedrukt.

3. Het

3. H
TE
alle
geg

4. Voor 1
ook eenige
gedrukt worden,
ging van den ge
doch buiten Intekeni
geheel niet te bekomen zy.

5. Het Werk zal *in zyn geheel*
worden vóór of in de maand Septe
1790.

6. De Naamen en Qualiteiten der reſpective Intekenaaren zullen op eene Alphabetiſche Naamlyst agter het Tweede Deel worden geplaatst.

7. By de Intekening zal geen geld — maar, by de Aflevering, het Werk tegens Quitantie betaald worden.

8. De juiste grootte van het Werk vooraf te bepaalen, is, uit hoofde der onzekerheid van de meerdere of mindere *Byvoegſels* en *Ophelderingen*, niet mooglyk; doch